

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
Σχολή Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών Επιστημών και Τεχνών
Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών

**Αναζήτηση Οικονομικών Κοινωνικών και Πολιτικών
Παραγόντων Επιρροής της Φορολογικής Συνείδησης στην
Ελλάδα**

**Μέτρα – Πολιτικές Διαμόρφωσης Θετικής Φορολογικής
Συνείδησης**

**Διδακτορική Διατριβή
Του Μητράκου Παναγιώτη**

**Επιβλέπων: Καθηγητής Μπιτζένης Αριστείδης
Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών**

Θεσσαλονίκη Ιούνιος 2023

Μέλη της Συμβουλευτικής Επιτροπής:

**Καθηγητής: Ριζόπουλος Γεώργιος
Πανεπιστήμιο Paris Diderot**

**Αν. Καθηγητής: Μανωλόπουλος Δημήτριος
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Οργάνωσης & Διοίκησης Επιχειρήσεων**

-

Η έγκριση διδακτορικής διατριβής από το τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, δεν υποδηλώνει την αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα (ν. 5343/1932, άρθρο 202 παρ.2)

Δηλώνω υπεύθυνα ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα και τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και της αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπεύθυνα ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου.

Παναγιώτης Μητράκος

Περιεχόμενα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	XII
ΤΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ	XVI
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ	XVIII
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ:	XX
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	XXIV
ABSTRACT.....	XXVI
ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ:	XXVIII
ΓΕΝΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	1
1.1 Το αντικείμενο της διατριβής.....	1
1.2 Ερωτήματα Έρευνας – Υποθέσεις προς επαλήθευση	3
1.3 Στόχοι της διατριβής	9
1.5 Συμπεράσματα της έρευνας και Συνεισφορά της στην Επιστήμη.....	15
1.7 Δομή της Διδακτορικής Διατριβής – Συνοπτική παρουσίαση των κεφαλαίων.....	20
ΜΕΡΟΣ Α: ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ – ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗΣ – ΗΘΙΚΗΣ - ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ.	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 . ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΣΤΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ, ΣΤΗ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ ΤΗΝ ΦΟΡΟΑΠΟΦΥΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ.	35
2.1 Βασικές έννοιες – Ορισμοί.....	35
2.1.1. Η ανάγκη ύπαρξης του κράτους.....	35
2.1.2. Γιατί γεννήθηκε το κράτος.	36
2.1.3. Η ανάγκη του Κρατικού Παρεμβατισμού.	37
2.1.4. Στόχοι του Παρεμβατικού Κράτους.....	38
2.1.5. Μέσα Παρεμβατικής Πολιτικής ενός Κράτους.....	39
2.2 Τι ονομάζουμε Δημόσιο Αγαθό.....	39
2.2.1 Ποιος παράγει τα Δημόσια Αγαθά;	40
2.2.2 Παροχή Δημοσίων Αγαθών.....	42
2.3 Φόρος, Φορολογία, Φορολογική Βάση, Φορολογικό Δίκαιο.....	42
2.3.1 Εννοιολογική Προσέγγιση του Φόρου	42
2.3.2 Βασικότερες λειτουργίες των φόρων	44
2.3.3 Φορολογική βάση (tax base)	44

2.3.4 Η διάκριση μεταξύ των άμεσων και έμμεσων φόρων	46
2.3.5 Φορολογικό Βάρος (tax burden)	48
2.3.6 Φορολογικό Δίκαιο	48
2.4 Φορολογικός Σχεδιασμός (Tax Planning).....	49
2.4.1 . Απλός (Ορθός – Νόμιμος) Φορολογικός Σχεδιασμός	50
2.4.2 Επιθετικός Φορολογικός Σχεδιασμός – Aggressive Tax Planning.....	50
2.5 Φοροδιαφυγή - Εννοιολογικός Προσδιορισμός.....	51
2.5.1 Τρόποι εκδήλωσης της φοροδιαφυγής	52
2.5.2 Παράγοντες που Επηρεάζουν την Φοροδιαφυγή	52
2.5.3 Κόστη - Συνέπειες της φοροδιαφυγής.....	55
2.5.4. Διοικητικός Μηχανισμός Μείωσης της Φοροδιαφυγής.....	57
2.6 Εννοιολογικός Προσδιορισμός της Φοροαποφυγής.....	58
2.6.1 Γενική Διάταξη Φοροαποφυγής στην Ελλάδα (Άρθρο 38 Ν.4174/2013).....	61
2.6.2 Φορολογική Αποδήμηση (Tax Flight).....	62
2.6.3 Offshore Εταιρίες.....	63
2.7 Εννοιολογικός Προσδιορισμός Φορολογικής Συμμόρφωσης	64
2.7.1 Επεξήγηση Φορολογικής Συμμόρφωσης με Αριθμητικό Παράδειγμα:	65
2.7.2 Κατηγορίες Φορολογικής Συμμόρφωσης.....	68
2.8. Εννοιολογικός Προσδιορισμός της Παραοικονομίας	69
2.8.1 Κόστη μετάβασης και συναλλαγής από την παραοικονομία στην επίσημη οικονομία.....	72
2.8.2 Η διάκριση μεταξύ παραοικονομίας και Αδήλωτης Εργασίας - Εισφοροδιαφυγής.....	72
2.8.3. Η διάκρισή της Παραοικονομίας από τη φοροδιαφυγή.....	74
2.9 Φορολογική Ψυχολογία	75
2.10 Τύποι – Χαρακτήρες Φορολογουμένων.....	76
2.11 Αποκλίνουσες φορολογικές συμπεριφορές:.....	79
2.12 Σύνοψη κεφαλαίου εννοιών που σχετίζονται με την φορολογία όπως είναι η φορολογική συμμόρφωση, η φοροδιαφυγή και παραοικονομία.....	81

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ – ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

84

3.1 Η έννοια της Ηθικής και η προσπάθεια εννοιολογικού της προσδιορισμού.....	84
3.2 Οι Βασικότερες Επιστημονικές Θεωρίες Επεξήγησης της Ηθικής.....	85
3.2.1 Γενικά.....	85
3.2.2 Ωφελμισμός.....	86
3.2.3. Ηθική της Δεοντολογίας – Κατηγορική Προσταγή.....	87
3.2.4 Ηθική της Αρετής.....	88
3.2.5. Ηθική του Ενστίκτου.....	89
3.3. Συμπεράσματα περί ορισμού της ηθικής	92
3.4 Ηθική και Οικονομική Συμπεριφορά.....	92
3.4.1 Η σύνδεση της Ηθικής με την Φορολογική Συμμόρφωση και την Φορολογική Ηθική.....	94
3.4.2 Το πρόβλημα της υποκειμενικότητας στην έννοια της φορολογικής ηθικής.....	97
3.4.3 Συσχέτιση μεταξύ Παραοικονομίας και Φορολογικής Ηθικής.....	99
3.4.4 Εννοιολογικός Προσδιορισμός του Φορολογικού Ελλείμματος.....	100
3.5 Δεοντολογική Φορολογική Ηθική εξειδικευμένων επαγγελματιών.....	100

**ΜΕΡΟΣ Β: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΕΠΙΡΡΟΗΣ
ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗΣ & ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ 103**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 . ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΜΟΝΤΕΛΩΝ 103

4.1 Γενικά.....	103
4.2 Το βασικό νεοκλασικό υπόδειγμα αιτιολόγησης της φοροδιαφυγής.....	103
4.4 Εμπειρικές Μελέτες – Πρακτικές που δεν επαληθεύουν τα νεοκλασικά υποδείγματα.....	109
4.5 Τα θετικά σημεία του Νεοκλασικού Υποδείγματος.....	112
4.6 Κριτική του υποδείγματος από την Βιβλιογραφία.....	114
4.7 Καθορισμός νέων στόχων από την ανάλυση του συνδυασμού οικονομικών μεταβλητών με κοινωνικές – ψυχολογικές παραμέτρους.....	115

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ
ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΕΠΙΡΡΟΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗΣ ΚΑΙ
ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ 117**

5.1 Γενικά.....	117
5.2 Οικογενειακή κατάσταση.....	117
5.3 Το φύλο.....	118
5.4 Το ύψος του εισοδήματος.....	121
5.5 Η ηλικία.....	127
5.6 Η εκπαίδευση.....	130

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ, ΑΞΙΩΝ,
ΠΡΟΤΥΠΩΝ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΑΞΙΩΝ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ..... 139**

**Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΣΗΜΑΤΟΣ Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΥ ΚΑΙ Η
ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΙΣ ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ..... 139**

6.1 Κοινωνικοί κανόνες – Κοινωνικό Κεφάλαιο (social norms).....	139
6.2 Κοινωνικοί και Νομικοί κανόνες. Ομοιότητες και Διαφορές.....	140
6.3 Συνέπειες παράβασης κοινωνικών κανόνων. Το αίσθημα ενοχής και ντροπής.....	142
6.4 Η θεωρία του Σήματος (signaling theory).....	143
6.5 Εσωτερικό – Ουσιαστικό Κίνητρο - Ψυχολογικό Συμβόλαιο μεταξύ κράτους - φορολογουμένων - Θεωρία της Υποστήριξης ή Εκτόπισης των Ηθικών Αξιών).....	145
6.5.1 Γενικά.....	145
6.5.2 Έννοια του Ουσιαστικού Κινήτρου.....	146
6.5.3 Εσωτερικό Κίνητρο στην Οικονομική Επιστήμη.....	146
6.5.4 Εμπειρικές Μελέτες Εφαρμογής της Θεωρίας σε Οικονομικές Εφαρμογές.....	148
6.5.5 Εφαρμογή της θεωρίας στη φορολογική συμμόρφωση.....	149

6.6 Ψυχολογικό Συμβόλαιο.....	151

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ. 154

(THE ROLE OF INSTITUTIONS ON TAX MORALE). 154

7.1 Αντίληψη των πολιτών σχετικά με τους Βασικούς Θεσμούς της Πολιτείας.....	154

7.2 Εμπειρικές Μελέτες με βάση την εμπιστοσύνη των Φορολογουμένων με τους Πολιτικούς Θεσμούς των Κρατών.	155

7.3 Επίδραση της Φορολογικής Διοίκησης στην Φορολογική Συμμόρφωση και στη Φορολογική Ηθική των Πολιτών.....	158

7.4 Εμπειρικές Μελέτες.....	163

7.5 Η θεωρία της Θεσμικής Προστασίας (institutional perspective).	165

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8. ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΩΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΣΤΗΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΗΘΙΚΗ, ΟΠΩΣ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ, ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΩΝ ΠΟΙΝΩΝ ΚΑΙ Η ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΑ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ..... 168

8.1 Γενικά περί Υποκειμενικής αντίληψης των φορολογικών φαινομένων.	168

8.2 Εκτιμώμενη πιθανότητα φορολογικού ελέγχου.....	169

8.3 Διάσταση μεταξύ πραγματικών και αντιλαμβανόμενων κυρώσεων	169

8.4 Αντίληψη της κοινής γνώμης για το εύρος της φοροδιαφυγής.....	170

8.4.1. Εμπειρικές μελέτες για τη σχέση μεταξύ αντίληψης του εύρους της φοροδιαφυγής και φορολογικής ηθικής.	171

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΛΗΨΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑΦΘΟΡΑΣ ΣΤΗΝ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΣΤΗΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΗΘΙΚΗ. 173

9.1 Διαφθορά και Φορολογική Συνείδηση.	173

9.2 Εννοιολογική προσέγγιση της διαφθοράς και επιπτώσεις της στην οικονομική ανάπτυξη.....	173

9.3 Δείκτες διαφθοράς.....	174

9.4 Παράθεση συγκριτικών στοιχείων διαφθοράς με βάση το συγκεντρωτικό δείκτη του Transparency International.	176

9.5 Παράγοντες που ενισχύουν τη Διαφθορά	178

9.6 Συνέπειες της Διαφθοράς.....	179

9.7. Σχέση της διαφθοράς με τη φορολογική ηθική.	181

9.7.1 Εμπειρικές μελέτες σχετικά με την συσχέτιση διαφθοράς και φορολογικής ηθικής.....	183

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ ΤΟΥ
ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ
ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ. 189**

**ΠΟΛΥΠΛΟΚΟΤΗΤΑ, ΑΝΤΑΠΟΔΟΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΤΟΥ
ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ. 189**

10.1	Πολυπλοκότητα Ρυθμίσεων Νόμων και Διαδικασιών.....	189
10.2	Ποια η σχέση πολυπλοκότητας νομοθεσίας και φορολογικής ηθικής.....	190
10.3	Επιστημονικές μελέτες με αντικείμενο την συσχέτιση μεταξύ πολυπλοκότητας της φορολογικής νομοθεσίας και φορολογικής συμμόρφωσης.	192
10.4	Συμπεράσματα από τη σχέση πολυνομίας και φορολογικής συμμόρφωσης.....	196
10.5	Αντίληψη των υποκειμένων αναφορικά με την Ανταποδοτικότητα της Φορολογίας (reciprocity). .	196
10.6	Αντίληψη των υποκειμένων αναφορικά με την Δικαιοσύνη του Φορολογικού Συστήματος.....	197
10.6.1	Δικαιοσύνη και Φορολογία	197
10.6.2	Αντίληψη των υποκειμένων αναφορικά με ένα δίκαιο φορολογικό σύστημα	200
10.6.3	Εμπειρικές μελέτες αναφορικά με την συσχέτιση μεταξύ δικαιοσύνη του φορολογικού συστήματος και φορολογικής ηθικής.	202

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11. ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ, ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ
ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ..... 203**

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12. ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΩΝ
ΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ..... 210**

12.1	Η Δημοκρατική Συμμετοχή του ατόμου σε μια πολιτεία – Γενικά.....	210
12.2	Δημοκρατία και Θεσμοί Αποκέντρωσης της Εξουσίας	211
12.3	Παγκόσμιοι Δείκτες Δημοκρατικής Συμμετοχής	212
12.3.1	Ποσοστό πληθυσμού ανά τύπο καθεστώτος	212
12.4	Βιβλιογραφική ανασκόπηση για τη σχέση μεταξύ δημοκρατικής συμμετοχής και φορολογικής ηθικής. .	217
12.5	Κοινοβουλευτισμός και Δημοκρατική Συμμετοχή	220
12.6	Σχέση μεταξύ άμεσης δημοκρατικής συμμετοχής και φορολογικής συνείδησης.	222
12.6.1	Γενικά.....	222
12.6.2	Προβλήματα εφαρμογής της Άμεσης Δημοκρατίας.....	224
12.6.3	Εμπειρικές Μελέτες περί Άμεσης Δημοκρατίας.	226
12.6.4	Άμεση Δημοκρατία, Τοπική Αυτονομία και Φορολογική Ηθική.....	229
12.6.5	Τελικά η άμεση δημοκρατία επηρεάζει τη φορολογική συνείδηση και με ποιόν τρόπο;.....	230
12.8.	Νέες Προτάσεις Συνδυασμού των Δύο Δημοκρατικών Πόλων.....	231

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13. Η ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ (CULTURAL
DIMENSIONS) ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗΣ – ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ.
..... 234**

13.1	Γενικά – Εννοιολογικός Προσδιορισμός Κουλτούρας.....	234

13.2	Υπάρχουν κράτη ή ομάδες κρατών με κοινή φορολογική κουλτούρα;.....	237
13.3	Οι συνέπειες της κουλτούρας στην φορολογική ηθική των ατόμων εντός του ίδιου του Κράτους.	239
13.4	Ανάλυση φορολογικής συνείδησης ανά χώρα και ανά ομάδα κρατών	240
13.5	Η σημασία της θρησκευτικής πίστης	246
13.5.1	Η άποψη της Μουσουλμανικής Θρησκείας	249
13.5.2	Η άποψη της Εβραϊκής Θρησκείας	251
13.5.3	Η άποψη της Χριστιανικής Θρησκείας.	253
13.5.4	Εμπειρικές μελέτες επιρροής της Θρησκευτικής Πίστης στην φορολογική συνείδηση των ατόμων.	254
13.6	Η εννοιολογική προσέγγιση της Εθνικής Υπερηφάνειας - Πατριωτισμού	255
13.6.1	Εμπειρικές Μελέτες αναφορικά με την ύπαρξη συσχετίσεων μεταξύ πατριωτισμού, και φορολογικής συνείδησης.	257

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14. ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΣ: ΗΘΙΚΗ ΤΗΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ. ΑΙΤΙΕΣ ΠΟΥ ΕΝΙΣΧΥΟΥΝ ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ – ΚΡΑΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ. 259

14.1	Γενικά.....	259
14.2	Βασικότερες απόψεις σχετικά με την ηθική της φοροδιαφυγής.	261
14.3	Η κατασκευή ερωτηματολογίου και ο τρόπος μεθοδολογίας από τον Robert W. Mc Gee.....	263
14.4	Εμπειρικές Μελέτες	265

ΜΕΡΟΣ Γ . ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ ΚΑΙ ΛΟΙΠΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΣΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΗΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΗΘΙΚΗ..... 274

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΩΝ 274

15.1	Μέθοδος Ερωτηματολογίου.....	275
15.1.1	Πληθυσμός - Δείγμα.....	275
15.1.2	Βασικά Χαρακτηριστικά του Ερωτηματολογίου	276
15.1.3	Χρήση μιας ή πολλαπλών ερωτήσεων	278
15.1.4	Πλεονεκτήματα και Μειονεκτήματα της Μεθοδολογίας Ερωτηματολογίου	278
15.2	Προσωπικές Συνεντεύξεις.....	279
15.2.1	Γενικά.....	280
15.2.2	Μορφές συνεντεύξεων	281
15.3	Έρευνα Πεδίου.....	282
15.4	Ποσοτική Ανάλυση.....	283
15.1.1	Γενικά.....	283
15.1.2	Είδη ποσοτικών μεθόδων.....	284
15.1.3	Χαρακτηριστικά ποσοτικών μεθόδων ανάλυσης.....	285
15.1.4	Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα ποσοτικών μεθόδων	285
15.1.5	Σύνοψη της μεθοδολογίας των ποσοτικών μεθόδων.....	285
15.4	Ποιοτική Ανάλυση/Έρευνα.....	286

15.5 Το εργαστηριακό πείραμα.....	288
15.6 Οικονομετρία	291
15.6.1 Εννοιολογική προσέγγιση	291
15.6.2 Σχεδιασμός Οικονομετρικής Ανάλυσης.....	292
15.6.3 Κατηγορίες Μεταβλητών	294
15.6.4 Ενδεικτική παράθεση οικονομετρικών υποδειγμάτων	294
15.7 Μελέτη Περίπτωσης (Case Study).....	296
15.8 Χρηματοοικονομική Ανάλυση – Δείκτες.....	298
15.9 Βιβλιογραφική Ανασκόπηση – Θεωρητική Προσέγγιση της Διατριβής – (desk research).....	300
15.10 Έλεγχος υποθέσεων (Hypothesis testing)	302
Πώς λειτουργεί ο έλεγχος υποθέσεων	303
15.11 Παράθεση νομολογίας και σχολιασμός αυτής. Παράθεση Ευρωπαϊκής Νομοθεσίας και Σχολιασμός. ...	303
15.12 Συγκριτική Ανάλυση - Έρευνα	305
15.13 Διαχρονικές Μελέτες (Longitudinal Studies).....	306
15.14 Μελέτες Panel	307
15.15 Ανάλυση παρατηρήσεων (observation analysis).....	308
15.16 Πιλοτική Έρευνα.....	309
15.17 Διαστρωματική Ανάλυση (cross-sectional Studies).....	310
15.18 Διερευνητική Μεθοδολογία Έρευνας (Exploratory Research)	310
15.19 Εθνογραφική Έρευνα.....	311
15.20 Ανάλυση Στατιστικών Πινάκων.....	312
15.21 Μετά – Ανάλυση (Meta-Analysis).....	312
15.22 Μεθοδολογικές έρευνες που χρησιμοποιούνται από την Διατριβή	314

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16. ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΜΕ ΤΗ ΜΕΘΟΔΟ ΤΗΣ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ..... 318

16.1 Εμπειρικές Μελέτες Πειραματικής Διαδικασίας.....	318
16.1.1 Μεταβλητές οικονομικού ορθολογισμού και Ανταποδοτικότητα	318
16.1.3 Δημοσιονομική Αβεβαιότητα και φορολογική συμμόρφωση	322
16.1.4. Συνέπειες των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων στην φορολογική συμμόρφωση μέσω πειραματικής διαδικασίας.....	324
16.1.5. Μεταβλητές οικονομικού ορθολογισμού και Ηθικά Διλήμματα.....	325
16.2 Πειράματα πεδίου (Field Experiments).....	326
16.3 Μέθοδος της συνέντευξης – Εμπειρικές Μελέτες.....	328

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17. ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΠΡΩΤΟΓΕΝΟΥΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ 331

17.1 Κατασκευή Ερωτηματολογίου με αριθμητική κλίμακα των ερωτήσεων για στατιστική ανάλυση και για διαμόρφωση του οικονομετρικού μοντέλου	331
17.2 Στατιστική Ανάλυση αποτελεσμάτων πρωτογενούς έρευνας ερωτηματολογίου.....	333

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18 ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ. ΟΙΚΟΝΟΜΕΤΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ..... 371

18.1. Γενικά. Η ερώτηση που χρησιμοποιείται ως Proxy μεταβλητή για την φορολογική ηθική των πολιτών..	371
18.2. Αξιοπιστία Μεταβλητών και Εμπειρικού Μοντέλου	373
Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση (CFA)	378
18.3 Ανάλυση Συσχέτισης	382
18.4 Ανάλυση Παλινδρόμησης.....	384
<i>Τεστ αξιοπιστίας</i>	387
18.5 Οικονομική Ανάλυση των αποτελεσμάτων της Παλινδρόμησης.....	388
18.5.1 Κυβερνητική Φορολογική Πολιτική.....	388
18.5.2 Κοινωνική Συνείδηση	391
18.5.3 Αποτελεσματικότητα Θεσμών	392
18.5.3 Αποτελεσματικότητα Φορολογικών Αρχών	394
18.6 Ανάλυση των δημογραφικών χαρακτηριστικών.....	397

ΜΕΡΟΣ Δ'. ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ..... 401

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19. ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ, ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ..... 401

19.1 Εισαγωγή – Σύντομη Ιστορική Αναδρομή.....	401
19.2 Βασικές παθογένειες της Ελληνικής Οικονομίας και του Ελληνικού Κράτους.....	405
19.3 Η πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος στην Ελλάδα.....	411
19.4 Το ζήτημα της φορολογικής δικαιοσύνης και των υψηλών συντελεστών σε φόρους και εισφορές.	412
19.4.1 Σχέση μεταξύ άμεσων και έμμεσων φόρων.	412
19.4.2 Παράθεση στατιστικών στοιχείων για το είδος των φορολογικών εσόδων στο Ελληνικό κράτος και σύγκριση αυτών με άλλα πιο ανεπτυγμένα και λιγότερο ανεπτυγμένα κράτη σε σχέση με την Ελλάδα.....	413
19.4.3 Ανάλυση των στατιστικών στοιχείων για το είδος των δημοσίων εσόδων ανά κράτος.	415
19.4.4 Παράθεση συγκριτικών γραφημάτων, σχετικά με το ποσοστό άμεσων, έμμεσων φόρων και εργοδοτικών εισφορών.....	417
19.4.5 Επεξήγηση γραφημάτων	419
19.5 Οι φορολογικές μεταρρυθμίσεις των τελευταίων ετών.....	420
19.6 Η θέση της δημόσιας διοίκησης στην Ελλάδα και η προσπάθεια ψηφιακής μεταρρύθμισης.....	421

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20. Η ΣΥΝΔΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΜΕ ΤΙΣ ΞΕΝΕΣ ΑΜΕΣΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ 424

20.1. Ανάλυση παραγόντων που επηρεάζουν τις Εισροές των Ξένων Άμεσων Επενδύσεων στην Ελλάδα κατά την περίοδο μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση.....	424
20.1.1 Οικονομικά Στοιχεία της Ελλάδος πριν και μετά την Οικονομική Κρίση.....	424
20.2 Το ζήτημα της προσέλκυσης Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στην Ελλάδα.....	425
20.3 Θεωρητικό Υπόβαθρο.....	427
20.4 Οι τάσεις των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στην Ελλάδα.....	427
20.4.1 Μεθοδολογία της Εργασίας.....	428
20.4.2 Μέθοδος και Δεδομένα.....	430
20.4.3 Σύνοψη των αποτελεσμάτων της έρευνας.....	433
20.4.4 Προτάσεις Πολιτικών Μεταρρυθμίσεων προς την κατεύθυνση προσέλκυσης Ξ.Α.Ε. στην Ελλάδα.....	434
20.4.5 Συμπεράσματα.....	436
20.5 Ανάλυση παραγόντων που αποθαρρύνουν τις Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στην Ελλάδα. (εξερευνητική μελέτη).....	437
20.5.1 Γενικά.....	437
20.5.2 Στατιστικά στοιχεία ευρημάτων.....	438
20.5.3 Σχολιασμός ευρημάτων και αποτελεσμάτων της έρευνας.....	440
20.5.4 Γενικά Συμπεράσματα της μελέτης.....	442
20.6 Έρευνα σχετικά με τους σχετιζόμενους παράγοντες που επηρεάζουν θετικά την προσέλκυση Ξ.Α.Ε. στην Ελλάδα.....	443
20.6.1 Γενικά.....	443
20.6.2 Εισροή Ξένων Άμεσων Επενδύσεων μετά την είσοδο στην Ε.Ε. και στην ΟΝΕ.....	445
20.6.3 Κατασκευή Οικονομικού Μοντέλου με βάση τους παράγοντες που ενθαρρύνουν της εισροές Α.Ξ.Ε.....	449
20.6.4 Συμπεράσματα και Προτάσεις πολιτικής για την εισροή νέων Α.Ξ.Ε.....	453

ΜΕΡΟΣ Ε΄.ΔΙΕΘΝΗΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ ΚΑΙ ΦΟΡΟΑΠΟΦΥΓΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΤΟΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ. 457

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΩΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΑΡΑΔΕΙΣΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ OFFSHORE ΕΤΑΙΡΙΩΝ ΚΑΘΩΣ ΚΑΙ ΟΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΙΑΒΡΩΣΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΒΑΣΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ ΚΕΡΔΩΝ (BEPS) ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΦΥΓΗΣ ΤΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ..... 457

21.1 Εννοιολογικός Προσδιορισμός Φορολογικού Παράδεισου - Φορολογικού Καταφυγίου.....	457
21.2 Συνέπειες του καθεστώτος των φορολογικών παραδείσων και των offshore εταιριών.....	460
21.3 Τρόποι Αναζήτησης Φορολογικών Ελαφρύνσεων.....	461
21.3.1 Διάβρωση φορολογικής βάσης και μεταφορά κερδών (BEPS).....	461
21.4 Μέτρα για την αντιμετώπιση της Παγκόσμιας Φοροαποφυγής που δημιουργείται από φορολογικές δραστηριότητες σε άλλες χώρες.....	463
21.5 Βιβλιογραφική Ανασκόπηση αναφορικά με την δράση των Πολυεθνικών Επιχειρήσεων και την προσφυγή σε μεθόδους Διεθνούς Φοροαποφυγής.....	465
21.6 Οι Συνέπειες της Φορολογικής Αποδήμησης στους Φορολογικούς παραδείσους και στις offshore εταιρίες στην φορολογική συνείδηση των πολιτών των συμβατικών κρατών.....	468

ΚΕΦΑΛΑΙΟ (22^ο) Ο ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ..... 470

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΙΣ ΆΜΕΣΕΣ ΞΕΝΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ. Η ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΣΤΗΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ.... 470

22.1	Εννοιολογική Προσέγγιση Φορολογικού Ανταγωνισμού.....	470
22.2	Τελικά ποιοι πραγματικά ωφελούνται από τον φορολογικό ανταγωνισμό;.....	471
22.2.1	Βραχυχρόνιες Επιπτώσεις Φορολογικού Ανταγωνισμού.....	471
22.2.2	Μακροχρόνιες Επιπτώσεις Φορολογικού Ανταγωνισμού.....	472
22.3	Η φαύλη σπείρα του φορολογικού ανταγωνισμού (race to the bottom).....	472
22.4	Η δημιουργία και δραστηριοποίηση ενός ανεξάρτητου οργανισμού του Οργανισμού Φορολογικής Δικαιοσύνης (Tax Justice Network).....	473
22.5	Δημοσιοποίηση Κρατών με Προνομιακό Φορολογικό Καθεστώς από την Α.Α.Δ.Ε. - Μη Συνεργάσιμα Κράτη.....	475
22.6	Φορολογικός Ανταγωνισμός και Παγκοσμιοποίηση.....	477
22.6.1	Ο Διεθνής Δείκτης Φορολογικής Ανταγωνιστικότητας.....	477
Κατάταξη 2022.....		479
22.6.2	Η συνάντηση κορυφής των G20 στη Ρώμη τον Οκτώβριο του 2021.....	483
22.6.3	Η απόφαση της επιτροπής για επιβολή ελάχιστου εταιρικού φορολογικού συντελεστή στα κράτη της Ε.Ε. 483	
22.6.4	Συμφωνία στο Συμβούλιο της Ευρώπης της 22 Δεκεμβρίου 2022 για ελάχιστο φορολογικό συντελεστή.....	484
22.7	Περιπτωσιολογικές Μελέτες Φοροαποφυγής εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με σκοπό την εκμετάλλευση των διαφορετικών φορολογικών συντελεστών.....	485
22.7.1	Το παράδειγμα της Ιρλανδίας.....	485
22.7.2	Η περίπτωση της Google στην Γαλλία.....	487
22.7.3	Η υπόθεση Sagal στην Γαλλία.....	488
22.7.4	Περιπτώσεις διαρροής φορολογικών εσόδων λόγω εικονικής εγκατάστασης επιχειρήσεων σε γειτονικές χώρες.....	490
22.8	Φορολογική Εναρμόνιση και Ευρωπαϊκή Ένωση.....	495
22.8.1	Προς μια Κοινή Ενοποιημένη Βάση Φορολογίας των Εταιριών (ΚΕΒΦΕ).....	496

ΜΕΡΟΣ ΣΤ' ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ 501

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 23^ο. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΒΕΛΤΙΩΣΗΣ ΤΩΝ Α.Ξ.Ε. ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ, ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΠΕΔΟ. 501

23.1	Σύντομη Περιγραφή των αποτελεσμάτων του Οικονομικού Μοντέλου Probit.....	501
23.2	Περιορισμοί στα αποτελέσματα της Παλινδρόμησης.....	503
23.3	Γενικές Παρατηρήσεις – Σύντομη Ιστορική Αναδρομή.....	504
23.4	Προς μια προσπάθεια επίλυσης του προβλήματος εντός της Ελληνικής Επικράτειας.....	512
23.4.1	Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.....	513
23.4.2	Μεταρρυθμίσεις σε φορολογικό – διοικητικό - πολιτικό επίπεδο.....	514

23.4.3	Μεταρρυθμίσεις που έχουν γίνει και μεταρρυθμίσεις που πρέπει να γίνουν στο μέλλον αναφορικά με την βελτίωση της δημόσιας διοίκησης	518
23.4.4	Εξειδικευμένες Μεταρρυθμίσεις που πρέπει να γίνουν αναφορικά με τον τρόπο δήλωσης φορολογικών κερδών και εκπτώσεων από το εισόδημα	521
23.5	Μεταρρυθμίσεις εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	525
23.5.1	Προσπάθεια σύγκλισης των φορολογικών συστημάτων των κρατών της Ε.Ε.....	525
23.6	Μεταρρυθμίσεις σε παγκόσμιο επίπεδο και ιδιαίτερα εντός της επικράτειας των κρατών μελών του Ο.Α.Σ.Α και των G20.....	526
23.7	Προτάσεις για μελλοντική έρευνα.	528
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		530
	Ιστοσελίδες – Εφημερίδες.....	530
	Ξενόγλωσση.....	531
	Στην Ελληνική Γλώσσα	545
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ.		
		550

Ευχαριστίες

Η συγγραφή της παρούσας διατριβής αποδείχτηκε μία πολύ μεγάλη πρόκληση για εμένα, δεδομένου ότι έπρεπε να συνδυάσω τις επαγγελματικές μου ενασχολήσεις, τα καθήκοντά μου μέσα στην οικογένεια, τις συζυγικές μου υποχρεώσεις αλλά κυρίως τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την ανατροφή των δύο αγαπημένων μου παιδιών: της Ζωής και του Δημήτρη. Ο πρώτος άνθρωπος που θα ήθελα να ευχαριστήσω είναι η σύζυγός μου **Ελισάβετ Αμανατίδου** η οποία όχι απλώς μου συμπαραστάθηκε σε ηθικό επίπεδο, αλλά και σε ουσιαστικό επίπεδο, μέσα από τη στήριξή της σε μεγάλες χρονικές περιόδους όπου αντιμετώπιζα προβλήματα με την ψυχική μου υγεία. Η ίδια ανέλαβε πλήρως τα περισσότερα οικογενειακά καθήκοντα, ενώ παράλληλα με στήριξε με κάθε τρόπο, προκειμένου να ξεπεράσω την ασθένεια της κατάθλιψης και να συνεχίσω να αντιμετωπίζω τη ζωή μου, όπως παλιότερα. Δεν υπάρχει άλλος άνθρωπος με τόση ψυχική και σωματική δύναμη, που να με έχει στηρίξει τόσο πολύ ηθικά, ψυχολογικά και ουσιαστικά, στις δυσκολίες που αντιμετώπισα. Το ότι αυτή τη στιγμή έχω κατορθώσει να κάνω πράξη ένα όραμα που είχα εδώ και πολλά χρόνια το οφείλω στην σύζυγό μου και στην ανεξάντλητη δύναμη και υπομονή της απέναντι στις δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει και στο γεγονός ότι ποτέ, μα ποτέ δεν δυσανασχέτησε όταν φορτώθηκε ένα βάρος πολύ μεγαλύτερο από αυτό που της αναλογούσε, όντας ταυτόχρονα καλή μητέρα, σύζυγος μα και πολύ σκληρά εργαζόμενη γυναίκα, τόσο στο σπίτι όσο και στο χώρο εργασίας της. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τα παιδιά μου **Δημήτρη** και **Ζωή** που μου συμπαραστάθηκαν κυρίως σε ηθικό επίπεδο τόσο αναφορικά με την ασθένειά μου, όσο και με την εμπύχωση τους, στο να φέρω εις πέρας το έργο της εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής.

Επιπρόσθετα θα ήθελα να ευχαριστήσω την αδερφή μου **Ελισάβετ Μητράκου**, για τις πολύτιμες συμβουλές της ως λογίστρια και φοροτεχνικός σε αμέτρητα ζητήματα φορολογίας και λογιστικών τακτικών επιχειρήσεων, στην πρακτική τους διάσταση που καταυτόν τον τρόπο με βοήθησε να ενισχύσω το θεωρητικό υπόβαθρο της εργασίας μου με λογιστικές και φορολογικές πρακτικές που γνωρίζει όσο λίγοι στο περιβάλλον της.

Περαιτέρω θα ήθελα να ευχαριστήσω την μητέρα μου **Ματίνα Μητράκου** γιατί μου καλλιέργησε το σπόρο της περιέργειας και της ενασχόλησης με τα πολιτικά και οικονομικά ζητήματα του τόπου, καθώς και για τις συζητήσεις που είχαμε αναφορικά με τα προβλήματα της καθημερινότητας που ταλανίζουν τον κάθε Έλληνα πολίτη και

τον κάθε άνθρωπο. Πολλές από της αξίες που θεωρώ ότι έχω αποκομίσει τις χρωστάω στην ίδια και στον τρόπο που με ανέθρεψε.

Η συγκεκριμένη διατριβή όμως δεν θα μπορούσε να είναι αφιερωμένη σε κανέναν άλλον παρά στην μνήμη του πατέρα μου **Μητράκου Δημητρίου** ή όπως τον αποκαλούμε χαϊδευτικά στην οικογένεια «**Ντίμη**», ο οποίος ήταν ένας άνθρωπος που αποτέλεσε παράδειγμα όχι μόνο για εμένα αλλά και για όποιον νεότερο είχε την τύχη να τον συναναστραφεί. Παράδειγμα αποτέλεσε το αυθεντικό ενδιαφέρον για κάθε συνάνθρωπό είτε συγγενικό του πρόσωπο, είτε πρόσωπο από το ευρύτερο φιλικό περιβάλλον, είτε από το περιβάλλον των συναδέλφων της υπηρεσίας που εργάστηκε, τους οποίους βοήθησε πραγματικά σε κάθε επίπεδο – υλικό, ηθικό, ψυχολογικής στήριξης - χωρίς να επιδιώκει ποτέ κανένα αντάλλαγμα, επιδεικνύοντας μία απaráμιλλη αυταπάρνηση στην προσπάθειά του να βοηθήσει τους πάντες με όποιον τρόπο μπορούσε. Αυτό που τον έκανε επίσης ξεχωριστό άνθρωπο ήταν ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπισε τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες του, ως εργαζόμενος στις Δημόσιες Οικονομικές Υπηρεσίες, αρχικά ως υπάλληλος και αργότερα ως τμηματάρχης και διευθυντής. Συγκεκριμένα διετέλεσε περίπου 37 έτη στις διάφορες εφορίες όπου μετατέθηκε εκ των οποίων τα είκοσι τουλάχιστον με θέση Διευθυντή. Υπήρξε ο ορισμός του δημόσιου λειτουργού ο οποίος ενδιαφέρονταν πραγματικά τόσο για τον φορολογούμενο πολίτη όσο και για τα φορολογικά έσοδα που έπρεπε να βεβαιώνει, έχοντας στη διακριτική του ευχέρεια την ικανότητα να πείθει τους φορολογούμενους να πληρώνουν παραπάνω από τα ποσά που δήλωναν αρχικά, χωρίς να ασκεί καταναγκαστικές πρακτικές της δέσμιας αρμοδιότητας, καθώς επίσης έχοντας βαθιά γνώση όλων των ζητημάτων που αφορούν στο φορολογικό δίκαιο σε κάθε είδους φορολογικού αντικειμένου. Ο τρόπος με τον οποίο προσέγγιζε τους φορολογούμενους, κάνοντάς τους διαλλακτικούς στο να πληρώνουν εκούσια τον φόρο που τους αναλογούσε ήταν μοναδικός και οφείλονταν τόσο στην πραγματική θέλησή του στο να προσπαθήσει να συμβάλλει μέσα από τα καθήκοντά του σε ένα πραγματικό κράτος δικαίου, αλλά και στην έμπρακτη στάση του και στην ισχυρή πεποίθηση που είχε όταν έλεγε στους συναδέλφους του ότι η φορολογική διοίκηση πρέπει να βρίσκεται δίπλα στους πολίτες και όχι απέναντί τους. Εφαρμόζοντας παράλληλα πρακτικές βοήθειας στους φορολογουμένους και προσπάθειας να δηλωθούν μεγαλύτερα φορολογικά έσοδα, γνωρίζοντας ότι υπάρχει εκτεταμένη φοροδιαφυγή και παραοικονομία, κατόρθωσε με έναν μοναδικό τρόπο να ανεβάσει συνεχώς τον πήχη του συνόλου των βεβαιωθέντων φόρων σε όποια εφορία

υπηρέτησε, δημιουργώντας μεγάλη θετική αίσθηση στους προϊσταμένους του, υπουργούς οικονομικών, βλέποντας τις μεγάλες ποσοστιαίες αυξήσεις σε βεβαιωθέντες φόρους σε κάθε Εφορία της οποίας αναλάμβανε την Διεύθυνση. Σε γενικές γραμμές είχε την δυνατότητα να συνδυάζει την εργατικότητα με την φιλία και την εξωστρέφεια, και κατά αυτόν τον τρόπο υπήρξε ένας άνθρωπος που συνδυάζει σπάνιες αρετές και όσοι τον έχουν γνωρίσει πραγματικά, νιώθουν απεριόριστη εκτίμηση στο πρόσωπό του. Όλα αυτά καλλιέργησαν ένα πρότυπο ανθρώπου προς εμένα και νιώθω πραγματικά πολύ τυχερός, για το γεγονός ότι αυτός ο τόσο χαρισματικός άνθρωπος υπήρξε πατέρας μου. Ο Ντίμης θα βρίσκεται ζωντανός στην μνήμη μου όσο ζω εγώ αλλά, και όσο ζουν οι οικείοι μου και τα παιδιά μου, δεδομένου ότι έχω προσπαθήσει να τους κληροδοτήσω τις μοναδικές του αξίες, η μέγιστη των οποίων αφορούσε στο γνήσιο και έμπρακτο ενδιαφέρον του για τους συνανθρώπους του.

Αναφορικά με ορισμένα ζητήματα που αφορούσαν σε θέματα διαχείρισης των προγραμμάτων που εργάστηκα για την διατριβή (word, excel, power point, εξειδικευμένες λειτουργίες των windows) χρωστάω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον κ. **Ιωάννη Μπουγλό** και στην κ. **Βαλεντίνη Μουρουζίδη** για τις καίριες συμβουλές και την πολύτιμη βοήθειά τους, να αφιερώσουν τον χρόνο τους επιδεικνύοντας μεγάλη προθυμία, σε απορίες μου αναφορικά με κάποιες ουσιώδεις λεπτομέρειες των ανωτέρω προγραμμάτων στα οποία δεν είχα επαρκή γνώση.

Για το τέλος άφησα τους τρεις καθηγητές της τριμελούς επιτροπής τον κ. **Ριζόπουλο Γεώργιο**, τον κ. **Μανωλόπουλο Δημήτρη** και κ. **Μπιτζένη Αριστείδη**. Ο κ. Ριζόπουλος Γεώργιος, συνέβαλε με τις καίριες παρατηρήσεις του αναφορικά με ζητήματα που άπτονται της δομής της διατριβής, καθώς και του εντοπισμού πλεονασματικών παραγράφων – περιγραφών που υπήρχαν σε διάφορα κεφάλαια, με απώτερο σκοπό να επιτευχθεί μια πιο συνεκτική δομή της διατριβής. Ο κ. Μανωλόπουλος Δημήτριος ασχολήθηκε με την στατιστική επεξεργασία και την δημιουργία του οικονομετρικού υποδείγματος της διατριβής και ανάλωσε πολύτιμο χρόνο προκειμένου να με βοηθήσει στην κατανόηση αλλά και να μου δώσει τις κατάλληλες καθοδηγήσεις στην διαμόρφωση του οικονομετρικού υποδείγματος με τις πολύ εύστοχες παρατηρήσεις του. Η βοήθειά του ήταν τόσο πολύτιμη που δεν θα μπορούσα να έχω ολοκληρώσει σωστά την διατριβή μου εάν δεν είχα την αμέριστη συμπαράστασή και καθοδήγησή του.

Αναφορικά με τον καθηγητή κ. **Μπιτζένη Αριστείδη** ο οποίος υπήρξε ο επιβλέπωντας καθηγητής μου, νομίζω ότι μου είναι πάρα πολύ δύσκολο να περιγράψω με λόγια το μέγεθος της βοήθειας και της συμπαράστασής του σε όλη τη διάρκεια συγγραφής της διατριβής μου, καθώς και της απίστευτης επιμονής του να μην σταματήσω, όταν εκτιμούσα ότι αυτή η εργασία είναι πέραν των δυνατοτήτων μου. Η συμπαράστασή του ήταν απaráμιλλή όπως και ο τρόπος που είχε να μου τονώνει το ηθικό και να μου δημιουργεί αυτοπεποίθηση όταν έβλεπε ότι θέλω να παραιτηθώ από την όλη προσπάθεια. Αλλά το κυριότερο όλων, ήταν η καίρια καθοδήγησή του μέσα από την τεράστια εμπειρία του ως επιβλέπωντας καθηγητή σε υποψήφιους διδάκτορες, αλλά και μέσα από την αυταπάρνηση που έχει ως άνθρωπος που προσπαθεί να βοηθάει πραγματικά τους μαθητές του κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μην τους προσφέρει έτοιμη τη γνώση αλλά να τους δείχνει τον δρόμο για το πως θα την αποκτήσουν και με αυτόν τον τρόπο να εφαρμόζει κατά το μέγιστο δυνατό βαθμό τον σωστό τρόπο καθοδήγησης των μαθητών του και να δίνει την ηθική ικανοποίηση στους τελευταίους όταν αντιλαμβάνονται ότι η επίπονη αυτή εργασία είναι δικό τους δημιούργημα. Η λέξη ευχαριστώ είναι πολύ λίγη για να περιγράψει την απεριόριστη ευγνωμοσύνη που νιώθω για αυτόν τον άνθρωπο και καθηγητή, τον κ. **Αριστείδη Μπιτζένη**.

Φυσικά οποιαδήποτε λάθος ή παράλειψη που αφορά στην συγγραφή της εν λόγω διατριβής βαρύνει αποκλειστικά εμένα.

Το Ενδιαφέρον του Θέματος

- 1) Η ενασχόληση με το επάγγελμα του φοροτεχνικού, συμβούλου επιχειρήσεων καθώς και η πολύχρονη εργασιακή εμπειρία στο δημόσιο τομέα, έχουν κεντρίσει το ενδιαφέρον μου να ασχοληθώ, με το αντικείμενο της φορολογικής συμμόρφωσης και της φορολογικής ηθικής. Η επαγγελματική ενασχόληση με τις δημόσιες υπηρεσίες υπό διπλή ιδιότητα, δηλαδή ως ελεύθερου επαγγελματία φοροτεχνικού – λογιστή αλλά και ως δημόσιου υπαλλήλου, θεωρώ ότι μου παρέχουν ένα συγκριτικό πλεονέκτημα αντίληψης των προβλημάτων που αντιμετωπίζει γενικά η δημόσια διοίκηση και ειδικότερα οι φορολογικές αρχές. Περαιτέρω η γνώση της φορολογικής νομοθεσίας αλλά και η ενασχόληση με την πρακτική πλευρά της φορολογίας μου παρέχουν επίσης ένα πολύτιμο εφόδιο κατανόησης των αδυναμιών του φορολογικού συστήματος και εν γένει της διαδικασίας είσπραξης φορολογικών εσόδων.
- 2) Οι σπουδές στην οικονομική και στη νομική επιστήμη, αλλά και η ερασιτεχνική ενασχόληση με θέματα ψυχολογίας, φιλοσοφίας, κοινωνιολογίας και κοινωνικής ψυχολογίας, με οδήγησαν στην επιλογή ενός θέματος που ξεφεύγει από τα στενά πλαίσια μιας μόνον επιστήμης: τη μελέτη της φορολογικής συμμόρφωσης και της φορολογικής ηθικής στην Ελλάδα. Ειδικότερα στόχος της παρούσας διατριβής είναι η καταγραφή ολόκληρης της παγκόσμιας βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας που αφορά στο θέμα της φορολογικής συμμόρφωσης και της φορολογικής ηθικής και ιδιαίτερα στις αιτίες που οδηγούν τα άτομα και επιτηδευματίες στη φορολογική συμμόρφωση ή και στο αντίθετό της την φοροδιαφυγή και την φοροαποφυγή.
- 3) Η συγγραφή μιας πρωτότυπης επιστημονικής εργασίας, αποτελεί μεγάλη προσωπική πρόκληση, απώτερος στόχος της οποίας είναι εξεύρεση και η υπόδειξη ρεαλιστικών προτάσεων που θα οδηγήσουν στην σταδιακή μεταβολή της νοοτροπίας των Ελλήνων φορολογουμένων προς την καλλιέργεια νέων ηθών και αξιών, μια εκ των οποίων αποτελεί η φορολογική ηθική. Περαιτέρω **η παρούσα διατριβή φιλοδοξεί να προβεί σε μια απόπειρα κατανόησης του χαμηλού βαθμού εμπιστοσύνης μεταξύ πολιτών και κράτους το οποίο λειτουργεί σε αμφότερη κλίμακα. Δηλαδή οι πολίτες βλέπουν με δυσπιστία τις δημόσιες αρχές ενώ παράλληλα αντιμετωπίζονται με δυσπιστία από αυτές.** Η φιλοσοφία της παρούσας διατριβής είναι να παρουσιάσει το φαινόμενο της

χαμηλής φορολογικής συνείδησης των πολιτών και επιχειρήσεων της Ελλάδας ως μια από τις παθογένειες του Ελληνικού Κράτους και για το λόγο αυτό – εκτιμώ ότι θα πρέπει να αντλήσουμε πληροφόρηση από τα υπόλοιπα προβλήματα ώστε να κατανοήσουμε τις ρίζες αυτών δηλαδή τις βαθύτερες αιτίες που τα εξέθρεψαν και τα γιγάντωσαν τις τελευταίες δεκαετίες, η οποία θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τις διαφορές στην κουλτούρα τόσο της χώρας μας όσο και σε χώρες με ομοιογενή ή ετερογενή κουλτούρα. Με απλά λόγια θα γίνει προσπάθεια να δείξουμε που οφείλεται ιστορικά η γενικότερη προβληματική σχέση της χαλαρής σχέσης μεταξύ κράτους και κοινωνίας και γιατί στο δικό μας κράτος (και όχι μόνο) οι πολίτες αντιλαμβάνονται το κράτος ως μέσο ικανοποίησης δικαιωμάτων κατά κύριο λόγο και πολύ λιγότερο ως φορέα που απαιτεί από αυτά την τήρηση νομιμότητας, τη συνεργασία με τις αρχές και την διαμόρφωση ενός πλέγματος υποχρεώσεων που είναι απαραίτητο για την λειτουργία μιας ορθής και βιώσιμης δημοκρατίας.

Κατάλογος Συντομογραφιών

- Α.Α.Δ.Ε.** Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων
- Α.Ξ.Ε.** Άμεσες Ξένες Επενδύσεις
- Α.Ε** Ανώνυμη Εταιρία
- ΑΠ** Άρειος Πάγος
- Α.Ε.Π.** Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
- Α.Φ.Μ:** Αριθμός Φορολογικού Μητρώου
- Γ.Γ.Δ.Ε.:** Γενικός Γραμματέας Δημοσίων Εσόδων
- Γ.Γ.Π.Σ.:** Γενικός Γραμματέας Πληροφοριακών Συστημάτων
- Δ.Δ.Φ.Α :** Δείκτης Διεθνούς Φορολογικής Ανταγωνιστικότητας.
- Δ.Ν.Τ.:** Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
- Δ.Ο.Υ.:** Δημόσια Οικονομική Υπηρεσία
- Δ.Π.Α.** Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση
- Δ.Ε.Ε.:** Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης
- Δ.Ε.Δ.:** Διεύθυνση Επίλυσης Διαφορών
- Δ.Υ.Ο.Κ.** Διεθνή Υπεράκτια Κέντρα
- Ε.Ε.:** Ευρωπαϊκή Ένωση
- Ε.Κ.Τ.:** Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα
- Ε.Π.Α. :** Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση
- ΕΝ.Φ.Ι.Α** Ενιαίος Φόρος Ιδιοκτησίας Ακινήτων
- Κ.Ε.Φ.Β.Ε.:** Κοινή Ενοποιημένη Φορολογική Βάση Εταιριών
- Κ.Π.Σ.:** Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης
- Κ.Π.Ο.** Δείκτης επάρκειας δείγματος (Kaiser- Mayer – Olkin)
- Κ.Φ.Ε:** Κώδικας Φορολογίας Εισοδήματος
- Μ.Μ.Ε.:** Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας
- Ν.Π.:** Νομικό Πρόσωπο
- Ν.Σ.Κ.:** Νομικό Συμβούλιο του Κράτους
- Ο.Ο.Σ.Α.** Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
- Π.Ο.Ε.** Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου
- Π.Ο.Φ.Δ.** Παγκόσμιος Οργανισμός Φορολογικής Δικαιοσύνης

Σ.Α.Δ.Φ. Σύμβαση Αποφυγής Διπλής Φορολογίας
Σ.Δ.Ο.Ε. Σώμα Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος
Σ.Ε.Β Σύνδεσμος Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών
Σ.τ.Ε. Συμβούλιο της Επικρατείας
Τ.Π.Ε. Τεχνολογία Πληροφοριών και Επικοινωνίας
Υ.Δ.Μ.Η.Δ. Υπουργείο Διοικητικής Μεταρρύθμισης & Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης
Υπ. Οικ. Υπουργείο Οικονομικών
Φ.Ε Φορολογία Εισοδήματος
Φ.Π Φυσικό Πρόσωπο
Φ.Π.Α. Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
A-S Υπόδειγμα M Allingham – A. Sandmo (1972)
B.E.P.S. Διάβρωση φορολογικής βάσης και μεταφορά κερδών (Base Erosion and Profit Shifting)
C.F.A. **Confirmation Factor Analysis**
C.R.S: **Common Reporting Standard - Κοινό Πρότυπο Αναφοράς**
F.D.I: Foreign Direct Investments
E.V.S. **European Value Survey**
E.F.A.: **Explanatory Factor Analysis**
G20: Διεθνές Φόρουμ που περιλαμβάνει τις κυβερνήσεις και τους υπουργούς οικονομικών κρατών από 19 μεγαλύτερα κράτη και την Ευρωπαϊκή Ένωση.
I.R.S: Internal Revenue Service's (Η.Π.Α.)
I.S.S.P: International Social Survey Program
I.TC.I. : International Tax Competitive Index
I.T : Information Technology
E.I.U: Economist Intelligence Unit
E.V.S: European Value Survey
O.E.C.D. Organization for Economic Co-operation and Development
T.J.N: Tax Justice Network
V.A.T.: Value Added Tax
W.V.S: World Values Survey

Κατάλογος Γραφημάτων:

Γράφημα Νο 2.5.2	Παράγοντες που επηρεάζουν την φοροδιαφυγή
Γράφημα Νο 2.11	Οι βασικότεροι τύποι Φορολογουμένων
Γράφημα Νο 2.12 Α	Αποκλίνουσες Φορολογικές Συμπεριφορές (α)
Γράφημα Νο 2.12 Β	Αποκλίνουσες Φορολογικές Συμπεριφορές (β)
Γράφημα Νο 3.5	Παράγοντες που επηρεάζουν την φορολογική ηθική
Γράφημα Νο 7.3	Δημόσια Διοίκηση και Φορολογική Ηθική
Γράφημα Νο 9.8.1	Σχέση μεταξύ μικροδιαφθοράς και φορ. Συνείδησης
Πίνακας 12.1:	Ποσοστό πληθυσμού ανά τύπο καθεστώτος δημοκρατίας
Πίνακας 12.2:	Δείκτης Δημοκρατίας ανά κράτος (Economist Intelligence Unit)
Γράφημα Νο 17.1	Εκτίμηση της φορολογικής συνείδησης
Γράφημα Νο 17.2	Ανταποδοτικότητα της Φορολογίας
Γράφημα Νο 17.3	Εκτίμηση δίκαιης ή άδικης κατανομής φορ. συστήματος
Γράφημα Νο.17.4.Α	Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική Συμμόρφωση
Γράφημα Νο 17.4.Β	Α. Ζητήματα Ηθικής
Γράφημα Νο 17.4.Γ	Β. Αποφυγή υψηλού προστίμου
Γράφημα Νο 17.4.Δ	Γ. Μετέπειτα ταλαιπωρία από τις Διοικητικές Αρχές
	Δ. Πιθανός Διασυρμός
Γράφημα 17.5	Πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος
Γράφημα Νο 17.6.Α	Απόδοση δικαιοσύνης των φορολογικών αρχών
Γράφημα Νο 17.6.Β	Αποδοτικότητα των φορολογικών αρχών
Γράφημα Νο 17.6.Γ	Βοήθεια και ενημέρωση πολιτών
Γράφημα Νο 17.7.Α	Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στο Δικαστικό Σύστημα
Γράφημα Νο 17.7.Β	Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στο Κοινοβούλιο
Γράφημα Νο 17.7.Γ	Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στο Πολιτικό Σύστημα
Γράφημα Νο 17.7.Δ	Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στο Κοινωνικό Περιγύρο
Γράφημα Νο 17.7.Ε	Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στα Σώματα Ασφαλείας
Γράφημα Νο 17.8	Αντίληψη περί διάδοσης της φοροδιαφυγής
Γράφημα Νο 17.9	Αξιολόγηση της διαφθοράς των φορολογικών αρχών
Γράφημα Νο 18.1	Γράφημα Παράλληλης Ανάλυσης για την ομαδοποίηση των

μεταβλητών του μοντέλου.

Γράφημα Νο 19.1

Κατανομή Δημοσίων Εσόδων (Μέσος Όρος Κρατών Ε.Ε. 27
2019)

Γράφημα Νο 19.2

Κατανομή Δημοσίων Εσόδων. Χώρα: Ελβετία (Έτος 2019)

Γράφημα Νο 19.3

Κατανομή Δημοσίων Εσόδων Χώρα: Βουλγαρία (Έτος
2019)

Γράφημα Νο 19.4

Κατανομή Δημοσίων Εσόδων (Χώρα Ελλάδα (Έτος 2019)

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

- Πίνακας 8.1** Πίνακας δείκτη διαφθοράς ανά κράτος
(Οργανισμός της Διεθνούς Διαφάνειας)
- Πίνακας 11.1** Πίνακας μεριδίου αυτοαπασχολούμενων ως ποσοστού επί του συνόλου των εργαζομένων ανά κράτος στην Ευρώπη.
- Πίνακας 12.1:** Ποσοστό πληθυσμού ανά τύπο καθεστώτος δημοκρατίας
- Πίνακας 12.2:** Δείκτης Δημοκρατίας ανά κράτος (Economist Intelligence Unit)
- Πίνακας 13.1** Συνολικά ευρήματα έρευνας για τον πληθυσμό της Κίνας για το μέγεθος της φορολογικής συνείδησης του δείγματος.
- Πίνακας 14.1** Ερευνητικές Προτάσεις περί ηθικής της φοροδιαφυγής στη Νιγηρία
- Πίνακας 14.2** Ερευνητικές Προτάσεις περί ηθικής φοροδιαφυγής στην Ελλάδα
- Πίνακας 17.1:** Δικαιολόγηση της φοροδιαφυγής (Φορολογική Συνείδηση)
- Πίνακας 17.2:** Ανταποδοτικότητα της Φορολογίας
- Πίνακας 17.3:** Κατανομή Φορολογικών Βαρών – Δικαιοσύνη φορ.συστήματος
- Πίνακας 17.4.Α:** Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
A. Ζητήματα Ηθικής
- Πίνακας 17.4.Β:** Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
B. Αποφυγή Υψηλού Προστίμου
- Πίνακας 17.4.Γ:** Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
Γ. Μετέπειτα ταλαιπωρία από τις Διοικητικές Αρχές
- Πίνακας 17.4.Δ:** Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
Δ. Πιθανός Διασυρμός
- Πίνακας 17.5:** Πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος
- Πίνακας 17.6.Α:** Απόδοση δικαιοσύνης των φορολογικών αρχών
- Πίνακας 17.6.Β:** Αποδοτικότητα των φορολογικών αρχών
- Πίνακας 17.6.Γ:** Βοήθεια και ενημέρωση πολιτών
- Πίνακας 17.7.Α:** Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στο Δικαστικό Σύστημα
- Πίνακας 17.7.Β:** Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στο Κοινοβούλιο
- Πίνακας 17.7.Γ:** Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στο Πολιτικό Σύστημα

- Πίνακας 17.7.Δ:** Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στο Κοινωνικό Περιγυρο
- Πίνακας 17.7.Ε:** Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στα Σώματα Ασφαλείας
- Πίνακας 17.8 :** Αντίληψη περί διάδοσης της φοροδιαφυγής
- Πίνακας 17.9 :** Αξιολόγηση της διαφθοράς των φορολογικών αρχών
- Πίνακας 18.1 :** Πίνακας Διερευνητικής Παραγοντικής Ανάλυσης (n=1000)
- Πίνακας 18.2:** Πίνακας βασικών διαφορών μεταξύ ΔΠΑ και ΕΠΑ (EFA – CFA)
- Πίνακας 18.3:** Πίνακας Επιβεβαιωτικής Παραγοντικής Ανάλυσης (n=1000)
- Πίνακας 18.4 :** Πίνακας Ανάλυσης Συσχέτισης
- Πίνακας 18.5 :** Πίνακας Ανάλυσης Παλινδρόμησης Ordered Probit (n=3127)
- Πίνακας 19.1 :** Φορολογικά Έσοδα Ευρωπαϊκών κρατών ανά κατηγορία φόρου (% στο ΑΕΠ)
- Πίνακας 19.2:** Φορολογικά Έσοδα ως ποσοστό στο σύνολο των δημοσίων εσόδων κάθε χώρας.
- Πίνακας 20.1:** Παράγοντες που αποτρέπουν την ανάπτυξη Α.Ξ.Ε. στην Ελλάδα
- Πίνακας 20.2:** Παράγοντες που αποτρέπουν την ανάπτυξη Α.Ξ.Ε. νεοφυών επιχειρήσεων
- Πίνακας 22.1:** Πίνακας κρατών με προνομιακό φορολογικό καθεστώς από τη ΑΑΔΕ 2020

Περίληψη

Στην παρούσα διατριβή εξετάζεται το ζήτημα της φορολογικής συμμόρφωσης και της φορολογικής ηθικής μέσα από την παγκόσμια βιβλιογραφία, με έμφαση στους Έλληνες φορολογούμενους πολίτες. Ο βασικότερος λόγος συγγραφής της εν λόγω διατριβής είναι να εξετάσει και να διερευνήσει τους παράγοντες που επηρεάζουν την φορολογική συμμόρφωση και την φορολογική ηθική των πολιτών σε επίπεδο κράτους αλλά και σε διεθνές επίπεδο, να αναλύσει το ρόλο των παγκοσμιοποιημένων αγορών στην διαμόρφωση καλύτερου ή χειρότερου επιπέδου φορολογικής συνείδησης. Υπάρχουν πάρα πολλοί παράγοντες που επηρεάζουν την τελική απόφαση ενός ατόμου για το εάν θα συμμορφωθεί ή όχι με τις φορολογικές του υποχρεώσεις κάποιες εκ των οποίων δεν περιλαμβάνουν καθαρά οικονομικά κριτήρια. Οι παράγοντες αυτοί μπορεί να είναι κοινωνικοί, πολιτιστικοί, πολιτικοί και δημογραφικοί, καθώς και παράγοντες που έχουν να κάνουν με τον χαρακτήρα του ατόμου τις στάσεις του και τις αξίες του, αλλά και τον τρόπο που λειτουργούν η φορολογική διοίκηση και οι βασικότεροι θεσμοί ενός δημοκρατικού κράτους (Πολιτικοί θεσμοί, Κοινοβούλιο, Δικαστικό Σώμα).

Το συμπέρασμα το οποίο πηγάζει από την ανάλυση ερωτηματολογίου, με διαβαθμισμένες ερωτήσεις τύπου Likert, μέσα από πρωτογενή έρευνα 3.975 ατόμων για την στατιστική ανάλυση και 3.127 ατόμων για την οικονομετρική ανάλυση αυτού (μοντέλο ordered probit), δείχνει ότι η φορολογική συνείδηση των πολιτών συσχετίζεται με την αξιοπιστία των κρατικών θεσμών (κοινοβούλιο, κυβέρνηση, δικαστικό σώμα κλπ), καθώς και από τον τρόπο που ασκείται η φορολογική διοίκηση, αλλά και η κυβερνητική φορολογική πολιτική. Όσο βελτιώνονται οι δείκτες των παραπάνω μεταβλητών τόσο αυξάνει η φορολογική ηθική των πολιτών στην χώρα μας.

Σε ένα επόμενο στάδιο, η διατριβή θα προχωρήσει σε προτάσεις που έχουν ως στόχο την βελτίωση όλων των παραπάνω θεσμών, προκειμένου να ασκηθεί με δικαιότερο τρόπο η φορολογική πολιτική και να αυξηθεί η αξιοπιστία των πολιτικών και κρατικών θεσμών

Επιπρόσθετα θα εξετάσουμε την διαμόρφωση θετικής ή αρνητικής φορολογικής συνείδησης, μέσα από διεθνείς θεσμούς όπως είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση, ο ΟΑΣΑ

και οι G20. Θα αναπτύξουμε τον φορολογικό ανταγωνισμό ως μια προσπάθεια πολλών κρατών να προσελκύσουν Άμεσες Ξένες Επενδύσεις και θα επιχειρήσουμε να αντλήσουμε ποιοι είναι τελικά οι πιο σημαντικοί παράγοντες που ενθαρρύνουν τις πολυεθνικές επιχειρήσεις να δημιουργήσουν νέες επιχειρήσεις ή θυγατρικές εταιρίες (Α.Ξ.Ε.) στην χώρα μας. Αναφορικά με την προσέλκυση Α.Ξ.Ε. εκτιμούμε ότι η πολιτική σταθερότητα, η δημοκρατική δομή ενός κράτους, η ανάπτυξη υποδομών, η μακροοικονομική σταθερότητα και η σταθερότητα της φορολογικής νομοθεσίας, αποτελούν βασικότερους πυλώνες προσέλκυσης Α.Ξ.Ε.

Επιπρόσθετα ο φορολογικός ανταγωνισμός που αναπτύσσεται μεταξύ των κρατών έχει ως συνέπεια την τεράστια διαρροή δημοσίων εσόδων από πολλά κράτη που δεν ακολουθούν αυτή την συνεχή μείωση των φορολογικών συντελεστών, κάτι το οποίο ωφελεί μόνον της πολυεθνικές επιχειρήσεις και πολύ μεγάλες επιχειρήσεις που έχουν τη δυνατότητα να μετακινούν τα κεφάλαιά τους στα κράτη με χαμηλότερους συντελεστές. Αυτή η στρατηγική του φορολογικού ανταγωνισμού, όπως είναι φυσικό έχει αντίκτυπο και στην φορολογική ηθική των πολιτών που βλέπουν μεγάλες πολυεθνικές να εκμεταλλεύονται τις διαφορές στις νομοθεσίες διαφορετικών κρατών και να πληρώνουν ελάχιστη φορολογία σε ποσοστιαία βάση σε σχέση με τα δηλωθέντα κέρδη τους.

Abstract

In this thesis, the question of tax compliance of the citizens of Greece will be examined from the view of tax morale. The main reason of writing this thesis is to examine and investigate the factors that affect tax morale of the citizens from a state and an international point of view, and analyze the role of globalized markets in shaping better or worse levels of tax morale. The initial studies examining tax evasion had an exclusively economic content and analyzed tax evasion as a situation where the individual - taxpayer considered under conditions of pure economic rationality. The main criteria in this case for resorting to tax evasion or not are: the possibility of detecting tax evasion, the size of the tax fine, the amount of income, as well as the amount of tax rates. In addition to reasons of economic rationality based on maximizing income under uncertainty (probability of detection of the perpetrator, etc.), there are also many factors that influence an individual's final decision on whether or not to comply with their tax obligations and which do not include purely financial criteria. These factors can be social, cultural and political as well as factors related to the person's character, attitudes and values.

The conclusion that comes from the questionnaire analysis, through primary research of 3,975 people for the statistical analysis and 3,127 people for the econometric analysis by using an ordered probit model, shows that the tax awareness of citizens is correlated with the credibility of state institutions (parliament, government, judiciary, etc.), as well as the way tax administration and government tax policy are carried out. As the indicators of the above variables improve, the tax morale of the citizens in our country increases. In a subsequent stage, the thesis will proceed with proposals aimed at improving all the above institutions, in order to exercise tax policy in a fairer way and to increase the credibility of political and state institutions

In addition, we will examine the formation of positive or negative tax awareness, through supranational institutions such as the **European Union** and the **O.E.C.D.** We will develop the tax competition as an effort of many states to attract Foreign Direct Investments and we will try to find out what are finally the most important factors that encourage multinational companies to create new companies or subsidiaries, in our country. Regarding the attraction of inward Foreign Direct Investments (F.D.I.) we estimate that factors such as, political stability, the democratic structure of a state,

the development of infrastructure, macroeconomic stability and the stability of tax legislation are the main pillars of attracting F.D.I.

This strategy of tax competition, of course, also has an impact on tax morale of citizens who see large multinationals exploiting the differences in the laws of different states and paying minimal taxes on a percentage basis in relation to their declared profits.

Λέξεις Κλειδιά:

Στην Ελληνική γλώσσα:

Φορολογική συμμόρφωση, Φορολογική Ηθική, Φορολογικός Ανταγωνισμός, Φοροδιαφυγή, Φοροαποφυγή. Άμεσες Ξένες Επενδύσεις.

Στην Αγγλική Γλώσσα

Tax compliance, Tax Moral, Tax Competition, Tax Evasion, Tax Avoidance, Foreign Direct Investments

Κεφάλαιο 1. Γενική ανασκόπηση και στόχοι της Εργασίας.

1.1 Το αντικείμενο της διατριβής

Αντικείμενο της παρούσας διατριβής είναι η μελέτη των συντελεστών επιρροής οικονομικών, κοινωνικών¹, πολιτικών και δημογραφικών παραγόντων της φορολογικής συμμόρφωσης και της φορολογικής ηθικής, των πολιτών και των κατοίκων που ζουν μόνιμα στην Ελληνική Επικράτεια είτε είναι Έλληνες πολίτες είτε μόνιμοι κάτοικοι της χώρας. Η διατριβή έχει πρωταρχικό στόχο να αναδείξει τις βασικές αιτίες που συμβάλλουν στην φορολογική συμμόρφωση και στην φορολογική ηθική. Πολλές από αυτές αφορούν τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρεται το κράτος απέναντι στους πολίτες του, άλλες αφορούν την αυστηρότητα, την αποδοτικότητα ή την δικαιοσύνη της δημόσιας διοίκησης απέναντι σε περιπτώσεις μη φορολογικής συμμόρφωσης. Υπάρχουν παράγοντες που έχουν να κάνουν με την ιδιοσυγκρασία και με τις πεποιθήσεις των ίδιων των πολιτών, με την κοινωνική κουλτούρα τους και με τις κοινωνικές αξίες τους. Το βασικό όμως χαρακτηριστικό είναι η σχέση που γεννάται και διαμορφώνεται μεταξύ των πολιτών ενός κράτους. Οι πολίτες αυτοί μπορεί να είναι άνεργοι, εργαζόμενοι στον ιδιωτικό ή στο δημόσιο τομέα, επιχειρηματίες, στελέχη επιχειρήσεων, διευθυντές μικρών ή μεγάλων επιχειρήσεων και όλοι ανήκουν στην οικονομική σφαίρα ενός κράτους. Οι πολίτες λοιπόν έχουν έναν συγκεκριμένο ρόλο στην κοινωνία και ορισμένες προσωπικές απόψεις και πεποιθήσεις. Το βασικό οικονομικό μοντέλο λαμβάνει υπόψη του μόνον τις ευνοϊκές ή μη περιστάσεις κάτω από τις οποίες ένα άτομο έχει συμφέρον να φοροδιαφύγει, χωρίς να λαμβάνει υπόψη όλα τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν πιο πάνω τα οποία είναι ενδεικτικά, αλλά στα οποία σημαντικό βάρος ανήκει στο πως αντιλαμβάνονται το κράτος το οποίο τους ζητά με καταναγκαστικό τρόπο να πληρώσουν ένα μέρος του εισοδήματός τους που τους αναλογεί και ως αντάλλαγμα τους παρέχει ορισμένα αγαθά που δεν είναι δυνατό ή δεν είναι συμφέρον να παραχθούν από τον ιδιωτικό τομέα. Πρόκειται για τα δημόσια αγαθά και τις υπηρεσίες. Το αντικείμενο της μελέτης έχει και ευρύτερο προσανατολισμό με την έννοια ότι οι πολίτες μιας χώρας όπως λ.χ η Ελλάδα η οποία αποτελεί και μελέτη περίπτωσης στην παρούσα εργασία, αποτελούν παράλληλα και πολίτες Διεθνών

¹ Η έννοια του κοινωνικού παράγοντα ερμηνεύεται διασταλτικά περιλαμβάνοντας και πολιτιστικά στοιχεία όπως είναι η κουλτούρα ενός έθνους ή μια κοινωνικής ομάδας.

Οργανισμών οι οποίοι υπερβαίνουν τα όρια του κράτους. Ειδικότερα ως πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν αναπτύξει ένα είδος κοινωνικού συμβολαίου για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που έχουν από την στιγμή που το Ελληνικό κράτος προσχώρησε σε αυτή. Έτσι λοιπόν βλέπουμε ότι ενώ υπάρχει ενιαία οικονομική ανταλλαγή προϊόντων, εργαζομένων και κεφαλαίου εντός των κρατών της Ε.Ε., εντούτοις υπάρχουν διαφορετικά φορολογικά καθεστώτα που διέπουν τις χώρες, ενώ η δημοσιονομική πολιτική είναι αποκλειστική αρμοδιότητα των χωρών – μελών της Ε.Ε., σε αντίθεση με την νομισματική πολιτική που ασκείται από την ίδια την Ε.Ε. από το έτος 2001. Η μεγάλη κρίση του 2008, καθώς και η υγειονομική κρίση του covid -19, η έξοδος της Βρετανίας από την Ε.Ε. αλλά και η πολεμική σύρραξη μεταξύ των χωρών της Ουκρανίας και της Ρωσίας με τεράστιες οικονομικές επιπτώσεις στις χώρες της Ε.Ε. έθεσε ένα δίλημμα στους πολίτες αυτών των κρατών. Κάποιοι θεώρησαν ότι πρέπει να χαρακωθούν στο κράτος τους και να λειτουργήσουν περισσότερο αυτόνομα και ανεξάρτητα, ενώ κάποιοι άλλοι εκτίμησαν ότι απαιτείται πλέον μια Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση με ενιαία δημοσιονομική αλλά και ενδεχόμενα μια ενιαία εξωτερική και αμυντική πολιτική. Οι διαφορές στις επιμέρους φορολογικές πολιτικές δημιούργησαν έναν τεχνητό φορολογικό ανταγωνισμό ο οποίος είχε ως αποτέλεσμα την μεταφορά δραστηριοτήτων από μια χώρα σε μια άλλη, ενώ η διαμόρφωση φορολογικών παραδείσων είχε μία δυσάρεστη επίπτωση στην μεταφορά τεράστιου όγκου κεφαλαίων από τα συμβατικά κράτη σε αυτά που παρείχαν τεράστιες φορολογικές ελαφρύνσεις και αντίστοιχα τεράστιες χρηματικές διαρροές από την φυγή κεφαλαίων στα συμβατικά κράτη. Το αντικείμενο λοιπόν της διατριβής είναι πολυδιάστατο με κεντρικό πυρήνα τους παράγοντες φορολογικής συμμόρφωσης και φορολογικής ηθικής των ατόμων, είτε αυτοί σχετίζονται με προσωπικές και ατομικές πεποιθήσεις και αξίες, είτε με κοινωνικές αξίες, είτε με τον τρόπο λειτουργίας της εκάστοτε φορολογικής διοίκησης, είτε με τις αντιδράσεις αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών στα πλαίσια του κράτους, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και άλλων παγκόσμιων οργανισμών όπως είναι ο ΟΟΣΑ και το Forum των 20 ισχυρότερων χωρών του κόσμου (G20). Κοινός στόχος των ανθρώπων μέσα σε μια κοινωνία είναι η οικονομική τους ευημερία. Δεν είναι όμως αποκλειστικός τους στόχος. Η δημοκρατική συμμετοχή, η αξιοπρέπεια, η ενσυναίσθηση, η αυτοπραγμάτωση, η κοινωνική αποδοχή, η οικογενειακή ειρήνη, η ποιοτική και αντικειμενική παιδεία και οι συνθήκες κοινωνικής πρόνοιας είναι κάποιοι από τους επιμέρους στόχους που θέτει ο άνθρωπος κατά τη

διάρκεια της ζωής του και για την πραγμάτωση αυτών απαιτείται να βρίσκεται σε ένα κράτος που να έχει τη δυνατότητα να του τα παρέχει. Μέσω της φορολογίας και του φορολογικού συστήματος το κράτος στοχεύει να παρέχει αυτά που δεν δύναται να του παρέχει ο ιδιωτικός τομέας ή αυτά στα οποία κάποιοι άνθρωποι αδυνατούν να τα πληρώσουν για να τα αποκτήσουν (λ.χ υγειονομική περίθαλψη, παιδεία, εθνική άμυνα). Ένα επιπρόσθετο αντικείμενο της παρούσας διατριβής είναι η μελέτη των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στην Ελλάδα η οποία υπήρξε πολύ υποτονική και ανεμική τόσο πριν όσο και μετά την μεγάλη χρηματοπιστωτική κρίση. Η προσέλκυση Α.Ξ.Ε. επιφέρει πολλά οικονομικά πλεονεκτήματα στους Έλληνες πολίτες τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο καθότι αυξάνει την απασχόληση ιδιαίτερα του εξειδικευμένου προσωπικού, αυξάνει το συνολικό Α.Ε.Π. και σχετίζεται άμεσα και αρνητικά με την παραοικονομία. Επιπρόσθετα μειώνει την διαρροή εξειδικευμένου προσωπικού σε άλλες χώρες, αφού οι Πολυεθνικές επιχειρήσεις κατά κανόνα αναζητούν εξειδικευμένο προσωπικό σε όποια χώρα δραστηριοποιούνται. Στην παρούσα εργασία θα εντοπίσουμε τα πλεονεκτήματα των Α.Ξ.Ε. στη χώρα μας και τη συσχέτισή τους με την φορολογική συμμόρφωση και τη φορολογική συνείδηση των πολιτών.

1.2 Ερωτήματα Έρευνας – Υποθέσεις προς επαλήθευση

Υποθέσεις προς επαλήθευση

Στην παρούσα διατριβή θα εξεταστεί εάν επαληθεύονται πολλές επιστημονικές υποθέσεις που σχετίζονται με τις μεταβλητές επιρροής φορολογικής συνείδησης: Αυτές είναι:

- 1. Η φορολογική ηθική του μέσου Έλληνα πολίτη είναι πολύ χαμηλή σε αντιστοιχία με αυτή των πολιτών των χωρών ΟΟΣΑ και Ε.Ε. Δεν έχει ερευνηθεί επιστημονικά ο βαθμός φορολογικής ηθικής καθώς και το συγκριτικό επίπεδο με άλλες χώρες σε επαρκές βαθμό Θα ελεγχθεί για την Ελλάδα ενώ θα γίνει παράθεση συγκριτικών στοιχείων άλλων χωρών μέσα από έρευνες που έχουν χρησιμοποιήσει συναφείς μεθόδους.**
- 2. Για την ύπαρξη χαμηλής φορολογικής συμμόρφωσης δεν ευθύνονται αμιγώς οικονομικοί – φορολογικοί παράγοντες αλλά ένας συνδυασμός κοινωνικών, πολιτικών, πολιτιστικών και δημογραφικών χαρακτηριστικών στοιχείων. Έχει εξεταστεί σε άλλες χώρες. Θα ελεγχθεί εάν ισχύει για την Ελλάδα.**

3. Ο τρόπος λειτουργίας του φορολογικού συστήματος στην Ελλάδα επηρεάζει αρνητικά την φορολογική συνείδηση των πολιτών, διότι η κατανομή των φορολογικών βαρών είναι άδική και δεν είναι κατανοητό από την πλειοψηφία των πολιτών λόγω της πολυπλοκότητας των ρυθμίσεών του. Επιπρόσθετα ένας πολύ σημαντικός παράγοντάς που αποθαρρύνει τους πολίτες στο να φοροδιαφύγουν είναι η αντίληψη που έχουν για το υψηλό πρόστιμο σε περίπτωση όπου ελεγχθούν από τις φορολογικές αρχές.

Έχει ελεγχθεί σε έρευνες που διεξήχθησαν στις Η.Π.Α. στην Νέα Ζηλανδία και στην Αυστραλία (ενδεικτική αναφορά) η επιρροή της πολυπλοκότητας της νομοθεσίας. Επίσης υπάρχουν μελέτες σε διάφορες χώρες κυρίως αναπτυσσόμενες όπως είναι τα κράτη της υποσαχάριας Αφρικής όπου φαίνεται ότι το υψηλό πρόστιμο αλλά κυρίως η άδικη κατανομή φορολογικών βαρών, επηρεάζει την φορολογική συνείδηση των πολιτών. Στο μεγαλύτερο πλήθος των μελετών εντοπίστηκε αρνητική συσχέτιση μεταξύ πολυπλοκότητας του φορολογικού συστήματος και της φορολογικής συμμόρφωσης των πολιτών, ενώ υπήρξε αρνητική συσχέτιση μεταξύ της άδικης κατανομής φορολογικών βαρών και φορολογικής συνείδησης των πολιτών. Θα ελεγχθούν και οι τρεις (3) μεταβλητές για το εάν επηρεάζουν την φορολογική συμμόρφωση στην Ελλάδα.

4. Η έλλειψη εμπιστοσύνης στη λειτουργία βασικών θεσμών όπως είναι το κοινοβούλιο, οι δικαστικές αρχές, τα Σώματα Ασφαλείας και το Πολιτικό Σύστημα, επηρεάζει αρνητικά τη φορολογική συμπεριφορά των πολιτών επειδή συμβάλλει στην αποδυνάμωση των δεσμών με τις κρατικές δομές και λειτουργίες. Επιπρόσθετα η έλλειψη εμπιστοσύνης στον κοινωνικό περίγυρο επηρεάζει αρνητικά την φορολογική συνείδηση. Ο κοινωνικός περίγυρος αποτελεί έναν άτυπο κοινωνικό (όχι πολιτικό ή κρατικό) θεσμό σε αντίθεση με όσους αναφέραμε παραπάνω. Έχουν ελεγχθεί οι παραπάνω μεταβλητές σε άλλες χώρες και έχουν επαληθευθεί στις περισσότερες μελέτες. Θα γίνει το αντίστοιχο και για την Ελλάδα.

5. Η χαμηλή ποιότητα και ποσότητα των δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών και γενικά η έλλειψη ανταποδοτικότητας των δημοσίων υπηρεσιών σε σχέση με την φορολογική τους συνεισφορά επηρεάζουν αρνητικά τη φορολογική ηθική. Έχει ελεγχθεί σε άλλες χώρες και έχουν γίνει επιστημονικές μελέτες και για τη χώρα μας με προσανατολισμό κυρίως την διόγκωση

της παραοικονομίας και έχει επαληθευθεί. Ο αντιπαραγωγικός τρόπος δημόσιας διοίκησης ευθύνεται και για την χαμηλή εισροή Ξένων Άμεσων Επενδύσεων.

6. **Η αίσθηση της κοινής γνώμης ότι υπάρχει διαδεδομένη φοροδιαφυγή, σε μια χώρα, επηρεάζει αρνητικά τη φορολογική ηθική. Σε γενικές γραμμές το υψηλό επίπεδο φοροδιαφυγής στην Ελλάδα επηρεάζει αρνητικά την φορολογική συνείδηση των πολιτών του. Έχει ελεγχθεί σε άλλες χώρες και έχει επαληθευθεί.**

7. **Υπάρχει έντονη αρνητική συσχέτιση μεταξύ ποσοστού αυτοαπασχόλησης και φορολογικής συνείδησης. Υπάρχουν πολλές μελέτες που έχουν αποδείξει ότι η παραοικονομία σχετίζεται θετικά με το υψηλό ποσοστό αυτοαπασχόλησης. Επιπρόσθετα υπάρχουν μελέτες που έχουν δείξει ότι οι αυτοαπασχολούμενοι εμφανίζουν χαμηλότερο επίπεδο φορολογικής συμμόρφωσης και φορολογικής ηθικής.**

8. **Ο τρόπος που ενεργεί η δημόσια διοίκηση και ειδικότερα η δραστηριότητα των φορολογικών αρχών, η απόδοση δικαιοσύνης στους φορολογικούς ελέγχους, η αποδοτικότητα – αποτελεσματικότητα στην διεκπεραίωση εργασιών, καθώς και η βοήθεια και ενημέρωση των πολιτών αποτελούν παράγοντες που επηρεάζουν την φορολογική συνείδηση των φορολογουμένων πολιτών. Ο τρόπος επιρροής έχει να κάνει με τον βαθμό αποτελεσματικότητας, βοήθειας – ενημέρωσης και απόδοσης δικαιοσύνης.**

9. **Ο υψηλός βαθμός διαφθοράς στους κόλπους της διοίκησης, και ιδιαίτερα η συγκάλυψη φορολογικών παρατυπιών έναντι αμοιβής, έχει αποτελέσει αντικίνητρο φορολογικής συμμόρφωσης και έχει συμβάλει στην αποδυνάμωση της φορολογικής συνείδησης των πολιτών. Ονομάζουμε τον βαθμό συγκάλυψης παρατυπιών έναντι αμοιβής ως ηθική των φορολογικών αρχών για λόγους συντομίας και προκειμένου να είναι πιο βολικό ως μεταβλητή στο οικονομετρικό μας υπόδειγμα. Υπάρχουν πολλές μελέτες που τονίζουν την αρνητική συσχέτιση μεταξύ διαφθοράς, υψηλής παραοικονομίας και χαμηλής φορολογικής ηθικής των πολιτών σε πολλές χώρες. Θα γίνει παρόμοιος έλεγχος και για την Ελλάδα.**

10. **Ο Φορολογικός Ανταγωνισμός μεταξύ των χωρών και η προσπάθεια προσέλκυσης επενδύσεων με αυτό τον τρόπο, δημιουργεί προβλήματα στις εγχώριες οικονομίες, διότι με αυτόν τον τρόπο χάνονται πολλά δημόσια έσοδα, γεγονός που προκαλεί την δυσaráεσκεια των πολιτών μιας χώρας και**

μπορεί να οδηγήσει σε μείωση της φορολογικής τους ηθικής. Έχουν γίνει έρευνες για το κατά πόσο ο Φορολογικός Ανταγωνισμός επηρεάζει τους δημοσιονομικούς δείκτες των κρατών που έχουν κανονικούς φορολογικούς συντελεστές, καθώς και την απώλεια δημοσίων εσόδων που προκαλεί σε αυτές τις χώρες. αλλά δεν έχει σχετική έρευνα με την επιρροή του στην φορολογική συνείδηση των ατόμων.

11. Η προσέλκυση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων εξαρτάται από παρόμοιους παράγοντες με αυτούς της διαμόρφωσης θετικής φορολογικής συνείδησης. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η γραφειοκρατία, η μη σταθερότητα του φορολογικού συστήματος και της φορολογικής νομοθεσίας, το υψηλό επίπεδο διαφθοράς στη δημόσια διοίκηση, η διαμόρφωση πελατειακού και κομματικού πολιτικού συστήματος, καθώς και οι υπερβολικά υψηλοί φορολογικοί συντελεστές αποτελούν ανασχετικούς παράγοντες τόσο για τη δημιουργία εγχώριων Άμεσων Ξένων Επενδύσεων όσο και για την φορολογική συμμόρφωση των πολιτών. Για τις Άμεσες Ξένες Επενδύσεις υπάρχουν τέσσερα δημοσιευμένα άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά με κριτές², ενώ για την φορολογική συμμόρφωση η συσχέτιση με τις παραπάνω μεταβλητές προκύπτει από την μεθοδολογία που ακολουθείται στην διατριβή και αφορά στην επεξεργασία του ερωτηματολογίου, την οικονομετρική του ανάλυση καθώς και στην περιγραφική μεθοδολογία που ακολουθούμε για την Ελλάδα σε ειδικό κεφάλαιο.

Συνοπτικά η συγκεκριμένη μελέτη αποσκοπεί να δώσει επαρκείς και επιστημονικά τεκμηριωμένες απαντήσεις στα παρακάτω ερωτήματα:

1. Ποιες είναι οι σημαντικότεροι δημογραφικοί, πολιτικοί, οικονομικοί, πολιτιστικοί και κοινωνικοί παράγοντες φορολογικής συμμόρφωσης σε ένα κράτος και αντίστοιχα ποιοι από τους παραπάνω παράγοντες επηρεάζουν την φορολογική συνείδηση των πολιτών τους; Κατά την άποψή μας οι πολιτιστικοί παράγοντες που αφορούν κατά κανόνα την κουλτούρα ενός κράτους ή μιας πολιτείας για τα ομόσπονδα κράτη μπορούν να ενταχθούν στους κοινωνικούς παράγοντες, δίνοντας στους τελευταίους μια πιο διασταλτική ερμηνεία.

2. Ποιος είναι ο ρόλος του τεχνητού φορολογικού ανταγωνισμού μεταξύ γειτονικών κρατών της Ελλάδας στην επιρροή της φορολογικής συνείδησης των Ελλήνων πολιτών

² Η μελέτη των Α.Ξ.Ε. στην Ελλάδα περιγράφεται ενδελεχώς στο κεφάλαιο 20.

3. Ποιος ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τις μεγάλες διαφορές που παρατηρούνται στους φορολογικούς συντελεστές μεταξύ των κρατών – μελών του; Ποιες προσπάθειες έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια προς την κατεύθυνση της δημοσιονομικής και φορολογικής σύγκλισης από τα όργανα της Ε.Ε. και σε τι βαθμό έχουν καρποφορήσει αυτές οι προσπάθειες;

4. Γιατί στην Ελλάδα κατά γενική ομολογία παρατηρείται χαμηλό ποσοστό φορολογικής συνείδησης, γιατί υπάρχει μεγάλη επιφυλακτικότητα εάν όχι εχθρότητα με τους κρατικούς θεσμούς; Επειδή είναι πολύ δύσκολο να υπολογιστεί με ακρίβεια το μέγεθος της φοροδιαφυγής έχουν υπάρξει έρευνες που αποδεικνύουν ότι η Ελλάδα έχει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά παραοικονομίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δεδομένης της συσχέτισης μεταξύ υψηλής παραοικονομίας και χαμηλής φορολογικής συνείδησης εικάζουμε ότι στη χώρα μας τα άτομα έχουν κατά γενική ομολογία χαμηλή φορολογική ηθική. Βέβαια ένας από τους στόχους της έρευνας είναι να επαληθεύσει εάν όντως ισχύει η συγκεκριμένη υπόθεση, με τη χρήση του ερωτηματολογίου το οποίο αποτελεί πρωτογενή πηγή έρευνας.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ελάχιστες έρευνες έχουν πραγματοποιηθεί για την αναζήτηση του ακριβούς μεγέθους της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα, αλλά και γενικά σε άλλα κράτη. Σε μία από αυτές που αφορά στο άρθρο των **A. Anastasiou et al (2020)** επιχειρείται η εκτίμηση της φοροδιαφυγής ως ποσοστού στο συνολικό ΑΕΠ μέσω έμμεσων μεθόδων που αφορούν στον υπολογισμό της συνολικής νομισματικής ζήτησης που επιχειρείται με ρευστό χρήμα χωρίς την χρήση χρεωστικών ή πιστωτικών καρτών. (**currency demand approach**). **Το ποσοστό φοροδιαφυγής επί του συνολικού ΑΕΠ μεταξύ των ετών 2012 και 2018 ανέρχεται στο επίπεδο του 10-11% πράγμα που κατά την άποψή μας δεν αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα και είναι πολύ μεγαλύτερο, αφού μόνο η παραοικονομία στην Ελλάδα έχει υπολογιστεί για τη συγκεκριμένη περίοδο μεταξύ 25 και 28%**. Επίσης η έρευνα ξεκινάει από το 1980. Στα πρώτα χρόνια το ποσοστό φοροδιαφυγής στην Ελλάδα λ.χ. από το 1980 έως το 1985 υπολογίστηκε από 3,74% έως 5,57% το οποίο θεωρούμε ότι δεν αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα, διότι κατά την άποψή μας εκείνη την περίοδο η φοροδιαφυγή ήταν μεγαλύτερη από ότι σήμερα.

Η ψηφιακή μεταρρύθμιση έχει να προσθέσει ένα θετικό πρόσημα στην μείωση της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας, αλλά δυστυχώς τα αποτελέσματά της δεν

είναι τόσο επιτυχή αναφορικά με τις δύο αυτά φαινόμενα. Λ.χ. Μέσω των ηλεκτρονικών συστημάτων έχουν ανακαλυφθεί χιλιάδες φορολογικές δηλώσεις μισθωτών ιδιωτικού αλλά κυρίως δημοσίου τομέα, οι οποίοι δεν δήλωναν τις αναδρομικές αποδοχές των προηγούμενων ετών. Η ηλεκτρονική διασταύρωση μεταξύ πραγματικών εισοδημάτων και δηλωθέντων εισοδημάτων έδειξε το έλλειμμα στο δηλωθέν φορολογητέο εισόδημα πολλών μισθωτών. Η ίδια επιτυχία πάταξης της φοροδιαφυγής δεν συνοδεύτηκε στα επαγγέλματα των επιτηδευματιών δηλαδή των επιχειρηματιών και των ελεύθερων επαγγελματιών, που είναι αυτά που κατεξοχήν εμφανίζουν πολύ υψηλή φοροδιαφυγή.

Επιπρόσθετα η εκτίμηση του επιπέδου της φοροδιαφυγής είναι πολύ δύσκολη διότι υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί φόροι και είναι σχεδόν αδύνατο να χρησιμοποιηθεί μια μέθοδος που θα περιλαμβάνει τους εταιρικούς φόρους τους φόρους εισοδήματος των φυσικών προσώπων (μισθωτών και ελεύθερων επαγγελματιών) τους φόρους εισοδήματος από μισθώματα σπιτιών ή καταστημάτων, καθώς και τους έμμεσους φόρους εισοδήματος όπως είναι οι φόροι κατανάλωσης και κυρίως το ΦΠΑ, και τέλος του φόρους που αφορούν την ακίνητη περιουσία. Για το λόγο αυτό και οι μελέτες συνήθως περιορίζονται στην εξεύρεση της φοροδιαφυγής από την φορολογία εισοδήματος. Μία άλλη έρευνα έχει γίνει από τους **M. Matsaganis- M. Flevotomou (2010)** που αφορά στην εκτίμηση της φοροδιαφυγής για τα έτη 2004-2005 και η οποία προσδιορίζει σε 10% περίπου επί του συνολικού ΑΕΠ το οποίο οδηγεί σε απώλεια δημοσίων εσόδων κατά 26% επί του συνολικού ΑΕΠ. Η συγκεκριμένη έρευνα συγκρίνει τα εισοδήματα που δαπανήθηκαν για ένα νοικοκυριό σε σχέση με το δηλωθέν εισόδημα στην φορολογική δήλωση. Στην παρούσα περίπτωση χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της συνέντευξης προκειμένου να αποκαλυφθεί το ποσό των δαπανών ενός νοικοκυριού το οποίο ουσιαστικά εκφράζει και το πραγματικό τους εισόδημα. Επομένως και εδώ η εκτίμηση της φοροδιαφυγής αφορά καθαρά στο φόρο εισοδήματος. Σε γενικές γραμμές υπάρχουν ελάχιστες επιστημονικές μελέτες προσδιορισμού της φοροδιαφυγής πράγμα που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει κάποια πλήρως αξιόπιστη επιστημονική μέθοδος υπολογισμού της φοροδιαφυγής

Οι απαντήσεις στα πιο πάνω ερωτήματα θα μας βοηθήσουν να εντοπίσουμε και τις βαθύτερες αιτίες της φορολογικής συμμόρφωσης ή της άρνησης αυτής, των πολιτών

και των κατοίκων της Ελληνικής Επικράτειας. Αντί του όρου φοροδιαφυγή και φοροαποφυγή πολλές φορές θα χρησιμοποιείται ο όρος **φορολογική συμμόρφωση**, ο οποίος αποδίδει θετικά μια πράξη και δεν περιέχει την αρνητικά συναισθηματική φόρτιση των όρων **φοροδιαφυγή** και **φοροαποφυγή**.

1.3 Στόχοι της διατριβής

Στόχοι της διατριβής είναι:

- **Να αναλύσει** τα παραδοσιακά νεοκλασικά μοντέλα προσδιορισμού του δηλωθέντος εισοδήματος και αντιστοίχως προσδιορισμού του μεγέθους της φορολογικής συμμόρφωσης ως συνάρτηση των παραγόντων που άπτονται του καθαρά οικονομικού ορθολογισμού του ατόμου. (Υπολογισμός οικονομικών μεταβλητών της φορολογικής συμμόρφωσης)
- **Να αναλύσει** τις σύγχρονες θεωρίες και προσεγγίσεις που ασχολήθηκαν με την επεξήγηση της φορολογικής συμπεριφοράς και με τους παράγοντες από τους οποίους αυτή επηρεάζεται, με έμφαση στις **κοινωνικές (societal) δημογραφικές, πολιτικές και πολιτιστικές μεταβλητές**, δίδοντας βαρύτητα στην έννοια της φορολογικής ηθικής ως παράγοντα επιρροής της φορολογικής συμμόρφωσης.
- **να εκτιμήσει** το μέγεθος της φορολογικής ηθικής των πολιτών στην Ελλάδα και να εντοπίσει τους βασικότερους παράγοντες που την επηρεάζουν.
- **να επαληθεύσει** μέσα από την πρακτική εφαρμογή εάν οι σύγχρονες θεωρίες έχουν εφαρμογή στην Ελληνική πραγματικότητα και ποιες από αυτές συγκλίνουν περισσότερο στις Ελληνικές ιδιαιτερότητες του πολιτικού και κοινωνικού συστήματος.
- **να καταγράψει** τα βασικά οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά που έχουν συμβάλει στη βαθιά χαλάρωση της φορολογικής ηθικής στην Ελλάδα και να αναζητήσει τα ιστορικά της αίτια μέσα από μια δυναμική ανάλυση των βασικών κοινωνικών και πολιτικών δομών της χώρας.
- **να υποδείξει** ρεαλιστικές προτάσεις καλλιέργειας θετικής φορολογικής συνείδησης στους πολίτες, μέσα από την εμπειρία της ποσοτικής εκτίμησής της, μέσω της εμπειρικής μελέτης που θα προηγηθεί και της εξεύρεσης των κυριότερων συντελεστών που την επηρεάζουν και μέσα από την αναζήτηση

της εφαρμογής των κατάλληλων θεωριών. Οι προτάσεις θα αφορούν σε αλλαγές του νομοθετικού και θεσμικού πλαισίου, στο τρόπο διαχείρισης και άσκησης της πολιτικής εξουσίας, στον τρόπο λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης και ειδικότερα στο τρόπο αντιμετώπισης των πολιτών από τους φορείς της δημόσιας διοίκησης. Εν κατακλείδι για οποιαδήποτε ουσιαστική μεταρρύθμιση στο πεδίο της φορολογικής συμμόρφωσης απαιτείται ουσιαστική αλλαγή τόσο του **νομοθετικού πλαισίου** που πρέπει να είναι περισσότερο απλοποιημένο και κατανοητό στους απλούς πολίτες, στο **πολιτικό πεδίο** που δεν θα πρέπει να λειτουργεί με πελατειακό τρόπο αλλά να έχει ως βασική αρχή την συνολική ευημερία όλων των κοινωνικών ομάδων χωρίς μεροληψίες και μια **δημόσια διοίκηση** που να είναι αποτελεσματική, να βοηθάει τους πολίτες και όχι να βρίσκεται απέναντί τους και να μην αναπτύσσει φαινόμενα διαφθοράς.

- **Να αναδείξει** ως μείζον παράγοντα αύξησης της οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας την καλλιέργεια θετικής φορολογικής κουλτούρας μέσω της Ελληνικής Παιδείας τόσο σε επίπεδο γενικής παιδείας όσο και σε επίπεδο εκπαίδευσης στον επιχειρηματικό τομέα. Απαραίτητη προϋπόθεση για την σταδιακή αλλαγή των Ελλήνων φορολογούμενων πολιτών προς την κατεύθυνση της θετικής φορολογικής κουλτούρας αποτελεί πέραν της εκπαιδευτικής διαδικασίας και η αλλαγή βασικών θεσμών, όπως είναι η δημόσια διοίκηση, το πολιτικό σύστημα και το νομοθετικό σύστημα τα οποία θα πρέπει να διαμορφωθούν προς την κατεύθυνση που αναφέραμε παραπάνω.
- **Να προβεί** σε μία συσχέτιση μεταξύ προσέλκυσης Άμεσων Ξένων Επενδύσεων και Θετικής φορολογικής συνείδησης, με το σκεπτικό ότι και οι δύο μεταβλητές συμβάλλουν στην συνολική οικονομική και κοινωνική ευημερία των πολιτών της χώρας μας και είναι αντιστρόφως ανάλογες της υψηλής παραοικονομίας.

1.4 Μεθοδολογία της έρευνας

Στην παρούσα διατριβή θα χρησιμοποιηθούν περισσότερες της μίας μεθοδολογίας με σκοπό να υπάρχουν πληρέστερα επιστημονικά αποτελέσματα καθώς εάν περισσότερες της μίας μεθόδου απαντάει στο ίδιο πρόβλημα με τον

ίδιο τρόπο αυτό θα σημαίνει ότι η επιστημονική ανάλυση είναι πιο ισχυρή και τα αποτελέσματα έχουν μεγαλύτερη επιστημονική επάρκεια.

- a) Καταρχήν θα χρησιμοποιηθεί σε ευρεία χρήση η μεθοδολογία της **βιβλιογραφικής και αρθρογραφικής ανασκόπησης**. Η βιβλιογραφική ανασκόπηση συμβάλλει στην τεκμηρίωση της εργασίας και προσδίδει επιστημονικό χαρακτήρα στο περιεχόμενό της. Θα γίνει προσπάθεια ώστε να παρουσιαστούν όσο το δυνατό περισσότερα άρθρα σχετιζόμενα με τους παράγοντες επιρροής της φορολογικής ηθικής. Ταυτόχρονα θα εξηγούνται και οι μέθοδοι που εφαρμόστηκαν σε κάθε περίπτωση, ώστε να υπάρχει πληρότητα στον τρόπο διατύπωσης των επιμέρους άρθρων. Σε περίπτωση που κατά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση εντοπιστούν κενά στη βιβλιογραφία που καλύπτει το συγκεκριμένο θέμα, τότε θα γίνει προσπάθεια να καλυφθούν από την παρούσα διδακτορική έρευνα. Σε γενικές γραμμές η παράθεση μίας όσο το δυνατό πληρέστερης βιβλιογραφικής ανασκόπησης αποδεικνύει ότι ο ερευνητής έχει μελετήσει σε βάθος τη σχετική βιβλιογραφία και έχει αναπτύξει επαρκώς το θεωρητικό υπόβαθρο του θέματος που πρόκειται να ερευνήσει.
- b) Η δεύτερη μέθοδος που θα εφαρμόσουμε αφορά **έρευνα με ερωτηματολόγιο**. Πρόκειται για πρωτογενή έρευνα σε δείγμα 3.975 ατόμων που ζουν εντός της Ελληνικής Επικράτειας σε διάφορες περιοχές της χώρας (αστικές, ημιαστικές, υπαίθριες). Έχει γίνει προσπάθεια ώστε το δείγμα να έχει αντιπροσωπευτικότητα αναφορικά με τα δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των ατόμων που λαμβάνουν μέρος σε αυτή. Τα συγκεκριμένα άτομα (δείγμα) καλούνται να απαντήσουν σε μια σειρά από ερωτήσεις οι περισσότερες από τις οποίες είναι διαμορφωμένες σε αριθμητική κλίμακα από 1 έως 7. Λ.χ. ο αριθμός 7 εκφράζει απόλυτη συμφωνία με την ερώτηση και ο αριθμός 1 απόλυτη διαφωνία. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι το ερωτηματολόγιο συντάχθηκε, εξετάστηκε, και διανεμήθηκε από μία επιστημονική ομάδα που συστήθηκε στα πλαίσια της έρευνας «ΘΑΛΗΣ» που διεξήχθη από το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας με βασικό υπεύθυνο τον καθηγητή Διεθνούς Επιχειρηματικότητας Μπιτζένη Αριστείδη. Στην συγκεκριμένη ομάδα συμμετείχα και εγώ με συγκεκριμένες αρμοδιότητες οι οποίες αφορούσαν μεταξύ των άλλων τις εξής παραδοτέες εργασίες:

- Σχεδιασμός και κατασκευή του ερωτηματολογίου για τη συλλογή των μικροοικονομικών στοιχείων σχετικά με την σκιώδη οικονομία (γενικό ερωτηματολόγιο) (pilot test).
- **Σχεδιασμός και κατασκευή του ερωτηματολογίου για τη συλλογή των μικροοικονομικών στοιχείων σχετικά με την φορολογική ηθική.**
- **Ερωτηματολόγιο σχετικά με την φορολογική ηθική.**
- Σχεδιασμός και κατασκευή του ερωτηματολογίου για τη συλλογή των μικροοικονομικών στοιχείων σχετικά με τη φοροδιαφυγή (απευθύνεται κυρίως σε επιχειρηματίες).
- Δημιουργία οικονομετρικού μοντέλου και αξιολόγηση των δευτερογενών μακροοικονομικών στοιχείων για τη μέτρηση της παραοικονομίας και τη μέτρηση της φορολογικής ηθικής στην Ελλάδα.
- Ο τρόπος διανομής του ερωτηματολογίου έγινε είτε με φυσικό τρόπο, όπου δίνονταν το ερωτηματολόγιο προς συμπλήρωση στα άτομα με τη διαδικασία face to face, είτε μέσω της ειδικής ιστοσελίδας - πλατφόρμας paraoikonomia.gr εντός της οποίας οι πολίτες μπορούσαν να πλοηγούνται και να εκφράζουν ανώνυμα τις απόψεις τους επάνω σε ερωτήσεις που αφορούν την φορολογική συμμόρφωση πολιτών και επιχειρήσεων, την αυτοκατανάλωση, την εισφοροδιαφυγή την παραοικονομία την αδήλωτη εργασία και τη διαφθορά. Διανεμήθηκαν, εξετάστηκαν και επεξεργάστηκαν μέσω της συγκεκριμένης πλατφόρμας 5 διαφορετικά ερωτηματολόγια, που αφορούν στη φορολογική συμμόρφωση πολιτών, στην φορολογική συμμόρφωση επιχειρήσεων, στην αυτοκατανάλωση, στην εισφοροδιαφυγή και στην διαφθορά (όπου ο κάθε πολίτης μπορούσε να εκφράσει την άποψή του σε ερωτήσεις σχετικές με αυτά που προαναφέραμε αλλά – το βασικότερο - σχετικά με τις αιτίες που έχουν διαμορφώσει αυτά τα φαινόμενα σε υψηλή ή χαμηλή κλίμακα αναλόγως. Η Ελλάδα είναι μια χώρα με υψηλή παραοικονομία και έχουν προηγηθεί έρευνες που το υποστηρίζουν. Επίσης εμφανίζει χαμηλή φορολογική συνείδηση κάτι το οποίο φαίνεται και στα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου. Έχει αποδειχθεί ότι χώρες με υψηλή παραοικονομία εμφανίζουν χαμηλό ποσοστό φορολογικής ηθικής³

³Βλ λ.χ. J. Alm, B. Torgler (2006) «Culture Differences and Tax Morale in the U.S.A and Europe», Journal of economic psychology Vol. 27 No 2 pp 224-246.

- c) Η τρίτη μέθοδος αφορά την **Οικονομετρική Ανάλυση** στην οποία ξεκινούμε από την **Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση** προκειμένου να δούμε εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των δέκα επτά μεταβλητών μας. Δεδομένης της συσχέτισής τους χωρίζουμε τις μεταβλητές μας σε 4 επιμέρους κατηγορίες, εφαρμόζοντας την μέθοδο της **Παράλληλης Ανάλυσης**, έχοντας 4 νέες μεταβλητές τις οποίες εξετάζουμε ως ανεξάρτητες μεταβλητές απέναντι στην φορολογική ηθική των Ελλήνων Πολιτών. Στην συνέχεια εφαρμόζουμε την μέθοδο της Επιβεβαιωτικής Παραγοντικής Ανάλυσης, δεδομένου ότι το συγκεκριμένο μοντέλο δεν έχει δοκιμαστεί στην Ελληνική Επικράτεια. Επιπρόσθετα εφαρμόζουμε **ανάλυση συσχέτισης των νέων μεταβλητών** από όπου προκύπτει ότι δεν σχετίζονται μεταξύ τους, Περαιτέρω εφαρμόζουμε δύο αναλύσεις **παλινδρόμησης με τη μέθοδο του σταθμισμένου μοντέλου Probit**. Εφαρμόζουμε δύο παλινδρομήσεις η μία αφορά τις δημογραφικές μεταβλητές και η δεύτερη τις κοινωνικές – πολιτικές – οικονομικές μεταβλητές μας όπως έχουν προκύψει από τις δύο προγενέστερες μεθόδους της Διερευνητικής Παραγοντικής Ανάλυσης και της Επιβεβαιωτικής Παραγοντικής Ανάλυσης. προκειμένου να εντοπίσουμε εάν οι τέσσερις (4) κοινωνικό πολιτικές - οικονομικές μας μεταβλητές σχετίζονται θετικά ή αρνητικά με την εξαρτημένη μεταβλητή Φορολογική Ηθική και εάν οι εν λόγω μεταβλητές είναι στατιστικά σημαντικές. Την ίδια παλινδρόμηση εφαρμόζουμε ξεχωριστά για τις δημογραφικές μεταβλητές μας.
- d) **Μελέτη περίπτωσης**. Αφιερώνεται ένα κεφάλαιο στο οποίο συμπυκνώνονται οι οικονομικές αδυναμίες της Ελλάδας (ως μελέτης περίπτωσης) που έχουν οδηγήσει σε δημοσιονομικούς εκτροχιασμούς, όπως είναι τα δίδυμα ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο και στο δημόσιο χρέος. Επιπρόσθετα αναλύονται τα διαρθρωτικά προβλήματα που έχουν οδηγήσει την Ελληνική Οικονομία στην έλλειψη ανταγωνιστικότητας και στην συνεπαγόμενη έλλειψη οικονομικής ανάκαμψης μέσω επενδυτικών δραστηριοτήτων. Σε αυτά τα πλαίσια αναζητούμε τις βαθύτερες αιτίες της χαμηλής φορολογικής συνείδησης που έχει επηρεάσει σε υψηλό βαθμό τα δημοσιονομικά προβλήματα της χώρας και το χαμηλό βαθμό ανταγωνιστικότητας. Επιπρόσθετα αναζητούμε τα προβλήματα που η χώρα αντιμετωπίζει στο ζήτημα των επενδύσεων και κυρίως στις χαμηλές επιδόσεις εισροών Ξένων

Άμεσων Επενδύσεων σε σχέση με άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στους παράγοντες που ευνοούν στην προσέλκυση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στη χώρα μας καθώς και σε αυτούς που αποτρέπουν την εισροή νέων Α.Ξ.Ε.(κεφάλαια 19 και 20)

- e) **Παράθεση οικονομετρικού μοντέλου με την μέθοδο Ελαχίστων Τετραγώνων (OLS) μέσα από το οποίο προσπαθούμε να εντοπίσουμε τις βασικότερες μεταβλητές που επηρεάζουν στην προσέλκυση Α.Ξ.Ε.** (κεφάλαιο 20)
- f) **Συγκριτική μελέτη** μεταξύ της Ελλάδος και άλλων κρατών αναφορικά με το επίπεδο φορολογικής συνείδησης (Κεφάλαιο 19).
- g) **Χρήση ποσοτικών μεθόδων και αριθμητικών δεδομένων** που αποδεικνύουν το γεγονός ότι πέραν της χαμηλής φορολογικής συμμόρφωσης και της χαμηλής φορολογικής συνείδησης, υπάρχουν πολλές άλλες οικονομικές και πολιτικές κυρίως παθογένειες οι οποίες επιδρούν αρνητικά στα υπό μελέτη φαινόμενα. Αυτή η μέθοδος εφαρμόζεται στο κεφάλαιο 19.
- h) **Μελέτη περίπτωσης** για συγκεκριμένες πρακτικές ορισμένων πολυεθνικών επιχειρήσεων οι οποίες καταστρατηγούν τις εθνικές νομοθεσίες ή βρίσκουν πρακτικές μείωσης του συνολικού φόρου μέσω εικονικής μεταβίβασης εξόδων στα κράτη που έχουν υψηλότερους φορολογικούς συντελεστές, αλλά και μέσω υπερτιμολογήσεων ή υποτιμολογήσεων από μια επιχείρηση σε άλλη με απώτερο σκοπό την τεχνητή μείωση του συνολικού φόρου που θα έπρεπε να πληρώσει ολόκληρος ο όμιλος των συγκεκριμένων επιχειρήσεων.
- i) **Μελέτη περίπτωσης** για εικονικές εγκαταστάσεις ελληνικών επιχειρήσεων σε γειτονικές χώρες προκειμένου να εκμεταλλευτούν τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των φορολογικών συντελεστών και των ασφαλιστικών εισφορών. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι υπάρχουν Ελληνικές επιχειρήσεις τόσο σε Βουλγαρία όσο και στην Κύπρο που λειτουργούν τελείως νόμιμα καθώς διαθέτουν προσωπικό καταστήματα και δραστηριοποιούνται πραγματικά στις εκάστοτε χώρες. Αλλά το μεγαλύτερο ποσοστό των επιχειρήσεων λειτουργούν εικονικά με έδρες θυρίδες και αυτό φαίνεται από πλήθος δημοσιευμάτων έγκριτων εφημερίδων, καθώς και από τους ελέγχους στους οποίους έχουν προβεί οι φορολογικές αρχές.
- j) **Παράθεση νομολογίας** δικαστικών αποφάσεων κυρίως του Δικαστηρίου Ευρωπαϊκής Ένωσης (Δ.Ε.Ε.) που έχουν καταδικάσει πολλές πολυεθνικές

εταιρίες για δημιουργία συνθηκών **επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού**, για παρεμβάσεις μεταξύ των θυγατρικών επιχειρήσεων με σκοπό την μείωση της συνολικής φορολογητέας ύλης του ομίλου των επιχειρήσεων που εκπροσωπούν, καθώς και για πράξεις φοροαποφυγής. Επιπρόσθετα θα παραθέσουμε και δικαστικές αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου σε κράτη μέλη της Ε.Ε. για παραβίαση των διατάξεων περί παράνομης επιδότησης των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα πολλές χώρες παρείχαν κίνητρα τα οποία αποσκοπούσαν σε μείωση ή ακόμα και σε μηδενικούς φορολογικούς συντελεστές. Δεδομένου ότι το κάθε κράτος μπορεί να εφαρμόζει την δική του φορολογική πολιτική το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξέδωσε αποφάσεις περί αθέμιτου ανταγωνισμού σε σχέση με άλλες επιχειρήσεις, διότι το αντικείμενο του ελεύθερου οικονομικού ανταγωνισμού και της απαγόρευσης παρεμβάσεων των κρατών μέσω παράνομων επιδοτήσεων ή επιχορηγήσεων σε επιχειρήσεις - εκτός συγκεκριμένων και εκτάκτων εξαιρέσεων⁴ - είναι εντός πλαισίου των αρμοδιοτήτων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

1.5 Συμπεράσματα της έρευνας και Συνεισφορά της στην Επιστήμη

Με βάση τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου την οικονομετρική ανάλυση και την εξέταση των διαρθρωτικών προβλημάτων της χώρας μας θα προχωρήσουμε στα συμπεράσματα αναφορικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν περισσότερο την φορολογική συνείδηση των πολιτών και σε δεύτερη φάση θα προβούμε σε προτάσεις βελτίωσης της φορολογικής ηθικής των ατόμων που ζουν στην Ελλάδα, εκτιμώντας ότι μέσα από την υψηλή φορολογική συνείδηση θα επέλθουν σημαντικές οικονομικές μεταβολές, όπως η αύξηση του Ακαθαρίστου Εθνικού Προϊόντος, η μείωση της αδήλωτης απασχόλησης, η μείωση της παραοικονομίας, η προσέλκυση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων και μέσω της αλληλεπίδρασης όλων των παραπάνω παραγόντων θα υπάρξει

⁴ Μία από αυτές αφορούσε σε επιδοτήσεις μεγάλης κλίμακας στις Αεροπορικές Εταιρίες της Ευρώπης, η οποία προέκυψε λόγω της τρομερής κάμψης των συνολικών εσόδων των εταιριών που δημιούργησε η πανδημία του COVID-19 κατά τα έτη 2019 και 2020. Το ίδιο συνέβη και με τις επιχειρήσεις εστίασης και διασκέδασης αλλά και με πλήθος άλλων επιχειρήσεων που αναγκάστηκαν να κλείσουν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Εδώ η προσπάθεια της πολιτικής των επιδοτήσεων είχε ως στόχο την κατανομή των χρημάτων με αναλογικό τρόπο και με απώτερο σκοπό να μην υπάρχουν απολύσεις προσωπικού, καθώς και να είναι σε θέση η εκάστοτε επιχείρηση να πληρώνει κάποια ανελαστικά έξοδα, όπως τα ενοίκια

μείωση της ανεργίας, αύξηση συνολικής ευημερίας, αύξηση εξειδικευμένων θέσεων εργασίας και γενικότερα καλύτεροι δημοσιονομικοί δείκτες. Τα συμπεράσματα της έρευνας θα αναλυθούν εκτενέστερα στο τελευταίο κεφάλαιο της διατριβής, ενώ τα επιμέρους συμπεράσματα από την στατιστική ανάλυση του ερωτηματολογίου και την οικονομετρική ανάλυση των μεταβλητών που θα προκύψουν από περαιτέρω στατιστική επεξεργασία θα παρουσιαστούν στο τέλος των σχετικών κεφαλαίων που πραγματεύονται αυτά τα ζητήματα (κεφάλαια 17 και 18). Στο τελευταίο κεφάλαια πέραν των συμπερασμάτων θα υπάρξουν προτάσεις σε πολιτικό, νομοθετικό και εκπαιδευτικό επίπεδο για την ενίσχυση της φορολογικής συνείδησης, καθώς και για την δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών των Ελλήνων πολιτών αφού η τελευταία θα συμβάλλει σε υψηλότερη φορολογική συμμόρφωση και φορολογική ηθική των φορολογουμένων. Επιπρόσθετα θα υπάρχουν εξειδικευμένες προτάσεις φορολογικού χαρακτήρα που κατά την άποψή μας θα μειώσουν την φοροδιαφυγή και θα ενισχύσουν την δικαιοσύνη στο υπάρχον φορολογικό σύστημα.

Συνεισφορά της διδακτορικής διατριβής στην επιστήμη

- 1) Η συνεισφορά της παρούσας διατριβής στην επιστήμη έχει να κάνει με το γεγονός ότι είναι η πρώτη φορά που χρησιμοποιούνται πρωτογενή στοιχεία με τόσο μεγάλο δείγμα το οποίο αποτελείται από 3.975 δεδομένα στην στατιστική ανάλυση των ερωτήσεων και στην παρουσίαση ανάλογων γραφημάτων των απαντήσεων που δόθηκαν σε ποσοστιαία βάση. Για την κατασκευή και του οικονομετρικού υποδείγματος χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από **3.127 απαντήσεις**, δεδομένου ότι έχουν βγει εκτός του δείγματος οι απαντήσεις του τύπου δεν ξέρω – δεν απαντώ, καθώς και περιπτώσεις ατόμων που δεν απάντησαν σε κάποιες από τις συνολικές ερωτήσεις του ερωτηματολογίου. Στόχος τόσο της στατιστικής όσο και της οικονομετρικής ανάλυσης είναι ο εντοπισμός συνολικά των παραγόντων επιρροής της φορολογικής συμμόρφωσης και της φορολογικής ηθικής των Ελλήνων πολιτών και των μόνιμων κατοίκων της χώρας. Περαιτέρω έχουν γίνει γενικά ελάχιστες μελέτες επιρροής της φορολογικής ηθικής και εξεύρεσης παραγόντων αυτής. Σε μια τέτοια περίπτωση εξετάζεται η φορολογική ηθική με σκοπό την δημιουργία

ενός συστήματος το οποίο θα λειτουργεί ψηφιακά και θα βοηθάει τους πολίτες στο να καταγγείλουν φαινόμενα φοροδιαφυγής (**Διδακτορική Διατριβή Φωτιάδη 2021, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης**)

- 2) Περαιτέρω συμβολή στην επιστήμη θα αποτελέσει και η βιβλιογραφική ανασκόπηση σύγχρονων θεωριών, προσεγγίσεων και εμπειρικών μελετών που θίγουν με μεγάλη λεπτομέρεια το ζήτημα της φορολογικής ηθικής και των παραγόντων επιρροής της. Συγκεκριμένα στην παρούσα μελέτη επιχειρήθηκε η βιβλιογραφική ανασκόπηση να εξεταστεί αναλόγως του είδους των παραγόντων που επηρεάζουν την φορολογική συμμόρφωση και την φορολογική ηθική. Έτσι υπάρχουν ξεχωριστά κεφάλαια για κάθε ξεχωριστή ομάδα μεταβλητών, όπως για τις δημογραφικές μεταβλητές, για τις κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες, για την εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι στους κρατικούς θεσμούς, για την σχέση μεταξύ δημοκρατικών θεσμών και φορολογικής ηθικής καθώς και για τη σχέση μεταξύ αντίληψης της διαφθοράς και φορολογικής ηθικής(ενδεικτική αναφορά). Με αυτό τον τρόπο ένας μελλοντικός ερευνητής διευκολύνεται στο να διενεργήσει περαιτέρω έρευνα σχετική με τη θεματολογία της διατριβής, κάτι που επίσης δεν έχουμε συναντήσει σε άλλες μελέτες ή διατριβές με το συγκεκριμένο αντικείμενο.
- 3) Επιπρόσθετα η ανάλυση του τεχνητού φορολογικού ανταγωνισμού και οι δυσμενείς επιπτώσεις της στα φορολογικά έσοδα όλων των συμβατικών κρατών αποτελούν επίσης μια πρωτότυπη ερευνητική διαδικασία η οποία έχει απασχολήσει υψηλούς αξιωματούχους και πολιτικούς παράγοντες, χωρίς όμως να συνοδεύεται από την ανάλογες επιστημονικές μελέτες. Σε αυτό το σημείο θέλουμε να επισημάνουμε ότι η έννοια του τεχνητού φορολογικού ανταγωνισμού υπάρχει ως αντικείμενο μελέτης αλλά είναι ελάχιστες οι ολοκληρωμένες έρευνες που αφορούν σε ένα τόσο επίκαιρο και σοβαρό θέμα που επηρεάζει τα δημόσια οικονομικά έσοδα των περισσότερων χωρών.

Συνοπτικά η παρούσα διατριβή θεωρείται ότι θα συμβάλλει στην επιστήμη για τους παρακάτω λόγους

1. Δεν έχει πραγματοποιηθεί έως τώρα καμία ολοκληρωμένη εμπειρική έρευνα εκτίμησης ποιοτικών μεταβλητών που επηρεάζουν τη φορολογική ηθική στην Ελλάδα.

2. Η οριοθέτηση, εκτίμηση και ανάλυση της φορολογικής ηθικής και των συντελεστών που την επηρεάζουν είναι άκρως σημαντική για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας.
3. Η επίγνωση των βασικών αιτιών διαμόρφωσης αρνητικής φορολογικής ηθικής θα οδηγήσει με ασφάλεια στην αναζήτηση των ενδεικνυόμενων μέτρων τα οποία θα στοχεύουν αφενός στην προσπάθεια μεταρρυθμίσεων που αφορούν στη δημόσια διοίκηση, στις κρατικές δομές, στο πολιτικό σύστημα και στους πολιτικούς θεσμούς και αφετέρου στην αλλαγή νοοτροπίας των πολιτών η οποία θα επέλθει εφόσον βελτιωθούν όλοι οι παραπάνω θεσμοί. Με άλλα λόγια οι πολίτες θα πρέπει να αντιληφθούν ότι οι κρατικοί θεσμοί και το φορολογικό σύστημα βελτιώνονται προς όφελός τους προκειμένου να προχωρήσουν και αυτοί σε μία θετική αλλαγή της φορολογικής τους συμπεριφοράς βελτιώνοντας την φορολογική τους συνείδηση.
4. Γίνεται μία προσπάθεια συσχέτισης (στο κεφάλαιο 3 που αναλύεται ο εννοιολογικός προσδιορισμός της φορολογικής ηθικής) μεταξύ κατηγοριών ηθικής στην φιλοσοφική της διάσταση, όπως είναι η ηθική του ωφελιμισμού, η δεοντολογική ηθική, η ηθική της αρετής και η ηθική του ενστίκτου με μια αντιστοίχιση αυτών, με τις κατηγορίες φορολογικής συμμόρφωσης και φορολογικής ηθικής που έχουμε εντοπίσει, καθώς και με τις κατηγορίες ανθρώπων αναφορικά με τον τρόπο και το λόγο αντίδρασης απέναντι στο φαινόμενο της φορολογικής συμμόρφωσης. Επίσης δεν έχει εντοπιστεί από το διδακτορικό, κάποια έρευνα που να έχει ασχοληθεί με τον συγκεκριμένο θέμα, πράγμα που εκτιμάται ότι είναι πρωτότυπο.
5. Η διαμόρφωση ενός (υψηλού ή χαμηλού) επιπέδου φορολογικής ηθικής δεν συντελείται από τη μια μέρα στην άλλη, ακόμα και αν υπάρχει ισχυρή πολιτική βούληση και αυτό διότι θα πρέπει να είναι ενσωματωμένη στην συνείδηση των πολιτών ισχυρή κουλτούρα φοροδιαφυγής. Όπως συμβαίνει με κάθε κοινωνική αξία ή αρχή, η ενσωμάτωση, τροποποίηση ή κατάργηση στη συνείδηση των πολιτών απαιτεί μακρό χρόνο αλλά και πολλές μεταβολές στην πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας. Για να μπορούμε να διαμορφώσουμε λοιπόν σαφή και ολοκληρωμένη άποψη του φαινομένου, η ανάλυση θα πρέπει να έχει δυναμικό και ιστορικό χαρακτήρα. Θα πρέπει δηλαδή να εντοπίσουμε πως δημιουργήθηκαν οι

συνθήκες που ευνοούν τη χαμηλή στάθμη φορολογικής ηθικής και πως εξελίχθηκαν αυτές στο πέρασμα του χρόνου. Μόνον μέσα από την δυναμική ανάλυση του συνολικού περιβάλλοντος που ζει και εργάζεται ένα άτομο, καθώς και μία ιστορική ανάλυση εντός της οποίας καταγράφονται τα βιώματα των παλαιότερων γενεών τα οποία μεταφέρονται με κάποιον τρόπο και στις νεότερες γενιές δημιουργώντας συνθήκες πολιτικής αντιπαλότητας εντός του κράτους, είναι δυνατό να γίνει η κατανοητή η κοινωνική του συμπεριφορά (αυτού του είδους η ανάλυση περιγράφεται στο κεφάλαιο 19 αλλά κυρίως στο τελευταίο κεφάλαιο και συγκεκριμένα στο υποκεφάλαιο 23.1).

6. Έχω συμμετάσχει σε δύο δημοσιεύσεις με κριτές α) αναφορικά με την φορολογική συμμόρφωση και την φορολογική ηθική στην Ελλάδα όπου γίνεται ανασκόπηση εμπειρικών μελετών και β) Μία θεωρητική ανάλυση των κοινωνικών και πολιτικών παραγόντων που επηρεάζουν την φορολογική συμμόρφωση στην Ελλάδα. Επιπρόσθετα έχω συμμετάσχει σε ένα κεφάλαιο που μελετά την προσέγγιση και κατασκευή ερωτηματολογίου για την φορολογική συμμόρφωση και φορολογική ηθική στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης σε βιβλίο με τίτλο: “The first decade of Living with the Global Crisis.”⁵ Επίσης έχω συμμετάσχει σε τέσσερις δημοσιεύσεις σε επιστημονικά περιοδικά με κριτές αναφορικά με τους παράγοντες που ευνοούν και αποθαρρύνουν τις Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στην Ελλάδα, καθώς και μία έρευνα μέσω οικονομετρικού υποδείγματος στο οποίο έχουν υπολογιστεί οι μεταβλητές που επηρεάζουν την προσέλκυση Α.Ξ.Ε. στην Ελλάδα. Τα δύο από τα τέσσερα πιο πάνω άρθρα έχουν αποσπάσει βραβεία για την ποιότητα του περιεχομένου τους από το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Επίσης έχω δημοσιεύσει και έχω παρουσιάσει άρθρα σε πλήθος συνεδρίων με κριτές τα περισσότερα εκ των οποίων αφορούν στο Διεθνές Συνέδριο Επιχειρηματικότητας και Οικονομικών (International Conference on International Business). Το σύνολο των συνεδρίων στα οποία έχω κάνει σχετικές παρουσιάσεις είτε μόνος μου είτε σε συνεργασία με άλλους ερευνητές του Πανεπιστημίου Μακεδονίας αφορούν συνολικά σε είκοσι ένα (21) άρθρα, εκ των οποίων τα 12 αφορούν σε ζητήματα που

⁵ P. Mitrakos et al (2015) “Tax morale and compliance in Greece: An approach for the construction of a Questionnaire Survey” στο βιβλίο «The First Decade of Living with the Global Crisis” pp 103-112, *Springler*

άπτονται της φορολογικής συμμόρφωσης και φορολογικής συνείδησης και τα υπόλοιπα 9 αφορούν σε ζητήματα Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στην Ελλάδα.

7. Έχω συμμετάσχει στο πρόγραμμα ΘΑΛΗΣ εντός του οποίου κατασκευάστηκε σχεδόν αποκλειστικά με δική μου συνεισφορά το ερωτηματολόγιο για την φορολογική συμμόρφωση των πολιτών. Επιπρόσθετα βοήθησα στην διανομή του ερωτηματολογίου σε έναν αρκετά ικανοποιητικό βαθμό.
8. Περαιτέρω υπήρξα μέλος ερευνητικής ομάδας για το επιστημονικό πρόγραμμα: «Διερεύνηση των αποτρεπτικών παραγόντων προσέλκυσης άμεσων ξένων επενδύσεων στην Ελλάδα για την διαμόρφωση ενός ρεαλιστικού πλαισίου μεταρρυθμίσεων για την επανεκκίνηση της οικονομίας (κωδικός έργου MIS 5006421)». Στα πλαίσια του έργου και για την υλοποίηση αυτού έχει εγκριθεί υποτροφία από τον ειδικό λογαριασμό Κονδυλίων Έρευνας του Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

1.7 Δομή της Διδακτορικής Διατριβής – Συνοπτική παρουσίαση των κεφαλαίων

1. Στο **δεύτερο κεφάλαιο** θα επιχειρηθεί ένας πλήρης ορισμός όλων των εννοιών που σχετίζονται με την φορολογία, καθώς και τους βασικούς σκοπούς που επιτελεί στα πλαίσια λειτουργίας μιας εύρυθμης και δημοκρατικής και ανοιχτής οικονομίας. Θα επιχειρηθεί η εννοιολογική προσέγγιση των βασικών οικονομικών αποκλίσεων και συμπεριφορών, όπως είναι η **παραοικονομία** (σκιώδης ή μαύρη οικονομία, η **φοροδιαφυγή**, η **φοροαποφυγή** καθώς και η **φορολογική συμμόρφωσης**. Επιπρόσθετα θα επιχειρήσουμε να προσδιορίσουμε εννοιολογικά συναφείς έννοιες με την φορολογία και το φορολογικό δίκαιο, καθώς και τα δημόσια αγαθά και την χρησιμότητα αυτών στο κοινωνικό σύνολο ενός κράτους, προκειμένου να έχουμε μια σαφή εικόνα όλων των εννοιών που θα χρησιμοποιηθούν εκτενώς στα επόμενα κεφάλαια της διατριβής. Τέλος θα προβούμε σε μία σύγκριση δύο βασικών εννοιών του **φορολογικού σχεδιασμού** μίας επιχείρησης καθώς και του **επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού**, επισημαίνοντας ότι ο πρώτος είναι απόλυτα θεμιτός και αναγνωρίσιμος από όλες τις φορολογικές νομοθεσίες, σε αντίθεση με τον δεύτερο, ο οποίος είναι παράνομος γιατί προβαίνει σε καταστρατήγηση της πραγματικής

ερμηνείας των φορολογικών νομοθεσιών και για το λόγο αυτό τα περισσότερα κράτη τον απαγορεύουν ρητά, εξισώνοντας τον με πράξεις φοροαποφυγής.

2. Στο **τρίτο κεφάλαιο** θα γίνει προσπάθεια πλήρους **εννοιολογικής προσέγγισης της φορολογικής ηθικής ή φορολογικής συνείδησης**. Αρχικά θα προσεγγίσουμε και θα αναλύσουμε την έννοια της ηθικής μέσα από μία φιλοσοφική διάσταση. Επιπρόσθετα θα γίνει απόπειρα σύγκρισης της έννοιας της ηθικής με άλλες έννοιες όπως είναι η νομιμότητα, η παράδοση, η κουλτούρα, έννοιες που δεν εντάσσονται στην κλασική οικονομική θεωρία και σκέψη αλλά παρόλαυτα διενεργούν έναν θεμελιώδη ρόλο στην καλλιέργεια θετικής φορολογικής συνείδησης, ή αντιστρόφως στη αποδυνάμωσή της. Θα σταθούμε λοιπόν ιδιαίτερα στην εννοιολογική προσέγγιση της ηθικής, καταρρίπτοντας το μύθο του δυαδικού κώδικα. Ο **δυναμικός κώδικας** αφορά σε μια ηθική απλουστευτική που υπακούει στις διπολικές έννοιες καλό/κακό, δίκαιο/άδικο. Όμως η ηθική είναι μια πολύπλοκη έννοια, όχι στατική αλλά με έντονα δυναμικό χαρακτήρα. Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και η φορολογική ηθική. Σε καμία περίπτωση φυσικά αυτές οι έννοιες δεν πρέπει να έχουν άπειρη ελαστικότητα αλλά θα πρέπει να εξετάζονται μέσα από συγκεκριμένες συνθήκες και περιστατικά. Η εννοιολογική λοιπόν προσέγγιση της ηθικής ή καλύτερα η προσπάθεια ορισμού της, έχει ως στόχο να καταδείξει την ευρύτητα και την πολυπλοκότητα του περιεχομένου της. Περαιτέρω θα προσπαθήσουμε να γεφυρώσουμε τις ξεχωριστές έννοιες της ηθικής όπως είναι η δεοντολογική, η ωφελιμιστική, η ηθική του ενστίκτου και η ηθική της Αρετής με την έννοια της φορολογικής συμμόρφωσης και της ηθικής.

3. Στο **τέταρτο κεφάλαιο** θα αναπτυχθεί **το νεοκλασικό υπόδειγμα υπολογισμού των βασικών οικονομικών μεταβλητών** που επηρεάζουν το άτομο – φορολογούμενο – νομικό πρόσωπο, στην απόφαση του να φοροδιαφύγει, καθώς και στο μέγεθος του εισοδήματος που θα αποφασίσει να δηλώσει στην εφορία και αντίστοιχα σε αυτό που θα αποκρύψει. Εδώ δίνεται έμφαση μόνον στους οικονομικούς λόγους απόφασης, οι οποίοι είναι:

- Η πιθανότητα Φορολογικού Ελέγχου (p)
- Το ύψος της ποινής, εφόσον το άτομο ελεγχθεί από τις αρχές και διαπιστωθεί ότι φοροδιαφεύγει (f)
- Το μέγεθος του συνολικού εισοδήματός του (I)
- Το μέγεθος του μέσου και οριακού φορολογικού συντελεστή (t) και (t')

Πέραν της διαπίστωσης των οικονομικών μεταβλητών, θα γίνει μαθηματική ανάλυση του υποδείγματος. Επιπρόσθετα θα αναλυθούν οι βασικότερες συνεισφορές – μεταβολές του αρχικού υποδείγματος των **M Allingham – A. Sandmo (1972)**⁶. Στη συνέχεια θα αναπτυχθεί κριτική του υποδείγματος αναφορικά: α) με το εάν οι συγκεκριμένες μεταβλητές έχουν πράγματι ισχύ μέσα από εμπειρικές μελέτες που έχουν γίνει στην επιστημονική αρθρογραφία και

β) με το εάν υπάρχουν και άλλες μεταβλητές πέραν των καθαρά οικονομικών, που ωθούν τους φορολογούμενους στην πληρωμή φόρων.

Οι μέθοδοι φορολογικής συμμόρφωσης που χρησιμοποιούνται σε τέτοιου είδους μοντέλα, αναφέρονται συνήθως ως **μέτρα αποτροπής της παραβατικής συμπεριφοράς του φορολογουμένου και αναφέρονται στην αγγλική γλώσσα ως «deterrence models», διότι βασίζονται αποκλειστικά σε κατασταλτικούς μηχανισμούς επιδίωξης μείωσης των φορολογικών παρεκτροπών. Σε αντιδιαστολή με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς έχουν αναπτυχθεί αυτοί που βασίζονται στην καλλιέργεια κοινωνικών προτύπων και συμπεριφορών που προάγουν το γενικό – κοινωνικό συμφέρον ως αξία και με αυτόν τον τρόπο επηρεάζουν θετικά την φορολογική συνείδηση των πολιτών. (ο τρόπος δράσης καθώς και η σχετική αρθρογραφική επισκόπηση θα αναλυθεί σε μεταγενέστερα κεφάλαια).**

4. Στο πέμπτο κεφάλαιο θα εξεταστούν οι **βασικές δημογραφικές μεταβλητές που επηρεάζουν την φορολογική συμμόρφωση και την φορολογική ηθική**. Οι σημαντικότερες από αυτές αφορούν στην **ηλικία (age)**, στο **φύλο (sex)**, στο **ύψος του εισοδήματος**, στο **επίπεδο εκπαίδευσης** και **στην οικογενειακή κατάσταση** (παντρεμένοι – ανύπαντροι).

5. Στο έκτο κεφάλαιο θα εξεταστούν οι **κοινωνικές αξίες (social norms)**, οι **κοινωνικοί κανόνες (societal variables)**, καθώς και οι **ατομικές αξίες και στάσεις (personal attributions)** που αναπτύσσουν τα άτομα εντός της κοινωνίας και η συμβολή αυτών σε υψηλότερα επίπεδα φορολογική ηθικής. Αρχικά θα γίνει αναφορά των πιο σημαντικών **κοινωνικών κανόνων και ατομικών αρετών** μέσα από την επιστημονική βιβλιογραφία. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τον αντίκτυπο που έχουν στην φορολογική συμμόρφωση και στην φορολογική ηθική των ατόμων. Αυτό θα γίνει αρχικά με την παράθεση των βασικών θεωρητικών μοντέλων και στη συνέχεια μέσω

⁶ Για συντομία θα περιγράφεται ως **υπόδειγμα A-S**.

της ανάλυσης ποσοτικών μεθόδων και των κατάλληλων οικονομετρικών υποδειγμάτων, θα εξεταστεί κατά πόσο η θεωρία επαληθεύεται.⁷

Σε γενικές γραμμές σύμφωνα με την θεωρία τα άτομα με υψηλό κοινωνικό φρόνημα, αντιλαμβάνονται ότι η συνεισφορά στις φορολογικές υποχρεώσεις, επηρεάζει το σύνολο της κοινωνίας - οικονομίας στην οποία ζουν και ως εκ τούτου τείνουν να είναι πιο πειθαρχημένοι με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, αναπτύσσοντας υψηλά επίπεδα φορολογικής ηθικής.

Ως μια εξειδικευμένη περίπτωση ανάλυσης των προσωπικών στάσεων και ψυχολογικών αντιλήψεων θα αναπτυχθεί σε αυτό το κεφάλαιο η **Θεωρία του Ψυχολογικού Συμβολαίου** μεταξύ φορολογουμένων και Κράτους καθώς και η **θεωρία της εκτόπισης ή προσέλκυσης παραγόντων** που συντελούν στην διαμόρφωση αρνητικής ή θετικής φορολογικής συνείδησης (**crowd in – crowd out theory**).

6. Στο έβδομο κεφάλαιο θα εξετάσουμε την επίδραση που έχουν οι **βασικότεροι δημόσιοι θεσμοί ενός κράτους** πάνω στην φορολογική τους συνείδηση. Οι βασικότεροι θεσμοί που θα εξεταστούν είναι:

- **Το πολιτικό σύστημα**
- **Το Κοινοβούλιο**
- **Οι δικαστικές αρχές**
- **Τα σώματα ασφαλείας και οι ένοπλες δυνάμεις.**

Στο δεύτερο μέρος του παρόντος κεφάλαιο θα εξεταστεί ιδιαίτερα και η επίδραση της φορολογικών αρχών ως ιδιαίτερο κομμάτι της **δημόσιας διοίκησης με πρωτεύοντα και αποκλειστικό ρόλο την φορολογία και γενικά την πρακτική εφαρμογή των φορολογικών διαδικασιών και νόμων ενός κράτους**. Επιπρόσθετα θα εξετάσουμε την αντίδραση των φορολογουμένων απέναντι στις ενέργειες ή τις παραλήψεις των φορολογικών αρχών. Συγκεκριμένα στο παρόν κεφάλαιο θα αναπτυχθεί η επίδραση της Φορολογικής Διοίκησης στην φορολογική συμπεριφορά των ατόμων και επιχειρήσεων. Περαιτέρω θα εξεταστούν κατά πόσο φαινόμενα μεροληψίας,

⁷ Ο συγκεκριμένος τρόπος παρουσίασης της βιβλιογραφίας (literature review) θα ακολουθηθεί άλλωστε για κάθε ξεχωριστή ομάδα μεταβλητών που εκτιμάται βάσει της βιβλιογραφίας ότι επηρεάζει την φορολογική συμμόρφωση και μέσω αυτής την φορολογική ηθική.

διαφθοράς και κακοδιοίκησης επηρεάζουν αρνητικά την φορολογική συνείδηση των φορολογουμένων.

9. Στο όγδοο κεφάλαιο θα παρουσιαστεί η επίδραση που έχουν οι υποκειμενικές αντιλήψεις των ατόμων αναφορικά με το εύρος της φοροδιαφυγής στην φορολογική τους συνείδηση. Περαιτέρω θα αναλυθεί και η επιρροή άλλων υποκειμενικών αντιλήψεων που επηρεάζουν την φορολογική συνείδηση, όπως είναι η αντίληψη του ύψους των φορολογικών παραβάσεων – φορολογικών ποινών,

10. Στο ένατο κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε την σχέση μεταξύ διαφθοράς και φορολογικής ηθικής. Ένας μεγάλος αριθμός άρθρων αναφέρεται και μελετά τη συσχέτιση μεταξύ επιπέδου διαφθοράς σε ένα κράτος και φορολογικής ηθικής των πολιτών. Αυτό το συμπέρασμα είναι απόλυτα εύλογο, διότι σε ένα διεφθαρμένο κράτος οι πολίτες βρίσκουν ηθική πράξη την φοροδιαφυγή αφού μεγάλο μέρος των εσόδων καταλήγει σε δημόσιους λειτουργούς με παράνομο τρόπο και όχι στην πραγματική ενίσχυση δημόσιων αγαθών και υπηρεσιών, ή στην ενίσχυση των κοινωνικών ανισοτήτων, του κράτους πρόνοιας και του κράτους δικαίου. Η θέση του γράφοντα είναι ότι η διαφθορά αποτελεί γενικά έναν από τους σπουδαιότερους ανασταλτικούς παράγοντες στην διαμόρφωση θετικής φορολογικής συνείδησης.

11. Το δέκατο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στο ρόλο της φορολογικής νομοθεσίας και του φορολογικού συστήματος, απέναντι στην φορολογική συμμόρφωση και στην καλλιέργεια θετικής φορολογικής συνείδησης. Εδώ θα εξεταστούν τρεις βασικές παράμετροι:

- Η δικαιοσύνη του φορολογικού συστήματος,
- Η ανταποδοτικότητα του φορολογικού συστήματος
- Η πολυπλοκότητα της φορολογικής νομοθεσίας.

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα εξετάσουμε και την πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος γενικά, δεδομένου ότι πέραν της νομοθετικής πολυπλοκότητας υπάρχουν και άλλες μορφές πολυπλοκότητας που οδηγούν τα

άτομα σε αρνητική προκατάληψη απέναντι στο φορολογικό σύστημα, όπως είναι η διοικητική ή η διαδικτυακή πολυπλοκότητα.

12. Στο ενδέκατο κεφάλαιο θα γίνει μελέτη σχετικά με στον αντίκτυπο της **εργασιακής διάρθρωσης** ενός κράτους στην φορολογική συμμόρφωση των πολιτών του. Σε γενικές γραμμές το συνολικό μέγεθος των **αυτοαπασχολούμενων** και των **μικρών επιχειρήσεων οικογενειακού χαρακτήρα** έχει μάλλον αρνητική επίδραση στην φορολογική συμμόρφωση των ατόμων. Έτσι λοιπόν κράτη ή οικονομίες με μεγάλο αριθμό αυτοαπασχολούμενων αντιμετωπίζουν υψηλότερη φοροδιαφυγή (και χαμηλότερη φορολογική συμμόρφωση) και αυτό οφείλεται όχι τόσο στη διαφορετική αντίληψη αυτής της ομάδας απέναντι στα πλεονεκτήματα του φόρου, αλλά στη μεγαλύτερη δυνατότητα απόκρυψης φορολογητέας ύλης μέσω μη έκδοσης παραστατικών εσόδων. Επιπρόσθετα υπάρχει μεγαλύτερη αυτονομία στη λήψη οικονομικών αποφάσεων από μικρές επιχειρήσεις σε αντίθεση με τις μεγάλες εταιρίες όπου οι αποφάσεις λαμβάνονται σε κεντρικό επίπεδο και δεν μπορεί να αποτελέσει συνήθης πρακτική η απόκρυψη εσόδων ή άλλες πρακτικές φοροδιαφυγής. Βέβαια στις μεγάλες εταιρίες υπάρχουν άλλοι τρόποι αποφυγής φορολογίας μέσω φοροτεχνικών συμβούλων οι οποίοι επιλέγουν τρόπους κυρίως φοροαποφυγής ή νόμιμες οδούς πληρωμής μικρότερης φορολογίας μέσω λογιστικών πρακτικών.

13. Στο δωδέκατο κεφάλαιο θα παρουσιαστεί η σχέση μεταξύ **δημοκρατικής συμμετοχής των πολιτών και φορολογικής ηθικής**. Συγκεκριμένα θα αναλυθεί η επίδραση που έχει ο τρόπος λειτουργίας της Δημοκρατίας, καθώς και η συνεισφορά θεσμών **Άμεσης Δημοκρατίας** στην φορολογική συνείδηση των πολιτών. Δεδομένου ότι δεν υπάρχουν πολλές επιστημονικές μελέτες, θα τις αναπτύξουμε, θα συζητήσουμε τα αποτελέσματα αυτών, αλλά επίσης θα παραθέσουμε τις διαφορές μεταξύ μίας κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και μιας δημοκρατίας με άμεσους δημοκρατικούς θεσμούς. Επιπρόσθετα θα παραθέσουμε μελέτες προκειμένου να διαπιστώσουμε εάν άτομα που βιώνουν ένα δημοκρατικό

σύστημα τείνουν να επηρεάζονται θετικά αναφορικά με την φορολογική τους ηθική.

14. Στο **δέκατο τρίτο κεφάλαιο** θα εξεταστεί η σχέση μεταξύ **πολιτιστικών παραγόντων** (cultural dimensions) και φορολογικής συνείδησης. Εδώ θα πρέπει να αναζητήσουμε τους λόγους για τους οποίους σε ορισμένα κράτη υπάρχει μια παράδοση που προάγει την φορολογική συμμόρφωση και καλλιεργεί την φορολογική συνείδηση, ενώ σε κάποια άλλα όχι. Φυσικά όπως και σε κάθε προαναφερόμενη μεταβλητή το δύσκολο έργο είναι η απομόνωση του ρόλου της κουλτούρας ενός έθνους, ενός λαού, ενός κράτους από όλες τις προηγούμενες μεταβλητές, προκειμένου να αντιληφθούμε εάν πράγματι η κουλτούρα επηρεάζει την φορολογική συμπεριφορά ή εάν η τελευταία επηρεάζεται καθαρά από όλους τους παραπάνω παράγοντες που προαναφέρονται και θα εξεταστούν στα επιμέρους κεφάλαια. Επιπρόσθετα θα εξεταστούν ορισμένες **εξειδικευμένες μεταβλητές**, όπως είναι η **Εθνική Υπερηφάνεια - Πατριωτισμός (National Proud)** και η **Θρησκευτική Πίστη (Religiosity)** στην διαμόρφωση θετικής φορολογικής συνείδησης οι οποίες ανάγονται στους πολιτιστικούς παράγοντες. Όπως και στα προηγούμενα κεφάλαια θα υπάρξει λεπτομερής βιβλιογραφική ανασκόπηση, καθώς και εμπειρικές μελέτες αναφορικά με τη συσχέτιση των πιο πάνω μεταβλητών με την φορολογική συνείδηση. Αναφορικά με τις **θρησκευτικές πεποιθήσεις** θα εστιάσουμε σε έρευνες που έχουν γίνει σε άτομα ή ομάδες με διαφορετικές θρησκευτικές κουλτούρες, για να καταλήξουμε στο ρόλο ενός θρησκευτικού δόγματος στην διαμόρφωση φορολογικής ηθικής σε ένα άτομο.⁸
15. Στο **δέκατο τέταρτο κεφάλαιο** θα περιγράψουμε εμπειρικές μελέτες που βασίζονται στο **εργαστηριακό πείραμα** και στις **συνεντεύξεις**, με αντικείμενο τους παράγοντες που επηρεάζουν την φορολογική συνείδηση των ατόμων και στρέφουν τους πολίτες σε πράξεις φοροδιαφυγής.

⁸ Αντίθετα η θρησκευτική ευλάβεια, η πίστη ενός ατόμου σε ένα οποιαδήποτε δόγμα θα χρησιμοποιηθεί ξεχωριστά προκειμένου να αναζητήσουμε εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της θρησκευτικότητας ενός ατόμου και της φορολογικής του συνείδησης. Σε ένα δεύτερο λοιπόν επίπεδο θα αναζητήσουμε εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ του μεγέθους της πίστης ενός ατόμου σε οποιοδήποτε επίσημο δόγμα και στην θρησκευτική του συνείδηση. Αυτό θα βοηθήσει και στο γεγονός ότι οι περισσότερες επίσημες θρησκείες, εάν όχι όλες, αποθαρρύνουν τους πιστούς τους από πράξεις οι οποίες είναι εναντίον του επίσημου κράτους (με την προϋπόθεση ότι κράτος και θρησκεία συμβαδίζουν)

16. **Στο δέκατο πέμπτο κεφάλαιο** θα παρουσιαστεί εναλλακτική βιβλιογραφία αναφορικά με **το αντίστροφο ερώτημα περί Ηθικής της Φοροδιαφυγής**. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι έχει αναπτυχθεί μια μεγάλη βιβλιογραφική μελέτη άρθρων που θεωρούν ανήθικη τη φορολογία, γιατί επεμβαίνει στην διαμόρφωση των τιμών των αγαθών και υπηρεσιών. Υπό αυτό το πρίσμα η συγκεκριμένη θεωρία εκτιμά ότι η φορολογία είναι ανήθικη πράξη με ιδεολογικό πρόσημο. Παρόλο που δεν είναι τόσο δημοφιλής η συγκεκριμένη θεωρία, εντούτοις υπάρχουν πολλές μελέτες και πολλά δημοσιευμένα άρθρα που υποστηρίζουν την συγκεκριμένη θέση. Το μεγαλύτερο πλήθος των μελετών έχει πραγματοποιηθεί από τον **McGee**, ο οποίος έχει κατασκευάσει ένα ερωτηματολόγιο με το οποίο θέτει στους ερωτώμενους το ζήτημα των περιπτώσεων κατά τις οποίες η φοροδιαφυγή θα αποτελούσε μία ηθική πράξη. Ο πρώτος μελετητής πάντως που ασχολήθηκε με αυτό το ζήτημα ήταν ο **Crowe (1944)** σε διδακτορική διατριβή του με τίτλο «Η ηθική υποχρέωση της πληρωμής φόρων». Σε αυτό το κεφάλαιο λοιπόν θα παρουσιαστούν όλες οι μελέτες των πιο πάνω επιστημόνων αλλά και άλλων μεταγενέστερων. Πρέπει να επισημάνουμε ότι εδώ αντιστρέφεται το ερώτημα και στη θέση της φορολογικής ηθικής, παρουσιάζεται η θέση της ηθικής της φοροδιαφυγής.
17. **Στο δέκατο έκτο κεφάλαιο** θα παρουσιαστούν **όλες οι μεθοδολογικές έρευνες μίας επιστημονικής εργασίας με έμφαση σε αυτές που αφορούν τις κοινωνικές και οικονομικές επιστήμες**, όπως είναι η Βιβλιογραφική Ανασκόπηση, η Έρευνα με Ερωτηματολόγιο το Εργαστηριακό Πείραμα, η Οικονομική Ανάλυση, η μέθοδος της συνέντευξης. Επιπρόσθετα θα παρουσιάσουμε και βιβλιογραφική ανασκόπηση όλων των μεθοδολογιών επιστημονικής έρευνας. **Στο τέλος του κεφαλαίου θα αναφέρουμε τις μεθοδολογικές έρευνες που ακολουθούμε στη διατριβή και τους λόγους που μας οδήγησαν στην επιλογή αυτών των μεθόδων**
18. **Το δέκατο έβδομο κεφάλαιο θα προβούμε σε στατιστική ανάλυση των ερωτήσεων που δόθηκαν στο συνολικό μας δείγμα**
- **Συγκεκριμένα θα παραθέσουμε το ερωτηματολόγιο που μοιράστηκε σε 3975 φορολογούμενους πολίτες**

- θα αναλύσουμε κάθε ερώτηση ξεχωριστά χρησιμοποιώντας περιγραφική στατιστική και ποσοστιαία ανάλυση των απαντήσεων για κάθε ερώτηση
 - θα γίνει στατιστική ανάλυση των ερωτήσεων οι οποίες μπορεί να είναι δημογραφικού, κοινωνικού, οικονομικού, πολιτικού ή πολιτιστικού χαρακτήρα ή να αφορούν τις απόψεις του δείγματος για διάφορα ζητήματα που σχετίζονται με την φορολογία. Σε αυτές τις ερωτήσεις εφαρμόζουμε την κλίμακα 1-7 με εξαρτημένη μεταβλητή την φορολογική ηθική και ανεξαρτημένες όλες τις υπόλοιπες.
 - θα γίνει εκτενής ανάλυση των αποτελεσμάτων της πρωτογενούς έρευνας που βασίστηκε στις απαντήσεις των πολιτών που συμμετείχαν σε αυτή.
19. Στο δέκατο όγδοο κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε την Εμπειρική Διερεύνηση μέσα από την ανάλυση παλινδρόμησης οικονομετρικού **Ordered Probit** με συνολικό δείγμα 3.127 απαντήσεις. Ο λόγος που επιλέχθηκε μικρότερο δείγμα από το συνολικό αριθμό των ερωτηθέντων οφείλεται στο γεγονός ότι κάποιοι δεν απάντησαν σε όλες τις ερωτήσεις με αποτέλεσμα το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο να τίθεται εκτός από οικονομετρική σκοπιά.
- Θα ξεκινήσουμε με την Διερεύνηση της Αξιοπιστίας των Μεταβλητών και του Ερευνητικού Μοντέλου χρησιμοποιώντας την μέθοδο της Διερευνητικής Παραγοντικής Ανάλυσης (Δ.Π.Α). Μέσω της Δ.Π.Α. θα εντοπίσουμε ποιες μεταβλητές σχετίζονται μεταξύ τους και ακολούθως θα τις ομαδοποιήσουμε σε ομάδες μεταβλητών.
 - Από την Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση θα προκύψουν τέσσερις νέες μεταβλητές για τις οποίες θα εξετάσουμε επίσης εάν σχετίζονται μεταξύ τους χρησιμοποιώντας και εάν το νέο μοντέλο είναι αξιόπιστο χρησιμοποιώντας ορισμένους δείκτες αξιοπιστίας όπως είναι ο συντελεστής αξιοπιστίας Cronbach's alpha καθώς και ο Composite Reliability.
 - Θα εφαρμόσουμε και μία δεύτερη μέθοδο, χρησιμοποιώντας άλλο δείγμα σε σχέση με την ΔΠΑ, προκειμένου να υπάρχει μεγαλύτερη αξιοπιστία στο

υπόδειγμά μας και στις μεταβλητές που θα προκύψουν. Πρόκειται για την Ερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (CFA)

- Τέλος με δεδομένο ότι οι τέσσερις μεταβλητές που έχουν προκύψει δεν σχετίζονται μεταξύ τους θα προχωρήσουμε στην τελική παλινδρόμηση με την μέθοδο Ordered Probit.
- Συγκεκριμένα η μέθοδος που παρουσιάζει την φορολογική συνείδηση ως εξαρτημένη μεταβλητή καθιερώθηκε κυρίως από τον **Benno Torgler**. Εμείς θα ακολουθήσουμε τον τρόπο μεθοδολογίας του, ειδικότερα στην κατασκευή του οικονομετρικού μοντέλου, το οποίο είναι το σταθμισμένο probit υπόδειγμα. **Προχωρώντας θα γίνει σύγκριση των ευρημάτων της οικονομετρικής παλινδρόμησης ordered probit για κάθε μια παλινδρόμηση σε σχέση με τις επιστημονικές μελέτες που έχουν δημοσιευτεί και βασίζονται στην υπάρχουσα θεωρία. Με αυτόν τον τρόπο θα συγκρίνουμε σε ποια σημεία η έρευνα συμφωνεί με τη θεωρία και σε ποια όχι.**
- **Αφού καταλήξουμε στο ποιες μεταβλητές είναι σημαντικές και επηρεάζουν την φορολογική ηθική των Ελλήνων πολιτών θα προβούμε σε μία οικονομική ανάλυση της σημασίας που έχουν οι τελικές ανεξάρτητες μεταβλητές και ο ρόλος αυτών όπως είναι η Κυβερνητική πολιτική, οι Κρατικοί Θεσμοί, η Αποδοτικότητα των Φορολογικών Αρχών και η Κοινωνική δικαιοσύνη στην επίδραση της φορολογικής ηθικής των ατόμων.**

20. Στο δέκατο ένατο κεφάλαιο θα παρουσιαστούν οι ιδιαιτερότητες της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας, σε επίπεδο κουλτούρας, παιδείας, πολιτικού συστήματος διοικητικής οργάνωσης, φορολογικού συστήματος, νομοθετικού καθεστώτος και εργασιακής διάρθρωσης. Επιπρόσθετα θα παρουσιαστούν οι βασικότερες παράμετροι που επηρέασαν το ιστορικό γίνεσθαι της χώρας την εκκόλαψη και διόγκωση μιας σειράς από παθογένειες εντός της οποίας βρίσκεται και η χαμηλή φορολογική συνείδηση.

Θα δοθεί έμφαση στην οργάνωση και λειτουργία των ελεγκτικών μηχανισμών, στο επίπεδο ετοιμότητας, στο επίπεδο διαφθοράς, στους

τρόπος επιλογής των επιχειρήσεων προς έλεγχο. Επιπρόσθετα θα υπάρξει ανάλυση του γραφειοκρατικού μηχανισμού και της μεγάλης προσπάθειας καταπολέμησης της γραφειοκρατίας μέσω της ψηφιακής μεταρρύθμισης που διενεργείται στη χώρα τα τελευταία δύο χρόνια μέσω της πλατφόρμας του open.gov, και ειδικότερα στην φορολογία μέσω της πλατφόρμας taxisnet και open.gov. Οι μεταρρυθμίσεις που επιχειρούν οι εκάστοτε κυβερνήσεις αλλά και όσες κατά την γνώμη μας δεν έχουν πραγματοποιηθεί αλλά θα πρέπει να πραγματοποιηθούν στο μέλλον, έχουν ως στόχο την συνολική αύξηση της οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας της χώρας μέσω και της προσέλκυσης Άμεσων Ξένων Επενδύσεων. Μεγάλα εμπόδια όπως είναι το **πελατειακό κράτος η γραφειοκρατία, η πολιτική αστάθεια** (όταν υπάρχει και κατά το χρόνο που υπάρχει), το υψηλό δημόσιο χρέος και τα ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο πληρωμών που δημιουργούν **μακροοικονομική αστάθεια**, διαμορφώνουν γόνιμο έδαφος που αποθαρρύνει την προσέλκυση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων με δυσάρεστες οικονομικές συνέπειες, τόσο σε μικρο όσο και σε μακρο επίπεδο. Σκοπός κάθε κράτους είναι η ευημερία των πολιτών του αλλά όχι με αθέμιτους τρόπους όπως κατά τη γνώμη μας είναι ο τεχνητός φορολογικός ανταγωνισμός.⁹ Στη χώρα μας υπάρχουν πολλές παθογένειες όπως αυτές που αναφέραμε πιο πάνω αλλά και σε επίπεδο φορολογικής πολιτικής, για πολλά χρόνια επιβλήθηκε υπέρμετρη φορολογία τόσο σε άμεσους όσο και σε έμμεσους φόρους, γεγονός που καθιστά πιθανή την αποθάρρυνση επιχειρήσεων που στοχεύουν να επενδύσουν στη χώρα μας αλλά παράλληλα ενθαρρύνει και την διαμόρφωση μεθόδων μη φορολογικής συμμόρφωσης, αφού οι φορολογούμενοι νιώθουν ότι δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στην υψηλή φορολογία που της επιβάλλεται.

21. Στο **εικοστό κεφάλαιο** θα συζητηθούν διεξοδικά και οι **απόψεις αναφορικά με την σχέση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων και φορολογικής συμμόρφωσης**. Το ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί είναι εάν οι επενδυτές που ενδιαφέρονται για ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας σε μια ξένη χώρα, επηρεάζονται από το φορολογικό σύστημα καθώς και εάν ενεργούν με γνώμονα

⁹ Για το τι είναι φορολογικός ανταγωνισμός και πως ορίζεται στην παρούσα διατριβή καθώς και για τις συνέπειες που επιφέρει στους πολίτες των διαφόρων κρατών υπάρχει ειδικό κεφάλαιο το οποίο αναφέρεται σε όλα τα παραπάνω.. (κεφάλαιο 21^ο)

τη χαμηλότερη δυνατή φορολογική επιβάρυνση ή εάν σταθμίζουν και άλλους παράγοντες όπως είναι η **γραφειοκρατία**, η **ασφάλεια δικαίου** η **πολυπλοκότητα φορολογικού συστήματος** (ενδεικτική αναφορά), η **εργατική νομοθεσία**, οι **υποδομές** και η **μακροοικονομική σταθερότητα**. Οι παράγοντες που προσελκύουν τις Α.Ξ.Ε. έχουν ουσιαστική σημασία για την οικονομική ανάπτυξη ενός κράτους. Επομένως είναι σημαντικό να αναζητήσουμε ποιο περιβάλλον θα ήταν ελκυστικό για την ενθάρρυνση νέων Ξένων Άμεσων Επενδύσεων, χωρίς να προβαίνουμε σε πολιτικές που στόχο έχουν την δραστική μείωση των φορολογικών συντελεστών μέσω του τεχνητού φορολογικού ανταγωνισμού. Γιατί στην τελευταία περίπτωση το μόνο που καταφέρνουμε είναι να δημιουργούμε μια φαύλη σπείρα μετακίνησης επενδύσεων προς όφελος των μεγάλων Πολυεθνικών Επιχειρήσεων και κυρίως των επιχειρήσεων που δρουν καιροσκοπικά με μοναδικό σκοπό το άμεσο κέρδος και όχι την πραγματική εγκατάσταση στην χώρα υποδοχής. Κατά τη γνώμη μας και σύμφωνα με όσα επρόκειτο να ειπωθούν στα επόμενα κεφάλαια ο φορολογικός παράγοντας και οι φορολογική επιβάρυνση αποτελεί για την προσέλκυση νέων επενδύσεων έναν όχι πρωταρχικής σημασίας παράγοντα σε αντίθεση με άλλους όπως είναι η πολιτική σταθερότητα, μακροοικονομική σταθερότητα η γραφειοκρατία, αλλά και η νομοθετική σταθερότητα. Έχει αποδειχθεί επίσης από παρελθούσες έρευνες ότι το μέγεθος της παραοικονομίας επιδρά αρνητικά στην προσέλκυση Ξένων Άμεσων Επενδύσεων. Επιπρόσθετα η υψηλή παραοικονομία συνοδεύεται από χαμηλή φορολογική συνείδηση. Μέσω αλληλεπιδράσεων της παραοικονομίας και της φορολογικής συνείδησης και μέσω της δυνητικής ευημερίας που εξυπηρετεί η αύξηση των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στους πολίτες της χώρας, θα ενταχθεί και η προσέλκυση Α.Ξ.Ε. στον βαθύτερο αντίκτυπο που παρέχει στην ενδυνάμωση της φορολογικής ηθικής των ατόμων μιας χώρας. Σε μια χώρα όπου οι περισσότεροι άνθρωποι με πλούσια προσόντα προσπαθούν να φύγουν και να εγκατασταθούν σε κράτη του Βορρά της Δυτικής Ευρώπης ή της Αμερικής, θα πρέπει να γίνει σαφές ότι η προσέλκυση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων, θα πρέπει να αποτελέσει οικονομική και πολιτική προτεραιότητα της χώρας, τόσο για την αποτροπή της «διαρροής εγκεφάλων», όσο και για την ενθάρρυνση νέων καταρτισμένων ατόμων για αναζήτηση εργασίας στο εσωτερικό της χώρας. Στο παρόν κεφάλαιο θα αποδείξουμε μέσα από πρωτογενή έρευνα ερωτηματολογίου τους παράγοντες που αποθαρρύνουν την προσέλκυση Α.Ξ.Ε. τόσο τις κανονικές

όσο και τις νεοφυείς επιχειρήσεις. Επίσης θα επιδιώξουμε να εντοπίσουμε τους παράγοντες που αποτρέπουν την εισροή νέων Α.Ξ.Ε.

22. Στο **εικοστό πρώτο κεφάλαιο** θα γίνει ανάλυση των **εννοιών της Διεθνούς Φοροδιαφυγής και Φοροαποφυγής**, ενώ παράλληλα θα αναζητηθούν οι συνέπειες που έχουν δημιουργήσει οι **φορολογικοί παράδεισοι και οι offshore εταιρίες** καθώς και στην επίδραση που έχουν στην φορολογική συμμόρφωση των απλών φορολογουμένων που δεν είναι σε θέση να διακινούν τις περιουσίες τους σε καθεστώτα ελάχιστου ή μηδενικού φόρου και μειωμένης μυστικότητας. Γενικότερα θα γίνει μια σύντομη ανάλυση της διεθνούς Φοροδιαφυγής και Φοροαποφυγής μέσω αλλαγής φορολογικής κατοικίας, αλλαγής έδρας επιχειρήσεων αλλά και μέσω λογιστικών και νομικών μηχανισμών που επιχειρούν μεγάλες κυρίως πολυεθνικές εταιρίες προκειμένου να μεταφέρουν τα πραγματικά τους κέρδη σε κρατικές οντότητες με πολύ μικρούς ή ακόμα και μηδενικούς φορολογικούς συντελεστές. Πλέον όλοι γνωρίζουν ότι αυτού του τύπου η φοροαποφυγή επιφέρει τεράστιες απώλειες σε διαφυγόντα φορολογικά έσοδα των συμβατικών κρατών. Οι επιπτώσεις από την απώλεια φορολογικών εσόδων οδηγούν στην απώλεια κοινωνικής ωφέλειας και ευημερίας για το μεγαλύτερο πλήθος των ατόμων ενώ αντίστοιχα επιβαρύνει τα κράτη σε οικονομικό επίπεδο, τόσο τα ανεπτυγμένα όσο και τα αναπτυσσόμενα κράτη. Περαιτέρω η δραστική μείωση των φορολογικών εσόδων επιβαρύνει τους προϋπολογισμούς των κρατών με υπέρογκα ελλείμματα ως συνέπεια της ανισορροπίας που δημιουργείται μεταξύ δημοσίων εσόδων και δημοσίων δαπανών. Επιπρόσθετα θα αναζητήσουμε τις προσπάθειες που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια από διεθνείς οργανισμούς, όπως είναι η Ε.Ε. ο Ο.Α.Σ.Α και οι G20 προκειμένου να ανακόψουν το συγκεκριμένο φαινόμενο ή να το περιορίσουν στο ελάχιστο. Παράλληλα θα ασκηθεί και κριτική στην ολιγωρία που έδειξαν οι συγκεκριμένοι οργανισμοί, δεδομένου ότι το θέμα των φορολογικών παραδείσων και των καταστροφικών συνεπειών που έχουν στις οικονομίες των χωρών, είναι γνωστό εδώ και πάρα πολλά χρόνια. Επιπρόσθετα θα αναλύσουμε τους φορολογικούς παραδείσους και τις offshore εταιρίες υπό το πρίσμα ενός ανεξάρτητου οργανισμού του Tax Justice Network που έχει

ως σκοπό να εκτιμά σε κάθε χώρα τα οικονομικά προβλήματα που δημιουργούνται από αυτό το φαινόμενο, ποιες κρατικές οντότητες ή κράτη λειτουργούν ως φορολογικοί παράδεισοι και ποιες ενέργειες έχει κάνει προς την κατεύθυνση της φορολογικής δικαιοσύνης.

23. Στο εικοστό δεύτερο κεφάλαιο θα γίνει η εννοιολογική προσέγγιση του **Τεχνικού Φορολογικού Ανταγωνισμού** μεταξύ των κρατών και η προσπάθειά τους να προσελκύσουν ξένους επενδυτές. Επιπρόσθετα θα γίνει ανάλυση των συνεπειών του φορολογικού ανταγωνισμού σε βραχυχρόνιο και μακροχρόνιο επίπεδο. Πλέον οι μεγαλύτερες οικονομικές δυνάμεις του κόσμου συμφωνούν ότι αυτού του τύπου η φοροαποφυγή επιφέρει **τεράστια διαρροή σε διαφυγόντα φορολογικά έσοδα** εντός των κρατών όπου υπάρχει πραγματική δραστηριοποίηση των επιχειρήσεων, με συνέπεια την μείωση φορολογικών εσόδων σε παγκόσμια κλίμακα. Οι επιπτώσεις από την απώλεια φορολογικών εσόδων, οδηγούν στην απώλεια κοινωνικής ωφέλειας που επιβαρύνει όλα τα κράτη τόσο τα ανεπτυγμένα όσο και τα αναπτυσσόμενα και οδηγεί τους πολίτες σε μείωση της φορολογικής τους ηθικής αφού αντιλαμβάνονται το μέγεθος της αδικίας που υφίστανται από την άνιση κατανομή της φορολογίας εις βάρος των μεσαίων και των χαμηλών εισοδηματικά στρωμάτων. Περαιτέρω η δραστική μείωση φορολογικών εσόδων επιβαρύνει τους προϋπολογισμούς των κρατών με υπέρογκα ελλείμματα ως συνέπεια της ανισορροπίας μεταξύ δημοσίων εσόδων και δημοσίων δαπανών. Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε τα προβλήματα που έχει δημιουργήσει ο Φορολογικός Ανταγωνισμός μεταξύ των χωρών και ιδιαίτερα των χωρών που ανήκουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ειδικότερα θα παρουσιαστούν οι προσπάθειες που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια τόσο από πλευράς Ε.Ε. όσο και από πλευράς Ο.Ο.ΣΑ και G20, προκειμένου να εισαχθεί ένας ελάχιστος εταιρικός φορολογικός συντελεστής σε κάθε χώρα ύψους 15% επί του συνολικού εισοδήματος.

24. Το εικοστό τρίτο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στα γενικά συμπεράσματα και στις **προτάσεις που θα οδηγήσουν σε υψηλότερη φορολογική συμμόρφωση μέσω της καλλιέργειας της φορολογικής συνείδησης.**

Μέσα από την οικονομετρική ανάλυση, την στατιστική ανάλυση των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου, μέσα από την βιβλιογραφική επισκόπηση, αλλά και μέσα από τις εξελίξεις που έχουν διαμορφωθεί σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο στην χώρα μας θα είμαστε σε θέση να αντλήσουμε το κατάλληλο υλικό και να προβούμε στα κατάλληλα συμπεράσματα σχετικά με τα ακόλουθα ερωτήματα:

- Ποιοι είναι τελικά είναι οι βασικότεροι και στατιστικά σημαντικότεροι συντελεστές επιρροής της φορολογικής συμμόρφωσης και ποιος ο καθοριστικός ρόλος αυτών στην διαμόρφωση θετικής φορολογικής συνείδησης;
- Με ποιους τρόπους και με ποιες προτάσεις πολιτικής θα μπορέσει να καλλιεργηθεί η θετική φορολογική συνείδηση στην χώρα μας;
- Θα επιχειρήσουμε να υποδείξουμε μέτρα που θα βοηθήσουν σε έναν διαφορετικό επιχειρηματικό ανταγωνισμό για προσέλκυση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων, έχοντας κατά νου και πλήθος δημοσιεύσεων που έχουν φτάσει στο συμπέρασμα ότι οι παράγοντες αποτροπής Α.Ξ.Ε. σε μια χώρα και κυρίως στην Ελλάδα αφορούν άλλες παθογένειες της χώρας μας, όπως είναι η χαμηλή ανταγωνιστικότητα, ο υψηλός βαθμός γραφειοκρατίας και διαφθοράς η μακροοικονομική αστάθεια και η πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος.¹⁰
- Επιπρόσθετα, θα υπάρξουν εξειδικευμένες προτάσεις αναφορικά με τις αναγκαίες **μεταρρυθμίσεις στο φορολογικό τομέα** οι οποίες θα επιφέρουν έναν δικαιότερο καταμερισμό της πραγματικής φορολογητέας ύλης των φορολογουμένων και του πραγματικού φόρου που καλείται να πληρώσει στο Ελληνικό Δημόσιο, κάτι το οποίο θα συμβάλλει στην ανάπτυξη θετικής φορολογικής συνείδησης στους πολίτες.
- Τέλος θα γίνουν προτάσεις για περαιτέρω έρευνα σε τομείς που αφορούν την φορολογική ηθική τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο.

¹⁰ Για μια ενδελεχή μελέτη αναφορικά με τις κύριες προϋποθέσεις που επηρεάζουν την προσέλκυση Ξένων Άμεσων Επενδύσεων βλ: Tsitouras A, **Mitrakos P**, Tsimpida C, Vlachos Vas, Bitzenis Ar. «An Investigation into the causal links Among FDI Determinants : Empirical Evidence from Greece». *Journal of East – West Business* Vol. II (2019)

Μέρος Α: Βασικές έννοιες Φορολογίας – Φορολογικής Συμμόρφωσης – Ηθικής - Φορολογικής Ηθικής.

Κεφάλαιο 2 . Βασικές έννοιες που αφορούν στη φορολογία, στη φοροδιαφυγή την φοροαποφυγή και την φορολογική συμμόρφωση.

2.1 Βασικές έννοιες – Ορισμοί

Στις επόμενες παραγράφους θα επιχειρηθεί μια σύντομη ανάλυση βασικών εννοιών που θα απασχολήσουν καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας. Πριν προχωρήσουμε στον ορισμό των εννοιών που άπτονται της φορολογίας, των φόρων της φοροδιαφυγής κλπ είναι σκόπιμο να περιγράψουμε σε συντομία τις έννοιες του δημόσιου αγαθού από οικονομική άποψη η οποία αποτελεί αφενός το θεμέλιο λίθο της δημόσιας οικονομικής θεωρίας και αφετέρου επεξηγεί ακριβώς το γεγονός της υποχρέωσης επιβολής φορολογίας από την πλευρά μιας ευνομούμενης πολιτείας προς τους πολίτες της. Θα ξεκινήσουμε από την έννοια του κράτους και θα διατυπώσουμε εν συντομία την έννοια αυτού, δεδομένου ότι οποιαδήποτε φορολογική υποχρέωση ανακύπτει με βάση τις λειτουργίες κρατικών μηχανισμών, ενώ το ίδιο το κράτος αποτελεί στο εσωτερικό του μια ενιαία έννομη τάξη εντός της οποίας – και με την προϋπόθεση εφαρμογής δημοκρατικών διαδικασιών εντός του - να διασφαλίζεται ένα κράτος δικαίου και ένα κράτος πρόνοιας

2.1.1. Η ανάγκη ύπαρξης του κράτους.

Το κράτος αποτελεί μια οντότητα με διεθνή νομική υπόσταση η οποία διαθέτει συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο και εντός της οποίας λειτουργούν θεσμοί οι οποίοι βοηθούν στην καλύτερη οργάνωση των ατόμων που βρίσκονται εντός του.

Δεν υπήρχαν πάντοτε κρατικές δομές ενώ υπήρχαν οντότητες που έμοιαζαν πολύ με τα σημερινά κράτη, παρόλαυτα δεν είχαν όλα τα σημερινά χαρακτηριστικά του σύγχρονου κράτους. Το κράτος έχει ορισμένα δικαιώματα εξαναγκασμού των πολιτών που δεν διαθέτουν άλλοι ιδιωτικοί οργανισμοί ή ακόμα και πολυεθνικές

εταιρίες. Μέσα από το δικαίωμα εξαναγκασμού μπορεί να ασκήσει δικαστική εξουσία μέσω δικαστικών λειτουργιών, αστυνομική εξουσία μέσω του Αστυνομικού Σώματος και στρατιωτική εξουσία μέσω των ενόπλων δυνάμεων. Κάθε άλλη εξουσία που ασκείται από ιδιωτικό φορέα απαγορεύεται και θεωρείται ποινικά κολάσιμη εκτός από αξιόποινες πράξεις που λαμβάνουν τη μορφή άμυνας. Σε ορισμένες έννομες τάξεις είναι επιτρεπτή, κάτω από ορισμένες συνθήκες, η αυτοδικία.¹¹

Από την άλλη πλευρά το κράτος μπορεί να εγγυηθεί ορισμένα δικαιώματα στους πολίτες του τα οποία απορρέουν από Συνταγματικές Επιταγές. Τα ανθρώπινα δικαιώματα διασφαλίζονται από το εκάστοτε κράτος υπό την προϋπόθεση ότι σε αυτό λειτουργεί η πραγματική δημοκρατία. Η δημιουργία κρατών αποτέλεσε μια πολύ αργή διαδικασία ιστορικά η οποία ξεκινάει στους αιώνες 7^ο με 9^ο μ.Χ και ολοκληρώνεται γύρω στο 1500 με 1600 μΧ. (Streger 2012). Δεν αναφερόμαστε εδώ στις μεγάλες Αυτοκρατορίες, ούτε στις Ελληνικές Πόλεις Κράτη, εάν και οι τελευταίες λειτούργησαν ως προπομπός των σύγχρονων κρατών.

Εάν συγκρίνουμε τις περιόδους πριν τη γέννηση κρατών θα διαπιστώσουμε ότι η έλλειψή τους, δημιούργησε πολλά ζητήματα, συντονισμού, συνεργασίας μεταξύ των ανθρώπων αλλά και έλλειψη νομιμότητας καθώς και μια σειρά πολεμικών συγκρούσεων που διεξάγονταν κυρίως από μεγάλους ιδιοκτήτες γης. (η εποχή όπου μεσουρανούσε το Φεουδαρχικό Σύστημα). Η έλλειψη κράτους δικαίου μετέτρεπε την ζωή σε μια κατάσταση όπου επικρατούσε το δίκαιο του ισχυρού, όπως υπάρχει στο ζωικό βασίλειο. Φυσικά οι διαφορές κουλτούρας μεταξύ κρατών είναι τεράστιες αναφορικά με την διαμόρφωση και λειτουργία δημοκρατικών θεσμών. Ακόμα και σήμερα υπάρχουν κράτη ή κρατικές οντότητες στα οποία δεν εφαρμόζεται η διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ενώ το Σύνταγμα υπάρχει αλλά δεν εφαρμόζεται στη πράξη.

2.1.2. Γιατί γεννήθηκε το κράτος.

¹¹ Ο τρόπος και η ένταση δραστηριοτήτων καταστολής ενός κράτους θα πρέπει να πραγματώνεται καταρχήν με βάση την αρχή της αναλογικότητας. Οι δράσεις καταστολής είναι το τελευταίο όπλο μιας ευνομούμενης πολιτείας και γίνεται μόνο για να προστατευτούν άλλα έννομα αγαθά που προσβάλλονται από τα άτομα που ενεργούν – είτε ατομικά, είτε ομαδικά ως συμμορία, είτε συλλογικά ως συνάθροιση. Το Ελληνικό Σύνταγμα και ο Ποινικός Κώδικας προβλέπει με αυστηρότητα τις περιορισμένες περιπτώσεις όπου θα ασκηθούν κατασταλτικά μέτρα εις βάρος Ελλήνων Πολιτών ή Αλλοδαπών που βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια.

Όλοι αυτοί οι θεσμοί μπόρεσαν να αναπτυχθούν και να λειτουργήσουν καλύτερα χάρη στο συντονισμό που παρείχε το κράτος και χάρη στην ανάπτυξη νομικών κανόνων που βοήθησαν στην ασφαλή λειτουργία όλων των παραπάνω θεσμών. Από την άλλη η οικογένεια ως θεσμός προϋπήρχε του κράτους, ενώ καθώς αυξάνεται η δικαιοδοσία του τελευταίου μειώνονται η εξουσίες της οικογένειας. Το ίδιο ισχύει με την συγγένεια. Αυτή η διαπίστωση έχει σημαντικό χαρακτήρα γιατί χώρες που αναπτύχθηκαν καθυστερημένα λόγω πχ του ότι βρίσκονταν υπό άλλη κυριαρχία, ανέπτυξαν αυτούς τους θεσμούς και στάθηκαν επιφυλακτικοί απέναντι στο κράτος όταν αυτό δημιουργήθηκε, καθώς είχαν μάθει να λειτουργούν και δουλεύουν με άλλο τρόπο. Αυτό μπορεί να αποτελέσει μια από τις αιτίες για τις οποίες παρατηρούνται έντονα φαινόμενα καχυποψίας απέναντι στους θεσμούς του κράτους από την πλευρά των ατόμων και αντιστρόφως.¹²

2.1.3. Η ανάγκη του Κρατικού Παρεμβατισμού.

Στη σύγχρονη οικονομική σκέψη έχει επικρατήσει η θέση και η πεποίθηση ότι η ανταγωνιστική αγορά και η ελεύθερη επιχειρηματικότητα δεν μπορούν από μόνες τους να πετύχουν τις βασικές λειτουργίες του οικονομικού γίνεσθαι. Κατά συνέπεια απαιτείται κρατική παρέμβαση για την επίτευξη άριστης κατανομής των μέσων παραγωγής, χαμηλό επίπεδο ανεργίας και πληθωρισμού κοινωνικά επιθυμητή ανάπτυξη και διανομή. Εδώ το κράτος καλείται να παίξει ένα ρόλο, συμπληρωματικό με απώτερο σκοπό την μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας εντός των συνόρων της έννομης τάξης του.

Η ανάγκη του κρατικού παρεμβατισμού βρίσκεται σε αντιδιαστολή της κλασικής και νεότερης φιλελεύθερης σκέψης και θεωρίας. Καλώς ή κακώς “το αόρατο χέρι” του Adam Smith και η πολιτική του “Laissez fair – laissez passer” δεν μπορούν να λειτουργήσουν από μόνες τους χωρίς – μια στοιχειώδη έστω – κρατική παρέμβαση. Σήμερα ακόμα και ακραίες νεοφιλελεύθερες φωνές είναι πεπεισμένες ότι απαιτείται ένα minimum έστω κρατικής παρέμβασης προκειμένου να λειτουργήσει σωστά μια

¹² Η θέση αυτής της εργασίας είναι ότι στην χώρα μας οι δεσμοί αίματος είναι πολύ ισχυροί σε σχέση με άλλα κράτη κυρίως της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης. Αυτό συνεπάγεται μια επιφυλακτικότητα απέναντι στους θεσμούς των ανεπτυγμένων κρατών. Προς την κατεύθυνση αυτή συνηγορούν και οι Πρεβελάκης (2016) και Ράμφορ (2011).

καπιταλιστική οικονομία. Το ζήτημα της «ποσότητας» της κρατικής παρέμβασης είναι φυσικά αντικείμενο ιδεολογικής διαμάχης, κουλτούρας και πολιτικών πεποιθήσεων. Προφανώς πρόκειται για ένα ζήτημα από το οποίο ξεκινούν διαφορετικές οικονομικές και κοινωνικές κοσμοθεωρίες. Εν πάση περιπτώσει, το ζητούμενο είναι ότι δεν μπορεί να υπάρξει στη πράξη κοινωνία ή οικονομία χωρίς στοιχειώδη κρατικό παρεμβατισμό. Αυτό οφείλεται βασικά στο ότι οι θεμελιώδεις κανόνες του πλήρους ανταγωνισμού δε μπορούν να λειτουργήσουν στη πράξη. Εφόσον λοιπόν απαιτείται κρατική παρέμβαση, θα πρέπει να υπάρξουν και τα ανάλογα δημόσια έσοδα τα οποία θα πρέπει να αντληθούν κατά κανόνα από τους ιδιώτες είτε είναι φυσικά είτε είναι νομικά πρόσωπα, κυρίως μέσω της φορολογίας.

Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο ρόλος του κράτους δεν είναι να υποκαταστήσει την επιχειρηματικότητα αλλά να δρα συμπληρωματικά, αναπληρώνοντας τις αδυναμίες της αγοράς, διορθώνοντας τις ατέλειές της. Υπό αυτή την έννοια το κράτος γίνεται παρεμβατικό.

2.1.4. Στόχοι του Παρεμβατικού Κράτους.

Ο Δ. **Καράγεωργας (1994)** θέτει τους στόχους που πρέπει να έχει ένα παρεμβατικό κράτος ως ακολούθως:

1. Ο εφοδιασμός της οικονομίας με δημόσια αγαθά στις επιθυμητές ποσότητες.
2. Ο εφοδιασμός της οικονομίας με αγαθά και υπηρεσίες κοινής ωφέλειας στις επιθυμητές ποσότητες
3. Οι φραγμοί και οι έλεγχοι στα μονοπώλια και στις μονοπωλιακές επιχειρήσεις.
4. Η επέκταση των δραστηριοτήτων που δημιουργούν εξωτερικές οικονομίες (positive externalities) και ο περιορισμός αυτών που δημιουργούν εξωτερικές επιβαρύνσεις (negative externalities).
5. Η αναδιανομή του εισοδήματος και του πλούτου και η αναγκαία έκταση για την πραγματοποίηση της άριστης ή της κοινωνικά επιθυμητής διανομής.¹³

¹³ Η κοινωνικά επιθυμητή διανομή έχει όπως είναι φυσικό και ιδεολογικό πρόσημο και υποκειμενικό χαρακτήρα. Παρολαυτά η τάση που επικρατεί τα τελευταία χρόνια είναι να επιτυγχάνεται αντίστροφη αναδιανομή εισοδήματος υπέρ των πλουσίων και ιδιαίτερα υπέρ αυτών που έχουν τεράστιες περιουσίες. Έτσι λοιπόν το ζήτημα της διανομής του εισοδήματος και του κεφαλαίου έχει απασχολήσει πολλούς σύγχρονους οικονομολόγους όπως είναι ο **Thomas Piketty** και ο **Anthony Atkinson**, οι οποίοι ανησυχούν για το εάν θα μπορέσει να επιβιώσει η φιλελεύθερη οικονομία τα επόμενα χρόνια εφόσον οι τεράστιες ανισότητες πλούτου

6. Η σταθεροποίηση της οικονομίας μέσω της αντιμετώπισης της ύφεσης και της καταπολέμησης της ανεργίας.
7. Η ανακατανομή των μέσων παραγωγής στην έκταση που απαιτεί η πραγματοποίηση της κοινωνικά επιθυμητής οικονομικής ανάπτυξης.

2.1.5. Μέσα Παρεμβατικής Πολιτικής ενός Κράτους.

Οι δημόσιες δαπάνες για αγαθά και υπηρεσίες αποτελούν μέρος της ενεργούς ζήτησης και συντελούν άμεσα στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, στην απασχόληση μέσων παραγωγής και στην πραγματοποίηση εισοδημάτων μέσω του παραγωγικού μηχανισμού. Διακρίνονται σε δαπάνες για δημόσια κατανάλωση (πληρωμή μισθών δημοσίου, πληρωμή ενοικίων, αγορά αναλωσίμων, τροφίμων και ρουχισμού των ενόπλων δυνάμεων κλπ. Και Δαπάνες για δημόσιες επενδύσεις: κατασκευή έργων, όπως λιμάνια, αεροδρόμια, δρόμοι, σχολικά κτήρια, αρδευτικά έργα κλπ. Επιπρόσθετα το κράτος προβαίνει σε δαπάνες για μεταβιβαστικές πληρωμές με σκοπό την δικαιότερη αναδιανομή εισοδήματος. Όλα τα παραπάνω μέσα παρεμβατικής πολιτικής μπορούν να διεκπεραιωθούν μέσω των δημόσιων εσόδων βασικός πυρήνας του οποίου αποτελεί η φορολογία σε ένα κράτος.

2.2 Τι ονομάζουμε Δημόσιο Αγαθό

Προτού αναλύσουμε την έννοια του δημοσίου αγαθού θα πρέπει να ορίσουμε το αντίθετό του, δηλαδή το **ιδιωτικό αγαθό**. Ιδιωτικά αγαθά είναι αυτά που παρέχουν ικανοποίηση στον αγοραστή τους και μόνον. Τα ιδιωτικά αγαθά είναι διαιρετά δηλ. μπορούν να πωληθούν σε διαφορετικές ποσότητες και σε διαφορετικούς καταναλωτές. Στα ιδιωτικά αγαθά ισχύει η αρχή του αποκλεισμού, δηλαδή αυτός που δεν αγοράζει το αγαθό δε μπορεί να το καταναλώσει. Στην ακριβώς αντίθετη περίπτωση δηλαδή σε αδιαίρετα αγαθά των οποίων δεν υπάρχει η αρχή του αποκλεισμού στην κατανάλωση, τότε μιλάμε για δημόσια αγαθά. Εξαιτίας αυτών των δύο αρχών (της αδιαιρετότητας και της αρχής του μη αποκλεισμού) μια ιδιωτική επιχείρηση **δεν** έχει συμφέρον να τα παράγει αφού δε μπορεί να αποκλείσει τους

συνεχίζουν να υπάρχουν σε παγκόσμιο επίπεδο και να δημιουργούν νέες μεγαλύτερες ανισότητες. Οι φορολογικοί παράδεισοι είναι ένας τρόπος αποφυγής φορολογίας του μεγάλου κεφαλαίου στο επίπεδο που θα έπρεπε να πληρώνεται και για το λόγο αυτό θεωρούμε την καταπολέμηση των Υπεράκτιων κέντρων ένα ζήτημα κομβικής σημασίας για την διαρροή δημοσίων εσόδων σε παγκόσμια κλίμακα και για την ενίσχυση των ήδη υπαρχόντων τεράστιων ανισοτήτων στο εισόδημα.

καταναλωτές, με αποτέλεσμα να το καταναλώνουν κάποιοι χωρίς να πληρώνουν αντίτιμο. Κλασικό παράδειγμα δημόσιου αγαθού αποτελεί η δημόσια άμυνα μιας χώρας. Σε αυτή τη περίπτωση το αγαθό είναι αφενός αδιαίρετο και αφετέρου δεν ισχύει η αρχή του αποκλεισμού. Έτσι όλοι οι κάτοικοι ενός κράτους επωφελούνται από τις υπηρεσίες των ενόπλων δυνάμεων χωρίς να χρειάζεται να πληρώσουν ιδιωτικά. Σε αυτή τη περίπτωση το αγαθό είναι δημόσιο δηλαδή θα πρέπει να προσφερθεί – παραχθεί – από το κράτος το δε αντίτιμο θα πρέπει να μοιραστεί στους κατοίκους της χώρας με τη διαδικασία επιβολής φορολογίας. Υπάρχουν και λόγοι ηθικής τάξης οι οποίοι επιβάλλουν την παραγωγή δημοσίων αγαθών – υπηρεσιών από το κράτος ακόμα και σε περίπτωση που υπάρχει δυνατότητα παραγωγής αυτών μέσω του ιδιωτικού τομέα.¹⁴ Μια τέτοια περίπτωση είναι ο δικαστικός έλεγχος και η αστυνόμευση. Στην πρώτη περίπτωση οι δικαστικοί λειτουργοί είναι οι εφαρμοστές του δικαίου ενός κράτους και από τις αποφάσεις τους κρίνονται οι συνέπειες ποινικά κολάσιμων πράξεων, αντιδικιών μεταξύ πολιτών ή νομικών προσώπων καθώς και αντιδικιών μεταξύ πολιτών και δημόσιας διοίκησης. Τυχόν ανάληψη υποχρεώσεων δικαστικής εξουσίας σε ιδιωτικές εταιρίες θα είχε αρνητικές συνέπειες στη σωστή λειτουργία των δημοκρατικών διαδικασιών. Αναφορικά με την αστυνόμευση και την τήρηση της δημόσιας τάξης, επίσης δεν θα ήταν ηθικό να επιβάλλεται η δημόσια τάξη από επιχειρήσεις security γιατί μόνον το κράτος θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να επιβάλλει μέτρα καταστολής των πολιτών. Και στις δύο προαναφερόμενες περιπτώσεις, η ύπαρξη ιδιωτικών επιχειρήσεων προσφοράς δικαστικής συνδρομής ή περιστατικών βίαιης καταστολής των πολιτών θα έθετε σε κίνδυνο τη λειτουργία της δημοκρατίας.¹⁵

2.2.1 Ποιος παράγει τα Δημόσια Αγαθά;

Δεδομένου ότι δεν υπάρχει συμφέρον από επιχειρήσεις να παράγουν τα αμιγώς δημόσια αγαθά, αυτά πρέπει να παράγονται από το δημόσιο. Σκοπός ενός κράτους

¹⁴ Για μια εμπεριστατωμένη ανάλυση και διάκριση μεταξύ ιδιωτικών και δημοσίων αγαθών βλ. Δ. Π. Καράγεωργας (1979) σελ 103-132) και Β. Δαλαμάγκας (2010) σελ 87-104.

¹⁵ Δε πρέπει να συγχέεται η ύπαρξη ιδιωτικών αστυνομικών (security) στη φύλαξη ιδιωτικών τραπεζών ή στην ασφαλή λειτουργία δημοσίων ή ιδιωτικών κτηρίων όπως λ.χ. οι Αερολιμένες της χώρας. Στην περίπτωση αυτή οι συγκεκριμένοι επαγγελματίες δεν έχουν δικαιοδοσία βίαιης καταστολής των πολιτών παρά μόνον σε ελάχιστες εξαιρέσεις όπως λ.χ. η ληστεία μιας τράπεζας. Σε κάθε περίπτωση είναι υποχρεωμένοι να --- αναζητήσουν τη συνδρομή της Ελληνικής Αστυνομίας.

είναι να παρέχει ευημερία σε όλα τα μέλη του, η τουλάχιστον ένα minimum ευημερίας στα άτομα που έχουν ανάγκες είτε για λόγους υγείας, είτε για λόγους ηλικίας (παιδιά, ηλικιωμένοι), είτε διότι είναι άνεργοι. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις το κράτος πρέπει να παρέχει κάποια δημόσια αγαθά όπως η υγεία και η εκπαίδευση και η εθνική άμυνα, καθώς επίσης και να χορηγεί επιδόματα σε φτωχά στρώματα της κοινωνίας ή σε άτομα που στερούνται άλλων πόρων. Αυτό το πετυχαίνει με τον αναδιανεμητικό χαρακτήρα της φορολογίας. Όλα τα παραπάνω συνθέτουν αυτό που ονομάζουμε με δύο λέξεις **Κράτος Πρόνοιας** και το οποίο αποτελεί στόχο για οποιαδήποτε πολιτική ηγεσία μιας ευνομούμενης πολιτείας. Επιπρόσθετα κάθε πολιτειακό συγκρότημα πρέπει να έχει ελεγκτικούς μηχανισμούς προκειμένου να υπερασπίζεται – πέραν του κράτους πρόνοιας - ένα **κράτος δικαίου**, αλλά και τον σωστό έλεγχο των επιχειρήσεων από υγειονομικής, πολεοδομικής, οικονομικής, εργασιακής, ασφαλιστικής κλπ πλευράς. Υπάρχουν λοιπόν πολύ λόγοι που συναινούν στην κρατική παρέμβαση και ένας επίσης πολύ σημαντικός είναι η διατήρηση των δημοκρατικών διαδικασιών ώστε να λαμβάνονται οι αποφάσεις από τους άρχοντες μέσα από τους θεσμούς που αναδείχθηκαν και άντεξαν με το πέρασμα του χρόνου από τη δημιουργία εθνών – κρατών έως σήμερα. Πρέπει επίσης να τονίσουμε τη σημασία της απονομής δικαιοσύνης τόσο μεταξύ των πολιτών όσο και απέναντι στη δημόσια διοίκηση, η οποία για να λειτουργήσει ομαλά απαιτεί ένα δικαστικό σώμα με πολιτική αυτονομία, ανεξάρτητο δηλαδή από τις υπόλοιπες κρατικές εξουσίες και φυσικά προκειμένου να διασφαλιστεί η ακεραιότητα στη δικαιοσύνη απαιτείται η ανάλογη οικονομική –μισθολογική ενίσχυση των δικαστικών λειτουργιών. Όλοι οι παραπάνω θεσμοί οι οποίοι αποτελούν το εχέγγυο της καλής λειτουργίας της δημοκρατίας προκειμένου να μπορέσουν να λειτουργήσουν όπως απαιτεί η σύγχρονη δημοκρατία απαιτούν οικονομικούς πόρους. Η κάλυψη όλων των παραπάνω δημοσίων δαπανών μπορεί να συντελεστεί μέσα από την φορολογία και γενικότερα από την φορολογική διαδικασία.¹⁶ Από τα παραπάνω συνάγεται ο υψηλότερος βαθμός σημαντικότητας της φορολογίας ως διαδικασίας και ως μέσο άσκησης δημόσιας πολιτικής και συγκέντρωσης δημοσίων εσόδων

¹⁶ Ο σκοπός της διατριβής δεν είναι να εξαντλήσει τα ζητήματα που πραγματεύεται η δημόσια οικονομική όπως λ.χ. τα δημόσια αγαθά και οι εξωτερικές επιδράσεις, αλλά να προχωρήσει σε έναν εννοιολογικό προσδιορισμό, επισημαίνοντας τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει η παραδοσιακή οικονομική σχολή στην ενσωμάτωση των εξωτερικών επιδράσεων αλλά κυρίως στο να αποσαφηνίσει τους βασικότερους λόγους για τους οποίους πρέπει να υπάρχει φορολογία και κρατική παρέμβαση σε κάθε μορφή οικονομίας. **Για περισσότερη ανάλυση αυτών των εννοιών βλέπε λ.χ. J. Stiglitz (1992), “Economics of the Public Sector” Princeton University, pp 264-289 και H. Rosen, T Gayer (2008) “Public Finance” The McGraw Hill Companies, Inc pp. 168-220**

2.2.2 Παροχή Δημοσίων Αγαθών

Με βάση τα όσα έχουν ειπωθεί παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η συμβολή των δημοσίων αγαθών στην οικονομική ζωή μιας χώρας είναι ζωτικής σημασίας για ένα κράτος, τα οποία για να μπορούν να χρηματοδοτηθούν από αυτό απαιτείται η παροχή δημοσίων εσόδων. Η πιο σημαντική κατηγορία δημοσίων εσόδων (αλλά όχι η μοναδική) αφορά στην φορολογία και στους διάφορους φόρους που επιβάλλει το κράτος προκειμένου να χρηματοδοτήσει τα δημόσια αγαθά και υπηρεσίες. Στο επόμενο υποκεφάλαιο θα αναλυθούν εκτενώς οι κατηγορίες των φόρων και η σημασία του κάθε είδους φόρου ξεχωριστά. Ο τρόπος φορολόγησης, οι φορολογικοί συντελεστές, καθώς και τα είδη των φόρων που επιβάλλει μια οικονομία στους πολίτες της εξαρτώνται από την χάραξη της φορολογικής της πολιτικής και γενικότερα από τον σχεδιασμό της δημοσιονομικής πολιτικής.

2.3 Φόρος, Φορολογία, Φορολογική Βάση, Φορολογικό Δίκαιο

2.3.1 Εννοιολογική Προσέγγιση του Φόρου

Ο φόρος αποτελεί την αναγκαστική και χωρίς αντάλλαγμα παροχή προς το κράτος ή γενικότερα τους φορείς άσκησης δημόσιας εξουσίας για τον πορισμό εσόδων και την εκπλήρωση σκοπών οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής (McGee 1994).

Σύμφωνα με τον **Φινοκαλιώτη (2014)** τα στοιχεία που συνθέτουν τον φόρο είναι τα ακόλουθα:

1. Ο χαρακτήρας του ως άμεσης χρηματικής παροχής από ιδιώτη (φυσικό ή νομικό πρόσωπο) προς το Κράτος
2. Υποχρεωτικός χαρακτήρας της παροχής
3. Ο οριστικός χαρακτήρας της παροχής.
4. Έλλειψη ειδικού ανταλλάγματος από πλευράς του Κράτους προς τον ιδιώτη
5. Η χρήση για την εκπλήρωση δημοσίων σκοπών.

Σε παρόμοιο συμπέρασμα καταλήγει και ο **Τάσος (2012)**. Σύμφωνα με αυτόν οι φόροι πρέπει να έχουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά γνωρίσματα:

- Η καταβολή τους επιβάλλεται από το κράτος, δηλαδή δεν είναι προαιρετική αλλά αναγκαστική
- Οι φόροι καταβάλλονται σε χρήμα
- Η αναγκαστική αυτή παροχή δεν μεταφράζεται σε ειδική αντιπαροχή προς τους πολίτες.

Συνοπτικά και σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό και τα βασικά χαρακτηριστικά του φόρου, προκύπτει ο αφενός ο αναγκαστικός και ο χρηματικός χαρακτήρας του φόρου και αφετέρου η έλλειψη ειδικής αντιπαροχής απέναντι σε αυτόν που καταβάλλει το φόρο. Στην πραγματικότητα υπάρχει αντιπαροχή του κράτους προς τους φορολογούμενους αλλά αυτή είναι γενική και όχι ειδική, δηλαδή δίνεται προς το σύνολο των φορολογούμενων και όχι μεμονωμένα σε ορισμένους. Στην περίπτωση της ειδικής παροχής στη θέση του φόρου υπάρχει το ειδικό τέλος. Λ.χ. τα Τέλη Αεροδρομίων το πληρώνει αποκλειστικά ο επιβάτης μιας πτήσης και χρησιμοποιείται αποκλειστικά για την χρήση των παροχών του Αεροδρομίου. Παρόμοια είναι και η περίπτωση των διοδίων σε Εθνικές Οδούς. Τα χρήματα τα πληρώνουν οι οδηγοί που χρησιμοποιούν τους συγκεκριμένους δρόμους και κατ' αυτόν τον τρόπο υπάρχει ανταποδοτικότητα γιατί αυτού του είδους η παροχή χρησιμοποιείται αποκλειστικά για την κατασκευή και συντήρηση του οδικού δικτύου. Σε αυτή τη περίπτωση έχουμε τα δύο πρώτα χαρακτηριστικά του φόρου (Υποχρεωτική και Χρηματική Παροχή) καθώς και την εκπλήρωση δημοσίου σκοπού. Ο σκοπός όμως είναι ειδικός, ενώ στη φορολογία είναι γενικός. Οι εισπράξεις λ.χ. ενός φόρου μεταβίβασης ακινήτων πηγαίνουν στα έσοδα του προϋπολογισμού και χρησιμοποιούνται για την εξασφάλιση δημοσίων αγαθών, χωρίς να εξειδικεύεται ο σκοπός τους. Το είδος συμβαίνει με κάθε είδους φόρου όπως είναι ο Φ.Π.Α. ο Φόρος Εισοδήματος και Ο Φόρος επί της ακίνητης περιουσίας (ΕΜΦΙΑ).

Η διαδικασία με την οποία επιτυγχάνεται η είσπραξη δημοσίων εσόδων ονομάζεται φορολογία και αποτελεί μια από τις βασικότερες δραστηριότητες του σύγχρονου κράτους. Μέσω αυτής της διαδικασίας αντλούνται τα δημόσια έσοδα, από τα οποία θα χρηματοδοτηθούν τα δημόσια αγαθά και υπηρεσίες.

2.3.2 Βασικότερες λειτουργίες των φόρων

Η επιβολή φόρων από μια κρατική οντότητα επιτελεί τρεις βασικές λειτουργίες:

- **Ταμειευτική λειτουργία**, η οποία σχετίζεται με την ιδιότητα των φόρων να αποτελούν μέσο μετάθεσης οικονομικών πόρων από τον ιδιωτικό στο δημόσιο τομέα, με απώτερο σκοπό την χρηματοδότηση των δημοσίων δαπανών και την παροχή κοινωνικών παροχών από το κράτος.
- **Οικονομική λειτουργία** των φόρων που σχετίζεται με την άσκηση οικονομικής πολιτικής από το κράτος.
- **Κοινωνική λειτουργία**, που αφορά στη χρήση των φόρων ως μέσο άσκησης κοινωνικής πολιτικής με σκοπό την αναδιανομή εισοδήματος και του πλούτου από τα υψηλά προς τα χαμηλά στρώματα. (μπορεί να αναφερθεί και ως αναδιανεμητική λειτουργία).

2.3.3 Φορολογική βάση (tax base)

Φορολογική βάση είναι το οικονομικό μέγεθος επί του οποίου υπολογίζεται η φορολογική επιβάρυνση δηλαδή το ποσό του φόρου που πρέπει να καταβάλει ο φορολογούμενος [S. Stiegeler – G.Thomas (1976)].

Ένας πιο πλήρης ορισμός δίδεται από τους **I. Χρυσοβιτσιώτη – I. Σταυρακόπουλο (1993)**, σύμφωνα με τον οποίο η φορολογική βάση αποτελεί την αξία ή την μονάδα επάνω στην οποία εφαρμόζεται ο φορολογικός συντελεστής προκειμένου να καθοριστεί η συνολική αξία του οφειλόμενου φόρου.

Για τον προσδιορισμό της φορολογικής βάσης χρησιμοποιούνται συνήθως τρία βασικά χαρακτηριστικά: το εισόδημα, η αξία της καταναλωτικής δαπάνης και η αξία της ακίνητης περιουσίας (Γλύκου 2009).

Αναλυτικά έχουμε τις ακόλουθες περιπτώσεις φορολογικής βάσης και υπολογισμού οφειλόμενου φόρου:

- **Το εισόδημα** ενός φυσικού ή νομικού προσώπου χρησιμοποιείται ως φορολογική βάση για τον προσδιορισμό του φόρου εισοδήματος.
- **Η αξία της καταναλωτικής δαπάνης** (δηλαδή η τιμή του τελικού προϊόντος, εμπορεύματος ή υπηρεσίας) χρησιμοποιείται ως φορολογική βάση για τον προσδιορισμό φόρων επί της κατανάλωσης προϊόντων και υπηρεσιών.
- **Ο προσδιορισμός της αξίας ακινήτων** επί ενός φυσικού ή νομικού προσώπου αποτελεί την φορολογική βάση για τον προσδιορισμό των φόρων ακίνητης περιουσίας.

Φυσικά πέραν από τους πιο πάνω βασικούς φόρους που συναντώνται σε κάθε έννομη τάξη υπάρχουν και ορισμένοι λιγότερο σημαντικοί όπως:

- **ο φόρος μεταβίβασης ακίνητης περιουσίας.** Και εδώ η φορολογική βάση είναι ο προσδιορισμός της αξίας του ακινήτου, με βάση την οποία θα υπολογιστεί και ο σχετικός φόρος.
- **Το άτομο ή το φυσικό πρόσωπο** αποτελεί την φορολογική βάση στον **κεφαλικό φόρο (poll, capitation or head tax)**. Αυτό συνέβαινε κατά κανόνα σε παλιότερες εποχές και λόγω έλλειψης άλλων συστημάτων προσδιορισμού εισοδημάτων, ή αξιών που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως δικαιότεροι τρόποι για την φορολόγηση των φυσικών προσώπων. Η εξέλιξη των κοινωνιών και των φορολογικών συστημάτων, επέφερε ριζική αλλαγή και κατάργηση του κεφαλικού φόρου ως αντίθετου με ζητήματα κοινωνικής συνοχής και ως φόρου σφόδρα αντίθετου με την κοινωνική δικαιοσύνη.

Οι περισσότεροι οικονομολόγοι εκτιμούν ότι **το εισόδημα** αποτελεί την καλύτερη βάση για την φορολόγηση πολιτών, επιχειρήσεων και νομικών προσώπων, γιατί αποτελεί τον κύριο δείκτη οικονομικής ευμάρειας και συνεπώς της δυνατότητας των φορολογουμένων να συμβάλλουν στην χρηματοδότηση των δημοσίων δαπανών. Συμπληρωματικά θα πρέπει να χρησιμοποιείται ως φορολογική βάση **η περιουσία και η καταναλωτική δαπάνη**. Το μειονέκτημα με τη χρήση του εισοδήματος έχει να κάνει ότι είναι η δύσκολη η καταπολέμηση της φοροδιαφυγής. Εάν με κάποιον τρόπο υπήρχε σε μια οικονομία μηδενική φοροδιαφυγή, τότε το εισόδημα θα αποτελούσε τον ιδανικό τρόπο φορολόγησης των πολιτών της. Η προσφυγή στην φορολόγηση της καταναλωτικής δαπάνης προκύπτει ακριβώς από το γεγονός ότι είναι πιο εύκολη η φορολόγησή της και αντίστοιχα η είσπραξη δημοσίων εσόδων σε σχέση με το εισόδημα, αλλά ταυτόχρονα είναι και πιο άδικη. Σε επόμενη ενότητα θα συζητηθεί η

σχέση μεταξύ άμεσης και έμμεσης φορολογίας, καθώς και η σύγκριση των χωρών αναφορικά με το ποσοστό επιβολής των δύο κατηγοριών φορολογίας σε ποσοστιαία βάση.

Σε γενικές γραμμές το μεγαλύτερο μέρος των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών επιστημόνων, συμφωνούν ότι η φορολογία πρέπει να υπάρχει ανεξαρτήτως του είδους αυτής (περιουσία, κληρονομιά, προστιθέμενη αξία προϊόντος, λοιποί φόροι κατανάλωσης στο τελικό προϊόν και εισόδημα) και ανεξαρτήτως του ύψους των φορολογικών συντελεστών. Δηλαδή υπάρχει σχετική ομοφωνία από επιστήμονες, πολιτικούς και απλούς πολίτες ότι η φορολογία είναι μια κατάσταση δυσάρεστη μεν για πολίτες και επιχειρήσεις αναπόφευκτη δε, δεδομένου ότι υπάρχουν δημόσια αγαθά και υπηρεσίες που πρέπει να χρηματοδοτηθούν και τα οποία η αγορά αδυνατεί να τα παράσχει στις απαιτούμενες ποσότητες ή ποιότητες.

Παρόλαυτά υπάρχει μια μειονότητα οικονομικών επιστημόνων που ασκεί κριτική στην φιλοσοφία του φόρου και της φορολογίας γενικότερα, με βασικό επιχείρημα ότι η φορολογία μεταβάλλει τους νόμους της αγοράς διαστρεβλώνοντας τις προτιμήσεις του καταναλωτή.¹⁷ Επιπρόσθετα αναφέρει ότι με την επιβολή ενός φόρου σε μια υπηρεσία ή προϊόν δεν γνωρίζουμε ποιος θα είναι ο αποδέκτης της πληρωμής (δηλαδή ο καταναλωτής ή ο παραγωγός). Επίσης δε μπορούμε να γνωρίζουμε την ποσότητα και ποιότητα των δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών που πρέπει να παραχθούν ως αντάλλαγμα της δημόσιας φορολογίας.

2.3.4 Η διάκριση μεταξύ των άμεσων και έμμεσων φόρων

Η σχέση άμεσων – έμμεσων φόρων αποτελεί κριτήριο αξιολόγησης του φορολογικού συστήματος. Σε γενικές γραμμές υπάρχουν πολλά κριτήρια διάκρισης των φόρων σε

¹⁷ Μια εμπειριστατωμένη ανάλυση που υποστηρίζει αυτή την άποψη δίδεται από τους **Bagus Philip et al (2011)** “The ethics of Tax Evasion” *Business and Society Review* Vol 116, pp 375-401. Βλέπε επίσης και **McGee (1994)** και **Rothbard (2009)**. Παραδόξως την ίδια άποψη (ότι δηλαδή δε θα πρέπει να υπάρχει καθόλου κράτος και συνεπώς η φορολογία είναι ανήθικη αφού στηρίζεται σε κάτι ανήθικο) υποστηρίζουν οι Αναρχικοί. **Βλέπουμε λοιπόν ότι δύο ιδεολογίες αντιδιαμετρικά αντίθετες που βρίσκονται στα δύο ριζοσπαστικά άκρα να συμφωνούν ως προς το ηθικό της μη πληρωμής φόρων και γενικά στην υποδήλωση της αντίθεσής τους στο κράτος**. Η διαφορά έγκειται κυρίως στο ότι η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση εστιάζει στο «Κράτος Αστυνόμο - Νυκτοφύλακα» προκρίνοντας την ασφάλεια των πολιτών αλλά επικρίνοντας κάθε άλλη οικονομική παρέμβαση ως αντίθετη στην ελευθερία των οικονομικών συναλλαγών και των ατομικών δικαιωμάτων, ενώ η αναρχική προσέγγιση προκρίνει την παντελή έλλειψη κρατικών δομών, θεωρώντας ότι αυτές ενισχύουν την δύναμη της άρχουσας τάξης που είναι η αστική τάξη.

άμεσους και έμμεσους. Ένα κριτήριο που χρησιμοποιείται ευρέως από τους ειδικούς είναι η πηγή του φόρου, η περιοδικότητά του, καθώς και το γενεσιουργό αίτιο του φόρου. Ένα άλλο κριτήριο επίσης σημαντικό είναι εάν η φορολογική βάση φανερώνει την ύπαρξη φοροδοτικής ικανότητας.

Σύμφωνα με τα παραπάνω κριτήρια κλασική περίπτωση **Άμεσου Φόρου** είναι ο φόρος εισοδήματος. Αυτός επιβάλλεται στα άτομα σε ετήσια βάση, η δε φορολογία επιβάλλεται σε προσωπικό επίπεδο αναλόγως του ύψους των δηλωθέντων εισοδημάτων. Στα περισσότερα κράτη που ισχύουν φορολογικές κλίμακες προοδευτικότητας των φόρων, η επιβολή υψηλού φόρου εισοδήματος έχει έναν αντίκτυπο δικαιοσύνης και αναδιανομής των εισοδημάτων. (Γλύκου 2009, Τάσος 2001).

Αντίθετα το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα **Έμμεσων Φόρων** αποτελούν οι φόροι κατανάλωσης των προϊόντων, αγαθών ή υπηρεσιών αφού επιβάλλονται στον τελικό καταναλωτή και αφορούν σε ποσοστό επί της λιανικής τιμής του προϊόντος ή εμπορεύματος. Στην ουσία οι έμμεσοι φόροι δεν επιβάλλονται στους καταναλωτές αλλά στις επιχειρήσεις αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις αυτές μετακυλύονται στους τελικούς καταναλωτές μέσω της υψηλότερης τιμής πώλησης (Γλύκου 2009) . Κατ'αυτόν τον τρόπο τα συγκεκριμένα είδη φόρων εμπεριέχουν αναλογικότητα, δεδομένου ότι ο φορολογικός συντελεστής είναι σταθερός (λ.χ στην Ελλάδα στο μεγαλύτερο πλήθος των εμπορευμάτων υπάρχει επιβάρυνση 24% επί της λιανικής τιμής του αγαθού). **Ο πιο σημαντικός φόρος κατανάλωσης εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι ο Φόρος Προστιθέμενης Αξίας**. Οι συντελεστές του φόρου δεν είναι πλήρως εναρμονισμένοι στις χώρες – μέλη της Ε.Ε. αλλά υπάρχει ένα minimum και ένα maximum συντελεστών από τους οποίους δεν είναι σε θέση να ξεφύγει κάθε κράτος – μέλος.

Σε γενικές γραμμές, όπως εξηγήσαμε παραπάνω, οι άμεσοι φόροι συντελούν στη δικαιότερη κατανομή φορολογικών βαρών, μέσω της προοδευτικότητας της φορολογικής κλίμακας. Ένα φορολογικό σύστημα που δίνει βαρύτητα στην άμεση φορολόγηση συμβάλλει στη φορολογική δικαιοσύνη. Από την άλλη πλευρά η περισυλλογή δημοσίων εσόδων μέσα από την άμεση φορολογία είναι δυσκολότερη και απαιτεί καλύτερους ελεγκτικούς μηχανισμούς. Για το λόγο αυτό οι χώρες που δεν

έχουν προηγμένα συστήματα συλλογής φόρων, επικεντρώνονται στους έμμεσους φόρους με συνέπεια να πλήττεται η δικαιοσύνη στο καταμερισμό των φορολογικών βαρών εις βάρος των ασθενέστερων οικονομικά τάξεων.

Πάντως σε νεότερες έρευνες, όπως επισημαίνει ο Τάσος (2012) τονίζεται η δυσχέρεια διάκρισης των φόρων σε άμεσους και έμμεσους. Ένα κριτήριο που χρησιμοποιείται από τη διεθνή βιβλιογραφία αφορά στη δυνατότητα των φορολογουμένων να μετακυλούν το φορολογικό τους βάρος σε άλλους φορολογουμένους με τους οποίους έρχονται σε συναλλαγή. Με αυτό το σκεπτικό οι φόροι εισοδήματος και περιουσίας εξακολουθούν να βρίσκονται στην κατηγορία των άμεσων φόρων ενώ οι φόροι δαπάνης μπορεί να ενταχθούν στη μια ή στην άλλη κατηγορία αναλόγως του εάν μετακυλύονται από την επιχείρηση στον καταναλωτή. Θεωρούμε πάντως ότι η συγκεκριμένη ανάλυση ξεφεύγει από τους σκοπούς της παρούσας διατριβής. **Θα θεωρηθεί ως δεδομένο (αξίωμα) το γεγονός ότι οι φόροι κατανάλωσης αποτελούν έμμεσους φόρους ενώ οι φόροι περιουσίας και εισοδήματος άμεσους.**

2.3.5 Φορολογικό Βάρος (tax burden)

Φορολογικό Βάρος είναι το ποσό που καλείται ο φορολογούμενος να πληρώσει, αναλόγως του είδους φόρου. Κατά μια άλλη έννοια το φορολογικό βάρος αποτελεί την αναλογία ή το ποσοστό του συνόλου των φορολογικών εσόδων σε σχέση με το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν. Σε πολλές περιπτώσεις το μέσο φορολογικό βάρος των πολιτών μίας οικονομίας, εκτιμάται και ως ποσοστό στο καθαρό Εθνικό Προϊόν ή στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν.

2.3.6 Φορολογικό Δίκαιο

Το φορολογικό δίκαιο αποτελεί κλάδο του Δημοσίου Δικαίου, δεδομένου ότι αφορά στην άσκηση δημόσιας εξουσίας από του Κρατικούς Φορείς προς τους Ιδιώτες οι οποίοι μπορεί να είναι φυσικά ή νομικά πρόσωπα. Περαιτέρω μελετά τους θεσμικούς και νομικούς κανόνες άσκησης της ανωτέρω εξουσίας. Το εν λόγω δίκαιο εντάσσεται στον σκληρό πυρήνα του Διοικητικού δικαίου. Οι κανόνες του φορολογικού δικαίου καθορίζουν το πλαίσιο της φορολογικής έννομης σχέσης, ενώ μεταξύ των άλλων προβλέπουν ένα σύνολο ρυθμίσεων αναφορικά με την καταπολέμηση της

φοροδιαφυγής και της φοροαποφυγής (**Αναστόπουλος 1992**). Με άλλα λόγια το φορολογικό δίκαιο καθορίζει το νομοθετικό πλαίσιο της φορολογικής έννομης σχέσης, όπως αυτή αναπτύσσεται μεταξύ του κράτους και των φορολογουμένων. Δεδομένης της φύσης του το εν λόγω δίκαιο συνεπάγεται έντονη παρέμβαση στη σφαίρα του πολίτη, δεδομένου ότι ρυθμίζει τις φορολογικές σχέσεις, ως κατεξοχήν σχέσεις μεταξύ άνισων μερών (**B. Αθανασάκη 2019**). Αυτό συνάγεται από τον αναγκαστικό χαρακτήρα των διατάξεών του αφενός και αφετέρου από το γεγονός ότι το κράτος και η δημόσια διοίκηση ενεργούν ως **κυρίαρχη διοίκηση** στην οποία ο πολίτης είναι αναγκασμένος να υπακούσει. Φυσικά εάν υπάρχει διάσταση απόψεως ή κατάχρηση εξουσίας από αυτούς που ασκούν δημόσια διοίκηση ο πολίτης μπορεί να προσφύγει και ιεραρχικά στο ανώτερο διοικητικό όργανο σε πρώτη φάση και σε δεύτερη φάση στα διοικητικά δικαστήρια.

Το φορολογικό δίκαιο αναγνωρίζεται σήμερα ως ξεχωριστός και αυτόνομος κλάδος του δημοσίου διοικητικού δικαίου τόσο στο Ευρωπαϊκό όσο και στο διεθνές πλαίσιο.

2.4 Φορολογικός Σχεδιασμός (Tax Planning)

Ως Φορολογικός Σχεδιασμός (Tax Planning) χαρακτηρίζεται η διαμόρφωση της φορολογικής συμπεριφοράς, ώστε να επιτυγχάνονται ευνοϊκότερες φορολογικές συνέπειες, χωρίς να παραβιάζονται οι διατάξεις της φορολογικής νομοθεσίας. Στην ουσία οι επιχειρήσεις που προβαίνουν σε Φορολογικό Σχεδιασμό ακολουθούν τις υποδείξεις του νομοθέτη, αξιοποιώντας τις δυνατότητες που παρέχει ο νόμος. Με βάση την καθοδήγηση των νομοθετικών διατάξεων οι επιχειρήσεις προβαίνουν ουσιαστικά στον οικονομικό σχεδιασμό, υλοποιώντας τον κοινωνικό ή οικονομικό σκοπό του φόρου (**B. Αθανασάκη 2019**).

Ο φορολογικός σχεδιασμός, όταν δεν είναι επιθετικός, **δεν αντιτίθεται ούτε στο γράμμα, ούτε στο πνεύμα του νόμου** και ως εκ τούτου δεν ρυθμίζεται από την φορολογική νομοθεσία. Παρόλαυτα είναι σημαντικό να οριστεί, ώστε να υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ αυτού και της φοροαποφυγής, καθώς και μεταξύ απλού και επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού.

Προκειμένου να υπάρξει αποσαφήνιση των παραπάνω εννοιών θα παραθέσουμε ορισμένα παραδείγματα:

2.4.1 . Απλός (Ορθός – Νόμιμος) Φορολογικός Σχεδιασμός

Απλός φορολογικός σχεδιασμός είναι η εκμετάλλευση κινήτρων από επιχειρήσεις σε ορισμένες γεωγραφικές περιοχές με μικρότερη φορολογία ή με επιδότηση αγοράς παγίου εξοπλισμού ή άλλης μορφής επένδυσης. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο νομοθέτης επιδιώκει την αναθέρμανση της οικονομικής δραστηριότητας περιοχών με υψηλή ανεργία ή περιοχών σε παραμεθόριες περιοχές, δίνοντας κίνητρα σε επιχειρήσεις να προβούν σε ανάλογες επενδύσεις. Επίσης η πρόσληψη προσωπικού συγκεκριμένων ειδικοτήτων μέσω επιδοτήσεων που παρέχει το κράτος για την καταπολέμηση ανεργίας συγκεκριμένων επαγγελματικών κλάδων ανήκει στον απλό και ορθό φορολογικό σχεδιασμό μιας επιχείρησης.

2.4.2 Επιθετικός Φορολογικός Σχεδιασμός – Aggressive Tax Planning

Υπάρχει όμως και η έννοια του επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού ο οποίος ορίζεται από την αρμόδια επιτροπή της Ε.Ε. ως: **η εκμετάλλευση τεχνικών πτυχών ενός φορολογικού συστήματος ή και η προσπάθεια εκμετάλλευσης των φορολογικών διαφορών μεταξύ δύο έννομων τάξεων, με αποκλειστικό σκοπό την μείωση των φορολογικών υποχρεώσεων του δράστη.**¹⁸ Ως δράστης νοείται η επιχείρηση, η εμπορική εταιρεία, καθώς και το φυσικό πρόσωπο – πολίτης ή κάτοικος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ο Επιθετικός Φορολογικός Σχεδιασμός μπορεί να πάρει τις ακόλουθες μορφές:

- Μετατόπιση Γεωγραφικής Θέσης Δραστηριοποίησης της Επιχειρηματικής ή άλλης Δραστηριότητας με αποκλειστικό σκοπό την παροχή φορολογικών ελαφρύνσεων και την πληρωμή μικρότερου φόρου.
- Μετατόπιση Διανοητικής Ιδιοκτησίας.

¹⁸ Αρμόδια επιτροπή για της φορολογικές αποφάσεις (TAXE 2)

- Στρατηγική Μεταβιβαστική Τιμολόγηση. (transfer pricing)
- Στρατηγικές Διάβρωσης Φορολογικής Βάσης.

2.5 Φοροδιαφυγή - Εννοιολογικός Προσδιορισμός.

Η φοροδιαφυγή αποτελεί ένα πολυσύνθετο φαινόμενο το οποίο δε μπορεί να εξεταστεί αποκλειστικά από οικονομική σκοπιά δεδομένου ότι έχει πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις (**Vasandani 2011**) Όλες οι χώρες αντιμετωπίζουν το φάσμα της φοροδιαφυγής, σε διαφορετικό φυσικά βαθμό η κάθε μια.

Σύμφωνα με τον **Τάτσο (2001)** φοροδιαφυγή νοείται **κάθε παράνομη πράξη ή παράλειψη των φορολογουμένων, που έχει σκοπό τη μείωση της νόμιμης φορολογικής υποχρέωσης και την αποφυγή καταβολής του φόρου.** Ένας παραπλήσιος ορισμός αναφέρει ότι η φοροδιαφυγή είναι η αθέτηση των νόμιμων φορολογικών υποχρεώσεων, η απάτη εις βάρος του κράτους που συνίσταται στην απόκρυψη της πραγματοποιηθείσας φορολογητέας ύλης ή στην παραποίηση με διάφορα τεχνάσματα με σκοπό την αποφυγή της καταβολής φόρου. Κινούμενος περίπου στο ίδιο πλαίσιο ο **J. Alm (1999)** αναφέρει ότι: η φοροδιαφυγή περιλαμβάνει όλες τις παράνομες και σκόπιμες δράσεις που έχουν σκοπό την μείωση της φορολογικής υποχρέωσης. Σύμφωνα με την **Vasardani (2011)** η φοροδιαφυγή μπορεί να οριστεί ως η παράνομη πρακτική εκούσιας απόκρυψης εισοδήματος ή άλλων φορολογήσιμων στοιχείων (ΦΠΑ, ακίνητη περιουσία κλπ) με σκοπό την αποφυγή πληρωμής φόρων. Επίσης ο **G. Richardson (2008)** αναφέρει ότι: η φοροδιαφυγή χαρακτηρίζεται ως εκουσίως, παράνομη πρακτική, ή ως συμπεριφορά που εμπεριέχει την άμεση παραβίαση του φορολογικού νόμου με απώτερο σκοπό την πληρωμή μικρότερου ή μηδενικού φόρου. Τέλος οι **J. Alm και J. Gomez (2008)** οριοθετούν την φοροδιαφυγή ως ένα σύνολο παράνομων συμπεριφορών και δράσεων, ή παραλείψεων από άτομα με αποκλειστικό σκοπό την μείωση της νόμιμης φορολογικής τους υποχρέωσης.

Ζήτημα εγείρεται εάν η πράξη της φοροδιαφυγής καλύπτει και την πλευρά του καταναλωτή ο οποίος συναινεί στην αγορά αγαθών χωρίς απόδειξη, με σκοπό να επιτύχει μειωμένο αντίτιμο. Σε πολλές έννομες τάξεις διώκεται τόσο ο καταναλωτής

όσο και ο πωλητής. Ο καταναλωτής πάντως μπορεί να έχει ελαφρυντικό γιατί θεωρείται ότι βρίσκεται σε μειονεκτική θέση. Πάντως η θέση που κυριαρχεί στις περισσότερες έννομες τάξεις είναι η συνυπευθυνότητα από τη μη λήψη απόδειξης από την πλευρά του καταναλωτή, και είναι κοινώς παραδεκτό ότι πρόκειται για παθητική φοροδιαφυγή.¹⁹ Η ανάλυση όμως της συμπεριφοράς του καταναλωτή έχει διαφύγει από το μεγαλύτερο όγκο της επιστημονικής έρευνας σε αυτό το πεδίο. Πάντως σε κάθε περίπτωση η αντιμετώπιση από την πλευρά των καταναλωτών της παράλειψης επιδίωξης απόδειξης ως μιας πράξης που δεν είναι κατακριτέα, εάν και παράνομη, αποτελεί σίγουρα μια σαφή ένδειξη χαμηλής φορολογικής ηθικής.

2.5.1 Τρόποι εκδήλωσης της φοροδιαφυγής

Η φοροδιαφυγή εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους οι βασικότεροι εκ των οποίων είναι οι παρακάτω (ενδεικτική παράθεση):

- Η μη υποβολή φορολογικών δηλώσεων
- Η υποβολή ανακριβών φορολογικών δηλώσεων προς όφελος του φορολογουμένου
- Η μη απόδοση του οφειλόμενου Φ.Π.Α.
- Η νόθευση – παραποίηση φορολογικών βιβλίων και στοιχείων
- Η εμφάνιση υπερβολικών δαπανών με σκοπό την αύξηση εξόδων και την μείωση φορολογητέων κερδών
- Η εμφάνιση εικονικών δαπανών με σκοπό την αύξηση εξόδων και τη μείωση φορολογητέων κερδών.
- Γενικότερα η απόκρυψη εισοδημάτων από πηγές πέραν της εμπορικής δραστηριότητας με σκοπό την πληρωμή μειωμένης φορολογίας.

2.5.2 Παράγοντες που Επηρεάζουν την Φοροδιαφυγή

¹⁹ Κάτι το οποίο ισχύει και στην Ελληνική Έννομη Τάξη όπου ο καταναλωτής είναι υποχρεωμένος να ζητάει απόδειξη για οποιαδήποτε αγορά ή παροχή υπηρεσιών από το κατάστημα ή από τον επαγγελματία, ασχέτως εάν στην πράξη δεν δίδεται ο καταναλωτής. Εάν υποθέσουμε ότι σε περιπτώσεις παροχής υπηρεσιών ο καταναλωτής κερδίζει από την μη λήψη απόδειξης γιατί γλιτώνει το ΦΠΑ της αμοιβής, τότε είναι σαφές ότι και οι καταναλωτές έχουν ευθύνη και συμμετοχή στο φαινόμενο της φοροδιαφυγής, όταν δεν ζητούν αποδείξεις από τους επαγγελματίες.

Αμέσως πιο κάτω θα αναλύσουμε τους βασικότερους παράγοντες που επηρεάζουν την φοροδιαφυγή. Με την παρούσα ανάλυση συμφωνεί και το μεγαλύτερο μέρος της επιστημονικής κοινότητας μέσα από την σχετική δημοσίευση επιστημονικών άρθρων.²⁰

1. **Δημογραφικοί Παράγοντες** (Φύλλο, Ηλικία, Εκπαίδευση). Οι άνδρες εμφανίζουν μεγαλύτερη ροπή προς την φοροδιαφυγή, οι πιο ηλικιωμένοι φοροδιαφεύγουν λιγότερο από τους νεώτερους, ενώ η εκπαίδευση έχει και αρνητικό και θετικό αντίκτυπο προς την φοροδιαφυγή.
2. **Πολυπλοκότητα Φορολογικού Συστήματος (Erich Kirchler 2007)**. Ένα πολύπλοκο φορολογικό σύστημα είναι λιγότερο κατανοητό από τον μέσο πολίτη η δε πολυπλοκότητά του οδηγεί κατά κανόνα σε αύξηση της φοροδιαφυγής.
3. **Οικονομικές Μεταβλητές** (επίπεδο εισοδήματος (ή γενικότερα φορολογικής βάσης, πιθανότητα φορολογικού ελέγχου, ύψος ποινής ή άλλων κυρώσεων σε περίπτωση ελέγχου και διαπίστωσης φοροδιαφυγής, ύψος φορολογικών συντελεστών). Βασικοί εκπρόσωποι τα νεοκλασικά υποδείγματα όπως **M Allingham – A. Sandmo (1972)** και **Yitzaki (1974)**²¹
4. **Υποκειμενική Αντίληψη περί διάδοσης φοροδιαφυγής**. Όσο υψηλότερη είναι η αντίληψη περί εκτεταμένης φοροδιαφυγής τόσο υψηλότερη και η πραγματική φοροδιαφυγή.
5. **Το μέγεθος της διαφθοράς**. Χώρες με υψηλή διαφθορά εμφανίζουν υψηλότερη φοροδιαφυγή *ceteris paribus*.
6. **Πολιτιστικές Διαφορές – Cultural Variables** (χώρες ή έννομες τάξεις με διαφορετικές πολιτιστικές συνήθειες – έθιμα.)

²⁰ Στο παρόν υποκεφάλαιο απλά επισημαίνουμε τις συσχετίσεις μεταξύ φοροδιαφυγής και μεταβλητών που την επηρεάζουν. Σε μεταγενέστερα κεφάλαια θα ασχοληθούμε εκτενώς με αυτές τις συσχετίσεις προβάλλοντας τις ερευνητικές θέσεις των επιστημονικών μελετών είτε μέσω εμπειρικών μελετών, είτε μέσω λογικής αλληλουχίας μεταξύ φοροδιαφυγής και μεταβλητής που την επηρεάζει.

²¹ Οι υποθέσεις και οι συσχετίσεις μεταξύ φοροδιαφυγής και οικονομικών - χρηματικών μεταβλητών θα συζητηθούν εκτενώς στο τρίτο κεφάλαιο.

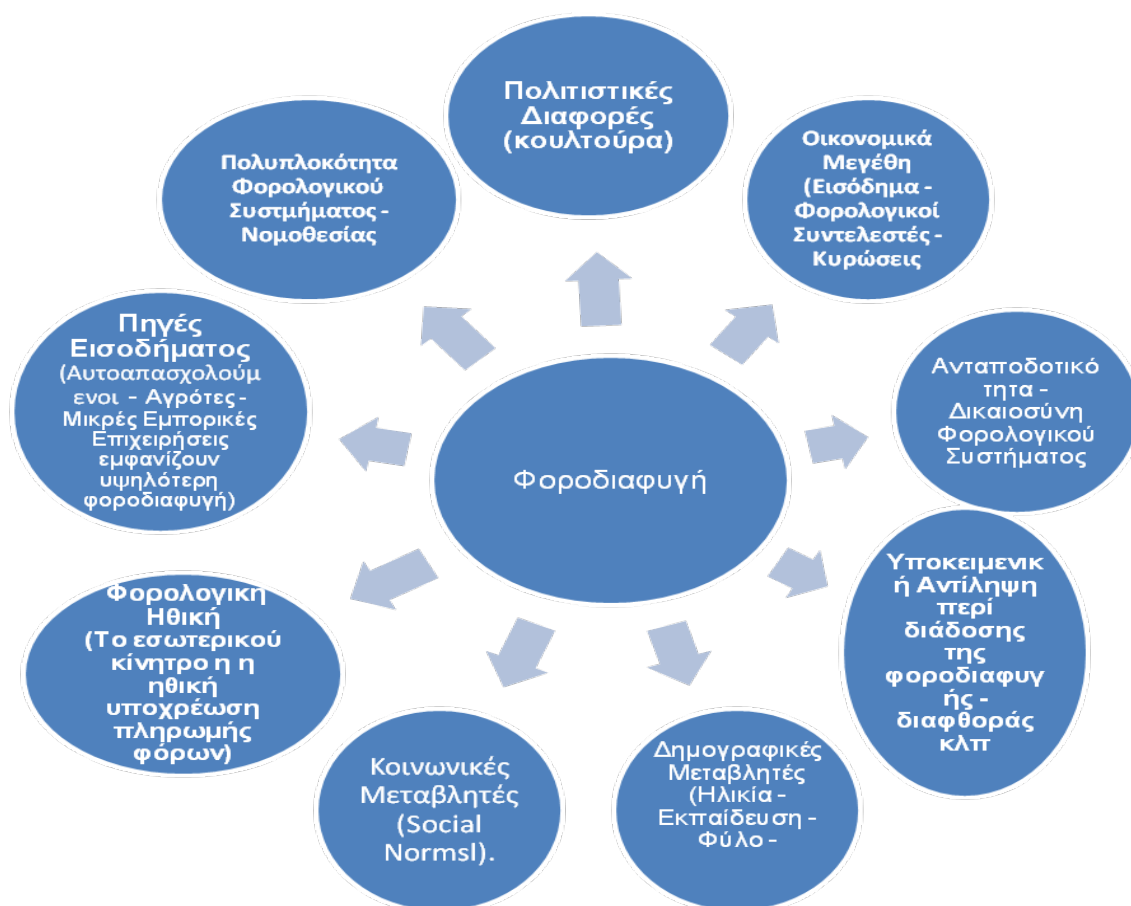
7. **Κοινωνικές Μεταβλητές – Κοινωνικοί κανόνες και συμπεριφορές (Social Capital – Social Norms).** Σε κράτη ή ομάδων όπου η φορολογική συμμόρφωση αποτελεί κοινωνική νόρμα ή πρότυπο, παρατηρείται μικρότερη φοροδιαφυγή.
8. **Προσωπικές Αξίες, πρότυπα και ψυχολογικοί παράγοντες.**
9. **Ανταποδοτικότητα (γενική ανταποδοτικότητα) και Δικαιοσύνη του Φορολογικού Συστήματος.** Όσο πιο δίκαιο είναι ένα φορολογικό σύστημα τόσο μικρότερη η φοροδιαφυγή και τόσο μεγαλύτερη η φορολογική συμμόρφωση των ατόμων. Επιπρόσθετα η ανταποδοτικότητα της φορολογίας μέσω δημόσιων παροχών, υπηρεσιών και αγαθών ενισχύει την φορολογική συμμόρφωση και εξασθενεί την φοροδιαφυγή.²² Υπάρχουν πολλοί μελετητές που έχουν ασχοληθεί με την επιρροή της εν λόγω μεταβλητής στην φοροδιαφυγή όπως είναι οι **Jackson & Milliron (1986)**, αλλά και οι **Richardson & Sawyer (2001)** και **Spicer (1974)** οι οποίοι εντόπισαν μια έντονη και στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση μεταξύ φορολογικής δικαιοσύνης και φοροδιαφυγής.
10. **Πηγές Εισοδήματος:** Κατά γενική ομολογία και από εμπειρικές μελέτες, οι αυτοαπασχολούμενοι, αγρότες και μικρές – οικογενειακές επιχειρήσεις εμφανίζουν υψηλότερο βαθμό φοροδιαφυγής.
11. **Η Φορολογική Ηθική των Πολιτών.** Στο νεοκλασικό υπόδειγμα που θα παρουσιάσουμε παρακάτω η φορολογική ηθική δεν θεωρείται σημαντικό μέγεθος επιρροής της φορολογικής συμμόρφωσης. Ως εκ τούτου δεν παίζει σημαντικό ρόλο στην στρατηγική απόφαση των φορολογουμένων (agents) για το εάν και κατά πόσο θα φοροδιαφύγουν. Ο **Richardson (2006)** αναφέρει πως πρόκειται για μια ακαθόριστη και «νεφελώδης ιδέα». Υπάρχουν όμως πλήθος μεταγενέστερων μελετών που έχουν δείξει ότι η φορολογική ηθική

²² Εδώ βέβαια υπάρχει ένα ζήτημα που ανακύπτει είναι εάν η δικαιοσύνη μπορεί να οριστεί αντικειμενικά ή να θεωρηθεί ως υποκειμενική μεταβλητή, οπότε να κατηγοριοποιηθεί στις υποκειμενικές αντιλήψεις των φορολογουμένων.

παίζει ένα πολύ σημαντικό ρόλο όχι μόνο στην μείωση της φοροδιαφυγής αλλά και στην μείωση άλλων σημαντικών οικονομικών – φορολογικών εκτροπών των φορολογουμένων, όπως είναι η φοροαποφυγή, η παραοικονομία, η εισφοροδιαφυγή και η αδήλωτη εργασία.

Συνοπτικά οι παράγοντες που επηρεάζουν την φοροδιαφυγή δίδονται από το παρακάτω διάγραμμα:

Παράγοντες που επηρεάζουν την φοροδιαφυγή: Γράφημα Νο 2.5.2

2.5.3 Κόστη - Συνέπειες της φοροδιαφυγής.

Η σπουδαιότητα της μελέτης του φαινομένου της φοροδιαφυγής είναι εύλογη αν αναλογιστεί κανείς τις συνέπειες και τα κόστη που δημιουργεί στον οικονομικό και

κοινωνικό βίο. Η πιο προφανής είναι ότι συμβάλλει στη μείωση των φορολογικών εσόδων με άμεση επίπτωση στην έλλειψη χρηματοδότησης των δημοσίων δαπανών, στην ανατροπή του προϋπολογισμού με συνακόλουθη την αύξηση του ελλείμματος στον προϋπολογισμό και τη διόγκωση του δημοσίου χρέους. (Alm 2012),

Οι **οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες της φοροδιαφυγής** μπορούν να συνοψιστούν στα ακόλουθα:

1. **Αδυναμία πλήρους χρηματοδότησης δημοσίων δαπανών**, με άμεση επίπτωση την παροχή δημοσίων υπηρεσιών χαμηλής ποιότητας και μικρότερης ποσότητας από την επιθυμητή. (Vasardani 2011, Τάτσος 2001).
2. **Συμβάλλει στην αύξηση έμμεσων φόρων** προς αναζήτηση των διαφυγόντων δημοσίων εσόδων από την άμεση φορολογία (Τάτσος 2001, Τάτσος 2012), το οποίο με τη σειρά του οδηγεί σε μεγαλύτερη αδικία του φορολογικού συστήματος δεδομένου ότι όλες οι οικονομικές και κοινωνικές τάξεις επιβαρύνονται εξίσου από τους έμμεσους φόρους κάτι που δεν συνάδει με τον αναδιανεμητικό ρόλο της φορολογίας.
3. **Δεν επιτυγχάνει την επιθυμητή αναδιανομή του εισοδήματος** κατά τον τρόπο που έχει σχεδιαστεί από τους φορείς λήψης αποφάσεων (Δεληβάνη 1991, Matsaganis – Flevotomou 2010, J. Alm 2012, J. Alm – J. Gomez 2008, J. Alm and Juan Luis Gomez (2008)
4. **Δημιουργεί αίσθηση αδικίας από τη πλευρά των φορολογουμένων** η οποία συναντάται όταν άτομα με ίση φοροδοτική ικανότητα επιβαρύνονται διαφορετικά στις φορολογικές τους υποχρεώσεις (Vasardani 2011, J. Alm 2012, J. Alm and Juan Luis Gomez 2008).
5. **Κλονίζεται η αξιοπιστία και η ακρίβεια των μακροοικονομικών στατιστικών**, με συνέπεια οι φορείς λήψης αποφάσεων να μην έχουν στα χέρια τους σωστά δεδομένα προκειμένου να προβούν στους προγραμματισμένους πολιτικούς σχεδιασμούς (Vasardani 2011, J. Alm – J. Gomez 2008).

6. **Δημιουργεί στρεβλώσεις στον ανταγωνισμό των επιχειρήσεων.** (Τάσος 2012, Ματσαγγάνης – Λεβέντη 2012) Επιχειρήσεις και επιτηδευματίες που φοροδιαφεύγουν είναι πιο ανταγωνιστικές αφού έχουν σαφώς μειωμένο κόστος υπηρεσίας και προϊόντος έναντι αυτών που συμμορφώνονται φορολογικά, κάτι που δημιουργεί ανταγωνιστικό πλεονέκτημα εις βάρος των συνεπών επιχειρήσεων και επιτηδευματιών. Επιπρόσθετα δημιουργώντας στρεβλώσεις στην αγορά εργασίας, ωθεί τα άτομα να επιλέξουν δραστηριότητες με δυνατότητα απόκρυψης των εισοδημάτων τους. Αυτό συνεπάγεται την ατελή διάρθρωση του μηχανισμού των τιμών και την απώλεια συνολικής κοινωνικής ωφέλειας.
7. **Διατηρεί τεχνητά επιχειρήσεις** που υπό κανονικές συνθήκες δηλαδή εάν δεν προέβαιναν σε πράξεις φοροδιαφυγής ή σε πράξεις ή παραλήψεις άλλων σημείων της φορολογικής ή άλλου είδους επιχειρηματικής νομοθεσίας, **θα ήταν μη βιώσιμες.** Αυτό επιφέρει επίσης μια ακόμα στρέβλωση στο τρόπο λειτουργίας της οικονομίας μιας χώρας (Ματσαγγάνης – Λεβέντη 2012).
8. **Υπομονεύει την ιδέα της ανταποδοτικότητας του φόρου** στη βάση της οποίας έχει στηριχθεί όλη η φιλοσοφία του συστήματος εξουσίας αρχόμενων και αρχόντων ως κοινωνικού συμβολαίου (Matsaganis – Flevotomou 2010).
9. Επηρεάζει αρνητικά τη συμπεριφορά των συνεπών φορολογουμένων **διαμορφώνοντας αρνητική φορολογική συνείδηση,** με συνέπεια την όλο και μεγαλύτερη εξάπλωση της φοροδιαφυγής (Τάσος 2001, Τάσος 2012, Alm – Gomez 2008).

2.5.4. Διοικητικός Μηχανισμός Μείωσης της Φοροδιαφυγής.

Προκειμένου να ελεγχθεί και να παταχθεί η φοροδιαφυγή το κράτος αναπτύσσει ένα τεράστιο διοικητικό μηχανισμό με νόμους, εγκυκλίους και ποινές ώστε να εξασφαλίσει τα απαιτούμενα φορολογικά έσοδα. Τα συναλλακτικά κόστη όμως που αναπτύσσονται και αφορούν στη μέτρηση, έλεγχο και επιβολή της ποινής είναι πολύ μεγάλα. Η διαδικασία φορολογικής συμμόρφωσης, δηλαδή το διαχειριστικό κόστος των φόρων γίνεται έτσι υπερβολικά υψηλό (Γλύκου 2009).

Το υψηλό διαχειριστικό κόστος για μια οικονομία που υπάρχει στην προσπάθεια διατήρησης ενός υψηλού επιπέδου φορολογικής συμμόρφωσης των φορολογουμένων μέσω των φορολογικών ελέγχων, αποτελεί τροχοπέδη για την οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας, ευνοώντας παράλληλα στο να αναδειχθούν άλλοι τρόποι διατήρησης υψηλού επιπέδου φορολογικής συμμόρφωσης κυρίως μέσω της καλλιέργειας φορολογικής συνείδησης στους πολίτες. Κατ' αυτό τον τρόπο οι φορολογικοί έλεγχοι μπορούν να γίνουν λιγότερο εντατικοί με άμεσο θετικό αποτέλεσμα την μείωση του συναλλακτικού κόστους που οι εν λόγω έλεγχοι προκαλούν.

Εν κατακλείδι η προσφυγή στην εκούσια φορολογική συμμόρφωση ως μέσο φορολογικής πολιτικής μπορεί να επιφέρει, πέραν της δικαιοσύνης στο καταμερισμό των φορολογικών βαρών, και μια ελάφρυνση στις δημόσιες δαπάνες μέσω του μειωμένου συναλλακτικού κόστους των φορολογικών ελέγχων.

2.6 Εννοιολογικός Προσδιορισμός της Φοροαποφυγής

Η φοροαποφυγή (tax avoidance) έχει επίσης στόχο την μείωση της φορολογητέας ύλης από την πλευρά του φορολογούμενου αλλά με τη χρήση νόμιμων μέσων. (James 2012). Μέσω της φοροαποφυγής επιχειρείται η μερική ή ολική αποφυγή πληρωμής φόρου. Ενώ όμως στην φοροδιαφυγή υπάρχει καταστρατήγηση τόσο του γράμματος όσο και του πνεύματος του νόμου, στην φοροαποφυγή καταστρατηγείται μόνο το πνεύμα του νόμου (Stiglitz 1985). Το Υπ Οικ. (2011) διατυπώνει έναν παρεμφερή ορισμό σύμφωνα με τον οποίο ως φοροαποφυγή ορίζεται το φαινόμενο της μη καταβολής ή μερικής καταβολής φόρων, μέσω εκμετάλλευσης των κενών της νομοθεσίας. Ίσως ο πιο πλήρης ορισμός επιχειρείται από τον **Αγαπητό (1997)** όπου η φοροαποφυγή μπορεί να οριστεί ως μια προβατική συμπεριφορά κατά την οποία ο φορολογούμενος εκμεταλλεύεται κενά ή ατέλειες της φορολογικής νομοθεσίας, ή χρησιμοποιεί προς όφελός του θεσμικές δυνατότητες ή ατέλειες που του παρέχει η διεθνής ή εθνική έννομη τάξη. Με αυτό τον τρόπο διαμορφώνει τα πραγματικά περιστατικά, ώστε να μην εμπίπτουν στη διάταξη φορολογικού νόμου που θεμελιώνει σχετική φορολογική υποχρέωση.

Μπορούμε ενδεικτικά να αναφέρουμε ορισμένες φορολογικές μεθοδεύσεις όπως είναι η μετατροπή προσωπικών εταιριών (Ομόρρυθμες, Ετερόρρυθμες, ΙΚΕ, ΕΠΕ) σε ατομικές επιχειρήσεις με σκοπό τη μείωση της φορολογίας. Στην Ελλάδα συνέβη το αντίθετο, διότι η κλίμακα του φορολογικού συντελεστή για τα φυσικά πρόσωπα ήταν κλιμακωτή και έφτανε υψηλά κλιμάκια, δηλαδή ο οριακός φορολογικός συντελεστής υπερέβαινε το 45% των κερδών. Αντιθέτως ο εταιρικός φόρος που ψηφίστηκε αρχικά ήταν 29% και ο οποίος σταδιακά μειώνεται κάθε χρόνο για να φτάσει στο 22% στα σημερινά επίπεδα. Η πιο πάνω αναφορά είναι μια κλασική περίπτωση φορολογικής πρακτικής που υπό όρους μπορεί να αποτελέσει φοροαποφυγή με την προϋπόθεση ότι η αλλαγή νομικής μορφής δεν εξυπηρετεί κανέναν άλλο σκοπό παρά μόνο την μείωση της συνολικής φορολογητέας ύλης των ατόμων. Το κράτος και η οικονομική πολιτική αντιλαμβανόμενοι τις αντιδράσεις των φορολογούμενων επιχειρηματιών, επιχείρησαν να εξισώσουν το φορολογικό συντελεστή για οποιαδήποτε μορφή εταιρίας καθώς και για τις ατομικές επιχειρήσεις. Έτσι καθιερώθηκε οριζόντια ισότητα για την φορολόγηση κερδών από ίδια πηγή εισοδήματος. Τέτοιου είδους αντιδράσεις φορολογουμένων, όπως θα αναφερθεί παραπάνω δεν ανήκουν σε πράξεις επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού αλλά σε πράξεις θεμιτού στρατηγικού φορολογικού σχεδιασμού.

Πρόκειται για θεμιτές πράξεις που μπορεί και πρέπει να προβαίνει ο φορολογούμενος πολίτης για να αυξήσει το κέρδος του και τη βιωσιμότητα της επιχείρησής του. Βλέπουμε λοιπόν ότι η φοροαποφυγή είναι δύσκολο να οριστεί πλήρως και για το λόγο αυτό οι χώρες που έχουν θεσπίσει διατάξεις κατά τις φοροαποφυγής δεν προβαίνουν σε ενδεικτικές αναφορές του τί συνιστά φοροαποφυγή. Αυτό φυσικά δημιουργεί ανασφάλεια δικαίου για τους φορολογούμενους και θα πρέπει να βελτιωθεί στην πορεία του χρόνου ώστε να μην βρίσκεται στη διακριτική ευχέρεια του εργαζόμενου της φορολογικής διοίκησης εάν ένα γεγονός ή μια παράλειψη συνιστά περίπτωση φοροαποφυγής.

Σε γενικές γραμμές στην περίπτωση της φοροαποφυγής ο φορολογούμενος προσπαθεί να εκμεταλλευτεί νομικά κενά ή ασάφειες ή αδυναμίες στη διατύπωση του νόμου με απώτερο σκοπό την μείωση της φορολογικής του επιβάρυνσης.

Συμπερασματικά η διαφορά μεταξύ φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής έγκειται στην προφανή παρανομία της πρώτης²³.

Ένας επίσης πολύ εύστοχος ορισμός του εν λόγω φαινομένου δίδεται επίσης και από τον **Β. Βύζα (2017)** σύμφωνα με τον οποίο:

«φοροαποφυγή είναι η μη πληρωμή φόρων που επιτυγχάνεται με μέσα που δεν αντιβαίνουν σε διατάξεις φορολογικών νόμων αλλά που αντιβαίνουν στον εικαζόμενο σκοπό των οικείων φορολογικών νόμων ή στη γενικότερη λογική του φορολογικού συστήματος»²⁴.

Από τα παραπάνω μπορούμε να εξάγουμε έναν πληρέστερο ορισμό της φοροαποφυγής ως ακολούθως:

Πρόκειται για την εφαρμογή καλά σχεδιασμένων λογιστικών πρακτικών που αποτελούν απόρροια προσεκτικής μελέτης της εμπορικής και φορολογικής νομοθεσίας, της φορολογικής πρακτικής, των διεθνών προτύπων χρηματοοικονομικής πληροφόρησης, δικαστικών και υπουργικών αποφάσεων με μοναδικό στόχο τη μείωση της φορολογητέας ύλης ενός φυσικού ή νομικού προσώπου.

Σύμφωνα με τους **P. Webley et al (1991)** η φοροαποφυγή περιλαμβάνει οποιαδήποτε προσπάθεια των φορολογουμένων που γίνεται με νόμιμο τρόπο προκειμένου να αποφευχθεί ή να μειωθεί η φορολογική υποχρέωση η οποία θα υπήρχε σε άλλη περίπτωση, με την εκμετάλλευση νομικών κανόνων οι οποίοι δε ψηφίστηκαν για τη συγκεκριμένη περίπτωση του φορολογούμενου. Σε αυτή τη περίπτωση υφίσταται μη καταβολή φόρου λόγω κενών στη νομοθεσία.

Ο Τάσος (2001) αναφέρει ορισμένα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει μια πράξη ή παράλειψη και τα οποία μπορούν να θεωρηθούν **σαφείς ενδείξεις φοροαποφυγής:**

²³ Βλ. Selmrod J. Yitzhaki S (2002). "Tax Avoidance, Evasion and Administration" στο "Handbook of Public Economics, Vol. 3 by A. Auerbach and Feldstein (2002) Elsevier Science B.V καθώς επίσης και Alm (1999).

²⁴ Βασίλειος Βύζας (2017) «Η ρήτρα κατά της Φοροαποφυγής στον Ελληνικό Δίκαιο. Εύρος και όρια Εφαρμογής.» *Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη* σελ.23

- Να υπάρχει ένα στοιχείο ανειλικρίνειας, εικονικότητας ή πλαστότητας (εδώ μπορεί να υπάρχει και φοροδιαφυγή).
- Να εκμεταλλεύεται κενά, ασάφειες ή κακή διατύπωση της φορολογικής νομοθεσίας ή να χρησιμοποιεί διατάξεις στις οποίες ο νομοθέτης αποσκοπούσε σε διαφορετική χρήση, δηλαδή δεν ήταν στη βούληση του νομοθέτη η χρήση αυτή.
- Να υπάρχει μυστικότητα, δηλαδή προσπάθεια απόκρυψης ή μη δημοσιοποίησης αυτών των πράξεων ή παραλείψεων από τον φορολογούμενο.

Οι δύο έννοιες **φοροδιαφυγή** και **φοροαποφυγή** δεν είναι πάντοτε ευδιάκριτες. Οι **Slemrod και Yitzaki (2002)** αναφέρουν ότι σε όλες τις έννομες τάξεις υπάρχουν πολλές **γκρίζες ζώνες** και ως εκ τούτου οι φορολογικές αρχές δυσκολεύονται να ταξινομήσουν μία πράξη ως φοροδιαφυγή ή φοροαποφυγή.

2.6.1 Γενική Διάταξη Φοροαποφυγής στην Ελλάδα (Άρθρο 38 Ν.4174/2013).

Στην Ελλάδα με την ψήφιση του **Κώδικα Φορολογικής Διαδικασίας**, θεσπίζεται στο Άρθρο 38 η Γενική Διάταξη κατά της Φοροαποφυγής. Πιο συγκεκριμένα το άρθρο 38 παράγραφος 1 ορίζει ότι:

«Κατά τον προσδιορισμό του φόρου, η Φορολογική Διοίκηση δύναται να αγνοεί κάθε τεχνική διευθέτηση ή σειρά διευθετήσεων που αποβλέπει στην αποφυγή της φορολόγησης και οδηγεί σε φορολογικό πλεονέκτημα. Οι εν λόγω διευθετήσεις αντιμετωπίζονται, για φορολογικούς σκοπούς, με βάση τα χαρακτηριστικά της οικονομικής τους υπόστασης “

Ο όρος της φοροαποφυγής, όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, είναι πολύ γενικός αλλά και πολύ σύγχρονος νομοθετικά. Πολλές χώρες έχουν εισάγει στο νομοθετικό πλαίσιο παρόμοιες ρυθμίσεις, βλέποντας μεγάλο όγκο επιχειρήσεων να είναι συνεπής με το γράμμα του νόμου αλλά όχι με το πνεύμα του νομοθέτη. Υπάρχουν κράτη που έχουν εισαγάγει γενική ρήτρα κατά της φοροαποφυγής πολύ νωρίτερα από την Ελλάδα, όπως είναι η Αυστραλία το 1915 και η Ολλανδία το 1924. Πέραν της γενικής ρήτρας, έχουν εισαχθεί και οδηγίες από την Ευρωπαϊκή Ένωση αλλά και δράσεις του ΟΑΣΑ με παρόμοιο περιεχόμενο αλλά αρκετά εξειδικευμένα

περιπτώσιολογία περιπτώσεων φοροαποφυγής.²⁵ Ειδικότερα η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει εισαγάγει την **οδηγία 2016/1164** του Συμβουλίου για την θέσπιση κανόνων κατά πρακτικών φοροαποφυγής που έχουν άμεση επίπτωση στη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. **Πάντως με την εισαγωγή ειδικής διάταξης κατά της φοροαποφυγής καθιερώνεται με σαφήνεια η παρανομία των πράξεων ή παραλείψεων που αφορούν σε αυτήν.** Πλέον δεν γίνεται λόγος για νόμιμη φοροαποφυγή, διότι **δεν υπάρχει νομιμότητα.** Τουτέστιν νομιμότητα και φοροαποφυγή δεν μπορούν να συνυπάρχουν. Οι επιχειρήσεις δύναται να προσφεύγουν σε στρατηγικό φορολογικό σχεδιασμό ο οποίος διακρίνεται από την έννοια της φοροαποφυγής. Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι σε αντίθεση με την έννοια της φοροαποφυγής, στην φοροδιαφυγή υπάρχει εκτεταμένη νομοθετική και ερμηνευτική ύλη που καθιστά τις πράξεις της πρόδηλες και προβλεπόμενες από τη νομοθεσία με σαφήνεια. Υπάρχουν πλήθος νομοθετήματα με ειδικές ρήτρες για κάθε ζήτημα φοροδιαφυγής. Δεν συμβαίνει το ίδιο με τις πράξεις της φοροαποφυγής. Πλήθος όμως περιπτώσεων όπως ζητήματα κατάχρησης του φορολογικού νόμου και φορολογικής αποδήμησης χρημάτων, κεφαλαίου και κερδών, έχουν αναγκάσει τα κράτη να νομοθετήσουν ρητά κατά της φοροαποφυγής, προκειμένου να καλύψουν τα διαφυγόντα έσοδα που χάνονται μέσα από τέτοιου τύπου διαδικασίες.

2.6.2 Φορολογική Αποδήμηση (Tax Flight).

Εξειδικευμένη περίπτωση φοροαποφυγής αποτελεί η προσπάθεια μεταφοράς της έδρας της επιχείρησης σε χώρες με χαμηλότερους φορολογικούς συντελεστές γνωστή με τον αγγλικό όρο ως **tax flight**. Στην ελληνική γλώσσα μπορεί να διατυπωθεί ως **αποδήμηση της έδρας μιας επιχείρησης** ή ως **αλλαγή της φορολογικής κατοικίας** των φορολογουμένων.

Η μεταφορά έδρας ή η δημιουργία **off-shore** εταιριών με αποκλειστικό σκοπό τη μεταφορά της λογιστικής έδρας σε άλλη χώρα η οποία έχει ευνοϊκότερο καθεστώς

²⁵ Στην παρούσα εργασία θα γίνει αναφορά των πιο κλασικών περιπτώσεων φοροαποφυγής, μέσω της δημιουργίας offshore εταιριών και μετακύλησης κερδών από την κλασική εταιρία στην offshore με μοναδικό μέλημα την αποφυγή φορολόγησης στο πραγματικό τόπο δραστηριοποίησης. Μία εμπειριστατωμένη μελέτη τόσο από πλευράς νομοθεσίας όσο και από πλευράς επιχειρηματικών δράσεων για πράξεις φοροαποφυγής βλ. **Β. Αθανασάκη (2018)** «Οι γενικές ρήτρες κατά της φοροαποφυγής στο Διεθνές και Ευρωπαϊκό Φορολογικό Δίκαιο

από την πραγματική έδρα της επιχείρησης ή του φορολογούμενου αποτελεί μια σύγχρονη μορφή ιδιόζουσας φοροαποφυγής. Επειδή όμως δεν είναι όλες οι περιπτώσεις ίδιες θα αναλύσουμε ευθύς αμέσως τα βασικά χαρακτηριστικά που μπορεί να έχει μια χώρα εντός της οποίας μεγάλες επιχειρήσεις ή γενικά μεγάλος όγκος κεφαλαίου επιθυμεί να αποδημήσει από την πραγματική του έδρα και να μεταφερθεί σε κράτος ή κρατική οντότητα που ονομάζεται **“Διεθνές Υπεράκτιο Κέντρο”** ή **“Φορολογικός Παράδεισος”**. Λόγω της μεγάλης βαρύτητας της ειδικής αυτής μορφής φοροαποφυγής, θα προβούμε σε μια μεγαλύτερη ανάλυση του φαινομένου στο 21^ο κεφάλαιο .

2.6.3 Offshore Εταιρίες.

Σε γενικές γραμμές οι μικρές επιχειρήσεις και οι πολίτες καταφεύγουν σε φοροδιαφυγή ενώ οι μεγάλες επιχειρήσεις σε μεθόδους φοροαποφυγής, κυρίως μέσω εξειδικευμένων φοροτεχνικών γραφείων, δικηγόρων και λογιστών. Οι πολύ μεγάλες επιχειρήσεις και κυρίως οι πολυεθνικές προτιμούν την φορολογική αποδήμεση, δηλαδή την αποφυγή φόρου μέσω offshore εταιριών και μέσω φορολογικών παραδείσων. Για το λόγο αυτό οι απλοί πολίτες και οι μικρές επιχειρήσεις που βλέπουν στο φως της δημοσιότητας τεράστιο όγκο συναλλαγών σε φορολογικούς παραδείσους και τεράστιες χρηματικές συναλλαγές που υπεκφεύγουν της φορολογίας, νιώθοντας αδικία, στρέφονται και αυτοί με τη σειρά τους σε πράξεις φοροδιαφυγής. Ουσιαστικά η φοροαποφυγή μέσω δημιουργίας off – shore εταιριών και εναπόθεσης χρημάτων σε φορολογικούς παραδείσους από υπερ πλούσιους δημιουργεί μία αίσθηση έντονης αδικίας στα μικρομεσαία στρώματα και συνέπεια αυτής είναι η χαλάρωση και η σταδιακή μείωση της φορολογικής τους συνείδησης.²⁶

Πέραν της δημιουργίας offshore εταιριών για τους παραπάνω σκοπούς, οι ίδιες οι εταιρίες συνεργάζονται με εγχώριες εταιρίες εφαρμόζοντας τεχνικές οι οποίες ονομάζονται **«Διάβρωση Φορολογικής Βάσης και Μεταφοράς Κερδών (Basic Erosion and Profit Shifting)**. Πέραν της μεταφοράς έδρας ή μέρους

²⁶ Η δημοσίευση μεγάλου όγκου συναλλαγών και μεγάλου πλούτου από την διαρροή εκατομμυρίων εγγράφων μέσα από την υπόθεση Pandora papers που δημοσιεύτηκε στις 5/10/2021, αποδεικνύει περίτρανα το μέγεθος των μαύρων συναλλαγών μέσω offshore εταιριών. Σε αυτή την υπόθεση εμπλέκονται και πολύ υψηλά πρόσωπα – αξιωματούχοι πολιτικών κομμάτων, ακόμα και πρόεδροι κυβερνήσεων. Οπότε είναι φανερό ότι αυτή η δημοσιότητα δημιουργεί ένα κλίμα επιφυλακτικότητας και αγανάκτησης από τους απλούς πολίτες οι οποίοι νιώθουν απέραντη αδικία στο επίπεδο της φορολογικής συμμόρφωσης. Αυτή η αδικία μπορεί να αρθεί μόνον εφόσον υπάρχουν σκληρές ποινές και κυρώσεις στους εμπλεκόμενους. Στο κεφάλαιο για την διεθνή φοροδιαφυγή – φοροαποφυγή και για τον Φορολογικό Ανταγωνισμό θα αναλυθούν όλες οι πρακτικές και οι μεθοδεύσεις, αλλά και οι συνέπειες στην φορολογική συνείδηση των πολιτών.

δραστηριότητας σε χώρες με μηδενική ή πολύ χαμηλή φορολογική επιβάρυνση, πολλές εταιρίες προβαίνουν μεταξύ τους σε συναλλαγές (υποτιμολογήσεις, υπερτιμολογήσεις, δανειοδοτήσεις μεταξύ των εταιριών με απώτερο σκοπό την μείωση της συνολικής φορολογητέας ύλης). Αρχικά προσπαθούν να μεταφέρουν το βάρος των συναλλαγών στη χώρα με το χαμηλότερο φορολογικό συντελεστή και στη συνέχεια να απαλλαγεί η επιχείρηση του κράτους με υψηλό φορολογικό συντελεστή από τα πολλά κέρδη και αυτό επιτυγχάνεται με πολλούς λογιστικούς τρόπους. Για την αντιμετώπιση όλων αυτών των φαινομένων θα γίνει ειδική αναφορά στο κεφάλαιο που αφορά στη Διεθνή Φοροαποφυγή. Εκεί θα γίνει και μια σύντομη αναφορά των πρωτοβουλιών που έχουν παρθεί σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και σε επίπεδο του Ο.Ο.Σ.Α με τη δημιουργία 15 δράσεων που σκοπό έχει ακριβώς την καταπολέμηση της διεθνούς φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής.

Να σημειωθεί ότι ο ΟΟΣΑ παραδέχεται ότι κάποιες από τις τεχνικές των BEPS αφορούν στρατηγικές φορολογικού σχεδιασμού που εκμεταλλεύονται κενά και αναντιστοιχίες στους φορολογικούς κανόνες ώστε να μεταφέρουν με τεχνικό τρόπο κέρδη σε χώρες με χαμηλό ή μηδενικό φορολογικό συντελεστή και είναι παράνομες ενώ οι περισσότερες δεν είναι. Αυτό όμως υπομονεύει τη δικαιοσύνη και την ακεραιότητα του φορολογικού συστήματος γιατί δημιουργεί συγκριτικά πλεονεκτήματα για πιο διεθνοποιημένες επιχειρήσεις, ενώ υπονομεύει τη φορολογική συνείδηση όλων των υπολοίπων φορολογουμένων²⁷

2.7 Εννοιολογικός Προσδιορισμός Φορολογικής Συμμόρφωσης

Φορολογική συμμόρφωση (tax compliance), είναι η συμμόρφωση με το εκάστοτε φορολογικό δίκαιο από το οποίο προκύπτει ότι ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο (πολίτης, επιτηδεύματίας, επιχείρηση κ.λ.π.) καλείται να πληρώσει τους φόρους που του αναλογούν, στο κράτος που ανήκει (**Jackson and Milliron 1986**). Σύμφωνα με τον **S James (2012)**, η φορολογική συμμόρφωση αφορά στην **προθυμία των φορολογουμένων να ενεργήσουν σύμφωνα με τις προβλεπόμενες απαιτήσεις της φορολογικής νομοθεσίας**. Συνεπώς η φορολογική συμμόρφωση αφορά στο μέγεθος του φόρου στον οποίο καταβάλει πραγματικά ο φορολογούμενος σε σχέση

²⁷ Β, Βύζας (2017) «Η ρήτρα κατά της φοροαποφυγής στο Ελληνικό Δίκαιο» *Εύρος και όρια εφαρμογής» Νομική Βιβλιοθήκη*

με αυτόν που είχε υποχρέωση να καταβάλλει. Δηλαδή εάν λ.χ. φορολογική βάση είναι το εισόδημα η φορολογική συμμόρφωση έγκειται στη διαφορά μεταξύ του πραγματικού εισοδήματος και αυτού που δεν δηλώθηκε στην αρμόδια διοικητική αρχή.²⁸

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι στην έννοια της μη φορολογικής συμμόρφωσης σχεδόν όλη η σχετική επιστημονική βιβλιογραφία αναφέρεται τόσο σε περιπτώσεις φοροδιαφυγής, όσο και σε περιπτώσεις φοροαποφυγής ή μεταφοράς έδρας, εφόσον η νομοθεσία έχει άλλο σκοπό από αυτό για τον οποίο κάποιος την χρησιμοποίησε. Δηλαδή εάν υπάρχει κατάχρηση φορολογικών ελαφρύνσεων που θεσπίστηκαν για κάποιες ομάδες ή κατηγορίες εισοδημάτων, τότε η δημόσια και κυρίως η εκάστοτε φορολογική διοίκηση ελέγχει εάν πράγματι ένα πρόσωπο (φυσικό ή νομικό) πληρούσε τις πραγματικές προϋποθέσεις που ήθελε να συμπεριλάβει ο νομοθέτης για να μειώσει με τον έναν ή τον άλλο τρόπο την φορολογητέα ύλη και το σύνολο του φόρου που αναλογεί στο πρόσωπο. Εάν υπάρχει καταστρατήγηση του πνεύματος του νομοθέτη, τότε έχουμε ουσιαστικά παράβαση νόμου και κατά συνέπεια μη συμμόρφωση με τις φορολογικές υποχρεώσεις.

Ένα ερώτημα που ανακύπτει από την έννοια της φορολογικής συμμόρφωσης είναι ότι αφού υπάρχει νομική επιταγή, δηλαδή υπάρχει νόμος για ποιο λόγο κάποιος να μην υπακούει σε αυτόν. Δηλαδή ο νόμος πρέπει να τηρείται αφού είναι νόμος. Υπό αυτή την έννοια θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η φορολογική συμμόρφωση δεν έχει καμία πρακτική εφαρμογή. Εάν δεν το κάνει θα υφίσταται τις κυρώσεις που προβλέπονται, όπως ακριβώς γίνεται με όλους τους νόμους που ψηφίζει ένα κράτος. Επειδή αυτό το θέμα έχει τεθεί πολλές φορές και υποστηρίζεται από μία ομάδα ερευνητών, θα γίνει μια προσπάθεια της ερμηνείας της φορολογικής συμμόρφωσης μέσα από ένα παράδειγμα με αριθμητικά στοιχεία.

2.7.1 Επεξήγηση Φορολογικής Συμμόρφωσης με Αριθμητικό Παράδειγμα:

Έστω Y_d = Δηλωθέν Εισόδημα στην Δημόσια Οικονομική Αρχή.

Y_r = Πραγματικό Εισόδημα του Φορολογουμένου Α.

²⁸ Βλ. επίσης και Andreoni, Erard & Feinstein (1998) "Tax Compliance" Journal of Economic Literature, σελ. 819.

Οπότε Y_e = Εισόδημα που δεν έχει δηλωθεί στην φορολογική αρχή. (Y Evaded).²⁹

Τότε Δηλωθέν Εισόδημα = $Y_r - Y_e = Y_d$.

Και αντίστοιχα η φορολογική συμμόρφωση θα αφορά στο μέγεθος του φόρου που έχει καταβληθεί σε σχέση με αυτό που θα έπρεπε να καταβληθεί. Με λίγα λόγια η φορολογική συμμόρφωση αποτελεί τη διαφορά (το κενό) μεταξύ του φόρου στο οποίο καταβάλλει ο φορολογούμενος και σε αυτό που θα έπρεπε να καταβάλλει.

Εάν $Y_e = 0$ τότε $Y_r = Y_d$ οπότε το πραγματικό εισόδημα ισοδυναμεί με το δηλωθέν εισόδημα και ο φορολογούμενος συμμορφώνεται πλήρως με τις φορολογικές του υποχρεώσεις.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η έννοια της φορολογικής συμμόρφωσης είναι μια τεχνική και απλουστευτική έννοια, αφού η μη συμμόρφωση - είτε μικρή είτε μεγάλη - ισοδυναμεί με αξιόποινη πράξη η οποία μπορεί να είναι είτε φοροδιαφυγή είτε φοροαποφυγή.

Εάν υποθέσουμε για λόγους απλότητας ότι υπάρχουν δύο φορολογούμενοι οι Α και Β και ότι ο φορολογικός συντελεστής t είναι αναλογικός (και επομένως ο μέσος φορολογικός συντελεστής ισούται με τον οριακό) θα έχουμε:

Φορολογικός Συντελεστής $t = t' = 0,30$ ή 30% του εισοδήματος

Έστω ότι:

- ο Α έχει πραγματικό εισόδημα $Y_{ra} = 100.000$ ευρώ και δηλώνει στην εφορία $Y_{da} = 30.000$ ευρώ
- ο Β έχει πραγματικό εισόδημα $Y_{rb} = 100.0000$ ευρώ και δηλώνει στην εφορία $Y_{db} = 90.000$ ευρώ

Από τους παραπάνω υπολογισμούς προκύπτει ότι:

- Ο Α θα φορολογηθεί για το ποσό των $30000 \times 30\% = 9.000$ ευρώ.
- Ο Β θα φορολογηθεί για το ποσό των $90.000 \times 30\% = 27.000$ «

Επομένως:

²⁹ Η επεξήγηση των μεταβλητών μας είναι η παρακάτω $Y_d =$ Income declared on tax authorities, $Y_e =$ Income evaded, $Y_r =$ Real Income. Έχουμε δηλαδή Εισόδημα που δηλώνεται στην εφορία, Εισόδημα που δεν δηλώνεται και επομένως αποτελεί φοροδιαφυγή και πραγματικό εισόδημα που αποτελεί το άθροισμα των δύο παραπάνω εισοδημάτων. Η συγκεκριμένη ονοματοδοσία θα ακολουθηθεί και σε όλη τη διάρκεια της παρούσας εργασίας.

- Η φορολογική συμμόρφωση του Α θα είναι $9000 / 30.000 = 30\%$
- Ενώ η φορολογική συμμόρφωση του Β θα είναι $27000 / 30000 = 90\%$

Βλέπουμε λοιπόν ότι ceteris paribus ο Α θα πληρώσει φόρο 9.000 ευρώ και ο Β 27.000 ευρώ και αντίστοιχα η φορολογική συμμόρφωση του Α θα είναι 30% ενώ του Β θα είναι 90%.

Το παραπάνω παράδειγμα μας επιτρέπει να διαφωνήσουμε με το γεγονός ότι η φορολογική συμμόρφωση αποτελεί απλώς μια τεχνική και απλουστευτική έννοια, διότι υπάρχει σοβαρή διάσταση μεταξύ του ποσοστού συμμόρφωσης δύο φορολογουμένων οι οποίοι έχουν ακριβώς τα ίδια χαρακτηριστικά και έχουν ακριβώς το ίδιο πραγματικό εισόδημα. Η πληρωμή του φόρου των 27.000 ευρώ έχει τεράστια διαφορά με την πληρωμή των 9.000 ευρώ, ακόμα και στην περίπτωση όπου και οι δύο φορολογούμενοι δεν έχουν συμμορφωθεί πλήρως με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. **Κινούμενοι σε αυτό το μήκος κύματος, θεωρούμε την φορολογική συμμόρφωση κομβικής σημασίας μεταβλητή και έννοια** και ως εκ τούτου κύριο μέλημα των φορολογικών αρχών και των επιστημόνων που ασχολούνται με το συγκεκριμένο αντικείμενο, είναι η αναζήτηση τρόπων και μεθόδων που θα οδηγήσουν σε υψηλότερη φορολογική συμμόρφωση.

Μία από τις έννοιες κλειδί για υψηλότερη φορολογική συμμόρφωση με χαμηλότερα διοικητικά κόστη είναι η ανάπτυξη θετικής φορολογικής συνείδησης, η οποία επίσης έχει άμεση σχέση:

- με την φοροδιαφυγή (αντιστρόφως ανάλογη)
- με την φορολογική συμμόρφωση (ευθέως ανάλογη)
- με την φοροαποφυγή και τον επιθετικό φορολογικό σχεδιασμό (αντιστρόφως ανάλογη).
- και με την παραοικονομία (αντιστρόφως ανάλογη).

Για τους παραπάνω λόγους έχει αναπτυχθεί μεγάλο πλήθος δημοσιεύσεων που κάνουν λόγο για Φορολογική Συμμόρφωση και Φορολογική Ηθική. Οι εν λόγω επιστημονικές μελέτες θεωρούν ότι τόσο η φορολογική συμμόρφωση όσο και η φορολογική ηθικής αποτελούν δύο μεγέθη εξίσου σημαντικά και η βελτίωση αυτών, προϋποθέτει την διαμόρφωση εμπιστοσύνης μεταξύ κρατικών θεσμών, όπως η

Δημόσια Διοίκηση, οι Δικαστικές Αρχές, το Κοινοβούλιο και η Κυβέρνηση. Εάν η συμπεριφορά πρωτίστως της φορολογικής διοίκησης είναι η πρέπουσα απέναντι στους φορολογούμενους, τότε θα οικοδομηθεί- μια σχέση που θα βασίζεται στην εμπιστοσύνη και όχι στον Διοικητικό Καταναγκασμό και στην Εφαρμογή Κατασταλτικών Μέτρων απέναντι στους πολίτες. [M. McKercher et al (2013)], S. Muehibacher – Erick Kircher – H. Schwarzenmerger (2011).³⁰

2.7.2 Κατηγορίες Φορολογικής Συμμόρφωσης

A. Κριτήριο η εννοιολογική ερμηνεία.

Η φορολογική συμμόρφωση διακρίνεται σε διοικητική και τεχνική.

- **Η τεχνική φορολογική συμμόρφωση** εκδηλώνεται με την τήρηση της φορολογικής νομοθεσίας αναφορικά με την λογιστική καταχώρηση, την τήρηση των βιβλίων και στοιχείων που απαιτεί ο νόμος καθώς στην υποβολή των απαιτούμενων λογιστικών καταστάσεων και φορολογικών δηλώσεων (εισοδήματος, ΦΠΑ, συγκεντρωτικές καταστάσεις τιμολογίων προμηθευτών και πελατών κ.λ.π.). Για τη σωστή εφαρμογή του εν λόγω κριτηρίου, απαιτείται και η σωστή παρακολούθηση της επιχείρησης από εξειδικευμένα λογιστικά και φοροτεχνικά γραφεία. Φυσικά και οι απλοί πολίτες – όχι δηλαδή οι επιτηδευματίες – έχουν υποχρεώσεις αλλά είναι πολύ πιο απλές και πολύ εξ'αυτών δεν απαιτείται να καταφεύγουν στην παροχή εξειδικευμένων συμβούλων. Ειδικότερα στις περιπτώσεις όπου ο φορολογούμενος είναι επιχείρηση – φυσικό ή νομικό πρόσωπο - δεν αρκεί να έχει την απαιτούμενη προθυμία για να εφαρμόσει την νομοθεσία αλλά θα πρέπει είτε να τη γνωρίζει είτε να την αναθέσει σε εξειδικευμένα γραφεία. Εάν η νομοθεσία που διέπει τα παραπάνω αντικείμενα είναι υπερβολικά πολύπλοκη, τότε είναι δυνατό πολλοί φορολογούμενοι να μην μπορούν να συμμορφωθούν εξαιτίας της υπερρύθμισης.

³⁰Στο έβδομο (7^ο) κεφάλαιο εξετάζεται ενδελεχώς η επίδραση της φορολογικής διοίκησης στην συμπεριφορά των φορολογουμένων καθώς και η επίδραση πολιτικών θεσμών, όπως η κυβέρνηση και το δικαστικό σώμα στην φορολογική συμπεριφορά των πολιτών.

- **Η διοικητική φορολογική συμμόρφωση**, συνεπάγεται γνώση της τεχνικής φορολογικής συμμόρφωσης και συνακόλουθα την προθυμία εφαρμογής της νομοθεσίας με βάση της διοικητικές υποχρεώσεις του φορολογουμένου.

B. Κριτήριο η υποκειμενική αντίδραση.

- **Εκούσια φορολογική συμμόρφωση** είναι αυτή που επιτυγχάνεται, διότι ο φορολογούμενος είναι πεπεισμένος ότι είναι σωστό να πληρώνει και να καταβάλλει τους φόρους που του αναλογούν και ως εκ τούτου το κάνει με τη θέλησή του και όχι λόγω του φόβου για τυχόν έλεγχο και επιβολή προστίμων (ή προσαυξήσεων σε περίπτωση μη έγκαιρης καταβολής των φόρων). Σε αυτή τη περίπτωση ο φορολογούμενος έχει υψηλό φρόνημα απέναντι στην κοινωνία και στο κράτος διότι αποδέχεται με τη θέλησή του την φορολογική συμμόρφωση. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο πολίτης έχει υψηλή φορολογική ηθική.
- **Ακούσια φορολογική συμμόρφωση** είναι αυτή που επιτυγχάνεται λόγω των κυρώσεων που θα υποστεί ο φορολογούμενος εάν δεν εφαρμόσει σωστά τη φορολογική νομοθεσία ή εάν καθυστερήσει στις πληρωμές του φόρου που το αναλογούν. Έτσι ένα άτομο που έχει παραβατική συμπεριφορά θα σταθμίσει το ύψος των κυρώσεων καθώς και τις πιθανότητες που έχει να εντοπιστεί από τις κρατικές αρχές. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο φορολογούμενος αναγκάζεται να συμμορφωθεί λόγω πιθανών διοικητικών ή ποινικών κυρώσεων, οπότε έχει χαμηλή φορολογική συνείδηση.

2.8. Εννοιολογικός Προσδιορισμός της Παραοικονομίας

Παρά το πλήθος επιστημονικών άρθρων και μελετητών που έχουν εντυφήσει πάνω στο φαινόμενο της μαύρης ή σκιάδους οικονομίας όπως αλλιώς λέγεται, υπάρχουν έντονες διαφωνίες σε βασικά θέματα όπως ο ορισμός των παραοικονομικών δραστηριοτήτων, οι μέθοδοι εκτίμησής του και η χρήση αυτών στην οικονομική και πολιτική ανάλυση.

Η παραοικονομία υπό στενή έννοια (ή αυστηρός ορισμός) αφορά σε όλες τις περιπτώσεις της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, που μπορεί να

αποκτώνται με νόμιμο ή παράνομο τρόπο από μια οικονομία αλλά εκφεύγουν από την επίσημη εκτίμηση του Ακαθαρίστου Εθνικού Προϊόντος (Tanzi 1980, Schneider, Enste 2000).

Αναλυτικά η σκιώδης οικονομία περιέχει όλες τις οικονομικές δραστηριότητες επιχειρήσεων και εργαζομένων, οι οποίες δεν ρυθμίζονται ούτε προστατεύονται από την Πολιτεία ή το Κράτος (Hope 2014). Η παραοικονομία ή σκιώδης ή ανεπίσημη οικονομία καλύπτει όλες τις μορφές του αδήλωτου εμπορίου, οικονομικού εφοδιασμού, χρηματοοικονομικές συναλλαγές και όλες τις μορφές εργασίας οι οποίες εκφεύγουν από την επίσημη οικονομία (Remeikiene et al 2018).

Σύμφωνα με τον Hope (2014) η σκιώδης οικονομία αφορά κυρίως σε:

- Μη δηλωμένη απασχόληση που αφορά είτε επιχειρήσεις, είτε εργοδότες, είτε εργαζομένους, είτε αυτοαπασχολούμενους.
- Οικογενειακές Επιχειρήσεις στις οποίες δουλεύουν μέλη οικογενείας τα οποία δεν δηλώνονται στην επίσημη οικονομία.
- Επιχειρήσεις που είναι δηλωμένες κανονικά στις Διοικητικές Αρχές (λ.χ. Φορολογικές Αρχές, Εργοδοτικές Αρχές) πλην όμως απασχολούν μέρος του προσωπικού κυρίως εποχικό ή άλλο το οποίο δεν είναι δηλωμένο.
- Μη δηλωμένη δραστηριότητα σε μικρή κλίμακα από χρηματοοικονομικές – αποταμιευτικές δραστηριότητες.

Γενικότερα στην παραοικονομία πέραν των παραπάνω δραστηριοτήτων θα πρέπει να εναχθούν και το μέρος εκείνο το οποίο εκφεύγει της επίσημης οικονομίας, είτε για λόγους φοροδιαφυγής (απόκρυψη εισοδημάτων ή μέρους παραγωγής προϊόντων κλπ), είτε για λόγους εισφοροδιαφυγής (απόκρυψη ή μη δήλωση μέρους του μισθού απασχόλησης με σκοπό να μειωθεί η καταβλητέα εισφορά στις Ασφαλιστικές Υπηρεσίες (μειωμένη εισφορά εργοδότη και εργαζομένου). Επιπρόσθετα εδώ θα πρέπει να ενταχθούν και οι περιπτώσεις παραγωγής αγαθών κυρίως αγροτικών που προορίζονται για αυτοκατανάλωση και ως εκ τούτου δεν καταγράφονται στους Εθνικούς Λογαριασμούς Υπολογισμού του Ακαθαρίστου Εθνικού Προϊόντος.

Ο **Feige (1990)** επιχειρεί μια ταξινόμηση των διαφόρων κατηγοριών που ανήκουν στη σκιώδη οικονομία. Οι οικονομίες που δρουν στο παρασκήνιο της επίσημης οικονομίας διακρίνονται σύμφωνα με το συγκεκριμένο ερευνητή σε:

- παράνομη (illegal),
- αδήλωτη (unreported),
- μη καταγεγραμμένη (unrecorded)
- και άτυπη (informal) οικονομία.

Στη μη καταγεγραμμένη οικονομία μπορούμε να εντάξουμε την παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών που προορίζονται για **αυτοκατανάλωση**. Παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων είναι:

- οι υπηρεσίες νοικοκυριού που προσφέρουν τα μέλη μιας οικογένειας
- η ενασχόληση με αγροτικές και κυρίως γεωργικές δραστηριότητες από άτομα που δεν είναι κατ' επάγγελμα αγρότες η δε παραγωγή αυτών των αγαθών δεν προορίζεται προς πώληση αλλά αποκλειστικά για κατανάλωση του ίδιου και της οικογένειάς του.

Στις παραπάνω περιπτώσεις έχουμε παραοικονομική δραστηριότητα δεδομένου ότι αυτού του είδους οι παροχές δεν καταγράφονται στους Εθνικούς Λογαριασμούς της χώρας και επομένως δεν προσμετρούνται στο συνολικό Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν της. Παρολαυτά αυτού του είδους οι δραστηριότητες **δεν** είναι παράνομες.

Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και ο **Ε. Νάστας (1997)**, σύμφωνα με τον οποίο η παραοικονομία υπό ευρεία έννοια αποτελείται από τις παρακάτω δραστηριότητες:

- δραστηριότητες που βρίσκονται εκτός του μηχανισμού της αγοράς όπως λ.χ. οι εργασίες στο σπίτι που εκτελούνται από το ίδιο το νοικοκυριό,
- παράνομες δραστηριότητες εντός των πλαισίων του μηχανισμού των αγορών (αγορά ή πώληση ναρκωτικών ουσιών, πορνεία κλπ) και
- νόμιμες δραστηριότητες που δεν καταγράφονται στα επίσημα στατιστικά στοιχεία της χώρας για διάφορους λόγους (λόγω φοροδιαφυγής ή αδυναμίας ένταξης στην επίσημη οικονομία που συνεπάγεται παράλληλα και φοροδιαφυγή).

Σύμφωνα με τον **Feige (1990)** πολλά άτομα που δραστηριοποιούνται στην επίσημη οικονομία αντιμετωπίζουν διαφορετικά και φυσικά υψηλότερα κόστη μετάβασης και λειτουργίας συναλλαγής από αυτούς που κινούνται στη σκιώδη οικονομία.

2.8.1 Κόστη μετάβασης και συναλλαγής από την παραοικονομία στην επίσημη οικονομία

Κόστη μετάβασης και συναλλαγής (transaction and transformation costs) μπορούν να οριστούν ως τα έξοδα που αναλαμβάνει η επιχείρηση προκειμένου να λειτουργεί νόμιμα. Εδώ εντάσσονται οι άδειες ίδρυσης και λειτουργίας καταστημάτων, οι άδειες ελεύθερων επαγγελματιών, οι υποχρεώσεις απέναντι στις φορολογικές αρχές, οι υποχρεώσεις απέναντι στα ασφαλιστικά ιδρύματα και ένα πλήθος κανόνων και ρυθμίσεων που διέπουν την συμπεριφορά επιχειρήσεων και εργοδοτών απέναντι σε κάθε διοικητική αρχή ή θεσμό. Η προστασία των νόμιμων επιχειρήσεων επιβάλλεται μέσα από αυτό το πλήθος κανόνων και ρυθμίσεων και μέσα από κάθε είδους ελεγκτικούς μηχανισμούς που αποβλέπουν στη συμμόρφωση όλων των προσώπων (φυσικών και νομικών) με τις επιταγές του νόμου. Όσοι δραστηριοποιούνται εκτός της επίσημης οικονομίας υφίστανται κυρώσεις ή δεν απολαμβάνουν προνόμια αυτών που βρίσκονται στην επίσημη οικονομία. Αυτά (προνόμια και κυρώσεις) αποσκοπούν στη ενθάρρυνση και στη διατήρηση της νομιμότητας.

Σε γενικές γραμμές όσο μεγαλύτερες οι διαφορές στα κόστη της λειτουργίας, αλλά και στη μετάβαση στην επίσημη οικονομία, τόσο μεγαλύτερο είναι το κίνητρο προσφυγής στην παραοικονομία. Από την άλλη πλευρά η επίσημη οικονομία δημιουργεί ένα πέπλο ασφαλείας στους επιχειρηματίες και εργαζόμενους όπως είναι η παροχή νοσηλευτικών και συνταξιοδοτικών παροχών. Το πρόβλημα που έχει ειπωθεί και από πολλούς μελετητές (λ.χ **Schneider** και **Μπιτζένης**) είναι η προσφυγή προς την επίσημη οικονομία χωρίς απλά να καταργηθούν οι θέσεις της παραοικονομίας αλλά να υπάρχει μετάβαση από την σκιώδη προς την επίσημη οικονομία. Όπως επισημαίνουν οι εν λόγω μελετητές ένας από τους βασικότερους παράγοντες μετάβασης από την σκιώδη στην επίσημη οικονομία είναι η μείωση του κόστους της τελευταίας.

2.8.2 Η διάκριση μεταξύ παραοικονομίας και Αδήλωτης Εργασίας - Εισφοροδιαφυγής.

Ουσιαστικά η Αδήλωτη εργασία αποτελεί τμήμα της παραοικονομίας και συγκεκριμένα το μέρος εκείνο που αφορά την εργασία (αυτοαπασχολούμενου, επιχειρηματία ή εργαζομένου) που δεν δηλώνεται στην αρμόδια Αρχή και ως εκ τούτου δημιουργείται Εισφοροδιαφυγή.

Με τον όρο εισφοροδιαφυγή νοείται το ύψος των εισφορών που δεν καταβάλλονται στους ασφαλιστικούς οργανισμούς εργαζομένων και εργοδοτών, ούτε εμφανίζονται στα έξοδα μισθοδοσίας των επιχειρήσεων (Τάτσος 2001).

Η εισφοροδιαφυγή μπορεί να αφορά μέρος του μισθολογικού κόστους ή ολόκληρη την μισθοδοσία ενός ή περισσότερων εργαζομένων. Η πρώτη περίπτωση μπορεί να οριστεί και ως «πλημμελής ασφάλιση», ενώ η δεύτερη μπορεί να αφορά αλλοδαπούς εργαζόμενους οι οποίοι βρίσκονται παράνομα στην χώρα (λαθρομετανάστες) ή συνταξιούχους οι οποίοι εργάζονται κατά κανόνα σε μικρές επιχειρήσεις με εποχικό χαρακτήρα. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι αγροτικές εργασίες συγκομιδής αγροτικών προϊόντων.

Σε πολλές περιπτώσεις υπάρχει συμφωνία μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου, διότι συγκλίνουν τα συμφέροντα και των δύο. Ο εργοδότης έχει συμφέρον να δηλώνει μικρότερη μισθοδοσία από την πραγματική ή να μην δηλώνει καθόλου την προσφορά εργασίας του εργαζόμενου, το δε συμφέρον προκύπτει από την μείωση καταβολής ασφαλιστικών εισφορών, κάτι το οποίο μειώνει το κόστος της επιχείρησης και ακολούθως αυξάνει τα κέρδη της. Από την άλλη πλευρά πολλοί εργαζόμενοι έχουν συμφέρον να μην δηλώνουν την εργασία τους στην επίσημη οικονομία. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους σημαντικότερους λόγους που τους οδηγούν σε αυτού του είδους τη συμπεριφορά:

- έχουν και δεύτερη απασχόληση, οπότε καλύπτονται οι ανάγκες ασφάλισής τους σε ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και μελλοντική σύνταξη
- κατόπιν συμφωνίας με τον εργοδότη, εισπράττουν στο χέρι το ποσό της ασφάλισης που επιβαρύνει τους ίδιους τους εργαζόμενους.

- είναι συνταξιούχοι και ως εκ τούτου δεν έχουν συμφέρον να δηλώσουν την απασχόληση γιατί σε αντίθετη περίπτωση θα πρέπει να μειωθεί το ποσό της σύνταξής τους, σύμφωνα με την προβλεπόμενη ασφαλιστική νομοθεσία.
- και τέλος εάν είναι μετανάστες και δεν έχουν την απαιτούμενη άδεια εισόδου στη χώρα (λαθρομετανάστες), δεν δύναται όπως είναι εύλογο να δουλέψουν με νόμιμο τρόπο και ως εκ τούτου δεν είναι δυνατό να ασφαλιστούν ως εργαζόμενοι.

Πέραν της μισθωτής σχέσης εργασίας, εισφοροδιαφυγή υπάρχει και στην περίπτωση των αυτοαπασχολούμενων για τους ίδιους λόγους. Η λειτουργία στην επίσημη οικονομία επιφέρει κόστος το οποίο πολλοί ελεύθεροι επαγγελματίες – αυτοαπασχολούμενοι αδυνατούν να επωμιστούν.³¹ Κατά συνέπεια καταφεύγουν στην μαύρη εργασία. Σύμφωνα μάλιστα με έρευνα του **C Williams (2005)** που διενεργήθηκε στην Μ. Βρετανία, το 95% της συνολικής αδήλωτης απασχόλησης προέρχεται από ελεύθερους επαγγελματίες.

Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι υπάρχουν ορισμένα επαγγέλματα, όπου είναι πιο εύκολη η προσφυγή στην εισφοροδιαφυγή και στην παραοικονομία, κυρίως αυτά στα οποία δεν απαιτείται ιδιαίτερη επαγγελματική εγκατάσταση όπως είναι τα εμπορικά καταστήματα και οι βιοτεχνίες – βιομηχανίες. Παραδείγματα επαγγελμάτων με υψηλή εισφοροδιαφυγή και προσφυγή στην μαύρη οικονομία είναι τα επαγγέλματα των λογιστών, δικηγόρων, υδραυλικών, ηλεκτρολόγων καθώς και αυτών των κομμωτών, αισθητικών και καθηγητών ιδιαίτερων μαθημάτων που επισκέπτονται τους πελάτες στα σπίτια τους. Παρόμοιες περιπτώσεις αφορούν και πολλές γυναίκες που προσέχουν άρρωστους ή ηλικιωμένους ανθρώπους στην οικεία τους αλλά και οι γυναίκες κυρίως που απασχολούνται με την καθαριότητα σπιτιών. Οι περισσότερες από τις πιο πάνω περιπτώσεις αφορούν ανασφάλιστη εργασία δηλαδή εργασία που εντάσσεται στην παραοικονομία.

2.8.3. Η διάκριση της Παραοικονομίας από τη φοροδιαφυγή.

³¹ Τα σημαντικότερα κόστη μετάβασης από την μαύρη στην επίσημη οικονομία αφορούν πρωτίστως τις ασφαλιστικές εισφορές των αυτοαπασχολούμενων. Πέραν αυτού υπάρχει υποχρέωση συνδρομής σε Επιμελητήρια (αναλόγως του επαγγέλματος), κόστος αδειοδότησης των επιχειρήσεων, αλλά και το κόστος παροχής λογιστικών εργασιών.

Η έννοια της φοροδιαφυγής συμπίπτει σε πολλές περιπτώσεις αλλά δεν ταυτίζεται με την έννοια της παραοικονομίας.

Η **Μ. Δεληβάνη (1991)** προβαίνει σε μια προσπάθεια διάκρισης των δύο εννοιών επισημαίνοντας ότι ενώ η φοροδιαφυγή αναφέρεται στην απόκρυψη τμήματος του εισοδήματος που πραγματοποιούνται στην επίσημη οικονομία, η παραοικονομία αφορά μη επίσημα καταγεγραμμένες δραστηριότητες, των οποίων το εισόδημα και ο φόρος που αναλογεί δεν καταγράφονται επίσημα.

Υπάρχουν περιπτώσεις συνύπαρξης παραοικονομίας και φοροδιαφυγής (λ.χ. ανασφάλιστη εργασία) και περιπτώσεις όπου υπάρχει παραοικονομία χωρίς φοροδιαφυγή (λ.χ. οι εργασίες στο κήπο ενός σπιτιού και η παραγωγή κηπευτικών προϊόντων που προορίζονται για αυτοκατανάλωση, αποτελεί παραοικονομική δραστηριότητα διότι δεν καταγράφεται στον Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν της χώρας, χωρίς όμως να είναι παράνομη και χωρίς να υπάρχει φοροδιαφυγή).

2.9 Φορολογική Ψυχολογία

Η φορολογική ψυχολογία αποτελεί νεοφυή κλάδο της Δημόσιας Οικονομίας και ασχολείται με την επίδραση της φορολογίας στον ψυχισμό των ατόμων - πολιτών, επιχειρηματιών ή μελών εμπορικών εταιριών – καθώς και στην φορολογική νοοτροπία ομάδων επαγγελματικών ή ολόκληρων εθνών, κρατών και συνομοσπονδιών. Η φορολογική ψυχολογία προέρχεται από την συνένωση μεταξύ των δύο επιστημών της **οικονομίας** και της **ψυχολογίας**, η οποία οδήγησε σύμφωνα με τους **Frey & Stutzer (2010)** στην δημιουργία των οικονομικών της συμπεριφοράς (behavioral economics), δεδομένου ότι εντός των δύο επιστημών υπάρχουν πολλά αλληλοεπιδρώμενα πεδία εφαρμογής. Ουσιαστικά μέσω της οικονομικής ψυχολογίας αλλά κυρίως μέσω της φορολογικής ψυχολογίας το άτομο – καταναλωτής, επιχειρηματίας, φορολογούμενος κλπ μετατρέπεται από τον συγγνό συμφεροντολόγο και ορθολογιστή με αποκλειστικά οικονομικό χαρακτήρα (homo economicus) σε μια πολυσχιδή προσωπικότητα, εντός της οποίας ενυπάρχουν στοιχεία, όπως η ανιδιοτέλεια, η έννοια της κοινωνικής προσφοράς και η αντίληψη ότι το κράτος και η δημόσια διοίκηση δεν είναι δρουν εχθρικά αλλά συνεργατικά με τον φορολογούμενο. Ως εκ τούτου αντιλαμβάνεται ότι είναι προς το συμφέρον του να προβαίνει σε δράσεις

που περιέχουν μεγαλύτερη ανιδιοτέλεια και θετικό κοινωνικό αντίκτυπο, όπως είναι η εκούσια φορολογική συμμόρφωση. Εν κατακλείδι μέσα από την φορολογική ψυχολογία αναδύεται ο όρος της φορολογικής ηθικής ως μίας μεταβλητής που επηρεάζει την φοροδιαφυγή και την παραοικονομία μέσα από μη χρηματικά κίνητρα αποφυγής των φορολογικών αυτών εκτροπών.

2.10 Τύποι – Χαρακτήρες Φορολογουμένων

Οι θεωρίες είναι ανθρώπινες κατασκευές που στοχεύουν στη κατανόηση της πολύπλοκης πραγματικότητας. Είναι εύλογο ότι κάθε θεωρία στοχεύει να εξηγήσει ένα μέρος της πραγματικότητας, εστιάζοντας στην μεταβλητή (ή στις μεταβλητές) που την επηρεάζουν. Εξάλλου οι άνθρωποι εμφανίζουν μια πολύ μεγάλη ποικιλία συμπεριφορών και χαρακτήρων.

Οι τρεις βασικοί χαρακτήρες των φορολογουμένων σύμφωνα με τους **Vogel (1974)**, **Kelman (1965)** είναι

- «οι πειθαρχημένοι» αυτοί δηλαδή που συμμορφώνονται για να μην υποστούν τις κυρώσεις του νόμου (**compliers**)
- αυτοί που αναγκάζονται να συμμορφωθούν λόγω της ύπαρξης κοινωνικών νορμών (κανόνων), λόγω δηλαδή της επιρροής που ασκείται από τον περίγυρο (**identifiers**)
- αυτοί που συμμορφώνονται στην συνείδησή τους, έχουν δηλαδή εσωτερικεύσει του νόμους και τους κοινωνικούς κανόνες και υπακούουν στη συνείδησή τους (**internalizers**).

Ο **McGee (2011)** πρόσθεσε, πέραν των πιο πάνω τριών κατηγοριών φορολογουμένων, μια τέταρτη κατηγορία:

- Πρόκειται για αυτούς που **θεωρούν καθήκον – ηθικό χρέος βάσει ιδεολογικών, πολιτικών, κοινωνικών πεπαιθησέων να φοροδιαφεύγουν**. Σε αυτή τη κατηγορία θα μπορούν λ.χ. να βρίσκονται οι πολίτες όπου έχουν να αντιμετωπίσουν μη δημοκρατικά καθεστώτα, οπότε και η φοροδιαφυγή αποτελεί μια μορφή αντίθεσης ακόμα και αντίστασης, με απώτερο σκοπό να διαβρώσουν τις κρατικές δομές και να επανέλθει η δημοκρατία. Ένα χαρακτηριστικό

παράδειγμα είναι η Ναζιστική Γερμανία. Η μη φορολογική συμμόρφωση μπορεί να χαρακτηριστεί και είναι μια μορφή αντίστασης στο καθεστώς και μια προσπάθεια να διαβρωθεί οικονομικά η κυβέρνηση των Ναζί.³²

Βέβαια η ιδεολογική άποψη δεν αφορά μόνον τα αντιδημοκρατικά καθεστώτα αλλά και οποιαδήποτε άλλα καθεστώτα που βρίσκονται σε αντίθεση με την ιδεολογία του φορολογούμενου. Απλά σε φασιστικά καθεστώτα είναι σίγουρο ότι αποτελεί μία ξεκάθαρη και δικαιολογημένη μορφή αντίστασης. Παρ' όλα αυτά η περίπτωση της ιδεολογικής φοροδιαφυγής δεν έχει βρει πρόσφορο έδαφος μόνο σε φασιστικά καθεστώτα. Πολλοί θεωρούν επιβεβλημένο να μην συμμορφώνονται φορολογικά γιατί αντιτίθενται στο κράτος, όποια μορφή και αν έχει αυτό.³³

Σύμφωνα με τους **Gullis – Lewis (1997)** όσοι ανήκουν στη πρώτη κατηγορία λειτουργούν με **οικονομικό ορθολογισμό**. Όπως αναπτύχθηκε παραπάνω η κλασική οικονομική θεωρία υποθέτει ότι όλα τα άτομα συμπεριφέρονται με αυτόν τον τρόπο. Στην αντίθετη περίπτωση, εάν όλος ο πληθυσμός ανήκε στην τρίτη κατηγορία (**internalizers**), τότε θα υπήρχε ελάχιστη ανάγκη για μέτρα διοικητικού καταναγκασμού.

Πολλές μελέτες έχουν καταβάλει προσπάθεια να ομαδοποιήσουν τους τύπους των φορολογουμένων. Ίσως η πιο εύστοχη να αφορά τους **P Mitrakos et al (2014)**.³⁴

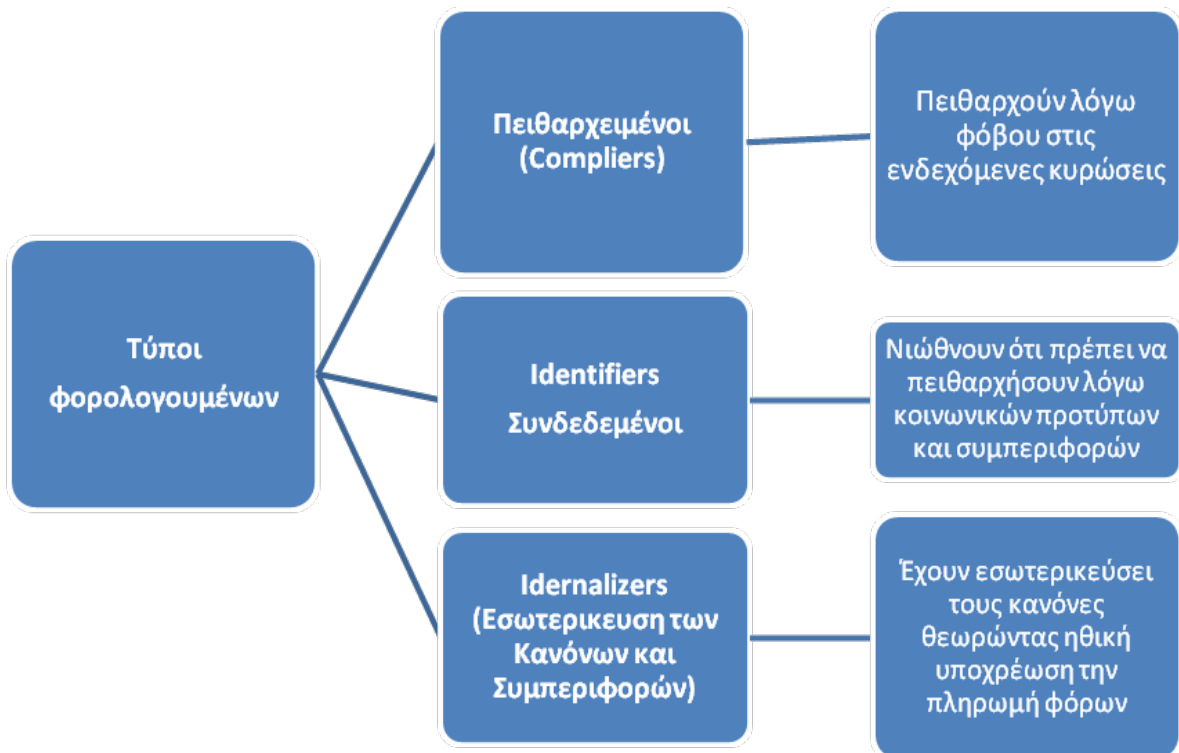
Οι τύποι των φορολογουμένων παρατίθενται στο πιο κάτω διάγραμμα:

Διάγραμμα Νο 2.11 **Οι βασικότεροι τύποι Φορολογουμένων**

³² Μια εμπειριστατωμένη ανάλυση των τύπων φορολογουμένων δίνεται και από τους **Mitrakos P. et al (2014)**) “Tax Morale and Compliance in Greece: A Review of Empirical Evidence” Global Business and Economic Anthology, Vol II σελ.198

³³ Η μη φορολογική συμμόρφωση για ιδεολογικούς λόγους και μέσα σε μια πραγματική δημοκρατία είναι μια καλή δικαιολογία για όποιον δεν επιθυμεί να πληρώσει τους φόρους που του αναλογούν. Σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να υιοθετηθεί μια τέτοια στρατηγική σε γενικευμένο επίπεδο γιατί κατ' αυτό τον τρόπο καταλύεται το ίδιο το κράτος δικαίου.

³⁴ **Mitrakos P**, Bitzenis Ar, Kontakos P, Makedos I (2014) “Tax Morale and Compliance in Greece: A Review of Empirical Evidence” Global Business and Economic Anthology, Vol II December 2014

Σε μια τέταρτη κατηγορία θα μπορούσε να ενταχθούν αυτοί που φοροδιαφεύγουν για ιδεολογικούς λόγους. Οι τελευταίοι μπορούν να ενταχθούν και στην πρώτη κατηγορία, σε αυτούς δηλαδή που πειθαρχούν λόγω φόβου από ενδεχόμενες κυρώσεις σε περίπτωση εντοπισμού τους. Αυτή η κατηγορία χαρακτηρίζεται από χαμηλή φορολογική συνείδηση και τείνει να εξαρτά τις δράσεις το με αποκλειστικό γνώμονα τα οικονομικά δεδομένα. Το μοντέλο A-S (αναπτύσσεται στο κεφάλαιο 4) απευθύνεται σε αυτή τη κατηγορία ατόμων και ως εκ τούτου το μειονέκτημά του είναι ότι δεν λαμβάνει υπόψη του τις υπόλοιπες τρεις κατηγορίες.

Αναφορικά με την ποικιλομορφία χαρακτήρων και συμπεριφορών ο **J. Alm (1999)** καταλήγει στα εξής:

“Υπάρχουν κάποιοι που είναι πάντοτε νομοταγείς, κάποιοι που εμφανίζουν ροπή στη παραβατικότητα κάποιοι που συμπεριφέρονται με γνώμονα τη μεγιστοποίηση του προσωπικού τους συμφέροντος κ.ο.κ. Εξαιτίας αυτής της ποικιλομορφίας ανθρώπινων χαρακτήρων, καταστάσεων και συμπεριφορών είναι αδύνατο να υπάρξει μια θεωρία ικανή να ενσωματώσει όλες τις ιδιαιτερότητες και να εξηγήσει την φορολογική συμπεριφορά ως σύνολο” (σελ. 32)

2.11 Αποκλίνουσες φορολογικές συμπεριφορές:

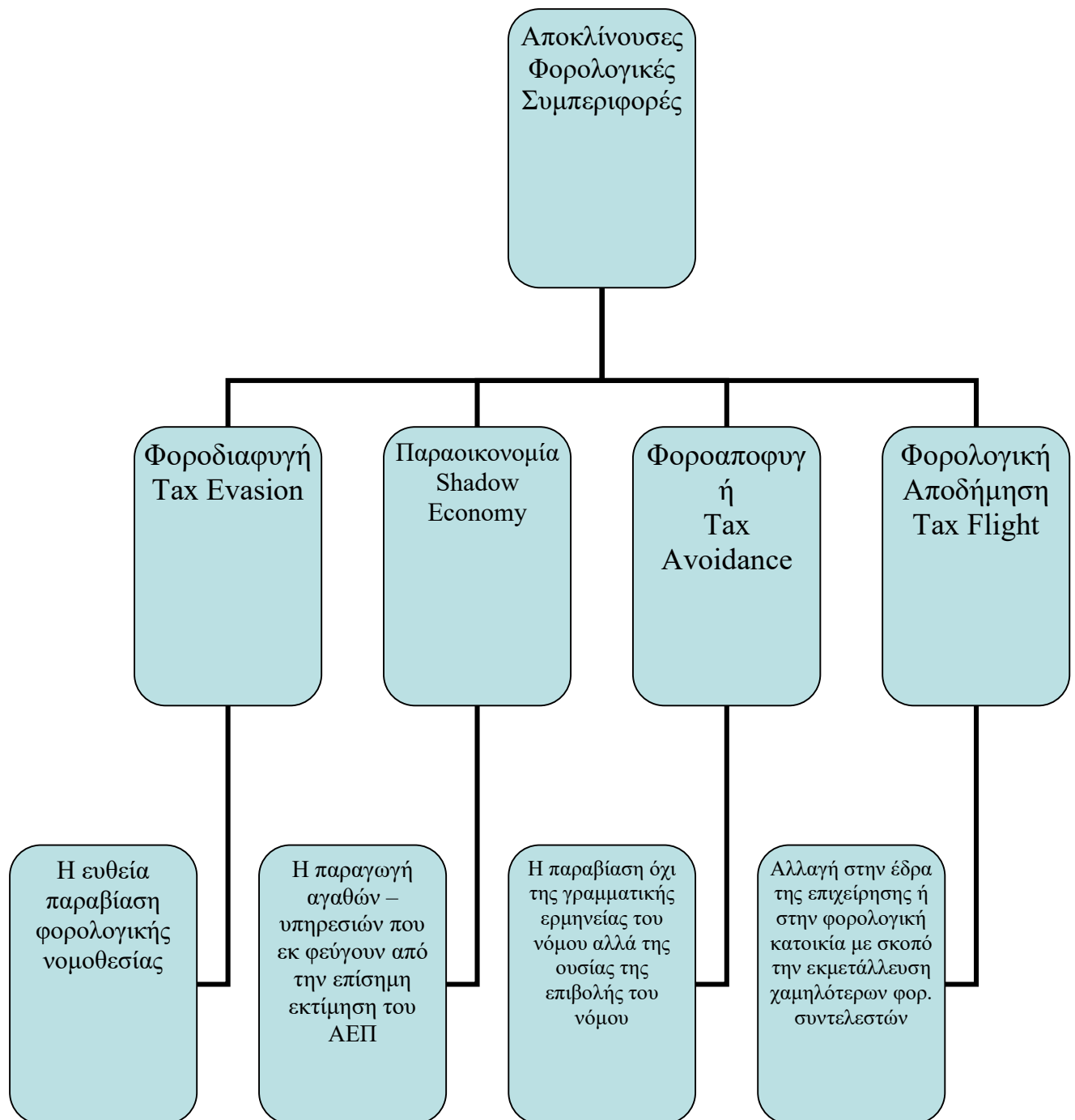
A. Μέσα από τα παρακάτω διαγράμματα μας δίνεται η δυνατότητα να επεξηγήσουμε με περιεκτικότερο τρόπο το σύνολο των αποκλίσεων στις φορολογικές συμπεριφορές των ατόμων, επιχειρήσεων, φυσικών και νομικών προσώπων.

Γράφημα N 2.12 A Αποκλίνουσες Φορολογικές Συμπεριφορές

Με το παραπάνω διάγραμμα βλέπουμε τις βασικότερες αποκλίνουσες φορολογικές συμπεριφορές.

Με το πιο παρακάτω διάγραμμα επιχειρείται μεγαλύτερη εξειδίκευση που αφορά στις αποκλίνουσες φορολογικές συμπεριφορές:

Γράφημα 2.12.Β Είδη και Ορισμοί των φορολογικών εκτροπών

2.12 Σύνοψη κεφαλαίου εννοιών που σχετίζονται με την φορολογία όπως είναι η φορολογική συμμόρφωση, η φοροδιαφυγή και παραοικονομία.

Συνοπτικά θα λέγαμε ότι οι βασικότερες έννοιες που σχετίζονται με την φορολογία και θα μας απασχολήσουν στην υπόλοιπη εργασία μας αφορούν:

- Στη σημασία που έχουν τα **δημόσια αγαθά και υπηρεσίες** δεδομένου ότι υπάρχουν αγαθά που δεν μπορούν να παραχθούν από ιδιώτες είτε επειδή δεν τους συμφέρει, είτε διότι θα ήταν πολύ ακριβά για τους καταναλωτές. Επιπρόσθετα υπάρχουν και ημιδημόσια αγαθά τα οποία μπορούν να παραχθούν τόσο από το δημόσιο τομέα όσο και από τον ιδιωτικό τομέα, όπως είναι η εκπαίδευση και η υγεία. Ο βαθμός παρέμβασης του δημοσίου τομέα είναι ζήτημα της οικονομικής κοσμοθεωρίας και οικονομικής ιδεολογίας που έχει ο πολίτης αλλά και που εφαρμόζει η εκάστοτε χώρα. Δεν υπάρχει όμως καμία χώρα που να μην υποχρεώνεται να παράγει δημόσια αγαθά ακόμα και στις πιο νεοφιλελεύθερες οικονομίες. Φυσικά το ζήτημα της ποσότητας και της ποιότητας ξεφεύγει από τα ερευνητικά ερωτήματα της διατριβής. Εδώ αυτό που ενδιαφέρει την παρούσα μελέτη είναι να καταδείξει ότι παντού χρειάζεται ένα *minimum* δημοσίων αγαθών, ακόμα και για τη λειτουργία της ίδιας της δημοκρατίας, την λειτουργία ενός κράτους δικαίου και ενός κράτους πρόνοιας και ως εκ τούτου απαιτείται από το κράτος να αναζητήσει τους οικονομικούς πόρους για την χρηματοδότησή τους. Αυτή η διαδικασία γίνεται μέσω των δημοσίων εσόδων εκ των οποίων η φορολογία πολιτών και επιχειρήσεων αποτελεί την βασικότερη πηγή τους.
- Στον ορισμό του **φόρου** ο οποίος αποτελεί την αναγκαστική και χωρίς αντάλλαγμα παροχή προς το κράτος ή γενικότερα τους φορείς άσκησης δημόσιας εξουσίας για τον πορισμό εσόδων και την εκπλήρωση σκοπών οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής.
- Στην **παραοικονομία** που αφορά σε όλες τις περιπτώσεις της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, που μπορεί να αποκτώνται με νόμιμο ή παράνομο τρόπο από μια οικονομία αλλά εκφεύγουν από την επίσημη εκτίμηση του Ακαθαρίστου Εθνικού Προϊόντος

- Στην **φοροδιαφυγή** η οποία συνοπτικά ορίζεται ως κάθε παράνομη πράξη ή παράλειψη των φορολογουμένων, που έχει σκοπό τη μείωση της νόμιμης φορολογικής υποχρέωσης και την αποφυγή καταβολής του φόρου ή στην αθέτηση των νόμιμων φορολογικών υποχρεώσεων, που συνίσταται στην απόκρυψη της πραγματοποιηθείσας φορολογητέας ύλης.
- Στους **διαφορετικούς τύπους φορολογουμένων** αναλόγως του εάν έχουν την φορολογική συμμόρφωση ως προσωπική αξία ή πεποίθηση, εάν συμμορφώνονται για να αποφύγουν τις κυρώσεις και κυρίως το διοικητικό πρόστιμο ή άλλου είδους κυρώσεις αναλόγως του μεγέθους της φοροδιαφυγής. Επιπρόσθετα υπάρχει και μια κατηγορία που συμμορφώνεται προκειμένου να μην υπάρχει κοινωνική διαπόμπευση από την δημοσιότητα που μπορεί να έχει στο κοινωνικό σύνολο. Μία Τρίτη κατηγορία αφορά τους συνειδητοποιημένους πολίτες, οι οποίοι συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις διότι εκτιμούν ότι είναι σωστό να συμβάλλουν στο κοινωνικό σύνολο. Τέλος υπάρχουν και τα άτομα που θεωρούν ιδεολογική τους υποχρέωση να φοροδιαφεύγουν εφόσον έχουν την δυνατότητα να το κάνουν.

Τέλος θα αναπτύξουμε πολύ περιεκτικά τη διαφορά μεταξύ φορολογικής συμμόρφωσης και φορολογικής ηθικής, δεδομένου ότι είναι οι βασικές έννοιες που απασχολούν την συγκεκριμένη μελέτη. Έτσι με βάση τα όσα έχουν ειπωθεί παραπάνω:

- **Φορολογική Συμμόρφωση** σημαίνει ότι ο φορολογούμενος συμμορφώνεται με τους φορολογικούς νόμους είτε με τη θέλησή του είτε παρά τη θέλησή του, δηλαδή είτε υπό το φόβο του ελέγχου, των προστίμων, άλλων κυρώσεων ή της κοινωνικής διαπόμπευσης που ισχύει συνήθως σε ορισμένες περιπτώσεις κρατών που έχουν αναπτύξει υψηλή φορολογική κουλτούρα (παιδεία), είτε τέλος έχοντας αναπτύξει προσωπικές πεποιθήσεις εσωτερίκευσης του φορολογικού νόμου στη συνείδησή του και δρα με αυτόν τον τρόπο προκειμένου να ωφελήσει το κοινωνικό σύνολο και έχοντας πλήρη συνείδηση ότι η συγκεκριμένη πράξη έχει θετικό χαρακτήρα (στην τελευταία αυτή περίπτωση συμπίπτουν η έννοια της φορολογικής συμμόρφωσης με την έννοια της φορολογικής συνείδησης).

- **Φορολογική Ηθική ή Φορολογική Συνείδηση** είναι η ηθική υποχρέωση πληρωμής φόρων ή διαφορετικά ένα εσωτερικό κίνητρο το οποίο υπάρχει σε ένα άτομο και το οδηγεί στην φορολογική συμμόρφωση όχι υπό τον φόβο του ελέγχου αλλά γιατί έχει εμπεδώσει στη συνείδησή του ότι πρέπει να πληρώνει φόρους για να είναι καλύτερη η κοινωνία και να έχει τα δημόσια αγαθά και υπηρεσίες που του προσφέρει το κράτος. Το επόμενο κεφάλαιο άλλωστε είναι αφιερωμένο στην εννοιολογική προσέγγιση της φορολογικής ηθικής, καθώς και της συσχέτισής της με κατηγορίες ηθικής δίνοντας μια φιλοσοφική διάσταση στη συγκεκριμένη έννοια.
- **Διαφορές μεταξύ των δύο εννοιών: Φορολογική Συμμόρφωση και Φορολογική Ηθική ή Φορολογική Συνείδηση**
Εδώ είναι σκόπιμο να προβούμε σε μια παρατήρηση αναφορικά με τη διάκριση των δύο εννοιών. Υπάρχει περίπτωση **ένα άτομο να εμφανίζει φορολογική συμμόρφωση χωρίς να έχει υψηλή ή χωρίς να έχει καθόλου φορολογική ηθική. Ο λόγος που συμμορφώνεται φορολογικά είναι ο φόβος των κυρώσεων σε περίπτωση που ελεγχθεί και βρεθεί ότι φοροδιαφεύγει. Από την άλλη πλευρά κάθε άτομο που εμφανίζει υψηλή φορολογική ηθική είναι δεδομένο ότι θα συμμορφώνεται με τις φορολογικές του υποχρεώσεις. Διότι αυτές οι περιπτώσεις ατόμων έχουν κάποιο εσωτερικό κίνητρο πέραν της νομοθεσίας που τους υπαγορεύει να συμμορφώνονται φορολογικά.**

Κεφάλαιο 3. Εννοιολογικοί Προσδιορισμοί της Ηθικής – Φορολογικής Συνείδησης

3.1 Η έννοια της Ηθικής και η προσπάθεια εννοιολογικού της προσδιορισμού.

Η Ηθική αποτελεί το σύνολο των ηθών και των νόμων που έχουν θεσπιστεί σε μια ορισμένη κοινωνία και κατευθύνουν τις ενέργειες του ανθρώπου σε έναν ηθικό σκοπό. Η ηθική αναπτύχθηκε κατά την αρχαιότητα ως φιλοσοφικός κλάδος στον αντίποδα της επιστήμης της φύσης των κοσμολόγων (Ηράκλειτος, Θαλής ο Μιλήσιος) των οποίων οι φιλοσοφικές αναζητήσεις προέρχονταν από την προσπάθεια ερμηνείας της γένεσης του κόσμου καθώς και των βασικών συστατικών της ύλης και της ζωής. Οι πρώτοι φιλόσοφοι που ασχολήθηκαν με την ηθική φιλοσοφία ήταν οι σοφιστές και ο Αθηναίος φιλόσοφος Σωκράτης.

Σύμφωνα με τον **Edgar Morin (2004)** “ η ηθική εκδηλώνεται σε εμάς, με τη μορφή προσαγής, ως πρακτική ηθική απαίτηση”³⁵ Η ηθική προσκόλληση σε κανόνες διαμορφώνεται στο άτομο μέσα από το εσωτερικό του, δηλαδή το οποίο αντιλαμβάνεται με το νου καθώς και με την προσαγή ενός καθήκοντος. Αυτή η προσαγή προέρχεται από δύο πηγές μια εσωτερική που αφορά το ίδιο το άτομο, τη δράση του και την τοποθέτηση του εαυτού στο κέντρο του κόσμου. Σε αυτή τη περίπτωση η αυτοεπιβεβαίωση εκφράζεται στην κυριολεξία μέσα από τον εγωκεντρισμό του ατόμου. Κατά δεύτερο προέρχεται από μια εξωτερική πηγή η οποία περιλαμβάνει την κουλτούρα, τις πεπαιθήσεις, τα στερεότυπα και τα θρησκευτικά πιστεύω του.

Γενικότερα θα λέγαμε ότι η ηθική αποκρίνεται στο ερώτημα του πραγματικού προσορισμού του ανθρώπου, επομένως πρόκειται για το μέρος της φιλοσοφίας που αφορά άμεσα στον άνθρωπο. Επάνω λοιπόν στην προσπάθεια ερμηνείας του ηθικού, διατυπώνονται πανανθρώπινα ερωτήματα:

³⁵ Edgar Morin (2004):“ La method: 6 Ethique” Editions du Seuil

3.2 Οι Βασικότερες Επιστημονικές Θεωρίες Επεξήγησης της Ηθικής

3.2.1 Γενικά

Ο **Θ. Πελεγγρίνης (2015)** στο έργο του «Ηθική Φιλοσοφία» φαίνεται να ξεκαθαρίζει αυτό το αχανές τοπίο αυτού του επιστημονικού πεδίου με τα πολλά και πολύπλοκα ερωτήματα που έχουν ανακύψει στην πάροδο των αιώνων. Το βασικό λοιπόν ερώτημα στην ηθική φιλοσοφία όπως διατυπώνεται από τον ίδιο, αφορά στον καθορισμό του τι είναι καλό. Αυτό που ουσιαστικά επιδίωξαν πρωτίστως, οι εισηγητές των διαφόρων φιλοσοφικών θεωριών ήταν να ορίσουν ποιο είναι το ηθικά σωστό, το αγαθό και κατ' επέκταση να υποδείξουν στους ανθρώπους πως πρέπει να συμπεριφέρονται.

Ο **Θ. Πελεγγρίνης** εκτιμά ότι **δεν είναι δυνατό να υπάρχει κάποια ηθική θεωρία χωρίς να οριστεί η έννοια του αγαθού**. Με βάση αυτόν τον ισχυρισμό κατατάσσει τις θεωρίες της ηθικής φιλοσοφίας στις ακόλουθες:

- **Θεωρία του ηδονισμού**
- **Θεωρία του ενστίκτου**
- **Θεωρία της κατηγορικής προσταγής**
- **Θεωρία του ωφελιμισμού**
- **Θεωρία της ενόρασης και**
- **Θεωρία της επιταγής.**³⁶

Στην παρούσα διατριβή, αυτό που ενδιαφέρει είναι η σύνδεση της ηθικής με την φορολογική συμπεριφορά, η σύνδεση των πράξεων φοροδιαφυγής με την ηθική ή με την ανηθικότητα, η σύνδεση των πράξεων φορολογικής συμμόρφωσης ή μη με ζητήματα ηθικής φύσεως. Κατ' ουσία μας ενδιαφέρει να εντοπίσουμε που οφείλεται η φορολογική συνείδηση των ατόμων, επιχειρήσεων, μισθωτών αλλά και των επαγγελματιών που βρίσκονται πίσω από κάθε μεγάλη εταιρία. Επομένως καλούμαστε να επιλέξουμε μεταξύ των παραπάνω θεωριών, αυτές που σχετίζονται με την φορολογική συμπεριφορά, δίνοντας έμφαση σε **τέσσερις τύπους ηθικής** που αναφέρονται αντίστοιχα σε τέσσερις θεωρίες και συγκεκριμένα:

³⁶ Με βάση την πιο πάνω κατηγοριοποίηση ο συγγραφέας προβαίνει σε ανάλυση της εκάστοτε θεωρίας, προσπαθώντας να προσδιορίσει το αγαθό. Στη συνέχεια ασκεί κριτική επάνω στη θεωρία. Κατά τη γνώμη μου αποτελεί ένα από τα πληρέστερα επιστημονικά εγχειρίδια της φιλοσοφικής ηθικής.

- **Θεωρία του ενστίκτου (κύριος εκπρόσωπος ο Thomas Hobbes)**
- **Δεοντολογική Θεωρία (κύριος εκπρόσωπος ο Immanuel Kant)**
- **Θεωρία του Ωφελιμισμού (utilitarian theory. Κύριος εκπρόσωπος ο James Stuart Mill).**
- **Θεωρία της ηθικής της Αρετής και του Ενάρετου Βίου (Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι: Αριστοτέλης, Πλάτων, Σωκράτης)**

Αμέσως πιο κάτω θα επιχειρήσουμε να αναπτύξουμε τις βασικότερες επιστημονικές θεωρίες της Ηθικής Φιλοσοφίας, βασιζόμενοι σε κείμενα – εγχειρίδια που έχουν γραφεί από την αρχαιότητα έως σήμερα και ασκώντας κριτική σε κάθε μια θεωρία. Στη συνέχεια θα διατυπώσω μια αξιολογική πρόταση ως προς το ποια θεωρία ή καλύτερα ως προς τον συνδυασμό των θεωριών που εκτιμούμε ότι πρέπει να εφαρμοστούν στην περίπτωση της φορολογικής ηθικής.

3.2.2 Ωφελιμισμός

Πρόκειται για κανονιστική ηθική θεωρία σύμφωνα με την οποία σκοπός των πράξεων μας πρέπει να είναι η πραγμάτωση της μεγαλύτερη κατά το δυνατόν ωφέλεια για τον μεγαλύτερο αριθμό ατόμων. Και λέγοντας “ωφέλεια” οι περισσότεροι από τους εκπροσώπους της συγκεκριμένης ιδέας εννοούν την ευημερία ή έστω την ικανοποίηση – απόλαυση των ατόμων που θα καρπωθούν τα αποτελέσματα μιας ή περισσοτέρων πράξεων. Ο πρωτεργάτης του ωφελιμισμού υπήρξε ο **Jeremy Bentham** ο οποίος θεωρούσε ότι η ωφέλεια έγκειται αποκλειστικά στην ανθρώπινη απόλαυση η δε θεωρία του συνοψίζεται στην προώθηση της μεγαλύτερης δυνατής ευτυχίας για τον μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ανθρώπων. Πιο αναλυτικά θεωρούσε ότι οι απολαύσεις και οι πόνοι διαφέρουν ποσοτικά ανάλογα με την ένταση, τη βεβαιότητα την εγγύτητα και την έκτασή τους. Στο σύστημά του δεν υπάρχουν ανώτερες και κατώτερες απολαύσεις άρα δεν μπορούν να καταταγούν σε κάποια ιεραρχία από ηθικής άποψης. Εάν θα μπορούσε κάποιος να αθροίσει τις απολαύσεις και τους πόνους αντίστοιχα που προκαλούσε μια πολιτική λ.χ πράξη, εφόσον οι απολαύσεις ήταν περισσότερες, τότε η απόφαση θα μπορούσε να ληφθεί ως θετική. Η λογική του ωφελιμισμού του Bentham φαίνεται να είναι καθαρά υλιστική και απλοϊκή αφού για την εκτίμηση του μεγέθους της ωφέλειας εισήγαγε μόνον δύο μεταβλητές την ποσότητα ευχαρίστησης και τον συνολικό αριθμό των ωφελούμενων και αντιστρόφως την ποσότητα του πόνου και το συνολικό αριθμό των

δυσανεστημένων. Φυσικά η θεωρία του εάν και πολύ εύκολα ερμηνεύσιμη βρήκε πολλούς πολέμιους κάποιοι εκ των οποίων τον κατηγόρησαν ότι εξισώνει τον άνθρωπο με ένα ζώο. Ο **James Stuart Mill** στην προσπάθειά του να ολοκληρώσει την ωφελμιστική θεωρία του Bentham εισήγαγε μια τρίτη μεταβλητή και συγκεκριμένα την ποιότητα, δημιουργώντας έτσι μια ιεραρχία «ανώτερων και κατώτερων απολαύσεων» Σύμφωνα με αυτή την διάκριση οι απολαύσεις της διάνοιας όπως λ.χ. η μουσική, το θέατρο, η ζωγραφική, η φιλοσοφία, οι τέχνες και οι επιστήμες, είναι από τη φύση τους πιο πολύτιμες από άλλες κατώτερες υλικές απολαύσεις.³⁷

3.2.3. Ηθική της Δεοντολογίας – Κατηγορική Προσταγή.

Σε αυτή την περίπτωση εξετάζεται εάν η πράξη είναι ηθική καθεαυτή χωρίς να ενδιαφέρεται για τις συνέπειές της. Δεοντολογία ονομάζεται το σύστημα ηθικής για το οποίο ορθές πράξεις είναι αυτές που ταυτίζονται και συμφωνούν με το καθήκον, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη οι συνέπειες που παράγουν (οι πράξεις). Ο θεμελιωτής και βασικός υποστηρικτής της εν λόγω θεωρίας υπήρξε ο νεωτεριστής φιλόσοφος **Immanuel Kant** Ο Kant διατυπώνει μια ηθική εγγενώς θεμελιωμένη που έχει ισχύ νόμου. Υποστηρίζει το εξής: **Το άτομο πρέπει να πράξει κατά τέτοιο τρόπο ώστε η ρυθμιστική αρχή της βούλησής του να καταστεί καθολικός νόμος.** Αυτή την εξελιγμένη μορφή της ωφελμιστικής ηθικής ο Kant την ονόμασε «**Κατηγορική Προσταγή**».³⁸ Η καθολικότητα του ηθικού νόμου απαγορεύει να μπορεί να κάνει κάποιος κάποια ενέργεια που δε θα ήθελε να του κάνουν οι άλλοι: Δηλαδή η ηθική του kant συμπυκνώνεται στις φράσεις: «μη κάνεις κάτι που δε θα ήθελες να σου κάνουν και αντίστροφα πράξε στους άλλους με τέτοιο τρόπο σαν να ήσουν εσύ στη θέση τους» Αυτή η αρχή ισχύει για όλα τα ανθρώπινα όντα, χωρίς εξαίρεση. Αυτό το είδος της ηθικής έχει την ευρεία ονομασία: **Δεοντολογική Ηθική**, δηλαδή ηθική που πηγάζει από το καθήκον, από το δέον. Συμπερασματικά δεοντολογική ηθική ονομάζεται εκείνο το σύστημα ηθικής για το οποίο ηθικές πράξεις είναι οι πράξεις σύμφωνα με το καθήκον και ανεξάρτητα από το ποιες μπορεί να είναι οι συνέπειες

³⁷ Μια εμπειριστατομένη ανάλυση της θεωρίας του ωφελμισμού δίδεται στο βιβλίο του Ben Dupre (2009) «Fifty Ideas you really need to Know pp. 54-57, καθώς επίσης και στην I. H. Rima(1978) Ιστορία της οικονομικής ανάλυσης *Εκδόσεις Gutenberg* σελ. 179-181.

³⁸ Για την ανάλυση της έννοιας της Κατηγορικής Προσταγής βλ. B. R. Hergenhahn (2005) «Εισαγωγή στην Ιστορία της Ψυχολογίας» *Εκδόσεις Λιβάνη* pp.216-217.

(για αυτόν που εκτελεί το ηθικό καθήκον ή και συνολικά).³⁹ Η δεοντολογική ηθική αντιπαρατίθεται συνήθως με τη **συνεπειοκρατική ή ωφελιμιστική ηθική**, και συχνά θεωρείται ότι διορθώνει την τάση της τελευταίας να λειτουργεί ως μια κατά περίπτωση ηθική ή να καταλήγει να αποδέχεται ότι "ο σκοπός αγιάζει τα μέσα". Παρά την αντίθεση της δεοντολογικής ηθικής απέναντι στην συνεπειοκρατική ηθική, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η δεοντολογία είναι η συνεπειοκρατία των κανόνων. Σε αυτή τη περίπτωση θα μπορούσαν οι δύο αυτές κατηγορίες ηθικής να ταυτιστούν.

Κριτική πάνω στη θεωρία του Καντ στο σύγγραμμα περί πρακτικού λόγου

Το ζήτημα είναι ότι το καλό και το κακό δεν είναι πάντα αντικειμενικά ορισμένα και για το λόγο αυτό αναμφισβήτητα. Έτσι πέρα από τη καθολικότητα μιας πράξης θα πρέπει να αναζητήσουμε πως και κάτω από ποιες συνθήκες συνέβη μια πράξη ή παράληψη από ένα άτομο και εάν οι συνθήκες μπορεί να δικαιολογήσουν μια πράξη που κάτω από άλλες περιστάσεις θα ήταν ανήθικη. Άρα σε αυτή τη περίπτωση αμφισβητείται η αρχή της καθολικότητας του Kant. Ένα παράδειγμα που μπορούμε να θέσουμε είναι η στέρηση του υπέρτατου αγαθού, η ζωή. Η στέρηση της ζωής από άνθρωπο σε άνθρωπο υπακούει στην έννοια της μη ηθικής πράξης σύμφωνα με τον Kant, γιατί πρόκειται για το βασικότερο έννομο αγαθό αυτό της ανθρώπινης ζωής. Όταν όμως το άτομο βρίσκεται να μάχεται σε κάποιον πόλεμο τον οποίο δεν έχει επιλέξει αλλά λ.χ. καλείται να υπερασπιστεί τα σύνορα της πατρίδας του, τότε η αφαίρεση της ζωής αίρει το ανήθικο της πράξης εφόσον γίνεται σε μια μάχη σώμα με σώμα όπου ο άνθρωπος πρέπει να σκοτώσει για να μη σκοτωθεί. Μπροστά λοιπόν σε μια πολύπλοκη πραγματικότητα το καθήκον δεν είναι κάτι που παραμένει απλό. «*Το καθήκον γίνεται έτσι πολύπλοκο*» (Edgar Morin 2004). Αυτή η αρχή υπερβαίνει την έννοια της ηθικής και μπορεί να τύχει εφαρμογής και σε έννοιες όπως η δικαιοσύνη, η δημοκρατία και η αρετή γενικότερα

3.2.4 Ηθική της Αρετής

Ένας τρίτος πυλώνας έννοιας και κατηγοριοποίησης της ηθικής αποτελεί η **Ηθική της Αρετής** με κυρίους εκφραστές τον **Πλάτωνα** και τον **Αριστοτέλη**. Αυτή έχει πολλές

³⁹ Σχετικά με τις απόψεις και τη γενικότερη θεωρία του Immanuel Kant βλ. Λούβαρης (2008) «Ιστορία της Φιλοσοφίας» Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία ΑΕ, pp 298-312

ομοιότητες με την δεοντολογική ηθική αλλά μια ουσιώδης διαφορά. Τόσο για τον -- Πλάτωνα όσο και για τον Αριστοτέλη η ευημερία του ανθρώπου εξαρτάται από το εάν είναι ενάρετος. Ο Αριστοτέλης στο έργο του «**Ηθικά Νικομάχεια**» φυσικά έθετε και άλλες προϋποθέσεις ως βασικές που χωρίς αυτές θα ήταν δύσκολο να ευημερήσει ένας άνθρωπος. Λ.χ η σωματική υγεία, η ελευθερία, το να μην έχει υποστεί δεινά από πολέμους και έχει χάσει μέλη της οικογενείας του ή αγαπημένα του πρόσωπα Έτσι λοιπόν για τον Αριστοτέλη η Αρετή είναι μια ικανή συνθήκη της ευημερίας αλλά απαιτούνται και άλλα βασικά πράγματα, όπως λ.χ. ένα minimum υλικής ευημερίας. Η διαφορά μεταξύ Αρεταϊκών και Δεοντολογικών Μορφών Ηθικής έγκειται στο ότι με την πρώτη ο άνθρωπος μπορεί να αγγίξει την ευδαιμονία και την ευημερία. Σε αντίθεση ο Καντ υποστήριζε ότι είναι θέμα υποταγής σε συγκεκριμένους κανόνες και πολλές φορές μπορούμε να πράξουμε κάτι ηθικά καλό χωρίς να λαμβάνουμε κάποια ικανοποίηση, είναι δε δυνατό κάποιες φορές να λαμβάνουμε ακόμα και δυσαρέσκεια. Βέβαια ο Kant δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο μια ηθική πράξη να οδηγεί στην ευημερία, απλά επεσήμανε ότι κάτι τέτοιο δεν είναι ο κανόνας και το άτομο θα πρέπει να προχωρά στην ηθική, καθαρά από καθήκον.

Πολλοί σύγχρονοι οικονομολόγοι όπως λ.χ. οι Martinez – Vazquez & Torgler (2009) συγκρίνουν τις δύο διαφορετικές φορολογικές συμπεριφορές, τονίζοντας ότι η οι αποφάσεις σε προσφυγή στην φορολογική συμμόρφωση δεν αποτελεί αποκλειστικά ζήτημα οικονομικού ορθολογισμού των ατόμων αλλά αποτελεί ταυτόχρονα και ζήτημα ιεράρχησης των προσωπικών πεποιθήσεων και κοινωνικών αξιών των ατόμων καθώς και της διαδικασίας αυτοπροσδιορισμού τους ως «καλοί και ενάρετοι πολίτες» μέσω της συμπεριφοράς τους και της συμμετοχής τους στα κοινά. Κατά συνέπεια η φορολογική συμμόρφωση απηχεί σε έναν μεγάλο βαθμό στις απόψεις του Αριστοτέλη σε μια οικονομία όπου οι προτιμήσεις των φορολογουμένων δεν είναι δεδομένες και δεν διέπονται αποκλειστικά από οικονομικό ορθολογισμό.

3.2.5. Ηθική του Ενστίκτου

Κύριος εκφραστής της ηθικής του ενστίκτου είναι ο **Thomas Hobbes**, μεγάλος πολιτικός φιλόσοφος του 17^{ου} αιώνα (1588-1679). Στο έργο του **Λεβιάθαν**

υποστήριξε ότι οι άνθρωποι συμπεριφέρονται ως καθαρά εγωιστικά όντα και ορμώμενοι από αμιγώς ιδιοτελή κίνητρα, ενδιαφέρονται αποκλειστικά για την διατήρηση της προσωπικής τους ασφάλειας και την αύξηση της δικής τους ευχαρίστησης.⁴⁰

Ο μόνος τρόπος για να αποφευχθεί η κοινωνική και πολιτική αναρχία, είναι η υπακοή των ατόμων σε αυστηρούς νόμους που θα πρέπει να επιβάλλονται από τον εκάστοτε μονάρχη. Σύμφωνα με τον **Hobbes** η βασική τάση του ανθρώπου που ρυθμίζει τη ίδια του τη ζωή είναι **το ένστικτο της προσωπικής του συντήρησης**. Πρόκειται για την πρώτη και βασική δύναμη που κατευθύνει τη ζωή των ανθρώπων. Προκειμένου να υπάρχει μια τάξη από την ζούγκλα που επιβάλλει ο τρόπος συμπεριφοράς των ανθρώπων ως αποτελέσματος του ενστίκτου αυτοσυντήρησης, ο Hobbes προτείνει ως λύση την εισαγωγή μίας απολυταρχικής κυβέρνησης στην οποία θα υπακούσουν οι υποτελείς της. Το σύστημα της απόλυτης μοναρχίας εξασφαλίζει με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο την ειρήνη και την υποταγή στους νόμους. Θα πρέπει να υπάρξει δηλαδή, σύμφωνα με τον εν λόγω πολιτικό φιλόσοφο, μια μορφή παραχώρησης της ελευθερίας των ατόμων προς την μοναρχία και τον απόλυτο μονάρχη. Η παραχώρηση της εξουσίας στον Μονάρχη αποτελεί ένα είδος **Κοινωνικού Συμβολαίου** μεταξύ του βασιλιά και των υπηκόων του. Μέσα από αυτό το συμβόλαιο στερούνται ένα από τα βασικότερα αγαθά, αυτό της ελευθερίας αλλά αποκτούν το δικαίωμα επάνω στη ίδια τους τη ζωή και στη σωματική τους ακεραιότητα, που σε διαφορετική περίπτωση, σύμφωνα πάντα με το Hobbes, βρίσκεται σε απόλυτο κίνδυνο.⁴¹

Η ηθική του ενστίκτου ταιριάζει με την θεωρία του απόλυτου ορθολογισμού αναφορικά με τις φορολογικές υποχρεώσεις των ατόμων όπου μοναδικός τρόπος επιβολής της φορολογικής νομοθεσίας είναι οι αποτρεπτικές μέθοδοι καταστολής της φοροδιαφυγής που επιβάλλει η φορολογική διοίκηση. Φυσικά η εν λόγω άποψη δεν υποστηρίζεται από το μεγαλύτερο μέρος της επιστημονικής κοινότητας αλλά μπορεί να δράσει παράλληλα με τις τρεις πιο πάνω μορφές ηθικής

⁴⁰ Ben Dupre (2017) “50 Διλήμματα ηθικής για την ζωή και τον κόσμο” Εκδόσεις Δίοπτρα. Η ανάλυση για τον Hobbes έχει τον τίτλο «Το Δαχτυλίδι του Γύγη σελ 34-38. Επίσης στο ίδιο βιβλίο «Το Κοινωνικό Συμβόλαιο» σελ.82-86. Σχετικά με την θεωρία του Hobbes για τον ιδανικό τρόπο διακυβέρνησης ενός κράτους έχει δημοσιεύσει το περίφημο έργο του «Λεβιάθαν» Για μια περιληπτική παρουσίαση βλέπε Β. R. Hergenhahn (2005) «Εισαγωγή στην Ιστορία της Ψυχολογίας» Εκδόσεις Λιβάνη σελ. 146-147

⁴¹ Μια πολύ εμπεριστατωμένη ανάλυση επάνω στην ηθική φιλοσοφία του ενστίκτου επιχειρείται από τον Θεοδόσιο Πελεγρίνη (2015) «Ηθική Φιλοσοφία» στις σελίδες 49-71. Βλέπε επίσης και

(δεοντολογική, ωφελμιστική, ηθική της αρετής) προκειμένου να μελετηθούν όλοι οι παράγοντες συμμόρφωσης με τις φορολογικές επιταγές. Εν κατακλείδι μπορούμε να προσομοιώσουμε την ηθική του ενστίκτου με τα νεοκλασικά υποδείγματα της οικονομικής συμπεριφορά του ατόμου, όπως αυτό που θα αναλύσουμε στο επόμενο κεφάλαιο που διατυπώθηκε από τους **M. G. Allingham & A. Sandmo (1972)**.

Θα πρέπει να επισημάνουμε πάντως ότι πέραν του Thomas Hobbes υπήρξαν και άλλοι εκπρόσωποι του κοινωνικού συμβολαίου, όπως ο **John Locke**, χωρίς να θεωρούν ότι η απόλυτη μοναρχία είναι ο τρόπος με τον οποίο αυτό θα λειτουργήσει. Ιδιαίτερα ο Locke εκτιμούσε ότι θα πρέπει οι εξουσίες να κατανέμονται σε διάφορους θεσμούς ώστε να μην υπάρχει απεριόριστη εξουσία από τον Μονάρχη. Ιδιαίτερα η νομοθετική εξουσία θα έπρεπε να ασκείται από το Κοινοβούλιο το οποίο φυσικά θα είναι εκλεγμένο από το λαό. Με αυτόν τον τρόπο ο Τζων Λοκ πρότεινε ως ιδανικό πολίτευμα την Κοινοβουλευτική Μοναρχία. Στο ίδιο μήκος κύματος ο **Montesquieu** έκανε λόγο για σαφή διάκριση των τριών μεγάλων κατηγοριών των εξουσιών που υπάρχουν σε ένα κράτος: την νομοθετική, την εκτελεστική και την δικαστική εξουσία. **Μπορούμε να συγκρίνουμε τις ιδέες των πιο πάνω διαφωτιστών με την προσπάθεια καλής διακυβέρνησης του κράτους. Κρατικοί θεσμοί όπως η Κυβέρνηση, το Κοινοβούλιο και το δικαστικό σύστημα αποτελούν παράγοντες που επηρεάζουν την φορολογική συνείδηση των πολιτών είτε θετικά όταν οι θεσμοί λειτουργούν σωστά είτε αρνητικά όταν λ.χ. υπάρχει διαφθορά στους κόλπους της κυβέρνησης ή του δικαστικού συστήματος και γενικά όταν δεν υπάρχει δίκαιη και αποτελεσματική διακυβέρνηση της χώρας.**⁴²

Ως συμπέρασμα για τους πιο πάνω εκπροσώπους του Διαφωτισμού είναι ότι έθεσαν τα θεμέλια της σύγχρονης Δημοκρατίας όπου εφαρμόζεται σε όλα τα Δυτικά και Βόρεια Ευρωπαϊκά Κράτη, στην Βόρεια Αμερική, την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία και αποτελεί ως ένα βαθμό απόγονο της Δημοκρατίας των Ελληνικών Πόλεων Κρατών της Κλασικής Αρχαιότητας, από την οποία εμπνεύστηκε ο Αριστοτέλης αλλά και ο Πλάτων, προκειμένου να αναπτύξουν τις ιδέες τους τόσο για την σημασία της Αρετής ως το μέγιστο αγαθό του ανθρώπου, όσο και για τις προϋποθέσεις καλής διακυβέρνησης των πόλεων κρατών. Κοινή συνισταμένη σε όλες τις σύγχρονες

⁴² Η συσχέτιση μεταξύ φορολογικής ηθικής και ποιότητας των κρατικών - πολιτικών θεσμών, όπως είναι το Κοινοβούλιο, το Δικαστικό Σώμα, η Κυβέρνηση και η Δημόσια Διοίκηση αναπτύσσονται διεξοδικά στο 6^ο κεφάλαιο της διατριβής.

πραγματικές δημοκρατίες είναι η υποταγή όλων στον υπέρτατο νόμο, το Σύνταγμα, εντός του οποίου περιλαμβάνονται λεπτομερώς ο τρόπος άσκησης της κάθε εξουσίας καθώς και η προστασία θεμελιωδών ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων.⁴³

3.3. Συμπεράσματα περί ορισμού της ηθικής

Συνοπτικά μπορούμε να πούμε ότι η ηθική είναι ένα σύνολο κανόνων που ορίζει την ορθή και την εσφαλμένη συμπεριφορά ενός ατόμου. Το πώς πηγάζουν οι συγκεκριμένοι κανόνες έχει να κάνει με το είδος της ηθικής συμπεριφοράς. Αν και δεν υφίσταται ένα γενικό σύνολο κανόνων για κάθε περίπτωση, η κοινωνία έχει δημιουργήσει ορισμένους κώδικες ηθικής συμπεριφοράς τους οποίους ακολουθούν τα άτομα. Αυτές δρουν ανεξάρτητα από οποιονδήποτε νομικό κανόνα και οποιονδήποτε επιβαλλόμενο κρατικό καταναγκασμό, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πολλές φορές ο κρατικός καταναγκασμός και ο νόμος δε μπορεί να συμπίπτει με τον ηθικό κώδικα του εκάστοτε ατόμου. Μπορεί όμως να συμβαίνει και το αντίθετο, δηλαδή μια νόμιμη συμπεριφορά να θεωρείται ανήθικη.

3.4 Ηθική και Οικονομική Συμπεριφορά

Η ηθική του ωφελιμισμού μπορεί να συγκριθεί με την φορολογική συμμόρφωση που αναπτύσσει μεγάλο μέρος του πληθυσμού, έχοντας κατά νου ότι η εκπλήρωση φορολογικών υποχρεώσεων, θα οδηγήσει ολόκληρη την κοινωνία σε μεγαλύτερη ευημερία, τη στιγμή όπου τα δημόσια αγαθά δεν είναι δυνατό να παραχθούν από τους ιδιώτες. Από την άλλη πλευρά στην εν λόγω θεωρία στηρίχθηκε η αρχή της ελεύθερης οικονομίας με το σκεπτικό ότι η ιδιωτική πρωτοβουλία θα οδηγήσει αυτή σε μεγαλύτερη οικονομική ευημερία μέσω της ελευθερίας των συναλλαγών και του πλήρους ανταγωνισμού. Η θεωρία της μεγιστοποίησης της χρησιμότητας και της μεγιστοποίησης των κερδών μιας επιχείρησης έχουν ως βάση την **ωφελιμιστική θεωρία σε ατομικό επίπεδο**, με το αιτιολογικό ότι η οικονομία βρίσκεται σε συνθήκες πλήρους ανταγωνισμού και τόσο οι παραγωγοί όσο και οι καταναλωτές είναι τόσοι πολλοί και έχουν τόσο μικρή δύναμη ο καθένας ξεχωριστά ώστε το

⁴³ Ως σημαντικότερα έργα των δύο μεγάλων φιλοσόφων για το ζήτημα της αρετής θεωρούνται κατά γενική ομολογία τα «**Ηθικά Νικομάχεια**» του Αριστοτέλη και «ο **Πρωταγόρας**» του Πλάτωνα, ενώ για την άσκηση σωστής πολιτικής και διακυβέρνησης ενός κράτους ξεχωρίζουν «τα **Πολιτικά**» του Αριστοτέλη καθώς και «η **Πολιτεία**» και «οι **Νόμοι**» του Πλάτωνα.

οικονομικό σύστημα να λειτουργεί υπό καθεστώς πλήρους ευημερίας για κάθε άτομο ξεχωριστά αλλά και για την κοινωνία ως σύνολο μέσα από τους νόμους της προσφοράς και της ζήτησης και μέσα από το δημιουργούμενο πλεόνασμα του καταναλωτή και του παραγωγού. Στην πραγματικότητα όμως η οικονομία στο σύνολό της δεν λειτουργεί υπό συνθήκες πλήρους ανταγωνισμού και ακόμα και οι μεγαλύτεροι οπαδοί του νεοφιλελευθερισμού θα συμφωνούσαν ότι απαιτείται η κρατική παρέμβαση σε κάποιες περιπτώσεις, προκειμένου να διορθωθούν τα κακώς κείμενα της ιδιωτικής οικονομίας. Στο πρώτο κεφάλαιο της διατριβής άλλωστε έχουμε αναλύσει την έννοια του δημόσιου αγαθού, και τις έννοιες της ατέλειας της αγοράς, οι οποίες επιτάσσουν την κρατική παρέμβαση. Φυσικά το ζητούμενο είναι σε ποιο βαθμό θα πρέπει να παρεμβαίνει ένα κράτος μετατρέποντάς πολλές φορές ένα καπιταλιστικό σύστημα σε μια σοσιαλδημοκρατία. Αυτό βέβαια είναι ένα πολιτικό και ιδεολογικό ζήτημα και ξεφεύγει από την παρούσα έρευνα.⁴⁴ Στην πράξη πάντως οι Διευθυντές των μεγάλων Πολυεθνικών τείνουν να υπερτονίζουν τα πλεονεκτήματα της ελεύθερης αγοράς, όπως είναι η καινοτομία, οι επενδύσεις ακόμα και οι παροχές στους παραγωγικούς εργαζόμενους καθώς και η δυνατότητα ανέλιξης των εργαζομένων με αποκλειστικό κριτήριο την εργατικότητα, την ευρηματικότητα και τις δεξιότητες των εργαζομένων.

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η **φοροαποφυγή** διότι όπως εξηγήσαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, μέσω αυτής καταλύεται το πνεύμα του νομοθέτη και ακολουθείται το γράμμα του νόμου με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα τεράστιο κενό μεταξύ των δύο το οποίο έχει επιφέρει τα τελευταία χρόνια την διαρροή και την αποφυγή τεράστιων ποσών φόρου που θα έπρεπε να καταβάλλονται στα κράτη με σκοπό την ενίσχυση του κοινωνικού κράτους και του κράτους δικαίου. Οι πράξεις φοροαποφυγής αποτελούν ηθικά κατακριτέες πράξεις και τούτο διότι μόνο οι μεγάλες πολυεθνικές εταιρίες μπορούν να καταφύγουν σε μεθοδεύσεις υψηλής φοροαποφυγής και επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού με αποτέλεσμα να δημιουργείται πολύ μεγάλη ανισότητα ανάμεσα στους επιχειρηματικούς κολοσσούς και στους απλούς πολίτες – επιχειρηματίες – φορολογούμενους μιας χώρας. Σύμφωνα με τον **B. Βύζα (2017)** και τον **N. Μπάρμπα (2009)** η φοροαποφυγή θα πρέπει να είναι πιο κατακριτέα από την φοροδιαφυγή διότι στην πρώτη περίπτωση

⁴⁴ Εδώ θα μπορούσε να ενταχθεί και η έννοια του βέλτιστου φορολογικού συντελεστή κατά τη γνώμη μου. Κατά κάποιο τρόπο όσο υψηλότεροι είναι οι φορολογικοί συντελεστές τόσο περισσότερο απομακρυνόμαστε από τον γνήσιο καπιταλισμό και τον νεοφιλελευθερισμό. Το ύψος των φορολογικών συντελεστών θα πρέπει φυσικά να λειτουργεί παράλληλα με την προοδευτικότητα του φόρου.

αυτός που διαπράττει φοροαποφυγή δεν τιμωρείται ενώ κατά κανόνα αποφεύγει να πληρώσει τεράστια ποσά τα οποία καρπώνεται ως κέρδη. Μάλιστα ο **N. Μπάρμπας (2009)** έχει εκφράσει την άποψη ότι η νόμιμη φοροαποφυγή (εάν και πλέον δεν μπορούμε να μιλάμε για νόμιμη φοροαποφυγή τη στιγμή που υπάρχει σαφής νομοθετικός κανόνας και συγκεκριμένα το άρθρο 38 του Κώδικα Φορολογικής Διαδικασίας που την απαγορεύει ρητά) είναι πιο κατακριτέα από την παράνομη φοροδιαφυγή, καθώς στην πρώτη περίπτωση ο υπόχρεος όχι μόνον δεν καταβάλλει φόρους αλλά τιμωρείται κιόλας εφόσον ελεγχθεί. Υπάρχει και μια λαϊκή θυμοσοφία που αναφέρει ότι η διαφορά μεταξύ φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής έχει να κάνει ότι στην πρώτη περίπτωση διαπράττεται από τους φτωχούς ενώ η δεύτερη από τους πλούσιους.

3.4.1 Η σύνδεση της Ηθικής με την Φορολογική Συμμόρφωση και την Φορολογική Ηθική.

Η θέση της παρούσας διατριβής αναφορικά με τον τύπο της ηθικής που θα πρέπει να λειτουργεί ως θεμέλιος λίθος της φορολογικής συμμόρφωσης δεν είναι ξεκάθαρη, με την έννοια ότι και οι τέσσερις μορφές ηθικής έχουν να προσθέσουν στην φιλοσοφία της εκούσιας φορολογικής συμμόρφωσης και θα πρέπει μέσα από την ανάλυση να εξετάζεται κάθε περίπτωση ξεχωριστά. Δε πρέπει να προχωρήσουμε σε γρήγορο και ανούσιο αφορισμό οποιασδήποτε κατηγορίας ηθικής αλλά ούτε και σε μια μη τεκμηριωμένη υποστήριξη αποκλειστικά μίας εκ των τεσσάρων κατηγοριών. Εάν υποθέσουμε ότι μια παράνομη πράξη είναι κατά βάση ανήθικη, τότε η φοροδιαφυγή αποτελεί μια ανήθικη πράξη. Τι συμβαίνει όμως με την φοροαποφυγή;

Η φορολογική ηθική αποτελεί μία έννοια που έχει γίνει αντικείμενο έρευνας στην οικονομική και φορολογική ψυχολογία. Και τούτο διότι υπάρχει ένα διάχυτο κοινωνικό δίλημμα για το εάν πρέπει να πληρώνουμε φόρους, εάν πρέπει να επικεντρωνόμαστε στο ατομικό συμφέρον αλλά και ποιο θα πρέπει να είναι το συνολικό μέγεθος της φορολογίας που θα πρέπει να επιβαρυνόμαστε. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι η πληρωμή των φόρων είναι υποχρεωτική για τους πολίτες εντός μιας κρατικής οντότητας, η φορολογική ηθική είναι κάτι πιο εσωτερικό, κάτι που εξαρτάται από ένα σύνολο παραγόντων που μπορεί να είναι οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί και πρωτίστως ψυχολογικοί. (**Daude et al 2013**)

Σύμφωνα με τα παραπάνω η **φορολογική ηθική** αποτελεί εσωτερικό κανόνα ή εσωτερική παρακίνηση του ατόμου να συμμορφωθεί με τις υποχρεώσεις του στο κράτος. Οι **B. Torgler - F Schneider (2006)** αναφέρονται στην ηθική υποχρέωση πληρωμής φόρων (the moral obligation to pay taxes). Μπορεί επίσης να οριστεί και ως **φρόνημα** ή **πεποίθηση** με βάση την οποία αξιολογείται η πράξη της μη φορολογικής συμμόρφωσης στη συνείδησή του.⁴⁵ Όσο πιο ευτελής και κατακριτέα είναι η πράξη φοροδιαφυγής στη συνείδηση του ατόμου τόσο υψηλότερος είναι ο βαθμός της φορολογικής του ηθικής.

“Ένας πολύ εύστοχος και πλήρης κατά τη γνώμη μου ορισμός της φορολογικής ηθικής είναι ο παρακάτω:

«Φορολογική Ηθική ορίζεται ως το υπόλοιπο της φορολογικής συμμόρφωσης που δεν μπορεί να εξηγηθεί από τυποποιημένους προσδιορισμούς και αφορά μια εσωτερική παρότρυνση του φορολογουμένου να συμμορφωθεί με τις φορολογικές του υποχρεώσεις και η οποία τον οδηγεί στην πληρωμή και όχι στην αποφυγή φόρων που του αναλογούν». (Schneider 2012)

Υπάρχουν δύο διαφορετικοί τύποι φορολογικής ηθικής οι οποίες στην αγγλική γλώσσα διακρίνονται ως **tax morale** και **tax ethics**. Η πρώτη περίπτωση αφορά την συμμόρφωση του ατόμου λόγω κοινωνικών κανόνων και προτύπων, δηλαδή αφορά ένα πρότυπο που καλείται να ακολουθήσει χωρίς αυτό να έχει εσωτερικευθεί στην προσωπική του συνείδηση. Η δεύτερη περίπτωση είναι βαθύτερη και αφορά την περίπτωση όπου το άτομο έχει ενσωματώσει αυτό τον κανόνα στις προσωπικές του αρχές και αξίες και τον χρησιμοποιεί ανεξάρτητα από κάθε νομικό ή κοινωνικό καταναγκασμό. Κατ’ αναλογία μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι υπάρχουν τρία στάδια φορολογικής συμμόρφωσης:

- Το πρώτο αφορά την συμμόρφωση με την νομική οδό, με τους **νομικούς κανόνες (obligation)** Σε αυτή τη περίπτωση ο φορολογούμενος συμμορφώνεται με τους φορολογικούς κανόνες καθαρά από λόγους οικονομικού ορθολογισμού,

⁴⁵ Στην ξένη βιβλιογραφία έχει επικρατήσει ο παρακάτω ορισμός της φορολογικής ηθικής: “The intrinsic motivation to pay taxes”. Βλ. **Torgler (2007)**). Παρεμφερής και ο ορισμός: “The moral obligation to pay taxes” (**Alm 1999**).

προκειμένου να αποφύγει, τυχόν φορολογικούς ελέγχους, πρόστιμα ή άλλου τύπου κυρώσεις.

- Το δεύτερο αφορά την συμμόρφωση με τους **κοινωνικούς κανόνες ή πρότυπα (social norms)** Σε αυτή τη περίπτωση ο φορολογούμενος συμμορφώνεται με τους φορολογικούς κανόνες υπό το φόβο της κοινωνικής κατακραυγής σε περίπτωση όπου ελεγχθεί και βρεθεί ότι έχει βρεθεί να φοροδιαφεύγει. Αυτού του είδους οι κοινωνικοί κανόνες έχουν ισχύ όταν η φοροδιαφυγή στο συγκεκριμένο κράτος ή στη συγκεκριμένη κοινωνία ανθρώπων δεν είναι εκτεταμένη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα λειτουργία του κοινωνικού κανόνα της φορολογικής συμμόρφωσης είναι οι Η.Π.Α. όπου σε πολλές πολιτείες αναγκάζουν τους επιχειρηματίες που φοροδιαφεύγουν να κρεμάσουν ειδικές πινακίδες ως ένα είδος διαπόμπευσης των φοροφυγάδων. Βέβαια στην προκειμένη περίπτωση οι φορολογικοί συντελεστές των επιχειρήσεων είναι αρκετά χαμηλοί σε σχέση με άλλες χώρες αλλά η κοινωνία δεν ανέχεται πράξεις φοροδιαφυγής.
- Το δε τρίτο αφορά στο γεγονός ότι η φορολογική συμμόρφωση αποτελεί πεποίθηση η οποία έχει **ενσωματωθεί στη συνείδηση του ατόμου** και δρα ανεξάρτητα από νομικούς ή κοινωνικούς περιορισμούς.⁴⁶ Με το σκεπτικό αυτό μπορούμε να δούμε και τους τρεις τύπους φορολογουμένων που αναπτύχθηκαν πιο πάνω.⁴⁷

Ο νόμος λοιπόν και **η ηθική** άλλες φορές αλληλεπικαλύπτονται άλλες φορές δεν συμβαδίζουν μεταξύ τους. Εάν λ.χ. το κράτος επιβάλλει δυσανάλογα πρόστιμα για μικρές παραβάσεις ωθεί τους πολίτες σε παραβίαση των κανόνων γιατί κυριαρχεί το αίσθημα αδικίας, οπότε σε αυτή την περίπτωση ο νόμος είναι αντίθετος με την κυρίαρχη ηθική. Στον αντίποδα υπάρχουν περιπτώσεις όπου ηθικοί κανόνες είναι τόσο ισχυροί που έχουν πιο δυσάρεστες συνέπειες στο δράστη από τις νομικές κυρώσεις. Λ.χ. οι σεξουαλικές κακοποιήσεις παιδιών μπορεί να επισύρουν όχι πολύ

⁴⁶ Για μια πιο εμπειριστατωμένη ανάλυση βλ...Schneider (2012) και P Mitrakos et al (2014).

⁴⁷ Θα μπορούσε να γίνει μια αντιπαραβολή με την πίστη που αντλούμε απέναντι στο Θεό και απέναντι στις θρησκευτικές μας πεποιθήσεις. Η θρησκευτική ηθική μπορεί να καταστεί οδηγός για τον τρόπο που κάποιος αντιλαμβάνεται τις φορολογικές του υποχρεώσεις. Σύμφωνα λοιπόν με την θρησκευτική ηθική υπάρχουν τρία στάδια πίστεως. Στο πρώτο υπάρχει ο φόβος του Θεού και της τιμωρίας αυτού. Τα άτομα πιστεύουν και τηρούν τους θρησκευτικούς νόμους μέσα από το δέος και το φόβο προς την παντοδυναμία Του. Στο δεύτερο στάδιο είναι η ανταμοιβή που υπάρχει στην μετά θάνατο ζωή. Τα άτομα προβαίνουν σε πράξεις πίστεως με αντάλλαγμα την ζωή μετά το θάνατό τους και την έλευση του παραδείσου. Στο τρίτο στάδιο ο πιστός προβαίνει σε πράξεις πίστης από Αγάπη για το Θεό. Ο άνθρωπος έχοντας περάσει από τα προηγούμενα στάδια, πιο ώριμος από ποτέ, προχωράει σε ζητήματα πίστης καθαρά μέσα από την αγάπη προς το Θεό και φυσικά μέσα από την αγάπη προς το Πλησίον του που τον έχει πλαστεί καθ' εικόνα και ομοίωσή του.

μεγάλες ποινές στα ποινικά δικαστήρια αλλά οι κοινωνικοί κανόνες επιφέρουν το τέλος της καριέρας πολλών γνωστών καλλιτεχνών που έχουν προχωρήσει σε τέτοιες πράξεις και επιφέρουν ενοχή και ντροπή στο άτομο και στην ουσία το θέτουν στο περιθώριο. Στις λιγότερο ανεπτυγμένες κοινωνίες της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής υπάρχουν περιπτώσεις όπου η θέση της γυναίκας είναι πολύ χαμηλά, μπορεί να υποπέσει σε κοινωνικά παραπτώματα που δεν έχουν ουσιαστικά νομικές κυρώσεις. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και μεταξύ κοινωνικών κανόνων και προσωπικών αξιών. Στο πέμπτο κεφάλαιο θα αναλύσουμε διεξοδικά τις κατηγορίες κοινωνικών και προσωπικών νορμών, κανόνων, προτύπων και αξιών.

3.4.2 Το πρόβλημα της υποκειμενικότητας στην έννοια της φορολογικής ηθικής.

Σε γενικές γραμμές υπάρχουν πολλές μελέτες που έχουν θίξει το στοιχείο της υποκειμενικότητας της φορολογικής ηθικής. Πιο συγκεκριμένα οι φορολογούμενοι τείνουν να δικαιολογούν παράνομες συμπεριφορές του παρελθόντος και να μην λαμβάνουν υπόψη τους δραστηριότητες - πράξεις ή παραλείψεις – που έχουν οδηγήσει τους ίδιους σε παραβατικές συμπεριφορές φοροαποφυγής ή φοροδιαφυγής. Αυτό έχει συνέπεια να υπερεκτιμάται η φορολογική ηθική των ατόμων αφού τα τελευταία δηλώνουν υψηλότερο φρόνημα πειθαρχίας με την φορολογική νομοθεσία και μεγαλύτερη προθυμία πληρωμής φόρων από την πραγματικότητα. Με άλλα λόγια η αντίληψη που έχουν τα άτομα αναφορικά με την δική τους φορολογική συνείδηση, είναι πιθανό να εμφανίζεται υπερεκτιμημένη. Πολλοί εμφανίζονται ως πολέμιοι οικονομικών παραβάσεων. Αυτό οφείλεται διότι στις βασικότερες έρευνες που βασίζονται σε ερωτηματολόγια και εργαστηριακά πειράματα, δεν υπάρχουν κυρώσεις στους ερωτώμενους. Επιπρόσθετα υπάρχει έμφυτη στην ιδιοσυγκρασία του ανθρώπου η υπερεκτίμηση της ηθικής απέναντι σε πράξεις άλλων προσώπων και αντίστοιχα στην υποεκτίμηση των παραβάσεων που αφορούν στο ίδιο το άτομο. **(Martinez – Vazquez and Torgler 2009).**

Το παραπάνω μειονέκτημα εμφανίζεται στις έρευνες που έχουν γίνει μέσω του Παγκόσμιου Οργανισμού «**World Value Surveys**» όπου τα άτομα απαντούν σε μια συγκεκριμένη ερώτηση σχετικά με το εάν είναι κατακριτές οι πράξεις φοροδιαφυγής και σε ποιο βαθμό. (ερώτηση με κλίμακα από 1 έως 10 αναλόγως της συμφωνίας ή της διαφωνίας με την συγκεκριμένη πρόταση. Οι **Crnogorac M & Lago – Penas S.**

(2020) εκτιμούν πάντως ότι ένα αρκετά μεγάλο δείγμα ερωτηματολογίων (όπως αυτό που προσφέρει η έρευνα μέσω του ινστιτούτου «World Value Surveys» μπορεί να προσφέρει την δυνατότητα να ξεπεραστούν οι μειωποιητικές υποκειμενικές αντιλήψεις των ερωτώμενων και κατά αυτόν τον τρόπο να μην επηρεαστεί η συνολική ερευνητική προσπάθεια και η συνολική εκτίμηση της αντίληψης του συνόλου των ερωτώμενων αναφορικά με το μέγεθος της φορολογικής τους συνείδησης. Πάντως στο μεγαλύτερο πλήθος των ερευνών χρησιμοποιούνται έρευνες μεγάλης κλίμακα όπως η World Value Surveys (έρευνα παγκόσμιων αξιών), και με βάση αυτές προσδιορίζεται τόσο το μέγεθος της φορολογικής ηθικής των ατόμων ενός κράτους όσο και οι παράγοντες – οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτιστικοί, πολιτικοί, που την επηρεάζουν. Οι συγκεκριμένοι παγκόσμιοι οργανισμοί διερευνούν πεποιθήσεις και αξίες των πολιτών, καθώς και τις μεταβολές αυτών με το πέρασμα του χρόνου, αφού διενεργούνται ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Πέραν του Παγκόσμιου Οργανισμού Κοινωνικών Αξιών (WVS), υπάρχει και το αντίστοιχο Ευρωπαϊκό (European Value Survey) καθώς και το σύστημα αξιών των Αφρικανικών Χωρών και των χωρών της Λατινικής Αμερικής (Afrobarometro και Latinobarometro αντίστοιχα).

Το παραπάνω μειονέκτημα μπορεί να λυθεί εν μέρει και μέσω της διαδικασίας πολλαπλών ερωτήσεων που αφορούν στην ίδια θεματολογία αλλά εκφράζονται με διαφορετικές προτάσεις. Αυτό φυσικά προϋποθέτει ερωτηματολόγιο το οποίο θα συνταχθεί από τον ερευνητή και θα αποτελέσει πρωτογενής πηγή έρευνας.⁴⁸ Προφανώς οι απαντήσεις των ατόμων που εμφανίζονται ως αντιφατικές, δεν θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη από το συνολικό δείγμα.

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω η φορολογική συνείδηση αποτελεί μια αξία ή έναν κανόνα με ηθικό προσανατολισμό. Όταν λ.χ το άτομο έχει αναπτύξει την εσωτερική αίσθηση του καθήκοντος στην εκπλήρωση των φορολογικών του υποχρεώσεων αποδεδειγμένο από οποιοδήποτε φόβο διοικητικών ή ποινικών κυρώσεων, τότε μπορεί να ειπωθεί ότι έχει αναπτύξει υψηλό αίσθημα φορολογικής ηθικής, ότι δηλαδή

⁴⁸ Η παρούσα διατριβή στηρίζεται σε πρωτογενή έρευνα ερωτηματολογίου το οποίο έγινε μέσω του Επιστημονικού – Ερευνητικού Έργου «ΘΑΛΗΣ» στο οποίο Ιδρυματικά Υπεύθυνος είναι ο Pr. Μπιτζένης Αριστείδης .

η φορολογική υποχρέωση έχει αναχθεί σε εσωτερικό – ηθικό κανόνα ανεξάρτητο από οποιοδήποτε - εξωγενώς επιβαλλόμενο – νομικό κανόνα.⁴⁹

3.4.3 Συσχέτιση μεταξύ Παραοικονομίας και Φορολογικής Ηθικής.

Υπάρχει έντονη αρνητική συσχέτιση μεταξύ των δύο εννοιών, δηλαδή της παραοικονομίας και της φορολογικής ηθικής, η οποία έχει τεκμηριωθεί και επιστημονικά (**Frey – Feld 2002, Torgler 2003b, Torgler 2004, Torgler and Schneider 2009**), πράγμα που βοηθάει να εντοπίσουμε έμμεσα την τάση παραοικονομίας που υπάρχει σε μια χώρα παρατηρώντας το βαθμό φορολογικής ηθικής, εφόσον αποτελεί δύσκολο έργο η ακριβής εκτίμηση της πρώτης. Ειδικότερα οι **Torgler και Schneider (2009)** χρησιμοποιώντας δεδομένα από την προσέγγιση έρευνας MIMIC έχουν δείξει με επιστημονική σαφήνεια την αρνητική συσχέτιση μεταξύ παραοικονομίας και φορολογικής ηθικής. Επιπρόσθετα στο άρθρο τους “The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy” εξετάζουν το βαθμό ποιότητας των θεσμών και την επιρροή αυτών στο μέγεθος της παραοικονομίας. Μέσα στην ποιότητα των θεσμών αναφέρεται και η διαφθορά της δημόσιας διοίκησης ως ανασχετικός παράγοντας της φορολογικής ηθικής και ως ενισχυτικός παράγοντας στην έξοδο μιας επιχείρησης από την επίσημη στην σκιώδη οικονομία. Ως δείκτες κυβερνητικής και θεσμικής ποιότητας αναφέρονται οι ατομικές και πολιτικές ελευθερίες των ατόμων, η πολιτική σταθερότητα, η απουσία βίας, η αποδοτικότητα του κράτους και της κυβέρνησης, η ποιότητα των ρυθμίσεων, ο σεβασμός της πολιτείας και των θεσμών της απέναντι στους πολίτες και αντιστρόφως και η εμπιστοσύνη στο νομοθετικό σύστημα.

Ακόμα όμως και στις περιπτώσεις όπου έχει εκτιμηθεί σωστά το ύψος της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής με τη χρήση συνήθως έμμεσων μεθόδων, τότε δε θα είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε τους λόγους για τους οποίους κάποιοι φοροδιαφεύγουν και κάποιοι όχι. Σε αυτή την περίπτωση είναι εύλογο ότι χρειαζόμαστε άλλες τεχνικές που να αποκαλύψουν γιατί ο κόσμος φοροδιαφεύγει ή

⁴⁹ Η θεωρία του εσωτερικού κινήτρου θα αναλυθεί εκτενέστερα παρακάτω. Αποτελεί μια από τις προσπάθειες επεξήγησης της υψηλής φορολογικής συμμόρφωσης που παρατηρείται σε ορισμένα ανεπτυγμένα κράτη. Για τους φορολογουμένους που έχουν εμπεδώσει την φορολογία ως εσωτερικό – ουσιαστικό κανόνα εντός της συνείδησής τους υπάρχει σαφής επεξήγηση και αναφορά στο άρθρο **P.Mitrakos et al (2014) Tax Morale and Compliance in Greece: A Review of Empirical Evidence**” Global Business and Economic Anthology, Vol II December 2014

γιατί συμμορφώνεται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Ακριβώς σε αυτή τη περίπτωση χρησιμοποιούμε την φορολογική ηθική ως εξαρτημένη μεταβλητή και πλήθος κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών παραγόντων ως ανεξάρτητες μεταβλητές.

3.4.4 Εννοιολογικός Προσδιορισμός του Φορολογικού Ελλείμματος

Μια άλλη μεταβλητή που χρησιμοποιείται για την ποσοτικοποίηση της φορολογικής συμμόρφωσης είναι το φορολογικό έλλειμμα (tax gap). Το φορολογικό έλλειμμα ορίζεται ως η διαφορά μεταξύ των φόρων που θα έπρεπε να εισπράττει μια χώρα σε συνθήκες μηδενικής φοροδιαφυγής και παραοικονομίας, δηλαδή σε συνθήκες πλήρους φορολογικής συμμόρφωσης και αυτού που πράγματι βεβαιώνεται και εισπράττεται.

3.5 Δεοντολογική Φορολογική Ηθική εξειδικευμένων επαγγελματιών.

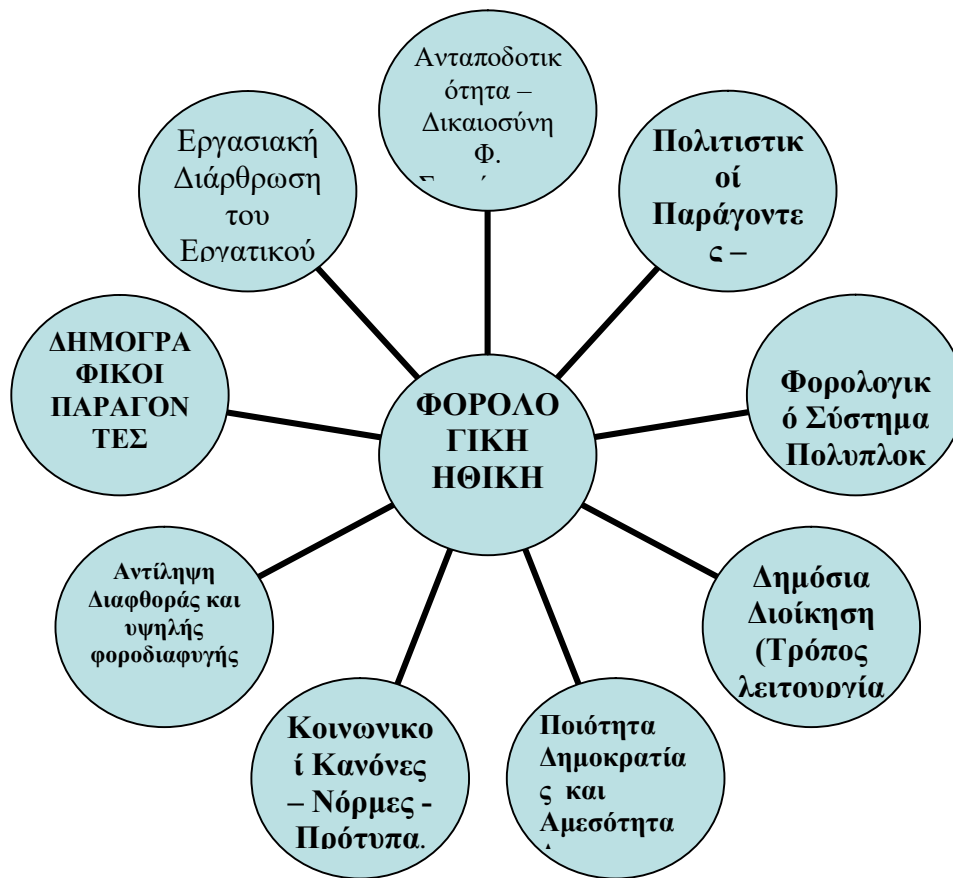
Πέραν της ηθικής των πολιτών απέναντι στη φορολογία, πολύ σημαντική βαρύτητα έχει και η αντίστοιχη ηθική των επαγγελματιών που ασχολούνται με την άσκηση του φορολογικού επαγγέλματος είτε πρόκειται για ελεύθερους επαγγελματίες δικηγόρους, λογιστές, συμβούλους επιχειρήσεων, είτε για δημοσίους υπαλλήλους. Το ατομικό επίπεδο ηθικής κάθε επαγγελματία επηρεάζει το βαθμό τήρησης της επαγγελματικής δεοντολογίας και κατ' επέκταση την ηθική των φορολογουμένων. Η επαγγελματική δεοντολογία συνεισφέρει σε μεγάλο βαθμό πράξεις που βρίσκονται στη γκρίζα ζώνη μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας. Η έλλειψη δεοντολογικής ηθικής έχει άλλωστε πυροδοτήσει την απίστευτη διαρροή φορολογικών εσόδων μέσα στο δαιδαλώδες σύστημα των off - shore εταιρειών και των φορολογικών παραδείσων. Για αυτό και είναι πολύ σημαντικό πέραν της δεοντολογίας να υπάρχουν και νομικές κυρώσεις στους δικηγόρους, τραπεζίτες και φοροτεχνικούς που εμπλέκονται στη διακίνηση του μαύρου χρήματος. Η ηθική δεοντολογία των επαγγελματιών θα λέγαμε παίζει μεγαλύτερο ρόλο από την φορολογική συνείδηση των απλών πολιτών. Οι τελευταίοι μπορεί να συμμορφώνονται περισσότερο (ή λιγότερο) με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις όταν λαμβάνουν θετικές (ή αρνητικές) επιδράσεις από τους επαγγελματίες του χώρου. Για αυτό η συμπεριφορά αυτής της κατηγορίας παίζει

καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση της φορολογικής συνείδησης των πολιτών.⁵⁰ Σε παρόμοιο μοτίβο αναπτύσσεται και η δεοντολογική ηθική για πράξεις ή παραλείψεις των συγκεκριμένων επαγγελματιών εντός της Ελληνικής Έννομης τάξης. Η αξία ενός λογιστή ή ενός φοροτεχνικού αποδίδεται πολλές φορές από τον τρόπο που καταφέρνει να εκμεταλλεύεται νομικά κενά ή ασάφειες της Ελληνικής νομοθεσίας προκειμένου οι πελάτες τους να γλιτώνουν χρήματα που υπό κανονικές συνθήκες θα έπρεπε να αποδοθούν στο κράτος. Σε αυτή τη περίπτωση το βάρος δεν θα πρέπει να ανήκει αποκλειστικά στους επαγγελματίες αλλά και στην πίεση που αυτοί δέχονται στο να προβαίνουν σε τέτοιου είδους πρακτικές, οι οποίες λαμβάνονται από την πλειοψηφία ως νόμιμες. Εδώ έχουμε να κάνουμε και με την κουλτούρα του κάθε κράτους και με την αντίληψη των φορολογουμένων για το τι είναι νόμιμο, τι είναι θεμιτό, τι είναι ηθικό και τι ανήθικο. Για το λόγο αυτό θα υπάρχει ιδιαίτερη ανάλυση στο κεφάλαιο που είναι αφιερωμένο στη σχέση μεταξύ κουλτούρας και άλλων πολιτιστικών επιρροών έναντι της φορολογικής συμμόρφωσης των πολιτών και γενικότερα των φορολογουμένων επιχειρηματιών, επιχειρήσεων, αυτοαπασχολούμενων, εργαζομένων, νομικών και φυσικών προσώπων.

Αμέσως πιο κάτω παραθέτουμε ένα διάγραμμα από το οποίο φαίνεται ποιοι παράγοντες επηρεάζουν περισσότερο την φορολογική ηθική των ατόμων. Στα επόμενα κεφάλαια θα ασχοληθούμε αναλυτικά με αυτούς τους παράγοντες ταξινομώντας τους σε ξεχωριστά κεφάλαια ή υποκεφάλαια.

Διάγραμμα Νο.3.5 Παράγοντες που επηρεάζουν την φορολογική ηθική

⁵⁰ Όπως άλλωστε συμβαίνει με την διαφθορά και με την αντίληψη του κόσμου για το εύρος της φοροδιαφυγής. Όσο μεγαλύτερη δηλαδή είναι η διαφθορά και όσο μεγαλύτερη η αντίληψη για το εύρος της φοροδιαφυγής, τόσο μικρότερη η φορολογική συνείδηση των πολιτών.

ΜΕΡΟΣ Β: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΕΠΙΡΡΟΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗΣ & ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Κεφάλαιο 4 . Βιβλιογραφική Επισκόπηση Οικονομικών Μοντέλων

4.1 Γενικά

Τα υποδείγματα που έχουν ως βάση την οικονομική θεωρία της φορολογικής συμμόρφωσης επικεντρώνονται σε και αποτρεπτικές ή κατασταλτικές μεθόδους η αποτροπή μπορεί να επιτευχθεί κυρίως με την επιβολή κυρώσεων. Τα αποτρεπτικά μέτρα εμπεριέχουν την αύξηση της πιθανότητας ελέγχων, την αύξηση προστίμων και προσαυξήσεων φόρων καθώς και άλλες διοικητικές κυρώσεις όπως είναι η σφράγιση – συνήθως προσωρινή – της επιχείρησης. Τα νεοκλασικά υποδείγματα που αναλύουν το φαινόμενο της φορολογικής συμμόρφωσης, εμφανίζουν τον φορολογούμενο στερούμενο ηθικής και ως ένα άτομο που σκέπτεται ορθολογικά αλλά με αποκλειστικά οικονομικά κριτήρια. Τα άτομα αυτά προσεγγίζουν την φοροδιαφυγή ως μια προσέγγιση κόστους – οφέλους σε καθαρά ατομιστικό επίπεδο. Στις επόμενες παραγράφους θα αναλύσουμε αυτού του είδους τα υποδείγματα και στην συνέχεια θα επισημάνουμε τα θετικά και τα αρνητικά σημεία τους.

4.2 Το βασικό νεοκλασικό υπόδειγμα αιτιολόγησης της φοροδιαφυγής

Ένα κλασικό στο είδος του υπόδειγμα που παρουσιάζει τον φορολογούμενο ως άτομο που αποσκοπεί στη μεγιστοποίηση της χρησιμότητάς του υπό συνθήκες αβεβαιότητας αναπτύχθηκε από τους M Allingham – A. Sandmo (1972)⁵¹. Σύμφωνα με αυτό η απόφαση φοροδιαφυγής ενός ατόμου ακολουθεί την ίδια μέθοδο με ένα υπόδειγμα στατικού οικογενειακού χαρτοφυλακίου. Η φοροδιαφυγή παρομοιάζεται με επένδυση υψηλού ρίσκου αλλά και υψηλής απόδοσης, ενώ η φορολογική

⁵¹ Michael G. Allingham & Agnar Sandmo, Income Tax Evasion: A theoretical Analysis, Journal of Public Economics (1972). Το συγκεκριμένο μοντέλο εφάρμοσε την επιρροή της φοροδιαφυγής εντός των ορίων του οικονομικών του εγκλήματος που προσδιόρισε ο Becker σε αντίστοιχη μελέτη του το 1968.

συμμόρφωση αποτελεί επένδυση μηδενικού ρίσκου και φυσικά χαμηλής απόδοσης. Το άτομο δηλώνει εισόδημα στην εφορία (D) το μέγεθος του οποίου είναι συνάρτηση των παρακάτω μεταβλητών: του πραγματικού εισοδήματός του (I) του φορολογικού συντελεστή (t) της φορολογικής ποινής σε περίπτωση φορολογικού ελέγχου (f) και της πιθανότητας εντοπισμού του από τις φορολογικές αρχές (p). Μαθηματικά διατυπώνεται από τη σχέση: $Y_d = F(I, t, p, f)$.

Συνήθως το πρόστιμο είναι συνάρτηση του συντελεστή φορολόγησης και όχι αυτόνομο. Αυτό τουλάχιστον ισχύει στην Ελληνική νομοθεσία. Μάλιστα όσο μεγαλύτερη είναι η φοροδιαφυγή τόσο μεγαλύτερο το ποσοστό που αναλογεί στο πρόστιμο.

Εξάλλου **O Yitzaki (1974)** προχώρησε σε κάποιες τροποποιήσεις του υποδείγματος μια εκ των οποίων είναι ότι η ποινή υπολογίζεται στο διαφυγόντα φόρο $t(I - Y_d)$ αντί να υπολογίζεται στη διαφορά μεταξύ πραγματικού και δηλωθέντος εισοδήματος $(I - Y_d)$. Επίσης εισήγαγε στο μοντέλο την έννοια της αποστροφής του κινδύνου (risk aversion) και υποθέτοντας ότι οι φορολογούμενοι παρουσιάζουν αυξημένη αποστροφή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η αύξηση των φορολογικών συντελεστών θα οδηγήσει σε μείωση της φοροδιαφυγής και αντιστρόφως μια μείωση των φορολογικών συντελεστών θα μειώσει τη φορολογική συμμόρφωση. Οι περισσότερες πάντως εμπειρικές μελέτες υποστηρίζουν το αντίθετο, ότι δηλαδή οι αυξημένοι φορολογικοί συντελεστές αποτελούν ενισχυτικό παράγοντα της φοροδιαφυγής.⁵²

Με βάση τα παραπάνω η μεγιστοποίηση της χρησιμότητας ($E(u)$) του φορολογουμένου είναι το ζητούμενο. Λύνουμε αλγεβρικά το συγκεκριμένο υπόδειγμα ως εξής:

$$\max E(u) = (1-p) u [I - tY_d] + pu (I - tY_d - f).$$

όπου: p: η πιθανότητα εντοπισμού του δράστη
f: το μέγεθος του προστίμου εάν βρεθεί η φοροδιαφυγή
I: το συνολικό πραγματικό εισόδημα
Y_d: Το συνολικό δηλωθέν εισόδημα στην εφορία
t' : ο φορολογικός συντελεστής.

⁵² Αυτό φαίνεται στο κεφάλαιο 5 όπου αναλύεται η σχέση εισοδήματος και φορολογικής ηθικής, η οποία εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της φορολογικής συμμόρφωσης.

Εάν θεωρήσουμε ότι το πρόστιμο συνήθως εκφράζεται ως ποσοστό επί του διαφυγόντος εισοδήματος τότε η εξίσωση (1) θα πρέπει να διαμορφωθεί ως εξής:

$$\text{Max } E(u) = (1-p)(u|I - Y_d) + p u [I - tY_d - (t'+f')(I - Y_d)]$$

Όπου f' ποινή ως ποσοστό επί του αποκρυπτού εισοδήματος.

Με αλγεβρική επίλυση του υποδείγματος καταλήγουμε στα εξής συμπεράσματα:

- Για να εισέλθει ένα άτομο στη φοροδιαφυγή θα πρέπει η αύξηση του δηλωθέντος εισοδήματος να οδηγήσει σε μείωση της προσδοκώμενης οικονομικής του ευημερίας. ($dEu/dY_d < 0$).
- Αύξηση της πιθανότητας εντοπισμού του φορολογούμενου (p) καθώς και αύξηση του φορολογικού προστίμου (f), οδηγούν σε αύξηση του δηλωθέντος εισοδήματος (δηλαδή μείωση της φοροδιαφυγής).
- Δεν προσδιορίζεται με σαφήνεια από το υπόδειγμα εάν το υψηλό επίπεδο φορολογικής επιβάρυνσης, δηλαδή το ύψος των φορολογικών συντελεστών (t) ενθαρρύνει την φοροδιαφυγή. Οι περισσότεροι ερευνητές θεωρούν ότι η αύξηση των φορολογικών συντελεστών συνεπάγεται μείωση του δηλωθέντος εισοδήματος, δηλαδή αύξηση της φοροδιαφυγής. (**Τάσος 2001**). Τούτο διότι η αύξηση των φορολογικών συντελεστών δημιουργεί ισχυρό κίνητρο απόκρυψης φορολογητέας ύλης. Πλήθος εμπειρικών ερευνών που πραγματοποιήθηκαν με τη χρήση εργαστηριακού πειράματος έχουν δείξει επίσης ότι οι υψηλοί φορολογικοί συντελεστές συνδέονται με υψηλότερη φοροδιαφυγή και όχι το αντίθετο. (**Alm J, Jackson B, M. McKee 1992a, Alm 1999**).

Γενικά η σχέση μεταξύ φορολογικών συντελεστών και φοροδιαφυγής πρέπει να αντιμετωπίζεται με έντονο σκεπτικισμό. Η μείωση των φορολογικών συντελεστών ως μέσο πολιτικής αντιμετώπισης της φοροδιαφυγής δεν έχει βέβαια αποτελέσματα. Στην προκειμένη περίπτωση αξίζει να αντιπαραβάλουμε το Σκανδιναβικό μοντέλο στο οποίο ενώ υπάρχουν υψηλοί φορολογικοί συντελεστές, χωρίς να υπάρχει υψηλή φοροδιαφυγή. Και τούτο διότι οι πολίτες βλέπουν ότι η φορολογία μετουσιώνεται σε παροχή δημοσίων υπηρεσιών και αγαθών με υψηλή αξία και κατά συνέπεια θεωρούν ότι οι πληρωμές φόρων αξίζουν για τα κοινωνικά αγαθά που κομίζουν από αυτές. Παρακάτω θα δούμε έρευνες με αντίθετα αποτελέσματα, γεγονός που πιστοποιεί ότι οι φορολογικοί συντελεστές παίζουν μεν σημαντικό ρόλο στην τελική απόφαση του

φορολογουμένου να φοροδιαφύγει, αλλά επηρεάζεται και από άλλους παράγοντες και κυρίως από την ποιότητα και ποσότητα των δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών που λαμβάνει ως ανταποδοτικό τέλος για το φόρο που πληρώνει.

Πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι ο φορολογούμενος μπορεί να ελεγχθεί μετά από μερικά χρόνια και σε αυτή την περίπτωση ο έλεγχος θα έχει σωρευτικά αποτελέσματα. Λ.χ εάν υπήρξε συστηματική φοροδιαφυγή και βρεθεί με βάση την φορολογική νομοθεσία όπως λ.χ ανακριβή βιβλία ή εικονικά τιμολόγια, τότε πέραν των ποινών που έχει να αντιμετωπίσει θα κληθεί να πληρώσει και προσαυξήσεις από την ημερομηνία που έπρεπε να καταβάλει τον φόρο μέχρι την ημερομηνία πληρωμής του. Σύμφωνα με τον **Κώδικα Φορολογικής Διαδικασίας** της χώρας μας στο άρθρο 62 προβλέπονται τόκοι 0,73% για κάθε μήνα καθυστέρησης το οποίο ετησίως φτάνει στο 8,76%. Οπότε ο φορολογούμενος που ρισκάρει στο να φοροδιαφύγει είναι πιθανό να κληθεί να πληρώσει μετά από 5 έτη λ.χ. όχι μόνο το πρόστιμο αλλά και τις προσαυξήσεις που αυτό επισύρει, κάτι το οποίο δεν αναφέρεται στα συγκεκριμένα μοντέλα. Φυσικά εάν οι προσαυξήσεις είναι ανάλογες με τον πληθωρισμό τότε ο επιχειρηματίας κινούμενος με ορθολογικά κριτήρια δεν θα επηρεαστεί. Συνήθως όμως οι προσαυξήσεις είναι πολύ μεγαλύτερες. Οι συγκεκριμένες προσαυξήσεις είχαν νομοθετηθεί την εποχή όπου ο πληθωρισμός ήταν σχεδόν μηδενικός και δεν υπήρχαν οι σημερινές πληθωριστικές πιέσεις. Επιπρόσθετα επειδή οι παραγραφές για φορολογικά αδικήματα είναι στα 6 έτη ο φορολογούμενος έχει να ρισκάρει την περίπτωση ενός ελέγχου σωρευτικού που αφορά όλα τα προηγούμενα έτη και ως εκ τούτου τα πρόστιμα, οι ποινές και οι προσαυξήσεις θα είναι πολύ μεγαλύτερες εάν υπάρχουν και βρεθούν παραβάσεις φοροδιαφυγής. Υπό αυτή την άποψη πολλοί φορολογούμενοι προσπαθούν να μην προχωρούν σε φορολογικές παραβάσεις που μπορεί να ελεγχθούν σε βάθος χρόνου και να έχουν σωρευτικά αποτελέσματα, τα οποία θα είναι δυσβάστακτα για τον φορολογούμενο. Οπότε οι ορθολογικοί επιχειρηματίες προσπαθούν να έχουν τακτοποιημένα τα λογιστικά τους βιβλία και να υπάρχει ορθότητα στην μεταφορά των εσόδων και εξόδων τους στις φορολογικές δηλώσεις που υποβάλλουν ετησίως. Αντιθέτως μπορεί να προβαίνουν σε πράξεις φοροδιαφυγής που να μην μπορούν να ελεγχθούν μετά από κάποιο χρονικό διάστημα όπως λ.χ μη έκδοση απόδειξης η οποία θα πρέπει να ελεγχθεί τη στιγμή της παράβασης.

Παρόμοια με την φοροδιαφυγή και την φιλοσοφία του οικονομικού ορθολογισμού αυτής είναι και η πρακτική της **λαθρεπιβάσας (free riding)**. Ένας λαθρεπιβάτης στο λεωφορείο σταθμίζει και μετρά πόσες φορές γίνονται έλεγχοι στα δρομολόγια. Το πρόστιμο ανέρχεται σε 20 φορές επί του αντιτίμου του εισιτηρίου. Εάν λοιπόν οι έλεγχοι γίνονται λιγότερο τακτικά, αυτός υπολογίζει ότι τον συμφέρει να μην κόβει εισιτήριο στο λεωφορείο. Παρόλα αυτά οι περισσότεροι επιβάτες ακυρώνουν τα εισιτήριά τους, χωρίς να σταθμίζουν τα οικονομικά επωφελή για αυτούς στατιστικά δεδομένα ελέγχου – καταβολής αντιτίμου.⁵³ Εάν η επεξήγηση φορολογικών εκτροπών του ανθρώπου γίνονταν με αποκλειστικό μέλημα το συνολικό οικονομικό όφελος από την παραβίαση ή παράλειψη της φορολογικής συμμόρφωσης, τότε το νεοκλασικό υπόδειγμα θα εξηγούσε πλήρως την φορολογική συμπεριφορά του ατόμου, ενώ παράλληλα οι μοναδικές μέθοδοι αποφυγής της φοροδιαφυγής θα ήταν οι κατασταλτικές ή αποτρεπτικές μέθοδοι, όπως η ένταση των φορολογικών ελέγχων, η αύξηση των προστίμων και ενδεχόμενα η μείωση των φορολογικών συντελεστών.

4.3 Η σχέση μεταξύ φορολογικής συμμόρφωσης και φορολογικών συντελεστών.

Κατά τη διάρκεια των ετών που έπονται της συγγραφής του περίφημου μοντέλου **A-S**, υπήρξε πληθώρα άρθρων τα οποία προέβησαν στην εξέταση μεταξύ των εξαρτημένων μεταβλητών (φορολογικοί συντελεστές, μέγεθος φορολογικής ποινής, πιθανότητα φορολογικού ελέγχου). Υπήρξαν μελέτες που βρέθηκαν σύμφωνες με το συγκεκριμένο υπόδειγμα αλλά και πολλές άλλες που δεν το επαλήθευσαν.

- Αναφορικά με τη σχέση μεταξύ φορολογικών συντελεστών και φορολογικής συμμόρφωσης υπήρξε έρευνα που πραγματοποιήθηκε για τα κράτη της Αφρικής από τους **Abdulsalam Mas'ud et al (2014)**⁵⁴ εξέτασε την συσχέτιση μεταξύ φορολογικών συντελεστών και φορολογικής συμμόρφωσης χρησιμοποιώντας δεδομένα panel (panel data). Τα δεδομένα αναλύθηκαν με την μέθοδο της SPSS, για τα έτη 2012 και 2013. Ως proxy μεταβλητή για την φορολογική συμμόρφωση χρησιμοποιήθηκε το ποσοστό του δηλωθέντος φορολογικού εισοδήματος

⁵³ Πάντως στην Ελλάδα είχε αναπτυχθεί κατά την περίοδο της κρίσης το κίνημα του «δε πληρώνω». Οπότε ουσιαστικά πολλοί πολίτες προσέφευγαν όχι μόνο για οικονομικό όφελος αλλά και από ιδεολογικούς σκοπούς.

⁵⁴ Abdulsalam Mas'ud, Almustapha Alhaji Aliyu and El Maude Jibreel Gambo (2014) "Tax Rate and Compliance in Africa" *European Journal of Accounting Auditing and Financial Research*" Vol. 2 pp 22-30

ολόκληρου του πληθυσμού σε σχέση με το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν της χώρας. Για την ανεξάρτητη μεταβλητή του φορολογικού συντελεστή, χρησιμοποιήθηκε ο εταιρικός φορολογικός συντελεστής κάθε κράτους. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υπάρχει έντονη αρνητική συσχέτιση μεταξύ φορολογικών συντελεστών και φορολογικής συμμόρφωσης. Συγκεκριμένα αύξηση των φορολογικών συντελεστών μειώνουν την συνολική φορολογική συμμόρφωση των κατοίκων μιας χώρας. Με βάση τα αποτελέσματα αυτά, συστήνεται η μείωση των φορολογικών συντελεστών κυρίως στα Αφρικανικά κράτη που έχουν επιβάλλει οριακούς φορολογικούς συντελεστές μεμεγαλύτερους από 29%.

- Σύμφωνα με τους **Hai and See (2011)** οι περισσότερες εμπειρικές μελέτες έχουν δείξει ότι οι υψηλοί φορολογικοί συντελεστές επηρεάζουν θετικά την μη συμμόρφωση με την φορολογία.⁵⁵
- Σύμφωνα με τον **Clotfelter (1983)**, η αντίληψη των φορολογουμένων ότι πληρώνουν υψηλότερους φόρους από τους γνωστούς τους *ceteris paribus*, αλλά και υψηλότερους φόρους σε συνάρτηση με την ανταποδοτικότητά που αναμένουν με τη μορφή δημοσίων υπηρεσιών και αγαθών, είναι ευθέως ανάλογη με υψηλότερη καταγραφή φοροδιαφυγής και επομένως χαμηλότερης φορολογικής συμμόρφωσης. Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγουν και οι **Joulfaian and Rider (1998)**.
- **O Cevat Bilgin (2014)** υποστηρίζει την αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή άτομα με υψηλά εισοδήματα είναι ικανοποιημένα από την οικονομική – εισοδηματική τους κατάσταση και για το λόγο αυτό είναι πρόθυμα να πληρώσουν περισσότερους φόρους. Θα λέγαμε ότι βλέπουν περισσότερο δίκαιο να πληρώνουν φόρους αυτοί που έχουν μεγαλύτερα εισοδήματα.⁵⁶

⁵⁵ Hai, O. and See L (2011) “Intention of Tax Non-Compliance-Examine the Gaps” *International Journal of Business and Social Science* Vol 2 (7) pp 79-83

⁵⁶ Εδώ έχουμε να κάνουμε και με τη θεωρία της πληρωμής του φόρου. Αν υπερσχύει η ανταποδοτικότητα τότε άτομα με χαμηλό εισόδημα θα πρέπει να πληρώνουν υψηλότερους φόρους, εάν ισχύει η φοροδοτική ικανότητα τότε οι πλουσιότεροι θα πρέπει να είναι αυτοί που θα πληρώνουν περισσότερους φόρους και ίσως οι κατώτερες τάξεις δεν θα πρέπει να πληρώνουν καθόλου φόρους. Σε γενικές γραμμές στα περισσότερα κράτη κυρίως της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης υπερσχύει η αρχή της φοροδοτικής ικανότητας. Η αρχή της ανταποδοτικότητας έχει ισχύει σε πιο νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις και πολιτικές.

4.4 Εμπειρικές Μελέτες – Πρακτικές που δεν επαληθεύουν τα νεοκλασικά υποδείγματα.⁵⁷

Ένα αριθμητικό παράδειγμα θα βοηθούσε στη διεξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με την διαπίστωση του εάν και κατά πόσο είναι ρεαλιστική η συγκεκριμένη συλλογιστική. Στην επόμενη παράγραφο παραθέτουμε ένα αριθμητικό παράδειγμα το οποίο δείχνει ότι πράγματι η κλασική θεωρία υπερεκτιμά το πραγματικό επίπεδο της φοροδιαφυγής.

Το άτομο επιλέγει το δηλωθέν εισόδημα που μεγιστοποιεί τη χρησιμότητά του. Ας υποθέσουμε λ.χ ότι ένα άτομο Α. κερδίζει 10000 Ευρώ τα οποία αποκρύπτει από τις φορολογικές αρχές. Εάν ο οριακός συντελεστής είναι 30%⁵⁸, τότε το κόστος της συμμόρφωσης ανέρχεται για τον Α σε $10.000 \times 30\% = 3.000,00$ Ευρώ. Αυτό δηλαδή είναι το ποσό που κερδίζει εάν αποφασίσει να φοροδιαφύγει. Μια δεύτερη υπόθεση που κάνουμε είναι η πιθανότητα εντοπισμού από τις φορολογικές αρχές, έστω 3%. Με βάση τα παραπάνω πρέπει να βρούμε πόσο πρέπει να είναι το πρόστιμο ώστε να λειτουργήσει αποτρεπτικά στο άτομο και να συμμορφωθεί δηλώνοντας το εισόδημα. Το πρόστιμο για απόκρυψη 10.000 ευρώ θα πρέπει να ανέλθει στα 100.000 Ευρώ ($100.000 \times 3\% = 3000$). Διότι σε αυτό το ύψος της ποινής ταυτίζεται το κόστος συμμόρφωσης με την προσδοκώμενη απώλεια από τη μη συμμόρφωση. Με δεδομένο λοιπόν το ποσό που κερδίζει ο φορολογούμενος και την πιθανότητα εντοπισμού στο 3% (μια υπόθεση πολύ ρεαλιστική), η χρηματική ποινή που πρέπει να επιβληθεί στο παραβάτη θα πρέπει να είναι δέκα φορές μεγαλύτερη από το αποκρυπτόμενο εισόδημα. Η θεωρία λοιπόν καταλήγει σε μη ρεαλιστικά συμπεράσματα, διότι εάν δεχθούμε την καθολική ισχύ της και τα δεδομένα που ισχύουν στους φορολογικούς ελέγχους, τότε το μεγαλύτερο ποσοστό (εάν όχι όλοι) των πολιτών θα έπρεπε να φοροδιαφεύγουν. Από την άλλη πλευρά η πολιτεία στηριζόμενη σε αυτή την υπόθεση, προκειμένου να διευρύνει το επίπεδο φορολογικής συμμόρφωσης των πολιτών θα πρέπει, σύμφωνα με τη θεωρία, να εντείνει τους φορολογικούς ελέγχους, μεγεθύνοντας όμως με αυτό το τρόπο το κόστος της δημόσιας υπηρεσίας σε απαγορευτικά πολλές φορές επίπεδα.

⁵⁷ Θα γίνει εκτενής αναφορά στο μέρος Β που αφορά τους μη οικονομικούς παράγοντες επιρροής φορολογικής συμμόρφωσης. Εδώ γίνεται μια περιεκτική αναφορά ορισμένων μελετών που δεν επαληθεύουν επαρκώς το βασικό νεοκλασικό υπόδειγμα.

⁵⁸ Για λόγους απλούστευσης υποθέτουμε: α) ότι ο φορολογούμενος υποχρεούται μόνον σε καταβολή φόρου εισοδήματος και β) υπάρχει ένας φορολογικός συντελεστής οπότε οριακός και μέσος φορολογικός συντελεστής ταυτίζονται.

- Πλήθος εμπειρικών μελετών υποστηρίζουν ότι η φορολογική συμμόρφωση στην πράξη είναι πολύ υψηλότερη από αυτή που προβλέπει το σχετικό υπόδειγμα. Σε μια από αυτές Οι **J.Andreoni, et al** (1998)⁵⁹ αφού επεξεργάστηκαν υλικό από το Πρόγραμμα Εκτίμησης Φορολογικής Συμμόρφωσης που παρείχαν οι Υπηρεσίες Εγχώριων Εσόδων των Η.Π.Α.⁶⁰ κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι περίπου τα 2/3 των πολιτών αποδίδει τους φόρους σωστά. Μόνον στο 1/5 των φορολογουμένων διαπιστώθηκε σημαντική απόκλιση μεταξύ πραγματικού και δηλωθέντος εισοδήματος ενώ οι πιθανότητες φορολογικού ελέγχου αλλά και οι ποινές που αντιμετωπίζουν οι πολίτες εκείνη τη περίοδο ήταν σχετικά μικρές.
- Το ποσοστό φορολογικών ελέγχων που διενεργείται από την Εσωτερική Φορολογική Διοίκηση των Η.Π.Α δεν ξεπερνά το 1% οι δε φορολογικές ποινές είναι επίσης πολύ χαμηλές. Στις περισσότερες των περιπτώσεων οι φορολογούμενοι καλούνται να πληρώσουν τον διαφυγόντα φόρο πλέον των προσαυξήσεων δηλαδή τόκων και ελάχιστο ποσό καταβολής προστίμου.⁶¹
- Επίσης σε έρευνα που διεξάχθηκε σε 26 καντόνια της Ελβετίας την περίοδο 1970-1995,⁶² διαπιστώθηκε ότι οι βασικές μεταβλητές του κλασικού υποδείγματος της φοροδιαφυγής δεν επαληθεύονται στη πράξη. Συγκεκριμένα η οικονομετρική εκτίμηση, έδειξε ότι η μεταβλητή της πιθανότητας εντοπισμού δεν ήταν στατιστικά σημαντική και εν πάση περιπτώσει η επιρροή της είχε αντίθετη κατεύθυνση σε όσα πρεσβεύει η θεωρία, αφού η αύξηση της είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση και όχι τη μείωση της φοροδιαφυγής. Μόνον η μεταβλητή της ποινής ήταν στατιστικά σημαντική και η επιρροή της στη φορολογική συμμόρφωση ήταν σύμφωνη με την οικονομική θεωρία.⁶³
- Σύμφωνα με τους **J. Alm και L. Gomez (2008)** το πραγματικό ποσοστό των φορολογικών ελέγχων στις Η.Π.Α που πραγματοποιείται από την Εσωτερική Φορολογική Υπηρεσία είναι κάτω από 1%, ενώ πολλές φορές δεν υπάρχουν ποινές πέραν από το φόρο που καλείται να πληρώσει ο φορολογούμενος καθώς

⁵⁹ J.Andreoni, B.Erard, J.Feinstein “Tax Compliance” *Journal of Economic Literature* (1998) pp818-860,

⁶⁰ Taxpayer Compliance Measurement Program (TCMP) of U.S Internal Revenue Service.

⁶¹ J. Alm and Juan Luis Gomez (2008) “Social Capital and Tax Morale in Spain” *Economic Analysis and Policy Vol 38 pp 73-87*

⁶² Για πληρέστερη ανάλυση της έρευνας βλ. **B. Frey, L. Feld (2002)** “Deterrence and Morale in Taxation: An empirical Analysis” *CESifo Working Paper No 760 Categ.1: Public Finance*.

⁶³ Για περισσότερες έρευνες αναφορικά με την κριτική του νεοκλασικού υποδείγματος βλ και P. Mitrakos et al (2014) “A Theoretical analysis of the social and political factors influencing tax compliance in Greece” *Thales Research Programme Section 7 Economics and Tourism*

και κάποιες προσαυξήσεις που αφορούν στο χρονικό ορίζοντα μεταξύ του πραγματοποιηθέντος και του ελεγχόμενου εισοδήματος. Σε κάθε περίπτωση ακόμα και στην περίπτωση που επιβάλλονται φορολογικές ποινές αυτές είναι μικρές και δεν μπορούν να δικαιολογήσουν την φοροδιαφυγή ως τελική επιλογή των ατόμων απέναντι στις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Και με το ίδιο σκεπτικό δε μπορούν να δικαιολογήσουν δυνητικά κέρδη απόκρυψης φορολογητέας ύλης από τις φορολογικές τους δηλώσεις. Μια καθαρά οικονομική ανάλυση των ποινών λόγω φοροδιαφυγής προτείνει ότι οι περισσότεροι λογικά σκεπτόμενοι φορολογούμενοι είτε θα έπρεπε να δηλώνουν χαμηλότερο εισόδημα στην Εσωτερική Φορολογική Υπηρεσία, είτε να δηλώνουν υψηλότερες δαπάνες ή άλλες ελαφρύνσεις, διότι σε τελική ανάλυση είναι σχεδόν απίθανο να ελεγχθούν και να πληρώσουν για τις συγκεκριμένες παραβάσεις⁶⁴

- Ο **Richardson (2006)** βασιζόμενος σε δεδομένα από 45 κράτη χρησιμοποιώντας ανάλυση παλινδρόμησης OLS απέδειξαν ότι οι μη οικονομικές μεταβλητές, όπως η πολυπλοκότητα και η δικαιοσύνη του φορολογικού συστήματος έχουν μεγαλύτερο αντίκτυπο στην τελική απόφαση των φορολογουμένων για το εάν θα φοροδιαφύγουν ή όχι. Περαιτέρω η παρούσα έρευνα έδειξε ότι ο ρόλος των φορολογικών συντελεστών δεν επηρεάζει σημαντικά την φοροδιαφυγή.

Αναφορικά με τις μελέτες που έχουν διεξαχθεί και ασκούν κριτική στο υπόδειγμα A-S θα πρέπει να τονίσουμε ότι το υπόδειγμα δεν έχει πλήρη εφαρμογή στις πιο ανεπτυγμένες χώρες, σε αυτές δηλαδή όπου αφενός δεν υπάρχει εκτεταμένη φοροδιαφυγή, δεν υπάρχει υψηλή διαφθορά και υπάρχει εάν υψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, δηλαδή μια οικονομική ευρωστία της εκάστοτε χώρας. Για τις αναπτυσσόμενες χώρες η προσφυγή στην φοροδιαφυγή είναι πολλές φορές ζήτημα επιβίωσης. Επιπρόσθετα σε αυτές τις χώρες η διαφθορά και η εκτεταμένη φοροδιαφυγή αποτελούν φαινόμενα που εμφανίζονται συνήθως πολύ πιο έντονα σε σύγκριση με τις ανεπτυγμένες χώρες. Οπότε το μοντέλο A-S μπορεί να έχει πολύ μεγαλύτερη εφαρμογή στις φτωχότερες χώρες γενικά, όπου οι φορολογούμενοι αναγκάζονται να φοροδιαφύγουν για λόγους άμυνας και οικονομικής επιβίωσης και οι ηθικές αναστολές μειώνονται όταν υπάρχουν

⁶⁴ Βλέπε επίσης και **Webley P, Robben H, Elffers H, Hessing D (1991)** Tax Evasion: An experimental Approach Cambridge, U.K. Cambridge University Press

σοβαρότερα ζητήματα όπως είναι η φτώχεια, η οικονομική εξαθλίωση και η ανέχεια.

Η σημασία των συναισθημάτων στην οικονομική συμπεριφορά

Μία άποψη η οποία απομακρύνει το άτομο και την επιχείρηση από την καθαρά ορθολογιστική άποψη του κέρδους και της μεγιστοποίησής του, διαμορφώνεται από τους **Corsos Anne & Rizopoulos Yorgos (2011)** οι οποίοι διατείνονται ότι τα ανθρώπινα συναισθήματα προκαλούν καταστάσεις όπως είναι ο αλτρουισμός, η ανταποδοτικότητα, η συμπάθεια, η φιλανθρωπία, κάτι το οποίο δεν λαμβάνουν υπόψη οι περισσότεροι οικονομολόγοι και υφίσταται σχεδόν σε κάθε οικονομική συναλλαγή πέραν της τελικής απόφασης του ατόμου για το εισόδημα που θα δηλώσει στις φορολογικές αρχές. Τα συναισθήματα και οι συνέπειές τους έχουν θέση στις οικονομικές αποφάσεις και συμπεριφορές και συνδέονται με μηχανισμούς νευρώνων που μπορεί να οδηγήσουν στην αυτοκριτική εάν η συμπεριφορά δεν είναι ενδεδειγμένη σύμφωνα με τη συνείδηση του ατόμου και γενικότερα στην απόρριψη συμπεριφορών που έχουν εγωκεντρικό χαρακτήρα. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά έχουν να κάνουν με το πως τα ίδια τα άτομα έχουν διαμορφώσει τις δικές τους στάσεις και πεποιθήσεις, κάτι το οποίο επηρεάζεται τόσο από τον τρόπο που ενεργεί το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας, αλλά και από προσωπικά βιώματα και χαρακτηριστικά του ίδιου του ατόμου.

4.5 Τα θετικά σημεία του Νεοκλασικού Υπόδειγματος

Παρά τις αδυναμίες και τις κριτικές που δέχθηκε το υπόδειγμα των M Allingham – A. Sandmo (1972), κατάφερε να εντοπίσει τις **βασικές οικονομικές παραμέτρους** που επηρεάζουν τη φορολογική συμμόρφωση που είναι οι εξής:

- **το ύψος του εισοδήματος του φορολογουμένου (agent),**
- **το ύψος των φορολογικών κυρώσεων μεταφρασμένο σε καθαρά οικονομική βάση.**
- **η πιθανότητα φορολογικού ελέγχου**
- **και το ύψος των φορολογικών συντελεστών.**

Άλλωστε αυτό το μοντέλο έχει απασχολήσει πολλούς μεταγενέστερους μελετητές και αποτέλεσε τη βάση στην οποία στηρίχθηκαν σχεδόν όλες οι μετέπειτα μελέτες με παρόμοιο αντικείμενο. Συνοπτικά θα λέγαμε ότι με βάση την μεταγενέστερη ενασχόληση των επιστημόνων αναφορικά με το συγκεκριμένο αντικείμενο. το συγκεκριμένο άρθρο αποτελεί τομή του κλάδου της Φορολογικής Συμμόρφωσης και της Φοροδιαφυγής.⁶⁵

Επιπρόσθετα μπορεί κανείς να εντοπίσει τις βασικές μεταβλητές που επηρεάζουν την φοροδιαφυγή και την φορολογική συμμόρφωση σε πλήθος κρατών τα οποία κατά κανόνα έχουν χαμηλότερο δείκτη ανάπτυξης, υψηλή διαφθορά και μεγάλο ύψος παραοικονομίας. Η έλλειψη παροχής επαρκών δημοσίων αγαθών στους πολίτες, το υψηλό επίπεδο διαφθοράς και παραοικονομίας αλλά και φαινόμενα υψηλής και αχρείαστης γραφειοκρατίας δημιουργούν μία αίσθηση στους πολίτες ότι δεν υπάρχει κανείς σοβαρός λόγος φορολογικής τους συμμόρφωσης πέραν των κυρώσεων που θα έχουν εάν εντοπιστούν να φοροδιαφεύγουν.

Παράλληλα μια άλλη ομάδα μελετητών η οποία αντιλήφθηκε την διάσταση μεταξύ πραγματικότητας και των θεωρητικών νεοκλασικών υποδειγμάτων, προσπάθησε να αναζητήσει λόγους που δικαιολογούν την φορολογική συμπεριφορά έξω από τα καθιερωμένα πλαίσια της ατομικής οικονομικής λογικής.⁶⁶ Επειδή η οικονομική λογική επιβάλλει την προσφυγή στη φοροδιαφυγή οι συγκεκριμένοι ερευνητές αντέστρεψαν το κλασικό ερώτημα που απασχόλησε αρχικά την επιστημονική κοινότητα που είναι: «Γιατί οι άνθρωποι φοροδιαφεύγουν» και αναζήτησαν απαντήσεις στο ερώτημα: «για ποιο λόγο οι περισσότεροι άνθρωποι συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις».⁶⁷ Η συμπεριφορά του

⁶⁵ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι **οι αναφορές (citations)** στο συγκεκριμένο άρθρο μέχρι τις αρχές του έτους 2023 έχουν ξεπεράσει τις **8.000**, και επιπρόσθετα κατά τα έτη 2021 και 2022 υπάρχει ένα πλήθος άρθρων που αναφέρονται στη συγκεκριμένη μελέτη, δηλαδή σχεδόν 50 έτη μετά την δημοσίευσή του.

⁶⁶ Βλ. λ.χ. Frey (1997), Frey – Feld (2002), Posner (2000), Torgler (2001), Frey (2003) Torgler (2007), Torgler – Schneider (2005), L. Bosco – L. Mittone (1997), Alm – Jackson - McKee (1992), Alm – Gomez (2008), Martinez – Vazquez – Torgler (2009)

⁶⁷ Βλ. **B. Torgler (2001)** “What do we Know about tax morale and tax compliance? *International Review of Economics and Business* Vol 48 : 395-419, Επίσης οι **Mummert, A and Schneider F. (2002)** The German Shadow Economy: Parted in a United Germany? FinanzArchiv. pp 287-317 αντέστρεψαν το βασικό ερώτημα γιατί ο κόσμος κινείται στη μαύρη οικονομία και προσπάθησαν να δώσουν απάντηση στην αντίθετη ερώτηση: γιατί κινούμαστε στην επίσημη οικονομία. Το σκεπτικό είναι παρόμοιο. Η εφαρμογή μονόπλευρων οικονομικών υποδειγμάτων οδηγεί το άτομο με μαθηματική ακρίβεια στην παραοικονομία. Επομένως πρέπει να ανακαλύψουμε ποια είναι τα βαθύτερα αίτια που ωθούν τους περισσότερους να παραμένουν στην επίσημη οικονομία.

ατόμου – φορολογουμένου δε μπορεί και δε πρέπει να αντιμετωπιστεί αποκλειστικά με οικονομικά κριτήρια ενώ η επιβολή αποτρεπτικών μέτρων για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής δεν αποτελεί μονόδρομο. Ο άνθρωπος είναι ένα πολιτικό και κοινωνικό ον και στην τελική του απόφαση για την πληρωμή ή όχι των φόρων λαμβάνονται υπόψη παράγοντες που ξεφεύγουν από την καθαρή οικονομική λογική της μεγιστοποίησης του εισοδήματός του.

4.6 Κριτική του υποδείγματος από την Βιβλιογραφία

- Λαμβάνοντας υπόψη όλες τις παραπάνω ενστάσεις οι **B.Fortin, G Lacroix, MC Villeval (2007)** εξέφρασαν την ακραία άποψη ότι το νεοκλασικό μοντέλο όπως έχει παρουσιαστεί από τους Allingham & Sandmo (1972) εμφανίζει τον φορολογούμενο ως ένα πλήρως ατομικιστικό και ανήθικο ον.
- Κινούμενοι στο ίδιο μήκος κύματος οι **J. Cullis – A. Lewis (1997)**, διακρίνουν τρεις κατηγορίες προσεγγίσεων επεξήγησης της φορολογικής συμμόρφωσης. Η πρώτη εστιάζει αποκλειστικά σε οικονομικούς παράγοντες και χρησιμοποιεί παραδοσιακά οικονομικά εργαλεία, την οποία ονομάζουν «σοβινιστική» προσέγγιση προφανώς με μια διάθεση έντονης κριτικής στο αλάθητο των οικονομολόγων οι οποίοι προσπαθούν να ερμηνεύσουν τη φορολογική συμμόρφωση με βάση αποκλειστικά τα στενά ατομικιστικά - οικονομικά συμφέροντα των ατόμων. Η δεύτερη προσέγγιση είναι η πιο ήπια η οποία τονίζει την σπουδαιότητα των αξιών, στάσεων, συμπεριφορών και του ήθους στη φορολογική συμμόρφωση. Σύμφωνα με αυτή τη προσέγγιση το πρόβλημα της φορολογικής συμμόρφωσης εμπεριέχει και κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά. Η τρίτη προσέγγιση στηρίζεται στο κλάδο της οικονομικής ψυχολογίας. Εμπεριέχει τόσο στοιχεία ορθόδοξου οικονομικού περιεχομένου όσο και ψυχολογικά στοιχεία τα οποία επηρεάζουν το άτομο στην τελική του απόφαση και κρίση. Όλα αυτά αποτελούν μέρος της συνάρτησης χρησιμότητάς του. Η τελική λοιπόν επιλογή του ατόμου αποτελεί συνάρτηση τόσο καθαρά οικονομικών στοιχείων, όπως είναι η στάθμιση του ρίσκου της φοροδιαφυγής, η πιθανότητα ελέγχου το επιπλέον εισόδημα που αποκτάται, όσο και κοινωνικοί κανόνες, όπως είναι ο στιγματισμός από την πράξη της φοροδιαφυγής ή εσωτερικοί κανόνες (συνείδηση). Όλες αυτές οι μεταβλητές συνεκτιμώνται και λαμβάνονται υπόψη στη τελική απόφαση του

φορολογούμενου. Μπορούμε να πούμε ότι η τελευταία αυτή προσέγγιση είναι πιο πλήρης και πιο πολυδιάστατη από αυτή του νεοκλασικού μοντέλου.

- Ο **Frey (2003)** επισημαίνει ότι τα υποδείγματα που ερμηνεύουν την φορολογική συμπεριφορά με αποκλειστικά ορθολογιστικά στοιχεία σκιαγραφούν τον “**Homo Economicus**” και έχουν εφαρμογή σε άτομα μηδενικής ή ελάχιστης φορολογικής συνείδησης. Σε αυτή τη κατηγορία φορολογουμένων πρέπει να εφαρμόζονται αποκλειστικά αποτρεπτικές και κατασταλτικές μέθοδοι αντιμετώπισης της φοροδιαφυγής (deterrence policy measures). Όμως τα άτομα – φορολογούμενοι δεν ανήκουν αποκλειστικά σε μια κατηγορία αλλά σε πολλές, κάποιιοι είναι πάντοτε νομοταγείς, κάποιιοι αναπτύσσουν φορολογική συνείδηση όταν εισπράξουν σεβασμό από τις αρχές ενώ κάποιιοι προσπαθούν πάντα να μην πληρώνουν φόρο. Για το λόγο αυτό η αντιμετώπιση της φορολογικής συμμόρφωσης αποτελεί μια πολύπλοκη διαδικασία.
- Οι **J. Andreoni et al (1998)**, εκτιμούν ότι η προσέγγιση της φορολογικής συμμόρφωσης πρέπει να είναι πολύπλευρη και όχι μονοδιάστατη. Θα πρέπει να εξεταστεί ως πρόβλημα δημόσιας οικονομικής θεωρίας, επιβολής νόμου, οργανωτικού σχεδιασμού, προσφοράς εργασίας και ηθικής ή συνδυασμού όλων των παραπάνω.

4.7 Καθορισμός νέων στόχων από την ανάλυση του συνδυασμού οικονομικών μεταβλητών με κοινωνικές – ψυχολογικές παραμέτρους.

Σύμφωνα επίσης με τον **G. Richardson (2008)**: είναι λίγες οι έρευνες που εστιάζουν στη σχέση που μπορεί να υπάρξει μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών (cultural differences) και φοροδιαφυγής. Δηλαδή η φορολογική συμμόρφωση αποτελεί ένα πολιτιστικό χαρακτηριστικό με συνέπεια να υπάρχει διαφορετική αντιμετώπισή της μεταξύ πολιτών διαφορετικών κρατών, εθνών και κυρίως διαφορετικής κουλτούρας. Σε αυτό το πλαίσιο νέες οικονομικές θεωρίες και επιστημονικές προσεγγίσεις έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια με κοινωνιολογικό, πολιτικό και ψυχολογικό υπόβαθρο. Ανάμεσα τους ξεχώρισαν όσες κατάφεραν να εισάγουν καινοτομίες με τη χρήση εργαλείων άλλων κοινωνικών επιστημών διατηρώντας παράλληλα τη βασική μεθοδολογία της οικονομικής επιστήμης.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω η **φορολογική ηθική** αποτελεί έννοια κλειδί στην μελέτη της φορολογικής συμπεριφοράς. **Στα νεοκλασικά μοντέλα** καθώς και στα παραδοσιακά οικονομετρικά μοντέλα φοροδιαφυγής, η **φορολογική ηθική ή φορολογική συνείδηση εκλαμβάνεται ως κάτι δεδομένο και εξωγενώς προσδιορισμένο**, με συνέπεια η φορολογική συμμόρφωση να μην μπορεί να εξηγηθεί σε ικανοποιητικό βαθμό. Στην παρούσα διατριβή η φορολογική ηθική θα εξεταστεί ως επεξηγηματική – εξαρτημένη μεταβλητή δηλαδή θα τεθεί στην αριστερή πλευρά της εξίσωσης και το μοντέλο που προσδοκούμε να κατασκευάσουμε θα έχει στη δεξιά πλευρά του όλες τις μεταβλητές που θα προσπαθήσουν να την εξηγήσουν.

Κεφάλαιο 5. Βιβλιογραφική Επισκόπηση Δημογραφικών Παραγόντων επιρροής φορολογικής συμμόρφωσης και φορολογικής συνείδησης

5.1 Γενικά

Στο παρόν κεφάλαιο θα εξετάσουμε τις βασικότερες **δημογραφικές μεταβλητές που επηρεάζουν την φορολογική συμμόρφωση και την φορολογική ηθική**. Σύμφωνα με την μέχρι σήμερα επιστημονική βιβλιογραφία οι πιο σημαντικές θεωρούνται οι παρακάτω:

- Η Οικογενειακή κατάσταση (marital status)
- Το Φύλο (sex)
- Το ύψος του εισοδήματος
- Η ηλικία (age) και
- Το επίπεδο εκπαίδευσης.

5.2 Οικογενειακή κατάσταση

Η οικογενειακή κατάσταση μπορεί επίσης να επιδρά περισσότερο ή λιγότερο στη φορολογική συνείδηση των πολιτών. Συνήθως οι οικογένειες δρουν πιο συντηρητικά και προσπαθούν να συμμορφώνονται περισσότερο με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Στο κομμάτι της ηλικίας των φορολογουμένων, οι εργένηδες εμφανίζουν μεγαλύτερη ελευθεριότητα τόσο στις σχέσεις τους όσο και στις υποχρεώσεις τους με το κράτος και έτσι είναι περισσότερο πιθανό να εμφανίζουν χαμηλότερη φορολογική συνείδηση. Οι ηλικιωμένοι λ.χ. εμφανίζουν *ceteris paribus* υψηλότερη φορολογική συνείδηση, διότι νιώθουν μεγαλύτερη ασφάλεια από τις κρατικές δομές (όπως λ.χ. η αστυνόμευση, η καταπολέμηση του εγκλήματος που μόνο ένα κράτος μπορεί να τους προσφέρει με ασφάλεια) ενώ επιπρόσθετα είναι αποδέκτες οικονομικών απολαβών (συντάξεων) και ως εκ τούτου βλέπουν την φορολογία ως όχημα που δίνει το δικαίωμα στους ίδιους να έχουν απτά κοινωνικά και οικονομικά πλεονεκτήματα αφενός και αφετέρου μεγαλύτερη ασφάλεια μέσω φυσικά των παρεχόμενων δημοσίων αγαθών, όπως είναι η καλύτερη αστυνόμευση.

Εμπειρικές μελέτες που αφορούν στην οικογενειακή κατάσταση των ατόμων

- Έρευνα που έλαβε χώρα στην Ινδία με δεδομένα από το WVS για τα χρονικά διαστήματα 1990 και 1995/1996 από τον **Torgler (2004)** με την οικονομετρική μέθοδο probit έδειξε ότι οι παντρεμένοι έχουν σημαντικά υψηλότερη φορολογική συνείδηση από τους ανύπαντρους, ενώ όσοι τελούν υπό χηρεία επίσης εμφανίζουν επίσης υψηλότερη φορολογική ηθική από τους ανύπαντρους. Στην ίδια έρευνα που διενεργήθηκε από τον Torgler για τη χώρα της **Ιαπωνίας** τα ευρήματα ήταν τα ίδια αναφορικά με την υψηλότερη φορολογική ηθική των παντρεμένων σε σχέση με αυτή των ανύπαντρων.

5.3 Το φύλο

Το **φύλο των φορολογουμένων** έχει υποστηριχθεί ότι επηρεάζει σημαντικά την φορολογική συμμόρφωση και ότι οι γυναίκες είναι συνήθως πιο νομοταγείς και πιο συνεπείς με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις σε σχέση με τους άνδρες. Λ.χ. οι **Vogel (1974)** και **Mason & Calvin (1978)** έχουν δείξει ότι το επίπεδο φορολογικής συμμόρφωσης στις γυναίκες είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο των αντρών. Από την άλλη πλευρά οι **Jackson & Milliron (1986)** εκτιμούν ότι το κενό που υπάρχει μεταξύ ανδρών και γυναικών αναφορικά με την φορολογική συμμόρφωση, τείνει να εξαλειφθεί με το πέρασμα του χρόνου. Από την άλλη πλευρά υπάρχει και η άποψη ότι το κενό φορολογικής συμμόρφωσης υπέρ των γυναικών τείνει να διατηρείται παρά το πέρασμα του χρόνου (**Brooks & Doob 1990**).

Εμπειρικές μελέτες που εξετάζουν το φύλο

Αναφορικά με τη **μεταβλητή του φύλου** οι ψυχολογικές και κοινωνικές μελέτες προτείνουν ότι οι γυναίκες εμφανίζονται περισσότερο συμμορφούμενες με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις (**Tittle 1980**). Αυτό μπορεί να εξηγηθεί και από το γεγονός ότι στις περισσότερες χώρες διεκδικούν υψηλότερες θέσεις σε επιχειρηματικές ή εμπορικές ή άλλου τύπου δραστηριότητες και δεδομένου ότι αποτελούν μειοψηφία καλούνται να αποδείξουν ότι είναι εξίσου καλές με τους άνδρες.

Το τελευταίο τις κάνει να είναι περισσότερο τυπικές με όλες τους τις υποχρεώσεις και μέσα σε αυτές εντάσσεται και η φορολογία. Οπότε σε γενικές γραμμές οι γυναίκες

τείνουν να συμμορφώνονται περισσότερο με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις από ότι οι άνδρες. Συνοπτικά μπορούμε να πούμε ότι οι γυναίκες αποφεύγουν περισσότερο το ρίσκο (risk averse), είναι περισσότερο συντηρητικές στα εργασιακά ζητήματα και είναι γενικότερα πιο τυπικές σε όλες τις εργασιακές – φορολογικές υποχρεώσεις τους (**Jackson and Milliron 1986**).

- Έρευνα που διενεργήθηκε στο **Πακιστάν** από τους **Cyan M et al (2016)** με την κλασική μέθοδο του ερωτηματολογίου με συνολικό αντιπροσωπευτικό δείγμα 2.562 ατόμων μεταξύ 13 μεγάλων περιοχών της χώρας, όπου η φορολογική συνείδηση προσδιορίζεται από την κλασική ερώτηση κατά πόσο συμφωνεί ή διαφωνεί κάποιος με το να μην δηλώνει μέρος ή το συνολικό του εισοδήματός τους στις φορολογικές αρχές. Η εν λόγω ερώτηση περιλαμβάνει συμφωνία ή διαφωνία σε κλίμακα από 1 έως 5 όπου το 1 υπονοεί έντονη συμφωνία και το 5 έντονη διαφωνία με την παραπάνω πρόταση. Η έρευνα καλύπτεται με την μέθοδο του οικονομετρικού μοντέλο probit το οποίο περιγράφεται από την εξίσωση:

$$\text{Tax Morale} = \beta_0 + \beta_1 X_i + \beta_2 I_i + \epsilon_i$$

όπου:- **X** το διάνυσμα που περιλαμβάνει όλες τις δημογραφικές μεταβλητές και

- **I**: το διάνυσμα που περιλαμβάνει όλες τις κοινωνικοοικονομικές μεταβλητές.

Από την συγκεκριμένη μελέτη προκύπτει καταρχήν ότι **οι γυναίκες έχουν πολύ μεγαλύτερη φορολογική ηθική από τους άνδρες**, κάτι το οποίο είναι συμβατό με τη γενική θεωρία. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι γυναίκες παρουσιάζουν μεγαλύτερη φορολογική συνείδηση διότι το Πακιστάν είναι ένα κράτος με μακρά Μουσουλμανική παράδοση όπου η θέση της γυναίκας είναι σαφώς κατώτερη από αυτή του άνδρα. Συνέπεια αυτής της κατάστασης είναι ότι οι γυναίκες είναι πιο νομοταγείς σε κάθε δραστηριότητά τους είτε πρόκειται για θρησκευτικά καθήκοντα, είτε για τα ζητήματα της οικογένειας, είτε για θέματα που έχουν να κάνουν με την επιχειρηματική τους δραστηριότητα αλλά και με το ρόλο τους ως φορολογούμενες απέναντι στις φορολογικές αρχές.

- **Οι McGee R. & Tyler M (2006)** προχώρησαν σε μελέτη η οποία περιλαμβάνει **33 χώρες της Ευρώπης συμπεριλαμβανομένη και της Τουρκίας**, με τη μέθοδο της **συνέντευξης** που είχαν ήδη πραγματοποιήσει άλλοι ερευνητές και συγκεκριμένα οι **Inglehart et al (2004)**. Πρόκειται για απαντήσεις σε ερωτήσεις σχετικά με το εάν και κατά πόσο ηθική είναι η φοροδιαφυγή. Το σύνολο του

δείγματος περιλαμβάνει 200,000 άτομα σε 81 κοινότητες των 33 χωρών. Πρόκειται για ένα τεράστιο νούμερο το οποίο μπορεί να αποδειχθεί πολύτιμο για οποιονδήποτε ερευνητή επιθυμεί να το χρησιμοποιήσει σε εμπειρικές μελέτες κοινωνικού χαρακτήρα. Ο Οργανισμός από τον οποίο επιλέχθηκαν τα δεδομένα και οι απαντήσεις είναι ο Οργανισμός Κοινωνικών Ερευνών και Ατομικών Πεποιθήσεων (**Human Beliefs and Values Surveys**). Παρόλαυτα σύμφωνα με τους **McGee & Tyler (2006)** είναι πιθανό οι απαντήσεις να δείχνουν κάποια μεροληψία εξαιτίας της μεθόδου που εφαρμόστηκε δηλαδή της συνέντευξης πρόσωπο με πρόσωπο. Και τούτο διότι πολλά άτομα είναι πιθανόν να απαντήσουν διαφορετικά και με μεγαλύτερη επιφύλαξη σε σύγκριση με το εάν είχαν να συμπληρώσουν ανώνυμο ερωτηματολόγιο. Η ερώτηση που τέθηκε είναι: *Το να αποφύγεις την πληρωμή φόρων εάν σου δοθεί η ευκαιρία το θεωρείς πάντοτε μη δικαιολογημένο;*

Η κλίμακα των απαντήσεων ήταν από 1 έως 10, όπου 1 αντιστοιχεί στην απάντηση ότι η φοροδιαφυγή δεν είναι ποτέ δικαιολογημένη (Tax evasion is never justifiable). Αναφορικά με το **φύλο (gender)** οι γυναίκες, σύμφωνα με την έρευνα ήταν αντίθετες με πιο υψηλό σκορ σε σχέση με τους άνδρες, Συγκεκριμένα μόνο σε 2 χώρες οι άνδρες βρέθηκαν περισσότερο νομοταγείς και σύμφωνοι ότι η φοροδιαφυγή δεν είναι ποτέ δικαιολογημένη. Αντίθετα σε 30 χώρες και σε ποσοστό 90,9% οι γυναίκες βρέθηκαν περισσότερο αντιτιθέμενες στην φοροδιαφυγή, ένα εύρημα που συμφωνεί με τη γενική θεωρία που θέλει τις γυναίκες περισσότερο νομοταγείς και με υψηλότερη φορολογική συνείδηση. Έχει ενδιαφέρον πάντως ότι οι χώρες στις οποίες οι άνδρες ήταν λιγότερο αντίθετοι στην δικαιολόγηση της φοροδιαφυγής ήταν η Ελλάδα και η Πολωνία, εάν και στην Ελλάδα η διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών ήταν μόνο μια ποσοστιαία μονάδα. **Επίσης η Ελλάδα εμφανίζει συνολικά ένα από το μικρότερα σκορ αναφορικά με την αιτιολόγηση της φοροδιαφυγής. Δηλαδή μόνο ένα 37% επί του συνολικού πληθυσμού απάντησαν ότι η φοροδιαφυγή δεν είναι ποτέ δικαιολογημένη.** Αντίθετα σε χώρες όπως η Βουλγαρία (67%), η Δανία (66%) η Ουγγαρία (66%), η Μάλτα (80%) και η Τουρκία (92%) υπήρχε πολύ μεγάλο ποσοστό αυτών που απάντησαν ότι δεν δικαιολογούν ποτέ την φοροδιαφυγή. Συγκεντρωτικά τα περισσότερα κράτη τα οποία είχαν χαμηλό σκορ στην αιτιολόγηση της φοροδιαφυγής δηλαδή χαμηλότερη φορολογική συνείδηση προέρχονταν από κράτη πρώην Σοβιετικές δημοκρατίες με εξαίρεση την

Βουλγαρία που φαίνεται να έχει πολύ υψηλό ποσοστό φορολογικής συνείδησης των πολιτών της.⁶⁸ Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι τα χαμηλά επίπεδα φορολογικής συνείδησης σε αυτές της χώρες οφείλονται στην έλλειψη θρησκευτικών αξιών, στην έλλειψη της εμπιστοσύνης στο νομοθετικό σύστημα και στην έντονη κριτική απέναντι στις κυβερνήσεις τους. Το παραπάνω γεγονός μπορούμε να πούμε ότι αφορά και για τη χώρα μας με εξαίρεση τις θρησκευτικές αξίες που βρίσκονται αρκετά ψηλά σε σχέση με τις άλλες χώρες. Από την άλλη πλευρά η συνέντευξη πρόσωπο με πρόσωπο προϋποθέτει εμπιστοσύνη μεταξύ του ερευνητή και του ερωτώμενου, κάτι που προκαλεί ενδεχόμενη μεροληψία στις απαντήσεις των δεδομένων. Προσωπική μου άποψη είναι ότι λ.χ. στην Τουρκία όπου οι δημοκρατικές διαδικασίες παρουσιάζουν σοβαρά ελλείμματα υπάρχει περίπτωση πολλοί από τους ερωτώμενους να απάντησε αρνητικά την έντονη αντίθεσή του στη φοροδιαφυγή, όχι λόγω πεποιθήσεων αλλά λόγω φόβου. Γενικά όλες οι μελέτες θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερη προσοχή και επιφύλαξη γιατί όπως έχουμε πει, πολλοί άνθρωποι τείνουν να ξεχνούν τις δικές τους παρατυπίες και να εμφανίζουν υψηλότερο φορολογικό φρόνημα από την πραγματικότητα.

5.4 Το ύψος του εισοδήματος

Αναφορικά με το **εισόδημα** των φορολογουμένων, η συγκεκριμένη μεταβλητή μπορεί να αποδοθεί από τη θεωρία ως διφορούμενη, δεδομένου ότι οι εμπειρικές μελέτες που έχουν ασχοληθεί με αυτό το αντικείμενο δείχνουν διαφορετικά αποτελέσματα ενώ σε κάποιες περιπτώσεις η εν λόγω μεταβλητή κρίνεται ως στατιστικά μη σημαντική (**D. Rodriguez-Justicia & B. Theilen (2017)**). Οι λόγοι για τους οποίους δεν υπάρχει συγκεκριμένη ταύτιση μεταξύ συσχέτισης εισοδήματος και φορολογικής ηθικής μπορεί να αποτυπωθούν στο παρακάτω σκεπτικό:

Τα άτομα που έχουν υψηλότερο εισόδημα έχουν κατά κανόνα περισσότερες υποχρεώσεις σε φόρους εξαιτίας της προοδευτικότητας των φορολογικών συντελεστών και παρόλο που έχουν την δυνατότητα να πληρώσουν το φόρο που τους αναλογεί εκφράζουν την δυσαρέσκειά τους γιατί εκτιμούν ότι πληρώνουν περισσότερο φόρο από αυτό που τους αναλογεί. Με άλλα λόγια θα πρέπει η

⁶⁸ Παρόλαυτά για την Βουλγαρία υπάρχουν και έρευνες που έχουν αποδείξει ακριβώς το αντίθετο και τις παραθέτουμε στο κεφάλαιο που ασχολείται με την συσχέτιση μεταξύ διαφθοράς και φορολογικής ηθικής.

συγκεκριμένη μεταβλητή να συγκρίνεται με τους φορολογικούς συντελεστές που ισχύουν σε κάθε χώρα. Εάν οι φορολογικοί συντελεστές είναι σταθεροί τότε ισχύει η αντίθετη άποψη, διότι τα άτομα με χαμηλό εισόδημα επιβαρύνονται με τον ίδιο τρόπο που επιβαρύνονται οι πλουσιότεροι, πράγμα επίσης άδικο γιατί ένας από τους στόχους της φορολογίας είναι και η αναδιανομή εισοδήματος προς τα φτωχότερα στρώματα μίας χώρας. Στην περίπτωση λοιπόν που δεν υπάρχει προοδευτική φορολογική κλίμακα, τότε οι φτωχότεροι θα έχουν χαμηλότερη φορολογική συνείδηση. Η πιο συνηθισμένη περίπτωση είναι να υπάρχει ένα αφορολόγητο ποσό και μετά η φορολόγηση να ανεβαίνει αναλόγως του εισοδήματος. Βέβαια συνήθως σε ένα προοδευτικό φορολογικό σύστημα τα χαμηλά εισοδήματα επιβαρύνονται με μηδενικό συντελεστή και μπορεί να υπάρχει και αρνητικός φόρος εισοδήματος δηλαδή να επιδοτούνται από το κράτος με ένα μικρό ποσό ως αποτέλεσμα άσκησης κοινωνικής πολιτικής από την εκάστοτε κυβέρνηση. Όμως αυτό μπορεί να συμβεί κατά κανόνα στους μόνιμους ή εποχιακούς μισθωτούς που έχουν χαμηλά εισοδήματα. Αντίθετα στους επιχειρηματίες και στους ελεύθερους επαγγελματίες, το χαμηλό εισόδημα όταν είναι πραγματικό και δεν υπάρχει φοροδιαφυγή, τους οδηγεί να πληρώσουν φόρο από το πρώτο ευρώ του εισοδήματός τους. Λ.χ. ένας επαγγελματίας γιατρός που είναι νέος στο επάγγελμα και δεν έχει πελατεία έχει πραγματικό εισόδημα 15.000 ευρώ. Με βάση το συντελεστή που ισχύει σήμερα θα έπρεπε να πληρώνει $15.000 \times 22\% = 3.300$ ευρώ. Όμως τα 15.000 είναι πολύ μικρό ποσό και ουσιαστικά παρέχει τα απαραίτητα στον ελεύθερο επαγγελματία, οπότε του είναι πολύ δύσκολο να μειώσει το εισόδημά του κατά το φόρο που του αναλογεί στο συγκεκριμένο εισόδημα. Έτσι με τον τρόπο που λειτουργεί η φορολογική νομοθεσία ο Ελεύθερος Επαγγελματίας με πραγματικό χαμηλό εισόδημα θα έχει χαμηλή φορολογική συνείδηση και εφόσον έχει την δυνατότητα, θα αποκρύψει μέρος του εισοδήματός του. Από την άλλη πλευρά σε ένα φορολογικό σύστημα με προοδευτικούς φορολογικούς συντελεστές οι οποίοι μπορεί να φτάνουν το 45 ή 50% του φορολογητέου εισοδήματος και αφορούν άτομα με υψηλό εισόδημα, τότε είναι πιο πιθανό αυτή η κατηγορία να εμφανίζει χαμηλή φορολογική ηθική δεδομένου ότι σχεδόν το μισό του εισοδήματός της θα πρέπει να το δώσει στην εφορία. Αυτό οι περισσότεροι φορολογούμενοι το θεωρούν άδικο και γιαυτό προβαίνουν σε φοροδιαφυγή εφόσον τους δίνεται η δυνατότητα. Γιατί οι μισθωτοί που έχουν υψηλά εισοδήματα δεν μπορούν να φοροδιαφύγουν καθότι δηλώνονται από την εταιρία εκτός εάν η εταιρία είναι μικρού μεγέθους και έρθουν σε διαπραγμάτευση με την

επιχείρηση, ώστε να μην δηλώνονται όλα τα εισοδήματα που εισπράττουν. Επίσης ένα πολύ συχνό φαινόμενο να είναι κάποιος επαγγελματίας μισθωτός και να έχει δεύτερη απασχόληση η οποία να μην είναι δηλωμένη και καταχωρημένη στις δημόσιες υπηρεσίες (Εφορία, ΕΦΚΑ, Επιμελητήρια). Σε αυτή τη περίπτωση έχουμε ταυτόχρονα και παραοικονομία και φοροδιαφυγή, αφού τα συγκεκριμένα έσοδα και εισοδήματα δεν δηλώνονται σε καμία αρχή, εκφεύγουν δηλαδή από την επίσημη οικονομία και από το ΑΕΠ της χώρας. Επιπρόσθετα όπως είναι φυσικό δεν φορολογούνται αφού δεν δηλώνονται πουθενά.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η δημογραφική μεταβλητή που αφορά στο εισόδημα να είναι μια μεταβλητή που δεν είναι σίγουρο αν ενισχύει ή αποδυναμώνει την φορολογική ηθική *ceteris paribus*. Η πιο διαδεδομένη αντίληψη και θεωρία είναι ότι σχηματίζεται μία κατάσταση τύπου \cap όπου τα άτομα με χαμηλό εισόδημα εμφανίζουν χαμηλή φορολογική συνείδηση εφόσον φορολογούνται από το πρώτο ευρώ όπως οι ελεύθεροι επαγγελματίες και οι επιχειρηματίες γενικά, στη συνέχεια στα μεσαία εισοδήματα, τα άτομα εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική συνείδηση διότι βρίσκουν δίκαιο να πληρώνουν φόρο και γιατί έχουν την δυνατότητα να πληρώνουν φόρους, λόγω του εισοδήματός τους, ενώ στα υψηλά εισοδήματα εμφανίζεται πάλι χαμηλή φορολογική ηθική, επειδή λόγω της προοδευτικότητας του φόρου οι φορολογούμενοι είναι υποχρεωμένοι να καταβάλλουν πολύ μεγάλο ποσοστό του εισοδήματός τους σε φόρο κάτι που το θεωρούν άδικο. Αυτού του είδους η θεωρητική προσέγγιση λαμβάνει υπόψη της ότι αφενός όσοι ασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα φορολογούνται από το πρώτο ευρώ και αφετέρου ότι η φορολογική κλίμακα εμφανίζει υψηλή προοδευτικότητα.

Εμπειρικές Μελέτες αναφορικά με το ύψος του εισοδήματος

- Σε έρευνα που διενεργήθηκε από τους **R. McGee & M. Tyler (2006)** το 2005 εξετάζεται μεταξύ άλλων παραγόντων και η συσχέτιση μεταξύ φορολογικής ηθικής και εισοδηματικής κατηγορίας του δείγματος, σε 33 χώρες της Ευρώπης. Το δείγμα αντλήθηκε από μία μεγάλη μελέτη σε δείγμα ενός παγκόσμιου οργανισμού ο οποίος ονομάζεται «Ερευνητικός οργανισμός ανθρώπινων πεποιθήσεων και Αξιών» («**Human Beliefs and Value Surveys**») Σε αυτή τη μελέτη επιχειρήθηκε η διάκριση των εισοδημάτων με βάση τρία εισοδηματικά

κριτήρια τα χαμηλά εισοδήματα, τα μεσαία εισοδήματα και τα υψηλά εισοδήματα. Δεδομένου ότι οι μισθοί και οι αποδοχές από χώρα σε χώρα διαφέρουν, η μελέτη προσαρμόστηκε στο επίπεδο εισοδημάτων ανά κράτος. Έτσι λ.χ το Λουξεμβούργο έχει τελείως διαφορετικά επίπεδα χαμηλού μέσου και υψηλού εισοδήματος από ότι η Λευκορωσία. Σύμφωνα με την συγκεκριμένη μελέτη το μέσο όρο αυτών που έχουν απαντήσει αρνητικά στο ερώτημα περί δικαιολόγησης της φοροδιαφυγής, δηλαδή έχουν βαθμολογήσει στην τελευταία βαθμίδα την συγκεκριμένη ερώτηση, μειώνεται καθώς αυξάνει η εισοδηματική κατηγορία. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Λευκορωσίας όπου μόλις το 22% των ερωτώμενων της υψηλής εισοδηματικής κατηγορίας απαντά ότι η φοροδιαφυγή δεν δικαιολογείται ποτέ. Αλλά και στην Ελλάδα η οποία βρίσκεται στη συγκεκριμένη έρευνα έχουμε μία μείωση του επιπέδου της φορολογικής συνείδησης όσο κατευθυνόμαστε στα πλουσιότερα στρώματα. Συγκεκριμένα το 43% των χαμηλών εισοδημάτων αναφέρει ότι δεν δικαιολογείται ποτέ η φοροδιαφυγή, ενώ αντίστοιχα το ποσοστό στο μέσο εισόδημα είναι 36% και στο υψηλό εισόδημα στο 30%. Παρόμοιες αποκλίσεις υπάρχουν και στο Βέλγιο, στην Βουλγαρία, στην Τσεχία και στη Δανία στην Ιταλία και στις περισσότερες από τις 33 χώρες. Στην περίπτωση αυτή ισχύει η θεωρία που εκτιμά ότι οι πλουσιότεροι εμφανίζουν χαμηλότερη φορολογική συνείδηση εξαιτίας της προοδευτικότητας της φορολογίας και των υψηλών φορολογικών συντελεστών στα υψηλά εισοδήματα. Με άλλα λόγια θεωρούν ότι αδικούνται από το φορολογικό σύστημα και ότι θα έπρεπε να πληρώνουν λιγότερους φόρους. Και η δικαιοσύνη του φορολογικού συστήματος είναι ένας παράγοντας που παίζει πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση της φορολογικής συνείδησης. Υπάρχουν όμως και ορισμένες εξαιρέσεις. Συγκεκριμένα στην **Λιθουανία**, στη **Πορτογαλία** και στη **Σουηδία** εμφανίζεται το φαινόμενο να υπάρχει υψηλό ποσοστό φορολογικής συνείδησης στις δύο ακραίες εισοδηματικές κατηγορίες και αντιστοίχως χαμηλό ποσοστό στη μεσαία εισοδηματική κατηγορία πράγμα το οποίο έρχεται σε σύγκρουση με την θεωρία που αναπτύξαμε παραπάνω.

- Σε έρευνα που διενεργήθηκε στο Ιράν από τους **Mirhadi Hosseini Kondelaji et al (2016)** κατά την περίοδο του 2009-2010, με δεδομένα που αντλήθηκαν από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών “World Value Survey” με την οικονομετρική μέθοδο της παλινδρόμησης και του ordered probit model σε δείγμα περίπου 2.700 πολιτών και μόνιμων κατοίκων του Ιράν μέσω της κλασικής

ερώτησης που αφορά στην δικαιολόγηση ή όχι της φοροδιαφυγής, υπήρξε θετική συσχέτιση μεταξύ ικανοποίησης των ατόμων από την οικονομική τους κατάσταση και της φορολογικής συνείδησης. Αντιθέτως η επίδραση του εισοδήματος των Ιρανών πολιτών στην φορολογική τους συνείδηση ήταν αρνητική και στατιστικά σημαντική. Δηλαδή όσο αυξάνει το εισόδημα των Ιρανών πολιτών τόσο μειώνεται η φορολογική τους ηθική, κάτι το οποίο είναι σύμφωνο με τη θεωρία και πιθανόν να έχει να κάνει με τους αυξημένους φορολογικούς συντελεστές που αντιμετωπίζουν οι πλουσιότεροι πολίτες. Το γεγονός ότι όσοι ήταν ικανοποιημένοι από την οικονομική τους κατάσταση είχαν θετική επίδραση στην φορολογική τους συνείδηση μπορεί να έχει να κάνει με περιουσιακά στοιχεία που είχαν στη διάθεσή τους τα οποία όμως δεν φορολογούνται.

- Οι **J. Alm & B. Torgler (2004)** προβαίνουν σε επιστημονική μελέτη σχετικά με το εάν υπάρχουν διαφορές μεταξύ Η.Π.Α και Ισπανίας αναφορικά με την φορολογική συνείδηση των κατοίκων της κάθε χώρας.⁶⁹ Χρησιμοποιούνται δεδομένα από το W.V.S. Επίσης συγκρίνονται και άλλες Ευρωπαϊκές χώρες με τις Η.Π.Α αναφορικά με το επίπεδο φορολογικής συνείδησης τα οποία μας δείχνουν ότι οι κάτοικοι των Η.Π.Α. έχουν διαμορφώσει το υψηλότερο επίπεδο φορολογικής συνείδησης από τους αντίστοιχους κατοίκους των Ευρωπαϊκών κρατών. Το χρονικό διάστημα έρευνας αφορά το 1995 και για την σύγκριση διαφόρων ανεξάρτητων μεταβλητών που προσδιορίζουν το επίπεδο φορολογικής ηθικής εφαρμόζεται το οικονομετρικό μοντέλο probit. Αναφορικά με το εισόδημα υπάρχει μία ταξινόμηση σε κοινωνικές – οικονομικές τάξεις οι οποίες έχουν γίνει από τα ίδια τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα. Η εν λόγω μεταβλητή χρησιμοποιείται ως proxy μεταβλητή για το εισόδημα των ερωτώμενων του δείγματος. Η εν λόγω έρευνα προχώρησε για την Ισπανία σε 5 κατηγορίες κοινωνικών - οικονομικών τάξεων οι οποίες είναι:
 - Χαμηλότερη κοινωνική τάξη, (lower class)
 - εργάτες – εργαζόμενοι σε χειρωνακτικές εργασίες (working class)
 - μικρομεσαία κοινωνική τάξη (lower middle class),
 - Υψηλή κοινωνική μεσαία τάξη (upper middle class) και
 - Υψηλή κοινωνική τάξη (upper class)

⁶⁹ Η σχετική μελέτη παρουσιάζεται και στο κεφάλαιο που αφορά την σχέση μεταξύ κουλτούρας και φορολογικής ηθικής. Εδώ μας ενδιαφέρει εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ εισοδήματος και φορολογικής ηθικής.

Η έρευνα έδειξε ότι οι υψηλότερες οικονομικές τάξεις σχετίζονται με χαμηλότερη φορολογική συνείδηση, γεγονός που συμφωνεί με την θεωρία που υποστηρίζει ότι οι υψηλότερες εισοδηματικές κατηγορίες δυσανασχετούν γιατί είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν αναλογικά μεγαλύτερους φόρους από τις χαμηλότερες εισοδηματικά κατηγορίες.

- Οι **M. McKercher et al (2013)**, ερευνούν εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ εισοδήματος και φορολογικής συνείδησης, αντλώντας δεδομένα από την Κεντρική Φορολογική Διοίκησης (IRS) των Η.Π.Α μέσω των ατομικών φορολογικών δηλώσεων των φορολογουμένων της χώρας με αποκλειστικότητα σε εισοδήματα από ακίνητα (ιδιοκτησίες). Μέσω τηλεφωνικών συνεντεύξεων συνδυάζουν **το ύψος του εισοδήματος** ενός νοικοκυριού και την αντίληψη που αυτό έχει για την δικαιοσύνη του φορολογικού συστήματος. **Όσο υψηλότερο είναι το δηλωθέν εισόδημα, τόσο διάχυτη είναι η αντίληψη του δείγματος για το ότι η φορολογία είναι άδικη.** Αυτό συμβαίνει σε όλες τις εισοδηματικές κατηγορίες. Λ.χ. στην υψηλότερη εισοδηματική κατηγορία όπου το νοικοκυριό δηλώνει πάνω από 250.000 δολάρια ετησίως, εκδηλώνει μια αποστροφή στο φορολογικό σύστημα χαρακτηρίζοντας το ως πολύ άδικο σε ποσοστό 55%. Ενώ αντίθετα στη κατηγορία του χαμηλού εισοδήματος (μέχρι 30.000 δολάρια ετησίως) οι ερωτώμενοι βρίσκουν ότι το φορολογικό σύστημα είναι δίκαιο σε ποσοστό 60%. Σε γενικές γραμμές βλέπουμε μια αντίστροφη σχέση μεταξύ εισοδήματος ενός νοικοκυριού και αντίληψης περί δικαιοσύνης του φορολογικού συστήματος, το οποίο με τη σειρά του οδηγεί σε χαμηλότερη φορολογική ηθική. Με άλλα λόγια μπορούμε να κατασκευάσουμε το παρακάτω μονοπάτι αιτιότητας:
Υψηλό Φορολογητέο Εισόδημα → Υψηλοί φορολογικοί συντελεστές → Πληρωμή μεγάλου ποσού φόρου → Αντίληψη του φορολογούμενου ότι το φορολογικό σύστημα δεν είναι δίκαιο → Χαμηλή Φορολογική Συνείδηση.

Αυτό το μονοπάτι αιτιότητας είναι πιθανόν να ισχύει στα περισσότερα κράτη όπου υπάρχουν υψηλοί φορολογικοί συντελεστές. Τα τελευταία χρόνια πολλά κράτη έχουν μειώσει τους φορολογικούς συντελεστές κυρίως αναφορικά με τις επιχειρήσεις και γενικά τις εταιρίες. Ως εκ τούτου είναι πιθανόν να έχουν αντιληφθεί ότι από ένα ύψος και μετά λ.χ 45-50% ο φορολογούμενος δεν έχει συμφέρον να δουλέψει παραπάνω γνωρίζοντας ότι τα μισά περίπου χρήματα θα πάνε στο κράτος υπό μορφή φορολογίας εισοδήματος. Φυσικά υπάρχει και το

ενδεχόμενο της φοροδιαφυγής. Συνοπτικά θα λέγαμε ότι το μεγαλύτερο μέρος των μελετών υποστηρίζει ότι ειδικότερα οι φορολογούμενοι με πολύ υψηλά εισοδήματα εμφανίζουν κατά κανόνα χαμηλότερη φορολογική συνείδηση εξαιτίας του υψηλού κόστους πληρωμής του φόρου που τους επιβάλλεται από το κράτος.

- Σύμφωνα με τους **Duch , Palmer and Anderson (2000)**, τα άτομα με χαμηλότερα εισοδήματα είναι περισσότερο πρόθυμοι στο να πληρώσουν φόρους διότι γνωρίζουν ότι θα έχουν περισσότερες παροχές από τα δημόσια αγαθά και υπηρεσίες από ότι άτομα με υψηλότερα εισοδήματα. Ως εκ τούτου *ceteris paribus* άτομα με χαμηλά εισοδήματα εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική συνείδηση. Από την άλλη πλευρά οι πλουσιότεροι εμφανίζονται διστακτικότεροι στο να πληρώνουν φόρους, έχοντας υπόψη τους ότι το μεγαλύτερο μέρος των δημοσίων δαπανών πηγαίνει στις φτωχότερες κοινωνικά τάξεις με μορφή επιδομάτων ή αρνητικής φορολογίας (λ.χ. επιστροφή φόρου). Σε γενικές γραμμές άτομα με υψηλά εισοδήματα έχουν λιγότερα πλεονεκτήματα από την διάχυση των δημοσίων εσόδων.

5.5 Η ηλικία.

Σε γενικές γραμμές οι πιο νέοι φορολογούμενοι έχουν μικρότερο φόβο για την περίπτωση φορολογικών ελέγχων ή επιβολής προστίμων, τείνουν δηλαδή να παίρνουν αφήφιστα τις επιταγές των μεγαλύτερων για μεγαλύτερη νομιμότητα και μικρότερη παραβατικότητα (**Ritsema, Thomas and Ferrier, 2003**). Από την άλλη πλευρά, όπως αναπτύχθηκε παραπάνω οι μεγαλύτεροι σε ηλικία δείχνουν πιο συντηρητικοί και πιο νομοταγείς λόγω φόβου αλλά και λόγω αναμενόμενης προστασίας από τις κρατικές δομές και από την κρατική δημόσια τάξη, οπότε αναμένεται υψηλότερη φορολογική συνείδηση από τους πιο ηλικιωμένους (**Torgler 2006**). Ο φόβος των ηλικιωμένων οφείλεται κατά κανόνα λόγω της ευάλωτης κατάστασής τους. Λ.χ. υπάρχουν πολλές εγκληματικές ενέργειες σε άτομα μεγάλης ηλικίας, διότι αποτελούν εύκολο στόχο λόγω της αδυναμίας αντίστασής τους. Δεδομένης της αύξησης της εγκληματικότητας, αλλά και της μεταστροφής των κοινωνιών σε περισσότερο δύσπιστες, τα άτομα μεγάλης ηλικίας είναι αναγκασμένα να στρέφονται προς το κράτος. Υπάρχουν επίσης και πολλές κοινωνίες με αραιούς οικογενειακούς δεσμούς, όπως συμβαίνει σε αρκετές χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις τα άτομα νιώθουν ανασφάλεια η οποία κάθε

άλλο παρά αδικαιολόγητη είναι. Σε αυτές τις περιπτώσεις αναζητούν την ασφάλεια στις κρατικές δομές και στα Σώματα Ασφαλείας. Επίσης λόγω προβλημάτων που αντιμετωπίζουν με την ψηφιακή τεχνολογία (ψηφιακός αναλφαβητισμός), προσπαθούν να επιλύσουν τα προβλήματά τους πηγαίνοντας οι ίδιοι στις δημόσιες υπηρεσίες. Γενικότερα οι ηλικιωμένοι νιώθουν πιο ανασφαλείς από την εγκληματικότητα λόγω του ότι νιώθουν ανήμποροι να αμυνθούν ή να αυτοδικήσουν και επίσης αποτελούν και τα εύκολα θύματα των ληστών και των κλεφτών. Συνέπεια αυτών των καταστάσεων επιθυμούν να έχουν ισχυρές αστυνομικές δυνάμεις που θα επιβλέπουν τους χώρους που βρίσκονται κοντά στην κατοικία τους. Μεγαλύτερη αστυνόμευση σημαίνει και υψηλότερα κρατικά έσοδα για συντήρηση, προσλήψεις, εκπαιδεύσεις κλπ αστυνομικών και λοιπών ένοπλων δυνάμεων. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι υπό κανονικές συνθήκες οι ηλικιωμένοι θα έχουν υψηλότερη φορολογική συνείδηση από ότι τα άτομα με χαμηλότερες ηλικίες, αφού έχουν μεγαλύτερη ανάγκη από την δημόσια ασφάλεια. Το ίδιο φυσικά ισχύει και για την δημόσια υγεία. Τα πιο ηλικιωμένα άτομα έχουν μεγαλύτερη ανάγκη περίθαλψης και εφόσον δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα στρέφονται στις δημόσιες υγειονομικές δομές και τα δημόσια νοσοκομεία. Η ενίσχυση του κράτους με υψηλότερες δαπάνες στη δημόσια υγεία αποτελεί μία ανάγκη η οποία για να καλυφθεί απαιτείται η ανάλογη φορολογία. Οπότε βλέπουμε ακόμα έναν παράγοντα που προδιαθέτει τους ηλικιωμένους στο να συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις και να έχουν υψηλότερη φορολογική συνείδηση σε σχέση με τους νεότερους.

Όλοι οι παραπάνω λόγοι συναινούν ώστε να έχουν σε υψηλή κλίμακα την κρατική μηχανή και να απαιτούν τη μέγιστη δυνατή αστυνόμευση στις περιοχές όπου διαβιούν, αναγνωρίζοντας ότι όλα τα παραπάνω απαιτούν ισχυρό κράτος πρόνοιας, ισχυρό κράτος δικαίου και ισχυρό κρατικό μηχανισμό ο οποίος θα πρέπει να χρηματοδοτηθεί πρωτίστως από την φορολογία. Έτσι λοιπόν ερχόμαστε στο συμπέρασμα ότι οι μεγαλύτερης ηλικίας άνθρωποι, όντας πιο συντηρητικοί από ανάγκη, έχουν υψηλότερο φορολογικό φρόνημα ή με άλλα λόγια υψηλότερη φορολογική ηθική.

Εδώ μπορούμε να θέσουμε το μονοπάτι αιτιότητας μεταξύ ηλικίας και φορολογικής συνείδησης ως ακολούθως:

Άτομα Μεγάλης Ηλικίας → Μεγαλύτερη ανάγκη Κρατικής Προστασίας → Μεγαλύτερη ανάγκη αστυνόμευσης για την προσωπική τους ασφάλεια → Μεγαλύτερη ανάγκη κρατικών δομών λόγω ανασφάλειας → Νιώθουν ευάλωτοι στην εγκληματικότητα → Μεγαλύτερη ανάγκη δημόσιας υγείας.

Όλα τα παραπάνω συναινούν σε αναζήτηση μεγαλύτερων κρατικών υπηρεσιών, περισσότερου κράτους καλύτερης εξυπηρέτησης από τους κρατικούς φορείς → Υψηλό Εθνικό Φορολογικό Σύστημα ↑ Κατανομή Δημοσίων Εσόδων στα ηλικιωμένα άτομα ↑ Υψηλή φορολογική συνείδηση ↑ → Πλήρης ή σχεδόν πλήρης φορολογική συμμόρφωση

Εμπειρικές Μελέτες αναφορικά με την ηλικία

- Σύμφωνα με τον **McGee (2012)** σε μια μελέτη που αφορά στην δημογραφική μεταβλητή ηλικία που διενεργήθηκε σε 82 κράτη, βρέθηκε ότι η ομάδα των πιο ηλικιωμένων ήταν περισσότερο αντίθετοι στην φοροδιαφυγή, συνολικά σε 72 περιπτώσεις. Σε 8 περιπτώσεις η ομάδα της μέσης ηλικίας ήταν αντίθετοι με την φοροδιαφυγή ενώ μόνο σε 2 περιπτώσεις η ομάδα των πιο νέων σε ηλικία βρέθηκε να έχει ισχυρή αντίθεση με την φοροδιαφυγή (Ινδίες και Βιετνάμ).
- Ο **Title (1980)** εξηγεί τις σχέσεις μεταξύ διαφορών συμπεριφοράς ανάμεσα στους νεότερους και τους μεγαλύτερους σε ηλικία μέσα από τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα σε διαφορετικές γενιές. Οι νέοι φορολογούμενοι είναι περισσότερο αποδέκτες του ρίσκου (risk lovers) και λιγότερο ευαίσθητοι σε περίπτωση επιβολής κυρώσεων. Υπάρχει δηλαδή ένας διαφορετικός τρόπος ζωής ένα διαφορετικό lifestyle που καθιστά τους νεότερους να τείνουν σε περισσότερο παραβατικές συμπεριφορές ενώ τους γεροντότερους περισσότερο συντηρητικούς. Πρόκειται για διαφορές συμπεριφορών που ονομάζουμε χάσμα γενεών, οι οποίες στο ζήτημα της φορολογίας εκφράζονται σε μεγαλύτερη φορολογική συμμόρφωση από την πλευρά των γεροντότερων και χαμηλότερη φορολογική συμμόρφωση και φορολογική ηθική από την πλευρά των νεότερων σε ηλικία.
- Στην μελέτη των **McGee R. & Tyler M (2006)** αναφορικά με την ηλικία βρέθηκε ότι σχεδόν σε όλες τις χώρες οι μεγαλύτερη σε ηλικία κάτοικοι αποδοκιμάζουν εντονότερα την φοροδιαφυγή. Όσο μεγαλύτερα είναι τα άτομα από απόψεως ηλικίας τόσο μεγαλύτερη η φορολογική τους συνείδηση .

5.6 Η εκπαίδευση.

Τέλος η **εκπαίδευση** ως μεταβλητή ίσως να είναι η **πιο διαφορούμενη** από κάθε εξεταζόμενη μεταβλητή και τούτο διότι άτομα με εξειδικευμένη εκπαίδευση σε Φοροτεχνικές, Λογιστικές και Τραπεζικές τεχνικές, δύναται να αναπτύξουν υψηλή κουλτούρα φοροαποφυγής, με σκοπό να προστατεύσουν ή να βρουν νομικούς κανόνες ή ασάφειες (loopholes) προκειμένου να βοηθήσουν τους πελάτες τους να φοροαποφύγουν. Με άλλα λόγια είναι μέρος της δουλειάς τους να βρουν τρόπους ώστε οι πελάτες τους να πληρώσουν όσο το δυνατό λιγότερο φόρο ακόμα και με μη θεμιτό ή με καταχρηστικό τρόπο λ.χ με έκδοση εικονικών τιμολογίων εξόδων που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, ή εμφάνιση λιγότερων εσόδων από τα πραγματικά, εικονική μεταφορά έδρας ή φορολογικής κατοικίας των επιχειρήσεων και πολιτών αντίστοιχα, με απώτερο σκοπό την όσο το δυνατό μικρότερη πληρωμή φόρων. Οπότε σε αυτή τη περίπτωση άτομα με υψηλή εκπαιδευτική κατάρτιση με οικονομικό και νομικό προσανατολισμό φαίνεται να έχουν χαμηλή φορολογική ηθική , διότι αποτελεί μέρος της δουλειάς τους να βρίσκουν τρόπους ώστε σε τελική ανάλυση η πελάτες τους να πληρώνουν όσο το δυνατό μικρότερη φορολογία.⁷⁰

Από την άλλη πλευρά άτομα με υψηλή εκπαιδευτική κατάρτιση γενικά έχουν επίγνωση του συνόλου της συνολικής (άμεσης και έμμεσης) ωφέλειας που παρέχει το κράτος μέσω της φορολογικής διαδικασίας, όπως πολύ σωστά επισημαίνουν οι **Rodriquez Justicia and Bernd Theilen (2017)**. Το υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο αποτελεί έναν πολύ αποτελεσματικό δείκτη υψηλών ικανοτήτων προκειμένου ένα άτομο να κατανοήσει την σχέση που υπάρχει μεταξύ των φορολογικών εισπράξεων, και των έμμεσων πλεονεκτημάτων, επιδοτήσεων, επιχορηγήσεων, οικονομικών ενισχύσεων αλλά και των δημοσίων έργων, που αποτελούν το βασικό πυλώνα του κράτους ευημερίας που χτίζεται μέσα από τα δημόσια έσοδα. Όσο υψηλότερο το

⁷⁰ Η συγκεκριμένη άποψη σχετικά με τις επαγγελματικές ομάδες ατόμων οικονομικού , φορολογικού και νομικού προσανατολισμού με σκοπό την φοροαποφυγή των πελατών τους και η συνακόλουθη χαμηλή φορολογική συνείδηση από τους ίδιους λόγω φθοράς που υφίστανται εξαιτίας του επαγγέλματός τους δεν έχει τύχει να διατυπωθεί από άλλο μελετητή ή ερευνητή, τουλάχιστον κατά την έρευνα που έχω επιτελέσει γιατί και δεν αναφέρομαι σε κάποια σχετική βιβλιογραφία. Η μόνη σχετική εκτενής αναφορά διατυπώνεται στο βιβλίο του **Shaxson Nicholas (2011) “Offshore Τα νησιά των θησαυρών» Εκδόσεις Παπαδόπουλος** , όπου ο συγγραφέας αναφέρει ρητά ότι χωρίς την συνδρομή των ειδικά καταρτισμένων επαγγελματιών: Τραπεζικών, Φοροτεχνικών, Λογιστών και Δικηγόρων, δε θα μπορούσε να προκύψει αυτή η τεράστια απειλή για την πραγματική οικονομία η οποία αφορά την τεράστια διαρροή φορολογικών εσόδων από τα συμβατικά κράτη προς ορισμένες κρατικές οντότητες και δικαιοδοσίες όπου μεγάλες εταιρίες και πολύ πλούσιοι τοποθετούν τα χρήματά τους με σκοπό την αποφυγή της φορολογίας. Σε αυτή τη περίπτωση δεν τίθεται μόνο θέμα νομιμότητας αλλά κυρίως θέμα ηθικής τάξης.

εκπαιδευτικό επίπεδο, τόσο καλύτερη η γνώση του φορολογουμένου για την κατανομή των δημοσίων εσόδων. Φυσικά από τα κράτη δεν λείπουν ούτε η υπέρμετρη και άχρηστη γραφειοκρατία, ούτε η διαφθορά. Υπό αυτή την έννοια η συγκεκριμένη μεταβλητή τυγχάνει μεγαλύτερης εφαρμογής σε ένα κράτος με υψηλότερη ευημερία και υψηλότερα επίπεδα κοινωνικής πρόνοιας και δικαίου. Ως αντίλογος των παραπάνω θα λέγαμε ότι άτομα που συναντούν υψηλό επίπεδο διαφθοράς και υπέρμετρης γραφειοκρατίας έχουν αρνητική επίγνωση για την πραγματική ανάλωση των φορολογικών τους εσόδων. Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η μεταβλητή εκπαίδευση εμφανίζει κατά κανόνα αντιφατικά αποτελέσματα, ως προς το εάν επιφέρει υψηλή ή χαμηλή φορολογική συμμόρφωση και φορολογική συνείδηση και αυτό οφείλεται στις διαφορετικές σχέσεις αιτιότητας – στα διαφορετικά μονοπάτια αιτιότητας – που οδηγεί η συγκεκριμένη μεταβλητή.

Εμπειρικές Μελέτες που αφορούν στο επίπεδο εκπαίδευσης

- Ο **Lewis (1982)** επισημαίνει ότι καλύτερα εκπαιδευόμενοι φορολογούμενοι έχουν καλύτερη κατανόηση του φορολογικού νόμου, πράγμα που τους οδηγεί στο να έχουν καλύτερη επίγνωση των ευκαιριών αποφυγής πληρωμής φόρων. Επομένως η εξειδικευμένη εκπαίδευση σε λογιστικά – φορολογικά ζητήματα είναι αντιστρόφως ανάλογη της φορολογικής ηθικής, διότι τα άτομα γνωρίζουν κενά νόμου και παραθυράκια που τους επιτρέπουν να φοροαποφεύγουν.
- Οι **Chan, Troutman και O'Bryan (2000)** προέβησαν σε έρευνα 157 μαθητών από δύο πανεπιστήμια των Η.Π.Α. και του Χονγκ – Κονγκ, οι οποίοι παρατήρησαν αρνητική σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και φορολογικής συμμόρφωσης. Δηλαδή οι περισσότεροι εκπαιδευμένοι εμφανίζουν χαμηλότερη φορολογική ηθική.
- Οι **McGee και Ross (2012)** συνέκριναν φοιτητές από έξι χώρες λαμβάνοντας αντιφατικές σχέσεις μεταξύ εκπαίδευσης και φορολογικής συμμόρφωσης. Συγκεκριμένα στην Βραζιλία, Ρωσία και Κίνα οι φορολογούμενοι με χαμηλό επίπεδο μόρφωσης εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική συμμόρφωση, ενώ στην Ινδία και στις Η.Π.Α. ισχύει το αντίστροφο, δηλαδή οι περισσότεροι εκπαιδευμένοι εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική ηθική. Στην έκτη χώρα που

πραγματοποιήθηκε η έρευνα – στην Γερμανία – τα άτομα με μέσο επίπεδο εκπαίδευσης εμφανίζουν τον χαμηλότερο επίπεδο φορολογικής συμμόρφωσης.

- Έρευνα που διενεργήθηκε στην **Αυστρία** με την χρήση WVS και EVS για τα έτη 1990 και 1999 από τους **Torgler & Schneider (2005)**, διαπίστωσε ότι το υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο των ατόμων οδηγεί αντίστοιχα σε υψηλότερη φορολογική συνείδηση και αντιστρόφως. Η μεταβλητή εκπαίδευση βρέθηκε να είναι σημαντική και στις δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους. Αυτό μπορεί να αιτιολογηθεί από το γεγονός ότι η Αυστρία είναι μια ανεπτυγμένη χώρα με ισχυρό κράτος πρόνοιας και ισχυρό κράτος δικαίου, καθώς επίσης και με υψηλό εθνικό φρόνημα των κατοίκων τους. Έτσι λοιπόν οι εκπαιδευμένοι πολίτες είναι περισσότερο ενημερωμένοι για τα πλεονεκτήματα που κερδίζουν από την είσπραξη των φορολογητέων εσόδων.
- Οι **Ahmed και Braithwaite (2005)** προχώρησαν σε έρευνα ερωτηματολογίου σε 447 Αυστραλούς τελειόφοιτους η οποία έδειξε ότι οι σπουδαστές με εξειδικευμένη χρηματοοικονομική γνώση και εξειδίκευση, σε συνδυασμό με την υψηλή ικανοποίηση από τις σπουδές τους εμφανίζουν υψηλή φορολογική συμμόρφωση. Δηλαδή το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και ειδικότερα εξειδικευμένης κατάρτισης σε φορολογικό – χρηματοοικονομικό αντικείμενο - επηρεάζει θετικά την φορολογική συνείδηση των σπουδαστών.
- Έρευνα των **McGee R. & Tyler M (2006)** η οποία περιλαμβάνει 33 χώρες της Ευρώπης, με τη μέθοδο της συνέντευξης που είχαν ήδη πραγματοποιήσει άλλοι ερευνητές και συγκεκριμένα οι **Inglehart et al (2004)**, έδειξε ότι υπάρχει αντίστροφη συσχέτιση μεταξύ εκπαιδευτικής βαθμίδας και φορολογικής συνείδησης, με την μεταβλητή εκπαίδευση να είναι στατιστικά σημαντική σε δύο περιπτώσεις στην χαμηλή εκπαιδευτική και στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα. Έτσι λοιπόν τα άτομα που βρίσκονται στην υψηλότερη εκπαιδευτική βαθμίδα εμφανίζουν χαμηλότερο βαθμό φορολογικής ηθικής σε σύγκριση με όσους βρίσκονται στην χαμηλότερη εκπαιδευτική βαθμίδα, οι οποίοι είναι λιγότερο πιθανό να εκφράσουν την άποψη ότι η φοροδιαφυγή είναι πάντοτε ανήθικη.
- Ο **Torgler (2007)** αναλύοντας την συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι πολίτες με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης εμφανίζουν και υψηλότερο επίπεδο φορολογικής συμμόρφωσης, πράγμα που

οφείλεται στο γεγονός ότι είναι ενήμεροι για τις φορολογικές ελαφρύνσεις και για τα κοινωνικά επιδόματα στα οποία προβαίνουν οι οικονομίες των κρατών.

- Οι **Alarcon et al (2012)** χρησιμοποιώντας δεδομένα από την **Ισπανία** από έρευνα του **2007** η οποία βασίστηκε σε δείγμα **1329 ατόμων**, αποκάλυψαν ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο γενικά αλλά και η εξειδικευμένη εκπαίδευση καθώς και η γνώση της δημοσιονομικής πολιτικής και των δημοσιονομικών – φορολογικών κανόνων σχετίζονται θετικά με την φορολογική ηθική των ατόμων. Η έρευνα έδειξε συνολικά ότι όσο αυξάνει το εκπαιδευτικό επίπεδο – γενικό και εξειδικευμένο – τόσο αυξάνει και η άποψη που εναντιώνεται σε φορολογικά εγκλήματα και αδικοπραξίες.
- Έρευνα που διεξάχθηκε από τον **Bilgin (2014)**, για τις χώρες της **Ισπανίας και Τουρκίας**, με τη χρήση υλικού του Παγκόσμιου Οργανισμού Κοινωνικών Ερευνών (**World Value Surveys**) και με την μέθοδο περιγραφικής στατιστικής για κάθε μεταβλητή αρχικά και μεταγενέστερα με την χρήση του κλασικού για την συγκεκριμένη έρευνα οικονομετρικού υποδείγματος probit έδειξε ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ επιπέδου εκπαίδευσης και φορολογικής συμμόρφωσης για την χώρα της Ισπανίας. Ειδικότερα η υψηλότερη εκπαιδευτική βαθμίδα αυξάνει την πιθανότητα στο να βρίσκεται κάποιος Ισπανός πολίτης στην μεγαλύτερη κατηγορία φορολογικής συμμόρφωσης.
- Οι **C Williams & B Krasniqi (2017)** σε έρευνα που βασίστηκε σε δεδομένα από τον Οργανισμό Ερευνών “Life in Transition Survey” για το έτος 2010, για 35 κράτη της Ευρώπης και της Ασίας, έδειξαν ότι τα άτομα με πανεπιστημιακή εκπαίδευση εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική ηθική σε σχέση με τα άτομα χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου.⁷¹
- Σύμφωνα με τους **Torgler και Schneider (2006)** οι εκπαιδευόμενοι πολίτες είναι πιθανό να έχουν περισσότερη γνώση σχετικά με φορολογικές και δημοσιονομικές ρυθμίσεις. Πέρα από αυτό είναι ενήμεροι και για τις δημόσιες παροχές που προσφέρονται από την εκάστοτε πολιτεία και κατά συνέπεια μπορούν να εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική συμμόρφωση. Από την άλλη πλευρά έχουν καλύτερη αντίληψη από τυχόν περιπτώσεις διαφθοράς των κρατικών αξιωματούχων, καθώς και τυχόν σπατάλης του δημόσιου χρήματος σε περιπτώσεις όπου δεν αυξάνεται η συνολική ευημερία αλλά συγκεκριμένοι

⁷¹ Σχετικά με τις λεπτομέρειες του τρόπου μεθοδολογίας που ακολούθησαν βλ. αμέσως πιο κάτω στο υποκεφάλαιο που ασχολείται με τις έρευνες για δημογραφικές μεταβλητές γενικά.

αξιωματούχοι του εκάστοτε κράτους. Ως εκ τούτου έχουν περισσότερη κριτική άποψη και είναι περισσότερο σκεπτικιστές για το εάν τα δημόσια έσοδα καταλήγουν σε σωστές τοποθετήσεις. Άρα δεν υπάρχει σαφής προσδιορισμός για το εάν η εκπαίδευση ενισχύει ή μειώνει την φορολογική ηθική των ατόμων, κάτι το οποίο υποστηρίζει και η συγκεκριμένη έρευνα. Γενικά μπορούμε να πούμε ότι η εκπαίδευση βοηθά στην σωστή κρίση του φορολογούμενου ατόμου, διότι κατέχει περισσότερα δεδομένα για τον τρόπο με τον οποίο ξοδεύονται τα δημόσια έσοδα.⁷²

- Οι **Rodriquez Justicia and Bernd Theilen (2017)** ξεκινούν την έρευνά τους με δύο διαφορετικές υποθέσεις: Στην πρώτη υπόθεση όσο περισσότερα είναι τα απευθείας (direct) πλεονεκτήματα των δημοσίων εσόδων σε ατομικό επίπεδο (επίδομα ανεργίας, επιχορηγήσεις επιχειρηματικής δραστηριότητας, επιδοτήσεις για νέους επαγγελματίες, επεμβάσεις σε σπίτια ή χώρους που έχουν αποτελέσει αντικείμενο φθοράς ή καταστροφής από φυσικές αιτίες (πλημμύρες, φωτιές κλπ), τόσο υψηλότερη είναι και η φορολογική συνείδηση των ατόμων, διότι τα τελευταία αντιλαμβάνονται ότι τα φορολογικά έσοδα χρηματοδοτούν τα ίδια τα πρόσωπα όταν βρεθούν σε κατάσταση ανάγκης (λ.χ. επίδομα ανεργίας). Γενικότερα ισχύει ότι όσο μεγαλύτερα είναι τα πλεονεκτήματα που λαμβάνει το άτομο δικαιούχος, τόσο υψηλότερο το φορολογικό του φρόνημα το οποίο με τη σειρά του επηρεάζει την φορολογική του ηθική. Στη δεύτερη υπόθεση τα άτομα με υψηλό επίπεδο εκπαιδευτικής κατάρτισης επηρεάζονται θετικά από τα έμμεσα πλεονεκτήματα που χορηγεί το κράτος στους πολίτες. Η δεύτερη υπόθεση είναι πιο πολύπλοκη διότι τα άτομα καλούνται να εκτιμήσουν πιο πολύπλοκες καταστάσεις, γιατί δεν αφορούν απευθείας τους ίδιους αλλά άλλα άτομα, ή επιχειρήσεις ή νομικά πρόσωπα και θα πρέπει να έχουν υψηλό επίπεδο κριτικής γνώσης αλλά και κοινωνικές αρετές προκειμένου να λάβουν το σωστό συμπέρασμα και να έχουν υψηλή φορολογική συνείδηση όταν αντιλαμβάνονται ότι το κράτος λειτουργεί ανταποδοτικά πριμοδοτώντας

⁷² Στις μέρες μας βέβαια μέσω των κοινωνικών δικτύων υπάρχει αρκετή παραπληροφόρηση των φορολογουμένων πολιτών. Παρόλαυτα ο καλά εκπαιδευμένος πολίτης είναι αυτός που θα μπορέσει να κρίνει ποια πληροφόρηση είναι ορθή και αληθή και ποια όχι. Με δεδομένο το τελευταίο συμπέρασμα, καταλήγουμε ότι η εκπαίδευση βοηθά τον πολίτη να σχηματίσει ορθή άποψη για τον τρόπο διαχείρισης των δημοσίων εσόδων και κατά συνέπεια να είναι σε θέση να έχει υψηλότερη φορολογική ηθική όταν αντιλαμβάνεται ότι τα δημόσια έσοδα κατανομούνται με δίκαιο και διαφανή τρόπο και αντιστρόφως να διαμορφώνει χαμηλότερη φορολογική ηθική όταν αντιλαμβάνεται περιπτώσεις δολιοφθοράς, δωροδοκιών και γενικότερα διαφθοράς των διαχειριστών του δημοσίου χρήματος.

αυτούς που προσφέρουν σε αυτό και τιμωρώντας αυτούς που αποφεύγουν την εφαρμογή του νόμου. Λ.χ. η επιβολή προστίμου σε μια εργοστασιακή μονάδα λόγω ρύπανσης απαιτεί γνώση του κατά πόσο ρυπαίνει το εργοστάσιο, κατά πόσο επιβλαβής είναι η ρύπανση, γνώση του νομοθετικού πλαισίου που διέπει τέτοιου είδους περιπτώσεις και τέλος γνώση της απόφασης των οργάνων της διοίκησης της Δημόσιας Υπηρεσίας που είναι επιφορτισμένη με τον έλεγχο των παραβάσεων και την επιβολή ποινών. Και στην δεύτερη περίπτωση η υπόθεση αναφέρει ότι τα άτομα με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο εμφανίζουν υψηλότερο φορολογικό φρόνημα όταν υπάρχουν έμμεσα πλεονεκτήματα της διάθεσης και διαχείρισης δημοσίων εσόδων από την φορολογία.

- Οι **Cyan M et al (2016)** σε σχετική έρευνα που διενήργησαν στο **Πακιστάν** με δεδομένα που αντλήθηκαν το **2014**⁷³ έδειξαν ότι η σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και φορολογικής συνείδησης ακολουθεί το σχήμα **U**. Αυτό σημαίνει ότι αυτοί που έχουν βασική εκπαίδευση έχουν υψηλή φορολογική συνείδηση, ενώ όσοι κατέχουν πτυχίο πανεπιστημίου φαίνεται να έχουν χαμηλό επίπεδο φορολογικής ηθικής. Αντιθέτως οι κάτοχοι μεταπτυχιακού και διδακτορικού διπλώματος εμφανίζουν αντίστοιχα υψηλή φορολογική ηθική.

Υπάρχει μεγάλο πλήθος ερευνών που δεν απέδειξαν συσχέτιση μεταξύ φορολογικής συμμόρφωσης και εκπαίδευσης. Επίσης υπάρχουν έρευνες οι οποίες είχαν διαφορετικό έρεισμα και περιεχόμενο αλλά εξέτασαν την εκπαίδευση ως δευτερεύον στοιχείο. Λ.χ οι **Torgler και Valev (2010)** εξέτασαν την αντίδραση των πολιτών και την συσχέτιση τους μεταξύ φορολογικής συνείδησης και πολιτικών θεσμών. Σε αυτή την έρευνα η μεταβλητή εκπαίδευση δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική ως προς την επιρροή της στην φορολογική ηθική των πολιτών. Επίσης ο **Torgler (2005)** προβαίνει σε ανάλυση επιρροής μεταξύ άμεσα δημοκρατικών θεσμών και φορολογικής συνείδησης. Και σε αυτή την έρευνα πέραν της βασικού θέματος ανάλυσης αποδεικνύεται ότι υπάρχει θετική σχέση μεταξύ επιπέδου εκπαίδευσης και φορολογικής συνείδησης ερωτώμενων.

Εμπειρικές μελέτες που αφορούν γενικά τις δημογραφικές μεταβλητές

⁷³ Για λεπτομέρειες αναφορικά με την μεθοδολογία και τα δεδομένα βλέπε σελίδα 126 όπου εξετάζονται οι δημογραφικές μεταβλητές του φύλου (άνδρας – γυναίκα) και της ηλικίας.

- Έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα κράτη της πρώην Γιουγκοσλαβίας από τους **Cnogorac M & Lago Penas S. (2020)** με δεδομένα που άντλησαν από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών (European Value Survey) για το έτος **2008**, έδειξε ότι **οι γυναίκες εμφανίζουν μεγαλύτερη φορολογική ηθική από τους άνδρες**. Συγκεκριμένα η ένδειξη γυναίκα ως ανεξάρτητη μεταβλητή αυξάνει την φορολογική ηθική κατά 3,3% ενώ η μεταβλητή φύλο βρέθηκε στατιστικά σημαντική. Επιπρόσθετα η αύξηση της ηλικίας κατά ένα (1) χρόνο, αυξάνει την φορολογική ηθική κατά 0,3%. Τα παραπάνω συμπεράσματα είναι συμβατά με τη θεωρία που αξιολογεί την ηλικία ως παράγων που ενισχύει την φορολογική συνείδηση, ενώ αναφορικά με το φύλο οι γυναίκες επιδεικνύουν επίσης μεγαλύτερη φορολογική ηθική από τους άνδρες.
- Οι **C Williams & B Krasniqi (2017)** πραγματοποίησαν έρευνα που βασίστηκε σε δεδομένα από τον Οργανισμό Ερευνών “Life in Transition Survey”. Τα δεδομένα αφορούσαν την δεύτερη έκδοσή του έτους 2010 και συλλέχθηκαν σε συνδυασμό με την Παγκόσμια Τράπεζα και την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανοικοδόμησης και Ανάπτυξης (European Bank for Reconstruction and Development - EBRD). Η έρευνα κάλυψε 35 κράτη της Ευρώπης και της Ασίας με διαφορετικούς βαθμούς ανάπτυξης συμπεριλαμβανομένων και των κρατών μετάβασης και των αναπτυσσόμενων κρατών.⁷⁴ Για κάθε κράτος επιλέγεται ένα εθνικά αντιπροσωπευτικό δείγμα μεταξύ 1000 και 1500 νοικοκυριών στο οποίο λαμβάνει χώρα η συνέντευξη πρόσωπο με πρόσωπο. Γίνεται προσπάθεια ώστε κάθε δείγμα να είναι αντιπροσωπευτικό από απόψεως οικονομικής, κοινωνικής κατάστασης καθώς και διάκριση μεταξύ αστικών ημιαστικών και αγροτικών περιοχών. Επιπρόσθετα στόχος ήταν η κάλυψη από δημογραφικής απόψεως όλες τις ηλικίες, τα φύλα και το επίπεδο εκπαίδευσης σε βαθμό που προσέγγιζε τον πραγματικό πληθυσμό. Ο συγκεκριμένος οργανισμός ερευνών ονομάζεται για συντομία LiTS. Οι απαντήσεις δίνονταν από το μεγαλύτερο σε ηλικία μέλος του νοικοκυριού. Σκοπός της έρευνας ήταν να εντοπίσουν τις βασικότερες δημογραφικές αλλά και κοινωνικές μεταβλητές που επηρεάζουν την φορολογική ηθική καθώς και τον τρόπο που αυτές επηρεάζονται. Η εξαρτημένη μεταβλητή βασίζονταν στην ακόλουθη ερώτηση:

⁷⁴ Στο συγκεκριμένο άρθρο γίνεται αναφορά των κρατών αλλά επειδή η έρευνα έχει συνολικό χαρακτήρα δεν θεωρούμε σκόπιμο να τα μνημονεύσουμε. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένες χώρες όπως είναι η Αλβανία, η Αρμενία, το Αζερμπαϊτζάν, η Βουλγαρία, η Κροατία, η Σουηδία και η Ουκρανία.

Το να πληρώνεις μετρητά χωρίς να λαμβάνεις απόδειξη, προκειμένου να αποφύγεις την πληρωμή του ΦΠΑ ή άλλους φόρους αποτελεί κάτι το οποίο δεν είναι καθόλου επιλήψιμο, αρκετά επιλήψιμο, επιλήψιμο, σοβαρά επιλήψιμο.⁷⁵

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι είναι από τις ελάχιστες μελέτες όπου το βάρος ευθύνης το φέρει ο καταναλωτής στο ζήτημα της φοροδιαφυγής. Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι από το πλήθος των μελετών καμιά δεν έχει θίξει στο ζήτημα της φοροδιαφυγής την συνυπευθυνότητα του καταναλωτή ο οποίος κερδίζει συνήθως το ΦΠΑ από την μη έκδοση απόδειξης. Η επεξηγηματική και εξαρτημένη μεταβλητή παίρνει την τιμή 1 εφόσον η πράξη αυτή θεωρείται σοβαρά επιλήψιμη και 0 σε όλες τις άλλες περιπτώσεις. Υπάρχει δηλαδή μια επανακωδικοποίηση, κάτι που συμβαίνει και με τις μελέτες του WVS και EVS όπου η απάντηση που έχει κλίμακα 1-10 επανακωδικοποιείται σε νέα κλίμακα 1-4 ή 0-3. Για την ανάλυση των δεδομένων εφαρμόστηκε το διωνυμικό μοντέλο παλινδρόμησης Logit με την γενική μορφή της εξίσωσης να είναι του τύπου:

$$Y_i = X_i\beta + \varepsilon$$

Όπου Y_i : η εξαρτημένη μεταβλητή που υποδεικνύει την φορολογική ηθική

X_i : οι ανεξάρτητες – επεξηγηματικές δημογραφικές και κοινωνικοοικονομικές μεταβλητές

ε : ο στατιστικός όρος σφάλματος.

β : ο συντελεστής που προσδιορίζει την εκάστοτε ανεξάρτητη μεταβλητή και δείχνει τον βαθμό και τον μαθηματικό τρόπο συσχέτισης μεταξύ εξαρτημένης και ανεξάρτητης μεταβλητής.

Τα αποτελέσματα της μελέτης αναφορικά με τις δημογραφικές μεταβλητές έδειξαν διαφορετικά στοιχεία με βάση αυτά που έχουν δείξει οι μέχρι τώρα μελέτες κυρίως αναφορικά με το φύλο και την ηλικία. Συγκεκριμένα με βάση την πιο πάνω έρευνα:

- οι γυναίκες δεν εμφανίζουν μεγαλύτερη φορολογική ηθική από τους άνδρες
- ο παράγοντας ηλικία δείχνει ότι υπάρχει ένα σχήμα τύπου **U** το οποίο αναλύεται στο γεγονός ότι οι νεότεροι και οι γεροντότεροι σε ηλικία εμφανίζουν χαμηλότερη φορολογική συνείδηση ενώ τα άτομα μέσης ηλικίας εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική ηθική.

⁷⁵ Η λέξη επιλήψιμο αναφέρεται στην αγγλική wrong. Μπορεί να μεταφραστεί και εάν η πράξη αυτή είναι λάθος, σοβαρό λάθος ή μικρό λάθος. Απλά θεωρώ ότι η λέξη επιλήψιμο δίνει επακριβώς την ερμηνεία σε αυτό που θέλουμε να εστιάσουμε, δηλαδή στον άδικο και παράνομο χαρακτήρα της πράξης και στο μη δικαιολογημένο από την άποψη του υποκειμένου.

- Αναφορικά με τις οικογένειες όσο περισσότερα παιδιά έχει ένα νοικοκυριό τόσο υψηλότερη φορολογική ηθική εμφανίζει δηλαδή υπάρχει σαφώς μεγαλύτερη πιθανότητα να απαντήσει στην ερώτηση ότι η πράξη αγοράς ή παροχής υπηρεσίας χωρίς απόδειξη είναι σοβαρά επιλήψιμη και λανθασμένη πράξη.
- Επίσης οι παντρεμένοι εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική ηθική από τους ανύπαντρους κάτι που υποστηρίζεται και από τις περισσότερες μελέτες.

Κεφάλαιο 6. Συσχέτιση μεταξύ κοινωνικών κανόνων, αξιών, προτύπων και ατομικών αξιών και Φορολογικής συνείδησης.

Η Θεωρία του Σήματος η Θεωρία του Ψυχολογικού Συμβολαίου και η Σημασία του Κοινωνικού Κεφαλαίου στις επιδόσεις της Φορολογικής Συνείδησης.

6.1 Κοινωνικοί κανόνες – Κοινωνικό Κεφάλαιο (social norms)

Πέραν των πάσης φύσεως κυρώσεων που επιβάλλει η έννομη τάξη, τα άτομα οφείλουν να υπακούουν σε κοινωνικούς κανόνες οι οποίοι δεν αποτελούν δίκαιο. Πολλές φορές μάλιστα οι άτυπες κυρώσεις που επιβάλλουν είναι πιο αποτελεσματικές από τις αντίστοιχες ποινές που επιβάλλει η κρατικός μηχανισμός. Οι κοινωνικοί κανόνες μπορούν να αποτελέσουν μια εναλλακτική μέθοδος της επιβολής του νόμου για την κατεύθυνση της ατομικής συμπεριφοράς (Torgler 2001). Με την ευρύτερη έννοια του όρου μπορεί ο όρος κοινωνικοί κανόνες να συμπεριλάβει την έννοια του **κοινωνικού κεφαλαίου** (social capital). Η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου συμπεριλαμβάνει θεσμούς, κοινωνικούς κανόνες, δίκτυα που προωθούν συνεργασία σε συλλογικότητες και δράσεις. Οι **J. Alm και Juan Luis Gomez (2008)** ορίζουν τον όρο κοινωνικό κεφάλαιο, όπως τον περιγράψαμε πιο πάνω και προβαίνουν σε σχετική έρευνα της Ισπανικής Δημοσιονομικής Πολιτικής, εξετάζοντας τον κομβικό ρόλο του κοινωνικού κεφαλαίου στην ενίσχυση της φορολογικής συνείδησης των ατόμων. Η εν λόγω έρευνα επίσης δείχνει με ποιον τρόπο το αντιλαμβανόμενο μέγεθος των οικονομικών δολιοφθορών, επηρεάζει άμεσα αλλά αρνητικά την φορολογική συνείδηση των πολιτών.

Ο κοινωνικός κανόνας (social norm) θα μπορούσε να οριστεί ως μια αναμενόμενη κοινωνική συμπεριφορά που βασίζεται στις σε βάθος χρόνου διαμορφωμένες πεποιθήσεις και αξίες μιας κοινωνίας, η παραβίαση της οποίας (συμπεριφοράς) επισύρει άτυπες κοινωνικές κυρώσεις (Fehr – Guchter 1997). Η αποτελεσματικότητα των κοινωνικών κυρώσεων οφείλεται στην κοινωνική αποδοκιμασία και στο στιγματισμό που θα αντιμετωπίσει ο εκάστοτε παραβάτης.

Σε γενικές γραμμές ένας κανόνας χαρακτηρίζεται ως κοινωνική νόρμα όταν η συμπεριφορά περιέχει επιδοκιμασία από το κοινωνικό σύνολο ενώ η παράλειψή της οδηγεί σε αποδοκιμασία του κοινωνικού συνόλου, ο δε κανόνας γίνεται χωρίς την επιβολή του νόμου (Cialdini and Trost 1998).

Οι **Mirhadi Hosseini Kondelaji et al (2016)** προβαίνουν σε μία διάκριση κοινωνικών – ψυχολογικών μοντέλων που σχετίζονται με την έρευνα της φορολογικής συμμόρφωσης:

1. Τα **συνθετικά μοντέλα** (compositional models) τα οποία υποθέτουν ότι η ατομικές δράσεις βασίζονται σε προσωπικές πεποιθήσεις και συμπεριφορές. Στην προκειμένη περίπτωση, το άτομο σταθμίζει τόσο τις δικές του πεποιθήσεις όσο και τις κοινωνικές νόρμες και κανόνες πριν προβεί σε μια πράξη ή παράληψη φορολογικής συμμόρφωσης.
2. **Κοινωνικά – ψυχολογικά μοντέλα** τα οποία επεξηγούν τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα εκτιμούν τις περιπτώσεις φορολογικής συμπεριφοράς από άλλα άτομα. Δηλαδή εκτιμούν τον τρόπο δράσης του κοινωνικού τους περίγυρου και με βάση αυτές προβαίνουν σε συμπεριφορές φορολογικής συμμόρφωσης ή φοροδιαφυγής. Στην περίπτωση λοιπόν όπου οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται ότι οι περισσότεροι συνάνθρωποί τους φοροδιαφεύγουν είναι περισσότερο πιθανό να προβούν και αυτοί σε πράξεις φοροδιαφυγής και αντιστρόφως.
3. **Η θεωρία της δικαιοσύνης** (equity theory) η οποία βασίζεται στην εκτίμηση της ικανοποίησης του φορολογουμένου όταν συγκρίνονται παρόμοιες φορολογικές συνθήκες. Σύμφωνα με την εν λόγω θεωρία οι φορολογούμενοι θα συμμορφώνονται με τις υποχρεώσεις τους εφόσον αντιλαμβάνονται ότι το φορολογικό σύστημα περιέχει δίκαιους και ισότιμους κανόνες για όλους τους φορολογούμενους.

6.2 Κοινωνικοί και Νομικοί κανόνες. Ομοιότητες και Διαφορές

Οι κοινωνικοί κανόνες διαφέρουν από τους νομικούς κανόνες. Το άτομο υπακούει στους νόμους καθαρά από λόγους ορθολογισμού. Εάν δεν υπακούσει τότε υφίσταται νομικές κυρώσεις. Αντίθετα οι κοινωνικοί κανόνες, όταν δεν τηρούνται,

επιφέρουν την κατακραυγή του ατόμου από το κοινωνικό σύνολο. Οι κοινωνικοί κανόνες εφαρμόζονται και λειτουργούν σε πλήθος κοινωνικών εκδηλώσεων και οικονομικών συμπεριφορών, όπως είναι η φορολογική συμμόρφωση των ατόμων. Υπάρχουν πολλά είδη κοινωνικών κανόνων όπως είναι οι εργασιακές νόρμες, οι νόρμες ανταποδοτικότητας, οι νόρμες που αφορούν την χρήση του εισοδήματος (χρηματικές νόρμες) και οι νόρμες της συνεργασίας.⁷⁶

Οι κοινωνικές νόρμες δεν αφορούν πάντοτε θετικές συμπεριφορές και πρότυπα. Λ.χ. αναφορικά με τις εργασιακές νόρμες ο **Akerlof (1980)** επισημαίνει ότι πολύ εργαζόμενοι έχουν έναν «κωδικό τιμής» (code of honor), που απαγορεύει την σωστή εκμάθηση των εργασιακών τους καθηκόντων σε νέους εργαζόμενους που προσλαμβάνονται με τα ίδια καθήκοντα και χαμηλότερους μισθούς.⁷⁷ Η αιτία της μη εκμάθησης των αντικειμένων απασχόλησης είναι εμφανής και αφορά την αβεβαιότητα των εργαζομένων που ήδη απασχολούνται και τον φόβο της απόλυσης τους από τους νέους και λιγότερο καλά πληρωμένους απασχολούμενους.

Οι θετικές κοινωνικές νόρμες πάντως δρουν συμπληρωματικά με τους νομικούς κανόνες καθώς και με τις προσωπικές αξίες που αναπτύσσουν τα άτομα μέσα σε μια κοινωνία. Δε μπορούμε να αντιληφθούμε ένα δημοκρατικό καθεστώς, μια πραγματική δημοκρατία που να λειτουργεί αποκλειστικά με βάση την νομοθετική λειτουργία και τον εκφοβισμό των ποινικών ή διοικητικών κυρώσεων που αυτή επιβάλλει. Υπάρχουν πολλά περισσότερα, **περισσότεροι άτυποι - εθιμικοί κανόνες οι οποίοι έχουν σμιλευτεί μέσα στο χρόνο και λειτουργούν μέσα στην κοινωνία και πολλές φορές με μεγαλύτερη ισχύ από τους νόμους του κράτους.** Όλα αυτά μπορούμε να τα αναφέρουμε και ως Κοινωνικό Κεφάλαιο, όπως αναλύσαμε και στις πιο πάνω παραγράφους.

Ο **Elster (1989)** αναφέρεται σε μια τοποθέτηση μεταξύ του ορθολογισμού και της συναισθηματικής φόρτισης όπως αυτή εκφράζεται μέσω της κοινωνικής αποδοχής ή απόρριψης, έχοντας ως αφετηρία τον Adam Smith θεωρητικό του

⁷⁶ Για μια ενδελεχή ανάλυση των κοινωνικών κανόνων – νορμών και προτύπων βλ. Jon Elster (1989) “ Social Norms and Economic Theory” *Journal of Economic Perspectives* Vol 3 pp 99-117

⁷⁷ Akerlof G (1980) “A Theory of Social Custom, of Which unemployment may be One Consequence”. *Quarterly Journal Of Economics* pp 749-775

οικονομικού ορθολογισμού και τον Emile Durkheim θεωρητικό της κοινωνικής αξιολόγησης των ατόμων. Μεταξύ των δύο σχολών υπάρχουν και δύο διαφορετικοί τύποι ατόμων: ο **Homo Economicus** και ο **Homo Sociologicus**.

6.3 Συνέπειες παράβασης κοινωνικών κανόνων. Το αίσθημα ενοχής και ντροπής

Οι **B. Erard – J. Feinstein (1994)**⁷⁸ ξεκινώντας από την διαπίστωση ότι η φορολογική συμμόρφωση στις Η.Π.Α. είναι πολύ υψηλότερη από αυτή που προβλέπει το κλασικό υπόδειγμα της προσδοκώμενης χρησιμότητας του φορολογούμενου⁷⁹, εισάγουν στην συνάρτηση χρησιμότητάς του φορολογούμενου δύο δυσάρεστα συναισθήματα: **ενοχή** και **ντροπή**. Η πρώτη υπάρχει όταν ο συγκεκριμένος κανόνας έχει εσωτερικευθεί στη συνείδηση του ατόμου, ενώ η δεύτερη σε περίπτωση που το άτομο παραβιάσει το φορολογικό νόμο και εντοπιστεί από τις ελεγκτικές αρχές. Οι φορολογούμενοι θέλοντας να αποφύγουν αυτά τα δυσάρεστα συναισθήματα, συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Απαραίτητη προϋπόθεση για να βιώνονται αυτά τα αισθήματα, αποτελεί το γεγονός ότι οι φορολογικές υποχρεώσεις αποτελούν έναν **άτυπο κοινωνικό κανόνα**, ο οποίος ακολουθείται από την μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών, η παράβαση του οποίου επιφέρει κοινωνική αποδοκιμασία.

Στη προσπάθεια αποφυγής του συναισθήματος της ντροπής εστιάζει η **αλτρουιστική προσέγγιση** που προσπαθεί να εξηγήσει γιατί η φορολογική συμμόρφωση είναι υψηλότερη από την προσδοκώμενη από το κλασικό οικονομικό μοντέλο. Σύμφωνα με αυτή, ο φορολογούμενος δεν ενδιαφέρεται αποκλειστικά για την ατομική του ευημερία, αλλά εξίσου ενδιαφέρεται και για την συνολική ευημερία της κοινωνίας όπου ανήκει (**Elster 1989**). Για την τελική του απόφαση περί φορολογικής συμμόρφωσης ή φοροδιαφυγής λαμβάνεται υπόψη και το γεγονός ότι η επιλογή της φοροδιαφυγής θα προκαλέσει απώλεια κοινωνικής ευημερίας. Η κοινωνία εκτιμά τον αντίκτυπο της φοροδιαφυγής και στιγματίζει το άτομο που εντοπίζεται να φοροδιαφεύγει. Η κοινωνική

⁷⁸ Erard B and J.S. Feinstein (1994) The Role of Moral Sentiments and Audit Perceptions in Tax Compliance, *Public Finance*. 49: (70-89)

⁷⁹ Πρόκειται για το υπόδειγμα M. Allingham & A. Sandmo (1972)

αποδοκίμασία και ο κοινωνικός στιγματισμός υπάρχουν μόνον εφόσον η φοροδιαφυγή δεν έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις εντός της κοινωνίας. Το κόστος που βιώνει ο φορολογούμενος δεν απορρέει από την ατομική του συνείδηση αλλά από το φόβο της κοινωνικής αποδοκίμασίας. Άλλωστε η πρακτική της δημοσίευσης των μεγάλων φοροφυγάδων που έχει εφαρμοστεί σε πολλές χώρες και κυρίως στις ΗΠΑ αποτελεί μέτρο κοινωνικής κατακραυγής της φοροδιαφυγής και εφαρμογής του συγκεκριμένου κοινωνικού κανόνα.

Συμπερασματικά μπορούμε να καταλήξουμε ότι οι κοινωνικές νόρμες περιέχουν αποδοχή ή απόρριψη από ένα κοινωνικό σύνολο. Σε περίπτωση παραβίασής αυτών, το άτομο υποφέρει από συναισθήματα όπως η αμηχανία, η στενοχώρια, ενοχή και ντροπή.⁸⁰

6.4 Η θεωρία του Σήματος (signaling theory).

Μια εξειδίκευση της γενικής θεωρίας του κοινωνικού κανόνα αποτελεί η **θεωρία του σήματος (signaling theory)** η οποία διατυπώθηκε από τον **Eric Posner (2000)**⁸¹ τα βασικά σημεία της οποίας αναλύονται ευθύς αμέσως:

Ο **Eric Posner (2000)**, θεωρεί ότι το πρόβλημα της φορολογικής συμμόρφωσης μπορεί να ενταχθεί στη γενικότερη προβληματική των σχέσεων μεταξύ νόμων και κοινωνικών κανόνων - προτύπων (όπως υποδείχθηκε και από τον Frey). Η φορολογική συμπεριφορά αποτελεί υπό ορισμένες προϋποθέσεις έναν κοινωνικό κανόνα. τον οποίον υποχρεούνται να ακολουθήσουν οι φορολογούμενοι για κοινωνικούς λόγους πρωτίστως και δευτερευόντως επειδή το επιβάλλει ο κρατικός καταναγκασμός.

Έχοντας εντοπίσει τις βασικές αδυναμίες του κλασικού οικονομικού μοντέλου, ο Posner προβαίνει στην ανάπτυξη ενός υποδείγματος το οποίο περιλαμβάνει περισσότερες και ρεαλιστικότερες υποθέσεις. Το μοντέλο αποτελεί παραλλαγή του διλήμματος του φυλακισμένου. Η συμπεριφορά του ατόμου απέναντι στις

⁸⁰ Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η λογοκλοπή που τυχάνει να υπάρχει σε εργασίες ή διατριβές πολιτικών προσώπων ή προσώπων με υψηλό κύρος και αξιώματα. Πέραν της νομικής κύρωσης της απόρριψης της διατριβής τα άτομα αυτά υφίστανται και μεγάλη ψυχολογική πίεση. Λ.χ. υπουργός Γερμανικής κυβέρνησης οδηγήθηκε σε παραίτηση όταν αποδείχθηκε ότι μεγάλο μέρος της διατριβής του ήταν προϊόν λογοκλοπής.

⁸¹ Eric A. Posner (2000) Law and Social Norms: The case of Tax Compliance *Virginia Law Review*.

φορολογικές του υποχρεώσεις, όπως άλλωστε και πλήθος άλλων συμπεριφορών, μπορεί να παίξει το ρόλο του σήματος για να αποκαλυφθεί το ποιόν και ο τύπος του ανθρώπου.⁸² Όταν λοιπόν τα άτομα επιδιώκουν συνεργασίες, προσπαθούν να εντοπίσουν συνέταιρους⁸³ από τους οποίους θα αποκομίσουν οφέλη μακροπρόθεσμα. Μια από τις βασικές υποθέσεις του μοντέλου είναι ότι υπάρχει ατελής πληροφόρηση σχετικά με τις προτιμήσεις των άλλων ατόμων⁸⁴. Άτομα με υψηλά προεξοφλητικά επιτόκια⁸⁵ κατατάσσονται στους «κακούς τύπους» με τους οποίους φυσικά δεν επιδιώκεται συνεργασία. Λόγω της ελλιπούς πληροφόρησης, άτομα με υψηλό προεξοφλητικό επιτόκιο προσπαθούν να αποκρύψουν αυτό το χαρακτηριστικό προκειμένου να κερδίσουν συνεργασίες.

Κάθε άτομο για να μπορέσει να αποκτήσει συνεργασίες στέλνει σήμα μέσω της συμπεριφοράς του, για να πείσει ότι ανήκει στους «καλούς τύπους» ατόμων, δηλαδή αυτούς που έχουν χαμηλό προεξοφλητικό επιτόκιο. **Εάν υποθέσουμε ότι η φορολογική συμπεριφορά ανήκει στην κατηγορία των βασικών κοινωνικών κανόνων μέσω των οποίων τα άτομα κατατάσσονται σε «καλούς» και «κακούς» τύπους ανθρώπων, τότε οι φορολογούμενοι επιδιώκουν να συμμορφώνονται διότι δε θέλουν να βρεθούν στη δυσάρεστη θέση, όταν ελεγχθούν και διαπιστωθεί ότι είναι παραβάτες, να στιγματιστούν κοινωνικά και να χάσουν μελλοντικές συνεργασίες. Το φαινόμενο του κοινωνικού στιγματισμού υπάρχει μόνον στην περίπτωση όπου η φοροδιαφυγή (ως μη αποδεκτή κοινωνική συμπεριφορά) δεν είναι εκτεταμένη. Ο φόβος του στιγματισμού και της κοινωνικής αποδοκιμασίας αποτελεί, βάσει της θεωρίας του σήματος, την πηγή της φορολογικής συμμόρφωσης.**

Η θεωρία του Σήματος έχει αναπτυχθεί σε πάρα πολλές παραλλαγές σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι προσπαθούν να αποδείξουν ότι είναι άξιοι για μελλοντικές συνεργασίες, όπως η εξεύρεση μιας απαιτητικής και καλά αμειβομένης εργασίας.

⁸² Λ.χ Η προσεγμένη ένδυση κατά την εργασία αποτελεί παράδειγμα άτυπου κοινωνικού κανόνα που συναντάται σε άτομα που βρίσκονται κυρίως σε ανώτερα ιεραρχικά κλιμάκια των επιχειρήσεων. Σε πολλές επιχειρήσεις όπως λ.χ. στις τράπεζες υπάρχει συγκεκριμένος κώδικας ενδυμασίας.

⁸³ Ο όρος συνεργάτης και συνέταιρος θα πρέπει να γίνει αντιληπτός υπό ευρεία έννοια. Εδώ μπορεί να ενταχθεί η πρόσληψη εργαζομένου στην επιχείρηση ή και το αντίστροφο. Εδώ εντάσσεται κάθε είδους οικονομικής φύσης συναλλαγή.

⁸⁴ Η ατελής πληροφόρηση έγκειται στο γεγονός ότι επειδή δε γνωρίζουμε το πραγματικό ποιόν του δυνητικού συνεργάτη, προσπαθούμε να τον κατατάξουμε παρακολουθώντας τη συμπεριφορά του απέναντι σε βασικούς κοινωνικούς κανόνες

⁸⁵ Το προεξοφλητικό επιτόκιο του ατόμου προσδίδει ένα βασικό του χαρακτηριστικό. Άτομα με υψηλό προεξοφλητικό επιτόκιο θυσιάζουν την μελλοντική κατανάλωση προς όφελος της παρούσας. Οι συνεργασίες με αυτό το τύπο ατόμου είναι επιζήμιες και για το λόγο αυτό πρέπει να αποφεύγονται.

Σε αυτή τη περίπτωση η ύπαρξη πτυχίου πέραν των προσόντων για το άτομο αποτελεί και μία ένδειξη ότι αυτό το άτομο θα αποτελέσει μια καλή περίπτωση πρόσληψής του. Επιπρόσθετα τα τελευταία χρόνια οι συμμετοχές σε εθελοντικές ομάδες πέραν ότι εμπλουτίζουν ένα βιογραφικό αποτελούν σήμα για άτομα με κοινωνικές ευαισθησίες. Όμως υπάρχει και ο αντίλογος σύμφωνα με τον οποίο πολλά άτομα εμπλουτίζουν το βιογραφικό τους με βάση αυτά τα προσόντα που απαιτούνται στην αγορά – όπως η συμμετοχή στον εθελοντισμό – χωρίς το τελευταίο να γίνεται για λόγους προσωπικής ευαισθησίας και ενσυναίσθησης. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να υπάρχει μια μικρή επιφύλαξη στις ατέλειες που δημιουργεί η θεωρία του σήματος τόσο στην φορολογική συμπεριφορά του ατόμου όσο και γενικότερα στο εάν και κατά πόσο αυτά το άτομα διακατέχεται από αληθινά αλτρουιστικά συναισθήματα και επιδιώκουν πράγματι να βοηθήσουν την κοινότητα χωρίς αντάλλαγμα.

6.5 Εσωτερικό – Ουσιαστικό Κίνητρο - Ψυχολογικό Συμβόλαιο μεταξύ κράτους - φορολογουμένων - Θεωρία της Υποστήριξης ή Εκτόπισης των Ηθικών Αξιών)

6.5.1 Γενικά

Οι θεωρίες του εσωτερικού κινήτρου, του ψυχολογικού συμβολαίου και της υποστήριξης – εκτόπισης ηθικών αξιών (crowd in – crowd out effect) βασίζονται στην ανάπτυξη της αίσθησης – συνείδησης του καθήκοντος των πολιτών και στη σχέση συνεργασίας που μπορεί να αναπτυχθεί μεταξύ πολιτών και δημόσιας διοίκησης. Μπορούν να ταξινομηθούν στις λεγόμενες ψυχολογικές θεωρίες. Πέραν της επιστημονικής ανάλυσης βασισμένης σε ψυχολογικούς χαρακτηριστικά των ατόμων, οι πιο πάνω θεωρίες καταλήγουν στα ίδια συμπεράσματα αναφορικά με τις προτεινόμενες πολιτικές αντιμετώπισης του φαινομένου της μη φορολογικής συμμόρφωσης. Βασικοί εμπνευστές αυτών των θεωριών στην έρευνα της φορολογικής συμμόρφωσης είναι οι **Lars Feld** και **Bruno Frey**.

6.5.2 Έννοια του Ουσιαστικού Κινήτρου

Οι έννοιες του εσωτερικού και εξωτερικού κινήτρου έχουν προσδιορισθεί εννοιολογικά από την επιστήμη της Ψυχολογίας. Σύμφωνα με τους **R. Ryan – L. Deci (2000)** το **εσωτερικό κίνητρο** αποτελεί η προσχώρηση ενός ατόμου σε μια δραστηριότητα υπό την έννοια του αυτοσκοπού, χωρίς δηλαδή να σταθμίζονται μεταγενέστερες συνέπειες (θετικές ή αρνητικές) της πράξης του. Ένα άτομο καθοδηγούμενο από εσωτερικό κίνητρο προχωρά στη πραγματοποίηση μιας πράξης κυρίως για την ευχαρίστηση και για την δημιουργία εμπειρίας και όχι επειδή υπάρχει προσμονή ανταμοιβής, ή άλλης εξωτερικής επίδρασης, ή πίεσης.

Τα δύο είδη κινήτρων εσωτερικό και εξωτερικό διακρίνονται στα εξής: Το πρώτο ωθεί το άτομο στη πράξη (ενέργεια) μέσα από ένα έμφυτο ενδιαφέρον ή απόλαυση. Το δεύτερο ωθεί το άτομο στη πράξη προκειμένου να πετύχει κάτι διαφορετικό από την ίδια την πράξη. Τα εσωτερικά και εξωτερικά κίνητρα αποτελούν εργαλεία ζωτικής σημασίας για την εκπαιδευτική διαδικασία. Τα εξωτερικά κίνητρα θεωρούνται πιο παρωχημένα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στερούνται χρησιμότητας στην εκπαίδευση αλλά και σε άλλες εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής. Έτσι λ.χ. σε γνωστικά πεδία που εκ των πραγμάτων δεν είναι ενδιαφέροντα, τα εξωτερικά κίνητρα αποτελούν στρατηγικά εργαλεία των εκπαιδευτών για να παράσχουν μια πετυχημένη διδασκαλία. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα η χρήση τους αποτελεί μονόδρομο. Μέσω συστημάτων που βασίζονται σε εσωτερικά κίνητρα, μπορούν οι εκπαιδευτές να εμπνεύσουν τους μαθητές τους κάνοντας τους δημιουργικούς και παρέχοντάς τους υψηλής ποιότητας εκπαίδευση.

6.5.3 Εσωτερικό Κίνητρο στην Οικονομική Επιστήμη.

Στην οικονομική επιστήμη, η θεωρία των εσωτερικών κινήτρων πρωτοεμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 ως μια εναλλακτική παρουσίαση της κλασικής θεωρίας προσφοράς. Η βασική θέση της εν λόγω θεωρίας είναι ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η προσφορά μιας υπηρεσίας ή ενός αγαθού ή η αποδοχή ενός επιβλαβούς αγαθού εξαρτάται (και) από άλλους

παράγοντες πέραν της χρηματικής αμοιβής. Σε αυτές τις ιδιότυπες μορφές προσφοράς δεν λειτουργεί σε ικανοποιητικό βαθμό ο κλασικός νόμος της προσφοράς και ζήτησης.

Μη χρηματικά κίνητρα αποτελούν τα λεγόμενα εσωτερικά κίνητρα. Ως τέτοια λογίζονται το ηθικό καθήκον και ο αλτρουισμός. Η εμφάνιση χρηματικής ανταμοιβής σε αυτές τις περιπτώσεις, υπομονεύει και πολλές φορές ακυρώνει το εσωτερικό κίνητρο του ατόμου, με συνέπεια να ελαττώσει ή να καταργήσει την προσφορά της υπηρεσίας του. (**B. Frey – F. Oberholzer-Gee 1997**). Ένα κλασικό παράδειγμα προσφοράς με ανεπτυγμένο εσωτερικό κίνητρο αποτελεί η δωρεά αίματος. Ο **R. Titmuss (1970)**, ερευνώντας τις αιτίες της αυξομείωσης της ποσότητας της προσφοράς φιαλών αίματος, διαπίστωσε ότι η εισαγωγή χρηματικών κινήτρων δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα στη προσφερόμενη ποσότητα, η οποία τελικά αντί να αυξηθεί μειώθηκε. Έκτοτε δεν υπήρξε για πολλά χρόνια κάποια μελέτη η οποία να αποδεικνύει την αδυναμία εφαρμογής του νόμου της προσφοράς σε περιπτώσεις εθελοντικών προσφορών.

Η θεωρία που μελετά το εάν και κατά πόσο οι εξωτερικές επιδράσεις μπορεί να εκτοπίσουν ή να υποστηρίξουν τα εσωτερικά κίνητρα σε διάφορες οικονομικές εφαρμογές και κυρίως σε περιπτώσεις όπου η προσφορά εκλαμβάνεται ως ηθικό καθήκον είναι γνωστή ως **Θεωρία της Ενίσχυσης ή του Εκτοπισμού των Ηθικών Αξιών (Crowding in effect – Crowding out effect)**.

Σε μια κοινωνία στην οποία συνυπάρχουν υψηλός βαθμός οικονομικής ανάπτυξης σε συνδυασμό με υψηλό βαθμό κοινωνικής και πολιτικής παιδείας, τα χρήματα δεν αποτελούν πάντοτε το μοναδικό κίνητρο προσφοράς ή εκτέλεσης καθήκοντος ή αποδοχής μιας δυσάρεστα κοινωνικής κατάστασης.

Οι **B. Frey – F. Oberholzer – Gee (1997)**, αντιλαμβανόμενοι το ερευνητικό κενό σε αυτές τις ιδιαίτερες παροχές των ατόμων, προχωρούν σε εμπειρική μελέτη προκειμένου να διαπιστώσουν εάν τα χρηματικά κίνητρα εκτοπίζουν πράγματι τις βαθύτερες αξίες των ατόμων όπως είναι το ηθικό καθήκον. Ο μηχανισμός των τιμών σε αυτές τις περιπτώσεις είτε είναι λιγότερο αποτελεσματικός, είτε λειτουργεί αντιστρόφως ανάλογα από το κλασικό νόμο της προσφοράς.

Η αίσθηση του ηθικού καθήκοντος που είναι ενσωματωμένη στις ατομικές συνειδήσεις των πολιτών αποτελεί ένα σταθερό κίνητρο πολύ βαθύτερο από οποιοδήποτε οικονομικό. Έτσι η ύπαρξη χρηματικού ανταλλάγματος στα άτομα, με τα χαρακτηριστικά που περιγράψαμε παραπάνω τα οποία καλούνται να συμβάλλουν σε μια αποστολή κοινωνικού χαρακτήρα (όπως είναι η δωρεά αίματος, η συμμετοχή σε εθελοντικό πρόγραμμα διάσωσης, προστασίας δάσους ή αναδάσωσης, η αποδοχή κατασκευής πυρηνικού εργοστασίου κοντά σε κατοικημένη περιοχή), θα εξασθενεί το εσωτερικό κίνητρο και πολύ πιθανό να οδηγήσει το άτομο σε μείωση ή ακόμα και απόρριψη της κοινωνικής του παροχής. Η εισαγωγή μάλιστα χρηματικών απολαβών μπορεί να έχει επεκτατικό αποτέλεσμα (spread effect) αλλοίωσης του εσωτερικού κινήτρου και σε άλλες άσχετες δραστηριότητες ή εκδηλώσεις (Frey 1997, Frey – Feld 2002).

6.5.4 Εμπειρικές Μελέτες Εφαρμογής της Θεωρίας σε Οικονομικές Εφαρμογές

Οι B. Frey – R. Jegen (2001), επιχειρούν μια ανασκόπηση εμπειρικών εφαρμογών της θεωρίας Ενίσχυσης και Εκτοπισμού των Ηθικών Αξιών. Ως παράδειγμα ενίσχυσης και εκτοπισμού ηθικών αξιών αναφέρουμε ένα ανεπιθύμητο δημόσιο έργο το οποίο δημιουργείται σε μια περιοχή με συνέπεια την αύξηση ή τον εκτοπισμό μίας ηθικής αξίας. Αυτό περιγράφεται αμέσως πιο κάτω:

- Υπάρχουν πολλά κοινωφελή έργα τα οποία αντανakλούν ανεπιθύμητες παρενέργειες στους διαμένοντες στην ευρύτερη περιοχή κατασκευής και λειτουργίας αυτών.⁸⁶ Πρόκειται για έργα που αφορούν στην κατασκευή δημοσίων έργων που αυξάνουν την συνολική κοινωνική ευημερία, δημιουργούν όμως κόστη (οικονομικά, ψυχολογικά και περιβαλλοντολογικά) στα άτομα που ζουν και δραστηριοποιούνται πλησίον των εγκαταστάσεων. Παραδείγματα τέτοιων έργων αποτελούν τα Αεροδρόμια, τα Κέντρα Απεξάρτησης από τα ναρκωτικά, οι Χώροι Επεξεργασίας Λυμάτων, τα Ψυχιατρεία και τα Πυρηνικά Εργοστάσια. Τα δημόσια αυτά αγαθά είναι επιθυμητά μεν από το κοινωνικό σύνολο, αλλά σε μακρινές αποστάσεις από τους χώρους κατοικίας – εργασίας τους. Η οικονομική θεωρία προτείνει ως

⁸⁶ NIMBY projects. Πρόκειται για τα αρχικά των λέξεων: Not in my Backyard.

λύση την αποζημίωση των κατοίκων της περιοχής όπου θα κατασκευαστεί και θα λειτουργήσει το έργο με παράλληλη εισαγωγή φόρου που θα τον επωμιστούν τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας. Κατ' αυτό τον τρόπο θα συμψηφιστούν τα κόστη που επωμίζονται οι κάτοικοι πλησίον του έργου (λ.χ για ένα αεροδρόμιο θα είναι ηχορύπανση, μείωση αντικειμενικών αξιών της γης) με τα οφέλη που αντλεί συνολικά η κοινότητα. Οι **B. Frey και F. Gee (1997)**, εκτίμησαν την επίδραση των χρηματικών αποζημιώσεων στους κατοίκους περιοχών στις οποίες πρόκειται να κατασκευαστούν «ανεπιθύμητα έργα» (NINBY projects), επικεντρώνοντας τη μελέτη τους στη κατασκευή ενός πυρηνικού εργοστασίου στην Ελβετία. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι χρηματικές αποζημιώσεις, λειτουργούν ακυρωτικά στο εσωτερικό τους κίνητρο, με συνέπεια πολίτες με υψηλή αίσθηση ηθικού καθήκοντος ή εθνικού φρονήματος να διεκδικούν πλέον υψηλότερες αμοιβές από ότι σε περίπτωση που αυτά (τα εσωτερικά κίνητρα) εξέλειπαν. Στη παρούσα λοιπόν περίπτωση οι χρηματικές αμοιβές εμπεριέχουν ένα «κρυμμένο» κόστος που προκαλείται από την απώλεια του εσωτερικού κινήτρου του ατόμου. Το κόστος εκτιμάται από την αύξηση της τιμής της χρηματικής αποζημίωσης.

6.5.5 Εφαρμογή της θεωρίας στη φορολογική συμμόρφωση

Οι **B. Frey – L. Feld (2002)**⁸⁷, διαπίστωσαν ότι η συγκεκριμένη θεωρία τυγχάνει εφαρμογής στη μελέτη της φορολογικής συμμόρφωσης. Το άτομο - φορολογούμενος αντιμετωπίζει εξωτερικούς ελέγχους από τις φορολογικές αρχές, ενώ παράλληλα διαθέτει έναν εσωτερικό μηχανισμό εσωτερικού αυτοελέγχου η αποτελεσματικότητα του οποίου εξαρτάται από την ποιόν της φορολογικής του ηθικής. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση των Frey – Feld όταν οι φορολογικές αρχές λειτουργούν με διαφανείς διαδικασίες ελέγχου αντιμετωπίζοντας το φορολογούμενο με σεβασμό και με πνεύμα συνεργασίας, τότε η εξωτερική επίδραση λειτουργεί υποστηρικτικά στον εσωτερικό αυτοέλεγχο του φορολογούμενου και τελικά αυξάνει το επίπεδο της φορολογικής του ηθικής (crowd in effect). Αντίθετα εάν οι φορολογικές αρχές αντιμετωπίζουν το φορολογούμενο ως εν δυνάμει παραβάτη και συμπεριφέρονται με αυταρχικότητα

⁸⁷ B. Frey, L. Feld (2002) “Deterrence and Morale in Taxation: An empirical analysis” *Cesifo Working Paper No. 760* Catergoy 1 Public Finance

και αλαζονεία, τότε η εξωτερική επίδραση του ελέγχου υπομονεύει την φορολογική του ηθική (crowd out effect).

Δύο διαμετρικά αντίθετες πολιτικές για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής αποτελούν οι αποτρεπτικοί παράγοντες (deterrence measurements) από τη μια πλευρά και από την άλλη οι παράγοντες που στοχεύουν στην ανάπτυξη φορολογικής ηθικής. Σύμφωνα με τους Frey – Feld (2002), οι στρατηγικές καταπολέμησης της φοροδιαφυγής δε θα πρέπει να είναι μονόπλευρες αλλά να περιλαμβάνουν δέσμη μέτρων και προς τις δύο κατευθύνσεις. Οι φορολογικές αρχές όμως θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικές αναφορικά με τη χρήση κατασταλατικών μέτρων. Θα πρέπει να χρησιμοποιούνται με φειδώ, εφόσον έχουν εξαντληθεί οι άλλες μέθοδοι και όταν υπάρχει βεβαιότητα απόκρυψης φορολογητέας ύλης από δόλο. Γιατί σε διαφορετική περίπτωση η χρήση κατασταλατικών μέτρων υπομονεύει την φορολογική ηθική των ελεγχόμενων πολιτών. Από την άλλη πλευρά η εφαρμογή κατασταλατικών μέτρων επιβάλλεται όταν υπάρχει βεβαιότητα δόλιας απόκρυψης φόρου ή εισοδήματος γιατί έτσι οι συνεπείς φορολογούμενοι αντιλαμβάνονται ότι οι παραβάτες τιμωρούνται και επικρατεί φορολογική δικαιοσύνη έχουν ισχυρό κίνητρο να παραμένουν συνεπείς και να διατηρούν υψηλό βαθμό φορολογικής ηθικής.⁸⁸

Η χρήση δύο διαμετρικά αντίθετων μεθόδων επιβάλλεται, από τη στιγμή που τα άτομα διαθέτουν μια αξιοσημείωτη ποικιλία χαρακτήρων και συμπεριφορών.

Αυτή η προσέγγιση θεωρείται πολύ σημαντική γιατί μελετά τη φορολογική συμμόρφωση από την σκοπιά του τρόπου λειτουργίας και συμπεριφοράς των φορολογικών αρχών. Η επιστημονική κοινότητα δεν έχει ασχοληθεί στον προσήκοντα βαθμό με αυτή τη πτυχή του προβλήματος της φορολογικής συμμόρφωσης η οποία θεωρείται νευραλγικής φύσης δεδομένου ότι ο τρόπος λειτουργίας των ελεγκτικών μηχανισμών έχει σημαντική επιρροή στην ενδυνάμωση ή αποδυνάμωση της φορολογικής συνείδησης των ατόμων.

⁸⁸ Ο συνδυασμός των δύο διαφορετικών μέτρων φορολογικής συμμόρφωσης συζητιέται εκτενώς και στο κεφάλαιο 7 όπου αναπτύσσονται εκτενώς οι δύο διαφορετικοί τρόποι προσέγγισης της φορολογικής συμμόρφωσης από την εκάστοτε φορολογική διοίκηση.

6.6 Ψυχολογικό Συμβόλαιο

Η έννοια του ψυχολογικού συμβολαίου έχει χρησιμοποιηθεί ευρύτατα στις κοινωνικές επιστήμες ως αντιδιαστολή με το πραγματικό συμβόλαιο. Όταν αναπτύσσεται ιδιαίτερη σχέση μεταξύ των αντισυμβαλλόμενων μερών λ.χ. σχέση εργασίας, κοινωνίας, φιλίας, δημιουργείται ένα άτυπο συμβόλαιο το οποίο είναι πολύ ισχυρότερο αυτού που υπογράφεται και παραπέμπει στις νομικές υποχρεώσεις και δικαιώματα των μερών. (βιβλιογραφία, σχετικές μελέτες, αποτελέσματα)

Η θεωρία του ψυχολογικού συμβολαίου έχει εφαρμογή στη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ πολίτη – φορολογούμενου και φορολογικής αρχής, ή γενικότερα μεταξύ πολιτών και κράτους. Σύμφωνα λοιπόν με αυτή τη θεωρία η φορολογική συμμόρφωση μπορεί να εξηγηθεί μέσα από ένα θεωρητικά υπαρκτό ψυχολογικό συμβόλαιο μεταξύ φορολογούμενου και φορολογικής αρχής. Για να βρίσκεται σε ισχύ το συμβόλαιο, απαιτούνται ποινές και ανταμοιβές δηλαδή θετικά και αρνητικά κίνητρα τήρησής του. Θα πρέπει παράλληλα να λαμβάνονται υπόψη πεπαιθώσεις και συναισθηματικοί δεσμοί των ατόμων – φορολογουμένων. Οι τελευταίες υποκινούνται από την φορολογική ηθική, η οποία θα πρέπει να εξεταστεί ως ενδογενής μεταβλητή. Απώτερος στόχος λοιπόν των φορολογικών αρχών είναι να διατηρήσουν και να υπερασπιστούν τις πεπαιθώσεις και συναισθηματικούς δεσμούς που έχουν αναπτύξει οι φορολογούμενοι προκειμένου να διατηρηθεί το ψυχολογικό συμβόλαιο. Κατ' αυτό τον τρόπο διατηρείται ή πολλές φορές ενισχύεται το επίπεδο της φορολογικής ηθικής των ατόμων που συναλλάσσονται με την φορολογική διοίκηση. (**Feld – Frey 2002 και Feld – Frey 2005**). Η θεωρία του ψυχολογικού συμβολαίου έχει κοινά χαρακτηριστικά με την θεωρία της αρνητικής κλίσης μεταξύ Διοικητικού Καταναγκασμού και Εμπιστοσύνης της Δημόσιας Διοίκησης απέναντι στους φορολογούμενους πολίτες (The slippery slope between trust and power), το οποίο αναλύεται στο επόμενο κεφάλαιο που αφορά την σχέση μεταξύ δημόσιας διοίκησης και φορολογουμένων.

Πότε τηρείται το Ψυχολογικό Συμβόλαιο

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτής της θεωρίας το συμβόλαιο τηρείται όταν:

- Ο φορολογούμενος αντιμετωπίζεται με σεβασμό από τις αρχές και όχι ως εν δυνάμει παραβάτης. Όπως δηλαδή ισχύει στη ποινική δίκη το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορούμενου και το βάρος απόδειξης φέρει ο δημόσιος κατηγορος, αντίστοιχα και οι φορολογικές αρχές θα πρέπει να εφαρμόζουν παρόμοιο θεσμό και να φέρουν οι ίδιες το βάρος απόδειξης λαθών ή παραλείψεων των φορολογουμένων.
- Όταν προκύπτουν λάθη ή παραλείψεις αναζητούνται επιπλέον στοιχεία χωρίς να αναφέρεται η απειλή κυρώσεων σε βάρος των φορολογουμένων.
- Όταν σε μικρές παραβάσεις υπάρχει ελαστικότητα στην επιβολή προστίμων και γενικά όταν εφαρμόζεται η αρχή της αναλογικότητας προστίμου και διαφυγόντος φορολογικού εσόδου, ώστε να μην επιβάλλονται μεγάλες ποινές για δυσανάλογα μικρές φορολογικές παραβάσεις.

Αντίθετα υπάρχει αθέτηση του συμβολαίου από την πλευρά της διοίκησης όταν:

- Αποδεικνύεται απροκάλυπτος δόλος και οι παραβάσεις αφορούν σε - απόκρυψη μεγάλου ύψους φορολογητέου εισοδήματος (ή γενικότερα φορολογητέας ύλης), τότε υπάρχει αθέτηση του ψυχολογικού συμβολαίου και εφαρμόζονται με αυστηρότητα μέτρα καταστολής.
- Ο κοινωνικός τους περίγυρος φοροδιαφεύγει. Όταν υπάρχει εκτεταμένη φοροδιαφυγή ο φορολογούμενος αθετεί το συμβόλαιο επειδή νιώθει αδικημένος θεωρώντας ότι η συμμετοχή του στη χρηματοδότηση των δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών είναι δυσανάλογα υψηλότερη των υπολοίπων και συνεπώς άδικη. Κατ' αυτό τον τρόπο αθετείται το ψυχολογικό συμβόλαιο.
- Η εντατικοποίηση μέτρων καταστολής, όπως η αύξηση πιθανότητας φορολογικού ελέγχου μπορεί να οδηγήσει σε εξασθένιση του εσωτερικού κινήτρου μέσω της θεωρίας εκτόπισης (crowd out effect) και σε αθέτηση του ψυχολογικού συμβολαίου.

Από την πλευρά των φορολογουμένων, θεωρείται ότι υπάρχει τήρηση του συμβολαίου και όταν τα δημόσια αγαθά και υπηρεσίες που κομίζουν αντισταθμίζονται από τον επιβαλλόμενο σε αυτούς φόρο. Σε αυτή τη περίπτωση βλέπουμε ότι υπάρχει αλληλεξάρτηση μεταξύ της θεωρίας του ψυχολογικού

συμβολαίου και της ανταποδοτικότητας (και δικαιοσύνης) του φόρου, γεγονός που ενισχύει τη θέση μας ότι καμία θεωρία δε μπορεί να επεξηγήσει πλήρως με τρόπο αποκλειστικό και μεμονωμένο, τη φορολογική συμπεριφορά των πολιτών.

Συμπερασματικά, με βάση της θεωρίες του σήματος και των κοινωνικών κανόνων – προτύπων που αναπτύσσονται μέσα σε μια κοινωνία η σχέση μεταξύ φορολογουμένων και πολιτείας στηρίζεται κυρίως στη λογική, είναι δηλαδή μια λογική σχέση και μπορεί να την αποκαλέσουμε ψυχολογικό συμβόλαιο μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνώμενων, μια αλληλεπίδραση μεταξύ κυβέρνησης και πολιτών. Όταν λοιπόν η κυβέρνηση λειτουργεί με σύνεση και ξοδεύει τους κρατικούς πόρους με σύνεση, τότε το ψυχολογικό συμβόλαιο με τους πολίτες τηρείται και ως εκ τούτου οι τελευταίοι τείνουν να εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική ηθική (Feld and Frey 2007). Επίσης όταν η φοροδιαφυγή δεν είναι εκτεταμένη οι περισσότεροι φορολογούμενοι βρίσκουν θεμιτό να συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Αντιθέτως όταν η φοροδιαφυγή είναι εκτεταμένη σε μία χώρα δεν μπορεί να λειτουργήσει η φορολογική συμμόρφωση ως κοινωνικός κανόνας.

Κεφάλαιο 7. Επίδραση της Δημόσιων Κρατικών Θεσμών και της Φορολογικής Διοίκησης στην Φορολογική Συνείδηση των Πολιτών.

(The role of Institutions on tax morale).

7.1 Αντίληψη των πολιτών σχετικά με τους Βασικούς Θεσμούς της Πολιτείας

Η εμπιστοσύνη στους θεσμούς και ειδικότερα στο κυβερνητικό έργο, στη λειτουργία των νόμων και στη δικαστική εξουσία επηρεάζουν την φορολογική συμπεριφορά των πολιτών ενός ευνομούμενου κράτους. Όταν οι πολίτες δείχνουν εμπιστοσύνη στο έργο της κυβέρνησης και στη λειτουργία των βασικών θεσμών όπως το κοινοβούλιο και η δικαστική εξουσία, είναι πιθανότερο να εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική συνείδηση (**Torgler 2007**). Η σωστή λειτουργία θεσμών και του κυβερνητικού έργου οδηγούν σε αποτελεσματική λειτουργία του κράτους. Και ένα κράτος αποτελεσματικό εμπνέει τους πολίτες να συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Ειδικότερα η ευρεία αποδοχή του κυβερνητικού προγράμματος από το λαό ουσιαστικά το νομιμοποιεί, ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο την αποδοκίμασία πράξεων φοροδιαφυγής (**Alm 1999**). Κατ'αυτό τον τρόπο κυβερνητικές πολιτικές με λαϊκή αποδοχή συμβάλλουν στην ενσωμάτωση της κοινωνικής συμμόρφωσης ως κοινωνικού κανόνα, στη συνείδηση των πολιτών. Σε γενικές γραμμές οι θετικές δράσεις ενός κράτους έχουν την τάση να ενισχύουν τις θετικές στάσεις των φορολογουμένων και ως εκ τούτου να συμβάλλουν στην αύξηση της θετικής φορολογικής τους ηθικής.

- Σύμφωνα με τον **B. Cevat (2014)** η εμπιστοσύνη του φορολογούμενου απέναντι στο κοινοβούλιο, στην κυβέρνηση, στο δικαστικό σύστημα και στη φορολογική διοίκηση συσχετίζεται άμεσα με την φορολογική ηθική. Όταν υπάρχει αξιοπιστία στους παραπάνω θεσμούς τα άτομα νιώθουν ότι βρίσκονται σε ένα κράτος δικαίου και έχουν κάθε λόγο να είναι αξιόπιστοι με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις.
- Σύμφωνα με τον **Hardin (1988)** η εμπιστοσύνη στους πολιτικούς θεσμούς μπορεί να επέλθει όταν η κυβέρνηση ενεργεί σύμφωνα με τις ανάγκες και τις επιθυμίες των πολιτών.

- Σύμφωνα με τους **Frey & Feld (2002)** η φορολογική συνείδηση υποστηρίζεται όταν οι φορολογούμενοι αντιμετωπίζονται με σεβασμό, ενώ από την άλλη πλευρά η φορολογική ηθική φθίνει όταν η φορολογική διοίκηση μεταχειρίζεται τους φορολογούμενους ως άτομα που είναι αναγκασμένα να πληρώνουν φόρους. Η αίσθηση ότι υπάρχει έντονος έλεγχος από τις διοικούσες αρχές παίζει αρνητικό ρόλο στην διαμόρφωση θετικής φορολογικής συνείδησης, γιατί οι πολίτες θεωρούνται ύποπτοι φοροδιαφυγής. Συμπερασματικά ο τρόπος αντιμετώπισης των πολιτών από της δημόσιες αρχές παίζει πολύ σπουδαίο ρόλο στον τρόπο συμπεριφοράς των φορολογουμένων σε μια χώρα. Όταν υπάρχει σεβασμός στη μεταχείριση των πολιτών με σεβασμό, αυτή η ενέργεια λειτουργεί ως σήμα για τους πολίτες και διαμορφώνει υψηλή φορολογική συνείδηση από την πλευρά τους. Λ.χ όταν ένα υπάλληλος διαπιστώσει κάποια αβλεψία ή ένα λάθος, είναι πολύ σημαντικό να επικοινωνήσει με τον φορολογούμενο με έναν ανεπίσημο τρόπο όπως λ.χ. η χρήση τηλεφώνου για να διορθωθεί το λάθος. Κατά αυτό τον τρόπο ο φορολογούμενος εκτιμά τον τρόπο μεταχείρισής του και λαμβάνει το περιστατικό ως ένα τρόπο καλής συνεργασίας με τις φορολογικές αρχές που έχει ως επακόλουθο την διαμόρφωση υψηλής φορολογικής ηθικής από την πλευρά του.

7.2 Εμπειρικές Μελέτες με βάση την εμπιστοσύνη των Φορολογουμένων με τους Πολιτικούς Θεσμούς των Κρατών.

- Ο **Torgler (2007)** προέβη σε ανάλυση της επίδρασης των δημοκρατικών θεσμών στην φορολογική συνείδηση των πολιτών. Χρησιμοποιώντας δεδομένα από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Κοινωνικών Μελετών (World Value Survey) και από το Διεθνές Κοινωνικό Πρόγραμμα Μελετών (International Social Survey Program (ISSP)), μελέτησε τον αντίκτυπο που υπάρχει στις διαφορετικές θεσμικές και νομοθετικές ρυθμίσεις ανάμεσα στα καντόνια της Ελβετίας προκειμένου να δει εάν υπάρχουν διαφοροποιήσεις μεταξύ δημοκρατικών θεσμών και φορολογικής ηθικής. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η εμπιστοσύνη στη κυβέρνηση, η εμπιστοσύνη στο θεσμό των δικαστηρίων και του νομοθετικού συστήματος έχουν θετική επιρροή στην φορολογική συνείδηση των πολιτών. Οι πολιτικοί θεσμοί που σέβονται τους πολίτες έχουν μεγαλύτερη υποστήριξη από αυτούς και αυτοί δείχνουν την ανάλογη

αμοιβαιότητα παρουσιάζοντας υψηλότερη φορολογική συνείδηση και εν κατακλείδι πληρώνοντας κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους φόρους που τους αναλογούν. Αντίθετα σε περιοχές όπου δεν υπάρχει τόσο μεγάλος σεβασμός στους πολίτες, οι τελευταίοι αντιδρούν μη πληρώνοντας πάντα τους φόρους που τους αναλογούν στο ακέραιο και εμφανίζοντας κατ'αυτό τον τρόπο μια δυσαρέσκεια που εισπράττεται ως χαμηλή φορολογική συνείδηση.

- Ο **Torgler (2004 a)** εξετάζει την υπόθεση μεταξύ εμπιστοσύνης των ατόμων στην κυβέρνησή τους, στο νομοθετικό τους σύστημα και στο σύστημα Δικαιοσύνης (λειτουργία των δικαστηρίων) και της φορολογικής ηθικής των πολιτών του συγκεκριμένου κράτους. Η μελέτη αφορά χώρες μετάβασης μεταξύ πρώην σοσιαλιστικών κρατών (**Transition Countries**) και βασίζεται σε υλικό του Παγκόσμιου Οργανισμού Κοινωνικών Ερευνών (World Value Survey) μεταξύ του χρονικού διαστήματος 1990-2000. Από την μελέτη προκύπτει ότι όσο μεγαλύτερη είναι η εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι στην κυβέρνηση, το νομοθετικό και το Δικαστικό Σύστημα, τόσο μεγαλύτερο το εσωτερικό κίνητρο των ατόμων στην πληρωμή των φόρων τους. Πέραν αυτού ο Torgler υποστηρίζει ότι όσο μεγαλύτερη είναι η ικανοποίηση από το υπάρχων πολιτικό σύστημα τόσο πιο θετικός ο αντίκτυπος που αυτή έχει στην φορολογική συνείδηση των πολιτών.
- Σε έρευνα που διεξήχθη από τον **Bilgin (2014)** που βασίζεται σε υλικό του Παγκόσμιου Οργανισμού Κοινωνικών Ερευνών (World Value Survey), με την οικονομετρική μέθοδο “ordered probit” εξετάστηκε η σχέση μεταξύ των μεταβλητών: Εμπιστοσύνη στο δικαστικό σύστημα, εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση, εμπιστοσύνη στο Κοινοβούλιο και εμπιστοσύνη στη Δημόσια Διοίκηση για τη χώρα της **Ισπανίας**. Καμιά από τις παραπάνω μεταβλητές δεν βρέθηκε να συσχετίζεται θετικά ή αρνητικά με την φορολογική ηθική των Ισπανών πολιτών, διότι οι εν λόγω εξαρτημένες μεταβλητές δεν βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές. Αντιθέτως στο ίδιο άρθρο του ο Bilgin αποφαίνεται ότι οι μεταβλητές της πολιτικής σταθερότητας, της εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση και της εμπιστοσύνης στο δικαστικό σύστημα έχουν θετικό αντίκτυπο στην φορολογική ηθική των ατόμων για το κράτος της **Τουρκίας**.⁸⁹

⁸⁹ Bilgin C. (2014) “Determinants of tax morale in Spain and Turkey: an empirical analysis.” *European Journal of Government and Economics* Vol 3, No. 1

- Οι **Daude & Melguizo (2010)** επιβεβαιώνουν σε σχετική τους μελέτη που έλαβε χώρα στην **Λατινική Αμερική** και στην **Καραϊβική** ότι η ικανοποίηση των πολιτών με την εκάστοτε κυβέρνηση, καθώς και με τις δημόσιες υπηρεσίες αποτελούν έναν σημαντικότερο παράγοντα ο οποίος δημιουργεί συμπεριφορές φορολογικής συμμόρφωσης και με τη σειρά του οδηγεί τους πολίτες σε υψηλότερη φορολογική συνείδηση.
- Ο **Torgler (2004b)** προβαίνει σε οικονομετρική ανάλυση δεδομένων που αντλεί από τον **Παγκόσμιο Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών (W.V.S.)** για τα κράτη της **Ασίας**. Τα δεδομένα έχουν συλλεχθεί για τα έτη 1981-1984, 1990-1993, 1995-1997. Ειδικότερα για τα κράτη της Ινδίας και της Ιαπωνίας προβαίνει σε ανάλυση των μεταβλητών «Εμπιστοσύνη στην Κυβέρνηση» και «Εμπιστοσύνη στο Νομοθετικό Σύστημα». Για τα έτη 1995/1996 για το κράτος της **Ινδίας** η οικονομετρική ανάλυση που προκύπτει φανερώνει ότι η μεταβλητή «**Εμπιστοσύνη στην Κυβέρνηση**» (Trust in Government) είναι στατιστικά σημαντική και μία αύξηση κατά μια μονάδα, αυξάνει την φορολογική ηθική των πολιτών κατά 2,2%. Για την ίδια περίοδο και για τη χώρα της **Ιαπωνίας** η μεταβλητή «**Εμπιστοσύνη στο Νομοθετικό Σύστημα**» βρέθηκε στατιστικά σημαντική και δείχνει ότι μια αύξηση κατά μια μονάδα του συντελεστή, δημιουργεί αντίστοιχη αύξηση της φορολογικής ηθικής κατά 4,6%.
- Οι **Frey and Torgler (2007)** χρησιμοποιούν δεδομένα από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών (European Value Surveys) για το χρονικό διάστημα **1999/2000**, σε χώρες της **Δυτικής και της Κεντρικής Ευρώπης**, εξετάζοντας μεταξύ των άλλων τις μεταβλητές Εμπιστοσύνη στους κρατικούς θεσμούς μέσω της μεταβλητής **Εμπιστοσύνη στο Δικαστικό Σύστημα ή στο Κοινοβούλιο**. Μέσω της οικονομετρικής ανάλυσης probit με εξαρτημένη μεταβλητή την φορολογική ηθική, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι μία αύξηση στην εμπιστοσύνη του δικαστικού συστήματος και του κοινοβουλίου αυξάνει την φορολογική ηθική δείχνει ότι το ποσοστό του δείγματος που θεωρεί ότι φοροδιαφυγή δεν είναι ποτέ δικαιολογημένη αυξάνει κατά 3% συνολικά. Επίσης η ικανοποίηση των ατόμων με τον τρόπο δημοκρατικής ανάπτυξης σχετίζεται θετικά με την φορολογική συνείδηση των πολιτών και μια αύξηση της ικανοποίησης από την Δημοκρατία της χώρας τους οδηγεί σε αντίστοιχη αύξηση της φορολογικής ηθικής κατά 1,5%.

- Ο **Torgler (2003)** χρησιμοποίησε δεδομένα από το WVS για το κράτος της Ελβετίας και για το έτος **1996** προκειμένου να αντλήσει στοιχεία για την φορολογική ηθική των πολιτών της **Ελβετίας**. Παράλληλα χρησιμοποίησε και στοιχεία από παρόμοια ερώτηση για την φορολογική ηθική από τον οργανισμό ISSP εφαρμόζοντας την ίδια ερώτηση: Αισθάνεστε ότι είναι λάθος ή όχι εάν ο φορολογούμενος δεν δηλώνει όλο του το εισόδημα με σκοπό να πληρώσει λιγότερο φόρος (1 δεν υπάρχει παράπτωμα 2 μικρό παράπτωμα, 3 παράπτωμα 4 σοβαρό παράπτωμα).

Οι δύο παραπάνω ερωτήσεις έχουν τον ρόλο των εξαρτημένων μεταβλητών με ανεξάρτητες τις μεταβλητές που εξετάζουν τις απόψεις των ερωτώμενων αναφορικά με πολιτικά θέματα, την εμπιστοσύνη των πολιτών στους πολιτικούς θεσμούς, την άποψή τους για τους αποκεντρωμένους θεσμούς καθώς και για τους θεσμούς της άμεσης δημοκρατίας και τέλος εξετάζονται και οι δημογραφικές μεταβλητές.

Αναφορικά με τις μεταβλητές **Εμπιστοσύνη στην Κυβέρνηση** και **Εμπιστοσύνη στο νομοθετικό και δικαστικό σύστημα** η έρευνα έδειξε ότι οι παράμετροι των συγκεκριμένων μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντικοί με υψηλή μάλιστα σημαντικότητα και μας δείχνουν ότι μια αύξηση της εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση κατά μια μονάδα οδηγεί σε αντίστοιχη αύξηση της φορολογικής ηθικής των πολιτών κατά 8,9%. Επιπρόσθετα μια αύξηση της εμπιστοσύνης στο νομοθετικό και δικαστικό σύστημα κατά μια μονάδα οδηγεί σε αντίστοιχη αύξηση της φορολογικής συνείδησης κατά 3,4%

7.3 Επίδραση της Φορολογικής Διοίκησης στην Φορολογική Συμμόρφωση και στη Φορολογική Ηθική των Πολιτών.

Η θεωρία της χρήσης των εργαλείων της εμπιστοσύνης και του Διοικητικού Καταναγκασμού (The slippery slope between Trust and Power)

Η επίδραση της Φορολογικής Διοίκησης παίζει καταλυτικό ρόλο στην φορολογική συμπεριφορά των ατόμων και επιχειρήσεων. Φαινόμενα μεροληψίας, διαφθοράς, και κακοδιοίκησης επηρεάζουν αρνητικά την φορολογική συνείδηση των πολιτών.

Τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί σε ερευνητικό επίπεδο μια σχετικά πρόσφατη θεωρία της **Οικονομικής και Φορολογικής Ψυχολογίας** η οποία ασχολείται με τον

διπλό ρόλο της Φορολογικής Διοίκησης. Συγκεκριμένα οι φορολογικές αρχές θα πρέπει ταυτόχρονα να καλλιεργούν την εμπιστοσύνη απέναντι στους πολίτες μέσα από την Χρηστή Διοίκηση την Καλή Πίστη και την Αδιάφθορη και Αμερόληπτη Διοίκηση. Παράλληλα μέσω των εργαλείων του Διοικητικού Καταναγκασμού σε **εξαιρετικές περιπτώσεις**, θα εφαρμόζεται η Κυριαρχική Διοίκηση προκειμένου να παταχθούν ηθελημένα φαινόμενα μη φορολογικής συμμόρφωσης για λόγους σωφρονισμού των επιχειρήσεων και πολιτών που εφαρμόζουν αθέμιτες φορολογικά πρακτικές, αλλά και για λόγους παραδειγματισμού προς τους άλλους φορολογούμενους.⁹⁰

Οι δύο διαφορετικοί τρόποι ενέργειας των πρακτικής των φορολογικών αρχών συνοψίζονται ως ακολούθως:⁹¹

- **Η πρώτη αφορά στην προσπάθεια δημιουργίας κλίματος εμπιστοσύνης μεταξύ φορολογουμένων και Φορολογικών Αρχών (Trust).**
- **Η δεύτερη αφορά στην εξέταση της συμπεριφοράς της Φορολογικής Διοίκησης ως μέσου Διοικητικού Καταναγκασμού. (Power).**

Η ανάπτυξη της συγκεκριμένης θεωρίας, ουσιαστικά βασίζεται στο γεγονός ότι οι φορολογικοί λειτουργοί μιας χώρα θα πρέπει να χρησιμοποιούν τα δύο παραπάνω εργαλεία, προκειμένου να πετύχουν **την μεγιστοποίηση των φορολογικών τους εσόδων, καλλιεργώντας παράλληλα υψηλή φορολογική συνείδηση**. Η εξήγηση αυτής της θεωρίας έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι η βασική επιδίωξη της Δημόσιας Διοίκησης πρέπει να είναι η διαμόρφωση κλίματος εμπιστοσύνης απέναντι στους πολίτες. Εάν όμως κάποιος εξ' αυτών καταχραστούν αυτό το κλίμα για ιδιωτικό όφελος και κυρίως για να μην συμμορφωθούν με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, σε αυτή τη περίπτωση η Δημόσια Διοίκηση πρέπει να ασκήσει τη Δημόσια Εξουσία που της δίνεται από το νόμο, προκειμένου να εφαρμόσει κατασταλτικές πολιτικές.

Με αυτό τον τρόπο, ουσιαστικά δίνεται ένα σαφές μήνυμα στους συνεπείς φορολογούμενους: ότι δηλαδή η Φορολογική Διοίκηση δεν θα ανεχθεί περιπτώσεις δόλιων συμπεριφορών. Με αυτή την διττή συμπεριφορά η δημόσια διοίκηση καταφέρνει να κρατήσει μια ενδεδειγμένη ισορροπία και να αποδώσει ευθύνες και

⁹⁰ Για μια εμπειριστατωμένη μελέτη του φαινομένου του συνδυασμού εμπιστοσύνης στις φορολογικές αρχές και εφαρμογή κανόνων διοικητικού καταναγκασμού βλ. **Wahl, I., Kastlunger, B., & Kirchler, E. (2010)**. «Trust in authorities and power to enforce tax compliance: An empirical analysis of the “slippery slope framework”». *Law & Policy*, 32(4), 383-406.

⁹¹ Η θεωρία αυτή όπως υπό αγγλική ορολογία συναντάται ως “**The slippery slope between Trust and Power**”.

ποινές σε περιπτώσεις δόλιων συμπεριφορών, δίνοντας ταυτόχρονα και ένα μήνυμα στους συνεπείς φορολογούμενους ότι δεν θα αδικηθούν από πράξεις ή παραλήψεις της και ως εκ τούτου ενδυναμώνει την φορολογική συνείδηση συνολικά των πολιτών.

Η παραπάνω θεωρία αποτελεί μια εναλλακτική προσέγγιση έρευνας στην φορολογική συμμόρφωση, πρόκειται δηλαδή για την έννοια της της αντίθεσης μεταξύ δύο μεταβλητών και της αρνητικής σχέσης μεταξύ τους: **Εμπιστοσύνη και Διοικητικός Καταναγκασμός.** (Trust and Power) Πρόκειται για δύο μεταβλητές οι οποίες χρησιμοποιούνται από τις φορολογικές αρχές αναλόγως της συμπεριφοράς και της νοοτροπίας των φορολογουμένων. Σε αυτούς που υπάρχει αίσθηση εθελοντικής συμμόρφωσης με τις επιταγές των αρχών θα πρέπει να εφαρμόζεται η αρχή της εμπιστοσύνης. Ενώ αντίθετα ο διοικητικός καταναγκασμός (ή η εφαρμογή της δέσμιας αρμοδιότητας) εφαρμόζεται στις περιπτώσεις φορολογουμένων που δεν συμμορφώνονται εθελοντικά με τις αρχές. (Lisi G. 2012)

Βασικές Μεταβλητές αποτελούν: α) **Η Εμπιστοσύνη στις διοικητικές και κυρίως στις Φορολογικές Αρχές (Trust)** και **Ο Διοικητικός Καταναγκασμός (Power)**

Η κλίση μεταξύ των δύο μεταβλητών υποστηρίζεται ότι πρέπει να είναι αρνητική (slippery slope) ξεκινώντας από την εθελούσια συμμόρφωση και καταλήγοντας στην ακούσια συμμόρφωση. Η συγκεκριμένη θεωρία εξηγεί στο μέγιστο βαθμό την φορολογική συμμόρφωση από την οπτική του γεγονότος ότι οι φορολογούμενοι έχουν διαφορετικούς χαρακτήρες. Αναλόγως λοιπόν των στάσεων, πεποιθήσεων, αντιλήψεων που έχουν οι φορολογούμενοι πολίτες, θα μπορούσαν να ταξινομηθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες:

- Αυτοί που δεν συμμορφώνονται εθελοντικά. Σε αυτή τη περίπτωση θα πρέπει να υπάρχει διοικητικός καταναγκασμός (power attributed to authorities)
- Αυτοί που συμμορφώνονται εθελοντικά. Σε αυτή τη περίπτωση υπερισχύει η μεταβλητή «Εμπιστοσύνη» (trust).

Φυσικά και υπάρχουν και οι ενδιάμεσες περιπτώσεις όπου οι δύο μεταβλητές βρίσκονται ανάμεσα σε εμπιστοσύνη και διοικητικό καταναγκασμό (trust and power).⁹²

⁹² Σχετική έρευνα η οποία έχει πραγματοποιηθεί με ερωτηματολόγιο στις χώρες Μ. Βρετανία, Τσεχία και Αυστρία, καθώς και η μεθοδολογία και τα αποτελέσματα αυτής θα παρουσιαστούν στο επόμενο τμήμα του κεφάλαιο που αφορά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση εμπειρικών μελετών

Μελετώντας τις δύο διαφορετικές συμπεριφορές της δημόσιας διοίκησης οι **Lutmer E & Singhal M. (2014)**, αναφέρουν ότι σε μια ακραία κατάσταση όπου η δημόσια διοίκηση λειτουργούσε με δρακόντειους νόμους η φορολογική συμμόρφωση θα ήταν τέλεια και δεν θα υπήρχε περιθώριο για φοροδιαφυγή. Στην αντίθετη περίπτωση όπου δεν υπήρχε καμία επιβολή καταναγκαστικού μέτρου ή ποινής από την πλευρά της φορολογικής διοίκησης δεν θα υπήρχε κανένας λόγος για φορολογική συμμόρφωση των πολιτών. Και στις δύο περιπτώσεις δεν θα αναπτύσσονταν φορολογική συνείδηση των φορολογουμένων στην πρώτη περίπτωση διότι δεν θα υπήρχε το περιθώριο να δηλώσουν εθελοντικά τα εισοδήματά τους εξαιτίας των υπερβολικών μέτρων καταναγκασμού, ενώ στην δεύτερη περίπτωση θα υπήρχε μια κατάσταση αναρχίας στον φορολογικό τομέα και κανένας δεν θα είχε λόγο να συμμορφώνεται με τις υποχρεώσεις του. Επομένως και σε αυτή τη περίπτωση η φορολογική ηθική θα ήταν μηδενική.

Ο ρόλος λοιπόν της φορολογικής διοίκησης πρέπει να περιλαμβάνει όλα τα όπλα προς την καταπολέμηση της μη φορολογικής συμμόρφωσης τα όποια είναι όπως αναφέραμε παραπάνω ο διοικητικός καταναγκασμός ή η επιβολή δημόσιας εξουσίας και η εμπιστοσύνη στους φορολογούμενους πολίτες και αυτά θα πρέπει να χρησιμοποιούνται αναλόγως των περιστάσεων.

Προκειμένου όμως να αναπτυχθεί ο συγκεκριμένος τρόπος συμπεριφοράς των φορολογικών αρχών απαιτείται πρωτίστως εκπαίδευση και σεμινάρια ειδικού τύπου που θα έχουν ως απώτερο στόχο την ανάπτυξη υψηλών δεξιοτήτων των δημόσιων λειτουργών απέναντι στους φορολογούμενους, **με βασικούς πυλώνες αυτής της εκπαίδευσης, την συμπεριφορά απέναντι στους φορολογούμενους ως ισότιμους πολίτες και όχι απλώς ως διοικούμενους πολίτες.** Η εξειδικευμένη αυτή εκπαίδευση – που είναι κομβικής σημασίας και αφορά στον τρόπο αντιμετώπισης των φορολογούμενων, αποτελεί ούτως η άλλως και μια από τις προτάσεις – συμπεράσματα της συγκεκριμένης διατριβής, στα οποία θα αφιερωθεί το τελευταίο κεφάλαιο.

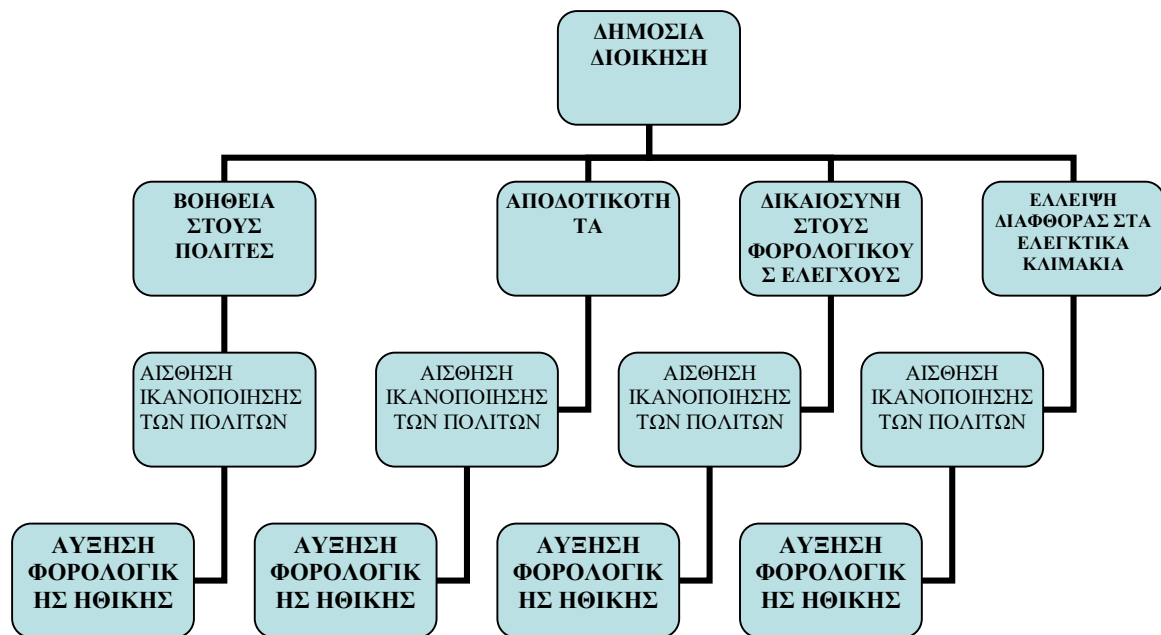
Σύμφωνα με τους **Alm & Torgler (2011)** προκειμένου να αναπτυχθεί η μεταβλητή της εμπιστοσύνης των πολιτών απέναντι στις φορολογικές αρχές η φορολογική διοίκηση θα πρέπει να είναι περισσότερο φιλική προς τους πολίτες. Σε αυτή την κατεύθυνση θα πρέπει να η πολιτική ηγεσία να προβεί σε ορισμένες βελτιώσεις της

φορολογικής διοίκησης αλλά και γενικότερα της δημόσιας διοίκησης. Οι σημαντικότερες προτάσεις είναι:

- Η βελτίωση των συμβουλών μέσω τηλεφώνου
- Η βελτίωση των ψηφιακών ιστοσελίδων
- Η απλοποίηση των φορολογικών διαδικασιών
- Η απλοποίηση των πληρωμών φόρων
- Η απλοποίηση των φορολογικών δηλώσεων για κάθε είδος φόρου
- Η ενασχόληση με την βοήθεια των φορολογουμένων στην συμπλήρωση δηλώσεων που έχουν απλή μορφή
- Γενικά η παροχή κάθε είδους αρωγής που βοηθάει στην καταπολέμηση της γραφειοκρατίας και δεν ταλαιπωρεί τον φορολογούμενο.
- Η σημαντικότερη πρότασή τους είναι να αντιμετωπίζουν τον φορολογούμενο περισσότερο ως πελάτη και όχι ως δυνητικό εγκληματία.

Με απλά λόγια θα πρέπει η δημόσια διοίκηση να έρθει πιο κοντά στο φορολογούμενο και να τον βοηθήσει να διορθώσει τυχόν λάθη που προέρχονται καθαρά από άγνοια. Όλα τα παραπάνω δεν συνεπάγονται ότι σε περιπτώσεις λαθών που ενέχουν δόλο δεν θα πρέπει να ασκείται η εξουσία που δίδεται από το κράτος για να επιβληθούν τα ανάλογα πρόστιμα και να γίνουν οι ανάλογοι έλεγχοι. Αμέσως πιο κάτω παραθέτουμε σχετικό γράφημα το οποίο εξηγεί με ποιόν τρόπο ο εξωραϊσμός της δημόσιας διοίκησης μπορεί να αυξήσει την φορολογική συνείδηση των πολιτών:

Γράφημα Νο 7.3 Δημόσια Διοίκηση και Φορολογική Ηθική

7.4 Εμπειρικές Μελέτες

- Η πρωταρχική έρευνα σχετικά με τον τρόπο συμπεριφοράς των πολιτών απέναντι στη στάση της φορολογικής διοίκησης έχει πραγματοποιηθεί από τους **S. Muehibacher – Erick Kirchler – H. Schwarzenmerger (2011)**. Η εν λόγω έρευνα πραγματοποιήθηκε σε **Αυστρία, Ηνωμένο Βασίλειο και Τσεχία** χρησιμοποιώντας δείγμα **3071 φορολογουμένων** και η οποία φαίνεται να επιβεβαιώνει τη θεωρία. Η εθελοντική συμμόρφωση σχετίζεται θετικά με την ηλικία και την εκπαίδευση, ενώ η καταναγκαστική συμμόρφωση σχετίζεται αρνητικά με την εκπαίδευση. Υπάρχουν δύο διαφορετικά περιβάλλοντα που βιώνουν οι φορολογούμενοι αναφορικά με τις φορολογικές αρχές
 - **Ανταγωνιστικό περιβάλλον** που μπορεί να καταλήξει σε μια κατάσταση «κλεφτών και αστυνόμων (cob and robbers situation)». Όταν οι φορολογικές αρχές υποθέτουν ότι υπάρχει έντονη τάση φοροδιαφυγής τότε εφαρμόζονται αυστηρές τακτικές και έλεγχοι. Γενικά όταν γίνεται αντιληπτό ότι οι φορολογούμενοι έχουν την τάση να αποκρύπτουν πληροφορίες, να μην συνεργάζονται με τις φορολογικές αρχές και να εμφανίζουν μια γενικότερη αρνητική στάση απέναντι σε αυτές τότε οι αρχές θα πρέπει να εφαρμόζουν την μέθοδο του καταναγκασμού (power) εις βάρος της μεθόδου εμπιστοσύνης (trust)

- **Κλίμα συνεργασίας το οποίο δημιουργείται μέσα από μια σχέση εμπιστοσύνης και σεβασμού μεταξύ πολιτών και φορολογικών αρχών.**

Τα δεδομένα συλλέχθηκαν από εταιρία μέσω ερωτηματολογίων on line. Οι συγκεκριμένες χώρες που επιλέχθηκαν διαφέρουν αναφορικά με το φορολογικό καθεστώς. Ολόκληρο το ερωτηματολόγιο καθώς και μια λεπτομερής σύναψη στην αντιπροσωπευτικότητα των δεδομένων υπάρχει στο άρθρο των **Hartner et al. (2009)** Το ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε προσεκτικά από την γερμανική στην αγγλική και την τσέχικη γλώσσα. Συγκεκριμένα Αυστρία και Μεγάλη Βρετανία έχουν πολύ υψηλούς φορολογικούς συντελεστές (που φτάνουν μέχρι το 50%) ενώ η Τσεχία έχει σύστημα μοναδικού φορολογικού συντελεστή ανεξαρτήτως εισοδήματος.

Αποτελέσματα

- Εξετάζουμε ένα μοντέλο γραμμικής παλινδρόμησης με μεταβλητή την εκούσια συμμόρφωση στις αρχές (voluntary compliance). Η υπόθεση φαίνεται να ισχύει, δηλαδή υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ εκούσιας συμμόρφωσης και εμπιστοσύνης στις αρχές.
- Σε παρόμοια αποτελέσματα οδηγεί και η εξέταση μεταξύ ακούσιας συμμόρφωσης και διοικητικού καταναγκασμού. Η μεταβλητή ακούσια συμμόρφωση που έχει θέση εξαρτημένης μεταβλητής συσχετίζεται θετικά με την μεταβλητή «Διοικητικός Καταναγκασμός» (Power)
- Ο **Frey (1997)** προτείνει την μείωση των μεγάλων φορολογικών προστίμων, διότι είναι πιθανόν να διαμορφώσουν ένα κλίμα έλλειψης εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατικών – φορολογικών αρχών και των επιχειρηματιών, μια κατάσταση που θα οδηγήσει σε συμπεριφορές χαμηλότερης φορολογικής συμμόρφωσης και εξασθένησης της φορολογικής ηθικής. Σε αυτή τη περίπτωση θα υπερισχύσει η μεταβλητή Διοικητικός Καταναγκασμός (power) έναντι της μεταβλητής Εμπιστοσύνη στις κρατικές αρχές (trust).
- Σύμφωνα με τον **Torgler (2004b)** όπου αναλύει την φορολογική συνείδηση και τους παράγοντες που την επηρεάζουν σε κράτη της Ασίας, τα οποία αντλεί από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών (W.V.S.), ο συντελεστής β της μεταβλητής **«Ικανοποίηση με τους Δημοσίους Υπαλλήλους»** για το

κράτος της **Ιαπωνίας** είναι στατιστικά πολύ σημαντικός και η αύξηση της πιο πάνω μεταβλητής κατά 1 μονάδα επιφέρει αντίστοιχη αύξηση της φορολογικής ηθικής κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες.

7.5 Η θεωρία της Θεσμικής Προστασίας (institutional perspective).

- Οι **Mummert, A and Schneider F. (2002)**, εκτίμησαν το ύψος της σκιώδους οικονομίας στα δύο κράτη της ενοποιημένης Γερμανίας για να διαπιστώσουν ότι το ποσοστό της είναι σημαντικά υψηλότερο στην πρώην Δυτική Γερμανία από το αντίστοιχο της πρώην Ανατολικής Γερμανίας. Οι μετρήσεις έλαβαν χώρα σε δύο οικονομικές περιόδους 1990 και 1999, και διαπιστώθηκε ότι στη περιοχή της πρώην Δυτ. Γερμανίας υπήρξε αυξημένη παραοικονομία και μειωμένη φορολογική ηθική και στις δύο περιόδους, εάν και στη δεύτερη περίοδο η διαφορά ήταν αρκετά μειωμένη. Με δεδομένο ότι οι δύο χώρες έχουν κοινή νομοθεσία, κοινούς ελεγκτικούς μηχανισμούς, αντιμετωπίζουν τις ίδιες πιθανότητες ελέγχου το ερώτημα που προκύπτει είναι γιατί οι συμπεριφορά του κόσμου απέναντι στην παραοικονομία (και κατ' επέκταση στη φοροδιαφυγή) είναι ανόμοιες και πως αυτό μπορεί να εξηγηθεί. Εξετάζοντας όλες τις τρέχουσες θεωρητικές προσεγγίσεις, δε βρέθηκαν ικανοποιητικά στοιχεία που να τις επιβεβαιώνουν. Ικανοποιητική εξήγηση των διαφορών που υπάρχουν μεταξύ των δύο συμπεριφορών μπορεί να δοθεί μέσω των διαφορών στην κουλτούρα της κάθε επιμέρους χώρας. Οι εν λόγω ερευνητές εισήγαγαν την **θεωρία της θεσμικής προστασίας**, σύμφωνα με την οποία οι καταναλωτές προτιμούν την επίσημη οικονομία λόγω της ασφάλειας που τους παρέχουν οι σαφείς και θεσμοθετημένοι κανόνες της αγοράς. Η συγκεκριμένη έρευνα έδειξε ότι μεγάλο ποσοστό των συναλλαγών στη σκιώδη οικονομία είναι μεταξύ φίλων, συγγενών και γειτόνων. Η προσπάθεια στήριξης ατόμων που βρίσκονται στο στενό περιβάλλον του καταναλωτή που τις περισσότερες φορές είναι επωφελής και για τον καταναλωτή αποτελεί μια από τις αιτίες της παραοικονομίας και φοροδιαφυγής. Μεγάλο μέρος της παραοικονομίας καλύπτεται από το στενό οικογενειακό, συγγενικό, φιλικό περιβάλλον. Όσο ευρύτερο είναι το περιβάλλον αυτό τόσο περισσότερες οι συναλλαγές στη μαύρη οικονομία. Αντίθετα σε απουσία αυτού του περιβάλλοντος ο καταναλωτής δε νιώθει την

ίδια ασφάλεια στις συναλλαγές του και ειδικότερα σε υπηρεσίες και προϊόντα με υψηλό κόστος, προτιμά την προστασία που του παρέχουν οι κανόνες και οι θεσμοί της αγοράς. Αυτοί οι κανόνες υπάρχουν μόνον στην επίσημη οικονομία. Η αγορά διαρκών καταναλωτικών αγαθών αλλά και οι υπηρεσίες επισκευής αυτών αποτελούν κλασικό παράδειγμα εμπιστοσύνης των ατόμων προς τις νόμιμες επιχειρήσεις του επίσημου τομέα.⁹³ Σε περίπτωση που εμφανιστεί κάποιο απρόοπτο ο καταναλωτής μπορεί αρχικά να απευθυνθεί στο προμηθευτή και αν δε δικαιωθεί να καταφύγει σε κάποια οργάνωση προστασίας καταναλωτή ή να προσφύγει στα ένδικα μέσα που του παρέχει ο νόμος. Η θεσμική και νομική προστασία όμως υπάρχει μόνον όταν τα αγαθά και οι υπηρεσίες προέρχονται από την επίσημη οικονομία και έχουν πραγματοποιηθεί όλες οι νόμιμες διαδικασίες αγοράς ή λήψης υπηρεσιών. Μέσω της θεωρίας της θεσμικής προστασίας (institutional perspectives), όπως αυτή αναπτύχθηκε από τους **Mummert, A and Schneider F. (2002)**, γίνεται αντιληπτό γιατί πολύ άνθρωποι καταφεύγουν στην επίσημη οικονομία. Δεδομένου ότι υπάρχει αρνητική σχέση μεταξύ παραοικονομίας και φορολογικής συνείδησης, βλέπουμε ότι η εν λόγω θεωρία ενισχύει και την διαμόρφωση κουλτούρας υψηλής φορολογικής συνείδησης. Υπάρχουν άλλωστε πολλές δημοσιεύσεις άρθρων που έχουν δείξει την αρνητική αυτή συσχέτιση. Αυτή η θεωρία της θεσμικής προστασίας μπορεί να εξηγήσει γιατί χώρες με πολύ ισχυρούς οικογενειακούς και συγγενικούς δεσμούς, εμφανίζουν χαμηλότερη φορολογική συμμόρφωση και αντίστροφα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η συγγένεια, η φιλία και γενικότερα οι δεσμοί αίματος ουσιαστικά υποκαθιστούν τις κρατικές δομές. Και αντίθετα οι κρατικές δομές αντικαθιστούν την ανάγκη προστασίας που παρέχεται στην οικογένεια. Σε κράτη όπως είναι η Μεγάλη Βρετανία ο θεσμός της οικογένειας παίζει πολύ μικρότερο βαθμό από κράτη όπως η Ιταλία και η Ελλάδα. Στη περίπτωση αυτή οι Βρετανοί αναζητούν μέσω του κράτους την ασφάλεια που δεν παρέχει η οικογένειά τους. Συνεπώς εκτιμούν ότι η φορολογική συμμόρφωση είναι πολύ σημαντική γιατί τους προσφέρει μέσα από το κοινωνικό κράτος κοινωνικές παροχές, όπως μεγάλη σύνταξη και αστυνόμευση και άλλου τύπου κοινωνικές παροχές. Το ζητούμενο φυσικά δεν είναι να καταργηθεί η σημασία του θεσμού

⁹³ Λ.χ. η αγορά ενός πλυντηρίου από μια εμπορική εταιρία συνεπάγεται εγγύηση για κάποιο χρονικό διάστημα, εγκατάσταση από εξειδικευμένο προσωπικό, παροχή service κλπ

της οικογενείας αλλά να ενδυναμωθεί ο ρόλος του κράτους με παράλληλη στήριξη της οικογενείας. Αυτή η διαφορά κουλτούρας μπορεί να εξηγήσει την υπεργεννητικότητα που συναντάται στις αναπτυσσόμενες οικονομίες. Οι πολλές γεννήσεις γίνονται προκειμένου τα άτομα να έχουν μια ασφάλεια από τα παιδιά τους όταν θα είναι ανήμποροι να δουλέψουν, με δεδομένο ότι το κράτος δε μπορεί να τους εξασφαλίσει τα απαραίτητα (χαμηλή σύνταξη, έλλειψη στοιχειώδους κοινωνικού κράτους).

Κεφάλαιο 8. Επίδραση των Υποκειμενικών Αντιλήψεων στην Φορολογική Ηθική, όπως είναι το μέγεθος της φοροδιαφυγής, το μέγεθος των ποινών και η πιθανότητα φορολογικού ελέγχου.

8.1 Γενικά περί Υποκειμενικής αντίληψης των φορολογικών φαινομένων.

Σύμφωνα με το μεγαλύτερο μέρος της παγκόσμιας βιβλιογραφίας υπάρχει σχέση αιτιότητας μεταξύ αντίληψης υψηλής φοροδιαφυγής και χαμηλής φορολογικής συνείδησης. Όταν τα άτομα αντιλαμβάνονται ότι οι περισσότεροι γνωστοί τους – ο λεγόμενος κοινωνικός περίγυρος – φοροδιαφεύγουν, νιώθουν ότι εξαπατώνται από το κράτος αφού ανήκουν στην μειοψηφία αυτών που εφαρμόζει τους νόμους. Ως εκ τούτου, η υποκειμενική αντίληψη εκτεταμένης φοροδιαφυγής δημιουργεί ρήγματα στην φορολογική συνείδηση των ατόμων. Το ίδιο ισχύει και αναφορικά με την αντίληψη της διαφθοράς και του μεγέθους των ποινών. Όσο πιο εκτεταμένη είναι η αντίληψη περί διαφθοράς των κρατικών λειτουργιών τόσο μικρότερη είναι η φορολογική τους συνείδηση. Αυτό οφείλεται στο απλούστατο λόγο ότι ένα διεφθαρμένο κράτος σπαταλά τα φορολογικά έσοδα για τον πλουτισμό διεφθαρμένων λειτουργών και όχι με σκοπό την παραγωγή δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών προς όφελος των πολιτών. Εν κατακλείδι, όταν υπάρχει διάχυτη αντίληψη της διαφθοράς σε μία κρατική οντότητα, τότε το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της, δεν θα συμμορφώνεται με τις φορολογικές του υποχρεώσεις γιατί θα νιώθει ότι είναι άδικο να στηρίζει ένα διεφθαρμένο κρατικό σύστημα.

Στις επόμενες παραγράφους θα αναλύσουμε τη σχέση μεταξύ φορολογικής συνείδησης και υποκειμενικών παραγόντων επιρροής της. Σε αυτούς τους παράγοντες περιλαμβάνονται:

- **Η εκτιμώμενη πιθανότητα φορολογικού ελέγχου**
- **Η εκτιμώμενη ποινή από φορολογικές παραβάσεις**
- **Η αντίληψη των ατόμων για το εύρος της φοροδιαφυγής στη χώρα τους.**

Πρέπει να γίνει ξεκάθαρο ότι η υποκειμενική αντίληψη των ατόμων για μια συμπεριφορά ή κατάσταση μπορεί να μην ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα αλλά δεν είναι άσχετη με αυτή. Λ.χ. σε ζητήματα διαφθοράς τα άτομα καλούνται να

αξιολογήσουν τη συμπεριφορά των δημοσίων λειτουργών με βάση δικές τους εμπειρίες ή εμπειρίες γνωστών προσώπων (οικογενειακού περιγύρου, φίλων, γνωστών κλπ). Και είναι το μόνο εργαλείο που υπάρχει προκειμένου να εκτιμήσουμε όλες αυτές τις μεταβλητές που θεωρούμε ότι παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της φορολογικής συνείδησης των ατόμων και επιχειρήσεων σε μία χώρα και σε μια οικονομία γενικότερα.

8.2 Εκτιμώμενη πιθανότητα φορολογικού ελέγχου

Αποτελεί σύννηθες φαινόμενο η κοινή γνώμη να έχει διαφορετική αντίληψη για την ένταση φορολογικών ελέγχων σε σχέση με την πραγματικότητα. Υπάρχουν λοιπόν έρευνες οι οποίες ερμηνεύουν τον υψηλό βαθμό φορολογικής συμμόρφωσης (υψηλότερο σε σύγκριση με το εκτιμώμενο εμπειρικά) στο γεγονός ότι τα άτομα – φορολογούμενοι πιστεύουν ότι η πιθανότητα πραγματοποίησης φορολογικών ελέγχων είναι πολύ μεγαλύτερη από την πραγματική. Υπάρχει δηλαδή διάσταση μεταξύ πραγματικής και αντιλαμβανόμενης πιθανότητας φορολογικού ελέγχου η οποία οδηγεί σε υψηλότερη φορολογική συμμόρφωση.⁹⁴

8.3 Διάσταση μεταξύ πραγματικών και αντιλαμβανόμενων κυρώσεων

Η ίδια αντιμετώπιση μπορεί να υπάρχει και με το ύψος των ποινών σε περίπτωση εντοπισμού παραβάσεων. Δεδομένου ότι τα φορολογικά συστήματα δεν είναι απλά και κατανοητά στον απλό φορολογούμενο, ο τρόπος και το ύψος των ποινών δεν προσδιορίζονται πάντοτε με σαφήνεια. Σύμφωνα με την επικρατούσα θεωρία όταν οι πολίτες είναι αβέβαιοι ως προς ορισμένα χαρακτηριστικά του φορολογικού ελέγχου (λ.χ συχνότητα φορολογικών ελέγχων, αιφνιδιαστικές και συχνές αλλαγές στη φορολογική νομοθεσία, διαφορετική εκπαίδευση των υπαλλήλων – ελεγκτών) τείνουν να συμμορφώνονται περισσότερο με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Οι “J. Alm,

⁹⁴ βλέπε λ.χ Andreoni B.Erard, Feinstein (1998) κεφ.6.5 Objective versus Subjective Enforcement Measures. Στις περισσότερες των περιπτώσεων τα άτομα τείνουν να υπερεκτιμούν τη πιθανότητα φορολογικού ελέγχου. Έτσι πολλές φορές η υποκειμενική αντίληψη για την έκταση των φορολογικών ελέγχων υπερβαίνει την πραγματικότητα.

B. Jackson, M. McKee (1992)⁹⁵ προσπαθώντας να αναζητήσουν απαντήσεις στο ερώτημα κατά πόσο η δημοσιονομική αβεβαιότητα επηρεάζει τη φορολογική συμμόρφωση, προέβησαν σε διενέργεια εργαστηριακού πειράματος στο οποίο τα άτομα αντιμετώπιζαν άγνοια σχετικά τις βασικές μεταβλητές φορολογικού ελέγχου και συγκεκριμένα τη πιθανότητα ελέγχου, το ύψος της ποινής, αλλά και το ύψος των φορολογικών συντελεστών. Το αποτέλεσμα ήταν ότι υπό ορισμένες συνθήκες η δημοσιονομική αβεβαιότητα επηρεάζει θετικά τη φορολογική συμμόρφωση.

8.4 Αντίληψη της κοινής γνώμης για το εύρος της φοροδιαφυγής

Τα παραδοσιακά νεοκλασικά μοντέλα που στηρίζονται στην μεγιστοποίηση της συνολικής χρησιμότητας του ατόμου αντιμετωπίζουν το φορολογούμενο ως μια απομονωμένη οικονομική μονάδα. Αυτή η υπόθεση δεν είναι ρεαλιστική αφού τα άτομα είναι κοινωνικά όντα και οι πράξεις τους έχουν αντίκτυπο στον κοινωνικό τους περίγυρο και αντιστρόφως επηρεάζονται από τον τρόπο που ενεργούν και σκέφτονται τα άλλα μέλη της κοινωνίας.⁹⁶ Εφόσον λοιπόν τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται μέσα από τις συναναστροφές τους ή από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ότι υπάρχει εκτεταμένη φοροδιαφυγή, τείνουν να αντιμετωπίζουν ελαστικότερα τη μη συμμόρφωση και ενίοτε να προβαίνουν και οι ίδιοι σε αθέτηση των φορολογικών τους υποχρεώσεων. Ο λόγος είναι προφανής: αυτοί που συμμορφώνονται αισθάνονται αδικημένοι στη σκέψη ότι πολλοί συνάνθρωποί τους δεν συνεισφέρουν στο βαθμό που θα έπρεπε. Ο συγκεκριμένος τρόπος αντίδρασης των φορολογουμένων έχει ονομαστεί «**Συνεργασία υπό όρους**» και στην αγγλική ορολογία είναι γνωστή ως “**Conditional Cooperation**”. Με άλλα λόγια οι πολίτες συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις υπό τον όρο ότι και ο κοινωνικός τους περίγυρος και γενικά το μεγαλύτερο ποσοστό των συμπολιτών τους πληρώνουν τους φόρους που τους αναλογούν. Η συγκεκριμένη μεταβλητή θεωρείται πάρα πολύ σημαντική ως παράγοντας που επηρεάζει τον φορολογούμενο στην τελική του απόφαση εάν θα συμμορφωθεί ή όχι με τις φορολογικές του υποχρεώσεις

⁹⁵ Alm, J, Jackson B, McKee M. (1992), Uncertainty and taxpayer compliance, *The American Economic Review* pp 1018-1026.

⁹⁶ Οι B. Frey, B. Torgler (2007), κάνουν λόγο για πρόβλημα σχέσης αιτιότητας μεταξύ επιρροής του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο και αντιστρόφως. Καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η βασική σχέση επιρροής είναι η αντίστροφη δηλαδή το κοινωνικό σύνολο είναι αυτό που επηρεάζει τις αποφάσεις και τη συμπεριφορά των μεμονωμένων ατόμων.

και σε ποιόν βαθμό. Αντιθέτως η συλλογιστική της εκτεταμένης φοροδιαφυγής μπορεί να οδηγήσει σε μία έξαρση φοροδιαφυγής οδηγώντας άτομα νομοταγή στην απόφαση της φοροδιαφυγής, προσδίδοντάς στην πράξη τους έναν χαρακτήρα άμυνας και εξισορρόπησης της αδικίας που υφίστανται. Αντίθετα, δείχνουν μεγαλύτερη προθυμία να καταβάλουν εις ολόκληρο τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, όταν γνωρίζουν ότι και τα περισσότερα μέλη της κοινωνίας κάνουν το ίδιο. Επιπρόσθετα όταν η φοροδιαφυγή είναι εκτεταμένη δεν μπορεί να λειτουργήσει ως άτυπος – εθιμικός κοινωνικός κανόνας η φορολογική συμμόρφωση, ενώ παράγει τα αντίθετα αποτελέσματα για τους λόγους που περιγράψαμε παραπάνω.

Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο να παραθέσουμε τη διαδρομή της **σχέσης αιτιότητας μεταξύ εκτεταμένης φοροδιαφυγής και φορολογικής ηθικής** η οποία είναι η ακόλουθη (μπορούμε να την ονομάσουμε και φαύλη σπείρα):

- **Υψηλή φοροδιαφυγή σε ένα κράτος → Οι πολίτες νιώθουν ότι πληρώντας φόρους τους εξαπατώνται δεδομένου ότι οι περισσότεροι πολίτες φοροδιαφεύγουν αφού δεν πληρώνουν αυτό που τους αναλογεί → Κάποιοι εξ' αυτών εισπράττουν επιδόματα λόγω δήλωσης πολύ χαμηλών εισοδημάτων τους → Η αίσθηση εξαπάτησης των συνεπών φορολογούμενων επιφέρει χαμηλή φορολογική συνείδηση → Η χαμηλή φορολογική συνείδηση οδηγεί σε ακόμα υψηλότερη φοροδιαφυγή.**

8.4.1. Εμπειρικές μελέτες για τη σχέση μεταξύ αντίληψης του εύρους της φοροδιαφυγής και φορολογικής ηθικής.

- Σε έρευνα που διενεργήθηκε από τους **Frey and Torgler (2007)** εξετάζεται η αντιλαμβανόμενη φοροδιαφυγή ως ανεξάρτητη μεταβλητή. Τα δεδομένα της έρευνας αντλήθηκαν από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών (European Value Surveys) για το χρονικό διάστημα **1999/2000**, σε χώρες της **Δυτικής και της Κεντρικής Ευρώπης**. Μέσω της κλασικής ερώτησης που υπάρχει στην EVS αναφορικά με την άποψη των πολιτών για την συμφωνία ή διαφωνία του να μην πληρώνει κάποιος το σύνολο των φορολογικών του υποχρεώσεων με κλίμακα 1-4 διαμορφώνεται η εξαρτημένη μεταβλητή της φορολογικής ηθικής. Από την άλλη πλευρά η ανεξάρτητη μεταβλητή αφορά στην ερώτηση του κατά πόσο θεωρούν οι πολίτες ότι η φοροδιαφυγή είναι

εκτεταμένη στη χώρα τους. Να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη μελέτη περιείχε και πολλές άλλες ανεξάρτητες μεταβλητές, αλλά εμείς επικεντρωθήκαμε στην αντίληψη του εύρους της φοροδιαφυγής. Τα αποτελέσματα του οικονομετρικού μοντέλου εμφανίζουν ότι όσο υψηλότερη είναι η αντίληψη του εύρους της φοροδιαφυγής τόσο χαμηλότερη είναι η φορολογική ηθική των πολιτών. Συγκεκριμένα όταν η αντιλαμβανόμενη φοροδιαφυγή αυξάνει κατά 1 μονάδα η φορολογική ηθική μειώνεται κατά 7,4%. Επιπρόσθετα ο συντελεστής της ανεξάρτητης μεταβλητής είναι στατιστικά σημαντικός στο συγκεκριμένο υπόδειγμα.

- Οι **Alm Martinez – Vazquez και Torgler (2006)** εξετάζουν την ίδια μεταβλητή στην **Ρωσία**. Τα αποτελέσματα αποδεικνύουν ότι η αντιλαμβανόμενη φοροδιαφυγή των συμπολιτών τους έχει πολύ υψηλό αντίκτυπο στην φορολογική συνείδησή τους και μάλιστα αρνητικό – όπως άλλωστε υποστηρίζεται από τη θεωρία- η δε συσχέτιση είναι στατιστικά σημαντική.
- Σύμφωνα με έρευνα που διενεργήθηκε από τους **Torgler B, & Schneider F (2005)** με δεδομένα από τους οργανισμούς W.V.S. και E.V.S. για τις χρονικές περιόδους 1990 και 1999 για τη χώρα της **Αυστρίας** έδειξε ότι μια αύξηση στην κλίμακα της Αντιλαμβανόμενης Φοροδιαφυγής κατά μια μονάδα ισοδυναμούσε με μείωση της φορολογικής συνείδησης κατά 8 περίπου ποσοστιαίες μονάδες. Επομένως και εδώ βλέπουμε ότι η θεωρία επαληθεύεται και όταν τα άτομα αντιλαμβάνονται ότι υπάρχει εκτεταμένη φοροδιαφυγή νιώθουν αδικία και τείνουν να εμφανίζουν χαμηλότερη φορολογική συνείδηση.

Κεφάλαιο 9. Ο Ρόλος της αντίληψης της Διαφθοράς στην Δημόσια Διοίκηση στην φορολογική συμμόρφωση και στη φορολογική ηθική.

9.1 Διαφθορά και Φορολογική Συνείδηση.

Η διαφθορά αποτελεί ένα σύνθετο και πολυδιάστατο φαινόμενο που συναντάται από τις πρώτες μορφές οργάνωσης της ανθρώπινης κοινωνίας και έχει συνδεθεί με τη φθορά καθώς και τον εκφυλισμό των ηθών, αρχών και αξιών που αποτελούν τη βάση ορθής λειτουργίας ενός πολιτικού συστήματος και της ορθής ανάπτυξης της κοινωνίας γενικότερα. Δεδομένου ότι η διαμόρφωση θετική αρνητικής φορολογικής συνείδησης επηρεάζεται άμεσα από τη διαφθορά και ειδικότερα του Δημοσίου τομέα θα γίνει προσπάθεια αμέσως πιο κάτω, να οριστεί και να αναλυθεί το συγκεκριμένο φαινόμενο.

9.2 Εννοιολογική προσέγγιση της διαφθοράς και επιπτώσεις της στην οικονομική ανάπτυξη

Η διαφθορά στο δημόσιο τομέα αποτελεί η χρήση αθέμιτων μέσων με σκοπό το ίδιον όφελος. Στις περισσότερες των περιπτώσεων υπάρχει παραβίαση των κανόνων δικαίου, σε άλλες όμως περιπτώσεις επιταχύνεται η διαδικασία εξυπηρέτησης του πολίτη, εις βάρος άλλων περιπτώσεων οι οποίες μένουν πίσω σε προτεραιότητα. Ένας κλασικός ορισμός της δίδεται από την Παγκόσμια Τράπεζα στον οποίο αναφέρεται ως «η κατάχρηση εξουσίας για ίδιον όφελος»⁹⁷

Ο Λ. Ρακιντζής (2011)⁹⁸ επιχειρεί έναν πιο πλήρη ορισμό. Σύμφωνα με αυτόν *“Η διαφθορά συνίσταται στην επιρροή παράνομων συμφερόντων στις κρατικές λειτουργίες τόσο κατά το στάδιο της απόφασης, όσο και κατά το στάδιο της εκτέλεσης, με οικονομικό όφελος υπέρ των μεσολαβούντων, ή υπέρ τρίτων, με αντίστοιχη ζημιά τόσο για τον δημόσιο τομέα όσο και για την κοινωνία γενικότερα”*.

⁹⁷ Ο πιο πάνω ορισμός χρησιμοποιείται από Χλέτσο (2011). και Treisman (2000).

⁹⁸ Λ. Ρακιντζής (2011) «Ο Θεσμικός ρόλος του Γενικού Επιθεωρητή στον έλεγχο του Δημοσίου Τομέα» στο βιβλίο Ι. Βάβουρας – Π. Τσίρης «Διακυβέρνηση και Διαφθορά» Εκδόσεις Παπαζήση

9.3 Δείκτες διαφθοράς

Πολλοί διεθνείς οργανισμοί, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Παγκόσμια Τράπεζα, ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης έχουν καταβάλλει προσπάθειες να εκτιμήσουν το φαινόμενο της διαφθοράς σε ποσοτικό και ποιοτικό επίπεδο.

- **Ο Οργανισμός Διεθνούς Διαφάνειας (Transparency International)** αποτελεί τη βασικότερη πηγή στοιχείων Πρόκειται για μια διεθνής μη κυβερνητική οργάνωση που χρηματοδοτείται από τα υπουργεία εξωτερικών των κρατών που είναι μέλη (προφανώς βάσει κάποιας συνθήκης που έχει υπογραφεί μεταξύ τους). Πέραν των κυβερνήσεων, συμμετέχουν Εθνικές Οργανώσεις Ανάπτυξης, Διεθνείς επιχειρήσεις και η Ευρωπαϊκή Ένωση ως ξεχωριστή νομική οντότητα. Ο δείκτης που δημοσιεύει από το 1995 αφορά την αντίληψη της διαφθοράς σε όλες τις χώρες. Έδρα της Διεθνούς Διαφάνειας είναι το Βερολίνο και ιδρυτής της ήταν ο Peter Eigen το 1993. Ο λόγος που αποφάσισε να προβεί στην ίδρυση τέτοιου οργανισμού ήταν η διαπίστωσή του ως Διευθυντή της Παγκόσμιας Τράπεζας (World Bank) της Αφρικής, ότι μεγάλο μέρος της ανθρωπιστικής βοήθειας που διαχειριζόταν, δεν κατέληγε σε αυτούς που είχαν πραγματικά προβλήματα αλλά σε διάφορους δημόσιους λειτουργούς – αξιωματούχους των κρατών της Αφρικής. Επιπρόσθετα η Διεθνής Διαφάνεια μελετά και εκπονεί προτάσεις για μεταρρυθμίσεις που στοχεύουν στην αντιμετώπιση της διαφθοράς, παρέχοντας παράλληλα και συμβουλές σε πολίτες για τον τρόπο υποβολής καταγγελιών. Ο εν λόγω οργανισμός συντάσσει σε ετήσια βάση εκθέσεις που σχετίζονται με τη διαφθορά και διαμορφώνει ορισμένους δείκτες οι βασικότεροι από τους οποίους είναι οι παρακάτω
- **Ο Δείκτης Αντιλαμβανόμενης Διαφθοράς (Corruption Perceptions Index).** Αποτελεί μάλλον τον πιο αξιόπιστο δείκτη η δε αξιολόγηση που διενεργείται είναι αποτέλεσμα μακράς εμπειρίας επάνω σε ζητήματα διαφθοράς. Ουσιαστικά προβαίνει σε ερωτήσεις σε δείγμα πληθυσμού σε όλες τις χώρες του κόσμου και καταγράφει το επίπεδο της αντιλαμβανόμενης διαφθοράς από

τους πολίτες, προς το δημόσιο τομέα της χώρας τους. Ουσιαστικά πρόκειται για εκτίμηση της διαφθοράς στο δημόσιο τομέα της κάθε χώρας.

- **Παγκόσμιο Βαρόμετρο Διαφθοράς (Global Corruption Barometer).** Ο συγκριμένος δείκτης χρησιμοποιείται επικουρικά με τον CPI. Και εδώ σκοπός είναι διαμόρφωση των απόψεων των πολιτών σχετικά με το ύψος της διαφθοράς σε 12 βασικούς δημοσίου φορείς. Υπάρχει κλίμακα από 0 έως 5 όπου το μηδέν συμβολίζει την πλήρη διαφάνεια και το πέντε την απόλυτη διαφθορά.
- **Δείκτης Χρηματισμού (Bribe Payers Index – B.P.I.)** Σε αυτόν το δείκτη εμφανίζονται οι απόψεις αποκλειστικά του ιδιωτικού τομέα (επιχειρήσεων, τραπεζών) από την επιχειρηματική τους δραστηριότητα στο εξωτερικό και ιδιαίτερα τις περιπτώσεις δωροδοκίας δημόσιων λειτουργών. Πραγματοποιείται μεταξύ ανώτατων στελεχών, επιχειρήσεων και τραπεζών των χωρών υποδοχής. Πέραν των δεικτών της Διεθνούς Διαφάνειας υπάρχουν και άλλες ανεξάρτητες αρχές οι οποίες έχουν παρόμοιους στόχους, δηλαδή γίνεται προσπάθεια εκτίμησης της διαφθοράς. Συγκεκριμένα:
- Η **Freedom House** που εδρεύει στις ΗΠΑ είναι επίσης Μη Κυβερνητική Οργάνωση και χρηματοδοτείται από τον οργανισμό για την Διεθνή Ανάπτυξη των ΗΠΑ και διάφορα άλλα ιδιωτικά ιδρύματα. Δημοσιεύει αναλύσεις από το 2002 σχετικές με τη διαφθορά, με την ποιότητα και κατάσταση της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου καθώς και του οικονομικού μετασχηματισμού των χωρών μετάβασης, αυτών δηλαδή που ανήκουν στο μπλοκ της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.
- Ο δείκτης **Business International (BI)**, ο οποίος συντάσσεται από το Economist Intelligence Unit και περιλαμβάνει μια εκτίμηση του επιπέδου της διαφθοράς σε διάφορες χώρες. Τα ευρήματα προκύπτουν από στοιχεία που συλλέχθηκαν σε ένα δίκτυο ανταποκριτών και αναλυτών σε όλο τον κόσμο. Η πρώτη δημοσίευση επήλθε την περίοδο 1981-83

- Ο δείκτης για το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ, το οποίο δημοσιεύει ετησίως έκθεση με τίτλο “**World Competitiveness Report**, όπου παρατίθενται στοιχεία αναφορικά με πράξεις δωροδοκίας.

9.4 Παράθεση συγκριτικών στοιχείων διαφθοράς με βάση το συγκεντρωτικό δείκτη του Transparency International.

Αμέσως πιο κάτω παραθέτουμε το δείκτη διαφθοράς όπως έχει διαμορφωθεί από τον Οργανισμό της Διεθνούς Διαφάνειας με βάση τα όσα αναφέραμε πιο πάνω:

Country	ISO3	Region	CPI score 2019	Rank
Denmark	DNK	WE/EU	87	1
New Zealand	NZL	AP	87	1
Finland	FIN	WE/EU	86	3
Singapore	SGP	AP	85	4
Sweden	SWE	WE/EU	85	4
Switzerland	CHE	WE/EU	85	4
Norway	NOR	WE/EU	84	7
Netherlands	NLD	WE/EU	82	8
Germany	DEU	WE/EU	80	9
Luxembourg	LUX	WE/EU	80	9
Iceland	ISL	WE/EU	78	11
Australia	AUS	AP	77	12
Austria	AUT	WE/EU	77	12
Canada	CAN	AME	77	12
United Kingdom	GBR	WE/EU	77	12
Hong Kong	HKG	AP	76	16
Belgium	BEL	WE/EU	75	17
Estonia	EST	WE/EU	74	18
Ireland	IRL	WE/EU	74	18
Japan	JPN	AP	73	20
United Arab Emirates	ARE	MENA	71	21
Uruguay	URY	AME	71	21
France	FRA	WE/EU	69	23
United States of America	USA	AME	69	23
Bhutan	BTN	AP	68	25
Chile	CHL	AME	67	26
Seychelles	SYC	SSA	66	27
Taiwan	TWN	AP	65	28

(στοιχεία έτους 2019)

Να σημειωθεί ότι για λόγους οικονομίας έχουμε παραθέσει τα κράτη που βρίσκονται στις πρώτες θέσεις, δηλαδή τα λιγότερο διεφθαρμένα κράτη με βάση την αντίληψη των πολιτών τους. **Να σημειωθεί ότι η Ελλάδα για το έτος 2021 βρίσκεται στην 58^η θέση μαζί με την Ναμίμπια και την Αρμενία ενώ είναι προτελευταία στην κατάταξη των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τελευταία την χώρα της Ρουμανίας.**

Το ύψος της διαφθοράς που υπάρχει σε μια χώρα είναι ένα μέγεθος που από τη φύση του δε μπορεί να μετρηθεί. Πρέπει λοιπόν να επισημανθεί ότι οι παραπάνω δείκτες δεν εκτιμούν τη διαφθορά αυτή καθ' εαυτή αλλά την αντίληψη που έχουν οι πολίτες ή επιχειρήσεις για το μέγεθός της. Οπότε είναι δυνατόν αυτή η αντίληψη να μην στηρίζεται σε εμπειρία που έχουν οι ερωτώμενοι αλλά σε απόψεις που έχουν σχηματιστεί από τα ΜΜΕ ή από φίλους ή γνωστούς ή να αντανακλούν το γεγονός ότι είναι αρνητικά προσκείμενοι στην εκάστοτε κυβέρνηση. Για όλους αυτούς τους παραπάνω λόγους η «αντιλαμβανόμενη διαφθορά» καθώς και οι δείκτες αντίληψης διαφθοράς μπορεί να αντανακλά πολλά διαφορετικά πράγματα πέραν από το ίδιο το φαινόμενο της διαφθοράς (Treisman 2007).⁹⁹

Σύμφωνα με τους **Economakis, Rizopoulos & Sergakis (2010)**¹⁰⁰ σε χώρες όπου υπάρχει έλλειψη βασικών πόρων και εξειδικευμένων μέσων παραγωγής, αυτό συμβαδίζει με την αντίστοιχη έλλειψη δυνατότητας αυτών των χωρών να χρηματοδοτήσουν την εργασία των δημοσίων υπαλλήλων αναλογικά με την προσφορά τους. Σε κάθε περίπτωση σε αυτές τις χώρες οι δημόσιοι λειτουργεί εισπράττουν λιγότερα συγκριτικά με αυτούς των πιο ανεπτυγμένων χωρών της δύσης, γεγονός που συμβάλλει στην αύξηση της διαφθοράς. Το ίδιο συμβαίνει και με τις οικονομίες της μετάβασης. Ειδικότερα στις χώρες της Βαλκανικής χερσονήσου παρατηρείται αυξημένο επίπεδο διαφθοράς και αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην καθυστέρηση οικονομικής ανάπτυξης συγκριτικά με τις Βόρειες και Δυτικές χώρες της Ευρώπης. Αυτό μπορούμε να το δούμε και μέσα από τους δείκτες διαφθοράς όπου

⁹⁹ Το ζήτημα της αξιοπιστίας των δεικτών διαφθοράς θίγεται με πολύ εύστοχο τρόπο από τον D. Treisman (2007) σελ 215 “How good or bad are the Data”

¹⁰⁰ Economakis G, Rizopoulos Y., Sergakis D (2010) “Patterns of Corruption” Journal of Economics and Business Vol XIII No 2 pp 11-31

οι περισσότερες χώρες των Βαλκανίων, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, κατέχουν χαμηλές θέσεις συγκριτικά με τις ανεπτυγμένες χώρες του Βορρά και της Ευρωπαϊκής Δύσης.

Ως αποτέλεσμα όλων των παραπάνω τα κράτη της **Βαλκανικής χερσονήσου** έχουν να διαχειριστούν μεγάλες ελλείψεις αναφορικά με την διατήρηση της νομιμότητας ιδιαίτερα μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, χαμηλή αποδοτικότητα των δημοσίων υπηρεσιών κα αγαθών, και έλλειψη ανταγωνιστικότητας (**Rizopoulos 1999**). Αυτές οι χώρες χαρακτηρίζονται από ένα συνεχή ανταγωνισμό μεταξύ τυπικών και άτυπων κανόνων, γεγονός που οδηγεί σε ασταθείς θεσμούς η δε αστάθεια είναι μεγαλύτερη όταν προσεγγίζουμε τους κρατικούς θεσμούς.¹⁰¹

9.5 Παράγοντες που ενισχύουν τη Διαφθορά

Ως σημαντικότεροι από τους παράγοντες που ενισχύουν την διαφθορά είναι η **γραφειοκρατία**, η **πολυνομία** και **ασάφεια** των ρυθμίσεων καθώς και η **υπερρύθμιση**, η αυξημένη διακριτική ευχέρεια των δημόσιων λειτουργιών¹⁰², η έλλειψη διαφάνειας, η βραδύτητα στην απονομή δικαιοσύνης και η πειθαρχική ατιμωρησία των δημοσίων υπαλλήλων. **Πέραν από την άμεση οικονομική ζημία που επιφέρει η διαφθορά, συμβάλλει στην διάβρωση και απαξίωση των κρατικών μηχανισμών, διαμορφώνοντας αρνητικό κλίμα δυσπιστίας και απογοήτευσης στους πολίτες, δημιουργώντας πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη άλλων νοσηρών οικονομικών φαινομένων όπως η παραοικονομία και η χαμηλή φορολογική συνείδηση.** Όταν υπάρχει εκτεταμένη διαφθορά στους κόλπους της διοίκησης οι πολίτες – φορολογούμενοι νιώθουν απογοητευμένοι με συνέπεια να μην αντιλαμβάνονται ως κοινωνική τους υποχρέωση την πληρωμή των φόρων. Το φαινόμενο λοιπόν της διαφθοράς υπομονεύει την φορολογική ηθική (**Torgler 2004**).¹⁰³ Επιπρόσθετα ο έλεγχος της διαφθορά αποτελεί, σύμφωνα με το

¹⁰¹ Πέρα από την διαφθορά η διάβρωση των κρατικών θεσμών στην φορολογική συνείδηση εξετάζεται και ως ξεχωριστός παράγοντας στο οικονομετρικό μας μοντέλο, ενώ εξετάζεται αυτοτελώς στο κεφάλαιο 6 περί εμπιστοσύνης των πολιτών στους διάφορους κρατικούς και πολιτικούς θεσμούς και στην δημόσια διοίκηση.

¹⁰² Ειδικότερα στη αποκαλούμενη μικροδιαφθορά η εισαγωγή ψηφιακών λειτουργιών στην φορολογία έχει μειώσει την διακριτική ευχέρεια των δημοσίων υπαλλήλων και ως εκ τούτου έχει μειώσει σε μεγάλο επίπεδο το φαινόμενο της διαφθοράς. Φυσικά δεν μπορούν να αυτοματοποιηθούν τελείως οι έλεγχοι αλλά η ψηφιοποίηση έχει πολλά οφέλη όπως χαμηλό διοικητικό και συναλλακτικό κόστος και μείωση της διαφθοράς.

¹⁰³ . Torgler (2004) “ Tax Morale, Trust and Corruption. Empirical Evidence from Transition Countries (2004) *Working Paper* Center for Research in Economics, Management and Arts.

Ινστιτούτο Παγκόσμιας Τράπεζας, αλλά και σχετική μελέτη των **Kaufmann et al. (2009)**¹⁰⁴ έναν από τους δείκτες ελέγχου καλής διακυβέρνησης μιας χώρας.

Ο Τάσος (2001) αναλύοντας τις αιτίες που γεννούν μεγαλύτερη διαφθορά σε ένα κράτος επισημαίνει ότι για πολλές από αυτές θα πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί καθότι δε γνωρίζουμε εάν κάποια χαρακτηριστικά αποτελούν τις πραγματικές αιτίες ή αν η ίδια η διαφθορά συμβάλλει στην ενδυνάμωση αυτών των χαρακτηριστικών. Δηλαδή δεν είναι βέβαιο ποια είναι η σχέση αιτιότητας μεταξύ της διαφθοράς και αυτών των χαρακτηριστικών.

Συνοπτικά οι σημαντικότεροι παράγοντες που μπορεί να ενισχύουν τη διαφθορά είναι οι ακόλουθοι:

- Ο κρατικός παρεμβατισμός μέσω κανονιστικών ρυθμίσεων.
- Ο βαθμός διακριτικής ευχέρειας που έχουν οι κρατικοί λειτουργοί στη λήψη αποφάσεων.
- Ο τρόπος πρόσληψης και το επίπεδο των αμοιβών στο δημόσιο τομέα.
- Η ύπαρξη μηχανισμών ελέγχου για την διαπίστωση διαφθοράς μέσα στις δημόσιες υπηρεσίες.
- Το ύψος των προβλεπόμενων ποινών σε περίπτωση αποκάλυψης της διαφθοράς.
- Η δωροδοκία και ο χρηματισμός δηλαδή η ανταμοιβή σε μετρητά ή άλλου είδους δώρων που προσφέρεται ή δίνεται σε παράγοντα ή υπάλληλο για να προβεί σε στρεβλή-καταχρηστική κρίση ή φαύλη συμπεριφορά.
- Καταχρήσεις των δημόσιων αγαθών και υπεξαίρεση χρημάτων δηλαδή παράνομη εκτροπή αγαθών για ίδια χρήση.
- Το μέγεθος του κράτους
- Το σύστημα της διοικητικής οργάνωσης

9.6 Συνέπειες της Διαφθοράς

¹⁰⁴ D. Kaufmann, A. Kray and M. Mastruzzi (2009) Governance Matters VIII: *Aggregate and Individual Governance Indicators* 1996-2008.

Μερικές από τις συνέπειες της διαφθοράς είναι ότι:

- ενισχύει τις κοινωνικές ανισότητες και προκαλεί διαταραχές στην κοινωνική συμβίωση, το πολιτικό σύστημα και τις ανθρώπινες σχέσεις.
- Επιφέρει επίσης και μεγάλες απώλειες στα δημόσια έσοδα κάτι που συνεπάγεται σημαντική οικονομική απώλεια για μια οικονομία την οποία συνήθως επωμίζονται τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα τα οποία δεν έρχονται σε συναλλαγή, είτε από την πλευρά του ιδιώτη είτε από την πλευρά του δημόσιου λειτουργού.
- Αποτελεί την επιτομή της έλλειψης ηθικής των ανθρώπων και διαμορφώνει αντικοινωνικές συμπεριφορές και παραβατικούς χαρακτήρες, και όπως είναι φυσικό επηρεάζει αρνητικά και την φορολογική ηθική των ατόμων.

Στα δημοκρατικά συστήματα οι πολιτικοί ανταγωνιστές έχουν όφελος να αποκαλύψουν σκάνδαλα διαφθοράς πετυχαίνοντας με αυτό τον τρόπο την φθορά του κυβερνώντος κόμματος και του παραγόμενου κυβερνητικού έργου. Η ελευθερία λόγου που υπάρχει σε δημοκρατικά καθεστώτα, βοηθά στην αποκάλυψη φαινόμενων διαφθοράς. Προς αυτή τη κατεύθυνση στρέφονται και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης που πρόκεινται σε αντιπολιτευτικές παρατάξεις. Μπορούμε να συμπεράνουμε ότι σε χώρες με υψηλό δημοκρατικό φρόνημα των πολιτών και ισχυρές δημοκρατικές διαδικασίες, παρατηρείται χαμηλότερο επίπεδο διαφθοράς. Κάτι που άλλωστε αποδεικνύει και πίνακας που παραθέσαμε στην αρχή του κεφαλαίου.¹⁰⁵

Η προσφυγή στη διαφθορά εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, αντικειμενικούς και υποκειμενικούς. Αντικειμενικοί παράγοντες μπορούν να θεωρηθούν η πιθανότητα εντοπισμού και το μέγεθος της ποινής εάν υπάρχει σύλληψη. Ο εργαζόμενος αντιμετωπίζει πέραν αυτών την πιθανότητα απώλειας της εργασίας του και το κοινωνικό στίγμα. Όλες αυτές οι συνέπειες αποτελούν το συνολικό (οικονομικό και κοινωνικό) κόστος το οποίο πρέπει να συνυπολογίσει ο εργαζόμενος πριν προσφύγει στην διαφθορά. **(Treisman 2000).**

¹⁰⁵ Κράτη όπως λ.χ. η Νορβηγία, η Σουηδία, η Ελβετία και η Νέα Ζηλανδία δεν χαρακτηρίζονται μόνον από χαμηλότατο επίπεδο διαφθοράς αλλά και από υψηλό επίπεδο λειτουργίας δημοκρατίας.

Σύμφωνα με εμπειρική μελέτη του **Treinsman (2000)** η διαφθορά επηρεάζεται από τις παρακάτω μεταβλητές¹⁰⁶:

- Χώρες με προτεσταντική παράδοση εμφανίζουν χαμηλότερη διαφθορά.
- Χώρες με ανεπτυγμένη οικονομία εμφανίζουν επίσης χαμηλότερη διαφθορά
- Χώρες που είναι πρώην αποικίες της Μεγάλης Βρετανίας και η ίδια η Μεγάλη Βρετανία εμφανίζουν χαμηλότερη διαφθορά από τις υπόλοιπες. Αυτό οφείλεται στο νομικό σύστημα που έχει αναπτύξει η Αγγλία και έχει επιβάλλει στις Βρετανικές αποικίες. Ο κοινός νόμος της Αγγλίας (common law) που βασίζεται στο εθιμικό δίκαιο διαφέρει από τα αστικά συστήματα νόμου των χωρών της υπόλοιπης Ευρώπης.¹⁰⁷
- Τα ομόσπονδα κράτη εμφανίζουν υψηλότερη διαφθορά από τα μη ομόσπονδα
- Χώρες με μακρά δημοκρατική παράδοση και σταθερότητα εμφανίζουν χαμηλότερη διαφθορά.

Πάντως σε μεταγενέστερη έρευνα από τους **Pellegrini και Gerlagh (2008)** φαίνεται ότι δεν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ χαμηλής διαφθοράς σε χώρες που έχουν εθιμικό δίκαιο

9.7. Σχέση της διαφθοράς με τη φορολογική ηθική.

Στη παρούσα έρευνα θα μας απασχολήσει πρώτιστα η διαφθορά στον Δημόσιο Τομέα και η σχέση της με την φορολογική συμπεριφορά των πολιτών. Θέτουμε το ερώτημα κατά πόσο η διαφθορά επιδρά άμεσα ή έμμεσα στην φορολογική ηθική των πολιτών μιας χώρας. Για να το δείξουμε αυτό θα πρέπει να παρουσιάσουμε εμπειρικές μελέτες ή θεωρητικά μοντέλα τα οποία φανερώνουν την ύπαρξη συσχέτισης μεταξύ διαφθοράς και φορολογικής συνείδησης και εάν αυτή είναι στατιστικά σημαντική. Επιπλέον θα πρέπει να διερευνηθούν και άλλοι συσχετισμοί όπως ο βαθμός οικονομικής ανάπτυξης και ο βαθμός καλής διακυβέρνησης καθώς επίσης και η επίδραση των δημοκρατικών θεσμών

¹⁰⁶ D. Treisman (2000) "The causes of corruption: a cross national study" *Journal of Public Economics* pp. 399-457.

¹⁰⁷ Βλ. επίσης και Π. Ρέππα (2010) «Διαφθορά: Τα Αίτια και οι Συνέπειες» Σημειώσεις διαλέξεων στο μάθημα «Οικονομικής Ανάπτυξης και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου».

δεδομένου ότι οι εν λόγω μεταβλητές επηρεάζουν άμεσα την φορολογική συμπεριφορά, επομένως μπορεί να ειπωθεί ότι η αύξηση ή μείωση της διαφθοράς ασκεί εμμέσως επίδραση στην φορολογική συνείδηση διαμέσου αυτών των μεταβλητών.¹⁰⁸

Σε χώρες όπου η διαφθορά είναι συστημική και η κυβέρνηση δεν διαθέτει την απαιτούμενη εμπιστοσύνη δε μπορεί να λεχθεί ότι η υποχρέωση πληρωμής φόρων αποτελεί κοινωνικό κανόνα¹⁰⁹ Όπως το υψηλό επίπεδο της παραοικονομίας έτσι και αυτό της διαφθοράς υπομονεύει το εσωτερικό κίνητρο των ατόμων να εκπληρώνουν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Μια διεφθαρμένη διοίκηση λειτουργεί ανασταλτικά στα νομοταγή άτομα, τα οποία νιώθουν απογοητευμένα και θεωρούν ότι εξαπατώνται όταν εκπληρώνουν οι φορολογικές τους υποχρεώσεις στο ακέραιο. Σύμφωνα με τη θεωρία υπάρχει αρνητική συσχέτιση μεταξύ διαφθοράς και φορολογικής ηθικής. Πριν προχωρήσουμε στις εμπειρικές μελέτες αξίζει να ειπωθεί ότι στις αναπτυσσόμενες χώρες η φοροδιαφυγή είναι πολύ πιο έντονη όπως και η παραοικονομία και κατ' επέκταση η φορολογική ηθική είναι σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Υπάρχουν πολλοί λόγοι που οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα, αλλά ένας από τους βασικότερους λόγους είναι ότι σε αυτές τις χώρες υπάρχει πολύ υψηλή διαφθορά από τα κρατικά κλιμάκια τα οποία μπορεί να ξεκινούν από κάτω και να φτάνουν μέχρι και τους ανώτερους αξιωματούχους του πολιτικού συστήματος αλλά και άλλων θεσμών, όπως είναι ο στρατός, τα σώματα ασφαλείας και οι φορολογικοί ελεγκτές.

- Οι **Besley and Persson (2013)** ισχυρίζονται ότι η διαφθορά μπορεί να αποτελέσει εμπόδιο στο να αναδυθούν κοινωνικοί κανόνες και νόρμες προς την κατεύθυνση της φορολογικής συμμόρφωσης, Αυτό συμβαίνει σε μεγαλύτερο βαθμό στις αναπτυσσόμενες οικονομίες και μπορεί να αποτελέσει και ένα επιχείρημα γιατί στις αναπτυσσόμενες χώρες υπάρχουν χαμηλότερα φορολογικά έσοδα αναλογικά με τα ανεπτυγμένα κράτη. Σε αυτές τις χώρες έχει αναπτυχθεί σε μεγάλο βαθμό η **μικροδιαφθορά** δηλαδή η διαφορά που συναντούν οι απλοί πολίτες προκειμένου να μπορέσουν να διεκπεραιώσουν απλές, καθημερινές

¹⁰⁸ Σύμφωνα με τους I. Βάβουρα, Γ. Μανωλά και Μ. Σύρμαλη (2011) υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ διακυβέρνησης, δημοκρατίας, διαφθοράς και οικονομικής ανάπτυξης. Η καλή διακυβέρνηση επηρεάζει το επίπεδο της δημοκρατίας και το βαθμό διαφθοράς που με τη σειρά τους επηρεάζουν το βαθμό της οικονομικής ανάπτυξης. Οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μεταβλητών είναι αμφίδρομες (αιτιότητας και αντίστροφης αιτιότητας).

¹⁰⁹ B. Torgler (2004) "Tax morale, trust and corruption: Empirical Evidence from Transition Countries" Working Paper Center for Research in Economics, Management and Arts

εργασίες σε συναλλαγές με το δημόσιο. Αυτό μπορεί να οφείλεται και στο γεγονός ότι οι δημόσιοι λειτουργοί σε αυτές τις χώρες είναι κακοπληρωμένοι και μέσω της μικροδιαφθοράς προσπαθούν να συμπληρώσουν το πενιχρό εισόδημά τους. Σε αυτήν λοιπόν την περίπτωση μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι χαμηλές αποδοχές των δημοσίων υπαλλήλων έχουν αντίκτυπο στην ανάπτυξη της μικροδιαφθοράς, η οποία με τη σειρά της επηρεάζει με αρνητικό τρόπο την φορολογική συνείδηση των πολιτών.

- Ο **Torgler B. (2006)** επισημαίνει ότι στα κράτη που εμφανίζουν υψηλή διαφθορά, δεν μπορεί να εφαρμοστούν κοινωνικοί κανόνες φορολογικής συμμόρφωσης, διότι τα άτομα νιώθουν ότι τα χρήματα που πληρώνουν με τη μορφή φορολογίας δεν δαπανώνται με τον προσήκοντα τρόπο, αλλά πολλά εξ' αυτών πηγαίνουν σε διεφθαρμένους κρατικούς αξιωματούχους. Κατ' επέκταση δε μπορεί να εφαρμοστεί η θεωρία του ψυχολογικού συμβολαίου και του σήματος που έχουμε περιγράψει στο κεφάλαιο 5. Σύμφωνα λοιπόν με την έρευνα που διεξήγε ο Torgler υπάρχει αρνητική συσχέτιση μεταξύ του Δείκτη Αντίληψης της Διαφθοράς και της φορολογικής ηθικής και δε μπορεί να εφαρμοστεί καμιά θεωρία που θέτει την φορολογική συμμόρφωση ως έναν κοινωνικό κανόνα.
- Σύμφωνα με τους **Jahnke B. & Reinhard W.(2019)** οι περιπτώσεις μικροδιαφθοράς που αντιμετωπίζουν οι πολίτες κατά τις συναλλαγές τους με το δημόσιο, αποτελούν κυρίως δωροδοκίες για την διεκπεραίωση νόμιμων υποθέσεων. Ως εκ τούτου αυτές οι παράνομες ενέργειες μικροδιαφθοράς γίνονται αντιληπτές στους πολίτες ως αρνητική ανταποδοτικότητα της φορολογίας, με φυσική συνέπεια την φθίνουσα φορολογική τους συνείδηση.

9.7.1 Εμπειρικές μελέτες σχετικά με την συσχέτιση διαφθοράς και φορολογικής ηθικής.

- Ο **Torgler (2004-2005)** προβαίνει σε οικονομετρική ανάλυση δεδομένων που αντλεί από τον **Παγκόσμιο και τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών (W.V.S. και E.V.S.)** για τις χώρες μετάβασης από το κομμουνιστικό στο καπιταλιστικό καθεστώς. Τα δεδομένα έχουν συλλεχθεί για τα έτη 1990-1993, 1995-1997 και 1999-2000. Ο εν λόγω ερευνητής χρησιμοποιεί τις καθιερωμένες ερωτήσεις προκειμένου να εξάγει συμπεράσματα για τυχόν συσχέτιση μεταξύ διαφθοράς και φορολογικής ηθικής. Διαχωρίζει τις χώρες σε αυτές της και της

Ανατολικής Ευρώπης και αυτές της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Αναφορικά με την φορολογική ηθική αυτή εντοπίζεται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης σε σχέση με αυτές της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης. Ειδικότερα κατά την περίοδο 1990-1993 η φορολογική ηθική εμφανίζεται πολύ χαμηλή (ποσοστό 44,4% 1617) ενώ κατά τη περίοδο 1995-1997 η **Λετονία** εμφανίζει πολύ χαμηλό ποσοστό φορολογικής ηθικής (31,3% 1379) μαζί με την **Κροατία** (36,6% 1309). Επίσης εμφανίζεται πολύ μεγάλη πτώση στο ποσοστό φορολογικής συνείδησης στις Βαλτικές χώρες δηλαδή στην Λιθουανία, Λετονία και Εσθονία. Επιπρόσθετα μεταξύ του χρονικού διαστήματος 1995-97 και 1999-2000 παρατηρείται μια σταθερότητα της φορολογικής συνείδησης στις χώρες Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και μια αύξηση της φορολογικής συνείδησης στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Στην εν λόγω έρευνα που διενεργήθηκε κατά την διάρκεια των τριών αυτών περιόδων, η διαφθορά παίζει καταλυτικό ρόλο στην μειωμένη φορολογική συνείδηση και αυτό οφείλεται κυρίως στην έλλειψη εμπιστοσύνης που εμφανίζουν οι πολίτες απέναντι στους βασικούς θεσμούς της δημοκρατίας, όπως είναι η εκάστοτε κυβέρνηση και το πολιτικό σύστημα εν γένει. Εν κατακλείδι φαίνεται ότι η μετάβαση από το ένα οικονομικό και κοινωνικό σύστημα στο άλλο δεν διενεργήθηκε με διαφάνεια και ότι υπήρξε κατά τη διάρκεια της μετάβασης ένα μεγάλο έλλειμμα δημοκρατικών διαδικασιών και σωστής λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών (κοινοβούλιο, κυβέρνηση). Επιπρόσθετα η δημόσια διοίκηση εμφανίζεται αρκετά διεφθαρμένη κυρίως συγκριτικά με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης όπου το φιλελεύθερο καθεστώς υπάρχει εδώ και πολλά χρόνια και λειτουργεί με αρκετά περισσότερο δημοκρατικό τρόπο. Απαιτούνται λοιπόν για τις χώρες μετάβασης (Transition Countries) μια σειρά μεταρρυθμίσεων σε επίπεδο πολιτικής και δημόσιας διοίκησης οι οποίες θα βρίσκονται προς την κατεύθυνση μείωσης της διαφθοράς των δημοσίων υπηρεσιών και κυρίως των φορολογικών αρχών αλλά και προς την κατεύθυνση της πραγματικής εκδημοκρατικοποίησης των πολιτικών συστημάτων αυτών των χωρών. Όλα αυτά θα οδηγήσουν στην δημιουργία εμπιστοσύνης μεταξύ πολιτών και δημόσιας διοίκησης, η δε εμπιστοσύνη θα οδηγήσει σε αύξηση της φορολογικής συνείδησης των κατοίκων αυτών των χωρών.

- Σύμφωνα με τους **Temitope O. et al (2010)** η φοροδιαφυγή είναι πολύ περισσότερο διαδεδομένη στις αναπτυσσόμενες χώρες. Στο συγκεκριμένο άρθρο τους εξέτασαν τη συμπεριφορά των κατοίκων και πολιτών της **Νιγηρίας** απέναντι

στη φοροδιαφυγή. Η έρευνα έλαβε χώρα στην πρωτεύουσα της Νιγηρίας, το Λάγος. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε είναι τύπου ερωτηματολογίου McGee απλά οι ερωτήσεις είναι διαφορετικές και η κλίμακα είναι από το 1 έως το 5. Στις διατυπωμένες προτάσεις το 5 σημαίνει πλήρη αιτιολόγηση φοροδιαφυγής και 1 παντελής αιτιολόγησή της δηλαδή πλήρη διαφωνία και.¹¹⁰ Η δήλωση που αφορά την διαφθορά είναι η ακόλουθη:

«Η φοροδιαφυγή είναι ηθική εάν ένα σημαντικό ποσοστό των χρημάτων που συλλέγονται πηγαίνει στις τσέπες των διεφθαρμένων πολιτικών, των οικογενειών τους ή άλλων οικείων προσώπων.»

Από τα αποτελέσματα της σχετικής έρευνας η μέση τιμή αυτής της δήλωσης ήταν 4,34 που ήταν και η υψηλότερη από όλες τις υπόλοιπες προτάσεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε και την πρόταση που είχε την χαμηλότερη μέση τιμή η οποία αναφέρει το εξής:

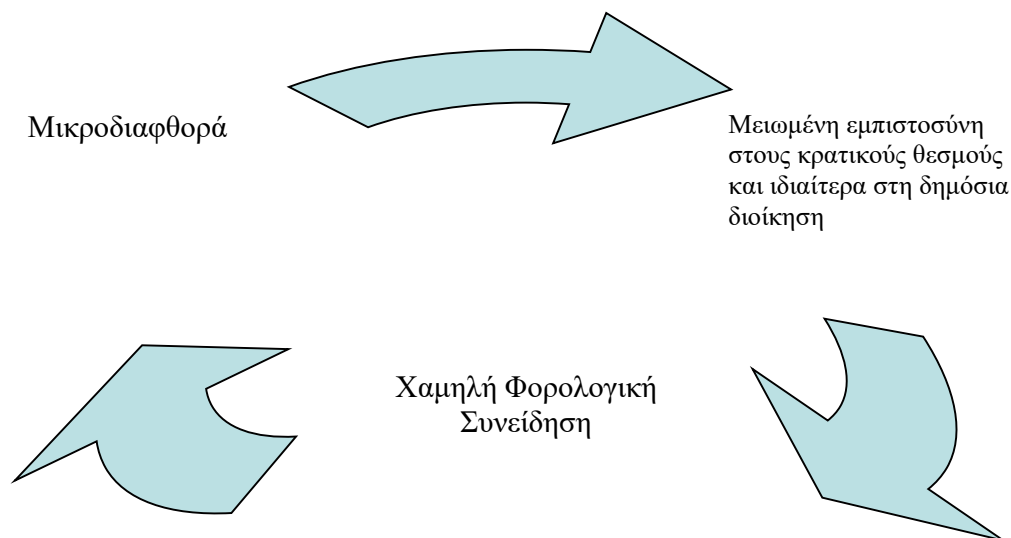
«Η φοροδιαφυγή είναι ηθική εάν τα περισσότερα χρήματα που εισπράττονται από την φορολογία ξοδεύονται με σωφροσύνη».

Η μέση τιμή της πιο πάνω δήλωσης ήταν **1,08** που σημαίνει ότι σχεδόν όλοι οι ερωτηθέντες απάντησαν ότι δεν είναι ηθικό να φοροδιαφεύγει κάποιος όταν τα χρήματα ξοδεύονται με σύνεση (wisely) από την πολιτεία.

Η επιλογή του δείγματος έγινε ανάμεσα σε επιχειρηματίες οι οποίοι επιλέχτηκαν τυχαία μέσω των 36 διοικητικών υπηρεσιών - εφοριών της περιοχής του Λάγος. Τα δεδομένα αναλύθηκαν με τη χρήση περιγραφικής στατιστικής. Οι υποθέσεις τυποποιήθηκαν και αναλύθηκαν με τη χρήση στατιστικών μεθόδων και την εφαρμογή της κανονικής κατανομής. Η έρευνα έδειξε ότι η φοροδιαφυγή έχει ηθικό χαρακτήρα κυρίως όταν η Κυβέρνηση και οι Κρατικοί Αξιωματούχοι είναι διεφθαρμένοι. Αντιστρόφως μπορούμε να συμπεράνουμε ότι **όσο χαμηλότερη είναι η διαφθορά στους κρατικούς αξιωματούχους και υπάλληλους τόσο υψηλότερος είναι ο βαθμός φορολογικής συνείδησης των πολιτών τους.**

Το παρακάτω συμπέρασμα μπορεί να απεικονιστεί στο αμέσως πιο κάτω διάγραμμα:

¹¹⁰ Για το ερωτηματολόγιο τύπου McGee καθώς και για την πλήρη μεθοδολογία που χρησιμοποιεί και για όλες τις λεπτομέρειες που καθορίζουν τη σχετική έρευνα βλέπε **Κεφάλαιο 14 Η Αντιστροφή του Ερωτήματος: Η ηθική της Φοροδιαφυγής»**

- Ο **Robert McGee (1999)** πραγματοποίησε έρευνα με προσωπικές συνεντεύξεις στους κατοίκους της **Αρμενίας** στην οποία κατέληξε ότι οι κάτοικοι της Αρμενίας έχουν πολύ χαμηλό επίπεδο φορολογικής ηθικής και αντίστοιχα χαμηλό επίπεδο φορολογικής συμμόρφωσης και ένας από τους βασικότερους λόγους είναι η γενικευμένη και διάχυτη αντίληψη ότι όλοι σχεδόν οι δημόσιοι λειτουργοί και αξιωματούχοι είναι διεφθαρμένοι. Το γεγονός αυτό καθώς και το γεγονός ότι η κυβέρνηση και οι δημόσιες υπηρεσίες δεν προσφέρουν τίποτα σημαντικό, έχουν οδηγήσει τους κατοίκους της Αρμενίας να σχηματίσουν την άποψη ότι οι ίδιοι δεν χρωστούν τίποτα στην κυβέρνηση και στο κράτος δεδομένου ότι και το κράτος δεν κάνει τίποτα για τους ίδιους. Ο ίδιος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι για να καταπολεμηθεί η φοροδιαφυγή θα πρέπει πρώτα να μειωθεί η εκτεταμένη διαφθορά και να εφαρμοστεί το γράμμα του νόμου. Να σημειωθεί ότι την χρονιά που έλαβε χώρα ή εν λόγω έρευνα η Αρμενία βρισκόταν στην 80^η θέση στο Δείκτη Αντίληψη Διαφθοράς (Transparency International) με σκορ 2,5/10 (με άριστα το 10).¹¹¹
- Οι **Jahnke B και Weisser R. (2019)** προχώρησαν σε έρευνα προκειμένου να δείξουν εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ μικροδιαφθοράς και φορολογικής ηθικής σε 29 χώρες οι οποίες βρίσκονται στην υποσαχάρια ζώνη της Αφρικής, δηλαδή

¹¹¹ Πάντως τα δεδομένα του Παγκόσμιου Δείκτη Αντίληψης διαφθοράς εμφανίζουν σημαντικές διαφορές για την εν λόγω χώρα για το έτος 2020 όπου εμφανίζεται στην 60^η θέση μάλιστα από την Ελλάδα, ενώ το 2021 η ίδια χώρα εμφανίζεται στην 58^η θέση επίσης μαζί με την Ελλάδα. Αυτό δείχνει ότι έχουν γίνει βήματα προς την καταπολέμηση της διαφθοράς στην Αρμενία. Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε τις συγκεκριμένες θέσεις των κρατών και τις βαθμολογίες σχετικά με την αντίληψη της διαφθοράς με κάποια επιφύλαξη, γιατί εξετάζουν την αντίληψη του κόσμου. Η σύγκριση μεταξύ διαφορετικών δεικτών αντίληψης της διαφθοράς αποτελεί μια καλή προσπάθεια να δούμε εάν ο βαθμός και η κατάταξη των κρατών βρίσκονται σε παρόμοιες θέσεις.

στα **κράτη της Αφρικής** που βρίσκονται κάτω από την έρημο Σαχάρα. Χρησιμοποιώντας δεδομένα από τον **Παγκόσμιο Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών Αφρικής** δηλαδή το Αφροβαρόμετρο, (**afrobarometer**) έδειξαν ότι η μικροδιαφθορά διαβρώνει την φορολογική ηθική. Σε χώρες με έντονο στοιχείο μικροδιαφθοράς ο αντίκτυπος στην φορολογική ηθική είναι μεγαλύτερος, σε αντίθεση με κράτη όπου η μικροδιαφθορά καλύπτει μικρό μέρος των κρατικών συναλλαγών μεταξύ πολιτών και κρατικών λειτουργιών. Επιπρόσθετα η ίδια μελέτη έδειξε ότι η μικροδιαφθορά δεν έχει μόνο άμεσες συνέπειες στην φορολογική συνείδηση αλλά και έμμεσες διότι λειτουργεί ως παράγοντας διάβρωσης της εμπιστοσύνης που έχουν οι πολίτες στις φορολογικές αρχές. Αναλυτικά η έρευνα συμπεριέλαβε αντιπροσωπευτικά δείγματα ανά κράτος τα οποία κυμαίνονταν μεταξύ 1200 και 2400 ατόμων οι οποίοι είχαν ηλικία μεγαλύτερη των 18 ετών. Ο συνολικός αριθμός των ερωτώμενων ήταν 45.598 άτομα.

- Πολλές μελέτες έχουν δείξει ότι **η διαφθορά επηρεάζει την αντίληψη των ατόμων για την εμπιστοσύνη και την αξιοπιστία απέναντι στους δημόσιους θεσμούς** όπως είναι αυτή του **Cho & Kirwin (2007)** και των **Clausen et al (2011)**. Αυτό είναι απόλυτα φυσιολογικό δεδομένου ότι μέσα στους δημόσιους θεσμούς εντάσσεται το πολιτικό σύστημα, η κυβέρνηση, οι δημόσιες υπηρεσίες και τα σώματα ασφαλείας (αστυνομία, λιμενικό, στρατός). Εάν λοιπόν υπάρχει διάχυτη αντίληψη περί διαφθοράς σε ένα κράτος είναι λογικό οι πολίτες του να έχουν χαμηλή εκτίμηση στους δημόσιους θεσμούς του κράτους, δεδομένου ότι μέσα σε αυτούς τους θεσμούς λαμβάνει χώρα η διαφθορά. Όπως έχουμε επισημάνει και στο κεφάλαιο 6 οι πολιτικοί θεσμοί και η φορολογική διοίκηση ιδιαίτερα επηρεάζουν με την συμπεριφορά τους την φορολογική ηθική των ατόμων. **Επομένως μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η διαφθορά αλλά κυρίως η μικροδιαφθορά επηρεάζει όχι μόνο άμεσα την φορολογική ηθική αλλά και έμμεσα, μέσω της χαμηλής εμπιστοσύνης που τρέφουν για τους δημόσιους πολιτικούς θεσμούς του κράτους.**
- Σε έρευνα που διενεργήθηκε στην **Βουλγαρία** από τον **Colin Williams (2020)** με τη μέθοδο των προσωπικών συνεντεύξεων **το έτος 2015**, έλαβαν μέρος 456 επιχειρηματίες διαφόρων κλάδων και ειδικοτήτων. Να σημειωθεί ότι στη Βουλγαρία υπάρχει αυξημένο ποσοστό ανεπίσημης οικονομίας, το οποίο

σύμφωνα με την Global Economy com ανέρχεται σε ποσοστό 20,83% επί του συνολικού ΑΕΠ για το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. και σχετικά χαμηλό ποσοστό φορολογικής ηθικής. **Στην εν λόγω μελέτη η βασικότερη αιτία μη φορολογικής συμμόρφωσης της πλειονότητας των επιχειρηματιών οφείλονταν στην αντίληψη ότι υπάρχει εκτεταμένη διαφθορά στη δημόσια διοίκηση.** Η συγκεκριμένη αντίληψη όπως είναι φυσικό επηρεάζει αρνητικά την φορολογική συνείδηση των Βούλγαρων επιχειρηματιών. Ανατρέχοντας στους δείκτες διαφθοράς των κρατών παγκοσμίως εντοπίσαμε το κράτος της Βουλγαρίας στην 69η θέση με 40/100 βαθμούς. Ο συγκεκριμένος δείκτης προκύπτει από τον οργανισμό “Transparency International”. Δυστυχώς ο συγκεκριμένος δείκτης έχει μεταβληθεί προς το χειρότερο τα τελευταία χρόνια, αναφορικά με τη θέση της χώρας παγκοσμίως αλλά όχι σε πολύ σημαντικό βαθμό. Συγκεκριμένα για το 2021 η Βουλγαρία εμφανίζεται στην 73^η θέση σε ένα σύνολο 166 κρατών

Κεφάλαιο 10. Ο Ρόλος της Φορολογικής Νομοθεσίας του Φορολογικού Συστήματος και η επίδρασή τους στην Φορολογική Συμμόρφωση και στην Φορολογική Συνείδηση.

Πολυπλοκότητα, Ανταποδοτικότητα και Δικαιοσύνη του Φορολογικού Συστήματος.

10.1 Πολυπλοκότητα Ρυθμίσεων Νόμων και Διαδικασιών

Σε όλες τις έννομες τάξεις γίνεται προσπάθεια ή τουλάχιστον αναγγέλλεται σε κάθε φορολογική μεταρρύθμιση, η διάθεση απλοποίησης των φορολογικών διαδικασιών που αφορούν στην συμπλήρωση φορολογικών δηλώσεων, στην απλοποίηση, σαφήνεια και κατανόηση των φορολογικών νόμων. Δυστυχώς οι εξαγγελίες που έχουν γίνει στο παρελθόν όχι μόνον σε αναπτυσσόμενες οικονομίες αλλά και ανεπτυγμένα κράτη, συνήθως παραμένουν εξαγγελίες ενώ στην ουσία πολλές φορές τα φορολογικά συστήματα τείνουν να γίνονται περισσότερο μπερδεμένα, ασαφή, με πλήθος παραπομπών, στην ερμηνεία των οποίων να δυσκολεύονται ακόμα και οι φορολογικές αρχές και οι επαγγελματίες του χώρου όπως είναι οι φοροτεχνικοί, οι λογιστές και οι δικηγόροι με ειδίκευση το φορολογικό δίκαιο.

Σε γενικές γραμμές η γνώση του φορολογικού συστήματος από τους πολίτες δεν είναι επαρκής, ώστε να είναι σε θέση να μην καταφεύγουν στη γνώμη των ειδικών. Οι περισσότεροι των φορολογουμένων αναζητούν την γνώση των ειδικών για τη συμπλήρωση φορολογικών δηλώσεων. Φυσικά αυτοί που ασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα έχουν λόγω των ειδικών συνθηκών, μεγαλύτερη ανάγκη υποστήριξης φορολογικών και οικονομικών συμβουλών. Αντιθέτως οι μισθωτοί έχουν μικρότερη ανάγκη, ειδικότερα στην περίπτωση όπου η φορολογική δήλωση έχει απλοποιηθεί. Για παράδειγμα στη χώρα μας, έχει γίνει απλοποίηση της υποβολής φορολογικής δήλωσης τα τελευταία χρόνια μέσω της πλατφόρμας του *taxisnet*.

Σύμφωνα με τον **Kirchler (2007)** η ανάγκη συμβουλής ειδικών σε γενικές γραμμές προκύπτει από το γεγονός της ορθής συμπλήρωσης των φορολογικών δηλώσεων και σε μικρότερο βαθμό σε προσπάθεια νόμιμης μείωσης του φόρου. Σε γενικές

γραμμές σύμφωνα με τον Kirchler, οι φορολογούμενοι θεωρούν τη φοροδιαφυγή παράνομη ενώ την φοροαποφυγή νόμιμη. Εξειδικευμένη περίπτωση φοροαποφυγής αποτελεί η προσπάθεια μεταφοράς της έδρας της επιχείρησης σε χώρες με χαμηλότερους φορολογικούς συντελεστές (tax flight).

Σύμφωνα με τους **Evans, Tran-Nam (2014)** υπάρχουν τέσσερα είδη πολυπλοκότητας φορολογικού συστήματος:

- **Νομοθετική πολυπλοκότητα**, η οποία προκύπτει από τον τρόπο συγγραφής και ερμηνείας της φορολογικής νομοθεσίας.
- **Διοικητική πολυπλοκότητα**, η οποία συναντάται στο τρόπο εφαρμογής της φορολογικής νομοθεσίας και στους κανόνες που ακολουθούνται από την φορολογική διοίκηση.
- **Πολυπλοκότητα συμμόρφωσης**, η οποία αφορά στους φορολογουμένους και στις εξειδικευμένες υπηρεσίες λογιστών, φοροτεχνικών και συμβούλων επιχειρήσεων, οι οποίοι σχεδιάζουν υπολογίζουν και προνοούν για την τήρηση των νόμων και την κάλυψη των διαφόρων φορολογικών τους υποχρεώσεων.
- **Πολιτική πολυπλοκότητα**, η οποία συνίσταται στην πολιτική σκοπιμότητα. Στην προκειμένη περίπτωση ένα πολύπλοκο φορολογικό σύστημα χρησιμοποιείται για πολιτικούς και ρουσφετολογικούς σκοπούς αλλά και για την είσπραξη μεγαλύτερων φορολογικών εσόδων, το οποίο επιτυγχάνεται με την ασάφεια νόμων και διαδικασιών.

10.2 Ποια η σχέση πολυπλοκότητας νομοθεσίας και φορολογικής ηθικής

Η γνώση του φορολογικού συστήματος προϋποθέτει απλοποιημένες διαδικασίες. Ένα ερώτημα που απασχολεί την συγκεκριμένη διατριβή είναι φυσικά ποιες οι συνέπειες ενός πολύπλοκου φορολογικού συστήματος στην φορολογική συμπεριφορά των πολιτών. Υπάρχουν δύο διαφορετικές απόψεις. Κατ'αρχάς για τους πολίτες που δεν είναι σε θέση να αναζητούν ακριβές συμβουλές ειδικών, μια πολύπλοκη και ασαφή νομοθεσία, μπορεί να οδηγήσει αρχικά σε συμμόρφωση, δεδομένου κυρίως του γεγονότος της αβεβαιότητας των ποινών σε περίπτωση ελέγχου. Με άλλα λόγια οι απλοί πολίτες σε πολλές περιπτώσεις υπερεκτιμούν τόσο τη πιθανότητα ελέγχου όσο και το ύψος των ποινών και ως εκ τούτου εμφανίζουν

μεγαλύτερη συνέπεια εξαιτίας της άγνοιας του φορολογικού συστήματος. Από την άλλη πλευρά υπάρχουν επιχειρήσεις μεσαίου ή μεγάλου μεγέθους που είναι σε θέση να αναζητούν συμβουλές ειδικών με υψηλές πολλές φορές αμοιβές, οι οποίοι κατανοούν σε βάθος τη λειτουργία του φορολογικού συστήματος αλλά και τα παραθυράκια αυτού (loopholes) και καθοδηγούν τους πελάτες τους σε πληρωμή χαμηλότερων φόρων χωρίς να φοροδιαφεύγουν. Η μεγαλύτερη πλειοψηφία των επιστημόνων υποστηρίζει ότι η πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος οδηγεί σε χαμηλή φορολογική συνείδηση. Διότι οι φορολογούμενοι που δεν μπορούν να γνωρίζουν το φορολογικό σύστημα, δεν μπορούν να εκτιμήσουν εάν είναι δίκαιο και ανταποδοτικό, ή εάν επιφέρει ελαφρύνσεις σε ειδικές κατηγορίες επαγγελματιών ή αντίστοιχα να επιβαρύνει υπέρμετρα κάποιες άλλες κατηγορίες εισοδημάτων. Η πολυπλοκότητα δημιουργεί αβεβαιότητα και ασάφεια, οι οποίες με τη σειρά τους δημιουργούν αγανάκτηση στον φορολογούμενο στον οποίο δημιουργείται η εντύπωση ότι το φορολογικό σύστημα είναι άδικο και λειτουργεί εις βάρος του.

Σύμφωνα με την **Saad N. (2014)** η γνώση του φορολογικού συστήματος μπορεί να οδηγήσει σε υψηλότερη φορολογική συμμόρφωση γιατί ο φορολογούμενος γνωρίζει τους λόγους για τους οποίους φορολογείται και αντιλαμβάνεται το φορολογικό σύστημα στο σύνολό του. Αντίθετα η άγνοια του φορολογικού συστήματος μπορεί να οδηγήσει σε συμπεριφορές που οδηγούν σε μη φορολογική συμμόρφωση μεταξύ των φορολογουμένων είτε επίτηδες, είτε εν αγνοία τους, λόγω έλλειψης γνώσεων για το πως πρέπει να δηλώσουν τα εισοδήματά τους.

Μία πρόσθετη περίπτωση όπου ένα πολύπλοκο φορολογικό σύστημα είναι πιθανό να επιδρά αρνητικά στη φορολογική συνείδηση των πολιτών, είναι όταν επιτρέπει μέσω των πολλών εξαιρέσεων και εκπτώσεων που θέτει από τους γενικούς κανόνες, την αποφυγή πληρωμής φόρων από ανθρώπους που γνωρίζουν καλά τον τρόπο λειτουργίας του και οι οποίοι εκμεταλλεύονται τα νομικά παράθυρα ή τα νομικά κενά με σκοπό την πληρωμή χαμηλότερης φορολογίας. Έτσι δημιουργείται στους απλούς πολίτες ένα **αίσθημα αδικίας** διότι αυτοί καλούνται να πληρώσουν περισσότερα συγκριτικά με τους ειδήμονες είτε επειδή δεν γνωρίζουν είτε επειδή θεωρούν ότι οι εξαιρέσεις δεν έχουν θεσπιστεί για αυτούς. Το αίσθημα αδικίας οδηγεί τους φορολογούμενους σε χαμηλότερη φορολογική συμμόρφωση και χαμηλότερη

φορολογική ηθική. (το ζήτημα της δικαιοσύνης της φορολογίας αναλύεται διεξοδικά σε ειδικό κεφάλαιο).

Αμέσως πιο κάτω θα αναλύσουμε τις μελέτες που έχουν ως αντικείμενο ακριβώς αυτό δηλαδή τη συσχέτιση μεταξύ πολυπλοκότητας φορολογικής νομοθεσίας και φορολογικής ηθικής.

10.3 Επιστημονικές μελέτες με αντικείμενο την συσχέτιση μεταξύ πολυπλοκότητας της φορολογικής νομοθεσίας και φορολογικής συμμόρφωσης.

Η αβεβαιότητα που μπορεί να κρύβει η ασαφής και πολύπλοκη νομοθεσία, δημιουργεί δυσκολίες εφαρμογής του νόμου τόσο από τη πλευρά των φορολογουμένων όσο και από τη πλευρά της φορολογικής διοίκησης. Η αντικατάσταση της φορολογικής νομοθεσίας από την θεσμοθέτηση γενικών φορολογικών αρχών είναι δυνατό να οδηγήσει σε βελτίωση των εξειδικευμένων φορολογικών κανόνων οι οποίοι είναι πολύ πιθανό να χρησιμοποιούνται από τους ειδήμονες προκειμένου να καταστρατηγήσουν το πνεύμα του νομοθέτη αλλά να ακολουθήσουν πιστά το γράμμα του νομοθέτη.

- Με αυτό το σκεπτικό ο **J. Braithwaite (2005)**,¹¹² τάσσεται υπέρ μιας αναμόρφωσης των φορολογικών νόμων από ειδικές διατάξεις σε γενικές φορολογικές αρχές. Στη πραγματικότητα, σύμφωνα πάντα με τον Braithwaite, η αντίληψη ύπαρξης ειδικών διατάξεων – εξαιρέσεων (loopholes) οδηγεί στην δημιουργική φορολογική συμμόρφωση ή με άλλα λόγια στην ασφαλή φοροαποφυγή. Το σκεπτικό του Braithwaite θα μπορούσε να επεκταθεί και να δημιουργηθεί ένας νόμος με μεγαλύτερη τυπική ισχύ – δηλαδή ένα είδος φορολογικού συντάγματος – στο οποίο θα εντάσσονταν οι βασικές φορολογικές αρχές. Εάν λοιπόν οι ειδικές διατάξεις νόμου ή οι ερμηνευτικές διατάξεις νόμου έρχονταν σε σύγκρουση με τις «φορολογικές αρχές» τότε θα υπερίσχυαν οι τελευταίες δεδομένης της αυξημένης τυπικής ισχύος αυτών.
- Ο **Richardson (2006)** διατυπώνει ορισμένες υποθέσεις προς επαλήθευση σε σχετική μελέτη που αφορούσε 45 χώρες οι οποίες αποτελούν μια μίξη από

¹¹² Braithwaite (2005), “Markets in Vice, Markets in Virtue”, *Leichhardt: The Federation Press*

αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες και διενεργεί ορισμένες υποθέσεις. Μία εξ' αυτών διατυπώνεται ως εξής:

«Όταν όλες οι μεταβλητές είναι σταθερές υπάρχει σημαντική θετική συσχέτιση μεταξύ πολυπλοκότητας της φορολογικής νομοθεσίας και της φοροδιαφυγής».

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιεί είναι η χρήση της φοροδιαφυγής ως ανεξάρτητης μεταβλητής και την πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος που δίδεται υπό μορφή ερώτησης, ως ανεξάρτητη μεταβλητή. Εφαρμόζεται οικονομετρικό μοντέλο με τη μέθοδο ελαχίστων τετραγώνων OLS, όπου αναλύονται και πολλές άλλες μεταβλητές – δημογραφικές, κοινωνικές, υποκειμενικής αντίληψης κλπ. Τα δεδομένα για το ύψος της φοροδιαφυγής τα έχει αντλήσει από το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ. (WEF: World Economic Forum) για τα έτη 2002-2004). Τα δεδομένα για την πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος που συλλέχτηκαν υπό μορφή ερώτησης αντλήθηκαν από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών (WVS). **Η μελέτη έδειξε ότι υπάρχει πολύ σημαντική θετική σχέση μεταξύ πολυπλοκότητας φορολογικού συστήματος και φοροδιαφυγής. Ή αντιστρόφως όσο πολύπλοκη είναι η φορολογική νομοθεσία τόσο χαμηλότερη είναι η φορολογική συμμόρφωση.**

- Έχουν γίνει πολλές προσπάθειες σε πολλά κράτη από τις αρμόδιες φορολογικές αρχές προκειμένου να απλοποιηθούν οι φορολογικές διαδικασίες – νομοθεσίες – χωρίς ωστόσο να υπάρχει ουσιαστικό αποτέλεσμα. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η προσπάθεια της **Νέας Ζηλανδίας** Σύμφωνα με τους **Owens & Hamilton (2004)**¹¹³ Από το 1989-2001 έχουν γίνει 11 προσπάθειες απλοποίησης της φορολογικής νομοθεσίας στη συγκεκριμένη χώρα από το 1989 έως το 2001. Παρόλο τις αλλεπάλληλες και σχετικά πολλές, για ένα τόσο μικρό διάστημα, μεταβολές – αναμορφώσεις – τροποποιήσεις της φορολογικής πρακτικής – νομοθεσίας, οι εν λόγω πρωτοβουλίες είχαν ελάχιστο αντίκτυπο στον περιορισμό της πολυπλοκότητας και στην απλοποίηση του φορολογικού συστήματος.
- Υπάρχουν πολλές χώρες όπως είναι η **Αυστρία**, η **Αυστραλία** και η **Γαλλία** οι οποίες έχουν καταβάλλει μεγάλες προσπάθειες απλοποίησης των φορολογικών διαδικασιών και νόμων για τους αυτοαπασχολούμενους και τις μικρές

¹¹³ Owens and Hamilton (2004), "Experience and innovations in other countries" στο Aaron H. and Slemrod "The crisis in tax administration (pp 347-388) *Washington, DC: Brooking Institution Press*

επιχειρήσεις¹¹⁴. Οι συγκεκριμένες επαγγελματικές ομάδες, έχουν συνήθως χαμηλούς τζίρους και χαμηλή κερδοφορία, οπότε ευλόγως δεν μπορούν να επωμιστούν δυσανάλογα υψηλά έξοδα σε παροχές φορολογικών συμβουλών από τους ειδικούς του είδους (δικηγόρους, φοροτεχνικούς, λογιστές).

- Οι **EI-Maude Jebreel Gambo et al (2014)** μελετούν τον αντίκτυπο της νομοθετικής φορολογικής πολυπλοκότητας στην φορολογική συμμόρφωση των πολιτών που βρίσκονται στην Αφρική. Το δείγμα λαμβάνεται από 44 κράτη της Αφρικής, ενώ τα δεδομένα του δείγματος αντλήθηκαν για το έτος 2013. Για την εξέταση των δεδομένων εφαρμόζεται η συσχέτιση Pearson και η μέθοδος παλινδρόμησης ελαχίστων τετραγώνων (OLS regression model) τα οποία επεξεργάστηκαν μέσω προγράμματος SPSS. Προκειμένου να υπολογιστεί η συσχέτιση μεταξύ πολυπλοκότητας φορολογικού συστήματος και φορολογικής συμμόρφωσης χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από τις εξής πηγές: Η φορολογική συμμόρφωση που αποτελεί την εξαρτημένη μεταβλητή εκτιμήθηκε από το ποσοστό των συνολικών φορολογικών εσόδων ως ποσοστό στο συνολικό ΑΕΠ, ενώ για την μεταβλητή πολυπλοκότητα φορολογικής νομοθεσίας χρησιμοποιήθηκε ο μέσος όρος των ωρών ενασχόλησης ετησίως με την φορολογική συμμόρφωση της φορολογικής νομοθεσίας για κάθε ξεχωριστή χώρα. Τα δεδομένα αντλήθηκαν από το Κεντρικές Υπηρεσίες Πληροφοριών (Central Intelligence Agency) και από την Παγκόσμια Τράπεζα. Τα αποτελέσματα υποδεικνύουν ότι **υπάρχει αρνητική επίδραση της φορολογικής πολυπλοκότητας στην φορολογική συμμόρφωση των Αφρικανών πολιτών**. Παρόλες τις προσπάθειες που έχουν γίνει από τις περισσότερες χώρες προς την κατεύθυνση της εθελοντικής δήλωσης εισοδημάτων προκειμένου να βελτιωθεί το φορολογικό σύστημα, υπάρχει υστέρηση στην φορολογική συμμόρφωση η οποία εκτιμάται ως ποσοστό των φορολογικών εσόδων στο συνολικό ΑΕΠ κάθε χώρας.

Συνοπτικά η συγκεκριμένη έρευνα έδειξε ότι:

- Ο συνολικός χρόνος ενασχόλησης με τις φορολογικές υποθέσεις των Αφρικανών φορολογουμένων προκειμένου να συμμορφωθούν με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις είναι υψηλότερος σε αρκετά μεγάλο βαθμό (περίπου 20%) σε σύγκριση με τον παγκόσμιο μέσο όρο.

¹¹⁴ Για μια πιο εκτεταμένη ανάλυση κάθε μιας από τις περιπτώσεις βλ. Erick Kirchler “The Economic Psychology of Tax Behavior” *Cambridge University Press, pp10-11*

- Πιο συγκεκριμένα ο μέσος όρος ενασχόλησης των φορολογουμένων της Αφρικής είναι μεγαλύτερος από ότι ο αντίστοιχος μέσος όρος των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της Μέσης Ανατολής, της Βόρειας, της Κεντρικής Αμερικής, της Κεντρικής Ασίας και της Ανατολικής Ασίας.
- Σύμφωνα με τη θεωρία της δικαιοσύνης (equity theory) η οποία αποτελεί ένα κοινωνικό – ψυχολογικό μοντέλο επεξήγησης της φορολογικής συμμόρφωσης, τα άτομα που αντιμετωπίζουν ένα πολύπλοκο φορολογικό σύστημα τείνουν να αμφισβητούν την δικαιοσύνη του λόγω έλλειψης κατανόησης. Η έλλειψη δικαιοσύνης στο φορολογικό σύστημα οδηγεί σε χαμηλότερη φορολογική ηθική που με τη σειρά της οδηγεί σε χαμηλότερη φορολογική συμμόρφωση.
- Σύμφωνα με την **Saad N (2014)** έχουν γίνει πολλές προσπάθειες στο κράτος της **Νέας Ζηλανδίας** μέσω φορολογικών μεταρρυθμίσεων από τα μέσα του 1980 έως το 1992 προκειμένου να απλοποιηθεί το φορολογικό σύστημα, πράγμα το οποίο δεν ευδοκίμησε στο βαθμό που θα έπρεπε. Αυτό εκτιμήθηκε μέσω ενός δείκτη πολυπλοκότητας ο οποίος εκτιμούσε τον βαθμό πολυπλοκότητας από το 0 (πολύ δυσνόητο και πολύπλοκο) έως το 100 (πολύ εύκολα κατανοητό). Το αποτέλεσμα σχετικής έρευνας, μέσω του συγκεκριμένου δείκτη από τους **Tan & Tower (1992)** έδειξε ότι δεν υπήρξε πρόοδος αναφορικά με την απλοποίηση του φορολογικού συστήματος. Αναφορικά με τη Νέα Ζηλανδία η Saad (2014) προχώρησε σε έρευνα με τη μέθοδο της συνέντευξης σε 2.267 άτομα τα οποία υποβάλλονται σε σχετικές ερωτήσεις οι οποίες έδειχναν το μέγεθος της γνώσης ή άγνοιας του φορολογικού συστήματος. Μέσα από την συνέντευξη, οι συμμετέχοντες έδειξαν μία σχετική άγνοια του φορολογικού συστήματος ειδικότερα αναφορικά με το νομοθετικό αλλά και στο τεχνικό (ψηφιακό) κομμάτι του. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων **η έλλειψη γνώσης οφείλεται από το γεγονός της πολυπλοκότητας του φορολογικού συστήματος, οι οποίοι εκτιμούν ότι τις περισσότερες φορές αποτελεί ανασχετικό παράγοντα φορολογικής συμμόρφωσης.** Σε γενικές γραμμές το φορολογικό σύστημα της φορολογίας εισοδήματος έχει δεχθεί μεγάλη κριτική από τους κατοίκους και τα ΜΜΕ της Ν. Ζηλανδίας για την πολυπλοκότητα του.

10.4 Συμπεράσματα από τη σχέση πολυνομίας και φορολογικής συμμόρφωσης

Ένα φορολογικό σύστημα το οποίο βασίζεται σε συχνές αλλαγές και στο οποίο υπάρχουν πολλές εξαιρέσεις καθώς και πολλές παραπομπές σε άλλους νόμους συνθέτει σε γενικές γραμμές ένα πολύπλοκο φορολογικό νομοσχέδιο. Εδώ εντάσσεται και η έλλειψη κωδικοποιήσεων στους φορολογικούς νόμους, οι ασάφειες των άρθρων και οι πολλές παραπομπές σε διατάξεις άλλων νόμων. Δυστυχώς η πολυπλοκότητα φαίνεται να αποτελεί κανόνα σε πολλές έννομες τάξεις ακόμα και κρατών που έχουν κατά τα άλλα υψηλούς δείκτες διακυβέρνησης αλλά και κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης.¹¹⁵

10.5 Αντίληψη των υποκειμένων αναφορικά με την Ανταποδοτικότητα της Φορολογίας (reciprocity).

Αυτή η προσέγγιση αποδίδει τη φορολογική συμμόρφωση στην ικανοποίηση των πολιτών από τον τρόπο λειτουργίας του κράτους, τις κοινωνικές παροχές, την ποιότητα των δημοσίων αγαθών. Ακόμα και στις περιπτώσεις όπου οι πιθανότητες φορολογικού ελέγχου είναι πολύ μικρές, οι πολίτες που νιώθουν ικανοποιημένοι από τις παροχές του κράτους και της κυβέρνησης νιώθουν υποχρεωμένοι να συνεισφέρουν σε αυτό καταβάλλοντας τον φόρο που τους αναλογεί. Η φορολογική συμμόρφωση αποδίδεται σε αυτή τη περίπτωση στην αίσθηση ευθύνης που διέπει τους πολίτες, γνωρίζοντας ότι έχουν λάβει συγκεκριμένα οφέλη από το κράτος και για το λόγο αυτό οφείλουν μέσω της φορολογίας να ανταποδώσουν. Αυτού του είδους η φορολογική συμμόρφωση ονομάζεται και συνεργασία υπό τον όρο της ανταποδοτικότητας (**conditional cooperation**). Άλλωστε η συνεισφορά σε φόρους συνεπάγεται και ότι η παροχή ποιοτικών δημόσιων αγαθών και υπηρεσιών θα υφίσταται και στο μέλλον. Επομένως μπορεί να εκληφθεί και σαν μια σιωπηρή σύμβαση μεταξύ πολίτη και κράτους στην οποία ο πολίτης δηλώνει και καταβάλλει το φόρο που του αναλογεί με τον όρο ότι η κυβέρνηση θα διαχειριστεί τα δημόσια έσοδα με σύνεση, προσφέροντας το maximum σε ποιότητα και ποσότητα των δημοσίων αγαθών. Σε

¹¹⁵ Στο κεφάλαιο 18 που είναι αφιερωμένο στις ιδιαιτερότητες της Ελλάδος ως μελέτης περίπτωσης αναλύεται εκτενώς η πολυπλοκότητα της νομοθεσίας με παράθεση αριθμητικών δεδομένων αναφορικά με τον αριθμό φορολογικών νομοθεσιών που έχουν ψηφιστεί τα τελευταία χρόνια καθώς και τον αριθμό ερμηνευτικών εγκυκλίων που ρυθμίζουν φορολογικά ζητήματα.

περίπτωση παραβίασης της συμφωνίας εκ μέρους του κράτους, ο πολίτης αντιλαμβανόμενος ότι δεν υφίσταται πλέον η ανταποδοτικότητα, στο βαθμό τουλάχιστον που να τον ικανοποιεί, θεωρώντας ότι αθετήθηκε η σύμβαση από τη μια πλευρά, δε θα νιώθει πλέον την ηθική υποχρέωση φορολογικής συμμόρφωσης. Σε έρευνα που διεξήγαγαν οι **Alm, Jackson Mckee (1992)**¹¹⁶ στις Η.Π.Α. με τη μέθοδο του εργαστηριακού πειράματος διαπιστώθηκε ότι όταν υπάρχει αμεσότητα μεταξύ φόρων και δημοσίων παροχών που λαμβάνονται με τη μορφή δημόσιου αγαθού ή υπηρεσίας, υπάρχει τάση αύξησης της φορολογικής συμμόρφωσης. Δε θα πρέπει βέβαια να ερμηνεύσουμε το φόρο ως μέσο ανταπόδοσης με τη στενή έννοια του όρου. Δηλαδή ο πολίτης πληρώνοντας φόρο δεν λαμβάνει κάποια συγκεκριμένη ανταπόδοση. Στη τελευταία περίπτωση μιλάμε για ανταποδοτικό τέλος το οποίο αν και δημόσιο έσοδο διακρίνεται από το φόρο αφού παρέχει ειδική ανταπόδοση υπηρεσίας προς όφελος του υπόχρεου. Λ.χ ένα αεροπορικό εισιτήριο έχει ενσωματωμένο τέλος που αφορά σε έργα ανάπτυξης των κρατικών αερολιμένων. Ο χρήστης λοιπόν του εισιτηρίου απολαμβάνει της υπηρεσίες αεροδρομίων και για αυτό το λόγο καταβάλλει το ειδικό αυτό τέλος. Σε αυτή την περίπτωση η ανταποδοτικότητα του τέλους είναι σαφής και ευδιάκριτη από το φόρο.

10.6 Αντίληψη των υποκειμένων αναφορικά με την Δικαιοσύνη του Φορολογικού Συστήματος

10.6.1 Δικαιοσύνη και Φορολογία

Σύμφωνα με την ηθική προσέγγιση του Kant¹¹⁷ δίκαιος φόρος είναι αυτός για τον οποίο ο υπόχρεος αντιλαμβάνεται ότι είναι δίκαιο να πληρωθεί από κάθε φορολογούμενο με τις ίδιες προϋποθέσεις και κάτω από τις ίδιες συνθήκες. Το πρόβλημα με την έννοια του δίκαιου φόρου και κατ' επέκταση με την έννοια της δικαιοσύνης γενικότερα αφορά στον έντονα υποκειμενικό της χαρακτήρα. Με βάση αυτό το σκεπτικό πολλοί οικονομολόγοι θεωρούν ότι τα ζητήματα που άπτονται της δικαιοσύνης δεν μπορούν να αναλυθούν σε καθαρά επιστημονική

¹¹⁶ J. Alm, B. Jackson, M. McKee, "Estimating the determinants of taxpayer compliance with experimental data" National Tax Journal (1992)

¹¹⁷ Μια σύντομη περιγραφή της ηθικής προσέγγισης του kant επιχειρείται από τους B. Torgler (2001) και L. Bosco – L. Mittone (1997).

βάση και ανήκουν για το λόγο αυτό στη σφαίρα της δεοντολογικής οικονομικής επιστήμης.¹¹⁸

Το Ελληνικό Σύνταγμα ορίζει ρητά ότι οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη ανάλογα με τις δυνάμεις τους (Αρ. 4 παρ. 5). Σύμφωνα με τον **Αναστόπουλο (1992)** αυτό ερμηνεύεται ως αναλογία προς τη φοροδοτική ικανότητα των πολιτών. Στην αναζήτηση πάντως ενός αντικειμενικά δίκαιου φορολογικού συστήματος οι απόψεις συγκλίνουν στην ύπαρξη οριζόντιας και κάθετης φορολογικής ισότητας. Ο όρος ισότητα δεν πρέπει να ερμηνεύεται στενά αλλά υπό ευρεία έννοια προσεγγίζοντας την αναλογία της ικανότητας συνεισφοράς των φορολογουμένων προς τα φορολογικά βάρη.

Υπό αυτή την έννοια και σύμφωνα πάντα με τις επιταγές του Ελληνικού Συντάγματος, δίκαιο είναι ένα φορολογικό σύστημα στο οποίο τα φορολογικά βάρη κατανέμονται με τέτοιο τρόπο ώστε να αποδίδεται οριζόντια και κάθετη φορολογική ισότητα. (**Γλύκου 2009**).

- Οριζόντια φορολογική ισότητα υπάρχει όταν τα άτομα που βρίσκονται κάτω από τις ίδιες συνθήκες αντιμετωπίζονται φορολογικά με τον ίδιο τρόπο δηλαδή επιβαρύνονται το ίδιο φορολογικό βάρος.
- Κάθετη φορολογική ισότητα υπάρχει όταν τα άτομα που βρίσκονται κάτω από διαφορετικές συνθήκες (από απόψεως εισοδήματος, καταναλωτικής δαπάνης ή περιουσίας), έχουν διαφορετική φορολογική μεταχείριση.

Στην έννοια της δικαιοσύνης θα πρέπει να συμπεριληφθεί και η διαδικασία αναδιανομής του πλούτου που αποτελεί άλλωστε μια από τις προτεραιότητες της φορολογικής διαδικασίας και ίσως το βασικότερο στόχο κάθε φορολογικού συστήματος. Εδώ ανακύπτει το ερώτημα ποιο θα είναι το κριτήριο που θα καθορίσει ότι τα άτομα βρίσκονται στις ίδιες ή σε διαφορετικές φορολογικά συνθήκες. Τα βασικά κριτήρια καθορισμού της φορολογικής επιβάρυνσης είναι το εισόδημα, η περιουσία και η καταναλωτική δαπάνη.

Η θεωρία του Ανταλλάγματος αποτελεί μια προσπάθεια εξεύρεσης του δικαιότερου φορολογικού συστήματος. Κριτήριο δίκαιου φόρου αποτελεί το

¹¹⁸ Βλέπε λ.χ. Stiglitz (1992).

όφελος που αποκομίζει το άτομο από το δημόσιο. Με αυτό το κριτήριο επέρχεται ταύτιση δικαιοσύνης με ανταπόδοσης του φόρου.

Η εν λόγω θεωρία υφίσταται κριτική εξαιτίας του γεγονότος ότι θα πρέπει να πληρώνει φόρο αυτός που υφίσταται τις περισσότερες και ποιοτικότερες παροχές. Με αυτό τον τρόπο όμως ενδυναμώνονται οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες, αφού οι πλούσιοι γενικά δεν έχουν πολύ μεγάλο όφελος από μεγάλο μέρος των δημοσίων δαπανών που στηρίζουν ένα ισχυρό κράτος πρόνοιας. Ενδεικτικά αναφέρουμε την δημόσια παιδεία και τη δημόσια υγεία την οποία θα καλείται να πληρώσει ο πολίτης με το χαμηλότερο εισόδημα τη στιγμή που δεν μπορεί να χρηματοδοτήσει ο ίδιος την νοσηλεία του και την εκπαίδευση των παιδιών του, ενώ αντιθέτως αυτοί που βρίσκονται στα υψηλά εισοδήματα δεν χρειάζονται τον δημόσιο χαρακτήρα της παιδείας και της υγείας και ως εκ τούτου θα κληθούν να καταβάλουν, σύμφωνα με την συγκεκριμένη θεωρία χαμηλότερα ποσά φορολογίας σε σχέση με αυτούς που έχουν χαμηλά εισοδήματα. Με αυτό τον τρόπο η φορολογία θα έχει χαρακτήρα αντιστρόφως προοδευτικό και δεν θα επιτυγχάνεται ένας από τους στόχους της που είναι η αναδιανομή εισοδήματος προς όφελος των οικονομικά ασθενέστερων πολιτών.

- Η **θεωρία της φοροδοτικής ικανότητας** υποστηρίζει ότι τα άτομα πρέπει να συνεισφέρουν στο κράτος αναλόγως της οικονομικής τους ικανότητας και δυνατότητας. Το ζήτημα που ανακύπτει για την ορθή εφαρμογή της θεωρίας είναι η εξεύρεση ενός κριτηρίου οικονομικής ικανότητας των ατόμων. Το κριτήριο που χρησιμοποιείται περισσότερο είναι το εισόδημα, ενώ συμπληρωματικά χρησιμοποιείται η περιουσία και η καταναλωτική δαπάνη. Η εν λόγω θεωρία αντανakλά με τον καλύτερο τρόπο τον αναδιανεμητικό χαρακτήρα που καλείται να έχει ένα φορολογικό σύστημα. Βέβαια προϋπόθεση εφαρμογής της θεωρίας είναι να μην υπάρχει φοροδιαφυγή ή να υπάρχει σε πολύ μικρό βαθμό γιατί μόνον τότε θα εφαρμόζεται δίκαια η κατανομή των δημοσίων εσόδων και η μετουσίωσή τους σε δημόσια αγαθά και υπηρεσίες. Βλέπουμε λοιπόν ότι η εφαρμογή της θεωρίας της φοροδοτικής ικανότητας αποτελεί ακόμη μια παράμετρο που αποδεικνύει το μέγεθος και τη σημαντικότητα της εξάλειψης της φοροδιαφυγής, της παραοικονομίας αλλά και κάθε τρόπου ή προσπάθειας αποφυγής δημοσίων εσόδων που αναλογούν στους πολίτες και επιχειρήσεις μιας οικονομίας.

10.6.2 Αντίληψη των υποκειμένων αναφορικά με ένα δίκαιο φορολογικό σύστημα

Πέρα από το κατά πόσο ένα φορολογικό σύστημα είναι ή όχι δίκαιο, η συμπεριφορά των φορολογούμενων και η προσφυγή τους ή όχι στη φοροδιαφυγή εξαρτάται από το πώς οι ίδιοι αντιλαμβάνονται τη φορολογική δικαιοσύνη. Φυσικά ένα αντικειμενικά δίκαιο φορολογικό σύστημα είναι πιθανότερο να γίνει αντιληπτό ως δίκαιο από τους περισσότερους των πολιτών. Σε κάθε περίπτωση ένα δίκαιο φορολογικό σύστημα είναι πιο αποδεκτό από την κοινωνία η οποία είναι λιγότερο ανεκτή σε φορολογικές εκτροπές και στιγματίζει τους παραβάτες. Έτσι λοιπόν σε φορολογικό σύστημα που η κοινωνία στην πλειοψηφία της αντιλαμβάνεται ως δίκαιο, οι πράξεις φοροδιαφυγής θα είναι λιγότερο κοινωνικά αποδεκτές, οι δε φορολογούμενοι θα έχουν να αντιμετωπίσουν ένα επιπλέον ηθικό κόστος πέρα από το οικονομικό σε περίπτωση που εντοπιστούν να φοροδιαφεύγουν. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο δείκτης αποφυγής του ρίσκου (risk aversion) θα είναι πολύ υψηλότερος με συνέπεια να μειωθούν οι πράξεις φοροδιαφυγής (**Torgler 2007 σελ.73**).

Εδώ αξίζει να αναφερθεί το παράδειγμα της λαθρεπιβασίας, ως μέτρου κοινωνικής κατακραυγής. Εάν λ.χ. ένας επιβάτης δεν έχει πληρώσει εισιτήριο σε ένα ΜΜΜ και ελεγχθεί από τους αρμόδιους ελεγκτές, θα έχει να αντιμετωπίσει πέραν της πληρωμής του προστίμου το οποίο ανέρχεται στο εικοσαπλάσιο του εισιτηρίου και τον κοινωνικό έλεγχο των υπολοίπων επιβατών του λεωφορείου. Υπάρχουν λοιπόν κάποιοι κοινωνικοί κανόνες που ενδεχομένως να λειτουργούν ως μεγαλύτερο αντικίνητρο από τις αντίστοιχες χρηματικές ποινές. Σε κάποια ζητήματα η Ελληνική Κοινωνία έχει αναπτύξει ισχυρούς κοινωνικούς κανόνες, που ωθούν τα άτομα σε συμμόρφωση, όχι εξαιτίας των νομικών κανόνων αλλά εξαιτίας των άγραφων κοινωνικών κανόνων. Το αντίθετο συμβαίνει με την φοροδιαφυγή και την παραοικονομία. Στην Ελληνική κοινωνία υπάρχει πολύ μεγάλη ανεκτικότητα απέναντι σε αυτές τις δύο παθογένειες. Αυτό κατά την άποψη μου έχει ιστορικές καταβολές και θα γίνει προσπάθεια τεκμηρίωσής του, σε επόμενο κεφάλαιο. Εάν αντιπαραβάλουμε άλλες χώρες όπως οι Η.Π.Α θα δούμε ότι σε αυτές τις χώρες η φοροδιαφυγή έχει πολύ ισχυρό κοινωνικό αντίκτυπο και οι επιχειρήσεις – εργαζόμενοι που προσφεύγουν σε αυτή έχουν να αντιμετωπίσουν πέραν των νομικών κυρώσεων και μεγάλη κοινωνική

κατακραυγή. Αυτό φυσικά αποτελεί σοβαρότερο εμπόδιο και συμβάλλει στο να μην προβαίνουν οι περισσότεροι σε πράξεις φοροδιαφυγής υπό τον φόβο της κοινωνικής διαπόμπευσης. Αναφορικά με τις κοινωνικές κυρώσεις της φοροδιαφυγής έχει αναπτυχθεί η θεωρία του Σήματος η οποία έχει εφαρμογή και σε πλήθος άλλων κοινωνικών φαινομένων και αναλύεται αμέσως πιο κάτω στο κεφάλαιο περί Κοινωνικών Κανόνων (Social norms).

Να επανέλθουμε στο θέμα της φορολογικής δικαιοσύνης. Το άτομο που ευνοείται από ένα φορολογικό σύστημα είναι πιθανό να απαντήσει ότι το παρόν φορολογικό σύστημα είναι δίκαιο. Υπάρχει λοιπόν έντονο υποκειμενικό στοιχείο τόσο αναφορικά με το άτομο που καλείται να απαντήσει για τον εαυτό του, όσο και σε θεωρητικό επίπεδο όπως αναλύθηκε παραπάνω.

Πολλές φορές μπορεί να υπάρχει αντίστροφη σχέση αιτιότητας, δηλαδή η μη φορολογική συμμόρφωση μπορεί να δικαιολογείται από τα υποκείμενα ως αντίδραση σε ένα άδικο φορολογικό σύστημα. Οι φορολογούμενοι θεωρούν ότι το φορολογικό σύστημα της χώρας τους είναι de facto άδικο ώστε να δικαιολογούν κατ' αυτό τον τρόπο την μη συμμόρφωση στις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Αυτός είναι ένας τρόπος εφησυχασμού της συνείδησης των ατόμων που επιδιώκουν τη φοροδιαφυγή και οφείλεται κατά ένα μέρος στον υποκειμενικό χαρακτήρα της έννοιας της δικαιοσύνης. Το πρόβλημα της αιτιώδους συνάφειας (causality problem), συναντάται σε όλες τις εμπειρικές έρευνες που προσπαθούν να εντοπίσουν τους συντελεστές επιρροής της φορολογικής ηθικής. Διότι πολλές φορές η σχέση είναι αμφίδρομη όπως στο θέμα της δικαιοσύνης του φορολογικού συστήματος.¹¹⁹ Σε αυτή τη περίπτωση θα υπάρχει μεροληψία και τα αποτελέσματα μπορεί να δείχνουν ότι όσο αυξάνει η αντίληψη της δικαιοσύνης του φορολογικού συστήματος τόσο υψηλότερη η φορολογική ηθική, ενώ στην πραγματικότητα μπορεί να υπάρχει αντίστροφη σχέση. Για την άρση της μεροληψίας αναπτύσσονται τεχνικές που ελέγχουν την αξιοπιστία της μεταβλητής.

¹¹⁹ Για το πρόβλημα της αιτιώδους συνάφειας βλέπε K. Murphy (2005), η οποία θέτει το ερώτημα εάν η αντίληψη της νομιμότητας των αρχών επηρεάζει τη φορολογική ηθική ή το αντίστροφο. Δηλαδή άτομα με χαμηλή φορολογική ηθική θεωρούν ότι οι διοικητικές αρχές δρουν αυθαίρετα χωρίς την απαιτούμενη νομιμότητα απέναντι στους φορολογούμενους, δικαιολογώντας κατ' αυτό τον τρόπο τους εαυτούς τους και επιτρέποντας τους ίδιους σε πράξεις φοροδιαφυγής χωρίς αναστολές συνείδησης.

10.6.3 Εμπειρικές μελέτες αναφορικά με την συσχέτιση μεταξύ δικαιοσύνη του φορολογικού συστήματος και φορολογικής ηθικής.

- Σύμφωνα με τους **A. Shimeles et al (2017)** η μη πληρωμή φόρου εμπεριέχει και ένα ηθικό κόστος για τον φορολογούμενο. Αυτό το κόστος υπάρχει μόνον εάν ο φόρος που καλείται να πληρώσει ή γενικότερα ο μέσος φορολογικός συντελεστής εκτιμάται από τον ίδιο ως δίκαιος. Ως εκ τούτου όταν οι φορολογούμενοι αντιλαμβάνονται ότι καλούνται να πληρώσουν φόρους με υψηλούς φορολογικούς συντελεστές, τότε εξανεμίζεται το ηθικό κόστος μη πληρωμής του φόρου. Δηλαδή φορολογικοί συντελεστές υψηλότεροι από τους δίκαιους φορολογικούς συντελεστές, οδηγούν στα άτομα να θεωρούν άδικο το φορολογικό σύστημα και να μην έχουν ηθικό δίλλημα πληρωμής του φόρου που τους αναλογεί.
- Ο **Richardson (2006)** βασιζόμενος σε δεδομένα από 45 κράτη χρησιμοποιώντας ανάλυση παλινδρόμησης OLS απέδειξαν ότι οι μη οικονομικές μεταβλητές έχουν μεγαλύτερο αντίκτυπο στην τελική απόφαση των φορολογουμένων για το εάν θα φοροδιαφύγουν ή όχι. Συγκεκριμένα οι μεταβλητές Δικαιοσύνη και Ανταποδοτικότητα του φορολογικού συστήματος βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές μεταβλητές με αρνητική συσχέτιση μεταξύ φοροδιαφυγής και φορολογικής δικαιοσύνης. Περαιτέρω η παρούσα έρευνα έδειξε ότι ο ρόλος των φορολογικών συντελεστών δεν επηρεάζει σημαντικά την φοροδιαφυγή. Ο εν λόγω ερευνητής χρησιμοποίησε δεδομένα από ένα μίγμα χωρών παγκοσμίως στο οποίο περιλαμβάνονταν τόσο ανεπτυγμένες όσο και αναπτυσσόμενες χώρες ενώ κάλυπταν όλο το φάσμα των πέντε ηπείρων.
- Όπως έχουμε αναφέρει στην αρχή του κεφαλαίου η δικαιοσύνη του φορολογικού συστήματος είναι αφενός υποκειμενική και αφετέρου υπάρχουν διαφορετικές θεωρίες για το ποιο φορολογικό σύστημα θεωρείται δίκαιο. Οι **M. McKercher et al (2013)**, σε σχετική έρευνα που διενεργήθηκε στις Η.Π.Α. με δεδομένα από την Κεντρική Φορολογική Διοίκησης (IRS) μέσω των ατομικών φορολογικών δηλώσεων των φορολογουμένων της χώρας, συμπεραίνουν ότι οι φορολογούμενοι πολίτες έχουν χαμηλότερη φορολογική συνείδηση όταν αντιλαμβάνονται ότι το φορολογικό σύστημα είναι άδικο. Αυτό συμβαίνει κυρίως σε όσους βρίσκονται στην υψηλότερη εισοδηματική κατηγορία.¹²⁰

¹²⁰ Η ίδια μελέτη με πληρέστερο τρόπο παρατίθεται στο κεφάλαιο 5 που αφορά στις δημογραφικές μεταβλητές και κυρίως το εισόδημα. Κατά κάποιο τρόπο από το ύψος του εισοδήματος καθορίζεται και ο φορολογικός συντελεστής. Έτσι όσοι έχουν υψηλά εισοδήματα θεωρούν άδικη την φορολόγησή τους και ως εκ τούτου εμφανίζουν χαμηλότερη φορολογική ηθική.

Κεφάλαιο 11. Φορολογική Συνείδηση, Φορολογική Συμμόρφωση και Διάρθρωση του Εργατικού Δυναμικού

Είναι ευρέως γνωστό ότι οικονομίες με υψηλό επίπεδο αυτοαπασχόλησης εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα φοροδιαφυγής. Το ίδιο συμβαίνει και με τις πολύ μικρές επιχειρήσεις που απασχολούν ένα πολύ μικρό αριθμό εργαζομένων ή και τις οικογενειακές επιχειρήσεις. Αυτό συμβαίνει κυρίως διότι μια οικογενειακή επιχείρηση ή ένας αυτοαπασχολούμενος έχει πολύ μεγαλύτερη δυνατότητα να προβαίνει στην μη έκδοση φορολογικών παραστατικών εσόδων σε σχέση με μια μεγάλη ή μεσαία επιχείρηση, αφού η τελευταία δεν μπορεί να δώσει εντολή στο υπερμεγέθους προσωπικό της να παραβιάσει την φορολογική νομοθεσία.

Φυσικά θα επιχειρηθεί καταρχήν να εντοπίσουμε για ποιο λόγο σε ορισμένες χώρες υπάρχει μεγάλο ποσοστό αυτοαπασχολούμενων και εάν είναι οικονομικά ωφέλιμο να αλλάξει το μοντέλο παραγωγής αυτών των χωρών.¹²¹ Μπορούμε να προχωρήσουμε στα πλεονεκτήματα και στα μειονεκτήματα του κάθε διαφορετικού μοντέλου και να παρατηρήσουμε ποιες θα είναι οι πιθανές επιπτώσεις αλλαγής μοντέλου παραγωγής στη συνολική κοινωνική ωφέλεια του κράτους. Όμως σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι αυτή η μορφή επιχειρήσεων οδηγεί σε μεγαλύτερη φοροδιαφυγή. Και ίσως σε αυτές τις περιπτώσεις κρατών με υψηλό επίπεδο αυτοαπασχόλησης κρίνεται επιβεβλημένο να υπάρχει εκπαιδευτική διαδικασία των πλεονεκτημάτων που έχουν οι πολίτες από τις κρατικές παροχές, με απώτερο σκοπό στην αύξηση της φορολογικής τους συνείδησης. Προς μια παρόμοια λογική κινείται και ο **Erich Kirchler (2007)** αναπτύσσοντας το ακόλουθο σκεπτικό: Οι ελεύθεροι επαγγελματίες καθώς και οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις διοικούνται κατά κανόνα από τον ίδιο τον φορολογούμενο. Η επιλογή του να βιοποριστεί σε επιχειρηματική δραστηριότητα αντί του να επιλέξει την εξαρτημένη απασχόληση ενέχει και μια διαφορετική αντίληψη για τον τρόπο ανάληψης του επιχειρηματικού ρίσκου, την οικονομική του επιβίωση απέναντι σε άλλους ανταγωνιστές καθώς και στην ιδιαίτερη κουλτούρα προς την αναζήτηση της μεγιστοποίησης κερδών αλλά και της

¹²¹ Η θετική σχέση μεταξύ ποσοστού αυτοαπασχόλησης και φοροδιαφυγής έχει αναλυθεί από αρκετές επιστημονικές μελέτες. Το γεγονός ότι οι αυτοαπασχολούμενοι τείνουν να φοροδιαφεύγουν περισσότερο επειδή είναι σε θέση να το κάνουν καταδεικνύει ότι υπάρχουν περιπτώσεις όπου η φοροδιαφυγή δεν οφείλεται αποκλειστικά στην φορολογική συνείδηση των ατόμων αλλά και σε άλλους διαρθρωτικούς παράγοντες της οικονομίας. Η μελέτη αλλαγής ενός παραγωγικού μοντέλου εκφεύγει από την παρούσα εργασία. Αλλά όμως μπορούμε να κάνουμε μια υπόθεση εργασίας αναζητώντας μια προσπάθεια πειθούς της ομάδας των αυτοαπασχολούμενων και μια εκστρατεία καλλιέργειας υψηλότερης φορολογικής συνείδησης.

μεγιστοποίησης άλλων οικονομικών παραγόντων όπως η μερίδα της αγοράς κ.ο.κ. Υπό αυτές τις περιστάσεις, ο μέσος ελεύθερος επαγγελματίας και ο ανεξάρτητος επιχειρηματίας ή ο επιχειρηματίας μιας οικογενειακής επιχείρησης είναι πρόθυμος να αναλάβει ρίσκα που θα μπορούσαν να λάβουν ακόμη και πράξεις φοροδιαφυγής ή φοροαποφυγής, σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες μορφές εργασιακών μονάδων. Περαιτέρω πολλοί ελεύθεροι επαγγελματίες εκτιμούν συνήθως ορθά ότι λαμβάνουν τις λιγότερες ελαφρύνσεις ή άλλες μορφές αρνητικής φορολογίας και ως εκ τούτου δεν είναι αποδέκτες των πλεονεκτημάτων που παρέχει το κράτος μέσω των δημοσίων δαπανών του. Σε κάθε περίπτωση ένας ελεύθερος επαγγελματίας έχει μεγαλύτερη οικονομική ελευθερία δράσης, υψηλότερο ρίσκο, και τα οποία δύναται να μεταφραστούν από ορισμένους ως μία ευκαιρία δράσεων χαμηλής φορολογικής συμμόρφωσης.

Ειδικότερα στην Ελλάδα, κατά τα έτη που ακολούθησαν την οικονομική κρίση του 2008, οι ελεύθεροι επαγγελματίες ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν φόρο εισοδήματος από το πρώτο ευρώ, σε αντίθεση με τους μισθωτούς και τους συνταξιούχους. Αυτού του είδους οι φορολογικές διατάξεις που ψηφίστηκαν κατά κύριο λόγο για την μείωση του ελλείματος στον προϋπολογισμό καθώς και για την συνολική μείωση του δημοσίου χρέους, είχαν μεν εισπρακτικό χαρακτήρα, πλην όμως οδήγησαν την συγκεκριμένη ομάδα σε χαμηλότερη φορολογική συνείδηση, η οποία ένιωθε αδικημένη κυρίως αναφορικά με την άδικη εφαρμογή των υψηλών φορολογικών συντελεστών που τους επιβάλλονταν (αρχικά ξεκίνησε στο 29% και αργότερα έπεσε στο 26% επί των συνολικών καθαρών κερδών, ενώ τώρα βρίσκεται στο 22%) οι οποίοι βρίσκονταν σε πλήρη αντιδιαστολή με άλλες παραγωγικές ομάδες. Το γεγονός βέβαια ότι στατιστικά η χώρα μας έχει έναν από τους υψηλότερους δείκτες ελεύθερων επαγγελματιών αποτελεί και διαρθρωτικό πρόβλημα και μπορεί να εξηγήσει και ως ένα βαθμό το χαμηλό βαθμό φορολογικής συνείδησης των πολιτών αλλά και της αδυναμίας των φορολογικών ελέγχων αφού η επιχειρηματικότητα είναι διασπαρμένη σε πάρα πολλές μικρές επιχειρήσεις.

- Ο **Torgler (2007)** υποστήριξε ότι η εργασιακή κατάσταση αποτελεί πολύ σημαντικό παράγοντα για την φορολογική ηθική. Οι αυτοαπασχολούμενοι έχουν περισσότερες ευκαιρίες να φοροδιαφύγουν από ότι οι άλλες κατηγορίες εργαζομένων. Υποστηρίζεται λοιπόν ότι οι αυτοαπασχολούμενοι εμφανίζουν

γενικότερα χαμηλότερη φορολογική ηθική από τους πλήρως και τους μερικώς απασχολούμενους εργαζόμενους (και γενικά από τους μισθωτούς).

- Ο **Torgler (2004-2005)** αναλύει το επίπεδο της φορολογικής ηθικής στις χώρες μετάβασης από τον υπαρκτό σοσιαλισμό στον φιλελευθερισμό κατά τα έτη 1990-2000. Τα κράτη στα οποία αναφέρεται είναι τα **πρώην κράτη της Σοβιετικής Ένωσης** και τα κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (Transition Countries). Μέσα από έρευνα που διεξήχθη με δεδομένα από το World Value Survey μελετά μεταξύ των άλλων και τη συσχέτιση μεταξύ εργασιακής διάρθρωσης και φορολογικής ηθικής, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι οι Ελεύθεροι Επαγγελματίες έχουν χαμηλότερη φορολογική συνείδηση συγκριτικά με τους εργαζόμενους πλήρους απασχόλησης. Αυτό δεν θεωρείται ότι εκπλήσσει καθότι είναι συμβατό με τη θεωρία μας και κατά τον Torgler οφείλεται στο γεγονός ότι ειδικότερα σε αυτές της χώρες της Μετάβασης οι Ελεύθεροι επαγγελματίες έχουν να αντιμετωπίσουν ένα πλήθος από αυστηρά κόστη μετάβασης από την παραοικονομία στην συμβατική οικονομία εξαιτίας της εξαιρετικά πολυδαίδαλης γραφειοκρατίας που μαστίζει τις περισσότερες από τις υπό μελέτη χώρες. Τις περισσότερες φορές μάλιστα η γραφειοκρατία είναι μη αποδοτική και ουσιαστικά στέκεται εμπόδιο στην έναρξη και λειτουργία μιας νομότυπης ατομικής επιχείρησης ελεύθερου επαγγελματία.
- Πέρα από τις χώρες μετάβασης και έρευνες που έχουν αναπτυχθεί στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης καταλήγουν σε παρόμοια συμπεράσματα. Έτσι λ.χ. οι **Torgler & Schneider (2005)** για το κράτος της **Αυστρίας**, αποδεικνύουν ότι υπάρχει χαμηλότερη φορολογική συνείδηση από τους ελεύθερους επαγγελματίες και τους εργαζόμενους με σύμβαση μερικής απασχόλησης σε σχέση με τους εργαζόμενους πλήρους απασχόλησης. Το να είναι κάποιος ελεύθερος επαγγελματίας ή εργαζόμενος μερικής απασχόλησης σημαίνει ότι υπάρχει χαμηλότερη πιθανότητα να διατυπώσει την πρόταση ότι η φοροδιαφυγή δεν δικαιολογείται ποτέ κατά περίπου 8 με 9 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με τα πλήρως απασχολούμενα άτομα.
- Έρευνα στην **Ινδία** από τον **Torgler (2004)** με την γνωστή οικονομετρική μέθοδο probit για τα έτη 1995/96 με χρήση των πηγών της WVS έδειξε ότι η μεταβλητή **Αυτοαπασχολούμενος** είναι σημαντική ενώ ο συντελεστής β έχει αρνητικό πρόσημο. Μία αύξηση στην μεταβλητή Αυτοαπασχολούμενος

συνοδεύεται από μείωση κατά 5% του ποσοστού φορολογικής ηθικής. Στην ίδια έρευνα που διενήργησε για τη χώρα της **Ιαπωνίας** με ακριβώς την ίδια μεθοδολογία, αποδείχτηκε ότι οι αυτοαπασχολούμενοι έχουν επίσης χαμηλότερη φορολογική συνείδηση από ότι οι εργαζόμενοι με εξαρτημένη σχέση εργασίας και πλήρης απασχόληση.

Κλείνοντας το συγκεκριμένο κεφάλαιο θεωρούμε σκόπιμο να παραθέσουμε σχετικό πίνακα με τα ποσοστά αυτοαπασχόλησης ανά κράτος της Ευρώπης και ανά φύλο, μέσα από έρευνα που διενήργησε η Eurostat σε συνεργασία με την Cedefop για το έτος 2020.

Πίνακας μεριδίου αυτοαπασχολούμενων σε ποσοστού του συνόλου των εργαζομένων ανά κράτος στην Ευρώπη		
Κράτη	Φύλο	Ποσοστό ελευθέρων επαγγελματιών
Austria	Γυναίκα	7,93
Belgium	Γυναίκα	9,96
Bulgaria	Γυναίκα	6,72
Cyprus	Γυναίκα	9,08
Czechia	Γυναίκα	11,60
Germany	Γυναίκα	5,53
Denmark	Γυναίκα	4,83
Estonia	Γυναίκα	6,24
Greece	Γυναίκα	21,20
Spain	Γυναίκα	11,26
Finland	Γυναίκα	8,90
France	Γυναίκα	8,41
Croatia	Γυναίκα	7,18
Hungary	Γυναίκα	8,63
Ireland	Γυναίκα	7,22
Italy	Γυναίκα	14,61
Lithuania	Γυναίκα	7,73
Luxembourg	Γυναίκα	6,32
Latvia	Γυναίκα	10,54
Malta	Γυναίκα	9,38
Netherlands	Γυναίκα	12,19
Poland	Γυναίκα	12,27
Portugal	Γυναίκα	10,50
Romania	Γυναίκα	9,30
Sweden	Γυναίκα	4,95
Slovenia	Γυναίκα	7,60

Slovakia	Γυναίκα	9,42
Austria	Άνδρας	12,74
Belgium	Άνδρας	17,91
Bulgaria	Άνδρας	12,32
Cyprus	Άνδρας	14,89
Czechia	Άνδρας	19,94
Germany	Άνδρας	9,42
Denmark	Άνδρας	9,97
Estonia	Άνδρας	14,50
Greece	Άνδρας	32,88
Spain	Άνδρας	18,73
Finland	Άνδρας	14,78
France	Άνδρας	14,39
Croatia	Άνδρας	14,27
Hungary	Άνδρας	13,36
Ireland	Άνδρας	16,74
Italy	Άνδρας	24,31
Lithuania	Άνδρας	14,42
Luxembourg	Άνδρας	8,36
Latvia	Άνδρας	12,94
Malta	Άνδρας	19,81
Netherlands	Άνδρας	18,73
Poland	Άνδρας	22,52
Portugal	Άνδρας	16,26
Romania	Άνδρας	19,41
Sweden	Άνδρας	11,84
Slovenia	Άνδρας	13,41
Slovakia	Άνδρας	19,10

Πηγή Eurostat - Cedefop 2020

Στον ανωτέρω πίνακα βλέπουμε ότι η Ελλάδα βρίσκεται στην πρώτη θέση και με διαφορά από τις υπόλοιπες χώρες στο ποσοστό αυτοαπασχολούμενων τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες. **Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στην Ελλάδα στους άνδρες το 32,88% επί του συνόλου των εργαζομένων είναι αυτοαπασχολούμενοι**, ενώ στη δεύτερη θέση έρχεται η Ιταλία με μεγάλη διαφορά με ποσοστό 24,31%. **Το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών ελεύθερων επαγγελματιών είναι 21,20%** το οποίο είναι επίσης πρώτο στην κατάταξη και με διαφορά από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Ο μέσος όρος αυτοαπασχολούμενων είναι για τις γυναίκες 9,24% ενώ για τους άνδρες 16,22%. Η χώρα μας απέχει πάρα πολύ από τους μέσους όρους των Ευρωπαϊκών χωρών ενώ υπάρχουν κράτη με πολύ μικρά ποσοστά αυτοαπασχόλησης. Ενδεικτικά αναφέρουμε για τους άνδρες το Λουξεμβούργο με 8,36%, τη Γερμανία με 9,42% και τη Δανία με

9,97%. Στον αντίποδα για τις γυναίκες πολύ μικρά ποσοστά αυτοαπασχόλησης έχουν η Σουηδία με 4,95%, το Λουξεμβούργο με 6,32% και η Εσθονία με 6,24%.

Ο παραπάνω πίνακας δείχνει ότι πέραν όλων των παραγόντων που επηρεάζουν την φοροδιαφυγή και την παραοικονομία, **η εργασιακή διάρθρωση αποτελεί έναν μείζονα παράγοντα επιρροής της φορολογικής συμμόρφωσης για τον απλούστερο λόγο που έχουμε εξηγήσει και στην αρχή του κεφαλαίου ότι είναι πολύ πιο εύκολο τα άτομα που αυτοδιοικούνται να προβαίνουν σε πράξεις ή παραλείψεις που οδηγούν στην φοροδιαφυγή** Το γεγονός επίσης ότι και η Ιταλία εμφανίζει υψηλό ποσοστό αυτοαπασχόλησης μπορεί να ενταχθεί ως ένας παράγοντας που ενισχύει την παραοικονομία στη συγκεκριμένη χώρα. **Πέραν της αυτοαπασχόλησης το ίδιο μπορεί να συμβεί και σε επιχειρήσεις οικογενειακού τύπου όπου υπάρχει εμπιστοσύνη μεταξύ υπαλλήλων και εργοδότη. Αλλά στις μεγάλες επιχειρήσεις δεν υπάρχει καμιά αντίστοιχη δυνατότητα.**

Σύμφωνα με άρθρο της Καθημερινής (Θάνος Τσίρος - 27/12/2021) Οι αυτοαπασχολούμενοι –περίπου 615.000 φυσικά πρόσωπα–, αν και μοιράζονται έσοδα 39 δισ. ευρώ τον χρόνο, δηλώνουν καθαρά κέρδη μόλις 3,4 δισ. ευρώ, ενώ περίπου οι μισοί εμφανίζονται να επιβιώνουν με ζημιές επί σειρά ετών. Ίδια εικόνα υπάρχει και στους εταίρους των προσωπικών εταιρειών: από το σύνολο των 101.437 ομόρρυθμων και ετερόρρυθμων εταιρειών (κατά κανόνα είναι μικρομεσαίες οικογενειακές επιχειρήσεις) οι 47.222 είναι δηλώνουν ζημιές στην φορολογική τους δήλωση. Και για τις υπόλοιπες που έχουν κέρδη, ενώ ο αθροιστικός τους τζίρος ανέρχεται στα 28,7 δισ. ευρώ, το καθαρό αποτέλεσμα μετά βίας ανέρχεται στα 2 δισ. ευρώ. Στο ίδιο άρθρο αναφέρεται ότι οι 4 στους 10 υποβάλλουν δηλώσεις με οικογενειακό εισόδημα κάτω από 5.000 ευρώ τον χρόνο, ενώ ετήσιες απολαβές άνω των 20.000 ευρώ εμφανίζουν μόνο οι 17 στους 100. Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών ανήκει στην κατηγορία των ελεύθερων επαγγελματιών και στων επιχειρήσεων χωρίς προσωπικό ή με ένα ή δύο εργαζόμενους.

Η σημασία της εργασιακής διάρθρωσης έχει επιπτώσεις και σε άλλα οικονομικά ζητήματα, όπως είναι αυτό της παραγωγικότητας, του

καταμερισμού των εργασιών αλλά και του υψηλού διοικητικού κόστους που απαιτείται για να ελεγχθούν χιλιάδες ελεύθεροι επαγγελματίες, που σε άλλες χώρες υπάρχουν σε πολύ μικρότερο μέγεθος. Επιπρόσθετα πολλές τέτοιου είδους επιχειρήσεις λειτουργούν στο όριο της επιβίωσης κάτι που μειώνει την συνολική ανταγωνιστικότητα των Ελληνικών επιχειρήσεων και επιβαρύνει τις δημόσιες υπηρεσίες που έχουν να αντιμετωπίσουν πολλές μικρές επιχειρήσεις, με υψηλά διοικητικά κόστη ενώ στον αντίποδα βεβαιώνονται και εισπράττονται στις περισσότερες των περιπτώσεων πολύ χαμηλά ή ακόμα και μηδενικά φορολογικά ή άλλου είδους δημόσια έσοδα.

Θα πρέπει όμως να επισημάνουμε ότι υπάρχουν λόγοι κουλτούρας και γεωγραφικής θέσης που επιβάλλουν κατά ένα μεγάλο μέρος την ανάπτυξης πολλών και μικρών επιχειρήσεων καθώς και αυτοαπασχολούμενων στη χώρα μας, όπως συμβαίνει και στο νότιο κυρίως τμήμα της Ιταλίας. Οι Έλληνες έχουν μακρά παράδοση στο εμπόριο και συνηθίζουν να ενεργούν μόνοι τους ως κύριοι του εαυτού τους. Εν ολίγοις προτιμούν να παίρνουν ρίσκα, τα οποία απαιτεί ένα ελεύθερο επάγγελμα ή μια μικρή εμπορική επιχείρηση από το να δουλεύουν για κάποιον ξένο εργοδότη. Σε αυτό έχει συμβάλει και το γεγονός ότι το εργατικό δίκαιο δεν εφαρμόζεται στην πράξη στο βαθμό που θα έπρεπε με αποτέλεσμα σε πολλές ιδιωτικές εταιρίες πολλοί εργοδότες να ασκούν καταχρηστικές συμπεριφορές εις βάρος των εργαζομένων, οι οποίοι είναι αναγκασμένοι να υπομένουν την καταπάτηση των εργασιακών δικαιωμάτων τους, προκειμένου να μην χάσουν την δουλειά τους. Επιπρόσθετα η "βαριά βιομηχανία" της χώρας μας είναι ο τουρισμός με το μεγαλύτερο πλήθος των επιχειρήσεων να είναι μικρές και οικογενειακές ή ατομικές επιχειρήσεις. Αυτό άλλωστε είναι που αποτελεί και ένα πόλο έλξης των ξένων τουριστών που απολαμβάνουν, ιδιαίτερα στα νησιά του Αιγαίου, τα μικρά, καλαίσθητα μαγαζιά με αισθητική και νησιωτικό χρώμα. Επομένως αυτές οι ιδιαιτερότητες της χώρας μας τόσο στην κουλτούρα όσο και στον τρόπο γεωγραφικής της κατανομής, αφήνουν πολλά περιθώρια στην δημιουργία μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων που αφενός είναι κερδοφόρες και αφετέρου προσελκύουν πολλούς ξένους τουρίστες οι οποίοι έρχονται στην Ελλάδα για να απολαύσουν τις μοναδικές ομορφιές που προσφέρουν οι μικρές επιχειρήσεις, είτε αυτές είναι καταλύματα, είτε επιχειρήσεις εστίασης και καφέ, είτε καταστήματα πώλησης ειδών λαϊκής τέχνης.

Κεφάλαιο 12. Σχέση μεταξύ δημοκρατικής συμμετοχής των πολιτών και φορολογικής ηθικής.

12.1 Η Δημοκρατική Συμμετοχή του ατόμου σε μια πολιτεία – Γενικά

Στη διερεύνηση συμπεριφοράς του φορολογούμενου πολίτη, σημαντικό ρόλο παίζει η δομή του πολιτειακού καθεστώτος εντός του οποίου λειτουργεί και πιο συγκεκριμένα η δυνατότητα πολιτικής του έκφρασης μέσω των δημοκρατικών θεσμών. Σε γενικές γραμμές η δημοκρατία προσφέρει τη δυνατότητα στους πολίτες να εκφράσουν τις προτιμήσεις τους. Όσο περισσότερο δραστήριος είναι ο ρόλος των πολιτών, τόσο καλύτερος είναι ο έλεγχος που ασκείται στους κυβερνώντες και στους πολιτικούς γενικότερα. Σε μια δημοκρατία υπάρχει μεγαλύτερη πληροφόρηση για τον τρόπο που δρουν οι πολιτικοί και οι κυβερνήσεις. Ως εκ τούτου μέσω της πληροφόρησης και της άσκησης ελέγχου από τους πολίτες μειώνεται η μεροληπτική εξουσία των κυβερνώντων, απέναντι στους πολίτες, γεγονός που οδηγεί τους τελευταίους σε μια πιο πλεονεκτική θέση. Η ελεύθερη έκφραση, η δυνατότητα άσκησης πραγματικού ελέγχου στο κοινοβούλιο και στην κυβέρνηση καθώς και η πληρέστερη πληροφόρηση αναφορικά με την πολιτική κατάσταση μιας χώρας επηρεάζουν θετικά την φορολογική συνείδηση αυτών των πολιτών (**Torgler 2004b**).

Τα άτομα, ως πολιτικές οντότητες αντιλαμβάνονται την ισχύ της δημοκρατίας με όρους τόσο ποιοτικούς όσο και ποσοτικούς. Οι ποιοτικοί όροι αφορά σε ζητήματα της καθημερινότητας των ανθρώπων όπως είναι η παροχή εκπαίδευσης, η εργασιακή ασφάλεια μέσω ανθρώπινων συνθηκών εργασίας, η δυνατότητα εξεύρεσης εργασίας, η παροχή υγειονομικής περίθαλψης στους αδύνατους και γενικότερα ότι μπορεί να ενσωματωθεί σε αυτό που ονομάζουμε κοινωνικό κράτος. Οι ποσοτικοί όροι ανάγονται στην αντίληψη των ατόμων σχετικά με κατά πόσο μπορούν να επηρεάσουν τις πολιτικές εξελίξεις. Όσο περισσότερο αυταρχικό λ.χ. είναι το πολιτειακό σύστημα, τόσο μικρότερη η συμμετοχή του ατόμου στη λήψη πολιτικών αποφάσεων. Πολλές εμπειρικές έρευνες έχουν προβάλει ενδείξεις συσχέτισης μεταξύ δημοκρατικής συμμετοχής πολιτών και φορολογικής συνείδησης. Τα άτομα ενός κράτους που είναι ικανοποιημένα με τον τρόπο δημοκρατικής διακυβέρνησής του, εμφανίζουν υψηλότερο επίπεδο φορολογικής ηθικής (**Cristina Sa et al 2015**). Οι τελευταίοι υποστηρίζουν ότι ένα

ορθώς λειτουργικό δημοκρατικό σύστημα επηρεάζει την φορολογική συνείδηση των ατόμων τόσο άμεσα όσο και έμμεσα μέσω της ατομικής ικανοποίησης που νιώθουν από την διακυβέρνηση της χώρας.

12.2 Δημοκρατία και Θεσμοί Αποκέντρωσης της Εξουσίας

Σε πολλά δημοκρατικά κράτη γίνονται προσπάθειες αποκέντρωσης των εξουσιών με σκοπό οι πολίτες να μπορούν να απευθύνονται στους τοπικούς άρχοντες για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους για οποιοδήποτε θέμα. Φυσικά οι συγκεντρωτικές εξουσίες εξακολουθούν να παραμένουν στην Κεντρική Διοίκηση αλλά είναι σημαντικό να διεκπεραιώνονται απλές υποθέσεις και εργασίες σε τοπικό επίπεδο. Υπάρχει φυσικά και η αντίθετη άποψη η οποία ενστερνίζεται το γεγονός ότι όταν η εξουσίες διαχέονται προς τις τοπικές κοινωνίες υπάρχει μεγαλύτερος κίνδυνος ανάπτυξης μικροδιαφθοράς. Επιπρόσθετα μπορεί να ειπωθεί ότι στις τοπικές εξουσίες μπορεί να υπάρχουν λιγότερο μορφωμένοι άνθρωποι που δεν έχουν υψηλή κατάρτιση και για το λόγο αυτό δεν θα πρέπει να έχουν αρμοδιότητες υψηλού επιπέδου.

Στην πράξη οι χώρες με μακρά δημοκρατική παράδοση έχουν καταφέρει να επιτύχουν μεγάλο βαθμό αποκέντρωσης των εξουσιών του κράτους. Εάν η υψηλή δημοκρατία συνδυάζεται με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης στα διοικητικά κλιμάκια και χαμηλό επίπεδο διαφθοράς, τότε η αποκεντρωμένες κοινωνίες μπορούν να προσφέρουν πολλά οφέλη στους πολίτες, δεδομένου ότι θα είναι σε θέση να διεκπεραιώσουν τις απλές εργασίες τους στα γραφεία της γειτονιάς τους, χωρίς να χρειαστεί να ταλαιπωρηθούν από τον συγκεντρωτισμό των εξουσιών. Με βάση τα παραπάνω η τοπική αυτονομία και η αποκέντρωση, με τις προϋποθέσεις που αναφέραμε νωρίτερα (έλλειψη διαφθοράς, υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης υπαλλήλων και δημοκρατικοί θεσμοί) μπορούν να συμβάλλουν στην καλύτερη εξυπηρέτηση των πολιτών, κάτι που θα επιφέρει μεγαλύτερο βαθμό ικανοποίησης από την λειτουργία των αποκεντρωμένων κρατικών δομών που με τη σειρά του θα οδηγήσει σε υψηλότερη φορολογική συνείδηση, αφού όταν ο πολίτης είναι ευχαριστημένος από τις κρατικές δομές και την δημόσια διοίκηση έχει κάθε λόγο να συμμορφώνεται φορολογικά με τη θέλησή του (**Torgler 2003b**)

Επιπρόσθετα οι αποκέντρωση των εξουσιών αποτελεί κίνητρο στο να τοποθετεί τις προτιμήσεις των πολιτών σε προτεραιότητα σε αντίθεση με ένα συγκεντρωτικό καθεστώς εξουσιών (**Frey & Eichenberger 1999**)

12.3 Παγκόσμιοι Δείκτες Δημοκρατικής Συμμετοχής

Η φετινή έκθεση Δημοκρατικός Δείκτης από το **Economist Intelligence Unit (EIU)**, είναι μια τέτοια προσπάθεια να εφαρμοστεί μια βαθμολογία σε χώρες με βάση το πόσο ανταποκρίνονται στα δημοκρατικά ιδανικά. Σύμφωνα με την EIU, η κατάσταση της δημοκρατίας βρίσκεται στο χαμηλότερο σημείο από την έναρξη του δείκτη το 2006, εν μέρει λόγω των πανδημικών περιορισμών που οδήγησαν πολλές χώρες να αγωνίζονται να εξισορροπήσουν τη δημόσια υγεία με την προσωπική ελευθερία. Στη φετινή έκθεση του έτους 2022, η EIU ανέφερε πτώση της μέσης παγκόσμιας βαθμολογίας από 5,37 σε 5,28, τη μεγαλύτερη πτώση από το 2010 μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση. Αυτό μεταφράζεται σε ένα απογοητευτικό γεγονός: μόνο το 46% του πληθυσμού ζει σε μια δημοκρατία «κάποιου είδους».

Ας δούμε αναλυτικά τι σημαίνει αυτό για την παγκόσμια κοινότητα καθώς και την επιρροή επιμέρους κρατών, αλλά αρχικά θα πρέπει να δούμε με ποιόν τρόπο λειτουργεί ο συγκεκριμένος δείκτης προκειμένου να επιφέρει το τελικό αποτέλεσμα της βαθμολόγησης του κάθε κράτους καθώς και της βαθμίδας κατάταξής του.

12.3.1 Ποσοστό πληθυσμού ανά τύπο καθεστώτος

Το 2021, το 37% του παγκόσμιου πληθυσμού ζούσε ακόμα κάτω από ένα αυταρχικό καθεστώς. Το Αφγανιστάν βρίσκεται στην κορυφή αυτής της λίστας, ακολουθούμενο από τη Μιανμάρ, τη Βόρεια Κορέα, τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό και τη Συρία. Το ζήτημα είναι ότι η δεύτερη μεγαλύτερη σε πληθυσμό χώρα, δηλαδή η Κίνα έχει μεγάλο μερίδιο του πληθυσμού που ζει κάτω από αυτό το στυλ αυταρχικού καθεστώτος ή υβριδικής δημοκρατίας.

Στην άλλη πλευρά του φάσματος έχουμε πλήρεις δημοκρατίες, οι οποίες αντιπροσωπεύουν μόνο το 6,4% του πληθυσμού. Η Νορβηγία βρίσκεται στην

κορυφή αυτής της λίστας, ακολουθούμενη από τη Νέα Ζηλανδία, τη Φινλανδία, τη Σουηδία και την Ισλανδία.

Πίνακας 12.1 Ποσοστό πληθυσμού ανά τύπο καθεστώτος δημοκρατίας

Τύπος καθεστώτος	Αριθμός χωρών	Μερίδιο χωρών	Μερίδιο του παγκόσμιου πληθυσμού
Πλήρεις δημοκρατίες	21	12,60%	6,40%
Ελαττωμένες δημοκρατίες	53	31,70%	39,30%
Υβριδικά καθεστώτα	34	20,40%	17,20%
αυταρχικά καθεστώτα	59	35,30%	37,10%

Ας διερευνήσουμε τα χαρακτηριστικά καθενός από τους τέσσερις τύπους καθεστώτων σύμφωνα με την EIU:

Πλήρεις δημοκρατίες είναι έθνη όπου:

- Οι πολιτικές ελευθερίες και οι θεμελιώδεις πολιτικές ελευθερίες γίνονται σεβαστές
- Υπάρχουν έγκυρα συστήματα κυβερνητικών ελέγχων και ισορροπιών
- Υπάρχουν περιορισμένα προβλήματα στη δημοκρατική λειτουργία
- Τα μέσα ενημέρωσης είναι διαφορετικά και ανεξάρτητα

Οι ελαττωματικές δημοκρατίες είναι έθνη όπου:

- Οι εκλογές είναι δίκαιες και ελεύθερες
- Οι βασικές ελευθερίες υπάρχουν εντός του καθεστώτος, αλλά μπορεί να αντιμετωπίζουν προβλήματα
- Υπάρχουν ζητήματα στη λειτουργία της διακυβέρνησης

Τα υβριδικά καθεστώτα είναι έθνη όπου:

- Εκλογική νοθεία ή παρατυπίες συμβαίνουν τακτικά
- Ασκείται πίεση στην πολιτική αντιπολίτευση
- Η διαφθορά είναι ευρέως διαδεδομένη και το κράτος δικαίου τείνει να είναι αδύναμο

- Τα ΜΜΕ πιέζονται και δεν μπορούν να ασκήσουν ελεύθερα το έργο τους. Υπάρχει κάποιος τύπος προπαγάνδας που προσπαθεί να καλλιεργήσει το καθεστώς που κυβερνά τη χώρα.
- Υπάρχουν ζητήματα στη λειτουργία της διακυβέρνησης

Τα αυταρχικά καθεστώτα είναι έθνη όπου:

- Ο πολιτικός πλουραλισμός είναι ανύπαρκτος ή περιορισμένος
- Ο πληθυσμός κυβερνάται από απόλυτες μοναρχίες ή δικτατορίες
- Οι παραβιάσεις και οι καταχρήσεις των πολιτικών ελευθεριών είναι συχνές
- Οι εκλογές δεν είναι δίκαιες ή ελεύθερες (αν γίνουν καθόλου)
- Τα μέσα ενημέρωσης ανήκουν στο κράτος ή ελέγχονται άμεσα ή έμμεσα από το κυβερνών καθεστώς
- Το δικαστικό σύστημα δεν είναι ανεξάρτητο
- Η κριτική στην κυβέρνηση λογοκρίνεται

Στον αμέσως πιο κάτω πίνακα δίδεται η κατάταξη των χωρών για το έτος 2022, καθώς και η αναλυτική και συγκεντρωτική βαθμολογία τους που τους κατατάσσει σε κάποια μορφή δημοκρατίας ή απολυταρχίας καθώς και σε ένα συγκεκριμένο αριθμό κατάταξής τους:

Πίνακας Νο 12.2 Δείκτης Δημοκρατίας από τον Economist Intelligence Unit (EIU),

Τάξη	Χώρα	Τύπος καθεστώτος	Συνολική βαθμολογία	Εκλογική διαδικασία και πλουραλισμός	Λειτουργία της κυβέρνησης	Πολιτική συμμετοχή	Πολιτικός πολιτισμός	Πολιτικές ελευθερίες
Πλήρεις δημοκρατίες								
1	Νορβηγία	Πλήρης δημοκρατία	9,75	10.00	9,64	10,00	10,00	9,12
2	Νέα Ζηλανδία	Πλήρης δημοκρατία	9,37	10.00	8,93	9,44	8,75	9,71
3	Φινλανδία	Πλήρης δημοκρατία	9,27	10.00	9,29	8,89	8,75	9,41
4	Σουηδία	Πλήρης δημοκρατία	9,26	9,58	9,29	8,33	10,00	9,12
5	Ισλανδία	Πλήρης δημοκρατία	9,18	10.00	8,21	8,89	9,38	9,41
6	Δανία	Πλήρης δημοκρατία	9,09	10.00	8,93	8,33	9,38	8,82

7	Ιρλανδία	Πλήρης δημοκρατία	9.00	10.00	7,86	8,33	9,38	9,41	
8	Ταϊβάν	Πλήρης δημοκρατία	8,99	10.00	9,64	7,78	8,13	9,41	
9	Αυστραλία	Πλήρης δημοκρατία	8,9	10.00	8,57	7,78	8,75	9,41	
9	Ελβετία	Πλήρης δημοκρατία	8,9	9,58	8,93	7,78	9,38	8,82	
11	Ολλανδία	Πλήρης δημοκρατία	8,88	9,58	8,93	8,33	8,75	8,82	
12	Καναδάς	Πλήρης δημοκρατία	8,87	10.00	8,21	8,89	8,13	9,12	
13	Ουρουγουάη	Πλήρης δημοκρατία	8,85	10.00	8,57	7,22	8,75	9,71	
14	Λουξεμβούργο	Πλήρης δημοκρατία	8,68	10.00	8,57	6,67	8,75	9,41	
15	Γερμανία	Πλήρης δημοκρατία	8,67	9,58	8,21	8,33	8,13	9,12	
16	Νότια Κορέα	Πλήρης δημοκρατία	8,16	9,58	8,57	7,22	7,5	7,94	
17	Ιαπωνία	Πλήρης δημοκρατία	8,15	9,17	8,57	6,67	8,13	8,24	
18	Ηνωμένο Βασίλειο	Πλήρης δημοκρατία	8,10	9,58	7,5	8,33	6,25	8,82	
19	Μαυρίκιος	Πλήρης δημοκρατία	8,08	9,17	7,86	6,11	8,75	8,53	
20	Αυστρία	Πλήρης δημοκρατία	8,07	9,58	6,79	8,89	6,88	8,24	
20	Κόστα Ρίκα	Πλήρης δημοκρατία	8,07	9,58	6,43	7,78	6,88	9,71	
Ελαττωμένες δημοκρατίες									
22	Γαλλία	Ελαττωματική δημοκρατία	7,99	9,58	7,5	7,78	6,88	8,24	
23	Ισραήλ	Ελαττωματική δημοκρατία	7,97	9,58	7,5	10,00	6,88	5,88	

24	Ισπανία	Ελαττωματική δημοκρατία	7,94	9,58	7.14	7.22	7,5	8.24
25	χλή	Ελαττωματική δημοκρατία	7,92	9,58	7,86	5,56	7,5	9.12
26	Ηνωμένες Πολιτείες	Ελαττωματική δημοκρατία	7,85	9.17	6.43	8,89	6.25	8.53
27	Εσθονία	Ελαττωματική δημοκρατία	7,84	9,58	7,86	6,67	6,88	8.24
28	Πορτογαλία	Ελαττωματική δημοκρατία	7,82	9,58	7.14	6,67	6,88	8.82
29	Τσεχική Δημοκρατία	Ελαττωματική δημοκρατία	7,74	9,58	6.43	6,67	7,5	8.53
30	Μποτσουάνα	Ελαττωματική δημοκρατία	7.73	9.17	6,79	6,67	7,5	8.53
31	Ιταλία	Ελαττωματική δημοκρατία	7,68	9,58	6.43	7.22	7,5	7,65
32	Πράσινο Ακρωτήριο	Ελαττωματική δημοκρατία	7,65	9.17	7.00	6,67	6,88	8.53
33	Μάλτα	Ελαττωματική δημοκρατία	7,57	9.17	6,79	5,56	8.13	8.24
34	Ελλάδα	Ελαττωματική δημοκρατία	7,56	9,58	6.07	6.11	7,5	8.53

Είναι πάντως χαρακτηριστικό ότι στην τελευταία έκθεση του Economist Intelligence Unit για την ποιότητα της Δημοκρατίας ανά τον κόσμο, η Ελλάδα ανέβηκε 9 θέσεις στην κλίμακα (25η θέση) στον λεγόμενο “δείκτη δημοκρατίας” για το 2022, καταγράφοντας σαφή βελτίωση και μια από τις καλύτερες επιδόσεις του δείκτη του Economist. Πιο συγκεκριμένα, η συνολική βαθμολογία της χώρας ανήλθε στο 7,97 το 2022, από το 7,56 το 2021. Έτσι, για το 2022 η Ελλάδα κατατάσσεται στην 25η θέση, από την 34η θέση το 2021.

Στις επόμενες παραγράφους θα προχωρήσουμε σε ανάλυση μελετών που αφορούν στο εάν υπάρχει σχέση μεταξύ πολιτικής συμμετοχής και φορολογικής ηθικής μέσα σε μια πολιτεία. Αρχικά θα παραθέσουμε την πολιτική συμμετοχή των ατόμων σε μια παραδοσιακή κοινοβουλευτική δημοκρατία και στη συνέχεια θα αναπτύξουμε την ίδια θέση σε μια δημοκρατία με άμεσους δημοκρατικούς θεσμούς. Επειδή σχεδόν το σύνολο των καθεστώτων που περιβάλλουν τον κόσμο μας ονομάζονται δημοκρατικά, θα γίνει προσπάθεια μέσω των ερευνών να αναζητήσουμε τη συσχέτιση μεταξύ των πραγματικών δημοκρατιών μιας χώρας και της φορολογικής συνείδησης των πολιτών. Σε αυτό θα μας βοηθήσει και η σκιαγράφιση – παράθεση του παραπάνω πίνακα ο οποίος μετρά τον βαθμό δημοκρατίας ενός κράτους. **Σε ένα δεύτερο επίπεδο θα γίνει προσπάθεια συσχέτισης μεταξύ βαθμού δημοκρατικής συμμετοχής και φορολογικής συνείδησης.** Να σημειωθεί ότι για λόγους οικονομίας δεν έχουν συμπεριληφθεί τα υβριδικά καθεστώτα καθώς και τα απολυταρχικά καθεστώτα. Εφόσον όμως υπάρχει σχετική μελέτη φορολογικής συμμόρφωσης θα ληφθεί υπόψη και το είδος του καθεστώτος του υπό μελέτη κράτους.

12.4 Βιβλιογραφική ανασκόπηση για τη σχέση μεταξύ δημοκρατικής συμμετοχής και φορολογικής ηθικής.

- Ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα προσφέρει στους πολίτες του την δυνατότητα να εκφράσει τις προτιμήσεις του. Επιπρόσθετα η πραγματική συμμετοχή στα κοινά βοηθά τους πολίτες να έχουν έναν καλύτερο έλεγχο της πολιτικής που λαμβάνει χώρα στον τόπο τους και των πολιτικών προσώπων που ηγούνται της χώρας τους. Κατά αυτό τον τρόπο μειώνουν την ασυμμετρία στην πληροφόρηση η οποία με τη σειρά της μειώνει ζητήματα διαφθοράς που μπορεί να ανέκυπταν εξαιτίας της ασυμμετρίας της πληροφόρησης. Η πραγματική άσκηση δημοκρατικού ελέγχου οδηγεί σε ευτυχέστερα άτομα και επηρεάζει τόσο άμεσα όσο και έμμεσα την φορολογική τους ηθική (**Torgler 2004**).
- Οι **Dorn et al (2005)**, έδειξαν ότι υπάρχει σημαντική σχέση μεταξύ δημοκρατίας και ευτυχίας. Μέσω της ευτυχίας τα άτομα τείνουν να έχουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στον κοινωνικό τους περίγυρο και στο κράτος και ως εκ τούτου τείνουν να εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική ηθική.

- Σύμφωνα με τους **Frey – Stutzer (2000)** το επίπεδο δημοκρατίας επηρεάζει την ικανοποίηση των πολιτών για την πολιτική γενικότερα, αλλά και για τις επιπτώσεις της στο κοινωνικό σύνολο. Η ευτυχία των ατόμων αυξάνει με την ευκαιρία δημοκρατικής συμμετοχής στα κοινά. Σε αυτή τη περίπτωση η άμεση δημοκρατία παίζει σπουδαίο ρόλο στην διαμόρφωση υψηλής φορολογικής συνείδησης.
- Σύμφωνα με τους **Boix and Posner (1998)**, η πολιτική συμμετοχή μέσω εκλογών ενθαρρύνει τους πολίτες να συζητούν σχετικά πολιτικά ζητήματα τα οποία τους βοηθούν να βελτιώσουν την πολιτική τους επίγνωση. Επιπρόσθετα η πολιτική ηγεσία έχοντας κατά νου ότι οι κυβερνώμενοι πολίτες ενδιαφέρονται και συζητούν για τα κοινά, τους καθιστά πιο προσεκτικούς στις τελικές πολιτικές τους αποφάσεις σίγουρα θα λαμβάνονται με γνώμονα τις πολιτικές απόψεις της πλειοψηφίας. Γενικά η πολιτική συμμετοχή αποτελεί ένα θετικό πεδίο δράσης, ένα κίνητρο ώστε οι πολιτική και η κυβέρνηση να δρουν πιο αποδοτικά και πιο φερέγγυα. Όσο περισσότερο μια κυβέρνηση γνωρίζει τις προτιμήσεις των πολιτών, τόσο καλύτερα θα αντανakλώνται οι συγκεκριμένες προτιμήσεις στις τελικές αποφάσεις της κυβέρνησης.
- Έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τους **Christina Sa et al (2015)** με ερωτηματολόγιο το οποίο διανεμήθηκε από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών (European Value Survey) και περιλαμβάνει 1.553 άτομα από την **Πορτογαλία** για το χρονικό διάστημα **2008-2010** με την μέθοδο του Υποδείγματος Δομικών Εξισώσεων (Structural Equation Model), κατέληξε στο γεγονός ότι η Πορτογαλία φορολογούμενοι επηρεάζονται θετικά από την προσωπική τους ικανοποίηση και από τους δημοκρατικούς θεσμούς. Η φορολογική συνείδηση έχει θετικό αντίκτυπο λόγω της ύπαρξης δημοκρατικού πολιτικού καθεστώτος καθώς και όταν υπάρχει προσωπική ικανοποίηση των ατόμων από την προσωπική τους ζωή. Εδώ θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι οι πολίτες είναι ευχαριστημένοι με το είδος της δημοκρατίας που έχει η χώρα. Δηλαδή όσο περισσότερο ικανοποιημένοι είναι με τον βαθμό δημοκρατίας και δημοκρατικής συμμετοχής τους τόσο υψηλότερη φορολογική ηθική εμφανίζουν. Τα άτομα λοιπόν που υποστηρίζουν την δημοκρατία ως το ιδανικότερο καθεστώς, εμφανίζουν και υψηλότερη φορολογική ηθική.
- Οι **Martinez – Vazquez και Torgler (2009)** στο σχετικό τους άρθρο αποδεικνύουν ότι η μετάβαση της Ισπανίας από ένα δικτατορικό καθεστώς στη δημοκρατία και η μετέπειτα ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση είχε θετικό αντίκτυπο στην

φορολογική συνείδηση των πολιτών της. Τα άτομα που έχουν λόγο στα κοινά και δεν φοβούνται να εκφραστούν και να συμμετέχουν σε αυτό, νιώθουν ότι το κράτος είναι κομμάτι του εαυτού τους. Ως εκ τούτου και η φορολογία είναι κομμάτι της δημόσιας οικονομίας που εμπεριέχεται σε κάθε φορολογούμενο που ζει και αναπνέει σε ένα δημοκρατικό καθεστώς.

- Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγουν και οι **Martinez-Vazquez & Torgler (2009)** στο άρθρο τους **“The evolution of Tax Morale in Modern Spain”**. Εξετάζοντας δεδομένα που αντλούν από το WVS και το EVS, για τα έτη 1981, 1990, 1995 και 1999/2000 καταλήγουν μεταξύ των άλλων ότι μετά την πτώση της δικτατορίας του Franco στην Ισπανία και την ανάληψη διακυβέρνησης της χώρας από δημοκρατικό καθεστώς, μεταβάλλεται βαθμιαία και η φορολογική συνείδηση των πολιτών, με δεδομένο αφενός ότι γίνονται πολλές μεταρρυθμίσεις σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο και αφετέρου στο ότι οι πολίτες αποκτούν λόγο για τα κοινά, ψηφίζουν και αποδέχονται τις κυβερνήσεις εφόσον αυτές είναι πραγματικά δημοκρατικά εκλεγμένες. Σε μια δημοκρατική κοινωνία εκκολάπτονται κοινωνικές αξίες, όπως αυτή της συνεργασίας μεταξύ κράτους και πολιτών υπό όρους γνωστή στην επιστημονική κοινότητα ως **“Conditional Cooperation”**. Όταν οι πολιτικοί θεσμοί λειτουργούν για το καλό της κοινότητας και όταν οι πολίτες έχουν λόγο στην διαμόρφωση των πολιτικών θεσμών, τότε διαμορφώνεται ή ενδυναμώνεται η φορολογική τους συνείδηση και είναι πρόθυμοι να πληρώσουν τους φόρους που τους αναλογούν αφού θεωρούν τους εαυτούς τους κομμάτι της κοινότητας ακόμα και στην περίπτωση που με την ψήφο τους δεν έχει εκλεγεί η κυβέρνηση της αρεσκείας τους. Στην περίπτωση της Ισπανίας ένα πολύ σημαντικό στοιχείο που αποτελεί σαφής ένδειξη της αυξανόμενης φορολογικής συνείδησης από το πέρασμα στην δημοκρατία είναι η τρομερή αύξηση των φορολογικών εσόδων μεταξύ 1976, έτος μετάβασης προς τη δημοκρατία (η οποία είχε καταλυθεί από τον στρατηγό Φρανθίσκο Φράνκο από το 1939 έως το 1975) και 2002 ως ποσοστό στο ΑΕΠ. Ενώ λοιπόν το 1976 τα φορολογικά έσοδα αντιστοιχούσαν στο 22% του ΑΕΠ το 2002 έφτασαν να κυμαίνονται στο 39,9% επί του συνολικού ΑΕΠ της χώρας.
- Σύμφωνα με τους **Quintelier and Hoodghe (2011)** οι δυνατότητες που έχει ένα άτομο για πολιτική συμμετοχή επηρεάζει και το βαθμό της δημοκρατικής συμμετοχής μιας χώρας. Υπάρχουν πολλοί τρόποι πολιτικής συμμετοχής, η συμμετοχή σε κάποιο κόμμα, σε ένα εργατικό συνδικάτο και φυσικά η συμμετοχή

σε εκλογές. Επίσης ο τρόπος με τον οποίον αποφασίζουν τα κόμματα, οι παρατάξεις, οι σύλλογοι αλλά και ο τρόπος ανταλλαγής απόψεων επηρεάζει τη δημοκρατία και την δημοκρατική συμμετοχή. Οι δημοκρατικές ελευθερίες καθιστούν τους πολίτες υπεύθυνους απέναντι στην χώρα τους και ως εκ τούτου θεωρούν καθήκον τους την ανάληψη υποχρεώσεων προς αυτή και την πληρωμή των φόρων που τους αναλογούν. Κατ' αυτόν τον τρόπο όταν η δημοκρατία λειτουργεί με ορθό τρόπο ενισχύει την φορολογική συνείδηση των πολιτών.

- Ο **Frey (2003)** υποστηρίζει ότι όσο περισσότερο οι φορολογούμενοι πολίτες μπορούν να συμμετέχουν στην λήψη πολιτικών αποφάσεων πολιτικές αποφάσεις, μέσω της χρήσης των λαϊκών δικαιωμάτων τους, τόσο ισχυρότερο είναι το «φορολογικό συμβόλαιο» μεταξύ πολιτείας και φορολογουμένων, αυξάνοντας κατά αυτό το τρόπο την φορολογική ηθική των πολιτών της χώρας που εφαρμόζει παρόμοιες διαδικασίες. Επιπρόσθετα ο Frey υποστηρίζει ότι οι φορολογούμενοι αντιμετωπίζονται ως «πολίτες» έχοντας επεκτείνει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους μέσω της διευρυμένης συμμετοχής τους στις δημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, διότι είναι σε θέση να ελέγχουν τους πολιτικούς μέσω δημοψηφισμάτων και άλλων θεσμών άμεσης δημοκρατίας όπως είναι οι πρωτοβουλίες πολιτών (initiatives). Μέσω των πρωτοβουλιών μπορούν να θέτουν τον τρόπο φορολογίας τους και τους φορολογικούς συντελεστές τους, γεγονός που ενδυναμώνει τις πολιτικές αρετές των ατόμων και ενισχύει το ενδιαφέρον τους για το πολιτικό γίνεσθαι του τόπου τους.

12.5 Κοινοβουλευτισμός και Δημοκρατική Συμμετοχή

Έμμεση ή Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία αποτελεί τη συνηθέστερη μορφή του σύγχρονου δημοκρατικού πολιτεύματος, κατά την οποία η πολιτική εξουσία ασκείται από το λαό έμμεσα, μέσω αιρετών αντιπροσώπων όπως ορίζει το εκάστοτε Σύνταγμα. Δεν αρκούν φυσικά μόνον οι συνταγματικές επιταγές και οι καλές προθέσεις για να υπάρξει πραγματική συμμετοχή του πολίτη στη λήψη αποφάσεων. Στις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες υπάρχουν και λειτουργούν σωρεία ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών – κάποια αναφέρθηκαν παραπάνω τελείως ενδεικτικά - τα οποία αποτελούν ασπίδα ασφαλείας των πολιτών από τις αυθαιρεσίες των πολιτικών εξουσιών και ηγετών και της δημόσιας διοίκησης. Παρολαυτά η πραγματική συμμετοχή των πολιτών στη

λήψη αποφάσεων ακόμα και στις χώρες με μεγάλη παράδοση στη δημοκρατία, είναι αμελητέα. Αρκετοί επιστήμονες και διανοητές έχουν επισημάνει ότι τις τελευταίες δεκαετίες διανύουμε μια εποχή κρίσης της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.¹²² **(Κ. Καστοριάδης (1985), L Feld - G Kirchgassner (2000), R. Dalton et al (2001), M Roskin et al (2008).** Οι πολίτες νιώθουν ότι η συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων είναι ελάχιστη έως μηδενική. Ο κοινοβουλευτισμός περνά σοβαρή κρίση σε όλα τα κράτη που έχουν εδραιωμένες δημοκρατίες για πολλούς αιώνες. Οι αιτίες είναι πολλές όπως λ.χ. ότι οι βουλευτές ψηφίζουν υπακούοντας τη κομματική γραμμή και όχι κατά συνείδηση, ότι τα νομοσχέδια καταρτίζονται από τεχνοκράτες και το πλήθος των βουλευτών απλά υπερψηφίζει ή καταψηφίζει ένα νομοσχέδιο χωρίς καν να γνωρίζει την ουσία των διατάξεών του. Ο τρόπος ψήφισης εξαρτάται κατά κανόνα από την κομματική γραμμή. Οι διαδικασίες ψήφισης και άσκησης του νομοθετικού έργου των κοινοβουλίων ορίζουν μια κατ' επίφαση δημοκρατία όπου στην πραγματικότητα δεν ασκείται ούτε αντιπροσωπευτικά, αφού και οι ίδιοι οι αντιπρόσωποι του λαού παραμένουν συνήθως προσκολλημένοι στις κομματικές επιταγές. Οι βουλευτές ενεργώντας εθιμικά στη βάση του κομματικού κατεστημένου υποβιβάζονται σε απλούς κομματικούς υπαλλήλους και όχι σε πραγματικούς αντιπροσώπους του έθνους. Από τη πλευρά των πολιτών η έλλειψη ενεργούς συμμετοχής στα κοινά οδηγεί σε αδιαφορία για συζητήσεις και πολιτικές ζυμώσεις. Η έλλειψη ενδιαφέροντος για τα κοινά ως συνέπεια μη ενεργούς συμμετοχής των πολιτών στη λήψη αποφάσεων, αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα μειονεκτήματα του κοινοβουλευτισμού (Feld - Kirchganner 2000).

Στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία οι ψηφοφόροι εκλέγουν αντιπροσώπους για την ψήφιση νομοσχεδίων και για την εκτέλεση των νόμων. Μέσα από τις δύο αυτές εξουσίες οι βουλευτές και η κυβέρνηση καλούνται να εκφράσουν και να προστατέψουν τα γενικά συμφέροντα των ψηφοφόρων τους. Υπάρχουν κάποιοι θεωρητικοί που υποστηρίζουν ότι οι βουλευτές ενεργούν ως εντολείς για να εκτελέσουν επιθυμίες ψηφοφόρων ενώ άλλοι διατείνονται ότι οι αντιπρόσωποι πρέπει να ενεργούν ως πληρεξούσιοι πράττοντας για το καλό του συνόλου της κοινότητας και όχι ατομικά των ψηφοφόρων. Η δεύτερη άποψη βασίζεται στο

¹²² Ο Κ. Καστοριάδης σε πολλά έργα και ομιλίες του έχει ασκήσει δριμεία κριτική στις αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες της δύσης μιλώντας για: «ύπαρξη μιας δημοκρατίας δίχως δημοκράτες»

γεγονός ότι πολλά άτομα δεν έχουν τις απαιτούμενες γνώσεις πάνω σε εξειδικευμένα θέματα. Αυτό ακριβώς αποτελεί και το βασικό επιχείρημα των υποστηρικτών του κοινοβουλευτισμού γενικότερα.

Φυσικά υπάρχουν πολιτικοί επιστήμονες που στέκονται με μεγάλη επιφυλακτικότητα στους θεσμούς της άμεσης δημοκρατίας, τη στιγμή μάλιστα όπου φαίνεται εφικτό ενόψει της βελτίωσης της τεχνολογίας να υπάρχει δυνατότητα ψήφησης και έκφρασης της πολιτικής βούλησης με απλό τρόπο και με πολύ χαμηλό κόστος. Ο μεγαλύτερος πολέμιος των θεσμών της άμεσης δημοκρατίας και ιδιαίτερα του δημοψηφίσματος ως μέσου λαϊκής έκφρασης ο Ιταλός πολιτικός επιστήμονας **Giovanni Sartori (2008)** αναρωτιέται εάν αυτή η έκφραση μπορεί να έχει ως αποδέκτη το δήμο και εάν πράγματι μπορεί να αποτελέσει ένα θεσμό που προάγει την πραγματική δημοκρατία. Εδώ λοιπόν έχουμε την έκφραση εντελώς αντίθετης άποψης για διαφορετικούς φυσικά λόγους. Ο βασικότερος λόγος για τον οποίο ο Sartori δηλώνει απόλυτα επιφυλακτικός απέναντι στον συγκεκριμένο θεσμό είναι η πολυπλοκότητα των πολιτικών αποφάσεων που στερούν τη δυνατότητα σε άτομα χαμηλής εκπαιδευτικής μάθησης ή σε άτομα που στερούνται εξειδικευμένων γνώσεων να έχουν λόγο σε μια ψήφιση λ.χ. ενός νομοσχεδίου. Προς ενίσχυση των ισχυρισμών του αναφέρει ότι η δημοκρατία υπάρχει για να υπηρετεί τον πολίτη και όχι το αντίθετο. Δηλαδή δε πρέπει επ' ουδενί στο όνομα της δημοκρατίας να φτάσουμε σε ένα σημείο τελειότητας του πολιτεύματος, όπου ο πολίτης θα ζει και θα εργάζεται πρωτίστως για την παροχή καθηκόντων και υποχρεώσεων που απορρέουν από την ιδιότητά του ως πολίτη.¹²³

12.6 Σχέση μεταξύ άμεσης δημοκρατικής συμμετοχής και φορολογικής συνείδησης.

12.6.1 Γενικά

Η αίσθηση καθήκοντος συμβάλλει θετικά στη φορολογική συμμόρφωση μέσω της καλλιέργειας φορολογικής ηθικής. Με αυτό το δεδομένο πρέπει να εξετάσουμε

¹²³ Giovanni Sartori (2008) "Η δημοκρατία σε 30 μαθήματα: Μάθημα Τέταρτο «Τελειομανία και Ουτοπία» Εκδόσεις Μελάρι

εάν ο βαθμός δημοκρατικής συμμετοχής έχει αντίκτυπο στην φορολογική ηθική των ατόμων. Το σκεπτικό της υπόθεσης είναι το ακόλουθο: Όσο περισσότερο άμεση είναι η δημοκρατία σε ένα κράτος τόσο μεγαλύτερο περιθώριο δίνεται στα άτομα να επηρεάσουν την πορεία μιας κοινωνίας μέσα από τη συμμετοχή στη λήψη σημαντικών αποφάσεων. Η πραγματική συμμετοχή στα πολιτικά ζητήματα διαμορφώνει μια αίσθηση ευθύνης των πολιτών απέναντι στη διαχείριση των κρατικών ζητημάτων τα οποία αντιμετωπίζονται ως προέκταση των ιδιωτικών τους υποθέσεων. Με άλλα λόγια η άμεση δημοκρατία συμβάλλει ώστε τα κρατικά ζητήματα να μην αντιμετωπίζονται ως μακρινά και ξένα άλλα ως οιονεί ιδιωτικά, διότι οι πολίτες έχουν λόγο στην διαχείριση, αντιμετώπιση και επίλυσή τους. Έτσι το ενδιαφέρον για τα κοινά πηγάζει από την δυνατότητα πραγματικής συμμετοχής που παρέχει στον απλό πολίτη το εκάστοτε πολιτειακό καθεστώς. Οι παραπάνω απόψεις μπορούν να συμπυκνωθούν στη παρακάτω φράση των **Feld – Frey (2002)**:

Σ' ένα κράτος που στοχεύει στην διατήρηση του σεβασμού των υπηκόων του, όσο περισσότερο δημοκρατική είναι η διαδικασία λήψης αποφάσεων και όσο περισσότερο ένα άτομο έχει την αίσθηση ότι συμμετέχει και επηρεάζει τον τρόπο αξιοποίησης των δημοσίων εσόδων, τόσο υψηλότερος θα είναι ο βαθμός φορολογικής ηθικής (σελ.19).¹²⁴

- Σύμφωνα με τους **Feld – Kirchgassner (2000)** υπάρχει μια αιτιώδης συνάφεια μεταξύ άμεσης δημοκρατίας και ενημέρωσης των πολιτών η οποία οδηγεί στην διαμόρφωση πολιτικής κουλτούρας, μέσω της οποίας αναπτύσσεται μεγαλύτερη αίσθηση ευθύνης για τα κοινά γενικά και για την προστασία της δημόσιας περιουσίας ειδικότερα. Η σχέση αυτή αποτυπώνεται από το παρακάτω μονοπάτι αιτιότητας (causality path):

Άμεση Δημοκρατία → Υψηλό Επίπεδο Ενημέρωσης Πολιτών → Αίσθηση Μεγαλύτερης Ευθύνης απέναντι στα Κοινά → Υψηλότερη Φορολογική Συμμόρφωση → Υψηλότερος βαθμός φορολογικής συνείδησης.

¹²⁴ Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο B. Frey (2003), “Deterrence and Tax Morale in the European Union” *European Review*, Vol. 11, No. 3, pp 385-406. Σύμφωνα πάντα με τον ίδιο: οι θεσμοί της άμεσης δημοκρατίας δημιουργούν προϋποθέσεις οι οποίες μετατρέπουν τα άτομα από υπηκόους σε πολίτες.

Εφόσον ισχύει η παραπάνω σχέση τότε θα πρέπει κάθε ευνομούμενη πολιτεία να στοχεύει στην πληρέστερη πληροφόρηση – ενημέρωση των πολιτών η οποία μπορεί κάτω από ορισμένες συνθήκες να αποτελέσει την ασπίδα άσκησης δημοκρατικών δικαιωμάτων.

Το θεωρητικό μοντέλο το οποίο υποστηρίζουν ορισμένοι οικονομολόγοι που έχουν ερευνήσει τη σχέση μεταξύ άμεσων δημοκρατικών θεσμών και φορολογικής ηθικής συνοψίζεται στις ακόλουθες υποθέσεις¹²⁵:

- **1^η Υπόθεση** : Η άμεση δημοκρατία συμβάλλει σε καλύτερη ενημέρωση των πολιτών για τα πολιτικά ζητήματα μέσω της οποίας πλάθεται – αναπτύσσεται η πολιτική τους κουλτούρα.
- **2^η Υπόθεση** : Οι πολίτες που έχουν λόγο στη πολιτική ζωή, αναπτύσσουν υψηλότερη αίσθηση ευθύνης. Η αμεσότητα στη λήψη αποφάσεων διαμορφώνει πιο υπεύθυνους πολίτες.
- **3^η Υπόθεση**: Όσο αυξάνει ο βαθμός δημοκρατικής συμμετοχής, τόσο υψηλότερος είναι ο βαθμός φορολογικής ηθικής των ατόμων. Η τρίτη υπόθεση πηγάζει από τον συνδυασμό των δύο πρώτων. Εφόσον η άμεση δημοκρατία συμβάλλει στην καλύτερη ενημέρωση των ατόμων και στην ανάπτυξη αίσθησης ευθύνης απέναντι σε πολιτικά ζητήματα, τότε αναπόφευκτα θα οδηγήσει και σε υψηλότερη φορολογική ηθική, αφού η φορολογική συμπεριφορά αποτελεί τρόπο έκφρασης και εκδήλωσης της κοινωνικής ευθύνης των πολιτών.

12.6.2 Προβλήματα εφαρμογής της Άμεσης Δημοκρατίας

- Ένας από τους διανοητές που διέκριναν το πρόβλημα της πρακτικής εφαρμογής ενός τέτοιου συστήματος ήταν ο **John Stuart Mill** (1806-1873).¹²⁶ Ο Mill επισημαίνει την αδυναμία λειτουργίας των λαϊκών συνελεύσεων σε εθνικά κράτη που υπερβαίνουν το μέγεθος της πόλης η οποία έγκειται στο μέγεθος του

¹²⁵ Κύριοι εκφραστές των ανωτέρω υποθέσεων που ουσιαστικά εκτιμούν ότι η άμεση δημοκρατία τελικά αυξάνει την φορολογική συνείδηση των πολιτών είναι οι **M. Benz & A. Stutzer (2004)** οι **L. Feld & G. Kirchgassner (2000)** καθώς και ο **B. Torgler (2005)**

¹²⁶ Γίνεται εκτεταμένη αναφορά των απόψεων του J.S. Mill στο τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου του D. Held «Μοντέλα Δημοκρατίας» *Εκδόσεις Πολύτροπον*.

πληθυσμού καθώς και τα προφανή γεωγραφικά και φυσικά εμπόδια στη συνάθροιση των ανθρώπων. Επιπρόσθετα σε αυτές τις μορφές πολιτειακής οργάνωσης ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος να επισκιαστούν οι σοφότεροι και οι ικανότεροι από την έλλειψη γνώσης, πείρας και εξειδίκευσης της πλειοψηφίας. Η απόκτηση εμπειρίας στις δημόσιες υποθέσεις (ψηφοφορίες, συμμετοχή ενόρκων, εκτεταμένη συμμετοχή στις δημόσιες υποθέσεις) μπορούν αντισταθμίσουν την έλλειψη γνώσεων και ειδίκευσης αλλά πάντοτε σε περιορισμένο βαθμό.

- Σύμφωνα με τον **Κορνήλιο Καστοριάδη (2010)**, η πολιτική ζωή λαμβάνει χώρα μέσα από τρεις σφαίρες: μια αμιγώς δημόσια μια αμιγώς ιδιωτική και μια που θα μπορούσε να ονομαστεί δημόσια – ιδιωτική. Η τελευταία πρέπει να είναι ανοικτή σε όλους, σε αυτή τη σφαίρα δεν πρέπει να παρεμβαίνει η πολιτική εξουσία ακόμα και αν ασκείται από την κοινότητα. Σε αυτή τη σφαίρα είναι δυνατό να αναπτυχθεί το απλό άτομο που δεν είναι κάποιος αξιωματούχος ή κομματικό στέλεχος ως πολιτική οντότητα να συναναστραφεί πολιτικά και κοινωνικά με τους γύρω του. Με αρχαιοελληνικούς όρους η ιδιωτική σφαίρα αποτελεί τα του οίκου, η δημόσια σφαίρα την εκκλησία του δήμου και η ιδιωτική δημόσια σφαίρα την αγορά. Για να λειτουργήσει σωστά και πραγματικά η δημοκρατία απαιτείται η σωστή λειτουργία και των τριών σφαιρών μέσα στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Αυτό απαιτεί θεσμούς που να επιτρέπουν και να παρακινούν του ανθρώπους σε πραγματική συμμετοχή στις πολιτικές ζυμώσεις και στις πολιτικές αποφάσεις. Αυτό όσο εύκολα μπορεί να λεχθεί άλλο τόσο δύσκολα μπορεί να πραγματοποιηθεί στη πράξη. Η πραγματική συμμετοχή στις θεσμικές εξουσίες μπορεί να επιτευχθεί μόνον μέσα από πραγματική πολιτική ισότητα.
- Ένας από τους μεγαλύτερους οπαδούς της δημοκρατίας, ο **Giovanni Sartori** (2008) θέτει το δίλημμα μεταξύ άμεσης και κοινοβουλευτικής δημοκρατίας για να υποστηρίξει ανεπιφύλακτα τη δεύτερη. Υποστηρίζει ότι η προσπάθεια να δοθεί μεγαλύτερη εξουσία στα άτομα που απαρτίζουν ένα κράτος δικαίου μέσω της έκφρασης της γνώμης τους σε ζητήματα πολιτικής, οικονομικής ή ηθικής φύσεως, ουσιαστικά μετατοπίζει την πολιτική ευθύνη από τα πολιτικά κόμματα και τους εκλεγμένους αντιπροσώπους, στο λαό και στο κάθε άτομο ξεχωριστά το οποίο όμως αδυνατεί να λάβει κατάλληλες αποφάσεις δεδομένης της πολυπλοκότητας της λειτουργίας των σύγχρονων κοινωνιών και πολιτικών οντοτήτων.
- Τρία δημοψηφίσματα που διεξάχθηκαν σε κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και συγκεκριμένα στην Βρετανία (2016) στην Ελλάδα (2015) και στην Ιταλία

(2016) δικαιώνουν αυτούς που στέκονται με επιφυλακτικότητα απέναντι στο θεσμό του δημοψηφίσματος. Πολύ απλά και στα τρία δημοψηφίσματα ο λαός εξέφρασε την αρνητική του στάση απέναντι στις εφαρμοζόμενες πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή/και στις πολιτικές της χώρας που διεξήγαγε το δημοψήφισμα. Όμως τα ερωτήματα που τέθηκαν προς ψήφιση από το λαό ήταν τελείως διαφορετικά. Ας σταθούμε ειδικότερα στο **δημοψήφισμα της Βρετανίας** λόγω της σοβαρότητας του ερωτήματος που τέθηκε προς τον Βρετανικό λαό. Ο λαός κλήθηκε να αποφασίσει την παραμονή (**Bremain**) ή την έξοδο (**Brexit**) της χώρας του από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Μετά τη ψηφοφορία και αφού αποφασίστηκε ότι ο λαός αποφάνθηκε υπέρ της εξόδου της χώρας του από την Ε.Ε., οι περισσότεροι πολίτες του ανέφεραν (μέσα από Γκάλοπ και συνεντεύξεις) ότι δεν ήξεραν τι ακριβώς ψηφίζουν και το μόνο που ήθελαν ήταν να διαμαρτυρηθούν ή και να τιμωρήσουν την πολιτική στάση της Αγγλίας καθώς και τους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τον τρόπο λειτουργίας τους. Αυτό λοιπόν είναι ένα κραυγαλέο παράδειγμα που δείχνει πόσο επικίνδυνα μπορούν να μετεξελιχθούν τα δημοψηφίσματα. Εν κατακλείδι οι ουσιώδεις λόγοι κατά τον Giovanni Sartori καταφυγής σε δημοψήφισμα είναι η αδυναμία των αντιπροσώπων να πάρουν κάποιες πολύ σημαντικές αποφάσεις και η προσπάθεια μετακύλισης αυτών στους πολίτες. Με αυτόν τον τρόπο προσδίδεται η δημοκρατική νομιμοποίηση λήψης των αποφάσεων από το λαό, **χωρίς όμως ο τελευταίος να έχει την επαρκή τεχνογνωσία για να αποφασίσει σε περίπλοκα οικονομικά και πολιτικά ζητήματα.**

12.6.3 Εμπειρικές Μελέτες περί Άμεσης Δημοκρατίας.

Μέσα από την ενεργή συμμετοχή των πολιτών στα κοινά επιτυγχάνεται καλύτερη ενημέρωση των πολιτών απέναντι στα πολιτικά ζητήματα στα οποία καλούνται να εκφράσουν τη γνώμη τους, συνήθως μέσω τη διαδικασία της ψηφοφορίας. Μέσα από τη μια διαδικασία διαβούλευσης επιτυγχάνεται μια αύξηση τόσο της ποσότητας όσο και της ποιότητας της ενημέρωσης

Υπάρχει ευρέως διαδεδομένη η αντίληψη ότι καλά πληροφορημένοι πολίτες αποτελούν μια απαραίτητη προϋπόθεση προκειμένου να λειτουργήσει μια

σταθερή δημοκρατία. Θα πρέπει όμως να αναζητηθεί εάν η συγκεκριμένη θέση δεν αποτελεί απλά μια δοξασία αλλά έχει καθολική ισχύ. Και τούτο μπορεί να διαπιστωθεί εφόσον ελεγχθεί επιστημονικά με τις κατάλληλες εμπειρικές μελέτες.

- Οι **Benz – Stutzer (2004)** ξεκινώντας από το ερώτημα εάν η άμεση δημοκρατία συμβάλλει στην πληρέστερη ενημέρωση των πολιτών προχώρησαν σε έρευνα η οποία έλαβε χώρα στα κράτη μέλη της Ε.Ε. και στην Ελβετία. Η Ευρωπαϊκή Ένωση απαρτίζεται από ένα πλήθος κρατών τα οποία έχουν παραχωρήσει μέρος των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων σε έναν ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό σχηματισμό. Οι σημαντικές μεταβολές του κοινοτικού κεκτημένου πραγματοποιούνται μέσω συνθηκών στις οποίες πρέπει να προσχωρήσουν όλα τα κράτη μέλη. Σε κάποια από αυτά αρκεί μια πράξη νομοθετικού περιεχομένου η οποία ψηφίζεται από τη βουλή (με απλή ή με ενισχυμένη πλειοψηφία). Σε κάποιες άλλες όμως έννομες τάξεις κρατών – μελών προβλέπεται η διεξαγωγή δημοψηφίσματος. Οι Benz Stutzer εφάρμοσαν τη μέθοδο σταθμισμένου κανονικού δείγματος probit θέτοντας ως εξαρτημένη μεταβλητή τη μεταβλητή της σωστής πληροφόρησης των ψηφοφόρων και ως ανεξάρτητη τη χώρα μέλος της Ε.Ε. Σκοπός της έρευνας είναι να δείξει εάν οι ψηφοφόροι των κρατών – μελών στα οποία διεξάγονται δημοψηφίσματα για την επικύρωση των ευρωπαϊκών συμβάσεων είναι περισσότερο ενημερωμένοι από τους ψηφοφόρους των κρατών – μελών στα οποία η ψήφιση των ευρωπαϊκών συμβάσεων γίνεται μέσα από το κοινοβούλιο. Με απλά λόγια το ερώτημα που εξετάζεται είναι εάν οι πολίτες των κρατών που εφαρμόζουν άμεσα δημοκρατικούς θεσμούς είναι περισσότερο ενημερωμένοι. Ο δείκτης πληροφόρησης των ψηφοφόρων σχετικά με θέματα Ε.Ε. αντλήθηκε από Ευρωβαρόμετρο από έρευνα ερωτηματολογίου στο οποίο οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν σε θέματα συναφή με τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα όργανα που την απαρτίζουν κλπ. Αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένες από τις ερωτήσεις: Γνωρίζεται ποιο το όνομα του προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, πόσοι είναι συνολικά οι επίτροποι στη χώρα σας, ποια είναι η πόλη που αποτελεί την έδρα των περισσότερων ευρωπαϊκών οργάνων, αναφέρατε δύο από τα χρώματα της σημαίας της Ε.Ε. κλπ. Με βάση τις απαντήσεις που σχηματίστηκαν δημιουργήθηκε ένας δείκτης πληροφόρησης σε Ευρωπαϊκά Ζητήματα, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως proxy για να εκτιμηθεί η πραγματική πληροφόρηση των ευρωπαίων πολιτών για ζητήματα που άπτονται

του κοινοτικού κεκτημένου. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι στις χώρες που διεξάγονταν δημοψήφισμα το δείγμα των ψηφοφόρων ήταν περισσότερο ενημερωμένοι αφού είχε υψηλότερο μέσο όρο σωστών απαντήσεων από ότι στις υπόλοιπες χώρες.

- Στο ίδιο άρθρο οι **Benz – Stutzer (2004)** δημοσίευσαν αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας για το ίδιο θέμα που διεξήχθη στην Ελβετία. Η έρευνα στην Ελβετία βασίστηκε σε υποβολή 3 ερωτήσεων σχετικά με τα βασικά χαρακτηριστικά του πολιτικού συστήματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο σχηματίζεται μια αντικειμενική, ποσοτικοποιημένη άποψη για το επίπεδο πληροφόρησης του δείγματος. Αυτό βέβαια δεν απαντά άμεσα στο επίπεδο ενημέρωσης των πολιτών σε ένα πιθανό δημοψήφισμα. Αποτελεί όμως μια καλή εκτίμηση (proxy) για το επίπεδο ενημέρωσης των πολιτών σε πολιτικά ζητήματα. Ακριβώς το ίδιο σκεπτικό αφορά και στην έρευνα που έγινε στα κράτη μέλη της Ε.Ε.
- Οι **Feld – Kirchgassner (2000)** αναλύουν τις οικονομικές συνέπειες της εφαρμογής άμεσα δημοκρατικών θεσμών έχοντας ως χώρα πρότυπο την **Ελβετία**. Σύμφωνα με την άποψή τους η συμμετοχή και η λήψη αποφάσεων σε πολιτικά ζητήματα, αποτελεί ισχυρό κίνητρο αναζήτησης σωστής και αντικειμενικής ενημέρωσης. Οι ενημερωμένοι πολίτες λειτουργούν ως ασπίδα προστασίας από αυθαίρετες αποφάσεις πολιτικών που κινούνται στη σφαίρα της ιδιοτέλειας. Η πραγματική συμμετοχή των πολιτών στα κοινά, διαμορφώνει υπεύθυνους πολίτες, η στάση των οποίων αποφέρει συμβάλλει στη μείωση της φοροδιαφυγής, στη μείωση του δημοσίου χρέους και των δημοσίων δαπανών. Πριν από τη διεξαγωγή ενός δημοψηφίσματος τόσο η ζήτηση όσο και η προσφορά πληροφόρησης αυξάνει κατακόρυφα. Επειδή υπάρχουν αντικρουόμενα συμφέροντα από ομάδες συμφερόντων, οι πολίτες γίνονται δέκτες επιχειρημάτων από εκατέρωθεν απόψεις. Φυσικά οι πολίτες θα πρέπει να διακρίνουν την μεροληψία της κάθε πληροφορίας προκειμένου να μορφώσουν καθαρή άποψη. Σε σύγκριση όμως με μια αντιπροσωπευτική δημοκρατία όπου ένα νομοσχέδιο ψηφίζεται από τους βουλευτές, στην άμεση δημοκρατία υπάρχει σαφώς υψηλότερο επίπεδο πληροφόρησης των πολιτών (και ζήτησης και προσφοράς).
- Η έντονη δυσαρέσκεια των πολιτών της ανεπτυγμένης δύσης απέναντι στο μοντέλο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και η απαίτηση για εφαρμογή θεσμών αμεσότερης δημοκρατίας αποτελεί ένα δεδομένο το οποίο ξεκινά χρονικά

από τη δεκαετία του 60 το οποίο έχει ενταθεί από τη δεκαετία του 90 και ύστερα. Οι **Dalton et al (2001)** θέτουν ένα ερώτημα. Από ποιους και για ποιο λόγο πηγάζει η απαίτηση αμεσότερης δημοκρατίας, ποια είναι τα κίνητρα εν πάση περιπτώσει των οπαδών της άμεσης δημοκρατίας. Επικρατέστερες θεωρίες αποτελούν η θεωρία των Μεταρρυθμιστών (the new politics approach) και η θεωρία της δυσαρέσκειας απέναντι στον κοινοβουλευτισμό (the political dissatisfaction explanation). Στόχος της εμπειρικής μελέτης είναι να αναδειχθεί το ποιόν των υποστηρικτών της άμεσης δημοκρατίας.

12.6.4 Άμεση Δημοκρατία, Τοπική Αυτονομία και Φορολογική Ηθική

Οι προτιμήσεις και οι επιθυμίες των ατόμων είναι περισσότερο σεβαστές σε ένα πολιτειακό σύστημα στο οποίο οι πολίτες έχουν μεγαλύτερη συμμετοχή στα κοινά, ένα πιο άμεσα δημοκρατικό καθεστώς.

- Στηριζόμενος στην παραπάνω υπόθεση ο **Torgler (2005)** μελέτησε την επίδραση των πολιτικών θεσμών και της άμεσης δημοκρατίας στη φορολογική ηθική των ατόμων. Ως proxy μεταβλητή για την συμμετοχή των πολιτών στη λήψη αποφάσεων (άμεση δημοκρατία) χρησιμοποιήθηκε ο δείκτης δημοκρατικής συμμετοχής του **Stutzer (1999)**, ενώ για την εκτίμηση του βαθμού φορολογικής ηθικής αντλήθηκαν δεδομένα από το **World Value Survey (1996)**. Τα παραπάνω στατιστικά στοιχεία χρησιμοποιήθηκαν για την Ελβετία μια χώρα με μεγάλη παράδοση σε θεσμούς άμεσης δημοκρατίας, όπου κάθε καντόνι έχει ιδιαίτερη αυτονομία και διαφέρει στο βαθμό δημοκρατικής συμμετοχής των πολιτών. Με οικονομετρική ανάλυση, εφαρμόζοντας τη μέθοδο “weighted probit” τα αποτελέσματα έδειξαν ότι μια αύξηση στη κλίμακα του δείκτη δημοκρατικής συμμετοχής οδηγεί σε αντίστοιχη αύξηση της φορολογικής ηθικής κατά 6,4%
- Ο **Torgler (2004-2005)** αναλύει τη σχέση μεταξύ δημοκρατικών θεσμών και φορολογικής ηθικής στις χώρες μετάβασης από τον υπαρκτό σοσιαλισμό στον φιλελευθερισμό κατά τα έτη 1990-2000. Μέσα από έρευνα που διεξήχθη με δεδομένα από το **World Value Survey** συμπεραίνει ότι το κλειδί για την ανύψωση της σχετικά πολύ χαμηλής φορολογικής συνείδησης των περισσότερων από τις χώρες μετάβασης υπό μελέτη, είναι η ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών και μάλιστα εκτιμά ότι πρέπει να γίνουν μεταρρυθμίσεις

προς την κατεύθυνση διαμόρφωσης σταθερών και διαφανών δημοκρατικών θεσμών. Η μεγαλύτερη και αμεσότερη δημοκρατική συμμετοχή των πολιτών μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση της φορολογικής συνείδησης των πολιτών της. Μάλιστα υποστηρίζει ότι απαιτείται και μεγαλύτερη αποκέντρωση και αυτονομία σε μικρότερες περιοχές ώστε οι πολίτες να έχουν πραγματικό λόγο για τα κοινά και να μην απαιτείται να ψηφίζουν απλώς κάθε τέσσερα ή πέντε χρόνια μια κυβέρνηση. Η πολιτική αυτονομία απαιτεί και δημοσιονομική αυτονομία η οποία με τη σειρά της θα οδηγήσει σε υψηλότερη φορολογική συνείδηση μέσω της εμπιστοσύνης που θα αναπτυχθεί μεταξύ των αποκεντρωμένων πολιτικών ομάδων και των πολιτών.

- Ο **Torgler (2003b)** χρησιμοποίησε δεδομένα των οργανισμών **WVS** και **ISSP** για το κράτος της **Ελβετίας** για το έτος **1996** προκειμένου να εξετάσει εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ θεσμών άμεσης δημοκρατίας, αποκεντρωτικής διοίκησης και φορολογικής ηθικής των πολιτών. Η έρευνα έδειξε ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ άμεσων δημοκρατικών θεσμών και φορολογικής ηθικής και ειδικότερα των δημοψηφισμάτων που αφορούν σε νομοσχέδια οικονομικού περιεχομένου.
- Επιπρόσθετα στην ίδια μελέτη εξετάζεται και η συσχέτιση μεταξύ φορολογικής συνείδησης και τοπικής αυτονομίας. Ως γνωστόν η Ελβετία έχει αποκεντρωτική δομή και απαρτίζεται από 26 καντόνια τα οποία έχουν ισχυρή αυτονομία. Κάποια από αυτά έχουν υψηλότερη αυτονομία από κάποια άλλα. Η συγκεκριμένη έρευνα έδειξε ότι η μεταβλητή **Τοπική Αυτονομία (Local Autonomy)** αποτελεί μια μεταβλητή στατιστικά σημαντική. Οι συντελεστές της εν λόγω μεταβλητής δείχνουν υψηλή σημαντικότητα και μία αύξηση της τοπικής αυτονομίας - αποκέντρωσης κατά μία μονάδα αυξάνει την φορολογική συνείδηση κατά 6,2%. Για την μεταβλητή της τοπικής αυτονομίας εφαρμόζεται παρόμοιος δείκτης που κατασκεύασε ο Stutzer (1999) ο οποίος εκτιμά τον **βαθμό αποκέντρωσης** που υπάρχει σε κάθε καντόνι της Ελβετίας.

12.6.5 Τελικά η άμεση δημοκρατία επηρεάζει τη φορολογική συνείδηση και με ποιόν τρόπο;

Στον κοινοβουλευτισμό οι πολίτες νιώθουν να μην μπορούν να επηρεάσουν τις πολιτικές αποφάσεις αρκούμενοι σε μία ψήφο κάθε τέσσερα ή πέντε χρόνια. Η δημοκρατική συμμετοχή όμως επιτάσσει συμμετοχή των πολιτών σε συχνή βάση. Η μη συμμετοχή οδηγεί ευλόγως στην αδιαφορία. Αντιθέτως η δυνατότητα ψήφου σε κάποια θεμελιώδη νομοθετήματα αναγκάζει τους πολίτες να αναζητήσουν την ενημέρωση και την πληροφόρηση. Σε κάθε περίπτωση η παροχή πληροφόρησης σε θέματα που άπτονται δημοψηφισμάτων είναι πολύ περισσότερη από ότι εάν οι αποφάσεις λαμβάνονταν από τους αντιπροσώπους. **(Feld - Kirchgassner 2000)**

Η ενημέρωση συμβάλλει στην καλλιέργεια πολιτική κουλτούρας και στη διαμόρφωση πιο υπεύθυνων πολιτών. Φυσικά η εγκαθίδρυση άμεσης δημοκρατίας προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ήδη υψηλού επίπεδου δημοκρατικής κουλτούρας, αλλά ενίοτε συμβάλλει και στην ενίσχυσή της. Με άλλα λόγια δεν είναι δυνατόν να μεταφυτέψουμε θεσμούς άμεσης δημοκρατίας σε ένα κράτος που δεν έχει δημοκρατική παράδοση. Ένα αυταρχικό καθεστώς, τα άτομα του οποίου δεν έχουν μάθει να λειτουργούν με δημοκρατικές διαδικασίες, απαιτεί πολύ χρόνο για να περάσει καταρχήν από τη δικτατορία, αρχικά σε υβριδική δημοκρατία και μεταγενέστερα σε ελλιπή και τελικά να ολοκληρωθεί ως πλήρη δημοκρατία.

12.8. Νέες Προτάσεις Συνδυασμού των Δύο Δημοκρατικών Πόλων

Συμπερασματικά μπορούμε να καταλήξουμε ότι η αντιπροσωπευτική δημοκρατία και η άμεση δημοκρατία αποτελούν δύο πόλους μεταξύ των οποίων μπορούν να τοποθετηθούν δημοκρατικά καθεστώτα που περιλαμβάνουν θεσμούς και από τους δύο τύπους δημοκρατίας. **Η διαμόρφωση ενός πολιτειακού καθεστώτος το οποίο θα επιτρέπει αυτοκυβερνώμενες και αυτορυθμισμένες κοινωνίες αποτελεί ουτοπία.** Μπορεί όμως μια τέτοια κοινωνία να χρησιμεύσει ως παράδειγμα εφαρμογής θεσμών άμεσης δημοκρατίας. Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει Ο **Καστοριάδης (1986)** : *«το πολίτευμα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας δεν μπορεί να αποτελέσει ούτε πρότυπο, ούτε μοντέλο προς μίμηση αλλά μπορεί να λειτουργήσει σαν γονιμοποιό σπέρμα, δεδομένου ότι μας επιτρέπει να δούμε κατά τη στιγμή της γέννησης τους πληθώρα στοιχείων τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν κέντρισμα, έμπνευση και πηγή ιδεών»* (σελ.11).

Σήμερα και παρά τη διάδοση άμεσα δημοκρατικών θεσμών σε πολλά πολιτειακά συστήματα της Δύσης, η άμεση δημοκρατία εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο έντονων αντιπαραθέσεων, διαφωνιών και συγκρούσεων.

Οι **Lupia – Matsusaka (2004)** υποστηρίζουν ότι ενώ έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις – υπέρ και κατά της άμεσης δημοκρατίας – ωστόσο η ανάλυση αυτών έως τώρα είχε κατά βάση περιγραφικό ή κανονιστικό χαρακτήρα. Στερείτο δηλαδή επιστημονικού κύρους κυρίως λόγω έλλειψης εμπειρικών δεδομένων και χρήσης επιστημονικών - ποσοτικών κυρίως – μεθόδων. Προκειμένου λοιπόν να διαμορφώσουμε σαφή άποψη σε βασικά ερωτήματα που αφορούν την εφαρμογή της άμεσης δημοκρατίας, θα πρέπει να προχωρήσουμε από τις απόψεις αξιολογικού χαρακτήρα σε θέσεις που υποστηρίζονται από επαρκή επιστημονικά δεδομένα εφαρμόζοντας επιστημονικά παραδεκτή μεθοδολογία.

Στο άρθρο τους «**New approaches to direct democracy**» οι **Lupia – Matsusaka** επαναπροσδιορίζουν την ουσία βασικών ερωτημάτων που έχουν τεθεί στο παρελθόν, τα οποία επανεξετάζουν εφαρμόζοντας σύγχρονες επιστημονικές μεθόδους: Ορισμένες από τις κρίσιμες ερωτήσεις που θα πρέπει να απαντηθούν από την επιστημονική κοινότητα είναι οι εξής:

- **Υπάρχει γνωστική – κριτική επάρκεια ψηφοφόρων (ικανότητα για απόφαση)**
- **Πως επηρεάζει η άμεση δημοκρατία την παραγωγή πολιτικής (νομοθετική λειτουργία, εκτελεστική λειτουργία)**
- **Ποιοι ωφελούνται από την εφαρμογή άμεσα δημοκρατικών θεσμών**
- **Ποιος ο ρόλος των χρημάτων (διαφημιστικές καμπάνιες).**

Εν κατακλείδι η δημοκρατικοί θεσμοί δεν μπορούν να διαμορφωθούν από την μια ημέρα στην άλλη. Απαιτείται μακροχρόνιος σχεδιασμός και διαμόρφωση πολιτικής παιδείας. Ας μην ξεχνάμε τους πολέμους που εξαπέλυσαν οι Η.Π.Α σε κράτη όπως το Ιράκ και το Αφγανιστάν, με το πρόσχημα της εγκαθίδρυσης της δημοκρατίας και της παύσης των δικτατόρων που διοικούσαν τις εκάστοτε χώρες. Οι δημοκρατικοί θεσμοί προϋποθέτουν βαθιά δημοκρατική παιδεία η οποία αποκτιέται με τον χρόνο. Ακόμα περισσότερο οι θεσμοί που αφορούν την άμεση δημοκρατία απαιτούν επίσης

μακροχρόνιοι σχεδιασμοί, σχετική κουλτούρα και κυρίως δημοκρατική παιδεία. Ο στόχος θα πρέπει να είναι όλα τα κράτη να αποκτήσουν δημοκρατία και δημοκρατικούς θεσμούς. Θα πρέπει πρώτα όμως να υπάρξει και η ανάλογη παιδεία των ψηφοφόρων γιατί διαφορετικά ελλοχεύει ο κίνδυνος οι αποφάσεις των πολιτών να είναι εις βάρος τους την στιγμή που αδυνατούν να σχηματίσουν την κατάλληλη κρίση για την ψήφιση ενός νομοσχεδίου ή για την κατάργηση ενός νόμου λόγω έλλειψης γενικής και ειδικής παιδείας εξαιτίας της οποίας θα οδηγηθούν σε λανθασμένη κρίση στα υπό διαπραγμάτευση και ψήφιση ζητήματα που θα τεθούν να αποφασίσουν.

Κεφάλαιο 13. Η σχέση μεταξύ πολιτιστικών παραγόντων (cultural dimensions) και φορολογικής συμμόρφωσης – φορολογικής ηθικής.

13.1 Γενικά – Εννοιολογικός Προσδιορισμός Κουλτούρας

Στα ρωμαϊκά χρόνια ο Ύπατος Κικέρων (106 π.Χ.-43 π.Χ.) εισήγαγε για πρώτη φορά στο λατινικό λεξιλόγιο τη λέξη **cultura**, από το ρήμα **colere**, που σημαίνει **καλλιεργώ**. Μεταφορικά η λέξη καλλιέργεια είναι το συνώνυμο της ελληνικής λέξης **παιδεία**. Μετά την Αναγέννηση η έννοια της κουλτούρας παραφράστηκε ως **πολιτισμός**, ενώ στην ουσία η κουλτούρα είναι υποσύνολο του πολιτισμού. Εμβαθύνοντας παρατηρούμε πως η έννοια της κουλτούρας είναι ευμετάβλητη εξαιτίας διαφόρων παραγόντων για κάθε χώρα (π.χ. θρησκεία, παράδοση, μορφωτικό επίπεδο, πολιτικά συστήματα, στρατηγική επιβίωσης της πολιτικής κοινωνίας κ.α.). Αντίθετα η έννοια του πολιτισμού περικλείει κάθε φυσικό ή τεχνητό πολιτιστικό δημιούργημα μιας χώρας το οποίο είναι υλικό και υπαρκτό ορίζοντας έτσι τον πολιτισμό ως έννοια σταθερή.

Σύμφωνα με τους **Heinrich et al (1999)** η **κουλτούρα** μπορεί να οριστεί ως ένα πλήθος πληροφοριών οι οποίες μπορεί να είναι ιδέες, αξίες, πεποιθήσεις, στρατηγικές συμπεριφοράς τα οποία εκκολάπτονται στο μυαλό των ατόμων και μπορούν να γίνουν κτήμα τους μέσα από τη διαδικασία της μίμησης, της παρατήρησης, της διάδρασης, της συζήτησης και κυρίως μέσω της διδασκαλίας. Μπορούμε να αντιληφθούμε την έννοια της κουλτούρας ως ένα σύνολο δραστηριοτήτων πολιτιστικού και πολιτισμικού χαρακτήρα, ένα σύνολο συμπεριφορών και ένα σύνολο εθίμων. Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά λαμβάνουν τον χαρακτήρα του εθιμικού δικαίου, δηλαδή ενός συνόλου άγραφων κανόνων που υπάρχουν «τυπωμένοι» στις συνειδήσεις των ατόμων ενός έθνους, ενός κράτους, μιας οντότητας ή μιας κοινότητας. Κουλτούρα ονομάζουμε επίσης και το σύνολο της πνευματικής παράδοσης ενός λαού και υπό αυτή την έννοια η κουλτούρα είναι συνώνυμο του πολιτισμού, όπως αναφέραμε αμέσως πιο πάνω. Στην αγγλική γλώσσα η έννοια **culture** σημαίνει πρωτίστως τον πολιτισμό και την παιδεία ενός λαού καθώς και την καλλιέργεια που αποκτά η κοινωνία στο σύνολό της μέσα από το χρόνο. Κατ' αυτόν τον τρόπο η εν λόγω έννοια προσδιορίζεται θετικά

και προσδιορίζει μια μεγάλη κοινωνική ομάδα όπως το έθνος, το κράτος και ο λαός. Στον συγκεκριμένο όρο μπορούμε να εντάξουμε και την θρησκευτική παράδοση ενός κράτους και το μέγεθος της **θρησκευτικής συνείδησης** που έχει αναπτύξει. Παράλληλα ο βαθμός **πατριωτισμού** αποτελεί και αυτός ένα κομμάτι του πολιτιστικού κεφαλαίου που υπάρχει σε ένα κράτος, αφού προσδιορίζει το μέγεθος της υπερηφάνειας που νιώθει ως πολίτης του εκάστοτε έθνους ή κράτους. Σε γενικές γραμμές μπορούμε να υποθέσουμε ότι η φορολογική συνείδηση είναι βαθιά ριζωμένη στην κουλτούρα των Αμερικανών πολιτών ή των πολιτών που βρίσκονται στις Σκανδιναβικές χώρες. Αυτοί οι κανόνες γίνονται κτήματα των ατόμων μέσα από το πέρασμα των χρόνων και μέσα από τις διαδικασίες που αναφέραμε παραπάνω με ενδεικτική αναφορά την μίμηση, την συζήτηση την διδασκαλία και την ανατροφή. Σύμφωνα με τους **Kasper & Streit (1999)** η κουλτούρα γεφυρώνει το χάσμα μεταξύ ενός ατόμου και μιας κοινωνικής ομάδας ενώ η ένταξη του ατόμου στην κοινωνική ομάδα εξαρτάται πρωτίστως από την εκπαιδευτική διαδικασία η οποία μπορεί να έχει άτυπο ή τυπικό χαρακτήρα. Τυπικός είναι ο χαρακτήρας ενσωμάτωσης του ατόμου μέσα από τυπικούς θεσμούς όπως είναι το σχολείο αλλά και η οικογένεια, ενώ άτυπος είναι ο χαρακτήρας ενσωμάτωσης μέσα από άτυπους θεσμούς όπως είναι η φιλία, η παρέα και οι κοινωνικές συναναστροφές.

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα πρέπει να αναζητήσουμε τους λόγους για τους οποίους σε ορισμένα κράτη υπάρχει μια παράδοση που προάγει την φορολογική συμμόρφωση και καλλιεργεί την φορολογική συνείδηση, ενώ σε κάποια άλλα όχι. Στη συγκεκριμένη περίπτωση και όπως έχουμε δει έως τώρα στο συνολικό σχεδόν μέρος της διατριβής υπάρχει ένα πλήθος παραγόντων που επηρεάζουν την φορολογική συνείδηση του ατόμου, ένα πλήθος στοιχείων που συντελεί στην τελική του απόφαση για το εάν θα προβεί σε πράξεις φορολογικής συμμόρφωσης ή αντιθέτως σε πράξεις φοροδιαφυγής ή φοροαποφυγής. Επομένως είναι τρομακτικά δύσκολο να απομονώσουμε την μεταβλητή κουλτούρα και να την χρησιμοποιήσουμε ως ανεξάρτητη μεταβλητή στην εξίσωση όπου έχουμε οικοδομήσει και στην οποία η βασική ανεξάρτητη μεταβλητή είναι η Φορολογική Ηθική. Για παράδειγμα χώρες με υψηλό δημοκρατικό φρόνημα εμφανίζουν κατά κανόνα υψηλότερη φορολογική ηθική. Επίσης χώρες με υψηλό εθνικό φρόνημα, όπως ο πατριωτισμός εμφανίζουν επίσης υψηλότερη φορολογική ηθική. Πως μπορούμε λοιπόν να εντάξουμε την κουλτούρα

μέσα στις ζώνες επιρροής της φορολογικής συνείδησης και πως δεν θα υπάρξει ένα ενδεχόμενο αλληλεπίδρασης μεταξύ των εξαρτημένων μεταβλητών.

Επιπρόσθετα λόγω της παγκοσμιοποίησης και της μετανάστευσης που υπάρχει στις περισσότερες χώρες, κυρίως με κατεύθυνση τα πιο ανεπτυγμένα κράτη του Ευρωπαϊκού Βορρά και της Βόρειας Αμερικής υπάρχουν πολλοί μετανάστες οι οποίοι έχουν διαφορετική κουλτούρα από τους πολίτες των συγκεκριμένων χωρών. Άτομα που ανήκουν σε **διαφορετικές εθνότητες** μπορεί να εμφανίζουν μεγαλύτερη ή μικρότερη φορολογική συνείδηση η οποία εξαρτάται από την φορολογική κουλτούρα των χωρών από την οποία προέρχονται. Κατά μια άλλη άποψη και άλλη ομάδα ερευνών, τα άτομα διαφορετικής εθνότητας είναι κατά κύριο λόγο οικονομική μετανάστες και ως εκ τούτου αποδέκτες περισσότερων οικονομικών ωφελειών από το κράτος υποδοχής. Στην τελευταία περίπτωση είναι πιθανό οι οικονομικοί μετανάστες να εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική συνείδηση δεδομένων των περισσότερων ευνοϊκών φορολογικών ρυθμίσεων που υπάρχουν για αυτούς. Αντίθετα τα άτομα που βρίσκονται στη συγκεκριμένη χώρα ως πολίτες αυτής της χώρας, αντιλαμβάνονται ότι πολλοί αλλοδαποί κάτοικοι αυτής απολαμβάνουν περισσότερα κοινωνικά αγαθά από τους ίδιους με αποτέλεσμα να εμφανίζουν αρνητική φορολογική συνείδηση (πέρα από την ανάπτυξη ρατσιστικών στερεοτύπων). Βλέπουμε λοιπόν ότι κάθε πληθυσμιακή ομάδα έχει περισσότερους λόγους να εμφανίζει χαμηλότερη ή υψηλότερη κατά περίπτωση φορολογική συνείδηση. Σε γενικές γραμμές η συγκεκριμένη μεταβλητή δεν έχει τύχει μεγάλης εξέτασης από επιστημονικές μελέτες. Ειδικότερα στις Η.Π.Α. θα μπορούσε να γίνουν σχετικές έρευνες δεδομένου ότι υπάρχουν πάρα πολλά άτομα που προέρχονται από διαφορετικές φυλές και εθνότητες. Θα λέγαμε ότι η χώρα αυτή είναι ένα μωσαϊκό εθνοτήτων και φυλών (ισπανόφωνοι μεξικάνοι, Ιταλοί, Έλληνες, Εβραίοι, μετανάστες από Αφρικανικές χώρες, Κινέζοι κ.λπ.) που μέχρι πριν από λίγα χρόνια κατάφερε να αφομοιώσει τις όποιες διαφορές υπήρχαν μεταξύ τους, και να εντάξει όλους τους πολίτες της κάτω από την ίδια σημαία, εφόσον φυσικά αποκτούσαν την Αμερικανική υπηκοότητα. Ενδεικτικά αναφέρουμε μια σχετική μελέτη που πραγματοποιήθηκε από τους **De Becker et al (2012)** οι οποίοι εντόπισαν ότι σε επιχειρήσεις που βρίσκονται στις Η.Π.Α. οι ιδιοκτήτες αυτών που προέρχονταν από κράτη με υψηλή διαφθορά, είχαν υψηλότερη φοροδιαφυγή σε σχέση με τους μόνιμους κατοίκους της χώρας και σε σχέση με τους πολίτες που είχαν καταγωγή από χώρες με χαμηλή διαφθορά. Για

παράδειγμα εάν κάποιος ήταν ιδιοκτήτης επιχείρησης με καταγωγή από την Νιγηρία όπου υπάρχει υψηλό επίπεδο διαφθοράς είχε 8% υψηλότερη πιθανότητα φοροδιαφυγής σε σχέση με ιδιοκτήτη επιχείρησης ο οποίος κατάγονταν από το κράτος της Σουηδίας. Η έρευνα βασίστηκε σε δεδομένα ομοειδών επιχειρήσεων προκειμένου να αποφευχθούν σφάλματα μεροληψίας. Φυσικά η διαφθορά στη χώρα καταγωγής δεν μπορεί να συμπεριλάβει όλα τα χαρακτηριστικά στοιχεία της φορολογικής κουλτούρας ενός έθνους αλλά είναι μια σαφής ένδειξη διαφορετικής κουλτούρας. Εν κατακλείδι χωρίς να είμαστε σε θέση να γενικεύσουμε την συγκεκριμένη εμπειρική μελέτη, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η κουλτούρα των πολιτών που ζουν σε μια ξένη χώρα επηρεάζει την φορολογική συμμόρφωσή τους και την φορολογική τους συνείδηση, δεδομένου ότι οι κάτοικοι ενός κράτους όπως είναι οι Η.Π.Α. κουβαλάνε στοιχεία από την κουλτούρα της χώρας καταγωγής τους.

13.2 Υπάρχουν κράτη ή ομάδες κρατών με κοινή φορολογική κουλτούρα;

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα παραθέσουμε εμπειρικές μελέτες που αφορούν σε διαφορετικές χώρες, ώστε να γίνουν συγκρίσεις αναφορικά με τα αποτελέσματα των μελετών σε κάθε χώρα ξεχωριστά. Θα πραγματοποιηθεί μια συγκριτική ανάλυση ανάμεσα σε διαφορετικές χώρες αλλά και σε διαφορετικές ομάδες χωρών οι οποίες παρουσιάζουν μεταξύ τους ομοιογένεια. Μέσα από τις εν λόγω έρευνες θα γίνει ταξινόμηση ανά γεωγραφική περιοχή. Απώτερος σκοπός είναι να αναζητήσουμε εάν χώρες με κοινή κουλτούρα, πολιτική κατάσταση, γεωγραφική γειτνίαση, θρησκευτικές πεποιθήσεις, οικονομική ανάπτυξη εμφανίζουν και κοινές φορολογικές συμπεριφορές.¹²⁷

Αναφορικά με την κουλτούρα της φορολογικής συμμόρφωσης θα πρέπει να εξετάσουμε αλλά και να απαντήσουμε στο ερώτημα κατά πόσο η γενική πειθαρχία στις κρατικές επιταγές και αντίστοιχα η διαπίστωση φαινομένων χαλάρωσης έχει να

¹²⁷Η θρησκευτική ευλάβεια, η πίστη ενός ατόμου σε ένα οποιαδήποτε δόγμα θα χρησιμοποιηθεί ξεχωριστά προκειμένου να αναζητήσουμε εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της θρησκευτικότητας ενός ατόμου και της φορολογικής του συνείδησης. Σε αυτό λοιπόν το επίπεδο θα αναζητήσουμε εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ του μεγέθους της πίστης ενός ατόμου σε οποιοδήποτε επίσημο δόγμα και στην θρησκευτική του συνείδηση. Αυτό θα βοηθήσει και στο γεγονός ότι οι περισσότερες επίσημες θρησκείες, εάν όχι όλες, αποθαρρύνουν τους πιστούς τους από πράξεις οι οποίες είναι εναντίον του επίσημου κράτους (με την προϋπόθεση ότι κράτος και θρησκεία συμβαδίζουν)

κάνει με διαφορές σε **ζητήματα κουλτούρας** του κάθε κράτους. Σε αυτό το κεφάλαιο λοιπόν θα εντοπίσουμε φαινόμενα κουλτούρας που ενδυναμώνουν την μια ή την άλλη πλευρά. Προφανώς η οικονομική ανάπτυξη συγκεκριμένων κρατών και ειδικότερα αυτών που βρίσκονται στην **Βόρεια Ευρώπη**, στην **Βόρεια Αμερική**, στην **Αυστραλία**, στη **Νέα Ζηλανδία** και στην **Ιαπωνία**, στηρίχθηκε σε ένα κοινωνικό, πολιτισμικό και οικονομικό μοντέλο.¹²⁸ Στην προκειμένη περίπτωση προκύπτουν εύλογα ερωτήματα και παρατηρήσεις τα οποία μπορούν να συμπυκνωθούν στα παρακάτω:

- Μπορούν να βρεθούν κοινά σημεία μεταξύ των χωρών του Βορρά καθώς και των υπολοίπων ανεπτυγμένων κρατών που ανάγονται σε κάποια ιστορική βάση;
- Αντίστοιχα μπορούμε να εντοπίσουμε κοινά σημεία μεταξύ των χωρών που δεν ακολούθησαν το παράδειγμα της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης. Και εφόσον υπάρχουν αυτά τα σημεία, ποιοι είναι οι βαθύτεροι λόγοι που αποκρύπτονται πίσω από το πέπλο της Οικονομικής Ανάπτυξης ή Υπανάπτυξης αντίστοιχα¹²⁹;
- Πάντως πέρα από τη σύγκριση μεταξύ διαφορών στην φορολογική κουλτούρα μεταξύ διαφορετικών κρατών, είναι σκόπιμο να αναλύσουμε και να αναζητήσουμε εάν άτομα με διαφορετική κουλτούρα εντός του ίδιου κράτους έχουν διαφορετική φορολογική συμπεριφορά. Αυτό μπορεί να γίνει εξετάζοντας κράτη τα οποία αποτελούν μια σύνθεση διαφορετικών εθνοτήτων, διαφορετικών κοινωνικών ομάδων οι οποίοι πολλές φορές αυτοπροσδιορίζονται με βάση την εθνότητά τους και πολλές φορές νιώθουν την ανάγκη να αυτονομηθούν περισσότερο ή ακόμα και να ανεξαρτητοποιηθούν πλήρως από το κράτος στο οποίο ανήκουν. Στη συγκεκριμένη περίπτωση μιλάμε για μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες που κατά κανόνα ανήκουν στην ίδια γεωγραφική περιοχή όπως λ.χ. οι γερμανόφωνοι, οι

¹²⁸ Αυτό απαντάται από πολλούς συγγραφείς ως Νεωτερικό Μοντέλο. Βλέπε λ.χ Πρεβελάκης Γεώργιος – Στυλιανός (2016) “Ποιοι Είμαστε; Γεωπολιτική της Ελληνικής Ταυτότητας” Εκδόσεις ΚΕΡΚΥΡΑ – *Economia PUBLISHING*.

¹²⁹ Όπως αναφέραμε και πιο πάνω υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των θρησκειών με την επισήμανση ότι η **προτεσταντική θρησκεία** ωθεί τα άτομα στο καπιταλιστικό τρόπο ζωής που έχει ως κέντρο βάρους όχι την κατανάλωση και τον έκλυτο βίο μέσω αυτής αλλά αντίθετα τον λιτό τρόπο ζωής και την σκληρή εργασία μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η συσσώρευση κεφαλαίου και μακροπρόθεσμα η οικονομική ανάπτυξη – τόσο σε ατομικό όσο και συλλογικό επίπεδο. Η συσχέτιση μεταξύ προτεσταντικής ηθικής και καπιταλισμού είναι αντικείμενο μελέτης του μεγάλου κοινωνιολόγου Max Weber και παρουσιάστηκε μέσα από το έργο του «**Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού**» Αυτή η παράμετρος στην παρούσα διατριβή θα πρέπει κατά τη γνώμη μας να ενταχθεί στις διαφορές μεταξύ κουλτούρας διαφόρων κρατών και επιρροής της στην φορολογική τους συνείδηση. Είναι δε επίκαιρη διότι τα γεγονότα της κρίσης του 2008 δημιούργησαν ένα μεγάλο ρήγμα μεταξύ των χωρών του Προτεσταντικού Βορρά και των κρατών του Ορθόδοξου και Καθολικού Νότου επισύροντας στις τελευταίες τα βασικά αίτια της κρίσης, χωρίς όμως να λαμβάνουν υπόψη ότι τα δάνεια που χορηγήθηκαν στο Νότο προέρχονταν από Γαλλικές και Γερμανικές κυρίως τράπεζες.

ιταλόφωνοι και οι γαλλόφωνοι Ελβετοί που βρίσκονται σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές και δεν προέρχονται από μετανάστευση όπως προαναφέραμε στην αρχή του κεφαλαίου.

13.3 Οι συνέπειες της κουλτούρας στην φορολογική ηθική των ατόμων εντός του ίδιου του Κράτους.

- Οι **Torgler & Schneider (2004)** προβαίνουν σε μια μελέτη όπου εξετάζουν διαφορετικές εθνοτικές ομάδες οι οποίες μπορεί να διαφέρουν μεταξύ τους μέσα από την διαφορετική γλώσσα, την γεωγραφική τοποθεσία αλλά και μέσα από πολλές και διαφορετικές πολιτιστικές διαφορές. Τα δεδομένα που αντλούν για την εκτίμηση του βαθμού φορολογικής συνείδησης προέρχονται από το World Value Survey (1990-1993) και (1995-1999) και από το European Value Survey (1999-2000). Η συγκεκριμένη μελέτη εξετάζει τρία Ευρωπαϊκά Κράτη τα οποία μπορούν να υποδιαιρεθούν σε μικρότερες εθνικές ομάδες ή φυλές εξαιτίας ορισμένων διαφορών που υπάρχουν ανάμεσα στους πολίτες τους. Εξετάζονται τρία διαφορετικά κράτη: η **Ελβετία, το Βέλγιο και η Ισπανία**.
- Η Ελβετία διαχωρίζεται αναλόγως της γλώσσας και της γεωγραφικής περιοχής. Υπάρχουν γερμανόφωνοι, γαλλόφωνοι και ιταλόφωνοι Ελβετοί. Το κράτος της Ελβετίας διαχωρίζεται σε 26 καντόνια. Είναι γνωστό ότι κάθε καντόνι έχει τη δική του νομοθεσία αναφορικά με το βαθμό της άμεσης δημοκρατίας. Σύμφωνα με την μελέτη των Torgler & Schneider (2004) όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συμμετοχής σε αμεσοδημοκρατικούς θεσμούς τόσο μεγαλύτερη είναι η φορολογική συνείδηση των πολιτών διότι αφενός το σύστημα της άμεσης δημοκρατίας έχει μεγάλη παράδοση στην Ελβετία και αφετέρου δίνει μεγάλη εξουσία στους πολίτες να καθορίζουν την φορολογική τους πολιτική. Δεδομένου ότι στην Γερμανόφωνη Ελβετία η άμεση δημοκρατία είναι πιο ανεπτυγμένη, συναντάμε και υψηλότερη φορολογική συνείδηση από τους γερμανόφωνους πολίτες συγκριτικά με τους ιταλόφωνους και τους γαλλόφωνους.
- Το **Βέλγιο** περιλαμβάνει τρεις κοινότητες την Φλαμανδική με επίσημη γλώσσα την Φλαμανδική γλώσσα, την Γαλλική Κοινότητα με επίσημη γλώσσα τη γαλλική γλώσσα και την Γερμανόφωνη κοινότητα. Ουσιαστικά εξετάζονται οι δύο μεγαλύτερες κοινότητες η **Φλαμανδική και Βαλλωνική** όπου ομιλείται η

γαλλική γλώσσα. Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι υπάρχουν πολύ μικρές διαφορές μεταξύ των Φλαμανδών κατοίκων και αυτών της Βαλλώνης, οι δε διαφορές που προκύπτουν στην φορολογική συνείδηση των διαφορετικών κοινοτήτων δεν είναι στατιστικά σημαντικές.

- **Η Ισπανία** αποτελείται από ένα μεγάλο συνονθύλευμα 19 αυτόνομων κοινοτήτων. Οι περιοχές που εξετάζονται ξεχωριστά είναι η χώρα των **Βάσκων**, η **Καταλονία**, η **Γαλικία** και η **Ναβάρρα**. Οι υπόλοιπες αυτόνομες κοινότητες δεν εξετάζονται ξεχωριστά αλλά εντάσσονται στην ομάδα της λοιπής Ισπανίας. Εδώ η υπόθεση που γίνεται είναι ότι στα μέρη που υπάρχει βαθιά αντιπαλότητα και ιστορική προσπάθεια αυτονόμησης και ανεξαρτησίας όπως είναι η χώρα των Βάσκων και η Ναβάρρα έχουν ιδιαίτερη κουλτούρα και είναι πιθανό να εμφανίζουν χαμηλή φορολογική συνείδηση, δεδομένου ότι πολλοί από αυτούς δεν αποδέχονται το κράτος της Ισπανίας. Μάλιστα υπάρχουν και πολλές τρομοκρατικές ενέργειες ιδιαίτερα από τους Βάσκους ως αντίδραση στο μη αποδεκτό αίτημα ανεξαρτησίας τους. Η εξέταση της μεταβλητής της φορολογικής συνείδησης βρέθηκε ότι έχει αρνητικό αντίκτυπο στην κοινότητα της Ναβάρρα και σε αυτή των Βάσκων. Στη χώρα των Βάσκων υπάρχει πολύ χαμηλή φορολογική συνείδηση, η χαμηλότερη από ότι σε όλους τους Ισπανούς πολίτες που κατοικούν σε οποιαδήποτε άλλη κοινότητα. Παρόλαυτα τα δεδομένα δείχνουν ότι η φορολογική συνείδηση αυξάνει σε πολύ σημαντικό βαθμό από το 1990 μέχρι το 1995. Αυτό μπορεί να συμβαίνει, διότι στη χώρα των Βάσκων έχουν προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις που βασίζονται σε βελτίωση των θεσμών και κυρίως με μεγαλύτερη αποκέντρωση και μεγαλύτερη παραχώρηση εξουσιών για την χώρα των Βάσκων. Οπότε η υψηλότερη φορολογική συνείδηση των πολιτών της είναι κατά κάποιον τρόπο μια αναγνώριση των υποχωρήσεων του Ισπανικού Κράτους και της Ισπανικής κυβέρνησης για μεγαλύτερη αυτονομία στους Βάσκους.

13.4 Ανάλυση φορολογικής συνείδησης ανά χώρα και ανά ομάδα κρατών

- Σύμφωνα με τους **McGee, Petridis and Ross (2012)** μια μελέτη στο **Μεξικό** έδειξε ότι εάν υπάρξει σύγκριση μεταξύ άλλων άδικων – εγκληματικών πράξεων, το αποτέλεσμα είναι ότι η φοροδιαφυγή είναι ελαφρώς περισσότερο σοβαρό

παράπτωμα, σε σχέση με την αποφυγή χρήσης εισιτηρίου σε Μέσο Μαζικής Μεταφοράς και σχετικά ελαφρύτερο παράπτωμα από την πράξη αποδοχής παθητικής δωροδοκίας. Με βάση την εν λόγω έρευνα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι κάτοικοι του Μεξικού εμφανίζουν χαμηλή φορολογική συνείδηση. Όπως όμως αναφέρθηκε παραπάνω είναι δύσκολο να απομονώσουμε την κουλτούρα από άλλες μεταβλητές όπως είναι η οικονομική ανάπτυξη, οι μεγάλες ανισότητες που μπορεί να οδηγήσουν στην εξαθλίωση ενός κοινωνικού συνόλου. Οπότε σε περιπτώσεις όπου η μη φορολογική συμμόρφωση ή η προσφυγή στην παραοικονομία αποκτούν τον χαρακτήρα της επιβίωσης είναι δεδομένο ότι η φορολογική συνείδηση των ατόμων θα είναι από πολύ χαμηλή έως ανύπαρκτη και ότι παραβατικές συμπεριφορές θα έχουν λάβει έναν «θεσμικό» χαρακτήρα.

- Έρευνα που διενεργήθηκε από τους **Torgler B, & Schneider F (2005)** με δεδομένα από τον W.V.S. για το 1990 και E.V.S. για το 1999, έδειξε ότι με τη χρήση περιγραφικής στατιστικής η **Αυστρία** έχει μία από τις μεγαλύτερες μέσες τιμές για το επίπεδο της φορολογικής συνείδησης (δηλαδή το ποσοστό αυτών που δηλώνουν ότι η φοροδιαφυγή δεν είναι ποτέ δικαιολογημένη), σε σχέση με άλλες χώρες της **Δυτικής Ευρώπης**. Οι μόνες χώρες που εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική συνείδηση είναι η **Βόρεια Ιρλανδία** και η **Ελβετία** για το έτος 1990, ενώ για το έτος 1999 είναι η **Βόρεια Ιρλανδία** και η **Δανία**. Παρόλαυτα το ποσοστό, δηλαδή η μέση τιμή του επιπέδου της φορολογικής συνείδησης στην Αυστρία φαίνεται να μειώνεται από το 1990 έως το 1999. Αυτό είναι πιθανό να οφείλεται στην αύξηση της παραοικονομίας για το εν λόγω κράτος.
- Οι **Alm & Torgler (2006)** επιχειρούν μια συγκριτική ανάλυση φορολογικής ηθικής ανάμεσα στα άτομα που ζουν στις **Η.Π.Α.** και στην **Ισπανία** για το έτος 1990. Τα αποτελέσματα δείχνουν σημαντικά υψηλότερη φορολογική συνείδηση των κατοίκων των Η.Π.Α. σε σύγκριση με αυτών της Ισπανίας. Χρησιμοποιούνται στοιχεία από το World Values Survey (WVS) του έτους 1990. Επεκτείνοντας την έρευνα σε 14 ακόμα χώρες της Ευρώπης, διαπιστώνεται ότι **η Ελβετία και η Αυστρία** εμφανίζουν επίσης πολύ υψηλή επίδοση φορολογικής συνείδησης. Διαπιστώνεται τέλος έντονη αρνητική συσχέτιση μεταξύ της παραοικονομίας και της φορολογικής ηθικής σε αυτές τις χώρες που επιχειρήθηκε η έρευνα.

- Ο **McGee (2014)** προέβη σε μελέτη προκειμένου να διαπιστώσει τον βαθμό φορολογικής συνείδησης των πολιτών της **Κίνας**. Η έρευνα βασίστηκε σε δεδομένα του World Value Surveys στην έκτη έκδοση του **2012**. Η κλασική ερώτηση στην οποία απαντούν οι πολίτες μεταξύ των άλλων αφορά το πόσο δικαιολογημένη είναι η απόφαση ενός ατόμου στην φοροδιαφυγή με κλίμακα 1 έως 10 όπου 1 σημαίνει ότι δεν είναι ποτέ δικαιολογημένη η απόφαση να φοροδιαφύγει κάποιος και 10 ότι είναι πάντοτε δικαιολογημένη. Η έρευνα δείχνει αρχικά το ποσοστό αυτών που απαντούν στην ερώτηση σε κάθε κλίμακα και κατά δεύτερο γίνεται μία σύγκριση με το μέσο όρο της συνολικής βαθμολογίας σε σχέση με άλλες χώρες όπου ακολουθήθηκε η ίδια διαδικασία σε ένα δείγμα των πολιτών τους. Τα αποτελέσματα αναφορικά με το μέγεθος της φορολογικής συνείδησης δίδονται από τον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 13.1

ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΤΗΣ ΚΙΝΑΣ

Δικαιολόγηση φοροδιαφυγής	Αριθμός απαντήσεων	Ποσοστιαία έκφραση των απαντήσεων
1 Never Justifiable	998	53,0%
2	343	18,2%
3	236	12,5%
4	95	5,0%
5	71	3,8%
6	54	2,9%
7	34	1,8%
8	27	1,4%
9	13	0,7%
10 Always Justifiable	13	0,7%
Σύνολο απαντήσεων	1884	100%
Μέσος Όρος	2,21	
Διακύμανση SD	1,84	

Από την ανάλυση των πιο πάνω δεδομένων βλέπουμε ότι ο κινέζικος πληθυσμός είναι γενικά αντίθετος με την φοροδιαφυγή. Παρόλαυτα μόνο το 53% εκτιμά ότι η φοροδιαφυγή δεν είναι ποτέ δικαιολογημένη. Στην παρούσα έρευνα δεν μελετάται ο λόγος της αντίθεσης ή μη περί της δικαιολόγησης της φοροδιαφυγής, αλλά μόνον ο

βαθμός αντίθεσης ή δικαιολόγησης. Επιπρόσθετα ο μέσος όρος της συνολικής βαθμολογίας είναι **2,21**.

- Στην ίδια μελέτη ο **McGee (2014)** συγκρίνει τους μέσους όρους των απαντήσεων που δίνονται από πολίτες άλλων κρατών η οποία λαμβάνει χώρα με την ίδια ακριβώς μέθοδο και για το ίδιο χρονικό διάστημα. Σύμφωνα λοιπόν με τα ευρήματα της μελέτης **η χώρα με την μεγαλύτερη φορολογική συνείδηση είναι η Ιαπωνία με μέσο όρο 1,31 ακολουθούμενη από την Αίγυπτο, την Κολομβία, την Ολλανδία και τις Η.Π.Α.** Στην τελευταία θέση βρίσκεται η **Ουκρανία** με μέσο όρο **2,59**. Η Κίνα βρίσκεται στην προτελευταία θέση μπροστά μόνο από την Ουκρανία. Τέλος ο McGee προβαίνει και σε μια διαχρονική ανάλυση της φορολογικής συνείδησης των Κινέζων πολιτών κατά τη διάρκεια μιας μεγάλης περιόδου. Η σύγκριση αφορά στους μέσους όρους στην Κίνα όπου διαπιστώνεται ότι από το 1990 μέχρι το 2012 οι Κινέζοι πολίτες αυξάνουν τον μέσο όρο τους (από το 1,54 έως το 2,21). Αυτό δείχνει ότι με το πέρασμα του χρόνου ο Κινέζικος πληθυσμός έχει την τάση να εμφανίζει μικρότερη φορολογική συνείδηση. Η τάση αυτή θα μπορούσε να εξηγηθεί εν μέρει στο γεγονός ότι η Κίνα έχει απωλέσει τις όποιες δημοκρατικές αξίες είχε στα προηγούμενα χρόνια και θεωρείται πλέον ένα αυταρχικό καθεστώς. Όπως έχουμε δει στο 12^ο κεφάλαιο και ιδιαίτερα στην βιβλιογραφική ανασκόπηση αυτού, υπάρχει έντονα θετική συσχέτιση μεταξύ δημοκρατικών θεσμών και φορολογικής συνείδησης των πολιτών μιας χώρας. Αντιστρόφως όσο χαμηλότερη είναι η ποιότητα της δημοκρατίας τόσο χαμηλότερη εμφανίζεται η φορολογική συνείδηση των πολιτών.
- Οι **Martinez – Vazquez & Torgler (2009)** προβαίνουν σε μελέτη της φορολογικής συνείδησης των κατοίκων της χώρας της **Ισπανίας** σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, προσπαθώντας να εξηγήσουν εάν οι μεταβολές σε πολιτικό επίπεδο (Κατάργηση της Δικτατορίας του Φράγκο, Είσοδος της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα καθώς και Μεταρρυθμίσεις στο εσωτερικό της χώρας) έχουν επηρεάσει το επίπεδο φορολογικής συνείδησης των κατοίκων της Ισπανίας. Χρησιμοποιούνται δεδομένα από το WVS και το EVS για τις περιόδους **1981, 1990, 1995 και 1999/2000**. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υπάρχει σαφής και έντονη αύξηση της φορολογικής ηθικής μεταξύ των ετών 1981 και 1990 και ακόμα μεγαλύτερη αύξηση μεταξύ των ετών 1990 και 1995. Από την άλλη πλευρά παρατηρείται πτώση της φορολογικής ηθικής των πολιτών της Ισπανίας μεταξύ των περιόδων 1995 και 1999/2000. Οι πιο πάνω εκτιμήσεις υποστηρίζουν ότι οι

μεταβολές στη φορολογική συνείδηση και κυρίως η αύξηση αυτής οφείλεται πρωτίστως σε μεταρρυθμίσεις που έλαβαν χώρα στην Ισπανία και συμπεριλαμβάνουν την φορολογική πολιτική και την φορολογική διοίκηση. Επιπρόσθετα κοινωνικές μεταβλητές, όπως η ενδυνάμωση του ρόλου των κοινωνικών νορμών, αξιών και κανόνων παίζουν σημαντικό ρόλο στην αύξηση της φορολογικής συνείδησης, δεδομένου ότι η Ισπανία πέρασε από μια στυγνή και πολυτάραχη δικτατορία σε μια δημοκρατία, εντός της οποίας ο λαός έβλεπε ότι είχε έναν σημαντικό λόγο στα κοινά και ως εκ τούτου ήταν πρόθυμος να συμβάλει με κάθε μέσο στην διατήρηση αυτού του καθεστώτος. Βλέπουμε επίσης ότι η προσωπική ικανοποίηση σχετίζεται θετικά με την φορολογική ηθική κάτι που επιβεβαιώνει την αλλαγή της πολιτικής κατάστασης της χώρας. Περαιτέρω η είσοδος της Ισπανίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (νυν Ευρωπαϊκή Ένωση), είχε θετικό αντίκτυπο στην οικονομία της χώρας δεδομένου ότι υπήρξαν μεγάλες οικονομικές ενισχύσεις στο κράτος προκειμένου να έλθει σε οικονομική σύγκλιση με τα κράτη που ήδη είχαν ενταχθεί στην Ε.Ε. όπως η Γερμανία, η Γαλλία, η Ιταλία και η Μ. Βρετανία. Από την άλλη πλευρά η πτώση της φορολογικής συνείδησης κατά την περίοδο από το 1995 έως το 1999/2000 μπορεί να ερμηνευθεί από το γεγονός ότι υπήρξαν μεταβολές σε επίπεδο θεσμών αλλά και σε επίπεδο οικονομίας, οι οποίες ήταν εις βάρος των πολιτών της Ισπανίας, όπως η αύξηση της διαφθοράς στο δημόσιο τομέα, η αντίληψη ότι η φορολογία δεν κατανέμεται δίκαια στους πολίτες της χώρας καθώς και η αύξηση της ανεργίας.

- Οι **Cnogorac M & Lago Penas S. (2020)** εξετάζουν του παράγοντες που επηρεάζουν την φορολογική ηθική **στις χώρες της πρώην Γιουγκοσλαβίας.** Η περίοδος μετάβασης από την οικονομία του υπαρκτού σοσιαλισμού στην ελεύθερη οικονομία επέφερε μεγάλες μεταβολές τόσο στο επίπεδο των πολιτικών και οικονομικών θεσμών όσο και στο νομοθετικό έργο των νέων κρατών που δημιουργήθηκαν από την διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Η φορολογική νομοθεσία επηρεάστηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό αφού δημιουργήθηκαν νέοι οικονομικοί θεσμοί που επέτρεπαν μεγαλύτερη οικονομική ελευθερία που είχαν οι πολίτες μετά την πτώση της ενωμένης Γιουγκοσλαβίας. Όλα αυτά έγιναν πολύ γρήγορα και σε αρκετές περιπτώσεις υπήρξαν άγριες πολεμικές συγκρούσεις με πολύ δυσάρεστες επιπτώσεις στους κατοίκους της πρώην Γιουγκοσλαβικής δημοκρατίας. Το χρονικό διάστημα μέχρι την πλήρη εγκαθίδρυση μίας φορολογικής διοίκησης σε πλήρη λειτουργία και μιας σταθερής πολιτικής βάσης

σε κάθε νέο κράτος, έδωσε πολλές ευκαιρίες στους κατοίκους των νέων χωρών να προβούν σε πράξεις φοροδιαφυγής. Με άλλα λόγια η συγκεκριμένη περιοχή χαρακτηρίζεται από υψηλή παραοικονομία και χαμηλή φορολογική συνείδηση, πράγμα που οφείλεται στην αργή μετάβαση από ένα ελεγχόμενο οικονομικό σύστημα σε ένα φιλελεύθερο αντίστοιχό του. Έτσι λοιπόν δεν αποτελεί έκπληξη ότι σε αυτές οι χώρες υπάρχει μεγάλο ποσοστό φοροδιαφυγής και παραοικονομίας σε σύγκριση με τις χώρες της Ε.Ε.

Οι Cnogorac M & Lago Penas S. (2020) χρησιμοποίησαν στοιχεία από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών (European Value Survey) με στοιχεία του έτους 2008, προκειμένου να αντλήσουν τα δεδομένα της εξαρτημένης μεταβλητής που είναι η φορολογική ηθική μέσω της ερώτησης που αναφέρεται σε όλες τις συγκεκριμένες έρευνες. Η ερώτηση είναι η παρακάτω:

«Πείτε μας για κάθε μια από τις παρακάτω δηλώσεις εάν πιστεύεται ότι μπορεί να είναι απολύτως δικαιολογημένες, ποτέ δικαιολογημένες ή κάτι ενδιάμεσο. Το να μην πληρώσεις φόρους εφόσον σου δοθεί η ευκαιρία» Οι απαντήσεις δίνονται σε μια κλίμακα 10 μονάδων όπου το 10 αντιστοιχεί στην δήλωση ότι η φοροδιαφυγή δεν είναι ποτέ δικαιολογημένη και το 1 στη δήλωση ότι η φοροδιαφυγή είναι πάντοτε δικαιολογημένη. Μετά την συγκέντρωση των δεδομένων, αυτά γίνεται επανακωδικοποίηση αυτών σε νέα κλίμακα από το 1 έως το 3 όπου το 1 δηλώνει ότι η φοροδιαφυγή είναι πάντοτε δικαιολογημένη, το 2 δηλώνει ότι η φοροδιαφυγή είναι πάντοτε δικαιολογημένη και το 3 καλύπτει όλες τις ενδιάμεσες περιπτώσεις που δικαιολογούν κάποιες φορές την φοροδιαφυγή (κλίμακα 2-9)¹³⁰

Για τις εξαρτημένες μεταβλητές χρησιμοποιούνται δημογραφικοί παράγοντες, όπως το φύλο, η ηλικία και η εκπαίδευση των ερωτώμενων, το είδος της επαγγελματικής διάρθρωσης (ελεύθεροι επαγγελματίες, μισθωτοί πλήρους απασχόλησης μισθωτοί μερικής απασχόλησης, επιχειρηματίες κ.λ.π). Επίσης για την θρησκευτική πίστη ως ανεξάρτητη μεταβλητή χρησιμοποιείται η ερώτηση με κλίμακα 1-4 όπου εάν 4 αντιστοιχεί στη δήλωση «η θρησκεία είναι πολύ σημαντική για τη ζωή μου και 1 καθόλου σημαντική. Εξετάζονται επίσης μεταβλητές όπως το εισόδημα, η υπερηφάνεια για το έθνος που ανήκει ο ερωτώμενος, η διαφθορά. Η ιδιαιτερότητα της μελέτης αφορά κυρίως στο ότι

¹³⁰ Σε αντίστοιχες μελέτες του Torgler η επανακωδικοποίηση περιέχει 4 βαθμούς από το 0 έως το 3 ή από το 1 έως το 4. Στην παρούσα διατριβή χρησιμοποιείται η επανακωδικοποίηση του Torgler ενώ η κλίμακα της ερώτησης για την φορολογική συνείδηση είναι επταβάθμια (από 1 έως 7).

ασχολείται με συνδυασμό συναφών μεταβλητών (contextual variables), όπως είναι το φορολογικό βάρος που αποτελεί έναν συνδυασμό φορολογικής επιβάρυνσης του ερωτώμενου και συνδυάζει κάθε είδος φόρου όπως την φορολογία εισοδήματος, τους φορολογικούς συντελεστές, το ύψος του ΦΠΑ και τις μεταβολές στους άμεσους και έμμεσους φόρους. Τέλος μια καινοτόμα επιστημονική υπόθεση που διενεργείται μέσω της έρευνας είναι η επιρροή της φορολογικής συνείδησης στον δείκτη οικονομικής ελευθερίας (index of economic freedom).

Αναφορικά με τις συναφείς μεταβλητές η έρευνα έδειξε ότι μία αύξηση στη φορολογική επιβάρυνση συνολικά και ιδιαίτερα στην άμεση φορολογία επηρεάζει αρνητικά την φορολογική συνείδηση των πολιτών. Επιπρόσθετα η φορολογική ηθική σχετίζεται αρνητικά με το εισόδημα των πολιτών. Δηλαδή όσο αυξάνει το εισόδημα τόσο χαμηλότερη είναι η φορολογική ηθική. Περαιτέρω η αρνητική επίδραση του ατομικού εισοδήματος στην φορολογική ηθική, συνδέεται με θετικό τρόπο όταν υπάρχει μεγαλύτερη οικονομική ελευθερία. Δηλαδή η οικονομική ελευθερία επηρεάζει θετικά την φορολογική ηθική και τα άτομα με υψηλό εισόδημα τείνουν να εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική ηθική παρά την αρχική τους τοποθέτηση. Ο συνδυασμός των μεταβλητών μπορεί να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίον σκέφτονται και ενεργούν οι φορολογούμενοι αναφορικά με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις.

Η πιο πάνω έρευνα αλλά και κάθε σχετική έρευνα αυτού του ερωτηματολογίου θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με κάποια επιφύλαξη δεδομένου ότι ο πολίτης καλείται να εκφράσει την γνώμη του για το εάν και πότε η φοροδιαφυγή είναι μια πράξη ηθική. Τα πραγματικά περιστατικά πολλές φορές είναι διαφορετικά. Λ.χ. οι Έλληνες πολίτες εκφράζουν την αντίθεσή τους στην φοροδιαφυγή σε πολλές περιπτώσεις, αλλά και την συμφωνία τους σε κάποιες άλλες. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι οι λόγοι για τους οποίους κάποιος μπορεί να προβαίνει σε πράξεις φορολογικής συμμόρφωσης ή μη, και σε αυτή τη περίπτωση το ερωτηματολόγιο είναι αρκετά κατατοπιστικό.

13.5 Η σημασία της θρησκευτικής πίστης

Ένα άλλο ζήτημα εξίσου σημαντικό για την διερεύνηση της φορολογικής ηθικής αποτελεί η σημασία που αποδίδεται στην θρησκευτική πίστη. Η θρησκεία και η

θρησκευτική πίστη μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως proxy μεταβλητή για χαρακτηριστικά των ατόμων όπως είναι η εργατικότητα, η ηθική, η εμπιστοσύνη και η ανθεκτικότητα. **(La Porta και άλλοι 1999)** Η θεωρία υποστηρίζει ότι άτομα θρησκευόμενα έχουν τη τάση να σέβονται και να εκτιμούν τόσο τους νόμους όσο και την δημόσια εξουσία. Συνεπώς άτομα με αυξημένες θρησκευτικές πεποιθήσεις με υψηλότερα θρησκευτικά ιδανικά και πιστεύω, έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμφανίσουν υψηλότερη φορολογική ηθική από τους θρησκευτικά αδιάφορους ή τους άπιστους. Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε επιπρόσθετα και κατά πόσο επηρεάζουν διαφορετικές θρησκείες την φορολογική συνείδηση των ανθρώπων.

Σε γενικές γραμμές η θρησκεία μπορεί να δημιουργήσει στον άνθρωπο συνθήκες αφοσίωσης απέναντι σε κάτι που πιστεύει και ως εκ τούτου να προσπαθεί να ασπαστεί όλες τις αρχές που πρεσβεύει η εκάστοτε θρησκεία. Θρησκευόμενος άνθρωπος είναι ο πιστός στο δόγμα την θρησκευτικής πίστης του. Σε γενικές γραμμές οι Πιστοί προσπαθούν να τηρούν τις παραδόσεις της πίστης τους αλλά και τις ηθικές επιταγές που αυτή επιβάλλει. Το ερώτημα που μας απασχολεί εδώ είναι το κατά πόσο η πληρωμή φόρων απέναντι στο κράτος αποτελεί μία ηθική επιταγή που επιβάλλει η θρησκεία και επομένως αποτελεί ηθικό κανόνα. Το δε αντίστροφο ερώτημα είναι κατά πόσο η προσφυγή στην φοροδιαφυγή και γενικότερα η εκούσια έλλειψη φορολογικής συμμόρφωσης αποτελεί αμαρτία ή εν πάση περιπτώσει παράβαση του δόγματος της θρησκευτικής πίστης.

Οι θρησκείες επιδιώκουν να δημιουργήσουν αφοσίωση σε αξίες, ανιδιοτελή συμπεριφορά, την τήρηση των θρησκευτικών εντολών, καθώς και την τήρηση εθίμων αναφορικά με το εκάστοτε θρησκευτικό δόγμα. Τα θρησκευόμενα άτομα έχουν μάθει να υπακούουν σε κοινές αξίες, να αφοσιώνονται στο Υπέρτατο Ον, και να προσπαθούν να είναι ταπεινοί απέναντι στο Θεό. Επιπρόσθετα ιδιαίτερα αναφορικά με την Χριστιανική Θρησκεία ο ίδιος ο Ιησούς προέτρεψε τους μαθητές τους να δίνουν πράγματα στους συνανθρώπους που έχουν λιγότερα από αυτούς.

Ένας από τους πρωτεργάτες της επιστημονικής σχέσης μεταξύ φορολογικής ηθικής και ηθικής – θρησκευτικής υποχρέωσης πληρωμής φόρων ήταν ο **Martin Crowe**, ο οποίος εκπόνηση διδακτορική διατριβή με θέμα «**Η ηθική υποχρέωση της πληρωμής δίκαιων φόρων**». Το θέμα της δικαιοσύνης των φόρων είναι μια άλλη

παράμετρος που θα συζητηθεί σε άλλο τμήμα της διατριβής. Σε γενικές γραμμές διαπίστωσε ότι με βάση τη Χριστιανική Θρησκεία, η μη πληρωμή φόρων είναι αμαρτία όπως αμαρτίες είναι και οι πράξεις που βρίσκονται στο κοινό ποινικό δίκαιο.

Για να έχουμε μια ολοκληρωμένη άποψη σχετικά με την σημασία της θρησκευτικής πίστης στην διαμόρφωση φορολογικής συνείδησης, θα πρέπει να δούμε αναλυτικά τι πρεσβεύει η κάθε θρησκεία για το ζήτημα αυτό. Επιπρόσθετα θα παρουσιάσουμε εμπειρικές μελέτες που δείχνουν εάν η θρησκεία παίζει ρόλο στην θετική φορολογική συνείδηση των ατόμων καθώς επίσης και εάν υπάρχουν θρησκείες που έχουν περισσότερο σκληρές ή χαλαρές απόψεις πάνω σε αυτό το θέμα.

- Ο **Martin Crowe (1944)** στη διδακτορική του διατριβή κατέληξε στους κυριότερους λόγους για τους οποίους οι πολίτες ενός κράτους δεν φορολογούνται πλήρως με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Οι κυριότεροι λόγοι είναι γιατί υπάρχει διαφθορά στις κυβερνήσεις, οι φορολογικοί συντελεστές είναι πολύ υψηλοί, το φορολογικό σύστημα είναι άδικο και τα φορολογικά έσοδα αχρηστεύουν την αξία τους αφού δεν χρησιμοποιούνται για τους επιθυμητούς κοινωνικούς σκοπούς ως δημόσιες δαπάνες και δημόσια έξοδα. Τα άτομα που δεν λαμβάνουν κάποια επιδόματα ή πλεονεκτήματα από το κράτος δεν έχουν λόγο να πληρώνουν φόρους.

Η συγκεκριμένη ενότητα είναι πολύ σημαντική γιατί εκτιμούμε ότι το πόσο μεγάλη βαρύτητα δίνει σε αυτήν το μεγαλύτερο πλήθος των ανθρώπων, σε κάθε γωνιά του πλανήτη, οπότε θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε:

1. εάν μια συμπεριφορά (αντικοινωνική όπως χαρακτηρίζεται η φοροδιαφυγή), επικροτείται ή επιδοκιμάζεται από τις θρησκείες
2. ποιες θρησκείες επιλέγουν μια στάση πιο ήπια και ποιες πιο αυστηρή σχετικά με την καταδίκη πράξεων μη φορολογικής συμμόρφωσης.
3. η θρησκευτική πίστη επηρεάζει την φορολογική συνείδηση ή αποτελεί μεταβλητή όχι στατιστικά σημαντική.

Για να ποσοτικοποιηθεί η θρησκευτική πίστη χρησιμοποιούνται από τη θεωρία διάφορες μεταβλητές, όπως είναι η θρησκευτική εκπαίδευση (χρόνος παρακολούθησης) η συμμετοχή σε θρησκευτικές τελετουργίες, ο εκκλησιασμός, η

ενεργός δράση σε θρησκευτικές δραστηριότητες και οργανισμούς. Χρησιμοποιώντας κάποια στοιχεία από τα παραπάνω λαμβάνουμε proxy μεταβλητή που μας πληροφορεί για την ένταση της θρησκευτικής πίστης ενός ατόμου. Ακολούθως θέτουμε σε αντιστοιχία τη μεταβλητή της φορολογικής ηθικής βάσει του κλασικού ερωτήματος που έχει αναφερθεί παραπάνω. Με τη μέθοδο του ερωτηματολογίου μπορούμε να διαπιστώσουμε εάν η θρησκευτική πίστη επηρεάζει θετικά τη φορολογική ηθική όπως υποστηρίζει η θεωρία και αν η συγκεκριμένη μεταβλητή είναι στατιστικά σημαντική.

- Σύμφωνα με τους **Torgler and Schneider (2005)** η εκκλησία αποτελεί θεσμό που προβάλλει ηθικούς περιορισμούς στην κοινότητα και επηρεάζει κατά αυτό τον τρόπο την συνολική τους συμπεριφορά. Μια παράνομη συμπεριφορά και ιδιαίτερα η μη πληρωμή του αναλογούντος φόρου εκτιμάται και ως μη ηθική. Έτσι η Εκκλησία προτάσσει το να πράττουμε σύμφωνα με τις κρατικές επιταγές εφόσον φυσικά αυτές δεν έρχονται σε αντίθεση με το λόγο του θεού. Οπότε η θρησκευτική πίστη επηρεάζει θετικά την φορολογική ηθική των πιστών.
- Ο **Torgler et al (2008)** εκτιμά ότι σε πολλές των περιπτώσεων έχουν πραγματοποιηθεί μελέτες που έχουν οδηγήσει ακριβώς στο ίδιο συμπέρασμα. Ότι δηλαδή η θρησκευτική πίστη επηρεάζει θετικά την φορολογική συνείδηση.
- Ο **Walker (2003)** συμπεραίνει ότι η θρησκευτική εμπειρία είναι σημαντική προκειμένου ένα άτομο να λειτουργεί ηθικά σε όλες τις εκφάνσεις και τις εμπειρίες της ζωής και επομένως και αναφορικά με την φορολογία.
- Ο **Guiso et al (2003)** υποστήριξε ότι γενικά υπάρχει θετική σχέση μεταξύ θρησκείας και εμπιστοσύνης. Η εμπιστοσύνη μπορεί να είναι στον κοινωνικό περίγυρο, στην κυβέρνηση, στο δικαστικό σώμα και στους δημοκρατικούς θεσμούς γενικά. Δεδομένου ότι πλήθος μελετών συμπεριλαμβανομένης και της δικής μας εκτιμά ότι η εμπιστοσύνη στο κοινωνικό περίγυρο και στους δημοκρατικούς θεσμούς επηρεάζουν θετικά την φορολογική συνείδηση των ατόμων, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι και τα θρησκευτικά πιστεύω των ανθρώπων επηρεάζουν θετικά με έμμεσο τρόπο την φορολογική τους συνείδηση.

13.5.1 Η άποψη της Μουσουλμανικής Θρησκείας

Σύμφωνα με την Μουσουλμανική Θρησκεία, οι πιστοί έχουν την υποχρέωση να αποδίδουν ένα μέρος του εισοδήματός τους ως μορφή φιλανθρωπίας σε άτομα με

χαμηλό βιοτικό επίπεδο. Αυτό γίνεται ετησίως βάσει του ισλαμικού νόμου και ονομάζεται Zakat. Το zakat αποτελεί έναν από τους πέντε πυλώνες του Ισλάμ. Οι υπόλοιποι τέσσερις πυλώνες είναι η πίστη, η προσευχή, η νηστεία και το προσκύνημα στην Μέκκα. Η αποφυγή καθήκοντος φιλανθρωπίας αποτελεί αμάρτημα και είναι ηθικά κατακριτέο. Το ερώτημα που ανακύπτει είναι κατά πόσο η φορολογία μπορεί να συγκριθεί με το zakat.¹³¹

Το Ισλάμ παρουσιάζει με κάθε λεπτομέρεια τον τρόπο ζωής που προτείνει και τον διατυπώνει με τις πιο ξεκάθαρες οδηγίες. Κάθε σημαντική ενέργεια έχει κατηγοριοποιηθεί σε μια κλίμακα ξεκινώντας από το απαγορευμένο, και μέσω του αδιάφορου φτάνει στο υποχρεωτικό. Σύμφωνα με τις αρχές του Ισλάμ, ο θεός έχει αποκαλυφθεί στον άνθρωπο σε τέσσερα στάδια. Στον Αβραάμ ο θεός αποκάλυψε την αλήθεια του μονοθεϊσμού, στον Μωυσή έστειλε τις δέκα εντολές και στον Ιησού τον Χρυσό Κανόνα. Απέμεινε το ερώτημα τι απαιτεί ο Χρυσός Κανόνας από τους πιστούς και σε ποιο βιβλίο θα πρέπει η τελευταίοι να ανατρέξουν για να διατρανώσουν την πίστη τους. Οι οδηγίες προς τους πιστούς δόθηκαν με κάθε λεπτομέρεια από τον τελευταίο προφήτη τον Μωάμεθ μέσα από τη συγγραφή του Κορανίου. Το Κοράνι λοιπόν αποτελεί το βασικό θρησκευτικό βιβλίο που ακολουθούν όλοι οι μουσουλμάνοι ανεξαρτήτως των ιδιαίτερων στοιχείων που μπορεί να έχουν και ανεξαρτήτως των διαφωνιών που εντοπίζονται σε πολλές ομάδες μουσουλμάνων.¹³²

Εδώ μπορεί να αναφερθεί ότι στο βαθμό που τα έσοδα από το κράτος βοηθούν στην αναδιανομή εισοδημάτων και γενικότερα στο γενικό καλό όλου του πληθυσμού του κράτους, τότε η άρνηση πληρωμής φόρου ή η απόκρυψη εισοδήματος ή άλλης φορολογητέας ύλης, είναι μια πράξη κατακριτέα από το Ισλάμ και για το λόγο αυτό θεωρείται αμαρτία. Εάν όμως υπάρχουν υποθέσεις διαφθοράς δημοσίων

¹³¹ Το zakat είναι ο τρίτος στύλος του Ισλάμ. Σύμφωνα με αυτόν όσοι έχουν οικονομική άνεση πρέπει να προσφέρουν κάθε χρόνο το 2,5% των υπάρχοντων τους στους φτωχούς. Αποδέκτες της φιλανθρωπίας είναι άτομα που ζουν σε ανέχεια, δηλαδή πολύ φτωχοί άνθρωποι, καθώς και δούλοι. Η λέξη zakat μπορεί να οριστεί ως κάθαρση και ανάπτυξη, διότι επιτρέπει σε ένα άτομο να επιτύχει ισορροπία και ενθαρρύνει νέα ανάπτυξη. Η αρχή της γνώσης ότι όλα τα πράγματα ανήκουν στο Θεό είναι απαραίτητη για τον καθαρισμό και την ανάπτυξη. Η zakat είναι υποχρεωτική για όλους τους μουσουλμάνους που είναι σε θέση να το πράξουν. Είναι η προσωπική ευθύνη του κάθε μουσουλμάνου να διευκολύνει την οικονομική δυσπραγία των άλλων και να αγωνιστεί για την εξάλειψη των ανισοτήτων. Ένας μουσουλμάνος μπορεί επίσης να δωρίσει περισσότερα ως μια πράξη εθελούσιας φιλανθρωπίας (σάντακα).

¹³² Huston S. (1994) “The Illustrated World’s Religions: A Guide to our Wisdom Traditions” Labyrinth Publishing Ltd p. 160

αξιωματούχων ή εάν προστατεύεται συγκεκριμένη ομάδα παραγωγών από τα δημόσια έσοδα, τότε η φοροδιαφυγή δεν θεωρείται αμαρτία και δεν είναι κατακριτέα από τον Ισλαμικό νόμο.

Όμως οι απόψεις του Ισλάμ απέναντι στους φόρους δεν είναι οι ίδιες για όλα τα κράτη. Λ.χ. στην Σαουδική Αραβία οι ντόπιοι δεν πληρώνουν φόρο εισοδήματος, ενώ το μεγαλύτερο φορολογικό βάρος επωμίζονται οι ξένοι, οι αλλοδαποί που είναι συνήθως εργαζόμενοι και φυσικά, έχουν πλήθος άλλες υποχρεώσεις που δεν επιβάλλονται στους πολίτες της Σαουδικής Αραβίας. Από την άλλη μεριά στο Κατάρ υποστηρίζεται ότι εάν οι φόροι κατανέμονται δίκαια θα πρέπει οι πολίτες να τους πληρώνουν στο ακέραιο, αλλά εάν είναι άδικοι, τότε η αποφυγή τους είναι επιτρεπτή. **(Al Traffi και A. Jabbar, 2015).**

Σύμφωνα με τον **Julili (2012)** και την επεξήγηση του Ισλαμικού νόμου υπάρχει απόλυτο καθήκον να πληρώνονται όλοι οι φόροι, υπό την προϋπόθεση ότι η κυβέρνηση έχει υιοθετήσει πλήρως το νόμο της *Saria*, διότι σε αυτή την περίπτωση ο *Αλλάχ* είναι ο πραγματικός φορολογικός εισπράκτορας. Στις περιπτώσεις όπου η κυβέρνηση δεν ακολουθά το νόμο της *Saria*, τα καθήκοντα περί πληρωμής φόρου γίνονται πιο ελαστικά. Δηλαδή μπορεί να δικαιολογηθεί εν μέρει μερική μη φορολογική συμμόρφωση του ατόμου.

Στις περισσότερες ισλαμικές χώρες πάντως δε μπορούμε να μιλούμε για κοσμικό κράτος, δηλαδή δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ κράτους και θρησκείας. Οπότε στο βαθμό που ένας νόμος επιβάλλεται από το Ισλάμ, ταυτόχρονα είναι νόμος του κράτους και αντίστροφα ένας κρατικός νόμος δε μπορεί να έρχεται σε αντιπαράθεση με το Κοράνι και τα ιερά βιβλία του Ισλάμ. Ας μην ξεχνούμε ότι όταν ο Μωάμεθ έγραψε το κοράνι δεν υπήρχε ο θεσμός της υποχρέωσης φορολογίας. Από την άλλη μεριά η έννοια της φιλανθρωπίας (zakat) αποτελεί έναν θεμελιώδη θεσμό της Μουσουλμανικής Θρησκείας

13.5.2 Η άποψη της Εβραϊκής Θρησκείας

Το **Halakhah** αποτελεί το σύνολο των Ιουδαϊκών νόμων. Πρόκειται για το συλλογικό σώμα των εβραϊκών θρησκευτικών νόμων που προέρχεται από την γραπτή και

προφορική Τορά.¹³³ Βασίζεται σε βιβλικές εντολές καθώς και μεταγενέστερους Ταλμουδικούς και Ραβινικούς νόμους και τα έθιμα και τις παραδόσεις που συγκεντρώθηκαν σε πολλά βιβλία όπως το "Shulchan Aruch". Το Halakhah μεταφράζεται συχνά ως "εβραϊκός νόμος", αν και μια πιο κυριολεκτική μετάφραση του μπορεί να είναι "ο τρόπος συμπεριφοράς" ή "ο τρόπος του περπατήματος". Η λέξη προέρχεται από τη ρίζα που σημαίνει «να συμπεριφέρομαι» (επίσης «να πηγαίνω» ή «να περπατώ»). Το Halakhah όχι μόνο καθοδηγεί θρησκευτικές πρακτικές και πεποιθήσεις, καθοδηγεί επίσης πολλές πτυχές της καθημερινής ζωής. Ορισμένοι άρχισαν να βλέπουν τη Halakhah ως λιγότερο δεσμευτική στην καθημερινή ζωή, επειδή βασίζεται στη ραβινική ερμηνεία, σε αντίθεση με το έγκυρο, κανονικό κείμενο που καταγράφεται στην Εβραϊκή Βίβλο. Σύμφωνα με το σύγχρονο ισραηλινό, ορισμένοι τομείς της ισραηλινής νομοθεσίας για την οικογενειακή και προσωπική κατάσταση είναι υπό την εξουσία των ραβινικών δικαστηρίων, επομένως αντιμετωπίζονται σύμφωνα με το Halakhah.

Σύμφωνα με τα όσα προτάσσουν τα ιερά κείμενα της Εβραϊκής Θρησκείας προκύπτει ότι υπάρχει ηθική υποχρέωση για τα μέλη της εβραϊκής θρησκείας να συμβάλλουν με την πληρωμή φόρων σε ένα δυνατό εβραϊκό κράτος. Άλλωστε οι Εβραίοι αλληλοϋποστηρίζονται σε κάθε γωνιά του κόσμου οι δε εύποροι βοηθούν την εβραϊκή κοινότητα η οποία έχει σχηματίσει στο κράτος των Η.Π.Α ένα από τα πιο δυνατά lobby. Πέραν του θρησκευτικού νόμου, υπάρχει πάντα η πολύ δυνατή κουλτούρα ενότητας του Εβραϊκού Πολιτισμού που πηγάζει από την θρησκεία, η οποία καθορίζει την πληρωμή φόρων ως μια απολύτως κοινωνική και αποδεκτή συμπεριφορά.¹³⁴

Αντιθέτως η μη πληρωμή φόρου για τους Εβραίους ισοδυναμεί με κλοπή και φυσικά απαγορεύεται και επισύρει νομικές και ηθικές – κοινωνικές κυρώσεις. Η φιλοσοφία της Εβραϊκής Θρησκείας έγκειται στο ότι η φοροδιαφυγή ισοδυναμεί με απάτη και ως εκ τούτου δύναται να οδηγήσει το άτομο σε διάβρωση της ηθικής του και σε άλλους τομείς κάτι που είναι κατακριτέο από την Ιουδαϊκή Θρησκεία. Σύμφωνα με τον

¹³³ Η Τορά ονομάζεται στον Ιουδαϊσμό ο Νόμος. Πρόκειται για τις διδασκαλίες που έδωσε ο Μωυσής στους Εβραίους αλλά και στις προφορικές παραδόσεις που αργότερα καταγράφηκαν στο Ταλμούδ και στο Μιδρά που είναι μέρος του Εβραϊκού Νόμου.

¹³⁴ Βλ. McGee R.W. (1999) "Is it unethical to evade taxes in an evil or corrupt state? A look at Jewish, Christian, Muslim, Mormon and Baha'i perspectives". Journal of Accounting, Ethics and Public Policy

McGee (1999) η φοροδιαφυγή είναι για τους Εβραίους πιο σοβαρή από την ιδιωτική κλοπή ή απάτη και για αυτό το λόγο θα πρέπει να τιμωρείται αυστηρά.

Ο **Ιουδαϊσμός** έχει θέσει τα θεμέλια για την κοινωνική συνείδηση, η οποία υπήρξε ορόσημο για την ανάπτυξη του Δυτικού Πολιτισμού. Η μοναδικότητα του Εβραϊκού γένους μέσα από την θρησκεία, ενεργοποιεί κάθε άτομο μέλος αυτής της ιδιόμορφης ομάδας, κάθε μέλος της θρησκείας να ζει και εργάζεται αγόγγυστα για την εξύψωση του λαού του. Δεν είναι τυχαίο ότι μέλη της Εβραϊκής Κοινότητας έχουν προοδεύσει σε κάθε τομέα της οικονομίας και της επιστήμης.

Σύμφωνα με τον **McGee (2014)**, η Ιουδαϊκή θρησκεία δίνει τουλάχιστον τρεις λόγους για τους οποίους η φοροδιαφυγή απαγορεύεται ως ανήθικη:

1. Ο νόμος είναι νόμος και πρέπει να τον υπακούει ο κάθε πολίτης.
2. Κάποιος μπορεί να κάνει οτιδήποτε που να υποτιμάει κάποιον άλλον Εβραίο. Η φοροδιαφυγή δημιουργεί μια κακή συμπεριφορά στους Εβραίους απέναντι στο κοινωνικό σύνολο. Για το λόγο αυτό κανένας δε πρέπει να φοροδιαφεύγει.
3. Εάν κάποιος φοροδιαφύγει, είναι πιθανό να καταλήξει στη φυλακή αφού διέπραξε αξιόποινη πράξη, που σημαίνει ότι να εκτελέσει μια σωστή εργασία και γενικότερα οι αξιόποινες πράξεις δεν πρέπει να εκτελούνται από ευσεβείς πολίτες.¹³⁵

13.5.3 Η άποψη της Χριστιανικής Θρησκείας.

- Με το αντικείμενο της επιρροής της θρησκευτικής θρησκείας του Καθολικισμού στην φορολογική ηθική, ασχολήθηκε ο **Martin Crowe**, όπου έγραψε διδακτορική διατριβή με θέμα «Η ηθική υποχρέωση πληρωμής δίκαιων φόρων». Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι ότι δεν πρέπει ποτέ κανένας να αποφεύγει την φορολογία και την πληρωμή των φόρων που είναι δίκαιοι. Κατά συνέπεια η μη πληρωμή δίκαιων φόρων αφορά αμάρτημα και παρομοιάζεται με μια από τις δέκα εντολές που επιβάλλει στους πιστούς να μην κλέψουν.

¹³⁵ McGee R. (2014) “The ethics of tax evasion “A case study of Brazil” in Handbook of Research on Economic Growth and Technological Change in Latin America. Business Science Reference

Ουσιαστικά η μη πληρωμή δίκαιου φόρου ταυτίζεται με κλοπή. Το ζητούμενο όμως είναι πως ένας φόρος κρίνεται δίκαιος και τι θα γίνει με τους φόρους που δεν πληρώνονται επειδή οι φορολογούμενοι θεωρούν ότι τους επιβάλλονται άδιστα.

- Ο **Kirchgassner (1999)** διατυπώνει την άποψη ότι στα Βόρεια κράτη της Ευρώπης, σε αντίθεση με τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη του νότου, η πολιτεία και η θρησκευτική εξουσία διακατέχονταν από ένα άτομο. Οι προσβολές εναντίον του κράτους αποτελούσαν παράλληλα και προσβολές εναντίον της Εκκλησίας. Κατά αυτόν τον τρόπο τα άτομα που έχουν ανατραφεί από τις χώρες του Ευρωπαϊκού Βορρά έχουν μεγαλύτερους περιορισμούς στο να φοροδιαφύγουν αφού κάτι τέτοιο εκλαμβάνεται περισσότερο ως θρησκευτικό αμάρτημα.¹³⁶

13.5.4. Εμπειρικές μελέτες επιρροής της Θρησκευτικής Πίστης στην φορολογική συνείδηση των ατόμων.

- Ο **Bilgin (2014)** διερεύνησε τους παράγοντες που επηρεάζουν την φορολογική ηθική στις χώρες της Ισπανίας και Τουρκίας. Αναφορικά με την θρησκευτική πίστη, η έρευνα έδειξε ότι υπάρχει έντονα θετική σχέση μεταξύ ατόμων με έντονα θρησκευτικά πιστεύω και φορολογική ηθικής για την χώρα της **Τουρκίας**. Στο ίδιο αποτέλεσμα κατέληξε ο εν λόγω ερευνητής εξετάζοντας δεδομένα για την χώρα της **Ισπανίας**. Παρομοίως και για την χώρα της Ισπανίας η έννοια της θρησκευτικότητας των ατόμων επηρεάζει θετικά την φορολογική τους συνείδηση σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.
- Ο **Torgler (2002)** διερευνώντας τους βασικούς πολιτικούς παράγοντες που επηρεάζουν την φορολογική συνείδηση στην **Ελβετία**, εκτίμησε παράλληλα και την σημασία της θρησκευτικής πίστης ως ανεξάρτητης μεταβλητής

¹³⁶ Οι απόψεις των διαφόρων μελετητών δεν έρχονται πάντοτε σε αρμονία με την άποψη του ερευνητή. Η θέση του ερευνητή είναι ότι πράγματι υπάρχουν ζητήματα κουλτούρας που έχουν επηρεάσει την διαφορετική προσέγγιση του Ευρωπαϊκού Βορρά και του Ευρωπαϊκού Νότου αναφορικά με την φορολογική ηθική αλλά και αναφορικά με τον διαφορετικό τρόπο που αντιμετωπίζουν το κράτος οι Βόρειες και οι Νότιες χώρες της Ευρώπης. Ενδεχομένως η διαφορά στην θρησκεία (Προτεσταντισμός έναντι Καθολικισμού και Ορθοδοξίας) να έχει παίξει έναν σημαντικό ρόλο, αλλά προσωπική μου άποψη είναι ότι ο Προτεσταντισμός έχει εξελίξει και έχει εξιλεώσει το καπιταλιστικό σύστημα ως το εκλεκτό της θρησκείας με τον άνθρωπο να προσπαθεί να αναδειχθεί στο οικονομικό πεδίο μιας κοινωνίας προκειμένου να αποδείξει ότι αξίζει μια θέση στον παράδεισο. Η άποψη αυτή έχει διατυπωθεί από τον Max Weber και εκτιμώ ότι μπορεί να εξηγήσει σε μεγάλο βαθμό τις διαφορές που δημιουργήθηκαν στο οικονομικό επίπεδο μεταξύ Ευρωπαϊκού Βορρά και Ευρωπαϊκού Νότου.

χρησιμοποιώντας ως proxy μεταβλητή την Συχνότητα της Εκκλησιαστικής παρακολούθησης. Για την έρευνα χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από το WVS και το ISSP για το έτος 1999. Η εμπειρική έρευνα κατέληξε στο ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ θρησκευτικής πίστης και φορολογικής συνείδησης. Δηλαδή όσο μεγαλύτερη ήταν η εκκλησιαστική παρακολούθηση, τόσο υψηλότερη ήταν η φορολογική ηθική των ατόμων. Σε γενικές γραμμές για την εκτίμηση της θρησκευτικής πίστης εφαρμόζεται πολύ συχνά όπως αναφέρθηκε και στην αρχή του κεφαλαίου η συμμετοχή ενός ατόμου στις θρησκευτικές τελετουργίες (Church Attendance).

- **Η Christina Sa και άλλοι (2015)** εξετάζοντας τους παράγοντες που επηρεάζουν την φορολογική ηθική στην **Πορτογαλία** με ένα δείγμα 1553 ατόμων και για το χρονικό διάστημα 2008-2010 λαμβάνοντας στοιχεία από τον Ευρωπαϊκό Ερευνητικό Οργανισμό (**E.V.S**) εξετάζουν μεταξύ των άλλων και **το ρόλο της θρησκευτικής πίστης στην επιρροή της φορολογικής συνείδησης των ατόμων.** Η έρευνα έδειξε ότι η θρησκευτική πίστη επηρεάζει θετικά την φορολογική συνείδηση των ατόμων τόσο άμεσα όσο και έμμεσα μέσα από την εμπιστοσύνη προς το κοινωνικό σύνολο. Σε γενικές γραμμές η θρησκευτική πίστη εμφανίζει μια θετική, στατιστικά σημαντική σχέση με την φορολογική ηθική.

13.6 Η εννοιολογική προσέγγιση της Εθνικής Υπερηφάνειας - Πατριωτισμού

Προκειμένου να διαπιστωθεί εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ πατριωτισμού και φορολογικής συμμόρφωσης θα πρέπει να ορίσουμε την έννοια του πατριωτισμού και να την διακρίνουμε από την έννοια του εθνικισμού.

Πατριωτισμός είναι η απόλυτη πίστη και αφοσίωση ενός ατόμου με τα ιδανικά ενός έθνους στο οποίο ανήκει. Ο πατριωτισμός δε πρέπει να συγχέεται με τον εθνικισμό. Στην τελευταία περίπτωση οι εθνικιστές θεωρούν ότι το έθνος τους είναι καλύτερο και ισχυρότερο από άλλα έθνη αποδίδοντας αυτή την κατάσταση σε γονιδιακή υπεροχή του έθνους τους από άλλα έθνη. Για το λόγο αυτό θα πρέπει οι δύο αυτές έννοιες να διακρίνονται, διότι απλούστατα μπορούν να οδηγήσουν σε τελείως διαφορετικές και επικίνδυνες ενίοτε συμπεριφορές.

Εθνική συνείδηση είναι η επίγνωση των κοινών πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων ενός έθνους που το διαφοροποιούν από τα υπόλοιπα. Οι πολιτιστικές ιδιαιτερότητες περικλείουν το κοινό ιστορικό παρελθόν, τη γλώσσα, την κοινή καταγωγή, θρησκεία και τις κοινωνικές αξίες. Αντί της εθνικής συνείδησης χρησιμοποιείται και ο όρος **υπερηφάνεια** (proud – National Proud). Η εθνική υπερηφάνεια είναι ένα πολύ διαδεδομένο φαινόμενο. Σε γενικές γραμμές κάθε κράτος επιχειρεί να τονώσει το ηθικό των πολιτών του, προκειμένου να νιώθουν εθνικά υπερήφανοι που είναι μέλη του έθνους στο οποίο βρίσκονται. Για το λόγο αυτό και κάθε κράτος διδάσκει την δική του ιστορία και προβάλλει τα θετικά σημεία κυρίως της ιστορίας της χώρας του με απώτερο σκοπό να δημιουργήσει περήφανους ανθρώπους για την καταγωγή τους και για το έθνος στο οποίο έχουν γεννηθεί, έχουν μεγαλώσει και έχουν ανατραφεί. Πολλές φορές βέβαια ορισμένα κράτη μπορεί να φτάσουν σε σημείο να διαστρεβλώσουν κομμάτια της ιστορίας για να προβάλλουν ένα ιδανικό ιστορικό προφίλ της χώρας τους. Η βασική αιτία για το χτίσιμο ενός πατριωτικού προφίλ είναι φυσικά η προάσπιση των συνόρων καθώς και η υποταγή στις κρατικές επιταγές και τους νόμους. Όσο περισσότερο υπερήφανος νιώθει ένας άνθρωπος για τη χώρα του, τόσο μεγαλύτερες υποχωρήσεις είναι διατεθειμένος να κάνει για αυτήν. Σύμφωνα με τον **Tyler (2000)** ο πατριωτισμός αποτελεί μια βάση ενθάρρυνσης συνεργατικής συμπεριφοράς. Ο ίδιος ο Tyler επισημαίνει ότι το συγκεκριμένο συναίσθημα μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σε άλλες περιπτώσεις, όπως είναι διάφορες κοινωνικές ομάδες, ο εργασιακός χώρος και οι αθλητικές ομάδες. Το άτομο νιώθει μεγαλύτερη ασφάλεια όταν γνωρίζει ότι είναι ενταγμένο σε μια κοινωνική ομάδα, μια κοινότητα, έναν οργανισμό. Μπορούμε να παραλληλίσουμε το συναίσθημα της περηφάνιας στο να ανήκει κάποιος λ.χ. σε μια μεγάλη επιχείρηση ως εργαζόμενος ή ως μέτοχος αυτής. Για το λόγο αυτό πολλές εταιρίες προσπαθούν να δημιουργήσουν στενές σχέσεις με τους εργαζόμενούς τους, διότι είναι σαφές και αποδεδειγμένο ότι ένα καλό συνεργατικό και συναδελφικό κλίμα και καλές συνθήκες εργασίας δημιουργούν, πέραν της εταιρικής ευθύνης, και μία αίσθηση ότι ανήκουν σε έναν χώρο και νιώθουν περήφανοι γι' αυτό.

Η υπόθεση που εξετάζεται μέσα από την βιβλιογραφική ανασκόπηση είναι η ακόλουθη: *«Άτομα με αίσθηση εθνικής υπερηφάνειας είναι περισσότερο πιθανό να συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις»*

13.6.1 Εμπειρικές Μελέτες αναφορικά με την ύπαρξη συσχετίσεων μεταξύ πατριωτισμού, και φορολογικής συνείδησης.

- Η Κένυα αποτελεί ένα παράδειγμα όπου η επίσημη κυβέρνηση αναλαμβάνει βραβεύσεις στους πιο «συνεπείς» φορολογούμενους ενώ εντάσσει την φορολογική ηθική και τη φορολογική συμμόρφωση στην έννοια του πατριωτισμού. Το σκεπτικό είναι απλό. Όσο μεγαλύτερα είναι τα δημόσια έσοδα τόσο μικρότερη θα είναι η οικονομική εξάρτηση από ξένες δυνάμεις. Με άλλα λόγια η έννοια της φορολογικής συμμόρφωσης των φορολογούμενων που καταβάλουν εμπρόθεσμα και εις το ακέραιο υψηλή φορολογία ως συνέπεια των υψηλών φορολογητέων εισοδημάτων που δηλώνει, μπορεί να ταυτιστεί με την έννοια του πατριωτισμού. Η συγκεκριμένη πολιτική εφαρμόζεται από τις κρατικές αρχές της Κένυας (**Kenya Revenue Authority - KRA**) από το 2004. Υπάρχει σχετική καμπάνια στα πλαίσια της οποίας πραγματοποιούνται ετησίως εκδηλώσεις και βραβεύσεις των πιο συνεπών φορολογούμενων οι οποίοι αντιμετωπίζονται ως ήρωες από την Κενυάτικη Κυβέρνηση. Η καμπάνια φέρει το τίτλο: «*Πλήρωσε τους φόρους σου με σκοπό την απελευθέρωση της πατρίδας σου*». ¹³⁷
- Σε έρευνα που διεξάχθηκε από τον **Bilgin (2014)** με την χρήση δεδομένων από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Κοινωνικών Αξιών (World Value Surveys) για τις χώρες της Τουρκίας και της Ισπανίας, προέκυψε ότι η υψηλή αίσθηση του πατριωτισμού έχει θετικό αντίκτυπο στην φορολογική ηθική τόσο για τους πολίτες της Ισπανίας όσο και για αυτούς της Τουρκίας. Η εν λόγω έρευνα συμφωνεί με αυτό που επιτάσσει η θεωρία. Επιπρόσθετα στη μεταβλητή του πατριωτισμού με τη χρήση περιγραφικής στατιστικής βρέθηκε ότι ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των πολιτών δηλώνουν ότι είναι **εθνικά υπερήφανοι**. Για την Ισπανία το 92% και για την Τουρκία το 89% δηλώνουν υπερήφανοι για το έθνος τους.
- Ο **Torgler (2004b)** προβαίνει σε οικονομετρική ανάλυση δεδομένων που αντλεί από τον **Παγκόσμιο Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών (W.V.S.)** για τα κράτη της **Ασίας**. Ειδικότερα για τα κράτη της Ινδίας και της Ιαπωνίας προβαίνει σε ανάλυση της μεταβλητής Υπερηφάνεια (Pride). Για τα έτη 1990 1995/1996 για το κράτος της **Ινδίας** η οικονομετρική ανάλυση που προκύπτει

¹³⁷Για πιο εμπειριστατωμένη ανάλυση πάνω στα θετικά κίνητρα της K.R.A. βλ Lutmer E. and Singhal M. (2014) "Tax Morale" *Journal of Economic Perspectives* Vol. 28 σελ. 150

φανερώνει ότι η μεταβλητή «Υπερηφάνεια» (Pride) είναι στατιστικά σημαντική και υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ αυτής και της φορολογικής ηθικής. Για την ίδια περίοδο και για τη χώρα της **Ιαπωνίας** εάν και υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ υπερηφάνειας και φορολογικής ηθικής η ανεξάρτητη μεταβλητή δε βρέθηκε στατιστικά σημαντική.

- Οι **Torgler B, & Schneider F (2005)** προβαίνουν σε οικονομετρική ανάλυση δεδομένων που αντλούν από τον W.V.S. για το **1990** και E.V.S. για το **1999**, μελετώντας το κράτος της **Αυστρίας** σχηματίζοντας την υπόθεση ότι η υπερηφάνεια μπορεί να αποτελέσει την βάση ενθάρρυνσης συνεργατικής συμπεριφοράς μέσω της εθνικής ταυτότητας, η οποία οδηγεί σε υψηλότερη φορολογική ηθική. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι υπάρχει έντονη επιρροή της μεταβλητής «Εθνική Υπερηφάνεια», στην φορολογική συνείδηση. Μία αύξηση κατά μια μονάδα της εξαρτημένης μεταβλητής οδηγεί σε οριακή αύξηση της δήλωσης ότι η φοροδιαφυγή δεν είναι ποτέ δικαιολογημένη κατά 9 ποσοστιαίες μονάδες, για το έτος 1990.
- Οι **Mirhadi Hosseini Kondelaji et al (2016)**, προβαίνουν σε οικονομετρική ανάλυση δεδομένων μέσω του οικονομετρικού μοντέλου probit, τα οποία αντλούν από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών (W.V.S.) για τα έτη 2009-10 σε δείγμα 2.700 Ιρανών πολιτών και μόνιμων κατοίκων του Ιράν έχοντας ως ανεξάρτητες μεταβλητές πολλές ερωτήσεις με πολιτιστικά και πολιτικά χαρακτηριστικά. Μεταξύ αυτών μόνο η μεταβλητή Εθνική Υπερηφάνεια βρέθηκε στατιστικά σημαντική και συμβατή με τη θεωρία που υποστηρίζει ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο Πατριωτισμός των Ιρανών πολιτών τόσο αυξάνεται και η φορολογική τους συνείδηση.

Κεφάλαιο 14. Αντιστροφή του Ερωτήματος: Ηθική της Φοροδιαφυγής. Αιτίες που ενισχύουν το ερώτημα και συνέπειες στα δημόσια έσοδα και στο κοινωνικό κράτος – κράτος δικαίου.

14.1 Γενικά

Η ηθική της φοροδιαφυγής ουσιαστικά αποτελεί κομμάτι της φορολογικής ηθικής αλλά αντεστραμμένο. Δηλαδή όπως υπάρχουν λόγοι που προάγουν στην φορολογική συμμόρφωση έτσι υπάρχουν λόγοι που προάγουν στην φοροδιαφυγή ή άλλες αποκλίνουσες συμπεριφορές. Κατά συνέπεια με την αντιστροφή του ερωτήματος, εστιάζουμε στα πλεονεκτήματα της μη φορολογικής συμμόρφωσης).

Πολλοί μελετητές έχουν θέσει ακριβώς το αντίστροφο ερώτημα. Έως τώρα έχει γίνει προσπάθεια να εντοπιστούν οι συνέπειες της φοροδιαφυγής, έχοντας κατά νου ότι η φορολογική συμμόρφωση έχει να προσφέρει μόνον θετικό πρόσημο τόσο στην οικονομία όσο και στην κοινωνία αλλά και στην αρμονική συνύπαρξη των ατόμων που ζουν και εργάζονται σε ένα κράτος. Ενδεικτικά υπενθυμίζουμε την δυνατότητα αναδιανομής εισοδημάτων προς όφελος των αδυνάτων και των φτωχότερων στρωμάτων. Ένας υψηλός φορολογικός συντελεστής λ.χ. στα εισοδήματα πάνω από 100.000 Ευρώ θα παρέχει αναδιανεμητικό χαρακτήρα, αφού από τη φορολογικά αυτών των εισοδημάτων, θα μπορούν να ενισχυθούν τα επιδόματα ανεργίας, θέρμανσης και οι χαμηλές συντάξεις των απόρων. Επιπρόσθετα θα μπορούν να χρηματοδοτηθούν τα δημόσια αγαθά, δηλαδή αυτά που εκ των πραγμάτων δεν είναι δυνατό να παραχθούν από ιδιώτες αλλά και σε περίπτωση όπου μπορούν να παραχθούν, λόγοι ανθρωπισμού και κοινωνικοί λόγοι επιβάλλουν κάποια αγαθά να παρέχονται από το δημόσιο. Στην συγκεκριμένη περίπτωση περιλαμβάνονται η δημόσια υγεία και η δημόσια παιδεία. Δηλαδή το άτομο έχει την δυνατότητα να επιλέξει μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού αγαθού. Η ύπαρξη δημόσιας υγείας και παιδείας, δίνει τη δυνατότητα σε οικογένειες με χαμηλά εισοδήματα να μπορούν να νοσηλεύονται και να στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Υπάρχουν όμως και επικριτές της φορολογίας

Υπάρχουν ακραίες φιλελεύθερες απόψεις που εκφράζουν έντονη δυσαρέσκεια απέναντι σε οποιαδήποτε μορφή φορολογίας. Οι φόροι ουσιαστικά παρεμποδίζουν την ορθή και απερίσπαστη λειτουργία της αγοράς διαστρεβλώνοντας τις πραγματικές τιμές που θα σχηματίζονταν εάν δεν υπήρχε φορολογία.¹³⁸ Επίσης υπάρχουν μελέτες που υποστηρίζουν ότι σε αντιδημοκρατικά – φασιστικά καθεστώτα είναι ηθική η φοροδιαφυγή γιατί η πληρωμή φόρων κατ'ουσία συμβάλλει στην ενίσχυση αυτών των καθεστώτων. Σε αυτές και άλλες περιπτώσεις που θα αναλυθούν παρακάτω το ερώτημα αντιστρέφεται και μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: «Κάτω από ποιες περιπτώσεις είναι ηθική η φοροδιαφυγή και η φοροαποφυγή».

Θεωρούμε ότι για να είναι πληρέστερη η αρθρογραφική και βιβλιογραφική επισκόπηση θα πρέπει να συμπεριληφθούν και αυτές οι μελέτες αφού πρόκειται για το ίδιο ερώτημα ανεστραμμένο.

Ο πρώτος μελετητής που ασχολήθηκε με αυτό το επιστημονικό ερώτημα ήταν ο **Martin Crowe**, καθολικός ιερέας σε διδακτορική διατριβή που δημοσίευσε το 1944 με τίτλο «Η ηθική υποχρέωση της πληρωμής των φόρων»¹³⁹, αναλύοντας την επί 500 χρόνια θεολογική και φιλοσοφική συζήτηση για το ζήτημα της φοροδιαφυγής, ο οποίος έθεσε ερωτήματα του τύπου:

- *Θεωρείτε ότι είναι ηθική η φοροδιαφυγή όταν το μεγαλύτερο μέρος των φόρων καταλήγει σε διεφθαρμένους αξιωματούχους και πολιτικούς;*
- *Θεωρείτε ότι είναι ηθική η φοροδιαφυγή όταν τα μεγαλύτερα έσοδα δεν ωφελούν το άτομο σας προσωπικά;*
- *Θεωρείτε ότι είναι ηθική η φοροδιαφυγή όταν τα έσοδα από τους φόρους πηγαίνουν σε έναν άδικο πόλεμο;*
- *Είναι ηθική η φοροδιαφυγή όταν τα έσοδα που εισπράττει το κράτος καταλήγουν σε αναδιανομή εισοδήματος προς όφελος των φτωχών ανθρώπων και γενικότερα για την χρηματοδότηση ενός κράτους πρόνοιας;*

Ο Crowe κατέληξε στο συμπέρασμα, βάσει του σχετικού ερωτηματολογίου που συμπληρώθηκε από τους ερωτώμενους ότι ένας φόρος είναι δίκαιος όταν επιβάλλεται από νόμιμη νομοθετική εξουσία, δηλαδή από δημοκρατικό κράτος με

¹³⁸ Βλ. λ.χ. P. Bagus, et al (2011) “The Ethics of Tax Evasion” Business and Society Review pp 375-401. Η άποψη αυτή παρατίθεται με μεγαλύτερη ανάλυση στο παρόν κεφάλαιο αμέσως πιο κάτω.

¹³⁹ Πρόκειται για την πρώτη ολοκληρωμένη μελέτη επάνω στο ζήτημα της ηθικής υποχρέωσης πληρωμής φόρων

δημοκρατικούς θεσμούς, όταν τα έσοδα μεταφέρονται σε κοινωνικούς σκοπούς, όπως η αναδιανομή του εισοδήματος και η δίκαιη κατανομή της φορολογικής επιβάρυνσης.

14.2 Βασικότερες απόψεις σχετικά με την ηθική της φοροδιαφυγής.

Σε παρόμοια βάση με τους τύπους φορολογουμένων κινούνται και οι θέσεις για το πώς αντιλαμβάνονται οι πολίτες την πράξη της φοροδιαφυγής ή γενικότερα της μη φορολογικής συμμόρφωσης. Υπάρχουν τρεις βασικοί τύποι ατόμων αναλόγως της πλήρους συμφωνίας ή διαφωνίας τους αναφορικά με το εάν η φοροδιαφυγή είναι ηθική, ανήθικη ή μια ενδιάμεση κατάσταση στην οποία η συγκεκριμένη πράξη μπορεί να δικαιολογηθεί εάν συντρέχουν κάποιες προϋποθέσεις:

- **Κατηγορία Πρώτη: Η φοροδιαφυγή είναι πάντοτε ανήθικη.** Σύμφωνα με τους **Mc Gee – Tusan (2006)** αυτή η άποψη είναι δογματική αφού δεν αφήνει περιθώρια σε κριτική επάνω σε οποιοδήποτε νομοθετημένη πράξη από αυτούς που ασκούν εξουσία. Οι δογματικές απόψεις αυτού του είδους προέρχονται κυρίως από την Χριστιανική Βίβλο και θιασώτες αυτών είναι οι Φονταμενταλιστές Χριστιανοί και Ιουδαϊστές. Δηλαδή αυτοί που προσπαθούν να ερμηνεύσουν την Καινή Διαθήκη κατά γράμμα. Υπάρχουν δύο χωρία μέσα στη Βίβλο που γίνεται λόγος για ξεκάθαρη υποταγή σε αυτόν που έχει την εξουσία και για απόδοση της φορολογίας στον Αυτοκράτορα:¹⁴⁰
- **Κατηγορία Δεύτερη: Η φοροδιαφυγή είναι πάντοτε ή σχεδόν πάντοτε ηθική πράξη.** Πρόκειται για άποψη γνωστή ως αναρχική άποψη Ως γνωστόν οι αναρχικοί αντιτίθενται σε οποιαδήποτε μορφή εξουσίας που ασκείται επάνω σε άτομα. Η μόνη νομιμοποιημένη εξουσία αφορά στην εξουσία που ασκεί το κράτος απέναντι στα μέλη του κάτω από συγκεκριμένες περιστάσεις. Η φορολογία αποτελεί μια μορφή εξουσίας από την οποία ζητείται από τους πολίτες να

¹⁴⁰ Η επιστολή του Απ. Παύλου προς Ρωμαίους (13) ξεκινά ως εξής «Κάθε άνθρωπος οφείλει να υποτάσσεται στις ανώτερες εξουσίες γιατί δεν υπάρχουν εξουσίες παρά από το Θεό κι αυτές οι εξουσίες που υπάρχουν έχουν τεθεί από το Θεό. Έτσι λοιπόν όποιος αντιτάσσεται στην εξουσία αντιστέκεται στην τάξη που έβαλε ο Θεός κι όσοι αντιστέκονται είναι οι ίδιοι υπεύθυνοι για την τιμωρία τους». Στο κατά Ματθαίον 22¹² Ο Ιησούς προτρέπει τους Φαρισαίους να δώσουν στον αυτοκράτορα ότι ανήκει στον Αυτοκράτορα (στην προκειμένη περίπτωση τους φόρους) και στο Θεό ότι ανήκει στο Θεό.

καταβάλλουν χρήματα για υπηρεσίες που παρέχει το κράτος. Με αυτό το σκεπτικό και η εκάστοτε νομοθεσία που επιβάλλει οποιοδήποτε φόρο είναι μη νόμιμη. Κατ' αντιδιαστολή η φοροδιαφυγή ως μέσο αντίδρασης στην καταπίεση της (αστικής) εξουσίας είναι απόλυτα ηθική. Ο **Block (1989, 1993)** που υποστηρίζουν αυτή την άποψη, ουσιαστικά ασκεί κριτική επάνω στις συνθήκες του ελεύθερου ανταγωνισμού του φιλελεύθερου μοντέλου, ισχυριζόμενοι ότι στις αστικές δημοκρατίες ουσιαστικά δεν ισχύει καμία από τις βασικές αρχές του πλήρους ανταγωνισμού. Με αυτό το σκεπτικό και η εκάστοτε κυβέρνηση που εξυπηρετεί τα συμφέροντα της αστικής τάξης ως μη νόμιμη δεν έχει δικαίωμα να ζητά από τους πολίτες να πληρώνουν φόρους. **Στην ίδια κατηγορία μπορεί να ενταχθούν και άτομα με ακραίες νεοφιλελεύθερες απόψεις.** Το σκεπτικό είναι ότι η φορολογία διαστρεβλώνει κατά κανόνα τις προτιμήσεις των καταναλωτών, επηρεάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις καμπύλες αδιαφορίας με αποτέλεσμα οι καταναλωτές (και οι παραγωγοί) να βρίσκονται σε χαμηλότερη θέση οικονομικής ευημερίας λόγω επιβολής φόρου. Αυτή η άποψη θεωρεί ότι η φοροδιαφυγή είναι ηθική, αφήνοντας όμως ένα παράθυρο για επιβολή φόρων με ουδέτερο χαρακτήρα.¹⁴¹

- **Κατηγορία Τρίτη:** Η μέση άποψη η οποία διατυπώνεται ως εξής: **Η φοροδιαφυγή μπορεί να είναι ηθική κάτω από συγκεκριμένες περιστάσεις και ανήθικη κάτω από άλλες περιστάσεις.**

Σύμφωνα με τους **Mc Gee – Lingle (2005)** και **Ballas – Tsoukas (1998)** αυτή η κατηγορία απόψεων είναι η πιο διαδεδομένη και τούτο είναι εύλογο διότι εάν υπάρχουν ζητήματα που αφορούν την ενίσχυση αντιδημοκρατικών καθεστώτων, εάν υπάρχει προφανής αδικία στον καταμερισμό των φόρων, εάν υπάρχουν περιπτώσεις πολύ υψηλής διαφθοράς, τότε τα άτομα αντιλαμβάνονται ότι οι φόροι δεν έχουν ανταποδοτικό ή αναδιανεμητικό χαρακτήρα και η φοροδιαφυγή στην παρούσα περίπτωση αποτελεί μέσο άμυνας του εκάστοτε φορολογούμενου. Αντίθετα εάν τα δημόσια έσοδα ξοδεύονται με σύνεση και για κοινούς σκοπούς με έμφαση στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, τότε τα άτομα αντιλαμβάνονται ότι είναι ηθικό να πληρώνουν τους φόρους τους. Με λίγα λόγια ο τρόπος καταμερισμού των δημοσίων εσόδων καθορίζει το βαθμό ηθικής της φοροδιαφυγής. Όταν αυτά

¹⁴¹ Βλ. Bagus Philip et al (2011) "The ethics of tax evasion." *Business and Society Review*, 116:3 pp 375-401

ξοδεύονται με σύνεση, όταν γίνεται αναδιανομή του εισοδήματος, όταν λειτουργεί το κράτος πρόνοιας και όταν βοηθιούνται οι πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες τότε η φοροδιαφυγή αποτελεί μια ανήθικη πράξη. Σε αντίθετη περίπτωση όταν υπάρχουν περιπτώσεις διαφθοράς σε πολιτικό ή διοικητικό επίπεδο και όταν τα δημόσια χρήματα δεν ξοδεύονται με σύνεση και προς όφελος του μέσου πολίτη μιας χώρας, τότε η φοροδιαφυγή δύναται να πάρει έναν ηθικό χαρακτήρα. Επομένως είναι οι περιστάσεις εκείνες που οδηγούν τους πολίτες στο να χαρακτηρίσουν μια πράξη φοροδιαφυγής ως ηθική ή ανήθικη,

14.3 Η κατασκευή ερωτηματολογίου και ο τρόπος μεθοδολογίας από τον Robert W. Mc Gee.

Πενήντα χρόνια μετά ένας άλλος μελετητής ο **Robert W. McGee** ανέλυσε το ίδιο φαινόμενο διευρύνοντας το ερωτηματολόγιο του Crowe, αναλύοντας την άποψη περί της ηθικής ή ανηθικότητας της φοροδιαφυγής. Ο McGee έχει δημοσιεύσει σειρά μελετών σε επιστημονικά περιοδικά χρησιμοποιώντας ένα συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο το οποίο είθισται να ονομάζεται ερωτηματολόγιο McGee δεδομένου ότι αυτός πρώτος το χρησιμοποίησε.¹⁴² Οι ερωτήσεις στις οποίες υποβάλλονται οι φορολογούμενοι δίδονται αμέσως πιο κάτω:

Ερωτηματολόγιο McGee

- 1. Η φοροδιαφυγή είναι ηθική πράξη εάν οι φορολογικοί συντελεστές είναι υψηλοί*
- 2. Η φοροδιαφυγή είναι ηθική πράξη ακόμα και εάν οι φορολογικοί συντελεστές δεν είναι υψηλοί γιατί το κράτος δε δικαιούται να παίρνει όσα παίρνει από εμένα.*
- 3. Γιατί το φορολογικό σύστημα είναι άδικο*
- 4. Εάν ένα μεγάλο μέρος των χρημάτων που συλλέγονται χαραμίζονται*
- 5. Ακόμη και εάν ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που συλλέγονται ξοδεύονται με σωστό τρόπο*

¹⁴² Πρέπει να επισημάνουμε ότι τόσο ο McGee όσο και ο Crowe ασχολήθηκαν και με τη σχέση που υπάρχει μεταξύ φορολογικής ηθικής και των πιο γνωστών θρησκειών. Δηλαδή προσπάθησαν να απαντήσουν στο ερώτημα για το εάν ορισμένες θρησκείες καταδικάζουν πράξεις φοροδιαφυγής ή εκτιμούν ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις δεν είναι ανήθικο να φοροδιαφύγουν οι πιστοί. Αυτή την συσχέτιση μεταξύ της φορολογικής ηθικής και των θρησκειών θα την αναλύσουμε διεξοδικά στο κεφάλαιο σχετικά με την σχέση μεταξύ θρησκευτικής πίστης και φορολογικής ηθικής.

6. *Εάν ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που συλλέγονται πηγαίνουν σε πράγματα για τα οποία διαφωνώ*
7. *Ακόμη και εάν ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που συλλέγονται πηγαίνουν σε πράγματα για τα οποία συμφωνώ.*
8. *Εάν ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που συλλέγονται πηγαίνουν σε πράγματα που δεν με ωφελούν προσωπικά*
9. *Ακόμα και εάν ένα μεγάλο μέρος των χρημάτων που συλλέγονται πηγαίνουν σε πράγματα που με ωφελούν προσωπικά*
10. *Όταν όλοι φοροδιαφεύγουν*
11. *Εάν ένα μεγάλο μέρος των χρημάτων που συλλέγονται πηγαίνουν στις τσέπες διεφθαρμένων πολιτικών, στις οικογένειές και στους φίλους τους.*
12. *Εάν οι πιθανότητες να σε πιάσουν είναι χαμηλές*
13. *Εάν μέρος των χρημάτων πηγαίνει σε έναν άδικο πόλεμο*
14. *Εάν δεν έχω την οικονομική δυνατότητα να πληρώσω*
15. *Ακόμα και αν σημαίνει ότι εάν πληρώσω λιγότερο οι άλλοι θα πληρώσουν περισσότερο*
16. *Εάν δεν είμαι πολίτης της χώρας που φορολογούμαι*
17. *Εάν το κράτος φέρεται με προκατάληψη σε μένα λόγω της θρησκείας μου*
18. *Εάν το κράτος φυλακίζει τους ανθρώπους για τις πολιτικές και θρησκευτικές τους πεποιθήσεις*

Τα άτομα – πολίτες κάθε χώρας καλούνται να απαντήσουν σε κάθε μια από τις παραπάνω ερωτήσεις. Οι ερωτήσεις απαντώνται βάσει κλίμακας η οποία κινείται μεταξύ του 1 και 7. Η κλίμακα έχει ως ακολούθως:

- 1 Συμφωνώ απόλυτα με την πρόταση,
- 2 απλά συμφωνώ με την πρόταση
- 3 Σχεδόν συμφωνώ με την πρόταση
- 4 Είμαι αντίθετος με την πρόταση
- 5. Σχεδόν διαφωνώ με την πρόταση
- 6. Διαφωνώ με την πρόταση
- 7. Διαφωνώ απόλυτα με την πρόταση ¹⁴³

¹⁴³ Η παρούσα διατριβή χρησιμοποιεί την ίδια κλίμακα αλλά σε διαφορετικού τύπου ερωτήσεις. Όμως πολλά αποτελέσματα της περιγραφικής στατιστικής είναι παρόμοια δεδομένου ότι γίνεται η ίδια χρήση.

Με βάση τις πιο πάνω προτάσεις κάθε άτομο μπορεί να βαθμολογήσει το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας του. Στη συνέχεια με τη χρήση μεθόδων περιγραφικής στατιστικής θα αντλήσουμε το Μέσο Όρο της βαθμολογίας της κάθε πρότασης και κατά αυτό τον τρόπο θα γνωρίζουμε με ποιες προτάσεις συμφωνούν οι περισσότεροι και με ποιες διαφωνούν. Όσο υψηλότερος είναι ο μέσος όρος (λ.χ. 6,05) τόσο ισχυρότερη και η διαφωνία του δείγματος. Όσο χαμηλότερος ο μέσος όρος (λ.χ. 2,15) τόσο μεγαλύτερη και η συμφωνία του δείγματος με την πρόταση. Για παράδειγμα εάν πάρουμε την τελευταία πρόταση που λέει ότι « η φορολογία είναι ηθική πράξη εάν το κράτος φυλακίζει τους ανθρώπους για τις πολιτικές και θρησκευτικές του πεποιθήσεις τότε αναμένουμε να υπάρχει σχεδόν πλήρη συμφωνία των ατόμων που θα κληθούν να ερωτηθούν δεδομένου ότι βρίσκονται σε ένα κράτος που καταπατά τα δημοκρατικά δικαιώματα και για το λόγο αυτό θα πρέπει να καταλυθεί και να αντικατασταθεί από ένα δημοκρατικό καθεστώς. Εύλογα μπορεί να καταλήξει κάποιος ότι είναι ηθικό να μην πληρώνουμε φόρους σε αυτό το κράτος για να μην ενισχύουμε την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που αυτό επιβάλλει. Έτσι για παράδειγμα αναμένουμε ένα μέσο όρο κοντά στο 7 στην συγκεκριμένη πρόταση λ.χ. 6,25. Στην αντίθετη περίπτωση σε μια πρόταση του τύπου « Η φοροδιαφυγή είναι ηθική πράξη ακόμα και εάν ένα μεγάλο μέρος των χρημάτων που συλλέγονται πηγαίνουν σε πράγματα που με ωφελούν προσωπικά» αναμένουμε ότι θα υπάρχει έντονη συμφωνία διότι το άτομο κερδίζει από τον φόρο που πληρώνει αφού τα δημόσια έσοδα ξοδεύονται με τρόπο που αυτό επιθυμεί. Εδώ θα μπορούσε να υπάρχει ένας μέσος όρος της τάξεως του 1,65 για παράδειγμα.

Πέραν του μέσου όρου και της στατιστικής απόκλισης μπορεί και να αθροιστεί το σύνολο της βαθμολογίας όλων των προτάσεων και κατά αυτό τον τρόπο να επέλθει μια σύγκριση μεταξύ του βαθμού ηθικής της φοροδιαφυγής σε άτομα που βρίσκονται σε διαφορετικές χώρες. Αυτό φυσικά πρέπει να γίνει με την προϋπόθεση ότι ακολουθείται πιστά ένα συγκεκριμένο πρωτόκολλο και μια συγκεκριμένη μέθοδος για κάθε διαφορετική έρευνα, για κάθε διαφορετικό κράτος.

14.4 Εμπειρικές Μελέτες

Υπάρχει μεγάλος αριθμός εμπειρικών μελετών με τη μέθοδο ερωτηματολογίου τύπου Mc Gee. Στη παρούσα διατριβή θα μνημονεύσουμε ενδεικτικά δύο

περιπτώσεις για να δείξουμε τον τρόπο λειτουργίας της μεθόδου. Η περισσότερη ανάλυση θεωρούμε ότι ξεφεύγει από το βασικούς σκοπούς της παρούσας διατριβής.

- **Οι Fagbemi T.O. et al (2018)** χρησιμοποιούν το ερωτηματολόγιο του Mc Gee προκειμένου να εντοπίσουν για ποιες περιπτώσεις θεωρείται από τους **Νιγηριανούς πολίτες** ηθική η πράξη της φοροδιαφυγής. Η έρευνα διαδραματίστηκε στο Λάγος που είναι και η πρωτεύουσα της Νιγηρίας. Οι ερωτήσεις είναι με κλίμακα είναι από το 1 έως το 5, όπου το 5 σημαίνει πλήρη αιτιολόγηση φοροδιαφυγής και 1 πλήρη αποστροφή της. Τα αποτελέσματα της μελέτης δίδονται από τον πιο κάτω πίνακα:

Πίνακας 14.1 Ερευνητικές Προτάσεις περί ηθικής της φοροδιαφυγής στη Νιγηρία

A/A	Ερευνητικές Προτάσεις περί ηθικής φοροδιαφυγής	Μέσος Όρος
1	- Η φοροδιαφυγή είναι ηθική πράξη εάν οι φορολογικοί συντελεστές είναι υψηλοί	3,59
2	- Η φοροδιαφυγή είναι ηθική πράξη ακόμα και εάν οι φορολογικοί συντελεστές δεν είναι υψηλοί γιατί το κράτος δε δικαιούται να παίρνει όσα παίρνει από εμένα.	5,78
3	- Γιατί το φορολογικό σύστημα είναι άδικο	3,48
4	- Εάν ένα μεγάλο μέρος των χρημάτων που συλλέγονται χαραμίζονται	2,43
5	- Ακόμη και εάν ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που συλλέγονται ξοδεύονται με σωστό τρόπο	1,08
6	- Εάν ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που συλλέγονται πηγαίνουν σε πράγματα για τα οποία διαφωνώ	2,13
7	- Ακόμη και εάν ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που συλλέγονται πηγαίνουν σε πράγματα για τα οποία συμφωνώ.	1,37
8	- Εάν ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που συλλέγονται πηγαίνουν σε πράγματα που δεν με ωφελούν προσωπικά	1,98
9	- Ακόμη και εάν ένα μεγάλο μέρος των χρημάτων που συλλέγονται πηγαίνουν σε πράγματα που με ωφελούν προσωπικά	1,37
10	- Όταν όλοι φοροδιαφεύγουν	1,58
11	- Εάν ένα μεγάλο μέρος των χρημάτων που συλλέγονται πηγαίνουν στις τσέπες διεφθαρμένων πολιτικών, στις οικογένειές και στους φίλους τους.	4,34
12	- Εάν οι πιθανότητες να σε πιάσουν είναι χαμηλές	2,13
13	- Εάν μέρος των χρημάτων πηγαίνει σε έναν άδικο πόλεμο	2,23

14	- Εάν δεν έχω την οικονομική δυνατότητα να πληρώσω	4,16
15	- Ακόμα και αν σημαίνει ότι εάν πληρώσω λιγότερο οι άλλοι θα πληρώσουν περισσότερο	1,36
16	- Εάν δεν είμαι πολίτης της χώρας που φορολογούμαι	3,07
17	- Εάν το κράτος φέρεται με προκατάληψη σε μένα λόγω της θρησκείας μου	4,28
18	- Εάν το κράτος φυλακίζει τους ανθρώπους για τις πολιτικές και θρησκευτικές τους πεποιθήσεις	4,32

- Οι **Drogalas et al (2018)** χρησιμοποιούν το ερωτηματολόγιο του McGee προκειμένου να εντοπίσουν για ποιες περιπτώσεις θεωρείται από τους Έλληνες πολίτες ηθική η πράξη της φοροδιαφυγής. Επιπρόσθετα προβαίνουν σε σύγκριση των αποτελεσμάτων με άλλες έρευνες που έχουν γίνει σε άλλες χώρες προκειμένου να δείξουν σε ποιες χώρες είναι ηθικό να φοροδιαφεύγει ένας πολίτης και για ποιους λόγους. Από το σύνολο 500 ερωτηματολογίων που στάλθηκαν ηλεκτρονικά μέσω email και μέσω κοινωνικών δικτύων επιστράφηκαν συμπληρωμένα τα 305, δηλαδή απαντήθηκαν το 61% του συνόλου των ερωτηματολογίων. Προκειμένου να αυξηθεί το ποσοστό των απαντήσεων στάλθηκαν τρεις υπενθυμίσεις, η πρώτη μια εβδομάδα μετά την αποστολή του email, η δεύτερη δύο εβδομάδες μετά και η Τρίτη μετά από ένα μήνα από την αρχική αποστολή. Η συνολική έρευνα έλαβε χώρα κατά τον Σεπτέμβριο με Οκτώβριο του 2017. Αμέσως πιο κάτω παραθέτουμε τις ερωτήσεις καθώς και τους μέσους όρους των απαντήσεων που έδωσαν οι ερωτώμενοι:

Πίνακας 14.2 Ερευνητικές Προτάσεις περί ηθικής φοροδιαφυγής στην Ελλάδα.

A/A	Ερευνητικές Προτάσεις περί ηθικής φοροδιαφυγής	Μέσος Όρος
1	- Η φοροδιαφυγή είναι ηθική πράξη εάν οι φορολογικοί συντελεστές είναι υψηλοί	4,06
2	- Η φοροδιαφυγή είναι ηθική πράξη ακόμα και εάν οι φορολογικοί συντελεστές δεν είναι υψηλοί γιατί το κράτος δε δικαιούται να παίρνει όσα παίρνει από εμένα.	5,78
3	- Γιατί το φορολογικό σύστημα είναι άδικο	4,17

4	- Εάν ένα μεγάλο μέρος των χρημάτων που συλλέγονται χαραμίζονται	3,87
5	- Ακόμη και εάν ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που συλλέγονται ξοδεύονται με σωστό τρόπο	6,14
6	- Εάν ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που συλλέγονται πηγαίνουν σε πράγματα για τα οποία διαφωνώ	5,64
7	- Ακόμη και εάν ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που συλλέγονται πηγαίνουν σε πράγματα για τα οποία συμφωνώ.	6,00
8	- Εάν ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που συλλέγονται πηγαίνουν σε πράγματα που δεν με ωφελούν προσωπικά	5,95
9	- Ακόμα και εάν ένα μεγάλο μέρος των χρημάτων που συλλέγονται πηγαίνουν σε πράγματα που με ωφελούν προσωπικά	6,03
10	- Όταν όλοι φοροδιαφεύγουν	5,61
11	- Εάν ένα μεγάλο μέρος των χρημάτων που συλλέγονται πηγαίνουν στις τσέπες διεφθαρμένων πολιτικών, στις οικογένειές και στους φίλους τους.	3,70
12	- Εάν οι πιθανότητες να σε πιάσουν είναι χαμηλές	6,08
13	- Εάν μέρος των χρημάτων πηγαίνει σε έναν άδικο πόλεμο	4,30
14	- Εάν δεν έχω την οικονομική δυνατότητα να πληρώσω	3,74
15	- Ακόμα και αν σημαίνει ότι εάν πληρώσω λιγότερο οι άλλοι θα πληρώσουν περισσότερο	5,94
16	- Εάν δεν είμαι πολίτης της χώρας που φορολογούμαι	5,65
17	- Εάν το κράτος φέρεται με προκατάληψη σε μένα λόγω της θρησκείας μου	5,27
18	- Εάν το κράτος φυλακίζει τους ανθρώπους για τις πολιτικές και θρησκευτικές τους πεποιθήσεις	5,01

Υπενθυμίζουμε ότι σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο McGee όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός του Μέσου Όρου τόσο μεγαλύτερη η διαφωνία με την πρόταση και αντιστρόφως, όσο μικρότερος ο αριθμός του μέσου όρου τόσο μεγαλύτερη η συμφωνία με την πρόταση. Έτσι λοιπόν ένας από τους χαμηλότερους μέσους όρους αναφέρεται στην πρόταση: Η φοροδιαφυγή είναι ηθική πράξη εάν δεν έχω την οικονομική δυνατότητα να πληρώσω. Ένας εξίσου χαμηλός μέσος όρος είναι η συσχέτιση φοροδιαφυγής με τη διαφθορά που έχουμε αναλύσει εκτενώς στο κεφάλαιο 8. Εάν λοιπόν ένα μεγάλο μέρος των χρημάτων που συλλέγονται πηγαίνουν στις τσέπες διεφθαρμένων πολιτικών, στις οικογένειές και στους φίλους τους τότε η φοροδιαφυγή είναι μια ηθική

πράξη. Βλέπουμε λοιπόν και σε αυτή την έρευνα έντονη συσχέτιση μεταξύ διαφθοράς και ηθικής της φοροδιαφυγής ή αντιστρόφως αρνητική συσχέτιση μεταξύ διαφθοράς και φορολογικής ηθικής. Σε αντίστροφη σχέση διατυπώσεις όπου διαπιστώνεται πλήρης ή σχεδόν πλήρης διαφωνία είναι λ.χ. η πρόταση: Η φοροδιαφυγή είναι ηθική πράξη ακόμη και εάν ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που συλλέγονται ξοδεύονται με σωστό τρόπο (6,14). Το παραπάνω ερωτηματολόγιο καλύπτει ένα πολύ μεγάλο εύρος των δράσεων του κράτους ή της κυβέρνησης για τα οποία εκφράζεται συμφωνία, διαφωνία ή πλήρης συμφωνία ή πλήρης διαφωνία αναλόγως του βαθμού που αντιστοιχίζει ο κάθε πολίτης στην ερώτηση. Τέλος θα πρέπει να αναφερθούμε στο μέσο όρο όλων των ερωτήσεων το οποίο είναι 5,16 και σύμφωνα με τους ερευνητές δείχνει αρκετή ανθεκτικότητα των Ελλήνων κατοίκων και πολιτών στην φοροδιαφυγή ξεπερνώντας το μέσο όρο άλλων κρατών που είναι το 5,04.¹⁴⁴ Η ίδια έρευνα αναφέρει ότι η χώρα με την χαμηλότερη ανθεκτικότητα στην φοροδιαφυγή είναι η Ρουμανία με Μ.Ο. 4,59.

- Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην **Σλοβακία** σε φοιτητές της Φιλοσοφικής, Θεολογικής σχολής και της σχολής Διοίκησης Επιχειρήσεων από τους **R. McGee & R. Tusan (2008)**, με την μέθοδο του ερωτηματολογίου τύπου McGee με κλίμακα 1 έως 7 όπου 1 σημαίνει: «συμφωνώ απόλυτα» και 7 σημαίνει «διαφωνώ απόλυτα» και οι τιμές 2 έως 6 είναι οι ενδιάμεσες τιμές, διαπιστώθηκε ότι οι Σλοβάκοι φοιτητές δικαιολογούν σε πολλές περιπτώσεις ότι η φοροδιαφυγή μπορεί να είναι μια ηθική πράξη, κυρίως για ζητήματα που έχουν να κάνουν με την παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων από το κράτος. Συγκεκριμένα η φοροδιαφυγή είναι μια ηθική πράξη όταν είναι κάποιος εβραίος και ζει στην ναζιστική Γερμανία, όταν υπάρχει διαφθορά στους κρατικούς φορείς, όταν γίνονται άδικοι πόλεμοι και όταν το κράτος προβαίνει σε φυλετικές διακρίσεις και πολιτικές διώξεις. Επιπρόσθετα η αδυναμία πληρωμής φόρων κλονίζει την φορολογική ηθική των πολιτών ή αντιστρόφως δημιουργεί ηθικό δικαίωμα στην φοροδιαφυγή. Ο μέσος όρος της επταβάθμιας

¹⁴⁴ Πάντως σε μια παρόμοια έρευνα που διενεργήθηκαν από τους McGee & Tyler (2006) με τη μέθοδο της συνέντευξης και με την μέθοδο της μιας ερώτησης, η οποία αφορούσε γενικά στο γεγονός εάν θεωρείται δικαιολογημένη η φοροδιαφυγή ή όχι, χωρίς να υπάρχουν περαιτέρω στοιχεία η Ελλάδα εμφάνισε πολύ χαμηλότερο ποσοστό αυτών που δικαιολόγησαν την φοροδιαφυγή, ή αντιστρόφως πολύ υψηλό ποσοστό αυτών που απάντησαν ότι η φοροδιαφυγή είναι πάντοτε μη δικαιολογημένη. Βλέπουμε λοιπόν ότι σε διαφορετικές μελέτες και με τη χρήση διαφορετικών μεθόδων μπορούμε να βρούμε αντίθετα αποτελέσματα. Για τη συγκεκριμένη μελέτη βλέπε αναλυτική παρουσίαση στο κεφάλαιο 6 περί δημογραφικών μεταβλητών που επηρεάζουν την φορολογική συνείδηση.

κλίμακας ήταν 4,91 το οποίο συγκριτικά δείχνει ότι το συγκεκριμένο δείγμα έχει σχετικά χαμηλή φορολογική ηθική συγκριτικά με άλλες έρευνες που αφορούν το ίδιο το ερωτηματολόγιο. Βέβαια πρέπει να κάνουμε δύο πολύ σημαντικές παρατηρήσεις: α) ότι το δείγμα δεν είναι αντιπροσωπευτικό της χώρας αφού αφορά Σλοβάκους φοιτητές μιας χώρας και β) ότι αυτό που ενδιαφέρει πρωτίστως είναι σε ποιες ερωτήσεις υπάρχουν απαντήσεις που δικαιολογούν την φοροδιαφυγή και σε ποιες όχι.

- Σύμφωνα με τους **P. Bagus et al (2011)** η φοροδιαφυγή είναι μια ηθική πράξη διότι μέσω της φορολογίας ανατρέπεται όλο το οικοδόμημα της ελεύθερης οικονομίας, δημιουργώντας στρεβλώσεις στην προσφορά και τη ζήτηση των αγαθών και μειώνοντας ή και καταργώντας το πλεόνασμα του παραγωγού και του καταναλωτή. Η φοροδιαφυγή θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μια προσπάθεια να μετατραπεί μια αναγκαστική συμπεριφορά σε εθελοντική συναλλαγή. Σύμφωνα με τους πιο πάνω ερευνητές η φοροδιαφυγή θα πρέπει να αποτελεί μια συμπεριφορά που θα έχει ως τελικό αποτέλεσμα την αύξηση της οικονομικής αποδοτικότητας συνολικά, δεδομένου ότι όλοι οι πόροι που θα ξοδεύονται θα είναι ιδιωτικοί και για το λόγο αυτό θα επέρχεται η μέγιστη παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής αλλά και η καλύτερη κατανομή των παραγωγικών πόρων. Η φορολογία υποθάλπει τις πραγματικές προτιμήσεις των καταναλωτών αφού διαστρεβλώνει τις τιμές της αγοράς και κατ' επέκταση τις πραγματικές συνθήκες προσφοράς και ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών. Πρόκειται για μια ακραία νεοφιλελεύθερη αντίληψη η οποία δεν εξηγεί το γεγονός ότι αφενός υπάρχουν αγαθά και υπηρεσίες που δεν μπορούν να παραχθούν από το ιδιωτικό τομέα και αφετέρου ότι η φορολογία έχει και αναδιανεμητικό χαρακτήρα και ένας από τους βασικότερους στόχους της είναι η δημιουργία ενός σταθερού και ασφαλούς κράτους πρόνοιας και η συντήρηση του κράτους δικαίου. Πρόκειται δηλαδή για αγαθά και υπηρεσίες που δεν είναι σε θέση να παραχθούν από τον ιδιωτικό τομέα και για αυτό άλλωστε έχει αναπτυχθεί ένας ολόκληρος κλάδος της οικονομικής επιστήμης που είναι η Δημόσια Οικονομία.
- Οι **Bloch (1989 & 1993)** υποστηρίζουν ότι η φοροδιαφυγή είναι μια ηθική πράξη, διότι διακατέχονται από **αναρχική ιδεολογία**. Σύμφωνα με τους αναρχικούς, ο άνθρωπος πρέπει να ζει ανεξάρτητα από νομικές συμβάσεις ή άλλου τύπου συμβάσεις οι οποίες κατά την άποψή τους στερούν την ίδια την

ελευθερία του. Η διακυβέρνησή των ανθρώπων από το κράτος είναι μία ξεκάθαρη συμβατική σχέση μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνώμενων και για αυτό το λόγο θα πρέπει να καταργηθεί. Για οτιδήποτε συμβαίνει θα πρέπει να λαμβάνει μέσα στην κοινότητα, ενώ δεν θα πρέπει να απαιτείται οποιοδήποτε είδος γραφειοκρατίας για κάθε συναλλαγή. Ακόμα και το χρήμα δεν είναι πρόσφορο και δεν είναι αποδεκτό μέσο για έναν γνήσιο αναρχικό ιδεολόγο. Στην αρχαιότητα υπήρξε αντίστοιχο φιλοσοφικό ρεύμα οι **Κυνικοί** με κύριο εκπρόσωπο τον **Αντισθένη** ενώ σπουδαίος φιλόσοφος υπήρξε και ο **Διογένης** ο οποίος ζούσε σε ένα πιθάρι και τρέφονταν από αυτά που του έδιναν οι συνάνθρωποί του για να επιβιώσει. Το πρόβλημα με την πραγματική αναρχική άποψη η οποία στρέφεται ενάντια σε οποιαδήποτε συμβατική σχέση αλλά και σε οποιαδήποτε σχέση εξουσίας είναι ότι η ζωή των ανθρώπων στην σύγχρονη διάστασή της έχει ανάγκη από πολλές υποχωρήσεις που πρέπει να γίνουν ανάμεσα στους ίδιους προκειμένου μια κοινωνία και μια οικονομία να προχωρήσει. Δυστυχώς σήμερα οι αναρχικές απόψεις έχουν παρερμηνευτεί και βλέπουμε σε πολλές περιπτώσεις άτομα οπλισμένα να προβαίνουν σε βίαιες διαδηλώσεις εναντίον της αστυνομίας θεωρώντας ότι με αυτόν τον τρόπο υπερασπίζονται την ιδεολογία τους.

- Η απαραίτητη σύνδεση των αναρχικών με τη βία αποτελεί ένα είδος προπαγάνδας και δεν έχει καμία σχέση με την πραγματική ιδεολογία τους. Οι περισσότεροι θεωρητικοί του αναρχισμού θεωρούν τη βία όχι μόνο ακατάλληλο μέσο επιβολής, αλλά επίσης την εξισώσουν με την αστική ηθική, εγκρίνοντάς την μόνο ως μέσο αυτοάμυνας. Η λέξη *αναρχία*, όπως τη χρησιμοποιούν οι περισσότεροι αναρχικοί, δηλώνει μια αρμονική αντιεξουσιαστική και αταξική κοινωνία, που στηρίζεται στις δυνατότητες της εθελοντικής συνεργασίας και αμοιβαίας βοήθειας των ανθρώπων με βάση τον ατομικό αυτοπροσδιορισμό και την προσωπική συμμετοχή. Στη θέση των σημερινών ιεραρχικών, εξουσιαστικών πολιτικών δομών και οικονομικών θεσμών, οι αναρχικοί προτείνουν κοινωνικές σχέσεις θεμελιωμένες στην «εκούσια» ομαδική συγκρότηση αυτόνομων ατόμων, την αλληλεγγύη και την αυτοδιαχείριση. Ενώ συχνά ο αναρχισμός ορίζεται από αυτό στο οποίο εναντιώνεται, εντούτοις οι αναρχικοί ανά τις εποχές προσέφεραν σύμφωνα με το όραμα για αυτό που πιστεύουν ότι είναι η αληθινά ελεύθερη κοινωνία. Ωστόσο, οι αντιλήψεις για το

πώς μπορεί να είναι λειτουργική μια τέτοια κοινωνία πιθανώς διαφέρουν πολύ, ιδιαίτερα όσον αφορά την οργάνωση των οικονομικών της σχέσεων.

- Σύμφωνα με τον **Βύζα (2017)** πολλές απόψεις υπέρ της ηθικής της φοροδιαφυγής και της φοροαποφυγής απηχούν από τους Διευθύνοντες Συμβούλους πολλών Πολυεθνικών Επιχειρήσεων (**CEO**) και ειδικότερα σε ζητήματα φοροαποφυγής στο βαθμό που αυτές θεωρούνται νόμιμες¹⁴⁵. Σύμφωνα με αυτές τις απόψεις οι άνθρωποι της εταιρίας έχουν ύψιστο καθήκον να προστατεύσουν τους μετόχους τους, προκειμένου να αυξήσουν την αξία της επιχείρησής τους και την αξία των μετοχών τους. Ως εκ τούτου για οποιαδήποτε ενέργεια φορολογικού σχεδιασμού υπάρχει νομιμότητα δεν μπορεί να εξεταστεί περαιτέρω για λόγους ηθικής τάξης, διότι απλά υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των μετόχων μιας εταιρίας και του κοινωνικού συνόλου. Και κατά μια άποψη, οι Διευθυντές έχουν ως στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και του κεφαλαίου και μέσω αυτής την αύξηση της συνολικής ευημερίας ολόκληρης της κοινωνίας. Φυσικά εδώ ερχόμαστε πάλι στο ερώτημα ότι το καθεστώς της φορολογίας έχει και πολλές άλλες λειτουργίες όπως η αναδιανομή εισοδήματος και η ενίσχυση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, του κράτους πρόνοιας αλλά και η κατασκευή υποδομών που διευκολύνουν την επιχειρηματική δραστηριότητα των μεγάλων επιχειρήσεων. Υπάρχει επίσης και μια παράμετρος που δεν υπολογίζεται από τους θιασώτες της πλήρους ελεύθερης οικονομίας και της μείωσης ή και μηδενικής φορολόγησης των κερδών. Οι συνέπειες στο κοινωνικό σύνολο θα είναι εκρηκτικές εάν οι μεγάλες πολυεθνικές εταιρίες αποφεύγουν συστηματικά να πληρώνουν φόρους και θα οδηγηθούμε σε εγκληματικές ενέργειες για λόγους βιοπορισμού, σε σύσταση συμμοριών και στην ανυπαρξία κράτους το οποίο δεν θα μπορεί να προστατεύσει ούτε τους υπερπλούσιους επιχειρηματίες ή διευθύνοντες συμβούλους αυτών. Ο ρόλος λοιπόν της φορολογίας λειτουργεί εξισοροπητικά μέσα από την μείωση των ανισοτήτων και μέσα από τις κοινωνικές παροχές που εάν δεν υπήρχαν θα

¹⁴⁵ Στο παρελθόν η φοροαποφυγή δεν θεωρούνταν παράνομη και γιατί οι περισσότεροι επαγγελματίες φοροτεχνικοί, λογιστές και σύμβουλοι επιχειρήσεων, έψαχναν ατέλειες του νόμου προκειμένου οι επιχειρήσεις να πληρώνουν λιγότερο φόρο. Ακόμα και σήμερα υπάρχουν πολλοί που υποστηρίζουν ότι η φοροαποφυγή είναι νόμιμη. Όπως εξηγήσει και στο δεύτερο κεφάλαιο σχετικά με την φοροαποφυγή παρόλο που είναι τελείως διαφορετική έννοια από την φοροδιαφυγή, εντούτοις είναι παράνομη και μάλιστα υπάρχει και ειδική διάταξη περί απαγόρευσης της φοροαποφυγής στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στον άρθρο 38 του Κώδικα Φορολογικής Διαδικασίας (ν. 4174/2013)

επέρχονταν ρωγμές στο ίδιο το οικονομικό και κοινωνικό μοντέλο του φιλελευθερισμού που εφαρμόζεται στο μεγαλύτερο μέρος των ανεπτυγμένων κρατών.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Πάντως είναι γεγονός ότι τις τελευταίες δεκαετίες οι ανισότητες και η συγκέντρωση του πλούτου σε έναν πολύ μικρό αριθμό ανθρώπων έχει οδηγήσει σε αμφισβήτηση την ίδια την επικράτηση του φιλελεύθερου μοντέλου ως κοινωνικής – οικονομικής κοσμοθεωρίας. Ο ρόλος της δημόσιας οικονομικής, πέραν της επίλυσης πολλών άλλων προβλημάτων, έγκειται στην εξισορρόπηση της μεγάλης διάστασης που υπάρχει στην υπερσυγκέντρωση του πλούτου σε πολύ λίγα άτομα ή σε ένα πολύ μικρό ποσοστό του πληθυσμού και στην απόλυτη φτώχεια και ανέχεια από την άλλη πλευρά. Λόγω της παγκοσμιοποίησης θα πρέπει να λαμβάνονται και μέτρα και να αναζητούνται λύσεις σε προβλήματα που υπερβαίνουν τα όρια ενός κράτους το οποίο μελετά η κλασική δημόσια οικονομική επιστήμη.

ΜΕΡΟΣ Γ . Μεθοδολογία Διατριβής και Λοιπών Ερευνών στο αντικείμενο της Φορολογικής Συμμόρφωσης και των Παραγόντων που επηρεάζουν την Φορολογική Ηθική

Κεφάλαιο 15. Μεθοδολογία - Βιβλιογραφική Ανάλυση όλων των Μεθοδολογιών

Για την διεξαγωγή μιας επιστημονικής εργασίας απαιτείται η χρήση κάποιας κοινά παραδεκτής επιστημονικής μεθόδου την οποία οφείλει να χρησιμοποιήσει ο εκάστοτε ερευνητής. Η έρευνα ωστόσο οφείλει να καλύπτει και άλλους γενικούς ή ειδικούς στόχους, βασικότερος των οποίων είναι η ενίσχυση της προϋπάρχουσας επιστημονικής γνώσης για κοινή χρήση¹⁴⁷ Για την επίτευξη του παραπάνω στόχου είναι απαραίτητο η εργασία να γραφτεί με τη χρήση συγκεκριμένης μεθοδολογίας, μίας ή περισσότερων οι οποίες θα εφαρμόζονται συμπληρωματικά, καθώς και να παρουσιαστεί με μια αυστηρά προκαθορισμένη δομή, η οποία θα πρέπει να συνάδει με την επιστημονική δεοντολογία.

Η δομή της επιστημονικής έρευνας θα πρέπει να διασφαλίζει την σαφήνεια του γραπτού κειμένου, καθώς και την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της. Επίσης θα πρέπει να είναι γραμμένη κατά τέτοιον τρόπο ώστε να μπορεί ένας μελλοντικός ερευνητής να την επαναλάβει.

Αναφορικά με τα ερευνητικά ερωτήματα και την επιλεγόμενη μέθοδο έρευνας μπορούμε να ταξινομήσουμε τις βασικές μεθοδολογικές έρευνες στις παρακάτω κατηγορίες:

- Περιγραφικές έρευνες
- Έρευνες συσχέτισης
- Πειραματικές έρευνες
- Διαγνωστικές έρευνες
- Επεξηγηματικές έρευνες

Σε γενικές γραμμές μια επιστημονική μεθοδολογική μελέτη θα πρέπει να περιλαμβάνει τα ακόλουθα στάδια:

¹⁴⁷ Παρασκευόπουλος Ι. (1993) “Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας.” Τόμος 2 Αθήνα Αυτοέκδοση σελ 146

- Ορισμός των ερευνητικών ερωτήσεων
- Σκοπός της έρευνας
- Σχεδίαση της έρευνας
- Συλλογή και σύνθεση δεδομένων
- Ανάλυση δεδομένων και αποτελεσμάτων
- Ανακοινώσεις – δηλώσεις των ευρημάτων
- Συμπεράσματα

Αμέσως πιο κάτω παραθέτουμε αναλυτικά τις επιμέρους επιστημονικές μεθόδους έρευνας, και τα βασικά τους πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, καθώς και τις βασικές επιστημονικές κατηγορίες στις οποίες χρησιμοποιείται η κάθε μία.

15.1 Μέθοδος Ερωτηματολογίου

Το ερωτηματολόγιο αποτελεί ένα σύνολο γραπτών ερωτήσεων με τις οποίες ο ερευνητής απευθύνεται ομοιόμορφα στα άτομα ενός κοινωνικού συνόλου για τη συλλογή ερευνητικών πληροφοριών που σχετίζονται με την άποψη, ή την αντίληψή τους για ένα θέμα ή για ένα προβληματισμό. Ένα ερωτηματολόγιο έχει ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά αλλά και ορισμένα όρια αναφορικά με το επιστημονικό κομμάτι διερεύνησής του. Σε γενικές γραμμές παίζει μεγάλο ρόλο ο τρόπος που θα συνταχθεί και θα παρουσιαστεί στα άτομα. Θα πρέπει να είναι διατυπωμένο με σαφήνεια και θα πρέπει να αποφεύγονται οι αξιολογικές κρίσεις που προκαταβάλλουν τον ερωτώμενο.

15.1.1 Πληθυσμός - Δείγμα

Το ερωτηματολόγιο αναφέρεται σε έναν ολόκληρο πληθυσμό λ.χ. ενός κράτους. Έτσι **πληθυσμός** είναι το σύνολο των μονάδων – ατόμων από τις οποίες επιλέγεται ένα δείγμα, ενώ το **δείγμα** αποτελεί το μέρος του πληθυσμού το οποίο επιλέγεται προκειμένου να αναλυθεί επιστημονικά ολόκληρος ο πληθυσμός. Δεδομένου ότι δεν υπάρχει δυνατότητα να εξετάσουμε ολόκληρο τον πληθυσμό για το λόγο αυτό καταφεύγουμε στο δείγμα. Το δείγμα επιλέγεται από τον κατάλογο του πληθυσμού, το οποίο θεωρητικά πρέπει να περιλαμβάνει όλες τις περιπτώσεις που εμπεριέχονται στον πληθυσμό. Επειδή ο στόχος της έρευνας είναι η αναφορά στον πληθυσμό χρησιμοποιούμε την Στατιστική επιστήμη για να αναλύσουμε τα δεδομένα του

δείγματος. Το δείγμα θα πρέπει να είναι αντιπροσωπευτικό, δηλαδή να ανταποκρίνεται σε όλες τις παραμέτρους του πληθυσμού. Οι **Abbott, B & Bordens, K. (2018)**¹⁴⁸ έχουν υπογραμμίσει ότι ένα ακατάλληλο δείγμα μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένα επιστημονικά συμπεράσματα εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν αντανακλά τον συνολικό πληθυσμό και ως εκ τούτου δεν θα μπορεί να διατυπωθεί μια γενικευμένη επιστημονική θεωρία.

15.1.2 Βασικά Χαρακτηριστικά του Ερωτηματολογίου

Βασικά Χαρακτηριστικά του ερωτηματολογίου είναι: η ομοιομορφία των ερωτήσεων, η έκταση και η ποικιλία των δεδομένων που είναι δυνατό να συγκεντρωθούν, η έκταση και η ποικιλία των ερωτώμενων που καλύπτει, η ελεύθερη έκφραση και η εξασφάλιση ανωνυμίας των υποκειμένων. Επιπρόσθετα εάν υπάρχει δυνατότητα η συγκεκριμένη μέθοδος χαρακτηρίζεται από σχετικά χαμηλό κόστος δαπάνης τόσο σε χρήμα όσο και σε χρόνο, γεγονός που της έχει δώσει μεγάλη απήχηση σε σύγκριση με άλλες ερευνητικές μεθόδους

Από την άλλη πλευρά υπάρχουν και ορισμένοι περιορισμοί – όρια στην εν λόγω μεθοδολογία. Αυτοί είναι κυρίως:

- Η απώλεια του βάθους της πληροφορίας. Οι πληροφορίες είναι κυρίως επιδερμικές και για το λόγο αυτό θα ήταν σκόπιμο παράλληλα με το ερωτηματολόγιο να προβαίνει ο ερευνητής και σε άλλη μέθοδο προκειμένου να έχει πληρέστερη εικόνα των επιστημονικών δεδομένων που θα ανακύψουν από τις συγκεκριμένες διαδικασίες.
- Επιπρόσθετα δεν είναι σε θέση ο ερευνητής να επαληθεύσει την ακρίβεια της ορθότητας των απαντήσεων, καθώς και τον έλεγχο της ειλικρίνειας των υποκειμένων. Αυτό μπορεί να συμβεί για δύο λόγους. Ο πρώτος αφορά στο ότι ο ερωτώμενος δεν δίνει σημασία στο ερωτηματολόγιο και απλά θέλει να το συμπληρώσει και να τελειώσει το συντομότερο δυνατό από την συγκεκριμένη διαδικασία ενώ ο δεύτερος στο ότι υπάρχει περίπτωση το συγκεκριμένο άτομο να θεωρεί ότι οι απαντήσεις του θα χρησιμοποιηθούν και θα αρθεί η ανωνυμία του. Υπάρχει δηλαδή έλλειψη εμπιστοσύνης στην ανωνυμία του ατόμου.

¹⁴⁸ Abbott, B. B., & Bordens, K. S. (2018). "Research Design and Methods: A process approach." *McGraw-Hill*.

- Σε ζητήματα που αφορούν ευαίσθητα δεδομένα όπως είναι η διαφθορά ή η φοροδιαφυγή, βλέπουμε ότι σε έρευνες που γίνονται σε μη δημοκρατικά καθεστώτα υπάρχει πιθανότητα οι απαντήσεις να έχουν μεροληψία και γιαυτό θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με αρκετή επιφύλαξη. Ειδικότερα στα ερωτηματολόγια που αφορούν στο αντικείμενο μελέτης της διατριβής, υπάρχει μία προσπάθεια να αποφεύγονται λέξεις με συναισθηματική φόρτιση, ποινική διάσταση ή κοινωνική διαπρόμπευση. Έτσι λ.χ. καλό θα είναι να αποφεύγονται οι όροι φοροδιαφυγή ή παραοικονομία ή εισφοροδιαφυγή, διότι μπορεί να οδηγήσει τους ερωτώμενους σε απαντήσεις που δεν είναι αληθής διότι διστάζουν να πουν την αλήθεια. Κατά αυτό τον τρόπο εκτιμάται όχι ευθέως η φοροδιαφυγή αλλά η φορολογική συνείδηση των ατόμων που ερωτώνται. Η μέθοδος του ερωτηματολογίου χρησιμοποιείται συχνότερα στην έως τώρα δημοσιευμένη βιβλιογραφία. Ο βασικότερος λόγος της εκτεταμένης χρήσης της αποτελεί η έλλειψη εμπειρικών αριθμητικών δεδομένων. Νέα εμπειρικά δεδομένα που θα αντληθούν από την κατασκευή του κατάλληλου ερωτηματολογίου θα επιτρέψουν στην εκτίμηση του επιπέδου της φορολογικής συμμόρφωσης και της φορολογικής ηθικής, ενώ παράλληλα μέσω των κατάλληλων επιστημονικών μεθόδων, θα εντοπιστούν οι παράγοντες που την επηρεάζουν.¹⁴⁹

Υπάρχουν βέβαια και εμπειρικές έρευνες που βασίζονται σε ερωτηματολόγιο (surveys) χρησιμοποιούνται σε μεγάλη πλειοψηφία από ινστιτούτα με μακροχρόνια εμπειρία και διεθνή αναγνώριση όπως είναι η World Values Survey, η European Value Survey και το Latinobarometro. Εδώ μιλάμε για έρευνα χωρίς πρωτογενή στοιχεία η οποία ονομάζεται δευτερογενής ανάλυση. Η World Value Survey (W.V.S.) αποτελεί έναν παγκόσμιο ερευνητικό οργανισμό που εξετάζει κοινωνικές, πολιτιστικές και πολιτικές παραμέτρους και μεταβολές που συμβαίνουν σε διάφορες χώρες. Για την επίτευξη του στόχου της βασίζεται στην υποβολή σχετικών ερωτήσεων σε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα το οποίο καλύπτει τουλάχιστον 1000 άτομα σε κάθε χώρα. Οι έρευνες πραγματοποιούνται με συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο στις κατοικίες των ερωτώμενων και στη μητρική τους γλώσσα. Τα αποτελέσματα και οι

¹⁴⁹ Μία ενδελεχής επεξήγηση αναφορικά με το τρόπο διεξαγωγής των ερωτηματολογίων, την βαθμολόγηση των ερωτήσεων (scaled), καθώς και την άντληση του υλικού από υπάρχουσες κοινωνικές ερευνητικές ομάδες όπως η World Value Surveys και η European Value Survey επιχειρείται από Μητράκο Π (2015) Έρευνα και κατανόηση της φοροδιαφυγής υπό το πρίσμα της έννοιας της Φορολογικής Ηθικής *International Conference on International Business* Θεσσαλονίκη, Μάιος Greece.

μέθοδοι πραγματοποίησης των ερωτηματολογίων θεωρούνται πολύ αξιόπιστα ενώ τα αποτελέσματά τους χρησιμοποιούνται από μια ευρεία γκάμα επιστημόνων (κοινωνιολόγων, πολιτικών επιστημόνων και οικονομολόγων).¹⁵⁰ Η European Value Survey E.V.S αποτελεί επίσης ερευνητικό οργανισμό ο οποίος επικεντρώνεται σε έρευνες εντός των Ευρωπαϊκών κρατών, ενώ το Λατινοβαρόμετρο εστιάζεται σε έρευνες που πραγματοποιούνται σε χώρες της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής.

15.1.3 Χρήση μιας ή πολλαπλών ερωτήσεων

Η χρήση μιας αποκλειστικά ερώτησης όπως αυτή που χρησιμοποιείται από τους μεγάλα στατιστικά ινστιτούτα μελέτης κοινωνικών φαινομένων έχει το πλεονέκτημα ότι δίνει τη δυνατότητα στους ερευνητές να έχουν άμεση πρόσβαση σε μεγάλο όγκο δεδομένων, να προβούν σε συγκρίσεις μεταξύ διαφορετικών χωρών. Επίσης τα εν λόγω ινστιτούτα έχουν μακροχρόνια εμπειρία και αποτελούν εγγύηση για την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων. Από την άλλη πλευρά η έννοια της φορολογικής ηθικής είναι πολυδιάστατη και για να εκτιμηθεί με αξιόπιστο και ακριβή τρόπο απαιτεί προεργασία πάνω σε ερωτηματολόγιο και υποβολή περισσότερων ερωτήσεων οι οποίες θα καλύψουν όλες τις πτυχές αυτού του πολυδιάστατου φαινομένου (**B. Frey – B. Torgler 2007**). Με τη χρήση λοιπόν πολλαπλών ερωτήσεων είναι πιθανότερο να αποκαλυφθούν οι πραγματικές πεποιθήσεις των ερωτώμενων και να εκτιμηθεί το φαινόμενο με μεγαλύτερη ακρίβεια και αξιοπιστία. Η χρήση της μιας ερώτησης έχει γενικό χαρακτήρα και εύκολα κάποιος μπορεί να καταφύγει σε αναληθή δήλωση που καταδικάζει τη φοροδιαφυγή, παρόλο που στη πράξη κάνει ακριβώς το αντίθετο.

15.1.4 Πλεονεκτήματα και Μειονεκτήματα της Μεθοδολογίας Ερωτηματολογίου

Ας δούμε τώρα τα δυνατά και τα αδύνατα σημεία της μεθόδου του ερωτηματολογίου, ανεξάρτητα από το δίλημμα της χρήσης μιας ή πολλαπλών ερωτήσεων.

Πλεονεκτήματα

¹⁵⁰ Περισσότερες πληροφορίες και μεγαλύτερη ανάλυση αναφορικά με τον Παγκόσμιο Ερευνητικό Οργανισμό Κοινωνικών Αξιών (World Value Survey) υπάρχουν σε σχετικά άρθρα του Slemrod (2002), Richardson (2008) και Torgler (2007)

- Δυνατότητα άντλησης ποικίλων δημογραφικών, κοινωνικών, οικονομικών χαρακτηριστικών.
- Ειδικότερα αναφορικά με το θέμα της διατριβής, με τη βοήθεια των οικονομετρικών εργαλείων (multivariate analysis) μπορεί να διαπιστωθεί ποιοι παράγοντες διαμορφώνουν την φορολογική συνείδηση και σε ποιο βαθμό.

Μειονεκτήματα

- Ο κίνδυνος μεροληψίας (bias) του πληθυσμού σε περίπτωση όπου η έρευνα δεν καλύπτει αντιπροσωπευτικό δείγμα αυτού.¹⁵¹ Για το λόγο αυτό (όταν η έρευνα δεν στηρίζεται σε πρωτογενείς πηγές) πρέπει να χρησιμοποιούνται δεδομένα από ινστιτούτα με μακροχρόνια εμπειρία και διεθνή αναγνώριση όπως είναι η World Values Survey, η European Value Survey.
- Επιπλέον μειονέκτημα αποτελεί επίσης και το υψηλό κόστος που έχουν οι έρευνες που χρησιμοποιούν πρωτογενή στατιστικά δεδομένα, αφού απαιτείται μεγάλος αριθμός ερωτώμενων προκειμένου να προκύψουν αξιόπιστες εκτιμήσεις.
- Μια επιπλέον δυσχέρεια που προκύπτει πολύ συχνά σε τέτοιου είδους έρευνες είναι η απροθυμία των συμμετεχόντων να απαντήσουν σε ερωτήσεις όπου τίγονται ζητήματα που αφορούν παραβατικές συμπεριφορές ή άλλα ευαίσθητα προσωπικά ζητήματα. Ένας τρόπος να ξεπεραστεί αυτό το εμπόδιο είναι η δημιουργία ενός ευρέως φάσματος ερωτήσεων ποικίλων θεμάτων ώστε να μην επικεντρώνεται αποκλειστικά στο ευαίσθητο ζήτημα ή στην παραβατική συμπεριφορά, προκαλώντας δυσφορία και τελικά άρνηση συμμετοχής. Το όλο εγχείρημα απαιτεί λεπτούς χειρισμούς κατά τη σύνταξη και υποβολή ερωτηματολογίων. Σημαντικό στοιχείο προς αυτή τη κατεύθυνση αποτελεί ο τρόπος κατασκευής του ερωτηματολογίου, το περιεχόμενο των ερωτήσεων καθώς και ο τρόπος διεξαγωγής της έρευνας, ενώ βασικότατη προϋπόθεση για την επιτυχή έκβαση αποτελεί η εξασφάλιση εχεμύθειας απέναντι στους ερωτώμενους.

15.2 Προσωπικές Συνεντεύξεις

¹⁵¹ Torgler B (2007) “Tax Compliance and Tax Morale. A Theoretical and empirical analysis.” Edward Elgar Publishing p 6

15.2.1. Γενικά

Η μέθοδος της **συνέντευξης** έχει πολλές ομοιότητες με τη μέθοδο του ερωτηματολογίου. Πρόκειται όμως για ερωτήσεις στις οποίες υποβάλλεται μια κοινωνική ή εργασιακή ομάδα ενώ οι απαντήσεις δεν είναι μονολεκτικές αλλά υπάρχει ελευθεριότητα στη διατύπωση εκτενών απόψεων από την πλευρά των ερωτώμενων. Επιπρόσθετα ο ερευνητής αποκτά μια σχέση με τα άτομα που λαμβάνουν μέρος στην έρευνα. Αυτά τα δύο χαρακτηριστικά – διατύπωση εκτεταμένων απόψεων και καλλιέργεια κλίματος εμπιστοσύνης μεταξύ ερευνητή και ερωτώμενων – μπορούν να οδηγήσουν την έρευνα σε πιο αξιόπιστα και πιο αναλυτικά συμπεράσματα. Το βασικότερο μειονέκτημα της συνέντευξης αποτελεί το γεγονός ότι δεν λαμβάνει χώρα κάποια στατιστική ή οικονομετρική μέθοδο ανάλυσης και επεξήγησης δεδομένων με συνέπεια να αμφισβητείται από πολλούς η επιστημονική ορθότητά της.¹⁵²

Οι προϋποθέσεις μιας επιτυχημένης συνέντευξης σύμφωνα με τον **Kyale (1996)**¹⁵³ είναι ότι ο ερευνητής κατά τη διάρκεια της συνέντευξης θα πρέπει να προσέξει ότι:

- Ο τρόπος διατύπωσης μιας ερώτησης να μην καθορίζει την απάντηση που θα αποσπάσει ο ερευνητής, ενώ αναλόγως των απαντήσεων διαμορφώνονται οι επόμενες ερωτήσεις.
- Ο ερευνητής κατά τη διάρκεια μιας συνέντευξης θα πρέπει να μπορεί να ακούει, να σκέφτεται και να μιλά σχεδόν ταυτόχρονα. Πρέπει να είναι καλός ακροατής, δηλαδή πρέπει να κοιτάει και να ακούει με ενδιαφέρον τον ερωτώμενο και να του αφήνει την πρωτοβουλία σε περιπτώσεις σύντομων παύσεων. Δεν πρέπει να είναι βέβαια παθητικός και να μην μιλά, όμως κύριο μέλημά του είναι να ακούει τον συνομιλητή του.
- Θα πρέπει να καθοδηγεί τη συζήτηση προς την κατεύθυνση που επιθυμεί έμμεσα.
- Αν διακόπτει τον ερωτώμενο, μεταφράζεται ως έλλειψη ενδιαφέροντος. Η ενθάρρυνση του ερευνητή ως προς τον ερωτώμενο, αντίθετα, για περαιτέρω ανάπτυξη του θέματος, δηλώνει το γνήσιο ενδιαφέρον του ερευνητή. Θα πρέπει να έχει προκαθορίσει συγκεκριμένα τα βασικά ζητήματα για να πετύχει ομαλές και λογικές μεταβάσεις από το ένα ζήτημα στο άλλο.

¹⁵² Mishler E (1991) “Research Interviewing: Context and Narratives” *Harvard University Press*

¹⁵³ Kyale, S (1996) *InterViews: An introduction to Qualitative Research Interviewing*. Sage, Thousand Oaks.

- Ο ερευνητής δεν πραγματοποιεί αυθόρμητη συζήτηση, αλλά επίσημη. Αυτό σημαίνει ότι η επιθυμία να εμφανιστεί ο ίδιος ως ενδιαφέρον άτομο είναι αντιπαραγωγική. Πρέπει να κάνει τον συνεντευξιαζόμενο να νιώθει αυτός ως ενδιαφέρων άτομο, ακούγοντας τον περισσότερο παρά μιλώντας ο ίδιος.

Τα στάδια της διαδικασίας συνέντευξης είναι:

- Θεματολογία
- Σχεδιασμός: Διατύπωση διαδικασίας συνέντευξης.
- Συνέντευξη.
- Απομαγνητοφώνηση, δηλαδή μεταγραφή σε κείμενο της συνέντευξη
- Ανάλυση: μελέτη των συλλεχθέντων πληροφοριών σύμφωνα με το σκοπό της έρευνας.
- Επαλήθευση και Έκθεση: Έλεγχος της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας των συμπερασμάτων και δημοσίευση συμπερασμάτων της έρευνας.

15.2.2 Μορφές συνεντεύξεων

Μια διάκριση που γίνεται συχνά στην συγκεκριμένη μεθοδολογική έρευνα βασίζεται στο βαθμό δόμησης ή τυποποίησης της συνέντευξης. Αυτή λοιπόν διακρίνεται σε:

- **Πλήρως δομημένη συνέντευξη.** Σε αυτή τη περίπτωση υπάρχουν προκαθορισμένες ερωτήσεις με συγκεκριμένη διατύπωση. Αυτή η περίπτωση βρίσκεται πολύ κοντά στην έρευνα του ερωτηματολογίου. Η μόνη διαφορά με το ερωτηματολόγιο είναι η χρήση ανοιχτών ερωτήσεων, δηλαδή αυτών που περιέχουν ελεύθερες απαντήσεις από το υποκείμενο.
- **Ημιδομημένη συνέντευξη.** Έχει προκαθορισμένες ερωτήσεις αλλά η διάταξή τους μπορεί να τροποποιηθεί ανάλογα με την αντίληψη του ερευνητή σχετικά με το τι φαίνεται καταλληλότερο από τις περιστάσεις. Η διατύπωση της ερώτησης μπορεί να αλλάξει και να δοθούν περισσότερες εξηγήσεις στο υποκείμενο. Αντίστοιχα κάποιες ερωτήσεις που φαίνονται ακατάλληλες για τον συγκεκριμένο ερωτώμενο μπορεί να παραλειφθούν ή να περιληφθούν πρόσθετες ερωτήσεις.
- **Μη δομημένη συνέντευξη.** Στην προκειμένη περίπτωση ο ερευνητής έχει μια γενική περιοχή που τον ενδιαφέρει και τον απασχολεί και σκοπός του είναι να υπάρχει μια συζήτηση η οποία δεν πρέπει να ξεφεύγει από το πλαίσιο της

περιοχής. Σε αυτή τη περίπτωση υπάρχει μεγάλη ελευθεριότητα στις απαντήσεις του υποκειμένου. Η μη δομημένη συνέντευξη δύναται να έχει και πλήρως άτυπο χαρακτήρα.

15.3 Έρευνα Πεδίου

Η Έρευνα Πεδίου χρησιμοποιείται κυρίως σε έρευνες που δεν μπορούν να ποσοτικοποιηθούν εύκολα. Είναι μία μέθοδος ποιοτικής έρευνας κατά την οποία παρατηρούμε το αντικείμενο έρευνας μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Ο ερευνητής δηλαδή έχει τη δυνατότητα να παρατηρεί το αντικείμενο έρευνας στο περιβάλλον που πραγματοποιείται.¹⁵⁴ Συνήθως δεν περιλαμβάνει ποσοτική ανάλυση. Απλά καταγράφονται παρατηρήσεις και μια ολοκληρωμένη οπτική για το αντικείμενο που εξετάζεται. Ο σκοπός ανάλογων ερευνών είναι συχνά διερευνητικός, χωρίς να αποκλείεται, όμως, αυτός να είναι περιγραφικός ή ερμηνευτικός.

Ως παραδείγματα ερευνών πεδίου μπορούμε να αναφέρουμε: την διερεύνηση των συνθηκών εργασίας που επικρατούν σε μια βιομηχανία ή ένα εργοστάσιο, καθώς και τη μελέτη της απήχησης στον κόσμο ενός νέου φαρμάκου για την καταπολέμηση μίας ασθένειας. Η Έρευνα Πεδίου χρησιμοποιείται κυρίως σε έρευνες, όπου οι καταστάσεις μεταβάλλονται με τον χρόνο και είναι δύσκολο να ποσοτικοποιηθούν και είναι πιο εφικτό να παρατηρούνται καλύτερα στο φυσικό τους περιβάλλον. Τα κύρια μέσα που εφαρμόζονται για την άντληση των δεδομένων είναι **η συνέντευξη** και **οι έρευνες σε ομάδες (ομαδικές συνεντεύξεις)**.

Οι συνεντεύξεις γίνονται με τον ερευνητή να παίζει τον ρόλο του δημοσιογράφου και τον ερωτώμενο να απαντάει στις ερωτήσεις, ενώ στην έρευνα σε ομάδα, τα μέλη συζητούν για ένα θέμα, με τον ερευνητή να παίζει τον ρόλο του συντονιστή.

Ποιοι είναι ο ρόλοι του ερευνητή;

Σε μια Έρευνα Πεδίου, ο ερευνητής μπορεί να παίζει **3 ρόλους**, οι οποίοι είναι:

1. **Συμμετέχων:** Ο ερευνητής δρα ο ίδιος στο πεδίο που διερευνά με βασικό στόχο να μην γίνει αντιληπτός από τους υπόλοιπους συμμετέχοντες

¹⁵⁴ Van de Ven, A. H., & Poole, M. S. (2017). “Field research methods. The Blackwell companion to organizations” pp 867-888.

2. **Παρατηρητής:** Ο ερευνητής απλά παρακολουθεί και δεν επεμβαίνει σε καμία περίπτωση
3. **Συμμετέχων-Παρατηρητής:** Ο ερευνητής συνδυάζει τους δύο παραπάνω ρόλους

Μειονεκτήματα Έρευνας Πεδίου

1. Είναι ακατάλληλη μέθοδος για την εξαγωγή στατιστικών μελετών και ιδιαίτερα όταν εξετάζονται μεγάλα δείγματα από πολλά άτομα.
2. Στις έρευνες με ομάδες, υπάρχει η πιθανότητα ο ερευνητής να χάσει τον έλεγχο της συζήτησης
3. Στις έρευνες με ομάδες, η ανάλυση των δεδομένων ενδέχεται να γίνει δύσκολη

Πλεονεκτήματα Έρευνας Πεδίου

1. Τόσο οι ατομικές συνεντεύξεις όσο και οι ομαδικές είναι κοινωνικά προσανατολισμένες ερευνητικές μέθοδοι που συλλέγουν δεδομένα της πραγματικής ζωής.
2. Η Έρευνα Πεδίου, έχει πολύ χαμηλό κόστος
3. Η εγκυρότητά της χαρακτηρίζεται ως υψηλή

Δεοντολογία Έρευνας Πεδίου

Η έρευνα πεδίου αποτελεί μεγάλο εύρος τακτικών ερευνών για τη διερεύνηση λειτουργίας διαβίωσης σε εξωτερικό χώρο, με διαπιστώσεις εκ πρώτης όψεως ενός ανθρώπου ή ομάδας. Μία εκτενής αρθρογραφία οδηγεί τον μελετητή στη διενέργεια έρευνας πεδίου. Στην Έρευνα Πεδίου χρειάζεται μεγάλη προσοχή κατά τη συλλογή και διαχείριση των δεδομένων, η οποία θα πρέπει να εξασφαλίζει την ανάλογη εχεμύθεια από την πλευρά των συμμετεχόντων σε αυτό και εφόσον δημοσιευτούν τα αποτελέσματα δε θα πρέπει να δημοσιευτούν και στοιχεία που μπορεί να προσδιορίζουν αυτούς που έχουν λάβει μέρος στην έρευνα ¹⁵⁵

15.4 Ποσοτική Ανάλυση

15.1.1 Γενικά

¹⁵⁵ Babbie, E. (2011). Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα. Αθήνα: Εκδόσεις κριτική.

Η ποσοτική ανάλυση βασίζεται κατά κανόνα σε στατιστικές συγκρίσεις των αντικειμένων ή των περιπτώσεων που εξετάζονται από τον εκάστοτε ερευνητή. Υπάρχουν πολλές διαφορές σε σύγκριση με την ποιοτική ανάλυση. Λ.χ. Στην ποσοτική έρευνα το ενδιαφέρον στρέφεται σε γενικούς και εμπειρικούς κανόνες. Η ποσοτική ανάλυση αποβλέπει στην επαλήθευση μιας υπόθεσης μέσω αριθμητικών στοιχείων. Σε γενικές γραμμές τα κοινωνικά φαινόμενα εμφανίζουν πολύ μεγάλη πολυπλοκότητα. Η οικονομική επιστήμη εντάσσεται στις κοινωνικές επιστήμες και πολλές φορές οι απόψεις των οικονομολόγων έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους. Σκοπός των ποσοτικών ερευνών είναι να καταλήξουν σε γενικεύσεις και σε εμπειρικά θεμελιωμένες θεωρίες οι οποίες έχουν γίνει μέσα από ερευνητικές υποθέσεις με αριθμητικά δεδομένα. Η θεωρία στην εμπειρική έρευνα ουσιαστικά διατυπώνεται μέσα από το κριτήριο της επιστημονικής λογικής. Σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο οδηγούμαστε σε απτά αποτελέσματα τα οποία μπορεί να διαφέρουν τόσο από την θεωρία που θέλουμε να εξετάσουμε όσο και από τις προσωπικές μας πεποιθήσεις. Βασικός σκοπός της ποσοτικής έρευνας είναι η επαλήθευση μίας κοινωνικής θεωρίας ή η απόρριψή της.¹⁵⁶ Η βασική διαφορά από την ποιοτική ανάλυση αφορά πρωτίστως στο πλήθος των παρατηρήσεων. Έρευνες που εμπεριέχουν μικρό αριθμό παρατηρήσεων όπως λ.χ. δύο ή τρεις χώρες ασχολούνται με την ποιοτική έρευνα. Αντίθετα όταν το πλήθος των παρατηρήσεων είναι εκατοντάδες ή χιλιάδες ή ακόμα μεγαλύτερο, τότε η ενδεδειγμένη μεθοδολογία είναι η ποσοτική μέθοδος.¹⁵⁷

15.1.2 Είδη ποσοτικών μεθόδων

- **Δειγματοληπτική:** Σε αυτή την περίπτωση τα δεδομένα συλλέγονται μέσα από ερωτηματολόγια και αφορούν ένα μέρος του πληθυσμού το οποίο ονομάζουμε δείγμα.
- **Δευτερογενής έρευνα:** Εδώ τα ποσοτικά δεδομένα αντλούνται από πληροφορίες που υπάρχουν σε άλλα στοιχεία που έχουν συλλεχθεί από Στατιστικούς Οργανισμούς, Οικονομικές Υπηρεσίες, Ερευνητικά Κέντρα, Πανεπιστήμια κλπ. Λ.χ. ο Παγκόσμιος Οργανισμός Κοινωνικών Ερευνών (World Value Survey) μας δίνει ένα πλήθος πληροφοριών που

¹⁵⁶ Martin, O. (2008). Η ανάλυση ποσοτικών δεδομένων. Αθήνα: εκδόσεις Τόπος.

¹⁵⁷ Stockemer, D. (2019) "Quantitative Methods for the Social sciences. A practical introduction with examples in SPSS and Stata". Cham, Switzerland: Springer Nature; 2019.

χρησιμοποιούνται σε όλες τις επιστήμες αλλά κυρίως στις κοινωνικές αφού αφορά σε ερωτήσεις κοινωνικού περιεχομένου.

15.1.3 Χαρακτηριστικά ποσοτικών μεθόδων ανάλυσης

- Επιτρέπει τη σύνδεση δύο ή περισσότερων μεταβλητών για μεγάλο αριθμό περιπτώσεων. Λ.χ. στην παρούσα διατριβή χρησιμοποιείται η συσχέτιση μεταξύ της φορολογικής συνείδησης και της αντίληψης των ατόμων για το πόσο εκτεταμένη είναι η φοροδιαφυγή, Οι μεταβλητές δίδονται με τη μορφή ερωτήσεων οι οποίες εμφανίζονται με κλίμακα 1-7 όπου 1 εκφράζει πλήρη συμφωνία και 7 πλήρη διαφωνία με την πρόταση (μεταβλητή) με την εφαρμογή της μεθόδου Likert.
- Οι θεωρητικές υποθέσεις υποβάλλονται σε αυστηρότερο και εγκυρότερο έλεγχο μέσα από τη χρήση μεγάλου δείγματος.
- Επιτρέπει την επαλήθευση θεωρητικών υποθέσεων.
- Επικεντρώνεται στη μέτρηση ή και στην επαλήθευση θεωρητικών εννοιών μέσα από εργαλεία όπως το ερωτηματολόγιο.

15.1.4 Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα ποσοτικών μεθόδων

Πλεονεκτήματα των ποσοτικών μεθόδων:

- Υπάρχει δυνατότητα να παραχθούν επιστημονικά αποτελέσματα τα οποία παρέχουν μεγάλη γενίκευση.
- Μπορούν να συγκριθούν διαφορετικές ομάδες ατόμων ή διαφορετικές χώρες, κουλτούρες κλπ. Προσφέρεται δηλαδή για περαιτέρω συγκριτική έρευνα.
- Μπορούν να ελεγχθούν με ακρίβεια οι επιστημονικής θεωρίες που καλούμαστε να ερευνήσουμε.

Μειονεκτήματα των ποσοτικών μεθόδων:

- Είναι δύσκολο να πάρουμε το τέλει δείγμα για να το αναλύσουμε ποσοτικά
- Η δυνατότητα του να πάρουμε τα κατάλληλα δεδομένα ενέχει επίσης μεγάλο βαθμό δυσχέρειας.
- Δεν είναι πάντοτε εφικτό να αντλήσουμε τις καλύτερες δυνατές μετρήσεις.¹⁵⁸

15.1.5 Σύνοψη της μεθοδολογίας των ποσοτικών μεθόδων

¹⁵⁸ Ahmad, S., Wasim, S., Irfan, S., Gogoi, S., Srivastava, A., & Farheen, Z. (2019). "Qualitative vs. quantitative research." *Population*, 1(43), pp 2828-2832.

Συνοπτικά στην ποσοτική έρευνα ο στόχος μας είναι η γενίκευση δηλαδή η περιγραφή μιας ή περισσότερων μεταβλητών του πληθυσμού καθώς και η εξήγηση των σχέσεων μεταξύ μεταβλητών και πληθυσμού. Συνεπώς χρειάζεται να συγκεντρωθούν και να αναλυθούν πληροφορίες για τις διάφορες μεταβλητές του πληθυσμού.

Επειδή η συγκέντρωση του πληθυσμού είναι δύσκολή και απαιτεί πολύ χρόνο, για το λόγο αυτό συλλέγονται πληροφορίες από ένα δείγμα του πληθυσμού το οποίο πρέπει να είναι αντιπροσωπευτικό αναφορικά με τους δημογραφικούς παράγοντες (λ.χ ηλικία, φύλο, εκπαίδευση, τόπος κατοικίας, αστική ή αγροτική περιοχή κ.λ.π.), και τους οικονομικούς (ύψος εισοδήματος, περιουσίας) Σε αυτή τη περίπτωση λόγω αδυναμίας εξέτασης ολόκληρου του πληθυσμού εξετάζεται ένα μικρό μέρος του πληθυσμού το οποίο αποτελεί το δείγμα, ενώ η σχετική έρευνα αποκαλείται Δειγματοληπτική Έρευνα.

15.4 Ποιοτική Ανάλυση/Έρευνα

Καταρχήν η ποιοτική ανάλυση έρχεται σε αντιδιαστολή με την ποσοτική ανάλυση. Πρόκειται για μεθοδολογική προσέγγιση που πραγματοποιείται χωρίς την χρησιμοποίηση αριθμητικών δεδομένων και μαθηματικών υπολογισμών.¹⁵⁹ Σε αυτή την περίπτωση η ποιοτική έρευνα απλώς ετεροκαθορίζεται αρνητικά απλώς και μόνο ως απουσία αριθμών και μαθηματικών υπολογισμών. Επιπρόσθετα ο συγκεκριμένος τύπος ανάλυσης πραγματοποιείται σε πραγματικές και όχι σε τεχνητές, πειραματικά ελεγχόμενες συνθήκες.

Αναλυτικά η ποιοτική έρευνα είναι μία μεθοδολογική ερευνητική δραστηριότητα, η οποία χρησιμοποιεί ένα σύνολο ερμηνευτικών και υλικών αντικειμένων, όπως παρατηρήσεων, συνεντεύξεων, φωτογραφιών, μαγνητοφωνήσεων με στόχο την ερμηνευτική προσέγγιση ενός φαινομένου. Αυτό σημαίνει ότι οι ποιοτικοί ερευνητές μελετούν τα πράγματα στο φυσικό τους χώρο, επιχειρώντας να δώσουν νόημα ή να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα με όρους των νοημάτων που δίνουν τα ίδια τα άτομα σε αυτά τα πράγματα.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Rihoux, B. (2006). “Qualitative comparative analysis (QCA) and related systematic comparative methods: Recent advances and remaining challenges for social science research.” *International Sociology*, 21(5), 679-706.

¹⁶⁰ Βλ. **Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2016)** «Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση» *Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα* pp 11-12

Επιπρόσθετα η ποιοτική έρευνα αναφέρεται σε μία οριοθετημένη ενέργεια η οποία τοποθετεί τον παρατηρητή στον κόσμο. Πιο συγκεκριμένα, η εν λόγω τεχνική συναντάται σε ένα σύνολο από ερμηνευτικές και πρακτικές μεθόδους, οι οποίες στοχεύουν στην εξήγηση των φαινομένων που διέπουν τον κόσμο. Μέσω της συγκεκριμένης μεθοδολογικής έρευνας εφαρμόζονται πρακτικές που μπορεί να αλλάζουν την εικόνα για το αντικείμενο που ερευνούν φέρνοντας στο «φως» νέα στοιχεία. Παρόλο που εξετάζει τα δεδομένα σε βάθος, έχει το μειονέκτημα ότι σχετίζεται με μη μετρήσιμα στοιχεία όπως είναι τα συναισθήματα, γεγονός που μπορεί να έχει ποικίλες ερμηνείες, όπως λ.χ. ότι το εξεταζόμενο δείγμα μπορεί να επηρεάζεται από προσωπικούς λόγους, με απώτερη συνέπεια την παραγωγή συμπερασμάτων που δεν είναι γενικευμένα και για το λόγο αυτό μη επιστημονικά αποδεκτά.¹⁶¹

Είναι αλήθεια ότι, η ποιοτική ανάλυση έχει τη δυνατότητα να προσφέρει πλήθος αναπαραστάσεων των φαινομένων, αλλά και όλων των εργαλείων που χρησιμοποιούνται για να τα ερμηνεύσουν όπως για παράδειγμα οι συνεντεύξεις. Με λίγα λόγια, οι ερευνητές επιχειρούν να ερμηνεύσουν τα αποτελέσματα, με τέτοιο τρόπο, ώστε αυτά να γίνουν κατανοητά.¹⁶² Η μεγαλύτερη χρήση της εν λόγω έρευνας πραγματοποιείται σε ψυχολογικές και κοινωνικές μελέτες.¹⁶³

Οι ερευνητές είναι σημαντικό να ακολουθούν ορισμένα βήματα, έτσι ώστε να μην κάνουν λάθος στη διαδικασία της ποιοτικής ανάλυσης. Αρχικά θα πρέπει να καθοριστεί το αντιληπτό περίγραμμα των ατόμων που διεξάγουν την έρευνα. Πιο συγκεκριμένα, είναι σημαντικό από τους ερευνητές να προσδιορίσουν τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύουν τα γεγονότα.

Στη συνέχεια, θα πρέπει να βρεθεί η κατάλληλη ερευνητική ερώτηση. Ακολούθως το τρίτο βήμα σχετίζεται με την επιλογή του μεγέθους του δείγματος και την καταλληλότητά του. Στο τέταρτο βήμα, οι ερευνητές επιλέγουν τον τρόπο συλλογής δεδομένων. Τέλος στο πέμπτο βήμα γίνεται η ανάλυση των δεδομένων, ενώ στο έκτο και τελευταίο η συγγραφή και την παρουσίαση των αποτελεσμάτων.

¹⁶¹ Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2002). "Research methods in education" Routledge.

¹⁶² Βλ. αμέσως πιο πάνω Ισάρη Φ Πούρκος (2016)

¹⁶³ Alasuutari, P. (2010). "The rise and relevance of qualitative research". *International Journal of social research methodology*, 13(2), 139-155.

Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω ένα από τα πιο συνήθη ερευνητικά εργαλεία της ποιοτικής ανάλυσης είναι οι συνεντεύξεις, οι οποίες μπορούν να ταξινομηθούν σε αυτές που εφαρμόζουν κατευθυντήριες ερωτήσεις χωρίς σχόλια του ερευνητή, αυτές που είναι ημικατευθυντήριες (με σχόλια του ερευνητή) και στις ελεύθερες συνεντεύξεις.¹⁶⁴

Πλεονεκτήματα της ποιοτικής ανάλυσης

- Γενικά είναι ευκολότερη η διαδικασία εφαρμογής της συγκριτικά με μία ποσοτική μέθοδος
- Προσφέρει έναν επαρκή και καλό μηχανισμό κατανόησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς, των κινήτρων και των συναισθημάτων αυτής.
- Πολλές φορές η ποιοτική έρευνα περιέχει ανοικτού τύπου ερωτήσεις με αποτέλεσμα να προφέρονται ένα πλήθος δεδομένων προς περαιτέρω ανάλυση.

Μειονεκτήματα της ποιοτικής ανάλυσης

Η ποιοτική έρευνα μερικές φορές δεν παράγει σωστά αποτελέσματα με συνέπεια οι ερευνητές να οδηγούνται σε λάθος συμπεράσματα. Πιο συγκεκριμένα τα βασικά της γνωρίσματα τα οποία δυσκολεύουν την ορθότητα των αποτελεσμάτων είναι τα εξής:

- Η ποιοτική ανάλυση αποτελεί μια από τις νέες μεθοδολογίες που χρησιμοποιεί η επιστημονική κοινότητα.
- Η ποιοτική έρευνα θεωρεί ότι η προσκόλληση στους κανόνες της μεθοδολογίας είναι ικανή να δημιουργήσει προβλήματα στη διαδικασία.
- Τα κριτήρια της επιστημονικής έρευνας, πολλές φορές ταυτίζονται με αυτά της ποσοτικής, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιούνται από τους ερευνητές άκριτα κατά τη διάρκεια ποιοτικών ερευνών.¹⁶⁵

15.5 Το εργαστηριακό πείραμα

¹⁶⁴ Βλ. ανάλυση του τύπου των συνεντεύξεων στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την μεθοδολογική έρευνα της συνέντευξης.

¹⁶⁵ Για μεγαλύτερη ανάλυση των θετικών και αρνητικών στοιχείων της ποιοτικής έρευνας βλ. **Elkatawneh, H. H. (2016)**. “Comparing qualitative and quantitative approaches.” *Walden University*, 3-4.

Η πειραματική μέθοδος χαρακτηρίζεται η έμπρακτη δοκιμή ή εφαρμογή θεωρίας προς άσκηση ή μελέτη και γενικά ο κάθε έλεγχος της θεωρητικής γνώσης. Το πείραμα γενικά στοχεύει στην μεθοδική αναπαραγωγή ενός φαινομένου από τον άνθρωπο με στόχο την εξακρίβωση της φύσης του φαινομένου, των αιτιών που το προκαλούν και των νόμων από τους οποίους διέπεται. Το πείραμα καθώς και η παρατήρηση αποτελούν τις δύο ερευνητικές μεθόδους των καλουμένων εμπειρικών επιστημών. Το πείραμα ασχολείται κατά κανόνα με τις φυσικές επιστήμες. Τα τελευταία χρόνια υπάρχει τάση χρήσης της εν λόγω μεθόδου στις κοινωνικές και στις οικονομικές επιστήμες σε έναν πολύ ευρύτερο βαθμό από ότι τα προηγούμενα χρόνια.

Κατά μια άλλη έννοια, η πειραματική μέθοδος αναζητά τον καθορισμό της συσχέτισης μεταξύ δύο μεταβλητών – της εξαρτημένης και της ανεξάρτητης – και εφαρμόζεται σε ένα ελεγχόμενο (τεχνητό) περιβάλλον. Η εν λόγω διαδικασία ενεργοποιεί τον ερευνητή να επιβεβαιώσει ή να απορρίψει μία συγκεκριμένη υπόθεση και ως εκ τούτου να επιβεβαιώσει ή να απορρίψει μια επιστημονική θεωρία.¹⁶⁶

Η μελέτη οικονομικών φαινομένων με τη χρήση του εργαστηριακού πειράματος δεν αποτελεί καινούργια μέθοδο στην εξέταση κοινωνικών – οικονομικών φαινομένων. Τα πρώτα πειράματα πραγματοποιήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1960 ενώ κατά τη δεκαετία του 1990, αποτέλεσε μια από τις βασικές μεθόδους εκτίμησης της φορολογικής συμπεριφοράς και εντοπισμού των παραγόντων που συντελούν στην φορολογική συμμόρφωση.

Έτσι λοιπόν τα τελευταία *περίπου 30 χρόνια χρησιμοποιούνται εργαστηριακά πειράματα σε αρκετά ευρεία κλίμακα στην οικονομική επιστήμη. Ένας διόλου ευκαταφρόνητος αριθμός πειραμάτων έχουν πραγματοποιηθεί για να εκτιμήσουν το μέγεθος της φορολογικής συμμόρφωσης και το βαθμό αντίδρασής της σε βασικές οικονομικές μεταβλητές. Λιγότερα έχουν προχωρήσει στην εξέταση άλλων μη οικονομικών παραγόντων που επηρεάζουν την τελική απόφαση του ατόμου στο εάν και πόσο θα φοροδιαφύγει. Η συνήθης (και δικαιολογημένη) κριτική που ασκείται για αυτή τη μέθοδο είναι ότι τα εργαστηριακά πειράματα αυτής της μορφής αποτελούν μια πολύ τεχνική προσέγγιση του έξω κόσμου και για το λόγο αυτό είναι μη

¹⁶⁶ Ross, S. M., & Morrison, G. R. (2013). "Experimental research methods. *In Handbook of research on educational communications and technology.*" (pp. 1007-1029 Routledge.

ρεαλιστικά¹⁶⁷. Κατά τη γνώμη μου μπορούν να χρησιμοποιηθούν συμπληρωματικά με τη μέθοδο του ερωτηματολογίου. Εφόσον τελικά δεν διαπιστωθούν μεγάλες αποκλίσεις κατά την εφαρμογή της μιας ή της άλλης μεθόδου τότε μπορούμε να πούμε ότι οι όποιες εκτιμήσεις του φαινομένου είναι αξιόπιστες και διαθέτουν ισχυρότερη επιστημονική ισχύ αφού στα ίδια ή παρόμοια αποτελέσματα θα έχουν καταλήξει δύο διαφορετικές επιστημονικές μέθοδοι. Η πλούσια συνεισφορά εργαστηριακών πειραμάτων σε αυτό τον τομέα, μας έχει προσφέρει εμπειρία και γνώση ώστε να καταλήξουμε στη θέσπιση και εφαρμογή των καταλληλότερων κανόνων που θα οδηγήσουν στην παραγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων.¹⁶⁸

Οι βασικοί κανόνες ορθής εφαρμογής της πειραματικής διαδικασίας αφορούν στις παρακάτω προβλέψεις¹⁶⁹:

- Χρήση ουδέτερης ορολογίας (αποφυγή λέξεων όπως φοροδιαφυγή, απάτη, κλοπή κλπ)
- Σαφήνεια και λιτότητα στους κανόνες.
- Δυνατότητα επανάληψης του πειράματος με πανομοιότυπους κανόνες και διαδικασία.

Γενικά, θα λέγαμε ότι η εξέλιξη της πειραματικής διαδικασίας έχει συμβάλει στην αποφυγή βασικών λαθών μέσω της εφαρμογής γενικά παραδεδεγμένων κανόνων στην ανάληψη ενός πειράματος. Το πείραμα όμως έχει ένα πεπερασμένο χαρακτήρα και **σε καμιά περίπτωση δε μπορεί να προσεγγίσει το πραγματικό οικονομικό – κοινωνικό περιβάλλον που βιώνουν τα υποκείμενα**. Ενδεικτικά αναφέρουμε δύο καίριες διαφορές:

- Τα πραγματικά εισοδήματα και αντίστοιχα τα πραγματικά οφέλη από την απόκρυψη φορολογητέας ύλης, δε μπορούν να συγκριθούν με τα ποσά που κερδίζουν τα υποκείμενα μέσα από τη διαδικασία του παιγνίου.

¹⁶⁷ Βλ. Torgler B (2007) “Tax Compliance and Tax Morale. A Theoretical and empirical analysis.” *Edward Elgar Publishing* pp.10-11

¹⁶⁸ Βλ. αναλυτικά τα μειονεκτήματα και πλεονεκτήματα του πειράματος στους: **Mitrakos P**, Bitzenis Ar, Kontakos P, Makedos I (2014) “Tax Morale and Compliance in Greece: A Review of Empirical Evidence” *Global Business and Economic Anthology*, Vol II December 2014

¹⁶⁹ Για μια ενδελεχή μελέτη αναφορικά με την πειραματική διαδικασία στην οικονομική επιστήμη βλ. Roth, A (1995) “Introduction to experimental economics” in Kagel and Roth (eds) “*The Handbook of experimental economics*” Princeton University Press pp. 1-98

- Οι διοικητικές και ποινικές κυρώσεις που βιώνουν οι παραβάτες στη πραγματική ζωή δεν μπορούν να αποδοθούν σε ένα πείραμα.¹⁷⁰

Αντίθετα άλλες σημαντικές παράμετροι όπως: η κοινωνική αποδοκιμασία, η πολυπλοκότητα των φορολογικών συστημάτων, τα ηθικά διλήμματα, η οικονομική επιβράβευση των συνεπών φορολογούμενων κ.λ.π. δύνатаι να αποδοθούν σε ένα πείραμα. Το ζήτημα λοιπόν είναι ο τρόπος με τον οποίο θα κατασκευαστεί και θα πραγματοποιηθεί στα υποκείμενα ένα πείραμα έτσι ώστε οι προς εξέταση κοινωνικές παράμετροι να προσεγγίσουν τα πραγματικά δεδομένα.

15.6 Οικονομετρία

15.6.1 Εννοιολογική προσέγγιση

Η οικονομετρία μπορεί να οριστεί ως ο κλάδος της οικονομικής επιστήμης στον οποίον χρησιμοποιούνται ο συνδυασμός των εργαλεία της οικονομικής θεωρίας, της μαθηματικής επιστήμης και των συμπερασμάτων της εφαρμοσμένης στατιστικής, προκειμένου να αναλυθούν κυρίως τα οικονομικά φαινόμενα.¹⁷¹

Σήμερα η οικονομετρία θεωρείται αυτοτελής επιστήμη και στόχος της είναι η ανάπτυξη και προώθηση της οικονομικής έρευνας σε συνάρτηση με την οικονομική στατιστική και τα μαθηματικά. Κατά τον **Tintner.G (1960)**¹⁷² Οικονομετρία είναι ο τομέας που εφαρμόζει στην μαθηματική οικονομική θεωρία και ποσοτικές στατιστικές μεθόδους σε οικονομικά προβλήματα, ενώ ο **Frisch R (1934)**¹⁷³ υποστηρίζει ότι η Οικονομετρία αποτελεί την ενοποίηση τριών άλλων επιστημονικών κλάδων: της Στατιστικής, της Οικονομικής Θεωρίας και των Μαθηματικών.

Κατά μια άλλη έννοια οικονομετρία είναι η ποσοτική ανάλυση των πραγματικών οικονομικών φαινομένων με βάση την ταυτόχρονη ανάπτυξη της θεωρίας και της παρατήρησης, που σχετίζονται με τις κατάλληλες μεθόδους εξαγωγής συμπερασμάτων. Ο **Ragnar Frisch** πιστώνεται με τη χρήση του όρου υπό την έννοια που χρησιμοποιείται σήμερα¹⁷⁴

¹⁷⁰ Βλ. επίσης ανωτέρω Mitrakos et al (2014)

¹⁷¹ Βλ. Gujarati D. (1992) “*The essential of econometrics*” McGraw Hill International Editions

¹⁷² Tintner G, “*Handuch der Okonometrie*,” Berlin, *Gottingen- Heidelberg*

¹⁷³ Frisch R. (1934) “*Statistical Confluence Analysis by Means of Complete Regression Systems*” Oslo

¹⁷⁴ Σαλλας Μ. (1992) «*Μέθοδοι Εμπειρικής Οικονομετρικής Έρευνας Τεύχος Α' Οικονομετρία*» Εκδόσεις Σταμούλης

Σύμφωνα με τον **Maddala (2004)** οικονομετρία ορίζεται ως η εφαρμογή των στατιστικών και μαθηματικών μεθόδων στην ανάλυση οικονομικών δεδομένων, με σκοπό να δώσει εμπειρικό περιεχόμενο στις οικονομικές θεωρίες και να τεκμηριώσει ή να επαναπροσδιορίσει τις συγκεκριμένες θεωρίες¹⁷⁵

Όπως είναι φυσικό η οικονομετρία όπως και η ανάλυση στατιστικών πινάκων εντάσσονται στις ποσοτικές μεθόδους έρευνας αφού χρησιμοποιούν κατά βάση αριθμητικά δεδομένα. Βασικό εργαλείο για την οικονομετρία είναι το μοντέλο πολλαπλής γραμμικής παλινδρόμησης. Οι μελετητές της επιστήμης προσπαθούν να βρουν εκτιμητές που έχουν επιθυμητές στατιστικές ιδιότητες, όπως η αμεροληψία, η αποδοτικότητα και η συνέπεια. Η εφαρμοσμένη οικονομετρία χρησιμοποιεί τη θεωρητική οικονομετρία και αναλύει τα δεδομένα του πραγματικού κόσμου προκειμένου να προβεί στην αξιολόγηση οικονομικών θεωριών, την ανάπτυξη οικονομετρικών μοντέλων, την συσχέτιση μεταξύ δύο ή περισσότερων μεταβλητών σε σταθερή ή μακροχρόνια βάση και την πρόβλεψη οικονομικών γεγονότων.

15.6.2 Σχεδιασμός Οικονομετρικής Ανάλυσης

Τα βασικά βήματα που ακολουθούμε συνήθως σε μια οικονομετρική ανάλυση με οικονομικό προσανατολισμό είναι τα ακόλουθα:

1. **Εξειδίκευση του υποδείγματος και επιλογή της υπόθεσης.** Στο πρώτο βήμα της ανάλυσης θα πρέπει να εξειδικευτούν οι κατάλληλες υποθέσεις. Οι μεταβλητές ουσιαστικά καθορίζουν την υπόθεση και το σκοπό της έρευνας.
2. **Καθορισμός των στόχων της ενδιαφερόμενης μελέτης.** Προκειμένου να αντλήσουμε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, είναι σημαντικό να καθορίσουμε το πεδίο εφαρμογής της υπόθεσης ή των υποθέσεων.
3. **Ανάπτυξη ενός οικονομικού μοντέλου.** Ο ερευνητής θα πρέπει να το αναπτύξει με μαθηματικό τρόπο, ασχέτως εάν το ορίσει και με περιγραφικό τρόπο. Η μαθηματική ανάπτυξη του οικονομικού μοντέλου είναι ουσιώδης στο να προχωρήσουμε στο οικονομετρικό μοντέλο. Για παράδειγμα διατυπώνουμε τη θεωρία ότι η ιδιωτική κατανάλωση είναι συνάρτηση του διαθέσιμου εισοδήματος των καταναλωτών καθώς και αντιστρόφως ανάλογη του επιπέδου των τιμών Η μαθηματική διατύπωση του μοντέλου είναι η ακόλουθη:

$$C = b_2Y + b_3P$$

¹⁷⁵Maddala G.S. (2004) “Introduction to Econometrics” 3rd Edition, Wiley

Όπου C = Ιδιωτική κατανάλωση

Y = Διαθέσιμο Εισόδημα

P = Επίπεδο τιμών.

b_2, b_3 συντελεστές των μεταβλητών του εισοδήματος και του επιπέδου τιμών αντίστοιχα.

4. **Ανάπτυξη του οικονομετρικού μοντέλου.** Επίσης θα πρέπει να έχει μαθηματικό χαρακτήρα. Στην προκειμένη περίπτωση το οικονομετρικό υπόδειγμα δίνεται από την οικονομετρική εξίσωση ως ακολούθως:

$$C = b_1 + b_2Y + b_3P + u_1$$

Όπου u_1 = διαταρακτικός όρος ή σφάλμα. Ο διαταρακτικός όρος αφορά όλες εκείνες τις μεταβλητές που είναι ήσσονος σημασίας και δεν μπορούν να εξηγήσουν πλήρως την εξίσωση της Ιδιωτικής κατανάλωσης ως απόρροια του διαθέσιμου εισοδήματος και του επιπέδου των τιμών. Με άλλα λόγια η ιδιωτική κατανάλωση εξαρτάται καταρχήν από ένα επίπεδο b_1 το οποίο υπάρχει ανεξαρτήτως εισοδήματος και από άλλους παράγοντες που δεν αφορούν στο διαθέσιμο εισόδημα του καταναλωτή και στο επίπεδο τιμών της αγοράς. Αυτοί οι παράγοντες ορίζονται από τον διαταρακτικό όρο το οποίο συνήθως γράφεται με το αγγλικό γράμμα u ή e

5. **Εκτίμηση των της αξίας των συντελεστών των μεταβλητών του οικονομετρικού υποδείγματος.** Η εκτίμηση των συντελεστών ουσιαστικά μας δείχνει τον βαθμό συσχέτισης μεταξύ της εξαρτημένης και της ανεξάρτητης μεταβλητής, καθώς και τον τρόπο συσχέτισης τους. Στο παράδειγμά μας έστω ότι ο συντελεστής της μεταβλητής του διαθέσιμου εισοδήματος είναι 0,7. Αυτό σημαίνει ότι η για κάθε 100 ευρώ διαθέσιμου εισοδήματος η κατανάλωση θα αυξάνει κατά 70 ευρώ ($0,7 \times 100$) και ότι φυσικά οι δύο μεταβλητές συσχετίζονται θετικά. Το αντίθετο συμβαίνει με το επίπεδο τιμών όπου αρνητική συσχέτιση μεταξύ τιμών και κατανάλωσης λόγω της θεωρίας της ζήτησης των αγαθών.
6. **Ανάλυση δεδομένων και αξιολόγηση αποτελεσμάτων.** Στο τέλος ο ερευνητής εξετάζει την ορθότητα των αποτελεσμάτων της έρευνας με την οικονομική θεωρία. Μετά την συλλογή στοιχείων είναι απαραίτητο να τα

τοποθετήσουμε στο οικονομετρικό μοντέλο. Αυτό βοηθάει στο να εκτιμήσουμε το μοντέλο και την σχετική επιστημονική μας έρευνα. Εάν οι εκτιμήσεις του οικονομετρικού μοντέλου έχουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα και είναι σύμφωνες με την τρέχουσα οικονομική θεωρία, τότε η υπόθεσή μας είναι σε ισχύ και η εμπειρική μελέτη αποδεικνύεται ότι συμβαδίζει με την εκάστοτε οικονομική θεωρία. Στο παράδειγμά μας εάν εξετάσουμε 1000 νοικοκυριά και παραθέσουμε τις μεταβλητές του διαθέσιμου εισοδήματος και του επιπέδου τιμών οι οποίες καθορίζονται εξωγενώς και ακολούθως παραθέσουμε το επίπεδο της κατανάλωσης στο κάθε ένα από αυτά, μετά θα προσδιορίσουμε τους συντελεστές των ανεξάρτητων μεταβλητών και θα διαπιστώσουμε εάν η οικονομική θεωρία είναι σε ισχύ. Λ.χ η οριακή ροπή προς κατανάλωση στα ελληνικά νοικοκυριά έχει εκτιμηθεί ότι είναι 0,7. Εάν ο συντελεστής b_1 προσεγγίζει την συγκεκριμένο αριθμητικό δεδομένο, τότε σημαίνει ότι το οικονομετρικό υπόδειγμα που εξετάσαμε επαληθεύει την οικονομική θεωρία.¹⁷⁶

15.6.3 Κατηγορίες Μεταβλητών

Οι μεταβλητές ενός οικονομετρικού υποδείγματος, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, μπορεί να είναι **ενδογενείς** ή **εξωγενείς**. Οι εξωγενείς μεταβλητές είναι αυτές που χρησιμοποιούνται για την ερμηνεία των ενδογενών μεταβλητών. Υπό στενή έννοια εξωγενείς μεταβλητές θεωρούνται μόνο οι μεταβλητές που απεικονίζουν φυσικά μεγέθη. Υπό ευρεία έννοια εξωγενείς μεταβλητές μπορούν να θεωρηθούν και οικονομικές, πολιτικές ή κοινωνικές μεταβλητές εφόσον θεωρηθούν δεδομένες από πλευράς μεγέθους σε μια οικονομετρική διερεύνηση. Αντίθετα οι ενδογενείς είναι αυτές που θέλουμε να εκτιμήσουμε. Λ.χ. σε μια γραμμική παλινδρόμηση προσπαθούμε να εκτιμήσουμε μια ενδογενή μεταβλητή που την ονομάζουμε και **εξαρτημένη**, σε σχέση με τις εξωγενείς μεταβλητές οι οποίες είναι οι **ανεξάρτητες μεταβλητές** του υποδείγματος.

15.6.4 Ενδεικτική παράθεση οικονομετρικών υποδειγμάτων

¹⁷⁶ Για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με τον σχεδιασμό οικονομετρικής ανάλυσης, καθώς και με τα είδη οικονομετρικών υποδειγμάτων βλ. Σάλλας Μ (1992) «Μέθοδοι Εμπειρικής Οικονομικής Έρευνας» Τεύχος Α' Εκδόσεις Σταμούλης

Διαχρονικά Υποδείγματα

Πρόκειται για οικονομετρικά υποδείγματα όπου για την εκτίμησή τους χρησιμοποιούνται χρονολογικές σειρές (time series). Λ.χ. Η διερεύνηση της μεταβλητής των εξαγωγών σε συνάρτηση με το Εθνικό Εισόδημα κατά την περίοδο 2008-2018 αποτελεί ένα διαχρονικό υπόδειγμα.

Διαστρωματικά Υποδείγματα

Πρόκειται για οικονομετρικά υποδείγματα των οποίων οι μεταβλητές εξετάζονται σε μια δεδομένη χρονική στιγμή και όχι σε βάθος χρόνου. Λ.χ το επίπεδο κατανάλωσης ενέργειας σε ένα πλήθος νοικοκυριών σε συνάρτηση με το συνολικό εισόδημά τους για το έτος 2021 αποτελεί ένα διαστρωματικό υπόδειγμα.

Η κλασική συνάρτηση γραμμικής παλινδρόμησης

Η μαθηματική διατύπωση μίας γραμμικής παλινδρόμησης είναι η ακόλουθη:

$$Y_i = b_0 + b_1 X_i + u_i$$

Όπου X ανεξάρτητη μεταβλητή

Y εξαρτημένη μεταβλητή

b₀: σταθερά

b₁: ο συντελεστής απλής παλινδρόμησης ο οποίος εκφράζει το ποσό της μεταβολής της εξαρτημένης μεταβλητής Y μετά την μεταβολή κατά μια μονάδα της ανεξάρτητης μεταβλητής X.¹⁷⁷

Για την εξεύρεση των συντελεστών b₀ και b₁ ακολουθούνται διάφορες μέθοδοι από τις οποίες οι πιο διαδεδομένη και πιο αξιόπιστη είναι η μέθοδος ελαχίστων τετραγώνων.

Πέραν των γραμμικών υποδειγμάτων υπάρχουν και τα μη γραμμικά είτε ως προς τις μεταβλητές, είτε ως προς τους συντελεστές των μεταβλητών. Απλά οι τα μη γραμμικά υποδείγματα είναι πιο σύνθετα και απαιτούν μεγαλύτερη γνώση του ερευνητή στο πεδίο των μαθηματικών και της στατιστικής.

¹⁷⁷ Όπως εξηγήθηκε και στο παράδειγμα που αναφέραμε πιο πάνω αναφορικά με το ποσό μεταβολής της εξαρτημένης μεταβλητής κατανάλωσης C μετά την μεταβολή κατά μια μονάδα της ανεξάρτητης μεταβλητής Y (εισόδημα νοικοκυριού).

15.7 Μελέτη Περίπτωσης (Case Study)

Η μελέτη περίπτωσης ένας τύπος μεθοδολογικής έρευνας που εφαρμόζεται σε στο να λύσει ένα συγκεκριμένο πρόβλημα στο πλαίσιο της πραγματικής ζωής. Χρησιμοποιείται περισσότερο στις κοινωνικές επιστήμες. Η συγκεκριμένη μέθοδος έρχεται πολλές φορές σε αντιδιαστολή με την πειραματική διαδικασία, δεδομένου ότι η δεύτερη είναι απολύτως τεχνική μέθοδος ενώ η έρευνα πεδίου ερευνά το πρόβλημα στη φυσική του διάσταση.

Πρόκειται για διερευνητικές μελέτες περιπτώσεων που έχουν ως στόχο να εξετάσουν οποιοδήποτε φαινόμενο αναφορικά με τα δεδομένα που αποτελούν σημείο ενδιαφέροντος του εκάστοτε επιστημονικού μελετητή. Ο στόχος που θέτει ο ερευνητής είναι να περιγράψει τα δεδομένα όπως συμβαίνουν.

Οι επεξηγηματικές μελέτες περιπτώσεων εξετάζουν τα δεδομένα στενά τόσο σε επιφάνεια όσο και σε βάθος για να εξηγήσουν τα φαινόμενα μέσω των δεδομένων.

Ο **Stake R (1998)** υπογραμμίζει ότι η σπουδαιότητα της μεθόδου της μελέτης περίπτωσης δεν είναι η ίδια η μέθοδος, αλλά το αντικείμενο της μελέτης. Ως κατηγορία μεθοδολογίας η μελέτη περίπτωσης μπορεί να οριστεί από το ενδιαφέρον των ατομικών περιπτώσεων, όχι από τις μεθόδους. Κάποιοι ερευνητές όπως ο **Robert Yin (2009)**, δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην μέθοδο και στις τεχνικές που περιλαμβάνει μια μελέτη περίπτωσης. Κατά τον Stake R. (1998) η μελέτη περίπτωσης μπορεί να οριστεί από το ενδιαφέρον για εξατομικευμένες περιπτώσεις (individual cases)

Ως πλεονεκτήματα των case studies μπορούμε να αναφέρουμε τα ακόλουθα:

- Η εξέταση των δεδομένων γίνεται συνήθως στο πλαίσιο της χρήσης του, δηλαδή στην κατάσταση στην οποία λαμβάνει χώρα η δραστηριότητα.
- Η μελέτη περίπτωσης βοηθά στην συνολική εκτίμηση του φαινομένου και της εμπειρίας, τα οποία επιφέρουν πολλά θετικά στοιχεία στην έρευνα και επιπρόσθετα ενδυναμώνουν την σπουδαιότητα της μελέτης κάνοντάς την πιο αποδοτική.
- Η εν λόγω μέθοδος βοηθάει στην προμήθεια λεπτομερειών από δεδομένα και πληροφορίες που σχετίζονται με το συγκεκριμένο υπό μελέτη φαινόμενο, γεγονός που αυξάνει την γνώση και την ιδέα επάνω στο αντικείμενο από τον

ερευνητή. Από την άλλη πλευρά η λεπτομερείς πληροφορίες βοηθούν τους ερευνητές να ξεκαθαρίσουν την βασική ιδέα του υπό εξέταση αντικειμένου, ενώ παράλληλα τους βοηθούν να κατανοήσουν και άλλες προοπτικές που σχετίζονται με το αντικείμενο που μελετούν.

- Η εν λόγω ερευνητική μέθοδος βοηθά επίσης στην αποφυγή πολλών κινδύνων ή ρίσκου που μπορεί να εμφανιστούν σε άλλες μεθοδολογίες. Η βελτίωση της ποιότητας της μελέτης αποτελεί ένα σημαντικό βήμα στην ακρίβεια και στη σχετικότητα της εξεταζόμενης έρευνας.

Οι λεπτομερείς ποιοτικοί λογαριασμοί που συχνά παράγονται σε περιπτώσιολογικές μελέτες όχι μόνο συμβάλλουν στη διερεύνηση ή την περιγραφή των δεδομένων στο περιβάλλον της πραγματικής ζωής, αλλά συμβάλλουν επίσης στην εξήγηση των περιπλοκών των πραγματικών καταστάσεων, οι οποίες ενδέχεται να μην μπορούν να καταγραφούν μέσω πειραματικής έρευνας.

Στα μειονεκτήματα των μελετών περιπτώσεων είναι ότι θεωρούνται ότι πάσχουν από έλλειψη αυστηρότητας. Επιπρόσθετα παρέχουν ελάχιστη βάση για την επιστημονική γενίκευση, δεδομένου ότι χρησιμοποιούν ένα μικρό αριθμό θεμάτων, μερικά από τα οποία διεξάγονται με ένα μόνο θέμα.

Ενδεικτικά, το δημοφιλές έργο του **Robert K. Yin (2009)**¹⁷⁸ αναλύει με σαφήνεια και παρέχει σχετικές κατευθύνσεις-οδηγίες για όλα τα στάδια πραγματοποίησης μιας μελέτης περίπτωσης τα οποία είναι:

- ορισμός προβλήματος-ερωτήματος και μονάδας ανάλυσης
- σχεδιασμός μελέτης,
- συλλογή δεδομένων,
- ανάλυση δεδομένων,
- συγγραφή-παρουσίαση των αποτελεσμάτων.

Επίσης, ο εν λόγω συγγραφέας συγκρίνει τον βαθμό χρησιμότητας και καταλληλότητάς της σε σχέση με άλλες εμπειρικές μεθόδους έρευνας (έρευνα ερωτηματολογίου, αρχειακή ανάλυση, ιστορική μελέτη, πείραμα) ως προς μια σειρά διαφορετικών συνθηκών και ερευνητικών ζητούμενων.

¹⁷⁸ Yin, R. K. (2009). “Case study research: Design and Methods” (Vol. 5). Sage.

Συνοψίζοντας, οι περιπτώσιολογικές μελέτες (case studies) θεωρούνται χρήσιμες στην έρευνα, καθώς επιτρέπουν στους ερευνητές να εξετάζουν δεδομένα σε επίπεδο μικρών μεγεθών ή αντικειμένων και αναφορικά με την οικονομική επιστήμη, έχουν ιδιαίτερη απήχηση σε μικροοικονομικό επίπεδο. Ως εναλλακτική λύση στην ποσοτική ή ποιοτική έρευνα, οι περιπτώσιολογικές μελέτες μπορούν να αποτελέσουν πρακτική λύση όταν είναι δύσκολο να επιτευχθεί ένας μεγάλος πληθυσμός δειγμάτων.

Η μέθοδος μελέτης περιπτώσεων έχει επικριθεί πολλές φορές πέρα από την έλλειψη αυστηρότητας ως μεθοδολογικό εργαλείο και για την τάση πολλών ερευνητών να έχουν μια προκατειλημμένη ερμηνεία των δεδομένων που εξετάζουν. Αυτό έχει ως συνέπεια την μεροληψία των δεδομένων και την μη αξιόπιστη διεξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με το υπό μελέτη φαινόμενο. Οι λόγοι για τη δημιουργία μη αξιοπιστίας και γενικότητας δημιουργούν επίσης μία επιφύλαξη και έναν σκεπτικισμό όταν αναπτύσσεται μικρή δειγματοληψία.

Παρά τις επικρίσεις αυτές, οι ερευνητές συνεχίζουν να αναπτύσσουν τη μέθοδο της περιπτώσιολογικής μελέτης, ιδίως σε μελέτες πραγματικών καταστάσεων που αφορούν κοινωνικά ζητήματα και προβλήματα. Σε αυτές τις περιπτώσεις τα πλεονεκτήματα της συγκεκριμένης μεθόδου υποσκελίζουν τα μειονεκτήματα και προβάλλεται αυτή ως καταλληλότερη μέθοδο έρευνας.

15.8 Χρηματοοικονομική Ανάλυση – Δείκτες

Χρηματοοικονομική ανάλυση (financial analysis), ονομάζεται η διαδικασία άντλησης οικονομικών πληροφοριών από τα χρηματοοικονομικά στοιχεία μιας επιχείρησης, τα οποία βρίσκουμε σε λογιστικές καταστάσεις. Η χρηματοοικονομική ανάλυση χρησιμοποιείται κυρίως ως πηγή μεθοδολογικής έρευνας όταν μελετώνται τα οικονομικά και χρηματοοικονομικά στοιχεία μίας επιχείρησης ή ενός κλάδου επιχειρήσεων, αλλά και γενικότερα σε μελέτες που αναλύουν την επιχειρηματική λειτουργία μιας χώρας. Η εν ανάλυση πραγματοποιείται με τη βοήθεια των χρηματοοικονομικών δεικτών. Η ανάλυση των χρηματοοικονομικών δεικτών επιτρέπει την εκτίμηση της παρούσας, της παρελθούσας και της μελλοντικής απόδοσης έτσι ώστε να είμαστε σε θέση να εξετάζουμε τα δυνατά και τα αδύνατα σημεία της επιχείρησης. Εφόσον γνωρίζουμε τα δυνατά σημεία αυτής, τότε θα μπορούμε να τα χρησιμοποιήσουμε προς όφελος της επιχείρησης ενώ γνωρίζοντας τις αδυναμίες της επιχείρησης μπορούμε να λάβουμε τα απαραίτητα μέτρα για να διορθωθούν και να βελτιωθούν, ώστε να ωφεληθεί συνολικά η χρηματοοικονομική

κατάσταση της επιχείρησης. Η χρηματοοικονομική ανάλυση αποτελεί ένα ενδιάμεσο, αλλά κρίσιμο, στάδιο για ένα σύνολο αποφάσεων που καλούνται να λάβουν οι σύγχρονες επιχειρήσεις. Όπως είναι φανερό η συγκεκριμένη μεθοδολογία χρησιμοποιείται σε μελέτες που εξετάζουν την εξέλιξη ή την σύγκριση μεταξύ διαφορετικών κλάδων επιχειρήσεων, καθώς και την δυνατότητα επενδύσεων μέσα σε μια επιχειρηματική οντότητα ή σε ένα ολόκληρο επιχειρηματικό κλάδο.

Οι **χρηματοοικονομικοί δείκτες** είναι το πηλίκο μεταξύ επιλεγμένων αριθμητικών τιμών που λαμβάνουμε από τις οικονομικές καταστάσεις μιας επιχείρησης. Οι βασικότερες οικονομικές καταστάσεις είναι ο Ισολογισμός, τα Αποτελέσματα Χρήσης, τα Αποτελέσματα Εκμετάλλευσης και οι Ταμειακές Ροές. Ο σκοπός υπολογισμού των δεικτών είναι ο προσδιορισμός της πραγματικής θέσης μιας επιχείρησης, καθώς και ο βαθμός αποδοτικότητας ενός τμήματος, ενός τομέα ή ολόκληρης της επιχείρησης. Συνήθως ο αριθμοδείκτης λαμβάνει τη μορφή του ποσοστού. Οι δείκτες χρησιμοποιούνται συνήθως στη διοικητική λογιστική και ενδιαφέρουν τους ιδιοκτήτες μιας επιχείρησης καθώς και τους διευθυντές και προϊσταμένους αυτών. Μέσω των αριθμοδεικτών ή χρηματοοικονομικών δεικτών, υπάρχει δυνατότητα γρήγορης οικονομικής πληροφόρησης και επισκόπησης των βασικών οικονομικών δραστηριοτήτων, χωρίς να χρειαστεί να ανατρέχουμε σε λεπτομέρειες των λογιστικών λογαριασμών.¹⁷⁹

Οι χρηματοοικονομικοί δείκτες είναι επίσης πολύ σημαντικοί γιατί βοηθούν το ερευνητή να προβεί σε;

Διαχρονική ανάλυση: Πρόκειται για σύγκριση χρηματοοικονομικών στοιχείων της επιχείρησης ή του κλάδου επιχειρήσεων με τα αντίστοιχα στοιχεία που παρουσίασε στο παρελθόν ή θα παρουσιάσει στο μέλλον. Με αυτόν τον τρόπο εκτιμούμε την απόδοση της επιχείρησης ή του κλάδου και προβαίνουμε σε συμπεράσματα σχετικά με την βελτίωση ή την απόδοση των δεικτών με την πάροδο του χρόνου.

Διαστρωματική ανάλυση: Πρόκειται για σύγκριση χρηματοοικονομικών στοιχείων μιας επιχείρησης με τα αντίστοιχα παρόμοιων επιχειρήσεων ή τη μέση τιμή του κλάδου, στον οποίο ανήκει μια επιχείρηση κατά τη διάρκεια του ίδιου χρονικού διαστήματος.

¹⁷⁹ Για μια ενδελεχή μελέτη χρηματοοικονομικών καταστάσεων και δεικτών βλ. Νίαρχος Ν (2004) «Χρηματοοικονομική Ανάλυση Λογιστικών Καταστάσεων» Εκδόσεις Σταμούλης

15.9 Βιβλιογραφική Ανασκόπηση – Θεωρητική Προσέγγιση της Διατριβής – (desk research).

Σε γενικές γραμμές η βιβλιογραφική ανασκόπηση αποτελεί μια περίληψη μίας διεξαγόμενης έρευνας επάνω σε ένα συγκεκριμένο επιστημονικό θέμα. Πιο αναλυτικά η βιβλιογραφική ανασκόπηση είναι μια συλλογή από επιλεγμένες δημοσιευμένες πηγές σχετικές με το θέμα της εργασίας ή το αντικείμενο έρευνας και οι οποίες συνοδεύονται από σχολιασμό, κριτική ανάλυση των περιεχομένων και παράθεση σε ορισμένες περιπτώσεις των βασικών συμπερασμάτων κάθε έρευνας. Η βασική συλλογή των πηγών αφορά σε δημοσιευμένα επιστημονικά άρθρα και βιβλία. Αξιόπιστη ερευνητική πηγή θεωρείται κυρίως κάθε δημοσιευμένο άρθρο σε έγκριτο επιστημονικό περιοδικό κύρους που εφαρμόζει κριτική αξιολόγηση στα υποβαλλόμενα άρθρα από ειδικούς, στο εκάστοτε αντικείμενο. **(Snyder 2019)**

Το αντικείμενό της βιβλιογραφικής ανασκόπησης μπορεί βέβαια να αφορά και άλλες δημοσιευμένες πηγές όπως ιστοσελίδες ή οποιοδήποτε άλλο πληροφοριακό υλικό. Η βιβλιογραφική ανασκόπηση δεν αποτελεί μια απλή παράθεση της σχετικής βιβλιογραφίας. Η εν λόγω μεθοδολογία είναι ίσως η πιο δημοφιλής και συνοδεύει κάθε εργασία ή μελέτη δημοσιευμένη ή μη, και εμφανίζεται στο τέλος κάθε κεφαλαίου ή συνολικά στο τέλος του κειμένου. Η βιβλιογραφική ανασκόπηση ακολουθεί συνήθως την εισαγωγή και προηγείται του κύριου μέρους της εργασίας. Με τη βιβλιογραφική ανασκόπηση μπορεί να εντοπιστούν τα κενά που υπάρχουν στη βιβλιογραφία πάνω στο συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο.

Η βιβλιογραφική ανασκόπηση συμβάλλει στην τεκμηρίωση της εργασίας και προσδίδει επιστημονικό χαρακτήρα στο περιεχόμενό της. Στην περίπτωση που κατά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση έχουν εντοπιστεί κενά στη βιβλιογραφία που καλύπτει το συγκεκριμένο θέμα, τότε μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης τεκμηριώνεται και η πρωτοτυπία της έρευνας και η συμβολή της στο συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο. Επιπλέον, η ύπαρξη βιβλιογραφικής ανασκόπησης αποδεικνύει ότι ο ερευνητής έχει μελετήσει σε βάθος τη σχετική βιβλιογραφία και έχει αναπτύξει επαρκώς το θεωρητικό υπόβαθρο του θέματος που πρόκειται να ερευνήσει. **(Tranfield et al 2003)** Είναι ευνόητο ότι η επιστημονική έρευνα ενός αντικειμένου ή μιας συσχέτισης μιας μεταβλητής με μια άλλη λ.χ. μιας εξαρτημένης μεταβλητής και μιας ανεξάρτητης, μπορεί σε διαφορετικές επιστημονικές μελέτες να καταλήγει σε

διαφορετικά συμπεράσματα. Μια πλήρης βιβλιογραφική ανασκόπηση θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει και τα αντιφατικά αποτελέσματα καθώς και να ασκείται κριτική στο εάν υπήρξαν κάποια σφάλματα κατά την εφαρμογή κάποιας επιστημονικής μεθοδολογίας μετά την παράθεση των συμπερασμάτων του συγκεκριμένου άρθρου ή βιβλίου. Για παράδειγμα μπορεί σε ένα άρθρο να χρησιμοποιήθηκε μικρό μέγεθος ή μη αντιπροσωπευτικό μέγεθος του δείγματος με συνέπεια να μην κατέληξε στα σωστά επιστημονικά συμπεράσματα. (**Snyder 2019**)

Τα πλεονεκτήματα της βιβλιογραφικής έρευνας είναι τα ακόλουθα:

- Σύνθεση των πληροφοριών
- Απόκτηση νέων επιστημονικών γνώσεων
- Εξοικείωση με το θέμα της έρευνας.

Αναλυτικά, στα δυνατά σημεία της βιβλιογραφικής ανασκόπησης είναι ότι αποτελεί μια μέθοδο επαλήθευσης για οτιδήποτε έχει καταγραφεί στο παρελθόν μέσα από την επιστημονική αρθρογραφία και με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνει να διευκολύνει τους ερευνητές να συνεχίσουν τις παρελθούσες μελέτες κάνοντας κριτικά σχόλια όπου απαιτείται και να ανακαλύψουν τα επιστημονικά κενά που δεν έχει καλύψει η μέχρι τώρα δημοσιευμένη βιβλιογραφία. Με αυτό τον τρόπο μπορούν να μειωθούν και φαινόμενα μεροληψίας, εφόσον φυσικά η αρθρογραφική μελέτη εμφανίζει πληρότητα.¹⁸⁰

Επιπρόσθετα, εάν μια μελέτη στερείται βιβλιογραφικής ανασκόπησης ο μελετητής δεν θα είναι σε θέση να έχει μια πλήρη εικόνα του αντικειμένου που θέλει να μελετήσει, ενώ παράλληλα ο πλουραλισμός των άρθρων και των βιβλίων τον βοηθά στο να γνωρίσει καλύτερα το αντικείμενο και να εξοικειωθεί με το θέμα της δικής του μελέτης. Η βιβλιογραφική ανασκόπηση μπορεί να είναι χρήσιμη και όταν ο σκοπός του ερευνητή είναι να αναλάβει να αναπτύξει μια ολοκληρωμένη επιστημονική θεωρία (**Torraco 2005**). Σε αυτές τις περιπτώσεις η εν λόγω μεθοδολογική έρευνα προσφέρει την βάση για την κατασκευή ενός νέου υποδείγματος ή θεωρίας και μπορεί να έχει αξία όταν χρησιμοποιείται για την ανάπτυξη μίας συγκεκριμένης έρευνας σε διαχρονικό επίπεδο. Παρόλαυτά είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η μέθοδος

¹⁸⁰ Snyder, H. (2019). "Literature review as a research methodology: An overview and guidelines". *Journal of business research*, 104, pp.333-339.

που θα χρησιμοποιηθεί μπορεί να διαφέρει αναλόγως της μελέτης του φαινομένου.
(Baumeister and Leary 1997)

Αντίστοιχα όπως κάθε ερευνητική μεθοδολογία έχει και αρνητικά σημεία τα οποία συμπυκνώνονται στα εξής:

- Υπάρχουν αντικείμενα έρευνας που δεν σχετίζονται με την βιβλιογραφική ανασκόπηση
- Απαιτεί πολύ χρόνο στο να προετοιμαστεί σωστά μία πλήρης βιβλιογραφική έρευνα
- Το γράψιμο έχει περιγραφικό χαρακτήρα, γεγονός που μειώνει την επιστημονική χρεία της έρευνας.

Αναφορικά με το πρώτο μειονέκτημα, θα πρέπει να υπάρχει ιδιαίτερη προσοχή ώστε ο ερευνητής να μην ξεφεύγει από το αντικείμενο έρευνας παρουσιάζοντας άρθρα που δεν σχετίζονται με αυτό.

Συμπερασματικά, κατά την προσωπική μου άποψη η μέθοδος της βιβλιογραφικής ανασκόπησης αποτελεί πολύ σημαντική μέθοδο επιστημονικής έρευνας και τα μειονεκτήματά της (ιδίως το τελευταίο) μπορούν να αρθούν εφόσον ο ερευνητής εφαρμόσει παράλληλα και μια δεύτερη ή και μια τρίτη μεθοδολογία έρευνας. Με αυτό τον τρόπο συγκρίνει τα ευρήματα της συγκεκριμένης επιστημονικής μεθόδου, με τις υπόλοιπες και καταλήγει σε πιο αξιόπιστα συμπεράσματα.

Επιπρόσθετα αυτή η μορφή μεθοδολογικής ανάλυσης αποτελεί μία εξαιρετική μέθοδο για την θεμελίωση όλων των υπολοίπων μορφών μεθοδολογίας Μπορεί να παράσχει μία βάση στην ανάπτυξη επιστημονικής γνώσης και να δημιουργήσει κατευθυντήριες γραμμές για περαιτέρω πολιτική ανάλυση και πρακτική, προσφέροντας νέα στοιχεία στο υπό μελέτη φαινόμενο και εάν υπάρχει σωστή προσέγγιση της εν λόγω μεθοδολογίας, να διαμορφωθεί η δυνατότητα να γεννηθούν νέες ιδέες και κατευθύνσεις για το συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο. **(Snyder 2019)**

15.10 Έλεγχος υποθέσεων (Hypothesis testing)

Ο έλεγχος υποθέσεων είναι μια πράξη με στατιστικό προσανατολισμό κατά την οποία ένας αναλυτής ελέγχει μια υπόθεση σχετικά με μια παράμετρο πληθυσμού. Η

μεθοδολογία που χρησιμοποιεί ο αναλυτής εξαρτάται από τη φύση των δεδομένων που χρησιμοποιούνται και τον λόγο για την ανάλυση.

Ο έλεγχος υποθέσεων χρησιμοποιείται για την αξιολόγηση της αληθοφάνειας μιας υπόθεσης χρησιμοποιώντας δείγματα δεδομένων. Τέτοια δεδομένα μπορεί να προέρχονται από έναν μεγαλύτερο πληθυσμό ή από μια διαδικασία παραγωγής δεδομένων. Αναλυτικά:

- Το τεστ παρέχει στοιχεία σχετικά με την αληθοφάνεια της υπόθεσης των δεδομένων.
- Οι στατιστικοί αναλυτές ελέγχουν μια υπόθεση μετρώντας και εξετάζοντας ένα τυχαίο δείγμα του πληθυσμού που αναλύεται.

Πώς λειτουργεί ο έλεγχος υποθέσεων

Στη δοκιμή υποθέσεων, ένας αναλυτής ελέγχει ένα στατιστικό δείγμα, με στόχο να παράσχει στοιχεία σχετικά με την αληθοφάνεια της μηδενικής υπόθεσης.

H1: Υπάρχει έντονη αρνητική συσχέτιση μεταξύ ποσοστού αυτοαπασχόλησης και φορολογικής συνείδησης.

H0: Δεν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των δύο παραπάνω μεταβλητών

Οι στατιστικοί αναλυτές ελέγχουν μια υπόθεση μετρώντας και εξετάζοντας ένα τυχαίο δείγμα του πληθυσμού που αναλύεται. Οι αναλυτές χρησιμοποιούν ένα τυχαίο δείγμα πληθυσμού για να ελέγξουν δύο διαφορετικές υποθέσεις: τη μηδενική υπόθεση H_0 και την εναλλακτική υπόθεση H_1 . Ευνόητο είναι ότι στον παραπάνω έλεγχο υποθέσεων μόνο μία είναι η αληθινή είτε αυτή η μηδενική, είτε αυτή που θέλουμε να εξετάσουμε ως μη μηδενική.¹⁸¹

15.11 Παράθεση νομολογίας και σχολιασμός αυτής. Παράθεση Ευρωπαϊκής Νομοθεσίας και Σχολιασμός.

Με τον όρο **Νομολογία** χαρακτηρίζεται η δικαστική ερμηνεία των Νόμων. Δηλαδή η δια δικαστικών αποφάσεων ερμηνεία και εφαρμογή νόμων. Συνήθως αυτές

¹⁸¹ Για μια εμπειριστατωμένη ανάλυση της λειτουργίας του ελέγχου των στατιστικών υποθέσεων βλ. Ρούσσας (1994) «Στατιστική Συμπεράσματα Τ. II Έλεγχος υποθέσεων» Εκδόσεις Ζήτη Αθήνα

αποτελούν σύνολο αποφάσεων που λαμβάνουν το όνομα του αρμόδιου δικαστηρίου που τις εκδίδει π.χ. Νομολογία Αρείου Πάγου, Νομολογία Συμβουλίου Επικρατείας.

Η Νομολογία όμως εν προκειμένω δεν αποτελεί άμεση πηγή δικαίου αλλά ούτε και συντελεί στη διαμόρφωση δικαίου αλλά μπορεί να θεωρηθεί ως **έμμεση πηγή δικαίου**. Εξαίρεση αποτελούν οι χώρες του αγγλοσαξονικού δικαίου, στις οποίες η νομολογία αποτελεί άμεση πηγή δικαίου. Στη χώρα μας ούτε αυτή καθεαυτή η νομολογία αλλά ούτε και οι αποφάσεις του Αρείου Πάγου μπορούν να εξομοιωθούν με τους κανόνες δικαίου. Ο κάθε δικαστής είναι ελεύθερος να κρίνει τη νομική λύση των υποβαλλομένων σε αυτόν νομικών διαφορών έστω και αν ακόμα άλλο δικαστήριο (ακόμη και ανώτερο) έχει δώσει σε όμοια περίπτωση διαφορετική νομική απόφαση. Τόσο η νομολογία όσο και η υπάρχουσα ή η προγενέστερη νομοθεσία αποτελούν αυτοτελή μέθοδο επιστημονικής διαδικασίας.

Η παράθεση νόμων ή νομολογίας δικαστικών αποφάσεων μπορεί να αποτελέσει είτε αυτοτελή μέθοδο έρευνας είτε συμπληρωματική με κάποια από τις προαναφερόμενες μεθόδους. Ειδικότερα χρησιμοποιείται όταν το υπό εξέταση αντικείμενο είναι νομικού περιεχομένου. Για παράδειγμα η εξέταση μιας οδηγίας που έχει εκδώσει το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αναφορικά με την προστασία του περιβάλλοντος. Στην προκειμένη περίπτωση ο ερευνητής θα πρέπει να ψάξει να βρει εάν όλα τα κράτη μέλη έχουν ενσωματώσει την εν λόγω οδηγία στο εσωτερικό τους δίκαιο, ενώ παράλληλα εάν υπάρχει και πραγματική εφαρμογή αυτής σε κάθε κράτος μέλος ή εφόσον πρόκειται για περιπτωσιολογική μελέτη, θα πρέπει να αναζητηθούν οι ενέργειες του συγκεκριμένου κράτους μέλους αναφορικά με την ενσωμάτωση της οδηγίας. Επιπρόσθετα ο ερευνητής θα πρέπει να αναζητήσει αποφάσεις που έχουν λ.χ. καταδικάσει την χώρα για παραβίαση της οδηγίας αναφορικά με το λάβει τα απαιτούμενα μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος, καθώς επίσης και να ανατρέξει σε παρόμοια νομοθεσία ή προεδρικά διατάγματα που ρυθμίζουν το ίδιο θέμα.

Συνοπτικά ο ερευνητής καλείται να βρει την κατάλληλη νομοθεσία που αφορά στο συγκεκριμένο αντικείμενο, καθώς και αντίστοιχες δικαστικές αποφάσεις που αφορούν στην περαιτέρω εξήγηση ή διερεύνησή του. Στην περίπτωση του διδακτορικού χρησιμοποιείται εξειδικευμένη νομοθεσία αναφορικά με την φορολογική διαδικασία προκειμένου να είμαστε σε θέση να κρίνουμε εάν αυτή είναι η ενδεδειγμένη προς την κατεύθυνση θετικής φορολογικής συμμόρφωσης και ηθικής. Ειδικότερα υπάρχει

σχετική διάταξη κατά της φοροαποφυγής η οποία έχει τεθεί σε ισχύ και έχει ψηφιστεί σε όλα τα κοινοβούλια της Ε.Ε. κατόπιν σχετικής οδηγίας που έχει εισαγάγει το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για την θέσπιση κανόνων κατά πρακτικών φοροαποφυγής που έχουν άμεση επίπτωση στη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς.¹⁸² Η εν λόγω διάταξη είναι κρίσιμη διότι κατ' αυτόν τον τρόπο προσπαθεί να καταστείλει παραβάσεις νόμων που αντιβαίνουν όχι στο γράμμα του νόμου αλλά στο πνεύμα του νομοθέτη, κάτι το οποίο συμβαίνει πολλές φορές με την δημιουργία offshore εταιριών, εκτός της χώρας με συνέπεια να χάνονται δημόσια έσοδα εις βάρος της εκάστοτε χώρας. Από την άλλη πλευρά η εν λόγω διάταξη έχει πολύ γενικό χαρακτήρα και για το λόγο αυτό έχουν γίνει προτάσεις περιπτωσιολογικής παράθεσης. Ο γενικός χαρακτήρας μιας διάταξης μπορεί να οδηγήσει είτε στην κατάχρησή του από πλευρά διοίκησης, είτε στην παντελής έλλειψη εφαρμογής του.

15.12 Συγκριτική Ανάλυση - Έρευνα

Η συγκριτική έρευνα, με απλά λόγια, είναι η πράξη της σύγκρισης δύο ή περισσότερων περιπτώσεων ή αντικειμένων με σκοπό την εξεύρεση ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ τους. Αυτή η τεχνική παρόλο που δεν είναι σύγχρονη, έχει αναπτυχθεί πολύ τα τελευταία χρόνια κυρίως λόγω της παγκοσμιοποίησης και της τεχνολογικής προόδου, που επιτρέπει την σύγκριση λ.χ. μεταξύ διαφορετικών κρατών ή διαφορετικών εθνών επάνω σε ένα επιστημονικό αντικείμενο.¹⁸³

Η συγκεκριμένη μεθοδολογική έρευνα παίζει έναν πολύ σπουδαίο ρόλο στις περισσότερους κλάδους των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών. Φαίνεται ότι τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο από ερευνητές προκειμένου αναλύσουν τους διαφορετικούς τρόπους κοινωνικών αξιών, τις διαφορές στις κουλτούρες των ανθρώπων, τις διαφορές στον τρόπο εργασίας, καθώς και στις διαφορετικές συνήθειες που αναπτύσσουν άτομα διαφορετικών πολιτισμών, διαφορετικών εθνών και διαφορετικών φυλών.

Υπάρχουν σίγουρα μέθοδοι που είναι πολύ πιο κοινές από άλλες σε συγκριτικές μελέτες, ωστόσο η ποσοτική ανάλυση επιδιώκεται πολύ πιο συχνά από την ποιοτική στις συγκριτικές μεθοδολογικές έρευνες, και αυτό φαίνεται από την πλειονότητα των συγκριτικών μελετών που χρησιμοποιούν ποσοτικά δεδομένα. Η γενική μέθοδος

¹⁸² Πρόκειται για την οδηγία 2016/1164 που εξέδωσε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο

¹⁸³ Azarian, R. (2011). "Potentials and limitations of comparative method in social science". *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(4), pp 113-125.

σύγκρισης πραγμάτων είναι η ίδια για τη συγκριτική έρευνα όπως συμβαίνει στην καθημερινή μας πρακτική σύγκρισης. Οι όμοιες περιπτώσεις αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο και διαφορετικές περιπτώσεις αντιμετωπίζονται διαφορετικά, ενώ η έκταση της διαφοράς καθορίζει πόσο διαφορετικά θα αντιμετωπίζονται οι περιπτώσεις.

Η δευτερογενής ανάλυση ποσοτικών δεδομένων είναι σχετικά διαδεδομένη στη συγκριτική έρευνα, αναμφίβολα εν μέρει λόγω του κόστους απόκτησης πρωτογενών δεδομένων για μεγάλα ζητήματα όπως η σύγκριση του βαθμού δημοκρατικής συμμετοχής σε δύο ή τρεις χώρες, η σύγκριση κοινωνικών προβλημάτων σε διαφορετικά κράτη κ.ο.κ. Για την δευτερογενή ανάλυση ποσοτικών δεδομένων χρησιμοποιούνται οι έρευνες ερωτηματολογίου για κοινωνικά ζητήματα που έχουν ήδη πραγματοποιηθεί από μεγάλους οργανισμούς κοινωνικών μελετών (λ.χ. World Value Survey, European Value Survey κ.α.). Η συγκριτική ανάλυση προϋποθέτει γενικά την δυνατότητα συγκέντρωσης μεγάλου πλήθους δεδομένων. Η σύγκριση μεγάλων ποσοτήτων δεδομένων (ειδικά κρατικής προέλευσης) είναι πολύ διαδεδομένη.

Η συγκριτική έρευνα μπορεί να λάβει πολλές μορφές. Οι βασικότεροι παράγοντες που καθορίζουν μια συγκριτική έρευνα είναι ο χώρος και ο χρόνος. Αναφορικά με το χώρο οι διακρατικές συγκρίσεις είναι μακράν οι πιο συνηθισμένες. Υπάρχουν φυσικά και συγκρίσεις περιοχών εντός μίας χώρας ή συγκρίσεις φυλών ή ακόμα και διαφορετικών πολιτισμών ή κυβερνήσεων. Οι επαναλαμβανόμενες διαπεριφερειακές μελέτες περιλαμβάνουν τη σύγκριση παρόμοιων ή διαφορετικών χωρών ή ομάδων χωρών, όπως λ.χ. έχουμε την σύγκριση της Ε.Ε και των χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας ή της Λατινικής Αμερικής σε οικονομικό, πολιτικό ή κοινωνικό επίπεδο.

Η **ιστορική συγκριτική έρευνα** περιλαμβάνει τη σύγκριση διαφορετικών χρονικών περιόδων. Οι δύο κύριες επιλογές σε αυτό το μοντέλο είναι η σύγκριση δύο χρονικών σταδίων (είτε σε στιγμιότυπα είτε σε χρονοσειρές) ή απλώς η σύγκριση του ίδιου πράγματος με την πάροδο του χρόνου, για να διαπιστωθεί εάν λ.χ. τα αποτελέσματα ενός φαινομένου διαφέρουν κατά τη διάρκεια του χρόνου.

15.13 Διαχρονικές Μελέτες (Longitudinal Studies).

Η έννοια της διαχρονικής μελέτης αναφέρεται σε έρευνες οι οποίες εξερευνούν ένα αντικείμενο, μια κατάσταση, ένα φαινόμενο κατά τη διάρκεια του χρόνου σύμφωνα με την οποία μπορεί να επαναλάβουν την ίδια έρευνα δύο φορές σε δύο διαφορετικά

χρονικά σημεία ή και περισσότερες φορές. Σε γενικές γραμμές μια διαχρονική μελέτη αφορά έρευνα που μελετά το ίδιο περιστατικό μέσα σε μια χρονική περίοδο μακράς διάρκειας. Μάλιστα σε μερικές περιπτώσεις η διαχρονική μελέτη μπορεί να έχει διάρκεια πολλών ετών.

Στα μειονεκτήματα της συγκεκριμένης μεθόδου είναι φυσικά η μακροχρόνια περίοδος διάρκειάς της και το υψηλό της κόστος. Παρόλαυτα η διαχρονική έρευνα αποτελεί την καλύτερη μέθοδο εκτίμησης μεταβολών κατά τη διάρκεια του χρόνου και αυτό αποτελεί και το βασικό της πλεονέκτημα.¹⁸⁴

15.14 Μελέτες Panel

Οι μελέτες panel αφορούν έρευνες των οποίων τα δεδομένα έχουν επιλεγεί από το ίδιο δείγμα κάθε φορά που η έρευνα επαναλαμβάνεται, δηλαδή για κάθε νέα μέτρηση των δεδομένων χρησιμοποιείται το ίδιο δείγμα. Η συγκεκριμένη μέθοδος είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στο να ερευνήσει φαινόμενα με μακροπρόθεσμο προσανατολισμό, τα οποία είναι δύσκολο να διερευνηθούν από μια στατική μελέτη. Το πλεονέκτημα της εν λόγω μελέτης είναι ότι εφόσον η μέτρηση ενός φαινομένου είναι επαναλαμβανόμενη για τα ίδια άτομα δηλαδή για το ίδιο δείγμα, όταν υπάρχουν άλλες συνθήκες που μπορεί να επηρεάσουν τα αποτελέσματα αυτό είναι γνωστό σε ένα βαθμό από τον ερευνητή. Επιπρόσθετα ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό των δεδομένων panel (panel data), είναι ότι αποτελούν την πιο κατάλληλη μέθοδο για την μελέτη δυναμικών φαινομένων, δηλαδή είναι ικανά να εξηγήσουν πως μεταβάλλονται τα χαρακτηριστικά ενός φαινομένου με την πάροδο του χρόνου. Για παράδειγμα μέσω της διαστρωματικής ανάλυσης μπορούμε να εκτιμήσουμε το μέγεθος της ανεργίας σε μία χρονική περίοδο. Με επαναλαμβανόμενες διαστρωματικές έρευνες μπορούμε να δούμε πως μεταβάλλεται το ποσοστό ανεργίας κατά την διάρκεια των ετών. Μόνο τα δεδομένα panel όμως μπορούν να εξηγήσουν σε τι ποσοστό παρέμειναν άνεργοι αυτοί που είχαν δηλώσει άνεργοι στην αρχική περίοδο.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Για μια πιο εμπειριστωμένη ανάλυση των διαχρονικών μελετών βλ. Cook, N. R., & Ware, J. H. (1983). Design and analysis methods for longitudinal research. *Annual Review of Public Health*, 4(1), 1-23

¹⁸⁵ Hsiao, C. (2022). "Analysis of panel data". *Cambridge university press*. pp 1-4

Αυτό δεν μπορεί να ερευνηθεί με τα διαστρωματικά στοιχεία που δεν μπορούν να εξηγήσουν τέτοιου είδους δυναμικά φαινόμενα, αλλά ούτε και με τις χρονοσειρές που μπορούν μεν να εκφράσουν δυναμικά φαινόμενα αλλά δεν εξάγουν πάντα αξιόπιστες λύσεις λόγω της πολυσυγγραμμικότητας (πρόκειται για ένα φαινόμενο όπου συναντάται στην οικονομετρία όταν δύο ή περισσότερες ανεξάρτητες μεταβλητές μπορεί σχετίζονται μεταξύ τους με αποτέλεσμα να επηρεάζουν το οικονομετρικό μοντέλο και να μην ερμηνεύουν σωστά την εξαρτημένη μεταβλητή του υποδείγματος) και αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της μεροληψίας. Από την άλλη πλευρά οι μελέτες panel όπως και οι διαχρονικές μελέτες είναι μακροχρόνιες και έχουν υψηλό κόστος. Πολλές φορές τα άτομα που παίρνουν μέρος στη μελέτη μπορεί να πεθάνουν, μπορεί να μετακομίσουν ή μπορεί να μην θέλουν πλέον να συνεχίσουν να λαμβάνουν μέρος στην συγκεκριμένη έρευνα. Ένα επιπρόσθετο μειονέκτημα είναι η δυσκολία σχεδιασμού και συλλογής δεδομένων, λόγω του μεγάλου πλήθους των παρατηρήσεων που χρησιμοποιούν.¹⁸⁶

Ως παράδειγμα μελέτης panel μπορούμε να αναφέρουμε την έρευνα φαρμακευτικής εταιρίας σε κάποια σκευάσματα ή εμβόλια τα οποία βρίσκονται σε πειραματικό στάδιο. Σε αυτές τις περιπτώσεις εθελοντές λαμβάνουν αυτά τα σκευάσματα για μεγάλο χρονικό διάστημα. Παράλληλα μπορεί στην έρευνα να υπάρχουν τρία δείγματα το πρώτο δείγμα στο οποίο παρέχεται το κανονικό φάρμακο, το δεύτερο στο οποίο δεν χορηγείται τίποτα και ένα τρίτο δείγμα (δείγμα ελέγχου) στο οποίο χορηγείται το ίδιο σκεύασμα αλλά χωρίς να περιέχει καμιά φαρμακευτική ουσία (φάρμακο placebo). Κατ' αυτό τον τρόπο ο ερευνητής μπορεί να διαπιστώσει εάν τα άτομα που παίρνουν λ.χ. το ψεύτικο φάρμακο (placebo) νιώθουν θετική επίδραση σε κάποια ασθένεια, γεγονός που θα οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η επίδραση προέρχεται καθαρά από ψυχολογικούς παράγοντες. Επιπρόσθετα θα μπορεί να γίνει σύγκριση μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου δείγματος και οι ερευνητές να εντοπίσουν εάν η συγκεκριμένη ασθένεια είχε πράγματι θετικά αποτελέσματα μέσω της χορήγησης του πραγματικού φαρμάκου.

15.15 Ανάλυση παρατηρήσεων (observation analysis)

186 Hsiao, C. (1985). Benefits and limitations of panel data. *Econometric Reviews*, 4(1), 121-174.

Η ανάλυση παρατηρήσεων αποτελεί τεχνική επιστημονική μέθοδο όπου ο ερευνητής παρατηρεί τα φαινόμενα ή τα άτομα που λαμβάνουν μέρος σε μια λ.χ. πειραματική μελέτη στο φυσικό τους περιβάλλον. Αυτό βοηθά τους ερευνητές να δουν τα αντικείμενα μελέτης τους σε ένα μη τεχνητό περιβάλλον δηλαδή όπως ακριβώς υπάρχουν στην καθημερινότητα. Η συγκεκριμένη μεθοδολογία βοηθά στην απεικόνιση της δύναμης της παρατήρησης, διότι οι κατάλληλες παρατηρήσεις ενδυναμώνουν την γνωστική περιοχή που είναι υπό μελέτη. Με αυτό το τρόπο βελτιώνεται η αποδοτικότητα και η επιστημονικότητα της μελέτης. Η εν λόγω μεθοδολογική έρευνα έρχεται σε αντίθεση με άλλες έρευνες, όπως είναι το εργαστηριακό πείραμα και οι μέθοδοι που εστιάζουν σε συγκεκριμένες ομάδες (focus group). Από την άλλη πλευρά επιστήμες όπως είναι η Εθνογραφία και η Βοτανολογία και η μελέτη του Ζωικού βασιλείου αποτελούν τις κατεξοχήν έρευνες που βασίζονται στις παρατηρήσεις της συμπεριφοράς ενός έθνους, των φυτών και των ζώων στο φυσικό τους περιβάλλον. Πολλοί επιστήμονες εκτιμούν ότι η συγκεκριμένη μελέτη έχει ως πρόδρομο τον Αριστοτέλη ο οποίος παρακολουθούσε τα φυτά και τα φυσικά φαινόμενα στο φυσικό τους περιβάλλον προκειμένου να αντλήσει συμπεράσματα και να συγγράψει ορισμένα από τα έργα του όπως είναι η Βοτανολογία.¹⁸⁷

15.16 Πιλοτική Έρευνα

Η Πιλοτική Έρευνα [Pilot Survey] είναι μια διαδικασία δειγματοληπτικής μελέτης μικρής κλίμακας που διεξάγεται πριν την κύρια έρευνα. Ουσιαστικά πρόκειται για μια πρώτη εφαρμογή του εκάστοτε ερευνητικού εργαλείου προκειμένου να εντοπισθούν τυχόν ατέλειες αυτού που θα μπορούσαν να βλάψουν την **αξιοπιστία** και την **εγκυρότητα** του.

Γενικά η εφαρμογή μιας πιλοτικής έρευνας βοηθά τον ερευνητή να ολοκληρώσει σωστά την βασική του έρευνα. Μπορεί επίσης να βελτιώσει μια ή περισσότερες υποθέσεις της έρευνας. Περαιτέρω μέσω της πιλοτικής έρευνας μπορεί να αξιολογήσει και να αποφασίσει για την καταλληλότητα της

Η επιτυχής ολοκλήρωση μιας πιλοτικής έρευνας δεν εγγυάται απαραίτητα την επιτυχία της πραγματικής έρευνας πλήρους κλίμακας. Αυτό συμβαίνει κυρίως γιατί τα

¹⁸⁷ Baker, L. (2006). "Observation: A complex research method". *Library trends*, 55(1), pp 171-189.

ευρήματα της πιλοτικής έρευνας βασίζονται σε αρκετά μικρό δείγμα και συνήθως δεν παρέχουν επαρκή στατιστική υποστήριξη.¹⁸⁸

15.17 Διαστρωματική Ανάλυση (cross-sectional Studies)

Η διαστρωματική ανάλυση εξετάζει ένα φαινόμενο ή ένα δείγμα σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Οι απογραφές του πληθυσμού για παράδειγμα βασίζονται σε ένα πολύ μεγάλο αριθμό ατόμων αλλά μας δίνουν πληροφόρηση για μία συγκεκριμένη περίοδο (Stebbins, R (2001)). Αυτού του τύπου οι μελέτες είναι κοινές στις επεξηγηματικές και περιγραφικές μελέτες. Όπως είναι φυσικό είναι το ακριβώς αντίθετο των ερευνών που στηρίζονται σε δεδομένα πάνελ και των διαχρονικών μελετών. Ως εκ τούτου το βασικό τους μειονέκτημα είναι ότι εξετάζουν το φαινόμενο σε μια συγκεκριμένη στιγμή και όχι σε μια ιστορική βάση ή σε μια χρονική περίοδο. Πρόκειται δηλαδή για στατικές μελέτες. Ένας τρόπος άρσης αυτού του μειονεκτήματος είναι η επανάληψη της ίδιας μελέτης με διαστρωματικά στοιχεία μετά από μια συγκεκριμένη περίοδο. Με αυτό το τρόπο μπορούμε να έχουμε συγκριτικά στοιχεία των αποτελεσμάτων κάτι το οποίο μπορεί να αποτελέσει και ένα είδος συγκριτικής ιστορικής μελέτης ανάμεσα σε δύο περιόδους.

15.18 Διερευνητική Μεθοδολογία Έρευνας (Exploratory Research)

Η διερευνητική μεθοδολογία εφαρμόζεται σε περιπτώσεις όπου ο ερευνητής δεν είναι εξοικειωμένος ή το αντικείμενο μελέτης είναι καινούργιο. Ο σκοπός αυτού του είδους της έρευνας είναι να μαζέψει βασικά στοιχεία σχετικά με το αντικείμενο μελέτης με απώτερο σκοπό την διενέργεια περισσότερης έρευνας στο άμεσο μέλλον. Σε γενικές γραμμές η εν λόγω έρευνα εφαρμόζεται στις εξής περιπτώσεις:

- Όταν δεν υπάρχει επαρκής συστηματική, πειραματική ή άλλου είδους επιστημονική έρευνα ή υπάρχουν ελάχιστες μελέτες αναφορικά με το αντικείμενο ή το φαινόμενο που υπόκειται σε έρευνα.
- Το αντικείμενο του ενδιαφέροντος δεν έχει μελετηθεί με μια ευέλικτη περιγραφή. Υπάρχει μόνο ελεγχόμενη έρευνα εκτίμησης του αντικειμένου.

¹⁸⁸ Van Teijlingen, E., Hundley, V. (2001) "The importance of pilot studies." Social Research Update. σελ. 35.

- Όταν το αντικείμενο της γνώσης έχει μεταβληθεί σε τόσο μεγάλο βαθμό που ακυρώνει τις όποιες πληροφορίες υπάρχουν γιαυτό.

Πλεονεκτήματα της διερευνητικής μεθοδολογίας

- Υπάρχουν πολλοί τρόποι στο να εφαρμόζει κάποιος αυτού του τύπου την μεθοδολογία, όπως είναι οι συνεντεύξεις, το ερωτηματολόγιο, η επικέντρωση σε συγκεκριμένες ομάδες ατόμων
- Η διερευνητική μέθοδος εφαρμόζεται προκειμένου να αποκτήσει κάποιος όσο το δυνατό περισσότερη γνώση του υπό μελέτη αντικειμένου.
- Μέσω αυτής της μεθόδου και μέσω της απόκτησης γνώσης σε ένα νέο αντικείμενο, υπάρχει το κίνητρο και η δυνατότητα να προβεί είτε ο ίδιος ο ερευνητής είτε κάποιος άλλος σε μελλοντική επιστημονική έρευνα, έχοντας αποκτήσει επαρκή γνώση και χρησιμοποιώντας άλλες μεθόδους έρευνας.

Μειονεκτήματα της διερευνητικής μεθοδολογίας

- Είναι σπάνιο να αντληθούν επαρκή συμπεράσματα και να δοθούν ικανοποιητικές απαντήσεις σε ερευνητικά προβλήματα, δεδομένου ότι δεν έχουν προηγηθεί παρόμοιες έρευνες στο παρελθόν.
- Όταν τα άτομα που συμμετέχουν στην έρευνα δεν αντιπροσωπεύουν τον πληθυσμό ή το σύνολο της υπό εξέταση ομάδας, τότε δεν υπάρχουν τα κατάλληλα δεδομένα, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένα επιστημονικά συμπεράσματα.¹⁸⁹

15.19 Εθνογραφική Έρευνα

Η εθνογραφική έρευνα εντάσσεται στις ποιοτικές μελέτες και ασχολείται με τη συλλογή παρατηρήσεων, συνεντεύξεων και άλλων ντοκουμέντων με σκοπό να παραχθεί μια λεπτομερή και περιεκτικά στοιχεία από διαφορετικά κοινωνικά φαινόμενα.¹⁹⁰ Η εθνογραφική μελέτη αποτελεί το πιο σαφές και αντιπροσωπευτικό είδος της ποιοτικής έρευνας η οποία παρατηρεί τα άτομα ενός κοινωνικού συνόλου μέσα στο φυσικό τους περιβάλλον. Η εν λόγω έρευνα βασίζεται στην παρατήρηση

¹⁸⁹ Για μια εμπειρισματομένη ανάλυση της περιγραφικής ερευνητικής μεθοδολογίας βλ. Stebbins, R. A. (2001). "Exploratory research in the social sciences." (Vol. 48). Sage

¹⁹⁰ Reeves, S., Peller, J., Goldman, J., & Kitto, S. (2013). Ethnography in qualitative educational research: AMEE Guide No. 80. *Medical teacher*, 35(8), e1365-e1379.

των υποκειμένων της μελέτης. Κατά μια άποψη ο συγκεκριμένος τύπος έρευνας εξαρτάται από τις ικανότητες των ερευνητών καθώς αυτοί θα πρέπει να ερμηνεύσουν τα δεδομένα που έχουν συλλέξει μέσα από την παρατήρηση και να δώσουν απαντήσεις με επιστημονική επάρκεια.

15.20 Ανάλυση Στατιστικών Πινάκων

Η στατιστική ανάλυση περιλαμβάνει την συλλογή δεδομένων και την ανάλυσή τους μέσω της αναλυτικής ή περιγραφικής στατιστικής. Ο τρόπος παρουσίασης αυτών είναι μέσω στατιστικών πινάκων, γραφημάτων και διαγραμμάτων. Η εφαρμογή και η καταγραφή στατιστικών πινάκων βοηθάει στην κατανόηση των ευρημάτων μιας επιστημονικής μελέτης. Μπορεί να μην προβαίνει πάντοτε σε συμπεράσματα, αλλά βοηθάει στην παρουσίαση πολύπλοκων δεδομένων με έναν απλούστερο τρόπο, όπου μπορεί και κάποιος που δεν είναι εξειδικευμένος στο συγκεκριμένο πεδίο να είναι σε θέση να κατανοήσει μέσω των διαγραμμάτων τις ποσοστιαίες μεταβολές ενός φαινομένου ή τα ποσοστά μίας άποψης σε ένα ερωτηματολόγιο τα οποία μπορεί να εμφανίζονται μέσω ενός γραφήματος ή μιας πίτας. Για παράδειγμα στην ερώτηση πόσο πολύπλοκο θεωρείτε το νομοθετικό μας σύστημα, σε ένα δείγμα 1000 ατόμων, οι απαντήσεις μπορεί να δίνονται μέσω της κλίμακας τύπου Likert με βαθμολόγηση από 1 έως 5 όπου 1 καθόλου πολύπλοκο πάρα πολύ πολύπλοκο και τα υπόλοιπα αφορούν ενδιάμεσες απόψεις. Η καταγραφή των αποτελεσμάτων θα γίνει αρχικά σε ένα πίνακα όπου θα φαίνονται απλώς τα αριθμητικά δεδομένα των απαντήσεων. Στη συνέχεια θα καταγραφούν σε ένα νέο πίνακα ο οποίος θα αναφέρει σε τι ποσοστό υπήρχαν οι σχετικές απαντήσεις. Εάν λ.χ. το 55% έχει απαντήσει τον αριθμό 5 τότε γίνεται περισσότερο κατανοητό ότι το μεγαλύτερο μέρος του δείγματος πιστεύει ότι το υπάρχον νομοθετικό σύστημα είναι πάρα πολύ πολύπλοκο. Στη συνέχεια αυτό μπορεί να αποτυπωθεί σε σχετικό γράφημα με στήλες όπου μπορεί να διαβαστεί με μεγαλύτερη ευκολία από οποιονδήποτε.

15.21 Μετά – Ανάλυση (Meta-Analysis)

Πρόκειται για μία στατιστική μέθοδος η οποία συνδυάζει τα αποτελέσματα πολλών επιστημονικών μελετών οι οποίες έχουν γίνει στο παρελθόν για κάποιο συγκεκριμένο επιστημονικό αντικείμενο ή θέμα, με απώτερο σκοπό ο συγκεκριμένος ερευνητής να οδηγηθεί σε ένα συνολικό συμπέρασμα. Στη σύγχρονη εποχή η μετα-ανάλυση χρησιμοποιείται σε διάφορα προβλήματα των κοινωνικών επιστημών, καθώς και της

οικονομίας αλλά και του μάρκετινγκ. Επιπρόσθετα είναι αρκετά δημοφιλής στην ιατρική και στην φαρμακευτική επιστήμη. Παραδείγματα εφαρμογής της συγκεκριμένης μεθόδου είναι η ποσοτική ανάλυση παραγωγικότητας σε μία επιχείρηση ή ένα εργοστάσιο, οι ελεγχόμενες κλινικές δοκιμές, καθώς και τα συμπεράσματα που διαπιστώνονται από μία σειρά πειραμάτων σε φαρμακευτικές αγωγές.

Συνοπτικά Μετα-ανάλυση είναι μια αντικειμενική και ποσοτική μεθοδολογία που χρησιμοποιείται για την σύνθεση ερευνητικών μελετών που έχουν λάβει χώρα στο παρελθόν για κάποιο συγκεκριμένο αντικείμενο μελέτης, με απώτερο στόχο να οδηγήσουν σε ένα συνολικό συμπέρασμα, το οποίο θα έχει ευρύτερο επιστημονικό χαρακτήρα λόγω της σύνθεσης των μελετών που προϋπήρχαν.

Βέβαια θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η παράθεση σχετικής βιβλιογραφίας με ένα θέμα και η εξαγωγή ενός συμπεράσματος μέσω προηγούμενων ερευνών αποτελεί ουσιαστικά ένα είδος μετα-ανάλυσης. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει γιατί στην μετα-ανάλυση η μεθοδολογία που χρησιμοποιείται βασίζεται κυρίως σε στατιστικά και όχι σε ποιοτικά χαρακτηριστικά. Τα συμπεράσματα από την βιβλιογραφική ανασκόπηση κατά μια άποψη υπόκεινται σε υποκειμενικά στοιχεία και κυρίως στην μεροληψία του εκάστοτε ερευνητή. Οι υπέρμαχοι της μετα-ανάλυσης υποστηρίζουν ότι δεν είναι εύκολο ένα πείραμα ή μια έρευνα με ερωτηματολόγιο να δώσει επαρκείς και οριστικές απαντήσεις στο υπό μελέτη φαινόμενο.¹⁹¹

Πλεονεκτήματα της μεθοδολογίας της Μετα-Ανάλυσης

- Παρέχει μια αντικειμενική σύνθεση πολλών σχετικών ερευνών ή πειραμάτων για ένα συγκεκριμένο φαινόμενο, προκειμένου να οδηγήσει την έρευνα σε ένα μοναδικό συνολικό συμπέρασμα
- Στην πιο ανεπτυγμένη της μορφή, επιτρέπει την αξιολόγηση της μεροληψίας των προηγούμενων μελετών.
- Στην πιο ανεπτυγμένη της μορφή, δίνει στον ερευνητή τη δυνατότητα να δώσει διαφορετική βαρύτητα σε κάθε μια από τις προηγούμενες μελέτες με βάση το μέγεθος του δείγματος που έχει χρησιμοποιηθεί σε κάθε μία από αυτές.

¹⁹¹Ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει για μια λεπτομερή ανάλυση εφαρμοσμένης Μετα – ανάλυσης στο άρθρο του Card, N. A. (2015).” Applied meta-analysis for Social sciences research.” *Guilford Publications*.

Μειονεκτήματα της μεθοδολογίας της Μετα-Ανάλυσης

- Η σωστή εφαρμογή μίας επιστημονικής μεθόδου είναι η δυνατότητα επανάληψης ενός πειράματος για την διαπίστωση της ορθότητας των επιστημονικών συμπερασμάτων. Η μεθοδολογία της μετα-ανάλυσης μπορεί να αιτιολογηθεί θεωρητικά και κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις να οδηγήσει σε μια κατάλληλη στάθμιση, όταν οι προϋπάρχουσες μελέτες έχουν χρησιμοποιήσει την ίδια μέθοδο, περιέχουν τον ίδιο τρόπο εκτίμησης των δεδομένων και αναφέρονται στα ίδια είδη αντικειμένων. Τα παραπάνω δεν συμβαίνουν συνήθως και ως εκ τούτου είναι δύσκολο έως αδύνατο να επαναληφθεί η διαδικασία της Μετα-ανάλυσης, γεγονός που μπορεί να της αφαιρέσει την επιστημονικότητά της.
- Η Μετα-ανάλυση είναι πολλές φορές μεροληπτική προς την κατεύθυνση ενός γενικού συμπεράσματος στατιστικής σημαντικότητας, επειδή δεν έχει την δυνατότητα να πάρει υπόψη της τα αποτελέσματα μελετών που έχουν οδηγήσει σε μη σημαντικά στατιστικά συμπεράσματα, διότι συνήθως αυτά δεν δημοσιεύονται.
- Η εν λόγω μεθοδολογία οδηγεί συχνά σε μια υπεραπλούστευση κάποιων ερευνητικών φαινομένων, επειδή επικεντρώνει την προσοχή της σε μια συνολική μέση επίδραση και όχι σε επιμέρους παράγοντες.

15.22 Μεθοδολογικές έρευνες που χρησιμοποιούνται από την Διατριβή

Η βασική μέθοδος που θα εφαρμόσουμε αφορά την **έρευνα με χρήση ερωτηματολογίου και οικονομετρική ανάλυση**. Όπως αναφέρθηκε και στο **πρώτο κεφάλαιο σχετικά με τις μεθοδολογικές έρευνες της διατριβής**, πρόκειται για έρευνα με πρωτογενή δεδομένα σε δείγμα 3.975 ατόμων που ζουν στην Ελλάδα (Έλληνες πολίτες ή μόνιμοι κάτοικοι). Η κατασκευή του ερωτηματολογίου έγινε στα πλαίσια του προγράμματος «ΘΑΛΗΣ» του οποίου υπήρξα επιστημονικό συνεργάτης. Το βασικό πλεονέκτημα αυτής της μεθόδου είναι το γεγονός ότι δεν έχει υπάρξει κάποια ικανοποιητική μέθοδος υπολογισμού της φοροδιαφυγής και της φοροαποφυγής μιας χώρας. Επίσης μέσω του ερωτηματολογίου μπορούμε να αντλήσουμε πλήθος δημογραφικών, κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών παραγόντων για τα ζητήματα που μας ενδιαφέρουν. Στην παρούσα περίπτωση οι ερωτήσεις σχετίζονται με ζητήματα που επηρεάζουν

την φορολογική συμμόρφωση και την φορολογική ηθική των πολιτών. Αρχικά θα επιχειρηθεί στατιστική ανάλυση των βασικών ερωτήσεων που υποθέτουμε ότι επηρεάζουν την φορολογική συνείδηση καθώς και της ερώτησης που αφορά στην φορολογική συνείδηση η οποία θα έχει το ρόλο της εξαρτημένης μεταβλητής στο οικονομετρικό υπόδειγμα που θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Μετά τη στατιστική ανάλυση του ερωτηματολογίου θα προχωρήσουμε σε εμπειρική διερεύνηση αναφορικά με την αξιοπιστία των μεταβλητών στην προσπάθεια να διαμορφώσουμε ένα Ερευνητικό Μοντέλο ώστε να προχωρήσουμε στην οικονομετρική ανάλυση αυτού του μοντέλου εφαρμόζονται την μέθοδο *ordered probit*. Η **Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση θα πραγματοποιηθεί** σε ένα δείγμα 1000 ατόμων προκειμένου να δούμε εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των 17 παραγόντων που αφορούν στις απαντήσεις ερωτήσεων που υπάρχουν στο ερωτηματολόγιό μας. Δεδομένης της συσχέτισης των επιμέρους μεταβλητών επιχειρούμε να βρούμε κάποιον τρόπο προκειμένου να διαχωρίσουμε τις μεταβλητές σε μεγαλύτερες κατηγορίες μεταβλητών αναλόγως της συσχέτισης που παρουσιάζουν μεταξύ τους. Στη συνέχεια προχωράμε σε **Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση** σε ένα άλλο δείγμα 1000 ατόμων, προκειμένου να είμαστε σίγουροι για τα αποτελέσματά μας αναφορικά με τις συσχετίσεις των μεταβλητών. Μέσα από την ΔΠΑ και την ΕΠΑ χωρίζουμε τις μεταβλητές μας σε 4 επιμέρους κατηγορίες έχοντας 4 νέες μεταβλητές τις οποίες εξετάζουμε ως ανεξάρτητες μεταβλητές απέναντι στην φορολογική ηθική των Ελλήνων Πολιτών. Στην συνέχεια εφαρμόζουμε **Ανάλυση Συσχέτισης των νέων μεταβλητών** από όπου προκύπτει ότι δεν σχετίζονται μεταξύ τους. Περαιτέρω εφαρμόζουμε **Ανάλυση Παλινδρόμησης Ordered Probit**. Εφαρμόζουμε δύο παλινδρομήσεις η μία αφορά τις δημογραφικές μεταβλητές και η δεύτερη τις **κοινωνικές – πολιτικές – οικονομικές μεταβλητές** μας όπως έχουν προκύψει από τις δύο προγενέστερες μεθόδους της Διερευνητικής Παραγοντικής Ανάλυσης και της Επιβεβαιωτικής Παραγοντικής Ανάλυσης. προκειμένου να εντοπίσουμε εάν οι 4 νέες μεταβλητές μας σχετίζονται θετικά ή αρνητικά με την εξαρτημένη μεταβλητή Φορολογική Ηθική και εάν οι εν λόγω μεταβλητές είναι στατιστικά σημαντικές. Την ίδια παλινδρόμηση εφαρμόζουμε ξεχωριστά για τις δημογραφικές μεταβλητές μας. Στην συνέχεια προχωρούμε στην αξιολόγηση των μεταβλητών μας αναφορικά με την στατιστική

τους σημαντικότητα καθώς και τον τρόπο επιρροής τους στην φορολογική συνείδηση των πολιτών (αρνητική ή θετική). Περαιτέρω προβαίνουμε σε μία οικονομική ανάλυση του υποδείγματος κάνοντας σύγκριση της δικής μας μελέτης με παρόμοιες μελέτες που έχουν εξεταστεί στην παγκόσμια βιβλιογραφία.

Στο 17^ο και 18^ο κεφάλαιο αναλύεται διεξοδικά όλη η διαδικασία μεθοδολογικής έρευνας που αφορά στην επεξεργασία του ερωτηματολογίου και στην οικονομετρική και στατιστική ανάλυση αυτού.

Στα μειονεκτήματα της παρούσας έρευνας ερωτηματολογίου μπορούμε να αναφέρουμε επιγραμματικά τα εξής:

- Ο κίνδυνος μεροληψίας (bias) του πληθυσμού σε περίπτωση όπου η έρευνα δεν καλύπτει αντιπροσωπευτικό δείγμα αυτού
- το υψηλό κόστος που έχουν οι έρευνες που χρησιμοποιούν πρωτογενή στατιστικά δεδομένα
- Ειδικότερα για το ζήτημα της παρούσας έρευνας του διδακτορικού που είναι η φορολογική συμμόρφωση, οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για την εκτίμηση της φορολογικής συμμόρφωσης ενέχουν πάντα το κίνδυνο της μεροληψίας. Τούτο διότι οι φορολογούμενοι που έχουν διαπράξει παρανομίες στο παρελθόν τείνουν να δικαιολογούν τη συμπεριφορά τους και να δηλώνουν υψηλή φορολογική συνείδηση. Σε τέτοιες περιπτώσεις θα πρέπει η ερώτηση ένα είναι γενικού περιεχομένου και να μην απευθύνεται απευθείας στον ερωτώμενο, πράγμα που υφίσταται στο ερωτηματολόγιο της παρούσας διατριβής. Δεδομένου όμως ότι το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο μπορούσε να το συμπληρώσει οποιοδήποτε άτομο, μέσω της ηλεκτρονικής πλατφόρμας paraοικονομια.gr κρατώντας την ανωνυμία του και χωρίς να έρχεται σε επαφή με άλλο άτομο, αυτό αποτέλεσε πλεονέκτημα για την συγκεκριμένη μεθοδολογική έρευνα. Επίσης για τους ίδιους λόγους είναι προτιμότερη από την έρευνα της συνέντευξης εάν και στην έρευνα του ερωτηματολογίου δεν μπορούμε να προχωρήσουμε σε βάθος αναφορικά με τις σκέψεις και τις αντιλήψεις του ερωτώμενου δεδομένου ότι θα πρέπει να απαντήσει μονολεκτικά και να βαθμολογήσει τις ερωτήσεις, χωρίς να μπορεί να προβεί σε περαιτέρω ερμηνείες ή απόψεις.¹⁹²

¹⁹² Για πλήρη ανάλυση της παρούσας μεθοδολογικής έρευνας ερωτηματολογίου βλ. στην αρχή του κεφαλαίου όπου παραθέτουμε αναλυτικά τον τρόπο διεξαγωγής, επιμέρους λεπτομέρειες κατασκευής του καθώς και όλα τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της εν λόγω μεθοδολογικής έρευνας.

- **Συγκριτική μελέτη** μεταξύ της Ελλάδος και άλλων κρατών αναφορικά με το επίπεδο φορολογικής συνείδησης (Κεφάλαιο 18)
- **Μελέτη περίπτωσης** για συγκεκριμένες πρακτικές ορισμένων πολυεθνικών οι οποίες εφαρμόζουν επιθετικό φορολογικό σχεδιασμό με απώτερο και μοναδικό σκοπό την μείωση του συνολικού φόρου που είναι υποχρεωμένες να πληρώσουν στα διάφορα κράτη. Πέραν του επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού οι εν λόγω επιχειρήσεις εφαρμόζουν και πρακτικές μείωσης του συνολικού φόρου μεθόδων διάβρωσης της φορολογικής βάσης (Base erosion of tax base)
- **Παράθεση νομολογίας** δικαστικών αποφάσεων που έχουν καταδικάσει ορισμένες πολυεθνικές εταιρίες, για παρεμβάσεις μεταξύ των θυγατρικών επιχειρήσεων με σκοπό την μείωση της συνολικής φορολογητέας ύλης του ομίλου των επιχειρήσεων που εκπροσωπούν, καθώς και για πράξεις φοροαποφυγής. Περαιτέρω θα γίνει παράθεση νομολογίας σε δικαστικές αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου σε κράτη μέλη της Ε.Ε. για παραβίαση των διατάξεων περί παράνομης επιδότησης των πολυεθνικών επιχειρήσεων.
- **Χρήση ποσοτικών μεθόδων και αριθμητικών δεδομένων** που αποδεικνύουν μία σειρά από παθογένειες οικονομικού και πολιτικού κυρίως χαρακτήρα που έχουν οδηγήσει την χώρα σε χαμηλά επίπεδα ανταγωνιστικότητας και προσέλκυσης Α.Ξ.Ε. καθώς και στην διαμόρφωση χαμηλής φορολογικής συνείδησης,

Κεφάλαιο 16. Εμπειρικές Μελέτες με τη μέθοδο της Πειραματικής Διαδικασίας και των Συνεντεύξεων

16.1 Εμπειρικές Μελέτες Πειραματικής Διαδικασίας.

Αμέσως πιο κάτω παραθέτουμε τις πιο σημαντικές δημοσιεύσεις πειραματικής διαδικασίας. Σκοπός είναι να εντοπίσουμε τις πιο σημαντικές μεταβλητές που επηρεάζουν την φορολογική ηθική των πολιτών.

16.1.1 Μεταβλητές οικονομικού ορθολογισμού και Ανταποδοτικότητα

Οι **J. Alm et al (1992)**¹⁹³, εφάρμοσαν εργαστηριακό πείραμα, με σκοπό να εκτιμήσουν την αντίδραση των φορολογουμένων σε μια μεταβολή των κλασικών οικονομικών μεταβλητών (μέγεθος ποινής, φορολογικός συντελεστής και πιθανότητα εντοπισμού της φοροδιαφυγής) που επηρεάζουν τη φορολογική συμμόρφωση. Εισηγάγαν όμως και μια νέα μεταβλητή αυτή του δημοσίου αγαθού που ο πολίτης το αντιλαμβάνεται άμεσα ως ανταπόδοση των φόρων που καταβάλλει.

Σε κάθε περίοδο μεταβάλλεται κάποια από τις παραπάνω μεταβλητές ώστε να εξεταστεί εάν επηρεάζει και προς ποια κατεύθυνση τη φορολογική συμμόρφωση. Σε κάποια περίοδο εισάγεται η έννοια της άμεσης ανταπόδοσης των φορολογικών εσόδων υπό μορφή δημοσίου αγαθού. Ως γνωστόν τα δημόσια αγαθά δημιουργούν εξωτερικές οικονομίες (extreinalities) Οι φόροι που προκύπτουν από τα δηλωθέντα εισοδήματα που πληρώνουν οι παίκτες, χρηματοδοτούν ένα κοινό ταμείο το οποίο ως δημόσιο αγαθό δημιουργεί ένα καταναλωτικό πλεόνασμα (consumption externality) και για το λόγο αυτό διπλασιάζεται και αναδιανέμεται σε ίσα μέρη στους παίκτες. Η εισαγωγή του δημοσίου αγαθού και οι ορατές ωφέλειες από την πληρωμή των φόρων είναι δυνατό να οδηγήσουν σε υψηλότερο επίπεδο φορολογικής συμμόρφωσης.

Τρόπος διεξαγωγής - λεπτομέρειες παιγνίου

¹⁹³ Alm, J, Jackson B, Mckee M. (1992), Estimating the Determinants of taxpayer compliance with experimental data, *National Tax Journal* pp 107-117,

Το παίγνιο περιλαμβάνει τρεις ομάδες παικτών των πέντε ατόμων η κάθε μια. Οι παίκτες εισόδημα, καλούνται να πληρώσουν φόρους, αντιμετωπίζουν συγκεκριμένη πιθανότητα φορολογικού ελέγχου και κυρώσεις (χρηματικές) εφόσον γίνουν αντιληπτοί από τον ελεγκτικό μηχανισμό. Αποτελείται από έναν συγκεκριμένο αριθμό περιόδων που ονομάζονται συνεδρίες, συνήθως 12 ή 25. Οι παίκτες αρχικά ενημερώνονται με τους κανόνες του παιχνιδιού, ώστε να είναι σε θέση να γνωρίζουν ποια η πιθανότητα εντοπισμού τους σε περίπτωση φοροδιαφυγής, το ύψος της ποινής, το συντελεστή φόρου και φυσικά το εισόδημα που έχουν στη διάθεσή τους. Οι πρώτες τρεις ή πέντε περίοδοι έχουν χαρακτήρα εξοικείωσης των παικτών με του κανόνες. Εδώ απαντώνται όλες οι πιθανές απορίες των παικτών. Η μόνη αβεβαιότητα που αντιμετωπίζουν αφορά τον αριθμό των περιόδων, ώστε να αποφεύγονται στρατηγικές συμπεριφορές στον τελευταίο (ή στους τελευταίους γύρους). Οι παίκτες λαμβάνουν χρηματικές απολαβές με τη μορφή κουπονιών που αντικατοπτρίζουν το διαθέσιμο εισόδημά τους. Κάθε παίκτης δεν λαμβάνει το ίδιο ποσό εισοδήματος αλλά αυτό κατανέμεται τυχαία μεταξύ των ποσών 20 έως 30 Ευρώ. Η άνιση κατανομή εισοδημάτων γίνεται τυχαία με κλήρωση και σκοπό έχει μια πιο ρεαλιστική απόδοση των πραγματικών δεδομένων. Εξάλλου το μέγεθος της ανισότητας των εισοδημάτων αποτελεί και ένα πιθανό παράγοντα επιρροής του μεγέθους της φορολογικής συμμόρφωσης. Και αυτή η οικονομικοκοινωνική παράμετρος πρόκειται να εξεταστεί μέσα από το παίγνιο.

Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα του πειράματος επιβεβαιώνουν την οικονομική θεωρία: η φορολογική συμμόρφωση αυξάνει καθώς αυξάνει η ποινή και η πιθανότητα φορολογικού ελέγχου και μειώνεται καθώς αυξάνει ο φορολογικός συντελεστής. Η εισαγωγή της καινοτομίας του πειράματος που αφορά στην επιρροή του δημοσίου αγαθού στη φορολογική συμμόρφωση, έδειξε ότι τα άτομα αντιλαμβανόμενα την ωφέλεια που αποκομίζουν από την χρηματική τους συνεισφορά, τείνουν να συμμορφώνονται περισσότερο με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις.

Το οικονομετρικό υπόδειγμα

Ανάλυση του οικονομετρικού υποδείγματος

$$Y_d = b_0 + b_1 Y + b_2 t + b_3 f + b_4 p_{\text{Audit}} + b_5 G + b_6 G_{\text{groupfund}}$$

Όπου:

- Yd: δηλωθέν εισόδημα
- Y: πραγματικό εισόδημα
- t: φορολογικός συντελεστής
- f: φορολογικό πρόστιμο ως ποσοστό στο διαφυγόντα φόρο.
- G: δημόσιο αγαθό
- P audit: η πιθανότητα φορ. ελέγχου.

16.1.2 Ηθικά Διλήμματα και Θετική Ανταπόδοση

Ο Torgler (2003)¹⁹⁴ εισήγαγε δύο σημαντικές καινοτομίες σε πείραμα που πραγματοποιήθηκε σε πολίτες της Κόστα Ρίκα: η πρώτη είναι ότι οι εμπλεκόμενοι ήταν αποκλειστικά φορολογούμενοι πολίτες και όχι φοιτητές ή μαθητές ενώ η δεύτερη ότι το δηλούμενο εισόδημα καθώς και το κέρδος που αποκόμιζαν όσοι ελάμβαναν μέρος σε αυτό ήταν σε αληθινό χρήμα. Οι συγκεκριμένες καινοτομίες προσδίδουν έναν σαφώς ρεαλιστικότερο χαρακτήρα στο πείραμα φέρνοντας αυτή τη μέθοδο πιο κοντά στην πραγματικότητα που βιώνουν οι πολίτες. Τα υποκείμενα του πειράματος κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα επαγγελματιών. Επίσης, δεν επικεντρώθηκε στις παραδοσιακές μεταβλητές που επηρεάζουν τη φορολογική συνείδηση (ύψος ποινής, πιθανότητα εντοπισμού, ύψος φορολογικών συντελεστών) αλλά στην δημοσιονομική ανταποδοτικότητα (fiscal exchange) στην δημιουργία ηθικών διλημάτων (moral suasion) και στην ύπαρξη άμεσης οικονομικής ανταπόδοσης (positive rewards) σε όσους συμμορφώνονται πλήρως με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις.

Τρόπος διεξαγωγής – λεπτομέρειες παιγνίου

Συνολικά έλαβαν μέρος 37 άτομα. Προϋπόθεση συμμετοχής ήταν ή έλλειψη οποιασδήποτε σχετικής εμπειρίας από τέτοιου παίγνια. Η συνεδρία διαρκούσε περίπου 40 λεπτά, ενώ δεν επιτρεπόταν οι συνομιλίες μεταξύ των εμπλεκομένων. Το κέρδος που αποκόμιζαν ήταν μεταξύ 5 και 15 δολαρίων ανάλογα με το ύψος του εισοδήματος που δηλώνονταν. Σε όλα τα άτομα δίδονταν ένα ποσό εισοδήματος Y από το οποίο έπρεπε να επιστρέψουν ως φόρο το ένα τρίτο αυτού. Οι συμμετέχοντες δε γνώριζαν το ποσό που οι άλλοι δήλωναν ως φορολογητέο εισόδημα. Τα άτομα

¹⁹⁴ Benno Torgler (2003) Beyond punishment: A tax compliance experiment with taxpayers in Costa Rica *Revista de Analisis Economico*.

δήλωναν εισόδημα Υ το οποίο θεωρούσαν ότι ήταν το φορολογητέο, ενώ αντιμετώπιζαν τη πιθανότητα ελέγχου ίση με 1/6 (συγκεκριμένα κάθε άτομο υποχρεούταν να ελεγχθεί εφόσον το ζάρι το οποίο έριχνε ουδέτερο άτομο παρουσία όλων, έφερνε 6).

Υπήρξαν τέσσερις διαφορετικές ομάδες ανάλογα με τη μεταβλητή που εξετάζονταν κάθε φορά.

- A. Ομάδα ελέγχου.

Η ομάδα αυτή πέραν των γενικών κανόνων δεν ακολουθεί κάποιες ιδιαίτερες οδηγίες. Τα αποτελέσματα αυτής της ομάδας θα συγκριθούν με τα αποτελέσματα των ομάδων που αναφέρονται παρακάτω.

- B. Ομάδα εισαγωγής δημοσίου αγαθού,

Η συγκεκριμένη ομάδα έχει τη δυνατότητα να αντλήσει ένα καταναλωτικό πλεόνασμα το οποίο δημιουργείται από το σύνολο την συνεισφορά όλων των ατόμων μέσω της υποχρεωτικής φορολόγησης. Το συνολικό πόσο που προκύπτει από τις καταβολές των ατόμων υπό μορφή φόρου, διπλασιάζεται και αναδιανέμεται πάλι στα ίδια τα άτομα. Στα άτομα που συμμετέχουν σε αυτή την ομάδα γεννάται μια μεγαλύτερη ηθική υποχρέωση να συνεισφέρουν, αφού από τη δική τους συμμετοχή στη συνολική φορολογία θα προκύψει το πλεόνασμα που αφορά την κατανάλωση του δημοσίου αγαθού. Σύμφωνα λοιπόν με τον Torgler: «το πλεόνασμα που δημιουργείται μέσα από τη διαδικασία του πολλαπλασιαστή δημοσίων δαπανών, δεν αποτελεί απλά μια ένδειξη της αποδοτικής λειτουργίας των κρατικών δομών, αλλά και έναν παράγοντα που μπορεί να επιφέρει επιπλέον ηθικό κόστος σε όσους εκδηλώνουν παραβατική συμπεριφορά».

- Γ. Ομάδα ηθικού διλήμματος,

Εδώ ελέγχεται κατά πόσο η εισαγωγή ενός ηθικού κώδικα ή ενός ηθικού διλήμματος μπορεί να επηρεάσει τη φορολογική συμπεριφορά των ατόμων. Η δυσκολία αυτού του εγχειρήματος έγκειται κυρίως στο σχεδιασμό του ηθικού κώδικα. Κρίθηκε σκόπιμο να υπάρξει μια προφορική δήλωση η οποία θα είναι σύντομη και σαφής και με αυτό τον τρόπο θα περάσει στους εμπλεκόμενους το μήνυμα της ηθικής τους

υποχρέωσης, ένα μήνυμα που σκοπό έχει να θέσει ένα ηθικό δίλημμα στους παίκτες. Το μήνυμα ήταν το ακόλουθο:

« Παρόλο που δεν είμαστε σε θέση να βρούμε ποιος από εσάς μπορεί να είναι ανέντιμος, θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι εκτιμούμε βαθύτατα το γεγονός ότι θα δείξετε έντιμη συμπεριφορά και θα επιστρέψετε πίσω το ποσό που σας έχει ζητηθεί».

- Δ. Ομάδα οικονομικής ανταπόδοσης

Σε αυτή την ομάδα ανακοινώνεται ότι όποιος ελεγχθεί και βρεθεί ότι έχει εκπληρώσει πλήρως τις φορολογικές του υποχρεώσεις, θα ανταμειφθεί, λαμβάνοντας πίσω ένα σημαντικό μέρος από αυτό που κατέβαλε ως φόρο. Πρόκειται για επιβράβευση των συνεπών φορολογουμένων.

Να σημειωθεί ότι τόσο στην ομάδα β όσο και στην ομάδα δ, το άτομο εξακολουθεί να έχει ισχυρό οικονομικό κίνητρο από τη μη πληρωμή φόρου. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι όταν εισάγονται ηθικός κώδικας στους παίκτες, η συμμόρφωση είναι μεγαλύτερη, καθώς και στη περίπτωση όπου η ανταποδοτική σχέση μεταξύ φόρων και δημοσίων δαπανών είναι ευδιάκριτη (ομάδα β). Μεγάλη εντύπωση προκάλεσε το γεγονός ότι στην ομάδα δ. (περίπτωση θετικών ανταμοιβών για τους έντιμους) υπήρξε 100% φορολογική συμμόρφωση των παικτών.

16.1.3 Δημοσιονομική Αβεβαιότητα και φορολογική συμμόρφωση

Οι “J. Alm, B. Jackson, M. McKee (1992)”¹⁹⁵, θέτουν το ερώτημα κατά πόσο η δημοσιονομική αβεβαιότητα επηρεάζει τη φορολογική συμμόρφωση.

Σύμφωνα με την επικρατούσα θεωρία όταν οι πολίτες είναι αβέβαιοι ως προς ορισμένα χαρακτηριστικά του φορολογικού ελέγχου (λ.χ συχνότητα φορολογικών ελέγχων, αιφνιδιαστικές και συχνές αλλαγές στη φορολογική νομοθεσία, διαφορετική

¹⁹⁵ Alm, J, Jackson B, McKee M. (1992), “Uncertainty and taxpayer compliance”. *The American Economic Review* pp 1018-1026.

εκπαίδευση των υπαλλήλων – ελεγκτών) τείνουν να συμμορφώνονται περισσότερο με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις.

Προκειμένου να διαπιστωθεί εάν η παραπάνω θεωρία έχει ισχύ, διενεργήθηκε πείραμα στο οποίο τα άτομα αντιμετώπιζαν άγνοια σχετικά τις βασικές μεταβλητές φορολογικού ελέγχου και συγκεκριμένα

- τη πιθανότητα ελέγχου,
- το ύψος της ποινής,
- το ύψος των φορολογικών συντελεστών.

Η συγκεκριμένη έρευνα όμως προχώρησε ένα βήμα παραπάνω. Θεωρώντας ότι η συμπεριφορά του ατόμου δεν είναι αποξενωμένη από αυτή του κοινωνικού συνόλου, εξέτασε τον αντίκτυπο της φορολογικής συμμόρφωσης σε συνθήκες αβεβαιότητας εισάγοντας ένα καταναλωτικό πλεόνασμα που δημιουργείται από τις εισφορές των φορολογουμένων. **Πρόκειται απλά για την ανταποδοτικότητα μεταξύ καταβολής φόρου και κατανάλωσης δημόσιου αγαθού.** Όταν λοιπόν τα άτομα – φορολογούμενοι αντιλαμβάνονται άμεσα αυτή τη σχέση, θα αυξήσουν – όπως υποστηρίζει η θεωρία και όπως επιβεβαιώνεται από το πείραμα που διεξήχθη από τους ίδιους (βλ. παραπάνω) – τη φορολογική τους συμμόρφωση. Τι συμβαίνει όταν υπεισέρχεται αβεβαιότητα στη δημοσιονομική πολιτική. Στην περίπτωση αυτή τα αποτελέσματα είναι αντίθετα. Η αβεβαιότητα ωθεί τα άτομα σε χαμηλότερη συμμόρφωση και η εξήγηση μπορεί να είναι η ακόλουθη: το δημόσιο αγαθό δημιουργείται από κοινή συνεισφορά των μελών που απαρτίζουν το κράτος. Σε επίπεδο κοινωνικής ομάδας τα μέλη αυτής με την από κοινού συνεισφορά τους δημιουργούν το δημόσιο αγαθό. Το δημόσιο αγαθό εξυπηρετεί ανάγκες που δε έχει συμφέρον να καλύψει η ιδιωτική οικονομία διότι το κοινωνικό όφελος υπερβαίνει το ιδιωτικό. Αυτή η διαφορά μεταξύ κοινωνικού και ιδιωτικού οφέλους δημιουργεί ένα καταναλωτικό πλεόνασμα. Η αβεβαιότητα σχετικά με τις συνθήκες φορολόγησης δημιουργεί υποψίες στα άτομα για το εάν αποδίδεται η φορολογική δικαιοσύνη αφού δε γνωρίζουν τους όρους με τους οποίους αυτή διενεργείται. Αυτό οδηγεί σε έλλειψη ηθικού προσανατολισμού, χαλάρωση της κοινωνικής συνοχής, με συνέπεια η επιλογή της συμμόρφωσης να γίνει με κριτήρια περισσότερο ατομικιστικά χωρίς να ληφθεί υπόψη το κοινωνικό όφελος. Υπό αυτές τις συνθήκες είναι περισσότερο πιθανό τα άτομα να μην συμμορφωθούν με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις.

Το γεγονός ότι το πείραμα συντελείται μεταξύ μικρών ομάδων ατόμων ενδεχομένως να προσδίδει σημαντικότερη αξία στο δημόσια αγαθό, διότι η συνεισφορά του κάθε ατόμου είναι εμφανώς υπολογίσιμη στη δημιουργία της τελικής αξίας του δημοσίου αγαθού. Αντιθέτως σε ένα κράτος που απαρτίζεται από πλήθος ατόμων, η ατομική συνεισφορά είναι αμελητέα, κάτι που μπορεί να επηρεάσει διαφορετικά την τελική επιλογή του ατόμου αναφορικά με την φορολογική του συμπεριφορά. Υπάρχουν βέβαια και αντίθετες απόψεις που υποστηρίζουν ότι οι επιλογές επηρεάζονται σαφώς από τον τρόπο συμπεριφοράς των υπολοίπων μελών της ομάδας, ανεξάρτητα εάν αυτή αριθμεί λίγα ή πολλά μέλη (Οι Isaac Walker – Arlington Williams 1989 έδειξαν ότι το μέγεθος μιας ομάδας δεν επηρεάζει τις επιλογές του ατόμου αναφορικά με τις κοινές συνεισφορές).

Τρόπος διεξαγωγής του πειράματος

Το πείραμα προσπαθεί να αντιγράψει το σύστημα εθελοντικής δήλωσης φορολογίας εισοδήματος που ισχύει στις Η.Π.Α. Τα υποκείμενα λαμβάνουν εισόδημα, πληρώνουν εθελοντικά φόρο αναλόγως του δηλωθέντος εισοδήματος, αντιμετωπίζουν συγκεκριμένη πιθανότητα ελέγχου και εφόσον εντοπιστούν πληρώνουν πέραν της διαφοράς φόρου που έπρεπε να καταβάλλουν και ένα πρόστιμο.

Μια σημαντική καινοτομία του πειράματος είναι η χρήση ουδέτερης ορολογίας προς τα άτομα που συμμετέχουν σε αυτό. Αποφεύγονται οι όροι που σχετίζονται με τη φορολογία, όπως έλεγχος, φόρος, φορολογικός συντελεστής. Στη θέση αυτών χρησιμοποιούνται ουδέτεροι όροι όπως εισφορές, πληρωμές, κλπ.

16.1.4. Συνέπειες των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων στην φορολογική συμμόρφωση μέσω πειραματικής διαδικασίας

Οι **B. Fortin, G Lacroix, M. Villeval (2007)**¹⁹⁶, μελέτησαν τις συνέπειες των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων στην φορολογική συμμόρφωση, καθώς και της δικαιοσύνης, μέσα από τη διεξαγωγή πειράματος.

¹⁹⁶ B. Fortin, G Lacroix, M. Villeval (2007), Tax Evasion and Social Interactions, *Journal of Public Economics*

Τα άτομα καλούνται να αποφασίσουν το ύψος του δηλωθέντος εισοδήματος, γνωρίζοντας τη πιθανότητα να ελεγχθούν, το ύψος της ποινής, τους φορολογικούς συντελεστές καθώς και τη συμπεριφορά των υπολοίπων μελών στους προηγούμενους διενεργηθέντες φορολογικούς ελέγχους. Επίσης γνωρίζουν τους φορολογικούς συντελεστές που έχει αντιμετωπίσει κάθε άλλο άτομο σε προηγούμενες συνεδρίες, τη πιθανότητα φορολογικού ελέγχου και το ύψος της ποινής. Αυτά είναι μεταβαλλόμενα. Τα άτομα τέλος λαμβάνουν γνώση για το μέσο δηλωθέν εισόδημα κατά την προηγούμενη συνεδρία. Κατά αυτό τον τρόπο εισάγεται η έννοια της δικαιοσύνης ή μη του φορολογικού συστήματος αλλά και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Άτομα που αντιμετωπίζουν υψηλότερο φορολογικό συντελεστή, είναι πιθανό να συμμορφώνονται λιγότερο, νιώθοντας αδικημένοι από τον τρόπο φορολόγησής τους. Επίσης όταν γνωρίζουν ότι οι υπόλοιποι δήλωσαν υψηλότερο ή λιγότερο εισόδημα από αυτούς είναι πιθανό να μεταβληθεί η φορολογική τους συμπεριφορά στο μέλλον (σε επόμενες συνεδρίες)

Σκοπός της μελέτης ήταν να αποδειχθεί 1) κατά πόσο οι άτυποι κοινωνικοί κανόνες (social norms) και η κοινωνική αλληλεπίδραση επηρεάζουν τη τελική φορολογική συμπεριφορά των ατόμων και β) κατά πόσο η αίσθηση περί δίκαιου ή αδίκου τρόπου φορολόγησης επηρεάζει τη τελική φορολογική συμπεριφορά των ατόμων.

16.1.5. Μεταβλητές οικονομικού ορθολογισμού και Ηθικά Διλήμματα

Οι **L. Bosco, L. Mittone (1997)**¹⁹⁷ ξεκινούν από την άσκηση κριτικής στο παραδοσιακό μοντέλο της φορολογικής συμμόρφωσης.

Ο τρόπος μελέτης και διδασκαλίας της φοροδιαφυγής έχει αναπτυχθεί υπό μορφή προβλήματος επιλογής υπό συνθήκες αβεβαιότητας, όπως γίνεται με τις επενδυτικές επιλογές χαρτοφυλακίου. Υπάρχουν επιλογές υψηλού ρίσκου με ταυτόχρονες υψηλές αποδόσεις αλλά και χαμηλού ρίσκου με χαμηλές (ή μηδενικές αποδόσεις). Η επιλογή της πλήρους φορολογικής συμμόρφωσης εκλαμβάνεται ως επιλογή μηδενικού ρίσκου με μηδενικές αποδόσεις. Αυτός ο τρόπος προσέγγισης και εξήγησης της φοροδιαφυγής και της φορολογικής συμμόρφωσης δε λαμβάνει υπόψη του

¹⁹⁷ L. Bosco, L. Mittone (1997) "Tax Evasion and Moral Constraints: Some Experimental Evidence *Kyklos* 50 (pp 297-324)

ψυχολογικούς και ηθικούς παράγοντες που επηρεάζουν το φορολογούμενο στη τελική διαδικασία απόφασης. Στόχος του άρθρου είναι να ερευνησει τη σημασία ηθικών περιορισμών (moral constraints) στη τελική επιλογή του ατόμου για το εάν θα φοροδιαφύγει ή όχι.

Στο πείραμα λαμβάνουν μέρος τέσσερις διαφορετικές ομάδες. Σε κάθε ομάδα έχουν δοθεί οι ίδιες γενικές οδηγίες.

- A. Ομάδα Ελέγχου
- B. Ομάδα κοινωνικής αποδοκίμασίας (συλλογικού ηθικού περιορισμού)
- Γ. Ομάδα υποκειμενικού ηθικού περιορισμού
- Δ. Σύνθεση των δύο ηθικών περιορισμών (β και γ)

Πως εισάγονται οι ηθικοί περιορισμοί. Στη περίπτωση της συλλογικού ηθικού ελέγχου (β), η ηθική μεταβλητή εισάγεται μέσω της δημοσιοποίησης των αποτελεσμάτων των φορολογικών ελέγχων. Η δημοσιοποίηση του φορολογικού ελέγχου και αυτών που φοροδιαφεύγουν αποτελεί αναμφίβολα έναν αποτρεπτικό παράγοντα που ωθεί τα άτομα στη φορολογική συμμόρφωση. Η αποτελεσματικότητά του όμως εξαρτάται από πόσο διαδεδομένη είναι η φοροδιαφυγή.

Η περίπτωση του υποκειμενικού ηθικού περιορισμού εισάγεται από την αναδιανεμητική διαδικασία. Αναφέρεται ρητά στην ομάδα β (και δ) ότι το 70% των φόρων θα αναδιανεμηθούν στα μέλη ισόποσα. Ο υποκειμενικός ηθικός περιορισμός έγκειται στο γεγονός ότι τυχόν φοροδιαφυγή του ατόμου θα έχει άμεσες συνέπειες στο περίγυρό του, αφού θα μειωθεί το μερίδιο που θα αναδιανεμηθεί εξαιτίας της φοροδιαφυγής.

16.2 Πειράματα πεδίου (Field Experiments).

Ελάχιστα **πειράματα πεδίου** έχουν επιχειρηθεί σε αυτό τον επιστημονικό τομέα. Σε συνεργασία με τις αρμόδιες αρχές λαμβάνονται στοιχεία φορολογουμένων προκειμένου να ελεγχθεί η συμπεριφορά τους απέναντι στη φοροδιαφυγή. Ο βασικός λόγος απουσίας επιστημονικών μελετών αυτού του είδους είναι το υψηλό κόστος που απαιτεί η οργάνωση και ο συντονισμός μεταξύ των διοικητικών αρχών και των

ερευνητών, κάτι που δεν υφίσταται στο εργαστηριακό πείραμα. Ένας επιπλέον εμπόδιο στη διεξαγωγή τέτοιου τύπου ερευνών αποτελεί και το γεγονός ότι η δημοσιοποίηση φορολογικών στοιχείων θεωρείται από κάποιες έννομες τάξεις ευαίσθητο δεδομένο και για το λόγο δε πρέπει να κοινοποιούνται σε τρίτους. Ένα επιπλέον εμπόδιο είναι ότι απαιτείται απόλυτη συνεργασία και έγκριση από τις φορολογικές αρχές. Πρέπει να επισημανθεί ότι στα περισσότερα κράτη δεν έχει αναπτυχθεί η κουλτούρα συνεργασίας μεταξύ επιστημονικών ερευνητών και διοικητικών αρχών. Η τελική έγκριση συνεργασίας μπορεί σε πολλές περιπτώσεις να σκοντάψει σε πολλά γραφειοκρατικά εμπόδια μέχρις ότου δοθεί το πράσινο φως από την δημόσια διοίκηση για να προχωρήσει η πειραματική διαδικασία. Η γραφειοκρατία λοιπόν αποτελεί ένα σημαντικό μειονέκτημα στα πειράματα πεδίου και ίσως να έχει αποτελέσει το βασικότερο παράγοντα της ύπαρξης ελάχιστων δημοσιευμένων πειραμάτων στην μέχρι τώρα επιστημονική βιβλιογραφία.¹⁹⁸

Σε σχετικό άρθρο τους οι **Shimeles A. et al (2017)** προβαίνουν σε εφαρμογή ενός πειράματος πεδίου προκειμένου να εκτιμήσουν το μέγεθος της φοροδιαφυγής στην Αιθιοπία. Για την εφαρμογή του πειράματος συνεργάστηκαν με τις φορολογικές αρχές. Το ενδιαφέρον του πειράματος εστιάζεται στη συμπεριφορά των φορολογουμένων απέναντι στην υπενθύμιση των φορολογικών αρχών για το κοινωνικό έργο και την σημασία της φορολογίας απέναντι στο σύνολο της κοινωνίας που απαρτίζει τη χώρα. Το πείραμα αφορά στην αποστολή ενός εγγράφου από τις Φορολογικές Αρχές της χώρας προς τους επιχειρηματίες ή τους υπευθύνους νομικών προσώπων με επιχειρηματική δραστηριότητα. Οι ερευνητές κατασκεύασαν δύο διαφορετικά είδη εγγράφων. Το πρώτο έγγραφο έχει μάλλον **απειλητικό χαρακτήρα** γιατί υπενθυμίζει στους αποδέκτες ότι τυχόν παραβάσεις φοροδιαφυγής τιμωρούνται με χρηματικό πρόστιμο και ποινή φυλάκισης. Συγκεκριμένα όποιος αποκρύπτει κέρδη από επιχειρηματική δραστηριότητα και δεν συμμορφώνεται με τη φορολογική νομοθεσία θα αντιμετωπίσει εφόσον εκλεχθεί ανάλογες ποινές που προβλέπονται από την νομοθεσία, διότι πρόκειται για πράξεις παράνομες και αξιόποινες. Οι συνέπειες των φοροφυγάδων θα είναι πρόστιμο ή ποινή φυλάκισης αναλόγως του μεγέθους της φοροδιαφυγής. Παράλληλα σε άλλη ομάδα φορολογουμένων

¹⁹⁸ **Mitrakos P**, Bitzenis Ar, Kontakos P, Makedos I (2014) “) [Tax Morale and Compliance in Greece: A Review of Empirical Evidence](#)” Global Business and Economic Anthology, Vol II December 2014

επιχειρηματιών αποστάλθηκε ένα γράμμα το οποίο έχει **ηθικό προσανατολισμό**. Ουσιαστικά υπενθυμίζει στους φορολογουμένους την ηθική υποχρέωση πληρωμής των φορολογικών τους υποχρεώσεων στο ακέραιο και την εθνική σημασία που έχει αυτή η ενέργεια στην οικονομική ανεξαρτησία της χώρας. Τονίζει επίσης τη σημασία της πληρωμής των φόρων για το έθνος της Αιθιοπίας καθώς και τον αναδιανεμητικό χαρακτήρα της πληρωμής των φόρων. Οι μελετητές συνεργαζόμενη με την Εθνική Υπηρεσία Φορολογικών Εσόδων (**Ethiopian Revenue and Customs Authority – ERCA**) προέβησαν στην αποστολή εγγράφων υπογεγραμμένα από την Διεύθυνση της ERCA σε **3.120 επιχειρήσεις** που λειτουργούν στην πρωτεύουσα της Αιθιοπίας **Adis Abeba**. Υπήρξαν τρεις ομάδες επιχειρήσεων: αυτές που έλαβαν το απειλητικό έγγραφο, αυτές που έλαβαν το έγγραφο με ηθικό προσανατολισμό και μια τρίτη ομάδα που δεν έλαβε κανένα έγγραφο. Πρόκειται για την ομάδα ελέγχου, βάσει της οποίας εξετάστηκε εάν υπάρχει ποσοστιαία μεταβολή στο δηλωθέν εισόδημα. Το αποτέλεσμα του όλου εγχειρήματος έδειξε ότι η ομάδα επιχειρήσεων που έλαβε το «**απειλητικό γράμμα**» εμφάνισε **αύξηση των δηλωθέντων φορολογικών εσόδων κατά 38%**, ενώ η ομάδα που έλαβε το γράμμα με **ηθικό – κοινωνικό – εθνικό προσανατολισμό εμφάνισε αύξηση των δηλωθέντων φορολογικών εσόδων κατά 32%**, σε σχέση με την ομάδα ελέγχου. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει η εν λόγω έρευνα αφορά στο γεγονός ότι υπάρχουν επιρροές στην φορολογική συμμόρφωση τόσο με την εφαρμογή μεθόδων εκφοβισμού και αποτροπής φορολογικών παραβάσεων (deterrence), όσο και για λόγους κοινωνικής ηθικής. Επιπρόσθετα οι μεγάλες μεταβολές στα φορολογικά έσοδα των επιχειρήσεων μετά από την αποστολή ενός μόνο γράμματος είναι μια σαφή ένδειξη ότι στο κράτος της **Αιθιοπίας** υπάρχει πολύ υψηλή φοροδιαφυγή.

16.3 Μέθοδος της συνέντευξης – Εμπειρικές Μελέτες

- Ο **Robert McGee (1999)**¹⁹⁹ πραγματοποίησε έρευνα με προσωπικές συνεντεύξεις στους κατοίκους της **Αρμενίας** στην οποία κατέληξε ότι οι βασικότεροι λόγοι της φοροδιαφυγής σε αυτή τη χώρα είναι οι ακόλουθοι:
 - α. Η ανυπαρξία μηχανισμών ελέγχου και συλλογής φόρων

¹⁹⁹ Robert McGee (1999) Why people evade taxes in Armenia: A look at an ethical issue based on a summary of interviews “*Journal of Accounting, Ethics and Public Policy*”

β. Η γενικευμένη και διάχυτη αντίληψη ότι όλοι σχεδόν οι δημόσιοι λειτουργοί και αξιωματούχοι είναι διεφθαρμένοι και

γ. Η έλλειψη σωστών κρατικών υπηρεσιών.

Οι δύο τελευταίες αιτίες οδηγούν τους κατοίκους της Αρμενίας να σχηματίσουν την άποψη ότι οι ίδιοι δεν χρωστούν τίποτα στην κυβέρνηση και στο κράτος δεδομένου ότι και το κράτος δεν κάνει τίποτα για τους ίδιους.

Ο ίδιος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι για να καταπολεμηθεί η φοροδιαφυγή θα πρέπει πρώτα να μειωθεί η εκτεταμένη διαφθορά και να εφαρμοστεί το γράμμα του νόμου.

- Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και ο **Alfonso Morales²⁰⁰ (1998)** ο οποίος ερευνήσε τη συμπεριφορά **αλλοδαπών μικροπωλητών στους δρόμους του Σικάγο** κατά τη περίοδο από το **1989 έως 1992**. Προκειμένου να κερδίσει την εμπιστοσύνη των μικροπωλητών μετατράπηκε και ο ίδιος σε μικροπωλητή. Η έρευνα έδειξε ότι η μεγάλη πλειοψηφία προσπαθούσε να ελαχιστοποιήσει τις φορολογικές της υποχρεώσεις, δηλώνοντας σαφώς μικρότερο εισόδημα του πραγματικά αποκτώμενου. Οι μικροπωλητές φοροδιέφευγαν χωρίς ηθικούς ενδοιασμούς, αντιλαμβανόμενοι ότι δεν τους παρέχεται επαρκής ποσότητα και ποιότητα των δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών. Τα δημόσια σχολεία ωθούσαν τα παιδιά στην εγκληματικότητα μέσα από τις συμμορίες. Τα χρήματα που προορίζονταν για τη φορολογία διατίθενται στην κατανάλωση αγαθών - υπηρεσιών που σε άλλες περιπτώσεις θα έπρεπε να είναι δημόσια όπως στην προκειμένη περίπτωση είναι η εκπαίδευση.
- Ο **Colin Williams (2020)** προσπαθώντας να εξηγήσει τους λόγους μη συμμόρφωσης με τους φορολογικούς κανόνες στο κράτος της Βουλγαρίας, προβαίνει σε συνέντευξη πρόσωπο με πρόσωπο (face to face) εξετάζοντας **456 επιχειρηματίες**, διαφόρων κλάδων και ειδικοτήτων και ιδιοκτητών επιχειρήσεων ταξινομώντας τους σε διαφορετικές κατηγορίες αναλόγως του αριθμού προσωπικού που απασχολούν:
 1. Αυτοαπασχολούμενοι
 2. Πολύ μικρές επιχειρήσεις με αριθμό εργαζομένων 1-9,
 3. Μικρές επιχειρήσεις με αριθμό εργαζομένων 10-49

²⁰⁰ Alfonso Morales (1998) "Income tax compliance and alternative views of ethics and human nature" *Journal of Accounting, Ethics and Public Policy*

4. Μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις με αριθμό εργαζομένων 50+

Η έρευνα έλαβε χώρα το 2015 σε μια χώρα όπου η ανεπίσημη οικονομία ήταν αρκετά υψηλή, ενώ έχει βρεθεί να έχει ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά φορολογικής ηθικής. Ο τρόπος με τον οποίο ερωτήθηκαν οι επιχειρηματίες αφορούσε καταρχήν σε μη ευαίσθητες ερωτήσεις αναφορικά με την ικανοποίησή τους για το επιχειρηματικό περιβάλλον γενικά, ακολουθούμενο από ερωτήσεις αναφορικά με την αποδοχή των διαφόρων μεθόδων και συμπεριφορών μη φορολογικής συμμόρφωσης σε γενικό επίπεδο και επίπεδο κλάδου. Μετά από την σχετική συζήτηση γενικού χαρακτήρα μη φορολογικής συμμόρφωσης ακολουθούσαν ερωτήσεις πιο εξατομικευμένες που αφορούσαν την επιχείρηση του ιδιοκτήτη και τις δικές του πρακτικές περί μη φορολογικής συμμόρφωσης. Σκοπός των συνεντεύξεων ήταν αρχικά να εκτιμηθεί το μέγεθος φορολογικής ηθικής και μεταγενέστερα το πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι ίδιοι οι επιχειρηματίες, κυρίως αναφορικά με τους πολιτικούς θεσμούς, την φορολογική νομοθεσία, την εφαρμογή των νόμων, τη διαφθορά αλλά και άτυπους κοινωνικούς κανόνες που τυχόν εφαρμόζονταν στον κλάδο τους και γενικά στο χώρο της επιχειρηματικότητας. Συνοπτικά η έρευνα έδειξε ότι ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των Βούλγαρων επιχειρηματιών βρίσκονται σε πολύ χαμηλό στάδιο φορολογικής ηθικής. Συγκεκριμένα το 50,6% εκτιμά ως αποδεκτή την μη φορολογική συμμόρφωση και την δήλωση χαμηλότερων κερδών – εισοδημάτων στις φορολογικές αρχές. Οι βασικότεροι λόγοι μη φορολογικής συμμόρφωσης της πλειονότητας των επιχειρηματιών οφείλονταν στην αντίληψη ότι υπάρχει εκτεταμένη διαφθορά στη δημόσια διοίκηση. Αναφορικά με τους κλάδους επιχειρηματικότητας: οι τηλεπικοινωνίες, οι αγρότες, ο τομέας της υγείας καθώς και οι μεταφορές εμφανίζουν την υψηλότερη φορολογική ηθική, σε αντίθεση με τον κλάδο του λιανικού εμπορίου, των κατασκευών, των υπηρεσιών και της εστίασης που εμφανίζουν χαμηλότερη φορολογική ηθική. Σύμφωνα πάντα με τη συγκεκριμένη μελέτη ο τρόπος λειτουργίας των επίσημων θεσμών δεν έχει καταφέρει να δημιουργήσει συνθήκες εμπιστοσύνης στους Βούλγαρους επιχειρηματίες προκειμένου να καλλιεργήσει συνθήκες υψηλής φορολογικής συνείδησης. Οι βασικότεροι επίσημοι θεσμοί που επηρεάζουν τους Βούλγαρους επιχειρηματίες είναι η πολιτική αστάθεια, η αντιλαμβανόμενη άδικη κατανομή των φορολογικών βαρών και η διαφθορά.

Κεφάλαιο 17. Στατιστική Ανάλυση αποτελεσμάτων πρωτογενούς έρευνας ερωτηματολογίου

17.1 Κατασκευή Ερωτηματολογίου με αριθμητική κλίμακα των ερωτήσεων για στατιστική ανάλυση και για διαμόρφωση του οικονομετρικού μοντέλου

Στις εμπειρικές έρευνες που βασίζονται σε ερωτηματολόγιο (surveys) χρησιμοποιούνται σε μεγάλη πλειοψηφία από ινστιτούτα με μακροχρόνια εμπειρία και διεθνή αναγνώριση όπως είναι η World Value Survey, η European Value Survey και το Latinobarometro. Η World Value Survey (W.V.S.) αποτελεί έναν παγκόσμιο ερευνητικό οργανισμό που εξετάζει κοινωνικές, πολιτιστικές και πολιτικές παραμέτρους και μεταβολές που συμβαίνουν σε διάφορες χώρες. Για την επίτευξη του στόχου της βασίζεται στην υποβολή σχετικών ερωτήσεων σε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα το οποίο καλύπτει τουλάχιστον 1000 άτομα σε κάθε χώρα. Οι έρευνες πραγματοποιούνται με συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο στις κατοικίες των ερωτώμενων και στη μητρική τους γλώσσα. Τα αποτελέσματα και οι μέθοδοι πραγματοποίησης των ερωτηματολογίων θεωρούνται πολύ αξιόπιστα ενώ τα αποτελέσματά τους χρησιμοποιούνται από μια ευρεία γκάμα επιστημόνων (κοινωνιολόγων, πολιτικών επιστημόνων και οικονομολόγων).²⁰¹ Η European Value Survey E.V.S αποτελεί επίσης ερευνητικό οργανισμό ο οποίος επικεντρώνεται σε έρευνες εντός των Ευρωπαϊκών κρατών, ενώ το Λατινοβαρόμετρο εστιάζεται σε έρευνες που πραγματοποιούνται σε χώρες της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής.

Η ερώτηση που χρησιμοποιείται από τους οργανισμούς WVS και EVS για την εκτίμηση του ύψους της φορολογικής ηθικής είναι η ακόλουθη:

Πείτε μας εάν η ακόλουθη πράξη πιστεύετε ότι μπορεί να είναι πάντοτε δικαιολογημένη, ποτέ δικαιολογημένη ή κάτι ανάμεσα στα δύο:

«Το να προσπαθήσεις να γλιτώσεις την πληρωμή φόρων εφόσον σου δοθεί η ευκαιρία»

²⁰¹ Περισσότερες πληροφορίες και μεγαλύτερη ανάλυση αναφορικά με την World Value Survey υπάρχουν σε σχετικά άρθρα του Slemrod (2002), Richardson (2008) και Torgler (2007)

Δεν δικαιολογείται ποτέ βαθμός 1

Πάντοτε δικαιολογείται βαθμός 10

Η εξαρτημένη μεταβλητή φορολογική ηθική επανακωδικοποιείται με αντίστροφη φορά σε νέα κλίμακα (0-3) όπου 3 αφορά την απάντηση «δεν δικαιολογείται ποτέ», και 2 «Δικαιολογείται ελάχιστες φορές», 1 «Δικαιολογείται κάποιες φορές» ενώ για το σύνολο των 7 τελευταίων μονάδων της απάντησης (4-10) η οποίες επιλέγονται πιο σπάνια χρησιμοποιείται το 0

Αμέσως πιο κάτω θα ακολουθήσουμε παρόμοια μελέτη μέσα από ερωτηματολόγιο που διανεμήθηκε και συμπληρώθηκε (ηλεκτρονικά ή face to face) σε 3975 πολίτες που ζουν στην Ελληνική Επικράτεια²⁰².

Υποθέσεις προς επαλήθευση για ανάλυση του οικονομετρικού μοντέλου:

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ανάλυση του οικονομετρικού μοντέλου βασίστηκε σε ορισμένες από τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου οι οποίες μας φάνηκαν πιο σχετικές με την φορολογική συνείδηση. Από την άλλη πλευρά σχεδόν σε όλες τις ερωτήσεις υπήρξε στατιστική ανάλυση των απαντήσεων που δόθηκαν από τους 3.975 πολίτες η οποία αναλύει το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας με κάθε ερώτηση η οποία είναι διαβαθμισμένη (τύπου Likert) και παίρνει τιμές από 1 έως 7. Στην στατιστική ανάλυση υπάρχει ποσοστιαία συσχέτιση σε κάθε βαθμό που παίρνει η απόκριση του ατόμου στην σχετική ερώτηση που του γίνεται. Λ.χ. στην ερώτηση:

1. Νιώθετε ότι υπάρχει Άδικη κατανομή φορολογικών βαρών

Καμία άδικη κατανομή φορολογικών βαρών: βαθμός 1

Υπερβολικά άδικη κατανομή Φορολογικών Βαρών: βαθμός 7

Ενδιάμεσες καταστάσεις που δηλώνουν σχεδόν καμία άδικη κατανομή βαθμολογείται με 2, με το βαθμό 3 δηλώνεται ότι υπάρχει πολύ μικρή άδικη κατανομή, με το βαθμό 4 δηλώνεται ουδέτερη στάση, με το βαθμό 5 δηλώνεται ότι

²⁰² Για λεπτομέρειες σχετικά με την κατασκευή ενός ερωτηματολογίου σχετικού με την φορολογική συμμόρφωση και φορολογική ηθική ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στο P. Mitrakos, Ar. Bitzenis, I. Macedos & P. Kontakos : “Tax Morale and Compliance in Greece. An approach for the construction of a Questionnaire Survey.” το οποίο έχει δημοσιευτεί στο βιβλίο: “The first Decade of Living with the Global Crisis” pp 103-112 *Springler*

υπάρχει άδικη κατανομή, με το βαθμό 6 δηλώνεται ότι υπάρχει πολύ άδικη κατανομή και με το βαθμό 7 δηλώνεται ότι υπάρχει πάρα πολύ άδικη κατανομή.

Με το ίδιο σκεπτικό εφαρμόζουμε στατιστική ανάλυση σε ποσοστιαία βάση αναλόγως του βαθμού απόκρισης των ερωτηθέντων και στις υπόλοιπες ερωτήσεις τις οποίες θα δούμε αναλυτικά στο επόμενο υποκεφάλαιο.

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στο επόμενο κεφάλαιο (18°) θα αναλύσουμε αρχικά την ερώτηση που χρησιμοποιήθηκε ως proxy μεταβλητή για τον εντοπισμό του βαθμού φορολογικής ηθικής των Ελλήνων πολιτών και στη συνέχεια θα παραθέσουμε τις μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν από το ερωτηματολόγιο καθώς και θα προβούμε σε Εμπειρική Διερεύνηση προκειμένου να δούμε εάν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ αυτών χρησιμοποιώντας διάφορα εργαλεία αξιοπιστίας του μοντέλου μας. Εφόσον αποδειχθεί ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών θα προχωρήσουμε σε διαδοχικά βήματα προκειμένου να τις ομαδοποιήσουμε δηλαδή να τις εντάξουμε σε ειδικές κατηγορίες. Στη συνέχεια θα προχωρήσουμε σε περαιτέρω ανάλυση συσχέτισης των νέων μεταβλητών που θα έχουν προκύψει και τέλος θα κατασκευάσουμε το οικονομετρικό μας μοντέλο το οποίο θα είναι τύπου ordered probit το οποίο χρησιμοποιείται ειδικά για μεταβλητές που είναι διαβαθμισμένες όπως ακριβώς συμβαίνει στη δική μας περίπτωση.

Στο παράρτημα I υπάρχει ο πίνακας excel ο οποίος περιλαμβάνει όλες τις αρχικές ερωτήσεις και απαντήσεις με την αντίστοιχη αξιολόγησή τους

17.2 Στατιστική Ανάλυση αποτελεσμάτων πρωτογενούς έρευνας ερωτηματολογίου

Θα προβούμε καταρχήν σε στατιστική ανάλυση κάθε ερώτησης αναφορικά με το ερωτηματολόγιο για την φορολογική συμμόρφωση των πολιτών. Η πρώτη ερώτηση είναι η ερώτηση που αφορά το εάν και κατά πόσο οι Έλληνες πολίτες εμφανίζουν υψηλή ή χαμηλή φορολογική συνείδηση, αλλά έχει γίνει προσπάθεια να τεθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να μη θίγει άμεσα τους ενδιαφερόμενους αφενός και αφετέρου να

μην αναφέρονται όροι με υψηλή συναισθηματική φόρτιση όπως ο όρος φοροδιαφυγή, ο οποίος παραπέμπει σε κάθε περίπτωση σε μια πράξη ή παράλειψη προδήλως παράνομη και κατακριτέα.

Ερώτηση: 1. **Δεδομένων των δυσκολιών που αντιμετωπίζουμε στην Ελλάδα είναι αναμενόμενο κάποιος να προσπαθεί να μην δηλώσει μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων του; (π.χ. αδήλωτη εργασία, συντάξεις από το εξωτερικό, έσοδα χωρίς την έκδοση αποδείξεων κ.λ.π. Το δικαιολογείτε κάτι τέτοιο:**

Δεν δικαιολογείται ποτέ βαθμός 1

Πάντοτε δικαιολογείται βαθμός 7

Η εξαρτημένη μεταβλητή φορολογική ηθική επανακωδικοποιείται σε νέα κλίμακα (1-4) όπου 1 αφορά την απάντηση «δεν δικαιολογείται ποτέ», και 2 «Δικαιολογείται ελάχιστες φορές», 3 «Δικαιολογείται πολλές φορές» ενώ για το σύνολο των 4 τελευταίων μονάδων της απάντησης (4-7) η οποίες επιλέγονται πιο σπάνια, η απάντηση είναι ότι η φοροδιαφυγή δικαιολογείται πάντοτε.

Με το ίδιο σκεπτικό, αλλά χωρίς επανακωδικοποίηση παραθέτουμε και τις υπόλοιπες ερωτήσεις με κλίμακα από 1 έως 7 και με την ίδια φιλοσοφία της πρώτης ερώτησης. Επί συνόλου 3975 πολιτών οι απαντήσεις ήταν οι ακόλουθες

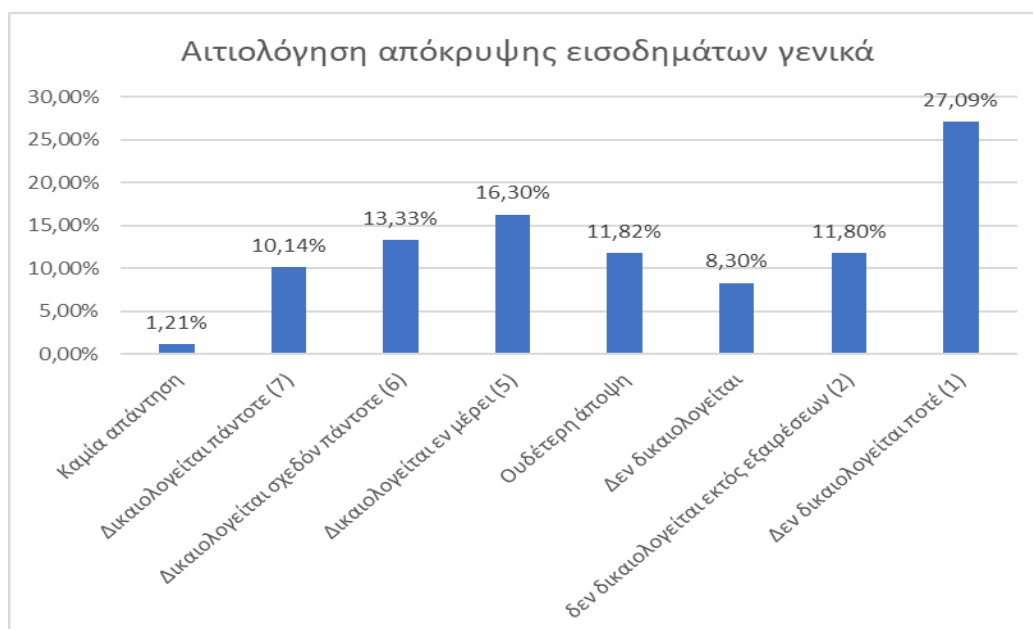
Πίνακας 17.1 . Δικαιολόγηση της φοροδιαφυγής (Φορολογική Ηθική)

ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΗΘΙΚΗ	Αριθμός απαντήσεων
Καμία απάντηση	48
Δικαιολογείται πάντοτε (7)	403
Δικαιολογείται σχεδόν πάντοτε (6)	530
Δικαιολογείται εν μέρει (5)	648
Ουδέτερη άποψη	470
Δεν δικαιολογείται	330
δεν δικαιολογείται εκτός εξαιρέσεων (2)	469
Δεν δικαιολογείται ποτέ (1)	1077
ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	3975

ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΗΘΙΚΗ	% απαντήσεων επί του

	Συνόλου
Καμία απάντηση	1,21%
Δικαιολογείται πάντοτε (7)	10,14%
Δικαιολογείται σχεδόν πάντοτε (6)	13,33%
Δικαιολογείται εν μέρει (5)	16,30%
Ουδέτερη άποψη	11,82%
Δεν δικαιολογείται	8,30%
δεν δικαιολογείται εκτός εξαιρέσεων (2)	11,80%
Δεν δικαιολογείται ποτέ (1)	27,09%

ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	100,00%

Γράφημα Νο 17.1. Δικαιολόγηση απόκρυψης εισοδήματος ή αποφυγής φόρου με οποιονδήποτε τρόπο (proxy μεταβλητή για εκτίμηση της φορολογικής συνείδησης)

Βάσει του διαγράμματος και του πίνακα στατιστικών στοιχείων βλέπουμε ότι ένα ποσοστό διόλου ευκαταφρόνητο δικαιολογεί έστω και εν μέρει πράξεις φοροδιαφυγής και συγκεκριμένα το 10,14% την δικαιολογεί πάντοτε, το 13,33% σχεδόν πάντα και το 16,30% το δικαιολογεί εν μέρει (υπό προϋποθέσεις). Το άθροισμα των τριών αυτών ποσοστών μας δίνει : $16,30+10,14+13,33 = 39,77\%$. **Σχεδόν δηλαδή το 40% των ερωτηθέντων δικαιολογεί την φοροδιαφυγή ή γενικά πράξεις που μειώνουν το φορολογητέο εισόδημα ή αυξάνουν τις φορολογητέες δαπάνες.** Από την άλλη πλευρά

υπάρχει και ένα 27% που θεωρεί πάντοτε αδικαιολόγητη τη φοροδιαφυγή. Στο άθροισμα που μας δίνει η **μη δικαιολόγηση της φοροδιαφυγής γενικά έχουμε συνολικά 8,30 + 11,30 + 27,09% = 46,69% δεν δικαιολογεί την φοροδιαφυγή γενικά.**

Πριν προχωρήσουμε στις επόμενες ερωτήσεις θα ήταν σκόπιμο να αντιπαραβάλουμε το ίδιο ερωτηματολόγιο που επεξεργάστηκε ο McGee για τους κατοίκους της Βραζιλίας χρησιμοποιώντας δεδομένα από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Κοινωνικών Ερευνών (EVS) σε 1500 πολίτες. Η ερώτηση που τέθηκε στους **1500 πολίτες της Βραζιλίας αφορούσε το έτος 2006 (McGee 2014)** Έχουμε ήδη εξηγήσει πως λειτουργεί ο Παγκόσμιος Οργανισμός Κοινωνικών Ερευνών καθώς και τα στοιχεία αυτά που λειτουργούν στο να θεωρηθεί απολύτως αξιόπιστος (μεγάλη εμπειρία, όμοιος τρόπος εφαρμογής του ερωτηματολογίου σε κάθε χώρα, χρήση της μητρικής γλώσσας που μιλούν οι κάτοικοι κάθε χώρας κλπ). Στα αποτελέσματα της πιο πάνω έρευνας το **39,2%** των Βραζιλιάνων απάντησαν ότι η φοροδιαφυγή δεν είναι ποτέ δικαιολογημένη ενώ στην κλίμακα 2 και 3 δηλαδή σχεδόν ποτέ δικαιολογημένη απάντησε το **21,8%**. Αντίστοιχα τα ποσοστά για την Ελλάδα ήταν: *Δεν δικαιολογείται ποτέ: 27,09%*. Βλέπουμε λοιπόν ότι συγκριτικά οι κάτοικοι της Βραζιλίας εμφανίζουν μεγαλύτερη φορολογική συνείδηση από ότι οι Έλληνες πολίτες με βάση τις δύο αυτές μελέτες. Θα πρέπει να επισημάνουμε πάντως ότι η ερώτηση που τέθηκε στους Έλληνες πολίτες ήταν ελαφρώς διαφορετική κάτι που ίσως επηρεάζει και τα αποτελέσματα των δύο μελετών.

Η πιο πάνω ερώτηση είναι η ερώτηση βάση επάνω στην οποία θα προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε τους λόγους για τους οποίους οι πολίτες έχουν θετική ή αρνητική φορολογική ηθική. Παρόμοια ερώτηση έχει τεθεί και από τους παγκόσμιους οργανισμούς κοινωνικών εκτιμήσεων όπως η WVS, η EVS και η Latinobarometro. Η πιο πάνω μεταβλητή έχει θέση εξαρτημένης μεταβλητής και μέσω οικονομετρικού υποδείγματος probit θα καταλήξουμε από ποιους παράγοντες εξαρτάται και εάν αυτοί είναι στατιστικά σημαντικοί. Αυτό λοιπόν που μας ενδιαφέρει είναι να εντοπίσουμε τους παράγοντες οικονομικούς, κοινωνικούς, δημογραφικούς, πολιτικούς και πολιτιστικούς που επηρεάζουν την φορολογική συνείδηση των ατόμων.

Σε γενικές γραμμές ένας φορολογούμενος συνήθως είναι πολύ αυστηρός κριτής όταν γνωρίζει ότι ο ίδιος βάσει νομοθεσίας ή καθεστώτος δεν μπορεί να φοροδιαφύγει. Λ.χ. οι δημόσιοι υπάλληλοι δηλώνουν όλα τους τα εισοδήματα γιατί αυτά είναι στη διάθεση του υπουργείου οικονομικών, μην έχοντας τη δυνατότητα να αποκρύψουν μέρος αυτών, αφού αυτά εμφανίζονται στην δήλωση εισοδήματος Ε1 κατά την υποβολή της από το taxinet. Ως εκ τούτου είναι φυσιολογικό να είναι πιο αυστηροί στις κρίσεις τους, αναφορικά με απόκρυψη εισοδημάτων αφού οι ίδιοι δεν μπορούν να το κάνουν. Στον αντίποδα βρίσκονται οι ελεύθεροι επαγγελματίες, οι οποίοι νιώθουν ότι έχουν πολλά παράπονα από το κράτος και δυσκολεύονται να διεκπεραιώσουν τις υποθέσεις τους και ως εκ τούτου δεν βρίσκουν ανήθικο να αποκρύπτουν μέρος του εισοδήματός τους θεωρώντας ότι η φορολογία δεν έχει ανταποδοτικό χαρακτήρα και προσφέρει χαμηλής ποιότητας δημόσιες υπηρεσίες και αγαθά. Μάλιστα πολλοί εξ αυτών θεωρούν ότι με τη φορολογία χρηματοδοτούν υπαλλήλους που δεν ανταποκρίνονται πλήρως στα καθήκοντά τους. Σε αυτή την παραδοχή θα μπορούμε να καταλήξουμε εάν συγκρίνουμε επαγγελματικές κατηγορίες και απόψεις περί απόκρυψης φορολογητέας ύλης.

Ερώτηση 2 α **Νιώθετε ότι η φορολογική συνεισφορά σας είναι ανταποδοτική ως προς την ποσότητα και την ποιότητα των δημοσίων υπηρεσιών που λαμβάνετε (π.χ. υγεία – παιδεία κλπ).**

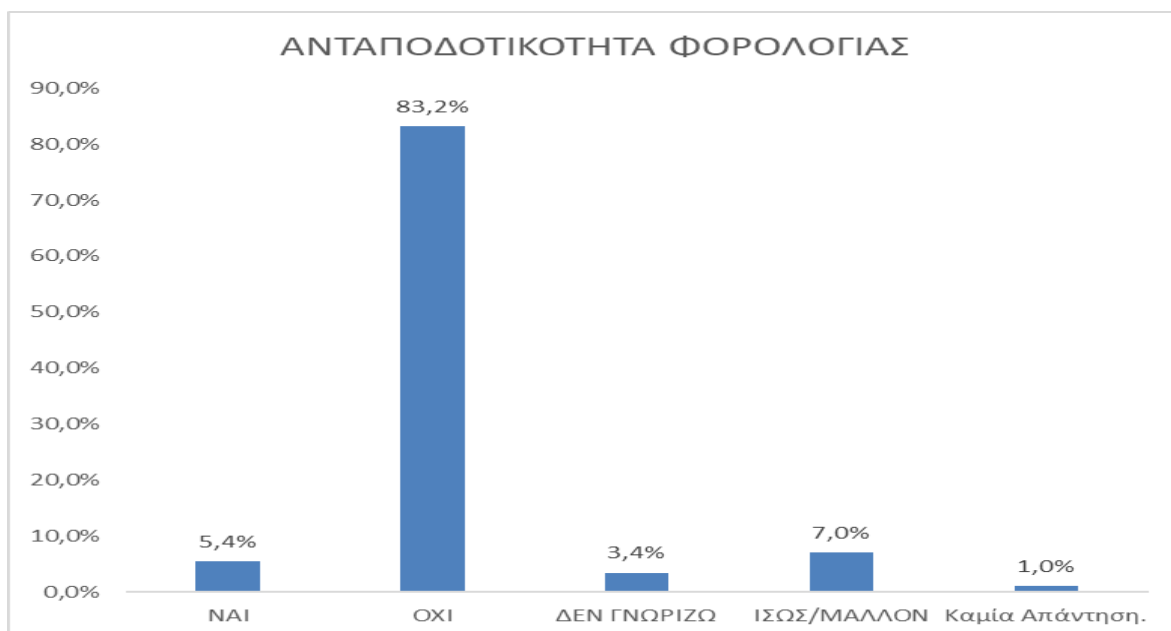
Ο παρακάτω πίνακας και το διάγραμμα μας δίνουν την στατιστική ανάλυση των αποτελεσμάτων της ερώτησης:

**Πίνακας Νο 17.2
Ανταποδοτικότητα της Φορολογίας**

ΑΝΤΑΠΟΔΟΤΙΚΟΤΗΤΑ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ	
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	Αριθμός Απαντήσεων
ΝΑΙ	215
ΟΧΙ	3307
ΔΕΝ ΓΝΩΡΙΖΩ	136
ΙΣΩΣ/ΜΑΛΛΟΝ	278
Καμία Απάντηση.	39
ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	3975

ΑΝΤΑΠΟΔΟΤΙΚΟΤΗΤΑ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ	
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	Ποσοστό επί του συνόλου
ΝΑΙ	5,4%
ΟΧΙ	83,2%
ΔΕΝ ΓΝΩΡΙΖΩ	3,4%
ΙΣΩΣ/ΜΑΛΛΟΝ	7,0%
Καμία Απάντηση.	1,0%
ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ	100,00%

Γράφημα Νο 17.2 Νιώθετε ότι η φορολογική σας συνεισφορά είναι ανταποδοτική ως προς την ποσότητα και την ποιότητα των δημοσίων αγαθών – υπηρεσιών;

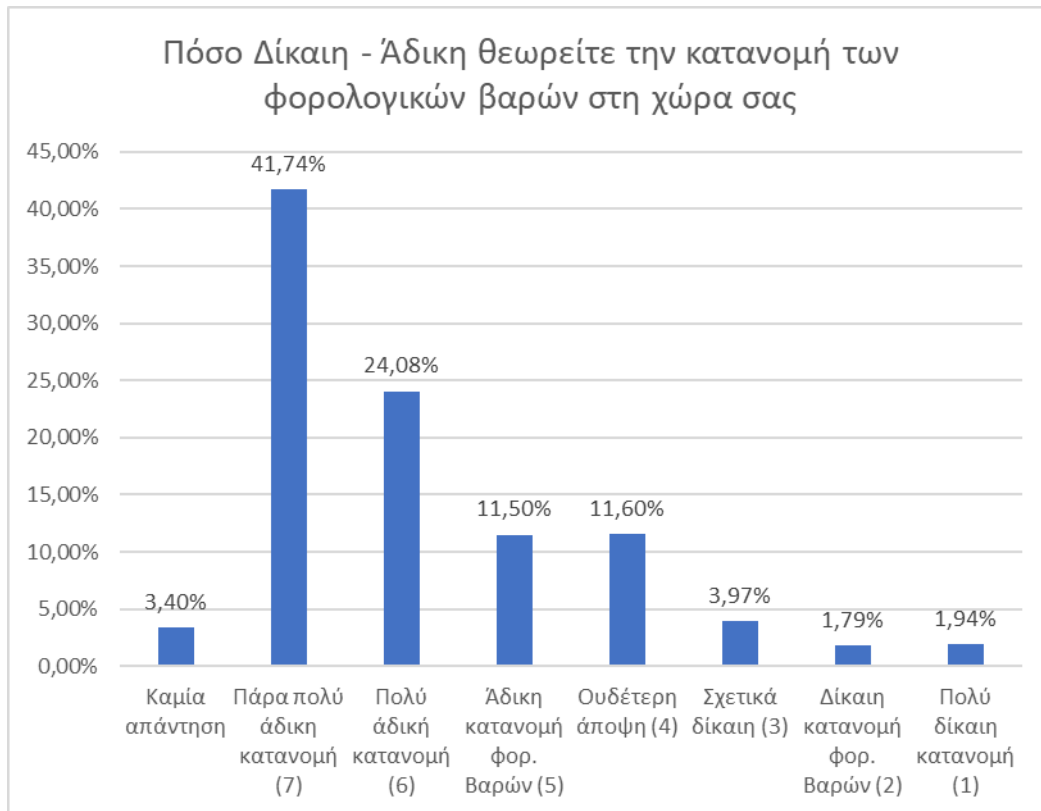
Εδώ βλέπουμε ότι μια τεράστια πλειοψηφία των πολιτών θεωρεί ότι η φορολογία δεν έχει ανταποδοτικό χαρακτήρα. Με την έννοια της ανταπόδοσης εννοούμε την γενική ανταπόδοση που μπορεί να προσφέρει ένα κράτος σε ένα πολίτη και όχι την ειδική. Άλλωστε στον ορισμό που δώσαμε για το φόρο εκφράσαμε την άποψη ότι δεν έχει ειδικό ανταποδοτικό χαρακτήρα όπως ισχύει για ορισμένα ανταποδοτικά τέλη. Η αντίληψη της έλλειψης ανταποδοτικότητας είναι πολύ υψηλή και εκτιμούμε ότι επηρεάζει σε υψηλό βαθμό την χαμηλή φορολογική συνείδηση των πολιτών και την έξοδό τους από την επίσημη οικονομία με αντίστοιχη δράση παραοικονομικών δραστηριοτήτων.

Ερώτηση 3: Θεωρείτε ότι η κατανομή των φορολογικών βαρών έχει γίνει με άδικο τρόπο. Απαντήστε με βάση την κλίμακα 1-7 όπου 7 πολύ άδικη κατανομή φορολογικών βαρών και 1 πολύ δίκαιη κατανομή φορολογικών βαρών.

Πίνακας Νο 17.3:
Κατανομή Φορολογικών Βαρών. Βαθμός Δικαιοσύνης Φορολογικού Συστήματος

ΑΔΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΒΑΡΩΝ	
Απαντήσεις	Πλήθος απαντήσεων
Καμία απάντηση	135
Πάρα πολύ άδικη κατανομή (7)	1659
Πολύ άδικη κατανομή (6)	957
Άδικη κατανομή φορ. Βαρών (5)	457
Ουδέτερη άποψη (4)	461
Σχετικά δίκαιη (3)	158
Δίκαιη κατανομή φορ. Βαρών (2)	71
Πολύ δίκαιη κατανομή (1)	77
ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	3975

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΒΑΡΩΝ	
Απαντήσεις σε ποσοστιαία βάση	
Καμία απάντηση	3,40%
Πάρα πολύ άδικη κατανομή (7)	41,74%
Πολύ άδικη κατανομή (6)	24,08%
Άδικη κατανομή φορ. Βαρών (5)	11,50%
Ουδέτερη άποψη (4)	11,60%
Σχετικά δίκαιη (3)	3,97%
Δίκαιη κατανομή φορ. Βαρών (2)	1,79%
Πολύ δίκαιη κατανομή (1)	1,94%
ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	100,00%

Γράφημα Νο 17.3 Νιώθετε ότι υπάρχει άδικη κατανομή στα φορολογικά βάρη που επωμίζεται ο κάθε πολίτης (7 πάρα πολύ άδικη κατανομή και 1 πάρα πολύ δίκαιη κατανομή και ενδιάμεσες απόψεις από 2 έως 6)

Από τις απαντήσεις της συγκεκριμένης ερώτησης βλέπουμε επίσης την άποψη των Ελλήνων Πολιτών ότι η κατανομή των φορολογικών βαρών στην Ελλάδα είναι πολύ άδικη. Συγκεκριμένα σχεδόν το 42% των πολιτών εκφράζει την άποψη ότι η κατανομή των φορολογικών βαρών είναι πολύ άδικη ενώ εάν προσθέσουμε τις απαντήσεις με κλίμακα 7,6 και 5 θα δούμε ότι περίπου το 77% των ερωτηθέντων εκτιμά ότι τα φορολογικά βάρη κατανέμονται άδικα στην χώρα μας και μόνο το 8% βρίσκει ότι υπάρχει δικαιοσύνη στην κατανομή των φορολογικών βαρών. Αυτή η παράμετρος ενισχύει τους λόγους χαμηλής φορολογικής συνείδησης των πολιτών, διότι η δικαιοσύνη στο φορολογικό σύστημα και στην φορολογική πρακτική εν γένει είναι κομβικός παράγοντας καλλιέργειας υψηλής φορολογικής συνείδησης. Εάν δούμε την ερώτηση που αποτελεί proxy μεταβλητή για την φορολογική συνείδηση θα δούμε ότι το 40% περίπου στη χώρα μας δικαιολογεί την φοροδιαφυγή, ποσοστό που δείχνει αρκετά την χαμηλή φορολογική συνείδηση.

Ερώτηση 4: **Βαθμολογήστε τους παρακάτω παράγοντες που αποθαρρύνουν τους πολίτες να φοροδιαφεύγουν ανάλογα με το βαθμό σημαντικότητας (7 καθόλου σημαντικός παράγοντας 1 πάρα πολύ σημαντικός).**

Ερώτηση 4^α Ζητήματα Ηθικής

Απαντήσεις επί συνόλου 3975 πολιτών

Για ποιο λόγο οι πολίτες συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις

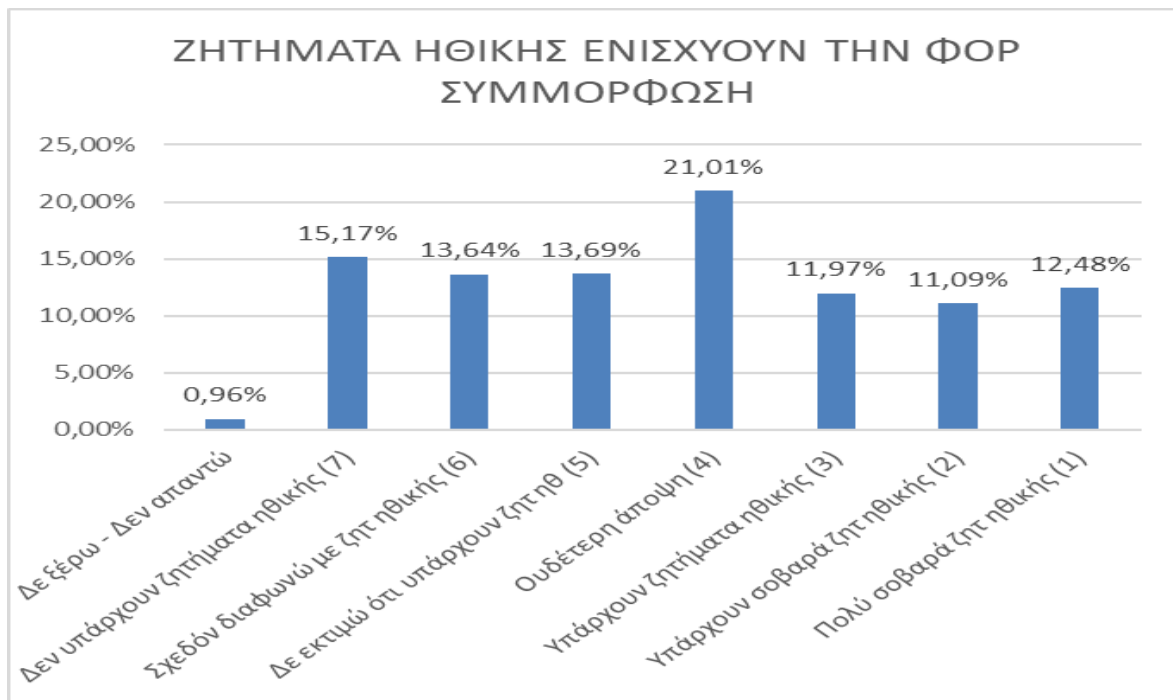
Ζητήματα Ηθικής

**Πίνακας 17.4 Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
Α. Ζητήματα Ηθικής**

Απαντήσεις	Πλήθος απαντήσεων
Δε ξέρω - Δεν απαντώ	38
Δεν υπάρχουν ζητήματα ηθικής (7)	603
Σχεδόν διαφωνώ με ζητ ηθικής (6)	542
Δε εκτιμώ ότι υπάρχουν ζητ ηθ (5)	544
Ουδέτερη άποψη (4)	835
Υπάρχουν ζητήματα ηθικής (3)	476
Υπάρχουν σοβαρά ζητ ηθικής (2)	441
Πολύ σοβαρά ζητ ηθικής (1)	496
ΣΥΝΟΛΑ	3975

**Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
Α. Ζητήματα Ηθικής (Απαντήσεις ανά ποσοστό)**

Απαντήσεις	Απαντήσεις ανά ποσοστό
Δε ξέρω - Δεν απαντώ	0,96%
Δεν υπάρχουν ζητήματα ηθικής (7)	15,17%
Σχεδόν διαφωνώ με ζητήματα ηθικής (6)	13,64%
Δε εκτιμώ ότι υπάρχουν ζητήματα ηθικής (5)	13,69%
Ουδέτερη άποψη (4)	21,01%
Υπάρχουν ζητήματα ηθικής (3)	11,97%
Υπάρχουν σοβαρά ζητήματα ηθικής (2)	11,09%
Πολύ σοβαρά ζητήματα ηθικής (1)	12,48%
ΣΥΝΟΛΑ	100,00%

Γράφημα Νο 17.4.A
Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
A. Ζητήματα Ηθικής

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των Ελλήνων πολιτών περίπου ένα 28,81% δεν έχει κανένα ζήτημα ηθικής προκειμένου να μην συμμορφώνεται, εφόσον δεν υπάρξει άλλος λόγος, ενώ το 13,69% δεν εκτιμά ότι υπάρχουν ζητήματα ηθικής σε ζητήματα που άπτονται απόκρυψης εισοδημάτων ή προσπάθειας μείωσης της φορολογίας με οποιονδήποτε τρόπο (εννοούμε όχι μόνο με την φοροδιαφυγή). Δηλαδή στην περίπτωση της Ελλάδας άλλοι λόγοι είναι πιο σοβαροί για να υπάρχει φορολογική συμμόρφωση όπως θα δούμε παρακάτω αυτοί είναι: η ταλαιπωρία που θα υποστεί το άτομο από την φορολογική διοίκηση, καθώς και το υψηλό πρόστιμο (πάντοτε σύμφωνα με την αντίληψη του ερωτώμενου). Αυτή η ερώτηση ουσιαστικά αποδεικνύει με έμμεσο τρόπο τον χαμηλό ποσοστό φορολογικής συνείδησης των πολιτών και την σχέση άμυνας που θεωρούν ότι αντιμετωπίζουν από τις κρατικές αρχές. Με απλά λόγια υπάρχει μια επιφυλακτικότητα απέναντι στις κρατικές δομές η οποία είτε αφορά την μη λελογισμένη χρήση των δημοσίων εσόδων, είτε την άδικη κατανομή φορολογίας, είτε την γραφειοκρατία των φορολογικών αλλά και των άλλων δημόσιων αρχών οι οποίες στέκονται εμπόδιο στην ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας αντί να βρίσκονται στο πλευρό του επιχειρηματία. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω ο πολίτης αποκτά μια εχθρική στάση απέναντι στο κράτος και αντιδρά με όποιον τρόπο μπορεί προκειμένου να μειώσει όσο το δυνατό

περισσότερο το φορολογικό του βάρος το οποίο θα χρησιμοποιήσει σε δραστηριότητες που μπορεί να έχουν δημόσιο χαρακτήρα αλλά δεν είναι καθόλου επαρκείς για τις ανάγκες των πολιτών (όπως λ.χ. ως τέτοιες λογίζονται η δημόσια παιδεία και η δημόσια υγεία οι οποίες υπάρχουν μεν αλλά δεν λειτουργούν όπως θα έπρεπε σύμφωνα με τις απαιτήσεις των πολιτών).

Ερώτηση 4 β. **Βαθμολογήστε τους παρακάτω παράγοντες που αποθαρρύνουν τους πολίτες να φοροδιαφεύγουν ανάλογα με το βαθμό σημαντικότητας** (7 καθόλου σημαντικός παράγοντας 1 πάρα πολύ σημαντικός).

4β Αποφυγή υψηλού προστίμου

**Πίνακας 17.4.Β Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
B. Αποφυγή Υψηλού Προστίμου**

Δε ξέρω - Δεν απαντώ	33
Αποθαρρύνει πάρα πολύ το πρόστιμο (7)	1110
Αποθαρρύνει πολύ το υψηλό πρόστιμο (6)	1120
Επηρεάζει το υψηλό πρόστιμο (5)	683
Ουδέτερη άποψη (4)	563
*Δεν επηρεάζει το υψηλό πρόστιμο (3)	215
Δεν επηρεάζει πολύ το υψηλό πρόστιμο (2)	129
Δεν επηρεάζει καθόλου του πρόστιμο (1)	122
ΣΥΝΟΛΑ	3975

**Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
B. Αποφυγή Υψηλού Προστίμου**

Πίνακας με απαντήσεις ανά ποσοστό ερώτησης.

Δε ξέρω - Δεν απαντώ	0,83%
Αποθαρρύνει πάρα πολύ το πρόστιμο (7)	27,92%
Αποθαρρύνει πολύ το υψηλό πρόστιμο (6)	28,18%
Επηρεάζει το υψηλό πρόστιμο (5)	17,18%
Ουδέτερη άποψη (4)	14,16%
Δεν επηρεάζει το υψηλό πρόστιμο (3)	5,41%

Δεν επηρεάζει πολύ το υψηλό πρόστιμο (2)	3,25%
Δεν επηρεάζει καθόλου του πρόστιμο (1)	3,07%
ΣΥΝΟΛΑ	100,00%

Αθροίζοντας όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες το άτομο δεν θα φοροδιέφευγε εξαιτίας του υψηλού προστίμου που θα είχε να αντιμετωπίσει, βλέπουμε ότι ένα πολύ μεγάλο ποσοστό του δείγματος και συγκεκριμένα το **73,28%**, το οποίο προκύπτει από την άθροιση αυτών που έχουν απαντήσει στην συγκεκριμένη ερώτηση με 5, 6, ή 7 που υποδηλώνει ότι επηρεάζονται πάρα πολύ, πολύ ή αποθαρρύνονται γενικά στο να προχωρήσουν σε πράξη φοροδιαφυγής λόγω του υψηλού προστίμου. Αντίθετα αυτοί που δηλώνουν ότι δεν επηρεάζονται από το υψηλό πρόστιμο γενικά δηλαδή όσοι απαντήσαν τοποθετώντας τον αριθμό 1,2 ή 3 αθροιζόμενα μας δίνουν ένα πολύ μικρό ποσοστό της τάξης του (5,41+3,25+3,07 = 11,73%. Καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι οι Έλληνες πολίτες και κάτοικοι της Ελληνικής επικράτειας έχουν πολύ ψηλά στην εκτίμησή τους τον φόβο περί υψηλού προστίμου ως λόγου αποθάρρυνσής τους από πράξεις φοροδιαφυγής. Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι αποτρεπτικές μέθοδοι είναι πιο ισχυρές από τις ήπιες μεθόδους της πειθούς μέσω της φορολογικής συνείδησης. Η απειλή του υψηλού προστίμου είναι πολύ πιθανό να αποθαρρύνει τους φορολογουμένους να προχωρήσουν σε φορολογική συμμόρφωση και όχι η φορολογική συνείδηση που από ότι φαίνεται κινείται σε πολύ χαμηλά επίπεδα στην χώρα μας.

Γράφημα Νο 17.4.Β
Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
Β. Η αποφυγή υψηλού προστίμου

Ερώτηση 4 γ. *Βαθμολογήστε τους παρακάτω παράγοντες που αποθαρρύνουν τους πολίτες να φοροδιαφεύγουν ανάλογα με το βαθμό σημαντικότητας (7 καθόλου σημαντικός παράγοντας 1 πάρα πολύ σημαντικός).*

4γ Η ταλαιπωρία που προκύπτει από την αποκάλυψη του παραπτώματος (διοικητικές – δικαστικές αρχές)

Πίνακας 17.4.Γ Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
Γ. Μετέπειτα ταλαιπωρία από τις Διοικητικές Αρχές

Απαντήσεις	Σύνολο Απαντήσεων
Δε ξέρω - Δεν απαντώ	54
Υπάρχει πολύ μεγάλη ταλαιπωρία (7)	585
Υπάρχει μεγάλη ταλαιπωρία (6)	827
Η Ταλαιπωρία επηρεάζει την φορ συμ/ση	810
Ουδέτερη άποψη (4)	823
Η ταλαιπωρία επηρεάζει λίγο την φορ συμ	388
Δεν επηρεάζει η ταλαιπωρία την φορ συμ	242
Δεν επηρεάζει καθόλου την φορ συμ/ση	246
ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΕΡΩΤΩΜΕΝΩΝ	3975

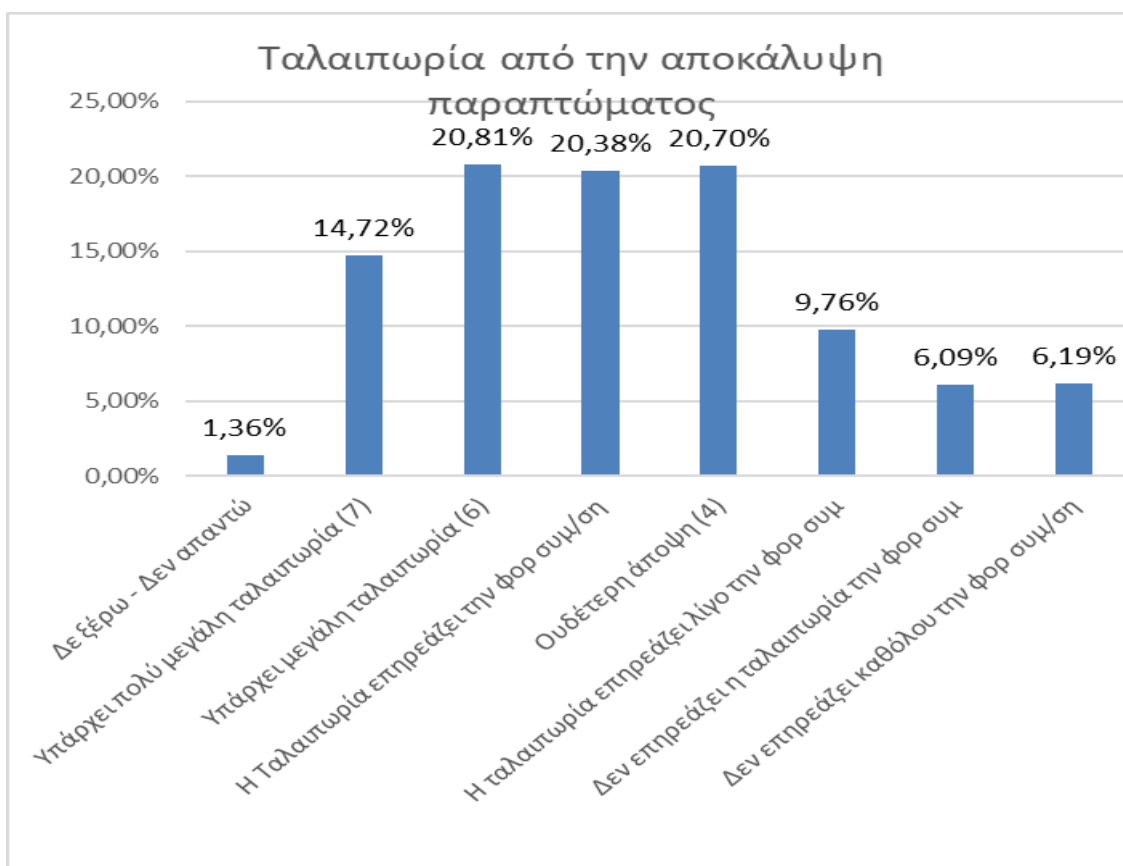
Πίνακας με απαντήσεις ανά ποσοστό ερώτησης.

Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
Γ. Μετέπειτα ταλαιπωρία από τις Διοικητικές Αρχές

Δε ξέρω - Δεν απαντώ	1,36%
Υπάρχει πολύ μεγάλη ταλαιπωρία (7)	14,72%
Υπάρχει μεγάλη ταλαιπωρία (6)	20,81%
Η Ταλαιπωρία επηρεάζει την φορ συμ/ση	20,38%
Ουδέτερη άποψη (4)	20,70%
Η ταλαιπωρία επηρεάζει λίγο την φορ συμ	9,76%
Δεν επηρεάζει η ταλαιπωρία την φορ συμ	6,09%
Δεν επηρεάζει καθόλου την φορ συμ/ση	6,19%
ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΕΡΩΤΩΜΕΝΩΝ	100,00%

Αθροίζοντας όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες το άτομο δεν θα φοροδιέφευγε εξαιτίας της μετέπειτα ταλαιπωρίας που θα υφίστατο από της δημόσιες αρχές

(διοικητικές αρχές ή ακόμα και δικαστήρια), βλέπουμε ότι το 55,91% του δείγματος εκτιμά την συγκεκριμένη αιτία ως ένα σοβαρό λόγο αποφυγής πράξεων ή παραλείψεων που οδηγούν στην μη φορολογική συμμόρφωση. Καταντιστοιχία με την ερώτηση περί αποφυγής φορολογικής συμμόρφωσης για λόγους ηθικής το ποσοστό των ερωτηθέντων είναι πολύ μικρότερο στην δεύτερη περίπτωση και συγκεκριμένα 42,5% συνολικά. Αυτό αποτελεί μια ένδειξη ότι ο μέσος Έλληνας πολίτης φοβάται περισσότερο το τι θα επακολουθήσει εάν πιαστεί κάποιος στο να φοροδιαφεύγει από απόψεως τλαιπωρίας με τις κρατικές υπηρεσίες και θεωρεί πιο σοβαρό λόγο φορολογικής συμμόρφωσης σε σχέση με ζητήματα ηθικής. Από την άλλη πλευρά το ζήτημα του υψηλού προστίμου φαίνεται να αποθαρρύνει περισσότερο τους Έλληνες πολίτες στο προβαίνουν σε πράξεις φοροδιαφυγής και υπερισχύει και της περίπτωσης της μετέπειτα τλαιπωρίας που θα υφίσταται από τα φορολογικά όργανα.

Γράφημα Νο 17,4 Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση

Γ. Μετέπειτα τλαιπωρία από τις Διοικητικές Αρχές

Ερώτηση 4 Βαθμολογήστε τους παρακάτω παράγοντες που αποθαρρύνουν τους πολίτες να φοροδιαφεύγουν ανάλογα με το βαθμό σημαντικότητας (7 καθόλου σημαντικός παράγοντας 1 πάρα πολύ σημαντικός).

Ερώτηση 4^δ Πιθανός Διασυρμός

**Πίνακας 17.4.Δ Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
Δ. Πιθανός Διασυρμός**

Απαντήσεις	Σύνολο Απαντήσεων
Δε ξέρω - Δεν απαντώ	27
Υπάρχει πολύ μεγάλος διασυρμός (7)	411
Υπάρχει μεγάλος διασυρμός (6)	595
Υπάρχει διασυρμός (5)	685
Ουδέτερη άποψη (4)	808
Δεν υπάρχει μεγάλος διασυρμός (3)	523
Δεν υπάρχει διασυρμός (2)	439
Δεν υπάρχει καθόλου διασυρμός (1)	487
ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	3975

Ποσοστιαίες απαντήσεις	
Απαντήσεις	Σύνολο Απαντήσεων
Δε ξέρω - Δεν απαντώ	0,68%
Υπάρχει πολύ μεγάλος διασυρμός (7)	10,34%
Υπάρχει μεγάλος διασυρμός (6)	14,97%
Υπάρχει διασυρμός (5)	17,23%
Ουδέτερη άποψη (4)	20,33%
Δεν υπάρχει μεγάλος διασυρμός (3)	13,16%
Δεν υπάρχει διασυρμός (2)	11,04%
Δεν υπάρχει καθόλου διασυρμός (1)	12,25%
ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	100,00%

Γράφημα Νο 17.4.Δ
Παράγοντες που αποθαρρύνουν την φορολογική συμμόρφωση
Δ. Πιθανός Διασυρμός

Αθροίζοντας όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες το άτομο δεν θα φοροδιέφευγε εξαιτίας ενός πιθανού διασυρμού που θα είχε να αντιμετωπίσει, βλέπουμε ότι ένα σχετικά πολύ μικρό ποσοστό του δείγματος και συγκεκριμένα το (10,34 + 14,97 + 17,23) **42,54%**, το οποίο προκύπτει από την άθροιση αυτών που έχουν απαντήσει στην συγκεκριμένη ερώτηση με 5, 6, ή 7 που υποδηλώνει ότι επηρεάζονται πάρα πολύ, πολύ ή αποθαρρύνονται γενικά στο να προχωρήσουν σε πράξη φοροδιαφυγής λόγω πιθανού διασυρμού. Καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι οι Έλληνες πολίτες και κάτοικοι της Ελληνικής επικράτειας **δεν θεωρούν ότι μπορεί να υπάρχει διασυρμός λόγω παραβάσεων μη φορολογικής συμμόρφωσης**. Αυτό αποτελεί μια ένδειξη ότι η φοροδιαφυγή είναι πολύ εκτεταμένη στην χώρα μας και ότι δεν υπάρχουν ηθικοί λόγοι που να εμποδίζουν έναν δυνητικό φοροφυγά ή να τον αποθαρρύνουν από τέτοιου είδους πράξεις. Άλλωστε με το ίδιο ποσοστό απαντήθηκε η ερώτηση εάν **ζητήματα ηθικής** αποθαρρύνουν κάποιον στο να φοροδιαφύγει όπου και εκεί το άθροισμα των απαντήσεων 7,6 και 5 ήταν στο **42,5 %**.

Συμπερασματικά από τις τέσσερις προτάσεις περί αποθάρρυνσης πράξεων της φοροδιαφυγής, βλέπουμε από τις απαντήσεις των ερωτώμενων του δείγματος ότι λόγοι ηθικής και ενοχής ή ντροπής όπως είναι ο πιθανός

διασυρμός επηρεάζουν λίγο την φορολογική συμπεριφορά των Ελλήνων πολιτών. Αυτό οφείλεται στο ότι έχει αναπτυχθεί μια κουλτούρα φοροδιαφυγής αλλά παραοικονομίας η οποία για να αντιστραφεί απαιτούνται άλλες λύσεις πλην των αποτρεπτικών μεθόδων και μια άλλη αντιμετώπιση από τη δημόσια διοίκηση η οποία θα πρέπει να σκύψει στα προβλήματα του φορολογούμενου με σεβασμό και όχι ως κυριαρχική διοίκηση. Φυσικά σε επόμενες ερωτήσεις θα δούμε τον τρόπο αντιμετώπισης των ερωτώμενων απέναντι στη φορολογική διοίκηση αλλά και τους δημόσιους, κρατικούς και δημοκρατικούς θεσμούς της χώρας, ώστε να έχουμε μια πλήρη εικόνα που έχει σχηματίσει ο μέσος φορολογούμενος πολίτης της χώρας μας.

Ερώτηση 5 *Πόσο πολύπλοκο θεωρείται το φορολογικό σύστημα της Ελλάδος* (1 καθόλου πολύπλοκο, 7 Πάρα πολύ πολύπλοκο)

Πολυπλοκότητα φορολογικού συστήματος

Πίνακας 17.5 Πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος

Απαντήσεις	Σύνολο Απαντήσεων
Καμιά απάντηση	37
Πάρα πολύ πολύπλοκο	1399
πολύ πολύπλοκο	1088
πολύπλοκο	766
ουδέτερη απάντηση	479
όχι πολύπλοκο	136
λίγο πολύπλοκο	47
καθόλου πολύπλοκο	23
ΣΥΝΟΛΑ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	3975

**Πίνακας 17.5 Πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος
Απαντήσεις ανά ποσοστό ερωτηθέντων**

Απαντήσεις	Ποσοστό ανά απάντηση
Καμιά απάντηση	0,93%
Πάρα πολύ πολύπλοκο	35,19%
πολύ πολύπλοκο	27,37%
πολύπλοκο	19,27%
ουδέτερη απάντηση	12,05%
όχι πολύπλοκο	3,42%
λίγο πολύπλοκο	1,18%
καθόλου πολύπλοκο	0,58%
ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	100,00%

Γράφημα Νο 17.5
Πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος

Στην ερώτηση που τέθηκε περί πολυπλοκότητας του φορολογικού συστήματος τα αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων βρίσκει πολύπλοκο το φορολογικό μας σύστημα. Μάλιστα το **35,19%** το βρίσκει **πάρα πολύ πολύπλοκο**. Αυτό είναι λογικό να επηρεάζει την φορολογική συμμόρφωση των πολιτών δεδομένου ότι δεν γνωρίζουν πολλές φορές πως πρέπει να αντιμετωπίσουν μια κατάσταση που αφορά φορολογική τους υπόθεση. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στις επιχειρήσεις και στους ελεύθερους επαγγελματίες που είναι υποχρεωμένοι να τηρούν βιβλία και στοιχεία και να υποβάλλουν δηλώσεις ΦΠΑ, παρακρατούμενων φόρων και εφόσον απασχολούν προσωπικό να έχουν τα απαραίτητα πιστοποιητικά που αποδεικνύουν την νόμιμη εργασία των εργαζομένων τους αλλά και την καταβολή και υποβολή των αντίστοιχων δηλώσεων μέσα σε συγκεκριμένη προθεσμία (αναλυτική περιοδική δήλωση στο ΕΦΚΑ, Δήλωση ωραρίου απασχόλησης εργαζομένων, Προσλήψεις, Συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου, απολύσεις, οικειοθελείς αποχωρήσεις κλπ. Βέβαια όλες τις επιχειρήσεις πλέον τις αναλαμβάνουν λογιστικά γραφεία που έχουν την κατάλληλη τεχνογνωσία, αλλά το ζητούμενο είναι ότι ακόμα και οι ειδικοί λογιστές και φοροτεχνικοί κατά κύριο λόγο αντιμετωπίζουν και αυτοί

πρόβλημα με το φορολογικό σύστημα το οποίο περιέχει πολλούς νόμους που μπορεί να ρυθμίζουν το ίδιο ζήτημα, αντιφάσεις, ερμηνευτικές εγκυκλίους, ενώ λόγω της εποχής του covid δημιουργήθηκε μία νέα γραφειοκρατία που αφορούσε αναστολές εργαζομένων, επιδοτήσεις επιχειρήσεων, έγγραφα μετακίνησης εργαζομένων και εργοδοτών, νέες πλατφόρμες για το πως θα πρέπει να συμπεριφέρονται φορολογικά οι κάθε είδους επιχείρηση αναλόγως του κλάδου, καθώς και οι εργαζόμενοι αυτών. Πολλοί λογιστές έχουν διαμαρτυρηθεί και στο Υπουργείο Οικονομικών εκφράζοντας την αγανάκτησή τους για την συνεχόμενη ροή νέων πληροφοριών που απαιτούν μεγάλη ενημέρωση καθώς επίσης και στις πολύ μικρές προθεσμίες που καλούνται να ανταπεξέλθουν προκειμένου να είναι εμπρόθεσμοι με τις φορολογικές, εργατικές, λογιστικές και λοιπές υποχρεώσεις πολλές από τις οποίες δεν αφορούν λογιστικά ή φορολογικά θέματα αλλά αναγκάζονται να τα αντιμετωπίσουν λόγω του ότι δεν υπάρχουν άτομα με την κατάλληλη τεχνογνωσία.

Ερώτηση 6 **Αξιολογήστε την απόδοση των φορολογικών αρχών**

Ερώτηση 6^α Αξιολογήστε την απόδοση και δικαιοσύνη των φορολογικών αρχών στους Φορολογικού ελέγχους

Απόδοση και Δικαιοσύνη στους Ελέγχους

**Πίνακας 17.6.Α Αξιολόγηση απόδοσης των φορολογικών αρχών
Α. Απόδοση και Δικαιοσύνη στους Φορ. Ελέγχους**

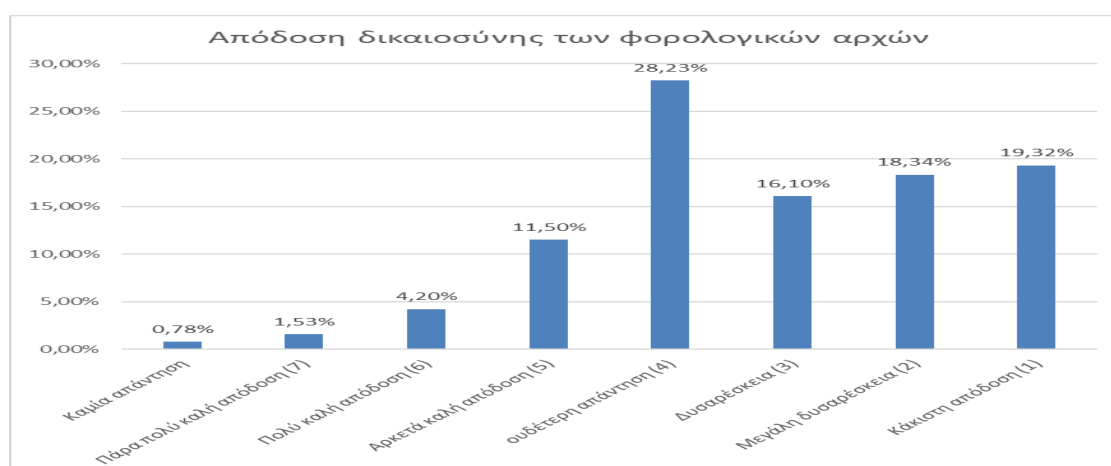
Απόδοση δικαιοσύνης των Φορολογικών Αρχών	
Απαντήσεις	Αριθμητικό Σύνολο Απαντήσεων
Καμία απάντηση	31
Πάρα πολύ καλή απόδοση (7)	61
Πολύ καλή απόδοση (6)	167
Αρκετά καλή απόδοση (5)	457
ουδέτερη απάντηση (4)	1122
Δυσaréσκεια (3)	640
Μεγάλη δυσaréσκεια (2)	729
Κάκιστη απόδοση (1)	768
Σύνολο απαντήσεων	3975

Πίνακας με απαντήσεις ανά ποσοστό ερώτησης.

Αξιολόγηση απόδοσης των φορολογικών αρχών

Α. Απόδοση και Δικαιοσύνης στους Φορ. Ελέγχους

Απαντήσεις	Ποσοστιαίο σύνολο απαντήσεων
-	0,78%
Πάρα πολύ καλή απόδοση (7)	1,53%
Πολύ καλή απόδοση (6)	4,20%
Αρκετά καλή απόδοση (5)	11,50%
ουδέτερη απάντηση (4)	28,23%
Δυσaréσκεια (3)	16,10%
Μεγάλη δυσaréσκεια (2)	18,34%
Κάκιση απόδοση (1)	19,32%
ΣΥΝΟΛΑ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	100,00%

Γράφημα Νο 17.6.Α
Αξιολόγηση απόδοσης των φορολογικών αρχών
Α. Απόδοση και Δικαιοσύνης στους Φορ. Ελέγχους

Στη συγκεκριμένη ερώτηση βλέπουμε ότι ένα μεγάλο ποσοστό έχει ουδέτερη στάση αναφορικά με την απόδοση δικαιοσύνης των φορολογικών ελέγχων. Συγκεκριμένα το 28,23% απαντά ότι δεν θεωρεί ούτε δίκαιο ούτε άδικο τον τρόπο απονομής δικαιοσύνης στους φορολογικούς ελέγχους. Από την άλλη πλευρά υπάρχει ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό που δηλώνει δυσaréσκεια αναφορικά με την απόδοση δικαιοσύνης. Συγκεκριμένα το 16% περίπου δηλώνει απλή δυσaréσκεια, το 18% μεγάλη δυσaréσκεια και το 19% περίπου πολύ μεγάλη δυσaréσκεια. Οπότε σε γενικές γραμμές ένα μεγάλο μέρος του δείγματος δηλώνει δυσारेστημένο από την απόδοση δικαιοσύνης στους φορολογικούς ελέγχους με το συνολικό ποσοστό δυσaréσκειας να ξεπερνά το 63% του δείγματος.

Ερώτηση 6 **Αξιολογήστε την απόδοση των φορολογικών αρχών**

Ερώτηση 6^β Αξιολογήστε την αποδοτικότητα – αποτελεσματικότητα των φορολογικών αρχών.

Αποδοτικότητα – Αποτελεσματικότητα

**Πίνακας 18.6.Β Αξιολόγηση απόδοσης των φορολογικών αρχών
Β. Αποτελεσματικότητα Φορολογικών Αρχών**

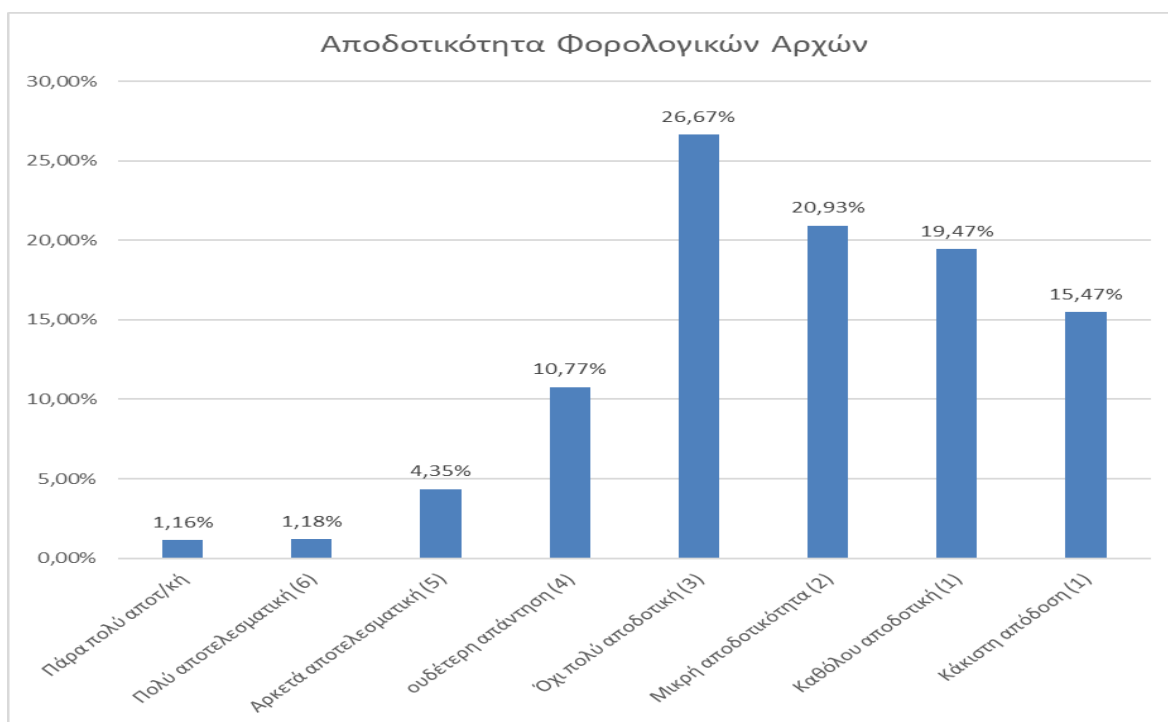
Αποτελεσματικότητα Φορολογικών Αρχών

Απαντήσεις	Αριθμητικό Σύνολο Απαντήσεων
Καμιά απάντηση	46
Πάρα πολύ αποτελεσματική	47
Πολύ αποτελεσματική (6)	173
Αρκετά αποτελεσματική (5)	428
ουδέτερη απάντηση (4)	1060
Όχι πολύ αποδοτική (3)	832
Μικρή αποδοτικότητα (2)	774
Καθόλου αποδοτική (1)	615
Σύνολο απαντήσεων	3975

Πίνακας με απαντήσεις ανά ποσοστό ερώτησης.

Αποτελεσματικότητα Φορολογικών Αρχών

Αποδοτικότητα Φορολογικών Αρχών	Απαντήσεις σε %
Πάρα πολύ αποτ/κή	1,16%
Πολύ αποτελεσματική (6)	1,18%
Αρκετά αποτελεσματική (5)	4,35%
ουδέτερη απάντηση (4)	10,77%
Όχι πολύ αποδοτική (3)	26,67%
Μικρή αποδοτικότητα (2)	20,93%
Καθόλου αποδοτική (1)	19,47%
Κάκιση απόδοση (1)	15,47%
ΣΥΝΟΛΑ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	100,00%

Γράφημα Νο 17.6.Β
Αποδοτικότητα Φορολογικών Αρχών

Στη συγκεκριμένη ερώτηση βλέπουμε ότι ένα μεγάλο ποσοστό επίσης κρατάει μια ουδέτερη στάση αναφορικά με την αποδοτικότητα και την αποτελεσματικότητα των φορολογικών αρχών. Συγκεκριμένα το 26,27% απαντά ότι δεν θεωρεί ούτε αποτελεσματική ούτε αναποτελεσματική την φορολογική διοίκηση. Όμως και σε αυτή την περίπτωση υπάρχει ένα πολύ μεγάλο ποσοστό που δηλώνει είτε απλή είτε έντονη δυσαρέσκεια απέναντι στην αποτελεσματικότητα της φορολογικής διοίκησης. Πιο συγκεκριμένα το 21% περίπου αναφέρει μικρή αποδοτικότητα, ένα 19,47% πολύ μικρή απόδοση και ένα 15,5 περίπου κάκιστη απόδοση των φορολογικών αρχών. Από την άλλη πλευρά οι θετικές γνώμες έχουν πολύ χαμηλά ποσοστά και συγκεκριμένα μόνο το 2,34% δηλώνει ότι η φορολογική διοίκηση είναι πολύ ή πάρα πολύ αποτελεσματική, ενώ το 10,77 % κρατάει ουδέτερη στάση. Εδώ το συνολικό ποσοστό δυσαρέσκειας των πολιτών από την αποδοτικότητα της φορολογικής διοίκησης ανέρχεται στο 55,87% επί του συνόλου του δείγματος

Ερώτηση 6 **Αξιολογήστε την απόδοση των φορολογικών αρχών**

Ερώτηση 6^Υ Αξιολογήστε την βοήθεια και ενημέρωση των φορολογικών αρχών στους πολίτες.

Βοήθεια και Ενημέρωση Πολιτών

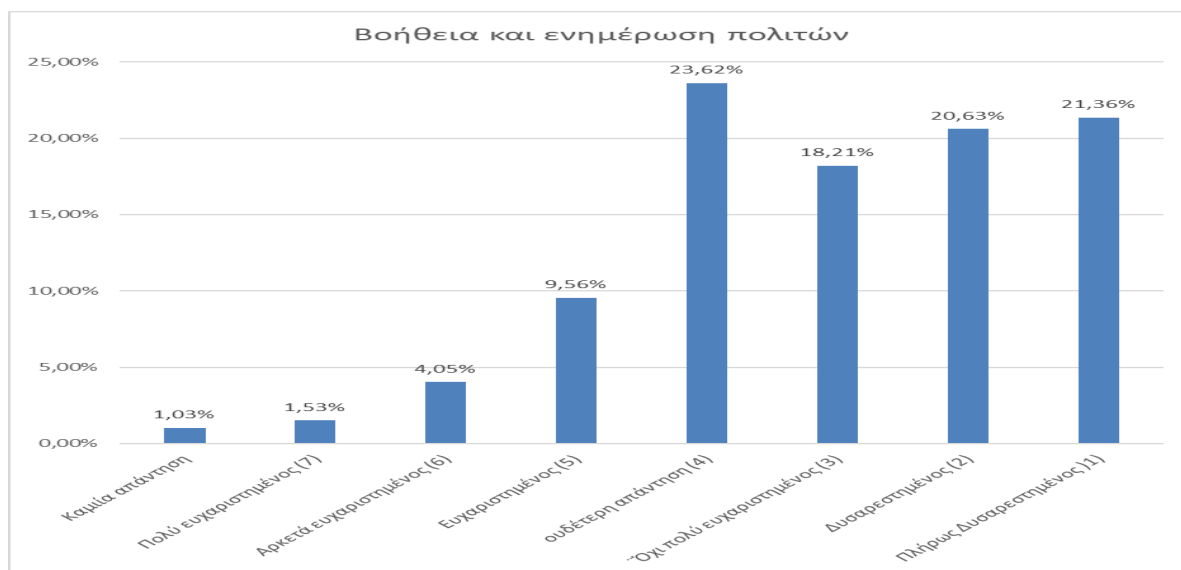
**Πίνακας 17.6.Γ Αξιολόγηση απόδοσης των φορολογικών αρχών
Γ. Βοήθεια - Ενημέρωση Πολιτών**

Βοήθεια - Ενημέρωση Πολιτών

Απαντήσεις	Αριθμητικό Σύνολο Απαντήσεων
Καμιά απάντηση	41
Πάρα πολύ ευχαριστημένος	61
Πολύ ευχαριστημένος (6)	161
Αρκετά ευχαριστημένος (5)	380
ουδέτερη απάντηση (4)	939
Όχι πολύ ευχαριστημένος (3)	724
Λίγο ευχαριστημένος(2)	820
Καθόλου ευχαριστημένος (1)	849
Σύνολο απαντήσεων	3975

Βοήθεια - Ενημέρωση Πολιτών

Απαντήσεις	Ποσοστό επί των απαντήσεων
Καμιά απάντηση	1,03%
Πολύ ευχαριστημένος (7)	1,53%
Αρκετά ευχαριστημένος (6)	4,05%
Ευχαριστημένος (5)	9,56%
ουδέτερη απάντηση (4)	23,62%
Όχι πολύ ευχαριστημένος (3)	18,21%
Δυσανεστημένος (2)	20,63%
Πλήρως Δυσανεστημένος)1)	21,36%
Σύνολο απαντήσεων	100,00%

Γράφημα Νο 17.6.Γ

Αξιολόγηση απόδοσης των φορολογικών αρχών
Γ. Βοήθεια - Ενημέρωση Πολιτών

Επίσης στην τελευταία ερώτηση αναφορικά με τις επιδόσεις της φορολογικών αρχών που αφορά στο τομέα της βοήθειας και ενημέρωσης πολιτών, παρατηρούμε ένα μεγάλο όγκο του δείγματος να δηλώνει την δυσαρέσκεία του, αλλά αυτή τη φορά όχι τόσο μεγάλο όσο στις προηγούμενες ερωτήσεις. Για παράδειγμα σχεδόν το 10% οι πολίτες του δείγματος δηλώνουν ευχαριστημένοι από την βοήθεια και ενημέρωση που εισπράττουν από τις φορολογικές αρχές, ενώ ένα 4% περίπου δηλώνει αρκετά ευχαριστημένο και το 1,5% πολύ ευχαριστημένο. Παρόλαυτα το ποσοστό δυσαρέσκειας είναι πολύ μεγάλο, κάτι που ισχύει και με τις προηγούμενες ερωτήσεις. Στην προκειμένη περίπτωση το συνολικό ποσοστό δυσαρέσκειας των πολιτών από την ενημέρωση και βοήθεια της φορολογικής διοίκησης ανέρχεται στο 60,20% επί του συνόλου του δείγματος

Ερώτηση 7 **Πόσοι εμπιστοσύνη έχετε στους παρακάτω θεσμούς και στον κοινωνικό περίγυρο.**

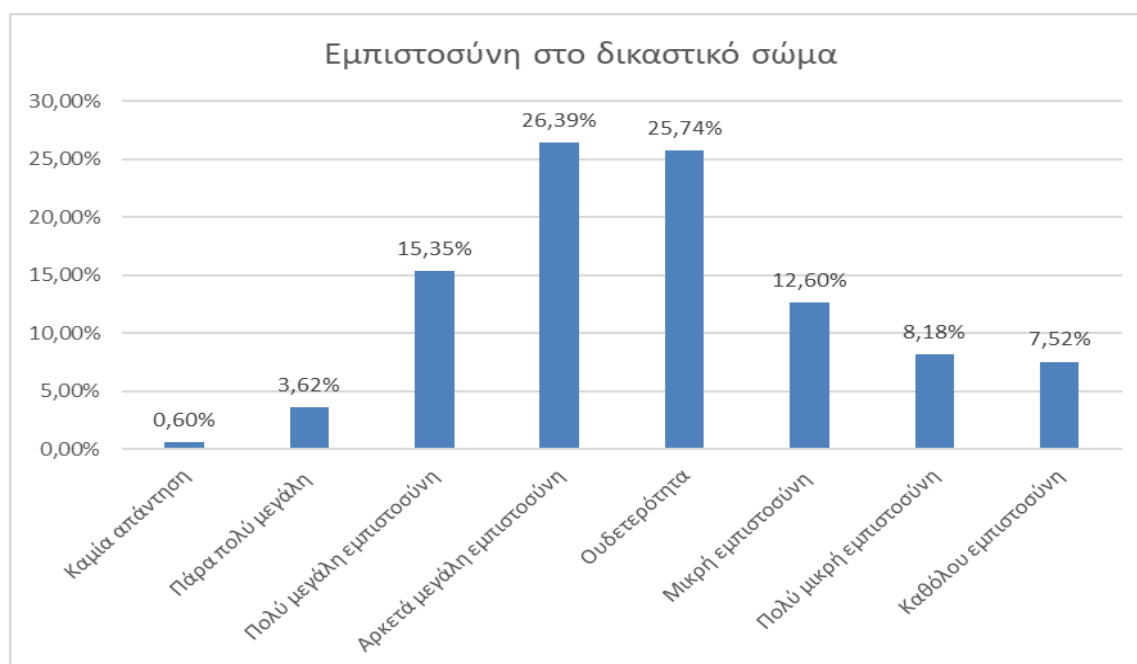
(βαθμολογία από 1 έως 7 όπου 1 καθόλου εμπιστοσύνη και 7 πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη)

Ερώτηση 7^α **Αξιολογήστε την εμπιστοσύνη του δικαστικού σώματος**

Πίνακας 17.7.Α Αξιολόγηση εμπιστοσύνη στους δημοκρατικούς Θεσμούς
Α. Εμπιστοσύνη στο Δικαστικό Σύστημα

Εμπιστοσύνη στο Δικαστικό Σύστημα	
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	Αριθμός Απαντήσεων
Καμία απάντηση	24
Πάρα πολύ μεγάλη	144
Πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη	610
Αρκετά μεγάλη εμπιστοσύνη	1049
Ουδετερότητα	1023
Μικρή εμπιστοσύνη	501
Πολύ μικρή εμπιστοσύνη	325
Καθόλου εμπιστοσύνη	299

Εμπιστοσύνη στο Δικαστικό Σύστημα	
Είδος Απάντησης	Ποσοστιαία βάση
Καμία απάντηση	0,60%
Πάρα πολύ μεγάλη 7	3,62%
Πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη 6	15,35%
Αρκετά μεγάλη εμπιστοσύνη 5	26,39%
Ουδετερότητα 4	25,74%
Μικρή εμπιστοσύνη 3	12,60%
Πολύ μικρή εμπιστοσύνη 2	8,18%
Καθόλου εμπιστοσύνη 1	7,52%
ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ	100,00%

Γράφημα Νο 17.7.Α
Αξιολόγηση εμπιστοσύνη στους δημοκρατικούς Θεσμούς
Α. Εμπιστοσύνη στο Δικαστικό Σύστημα

Αναφορικά με την εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι στο δικαστικό σώμα βλέπουμε να υπάρχουν υψηλά θετικά ποσοστά. Αυτό δείχνει ότι σε γενικές γραμμές οι πολίτες εμπιστεύονται τον θεσμό των δικαστηρίων και του δικαστικού σώματος. Συγκεκριμένα ένα ποσοστό 15,35% δείχνει πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη ενώ το

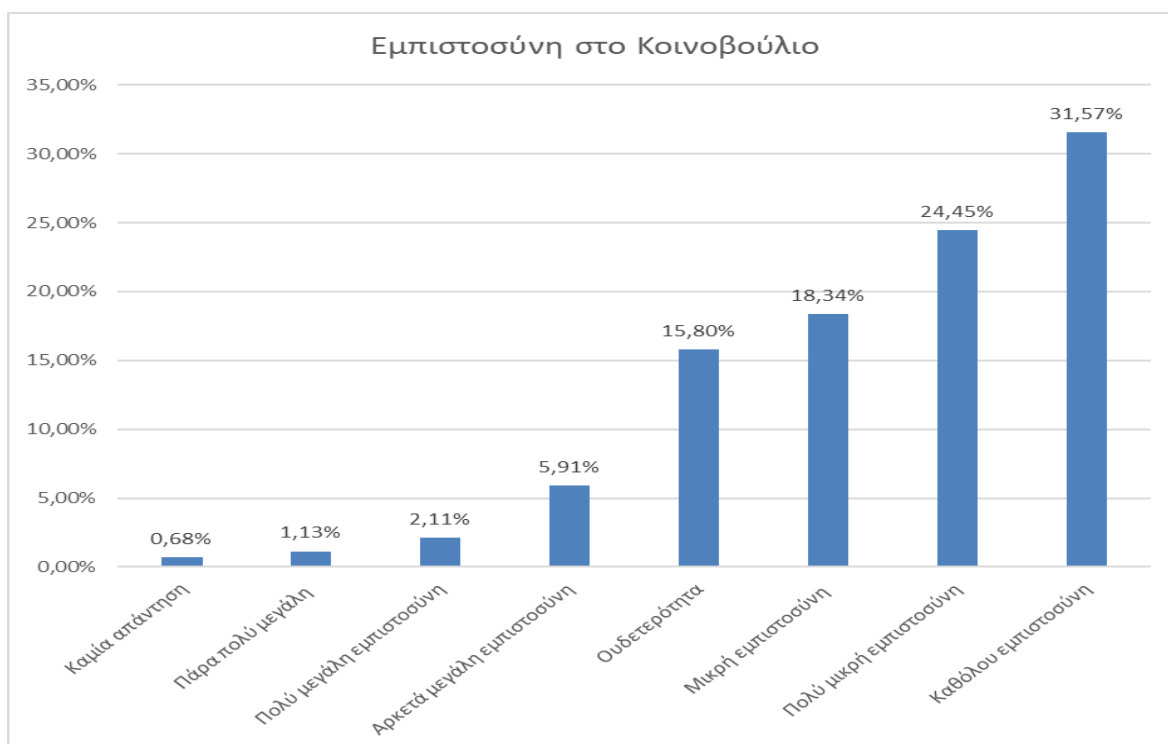
26,40% περίπου δείχνει αρκετά μεγάλη εμπιστοσύνη. Αντίθετα τα ποσοστά αυτών που δηλώνουν πολύ μικρή ή καθόλου εμπιστοσύνη ανέρχονται συνολικά στο 15,70%.

Ερώτηση 7^β **Αξιολογήστε την εμπιστοσύνη του κοινοβουλίου**

**Πίνακας 17.7 Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στους δημοκρατικούς Θεσμούς
17.7.B. Εμπιστοσύνη στο Κοινοβούλιο**

Εμπιστοσύνη στο Κοινοβούλιο	
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	Αριθμός Απαντήσεων
Καμία απάντηση	27
Πάρα πολύ μεγάλη 7	45
Πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη 6	84
Αρκετά μεγάλη εμπιστοσύνη 5	235
Ουδετερότητα 4	628
Μικρή εμπιστοσύνη 3	729
Πολύ μικρή εμπιστοσύνη 2	972
Καθόλου εμπιστοσύνη 1	1255
ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	3975

Εμπιστοσύνη στο Κοινοβούλιο	
Είδος απάντησης	Ποσοστιαία βάση
Καμία απάντηση	0,68%
Πάρα πολύ μεγάλη 7	1,13%
Πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη 6	2,11%
Αρκετά μεγάλη εμπιστοσύνη 5	5,91%
Ουδετερότητα 4	15,80%
Μικρή εμπιστοσύνη 3	18,34%
Πολύ μικρή εμπιστοσύνη 2	24,45%
Καθόλου εμπιστοσύνη 1	31,57%
ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ	100,00%

Γράφημα Νο 17.7.Β
Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στους δημοκρατικούς Θεσμούς
Β Εμπιστοσύνη στο Κοινοβούλιο

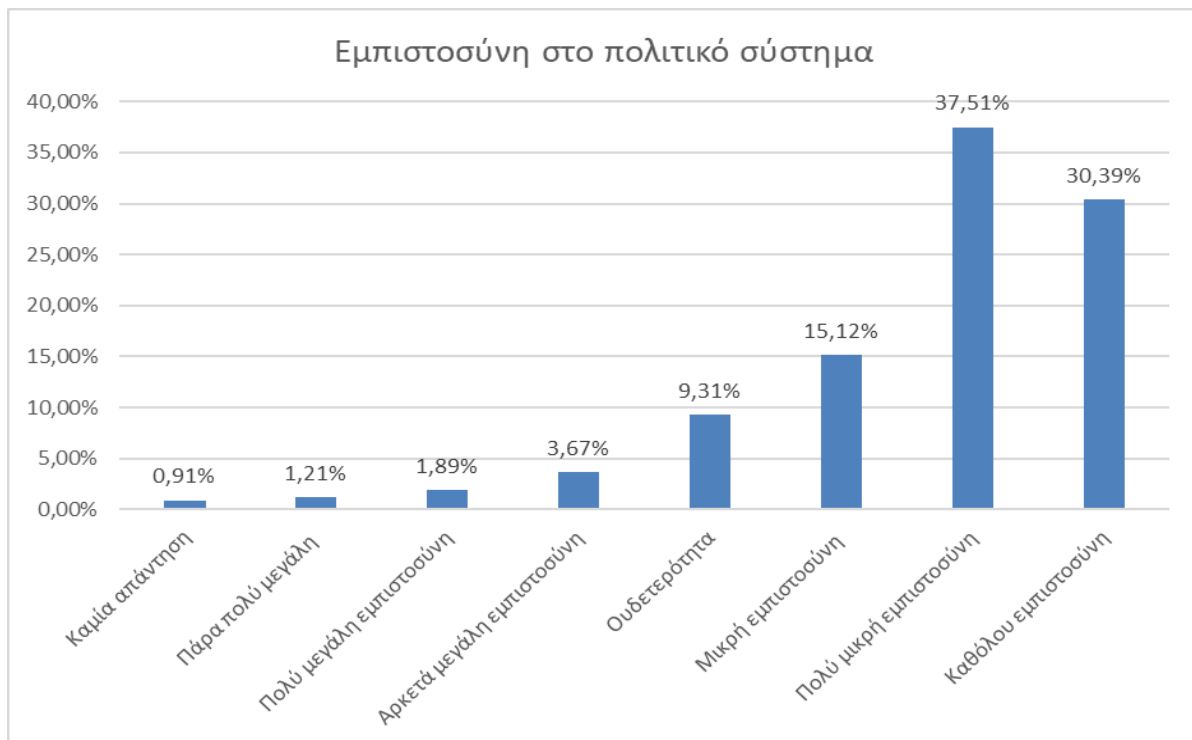
Σε αντίθεση με την γενική εμπιστοσύνη στο δικαστικό σύστημα οι Έλληνες πολίτες δεν δείχνουν την ίδια εμπιστοσύνη στο θεσμό της Βουλής. Συγκεκριμένα μόνο το 3,24% δείχνει πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη ενώ ένα 6% περίπου εκφράζει κάποια εμπιστοσύνη. Από την άλλη πλευρά το 31,57% των ερωτηθέντων δεν έχει καθόλου εμπιστοσύνη στο θεσμό του κοινοβουλίου ενώ αθροιστικά έλλειψη εμπιστοσύνης γενικά εκφράζει το 74,56%. Αυτό είναι ένα τεράστιο ποσοστό αρνητικής έκφρασης απέναντι σε έναν δημοκρατικό θεσμό όπως είναι αυτός του Κοινοβουλίου και θα πρέπει να προβληματίσει κυρίως του πολιτικούς αξιωματούχους για την έλλειψη εμπιστοσύνης που δείχνουν σε έναν από τους βασικότερους δημοκρατικούς θεσμούς. Ιστορικά αυτό μπορεί να εξηγηθεί στο ότι στη Βουλή έχει επικρατήσει ένα πελατειακό σύστημα που προσπαθεί να βολέψει αυτούς που ψηφίζουν τους εκάστοτε βουλευτές, γεγονός που οδηγεί στο ότι πολλά νομοθετήματα γίνονται για λόγους ψηφοθηρικούς και όχι για την εξέλιξη της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης της χώρας.

Ερώτηση 7^Υ **Αξιολογήστε την εμπιστοσύνη του πολιτικού συστήματος**

**Πίνακας 17.7 Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στους δημοκρατικούς Θεσμούς
17.7.Γ. Εμπιστοσύνη στο Πολιτικό Σύστημα**

Εμπιστοσύνη στο Πολιτικό Σύστημα	
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	Αριθμός Απαντήσεων
Καμία απάντηση	36
Πάρα πολύ μεγάλη	48
Πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη	75
Αρκετά μεγάλη εμπιστοσύνη	146
Ουδετερότητα	370
Μικρή εμπιστοσύνη	601
Πολύ μικρή εμπιστοσύνη	1491
Καθόλου εμπιστοσύνη	1208
ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	3975

Εμπιστοσύνη στο Πολιτικό Σύστημα	
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	Απαντήσεις σε % βάση
Καμία απάντηση	0,91%
Πάρα πολύ μεγάλη 7	1,21%
Πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη 6	1,89%
Αρκετά μεγάλη εμπιστοσύνη 5	3,67%
Ουδετερότητα 4	9,31%
Μικρή εμπιστοσύνη 3	15,12%
Πολύ μικρή εμπιστοσύνη 2	37,51%
Καθόλου εμπιστοσύνη 1	30,39%
ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ	100,00%

Γράφημα Νο 17.7.Γ
Αξιολόγηση εμπιστοσύνης στους δημοκρατικούς Θεσμούς
Γ. Εμπιστοσύνη στο Πολιτικό Σύστημα

Η έλλειψη εμπιστοσύνης στο πολιτικό σύστημα έρχεται να επιβεβαιώσει την γενική δυσαρέσκεια που δηλώνουν οι Έλληνες Πολίτες στο θεσμό του Κοινοβουλίου. Το Κοινοβούλιο αποτελεί μέρος του πολιτικού συστήματος. Ως εκ τούτου τα μεγάλα ποσοστά δυσαρέσκειας δείχνουν την γενική δυσαρέσκεια που εκφράζει το δείγμα απέναντι στο πολιτικό σύστημα γενικά. Συγκεκριμένα το 30,39% του δείγματος δεν έχει καθόλου εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα ενώ το 37,51% δείχνει πολύ μικρή εμπιστοσύνη. Συγκεντρωτικά το ποσοστό έλλειψης εμπιστοσύνης στο πολιτικό σύστημα ανέρχεται στο 83,32% (15,12 + 37,51 + 30,39) Οι ίδιες παρατηρήσεις που αναφέρονται στην ερώτηση αναφορικά με την έλλειψη εμπιστοσύνης στο Κοινοβούλιο ισχύουν και για την ερώτηση που αφορά στο πολιτικό σύστημα. Οι έλλειψη εμπιστοσύνης στους δημοκρατικούς θεσμούς γενικά αποτελεί μια ένδειξη ότι οι πολίτες εκτιμούν ότι οι πολιτικοί δρουν για ίδιον όφελος και όχι για το κοινό καλό. Αυτό έχει πολλές δυσάρεστες επιπτώσεις στην συνοχή της Ελληνικής κοινωνίας και επηρεάζει και άλλες παραμέτρους όπως είναι η ανάπτυξη αρνητικής σχέσης μεταξύ κράτους – πολιτών γεγονός που εξηγεί τον χαμηλό βαθμό φορολογικής συνείδησης των πολιτών, ενώ παράλληλα αποτελεί ανασχετικό παράγοντα ανάληψης νέων Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στη χώρα μας.

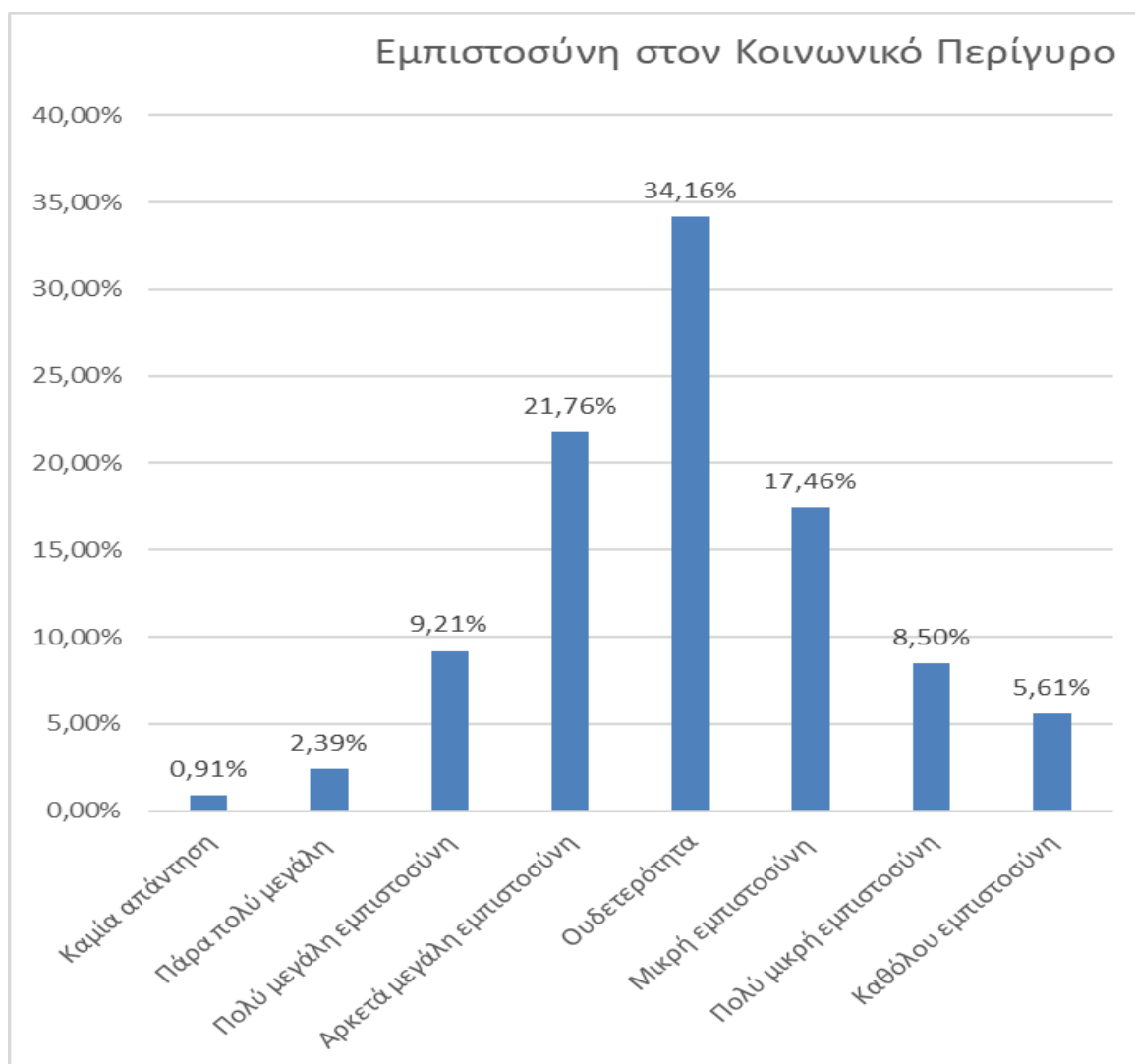
Ερώτηση 7^ο **Αξιολογήστε την εμπιστοσύνη στον κοινωνικό περίγυρο**

**Πίνακας 17.7 Αξιολόγηση εμπιστοσύνης σε άτυπους κοινωνικούς
θεσμούς**

17.7.Δ. Εμπιστοσύνη στον Κοινωνικό Περίγυρο

Εμπιστοσύνη στον Κοινωνικό Περίγυρο	
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	Αριθμός Απαντήσεων
Καμία απάντηση	36
Πάρα πολύ μεγάλη	95
Πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη	366
Αρκετά μεγάλη εμπιστοσύνη	865
Ουδετερότητα	1358
Μικρή εμπιστοσύνη	694
Πολύ μικρή εμπιστοσύνη	338
Καθόλου εμπιστοσύνη	223
ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	3975

Εμπιστοσύνη στον Κοινωνικό Περίγυρο	
Είδος απάντησης	Απαντήσεις σε % βάση
Καμία απάντηση	0,91%
7 Πάρα πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη 7	2,39%
Πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη 6	9,21%
Αρκετά μεγάλη εμπιστοσύνη 5	21,76%
Ουδετερότητα 4	34,16%
Μικρή εμπιστοσύνη 3	17,46%
Πολύ μικρή εμπιστοσύνη 2	8,50%
Καθόλου εμπιστοσύνη 1	5,61%
ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ	100,00%

Γράφημα Νο 17.7.Δ
Αξιολόγηση εμπιστοσύνης σε άτυπους κοινωνικούς θεσμούς
17.7.Δ. Εμπιστοσύνη στον Κοινωνικό Περίγυρο

Πέραν των πολιτικών θεσμών θεωρούμε σκόπιμο να εξετάσουμε και την εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι στον κοινωνικό περίγυρο για να διαπιστώσουμε ότι υπάρχει σίγουρα πολύ μεγαλύτερη εμπιστοσύνη σε σχέση με αυτήν που έδειξαν οι πολίτες στο πολιτικό σύστημα και στο κοινοβούλιο. Παρόλαυτα ένα μεγάλο μέρος του δείγματος εξέφρασε ουδέτερη στάση (34,16%). Από την άλλη πλευρά το 21,76% δείχνει αρκετά μεγάλη εμπιστοσύνη ενώ το 9,21% πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη στον κοινωνικό περίγυρο. Η στατιστική ανάλυση, ενώ δεν είναι ξεκάθαρη, παρόλαυτα οι Έλληνες πολίτες δείχνουν να έχουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στον περίγυρό τους (συγγενείς, φίλους, γείτονες, συναδέλφους κλπ) σε αντίθεση με τους παραδοσιακούς δημοκρατικούς θεσμούς όπως είναι το Κοινοβούλιο και το Πολιτικό Σύστημα.

Ερώτηση 7^ε **Αξιολογήστε την εμπιστοσύνη στα σώματα ασφαλείας**

**Πίνακας 17.7 Αξιολόγηση εμπιστοσύνης σε κρατικούς θεσμούς
17.7.Ε. Εμπιστοσύνη στα Σώματα Ασφαλείας**

Εμπιστοσύνη στα Σώματα Ασφαλείας	
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	Αριθμός Απαντήσεων
Καμία απάντηση	31
Πάρα πολύ μεγάλη	261
Πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη	622
Αρκετά μεγάλη εμπιστοσύνη	961
Ουδετερότητα	903
Μικρή εμπιστοσύνη	503
Πολύ μικρή εμπιστοσύνη	367
Καθόλου εμπιστοσύνη	327
ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	3975

Εμπιστοσύνη στα Σώματα Ασφαλείας	
Είδος απάντησης	Απαντήσεις σε % βάση
Καμία απάντηση	0,78%
Πάρα πολύ μεγάλη	6,57%
Πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη	15,65%
Αρκετά μεγάλη εμπιστοσύνη	24,18%
Ουδετερότητα	22,72%
Μικρή εμπιστοσύνη	12,65%
Πολύ μικρή εμπιστοσύνη	9,23%
Καθόλου εμπιστοσύνη	8,23%
ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ	100,00%

Γράφημα Νο 17.7.Ε
Αξιολόγηση εμπιστοσύνης σε κρατικούς θεσμούς
17.7.Ε. Εμπιστοσύνη στα Σώματα Ασφαλείας

Σε γενικές γραμμές οι Έλληνες πολίτες εκφράζουν σαφώς μεγαλύτερη ικανοποίηση και εμπιστοσύνη από τον τρόπο που λειτουργούν τα σώματα ασφαλείας στη χώρα (Στρατός, Αστυνομία, Λιμενικό, Πυροσβεστική). Βλέπουμε ότι το 24,18% δηλώνει αρκετά μεγάλη εμπιστοσύνη ενώ το 15,65% πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη. Μάλιστα ο στατιστικός μέσος όρος του δείγματος είναι 4,16 και είναι ο μεγαλύτερος από όλες τις απαντήσεις που έχουν δοθεί για την εμπιστοσύνη που δείχνουν οι Έλληνες πολίτες στους κρατικούς θεσμούς γενικότερα. Στη δεύτερη θέση έρχεται η εμπιστοσύνη στον κοινωνικό περίγυρο με μέσο όρο 3,92, ενώ πολύ χαμηλά βρίσκεται η εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα με 2,26 και η εμπιστοσύνη στο Κοινοβούλιο με 2,49.

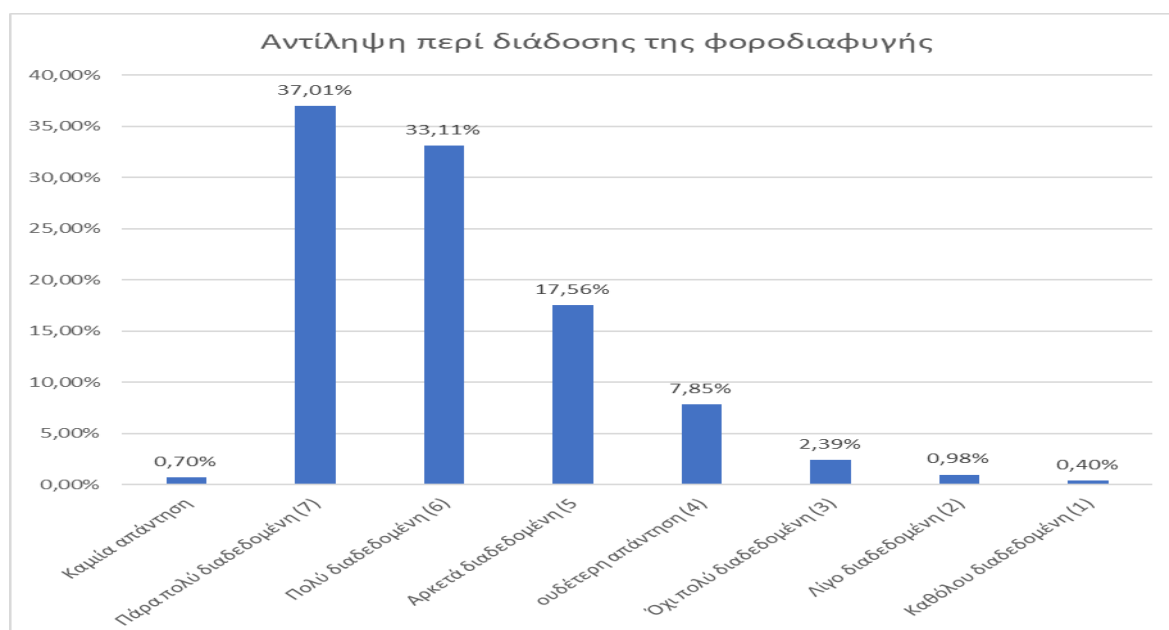
Ερώτηση 8: **Πόσο διαδεδομένη είναι η φοροδιαφυγή κατά τη γνώμη σας** (βαθμολογία από 1 έως 7 όπου 1 καθόλου διαδεδομένη και 7 πάρα πολύ διαδεδομένη, ενώ οι βαθμοί από 2-6 εκφράζουν τις ενδιάμεσες καταστάσεις)
 Μεταβλητή: **Αντίληψη περί διάδοσης της φοροδιαφυγής**

Πίνακας 17.8 Αντίληψη περί διάδοσης της φοροδιαφυγής
Αριθμητική Κατανομή

Αντίληψη περί διάδοσης της φοροδιαφυγής	
Καμμία απάντηση	28
Πάρα πολύ διαδεδομένη (7)	1471
Πολύ διαδεδομένη (6)	1316
Αρκετά διαδεδομένη (5)	698
ουδέτερη απάντηση (4)	312
Όχι πολύ διαδεδομένη (3)	95
Λίγο διαδεδομένη (2)	39
Καθόλου διαδεδομένη (1)	16
ΣΥΝΟΛΑ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	3975

Ποσοστιαία Κατανομή:

Αντίληψη περί διάδοσης της φοροδιαφυγής	
Είδος απάντησης	Απαντήσεις σε % βάση
Καμμία απάντηση	0,70%
Πάρα πολύ διαδεδομένη (7)	37,01%
Πολύ διαδεδομένη (6)	33,11%
Αρκετά διαδεδομένη (5)	17,56%
ουδέτερη απάντηση (4)	7,85%
Όχι πολύ διαδεδομένη (3)	2,39%
Λίγο διαδεδομένη (2)	0,98%
Καθόλου διαδεδομένη (1)	0,40%
ΣΥΝΟΛΑ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ	100,00%

Γράφημα Νο 17.8
Αντίληψη περί διάδοσης της φοροδιαφυγής

Όπως έχει αναφερθεί στο σχετικό κεφάλαιο, η αντίληψη περί διάδοσης της φοροδιαφυγής αποδυναμώνει την φορολογική ηθική των πολιτών, δεδομένου ότι αντιλαμβάνονται ότι ο συμπολίτες τους φοροδιαφεύγουν και νιώθουν ότι είναι κοροϊδία αυτοί να πληρώνουν φόρους όταν το μεγαλύτερο ποσοστό των συμπολιτών τους δεν το κάνει. Στην συγκεκριμένη έρευνα ένα πολύ μεγάλο ποσοστό απάντησε ότι η φοροδιαφυγή στη χώρα μας είναι πολύ διαδεδομένη. Μάλιστα το 37% δήλωσε ότι είναι πάρα πολύ διαδεδομένη, ενώ το 33,11% δήλωσε ότι είναι πολύ διαδεδομένη. Συνολικά περίπου το 87,68% έχει απαντήσει ότι η φοροδιαφυγή είναι εκτεταμένη στην χώρα μας, γεγονός που ενισχύει τους ισχυρισμούς μας ότι υπάρχει χαμηλή φορολογική συνείδηση αφού οι δύο μεταβλητές σχετίζονται αρνητικά, όπως έχουμε περιγράψει ενδελεχώς στο συγκεκριμένο κεφάλαιο όπου θίγονται οι παράγοντες που αφορούν τις αντιλήψεις των φορολογούμενων.

Ερώτηση 9α. **Αξιολογήστε την διαφθορά των φορολογικών αρχών με βάση την δική σας εμπειρία ή του οικογενειακού ή του κοινωνικού σας περίγυρου.**

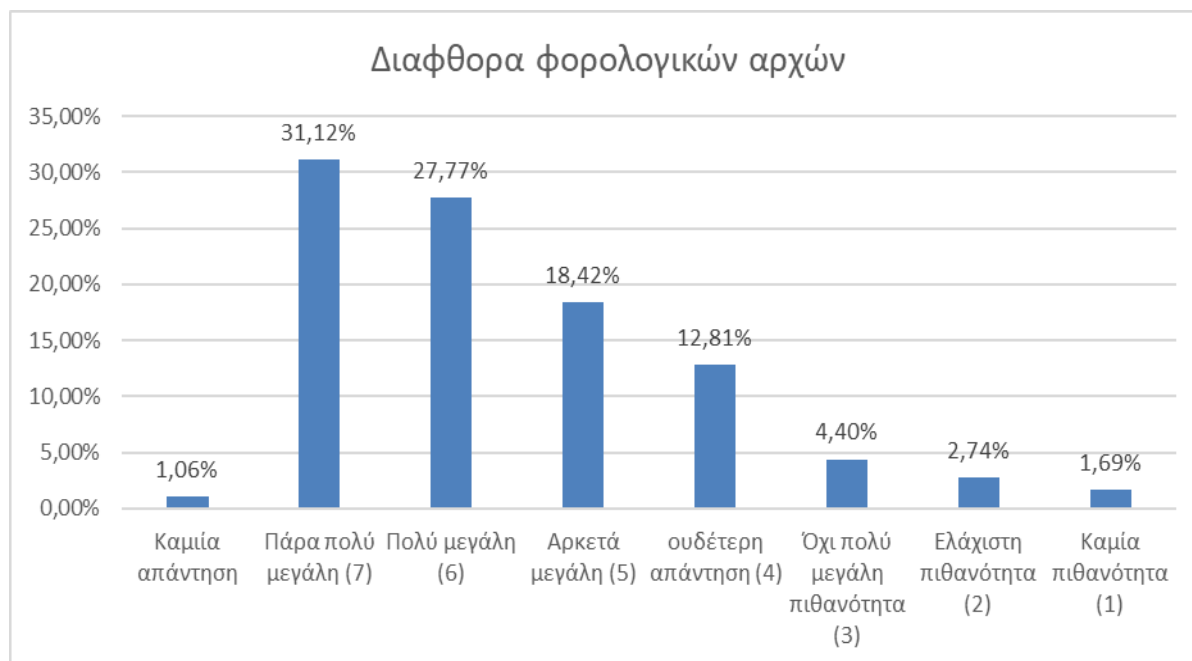
Μεταβλητή: **Διαφθορά στα ελεγκτικά κλιμάκια των εφοριών**

Πίνακας 17.9.Α Αξιολόγηση της διαφθοράς των Φορολογικών Αρχών Διαφθορά στα ελεγκτικά κλιμάκια των Εφοριών.

ΔΙΑΦΘΟΡΑ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ	
Καμία απάντηση	42
Πάρα πολύ μεγάλη (7)	1237
Πολύ μεγάλη (6)	1104
Αρκετά μεγάλη (5)	732
ουδέτερη απάντηση (4)	509
Όχι πολύ μεγάλη πιθανότητα (3)	175
Ελάχιστη πιθανότητα (2)	109
Καμία πιθανότητα (1)	67
Σύνολο απαντήσεων	3975

ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ	
ΔΙΑΦΘΟΡΑ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ	
Καμία απάντηση	1,06%
Πάρα πολύ μεγάλη (7)	31,12%
Πολύ μεγάλη (6)	27,77%

Αρκετά μεγάλη (5)	18,42%
ουδέτερη απάντηση (4)	12,81%
Όχι πολύ μεγάλη πιθανότητα (3)	4,40%
Ελάχιστη πιθανότητα (2)	2,74%
Καμία πιθανότητα (1)	1,69%
Σύνολο απαντήσεων	100,00%

Γράφημα Νο 17.9.A
Αξιολόγηση της διαφθοράς των Φορολογικών Αρχών
Διαφθορά στα ελεγκτικά κλιμάκια των Εφοριών.

Στο ερώτημα εάν οι πολίτες πιστεύουν ότι υπάρχει διαφθορά στις φορολογικές αρχές οι περισσότεροι ερωτώμενοι απάντησαν θετικά, γεγονός που πιστοποιεί ότι δεν έχουν μεγάλη εμπιστοσύνη στις φορολογικές αρχές. Συγκεκριμένα το 31,12% απάντησε ότι υπάρχει πάρα πολύ μεγάλη διαφθορά ενώ το 27,77% ότι υπάρχει πολύ μεγάλη διαφθορά στα ελεγκτικά κλιμάκια. Η παραπάνω εικόνα μας δίνει μια σαφέστατη ένδειξη έλλειψης εμπιστοσύνης των φορολογουμένων απέναντι στην φορολογική διοίκηση, γεγονός που σχετίζεται αρνητικά με την φορολογική ηθική των πολιτών. Όπως εξηγήσαμε και στο έβδομο κεφάλαιο εάν δεν κτιστεί ένα κλίμα εμπιστοσύνης μεταξύ πολιτών και δημόσιας διοίκησης οι πολίτες θα συνεχίζουν να προσπαθούν να μην συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις όταν τους δίνεται η δυνατότητα αφού θα νιώθουν ότι η φορολογία θα πηγαίνει σε διεφθαρμένους αξιωματούχους της φορολογικής διοίκησης.

Ερώτηση 17.9.Β. Αξιολογήστε την πιθανότητα συγκάλυψης παρατυπιών έναντι αμοιβής των φορολογικών αρχών με βάση την δική σας εμπειρία ή του οικογενειακού ή του κοινωνικού σας περιγυρου.

ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΑ ΣΥΓΚΑΛΥΨΗΣ ΠΑΡΑΤΥΠΙΩΝ ΕΝΑΝΤΙ ΑΜΟΙΒΗΣ

Καμία απάντηση	27
Πάρα πολύ μεγάλη (7)	1112
Πολύ μεγάλη (6)	1115
Αρκετά μεγάλη (5)	726
ουδέτερη απάντηση (4)	550
Όχι πολύ μεγάλη πιθανότητα (3)	185
Ελάχιστη πιθανότητα (2)	142
Καμία πιθανότητα (1)	118
Σύνολο απαντήσεων	3975

ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΑ ΣΥΓΚΑΛΥΨΗΣ ΠΑΡΑΤΥΠΙΩΝ ΕΝΑΝΤΙ ΑΜΟΙΒΗΣ

Καμία απάντηση	0,68%
Πάρα πολύ μεγάλη (7)	27,97%
Πολύ μεγάλη (6)	28,05%
Αρκετά μεγάλη (5)	18,26%
ουδέτερη απάντηση (4)	13,84%
Όχι πολύ μεγάλη πιθανότητα (3)	4,65%
Ελάχιστη πιθανότητα (2)	3,57%
Καμία πιθανότητα (1)	2,97%
Σύνολο απαντήσεων	100,00%

Γράφημα Νο 17.9.Β
Αξιολόγηση της πιθανότητας συγκάλυψης παρατυπιών
Έναντι αμοιβής των Ελεγκτικών Αρχών.

Το συγκεκριμένο ερώτημα αναφορικά με το εάν οι πολίτες πιστεύουν ότι υπάρχει πιθανότητα συγκάλυψης παρατυπιών έναντι αμοιβής, είναι παρόμοιο αλλά πιο εξειδικευμένο με το γενικό ερώτημα περί διαφθοράς των φορολογικών αρχών. Και εδώ βλέπουμε ότι οι πολίτες σε ένα μεγάλο ποσοστό της τάξεως του 55% πιστεύουν ότι υπάρχει πολύ μεγάλη πιθανότητα συγκάλυψης παρατυπιών έναντι αμοιβής, γεγονός που επηρεάζει αρνητικά την εμπιστοσύνη στις φορολογικές αρχές και συνακόλουθα στην δημιουργία πρόσφορου πεδίου για διαμόρφωση αρνητικής φορολογικής συνείδησης από την πλευρά των πολιτών.

Κεφάλαιο 18 Εμπειρική Διερεύνηση του Ερωτηματολογίου. Οικονομετρική Ανάλυση

18.1. Γενικά. Η ερώτηση που χρησιμοποιείται ως Proxy μεταβλητή για την φορολογική ηθική των πολιτών.

Η ερώτηση που χρησιμοποιείται από τους οργανισμούς WVS και EVS για την εκτίμηση του ύψους της φορολογικής ηθικής είναι η ακόλουθη:

Πείτε μας εάν η ακόλουθη πράξη πιστεύετε ότι μπορεί να είναι πάντοτε δικαιολογημένη, ποτέ δικαιολογημένη ή κάτι ανάμεσα στα δύο:

«Το να προσπαθήσεις να γλιτώσεις την πληρωμή φόρων εφόσον σου δοθεί η ευκαιρία»

Δεν δικαιολογείται ποτέ βαθμός 1

Πάντοτε δικαιολογείται βαθμός 10

Η εξαρτημένη μεταβλητή φορολογική ηθική επανακωδικοποιείται σε νέα κλίμακα (0-3) όπου 3 αφορά την απάντηση «δεν δικαιολογείται ποτέ», και 2 «Δικαιολογείται ελάχιστες φορές», 1 «Δικαιολογείται κάποιες φορές» ενώ για το σύνολο των 7 τελευταίων μονάδων της απάντησης (4-10) η οποίες επιλέγονται πιο σπάνια χρησιμοποιείται το 0, το οποίο σημαίνει ότι δεν υπάρχει καθόλου φορολογική ηθική σε αυτούς που βαθμολόγησαν την απάντηση μεταξύ 4 έως 10. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η νέα κλίμακα έχει αντίστροφη φορά από την πρωτότυπη ερώτηση. Δηλαδή όσο μεγαλύτερος ο βαθμός, τόσο μεγαλύτερη η φορολογική ηθική σε αντίθεση με την πρωτότυπη ερώτηση, όπου όσο μεγαλύτερος ήταν ο βαθμός της απάντησης τόσο χαμηλότερη η φορολογική ηθική του ατόμου.

Τέτοιου είδους έρευνες έχουν γίνει από πολλούς ερευνητές. Οι πολυπληθέστερες έχουν πραγματοποιηθεί από τον Benno Torgler και πολλές φορές σε συνεργασία με τους Schneider και Frey. Στα κεφάλαια της βιβλιογραφικής ανασκόπησης υπάρχει πλήθος τέτοιων ερευνών με πλήρη ανάλυση αναφορικά με τις μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν ως ανεξάρτητες, καθώς και εάν αυτές ήταν στατιστικά σημαντικές

και με ποιόν τρόπο επηρέασαν την εξαρτημένη μεταβλητή μας που είναι η φορολογική ηθική.

Παρακάτω θα ακολουθήσουμε παρόμοια μελέτη μέσα από ερωτηματολόγιο που διανεμήθηκε και συμπληρώθηκε (ηλεκτρονικά ή face to face) σε 3975 πολίτες που ζουν στην Ελληνική Επικράτεια.

Η ερώτηση που γίνεται ως proxy μεταβλητή για την φορολογική συνείδηση είναι:

Δεδομένων των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετωπίζουμε στην Ελλάδα είναι αναμενόμενο να προσπαθεί κάποιος να μην δηλώσει μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων του; (π.χ. αδήλωτη εργασία, συντάξεις από εξωτερικό, έσοδα χωρίς την έκδοση αποδείξεων, κ.λπ.). Το δικαιολογείτε κάτι τέτοιο;

Δεν δικαιολογείται ποτέ βαθμός 1

Πάντοτε δικαιολογείται βαθμός 7

Η εξαρτημένη μεταβλητή φορολογική ηθική επανακωδικοποιείται σε νέα κλίμακα (0-3) όπου 3 αφορά την απάντηση «δεν δικαιολογείται ποτέ», και 2 «Δικαιολογείται ελάχιστες φορές», 1 «Δικαιολογείται κάποιες φορές» ενώ για το σύνολο των 4 τελευταίων μονάδων της απάντησης (4-7) η οποίες επιλέγονται πιο σπάνια χρησιμοποιείται το 0

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι από το σύνολο του δείγματος που είναι $n = 3975$ στην οικονομετρική ανάλυση χρησιμοποιήθηκαν οι 3.127 παρατηρήσεις – απαντήσεις. Το γεγονός ότι υπάρχουν λιγότερες παρατηρήσεις στην δεύτερη περίπτωση οφείλεται ότι στην οικονομετρική ανάλυση βγαίνουν εκτός όλες οι αποκρίσεις των πολιτών που είτε δεν απάντησαν σε όλες τις ερωτήσεις είτε η απόκρισή τους ήταν: *Δεν γνωρίζω – Δεν ξέρω/Δεν απαντώ.*

18.2. Αξιοπιστία Μεταβλητών και Εμπειρικού Μοντέλου

Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (EFA)

Η Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (ΔΠΑ) (Explanatory Factor Analysis – EFA) χρησιμοποιείται για την αρχική διερεύνηση και περιγραφή ενός πλήθους μεταβλητών μέσα από την ομαδοποίησή τους (κατηγοριοποίηση των μεταβλητών με βάση κοινά στοιχεία αυτών). Στην δική μας μελέτη για να διεξάγουμε ΔΠΑ χρησιμοποιούμε ένα πλήθος 1000 απαντήσεων από το τελικό μας δείγμα. Η κύρια προτεραιότητα είναι να ομαδοποιήσουμε τους παράγοντες που έχουν επίπτωση στην φορολογική ηθική των πολιτών. Βάσει σχεδιασμού της έρευνας οι παράγοντες που εμφανίζονται ως πιθανώς επιδραστικοί στην διαμόρφωση πεποιθήσεων / αντιλήψεων των πολιτών για την φορολογική ηθική τους είναι οι ακόλουθοι:

Π1: Άδικη κατανομή φόρων

Π2: Μη ανταποδοτικότητα της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών σε σχέση με τη φορολογική συνεισφορά

Π3: Ύπαρξη φορολογικής συνείδησης σε σχέση με τα επίπεδα της φοροδιαφυγής των συμπολιτών

Π4: Υψηλά πρόστιμα

Π5: Πολυπλοκότητα φορολογικού συστήματος

Π6: Έκταση φοροδιαφυγής

Π7: Εμπιστοσύνη στο δικαστικό σώμα

Π8: Εμπιστοσύνη στο κοινοβούλιο

Π9: Εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα

Π10: Εμπιστοσύνη στον κοινωνικό περίγυρο

Π11: Εμπιστοσύνη στα σώματα ασφαλείας

Π12: Δραστηριότητα φορολογικών αρχών

Π13: Απόδοση δικαιοσύνης από φορολογικές αρχές

Π14: Αποδοτικότητα φορολογικών αρχών

Π15: Αρωγή φορολογικών αρχών αναφορικά με τη βοήθεια και ενημέρωση των πολιτών

Π16: Ηθική φορολογικών αρχών

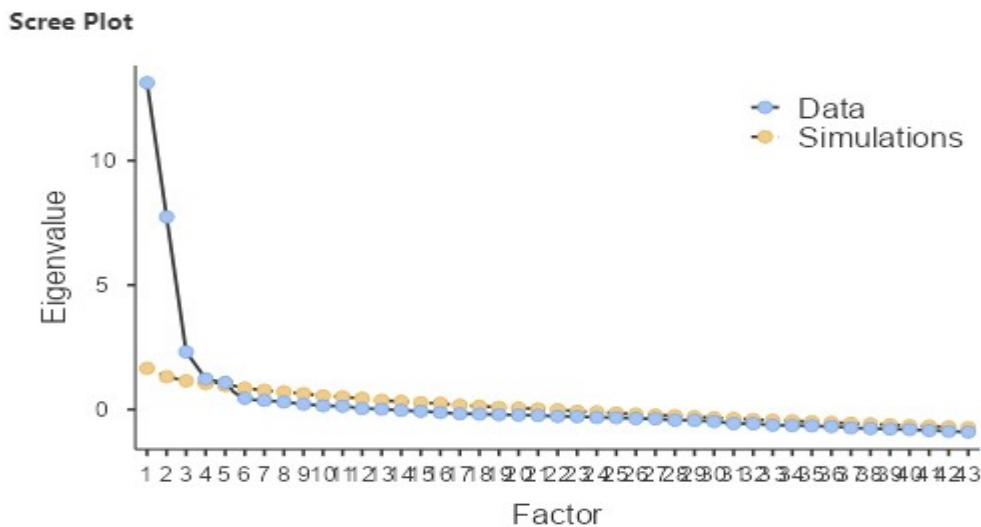
Π17: Διαφθορά φορολογικών αρχών

Συνοπτικά λοιπόν στην έρευνα μελετάμε 17 παράγοντες. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση ότι τα στοιχεία που προσδιορίζουν το περιεχόμενο των μεταβλητών αυτών που περιλαμβάνονται στο δείγμα μας προέρχονται από προηγούμενες έρευνες που έχουν παρουσιαστεί στην διεθνή βιβλιογραφία. Σε κανονικές συνθήκες, από τη στιγμή που γνωρίζουμε τη δομή των στοιχείων μας αναφορικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν την φορολογική συνείδηση των πολιτών, θα έπρεπε να ξεκινήσουμε την **Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση (ΕΠΑ)** (Confirmatory Factor Analysis – CFA). Όμως επειδή τα δεδομένα αυτά δεν έχουν χρησιμοποιηθεί ξανά στην ελληνική βιβλιογραφία, ξεκινάμε πρώτα κάνοντας μια αρχική διερεύνηση, όπου γίνεται μία προσπάθεια περιγραφής, σύνοψης και μείωσης για το σύνολο των ερωτήσεων σε λιγότερους παράγοντες που θα αποτελέσουν τις λανθάνουσες μεταβλητές μας. Η συγκεκριμένη διαδικασία υλοποιήθηκε με το πρόγραμμα στατιστικής ανάλυσης STATA 21.

Ως μέθοδο εξαγωγής θα χρησιμοποιήσουμε την μέθοδο της μέγιστης πιθανοφάνειας (maximum likelihood). Όσον αφορά τον έλεγχο των προϋποθέσεων, επιλέγουμε το Bartlett test of sphericity, το οποίο επιθυμούμε να είναι στατιστικά σημαντικό. Ο έλεγχος σφαιρικότητας του Bartlett συγκρίνει έναν παρατηρούμενο πίνακα συσχέτισης με τον πίνακα ταυτότητας. Ουσιαστικά ελέγχει εάν υπάρχει κάποιος πλεονασμός μεταξύ των μεταβλητών που μπορούμε να συνοψίσουμε με έναν μικρό αριθμό παραγόντων. Με άλλα λόγια αξιολογεί το κατά πόσο οι συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών επιτρέπουν την εφαρμογή της ανάλυσης παραγόντων ($p < 0.05$). Η επάρκεια του δείγματος αξιολογείται από το δείκτη KMO. Το τεστ Kaiser-Meyer-Olkin (KMO), αξιολογεί την καταλληλότητα των δεδομένων μας για την ανάλυση των παραγόντων. Ο έλεγχος μετράει την επάρκεια δειγματοληψίας για κάθε μεταβλητή στο μοντέλο και για το πλήρες μοντέλο. Το στατιστικό είναι ένα μέτρο του ποσοστού της διακύμανσης μεταξύ των μεταβλητών που μπορεί να είναι κοινή διακύμανση. Όσο μικρότερο είναι το ποσοστό, τόσο πιο κατάλληλα είναι τα δεδομένα για την παραγοντική ανάλυση. Η μηδενική υπόθεση του ελέγχου είναι ότι οι μεταβλητές είναι ορθογώνιες, δηλαδή δεν συσχετίζονται. Οι τιμές KMO μεταξύ 0.8 και 1 δείχνουν ότι η δειγματοληψία είναι επαρκής. Τιμές KMO μικρότερες από 0.6 υποδηλώνουν ότι η δειγματοληψία δεν είναι επαρκής και ότι πρέπει να ληφθούν διορθωτικά μέτρα. **Τιμές**

KMO κοντά στο μηδέν σημαίνουν ότι υπάρχουν μεγάλες μερικές συσχετίσεις σε σύγκριση με το άθροισμα των συσχετίσεων. Με άλλα λόγια, υπάρχουν ευρέως διαδεδομένες συσχετίσεις που αποτελούν μεγάλο πρόβλημα για την παραγοντική ανάλυση.

Ελέγχοντας τις προϋποθέσεις μας (assumption checks), βρίσκουμε ότι ο Δείκτης Bartlett, έχει τιμή $\chi^2 = 7747$ στο $p < .001$, και η συνολική τιμή του KMO είναι 0.884 (που είναι $>$ του απαιτούμενου 0.7), συνεπώς τα δεδομένα μας θεωρούνται επαρκή και κατάλληλα. Ταυτόχρονα, η παράλληλη ανάλυση παρουσιάζεται διαγραμματικά ως παρακάτω:

Διάγραμμα 18.1

Το ιδανικό μοτίβο είναι μια απότομη καμπύλη, ακολουθούμενη από μια στροφή και στη συνέχεια μια ευθεία γραμμή. Παρατηρούμε τους παράγοντες στην απότομη καμπύλη πριν από το πρώτο σημείο που ξεκινά την τάση της ευθείας. Αυτό το διάγραμμα μας δείχνει ότι οι τέσσερις (4) πρώτοι παράγοντες αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο μέρος της συνολικής μεταβλητότητας των δεδομένων (που δίνεται από τις ιδιοτιμές). Οι ιδιοτιμές για τους 4 αυτούς παράγοντες είναι όλες μεγαλύτερες από 1. Οι υπόλοιποι παράγοντες αντιπροσωπεύουν ένα πολύ μικρό ποσοστό της μεταβλητότητας και είναι πιθανότατα μη στατιστικά σημαντικοί. Παρατηρούμε ότι με κίτρινο χρώμα διαγράφονται οι προσομοιώσεις που έχει διεκπεραιώσει το πρόγραμμα με τυχαία δεδομένα. Ουσιαστικά επιλέγουμε εκείνο τον αριθμό των παραγόντων που μας δείχνουν ότι έχουν ιδιοτιμές μεγαλύτερες από τις ιδιοτιμές που θα έβγαζε η παράλληλη ανάλυση εξαιτίας των τυχαίων δεδομένων. Στο διάγραμμά

μας, μας ζητείται να αφαιρέσουμε 4 παράγοντες (1,2,3,4). Συνήθως τα αποτελέσματα της παράλληλης ανάλυσης είναι πιο ακριβή ως προς την εξαγωγή των παραγόντων και με δεδομένο ότι έχουμε σχεδιάσει στις ερωτήσεις μας να έχουμε 4 λανθάνουσες μεταβλητές θα δεχτούμε τους 4 παράγοντες.

Παρατηρούμε συνολικά ότι τα αποτελέσματα των διαγνωστικών μας checks μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε στη διεξαγωγή Διερευνητικής Παραγοντικής Ανάλυσης.

Πίνακας 18.1: Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση (ΔΠΑ) (n = 1000)

Παράγοντες / Items	Factor Loadings			
	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4
Άδικη κατανομή φορολογικών βαρών	0.714	-0.014	0.084	0.184
Μη ανταποδοτικότητα της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών σε σχέση με τη φορολογική συνεισφορά	0.655	-0.053	-0.351	-0.004
Ύπαρξη φορολογικής συνείδησης σε σχέση με τα επίπεδα της φοροδιαφυγής των συμπολιτών	0.387	0.558	0.107	-0.127
Υψηλά πρόστιμα	0.782	-0.254	0.122	0.132
Πολυπλοκότητα φορολογικού συστήματος	0.686	-0.155	-0.139	0.152
Έκταση φοροδιαφυγής	0.197	0.724	-0.135	-0.024
Εμπιστοσύνη στο δικαστικό σώμα	0.157	0.287	0.684	-0.111
Εμπιστοσύνη στο κοινοβούλιο	-0.364	0.334	0.661	0.286
Εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα	0.421	0.115	0.657	0.187
Εμπιστοσύνη στον κοινωνικό περίγυρο	0.187	0.165	0.422	0.334
Εμπιστοσύνη στα σώματα ασφαλείας	-0.157	0.176	0.539	-0.256
Δραστηριότητα φορολογικών αρχών	0.204	-0.058	-0.081	0.584
Απόδοση δικαιοσύνης από φορολογικές αρχές	-0.107	-0.051	-0.116	0.551
Αποδοτικότητα φορολογικών αρχών	0.196	-0.289	-0.109	0.531
Αρωγή φορολογικών αρχών αναφορικά με τη βοήθεια και ενημέρωση των πολιτών	-0.157	0.224	0.221	0.587
Ηθική φορολογικών αρχών	-0.109	0.198	0.322	0.654
Διαφθορά φορολογικών αρχών	0.313	-0.161	-0.114	0.558

Από τους δεκαεπτά (17) παράγοντες που εξετάζουμε, βλέπουμε ότι δημιουργούνται τέσσερις (4) ομάδες / κατηγορίες (clusters). Η πρώτη περιλαμβάνει τους παράγοντες:

Π1: Άδικη κατανομή φορολογικών βαρών

Π2: Μη ανταποδοτικότητα της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών σε σχέση με τη φορολογική συνεισφορά

Π4: Υψηλά πρόστιμα

Π5: Πολυπλοκότητα φορολογικού συστήματος

οι τιμές των factor loadings των οποίων είναι μεγαλύτερες του 0.5. Ονομάζουμε την κατηγορία αυτή **‘Κυβερνητική Φορολογική Πολιτική’**.

Η δεύτερη κατηγορία, περιλαμβάνει τους παράγοντες:

Π3: Ύπαρξη φορολογικής συνείδησης σε σχέση με τα επίπεδα της φοροδιαφυγής των συμπολιτών

Π6: Έκταση φοροδιαφυγής

οι τιμές των factor loadings των οποίων είναι μεγαλύτερες του 0.5. Ονομάζουμε την κατηγορία αυτή **‘Κοινωνική Συνείδηση’**.

Η τρίτη κατηγορία, περιλαμβάνει τους παράγοντες:

Π7: Εμπιστοσύνη στο δικαστικό σώμα

Π8: Εμπιστοσύνη στο κοινοβούλιο

Π9: Εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα

Π10: Εμπιστοσύνη στον κοινωνικό περίγυρο

Π11: Εμπιστοσύνη στα σώματα ασφαλείας

οι τιμές των factor loadings των οποίων είναι μεγαλύτερες του 0.5, με εξαίρεση την μεταβλητή Εμπιστοσύνη στον **κοινωνικό περίγυρο**, η οποία βλέπουμε ότι η τιμή της είναι μικρότερη του 0.5, οπότε δεν την υπολογίζουμε στην συγκεκριμένη κατηγορία. Ουσιαστικά η εν λόγω μεταβλητή βγαίνει εκτός του μοντέλου λόγω χαμηλού factor loading. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί και από το γεγονός ότι πρόκειται για μεταβλητή που αφορά έναν άτυπο κοινωνικό θεσμό σε αντίθεση με τις υπόλοιπες μεταβλητές που αφορούν στην Εμπιστοσύνη τυπικών θεσμών της ίδιας της πολιτείας. Ονομάζουμε την κατηγορία αυτή **‘Αποτελεσματικότητα Θεσμών’**.

Η τέταρτη κατηγορία, περιλαμβάνει τους παράγοντες:

Π12: Δραστηριότητα φορολογικών αρχών

Π13: Απόδοση δικαιοσύνης από φορολογικές αρχές

Π14: Αποδοτικότητα φορολογικών αρχών

Π15: Αρωγή φορολογικών αρχών αναφορικά με τη βοήθεια και ενημέρωση των πολιτών

Π16: Ηθική φορολογικών αρχών²⁰³

Π17: Διαφθορά φορολογικών αρχών

οι τιμές των factor loadings των οποίων είναι μεγαλύτερες του 0.5. Ονομάζουμε την κατηγορία αυτή **‘Αποτελεσματικότητα Φορολογικών Αρχών’**.

Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση (CFA)

Η Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση χρησιμοποιείται για να διαπιστώσουμε κατά πόσο ένα προκαθορισμένο πλαίσιο σχέσεων ανάμεσα σε κάποιες μεταβλητές (σχέσεις) επιβεβαιώνεται και στην πράξη (από τα δεδομένα μας). Πριν ξεκινήσουμε με την Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση δόκιμο θα ήταν να αναφέρουμε σημαντικά σημεία διαφοροποίησης μεταξύ των 2 μεθόδων.

Πίνακας 18.2 :Βασικές Διαφορές μεταξύ EFA και CFA

²⁰³ . Ονομάζουμε τον βαθμό συγκάλυψης παρατυπιών έναντι αμοιβής ως ηθική των φορολογικών αρχών για λόγους συντομίας και προκειμένου να είναι πιο βολικό ως μεταβλητή στο οικονομετρικό μας υπόδειγμα. Αυτό το έχουμε αναφέρει και στο πρώτο κεφάλαιο όπου καταγράφουμε λεπτομερώς τα ερευνητικά μας ερωτήματα.

ΒΑΣΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ EFA ΚΑΙ CFA

EFA

Η EFA χρησιμοποιείται στην προσπάθειά μας να περιγράψουμε, να συνοψίσουμε και να μειώσουμε δεδομένα και να τα κάνουμε πιο εύκολα κατανοητά

Η EFA θεωρείται ότι είναι καταλληλότερη και αποτελεσματική στην αρχική διαδικασία κατασκευής μίας κλίμακας ή ενός ερωτηματολογίου

Στην EFA ο ερευνητής δεν έχει τον έλεγχο των δεδομένων του

Στην EFA υπάρχει η υπόθεση ότι η διακύμανση της κάθε παρατηρούμενης μεταβλητής δε σχετίζεται (δεν είναι κοινή) με τη διακύμανση μίας άλλης παρατηρούμενης μεταβλητής

CFA

Η CFA χρησιμοποιείται για να ελέγξουμε υποθέσεις αναφορικά με την παραγοντική δομή πληθυσμών βασιζόμενοι σε δεδομένα που συλλέγουμε από δείγματα

Η CFA είναι πιο κατάλληλη όταν μας ενδιαφέρει να διαπιστώσουμε κατά πόσο ένα συγκεκριμένο πρότυπο σχέσεων που βασίζεται σε κάποιο θεωρητικό μοντέλο επιβεβαιώνεται κάτω από διαφορετικές συνθήκες (άλλο πολιτισμικό πλαίσιο, άλλο δείγμα, κλπ.)

Η CFA επιτρέπει στον ερευνητή να δημιουργήσει ένα συγκεκριμένο μοντέλο και να αξιολογήσει κατά πόσο παρατηρείται διαφοροποίησης παραμέτρων σε μία παραγοντική ζώνη

Αντίθετα όμως, στη CFA είναι δυνατή (ανάλογα με το μοντέλο) και μπορεί να διερευνηθεί κατά πόσο υπάρχει κοινή διακύμανση μεταξύ ζευγών παρατηρούμενων μεταβλητών

Πίνακας 18.3: Επιβεβαιωτική Παραγοντική Ανάλυση (EPA) (n = 1000)

Παράγοντες / Items	Standardized Factor Loading	Cronbach a	Composite Reliability	Average Variance Extracted
Άδικη κατανομή φορολογικών βαρών	0.685	0.758	0.702	0.514
Μη ανταποδοτικότητα της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών σε σχέση με τη φορολογική συνεισφορά	0.727			
Υψηλά πρόστιμα	0.526			
Πολυπλοκότητα φορολογικού συστήματος	0.687	0.618	0.604	0.495
Ύπαρξη φορολογικής συνείδησης σε σχέση με τα επίπεδα της φοροδιαφυγής των συμπολιτών	0.505			
Έκταση φοροδιαφυγής	0.614			
Εμπιστοσύνη στο δικαστικό σώμα	0.611	0.847	0.725	0.541
Εμπιστοσύνη στο	0.658			

κοινοβούλιο				
Εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα	0.711			
Εμπιστοσύνη στον κοινωνικό περίγυρο	0.694			
Εμπιστοσύνη στα σώματα ασφαλείας	0.703			
Δραστηριότητα φορολογικών αρχών	0.564	0.784	0.725	0.517
Απόδοση δικαιοσύνης από φορολογικές αρχές	0.651			
Αποδοτικότητα φορολογικών αρχών	0.598			
Αρωγή φορολογικών αρχών αναφορικά με τη βοήθεια και ενημέρωση των πολιτών	0.576			
Ηθική φορολογικών αρχών	0.607			
Διαφθορά φορολογικών αρχών	0.688			

Σημείωση: χ^2 : 2615 ($p < 0.001$); CFI: 0.854; TLI: 0.942; RMSEA: 0.052; SRMR = 0.053

Στην συγκεκριμένη έρευνα ο έλεγχος αξιοπιστίας της κλίμακας του ερωτηματολογίου επετεύχθη με βάση τον συντελεστή αξιοπιστίας Cronbach's alpha, ο οποίος είναι και ο πιο συχνά χρησιμοποιούμενος δείκτης αξιοπιστίας. Το εργαλείο του Cronbach's alpha αποτελεί ένα μέσο για την αξιολόγηση της εσωτερικής συνέπειας που δείχνει την σχέση μεταξύ των στοιχείων. Προκειμένου να μπορούμε να αναφερθούμε σε ένα αξιόπιστο ερωτηματολόγιο, οι αποδεκτές τιμές που μπορεί να λαμβάνει ο δείκτης α θα πρέπει να είναι μεγαλύτερες από 0.7. Κάτι τέτοιο φαίνεται χαρακτηριστικά στον παραπάνω πίνακα, στον οποίο παρουσιάζονται αναλυτικά τα Cronbach alpha για τις ανεξάρτητες πολύ-παραγοντικές μεταβλητές μας. Παρατηρώντας μία προς μία τις μεταβλητές, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως, εφόσον οι δείκτες Alpha όλων των μεταβλητών είναι μεγαλύτερες του 0,7, όλες είναι αξιόπιστες., εκτός του δείκτη που εκτιμάει την Κοινωνική Συνείδηση (0,618), ο οποίος όμως είναι μεγαλύτερος του 0,6. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι νεότερες μελέτες έχουν κάνει αποδεκτό ότι πλέον το όριο αξιοπιστίας Cronbach's Alpha είναι το 0,6 πράγμα που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι όλοι οι τιμές του ερωτηματολογίου είναι αξιόπιστες.²⁰⁴

²⁰⁴ Βλέπε λ.χ. Sürücü, L., & MASLAKÇI, A. (2020) και Biasutti, M., & Frate, S. (2017).

Όσον αφορά την αξιοπιστία των θεσμών, το οποίο παρουσιάζει τον μεγαλύτερο δείκτη Cronbach's Alpha που είναι ίσος με 0.847, καταλήγουμε πως οι ερωτήσεις που σχετίζονται με αυτή τη μεταβλητή καλύπτουν πλήρως τον σκοπό τους και αυτό που στοχεύουν να μετρήσουν.

Το chi square ελέγχει την υπόθεση ότι το μοντέλο είναι συνεπές με το πρότυπο της συνδιακύμανσης μεταξύ των παρατηρούμενων μεταβλητών. Στην περίπτωση του στατιστικού chi square, μικρότερες παρά μεγαλύτερες τιμές υποδεικνύουν καλή προσαρμογή. Το χ^2 όπως και στην περίπτωση της Παραγοντικής Ανάλυσης επηρεάζεται πολύ από το εκάστοτε μέγεθος του δείγματος, καθιστώντας ασαφές σε πολλές περιπτώσεις αν η στατιστική σημαντικότητα του στατιστικού chi square οφείλεται στην κακή προσαρμογή του μοντέλου ή στο μέγεθος του δείγματος. Αυτή η αβεβαιότητα οδήγησε στην ανάπτυξη πολλών άλλων στατιστικών για την αξιολόγηση της συνολικής προσαρμογής του μοντέλου. Οι κυριότερες παρουσιάζονται παρακάτω:

Δείκτες επαυξητικής προσαρμογής: Οι πιο συνηθισμένοι είναι ο Συγκριτικός Δείκτης Προσαρμογής (Comparative Fit Index), ο Normed Index και ο Nonnamed Index, σε περιπτώσεις που θα θέλουμε να αντιμετωπίσουμε τα προβλήματα εφαρμογής που σχετίζονται με το μέγεθος του δείγματος. Οι δείκτες αυτοί παίρνουν τιμές από 0 ως 1.0. Όταν μια τιμή είναι πάνω από .90 (και, μάλιστα, όσο πλησιάζει στο 1.0) θεωρείται ικανοποιητική ένδειξη ότι το μοντέλο έχει καλή εφαρμογή στα δεδομένα. Εδώ έχουμε το δείκτη συγκριτικής προσαρμογής (Comparative Fit Index) CFI ο οποίος έχει τιμή **0.854** που θεωρείται αρκετά ικανοποιητική. βάσει Byrne (1994) τιμή μεγαλύτερη του 0.9 άρα και εδώ πληρούμε τα κριτήρια. Ο δείκτης TLI θέλουμε επίσης να έχει τιμές μεγαλύτερες του 0.9. Στην περίπτωση μας, η τιμή είναι 0.942, άρα είμαστε απόλυτα ικανοποιημένοι.

Οι δείκτες CFI και TLI είναι αυξητικοί δείκτες προσαρμογής που συγκρίνουν την προσαρμογή ενός υποθετικού μοντέλου με εκείνη ενός βασικού μοντέλου (δηλαδή ενός μοντέλου με τη χειρότερη προσαρμογή). Αντίθετα, Ο RMSEA είναι ένας απόλυτος δείκτης προσαρμογής, δεδομένου ότι αξιολογεί πόσο απέχει ένα υποθετικό μοντέλο από ένα τέλειο μοντέλο.

Δείκτες απόλυτης προσαρμογής: *Τετραγωνική ρίζα του μέσου του σφάλματος εκτίμησης (Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA):* Ο δείκτης αυτός συγκρίνει το υποθετικό μοντέλο με το ιδανικό μοντέλο. Ο δείκτης RMSEA αντίστοιχα

θέλουμε να έχει τιμές μικρότερες από 0.05 ή έστω μικρότερες 0.08. Στην περίπτωση μας είναι 0.052, άρα πληρούμε το κριτήριο.

Τυποποιημένη τετραγωνική ρίζα του μέσου των υπολοίπων (Standardized Root Mean Square Residual, SRMR). Επιθυμητές τιμές < 0.08, ή, ακόμα καλύτερα < 0.05. Και εδώ βλέπουμε ότι πληρούμε το συγκεκριμένο κριτήριο.

Συνολικά, έχουμε 4 δείκτες (απόλυτης και επαυξητικής) προσαρμογής οι οποίοι δείχνουν μία αρκετά καλή προσαρμογή του μοντέλου στα δεδομένα οπότε θεωρούμε αποδεκτό το μοντέλο μας.

Ας δούμε τώρα τις φορτίσεις των παραγόντων (factor loadings). Καταρχήν θέλουμε να έχουμε στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα για τις ερωτήσεις μας. Με άλλα λόγια θέλουμε να σιγουρευτούμε ότι όλες οι ερωτήσεις φορτώνουν στην δικιά τους λανθάνουσα μεταβλητή με ένα στατιστικά σημαντικό τρόπο. Επίσης θέλουμε οι τυποποιημένες τιμές να είναι πάνω από 0.40 οπότε και εδώ καλύπτουμε την απαιτούμενη κατώτατη τιμή.

Η στατιστική σημαντικότητα των παραγοντικών φορτίσεων για κάθε παράμετρο μπορεί να εκτιμηθεί με τον υπολογισμό των τυπικών τιμών (ή z-τιμών). Με βάση τις z-τιμές μπορεί να κρίνει κανείς ποιες από τις φορτίσεις των μεταβλητών στους παράγοντες είναι στατιστικά σημαντικές και ποιες όχι. Αν έχουμε να κάνουμε με μονόπλευρο τεστ, οι τιμές που ξεπερνούν το 2,326 δηλώνουν ότι το αποτέλεσμα είναι στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο 0,01, ενώ αν είναι μεγαλύτερες από 1,650 τότε είναι στατιστικά σημαντικό το αποτέλεσμα σε επίπεδο 0.05. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι πληροφορίες που μας δίνουν οι τυπικές τιμές είναι ενδεικτικές και όχι απόλυτες ως προς τα συμπεράσματα στα οποία οδηγούν για την καταλληλότητα του υπό έλεγχο μοντέλου. Πρακτικά, αυτό σημαίνει ότι κάποιες παράμετροι με μη στατιστικά σημαντικές φορτίσεις, δε θα πρέπει απαραίτητα να αφαιρεθούν εφόσον υποστηρίζονται από το θεωρητικό πλαίσιο και το μοντέλο που τις περιλαμβάνει έχει καλή εφαρμογή στα δεδομένα.

18.3 Ανάλυση Συσχέτισης

Στη στατιστική επιστήμη ο όρος εξάρτηση αναφέρεται σε οποιαδήποτε σχέση (στατιστική) η οποία υφίσταται μεταξύ δύο μεταβλητών. Η συσχέτιση, από την άλλη πλευρά, μπορεί να αφορά μια ευρύτερη κατηγορία στατιστικών σχέσεων, οι οποίες παρουσιάζουν εξάρτηση μεταξύ τους, με τον όρο βέβαια να χρησιμοποιείται συχνότερα για τις δύο μεταβλητές, οι οποίες παρουσιάζουν μία γραμμική σχέση, η μία με την άλλη. Οι πιθανές συσχετίσεις είναι ιδιαίτερα χρήσιμες λόγω του ότι δύναται

να καταδείξουν κάποια σχέση εκ των προτέρων, η οποία δυνητικά να είναι αξιοποιήσιμη. Στη στατιστική συναντά κανείς διάφορους συντελεστές συσχέτισης, ο συμβολισμός των οποίων συνηθέστερα γίνεται με το γράμμα r ή το ρ και οι οποίοι χρησιμοποιούνται στην μέτρηση του βαθμού συσχέτισης. Πιο διαδεδομένος όλων είναι ο γραμμικός συντελεστής συσχέτισης Pearson που λαμβάνει τιμές μεταξύ του -1 και του 1. Θετικές τιμές του συντελεστή υποδηλώνουν ότι οι δύο μεταβλητές αυξάνονται ή μειώνονται με τον ίδιο τρόπο, ενώ οι αρνητικές τιμές σημαίνουν ότι η αύξηση της μίας μεταβλητής συνεπάγεται μείωση της άλλης και αντιστρόφως. Οι ακραίες τιμές -1 και 1 ονομάζονται τέλεια αρνητική συσχέτιση και τέλεια θετική συσχέτιση αντίστοιχα, ενώ η μηδενική (0) τιμή υποδηλώνει ότι οι δύο μεταβλητές δεν σχετίζονται καθόλου μεταξύ τους. Επομένως η μεταβολή της τιμής της μίας δεν θα επηρεάσει καθόλου την τιμή της άλλης.

Στον πίνακα, που ακολουθεί, παρουσιάζονται οι συσχετίσεις μεταξύ όλων των μεταβλητών (εξαρτημένης – επίπεδο φορολογικής ηθικής, ανεξάρτητων – οι τέσσερις κατηγορίες που ορίστηκαν από την EFA, και μεταβλητών ελέγχου – δημογραφικά χαρακτηριστικά), που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα έρευνα.

Πίνακας 18.4 : Ανάλυση Συσχέτισης

	Mean	Std. Dev.	min	Max	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
(1) y: Φορολογική Ηθική	1.11	1.30	0	3	1								
(2) x: Κυβερνητική Φορολογική Πολιτική	5.70	1.53	1	7	0.4820	1							
(3) x: Κοινωνική Συνείδηση	5.47	1.64	1	7	0.5522	0.4740	1						
(4) x: Αποτελεσματικότητα Θεσμών	4.26	1.48	1	7	0.6833	0.3636	0.4688	1					
(5) x: Αποτελεσματικότητα Φορολογικών Μηχανισμών	3.13	1.43	1	7	0.4417	0.3488	0.4515	0.6532	1				
(6) C: Φύλο	0.43	0.49	0	1	0.1795	0.3632	0.5034	0.0971	0.3828	1			
(7) C: Ηλικία	2.15	1.18	1	7	0.3233	0.3442	0.4833	0.6617	0.3899	0.4485	1		
(8) C: Εκπαιδευτικό Επίπεδο	3.77	0.79	1	6	0.0118	0.1236	0.2516	0.3488	0.3217	0.2492	0.3070	1	
(9) Επάγγελμα	0.81	0.56	0	1	0.1050	0.0324	0.0248	0.1297	0.0326	0.0636	0.0554	0.1058	1

Σημειώσεις:

- (1) $N = 3.27$
- (2) Συσχετίσεις πάνω από 0,14 είναι στατιστικά σημαντικές στο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 0.05
- (3) Αναφορικά με τη μεταβλητή «Φύλο», την τιμή 1 την παίρνουν οι άντρες
- (4) Στο επάγγελμα έχουμε δύο κατηγορίες. Στη μία, με τιμή 1 συμπεριλαμβάνονται οι εργαζόμενοι (σε δημόσιο, ιδιωτικό τομέα και αυτοαπασχολούμενοι), ενώ την τιμή 0 παίρνουν οι μη – εργαζόμενοι (φοιτητές, άνεργοι, συνταξιούχοι)

Παρατηρούμε ότι όλες μας οι συσχετίσεις μεταξύ των ανεξάρτητων μεταβλητών κυμαίνονται στο διάστημα του ± 0.700 , άρα θεωρούμε ότι οι μεταβλητές μας δεν σχετίζονται μεταξύ τους και μπορούμε να προχωρήσουμε στην οικονομετρική ανάλυσή τους. Σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάλυσης, εξετάζοντας τη συσχέτιση μεταξύ της εξαρτημένης μεταβλητής και όλων των ανεξάρτητων μεταβλητών παρατηρούνται θετικές, στατιστικά σημαντικές, συσχετίσεις μεταξύ τους. Επίσης, καταλήγουμε στο συμπέρασμα, πως η συσχέτιση των παραγόντων που άπτονται του γενικότερου θεσμικού και κοινωνικού περιβάλλοντος χαρακτηρίζονται από σημαντικότερη συσχέτιση σε σύγκριση με τους δημογραφικούς / ατομικούς παράγοντες.

18.4 Ανάλυση Παλινδρόμησης

Η ανάλυση παλινδρόμησης (regression) είναι μια στατιστική μέθοδος που χρησιμοποιείται σε πολλές επιστήμες και πρακτικά επιχειρεί να καθορίσει την ποιότητα και τη δύναμη μιας σχέσης μεταξύ μιας εξαρτημένης μεταβλητής (που συνήθως ονοματίζεται σαν ψ) και μιας σειράς από άλλες ανεξάρτητες μεταβλητές (που συνήθως ονοματίζονται σαν χ και περιλαμβάνουν τις κύριες ανεξάρτητες μεταβλητές, καθώς και τις μεταβλητές ελέγχου). Παρότι υπάρχουν διαφόρων ειδών παλινδρομήσεις, όλες επιτελούν την παραπάνω διαδικασία και καταλήγουν σε ένα μοντέλο που αντικατοπτρίζει όσο το δυνατόν με μεγαλύτερη ακρίβεια τη σχέση μεταξύ εξαρτημένων και ανεξάρτητων μεταβλητών μιας ερευνητικής υπόθεσης ή πρότασης. Όπως είναι λογικό μια μεταβλητή ψ , που στην παρούσα έρευνα είναι το επίπεδο φορολογικής ηθικής των Ελλήνων πολιτών, επηρεάζεται από ένα πλήθος διαφορετικών παραγόντων και όχι από μόνο μια μεταβλητή. Αυτό σημαίνει ότι θεωρητικά θα έπρεπε να δημιουργηθεί ένα τέτοιο μοντέλο που θα επιχειρούσε συσχέτιση της εξαρτημένης με πάρα πολλές ανεξάρτητες μεταβλητές.

Στην περίπτωση μας, λόγω της φύσης του ψ μας (δηλαδή της ανεξάρτητης μεταβλητής που χρησιμοποιούμε), εξαγάγαμε μία παλινδρόμηση με την μεθοδολογία της Ordered Probit καθώς η εξαρτημένη μεταβλητή είναι διαβαθμισμένη (ordinal).

Αυτό σημαίνει, ότι υψηλότερες τιμές του ψ υποδηλώνουν περισσότερο ή μεγαλύτερο. Το μοντέλο αυτό θεωρείται κατάλληλο για στατιστική ανάλυση στις περιπτώσεις όπου οι απαντήσεις της έρευνας δεν είναι αριθμητικές αλλά διαδοχικές. Η μελέτη των αποτελεσμάτων των απαντήσεων με κλίμακα Likert αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα διαδοχικών δεδομένων.

Παραδείγματα που χρησιμοποιείται η συγκεκριμένη μεθοδολογία είναι συστήματα αξιολόγησης (κακή, δίκαιη, καλή, άριστη), έρευνες κοινής γνώμης με κλίμακες από διαφωνώ απόλυτα έως συμφωνώ απόλυτα κ.ά.

Ας υποθέσουμε ότι η υποκείμενη σχέση που πρέπει να χαρακτηριστεί είναι:

$$y^* = x\Gamma\beta + e,$$

όπου y^* είναι η ακριβής αλλά απαραίτητη εξαρτημένη μεταβλητή, x είναι το διάνυσμα των ανεξάρτητων μεταβλητών και β είναι το διάνυσμα των συντελεστών παλινδρόμησης που θέλουμε να υπολογίσουμε. Ας υποθέσουμε επίσης ότι ενώ δεν μπορούμε να παρατηρήσουμε το y^* , αντ' αυτού μπορούμε να παρατηρήσουμε μόνο τις κατηγορίες απόκρισης:

$$y = \begin{cases} 0 & \text{εάν } y^* \leq 0, \\ 1 & \text{εάν } 0 < y^* \leq \mu_1, \\ 2 & \text{εάν } \mu_1 < y^* \leq \mu_2 \\ \vdots & \\ \vdots & \\ \vdots & \\ N & \text{εάν } \mu_{N-1} < y^*. \end{cases}$$

Στη συνέχεια, η τεχνική ordered probit θα χρησιμοποιήσει τις παρατηρήσεις για το y , που αποτελούν μια μορφή δεδομένων για το y^* , για να ταιριάξουν στο διάνυσμα της παραμέτρου β .

Προκειμένου να επιτευχθεί ο σκοπός της έρευνας, ως κύριες ανεξάρτητες μεταβλητές θεωρούμε αυτές που προέκυψαν από την κατηγοριοποίηση που δημιουργήθηκε στην παραγοντική ανάλυση (EFA) που παρουσιάστηκε παραπάνω), δηλαδή την **κυβερνητική φορολογική πολιτική**, την **κοινωνική συνείδηση**, την **αποτελεσματικότητα των θεσμών** και αυτή του **φορολογικού μηχανισμού**. Ως μεταβλητές ελέγχου, συμπεριλάβαμε **δημογραφικά χαρακτηριστικά των πολιτών που απαντήσανε, όπως το φύλο τους, την ηλικία, το εκπαιδευτικό επίπεδο, και το επάγγελμά τους**. Τα αποτελέσματα της παλινδρόμησης φαίνονται στον παρακάτω πίνακα.

Η αποσαφήνιση και η διερεύνηση των χαρακτηριστικών που επηρεάζουν τη διαμόρφωση της φορολογικής ηθικής, της εγγενούς προθυμίας για καταβολή φόρων, μπορεί να βοηθήσει σημαντικά τις κυβερνήσεις στον σχεδιασμό των φορολογικών πολιτικών και τη διαχείρισή τους, ιδίως σε χώρες όπου τα ποσοστά συμμόρφωσης είναι χαμηλά, όπως είναι η περίπτωση των κρατών του Ευρωπαϊκού Νότου εντός των οποίων συμπεριλαμβάνεται και η Ελλάδα.

Πίνακας 18.5 : Ανάλυση Παλινδρόμησης, Ordered Probit (n = 3.127)

	Φορολογική Ηθική	
	Μοντέλο 1	Μοντέλο 2
Κυβερνητική Φορολογική Πολιτική		1.158***
		(.285)
		.786
Κοινωνική Συνείδηση		(.554)
Αποτελεσματικότητα		1.253***
Θεσμών		(.384)
Αποτελεσματικότητα		.826*
Φορολογικών Μηχανισμών		(.397)
	.224**	.357**
Φύλο	(.126)	(.201)
	.664	.892
Ηλικία	(.490)	(.687)
	-.368*	-.415*
Εκπαιδευτικό Επίπεδο	(.187)	(.228)
	-.884***	-.915***
Επάγγελμα	(.201)	(.222)
Στατιστικά Παλινδρόμησης		
N	3.127	3.127
LR chi2	1127.16	2283.59
Prob > chi2	.10	.05
Pseudo R2	0.05	0.17

*Σημειώσεις: Οι αριθμοί σε παρένθεση υποδηλώνουν την τυπική απόκλιση. * στατιστικά σημαντικό στο 1%, ** στατιστικά σημαντικό στο 5%, *** στατιστικά σημαντικό στο 1%*

Τρέξαμε δύο μοντέλα με την ίδια εξαρτημένη μεταβλητή. Στο πρώτο συμπεριλάβαμε μόνο τις μεταβλητές ελέγχου, ενώ στο δεύτερο ενσωματώσαμε και τις κύριες

ανεξάρτητες μεταβλητές μας. Η διαφορά που παρατηρούμε στο R^2 (από 0.05 σε 0.17) υποδηλώνει την ερμηνευτική σημασία που έχει η κυβερνητική φορολογική πολιτική, η κοινωνική συνείδηση, η αποτελεσματικότητα των θεσμών και η αποτελεσματικότητα του φορολογικού μηχανισμού στη διαμόρφωση της φορολογικής ηθικής των πολιτών, σε σχέση με τις δημογραφικές μεταβλητές.

Αυτό που παρατηρούμε αρχικά από τα αποτελέσματα της παλινδρόμησής μας είναι ότι μεταβλητές που αφορούν στην επίδραση των μακροπεριβαλλοντικών χαρακτηριστικών στη διαμόρφωση της φορολογικής ηθικής είναι πιο σημαντικές από τα ατομικά χαρακτηριστικά των πολιτών. Συγκεκριμένα, τρεις εξ αυτών, η κυβερνητική φορολογική πολιτική, η αποτελεσματικότητα των θεσμών και η αποτελεσματικότητα των φορολογικών αρχών αποδείχτηκαν στατιστικά σημαντικές και θετικά συσχετιζόμενες με την εξαρτημένη μεταβλητή μας σε επίπεδα του 1%, 5% και 10% αντίστοιχα, έναντι του φύλου (θετικά στατιστική σημαντική σχέση στο 5%), εκπαιδευτικού επιπέδου (αρνητικά στατιστική σημαντική σχέση στο 10%), και του επαγγέλματος (θετικά στατιστική σημαντική σχέση στο 10%).

Τεστ αξιοπιστίας

Με σκοπό να ελέγξουμε την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων μας, κάναμε τρία τεστ αξιοπιστίας: πρώτον, τρέξαμε τις παλινδρομήσεις με τη γλώσσα προγραμματισμού R. Τα αποτελέσματα έμειναν αμετάβλητα. Δεύτερον, χρησιμοποιήσαμε τη μέθοδο των ελάχιστων τετραγώνων (OLS) αντί για τη μεθοδολογία ordered probit. Το πρόσημο των στατιστικά σημαντικών μεταβλητών παρέμεινε αναλλοίωτο, είχαμε όμως μια υποβάθμιση των συντελεστώ στατιστικής σημαντικότητας. Τέλος, προσθέσαμε και άλλες μεταβλητές ελέγχου, όπως τον τόπο κατοικίας των πολιτών, το εάν μένουν σε αστική, ημιαστική, ή αστική περιοχή, καθώς και το μέγεθος εισοδήματος των πολιτών, χωρίς να επηρεάζονται τα τελικά αποτελέσματα μας. Συμπερασματικά, καταλήγουμε στην πεποίθηση ότι τα αποτελέσματα μας είναι έγκυρα και μπορούν να συμβάλλουν στη μελέτη των παραγόντων που επηρεάζουν τη φορολογική ηθική των πολιτών ενός κράτους.

18.5 Οικονομική Ανάλυση των αποτελεσμάτων της Παλινδρόμησης

Αμέσως πιο κάτω θα προχωρήσουμε σε μία οικονομική ανάλυση των αποτελεσμάτων του οικονομετρικού μας υποδείγματος, προκειμένου να δούμε εάν η συγκεκριμένη μελέτη συμφωνεί με τη θεωρία, εάν υπάρχουν αδυναμίες και δυνατά σημεία, καθώς επίσης και να αναλύσουμε ορισμένες από τις δημογραφικές μεταβλητές που βάλαμε στο δείγμα μας ως μεταβλητές ελέγχου. Στην δεύτερη περίπτωση θα επιχειρήσουμε να συγκρίνουμε τα αποτελέσματα της μελέτης μας με αντίστοιχα αποτελέσματα που έχουμε παραθέσει εκτενώς στην βιβλιογραφία μας.

18.5.1 Κυβερνητική Φορολογική Πολιτική

Παρατηρώντας το Μοντέλο 2 του πίνακα της παλινδρόμησης, βλέπουμε ότι η μεταβλητή «**Κυβερνητική Φορολογική Πολιτική**» επηρεάζει θετικά τη φορολογική ηθική. Μάλιστα είναι στατιστικά σημαντική τόσο στο 10%, στο 5% αλλά και στο 1%. Υπενθυμίζουμε ότι η μεταβλητή της «Κυβερνητικής Φορολογικής Πολιτικής» περιλαμβάνει τις επιμέρους μεταβλητές: Άδικη κατανομή φορολογικών βαρών, Μη ανταποδοτικότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών σε σχέση με τη φορολογική συνεισφορά, υψηλά πρόστιμα και πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος. **Η υπόθεση που έχουμε κάνει για τις παραπάνω μεταβλητές είναι ότι όσο περισσότερο άδικη είναι η κατανομή των φορολογικών βαρών, όσο μικρότερη η ανταποδοτικότητα των δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών, όσο υψηλότερα είναι τα πρόστιμα και όσο περισσότερο πολύπλοκο είναι το φορολογικό μας σύστημα τόσο χαμηλότερη είναι η φορολογική μας συνείδηση. Η αντιστρόφως όσο πιο δίκαιη είναι η κατανομή των φορολογικών βαρών, όσο μεγαλύτερη η ανταποδοτικότητα της φορολογίας, όσο χαμηλότερα είναι τα πρόστιμα και όσο λιγότερο πολύπλοκο είναι το φορολογικό μας σύστημα τόσο υψηλότερη η φορολογική συνείδηση των πολιτών.**

- Εδώ βλέπουμε ότι το μοντέλο μας συμβαδίζει με το θεωρητικό υπόβαθρο, όπως αυτό έχει αναπτυχθεί στην βιβλιογραφική ανασκόπηση. Πιο συγκεκριμένα ένα **πολύπλοκο φορολογικό σύστημα επηρεάζει αρνητικά** κατά κανόνα την φορολογική συνείδηση των πολιτών διότι είναι ασαφές και δεν είναι κατανοητό από το σύνολο των πολιτών με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουν σε ποιες περιπτώσεις ενεργούν νόμιμα και σε ποιες όχι. Ανατρέχοντας στο κεφάλαιο 10

όπου εξετάζεται ο ρόλος της φορολογικής νομοθεσίας και η επίδραση του φορολογικού συστήματος στην φορολογική συνείδηση των πολιτών βλέπουμε ότι οι φορολογούμενοι που δεν μπορούν να γνωρίζουν το φορολογικό σύστημα, δεν μπορούν να εκτιμήσουν εάν είναι δίκαιο και ανταποδοτικό. Η πολυπλοκότητα δημιουργεί αβεβαιότητα και ασάφεια στους φορολογουμένους δημιουργώντας την εντύπωση ότι το φορολογικό σύστημα είναι άδικο και λειτουργεί εις βάρος τους. Ο **Saad N. (2014)** αναφέρει ότι η γνώση του φορολογικού συστήματος μπορεί να οδηγήσει σε υψηλότερη φορολογική συμμόρφωση του πολίτη διότι ο τελευταίος είναι σε θέση να γνωρίζει για ποιους λόγους φορολογείται και αντιλαμβάνεται το φορολογικό σύστημα στο σύνολό του. Ένα πολύπλοκο φορολογικό σύστημα μπορεί να επιτρέπει μέσω πολλών εξαιρέσεων και εκπτώσεων την αποφυγή πληρωμής φόρου από ανθρώπους που έχουν πλήρη γνώση αυτού, δημιουργώντας ταυτόχρονα μία αίσθηση αδικίας σε όσους δεν έχουν την απαιτούμενη γνώση και καλούνται να πληρώσουν μεγαλύτερο φόρο εξαιτίας της άγνοιάς τους για διάφορα παράθυρα που υπάρχουν στην φορολογική νομοθεσία. Εμπειρικές μελέτες που έχουν διεξάγει οι **Richardson (2006)** για τα κράτη της Ευρώπης και της Ασίας, οι **El-Maude et al (2014)** για τα κράτη της Αφρικής, οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα ότι η πολυπλοκότητα της νομοθεσίας επηρεάζει αρνητικά την φορολογική συμμόρφωση και συνεπακόλουθα την φορολογική ηθική των φορολογουμένων πολιτών.

- Επιπρόσθετα η **έλλειψη δικαιοσύνης στο φορολογικό σύστημα** επηρεάζει επίσης αρνητικά την φορολογική συνείδηση των πολιτών δεδομένου ότι ένα δίκαιο φορολογικό σύστημα είναι πιο αποδεκτό από την Ελληνική κοινωνία και την προσανατολίζει στο να έχει υψηλότερη φορολογικής ηθική, διότι καταυτόν τον τρόπο αντιλαμβάνεται ότι ο κάθε πολίτης πληρώνει αυτό που του αναλογεί. Αντιθέτως όταν οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται ότι το φορολογικό σύστημα είναι άδικο, έχουν πολύ λιγότερες πιθανότητες να συμμορφωθούν με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις και σε κάθε περίπτωση εμφανίζουν χαμηλότερη φορολογική ηθική. Ανατρέχοντας στην βιβλιογραφική μας ανασκόπηση βλέπουμε ότι οι **A. Shimeles et al (2017)** εκτιμούν ότι η μη πληρωμή φόρου εμπεριέχει και ένα ηθικό κόστος για τον φορολογούμενο. **Αυτό το κόστος υπάρχει μόνον εάν ο φόρος που καλείται να πληρώσει ή γενικότερα ο μέσος φορολογικός συντελεστής εκτιμάται από τον ίδιο ως δίκαιος.** Ως εκ τούτου όταν οι φορολογούμενοι εκτιμούν ότι οι φορολογικοί συντελεστές είναι υψηλότεροι από

τους δίκαιους φορολογικούς συντελεστές, οδηγούν στα άτομα να θεωρούν άδικο το φορολογικό σύστημα με συνέπεια να μειώνεται η φορολογική τους συνείδηση.

- Το **υψηλό πρόστιμο** επηρεάζει επίσης την φορολογική συνείδηση αρνητικά ειδικά στις περιπτώσεις όπου επιβάλλεται σε περιπτώσεις λαθών που δημιουργήθηκαν λόγω της έλλειψης επίγνωσης των φορολογουμένων αναφορικά με την φορολογική νομοθεσία. Αυτό έχει ως συνέπεια οι πολίτες να νιώθουν αδικημένοι και αγανακτισμένοι και να στρέφονται κατά της κυβερνητικής πολιτικής μειώνοντας την φορολογική τους συνείδηση.
- Εδώ θα πρέπει να κάνουμε μία αντιπαραβολή με το νεοκλασικό μοντέλο που αναπτύξαμε στο κεφάλαιο 4, όπου γίνεται εκτενής ανάλυση των οικονομικών παραγόντων που επηρεάζουν την φορολογική συμμόρφωση των πολιτών. Όταν υπάρχει υψηλό πρόστιμο τα άτομα αναγκάζονται να συμμορφωθούν, κυρίως λόγω του φόβου πληρωμής τους σε περίπτωση ελέγχου. Στο σχετικό μοντέλο που ανέπτυξαν οι M Allingham – A. Sandmo (1972), η φορολογική συμμόρφωση είναι συνάρτηση τεσσάρων παραγόντων τα οποία αφορούν την πιθανότητα ελέγχου, το υψηλό πρόστιμο, του ύψους των φορολογικών συντελεστών αλλά και του ύψους του εισοδήματος του φορολογούμενου. Το συγκεκριμένο μοντέλο εάν και έχει δεχθεί μεγάλη κριτική από πολλούς οικονομολόγους διότι δεν λαμβάνει υπόψη του άλλους παράγοντες πέραν αυτές του οικονομικού ορθολογισμού, όπως είναι η φορολογική ηθική που αναπτύσσουν τα άτομα, μπορεί να τυγχάνει εφαρμογής σε χώρες όπου έχουν χαμηλούς δείκτες ανάπτυξης, υψηλή διαφθορά και μεγάλο ύψος παραοικονομίας. Η περίπτωση της Ελλάδος είναι μία τέτοια περίπτωση ενός κράτους ανεπτυγμένου μεν αλλά με πολλές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές παθογένειες και βλέπουμε ότι το συγκεκριμένο μοντέλο μπορεί να έχει εφαρμογή στην Ελληνική πραγματικότητα, όπου ένας βασικός λόγος για τον οποίο οι πολίτες συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, είναι ο φόβος του υψηλού προστίμου και αυτό οδηγεί σε χαμηλή φορολογική συνείδηση, όταν εκτιμούν ότι είναι άδικο να πληρώνουν υψηλό πρόστιμο και δυσανάλογο με τις φορολογικές παραβάσεις. Στην συγκεκριμένη περίπτωση φαίνεται η σαφής διάκριση μεταξύ φορολογικής συμμόρφωσης και φορολογικής συνείδησης, όπου στην πρώτη περίπτωση μπορεί να συμμορφωθεί όποιος φοβάται ότι θα ελεγχθεί και θα κληθεί να πληρώσει μεγάλα πρόστιμα, ενώ στην δεύτερη περίπτωση η φορολογική συμμόρφωση υπάρχει είτε γιατί υπάρχουν κοινωνικοί κανόνες που υπαγορεύουν

την φορολογική συμμόρφωση, είτε διότι τα άτομα έχουν προχωρήσει σε μία πλήρως συνειδητή επιλογή πληρωμής των φόρων που τους αναλογούν έχοντας επίγνωση ότι με αυτόν τον τρόπο υποστηρίζουν ένα κοινωνικό κράτος, ένα κράτος δικαίου και μια θεμιτή αναδιανομή εισοδήματος προς όφελος των φτωχών νοικοκυριών, τα οποία θα μπορούν να επιδοτηθούν με αρνητικό φόρο εισοδήματος, αλλά και έχοντας γενικά επίγνωση ότι θα πρέπει όλοι να συνεισφέρουν μέσω της φορολογίας προκειμένου να υπάρχει ένα ισχυρό ανεξάρτητο κράτος το οποίο θα πρέπει να στοχεύει στην ευημερία του κάθε πολίτη που ζει στην χώρα.

- Η μη ανταποδοτικότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών σε σχέση με τη φορολογική συνεισφορά, έχει να κάνει ουσιαστικά με την ποιότητα και την επαρκή ποσότητα των δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών που λαμβάνει το άτομο ως αποτέλεσμα της φορολογικής του επιβάρυνσης. Όταν το άτομο δεν είναι ευχαριστημένο από τον τρόπο λειτουργίας των δημοσίων υπηρεσιών όπως είναι η δημόσια εκπαίδευση και η δημόσια υγεία, θα νιώθει ότι δεν έχει λόγο να συνεισφέρει στο κράτος το φόρο που του αναλογεί. Οι πολίτες που νιώθουν ικανοποιημένοι από τις παροχές του κράτους και της κυβέρνησης νιώθουν υποχρεωμένοι να συνεισφέρουν σε αυτό καταβάλλοντας τον φόρο που τους αναλογεί. Η φορολογική συμμόρφωση αποδίδεται σε αυτή τη περίπτωση στην αίσθηση ευθύνης που διέπει τους πολίτες, γνωρίζοντας ότι έχουν λάβει συγκεκριμένα οφέλη από το κράτος και για το λόγο αυτό οφείλουν μέσω της φορολογίας να ανταποδώσουν. Στο σχετικό κεφάλαιο που αφορά την ρόλο της φορολογικού συστήματος στην φορολογική ηθική των πολιτών, αναφέρουμε σχετική έρευνα που διεξήγαγαν οι **Alm, Jackson Mckee (1992)** στις Η.Π.Α. με τη μέθοδο του εργαστηριακού πειράματος όπου διαπιστώθηκε ότι όταν υπάρχει αμεσότητα μεταξύ φόρων και δημοσίων παροχών που λαμβάνονται με τη μορφή δημόσιου αγαθού ή υπηρεσίας, υπάρχει τάση αύξησης της φορολογικής συμμόρφωσης και συνεπακόλουθα αύξησης της φορολογικής συνειδησης.

18.5.2 Κοινωνική Συνείδηση

Αναφορικά με την μεταβλητή κοινωνική συνείδηση βλέπουμε ότι η εν λόγω μεταβλητή δεν είναι στατιστικά σημαντική και επομένως δεν επηρεάζει ο συντελεστής παλινδρόμησης την εξαρτημένη μεταβλητή μας. Υπενθυμίζουμε ότι η ανεξάρτητη

μεταβλητή αποτελείται από δύο υπομεταβλητές (παράγοντες), την Έκταση φοροδιαφυγής καθώς και την Ύπαρξη φορολογικής συνείδησης σε σχέση με τα επίπεδα φοροδιαφυγής των συμπολιτών. Οι δύο μεταβλητές είναι ουσιαστικά παρόμοιες γιαυτό και βρέθηκαν σε κοινή ομάδα, η δε βαθύτερη έννοιά τους είναι ότι όταν η φοροδιαφυγή είναι εκτεταμένη, τότε οι πολίτες έχουν χαμηλότερη φορολογική συνείδηση. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την διεθνή βιβλιογραφία, διότι η εκτίμηση που έχουμε από τις μελέτες που έχουμε προαναφέρει μας λέει ότι όσο αυξάνει η αντίληψη ότι η φοροδιαφυγή είναι εκτεταμένη σε ένα κράτος τόσο μειώνεται η φορολογική συνείδηση των πολιτών του. Στην παρούσα βιβλιογραφία χρησιμοποιήθηκαν τρεις μελέτες που υποστήριζαν τη σχέση μεταξύ αντίληψης ότι η φοροδιαφυγή είναι εκτεταμένη και φορολογικής ηθικής και συγκεκριμένα αυτές διενεργήθηκαν από τους

- **Frey and Torgler (2007)** για το χρονικό διάστημα **1999/2000**, σε χώρες της **Δυτικής και της Κεντρικής Ευρώπης**,
- των **Alm Martinez – Vazquez και Torgler (2006)** που εξετάζουν την ίδια μεταβλητή στην **Ρωσία**, που καταλήγει στα ίδια αποτελέσματα και
- από τους **Torgler B, & Schneider F (2005)** για τις χρονικές περιόδους 1990 και 1999 για τη χώρα της **Αυστρίας** που έδειξε ότι μια αύξηση στην κλίμακα της Αντιλαμβανόμενης Φοροδιαφυγής κατά μια μονάδα ισοδυναμούσε με μείωση της φορολογικής συνείδησης κατά 8 περίπου ποσοστιαίες μονάδες.

Σε αυτή τη μεταβλητή δεν συμφωνούμε με τη θεωρία διότι κανονικά θα έπρεπε να υπάρχει συσχέτιση μεταξύ Κοινωνικής Συνείδησης και Φορολογικής συνείδησης (υπάρχει αλλά η μεταβλητή δεν είναι στατιστικά σημαντική). Αλλά πρέπει να επισημάνουμε ότι σε πολλές μελέτες υπάρχουν μεταβλητές που υποστηρίζονται από τη θεωρία αλλά δεν είναι στατιστικά σημαντικές όταν προχωρούμε σε εμπειρική μελέτη. Κάτι το οποίο φαίνεται και από πολλά άρθρα που έχουν αναφερθεί στην βιβλιογραφική ανασκόπηση όπου κάποιες μεταβλητές δεν βρίσκονται να είναι στατιστικά σημαντικές.

18.5.3 Αποτελεσματικότητα Θεσμών

Οι επιμέρους παράγοντες της μεταβλητής «Αποτελεσματικότητα των Κρατικών Θεσμών» είναι: «Εμπιστοσύνη στο Κοινοβούλιο», «Εμπιστοσύνη στο Δικαστικό Σώμα», Εμπιστοσύνη στα Σώματα Ασφαλείας και Εμπιστοσύνη στο Πολιτικό

Σύστημα. Οι παραπάνω θεσμοί είναι κρατικοί, δεδομένου ότι η μεταβλητή «Εμπιστοσύνη στον Κοινωνικό Περίγυρο» βρέθηκε μη στατιστικά σημαντική και είναι η μόνη που αποτελεί έναν άτυπο κοινωνικό θεσμό. Στην προκειμένη περίπτωση βλέπουμε μία έντονα θετική συσχέτιση μεταξύ αποτελεσματικότητας των Κρατικών Θεσμών και της φορολογικής ηθικής των πολιτών κάτι που συμβαδίζει απόλυτα με την θεωρία μας. Οι εμπειρικές μελέτες που έχουμε αναπτύξει στο κεφάλαιο 7 περί επίδρασης των δημοκρατικών θεσμών στην φορολογική συνείδηση των πολιτών μας δείχνει επίσης ότι τα δεδομένα του μοντέλου συμβαδίζουν απόλυτα με πολλές άλλες εμπειρικές μελέτες που ασχολούνται με αυτή την θεματολογία. Συγκεκριμένα αναφέρουμε ενδεικτικά τις παρακάτω εμπειρικές έρευνες καθώς και συμπεράσματα στα οποία κατέληξαν διάφοροι οι παρακάτω μελετητές:

- Ο **Torgler (2004 a)** ελέγχοντας την υπόθεση μεταξύ εμπιστοσύνης των ατόμων στην κυβέρνησή τους, στο νομοθετικό τους σύστημα και στο σύστημα Δικαιοσύνης (λειτουργία των δικαστηρίων) και της φορολογικής ηθικής των πολιτών των πρώην σοσιαλιστικών χωρών μέσα από δεδομένα της World Value Survey για τα έτη 1990-2000. Από την μελέτη προκύπτει ότι όσο μεγαλύτερη είναι η εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι στην κυβέρνηση, το νομοθετικό και το δικαστικό Σύστημα και το πολιτικό σύστημα τόσο μεγαλύτερο το εσωτερικό κίνητρο των ατόμων στην πληρωμή των φόρων τους.
- Επίσης έρευνα που διεξάχθηκε από τον **Bilgin (2014)** με υλικό επίσης του (World Value Survey, για την χώρα της Τουρκίας για το έτος 1999/2000 αποφαίνεται ότι οι μεταβλητές της πολιτικής σταθερότητας, της εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση και της εμπιστοσύνης στο δικαστικό σύστημα έχουν θετικό αντίκτυπο στην φορολογική ηθική των ατόμων για το κράτος της **Τουρκίας**. Η ίδια έρευνα έγινε και για την χώρα της Ισπανίας όπου εξετάστηκε η σχέση μεταξύ των μεταβλητών: Εμπιστοσύνη στο δικαστικό σύστημα, εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση, εμπιστοσύνη στο Κοινοβούλιο και εμπιστοσύνη στη Δημόσια Διοίκηση. Στην προκειμένη περίπτωση όμως οι παραπάνω εξαρτημένες μεταβλητές δεν βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές.
- Επιπρόσθετα ο **B. Cevat (2014)** διατύπωσε την άποψη όταν υπάρχει αξιοπιστία στους κρατικούς θεσμούς όπως είναι το κοινοβούλιο, η κυβέρνηση, και το δικαστικό σώμα, τα άτομα νιώθουν ότι βρίσκονται σε ένα κράτος δικαίου και έχουν κάθε λόγο να είναι αξιόπιστοι με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε πώς όταν υπάρχουν πιο αξιόπιστοι κρατικοί κυρίως θεσμοί, αυξάνουν την προθυμία των πολιτών να συνεισφέρουν, και ως εκ τούτου η φορολογική ηθική τους επηρεάζεται με θετικό πρόσημο.

18.5.3 Αποτελεσματικότητα Φορολογικών Αρχών

Θετική, στατιστικά σημαντική σχέση αποδεικνύεται και η σχέση μεταξύ της αποτελεσματικότητας των φορολογικών μηχανισμών και της φορολογικής ηθικής των πολιτών. Η αξιοπιστία των φορολογικών μηχανισμών αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες στη διαμόρφωση της φορολογικής ηθικής. Παράγοντες, όπως η απόδοση δικαιοσύνης από τις φορολογικές αρχές, η αποδοτικότητά τους, η αρωγή φορολογικών αρχών αναφορικά με τη βοήθεια και ενημέρωση των πολιτών, και η ηθική τους, αποτελούν ισχυρούς, στατιστικά σημαντικούς λόγους που τείνουν να συμβάλλουν στη διαμόρφωση της φορολογικής ηθικής των πολιτών. Στο έβδομο κεφάλαιο που αφορά την βιβλιογραφική ανασκόπηση μελετών που αφορούν την φορολογική και γενικά την δημόσια διοίκηση έχουμε διατυπώσει μία μελέτη που αφορά την ικανοποίηση των πολιτών από τους δημοσίους υπαλλήλους.

- Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον **Torgler (2004b)** ο οποίος αναλύει την φορολογική συνείδηση και τους παράγοντες που την επηρεάζουν σε κράτη της Ασίας, με δεδομένα του W.V.S. ο συντελεστής β της μεταβλητής «**ικανοποίηση με τους Δημοσίους Υπαλλήλους**» για το κράτος της **Ιαπωνίας** είναι στατιστικά πολύ σημαντικός και η αύξηση της πιο πάνω μεταβλητής κατά 1 μονάδα επιφέρει αντίστοιχη αύξηση της φορολογικής ηθικής κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες.
- Επιπρόσθετα έχει αναπτυχθεί και **η θεωρία της απότομης κλίσης μεταξύ διοικητικού καταναγκασμού και εμπιστοσύνης**. Στην προκειμένη περίπτωση οι φορολογικές αρχές αντιμετωπίζουν τους φορολογούμενους με σεβασμό κερδίζοντας την εμπιστοσύνη τους και διορθώνουν οι ίδιοι ορισμένα λάθη τα οποία γίνονται εκ παραδρομής και λόγω άγνοιας της φορολογικής νομοθεσίας. Αντιθέτως όταν υπάρχουν περιπτώσεις δόλιας συμπεριφοράς των φορολογουμένων οι φορολογική διοίκηση ασκεί πρακτικές διοικητικού καταναγκασμού επιβάλλοντας αυστηρές κυρώσεις και πρόστιμα. Με αυτόν τον

τρόπο η φορολογική διοίκηση και γενικότερα ο φορολογικός μηχανισμός φαίνεται ότι είναι αποδοτικός, ότι βοηθάει τους πολίτες, ότι εφαρμόζει μία ηθική σεβασμού απέναντι στον φορολογούμενο ασκώντας παράλληλα και αποτελεσματικό έργο στις περιπτώσεις φοροδιαφυγής όταν αντιλαμβάνεται ότι υπάρχει προφανής δόλος.

- Η παραπάνω θεωρία έχει εκφραστεί αρχικά από τους **S. Muehibacher – Erick Kircher – H. Schwarzenmerger (2011)**, η οποίοι προχώρησαν σε σχετική έρευνα η οποία πραγματοποιήθηκε σε τρεις χώρες την **Αυστρία, Ηνωμένο Βασίλειο και Τσεχία** με δείγμα **3071 ατόμων** και η οποία φαίνεται να επιβεβαιώνει τη θεωρία.²⁰⁵ Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η μεταβλητή εκούσια συμμόρφωση στις αρχές (voluntary compliance) σχετίζεται θετικά με την εμπιστοσύνη που δείχνουν οι φορολογούμενοι στις αρχές. Ως εκ τούτου η εμπιστοσύνη απέναντι στις αρχές οδηγεί σε υψηλότερη φορολογική συμμόρφωση και συνεπακόλουθα σε υψηλότερη φορολογική ηθική. Σε παρόμοια αποτελέσματα οδηγεί και η εξέταση μεταξύ ακούσιας συμμόρφωσης και διοικητικού καταναγκασμού. Η μεταβλητή ακούσια συμμόρφωση που έχει θέση εξαρτημένης μεταβλητής συσχετίζεται θετικά με την μεταβλητή «Διοικητικός Καταναγκασμός» (Power) Στην προκειμένη περίπτωση οι φορολογούμενοι που δεν θέλουν να συμμορφωθούν με τη θέλησή τους είναι αναγκασμένοι να συμμορφωθούν εξαιτίας του διοικητικού καταναγκασμού των φορολογικών αρχών. Η πιο πάνω θεωρία μεταξύ εμπιστοσύνης και διοικητικού καταναγκασμού αποτελεί μία ακόμα απόδειξη ότι η αποτελεσματικότητα του φορολογικού μηχανισμού έχει έντονα θετική επίδραση στην φορολογική ηθική των πολιτών.
- Στο 9^ο κεφάλαιο κάνουμε μία βιβλιογραφική ανασκόπηση της Διαφθοράς που υπάρχει τόσο στο Δημόσιο τομέα, γενικά όσο και σε επίπεδο Φορολογικών Αρχών και ερευνούμε εάν υπάρχει συσχέτιση αυτής με την φορολογική ηθική. **Σε χώρες όπου η διαφθορά είναι εκτεταμένη**, υπομονεύεται το εσωτερικό κίνητρο των ατόμων τους προς την εκπλήρωση των φορολογικών τους υποχρεώσεων. Όταν η φορολογικές αρχές είναι σε μεγάλο βαθμό διεφθαρμένες, το γεγονός αυτό λειτουργεί ανασταλτικά ακόμα και στους πολίτες που σέβονται τις νομοθετικές επιταγές οι οποίοι νιώθουν ότι τα

²⁰⁵ Για πλήρη ανάλυση της συγκεκριμένης μελέτης βλ. κεφάλαιο 7 στο β' μέρος όπου φαίνεται η επίδραση της φορολογικής διοίκησης στην φορολογική συμπεριφορά των ατόμων.

χρήματα που καταβάλλουν ως φόρο πηγαίνουν σε διεφθαρμένα πρόσωπα των δημοσίων λειτουργών. Κατά συνέπεια υπάρχει αρνητική συσχέτιση μεταξύ διαφθοράς στους κόλπους της φορολογικής διοίκησης και φορολογικής ηθικής. Σύμφωνα με τους **Besley & Persson (2013)**, όπως έχουμε δει στο **ένατο κεφάλαιο** η διαφθορά μπορεί να αποτελέσει εμπόδιο στο να αναδυθούν κοινωνικοί κανόνες και νόρμες προς την κατεύθυνση της φορολογικής συμμόρφωσης. Ειδικότερα πολλές περιπτώσεις μικροδιαφθοράς που συναντάται σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, οφείλονται και στο γεγονός ότι οι δημόσιοι λειτουργεί πληρώνονται με πολύ χαμηλούς μισθούς και αναγκάζονται να προβαίνουν σε παράνομες πράξεις προς συμπλήρωση του πολύ χαμηλού εισοδήματός τους. Επιπρόσθετα ο **Torgler B. (2006)** διατυπώνει την άποψη ότι στα κράτη που εμφανίζουν υψηλή διαφθορά, δεν μπορεί να εφαρμοστούν κοινωνικοί κανόνες φορολογικής συμμόρφωσης, διότι τα άτομα αισθάνονται ότι τα χρήματα που πληρώνουν με τη μορφή φορολογίας δεν δαπανώνται με στόχο την καλύτερη παροχή δημοσίων υπηρεσιών καθότι μεγάλο μερίδιο από τους φόρους πηγαίνει σε διεφθαρμένους κρατικούς αξιωματούχους. Επίσης δεν μπορεί να εφαρμοστεί η θεωρία του ψυχολογικού συμβολαίου και του σήματος που έχουμε περιγράψει στο κεφάλαιο 5. Με την ίδια άποψη συντάσσονται και οι **Jahnke B. & Reinhard W.(2019)** οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι παράνομες ενέργειες μικροδιαφθοράς γίνονται αντιληπτές στους πολίτες ως αρνητική ανταποδοτικότητα της φορολογίας, οδηγώντας τους σε χαμηλή φορολογική συνείδηση.

- Επιπρόσθετα σύμφωνα με τους **Temitope O. et al (2010)** η φοροδιαφυγή είναι πολύ περισσότερο διαδεδομένη στις αναπτυσσόμενες χώρες, κυρίως λόγω της εκτεταμένης διαφθοράς που υπάρχει σε αυτές. Συγκεκριμένα, σε σχετική έρευνα που έγινε στην πρωτεύουσα της Νιγηρίας, στο Λάγος, αποδείχθηκε ότι όσο χαμηλότερη είναι η διαφθορά στους κρατικούς αξιωματούχους και υπάλληλους τόσο υψηλότερος είναι ο βαθμός φορολογικής συνείδησης των πολιτών τους. Σε ανάλογα συμπεράσματα κατέληξαν οι **Jahnke B & Weisser R. (2019)** οι οποίοι μελέτησαν 29 κράτη της υποσαχάριας Αφρικής για να καταλήξουν ότι η αντίληψη που έχουν οι φορολογούμενοι πολίτες για το ότι η μικροδιαφθορά είναι εκτεταμένη στη χώρα τους, Με την ίδια άποψη ταυτίζονται και οι **Cho & Kirwin (2007)** οι οποίοι διατείνονται

ότι όταν ο περισσότερος κόσμος αντιλαμβάνεται ότι η διαφθορά είναι πολύ διαδεδομένη είναι απολύτως λογικό να μην εκτιμάει του δημόσιους θεσμούς του κράτους, δεδομένου ότι μέσα σε αυτούς τους θεσμούς λαμβάνει χώρα η διαφθορά. Τόσο η έλλειψη εμπιστοσύνης στους κρατικούς θεσμούς όσο και η αντίληψη ότι η διαφθορά είναι εκτεταμένη επενεργούν ανασταλτικά στην διαμόρφωση θετικής φορολογικής ηθικής των φορολογουμένων πολιτών.²⁰⁶

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι εάν οι πολίτες αντιληφθούν ότι τα συμφέροντά τους (προτιμήσεις) ικανοποιούνται από τη χρήση της φορολογικής τους δαπάνης, τόσο αυξάνεται η εμπιστοσύνη τους στο κράτος (και γενικότερα στο θεσμικό περιβάλλον), και η προθυμία τους να συνεισφέρουν προς αυτή την κατεύθυνση. Σε αντιδιαστολή, σε ένα αναποτελεσματικό κράτος ή σε ένα ατελές θεσμικό περιβάλλον, όπου για παράδειγμα θα μπορούσαμε να συναντήσουμε φαινόμενα διαφθοράς στη φορολογική διοίκηση, δύσκαμπτη κρατική γραφειοκρατία, αναξιόπιστη δικαιοσύνη κ.α., οι πολίτες θα έχουν μικρή εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα και στην κρατική εξουσία εν γένει, και ως εκ τούτου, η φορολογική τους ηθική θα διαβρώνεται.

18.6 Ανάλυση των δημογραφικών χαρακτηριστικών.

Το φύλο

Αναφορικά με τους δημογραφικούς / ατομικούς παράγοντες, παρατηρούμε ότι οι άντρες διέπονται με μεγαλύτερη αίσθηση φορολογικής ηθικής σε αντιδιαστολή με τις γυναίκες (συντελεστής .357 σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 5%). Γενικά η θεωρία υποστηρίζει ότι οι γυναίκες έχουν υψηλότερη φορολογική ηθική κάτι που το υπόδειγμα δεν επαληθεύει. Συγκεκριμένα έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι το **φύλο των φορολογουμένων** επηρεάζει σημαντικά την φορολογική συμμόρφωση και ότι οι γυναίκες είναι συνήθως πιο νομοταγείς και πιο συνεπείς με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις σε σχέση με τους άνδρες. Στο κεφάλαιο 5 όπου περιγράφονται οι δημογραφικές μεταβλητές ως παράγοντες επιρροής της φορολογικής συνείδησης αναφέρονται ορισμένα άρθρα όπως αυτό των **Mason & Calvin (1978)** που έχουν

²⁰⁶ Υπάρχει πλήρης ανάπτυξη όλων των παραπάνω άρθρων στο κεφάλαιο 9 της διατριβής

δείξει ότι το επίπεδο φορολογικής συμμόρφωσης στις γυναίκες είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο των αντρών. Επιπρόσθετα σε σχετικό άρθρο του ο **Tittle (1980)** υποστηρίζει ότι σε πολλές χώρες άτομο που ανήκουν στο γυναικείο φύλο διεκδικούν υψηλότερες θέσεις σε διάφορους τύπους δραστηριοτήτων και δεδομένου ότι αποτελούν μειοψηφία καλούνται να αποδείξουν ότι είναι εξίσου καλές με τους άνδρες. Στην προσπάθειά τους να το αποδείξουν είναι περισσότερο τυπικές σε όλα τα γραφειοκρατικά ζητήματα, ένα εκ των οποίων είναι και η φορολογία. Με αυτό το δεδομένο εμφανίζουν συνήθως υψηλότερη φορολογική ηθική από τους άνδρες. Το τελευταίο τις κάνει να είναι περισσότερο τυπικές με όλες τους τις υποχρεώσεις και μέσα σε αυτές εντάσσεται και η φορολογία. Από την άλλη πλευρά οι **Jackson & Milliron (1986)** εκτιμούν ότι το κενό που υπάρχει μεταξύ ανδρών και γυναικών αναφορικά με την φορολογική συμμόρφωση, τείνει να εξαλειφθεί με το πέρασμα του χρόνου, δηλαδή όσο περνούν τα χρόνια, τόσο οι γυναίκες καταλαμβάνουν ηγετικές θέσεις σε μεγάλες εταιρίες, ασχολούνται με επαγγέλματα που παλιότερα αφορούσαν αποκλειστικά ανδρική υπόθεση (επαγγελματίες οδηγοί, πολιτικοί μηχανικοί), ενώ γενικά στις ανεπτυγμένες χώρες υπάρχει πραγματική ισότητα στα εργασιακά ζητήματα και στα οικογενειακά ζητήματα βάσει νομοθετημάτων που έχουν ψηφιστεί εδώ και πολλές δεκαετίες. **Οπότε το πιο ορθό είναι στις χώρες που υπάρχει πραγματική ισότητα φύλων, τόσο σε νομοθετικό, όσο και σε κοινωνικό – πολιτιστικό επίπεδο (και ειδικότερα θρησκευτικό επίπεδο), να μην υπάρχουν διαφορές αναφορικά με την φορολογική ηθική του κάθε φύλου ξεχωριστά.** Επιπρόσθετα θα μπορούσε να γίνει ένας συνδυασμός μεταβλητών μεταξύ φύλου και κατηγορίας επαγγέλματος, στη δε κατηγορία να υπάρχουν εναλλακτικά ιδιωτικοί, υπάλληλοι, δημόσιοι υπάλληλοι, αυτοαπασχολούμενοι, επιχειρηματίες και άνεργοι. Το γεγονός όμως ότι στο συγκεκριμένο υπόδειγμα έχει προβλεφθεί μόνον η κατηγορία εργαζόμενος και μη εργαζόμενος μας περιορίζει στο να γνωρίζουμε από ποια επαγγελματική ομάδα προέρχεται αυτή η επίδραση του γυναικείου φύλου στην φορολογική συνείδηση.

Η σχέση μεταξύ Εκπαίδευσης και Φορολογικής Ηθικής

Στο υπόδειγμά μας φαίνεται ότι οι περισσότερο και καλύτερα εκπαιδευμένοι εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική συνείδηση από τους λιγότερο εκπαιδευμένους (συντελεστής $-.415$ σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 10%), και οι μη-εργαζόμενοι σε σχέση με τους εργαζόμενους (συντελεστής $-.915$ σε επίπεδο

στατιστικής σημαντικότητας 1%). Αναφορικά με την εκπαίδευση υπάρχει εκτεταμένη ανάλυση στο κεφάλαιο 6 περί δημογραφικών μεταβλητών, όπου οι περισσότερες μελέτες (αλλά όχι όλες) εκτιμούν ότι υπάρχει θετική σχέση μεταξύ εκπαιδευτικού επιπέδου και φορολογικής συνείδησης. Σύμφωνα με τη θεωρία οι λιγότερο εκπαιδευμένοι γνωρίζουν λιγότερα για κάποιες παροχές ή επιδόματα που μπορεί να προσφέρει το κράτος, ενώ έχουν μεγαλύτερη άγνοια για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι κρατικοί θεσμοί και είναι περισσότερο επιφυλακτικοί και ως εκ τούτου εμφανίζουν χαμηλότερη φορολογική συνείδηση. Επιπρόσθετα τα χαμηλότερα εκπαιδευόμενα άτομα λαμβάνουν συνήθως χαμηλότερες αποδοχές, σε σχέση με τα πιο εκπαιδευμένα άτομα. Η συγκεκριμένη κατάσταση που βιώνουν είναι πιο δύσκολη κατά κανόνα και είναι πολύ πιθανό να τους οδηγήσει σε μια πιο ελαστική φορολογική ηθική με σκοπό να μην υπάρχει μεγάλη μείωση του πραγματικού εισοδήματός τους με απώτερο στόχο να ενισχύσουν την ποιότητα ζωής τους και της οικογένειάς τους. Από τις εμπειρικές μελέτες που έχουμε αναλύσει στο σχετικό κεφάλαιο βλέπουμε ότι στις περισσότερες υπάρχει η θετική συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών όπως είναι η έρευνες των **Lewis (1982)**, και των **Torgler & Schneider (2005)**, Επιπρόσθετα οι **Ahmed και Braithwaite (2005)** προχώρησαν σε παρόμοια συμπεράσματα, εφαρμόζοντας εμπειρική μελέτη με σπουδαστές που έχουν εξειδικευμένη γνώση σε αντικείμενα χρηματοοικονομικά και φορολογικά. Επίσης ο **Torgler (2007)**²⁰⁷ κατέληξε επίσης στο συμπέρασμα ότι πολίτες με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης εμφανίζουν και υψηλότερο επίπεδο φορολογικής συνείδησης, πράγμα που οφείλεται στο γεγονός ότι οι πιο εκπαιδευμένοι είναι ενήμεροι για τις φορολογικές ελαφρύνσεις και για τα κοινωνικά επιδόματα στα οποία προβαίνει ο κρατικός μηχανισμός και η εκάστοτε κυβέρνηση. Τέλος οι **C Williams & B Krasniqi (2017)** σε έρευνα που βασίστηκε σε δεδομένα του Οργανισμού Ερευνών “Life in Transition Survey” για το έτος 2010 και αφορούσε για 35 κράτη της Ευρώπης και της Ασίας, απέδειξαν ότι τα άτομα με πανεπιστημιακή εκπαίδευση εμφανίζουν υψηλότερη φορολογική ηθική σε σχέση με τα άτομα χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου. Θα πρέπει πάντως να επισημάνουμε ότι υπάρχουν και πολλές μελέτες που έχουν δείξει το αντίθετο αποτέλεσμα και υπάρχουν σοβαροί λόγοι που το υποστηρίζουν. Στο κεφάλαιο 6 στο υποκεφάλαιο που αφορά στην εκπαίδευση υπάρχει εκτεταμένη ανάλυση για κάθε περίπτωση ξεχωριστά.

²⁰⁷ Στο υποκεφάλαιο 5.6 γίνεται πλήρης ανάλυση του τρόπου με τον οποίον η εκπαίδευση επηρεάζει την φορολογική ηθική είτε ευθέως ανάλογα, είτε αντιστρόφως ανάλογα.

Η σχέση μεταξύ Εργαζομένων και μη εργαζομένων

Παράλληλα, οι μη εργαζόμενοι βασίζονται στην ανταποδοτικότητα των φόρων, δηλαδή στην επιδοματική πολιτική, όπως είναι το ταμείο ανεργίας και πολλά επιδόματα που έχουν να κάνουν με άτομα που δηλώνουν πολύ χαμηλά εισοδήματα. Οπότε αναμένουμε ότι τα άτομα που δεν δουλεύουν ουσιαστικά έχουν αρνητικό φόρο εισοδήματος, οπότε είναι εύλογο να έχουν υψηλότερη φορολογική συνείδηση από τα εργαζόμενα άτομα, τα οποία συνήθως δεν δικαιούνται επιδόματα, έστω και εάν εμφανίζουν σχετικά χαμηλά εισοδήματα. Συνεπώς, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι έχουν μεγαλύτερη φορολογική ηθική από τους εργαζόμενους οι οποίοι μπορεί και να βρίσκουν τρόπους να αποκρύπτουν τα πραγματικά εισοδήματά τους.

Μέρος Δ'. Φορολογική Συμμόρφωση και Φορολογική Ηθική στην Ελλάδα. Μελέτη Περίπτωσης

Κεφάλαιο 19. Ιδιαιτερότητες της Ελληνικής Κοινωνίας και Οικονομίας σε επίπεδο κουλτούρας, παιδείας και ιστορικής ανάπτυξης δημοσίων και ιδιωτικών Θεσμών.²⁰⁸

19.1 Εισαγωγή – Σύντομη Ιστορική Αναδρομή

Ύστερα από την στατιστική ανάλυση του ερωτηματολογίου όπου αντλήθηκαν σημαντικά στοιχεία για το τρόπο σκέψης των Ελλήνων Πολιτών, μπορούμε να προβούμε και σε μια κοινωνιολογική και ιστορική ανάλυση προκειμένου να δείξουμε τις αδυναμίες της Ελληνικής Οικονομίας σε επίπεδο πολιτικού συστήματος, γραφειοκρατίας, πελατειακού συστήματος και χαμηλής ανταγωνιστικότητας.

Είναι ευρέως γνωστό ότι στην Ελληνική Οικονομία, πέραν της Κρίσης Χρέους, υποβόσκουν μια σειρά από παθογένειες οι οποίες έχουν παίξει καταλυτικό εάν και όχι αποκλειστικό - ρόλο στην αδυναμία της χώρας να εξέλθει γρήγορα από τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης. Σε αυτές της παθογένειες μπορούν να ενταχθούν: η παραοικονομία, την φοροδιαφυγή, ένας κατά κανόνα αντιπαραγωγικός και μη φιλικός προς τον πολίτη δημόσιος τομέας, η εκτεταμένη διαφθορά, ένα δικαστικό σώμα που καθυστερεί υπερβολικά στην απονομή δικαιοσύνης και ίσως το κυριότερο πρόβλημα: ένα πελατειακό πολιτικό σύστημα. Όλα αυτά κατατάσσουν την Ελληνική Οικονομία σε πολύ χαμηλό επίπεδο ανταγωνιστικότητας, προσέλκυσης Ξένων Επενδύσεων με περαιτέρω άσχημες οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις. Επιπρόσθετα το πελατειακό σύστημα απαξιώνει την εμπιστοσύνη των πολιτών προς στο πολιτικό σύστημα και τους πολιτικούς θεσμούς, όπως είναι το κοινοβούλιο και η κυβέρνηση. Παράλληλα οι Έλληνες πολίτες εμφανίζονται **είτε διχαστικοί όσον αφορά τις πολιτικές τους πεποιθήσεις**, είτε αδιάφοροι. Δηλαδή όπως συμβαίνει και με την πολιτική στην Ελλάδα, οι Έλληνες πολίτες έχοντας ήδη διαμορφώσει απόψεις για κάθε κόμμα ή πολιτικό, προσπαθούν να βρουν ανθρώπους με κοινές

²⁰⁸ Το παρόν κεφάλαιο είναι προϊόν κατά το μεγαλύτερο μέρος δικής μου δημοσίευσης στο Διεθνές Συνέδριο Θεσσαλονίκης τον Μάιο του 2017 με τίτλο «Πως αντιλαμβάνονται οι Έλληνες πολίτες το Ελληνικό Κράτος. Ιστορική και Θεσμική Ανάλυση». *International Conference on International Business*, Θεσσαλονίκη, Greece

λογικές και αντίστοιχα να προβούν σε κατηγορίες αλλότριων πεποιθήσεων και κομμάτων.²⁰⁹

Ο διχασμός δεν ευνοεί κυβερνήσεις συνεργασίας με συνέπεια να αυξάνεται η πόλωση και η κομματικοποίηση τόσο σε επίπεδο πολιτικής αντιπαράθεσης όσο και σε επίπεδο πολιτών. Αυτός ο διχασμός έχει ιστορική βάση δεδομένου ότι από την αρχή του νέου Ελληνικού Κράτους έχουν επιτευχθεί σε πολλές περιπτώσεις εμφύλιες συγκρούσεις και διχαστικές έριδες όπως ο εμφύλιος του 1915 μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών, αλλά και ο εμφύλιος που ξεκίνησε αμέσως μετά την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Η πιο πρόσφατη περίπτωση εμφυλίου και ίσως η πιο δυσάρεστη για του Έλληνες πολίτες από απόψεως συνεπειών στην πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας οι οποία είχε σχεδόν άσχημες συνέπειες στους χαμένους αλλά και πολλές αιματοχυσίες κατά τη διάρκεια του πολέμου, αφορά στον εμφύλιο του 1944-1949.²¹⁰ Επιπρόσθετα η κυβέρνηση της επταετούς χούντας που επιβλήθηκε στη χώρα μας από το 1967 έως το 1974 αποτέλεσε τροχοπέδη στην πολύ μεγάλη οικονομική ανάπτυξη που εμφανίστηκε κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και 1960.

Το ζήτημα είναι ότι και άλλες χώρες αντιμετώπισαν παρόμοια προβλήματα με εμφύλιους πολέμους και δικτατορικές κυβερνήσεις, με μεγαλύτερες εντάσεις και περισσότερο μακροχρόνιους από ότι η Ελλάδα. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η Ισπανία η οποία όμως κατόρθωσε να αναπτυχθεί μετά την πτώση της χούντας του Φράγκο και μετά την λήξη του εμφυλίου πολέμου ο οποίος ήταν πολύ πιο σκληρός και πολύ πιο μακροχρόνιος από αυτόν της Ελλάδας. Παρόλαυτα η Ισπανία έκανε μεγάλα βήματα προς την οικονομική ανάπτυξη με αποτέλεσμα σήμερα ένα εμφανίζει πολύ καλύτερους οικονομικούς δείκτες από τους αντίστοιχους της χώρας μας. Η Ελλάδα εάν και προσχώρησε αρκετά νωρίτερα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και είχε πολλές δυνατότητες να αυξήσει την ανταγωνιστικότητά της και τα οικονομικά της μεγέθη δεν το έπραξε στο βαθμό που θα έπρεπε και αυτό κατά την άποψή μου οφείλεται κυρίως σε πολιτικούς παράγοντες, αλλά και στην νοοτροπία των ίδιων των

²⁰⁹ **Μητράκος Π.** 2017 «Πως αντιλαμβάνονται οι Έλληνες πολίτες το Ελληνικό Κράτος. Ιστορική και Θεσμική Ανάλυση». *International Conference on International Business*, Θεσσαλονίκη, Greece

²¹⁰ Μια πολύ εύστοχη ματιά επάνω στο Ελληνικό πρόβλημα του διχασμού, των πτωχεύσεων αλλά και των θριάμβων που έζησε η χώρα μας από την αρχή του νέου Ελληνικού Κράτους έως σήμερα αναπτύσσεται από το ιστορικό και συγγραφέα **Γ. Δερτιλή (2016)** στο βιβλίο του με τίτλο: «**Επτά Πόλεμοι, τέσσερις Εμφύλιοι και επτά Πτωχεύσεις 1821-2016**» Εκδόσεις Πόλις

πολιτών. Στην χώρα μας δεν ευνοούνται κυβερνήσεις συνεργασίας, ενώ αναπτύσσεται μια πόλωση σε επίπεδο ιδεών, ακόμα και σε ζητήματα που άπτονται της Εθνικής Ασφάλειας και της Εθνικής Άμυνας. Η έλλειψη συνεννόησης ακόμα και στα Εθνικά ζητήματα έχει διαμορφώσει πέραν από το κλίμα φανατισμού αυτών που βλέπουν το κόμμα τους με χαρακτήρα σπαδού και μια αδιαφορία από μεγάλη μερίδα της νεολαίας που δεν θέλει να συμμετάσχει στα πολιτικά δρώμενα με αυτούς τους όρους. Έτσι λοιπόν οι Έλληνες πολίτες μπορεί να νιώθουν υπερήφανοι για το έθνος τους και για την τεράστια ιστορική τους διαδρομή από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, εντούτοις στην σύγχρονη εποχή διακατέχονται από αισθήματα διχόνοιας και πολλές φορές χαμηλής αυτοεκτίμησης συγκρινόμενοι με τις ανεπτυγμένες χώρες της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης.

Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το ποσοστό έλλειψης εμπιστοσύνης στο πολιτικό σύστημα σε σχετική ερώτηση του ερωτηματολογίου ξεπερνά το 83% (15,12 + 37,51 + 30,39). Η έλλειψη εμπιστοσύνης στους δημοκρατικούς θεσμούς γενικά αποτελεί μια σαφή ένδειξη ότι οι πολίτες εκτιμούν ότι οι πολιτικοί δρουν για ίδιον όφελος και όχι για το κοινό καλό. Αυτό έχει πολλές δυσάρεστες επιπτώσεις στην συνοχή της Ελληνικής κοινωνίας και επηρεάζει και άλλες παραμέτρους όπως είναι η ανάπτυξη αρνητικής σχέσης μεταξύ κράτους – πολιτών γεγονός που εξηγεί τον χαμηλό βαθμό φορολογικής συνείδησης των πολιτών, ενώ παράλληλα αποτελεί ανασχετικό παράγοντα ανάληψης νέων Ξένων Άμεσων Επενδύσεων στη χώρα μας. Με το ίδιο σκεπτικό οι Έλληνες πολίτες δείχνουν ελάχιστη εμπιστοσύνη στο θεσμό του Κοινοβουλίου. Μόνο το 3,24% δείχνει πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη ενώ μόνο ένα 6% περίπου εκφράζει κάποια εμπιστοσύνη. Η έλλειψη εμπιστοσύνης στο θεσμό της Βουλής εκφράζεται αθροιστικά από το 74,5% επί του συνολικού δείγματος. Οι δύο περιπτώσεις εκκωφαντικής έλλειψης εμπιστοσύνης σε δημοκρατικούς θεσμούς όπως είναι **το Κοινοβούλιο και το Πολιτικό Σύστημα** μπορούν να τεκμηριωθούν στο ότι τόσο το πολιτικό σύστημα όσο και οι Βουλευτές που απαρτίζουν την Βουλή έχουν δημιουργήσει ένα πελατειακό σύστημα το οποίο προσπαθεί να βολέψει αυτούς που ψηφίζουν τους εκάστοτε βουλευτές και τα εκάστοτε κόμματα. Οι όποιες προσπάθειες πραγματικών μεταρρυθμίσεων μέσω νομοθετημάτων ή άλλων μέσων δεν έχει τόσο μεγάλη απήχηση γιατί οι πολιτικοί θέλουν να ελέγχουν τους ψηφοφόρους τους προκειμένου να επανεκλεγούν. Με αυτό το σκεπτικό οι μεταρρυθμίσεις σε πολλά ζητήματα που άπτονται της καινοτομίας της επιχειρηματικότητας και της δίκαιης

φορολογικής νομοθεσίας, αλλά και της δίκαιης επιλογής στην πρόσληψη και αξιολόγηση των δημοσίων υπαλλήλων βρίσκουν προσκόμματα και ακόμα και στην περίπτωση όπου αυτές ψηφιστούν ή προχωρήσουν βλέπουμε πολλές μεροληπτικές ενέργειες εις βάρος των πολλών, είτε αυτές αφορούν προσλήψεις με παράνομη παράκαμψη του ΑΣΕΠ, είτε επιχορηγήσεις και επιδοτήσεις από επιχειρήσεις που δεν έχουν την σωστή αξιολόγηση για να τις εισπράξουν. Έτσι οι απλοί πολίτες νιώθουν αδικημένοι και ως συνέπεια αυτού εκδηλώνουν την δυσαρέσκειά τους στο Πολιτικό σύστημα και στο Κοινοβούλιο. Από την άλλη πλευρά υπάρχουν πολλοί που θα το εκμεταλλευτούν και θα πάρουν ανταλλάγματα χωρίς πραγματικά να το αξίζουν.

Επιπρόσθετα υπάρχει μια παράμετρος κοινωνιολογικού χαρακτήρα και μέσα από αυτή μπορούμε να αντιληφθούμε την διαφορά σκέψης, νοοτροπίας και λειτουργίας των Ελλήνων πολιτών από τους αντίστοιχους των χωρών του Δυτικού Κόσμου. Οι Έλληνες πολίτες δεν αντιλαμβάνονται ή καλύτερα δεν θέλουν να αντιληφθούν το μέγεθος της βλάβης που δημιουργούν στο κοινωνικό σύνολο μέσα από τις μεμονωμένες πράξεις κακοδιοίκησης, φοροδιαφυγής, διαφθοράς κλπ. Αντιμετωπίζουν το κράτος ως μια οντότητα ξένη προς το κοινωνικό σύνολο που φθάνει πολλές φορές να χαρακτηρίζεται ως εχθρικό. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι κατά κανόνα δεν υπάρχει εμπιστοσύνη στις κρατικές δομές όπως δεν υπάρχει εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα, κάτι που αναπτύχθηκε στην προηγούμενη παράγραφο εκτενώς. Επιπρόσθετα στο ίδιο το ερωτηματολόγιο οι ερωτηθέντες έχουν πολύ αρνητική άποψη αναφορικά με τον τρόπο που δρα η Δημόσια Διοίκηση. Αυτό επηρεάζει άμεσα και την φορολογική συνείδηση των πολιτών αφού αντιλαμβάνονται ότι όταν δεν εξυπηρετούνται από τις δημόσιες αρχές κατά τον οφειλόμενο τρόπο, δεν έχουν λόγο να συνεισφέρουν στην φορολογία και ως εκ τούτου εμφανίζουν χαμηλή φορολογική συμμόρφωση και χαμηλή φορολογική ηθική.

Ιστορικά η Ελλάδα έχει επιδείξει πολύ μεγάλες προσαρμογές σε σχέση με την νεότερη ιστορία της σε επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας. Υπάρχει όμως μια τάση υποτίμησης των επιδόσεων της χώρας. Σύμφωνα με τον **Στ. Καλύβα (2016)**

“Η τάση αυτή της συστηματικής υποτίμησης των επιδόσεων της χώρας έχει δύο βασικά αίτια: αφενός την υπέρμετρη προσήλωση στην αρχαία κληρονομιά που με το βάρος και την εμβέλεια της καταλήγει να επισκιάζει τις επιδόσεις της σύγχρονης

Ελλάδας και αφετέρου τις τακτικές καταστροφές και αποτυχίες που σηματοδοτούν την ιστορική πορεία της χώρας»²¹¹

Από την άλλη πλευρά η εχθρική στάση των Ελλήνων πολιτών απέναντι στο κράτος διατυπώνεται με μία δόση ειρωνείας αλλά και ορθότητας από τον **Στέλιο Ράμφο (2011)** στο βιβλίο του «Η λογική της παράνοιας»²¹² (σελ. 110) ως εξής:

«Γιατί ο Έλληνας αποφασίζει να φοροδιαφύγει?

«Διότι το κράτος είναι μια αφηρημένη οντότητα που απαιτεί ευθύνη και σκέψη, ενώ το αίμα (σ.σ. εννοεί το θεσμό της οικογένειας και της συγγένειας) δεν την ζητάει Η οικογένεια δεν μας ζητάει σκέψη μας ζητάει ένστικτο. Και τα δίνουμε όλα στην οικογένεια, αλλά για το κράτος τίποτα» Ζούμε μονίμως σε πόλεμο με το κράτος. Άρα και το παρασύρουμε εκεί που θέλουμε. Γιατί η εξουσία προκειμένου να διατηρηθεί οφείλει να ακολουθήσει τα γούστα μας».

19.2 Βασικές παθογένειες της Ελληνικής Οικονομίας και του Ελληνικού Κράτους

Αμέσως πιο κάτω περιγράφονται συνοπτικά οι βασικότερες παθογένειες του Ελληνικού Κράτους οι περισσότερες εκ των οποίων αναπτύχθηκαν και στο εισαγωγικό υποκεφάλαιο και οι οποίες είναι γνωστές από πλήθος δημοσιεύσεων αναφορικά με τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα της χώρας.²¹³

²¹¹ Στ. Καλύβας (2015) «Καταστροφές και Θρίαμβοι. Οι 7 κύκλοι της Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας» Εκδόσεις Παπαδόπουλος. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Ν. Δήμου (1975) στο βιβλίο του «Η Δυστυχία του να είσαι Έλληνας» Το βιβλίο αυτό αποτελεί ψυχογράφημα του μέσου νεοέλληνα αναφορικά με το πώς αντιλαμβάνεται την ιστορία του με μια διάθεση θεοποίησης των έργων της Κλασικής Αρχαιότητας και αντίστοιχης υποτίμησης των έργων του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού

²¹² Στ. Ράμφος (2011) «Η λογική της παράνοιας» Εκδόσεις Αρμός.

²¹³ Ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στην ιστοσελίδα www.paraoikonomia.gr προκειμένου να ενημερωθεί πληρέστερα για εκτιμήσεις και έρευνες που έχουν γίνει από το Παν. Μακεδονίας και τον υπεύθυνο του προγράμματος κ. Μπιτζένη Αριστεΐδη. Σε αυτήν την ιστοσελίδα ερευνώνται πολλές από τις παθογένειες του Ελληνικού Κράτους όπως η υψηλή παραοικονομία, η υψηλή φοροδιαφυγή, η αδήλωτη εργασία, η εισφοροδιαφυγή καθώς και η χαμηλή φορολογική συνείδηση, μέσα από άρθρα δημοσιευμένα σε επιστημονικά περιοδικά αλλά και μέσα από τα αποτελέσματα ερωτηματολογίων σχετικά με την αντίληψη που έχουν οι πολίτες για τα συγκεκριμένα προβλήματα. Για τα ζητήματα της φοροαποφυγής, της φοροδιαφυγής και της φορολογικής συνείδησης κάνουμε λόγο σε άλλα τμήματα της παρούσας διατριβής. Τα ζητήματα παραοικονομίας και αδήλωτης εργασίας – εισφοροδιαφυγής εάν και περιγράφονται στο εισαγωγικό κεφάλαιο δεν αναλύονται στατιστικά. Η στατιστική – μαθηματική ανάλυση των παραπάνω φαινομένων ξεφεύγει από το σκοπό της παρούσας διατριβής, όμως ο αναγνώστης μπορεί μέσα από την συγκεκριμένη ιστοσελίδα να λάβει πλήρη γνώση όλων των στατιστικών δεδομένων των μεταβλητών.

- **Υψηλό επίπεδο παραοικονομίας** (ένα από τα μεγαλύτερα στην Ε.Ε.) Σύμφωνα με τις τελευταίες εκτιμήσεις το επίπεδο παραοικονομίας ανέρχεται στο 26-28% επί του συνολικού ΑΕΠ. Σύμφωνα με σχετικά πρόσφατη μελέτη η οποία δημοσιεύτηκε πριν από την κρίση στη χώρα μας από τον **Friedrich Schneider et al (2010)** το επίπεδο παραοικονομίας στην χώρα μας κατά τη δεκαετία 1999 – 2007 κυμαίνεται μεταξύ του 28,5% επί του συνολικού ΑΕΠ και 26,5% (έτος 2007) με μέσο όρο το 27,5%. Το ποσοστό αυτό είναι από τα μεγαλύτερα της κρατών της Ε.Ε.
- **Χαμηλό επίπεδο φορολογικής συνείδησης** (το οποίο οδηγεί σε υψηλό επίπεδο φοροδιαφυγής). Βάσει του πίνακα στατιστικών στοιχείων του ερωτηματολογίου που αναλύσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο βλέπουμε ότι μόνο το 27% του συνόλου των Ελλήνων φορολογουμένων δεν δικαιολογεί ποτέ την φοροδιαφυγή ενώ έναν ποσοστό της τάξεως του 11,30 την δικαιολογεί ελάχιστα. Με βάση τις μελέτες που έχουμε δείξει στα προηγούμενα κεφάλαια και κυρίως στο κεφάλαιο Νο 13 περί συσχέτισης κουλτούρας και φορολογικής συνείδησης, γίνεται αντιληπτό ότι η χώρα μας έχει ένα από τα χαμηλότερα επίπεδα φορολογικής συνείδησης. Επιπρόσθετα το άθροισμα αυτών που δικαιολογούν την φοροδιαφυγή:
 - είτε μερικές φορές, (βαθμός 5)
 - είτε σχεδόν πάντα (βαθμός 6)
 - είτε πάντοτε (βαθμός 7)

φτάνει στο ποσοστό του **39,77%** το οποίο επίσης είναι πολύ υψηλό και αποτελεί σαφής ένδειξη, εάν όχι απόδειξη της χαμηλής φορολογικής συνείδησης των Ελλήνων Πολιτών. Αν για παράδειγμα κάνουμε μια σύγκριση με την έρευνα που έχει διεξαχθεί στην Κίνα, από τον **R. McGee (2014)** βλέπουμε ότι το 53% του πληθυσμού απάντησε ότι δεν δικαιολογεί ποτέ την φοροδιαφυγή, όταν στην Ελλάδα το αντίστοιχο ποσοστό με βάση τη δική μας μελέτη είναι 27% ενώ το 18,2% απάντησε ότι δεν δικαιολογεί σχεδόν ποτέ την φοροδιαφυγή ενώ το αντίστοιχο ποσοστό της Ελλάδας είναι μόνο 11,30%.²¹⁴ Στην ίδια μελέτη του Mc Gee, η χώρα της Κίνας βρίσκεται στην προτελευταία θέση από απόψεως

²¹⁴ Να σημειωθεί ότι δεν υπάρχει δυνατότητα απόλυτης σύγκρισης μεταξύ των ευρημάτων των δύο μελετών γιατί αυτή που αφορά στην Κίνα έχει κλίμακα 10 βαθμών ενώ στην αντίστοιχη της Ελλάδας η κλίμακα είναι 7βαθμια. Όμως μπορούμε να συγκρίνουμε τις απόψεις περί μη δικαιολόγησης της φοροδιαφυγής οι οποίες και στις δύο περιπτώσεις λαμβάνουν τον βαθμό 1 όταν η φοροδιαφυγή δεν δικαιολογείται ποτέ και το βαθμό 2 όταν η φοροδιαφυγή δικαιολογείται σπάνια.

φορολογικής συνείδησης, με τις χώρες της Ιαπωνίας, της Ολλανδίας και των Η.Π.Α. να βρίσκονται σε αρκετά υψηλότερες θέσεις. Πέραν της συγκεκριμένης μελέτης οι περισσότερες μελέτες που έχουν γίνει με την χρήση δεδομένων από τις WVS και EVS, έχουν δείξει ότι οι απαντήσεις των ατόμων των περισσότερων κρατών αναφορικά με την απόλυτη αποστροφή προς την φοροδιαφυγή είναι ποσοστιαία πολύ μεγαλύτερες από την αντίστοιχη της Ελλάδας. Μέσα λοιπόν από την συγκριτική μελέτη των άρθρων που αναφέρονται σε διάφορες χώρες με τη χρήση κοινού ερωτηματολογίου καταλήγουμε ότι η Ελλάδα είναι σε πολύ χαμηλή θέση από απόψεως φορολογικής συνείδησης συγκριτικά τουλάχιστον με τις ανεπτυγμένες χώρες της Ευρώπης, της Ασίας και της Βόρειας Αμερικής.

ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΤΗΣ ΚΙΝΑΣ

Δικαιολόγηση φοροδιαφυγής	Αριθμός απαντήσεων	Ποσοστιαία έκφραση των απαντήσεων
1 Never Justifiable	998	53,0%
2	343	18,2%
3	236	12,5%
4	95	5,0%
5	71	3,8%
6	54	2,9%
7	34	1,8%
8	27	1,4%
9	13	0,7%
10 Always Justifiable	13	0,7%
Σύνολο απαντήσεων	1884	100%
Μέσος Όρος	2,21	
Διακύμανση SD	1,84	

- **Υπερβολική Καθυστέρηση στην απονομή δικαιοσύνης** που αποτελεί τροχοπέδη για την προσέλκυση Α.Ξ.Ε, δεδομένου ότι οι πολυεθνικές επιχειρήσεις γνωρίζουν ότι εάν προσφύγουν στα Ελληνικά δικαστήρια για κάποια υπόθεση, η έκδοση σχετικών αποφάσεων θα καθυστερήσει πάρα πολύ, πράγμα που αποτελεί έναν επιπλέον αποτρεπτικό παράγοντα ίδρυσης νέας επιχείρησης ή θυγατρικής επιχείρησης μιας πολυεθνικής εταιρίας στην Ελλάδα.. Σύμφωνα με δημοσίευμα της καθημερινής υπάρχει ένας πολύ μεγάλος αριθμός προσφυγών προς το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που εδρεύει στο

Στρασβούργο και η Ελλάδα κατέχει την πρώτη θέση σε προσφυγές ανά 10.000 κατοίκους (1,84 ανά 10.000 κατοίκους). Από το σύνολο των προσφυγών το μεγαλύτερο ποσοστό αφορούν στην καθυστέρηση απονομής δικαιούσων, ενώ από το σύνολο των καταδικαστικών αποφάσεων των τελευταίων ετών το 56% καθυστερήσεις έκδοσης αποφάσεων από τα Ελληνικά Δικαστήρια.

- **Χαμηλό επίπεδο ανταγωνιστικότητας** (ένα από τα χαμηλότερα στα κράτη της Ε.Ε.). Σύμφωνα με τον δείκτη επιχειρηματικής ανταγωνιστικότητας η Ελλάδα το έτος 2018 κατείχε την 67^η θέση επί συνόλου 190 κρατών, και μία από τις τελευταίες θέσεις των ανεπτυγμένων χωρών τόσο σε επίπεδο Ε.Ε. όσο και επίπεδο χωρών του Ο.Α.Σ.Α. (βλέπε και παρακάτω κεφάλαιο 20).
- **Υψηλό επίπεδο δημοσίου χρέους συνολικού και σχετικού** (δηλαδή ποσοστό χρέους στο σύνολο του ΑΕΠ). Το υψηλό επίπεδο δημοσίου χρέους οδήγησε τη χώρα στην ψήφιση μνημονίων προκειμένου να είναι σε θέση η χώρα να δανείζεται από το Δ.Ν.Τ. και από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Μετά την περίοδο προσαρμογής της χώρας με σκληρές οικονομικές συνέπειες στα ευάλωτα κοινωνικά στρώματα το επίπεδο δημοσίου χρέους μειώθηκε στο 189,3% επί του ΑΕΠ (στοιχεία Eurostat), με δεύτερο υψηλότερο της Ιταλίας (152,6%), ενώ ακολουθούν Πορτογαλία (127%), Ισπανία (117,7%) και Γαλλία (114,4%).
- **Αρνητικό Ισοζύγιο Εμπορικών Συναλλαγών**. Εδώ είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και τα έτη στα οποία φαίνεται η Ελλάδα να έχει θετικούς και υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης (τη δεκαετία 1990-2000) το Ισοζύγιο Εμπορικών Συναλλαγών υπήρξε αρνητικό. Αυτό μπορούμε να το εκλάβουμε ως γεγονός στο οποίο διαπιστώνεται ότι η ανάπτυξη δεν ήταν ισορροπημένη αλλά προέρχονταν κυρίως από την αύξηση εγχώριας κατανάλωσης η οποία τροφοδοτούνταν από την αύξηση του δημόσιου δανεισμού ή από Επιχορηγήσεις – επιδοτήσεις που προέρχονταν από την Ε.Ε. Μετά την περίοδο των μνημονίων η Ελλάδα αναγκαστικά προέβη σε μείωση του ελλείμματος του Ισοζυγίου Εμπορικών Συναλλαγών, αλλά τα τελευταία έτη λόγω της έξαρσης της πανδημίας αρχικά και της ενεργειακής χρήσης και της εξάρτησης της χώρας μας σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο υπάρχει εκ νέου εκτόξευση του εν λόγω ελλείμματος.

- **Υψηλό επίπεδο αυτοαπασχολούμενων.** Πρόκειται για το υψηλότερο επίπεδο μεταξύ των χωρών της Ευρώπης της Ευρώπης. Σύμφωνα με τον πίνακα της ΕΛΣΤΑΤ σε συνεργασία με την CEDEFOP για το έτος 2020 το 33% περίπου των εργαζομένων ανδρών είναι ελεύθεροι επαγγελματίες, ενώ αντίστοιχα στις γυναίκες το ποσοστό προσεγγίζει το 21,20%. Και στις δύο περιπτώσεις τα επίπεδα αυτοαπασχόλησης είναι το υψηλότερο στην Ευρώπη. Όπως έχουμε αναφέρει και στο κεφάλαιο 11, η εργασιακή διάρθρωση στην Ελλάδα αποτελεί τροχοπέδη για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, δημιουργεί πολύ υψηλά διοικητικά κόστη στον έλεγχο των πολλών και πολύ μικρών επιχειρήσεων από την φορολογική διοίκηση χωρίς να υπάρχουν τα ανάλογα φορολογικά έσοδα. Μάλιστα σε άρθρο της Καθημερινής (27/12/2022) το οποίο μνημονεύουμε και στο κεφάλαιο 11 αναφέρεται ότι για το έτος 2021: 4 στους 10 υποβάλλουν δηλώσεις με οικογενειακό εισόδημα κάτω από 5.000 ευρώ τον χρόνο, ενώ ετήσιες απολαβές άνω των 20.000 ευρώ εμφανίζουν μόνο οι 17 στους 100, κάτι το οποίο απέχει από την πραγματικότητα και φανερώνει το αυτονόητο, ότι δηλαδή υπάρχει πολύ υψηλό επίπεδο παραοικονομίας και φοροδιαφυγής στη χώρα μας. Αυτό διαμορφώνει από μόνο του και μια αρνητική φορολογική συνείδηση σε όσους δηλώνουν κανονικά τα εισοδήματά τους έχοντας επίγνωση το πόσο εκτεταμένη είναι η φοροδιαφυγή κυρίως στις τάξεις των ελεύθερων επαγγελματιών και των μικρών επιχειρήσεων.
- **Δημόσιος Τομέας:** Αντιπαραγωγικός και μη φιλικός προς τον πολίτη. Υψηλό επίπεδο αργομισθίας (με την ευρεία έννοια του όρου) από μεγάλο μέρος υπαλλήλων της δημόσιας διοίκησης.
- **Υψηλό Επίπεδο γραφειοκρατίας** Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι παρόλο που όλες οι εσωτερικές συναλλαγές εντός μίας υπηρεσίας ή μεταξύ διαφορετικών υπηρεσιών γίνονται με ηλεκτρονικό και ψηφιακό τρόπο, παρόλαυτα η γραφειοκρατία δεν έχει μειωθεί και σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα έχει αυξηθεί! Για παράδειγμα όταν το Ελληνικό Δημόσιο καλείται να πληρώσει κάποιον ανάδοχο έργου απαιτείται η προσκόμιση δικαιολογητικών προς την Διεύθυνση Εντελλομένων Εσόδων τόσο σε πρωτότυπη μορφή, όσο και σε ηλεκτρονική μορφή. Αποτέλεσμα αυτού είναι ότι η ψηφιοποίηση των δικαιολογητικών αυξάνει την γραφειοκρατία αντί να την μειώνει, γιατί υπάρχει διπλή υποχρέωση από την εκάστοτε υπηρεσία να προσκομίζει τόσο σε πρωτότυπη όσο και σε ηλεκτρονική

μορφή τα δικαιολογητικά μιας δαπάνης ενός αναδόχου προκειμένου να επιτευχθεί η πληρωμή του.

- **Υψηλό επίπεδο διαφθοράς σύμφωνα με το δείκτη αντίληψης της διαφθοράς του οργανισμού Corruption Perceptions Index (CPI)** ο οποίος εκδίδεται κάθε χρόνο από το 1995 από την οργάνωση **Transparency International**. Όπως έχουμε δει στον 9^ο κεφάλαιο ο εν λόγω δείκτης κατατάσσει τα κράτη του κόσμου σύμφωνα «με το βαθμό στον οποίο θεωρείται ότι υπάρχει διαφθορά μεταξύ των κρατικών αξιωματούχων και των πολιτικών». Ο οργανισμός ορίζει την πολιτική διαφθορά ως «την κατάχρηση ενός δημοσίου αξιώματος για ίδιον όφελος». Ο κατάλογος του 2019, που δημοσιεύθηκε τον Ιανουάριο του 2020, κατατάσσει την Ελλάδα στην 60^η θέση με 48 βαθμούς επί συνόλου 180 κρατών σε μια κλίμακα από το 100 (εξαιρετικά αδιάφθορη) έως το 0 (εξαιρετικά διεφθαρμένη). Το θετικό είναι ότι έχει ανέβει κατά 3 θέσεις σε σχέση με την καταμέτρηση του προηγούμενου έτους. Επίσης στο ερωτηματολόγιο της διατριβής στο οποίο εξετάστηκαν 3975 πολίτες της Ελληνικής Επικράτειας και συγκεκριμένα στην ερώτηση εάν οι πολίτες πιστεύουν ότι υπάρχει διαφθορά στις φορολογικές αρχές οι περισσότεροι ερωτώμενοι απάντησαν θετικά, γεγονός που πιστοποιεί ότι δεν έχουν μεγάλη εμπιστοσύνη στις φορολογικές αρχές. Συγκεκριμένα το 31,12% απάντησε ότι υπάρχει πάρα πολύ μεγάλη διαφθορά ενώ το 27,77% ότι υπάρχει πολύ μεγάλη διαφθορά στα ελεγκτικά κλιμάκια. Η παραπάνω εικόνα μας οδηγεί σε ένα αποτέλεσμα ότι υπάρχει έντονη αντίληψη σχετικά με τη διαφθορά σε δημόσιους φορείς της χώρας μας
- **Κομματικοποίηση σε διάφορους θεσμούς** (λ.χ Πανεπιστήμιο, Δημόσια διοίκηση κλπ). Η κομματικοποίηση μπορεί να δημιουργήσει φανατισμό και να στρέψει πολλούς νέους στο να ασχολούνται με κομματικές ασχολίες του Πανεπιστημίου εις βάρος του κύριου έργου τους που είναι η φοίτηση, το διάβασμα και η παρακολούθηση των μαθημάτων τους. Φυσικά και είναι πρόσφορο και υγιές να υπάρχει πλουραλισμός και πολιτικοποίηση των νέων και ίσα ίσα αυτό είναι κάτι που προάγει την δημοκρατία. Η προσκόλληση όμως σε κόμματα και σε επίπεδο εκλογών και σε επίπεδο διεκδικήσεων, ενέχει τον κίνδυνο αποπροσανατολισμού των νέων. Επιπρόσθετα οι κομματικές νεολαίες έχουν λόγο και σε ζητήματα που άπτονται του τρόπου διοίκησης των πανεπιστημίων όπως είναι η εκλογή των πρυτανικών αρχών κάτι που δεν το συναντάμε σε άλλα Πανεπιστήμια των ανεπτυγμένων κρατών της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης αλλά

και των Η.Π.Α και του Καναδά. Θα μπορούσαμε να διακινδυνεύουμε λέγοντας ότι η δημοκρατία έχει πάρει μια λανθάνουσα μορφή η οποία υποστηρίζει κάποιες μικρές ομάδες κομματικών συμφερόντων οι οποίες αποφασίζουν εάν θα λειτουργήσουν τα πανεπιστήμια ή αν θα υπάρξει κατάληψη, ένας θεσμός επίσης πρωτοποριακός στο παγκόσμιο σύστημα των πανεπιστημίων.

- **Πολιτικό σύστημα που προάγει το κομματικό συμφέρον και το συντεχνιακό συμφέρον των βουλευτών.** Επιπρόσθετα εγκλωβίζει τους ψηφοφόρους προσπαθώντας να βοηθήσει ατομικά αυτούς που ψηφίζουν κόμματα εξουσίας.
- **Υπερβολική καθυστέρηση στην έναρξη αδειοδοτήσεων** για νέες επιχειρήσεις που αφορούν σε ελευθέρια επαγγέλματα, εμπόριο, βιοτεχνίες αλλά κυρίως σε μεγάλες επενδύσεις που απαιτούν ειδικές περιβαλλοντικές μελέτες.²¹⁵

19.3 Η πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος στην Ελλάδα

- Στην περίπτωση της Ελλάδος υπάρχει διάχυτη αντίληψη ότι η φορολογική νομοθεσία είναι πολύπλοκη, υπάρχει έντονη γραφειοκρατία και πολλοί νόμοι παραπέμπουν σε παλαιότερους, με συνέπεια ελάχιστοι να είναι σε θέση να γνωρίζουν τη πραγματική κατάσταση και τις πραγματικές έννομες συνέπειες που προκύπτουν από τις φορολογικές διατάξεις. Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα του Ο.Ο.Σ.Α για το έτος 2018, το πολύπλοκο σύστημα της χώρας μας δεν ενθαρρύνει τη συμμόρφωση με τις φορολογικές διατάξεις, ενισχύει φαινόμενα φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής και ως εκ τούτου εμφανίζει μικρότερα φορολογικά έσοδα από τα προσδοκώμενα.²¹⁶ Η ίδια έρευνα κάνει λόγο για το ότι ο βασικότερος τρόπος χρηματοδότησης των φορολογικών εσόδων ήταν τα πρόστιμα τα οποία επιβάλλονταν κατόπιν ελέγχου. Δυστυχώς τα περισσότερα εξ 'αυτών είναι ανείσπρακτα, δεδομένου ότι αφορούν πολύ παλιές υποθέσεις. Η πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος φαίνεται να σχετίζεται θετικά προς την φοροδιαφυγή και αρνητικά προς την φορολογική ηθική των πολιτών.

²¹⁵ Ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στην παρουσίασή μου, το οποίο εμφανίζει και πολλές άλλες λεπτομέρειες αναφορικά με τις παθογένειες και την οικονομική κρίση, σε συνέδριο που πραγματοποιήθηκε το 2018 με τίτλο Μητράκος Π «Παθογένειες της Ελληνικής Οικονομίας και Κοινωνίας: Αποτελούν την βασική αιτία της οικονομικής κρίσης και ύφεσης που διανύει η χώρα»; *International Conference on International Business* Thessaloniki Greece

²¹⁶ OECD, Economic survey, Greece, Overview, Απρίλιος 2018

- Σε σχετική έρευνα της **διαΝΕΟσις** που διενεργήθηκε τον **Ιούνιο του 2016** με αντικείμενο “Η φοροδιαφυγή στην Ελλάδα”, επισημαίνεται ότι πολλοί από τους ψηφισμένους νόμους κατά τα τελευταία χρόνια ήταν αποτέλεσμα μεταρρυθμιστικών αλλαγών που επιβλήθηκαν από την ΤΡΟΪΚΑ. Στην ίδια μελέτη αναφέρεται ότι από την μεταπολίτευση και μετά δηλαδή από το 1975 έως το τέλος του 2015, ψηφίστηκαν **250 φορολογικά νομοθετήματα και τροπολογίες μαζί με άλλους 3450 νόμους και 115.000 υπουργικές αποφάσεις**. Υπάρχουν μεταγενέστεροι νόμοι που τροποποιούν προγενέστερους, χωρίς να τους καταργούν, ενώ προστίθενται και καταργούνται παράγραφοι και εδάφια, και συχνά αναφέρεται και η επιφύλαξη άλλων νόμων. Μέσα σε μια τέτοια δαιδαλώδη νομοθετική κατάσταση, είναι λογικό τόσο οι φορολογικές αρχές, όσο και οι φορολογούμενοι αλλά και οι εξειδικευμένοι λογιστές και φοροτεχνικοί να οδηγούνται σε παρερμηνείες συνήθως ακούσιες, αλλά και εκούσιες με σκοπό το ίδιον όφελος.²¹⁷

19.4 Το ζήτημα της φορολογικής δικαιοσύνης και των υψηλών συντελεστών σε φόρους και εισφορές.

19.4.1 Σχέση μεταξύ άμεσων και έμμεσων φόρων.

Όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο η σχέση άμεσων – έμμεσων φόρων αποτελεί κριτήριο αξιολόγησης του φορολογικού συστήματος. Εκεί εξετάζουμε και τα κριτήρια κατηγοριοποίησης ενός φόρου σε άμεσο ή έμμεσο. Η κλασική περίπτωση **Άμεσου Φόρου** είναι ο φόρος εισοδήματος, ενώ ο φόρος με την μεγαλύτερη εισπραξιμότητα από τους έμμεσους είναι ο Φόρος Προστιθέμενης Αξίας.

Σε γενικές γραμμές, όπως εξηγήσαμε παραπάνω, οι άμεσοι φόροι συντελούν στη δικαιότερη κατανομή φορολογικών βαρών, μέσω της προοδευτικότητας της φορολογικής κλίμακας. **Ένα φορολογικό σύστημα που δίνει βαρύτητα στην άμεση φορολόγηση συμβάλλει στη φορολογική δικαιοσύνη λόγω της προοδευτικότητάς του.** Από την άλλη πλευρά η περισυλλογή δημοσίων εσόδων μέσα από την άμεση φορολογία είναι δυσκολότερη και απαιτεί καλύτερους

²¹⁷ Ernst and Young EY (2016) “Η Φοροδιαφυγή στην Ελλάδα. Αιτίες, Έκταση και Προτάσεις Καταπολέμησής της.» *Διανέοσις (Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης) διαΝΕΟσις*

ελεγκτικούς μηχανισμούς. Για το λόγο αυτό οι χώρες που δεν έχουν προηγμένα συστήματα συλλογής φόρων, επικεντρώνονται στους έμμεσους φόρους με συνέπεια να πλήττεται η δικαιοσύνη στο καταμερισμό των φορολογικών βαρών εις βάρος των ασθενέστερων οικονομικά τάξεων.

19.4.2 Παράθεση στατιστικών στοιχείων για το είδος των φορολογικών εσόδων στο Ελληνικό κράτος και σύγκριση αυτών με άλλα πιο ανεπτυγμένα και λιγότερο ανεπτυγμένα κράτη σε σχέση με την Ελλάδα.

Παρακάτω απεικονίζονται δύο πίνακες με τα φορολογικά έσοδα των έμμεσων και άμεσων φόρων ανά κράτος.

Πίνακας Νο. 19.1
Φορολογικά Έσοδα Ευρωπαϊκών κρατών ανά κατηγορία φόρου (% στο ΑΕΠ)

A/A	Ευρωπαϊκά Κράτη	Φόροι Κατανάλωσης και Εισαγωγών	Φ.Π.Α.	Φορολογία στο Εισόδημα, Περιουσία κλπ	Φορολογία Εισοδήματος	Καθαρές Ασφαλιστικές Εισφορές	Συνολικά Έσοδα από φόρους και ασφαλιστικές εισφορές
	EU-27*	13,7	7,2	13,0	12,4	14,2	41,1
	EU-28	13,6	7,2	13,1	12,3	13,3	40,2
	EA-19	13,3	6,9	13,0	12,4	15,1	41,6
1	Belgium	13,9	6,8	15,8	15,3	15,7	45,9
2	Bulgaria	15,6	9,2	5,5	5,3	8,9	30,3
3	Czechia	12,1	7,6	8,4	8,2	15,6	36,1
4	Denmark	15,7	9,5	30,7	29,6	0,8	46,9
5	Germany	10,9	7,1	13,3	12,8	17,3	41,7
6	Estonia	14,2	8,8	7,3	7,3	11,8	33,3
7	Ireland	7,8	4,3	10,3	10,0	4,5	22,7
8	Greece	17,5	8,4	9,7	8,5	14,6	41,9
9	Spain	11,7	6,5	10,4	10,0	12,9	35,4
10	France	17,0	7,2	13,1	12,3	16,8	47,4
11	Croatia	20,3	13,7	6,6	6,1	11,8	38,7
12	Italy	14,6	6,2	14,4	13,8	13,5	42,6
13	Cyprus	15,1	9,3	9,7	9,2	10,7	35,6
14	Latvia	14,2	8,6	7,0	6,7	10,0	31,3
15	Lithuania	11,8	7,9	8,7	8,6	10,0	30,4
16	Luxembourg	11,6	6,0	16,5	15,2	12,1	40,5
17	Hungary	18,1	9,5	6,6	6,4	11,8	36,5
18	Malta	12,2	7,0	13,6	13,2	6,0	32,1
19	Netherlands	12,5	7,2	13,2	12,2	14,0	39,8

20	Austria	14,1	7,6	13,7	12,9	15,4	43,1
21	Poland	14,0	8,0	7,9	7,5	14,2	36,0
22	Portugal	15,2	8,8	9,8	9,5	11,9	36,8
23	Romania	10,7	6,2	4,8	4,5	11,3	26,8
24	Slovenia	13,8	8,0	7,9	7,3	16,0	37,7
25	Slovakia	12,2	7,3	7,2	7,1	15,3	34,6
26	Finland	14,2	9,1	15,9	14,8	11,9	42,3
27	Sweden	22,2	9,2	18,0	17,6	3,4	43,6
28	U.K.	13,0	7,0	13,9	11,6	8,1	35,3
29	Iceland	14,0	8,2	18,3	17,9	3,3	35,8
30	Norway	12,3	8,6	17,1	16,3	10,8	40,2
31	Switzerland	5,3	3,1	15,4	13,3	6,6	27,4

Πηγή: Eurostat Έτος 2019.

Βλέπουμε ότι οι περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες έχουν κατά κανόνα υψηλότερο ποσοστό άμεσων φόρων σε σχέση με τους άμεσους.

Το γεγονός ότι σε κάποιες χώρες τα έσοδα από το φόρο εισοδήματος είναι πολύ χαμηλά οφείλεται στην ανεπάρκεια των διοικητικών μηχανισμών ελέγχου της φοροδιαφυγής κάτι το οποίο είναι ανυπέρβλητα δύσκολο για το φόρο εισοδήματος. Ως εκ τούτου προκειμένου να εισπραχθούν τα προσδοκώμενα έσοδα που απαιτούνται για την κάλυψη των αντίστοιχων δημοσίων δαπανών, πολλά κράτη καταφεύγουν στον εύκολο τρόπο της φορολόγησης των τελικών προϊόντων επί της καταναλωτικής τους δαπάνης. Βλέπουμε λοιπόν ότι η Ελλάδα αντλεί έσοδα από φόρο εισοδήματος σε ποσοστό μόλις 8,5% επί του συνόλου του ΑΕΠ της, τη στιγμή που ο μέσος όρος των κρατών της Ε.Ε. είναι 12,4%. Επίσης τα έσοδα από τους φόρους κατανάλωσης είναι 17,5% τη στιγμή που ο μέσος όρος των κρατών Ε.Ε. είναι 13,7%.

Ο παρακάτω πίνακας μας δίνει ένα επιπρόσθετο και πολύ ενδιαφέρον στοιχείο του ποσοστού ανά φόρου επί συνόλου φόρων και εισφορών σε κάθε κράτος για το έτος 2019.

Πίνακας Νο 19.2
Φορολογικά Έσοδα ως ποσοστό στο σύνολο των δημοσίων εσόδων κάθε χώρας.

A/A	Ευρωπαϊκά Κράτη	Φόροι Κατανάλωσης (έμμεσοι φόροι)	Φ.Π.Α.	Φόροι Εισοδήματος - Περιουσίας κλπ	Φόρος Εισοδήματος	Καθαρές Ασφαλιστικές Εισφορές	Λοιπά Δημόσια Έσοδα	Συνολικό Ποσοστό Εσόδων από Φόρους - Ασφαλιστικές Εισφορές (βεβαιωθέντων - όχι εισπραχέντων)
A/A	EU-27*	33,4	17,5	31,6	30,2	34,5	0,5	100,0

	EU-28	33,8	17,8	32,7	30,6	33,0	0,5	100,0
	EA-19	32,0	16,7	31,1	29,7	36,2	0,6	100,0
	Belgium	30,2	14,7	34,3	33,3	34,2	1,3	100,0
1	Bulgaria	51,6	30,4	18,2	17,7	29,3	0,9	100,0
2	Czechia	33,6	21,0	23,3	22,8	43,1	0,0	100,0
3	Denmark	33,5	20,2	65,4	63,0	1,7	-0,6	100,0
4	Germany	26,2	17,0	31,8	30,7	41,5	0,5	100,0
5	Estonia	42,7	26,5	21,8	21,8	35,5	0,0	100,0
6	Ireland	34,5	18,9	45,3	44,0	19,6	0,7	100,0
7	Greece	41,7	20,0	23,2	20,4	34,7	0,4	100,0
8	Spain	33,0	18,4	29,3	28,3	36,4	1,2	100,0
9	France	35,8	15,2	27,7	26,0	35,5	1,0	100,0
10	Croatia	52,4	35,3	17,2	15,8	30,4	0,0	100,0
11	Italy	34,3	14,6	33,8	32,5	31,8	0,2	100,0
12	Cyprus	42,6	26,1	27,2	26,0	30,2	0,0	100,0
13	Latvia	45,4	27,6	22,3	21,2	32,1	0,1	100,0
14	Lithuania	38,7	25,9	28,6	28,3	32,8	0,0	100,0
15	Luxembourg	28,7	14,9	40,9	37,6	30,0	0,4	100,0
16	Hungary	49,6	26,1	18,1	17,6	32,2	0,1	100,0
17	Malta	38,2	21,8	42,6	41,1	18,6	0,6	100,0
18	Netherlands	31,3	18,0	33,1	30,7	35,1	0,5	100,0
19	Austria	32,6	17,7	31,7	29,8	35,6	0,0	100,0
20	Poland	38,9	22,1	22,0	20,9	39,4	-0,3	100,0
21	Portugal	41,3	23,9	26,5	25,8	32,2	0,0	100,0
22	Romania	39,8	23,1	18,1	16,9	42,1	0,0	100,0
23	Slovenia	36,7	21,3	20,9	19,4	42,3	0,1	100,0
24	Slovakia	35,1	21,0	20,9	20,4	44,0	0,0	100,0
25	Finland	33,5	21,6	37,7	34,9	28,0	0,7	100,0
26	Sweden	50,8	21,0	41,4	40,4	7,9	0,0	100,0
27	U.K.	36,9	19,8	39,4	32,9	23,0	0,7	100,0
28	Iceland	39,1	22,9	51,2	49,9	9,2	0,5	100,0
29	Norway	30,7	21,5	42,6	40,6	26,7	0,0	100,0
30	Switzerland	19,5	11,3	56,5	48,7	23,9	0,1	100,0

Πηγή: Eurostat 2019

19.4.3 Ανάλυση των στατιστικών στοιχείων για το είδος των δημοσίων εσόδων ανά κράτος.

Από τους παραπάνω πίνακες προκύπτουν μερικά πολύ ενδιαφέροντα συμπεράσματα τα οποία αναλύονται αμέσως πιο κάτω:

- Οι άμεσοι φόροι είναι πιο δίκαιοι γιατί υπάρχει προοδευτικότητα του φόρου και κατ' αυτόν τον τρόπο επιβαρύνονται αυτοί που έχουν υψηλότερα εισοδήματα.

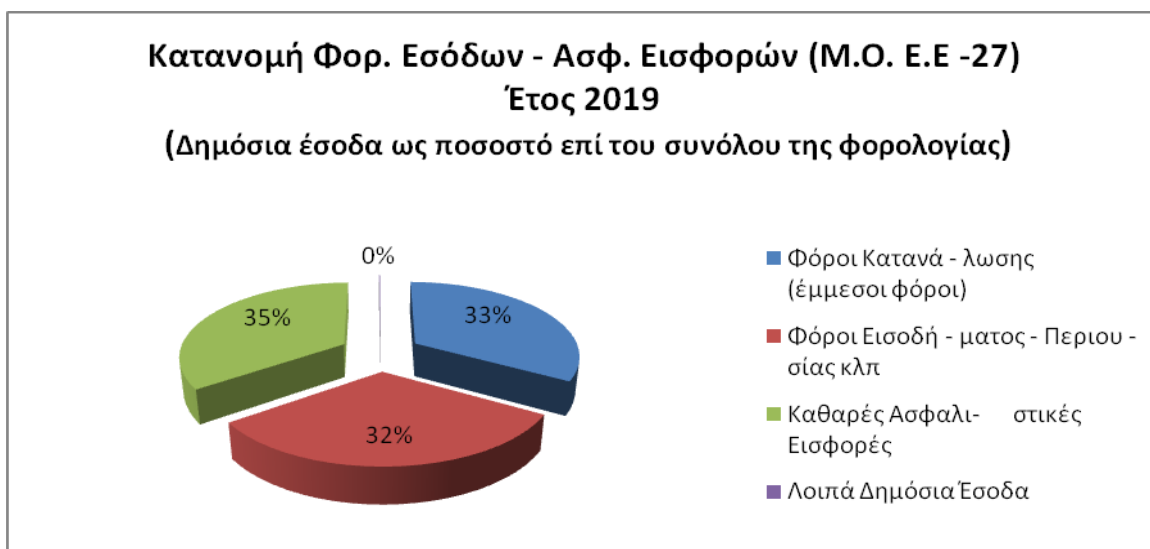
- Σε πολλές περιπτώσεις ο άμεσος φόρος είναι αρνητικός, δηλαδή άτομα χωρίς εισόδημα ή με ελάχιστο εισόδημα, ενισχύονται από το κράτος προκειμένου να βγουν από το όριο της φτώχειας.
- Η επιβολή άμεσων φόρων από το κράτος μέσω της φορολογίας εισοδήματος αποτελεί μια από τις βασικότερες λειτουργίες του κράτους αλλά και έναν από τους βασικότερους στόχους της που είναι η αναδιανομή των εισοδημάτων προς όφελος των φτωχών στρωμάτων μιας Οικονομίας. Υπό μια έννοια μέσω της άμεσης φορολογίας (που ως επί τω πλείστων σε αυτή τη κατηγορία ανήκουν η φορολογία στην ακίνητη περιουσία και στο εισόδημα) επιτελείται μια «διόρθωση» στην κατανομή του πλούτου (Φινοκαλιώτης 2014).
- Οι έμμεσοι φόροι είναι πιο εύκολα εισπράξιμοι αλλά είναι αντίστροφα προοδευτικοί. Άτομα με πολύ χαμηλό εισόδημα επιβαρύνονται το ίδιο από τη αγορά ενός καταναλωτικού αγαθού με συνέπεια να επιβαρύνονται με πολύ υψηλότερο ποσοστό αναφορικά με το συνολικό τους εισόδημα.
- Ένα κράτος που αδυνατεί να ελέγξει τη φοροδιαφυγή καταφεύγει σε επιβολή φόρων κατανάλωσης που είναι εύκολα εισπράξιμοι ενώ η φοροδιαφυγή στο ΦΠΑ μπορεί να ελεγχθεί ευκολότερα από την αντίστοιχη φοροδιαφυγή στο εισόδημα.
- Το τελευταίο συμπέρασμα ίσως είναι και το σημαντικότερο: ότι δηλαδή όταν υπάρχει φοροδιαφυγή στο εισόδημα και δεν υπάρχουν οι κατάλληλοι μηχανισμοί ελέγχου αυτής, τότε είναι δυνατό άτομα με υψηλό πραγματικό εισόδημα και ελάχιστο δηλωθέν όχι μόνο να μην πληρώνουν αυτό που τους αναλογεί αλλά να εκμεταλλεύονται τις ευνοϊκές ρυθμίσεις των αρνητικών φόρων εισοδήματος εισπράττοντας επιχορηγήσεις και επιδοτήσεις που προορίζονταν για τα πραγματικά κατώτερα οικονομικά στρώματα της χώρας.

Αυτή η συμπεριφορά έχει ως επίπτωση ότι τα άτομα που συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις (και εφόσον είναι εργοδότες με τις εργοδοτικές εισφορές τους), να νιώθουν αδικημένοι απέναντι σε αυτούς που δεν πληρώνουν και εισπράττουν επιδόματα χωρίς να τα δικαιούνται. Η αίσθηση αδικίας οδηγεί στην μείωση εμπιστοσύνης απέναντι στη φορολογική διοίκηση και τις κρατικές δομές εν γένει, με απώτερη συνέπεια την συρρίκνωση της φορολογικής τους συνείδησης.

19.4.4 Παράθεση συγκριτικών γραφημάτων, σχετικά με το ποσοστό άμεσων, έμμεσων φόρων και εργοδοτικών εισφορών.

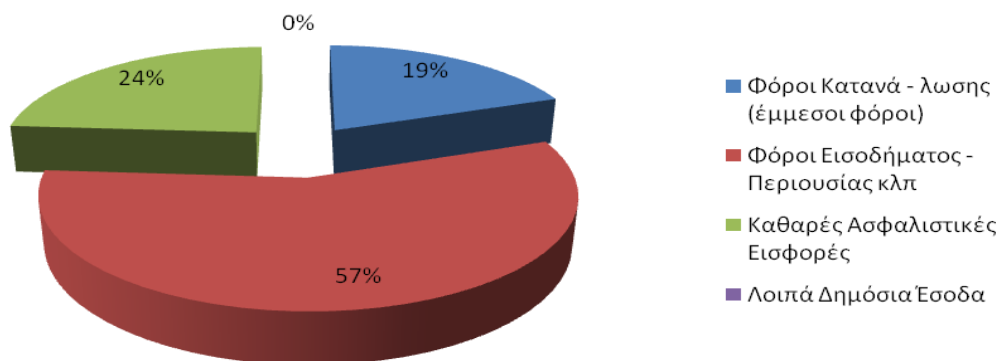
Αναφορικά με την κατανομή των φορολογικών εσόδων μέσω της διάκρισης άμεσων και έμμεσων φόρων και ασφαλιστικών εισφορών θα παραθέσουμε αμέσως πιο κάτω τέσσερα ειδικά διαγράμματα κατανομής των δημοσίων εσόδων:

- Του μέσου όρου των 27 κρατών μελών της Ε.Ε.
- Του κράτους της Ελβετίας ως παράδειγμα πολύ ανεπτυγμένης οικονομίας
- Του κράτους της Βουλγαρίας ως παράδειγμα λιγότερο ανεπτυγμένης οικονομίας και
- Της Ελλάδας.

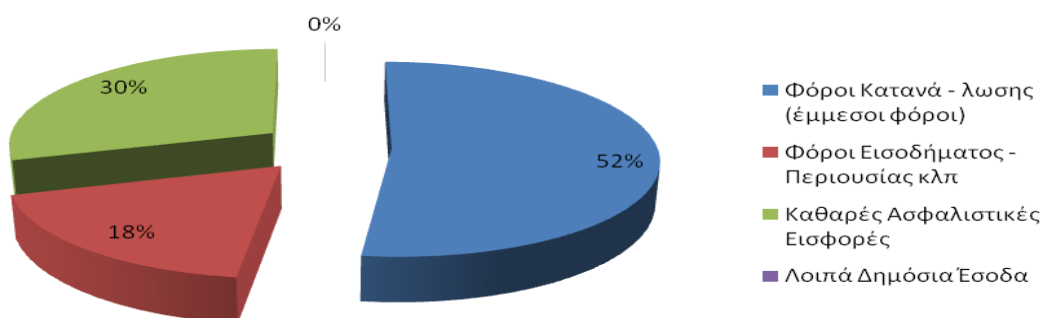
Γράφημα Νο 19.1
Κατανομή Φορ. Εσόδων και Ασφαλιστικών Εισφορών
Ως ποσοστό επί του συνόλου των Δημοσίων Εσόδων
Α. Μέσος Όρος κρατών Ε.Ε.

Κατανομή Φορ. Εσόδων - Ασφ. Εισφορών
Έτος 2019
(Δημόσια έσοδα ως ποσοστό επί του συνόλου της φορολογίας)
Ελβετία

Γράφημα Νο 19.2
Κατανομή Φορ. Εσόδων και Ασφαλιστικών Εισφορών
Ως ποσοστό επί του συνόλου των Δημοσίων Εσόδων
Β. Ελβετία

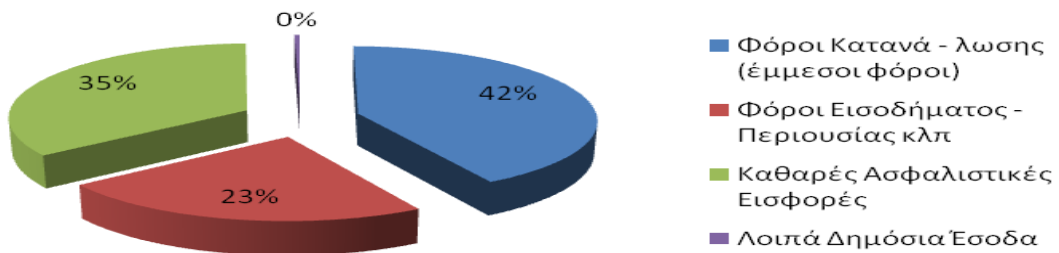
Κατανομή Φορ. Εσόδων - Ασφ. Εισφορών
Έτος 2019
(Δημόσια έσοδα ως ποσοστό επί του συνόλου της φορολογίας)
Βουλγαρία

Γράφημα Νο 19.3
Κατανομή Φορ. Εσόδων και Ασφαλιστικών Εισφορών
Ως ποσοστό επί του συνόλου των Δημοσίων Εσόδων
Γ. Βουλγαρία

Κατανομή Φορολογικών Εσόδων - Ασφαλιστικών Εισφορών στην Ελλάδα Έτος 2019

(Δημόσια έσοδα ως ποσοστό επί του συνόλου της φορολογίας)

Γράφημα Νο 19.4

Κατανομή Φορ. Εσόδων και Ασφαλιστικών Εισφορών
Ως ποσοστό επί του συνόλου των Δημοσίων Εσόδων
Δ. Ελλάδα

19.4.5 Επεξήγηση γραφημάτων

Με βάση τα παραπάνω διαγράμματα κατανομής των εσόδων από άμεσους – έμμεσους φόρους και ασφαλιστικές εισφορές, βλέπουμε **μία τεράστια διαφορά μεταξύ Ελβετίας και Βουλγαρίας**. Στην πρώτη περίπτωση η Ελβετία εισπράττει **57%** από άμεσους φόρους ενώ η Βουλγαρία μόλις **18%** τη στιγμή που ο μέσος όρος των Κρατών της Ε.Ε. είναι στο **32%**. Η Ελλάδα βρίσκεται αρκετά χαμηλά και συγκεκριμένα ο καταλογισμός σε άμεσους φόρους βρίσκεται μόλις στο **23%**.

Όλα τα παραπάνω πιστοποιούν ότι υπάρχει **συσχέτιση μεταξύ βαθμού οικονομικής ανάπτυξης ενός κράτους και σχέσης καταλογισμού μεταξύ άμεσων και έμμεσων φόρων**. Η επιβολή άμεσων φόρων όπως προαναφέραμε και πρωτύτερα, φανερώνει καταρχάς ένα εξελιγμένο σύστημα συλλογής φορολογικών υποχρεώσεων που συνοδεύεται και από χαμηλή φοροδιαφυγή, αλλά και από αυξημένη φορολογική συνείδηση.

Άλλωστε σύμφωνα με τον **Katsios (2006)**, η σχετική αύξηση των έμμεσων φόρων σε σχέση με τους άμεσους συμβάλλει στην αύξηση της σκιώδους – υπόγειας οικονομίας. Με αυτή την παραδοχή τάσσονται επίσης και οι **Friedmann et al (2000)**.

19.5 Οι φορολογικές μεταρρυθμίσεις των τελευταίων ετών.

Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες απλούστευσης και εκσυγχρονισμού των διαδικασιών ενίσχυσης της εμπιστοσύνης στη φορολογική διοίκηση. Ορισμένα από τα μέτρα αυτά είναι η δημιουργία **Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων**, καθώς και η **ψηφιοποίηση των λογιστικών συναλλαγών** μέσω της εφαρμογής **My data**, η **ηλεκτρονική τιμολόγηση** και η αναγκαστική επιβολή χρήσης **ηλεκτρονικού χρήματος** μέσω πιστωτικών ή χρεωστικών καρτών για μεγάλα ποσά συναλλαγής. Ένα επιπρόσθετο μέτρο προς την κατεύθυνση της διαφάνειας, είναι η στοχευμένοι φορολογικοί έλεγχοι που προκύπτουν με βάση ενός αλγορίθμου ο οποίος καταγράφει τις επιχειρήσεις που έχουν ορισμένα χαρακτηριστικά. Οι στοχευμένοι έλεγχοι από ένα σύστημα ηλεκτρονικό με **εφαρμογή αλγορίθμου**, βοηθά και στην **μείωση της διαφθοράς** δεδομένου ότι περιορίζει την διακριτική ευχέρεια των φορολογικών ελεγκτών οι οποίοι πλέον δεν μπορούν αυθαίρετα να επιλέξουν ποιες επιχειρήσεις θα ελέγξουν.

Σύμφωνα με την δημοσίευση της έκθεσης του Ο.Ο.Σ.Α που αφορά στην οικονομική έρευνα της Ελλάδος που δημοσιεύτηκε το 2020, έχει συντελεστεί μία πολύ σημαντική φορολογική μεταρρύθμιση στην χώρα μας κατά τα τέλη του 2019 που σε γενικές γραμμές περιλαμβάνει μείωση φορολογικών συντελεστών και ασφαλιστικών εισφορών. Συγκεκριμένα για τα χαμηλά εισοδήματα ο προσωπικός φορολογικός συντελεστής του φόρου εισοδήματος θεσμοθετήθηκε στο 9% από το 22% που ήταν με την προηγούμενη νομοθεσία. Οι συνολικές ασφαλιστικές εισφορές των που επιβαρύνουν συνολικά τους εργαζόμενους κατά ένα ποσοστό της τάξεως περίπου του 8% (από 44,06% έχουν πέσει στο 36,16% επί των μικτών αποδοχών τους. Αναφορικά με τους έμμεσους φόρους έχει επιτευχθεί μία μείωση στον Φόρο Προστιθέμενης Αξίας σε συγκεκριμένα είδη από την κλίμακα του 24% στην κλίμακα του 13%. Τέλος οι συντελεστές φορολογίας εισοδήματος των νομικών προσώπων αλλά και των ατομικών επιχειρήσεων και ελευθέρων επαγγελματιών έχουν μειωθεί από το 29% στο 22% επί των συνολικών κερδών. Αυτή είναι μια ενδεικτική παράθεση μείωσης της φορολογίας και των ασφαλιστικών εισφορών στους βασικότερους

φόρους, γεγονός που σηματοδοτεί μία ανακούφιση τόσο στις επιχειρήσεις όσο και στα νοικοκυριά. Είναι βέβαιο ότι θα πρέπει να επέλθουν και άλλες μεταρρυθμίσεις που αφορούν σε μείωση των φορολογικών συντελεστών προς την ίδια κατεύθυνση, όπως είναι η κατάργηση του τέλους επιτηδεύματος, αλλά η εκάστοτε κυβέρνηση θα πρέπει να σταθμίζει και τα δημοσιονομικά όρια της χώρας δεδομένων των ελλειμμάτων που εμφανίζει στο εμπορικό ισοζύγιο και στο δημόσιο χρέος της. Επιπρόσθετα οι φορολογικοί συντελεστές θα μπορούσαν να είναι χαμηλότεροι εάν υπήρχε τρόπος καταπολέμησης της φοροδιαφυγής, κάτι το οποίο με βάση τα αριθμητικά δεδομένα που έχουμε παραθέσει δεν έχει επιτευχθεί.

19.6 Η θέση της δημόσιας διοίκησης στην Ελλάδα και η προσπάθεια ψηφιακής μεταρρύθμισης

Στα τελευταία έτη (2019 -2022) έχουν γίνει πολλά και μεγάλα βήματα από την πλευρά της κυβέρνησης προς μια νέα ψηφιακή εποχή των δημοσίων υπηρεσιών αλλά και της μείωσης της γραφειοκρατίας μέσω νέων ψηφιακών εργαλείων. Οι νέες ψηφιακές υπηρεσίες ενδεχομένως να επισπεύσθηκαν λόγω των προβλημάτων στην επισκεψιμότητα των δημοσίων υπηρεσιών και όχι μόνο, που δημιούργησε η πανδημία του κορονοϊού. Καταλυτικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση έπαιξε το υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης το οποίο εισήγαγε πολλές νέες ψηφιακές πλατφόρμες με απώτερο στόχο την μείωση των επισκέψεων των πολιτών στις δημόσιες υπηρεσίες και τα ΚΕΠ και την απλοποίηση των ψηφιακών εργαλείων που απαιτούνται για την διεκπεραίωση καθημερινών εργασιών των πολιτών που διαμένουν στην Ελληνική Επικράτεια. Η ψηφιακή μεταρρύθμιση πρέπει να έχει μία συνέχεια γιατί απαιτούνται πολλές νέες εργασίες να γίνουν με σπουδαιότερη αυτή **της διασύνδεσης των δημοσίων υπηρεσιών**, ώστε να μην απαιτείται ο πολίτης να προσκομίζει τα ίδια δικαιολογητικά σε κάθε ξεχωριστή δημόσια υπηρεσία ακόμα και άλλου υπουργείου. Όλα αυτά θα οδηγήσουν στη μείωση της γραφειοκρατίας και στην αναβάθμιση των προσφερόμενων ηλεκτρονικών υπηρεσιών προς πολίτες και επιχειρήσεις.

Στο πλαίσιο του ψηφιακού μετασχηματισμού του δημόσιου τομέα υπάρχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον για το εάν και πότε θα υλοποιηθεί η αρχή «άπαξ μόνον», με βάση την οποία πληροφορίες και στοιχεία που έχουν προσκομισθεί σε δημόσιες αρχές από

πολίτες δεν απαιτείται να υποβληθούν εκ νέου. Απαραέγκλιτη προϋπόθεση προς τούτο αποτελεί η δια λειτουργικότητα μεταξύ υπηρεσιών και μητρώων του δημοσίου τομέα, ένα πολύπλοκο και δυσχερές έργο από πλευράς πληροφοριακών συστημάτων. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η επικείμενη δημιουργία μίας κεντρικής διαδικτυακής πύλης, κατά το πρότυπο της βρετανικής ψηφιακής πλατφόρμας gov ως βασικού σημείου επαφής και ψηφιακής εξυπηρέτησης του συνόλου των συναλλαγών του πολίτη με τον δημόσιο τομέα, ως ένα είδος ψηφιακού ΚΕΠ.

Όσον αφορά τον τομέα των επιχειρήσεων, αξιοσημείωτο βήμα ψηφιακού μετασχηματισμού αποτελεί η **εγκατάσταση και λειτουργία της νέας ηλεκτρονικής πλατφόρμας «myDATA»**. Βασικός άξονας αυτής της εφαρμογής αποτελεί το τρίπτυχο «ηλεκτρονικά βιβλία – ηλεκτρονική τιμολόγηση – διασύνδεση φορολογικών μηχανισμών». Πρωταρχικός στόχος είναι η καλύτερη εξυπηρέτηση των επιχειρήσεων και η εκπλήρωση των φορολογικών τους υποχρεώσεων μέσω μίας πρωτοποριακής ψηφιακής πλατφόρμας που θα οδηγήσει μεταξύ άλλων σε αυτοματοποιημένη και ψηφιακή καταχώρηση των τιμολογίων στα ηλεκτρονικά βιβλία των επιχειρήσεων και αντίστοιχα σε αυτοματοποίηση της συμπλήρωσης των φορολογικών δηλώσεων, ενώ θα απαλλάξει τις επιχειρήσεις από υφιστάμενες υποχρεώσεις, όπως η υποβολή Καταστάσεων Πελατών – Προμηθευτών. Η κυβέρνηση εκτιμά ότι τα ηλεκτρονικά βιβλία θα ενισχύσουν τη διαφάνεια των συναλλαγών, προσφέροντας ένα ψηφιακό περιβάλλον συνεργασίας των επιχειρήσεων για την τιμολόγηση των αγαθών και των υπηρεσιών και θα εδραιώσουν την αξιοπιστία στη σχέση της Φορολογικής Διοίκησης με τις επιχειρήσεις. Τα μέτρα αυτά όμως συναντούν δύο βασικά προβλήματα: το ένα αφορά στο ότι όταν ξεκινάει κάτι το οποίο είναι πάρα πολύ δύσκολο και έχει εφαρμογή σε εκατομμύρια επιχειρήσεις, είναι λογικό να εμφανίζει προβλήματα κάτι που συνέβη στην προκειμένη περίπτωση γεγονός που οδήγησε πολλούς λογιστές σε απόγνωση. Το δεύτερο αφορά στο γεγονός ότι ένα τέτοιο καθεστώς δεν ευνοεί μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις και κυρίως ελεύθερους επαγγελματίες εξαιτίας του υψηλού διοικητικού κόστους που απαιτούν οι συγκεκριμένες ψηφιακές πλατφόρμες, κάτι το οποίο δεν είναι πάντοτε σε θέση να καταβάλλουν. Το ίδιο ισχύει και για τα μικρά λογιστήρια που δυσκολεύονται πάρα πολύ να παρακολουθήσουν όλες τις αλλαγές που συντελούνται σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Εδώ ερχόμαστε στο γεγονός ότι η χώρα μας απαρτίζεται κυρίως από μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις και αυτοαπασχολούμενους οι οποίοι θα δυσκολευτούν να επιβαρυνθούν τα επιπλέον κόστη για την εγκατάσταση και εφαρμογή των νέων ψηφιακών τεχνολογιών στην

χώρα μας. Η αλλαγή εργασιακού και επιχειρηματικού μοντέλου θα βοηθούσε προς την κατεύθυνση της αύξησης της παραγωγικότητας και της μείωσης του συναλλακτικού κόστους των δημόσιων επιχειρήσεων, αλλά όπως είναι γνωστό, αυτό είναι ένα ζήτημα που δεν μπορεί να επέλθει από την μία στιγμή στην άλλη. Στην περίπτωση των λογιστηρίων όπως και των δικηγορικών γραφείων μία πρόταση θα ήταν να γίνει συγχώνευση δύο ή και τριών λογιστηρίων υπό μορφή εταιρίας προκειμένου να αναλάβει ο κάθε λογιστής ένα κομμάτι της συνολικής του δραστηριότητας. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και με τα δικηγορικά γραφεία όπου ο κάθε δικηγόρος θα ειδικεύεται σε κάποιο αντικείμενο και σε κάποια συγκεκριμένη νομοθεσία (λ.χ. ζητήματα που άπτονται του αστικού δικαίου, του ποινικού δικαίου του διοικητικού δικαίου και του εμπορικού δικαίου). Η συνένωση πολλών ελεύθερων επαγγελματιών υπό την σκεπή μίας εταιρίας αυξάνει την εξειδίκευση κάθε ελεύθερου επαγγελματία εργαζόμενου και συνεπακόλουθα αυξάνει και την συνολική οικονομική τους απόδοση, μέσω αυξανόμενων αποδόσεων κλίμακας.

Αδιαμφισβήτητα, οι προαναφερθείσες πρωτοβουλίες έχουν συμβάλει στη μείωση της γραφειοκρατίας και έχουν εναρμονιστεί στις σύγχρονες απαιτήσεις της εποχής μας. Απαιτούνται όμως πολλά περισσότερα να πραγματοποιηθούν ώστε η Ελλάδα να φτάσει και να υπερβεί το μέσο όρο των κρατών μελών της Ε.Ε., ενώ θα πρέπει παράλληλα να λάβει υπόψη της την εργασιακή διάρθρωση από την οποία αποτελείται.

Κάθε προσπάθεια μεταρρύθμισης τόσο στον δημόσιο όσο και τον ιδιωτικό τομέα συναντά προσκόμματα στην πολυπλοκότητα των δομών, τον αναποτελεσματικό σχεδιασμό και την έλλειψη συνέχειας στη Δημόσια Διοίκηση, την αδυναμία εξεύρεσης πόρων, την απουσία τεχνολογικής κουλτούρας, καθώς και το προβληματικό και ανεπαρκές θεσμικό και νομικό πλαίσιο που χαρακτηρίζεται από κακής ποιότητας νομοθέτηση, έλλειψη κωδικοποίησης, νομοθετικά κενά και αντικρουόμενες θεσμικές ρυθμίσεις. Από την άλλη πλευρά, η αδυναμία ψηφιακού και τεχνολογικού μετασχηματισμού και των ίδιων των ελληνικών επιχειρήσεων, δημιουργεί ζητήματα προσαρμογής στον διεθνή ανταγωνισμό.²¹⁸

²¹⁸ Για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με την ψηφιακή μεταρρύθμιση και την ανάγκη περαιτέρω πρωτοβουλιών και νομοθετημάτων προς αυτή τη κατεύθυνση ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει σε άρθρο της Ναυτεμπορικής της 23-1-2020 του κ. Αποστόλου Βόρρα

Κεφάλαιο 20. Η σύνδεση της Ελληνικής Οικονομίας με τις Ξένες Άμεσες Επενδύσεις

20.1. Ανάλυση παραγόντων που επηρεάζουν τις Εισροές των Ξένων Άμεσων Επενδύσεων στην Ελλάδα κατά την περίοδο μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση

20.1.1 Οικονομικά Στοιχεία της Ελλάδος πριν και μετά την Οικονομική Κρίση

Η πρόσφατη οικονομική κρίση που ξεκίνησε το 2007 είχε καταστροφικές συνέπειες για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρόλο που δεν είχε τον ίδιο αντίκτυπο σε όλες τις χώρες, υπήρξαν 3 παρόμοιες όψεις της κρίσης: Τραπεζική, δημοσίου χρέους, οικονομική). Η εν λόγω κρίση είχε αρνητικό αντίκτυπο στην οικονομία σε όλες της χώρες της Ε.Ε. Η Κρίση διήρκησε μέχρι το πρώτο μισό του 2010, αλλά η ταχύτητα της οικονομικής ανάκαμψης μέσα στην Ε.Ε. και μέσα στη ζώνη του ευρώ δεν ήταν τόσο ικανοποιητική. Κατά μια άποψη η πλήρης ανάκαμψη από την οικονομική κρίση δεν έχει επέλθει μέχρι σήμερα σε πολλά κράτη της Ε.Ε.

Το ΑΕΠ της Ελλάδος έπεσε από 217,4 εκατομμύρια ευρώ το 2007 στα 162,2 εκατομμύρια ευρώ το 2017. Τόσο η κατανάλωση όσο και οι επενδύσεις μειώθηκαν σε πολύ σημαντικό βαθμό με αποτέλεσμα η χώρα να βρεθεί στη δίνη της βαθιάς ύφεσης και να αντιμετωπίζει προβλήματα φτώχειας σε ένα πολύ μεγάλο αριθμό νοικοκυριών. Ο Ελληνικός πληθυσμός βρέθηκε αντιμέτωπος με το ρίσκο της φτώχειας και της κοινωνικής απομόνωσης. (πρόκειται για το 1/3 του πληθυσμού της χώρας). Επίσης αυξήθηκε ο αριθμός των νοικοκυριών που αντιμετώπιζαν εξαθλίωση και στέρηση από βασικά υλικά αγαθά (material deprivation).

Οι καταστροφικές συνέπειες της κρίσης είχαν σοβαρές επιπτώσεις στο μέγεθος των επενδύσεων της χώρας. Όλα αυτά είχαν ως συνέπεια την δημιουργία μεγάλης ύφεσης και την συνεπακόλουθη **αύξηση του ποσοστού ανεργίας σε πολύ υψηλά ποσοστά.**

Το εξωτερικό εμπορικό ισοζύγιο και το ισοζύγιο υπηρεσιών βελτιώθηκε λόγω της μείωσης της κατανάλωσης σε αγαθά και υπηρεσίας από το εξωτερικό δηλαδή λόγω

της μείωσης των εισαγωγών. Γενικά βελτιώθηκαν τα δίδυμα ελλείμματα δηλαδή αυτό του ισοζυγίου πληρωμών και αυτό του προϋπολογισμού (Δημόσια Έσοδα – Δημόσια Έξοδα). Σε κάποια έτη μάλιστα υπήρξε πρωτογενές πλεόνασμα κάτι που ήταν μέρος της συμφωνίας της δανειοδότησης από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

Επιπρόσθετα το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων από το **Ταμείο Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου (Τ.Α.Ι.Π.Ε.Δ.)** μέσω του οποίου επήλθαν μεγάλες ιδιωτικοποιήσεις στο τομέα της ενέργειας, των μεταφορών, και της ενέργειας, αναμένεται να επιταχύνει την ανάπτυξη του τομέα των κατασκευών, της εξόρυξης, των λατομείων, των μεταφορών και της αποθήκευσης. (λ.χ. κατασκευή αγωγών για τη μεταφορά φυσικού αερίου, μελέτη για εξορύξεις υδρογονανθράκων κλπ).

Παρότι τα μακροοικονομικά στοιχεία δείχνουν ότι η ανάκαμψη της οικονομίας στην Ελλάδα είναι μάλλον ανεμική και αδύναμη, υπάρχει αισιοδοξία ότι:

- **Θα εντατικοποιηθεί η ανάπτυξη μέσω των ιδιωτικοποιήσεων και των προγραμμάτων ιδιωτικοποιήσεων,**
- **Η ανάπτυξη δεν θα είναι εύθραυστη, εφόσον ακολουθηθεί και ολοκληρωθεί το πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής και των ιδιωτικοποιήσεων.**

Σε κάθε περίπτωση οι μεταρρυθμίσεις που απαιτούνται για να σπρώξουν τη χώρα σε ανταγωνιστικό επίπεδο δεν έχουν ακόμα υλοποιηθεί. Λ.χ. Η Ελλάδα κατατάσσεται στην 67^η θέση για το 2018 επί συνόλου 190 κρατών παγκοσμίως στον δείκτη ανταγωνιστικότητας, σύμφωνα με τον Δείκτη Επιχειρηματικότητας της Παγκόσμιας Τράπεζας. (πηγή: Διεθνής Τράπεζα για την Ανάκαμψη και Ανοικοδόμηση 2018). Η θέση αυτή κατατάσσει τη χώρα μας στην τελευταία θέση των χωρών της Ευρωζώνης. Αυτή η έλλειψη ανταγωνιστικότητας συνδέεται και με την ανεμική ανάπτυξη και δημιουργία Α.Ξ.Ε. στη χώρα μας.

20.2 Το ζήτημα της προσέλκυσης Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στην Ελλάδα

Η προσέλκυση των επενδύσεων στη χώρα μας δεν θα είναι κάτι εύκολο ακόμα και αν το ρίσκο ανάληψης επένδυσης μειωθεί σημαντικά. Από την μια πλευρά υπάρχουν

δημοσιονομικά προβλήματα λόγω του οικονομικού προγράμματος που ακολουθεί η χώρα μας τα οποία εμποδίζουν την χρηματοδότηση επενδυτικών έργων και από την άλλη πλευρά υπάρχουν δυσκολίες στην μετακίνηση Ελληνικών Κεφαλαίων λόγω των χαμηλών αποδόσεων, των ελλείψεων πιστώσεων, της μείωσης των αποταμιεύσεων, της δυσκολίας χορήγησης δανείων, των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις στην καταβολή δανειακών υποχρεώσεων (μη εξυπηρετούμενα δάνεια) και γενικά **στην έλλειψη χρηματοδοτήσεων για νέες επενδύσεις.**

Η έλλειψη ανταγωνιστικότητας της χώρας μας απαιτεί την παρέμβαση των φορέων που είναι υπεύθυνοι για την οικονομική πολιτική που ακολουθεί η χώρα μας, προκειμένου

- να αυξηθεί η πρόσβαση στην χρηματοδότηση επιχειρήσεων,
- να μειωθεί η γραφειοκρατία και
- να αυξηθούν τα κίνητρα σε επιχειρήσεις προκειμένου να αναλάβουν νέες επενδύσεις και να προβούν σε καινοτομίες για παραγωγή νέων προϊόντων και υπηρεσιών υψηλής τεχνολογίας.

Όλα τα παραπάνω θα συμβάλλουν στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας της χώρας μας.

Για την προβληματική προσέλκυση Ξένων Άμεσων Επενδύσεων στην χώρα μας έχει αναπτυχθεί μια μελέτη με σκοπό να διερευνήσει τους παράγοντες που ενθαρρύνουν τις εσωτερικές Άμεσες Επενδύσεις στην Ελλάδα.²¹⁹ Για την επίτευξη του εγχειρήματος πραγματοποιήθηκε **έρευνα με ερωτηματολόγιο με τη συλλογή πρωτογενών δεδομένων** (ερωτήσεων – απαντήσεων) σχετικά με τη δραστηριότητα των Πολυεθνικών Επιχειρήσεων στην Ελλάδα, καθώς και των πολυεθνικών που έχουν προγραμματίσει να επενδύσουν στη χώρα μας. Μέσα από τα αποτελέσματα της έρευνας θα είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τις πολιτικές αποφάσεις και τον προσανατολισμό που θα πρέπει να λάβουν οι υπεύθυνοι χάραξης οικονομικής πολιτικής για την ενδυνάμωση της προσέλκυσης Ξένων Άμεσων Επενδύσεων στη

²¹⁹ Πρόκειται για μελέτη η οποία δημοσιεύτηκε από τους: Vlachos V, **Mitrakos P**, Tsimpida C, Tsitouras Ant, Bitzenis Ar. (2019) «Factors Favoring Greece's Inward Foreign Direct Investments in the Aftermath of Global Financial Crisis: An exploratory survey» *Journal of East – West Business Vol. II*

χώρα μας, με βασικότερο στόχο την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των Ελληνικών επιχειρήσεων.

Η καινοτομία της έρευνας αφορά στην εκτίμηση της ελκυστικότητας της Ελληνικής Οικονομίας από ξένους επενδυτές μέσω της δικής τους άποψης που αφορά στις επενδυτικές ευκαιρίες της χώρας. Αυτό γίνεται μέσω ανάλυσης των δεδομένων μετά την κρίση σε πολυεθνικές ή θυγατρικές αυτών οι οποίες έχουν ήδη λάβει απόφαση να επενδύσουν στην Ελλάδα. Τα ευρήματα της εργασίας θα προσφέρουν δυνατότητες για τους πολιτικούς παράγοντες να οικοδομήσουν την Ελληνική Οικονομία με πλεονεκτήματα με απώτερο σκοπό την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας.

20.3 Θεωρητικό Υπόβαθρο

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε μία έκθεση με αναφορά στο έτος 2017 η οποία αναλύει τα βασικά εμπόδια για επενδύσεις στην Ευρώπη και υπογραμμίζει το ρυθμιστικό πλαίσιο, τις χρηματοοικονομικές συνθήκες, το ανθρώπινο κεφάλαιο και την τεχνογνωσία, τις άμεσες και έμμεσες δημόσιες παρεμβάσεις και τις μακροοικονομικές συνθήκες, ως κρίσιμους παράγοντες – οι οποίοι διαφέρουν ανάμεσα στα κράτη της Ε.Ε.- και διαμορφώνουν εμπόδια ή βοηθούν (αναλόγως) στην δημιουργία επενδύσεων σε ενσώματα και άυλα περιουσιακά στοιχεία.

Η έξοδος από το χρηματοπιστωτικό έλεγχο της χώρας (capital controls) το 2019 και η πρόοδος στην δανειοδότηση της χώρας θα βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα των χρηματοοικονομικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων η οποίες αντιμετωπίζουν μεγάλα προβλήματα υποεπενδύσεων.

20.4 Οι τάσεις των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στην Ελλάδα.

Το ποσοστό των Ξένων Άμεσων Επενδύσεων στην Ελλάδα ως προς το ΑΕΠ της χώρας είναι το χαμηλότερο τόσο στα κράτη της Ευρωζώνης όσο και στα κράτη της Ε.Ε. Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 1 (πηγή UNCTAD CENTER) η Ελλάδα παρουσιάζει μία αυξητική τάση ως προς την ανάληψη ξένων άμεσων επενδύσεων από το 2014 έως το 2017.(αναλυτικά το 2014 οι ΞΑΕ αντιστοιχούσαν στο 9,1% επί του ΑΕΠ, ενώ το 2017 έφτασε στο 16,2% επί του ΑΕΠ). Η αυξητική

τάση στο ποσοστό επενδύσεων στη χώρα μας οφείλεται στα μοντέλα ιδιωτικοποίησης δημοσίων επιχειρήσεων μέσω του Ταμείου Ανάπτυξης Περιουσιακών Στοιχείων του Ελληνικού Δημοσίου (ΤΑΙΠΕΔ). Η Ελλάδα είναι μια από τις 5 χώρες της Ευρωζώνης όπου το μέγεθος των ΞΑΕ δεν έχει φτάσει στα επίπεδα του 2007 (συγκριτικά με το έτος 2017). Οι υπόλοιπες τέσσερις χώρες που δεν έχουν καλύψει το επίπεδο των επενδύσεων του 2007 είναι η Φινλανδία, το Βέλγιο, η Γερμανία και η Σλοβενία.

20.4.1 Μεθοδολογία της Εργασίας

Σκοπός της μελέτης είναι η έρευνα των παραγόντων που επηρεάζουν θετικά την δημιουργία νέων Ξένων Άμεσων Επενδύσεων στην Ελλάδα μετά την οικονομική κρίση του 2007-2008. Η επιτυχής εκτέλεση και περάτωση του τελευταίου οικονομικού προγράμματος προσαρμογής στο τρίτο τετράμηνο του 2018 θα μπορούσε να αποτελέσει ένα νέο ξεκίνημα για την μετά κρίση εποχή στην Ελληνική Οικονομία. Οι τεράστιες απώλειες επενδύσεων και η ακόλουθη μείωση του ΑΕΠ που προκλήθηκε από την οικονομική κρίση του 2007-2008 απαιτεί άμεσες ροές παραγωγικών επενδύσεων με σκοπό την ασφαλή και βιώσιμη ανάπτυξη στη χώρα μας. Για το λόγο αυτό απαιτείται η βελτίωση (αύξηση) των εσωτερικών άμεσων επενδύσεων η οποία θα επέλθει μέσω των κατάλληλων μεταρρυθμίσεων οι οποίες θα βελτιώσουν το επιχειρηματικό περιβάλλον με απώτερο στόχο την μετατροπή της Ελληνικής Οικονομίας σε έναν ελκυστικό προορισμό για Ξ.Α.Ε.

Για την πραγματοποίηση της έρευνας, κατασκευάστηκε ερωτηματολόγιο για την επιλογή πρωτογενών δεδομένων σχετικά με τις δραστηριότητες των Πολυεθνικών Εταιριών στην Ελλάδα. Η κατασκευή του ερωτηματολογίου βασίστηκε σε τρεις συνιστώσες:

1. Πρώτον τις απόψεις και το θεωρητικό υπόβαθρο των προηγούμενων μελετών που σχετίζονται με τα πλεονεκτήματα και τα εμπόδια των Ελληνικών Α.Ξ.Ε. που βασίζονται σε προηγούμενα δεδομένα από προηγούμενες έρευνες.
2. Οι θεωρητικές απόψεις από το παγκόσμιο μοντέλο της δραστηριότητας των Α.Ξ.Ε. Παλαιότερα ερωτηματολόγια βασίζονταν σε μια πρώιμη έκδοση του παγκόσμιου (καθολικού) μοντέλου. Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιείται

σε αυτή την εργασία βασίζεται σε αναθεωρημένη έκδοση του παγκόσμιου (καθολικού) μοντέλου.

3. Η έμφαση που δίνεται στους παράγοντες που επηρεάζουν τις Α.Ξ.Ε. όπως αυτές αναλύονται από την έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 2017. Όλοι οι παράγοντες που έχουν εξαχθεί από την εν λόγω έκθεση χρησιμοποιούνται στο παρόν ερωτηματολόγιο της δικής μας μελέτης.

Σκοπός του ερωτηματολογίου είναι να βοηθήσει τους Διευθυντές των Πολυεθνικών Επιχειρήσεων ή των θυγατρικών αυτών που δραστηριοποιούνται και λειτουργούν στην Ελλάδα. Τα ερωτηματολόγια περιλαμβάνουν ερωτήσεις σχετικά με τη φύση, την εκτέλεση και τους στόχους των Πολυεθνικών / θυγατρικών επιχειρήσεων μέσα από ερωτήσεις που αφορούν τους παράγοντες που επηρεάζουν ή αποθαρρύνουν τις Ξένες Άμεσες Επενδύσεις στην Ελλάδα.

Η έρευνα και το ερωτηματολόγιο παρουσιάστηκε σε δύο γλώσσες την αγγλική και την ελληνική. Το ερωτηματολόγιο βασίζεται σε αριθμητική κλίμακα 5 σταδίων τύπου Likert. Οι απαντήσεις δίδονται μέσα από την 5βάθμια κλίμακα όπου 1 σημαίνει όχι σπουδαίο, 3 σημαίνει αδιάφορο και 5 προσδιορίζει ότι ο εν λόγω παράγοντας είναι πολύ σημαντικός για την έλευση ΑΞΕ. Οι αριθμοί 2 και 4 είναι ενδιάμεσοι και φανερώνουν χαμηλή ή υψηλή σπουδαιότητα αντίστοιχα.

Με βάση τα παραπάνω ένας παράγοντας προσέλκυσης επενδύσεων με βαθμολογία μεγαλύτερη του 3 υποδηλώνει ότι είναι υψηλής σπουδαιότητας υπέρ της ανάληψης επενδυτικής δραστηριότητας των Πολυεθνικών στην Ελλάδα. Λ.χ. εάν η γεωγραφική εγγύτητα με τις χώρες εξαγωγής επενδύσεων όπως είναι η χώρα της Ε.Ε. βαθμολογηθεί με τον αριθμό 4, αυτό σημαίνει ότι η εν λόγω μεταβλητή «γεωγραφική εγγύτητα» είναι πολύ σημαντική για την προσέλκυση ΞΑΕ στη χώρα μας.

Το δείγμα καθορίζεται σε ποσοστιαία βάση. Η επιλογή των περιπτώσεων δεν είναι τυχαία και βασίζεται στην ταυτοποίηση των ειδικών χαρακτηριστικών με σκοπό την αύξηση της αντιπροσωπευτικότητας. Αυτό επιτυγχάνεται εφόσον συμπεριληφθούν οι πολυεθνικές ή οι θυγατρικές τους με διαφορετικούς τύπους επιχειρήσεων ώστε το δείγμα να είναι αντιπροσωπευτικό, αφού ληφθούν υπόψη το μέγεθος των επενδύσεων των πολυεθνικών επιχειρήσεων καθώς και ο αριθμός των εργαζομένων. Οι πληροφορίες σχετικά με τις μεγαλύτερες (από απόψεως μεγέθους επενδύσεων, και αριθμού εργαζομένων) ξένων επενδυτών προβάλλονται μια οργάνωση

εξειδικευμένη σε Συμβουλές Διευθυντικών Υπηρεσιών. 140 περιπτώσεις έχουν έρθει σε επαφή με μέλη της ερευνητικής ομάδας μέσω τηλεφώνου ή email ενώ η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου έγινε online από εξωτερικούς συνεργάτες της και τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν μέσω ενός εξωτερικού link το οποίο είναι στη διάθεση του αναγνώστη.

20.4.2 Μέθοδος και Δεδομένα

Οι περιπτώσεις των δεδομένων της έρευνας αντιστοιχίζονται σύμφωνα με την ακόλουθη σειρά:

- Βιομηχανία (οικονομική δραστηριότητα), ή
- Μέγεθος σε όρους επενδυμένου κεφαλαίου ή αριθμού εργαζομένων της επιχείρησης.

Χρησιμοποιείται το Wilcoxon signed – rand τεστ αποτελεί μία αξιόπιστη επιλογή για τέτοιου τύπου έρευνες και χρησιμοποιείται για έρευνα δεδομένων ερωτηματολογίου σχετικά με διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην ελκυστικότητα της Ελληνικής οικονομίας να προσελκύσει ζεύγη από πολυεθνικές εταιρίες ή τις θυγατρικές τους οι οποίες ενδιαφέρουν και δραστηριοποιούνται στην Ελληνική αγορά (ομάδα G), έχουν κατά βάση εξαγωγικό προσανατολισμό (ομάδα X) ή επικεντρώνονται και στις δύο περιπτώσεις (ομάδα GX).

Το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε από 62 διευθυντές ή διευθύνοντες συμβούλους πολυεθνικών επιχειρήσεων ή θυγατρικών αυτών στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του δεύτερου και τρίτου τριμήνου του 2018. Το ποσοστό απαντήσεων του 44,3% είναι πάνω από το μέσο ποσοστό απαντήσεων για παρόμοιες μελέτες που αφορούν δεδομένα που έχουν συλλεχθεί από οργανισμούς. Το διάγραμμα νο 4 δείχνει την περιγραφική στατιστική για το συνολικό δείγμα ανά ομάδα πολυεθνικών και θυγατρικών αυτών. Ένας μέσος όρος πάνω από 3 υποδηλώνει ότι οι απαντήσεις δεν είναι αδιάφορες (δηλαδή οι ενδιαφερόμενοι δεν είναι αδιάφοροι ως προς τον συγκεκριμένο παράγοντα και ότι το συγκεκριμένο πλεονέκτημα της Ελληνικής Οικονομίας είναι σχετικά υψηλής σημαντικότητας (αν είναι ίσο ή μεγαλύτερο του 3,50 τότε το πλεονέκτημα είναι μεγάλης σπουδαιότητας). Από τα 17 δυνητικά πλεονεκτήματα διαμόρφωσης νέων ΞΑΕ τα 10 εμφανίζουν να είναι σημαντικά από το συνολικό δείγμα της έρευνας. Συγκεκριμένα:

- Η προσδοκώμενη οικονομική ανάπτυξη
- Η γεωγραφική εγγύτητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση
- Η σύνδεση της Ελλάδας με γειτονικές χώρες
- Ομοιότητες στην κουλτούρα, εγγύτητα στην κουλτούρα
- Διαθεσιμότητα σε εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό
- Διαθεσιμότητα εργατικού δυναμικού
- Υποστηρικτικό κλίμα ανάληψης επενδύσεων
- Πολιτική Σταθερότητα
- Μακροοικονομική Σταθερότητα

Τέσσερα (4) από τα παραπάνω πλεονεκτήματα (**αναμενόμενη οικονομική ανάπτυξη, γεωγραφική εγγύτητα, εγγύτητα στα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ομοιότητες σε ζητήματα κουλτούρας**) έχουν βαθμολογηθεί με τιμές ίσες ή μεγαλύτερες του 4. **Άρα θεωρούνται πολύ σημαντικές από το δείγμα των ερωτώμενων.** Αυτό υποδεικνύει ότι ο μεγαλύτερος αριθμός των απαντήσεων των Διευθυντών CEO θεωρεί ότι αυτοί οι παράγοντες είναι πολύ σημαντικοί από ότι τα υπόλοιπα 6 πλεονεκτήματα. Παρόλαυτα κανένας από τους παραπάνω παράγοντες δεν έχει μέσο όρο μεγαλύτερο του 4 κάτι που υποδεικνύει ότι κανένας παράγοντας δεν είναι ύψιστου ενδιαφέροντος για τη δημιουργία νέων επενδύσεων στη χώρα μας, σύμφωνα πάντα με την παρούσα έρευνα. Η μικρή σπουδαιότητα των πλεονεκτημάτων προκύπτει από τους μέσους όρους αποτελεί σημάδι ότι υπάρχει συστηματική αδυναμία στην Ελλάδα για την προσέλκυση σημαντικών ποσοτήτων Ξένων Άμεσων Επενδύσεων.

Από τα 27 δυνητικά πλεονεκτήματα τα 7 εμφανίζουν να είναι υψηλής σημαντικότητας για τον καθορισμό εγχώριων ΑΞΕ για την ομάδα των πολυεθνικών και των θυγατρικών που εξυπηρετούν την Ελληνική Αγορά. Ονομάζουμε την συγκεκριμένη ομάδα: Group G.

- Προσδοκώμενη οικονομική ανάπτυξη
- Ευνοϊκό κλίμα ανάληψης νέων επενδύσεων

- Σύνδεση της Ελλάδας με άλλες γειτονικές χώρες
- Μακροοικονομική Σταθερότητα
- Διαθεσιμότητα εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού
- Γεωγραφική εγγύτητα με την Ευρωπαϊκή Ένωση
- Πολιτική Σταθερότητα

Κανένας όμως από τους παραπάνω παράγοντες δεν έχει μέσο όρο πάνω από 4

Από τα 27 δυνητικά πλεονεκτήματα τα 7 εμφανίζουν να είναι μεγάλης σημαντικότητας για τον καθορισμό εγχώριων ΞΑΕ για την ομάδα των πολυεθνικών και των θυγατρικών που εγκαθιδρύουν έναν εξαγωγικό προσανατολισμό. Ονομάζουμε την συγκεκριμένη ομάδα: **Group X**.

- Προσδοκώμενη οικονομική ανάπτυξη
- Σύνδεση της Ελλάδας με άλλες γειτονικές χώρες
- Γεωγραφική εγγύτητα με την Ευρωπαϊκή Ένωση
- Διαθεσιμότητα εργατικής δύναμης
- Ομοιότητες – Εγγύτητα στην Κουλτούρα
- Διαθεσιμότητα εξειδικευμένων εργαζομένων
- Χαμηλό κόστος εργατικού δυναμικού

Από τα 27 δυνητικά πλεονεκτήματα τα 18 εμφανίζουν να είναι σημαντικά για τον καθορισμό εγχώριων ΞΑΕ για την ομάδα των πολυεθνικών και των θυγατρικών οι οποίες δεν δίνουν προτεραιότητα ούτε στην Ελληνική αγορά, ούτε εφαρμόζουν έναν εξαγωγικό προσανατολισμό. Ονομάζουμε την συγκεκριμένη ομάδα: **Group XG**.

Αντίστοιχα 4 από τους 27 παράγοντες είναι υψηλής σημαντικότητας δεδομένου ότι ο αριθμητικός μέσος όρος των απαντήσεων σε αυτούς τους παράγοντες ήταν μεγαλύτερος του 4. Αυτοί είναι:

- Ομοιότητες – Εγγύτητα στην Κουλτούρα
- Σύνδεση της Ελλάδος με άλλες γειτονικές χώρες της Ε.Ε.
- Γεωγραφική Εγγύτητα με την Ευρωπαϊκή Ένωση

- Χαμηλό κόστος της εξειδικευμένης εργασίας
- Πληθυσμιακή Ανάπτυξη της Αγοράς.

20.4.3 Σύνοψη των αποτελεσμάτων της έρευνας

Συνοψίζοντας αναφορικά με τα ευρήματα της έρευνας, μπορούμε να πούμε ότι οι μέσοι όροι των απαντήσεων αναφορικά με τις ερωτήσεις που έγιναν στους ενδιαφερόμενους, δείχνουν ότι δεν υπάρχουν σπουδαία πλεονεκτήματα της Ελληνικής Οικονομίας για την προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων. Οι μέσοι όροι υποδεικνύουν ότι υπάρχει κάποιος ξένος επενδυτής που θεωρούν ως σημαντικά ορισμένα πλεονεκτήματα της Ελληνικής Οικονομίας (αλλά όχι υψηλής σπουδαιότητας) και αυτά είναι τα ακόλουθα: Γεωγραφική Εγγύτητα της Ελλάδος στην Ε.Ε., και σύνδεση της χώρας με άλλες γειτονικές χώρες. Επίσης οι ομοιότητες στην κουλτούρα και η προσδοκώμενη οικονομική ανάπτυξη παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάληψη νέων επενδύσεων στη χώρα μας. Αναφορικά με τον προσανατολισμό της χώρας μας των ξένων επενδυτών, η γεωγραφική εγγύτητα της χώρας μας προς τα κράτη της Ε.Ε. είναι οι πιο σημαντικοί παράγοντες για επενδύσεις με εξαγωγικό προσανατολισμό.

Σε αντιστοίχιση με άλλες παλαιότερες έρευνες, ο αριθμητικός μέσος όρος των απαντήσεων αποκαλύπτει ότι τα πλεονεκτήματα που βρέθηκαν να είναι σημαντικά σε αυτή την έρευνα εξακολουθούν να είναι εξίσου αποτελεσματικά με αυτά προηγούμενων ερευνών. Συγκεκριμένα αυτά είναι: η προσδοκώμενη οικονομική ανάπτυξη, η γεωγραφική εγγύτητα με την Ε.Ε. η σύνδεση με τις γειτονικές χώρες, ομοιότητες στην κουλτούρα με άλλα κράτη και η διαθεσιμότητα της εργατικής δύναμης.

Τα αποτελέσματα υποδεικνύουν ότι η συστηματική αδυναμία στο να προσελκύσει σημαντικές ποσότητες Ξένων Άμεσων Επενδύσεων έχει να κάνει με την έλλειψη βεβαιότητας της ανάκαμψης της οικονομίας. Η έλλειψη των σπουδαίων πλεονεκτημάτων μπορεί να γίνει αντιληπτή ως παράγοντες που επηρεάζουν την ελκυστικότητα της Ελληνικής Οικονομίας σε ξένους επενδυτές. **Η συγκεκριμένη θέση ενισχύεται και από το γεγονός της πολύ χαμηλής θέσης της Ελληνικής Οικονομίας στην διεθνή ανταγωνιστικότητα**. Ως εκ τούτου οι πολιτικοί παράγοντες και οι πολιτικοί αξιωματούχοι θα έπρεπε να προωθήσουν και να

ενισχύσουν την οικονομική και πολιτική σταθερότητα, με σκοπό να αυξήσουν την ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής Οικονομίας και να βελτιώσουν την ελκυστικότητα των ξένων επενδυτών στο να επενδύσουν στην Ελληνική Οικονομία. Δράσεις που βρίσκονται σε αυτή την κατεύθυνση είναι οι ακόλουθες:

- Επίλυση προβλημάτων χρηματοδότησης επιχειρήσεων, μέσω ενεργού διαχείρισης των μη εξυπηρετούμενων δανείων.
- Υιοθέτηση ενός σταθερού φορολογικού συστήματος και μείωση του κόστους της φορολογικής συμμόρφωσης το οποίο (κόστος) βρίσκεται σε αρκετά υψηλά επίπεδα (**Stamatoropoulos, Hadjidema & Eleftheriou 2017**).
- Μείωση του μεγέθους της σκιάδους οικονομίας μέσω αύξησης του επιπέδου της χαμηλής φορολογικής συνείδησης πολιτών και επιχειρήσεων (**Vlachos & Bitzenis 2016, Bitzenis & Vlachos 2018**).

20.4.4 Προτάσεις Πολιτικών Μεταρρυθμίσεων προς την κατεύθυνση προσέλκυσης Ξ.Α.Ε. στην Ελλάδα

Τα αποτελέσματα της εργασίας έχουν δείξει ότι η αδυναμία προσέλκυσης Ξένων Άμεσων Επενδύσεων στην Ελλάδα έχει τις ρίζες της στους παράγοντες που βλάπτουν την ανταγωνιστικότητά της σε σχέση με την ανταγωνιστικότητα των υπόλοιπων χωρών της Ευρωζώνης, της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και των κρατών του Ο.Α.Σ.Α. Η έλλειψη βεβαιότητας στην εγκαθίδρυση ενός επιχειρησιακού περιβάλλοντος σταθερού το οποίο θα μπορεί να επιταχύνει τα ποσοστά ανάκαμψης της οικονομίας δεν είναι άσχετη με την αποτυχία των ξένων επενδυτών να διαβλέψουν ισχυρά πλεονεκτήματα και οικονομικές - επενδυτικές ευκαιρίες στην Ελλάδα. Η κακή απόδοση των Ελληνικών Δεικτών επιχειρηματικότητας σχετίζεται με τα ευρήματα των **Canton & Solera (2016)** σχετικά με την αρνητική επίδραση των νομοθετικών ρυθμίσεων των εσωτερικών Ξένων Άμεσων Επενδύσεων.

Η μόνη βασική μεταρρύθμιση κατά τη διάρκεια της δημοσιονομικής αναπροσαρμογής αφορά την αυτορρύθμιση (απορρύθμιση) της αγοράς εργασίας, η οποία δεν έχει καταφέρει να επιταχύνει τους ρυθμούς ανάπτυξης της ανάκαμψης της οικονομίας. Η Ελληνική Κυβέρνηση θα πρέπει να κοιτάξει σε πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις που θα βοηθήσουν την Ελληνική οικονομία να ανταγωνίζεται τις

χώρες που βρίσκονται κοντά στην Ελλάδα (γεωγραφική εγγύτητα) όπως είναι η Βουλγαρία και η Κύπρος. Σε αυτές τις περιπτώσεις η γεωγραφική εγγύτητα αποτελεί μειονέκτημα για τις ελληνικές επενδύσεις δεδομένου ότι οι φορολογικοί συντελεστές σε αυτές τις χώρες είναι πολύ χαμηλοί και οι οποίες προσελκύουν ξένους επενδυτές λόγω και ομοιότητας σε ζητήματα κουλτούρας και φυσικά λόγω προνομιακού φορολογικού καθεστώτος.

Αναλυτικά οι προτάσεις πολιτικής αναμόρφωσης και μεταρρυθμίσεων μπορούν να απαριθμηθούν στα παρακάτω:

1. Οι προτάσεις για επενδυτικά σχέδια πρέπει να υποβληθούν υπό μελέτη και έγκριση από τους αρμόδιους πολιτικούς παράγοντες. Τα έργα αυτά θα πρέπει να ανταμείβονται σε όρους φορολογίας εισοδήματος. Η ανταμοιβή θα πρέπει να υπάρχει όσο το δημοσιονομικό σύστημα αντέχει. Άλλα θετικά στοιχεία θα μπορούσαν να αφορούν στην αύξηση του επιπέδου της απασχόλησης, καθώς και το σύνολο των εσόδων κοινωνικής ασφάλισης. Βασικός στόχος είναι η προσέλκυση νεοφυών επενδύσεων με την προϋπόθεση ότι όλα τα έξοδα (ή βασικό μέρος των εξόδων) θα αφορούν αγορές σε νέα αγαθά.
2. **Οι επιδοτήσεις θα πρέπει να αφορούν μόνο σε επενδυτές που επενδύουν σε έργα υποδομών, είτε σε φυσική μορφή (σιδηρόδρομοι, αεροδρόμια) είτε σε άυλη (ψηφιακές υποδομές).** Η επιδοτήσεις στις ψηφιακές υποδομές θα οδηγήσουν και σε μείωση της γραφειοκρατίας, καθώς και σε αυτοματοποιημένες συναλλαγές. Αυτού του τύπου οι επιχορηγήσεις θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν σε Ευρωπαϊκά κονδύλια και συνεπώς δεν θα επιβαρύνουν τον δημόσιο προϋπολογισμό.
3. Τα προγράμματα ιδιωτικοποιήσεων θα πρέπει να ολοκληρώσουν την εκκίνηση της ανάταξης της ελληνικής οικονομίας, μέσω υπηρεσιών και προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας και να απευθύνονται σε διεθνείς στρατηγικούς επενδυτές οι οποίοι θα πρέπει να κατανοήσουν ότι Ελληνικές επιχειρήσεις όχι μόνο έχουν επιβιώσει από την χειρότερη οικονομική κρίση αλλά έχουν βελτιώσει και την ανταγωνιστικότητά τους στη διεθνή οικονομική σκηνή.
4. **Η Ελληνική Κυβέρνηση πρέπει να επιλέξει την βέλτιστη λύση χωρίς περαιτέρω καθυστερήσεις προκειμένου να ξεκαθαρίσει το τραπεζικό σύστημα από τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια και επιπρόσθετα να**

ξεκαθαρίσει το επιχειρησιακό τοπίο από χρεωκοπημένες επιχειρήσεις.

Στην πρώτη περίπτωση τα εποπτικά κεφάλαια θα απελευθερωθούν και οι τράπεζες θα ξαναρχίσουν να δανείζουν την οικονομία. Στη δεύτερη περίπτωση, **επιπρόσθετα κεφάλαια θα απελευθερωθούν και θα χρησιμοποιηθούν στην παραγωγική οικονομία, ενώ η ρευστότητα θα βελτιωθεί αισθητά.**

5. Η υιοθέτηση ενός σταθερού φορολογικού συστήματος σε μακροχρόνιο ορίζοντα, θα σταματήσει την πρακτική της φορολογικής αμνηστίας και η πολιτική των μακροχρόνιων πληρωμών φορολογικών δόσεων, **ενώ βαθμιαία θα μειωθούν τα κόστη φορολογικής συμμόρφωσης τα οποία τελικά θα αυξήσουν την φορολογική συμμόρφωση και τα φορολογικά έσοδα και θα απαιτηθεί λιγότερη απασχόληση από πλευράς δημόσιας διοίκησης, το οποίο συνεπάγεται ότι θα απαιτούνται λιγότερες εργατώρες για φορολογικούς ελέγχους και θα μπορούν να χρησιμοποιούνται σε άλλες παραγωγικές δραστηριότητες της δημόσιας διοίκησης.** Όσο περισσότερες επιχειρήσεις συμμορφώνονται εθελοντικά με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, τόσο μικρότερα θα είναι τα κόστη φορολογικής συμμόρφωσης. Αυτό φυσικά συμβαίνει και μέσω της αύξησης της φορολογικής συνείδησης των πολιτών και επιχειρήσεων και για τον τρόπο που μπορεί να γίνει εφικτό έχουμε αφιερώσει το μεγαλύτερο μέρος της παρούσας διατριβής. Καθώς όλο και περισσότερες επιχειρήσεις συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, τόσο θα αφιερώνονται περισσότερες πηγές ανθρωπίνου κεφαλαίου σε άλλες παραγωγικές πρακτικές.

20.4.5 Συμπεράσματα

Οι επενδύσεις της Ε.Ε και η εργασιακή ανάκαμψη ύστερα από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-2008 δεν έχουν ακολουθήσει έναν ικανοποιητικό ρυθμό. Η ανάκαμψη των επενδύσεων στην Ελλάδα που επωμίστηκε το μεγαλύτερο βάρος της οικονομικής κρίσης εξακολουθεί να μην ανταποκρίνεται στους επιθυμητούς ρυθμούς ανάκαμψης. Οι προσπάθειες της Ελλάδος προς την ανάκαμψη της πιστοληπτικής ικανότητας απαιτεί μία

επενδυτική στρατηγική υψηλής προστιθέμενης αξίας, η οποία είναι πολύ δύσκολο να επέλθει από εγχώρια κεφάλαια. Ως εκ τούτου η ανικανότητα της χώρας μας να πραγματοποιήσει τις απαραίτητες επενδύσεις από το εσωτερικό της χώρας, απαιτεί την προσέλκυση Ξένων Άμεσων Επενδύσεων προκειμένου να αντισταθμίσει την ανεμική επενδυτική κατάσταση εντός της χώρας. Η προσέλκυση Α.Ξ.Ε. αποτελεί έναν κρίσιμο και υψηλής σπουδαιότητας παράγοντα στην προσπάθεια του κράτους να γεφυρώσει το επενδυτικό κενό που έχει προκληθεί από την οικονομική κρίση.

20.5 Ανάλυση παραγόντων που αποθαρρύνουν τις Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στην Ελλάδα. (εξερευνητική μελέτη)²²⁰.

20.5.1 Γενικά

Η συγκεκριμένη μελέτη έχει ως σκοπό να παρουσιάσει τους παράγοντες που αποθαρρύνουν τις εισροές Ξ.Α.Ε. στην Ελλάδα μετά την οικονομική κρίση, χρησιμοποιώντας την χρήση ερωτηματολογίου για την συλλογή πρωτογενών δεδομένων που αφορούν στη δραστηριότητα των πολυεθνικών στην Ελλάδα. Το ερωτηματολόγιο υποβάλλεται σε διευθύνοντες συμβούλους ή άτομα με υψηλές διοικητικές θέσεις που έχουν ή επενδύσει ως θυγατρικές πολυεθνικών στην Ελλάδα.

Τα ευρήματα προσφέρουν έναν ευρύ προσανατολισμό για πολιτικές πρωτοβουλίες από τους ανάλογους θεσμικούς παράγοντες (κυβέρνηση, δημόσια στελέχη κλπ), με σκοπό να οριοθετήσουν τους κατάλληλους εκσυγχρονιστικούς θεσμούς (reforms) οι οποίες θα βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής Οικονομίας και θα άρουν τα εμπόδια των ξένων επενδυτών.

Σκοπός της συγκεκριμένης μελέτης των παραγόντων που αποθαρρύνουν την εγκατάσταση εγχώριων FDI στην Ελλάδα, για το χρονικό διάστημα μετά την παγκόσμια κρίση. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού κατασκευάστηκε ένα ερωτηματολόγιο το οποίο βασίζεται στα ακόλουθα στοιχεία:

²²⁰ Το συγκεκριμένο υποκεφάλαιο αποτελεί απόσπασμα δύο άρθρων που έχει δημοσιευτεί από τους: Vlachos, V., Mitrakos, P., Tsimpida, C., Tsitouras, A., & Bitzenis, A. (2019). “An Exploratory survey of the Factors Discouraging FDI in Greece”, *Global Business & Economic Anthology*. 2 pp 184-190.

- Στην εμπειρία από αναλύσεις που έχουν γίνει με χρήση παλαιότερων δεδομένων που έχουν αντληθεί από παλιότερες μελέτες ερωτηματολογίου
- Στο θεωρητικό υπόβαθρο από το διεθνές μοντέλο της δραστηριότητας των Ξ.Α.Ε.
- Στην έμφαση που δίνεται σε παράγοντες που επηρεάζουν τις Ξ.Α.Ε. όπως αναλύονται από την σχετική έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2017).

20.5.2 . Στατιστικά στοιχεία ευρημάτων

- Υπάρχουν δύο πίνακες που δείχνουν ποιοι παράγοντες εμποδίζουν (αποθαρρύνουν) τη δημιουργία Ξ.Α.Ε στη χώρα μας, ενώ ο δεύτερος πίνακας κατασκευάστηκε ειδικά για τις νεοφυείς επενδύσεις.
- Ο πίνακας 1 παρουσιάζει τα εμπόδια στις εγχώριες Ξ.Α.Ε. για το σύνολο του δείγματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 20.1

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 ΕΜΠΟΔΙΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ Ξ.Α.Ε.				
Α/Α	ΕΙΔΟΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	Μ. ΟΡΟΣ	Στατ Απόκλιση
1	Γραφειοκρατία	83,40%	1,83	0,373
2	Υπερβολική Φορολόγηση	82,60%	1,83	0,380
3	Υψηλός Φ.Π.Α.	70,20%	1,7	0,458
4	Πρακτικές Διαφορές – Παραβατικές πρακτικές	69,80%	1,7	0,460
5	Μακροοικονομική Αστάθεια	69,80%	1,7	0,460
6	Έλλειψη Διαφάνειας	68,90%	1,69	0,464
7	Ασταθές Νομοθετικό Πλαίσιο	68,90%	1,69	0,464
8	Αδυναμία εφαρμογής του νόμου	68,10%	1,68	0,467
9	Χαμηλή πιστοληπτική ικανότητα της χώρας	62,60%	1,63	0,485

10	Πολιτική Αστάθεια	59,60%	1,6	0,492
11	Υποανάπτυκτες επιχειρησιακές υποδομές	58,70%	1,59	0,493
12	Έλλειψη χρηματοοικονομικών πηγών	57,40%	1,57	0,495
13	Όχι ιδιαίτερα αξιόπιστο - αποδοτικό τραπεζικό σύστημα	54,00%	1,54	0,499
14	Έλλειψη επιχειρηματικότητας	53,20%	1,53	0,500

- Η συχνότητα του 83,4% υποδεικνύει ότι περισσότερες από τα $\frac{3}{4}$ περιπτώσεων αντιλαμβάνονται το εμπόδιο της γραφειοκρατίας ως σημαντικό για την έναρξη μιας επένδυσης στη χώρα μας. Και εδώ βλέπουμε ότι η γραφειοκρατία αποτελεί το παράγοντα με το υψηλότερο ποσοστό αποθάρρυνσης ενός επενδυτή στο να ξεκινήσει ένα έργο στην χώρα μας. Ακόμα πιο σημαντικό εμπόδιο ποσοστιαία αποτελεί και η υπερβολική φορολογία (Το 82,6% των ερωτηθέντων απάντησαν ότι θεωρούν σημαντικό εμπόδιο για την εγκαθίδρυση μιας μεγάλης επένδυσης στη χώρα μας την φορολογία.)

- Από την άλλη πλευρά υπάρχουν πολλά εμπόδια και δυσχέρειες για το ξεκίνημα επενδύσεων στην χώρα μας, όπως φαίνονται από τον σχετικό πίνακα και είναι κυρίως το πολύ **υψηλό καθεστώς ΦΠΑ** που διέπει τη χώρα μας, **η διαφθορά, η μακροοικονομική αστάθεια, η έλλειψη διαφάνειας, καθώς και η αστάθεια στο νομοθετικό πλαίσιο που διέπει τις επιχειρήσεις**
- Στον Πίνακα 2 βλέπουμε ότι οι πιο αποφασιστικοί αποθαρρυντικοί παράγοντες των εσωτερικών Ξένων Άμεσων Επενδύσεων των επενδυτών που θέλουν να επενδύσουν για πρώτη φορά στην Ελλάδα (οι οποίοι έχουν απαντηθεί αρνητικά από **τουλάχιστον το 80% των δυνητικών επενδυτών αποτελούν: η γραφειοκρατία, η πολιτική αστάθεια, η έλλειψη εφαρμογής της νομοθεσίας, και η έλλειψη διαφάνειας**. Πολύ σημαντικά εμπόδια στην ανάπτυξη Ξ.Α.Ε. είναι επίσης – εφόσον αντιπροσωπεύουν ποσοστό τουλάχιστον 70% του δείγματος) **το ασταθές νομικό πλαίσιο, η υπερβολική φορολόγηση, η διαφθορά, χαμηλή πιστοληπτική ικανότητα της χώρας, και μακροοικονομική αστάθεια**.

ΠΙΝΑΚΑΣ 20.2

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 ΕΜΠΟΔΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗ Ξ.Α.Ε. ΝΕΟΦΥΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ				
Α/Α	ΕΙΔΟΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ	Μ. ΟΡΟΣ	Στατ Απόκλιση
1	Γραφειοκρατία	93,80%	1,94	0,250
2	Πολιτική Αστάθεια	87,50%	1,88	0,342
3	Έλλειψη πλήρους εφαρμογής του νόμου	87,50%	1,88	0,342
4	Έλλειψη Διαφάνειας	81,30%	1,81	0,403
5	Ασταθές Νομοθετικό Σύστημα	75,00%	1,75	0,447
6	Υπερβολική Φορολόγηση	75,00%	1,75	0,470
7	Διαφθορά / Εγκληματικές Πρακτικές	68,80%	1,69	0,479
8	Χαμηλή πιστοληπτική ικανότητα της χώρας	68,80%	1,69	0,479
9	Μακροοικονομική Αστάθεια	68,80%	1,69	0,479
10	Έλλειψη Διευθυντικών Δεξιοτήτων	62,50%	1,63	0,500
11	Έλλειψη πηγών χρηματοδότησης των επιχειρήσεων	62,50%	1,63	0,500
12	Όχι ιδιαίτερα αξιόπιστο - αποδοτικό τραπεζικό σύστημα	62,50%	1,63	0,500
13	Αρνητική στάση των Ξένων Επενδυτών	56,30%	1,56	0,512
14	Υποανάπτυκτες επιχειρησιακές υποδομές	56,30%	1,56	0,512

20.5.3 Σχολιασμός ευρημάτων και αποτελεσμάτων της έρευνας.

Η διαφορά μεταξύ των Α.Ξ.Ε που ήδη υπάρχουν στη χώρα μας και επιθυμούν να επεκταθούν και αυτών που δεν έχουν επενδύσει έως τώρα στη χώρα μας, αναφορικά με τα εμπόδια που εμφανίζονται για την εγκαθίδρυση αυτών και τη λειτουργία τους στην χώρα μας είναι ότι παράγοντες όπως η γραφειοκρατία και η πολιτική αστάθεια εμφανίζονται σε πολύ υψηλότερο σημείο στην δεύτερη

περίπτωση. Συγκεκριμένα το 93,8% και το 87,5% των ερωτώμενων απάντησε ότι η γραφειοκρατία και η πολιτική αστάθεια αποτελούν πολύ μεγάλο εμπόδιο για την δημιουργία μιας start up εταιρίας από το εξωτερικό. Και η δεύτερη παρατήρηση που αφορά τις νεοφυείς επενδύσεις έχει να κάνει με το ότι οι επενδυτές ενδιαφέρονται σχετικά με τις θεσμική κατάσταση και σταθερότητα της χώρας που επρόκειτο να επενδύσουν (λ.χ. πολιτική σταθερότητα και εφαρμογή του νόμου).

Αίσθηση δημιουργεί το γεγονός ότι η δομή της εργατικής νομοθεσίας, η παραγωγικότητα της εργασίας, δεν αποτελεί σημαντικό αποθαρρυντικό παράγοντα δημιουργίας Ξ.Α.Ε.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η σταδιακή μείωση του ρίσκου που εμπεριέχει μια χώρα λόγω οικονομικών και πολιτικών παραγόντων (πολιτική σταθερότητα, μακροοικονομική σταθερότητα), αποτελεί μια σαφή ένδειξη και απόδειξη ή ένα καλό σημάδι προς την μείωση των εμποδίων της Ελληνικής αύξησης Άμεσων Ξένων Επενδύσεων. Παρολαυτά θα πρέπει η Ελλάδα να προχωρήσει σε γενναίες μεταρρυθμίσεις προκειμένου να ανέβει σε επίπεδο ανταγωνιστικότητας σε σχέση με τις άλλες χώρες της Ε.Ε. **Τα παραπάνω εμπόδια εάν βελτιωθούν – όπως λ.χ. η γραφειοκρατία, οι πηγές χρηματοδότησης και η πολιτική αστάθεια, θα βελτιωθεί και η ανταγωνιστικότητα της χώρας.** Για το λόγο αυτό θα πρέπει να υπάρξει πολιτική συναίνεση αναφορικά με το πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων που πρέπει να καταπολεμήσουν τους παράγοντες που είδαμε παραπάνω και οι οποίοι αποθαρρύνουν την δημιουργία νέων άμεσων επενδύσεων. Το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων του ταμείου ανάκαμψης κινείται προς αυτό το επίπεδο.

- **Η σύγκριση με παλαιότερες μελέτες αναφορικά με τα ευρήματα υποδεικνύει ότι η γραφειοκρατία, η διαφθορά και η αστάθεια του νομοθετικού πλαισίου (αλλαγές νόμων σε βραχύ χρονικό διάστημα) παραμένουν μέχρι και σήμερα πολύ σημαντικοί παράγοντες που θέτουν εμπόδια στην δημιουργία νέων Α.Ξ.Ε. Για παράδειγμα η παραγωγικότητα της εργασίας δεν θεωρείται παράγοντας αποφυγής των Α.Ξ.Ε. στην Ελλάδα. Τόσο η διάρθρωση της εργασιακής δομής όσο και το εργασιακό κόστος-**

παραγωγικότητα της εργασίας δεν είναι στις προτεραιότητες των ξένων επενδυτών και ως εκ τούτου δεν αποτελούν αποθαρρυντικό παράγοντα από την μεγαλύτερη πλειοψηφία των μελλοντικών επενδυτών στη χώρα μας.

20.5.4 Γενικά Συμπεράσματα της μελέτης.

Συμπερασματικά τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι η σταδιακή μείωση του επιχειρηματικού ρίσκου (και συνεπώς της ύψους της επενδυτικής τάσης) αποτελεί πράγματι ένα καλό σημάδι προς την μείωση των εμποδίων των Ελληνικών Ξ.Α.Ε. Παρ' όλαυτα θα πρέπει να προχωρήσουμε σε **γενναίες εκσυγχρονιστικές πολιτικές οι οποίες απαιτούνται για να ανατρέψουν την πολύ χαμηλή ανταγωνιστικότητα της χώρας μας. Οι παράγοντες αυτοί αφορούν πρωτίστως την εξέλιξη των θεσμών της χώρας μας καθώς και της νομοθεσίας. Αναλυτικά απαιτείται η μείωση της γραφειοκρατίας, της διαφθοράς και η εφαρμογή των νόμων, καθώς και η πολιτική σταθερότητα η οποία ευνοεί το οικονομικό περιβάλλον. Τέλος θα πρέπει να συζητηθεί και το θέμα της υψηλής φορολογίας γενικότερα.**

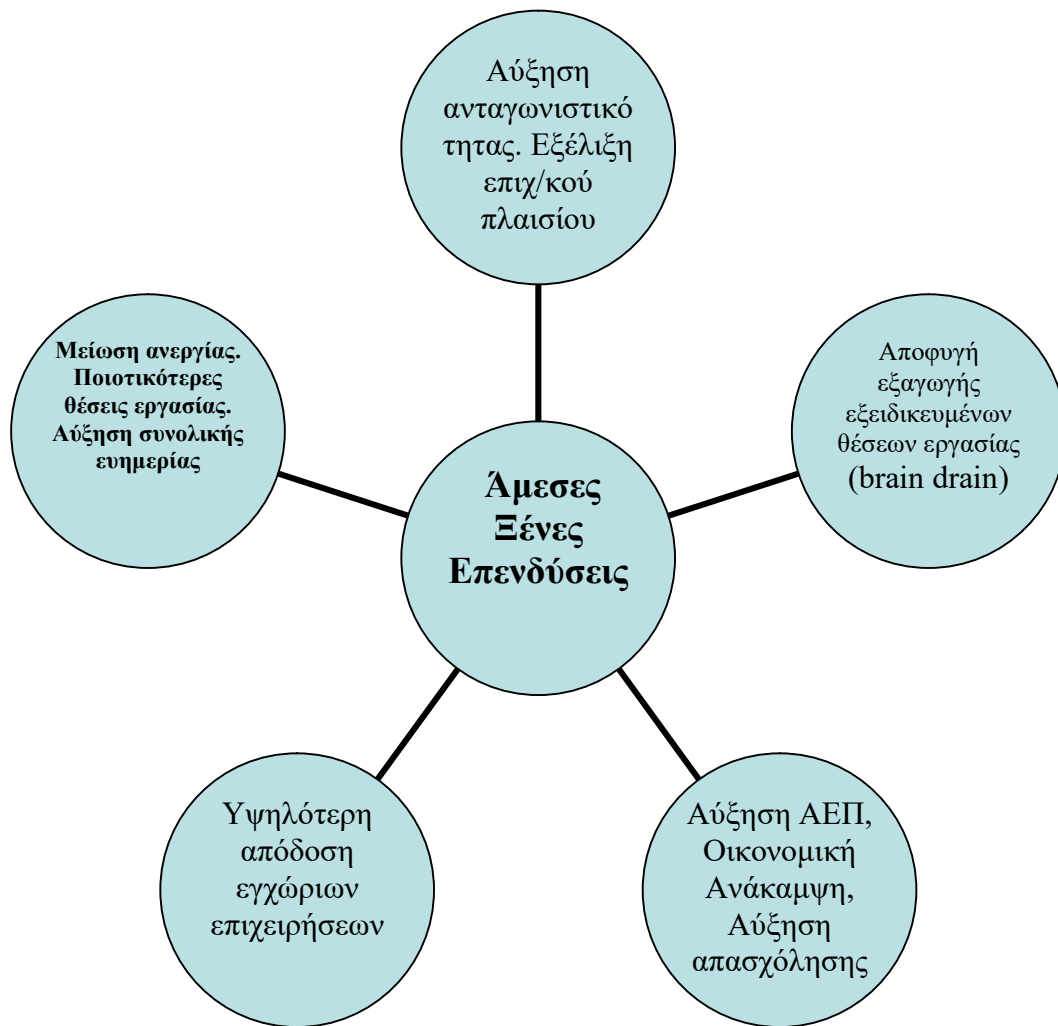
Πρέπει να επισημάνουμε πάντως πως από τη στιγμή που γράφηκε το άρθρο έως σήμερα υπάρχουν αρκετές μεταρρυθμίσεις που έχουν δώσει θετικό πρόσημο στην προσέλκυση Α.Ξ.Ε. όπως η ψηφιοποίηση πολλών διοικητικών εγγράφων και επομένως μια ευνοϊκότερη γραφειοκρατία στην δημιουργία νέων Α.Ξ.Ε., η μείωση της φορολογίας των επιχειρήσεων και συζητούνται και περαιτέρω μειώσεις στο ΦΠΑ αλλά και σε άλλους φόρους πλην του φόρου εισοδήματος, όπως είναι το τέλος επιτηδεύματος. Επίσης υπάρχει μια πολιτική σταθερότητα τα τελευταία 3 χρόνια κάτι που αποτελεί σημαντικό παράγοντα προσέλκυσης Άμεσων Ξένων Επενδύσεων.

20.6 Έρευνα σχετικά με τους σχετιζόμενους παράγοντες που επηρεάζουν θετικά την προσέλκυση Ξ.Α.Ε. στην Ελλάδα.²²¹

20.6.1 Γενικά

Πολλές χώρες έχουν υιοθετήσει στρατηγικά φιλικές πολιτικές μέσω των κυβερνήσεων τους και της πολιτικής τους κουλτούρας με σκοπό την προσέλκυση νέων Ξένων Άμεσων Επενδύσεων. Το σκεπτικό είναι απλό. Η προσέλκυση ΞΑΕ μέσω των επενδύσεων βοηθά στην οικονομική ανάκαμψη μιας χώρας, στην αύξηση του ΑΕΠ της, στην δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και πολλές φορές ποιοτικών θέσεων και ως εκ τούτου αποτελεί ανάχωμα για την διαρροή εγκεφάλων που υφίσταται η χώρα μας αλλά και πολλά κράτη αναπτυσσόμενα. Μέσω των ΞΑΕ εξελίσσεται η επιχειρηματικότητα και αυξάνεται η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων αφού η εγχώριες επιχειρήσεις έχουν να αντιμετωπίσουν και Ξένους Επενδυτές και πιθανότατα να βελτιώσουν την τεχνογνωσία τους για λόγους ανταγωνιστικότητας. Μπορούμε να δούμε το μονοπάτι αιτιότητας που μπορεί να οδηγήσει η εισροή Ξένων Άμεσων Επενδύσεων σε ορισμένες πολύ σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές μεταβλητές της χώρας μας μέσα από το παρακάτω διάγραμμα:

²²¹ Το παρόν υποκεφάλαιο αποτελεί απόσπασμα της δημοσίευσης των παρακάτω άρθρων: 1) Tsitouras A, **Mitrakos P**, Tsimpida C, Vlachos Vas, Bitzenis Ar. (2019) “An Investigation into the causal links Among FDI Determinants: Empirical Evidence from Greece” *Journal of East West Business* και 2) Vlachos, V.A., **Mitrakos, P.**, Tsimpida, C., Tsitouras A. and Bitzenis, A. (2018). Factors favoring and discouraging inward FDI in Greece. *Global Business & Economics Anthology*, 2018 (2), 36-41.

Διάγραμμα 20.1

Τι επιτυγχάνουν οι Ξένες Άμεσες Επενδύσεις στο Οικονομικό και Κοινωνικό Πλαίσιο μιας χώρας.

Ξένες Άμεσες Επενδύσεις → Αύξηση ΑΕΠ – Οικονομική Ανάκαμψη → Αύξηση απασχόλησης μέσω νέων θέσεων εργασίας → Αύξηση ποιοτικών θέσεων εργασίας – εξειδικευμένων θέσεων εργασίας → Αποφυγή του λεγόμενου brain drain (διαρροή εγκεφάλων) που υφίσταται η χώρα λόγω της έλλειψης καλά αμειβόμενων θέσεων εργασίας υψηλής εξειδίκευσης. → Εξέλιξη επιχειρηματικότητας και αύξηση ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων → Η ανταγωνιστικότητα των Ξένων Επιχειρήσεων βοηθά στην υψηλότερη απόδοση των εγχώριων επιχειρήσεων και στην εισαγωγή καινοτομιών στην παραγωγή → Βελτίωση της τεχνογνωσίας των εγχώριων επιχειρήσεων → Μείωση της Ανεργίας με αντίστοιχη αύξηση του ποσοστού Απασχόλησης → Αύξηση της συνολικής ευημερίας των κατοίκων της χώρας μέσα από την διαδικασία προσέλκυσης Ξένων Άμεσων Επενδύσεων.

20.6.2 Εισροή Ξένων Άμεσων Επενδύσεων μετά την είσοδο στην Ε.Ε. και στην ΟΝΕ

Κατά παράδοξο τρόπο τόσο η είσοδος στην Ευρωπαϊκή κοινότητα, όσο και η είσοδος στην ΟΝΕ δεν προσέφεραν ουσιαστικά και μετρήσιμα αποτελέσματα αναφορικά με την εκτίμηση του ύψους των Ξ.Α.Ε. συγκριτικά με τα προηγούμενα χρόνια, κάτι το οποίο συνέβη σε άλλες περιφερειακές οικονομίες όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία που μπήκαν στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα μετά από την Ελλάδα. Η χαμηλή διείσδυση των ξένων κεφαλαίων στην Ελληνική Οικονομία οφείλεται κατά κύριο λόγο σε αποθαρρυντικούς παράγοντες όπως:

- η μακροοικονομική αστάθεια,
- ο υψηλός βαθμός γραφειοκρατίας και διαφθοράς,
- η υπερβολική φορολογία,
- η πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος καθώς και
- **η διαχρονικά προτίμηση στους εγχώριους επενδυτές πράγμα που πιστοποιεί ότι στην χώρα μας εξακολουθεί να ενδημεί ένα νοσηρό πολιτικό σύστημα που δρα εις όφελος των ημετέρων (επενδυτών)²²²**

Κατά την περίοδο 1990-2007 ο μέσος όρος του ΑΕΠ σκαρφάλωσε κατά 4% επιτρέποντας την Ελλάδα να πλησιάσει το μέσο όρο του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στο 95% της Ευρωζώνης. Ποιοι όμως μπορεί να είναι οι λόγοι αύξησης του ΑΕΠ και επομένως ανάπτυξης κατά 4%, τη στιγμή που δεν έρχονται στη χώρα Ξένες Άμεσες Επενδύσεις στο βαθμό και στο βάθος που θα ήθελε η χώρα:

1. Αύξηση της εγχώριας ζήτησης σε πολύ μεγάλο βαθμό
2. Υψηλή αύξηση των πραγματικών μισθών (κάτι που ανεβάζει επίσης την εγχώρια ζήτηση).
3. Χαμηλά επιτόκια από την είσοδο της χώρας στην Ευρωζώνη και έπειτα (2001)

²²² Αυτό το ζήτημα του πελατειακού συστήματος εντός του πολιτικού συστήματος το έχουμε θίξει πάρα πολλές φορές και φαίνεται ότι αποτελεί τροχοπέδη τόσο για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, όσο και για την φορολογική της συμμόρφωση, με συνέπεια το μεγαλύτερο μέρος των κοινωνικών στρωμάτων που δεν προσπαθούν να εργαστούν και να αξιολογηθούν μέσω των πολιτικών κομμάτων και του πολιτικού συστήματος να βρίσκονται στη δυσάρεστη θέση να νιώθουν αδικημένοι έναντι αυτών που προχωράνε σε τέτοιου είδους συναλλαγές.

4. Υψηλή Πιστοληπτική Ικανότητα η οποία προήλθε από την είσοδο της χώρας στο Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ταμείο.
5. Υπερβολικές επιδοτήσεις – επιχορηγήσεις από ευρωπαϊκά κονδύλια στην Ελληνική Οικονομία, σε όρους υποδομών και Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Δηλαδή με απώτερο σκοπό τη δημιουργία υποδομών για επιχειρήσεις, την δημιουργία παγίων περιουσιακών στοιχείων για μεγάλες επιχειρήσεις, την δημιουργία επιδοτήσεων με σκοπό αλλαγές στην καλλιέργεια και υψηλότερη τεχνολογική πρόοδο στον πρωτογενή τομέα.
6. Η ανάπτυξη της Ναυτιλίας και του Τουρισμού . Η ανάπτυξη αυτή ιδιαίτερα βοήθησε στην μείωση του εμπορικού ελλείμματος, χωρίς όμως ποτέ να το εξαφανίσει.

Αντίθετα από την περίοδο της οικονομικής ανάπτυξης έως και την περίοδο της μεγάλης ύφεσης η Ελληνική Οικονομία έπασχε από πολλές οικονομικές και διαρθρωτικές αδυναμίες και ιδιαίτερα από:

1. Χαμηλή ανταγωνιστικότητα λόγω των υψηλού διοικητικού κόστους καθώς και των μεγάλων αποστάσεων μεταξύ παραγωγικής δραστηριότητας και σημείων πώλησης προϊόντων.
2. Μεγάλα εμπορικά ελλείμματα
3. Ολοένα αυξανόμενο έλλειμμα στο Α.Ε.Π. σε σχέση με το δημόσιο χρέος.
4. Ανεμική εισροή Ξένων Άμεσων Επενδύσεων.
5. Στην παρουσία ενός αδύναμου πολιτικού συστήματος που έχει οδηγήσει σε συνεχή παρακμή. Οι βαθύτερες αιτίες εδράζονται στις θεσμικές αδυναμίες που καλύπτουν το σύνολο του κοινωνικοοικονομικού και πολιτικού συστήματος. Συγκεκριμένα οι βαθύτερες αιτίες αντανακλώνται στους παρακάτω λόγους:
 1. κακοδιαχείριση στην εθνική οικονομία, προωθώντας αχρείαστες δημόσιες δαπάνες που ουσιαστικά κατασπαταλούν το δημοσιονομικά έσοδα και δημιουργούν ένα τεράστιο δημόσιο χρέος (**Rapanos & Kaplanoglou (2014)**)

2. Στο μέγεθος της παραοικονομίας και της σκιώδους οικονομίας, καθώς και στη συσχέτισή του με το υψηλό επίπεδο διαφθοράς, τα οποία προάγουν
3. Στο γεγονός ότι η Ελλάδα εμφανίζεται σε όλους τους δείκτες που αξιολογούν την ανταγωνιστικότητα, την εκτίμηση και πρόβλεψη επενδύσεων για το μέλλον καθώς και στο επιχειρηματικό κλίμα στις τελευταίες θέσεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι Δείκτης της Παγκόσμιας Τράπεζας που αφορά την ευκολία της δημιουργίας επιχείρησης κατατάσσει 67^η την Ελλάδα στο σύνολο των 190 χωρών που υπάγονται σε αυτή. Στην Ευρωζώνη βρίσκεται στην τελευταία θέση).
4. Στην υπερίσχυση ενός ισχυρού πολιτικού – πελατειακού συστήματος το οποίο προωθεί συγκεκριμένα άτομα αναλόγως των κομματικών τους ταυτοτήτων και όχι αναλόγως των ικανοτήτων τους. Κατ’ αυτόν τον τρόπο κλονίζεται η αξιοκρατία, υπερισχύει η διαφθορά και συμπαρασύρουν την παραοικονομία και την φοροδιαφυγή ως μέσα τα οποία χρησιμοποιούν οι πολίτες – επιχειρηματίες ως άμυνα για την άδικη φορολόγηση τους και για την μη εκτέλεση των δίκαιων αιτημάτων τους από την δημόσια διοίκηση (**Bitzenis & Vlachos 2015**)
5. Στην αρνητική επιρροή σε οποιαδήποτε διαρθρωτική μεταρρύθμιση των συνθηκών της εσωτερικής οικονομικής πολιτικής που προάγει τα συμφέροντα των εγχώριων επιχειρήσεων, των επιχειρηματικών ενώσεων και συνδικάτων και άλλων συνθηκών που βρίσκονται βαθιά ριζωμένες στο DNA της ελληνικής επιχειρηματικότητας και αποτελούν κυρίαρχα χαρακτηριστικά του οικονομικού συστήματος της χώρας (**Kytlay 2019**).

Όλα τα παραπάνω επεξηγούν με πολύ εύγλωττο τρόπο το λόγο για τον οποίο οι Ξένες Άμεσες Επενδύσεις είχαν υποστεί καθίζηση κατά το διάστημα μέχρι την περίοδο της παγκόσμιας κρίσης του 2008. Κατά τη περίοδο της μεγάλης κρίσης η Ελλάδα ως πιο ευάλωτη εξαιτίας το τεράστιου δημόσιου χρέους της και εξαιτίας των υψηλών πρωτογενών ελλειμμάτων της, αναγκάστηκε να στραφεί στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, το οποίο μαζί με την Ευρωπαϊκή επιτροπή και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα αποτέλεσαν την λεγόμενη Τρόικα που έπρεπε να επιβλέπει στενά όλα τα οικονομικά στοιχεία της χώρας και κυρίως τις δημόσιες δαπάνες της με

απώτερο σκοπό να μπει σε μια τροχιά κανονικότητας που συνεπάγεται μείωση του συνολικού δημοσίου χρέους και πρωτογενή πλεονάσματα.

Η ξαφνική αυτή αλλαγή επηρέασε τα περισσότερα νοικοκυριά της χώρας και τις επιχειρήσεις, μείωσε δραστικά τον δανεισμό των επιχειρήσεων, δημιούργησε μεγάλη ύφεση – αντάξια της μεγάλης ύφεσης του 1929 – και τα εισοδήματα εργαζομένων και επιχειρήσεων συρρικνώθηκαν σε απίστευτο βαθμό. Έτσι παρόλο που ένας από τους σκοπούς της Τρόικας ήταν η μείωση του δημοσίου χρέους, αυτό μειώθηκε μεν σε απόλυτους αριθμούς αλλά αυξήθηκε ως ποσοστό στο συνολικό Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν της χώρας, ξεπερνώντας το 200% επί του ΑΕΠ.

Η μεγάλη ύφεση ουσιαστικά ανέδειξε τις παθογένειες της Ελληνικής Οικονομίας και Κοινωνίας και πρωτίστως την ανορθόδοξη ανάπτυξη της που στηρίζονταν στην κατανάλωση και στον δανεισμό, βασιζόμενη σε χρήματα της Ε.Ε. ή των τραπεζών της που την δάνειζαν αφειδώς χωρίς να ελέγχουν την βιωσιμότητα αυτών των δανείων. Τα μέτρα που πάρθηκαν από την Τρόικα αποδείχτηκαν ολέθρια και το μόνο που κατάφεραν είναι να συρρικνώσουν την οικονομία σε πολύ χαμηλό βαθμό και να δημιουργήσουν ανθρωπιστικά προβλήματα μέσα από την έλλειψη εισοδημάτων ενός πολύ μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Για την περίοδο 2008-2016 το Ελληνικό ΑΕΠ μειώθηκε κατά 29% οι δε επιπτώσεις του στην ελληνική κοινωνία ήταν ανάλογες – εάν όχι μεγαλύτερες - της μεγάλης κρίσης του 1929. Η αντανάκλαση της ύφεσης υπήρξε αξιοσημείωτη σε όρους βιοτικού επιπέδου – ανεργίας ανάμεσα στους νέους. Οι παραπάνω μεταβλητές έφτασαν σε πολύ χαμηλά επίπεδα και οδήγησαν μεγάλο μέρος του νέου πληθυσμού με υψηλά προσόντα στο να καταφύγει για εργασία σε άλλες ανεπτυγμένες χώρες. Υπήρξε δηλαδή έντονο το φαινόμενο του brain drain στη χώρα μας εξαιτίας της μεγάλης ύφεσης (**Kutlay 2019**).

Αποτελεί λοιπόν ζωτικής σημασίας να εξεταστούν οι νοσηρές οικονομικές πολιτικές της χώρας μας αυτή την περίοδο της κρίσης, προκειμένου να κατανοήσουμε ποια προβλήματα την δημιούργησαν και εν πάση περίπτωση ποιες οι βαθιές ρίζες των προβλημάτων και κατά αυτό τον τρόπο θα αξιολογήσουμε τις πολιτικές που θα μπορούσαν να διευκολύνουν την χώρα να ξεπεράσει την κρίση και να επανέλθει σε ρυθμούς ανάπτυξης, χωρίς τις παθογένειες που την οδήγησαν στην κρίση (όπως είναι το πελατειακό σύστημα, οι επιδοτήσεις χωρίς πραγματικά επενδυτικά οφέλη, η εμμονή σε συγκεκριμένο παραγωγικό μοντέλο προς όφελος ορισμένης ομάδας

επιχειρηματιών, η ευνοϊκή νομοθεσία για ορισμένα επαγγέλματα και η αυστηρή εργατική νομοθεσία).

Στην πραγματικότητα μετά από μια παρατεταμένη περίοδο οικονομικής ύφεσης, είναι γενικώς αποδεκτό ότι η επενδυτική ανάκαμψη στην Ελλάδα δεν μπορεί να καλυφθεί μέσα από δημόσιες δαπάνες καθώς και από ενδογενείς πηγές, προερχόμενες από σημαντικές μειώσεις εγχώριων αποταμιεύσεων των νοικοκυριών και επιχειρήσεων, καθώς και από τα προβλήματα των κόκκινων δανείων που υφίσταται οι Ελληνικές Τράπεζες. Συμπερασματικά η Ελλάδα έχει μια κατεπείγουσα ανάγκη να προσελκύσει όσο το δυνατό περισσότερες Ξένες Άμεσες Επενδύσεις με σκοπό να προέλθει οικονομική ανάκαμψη από τη βαθιά ύφεση που έχει σημειώσει τα τελευταία χρόνια.

Έτσι λοιπόν με βάση τα όσα ειπώθηκαν πιο πάνω, η οικονομική ανάπτυξη περνά μέσα από τις διαδικασίες αύξησης Ξένων Άμεσων Επενδύσεων και κυρίως μέσα από διαδικασίες δημιουργίας ευνοϊκού κλίματος προς την κατεύθυνση θεσμικών διευκολύνσεων για την δημιουργία νέων Ξένων Άμεσων Επενδύσεων. Επιπρόσθετα είναι ευρέως διαδεδομένο μεταξύ ερευνητών και ατόμων που ευθύνονται για την χάραξη οικονομικής πολιτικής ότι οι Ξ.Α.Ε. αποτελούν μια πολύ σημαντική πηγή που θα κινητοποιήσει την οικονομική ανάπτυξη στη χώρα υποδοχής των επενδύσεων.

Η Ελλάδα λοιπόν έπρεπε να αλλάξει πλήρως παραγωγικό μοντέλο ξεκινώντας από την προσέλκυση Ξένων Άμεσων Επενδύσεων με σκοπό να προκαλέσει οικονομική ανάκαμψη ως αντίδοτο της βαθιάς ύφεσης που είχε υποπέσει.

Ειδικότερα η Ελλάδα χρειάζεται επείγοντως την εγκαθίδρυση μεγάλων επιχειρήσεων, ώστε να λειτουργήσουν ως ξένες άμεσες επενδύσεις, με απώτερο σκοπό την κάλυψη του επενδυτικού κενού της Ελληνικής Οικονομίας.

20.6.3 Κατασκευή Οικονομετρικού Μοντέλου με βάση τους παράγοντες που ενθαρρύνουν της εισροές Α.Ξ.Ε.

Το παρόν άρθρο στοχεύει στο να αναδείξει του παράγοντες που ενθαρρύνουν τις εισροές Ξ.Α.Ε. στην Ελλάδα μετά την περίοδο της κρίσης. Για να επιτευχθεί αυτό κατασκευάστηκε σχετικό ερωτηματολόγιο το οποίο διανεμήθηκε προς απάντηση σε εκπροσώπους (διευθύνοντες συμβούλους κυρίως) και αφορά στην δραστηριότητα της των Πολυεθνικών στην Ελλάδα. Στην ουσία οι

ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν πόσο ελκυστική είναι η χώρα μας στην δημιουργία νέων Ξένων Άμεσων Επενδύσεων.

- **Η ποιότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου**

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η προσέλκυση ΑΞΕ συνδέεται στενά με το ανθρώπινο κεφάλαιο τόσο σε όρους ποιότητας όσο και σε όρους διαθεσιμότητας. Σύμφωνα με τον **Billington (1999)**, οι πολυεθνικές τείνουν να εκτιμούν τα γνωρίσματα της τοπικής εργατικής δύναμης που σκοπεύουν να μισθώσουν στην χώρα υποδοχής, και το εργατικό κόστος, την διαθεσιμότητα και την ανταγωνιστικότητα της τοπικής εργασιακής δύναμης, καθώς και την δύναμη που ασκούν τα εργατικά συνδικάτα. Στην πραγματικότητα η εργατική δύναμη πρέπει να έχει ποιότητα και επίπεδο εκπαίδευσης σε ένα κατώτατο επίπεδο, ώστε να μπορεί να χρησιμοποιήσει τις νέες τεχνολογίες η δε τεχνολογία να μπορεί να διαχέεται με άνεση στο εργατικό δυναμικό. Οι **Carstensen, Gundlach and Hartmann (2009)** υποστηρίζουν ότι η ανεπαρκής στατιστικά σημαντική μεταβλητή του ανθρώπινου κεφαλαίου συνδέεται με το γεγονός ότι η εκπαίδευση δημιουργεί εξωτερικές οικονομίες και επιδράσεις διάχυσης στην παραγωγή, οι οποίες είναι δύσκολο να εσωτερικευθούν σε μια οικονομετρική ανάλυση ή σε ένα οικονομετρικό μοντέλο.

Η υπάρχουσα εφαρμοσμένη μελέτη επάνω στους παράγοντες που καθορίζουν της Ξ.Α.Ε. εντός των κρατών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης δεν έχουν προσφέρει ουσιαστικά αποτελέσματα για το γεγονός ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ της ποιότητας της εργασίας και της εισροής Ξ.Α.Ε. Ο κύριος όγκος των επενδύσεων δεν προέρχεται από παραγωγικές δραστηριότητες που απαιτούν εξειδίκευση ανθρώπινου κεφαλαίου. Όμως σε αντίθεση με παλαιότερες μελέτες σε μια πρόσφατη εργασία οι **Kersan - Skabic & Tijanic (2014)** προσφέρουν στοιχεία σχετικά με θετική επίδραση της ποιότητας εργασίας στις εισροές των Ξ.Α.Ε. σε περιοχές της Κροατίας. Μπορούμε να πούμε ότι η πιο πλούσια και ευημερούσα οικονομία της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, η Κροατία χρειάζεται ποιοτική εργασία και εργαζόμενους με υψηλή ποιότητα – εξειδίκευση οι οποία παίζει σημαντικό ρόλο στην εισροή Ξ.Α.Ε. **Σε γενικές γραμμές υπάρχουν αρκετές μελέτες που δείχνουν θετική συσχέτιση μεταξύ εξειδικευμένης εργασίας και Άμεσων Ξένων Επενδύσεων. Υπάρχει δηλαδή θετικός αντίκτυπος της ποιοτικής εργασίας στην έλευση νέων Α.Ξ.Ε.**

- **Ανοικτή Οικονομία (Trade Openness)**

Η σχέση μεταξύ ανοικτής οικονομίας και Ξ.Α.Ε. είναι λιγότερο προσδιορισμένη, καθώς διαφέρει αναλόγως των κινήτρων της εκτέλεσης των δράσεων των Ξ.Α.Ε. Στην πραγματικότητα η ανοικτή οικονομία προσφέρει Ξ.Α.Ε. με εξαγωγικό προσανατολισμό., ενώ σε καθεστώτα με αυστηρούς εμπορικούς κανόνες και δασμούς.

Σε γενικές γραμμές **υπάρχουν σημαντικά ευρήματα που δείχνουν ότι όσο πιο ανοικτή είναι η οικονομία μιας χώρας σε συνθήκες εμπορίου δηλαδή όσο λιγότερους φραγμούς έχει σε επίπεδο δασμών ή άλλων οικονομικών μέτρων ή ποσοτώσεων, τόσο μεγαλύτερη είναι η δυνατότητα εισροής Ξένων Άμεσων Επενδύσεων στην χώρα υποδοχής για τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.**

- **Ποιότητα των τοπικών υποδομών**

Παλαιότερες μελέτες έχουν δείξει ότι η ποιότητα των υποδομών μπορεί να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στο να προσελκύσει Ξένες Άμεσες Επενδύσεις. Σύμφωνα με τους **Wheeler & Mody (1992)** η διαθεσιμότητα των υποδομών μέσω μεταφορικών συνδέσεων, καθώς και τα σχέδια ηλεκτρικής ενέργειας αλλά και η προσφορά εγκαταστάσεων τηλεπικοινωνιών, φυσικού αερίου και νερού, αποτελούν βασικούς (ουσιαστικούς) παράγοντες για την επιτυχία της εισροής Ξένων Άμεσων Επενδύσεων στη χώρα υποδοχής, ανεξάρτητα από τον τύπο των Ξ.Α.Ε. Πιο συγκεκριμένα οι συγκεκριμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι η ποιότητα των υποδομών αποτελεί έναν κρίσιμο παράγοντα για την τελική απόφαση περί διενέργειας επενδύσεων στην χώρα υποδοχής στις αναπτυσσόμενες χώρες, ενώ στις ανεπτυγμένες χώρες απαιτούνται εξειδικευμένες παροχές υποδομών. Από την άλλη πλευρά οι **Lankes & Venables (1996)** υποστηρίζουν ότι η τοπικές υποδομές προσφέρουν μια αμελητέα συνεισφορά στην τελική απόφαση διενέργειας επενδύσεων στη χώρα υποδοχής στην περίπτωση των πρώην κομμουνιστικών χωρών.

Σε πιο πρόσφατη έρευνα οι **Bellak & Leibrecht (2009)** επιβεβαιώνουν ότι οι υποδομές στην πληροφόρηση και τις επικοινωνίες είναι πιο σημαντικές από τις μεταφορικές συνδέσεις και από τους σχεδιασμούς παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας. Επιπρόσθετα μελέτες όπως αυτή του **Kersan – Scabic (2013)** υποστηρίζουν τον

καθοριστικό ρόλο της ανάπτυξης των υποδομών στην δημιουργία νέων Ξ.Α.Ε. στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Πιο πρόσφατα οι **Villaverde & Maza (2015)** σε μελέτη που αφορούσε 260 Ευρωπαϊκές περιοχές NUTS2 επιβεβαιώνουν τον σημαντικό ρόλο της επίδρασης των υποδομών στην εισροή Ξ.Α.Ε.

- **Τεχνολογικές Δυνατότητες**

Η εμπειρική βιβλιογραφία έχει ξεκινήσει πρόσφατα στη μελέτη της σημαντικότητας των τεχνολογικών δυνατοτήτων ως ενός θεμελιώδους παράγοντα προσέλκυσης Ξένων Άμεσων Επενδύσεων. Στην πραγματικότητα η μελέτη του Romer που υπήρξε καταλυτική για την εποχή της αναφορικά με την ενδογενή τεχνολογική βελτίωση έδωσε μια αφορμή για περαιτέρω μελέτες αναφορικά με την προσέλκυση επενδύσεων μέσα από την συγκεκριμένη μεταβλητή.

Σε γενικές γραμμές οι περισσότερες μελέτες έχουν δείξει ότι οι χώρες με υψηλή τεχνολογία αποτελούν πόλο έλξης για την εισροή Ξένων Άμεσων Επενδύσεων. Το ζητούμενο είναι η εφαρμογή, υιοθέτηση και η ανάπτυξη της υπάρχουσας τεχνολογίας από το εργατικό δυναμικό.

Το μοντέλο που μελετάμε έχει ως στόχο την εξεύρεση και την εκτίμηση των παραγόντων που βοηθούν στην ανάπτυξη Ξ.Α.Ε. στη χώρα μας.

Το υπόδειγμα που ακολουθήσαμε είναι το ακόλουθο:

$$FDIt = f(\text{GDP}t, \text{Tr.}Opent, \text{Educ}t, \text{Infra.}t, \text{Tech.}Cap t)$$

Ουσιαστικά θέλουμε να εξετάσουμε πως επηρεάζουν ορισμένες μεταβλητές την επίδοση (αυξητική τάση) των Α.Ξ.Ε.

Η θέση μας είναι ότι το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν, η εκπαίδευση, η εξέλιξη στις υποδομές η αυξητική τάση της τεχνολογίας του κεφαλαίου και η ανοικτές εμπορικές σχέσεις μιας οικονομίας επηρεάζουν θετικά την ζήτηση για Άμεσες Ξένες Επενδύσεις.

- Ως proxy μεταβλητές για την εκπαίδευση χρησιμοποιήθηκαν τα έτη σπουδών ανά κάτοικο.

- Ως proxy μεταβλητή για τις υποδομές χρησιμοποιήθηκαν οι τηλεφωνικές συνδέσεις ανά 100 άτομα.
- Αναφορικά με τις λοιπές μεταβλητές τα στοιχεία αντλήθηκαν από την Παγκόσμια Τράπεζα, όπως το Εμπόριο με ξένες χώρες.

Όλες οι στατιστικές και οικονομετρικές μέθοδοι υποδεικνύουν ότι υπάρχει μια μακροχρόνια σύνδεση μεταξύ των μεταβλητών της βασικής μας εξίσωσης (βλέπε αμέσως πιο πάνω).

Ένα πολύ ενδιαφέρον σημείο αφορά το ότι η επίδραση μεταξύ τεχνολογικών δεξιοτήτων – ικανοτήτων στις ΑΞΕ έχουν θετικό αντίκτυπο και πριν και μετά τα χρόνια της κρίσης. Για την περίοδο 1980-2016 μια αύξηση 1% στις Τεχνολογικές Δεξιότητες οδηγεί σε παράλληλη αύξηση 32,8% του επιπέδου των Ξ.Α.Ε. Η ίδια σχεδόν επίδραση υπάρχει και στην προ κρίσης εποχή όπου μια αύξηση 1% μεταξύ τεχνολογικών δεξιοτήτων οδήγησαν σε αύξηση της τάξεως του 33,2% στις ΞΑΕ.

Τα παραπάνω ευρήματα μας οδηγούν να καταλήξουμε ότι οι Πολυεθνικές Εταιρίες **εκτιμούν αυτό το πλεονέκτημα της τεχνολογικής προόδου – καινοτομιών** ως ένα πολύ σημαντικό παράγοντα μεταβίβασης χρηματικών κονδυλίων στην Ελλάδα. Έτσι λοιπόν η χώρα μας πρέπει να επαυξήσει με μεγαλύτερη ένταση την ικανότητα **μεταβίβασης, υιοθέτησης και δημιουργίας τεχνολογικών δεξιοτήτων – πηγών προκειμένου να διαμορφώσει πιο ελκυστικές πολιτικές στις Πολυεθνικές Εταιρίες για την δημιουργία νέων ή επέκταση υπαρχόντων Α.Ξ.Ε.**

20.6.4 Συμπεράσματα και Προτάσεις πολιτικής για την εισροή νέων Α.Ξ.Ε.

Η εμπειρική μελέτη που εφαρμόστηκε μέσω οικονομετρικής εξίσωσης με εξαρτημένη μεταβλητή τις Άμεσες Ξένες Επενδύσεις και ανεξάρτητες μεταβλητές τον βαθμό εκπαίδευσης των κατοίκων της χώρας που δέχεται τις Ξ.Α.Ε την τεχνολογική πρόοδο, τον βαθμό ανοικτής οικονομίας, καθώς και την ποιότητα της εργασίας και τις διευκολύνσεις στις υποδομές της χώρας.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι το μέγεθος της αγοράς, ο βαθμός ανοικτής οικονομίας σε επίπεδο εμπορικών συναλλαγών, η ποιότητα της εργασίας, οι διευκολύνσεις στις υποδομές της χώρας, καθώς και οι τεχνολογικές δεξιότητες του εργατικού δυναμικού αποτελούν παράγοντες που οδηγούν στην τόνωση της εισροής

Α.Ξ.Ε. στην Ελλάδα. Επιπρόσθετα τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν τις μακροχρόνιες σχέσεις μεταξύ Α.Ξ.Ε. και των πιο πάνω παραγόντων που τις επηρεάζουν θετικά. Συνοπτικά η παρούσα μελέτη αποκαλύπτει ότι τόσο οι Ξένες Άμεσες Επενδύσεις όσο και η ποιότητα του ανθρωπίνου κεφαλαίου αποτελούν σημαντικούς δείκτες οικονομικής ανάπτυξης για την Ελλάδα. Τα παραπάνω ευρήματα είναι πολύ σημαντικά υπό την έννοια ότι παρέχουν νέες γνώσεις σχετικά με τη σχέση μεταξύ των Ξ.Α.Ε. και των παραγόντων που τις επηρεάζουν.

Οι πολιτικές επιπτώσεις αναφορικά με τους επιλεγόμενους παράγοντες που καθορίζουν την εισροή Ξ.Α.Ε. στην Ελλάδα στο μοντέλο που κατασκευάσαμε, φαίνεται αρκετά ενδιαφέρον. Σε βραχυχρόνιο επίπεδο τα αποτελέσματα δείχνουν ότι μία βελτίωση στην ποιότητα της εργασίας και της τεχνολογική γνώσης μπορούν να παίξουν κυρίαρχο ρόλο στην προσέλκυση Ξ.Α.Ε., σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι η συνθήκες ανοικτής οικονομίας στο εμπόριο, το συνολικό Α.Ε.Π. της χώρας, καθώς και το επίπεδο των υποδομών της χώρας.

Συνοπτικά η συγκεκριμένη μελέτη μας αποκαλύπτει ότι διαχρονικά (πριν και μετά την κρίση) **οι τεχνολογικές ικανότητες ασκούν έναν πολύ σημαντικό ρόλο αναφορικά με την προσέλκυση επενδύσεων, σε σύγκριση με τους υπόλοιπους παράγοντες που επηρεάζουν την εισροή των Ξένων Άμεσων Επενδύσεων.** Αυτά τα ευρήματα υπογραμμίζουν την ανάγκη για την Ελλάδα η οποία έχει να αντιμετωπίσει ένα ισχυρό ανταγωνιστικό περιβάλλον, να ενισχύσει περαιτέρω την ικανότητα μεταφοράς, προσαρμογής και δημιουργίας τεχνολογικών πόρων ως ισχυρές πηγές συγκριτικού πλεονεκτήματος ώστε να γίνει πιο ελκυστική για τις πολυεθνικές εταιρίες. Μια οικονομία μικρής εμβέλειας όπως είναι η ελληνική με περιορισμένη εγχώρια αγορά και περιορισμένο διεθνές εμπόριο, θα πρέπει να στραφεί προς την παραγωγή προϊόντων υψηλής τεχνολογίας, καινοτομίας και ποιοτικών υπηρεσιών.

Επιπρόσθετα οποιαδήποτε προσπάθεια μείωσης του εργατικού κόστους δε θα είναι παραγωγική για τις νέες επενδύσεις, δεδομένου ότι στις γειτονικές οικονομίες που βρίσκονται στην Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη τα εργατικά κόστη είναι χαμηλότερα ούτως η άλλως. Επομένως δεν ενδείκνυται η μείωση εργατικού κόστους για την προσέλκυση ΞΑΕ τη στιγμή που υπάρχουν γειτονικές περιοχές με χαμηλότερα εργατικά κόστη.

Οπότε αυτοί που λαμβάνουν τις πολιτικές αποφάσεις θα πρέπει να κατευθυνθούν προς την ενδυνάμωση της Ελληνικής Επενδυτικής ελκυστικότητας. Μία μεγάλη παρουσία ξένων εταιριών είναι η μόνη ελπίδα για την Ελληνική οικονομία να ξεπεράσει τις διαρθρωτικές παθογένειες και τις αρνητικές τάσεις και ενδεχόμενα το πιο σημαντικό, να ενδυναμώσει τη ζήτηση για θεσμικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Σύμφωνα με τις παρελθούσες έρευνες αναφορικά με το αντικείμενο της προσέλκυσης των Ξ.Α.Ε. υπάρχει σχετική πρόβλεψη ότι μόνο οι μεταρρυθμίσεις και οι μεταγενέστερες Ξ.Α.Ε. μπορούν να αυξήσουν την παραγωγικότητα του κεφαλαίου και της εργασίας και να ενσωματώσουν την Ελληνική Οικονομία μέσα στα παγκόσμια δίκτυα παραγωγής.

Ως συμπέρασμα για την συνεισφορά της συγκεκριμένης μελέτης πρέπει να πούμε ότι:

- Μία δυναμική παρουσία ξένων επιχειρήσεων και εταιριών αποτελεί την μοναδική ελπίδα για την οικονομία να ξεπεράσει τις διαρθρωτικές παθογένειες και τις αρνητικές τάσεις και πιθανόν το σπουδαιότερο, να ενδυναμώσει τη ζήτηση της χώρας για θεσμικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις.
- Υπάρχει σαφής πρόβλεψη ότι μόνο οι μεταρρυθμίσεις και οι μελλοντικές εισροές Ξένων Άμεσων Επενδύσεων μπορούν να αυξήσουν την συνολική παραγωγικότητα της Ελληνικής Οικονομίας και να αυξήσουν αντίστοιχα την παραγωγικότητα του κεφαλαίου και της εργασίας, που με τη σειρά του θα αυξήσει τον παγκόσμιο δείκτη ανταγωνιστικότητάς της, φτάνοντας τον στα επίπεδα του μέσου όρου των κρατών μελών της Ε.Ε.
- Μία καινοτομία της παρούσας μελέτης είναι ότι συμβάλλει στην πρόσφατη συζήτηση εξετάζονται τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα δεδομένα αξιολογώντας εάν η επίδραση της Ελληνικής Οικονομικής Κρίσης αποτέλεσε σημείο καμπής για το μέγεθος των εισροών των Ξένων Άμεσων Επενδύσεων.
- Ίσως το πιο σημαντικό, από την σχετική έρευνα είναι ότι προτείνεται μια πιο περιεκτική προσέγγιση η οποία αποτελεί συμπλήρωμα της γενικής μελέτης εκτιμώντας δύο ή και παραπάνω σχέσεις αιτιότητας τόσο σε βραχύ όσο και σε μακροχρόνιο επίπεδο, σχετικά με τις Α.Ξ.Ε., την εκπαίδευση ,το άνοιγμα εμπορικών συναλλαγών, το Α.Ε.Π., τις υποδομές, και τις τεχνολογικές ικανότητες. Συνοπτικά η λογική πίσω από τις παραπάνω προτάσεις είναι να

προσφέρει ισχυρές επιπτώσεις και έναν οδηγό πολιτικής ανάληψης πρωτοβουλιών για κυβερνητικές πρωτοβουλίες καθώς και για τους ανθρώπους που λαμβάνουν πολιτικές αποφάσεις προκειμένου να διακρίνουν τους πιο αποδοτικούς παράγοντες που επηρεάζουν την αύξηση των επενδυτικών λήψεων αποφάσεων.

Μέρος Ε'.Διεθνής Φοροδιαφυγή και Φοροαποφυγή και Τεχνητός Φορολογικός Ανταγωνισμός.

Κεφάλαιο 21. Η έννοια των Φορολογικών Παραδείσων και των Offshore Εταιριών καθώς και οι τεχνικές διάβρωσης φορολογικής βάσης και μεταφοράς κερδών (BEPS) και η επίδρασή τους στην Φορολογική Συμμόρφωση των Πολιτών εντός των κρατών φυγής των κεφαλαίων.

21.1 Εννοιολογικός Προσδιορισμός Φορολογικού Παράδεισου - Φορολογικού Καταφυγίου²²³

Αν και δεν υπάρχει ένας καθολικά αποδεκτός ορισμός του τι είναι φορολογικός παράδεισος, ο φορολογικός παράδεισος αναφέρεται γενικά σε μια χώρα ή δικαιοδοσία που επιτρέπει σε πολυεθνικές εταιρείες και ιδιώτες να ξεφύγουν από το κράτος δικαίου στις χώρες όπου δραστηριοποιούνται και ζουν και να πληρώνουν λιγότερο φόρο από ότι θα έπρεπε σε αυτές τις χώρες.

Ο όρος «δικαιοδοσία μυστικότητας» χρησιμοποιείται μερικές φορές αντί του όρου «φορολογικός παράδεισος» για δικαιοδοσίες που ειδικεύονται στο να επιτρέπουν στα άτομα να κρύβουν την περιουσία και τις οικονομικές τους δραστηριότητες από το κράτος στο οποίο ανήκουν (έχουν υπηκοότητα ή είναι μόνιμοι κάτοικοι).

Ο όρος υπεράκτιες ή offshore εταιρίες είναι βρετανικής επινοήσης και σημαίνει μακράν των ακτών, επειδή όμως δημιουργήθηκε στην Αγγλία που είναι μια μεγάλη νήσος ο όρος αυτός κατέπεκταση σημαίνει "εκτός επικράτειας", και με αυτή την έννοια κατέληξε διεθνής όρος επιχειρηματικότητας εξωτερικού, και ειδικότερα για τις επιχειρήσεις που δημιουργούνται σε "**φορολογικούς παράδεισους**". Αρχικά οι υπεράκτιες εταιρίες δημιουργήθηκαν με σκοπό την μείωση των επιχειρηματικών κινδύνων που θα επέφερε ένας πόλεμος. Πολλές επιχειρήσεις ή ειδικοί πάνω σε επενδύσεις επιχειρηματικού κεφαλαίου έψαχναν να βρουν τρόπους εξασφάλισης του

²²³ Ο όρος στην αγγλική γλώσσα είναι **Tax Shelter**. Για να αποφεύγονται οι επαναλήψεις θα χρησιμοποιείται εναλλακτικά ο όρος φορολογικός παράδεισος ή φορολογικό καταφύγιο εκφράζοντας και στις δύο περιπτώσεις το ίδιο ακριβώς νόημα.

μειωμένου ρίσκου που θα είχε επενδύσει σε περίπτωση όπου θα γίνονταν ένας πόλεμος με ισχύ παρόμοια με αυτή του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου.

Η μεταφορά χρημάτων σε φορολογικούς παραδείσους είτε για αποφυγή φορολογίας εισοδήματος είτε για την αποφυγή ελέγχου πόθεν έσχες αποτελεί την πιο σύγχρονη μορφή φοροαποφυγής. Μεγάλα σκάνδαλα που βρίσκουν το φως της δημοσιότητας αποκαλύπτουν το μέγεθος φοροαποφυγής που συντελείται από μικρά κρατίδια κάποια εκ των οποίων βρίσκονται στην Ευρώπη και την Ε.Ε. την ίδια στιγμή όπου στις χώρες του νότου της Ευρώπης γίνεται μια τρομερή προσπάθεια με δυσβάσταχτες οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες ώστε να περιοριστούν δημόσιες δαπάνες και να αυξηθούν οι ήδη αυξανόμενοι φορολογικοί συντελεστές.

Σε παγκόσμια κλίμακα τα **Διεθνή Υπεράκτια Κέντρα** υπερβαίνουν τα 80, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι το κεφάλαιο που διακινείται εντός αυτών των κέντρων αντανakλά περίπου στο **μισό του παγκόσμιου κύκλου εργασιών**. Και μόνον το γεγονός του ασύλληπτου ύψους των κεφαλαίων που διακινούνται μέσα στα **Δ.Υ.Ο.Κ** σηματοδοτεί τη σημασία της μελέτης αυτών καθώς και των επιπτώσεων της στα συνολικά φορολογικά έσοδα των υπολοίπων χωρών. Το βασικό ζήτημα που πρέπει να μας απασχολήσει είναι εάν μπορεί να δοθεί ένας ακριβής ορισμός του Διεθνούς Υπεράκτιου Οικονομικού Κέντρου καθώς και των διαφορών που παρουσιάζει σε σχέση με τον Φορολογικό Παράδεισο ή Φορολογικό Καταφύγιο.²²⁴

Με τον όρο **φορολογικός παράδεισος** ή **φορολογικό καταφύγιο** χαρακτηρίζονται γενικά οι χώρες - κράτη τα οποία διαθέτουν ειδική φορολογική πολιτική με χαμηλή ή και καθόλου φορολογία για όσους ξένους επενδυτές επιθυμούν να ιδρύσουν εκεί εταιρείες, να μεταφέρουν κεφάλαια ή τα περιουσιακά τους στοιχεία γενικά. Έτσι οι

²²⁴ Επιχειρείται μια εμπεριστατωμένη μελέτη μεταξύ των βασικών χαρακτηριστικών αλλά και των διαφορών που προκύπτουν μεταξύ Δ.Υ.Ο.Κ. και Φορολογικών Παραδείσων στο βιβλίο του **Π. Δουβή (2003)** με τίτλο **“Offshore Δραστηριότητες”** Επίσης αναλύεται διεξοδικά κάθε χώρα ξεχωριστά καθώς επίσης και οι τρόποι με τους οποίους προσπαθούν οι διάφορες χώρες να συνεργαστούν ώστε να μην έχουν απώλειες φορολογικών εσόδων. Στο διεθνή παράγοντα από το 2003 έχει ιδρυθεί ο **Διεθνής Οργανισμός Φορολογικής Δικαιοσύνης (Tax Justice Network)** ο οποίος μελετά το φαινόμενο των φορολογικών παραδείσων και την περίπλοκη διάστασή του, με απώτερο σκοπό να διερευνήσει ποιες είναι οι κρατικές οντότητες με μεγαλύτερη φοροαποφυγή και μυστικότητα στους κατόχους περιουσιών συντάσσοντας σχετικές εκθέσεις ανά κράτος για κάθε έτος χωριστά.

επενδυτές καταβάλουν πολύ μειωμένο έως ελάχιστο φόρο έναντι του προβλεπόμενου εκείνης στη χώρα της μόνιμης διαμονής.²²⁵

Σε ορισμένες περιπτώσεις προκειμένου να προσελκύουν ξένους επενδυτές, οι χώρες αυτές έχουν ως πάγια πολιτική να μην διαθέτουν σε τρίτους οποιαδήποτε πληροφορία σχετικά με τις οικονομικές δραστηριότητες των επενδυτών που δραστηριοποιούνται στο έδαφός τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα διάφορα άτομα, φυσικά ή νομικά πρόσωπα, ή και διεθνείς εταιρίες να καταφεύγουν σε αυτά τα κράτη και να δημιουργούν εταιρίες τις λεγόμενες Off-shore (υπεράκτιες εταιρίες ή υπερπόντιες εταιρίες) με έδρα αυτούς τους «παραδείσους» με απώτερο σκοπό την μικρότερη δυνατή φορολογική τους επιβάρυνση, και κατ' επέκταση την απαλλαγή φορολογίας τους από τη χώρα της μόνιμης διαμονής τους αλλά και η απόκρυψη δραστηριοτήτων οι οποίες μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να είναι παράνομες.

Συνοπτικά υπάρχει μια προσπάθεια ταξινόμησης των Διεθνών Υπεράκτιων Κέντρων – Φορολογικών Παραδείσων σε δύο βασικούς δείκτες, κάθε ένας από τους οποίους επιχειρεί να προστατεύσει με τα δικά του μέσα είτε την ανωνυμία των ιδιοκτητών του κεφαλαίου, είτε τα ποσά που διακινούνται σε αυτά. Στην ίδια μορφή κατηγοριοποίησης αξιολογεί τους Φορολογικούς Παραδείσους και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Φορολογικής Δικαιοσύνης (Tax Justice Network) κάνοντας αναφορά σε δύο βασικούς δείκτες με τους οποίους αξιολογεί και διαχωρίζει τα Διεθνή Υπεράκτια Κέντρα. Οι δείκτες βασίζονται σε αυστηρές αξιολογήσεις και είναι προϊόν πολυετούς εξαντλητικής έρευνας και αφορούν στο χρηματοοικονομικό απόρρητο και την εταιρική φορολογική κατάχρηση. Οι δείκτες αυτοί είναι οι ακόλουθοι:

- **Ο Δείκτης Χρηματοοικονομικού Απόρρητου** κατατάσσει τις δικαιοδοσίες με βάση το πόσο παγκόσμιο οικονομικό απόρρητο επιτρέπουν.
- **Ο δείκτης Corporate Tax Heaven** κατατάσσει τις δικαιοδοσίες με βάση το πόση παγκόσμια κατάχρηση εταιρικού φόρου επιτρέπουν. Δηλαδή

²²⁵Για μεγαλύτερη ανάλυση αναφορικά με τους φορολογικούς παραδείσους τα Διεθνή Υπεράκτια Κέντρα καθώς και τον τρόπο που έχει θεσμοθετηθεί και λειτουργεί ο Παγκόσμιος Οργανισμός Φορολογικής Δικαιοσύνης βλ. **Μητράκος Π. (Μάιος 2019)** «Φορολογικοί Παράδεισοι – Φορολογικά Καταφύγια (tax flight and tax shelters). Νέες εξελίξεις μέσα από τη διεθνή βιβλιογραφία και ειδικότερα μέσα από την οπτική του Οργανισμού Φορολογικής Δικαιοσύνης (Tax Justice Network) *International Conference on International Business* Thessaloniki Greece

με βάση το πόσο χαμηλοί είναι οι φορολογικοί συντελεστές στις εταιρίες που βρίσκονται στην δικαιοδοσία τους.

Όπως είναι φυσικό η διακίνηση τεράστιων κεφαλαίων μέσω Υπεράκτιων Εταιριών, ζημιώνει πρωτίστως τα μεγάλα κράτη, δηλαδή τις οικονομίες αυτών των κρατών που βασίζονται στην παραδοσιακή επιχειρηματικότητα και στοχεύουν μέσα από τη φορολογία των επιχειρήσεων που βρίσκονται εντός των συνόρων τους να αντλήσουν τα απαιτούμενα δημόσια έσοδα προκειμένου να χρηματοδοτηθούν οι δαπάνες τους. Τα φορολογικά καταφύγια αποτελούν μια απειλή μείζονος σημασίας και μια πραγματικότητα που δημιουργεί έναν φορολογικό ανταγωνισμό τον οποίο τα κράτη καλούνται να αντιμετωπίσουν. Ο πιο συνηθισμένος τρόπος αντίδρασης είναι η μη υπογραφή συμβάσεων διπλής φορολογίας με αυτές τις ιδιόρρυθμες φορολογικές και οικονομικές οντότητες.

Εάν τα έσοδα έχουν αποκτηθεί από παράνομη δραστηριότητα τότε δεν υπάρχει απλά φοροαποφυγή ή φοροδιαφυγή αλλά πρόκειται για σοβαρά οικονομικά εγκλήματα. Ενδεικτικά αναφέρουμε ως τέτοια τις ακόλουθες ποινικές πράξεις:

- μεθοδευμένες τελωνειακές παραβάσεις όπως λαθρεμπόριο υγρών καυσίμων, παράνομη λήψη επιδοτήσεων, επιχορηγήσεων από κοινοτικά κονδύλια,
- ηλεκτρονικό έγκλημα,
- παραβάσεις διατάξεων εργατικής νομοθεσίας,
- ρύπανση περιβάλλοντος,
- παράνομη διακίνηση προσωπικών δεδομένων,
- εγκλήματα σχετιζόμενα με τις κρατικές παροχές και προμήθειες.²²⁶

21.2 Συνέπειες του καθεστώτος των φορολογικών παραδείσων και των offshore εταιριών.

Σε γενικές γραμμές οι σημαντικότερες συνέπειες από την ύπαρξη και λειτουργία των Υπεράκτιων Κέντρων, των φορολογικών παραδείσων και των offshore εταιριών είναι:

- Βοηθούν στη συγκάλυψη παράνομων δραστηριοτήτων
- **Αυξάνουν την άνιση κατανομή δημοσίων εσόδων**
- **Υπονομεύουν τα εθνικά φορολογικά συστήματα**

²²⁶ βλ. **Αικατερίνη Σικιώτη (2010)** “Τα φορολογικά εγκλήματα στη σειρά του Λάμπρος Μαργαρίτης «Εκδόσεις Ουσιαστικού και Δικονομικού Ποινικού Δικαίου»” *Ποινική Βιβλιοθήκη*.

- Δημιουργούν έναν φορολογικό ανταγωνισμό μεταξύ των κρατών ο οποίος καταλήγει να ευνοεί ένα μεγάλο μέρος των πολυεθνικών επιχειρήσεων οι οποίες συνεργάζονται με τους φορολογικούς παραδείσους με σκοπό να συσσωρεύουν μεγαλύτερο ποσοστό μεριδίου της αγοράς εις βάρος των Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων και να πληρώνουν την ελάχιστη δυνατή φορολογία.
- Είναι αμφίβολο εάν ευνοούνται οι χώρες που προσφεύγουν στις ευνοϊκές ρυθμίσεις, δηλαδή τα κράτη που λειτουργούν ως φορολογικοί παράδεισοι.

21.3 Τρόποι Αναζήτησης Φορολογικών Ελαφρύνσεων

21.3.1 Διάβρωση φορολογικής βάσης και μεταφορά κερδών (BEPS)

Πέραν της διεξόδου μιας επιχείρησης στην εγκατάσταση ή φορολόγηση σε φορολογικούς παραδείσους, οι μεγάλες εταιρίες έχουν αναπτύξει και άλλες μεθόδους για να μειώσουν τα φορολογικά τους έσοδα και οι οποίοι ονομάζονται με τον διεθνή όρο: Διάβρωση Φορολογικής Βάσης. Σε γενικές γραμμές με τον όρο διάβρωση φορολογικής βάσης, ή όπως αποδίδεται στην διεθνή ορολογία **Base Erosion and Profit Shifting (BEPS)**, εννοούμε τις τεχνικές των επιχειρήσεων που εκμεταλλεύονται τις διαφορές και τις στρεβλώσεις μεταξύ των φορολογικών συστημάτων των κρατών, νομοθετικά κενά αυτών καθώς και έλλειψη συντονισμού και συνεργασίας μεταξύ των χωρών. Οι τεχνικές αυτές συναντώνται στη διεθνή βιβλιογραφία και ως **Στρατηγικές Επιθετικού Φορολογικού Σχεδιασμού**.²²⁷ Βασικός στόχος των **BEPS** αποτελεί η συνολική μείωση της φορολογητέας ύλης ενός ομίλου επιχειρήσεων. Οι πολυεθνικές κυρίως επιχειρήσεις και οι μεγάλες εταιρίες εκμεταλλεζόμενες την ελευθερία διακίνησης κεφαλαίου, προσώπων, αγαθών και υπηρεσιών μεταφέρουν κέρδη από χώρες με υψηλούς φορολογικούς συντελεστές σε αυτές με χαμηλότερη φορολογία.

²²⁷ Ο όρος Επιθετικός Φορολογικός Σχεδιασμός περιγράφεται εμπειριστωμένα στο πρώτο κεφάλαιο και αποτελεί κλασικό παράδειγμα παράνομης φοροαποφυγής.

Οι επιχειρήσεις καταφεύγουν σε συγκεκριμένες τεχνικές για να επιτύχουν τη μεταφορά των φορολογητέων κερδών από μία χώρα σε άλλη, οι σημαντικότερες από τις οποίες περιγράφονται αμέσως πιο κάτω:

- **Ενδοομιλικός Δανεισμός**

Πρόκειται για πρακτική σύμφωνα με την οποία μία εταιρία του ομίλου δανείζει σε μια άλλη εταιρία του ίδιου ομίλου, υψηλά χρηματικά κονδύλια, με σκοπό η δανειζόμενη να εμφανίζει μειωμένα κέρδη λόγω του ότι επιφορτίζεται με έξοδα τόκων. Ουσιαστικά έχουμε μεταφορά κερδών από μια εταιρία που βρίσκεται σε χώρα με υψηλούς φορολογικούς συντελεστές, σε μια άλλη, του ίδιου ομίλου που βρίσκεται σε χώρα με χαμηλούς ή μηδενικούς φορολογικού συντελεστές. Για την καταπολέμηση των ενδοομιλικών δανεισμών έχει εισαχθεί ειδική διάταξη στον Κώδικα Φορολογίας Εισοδήματος και συγκεκριμένα στο άρθρο 49 του Ν.4172/2013, σύμφωνα με την οποία οι δαπάνες των τόκων δεν αναγνωρίζονται εφόσον υπερβαίνουν το 30% των κερδών προ φόρων – τόκων και αποσβέσεων.

- **Μεταβιβαστική Τιμολόγηση**

Πρόκειται για υπερτιμολογήσεις ή υποτιμολογήσεις αγοραπωλησίας αγαθών ή υπηρεσιών μεταξύ συνδεδεμένων επιχειρήσεων. Οι επιχειρήσεις με έδρα κράτη υψηλών φορολογικών συντελεστών έχουν κίνητρο να λαμβάνουν αγαθά και υπηρεσίες υπερτιμολογημένα με σκοπό να εμφανίζουν όσο το δυνατό λιγότερα κέρδη. Και φυσικά οι συνδεδεμένες επιχειρήσεις που πουλάνε αγαθά και υπηρεσίες με υπερτιμολόγηση, εμφανίζουν μεγάλα κέρδη, πλην όμως βρίσκονται σε κράτη ή δικαιοδοσίες με ήπιους ή μηδενικούς φορολογικούς συντελεστές, με απώτερη συνέπεια την καταβολή ολοένα και μικρότερου φόρου από αυτόν που θα έπρεπε να πληρώσουν εάν δεν προέβαιναν στις συγκεκριμένες λογιστικές πρακτικές.

- **Μέθοδος Transfer pricing**

Πρόκειται για μετακίνηση – μεταφορά κερδών από τις χώρες δραστηριοποίησης προς κράτη με ευνοϊκούς φορολογικούς συντελεστές.

- **Εξαρτημένες Αλλοδαπές Εταιρίες**

Η πρακτική αυτή εκμεταλλεύεται την αρχή της αυτοτέλειας στην φορολόγηση κάθε επιχείρησης. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι σε εταιρίες που είναι εξαρτημένες η μία με την άλλη με διάφορους τρόπους, όπως λ.χ μητρική και θυγατρική, γίνονται προσπάθειες από του ιδιοκτήτες των εταιριών να μεταφέρουν τα κέρδη τους με τέτοιο τρόπο ώστε να φορολογούνται στην δικαιοδοσία (κράτος, κρατική οντότητα) που έχει την μικρότερη φορολογία. Η πρακτική αυτή μπορεί να καταπολεμηθεί εάν οι φορολογικές αρχές τω δύο χωρών που βρίσκονται οι δύο εταιρίες συνεργαστούν και με βάση πραγματικά περιστατικά (λ.χ. αριθμός απασχολούμενων ανθρώπων, πραγματικός κύκλος εργασιών στην χώρα δραστηριοποίησης, αριθμός καταστημάτων, ύπαρξη πραγματικών καταστημάτων και όχι εδρών θυρίδων), και φορολογήσουν την εταιρία συνολικά, αναλόγως του βαθμού δραστηριοποίησής της σε κάθε χώρα. Με άλλο λόγια ο φόρος θα πρέπει να καταβάλλεται εκεί που δημιουργείται το εισόδημα.

21.4 Μέτρα για την αντιμετώπιση της Παγκόσμιας Φοροαποφυγής που δημιουργείται από φορολογικές δραστηριότητες σε άλλες χώρες.

Τα τελευταία χρόνια έχει αναληφθεί μια πολύ μεγάλη και συντονισμένη πρωτοβουλία αρχικά από τα κράτη μέλη του ΟΟΣΑ ύστερα από αίτημα των G20 στην οποία προσπάθεια εισχώρησαν μέσω υπογραφής σχετικής διεθνούς σύμβασης πάρα πολλά κράτη από όλο τον κόσμο. Η πολυεθνική αυτή πρωτοβουλία είναι απόρροια της απώλειας μεγάλων φορολογικών εσόδων τόσο από τα ανεπτυγμένα κράτη όσο και από τις μικρότερες χώρες που έχουν συνειδητοποιήσει ότι η παγκοσμιοποίηση των αγορών, η ευκολία μετακίνησης κεφαλαίων έχουν αλλάξει τα δεδομένα της παραδοσιακής πρακτικής φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής. Η πολυεθνική αυτή πρωτοβουλία αναφέρεται ως **Common Reporting Standard (CRS)** ή στα Ελληνικά: **Κοινό Πρότυπο Αναφοράς**.

Σκοπός του CRS είναι ο εντοπισμός και η υποβολή πληροφοριών στη χώρα της φορολογικής κατοικίας φυσικών και νομικών προσώπων, τα οποία διατηρούν χρηματοπιστωτικούς λογαριασμούς εκτός της χώρας της φορολογικής τους κατοικίας. Η συμφωνία της συγκεκριμένης αυτής πρωτοβουλίας από μια σειρά κρατών αποτελεί ίσως την βασικότερη προσπάθεια καταπολέμησης της φορολογικής αποδήμησης η οποία γίνεται

αποκλειστικά για φορολογικούς λόγους. Εάν συνδυαστεί με την σταδιακή κυριαρχία του πλαστικού χρήματος και των ηλεκτρονικών συναλλαγών όλα αυτά οδηγούν σε μια πιο θεσμική λειτουργία της οικονομίας που μπορεί να συμβάλλει σε πραγματική καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής.

Οι συγκεκριμένες συμφωνίες θα πρέπει φυσικά να αποτελέσουν και εσωτερικό δίκαιο των χωρών, σύμφωνα με τα όσα ορίζονται από τα Συντάγματα των εν λόγω χωρών περί εσωτερίκευσης του δικαίου των διεθνών συμβάσεων. Η συγκεκριμένη συμφωνία αποτελεί μια σπουδαία αρχή για την προσπάθεια καταπολέμησης πρακτικών φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής ατόμων και επιχειρήσεων με υψηλά κεφάλαια που είχαν τη δυνατότητα να συμβουλευτούν ανθρώπους που ειδικεύονταν σε ζητήματα Διεθνών Οικονομικών Κέντρων, Φορολογικών Παραδείσων και offshore εταιριών. Εάν αυτή η γνώση που θα παρέχεται στις φορολογικές αρχές χρησιμοποιηθεί με τον κατάλληλο τρόπο θα αποτελέσει την αφετηρία για περισσότερη φορολογική δικαιοσύνη, δημιουργώντας παράλληλα ένα καθεστώς ασφάλειας απέναντι στους πολίτες και επιχειρήσεις που δρούσαν και δρουν νόμιμα και οι οποίοι ένιωθαν αδικία στον τρόπο κατανομής της φορολογικών βαρών.

Το πώς θα λειτουργήσει το σύστημα στην πράξη ενδιαφέρει κάθε πολίτη του κόσμου, διότι η παγκοσμιοποίηση έχει συμβάλλει σε περισσότερες ευκαιρίες για επιχειρηματική δράση αλλά και περισσότερες ευκαιρίες για εφαρμογή τεχνασμάτων αποφυγής φορολογίας και διακίνησης μαύρου χρήματος. Ουσιαστικά ο Ο.Α.Σ.Α έχει δημιουργήσει ένα πακέτο 15 δράσεων σε διαφορετικά οικονομικά πεδία με απώτερο σκοπό να εφοδιαστούν τα κράτη με μηχανισμούς καταπολέμησης της διεθνούς φοροαποφυγής και φοροδιαφυγής. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένες από τις δράσεις του Ο.Α.Σ.Α προς τα κράτη μέλη του:

Δράση1 : Αντιμετώπιση των προκλήσεων της ψηφιακής οικονομίας

Δράση 2: Εξουδετέρωση της επίδρασης που προκαλείται από αναντιστοιχίες σε υβριδικές ρυθμίσεις.

Δράση 3: Ενίσχυση των κανόνων που αφορούν τις Ελεγχόμενες Αλλοδαπές Εταιρίες

Δράση 4: Περιορισμός της διάβρωσης της φορολογικής βάσης μέσω της έκπτωσης των τόκων και άλλων χρηματοοικονομικών συναλλαγών.

Δράση 5: Αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση μη ορθών φορολογικών πρακτικών υπό το πρίσμα των εννοιών της διαφάνειας και της ουσίας

Δράση 6: Αποτροπή κατάχρησης των όρων των διμερών συνθηκών

Δράσεις 7-15 Δράσεις που αφορούν λεπτομέρειες αναφορικά με την καταπολέμηση ενεργειών που έχουν ως αντικείμενο την διάβρωση της φορολογικής βάσης και το μειωμένο καταχρηστικά φορολογητέο εισόδημα στο κράτος πραγματικής δραστηριοποίησης της επιχείρησης.

Απώτερος σκοπός της εφαρμογής όλων των παραπάνω δράσεων είναι η διαμόρφωση κλίματος δικαιοσύνης και ακεραιότητας του φορολογικού συστήματος δεδομένου ότι η μη εφαρμογή τους δημιουργεί συγκριτικά πλεονεκτήματα για πιο διεθνοποιημένες επιχειρήσεις, ενώ υπονομεύει την φορολογική συνείδηση όλων των υπολοίπων φορολογουμένων (Βύζας 2017)

21.5 Βιβλιογραφική Ανασκόπηση αναφορικά με την δράση των Πολυεθνικών Επιχειρήσεων και την προσφυγή σε μεθόδους Διεθνούς Φοροαποφυγής.

- Σύμφωνα με τον **West Andrew (2018)** οι μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις που λειτουργούν σε διάφορες χώρες, ενώ κερδίζουν πολύ σημαντικά ποσά πουλώντας τα αγαθά και τις υπηρεσίες τους, εντούτοις πληρώνουν αναλογικά πολύ μικρά ποσά για την φορολόγηση των κερδών τους. Οι τακτικές που χρησιμοποιούν είναι ανήθικες, άδικες και κατάπτυστες. Τέτοιες απόψεις δεν απηχούν μόνον από αυτούς που πρόσκεινται σε αντικαπιταλιστικές ιδεολογίες, από ακτιβιστές ή από κομμουνιστές, αλλά από πλήθος πολιτών και οικονομολόγων.²²⁸
- Η διαρροή των φορολογικών εσόδων είναι πολύ σημαντική και καλύπτει ένα μεγάλο μέρος των δυνητικών εσόδων πολλών ανεπτυγμένων κρατών. Για παράδειγμα αναφορικά με το κράτος του **Καναδά** μέσω της έκθεσης του Οργανισμού Φορολογικής Δικαιοσύνης έχει προκύψει ότι περίπου 170 δισεκατομμύρια δολάρια βρίσκονται σε 10 offshore φορολογικούς παραδείσους. Επιπρόσθετα η **Βρετανική εφημερίδα Guardian** αποκάλυψε ότι περισσότεροι από 100 Βρετανοί πολίτες που βρίσκονται στη λίστα των μεταξύ των

²²⁸ West Andrew (2018) “Multinational tax avoidance: virtue ethics and the role of accountants” *Journal of Business Ethics*” pp 1143-1156

πλουσιότερων πολιτών του εν λόγω κράτους, προστατεύουν δισεκατομμύρια στερλίνες σε μυστικούς λογαριασμούς εταιριών offshore οι οποίοι δεν μπορούν να ανοιχθούν και να δημοσιευτούν (D, Kemme et al 2017).

- Η τεράστια διαρροή φορολογικών εσόδων από κράτη που λειτουργούν με θεμιτό τρόπο αναφορικά με το φορολογικό σύστημα έχει διαμορφώσει μία διάχυτη αίσθηση αδικίας των πολιτών, οι οποίοι βλέπουν ότι οι πολύ μεγάλες επιχειρήσεις καταφέρνουν με διάφορα τεχνάσματα να πληρώνουν ελάχιστους φόρους με τελικό αποτέλεσμα να δημιουργείται φυγή των κρατικών εσόδων από τις χώρες τους και να καλούνται οι πολίτες και επιχειρηματίες μεσαίου βεληνεκούς να σηκώσουν όλο το βάρος της φορολογίας. Επιπρόσθετα μειώνεται η οικονομική και κοινωνική ευημερία τους, διογκώνονται τα δημόσια αλλά και τα ιδιωτικά χρέη και αλλάζει το καθεστώς ισονομίας εις βάρος των ασθενέστερων. Ουσιαστικά ολόένα και λιγότεροι και με μικρότερα εισοδήματα καλούνται να συμβάλλουν περισσότερο στα φορολογικά βάρη μίας οικονομίας **Η αίσθηση της αδικίας αποτελεί έναν από τους βασικότερους παράγοντες χαμηλής φορολογικής συνείδησης και συνακόλουθα στην διενέργεια πράξεων ή παραλείψεων που οδηγούν σε πρακτικές φοροδιαφυγής, παραοικονομίας, εισφοροδιαφυγής και άλλων οικονομικών εκτροπών.**
- Οι D. Kemme et al (2017) χρησιμοποιούν δεδομένα από Επενδύσεις Χαρτοφυλακίου Εξωτερικού, προκειμένου να εντοπίσουν θετική συσχέτιση μεταξύ υψηλού φορολογικού βάρους στους κατοίκους των κρατών του Ο.Α.Σ.Α., και υψηλής φοροδιαφυγής μέσω φορολογικών παραδείσων. Η συγκεκριμένη έρευνα δείχνει πολύ ελλιπή στοιχεία από της χώρες του Ο.Α.Σ.Α. σχετικά με την ανταλλαγή φορολογικών πληροφοριών με τις χώρες – φορολογικούς παραδείσους. **Σκοπός της ανταλλαγής πληροφοριών είναι ότι εφόσον πρόκειται για κατοίκους χώρας του Ο.Α.Σ.Α θα έπρεπε να παρέχουν επακριβή στοιχεία αναφορικά με τα ποσά που έχουν μεταφερθεί στους φορολογικούς παράδεισους καθώς και το αντικείμενο εργασιών από το οποίο αυτά αποκτήθηκαν.**
- Σύμφωνα με τους Gumpert A et al (2016), μετά από σχετική έρευνα που έχουν διενεργήσει έχουν καταλήξει ότι μόνο ένα μέρος των Πολυεθνικών Επιχειρήσεων δημιουργεί θυγατρικές επιχειρήσεις με σκοπό την αποφυγή φορολογικών εσόδων.

- Επιπρόσθετα οι **Desai et al (2006)** σε έρευνα που διεξάχθηκε το 2006, εκτιμούν ότι στις **Η.Π.Α** ένα 59% των πολυεθνικών επιχειρήσεων δεν έχει θυγατρικές εταιρίες σε φορολογικούς παραδείσους. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν πολυεθνικές εταιρίες που για οποιονδήποτε λόγο δεν καταφεύγουν στον δρόμο των offshore εταιριών και των φορολογικών παραδείσων για να μειώσουν τα κέρδη τους από τη φορολογία.
- Αναφορικά με το άρθρο τους οι **Gumpert A et al (2016)** σε σχετική έρευνα που διεξάχθηκε στο κράτος της Γερμανίας εκτίμησαν ότι επί του συνόλου των πολυεθνικών επιχειρήσεων πολύ λίγες σχετικά πολυεθνικές επιχειρήσεις χρησιμοποιούν θυγατρικές σε κράτη που έχουν πολύ χαμηλούς ή και μηδενικούς φορολογικούς συντελεστές. Μέσα σε ένα δείγμα που αφορούσε όλες τις Γερμανικές Πολυεθνικές επιχειρήσεις από το 2002 έως το 2008, μόνο το 20,4% αυτών έχουν θυγατρικές επιχειρήσεις. Αυτό το ποσοστό είναι πολύ μικρό σε σχέση με την αντίστοιχη έρευνα που έγινε στις Η.Π.Α. Οι παράγοντες που επηρεάζουν την ζήτηση των πολυεθνικών για προσφυγή στους φορολογικούς παραδείσους αφορά κυρίως στο μέγεθος μιας επιχείρησης. Συγκεκριμένα τα δεδομένα έδειξαν ότι οι επιχειρήσεις μεταποίησης, αυτές που είναι μεγαλύτερες και πιο παραγωγικές έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να δημιουργήσουν θυγατρικές σε φορολογικούς παραδείσους. Επιπρόσθετα εάν η φορολόγηση στην έδρα είναι σχετικά υψηλή τότε επίσης υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα να δημιουργηθεί θυγατρική εταιρία η οποία με διάφορες λογιστικές τεχνικές (υπερτιμολογήσεις, Ενδοομιλικός Δανεισμός, Transfer Pricing) επιχειρεί να μεταφέρει τα κέρδη της στη θυγατρική εταιρία προκειμένου να φορολογηθεί με χαμηλό ή μηδενικό συντελεστή. Σε γενικές γραμμές πάντως το μικρό ποσοστό δημιουργίας θυγατρικών εταιριών σε φορολογικούς παραδείσους δείχνει ότι η Γερμανία και οι Γερμανοί επιχειρηματίες ανθίσταται σε αυτή την τακτική φοροαποφυγής και θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι μπορεί να έχει να κάνει με την εθνική υπερηφάνεια που νιώθουν οι πολίτες της, οι οποίοι δε θέλουν να στερήσουν τη χώρα τους από τα φορολογικά έσοδα που θα τα στερούνταν (η χώρα τους) σε κάθε άλλη περίπτωση.
- Οι **Hsun C et al (2014)** στο άρθρο τους “**Tax Heaven, Growth and Welfare**”, εξετάζουν εάν οι φορολογικοί παράδεισοι επηρεάζουν θετικά την συνολική οικονομική ευημερία καθώς και την οικονομική ανάπτυξη στις χώρες που επιβάλλουν υψηλούς φορολογικούς συντελεστές. Μέσα από την σχετική τους

έρευνα αναπτύσσουν δύο μονοπάτια αιτιότητας καθένα από τα οποία καταλήγει σε διαφορετικό συμπέρασμα. Η πρώτη περίπτωση αφορά την επίδραση της δημόσιας επένδυσης. Σύμφωνα με αυτό οι φορολογικοί παράδεισοι μπορεί να διαβρώσουν τα δημόσια έσοδα που με τη σειρά του θα μειώσουν τις επενδύσεις και τα δημόσια έξοδα για υποδομές μέσω των φορολογικών παραδείσων και του τρόπου λειτουργίας τους και ως εκ τούτου να μειώσουν την συνολική ανάπτυξη και ευημερία. Στην δεύτερη περίπτωση η επίδραση του φορολογικού σχεδιασμού δείχνει ότι οι φορολογικοί παράδεισοι ενεργούν περισσότερο σαν ένα είδος το οποίο υψώνει την συνολική ευημερία, εφόσον τα δημόσια έξοδα δεν είναι παραγωγικά σε σύγκριση με τα ιδιωτικά, ενώ επιπρόσθετα τα αρχικά φορολογικά έσοδα και οι αντίστοιχοι συντελεστές είναι υψηλοί. Περαιτέρω, η μεγιστοποίηση των εισοδημάτων των ιδιωτών που καταφεύγουν στους φορολογικούς παραδείσους είναι υψηλότερη και η ιδιωτική τους ευημερία σε καλύτερο στάδιο από ότι πρωτύτερα. Πάντως για να υπερισχύσει το δεύτερο στάδιο στην επαύξηση της συνολικής ευημερίας θα πρέπει η παραγωγικότητα των δημοσίων επενδύσεων να είναι πολύ χαμηλή και οι φορολογικοί συντελεστές να είναι πολύ υψηλοί. Η συγκεκριμένη μελέτη εάν και θέτει στο στόχαστρο της, μη παραγωγικές δημόσιες δαπάνες, επενδύσεις και υπηρεσίες και εάν και αναφέρεται σε υψηλούς φορολογικούς συντελεστές παρόλαυτα δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη της πολλούς λόγους της ύπαρξης φορολογίας σε κάθε κράτος όπως είναι:

- η μείωση των ανισοτήτων,
- η υπεράσπιση των αδυνάτων μέσω του κράτους πρόνοιας και του κράτους δικαίου
- καθώς και η παραγωγή δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών για λόγους που δεν είναι δυνατό να παραχθούν από τους ιδιώτες στην ποσότητα και ποιότητα που απαιτεί το κοινωνικό σύνολο.

21.6 Οι Συνέπειες της Φορολογικής Αποδήμησης στους Φορολογικούς παραδείσους και στις offshore εταιρίες στην φορολογική συνείδηση των πολιτών των συμβατικών κρατών.

Οι συνέπειες όμως δεν αφορούν μόνο στην απώλεια δημοσίων εσόδων αλλά και στην καλλιέργεια αρνητικής φορολογικής συνείδησης των πολιτών που φορολογούνται εντός ενός κράτους, οι οποίοι βλέπουν πολύ απλά ότι επιχειρήσεις με πολύ μεγάλους τζίρους και φυσικά πρόσωπα με τεράστιες περιουσίες να πληρώνουν

ελάχιστους φόρους αφού μεταφέρουν τα κεφάλαιά τους σε άλλες κρατικές οντότητες ή κράτη τα οποία τους φορολογούν πολύ λιγότερο.

Οι δυσκολίες εντοπισμού της πραγματικής παραγωγής και αντίστοιχα της φορολόγησης των μεγάλων πολυεθνικών έχει μνημονευτεί από πολλούς ειδικούς επιστήμονες αλλά και από σύγχρονους συγγραφείς και φιλόσοφους, όπως ο Yuval Noah Harari ο οποίος ασκώντας κριτική στις επιλογές φοροαποφυγής του ιδρυτή του Facebook του **Μαρκ Ζούκερμπεργκ** γράφει:

“Οι εγγενείς δυσκολίες της φορολόγησης διαδικτυακών δραστηριοτήτων κάνουν για τις παγκόσμιες αυτές εταιρίες (Facebook, Google, Amazon, Apple) ευκολότερη την εφαρμογή δημιουργικής λογιστικής. Αν νομίζεις ότι οι άνθρωποι ζουν συνδεδεμένοι στο διαδίκτυο και ότι τους παρέχεις όλα τα απαραίτητα εργαλεία για την διαδικτυακή τους ύπαρξη, μπορεί να θεωρείς ότι προσφέρεις μια επωφελή κοινωνική υπηρεσία ακόμα κι αν αποφεύγεις να πληρώνεις φόρους στις μη διαδικτυακές κυβερνήσεις. Αν όμως θυμηθείς ότι οι άνθρωποι έχουν σώμα και επομένως ότι εξακολουθούν να χρειάζονται δρόμους νοσοκομεία και αποχετευτικά δίκτυα, γίνεται πολύ δυσκολότερο να δικαιολογείς τη φοροαποφυγή.

Πως γίνεται να εξυμνείς τις αρετές της κοινότητας όταν συγχρόνως αρνείσαι να υποστηρίξεις χρηματικά τις πιο σημαντικές κοινοτικές υπηρεσίες.”²²⁹

²²⁹ Yuval Noah Harari (2018), «21 Μαθήματα για τον 21^ο αιώνα», Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ. 102-103.

Κεφάλαιο (22^ο) Ο Φορολογικός Ανταγωνισμός.

Η επίδρασή του στις Άμεσες Ξένες Επενδύσεις. Η συνολική επίδραση στην Φορολογική Συνείδηση και στη Φορολογική Συμμόρφωση.

22.1 Εννοιολογική Προσέγγιση Φορολογικού Ανταγωνισμού

Ο όρος «φορολογικός ανταγωνισμός» δημιουργήθηκε για να αποδώσει μια κατάσταση αντιπαλότητας μεταξύ διαφόρων κρατών, με απώτερο σκοπό την προσέλκυση ξένων κεφαλαίων κυρίως από τις αλλοδαπές χώρες στην ημεδαπή. Μέσω της παγκοσμιοποίησης και της εξέλιξης της τεχνολογίας και των τεχνολογικών μέσων κυρίως στις υποδομές και στις επικοινωνίες, δόθηκε η δυνατότητα ελεύθερης κυκλοφορίας προσώπων, εμπορευμάτων, υπηρεσιών και κεφαλαίων από μια κρατική οντότητα σε μια άλλη χωρίς κόστος ή με πολύ χαμηλό κόστος. Σε αυτό συνέβαλαν φυσικά και η δημιουργία αλλά και οι μετατροπές στα καταστατικά μεγάλων Διεθνών Οργανισμών, όπως είναι ο ΟΟΣΑ, η Ε.Ε. η NAFTA και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ). Όπως είναι γνωστό η Ευρωπαϊκή Κοινότητα δημιουργήθηκε προκειμένου να απελευθερωθεί το εμπόριο μεταξύ των χωρών που την απαρτίζουν μέσω της κατάργησης δασμών, να δοθεί η δυνατότητα στην ελεύθερη διακίνηση πολιτών από μία χώρα σε άλλη χωρίς ειδικά έγγραφα με απώτερο σκοπό τη δυνατότητα εύρεσης εργασίας σε διαφορετικό κράτος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύμφωνα με την επικρατούσα οικονομική θεωρία, οι συντελεστές παραγωγής με την μεγαλύτερη κινητικότητα θεωρούνται τα κεφάλαια που προορίζονται για επενδύσεις ή για αποταμίευση. Ως εκ τούτου σε όλες τις περιπτώσεις όπου ισχύει το καθεστώς της ελεύθερης διακίνησης κεφαλαίων από ένα κράτος σε άλλο, οι κάτοχοι ή διαχειριστές των κεφαλαίων, προκειμένου να μεγιστοποιήσουν την απόδοσή τους, τα μεταφέρουν στα κράτη με την μικρότερη φορολογία αλλά και με το μικρότερο δυνατό διοικητικό κόστος που προϋποθέτει η νέα εγκατάστασή τους.

Οι περισσότερες μελέτες που έχουν ασχοληθεί με τη θεωρία του φορολογικού ανταγωνισμού δίνουν έμφαση στη μεταφορά κεφαλαίων (πραγματικών ή εικονικών), σε άλλα κράτη ή δικαιοδοσίες, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε μη αποδοτικούς

φορολογικούς συντελεστές και σε απώλεια δημοσίων εσόδων²³⁰ Κάποιες μελέτες έχουν δείξει τις αρνητικές συνέπειες του εν λόγω φαινομένου στην μείωση συνολικής κοινωνικής ωφέλειας.²³¹

Στην παρούσα μελέτη μας ενδιαφέρει η προσπάθεια κρατών, κρατιδίων, εθνικών δικαιοδοσιών να προσελκύσουν ξένα κεφάλαια, μειώνοντας τους φορολογικούς συντελεστές. Άρα εστιάζουμε στη φορολογία κεφαλαίου, δηλαδή στα επιχειρηματικά κέρδη και ο ανταγωνισμός εστιάζεται μεταξύ περιοχών, όπου οι κατά τόπους κυβερνήσεις έχουν την ίδια δικαιοδοσία. Επίσης δεν εξετάζουμε την σχέση φορολογίας μεταξύ εισοδημάτων διαφορετικού χαρακτήρα (μισθοί, πρόσδοι, κεφάλαιο). Αυτά τα κριτήρια υιοθετούνται από τους **Wilson J.D. και Wildasin D.E. (2004)**²³²

Με βάση τα παραπάνω Φορολογικός Ανταγωνισμός είναι η προσπάθεια κάθε κράτους να προσελκύσει νέα – ξένα κεφάλαια προκειμένου να επέλθει οικονομική ανάπτυξη, μέσω της μείωσης φορολογικών του συντελεστών.

22.2 Τελικά ποιοι πραγματικά ωφελούνται από τον φορολογικό ανταγωνισμό;

22.2.1 Βραχυχρόνιες Επιπτώσεις Φορολογικού Ανταγωνισμού

Σε βραχύ χρονικό διάστημα υπάρχουν οφέλη στη χώρα που μειώνει τους φορολογικούς συντελεστές, δεδομένου ότι μπορεί να προσελκύσει ξένους επενδυτές ή να τονώσει την εγχώρια επιχειρηματικότητα.

Αμέσως πιο κάτω παραθέτουμε ένα μονοπάτι αιτιότητας που δείχνει τα βραχυχρόνια οφέλη της μείωσης των φορολογικών συντελεστών:

- **Μείωση φορολογίας ↓ → Αύξηση των επενδύσεων ↑ → Αύξηση της Απασχόλησης ↑ Αύξηση Πραγματικών Μισθών W/P ↑ → Αύξηση Ξένων Άμεσων Επενδύσεων F.D.I. ↑ → Συνθήκες Οικονομικής Ανάπτυξης και Μεγέθυνσης ↑**

²³⁰ Βλ. λ.χ. Zodrow and Mieszkowski (1986) “Pigou, Tiebout, property taxation and the unerprovision of local public goods”. *Journal of Urban Economics* Vol19, pp 356-370

²³¹ Βλ. Wilson, J.D. (1999), “Theories of tax competition”. *National Tax Journal* vol 52 pp 269-304

²³² J.D. Wilson, D.E. Wildasin (2004) “Capital tax competition: bane or boon” *Journal of Public Economics* Vol. 88 pp 1065-1091

Τα πιο πάνω χαρακτηριστικά οδηγούν σε μετακίνηση των επενδυτών από ένα κράτος ή μια κρατική οντότητα σε μια άλλη η οποία έχει καλύτερες φορολογικές συνθήκες.

- **Cut Taxes** ↓ → **Increase of Investments** ↑ → **Employment** ↑
- **Wages Increase** ↑ → **F.D.I.** ↑ → **Development and Growth** ↑

22.2.2. Μακροχρόνιες Επιπτώσεις Φορολογικού Ανταγωνισμού

Η μείωση των φορολογικών συντελεστών, θα οδηγήσει κάποιες χώρες στο να μειώσουν και αυτές τους φορολογικούς τους συντελεστές, φοβούμενοι την διαρροή επενδυτών – κεφαλαίων, και παράλληλα σκεπτόμενοι την αποκόμιση κερδών από τις νέες επενδύσεις. Αυτό θα οδηγήσει σε μια συνεχή (αέναη) μείωση συντελεστών, όπου κάθε χώρα θα προσπαθεί να προσελκύει επενδυτές, χωρίς όμως τελικά να δημιουργούνται νέες επενδύσεις, αλλά ουσιαστικά να μεταφέρονται οι επενδυτικές δραστηριότητες σε χώρες με πολύ χαμηλούς ή και μηδενικούς φορολογικούς συντελεστές. Ταυτόχρονα η απώλεια φορολογικών εσόδων επιχειρείται πολλές φορές να εξισορροπηθεί με αύξηση στους φόρους κατανάλωσης του κράτους με κυριότερη την αύξηση του Φ.Π.Α. γεγονός που όπως έχουμε επισημάνει στην αρχή της διατριβής να οδηγούμαστε σε μια πιο άνιση αναδιανομή των φορολογικών βαρών εις βάρος των φτωχότερων εισοδηματικών στρωμάτων.

22.3 Η φαύλη σπείρα του φορολογικού ανταγωνισμού (race to the bottom)

Το πρόβλημα είναι ότι αυτές οι νομικές οντότητες έχουν διαμορφωθεί με την ανοχή των κρατών του Α' κόσμου ή εν πάση περιπτώσει με την ανοχή της πολιτικής ηγεσίας αυτών των κρατών. Παγκόσμιοι Οργανισμοί όπως ο **Ο.Α.Σ.Α** ή **Ε.Ε.** τα **Ηνωμένα Έθνη** έχουν θίξει πολλές φορές το συγκεκριμένο ζήτημα, αλλά τις περισσότερες φορές αποφεύγουν να θίξουν τις συνθήκες αθέμιτου ανταγωνισμού στις χώρες τους. Άρα είναι υποκριτικό να ζητάμε από μια χώρα να συμμορφωθεί με το χρέος της και οι πολίτες να συμμορφώνονται με την φορολογική νομοθεσία, όταν μεγάλο μέρος πολυεθνικών επιχειρήσεων, αλλά και απλών επιχειρήσεων, μεταφέρει τις έδρες των επιχειρηματικών τους συμφερόντων σε χώρες με χαμηλούς φορολογικούς συντελεστές, προκειμένου να έχει ελάχιστη φορολογική επιβάρυνση (ή ακόμα και μηδενική). Με το ίδιο

σκεπτικό εταιρίες και μεγάλοι επιχειρηματικοί όμιλοι θα προσπαθούν να αλλάξουν τόπο κύριας εγκατάστασης με σκοπό την αποφυγή υψηλής φορολογίας. Αυτό όμως θα οδηγήσει σε φαύλη σπείρα, όπου κάθε κράτος θα προσπαθεί να προσελκύει ξένα κεφάλαια μειώνοντας συνεχώς τους φορολογικούς συντελεστές. Ο φορολογικός ανταγωνισμός κρατών μελών από ένα σημείο και μετά είναι ανορθολογικός και το μόνο που καταφέρνει είναι να μειώνει τις φορολογικές δαπάνες των μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων που έχουν οικονομικές δυνατότητες και εξειδικευμένο προσωπικό, όπως οικονομικούς συμβούλους, φοροτεχνικούς, λογιστές, δικηγόρους, τραπεζίτες, οι οποίοι μπορούν να μεταφέρουν τις δραστηριότητές τους με εικονικό τρόπο σε μέρη που υπάρχουν χαμηλοί φορολογικοί συντελεστές.

Δεν είναι εύκολο να υπολογίσουμε την διαρροή των φορολογικών εσόδων σε παγκόσμιο επίπεδο. Το σίγουρο είναι ότι είναι πολλαπλάσια των χρημάτων που δίνονται ως επισιτιστική ή άλλου είδους βοήθεια (αναπτυξιακή) στις χώρες του τρίτου κόσμου.²³³

Και είναι φυσικά υποκριτικό το να δίνεται βοήθεια ως φιλανθρωπία, τη στιγμή που από αυτές τις χώρες εισρέουν αγαθά, πρωτογενούς κυρίως παραγωγής, ορυκτά καύσιμα και λοιπές υπηρεσίες για τις οποίες, τα κράτη που τα παράγουν, δεν λαμβάνουν το επιθυμητό ποσό της φορολογίας, προκειμένου οι ίδιες οι χώρες να μπορούν να αναπτύσσονται και να παρέχουν στους πολίτες τους τα βασικά αγαθά με αξιοπρεπή τρόπο.

22.4 Η δημιουργία και δραστηριοποίηση ενός ανεξάρτητου οργανισμού του Οργανισμού Φορολογικής Δικαιοσύνης (Tax Justice Network)

Το **Δίκτυο Φορολογικής Δικαιοσύνης (Tax Justice Network)** πιστεύει ότι τα φορολογικά και χρηματοοικονομικά μας συστήματα είναι τα πιο ισχυρά μας εργαλεία για τη δημιουργία μιας δίκαιης κοινωνίας που δίνει το ίδιο βάρος στις ανάγκες όλων. Αλλά υπό την πίεση των εταιρικών κολοσσών και των πολύ πλούσιων, οι περισσότερες κυβερνήσεις έχουν προγραμματίσει αυτά τα συστήματα να δίνουν προτεραιότητα στους πλουσιότερους έναντι όλων των άλλων, ενσωματώνοντας το οικονομικό απόρρητο και τους φορολογικούς παραδείσους στον πυρήνα της παγκόσμιας οικονομίας μας. Αυτό τροφοδοτεί την ανισότητα, ενισχύει τη διαφθορά και υπονομεύει τη δημοκρατία. Οι άνθρωποι που απαρτίζουν τον Οργανισμό

²³³ Πηγή: Deutsche Welle (26/1/2019)

Φορολογικής Δικαιοσύνης εργάζονται προκειμένου να διορθώσουν αυτές τις αδικίες εμπνέοντας και εξοπλίζοντας ανθρώπους και κυβερνήσεις να διαμορφώσουν τα φορολογικά και οικονομικά τους συστήματα, με έναν δικαιότερο τρόπο δίνοντας έμφαση στην φορολόγηση των υψηλών εισοδημάτων στην πηγή από την οποία προέρχονται.

Ο εν λόγω οργανισμός με δεδομένη την σπουδαιότητα των φορολογικών και χρηματοοικονομικών συστημάτων των διαφόρων κρατών για τη διαμόρφωση δικαιότερων κρατών με μικρότερες ανισότητες ανάμεσα στα άτομα και τις χώρες, επισπεύδει στη δημιουργία συνθηκών για την διαμόρφωση μιας συνολικά δίκαιης κοινωνίας που δίνει το ίδιο βάρος στις ανάγκες όλων. Αλλά υπό την πίεση των εταιρικών κολοσσών και των πολύ πλούσιων, οι κυβερνήσεις αλλά και οι οργανισμοί όπως είναι ο Ο.Α.Σ.Α, έχουν προγραμματίσει αυτά τα συστήματα να δίνουν προτεραιότητα στους πλουσιότερους έναντι όλων των άλλων, **ενσωματώνοντας το οικονομικό απόρρητο και τους φορολογικούς παραδείσους στον πυρήνα της παγκόσμιας οικονομίας μας. Αυτό τροφοδοτεί την ανισότητα, ενισχύει τη διαφθορά και υπονομεύει τη δημοκρατία.** Ο εν λόγω οργανισμός στοχεύει στην διόρθωση κάθε αδικίας που αφορά περιπτώσεις φοροαποφυγής μέσω Διεθνών Υπεράκτιων Κέντρων και προσπαθεί να παράσχει σε ανθρώπους και κυβερνήσεις να επαναπρογραμματίσουν τα φορολογικά και οικονομικά τους συστήματα.

Σύμφωνα με τις έρευνες του Π.ΟΦ.Δ. (T.J.N.) από το 2016, τουλάχιστον 1 στα 4 δολάρια των φόρων που χάθηκαν εξαιτίας της μεταφοράς των κερδών των πολυεθνικών σε φορολογικούς παραδείσους, θα μπορούσε να έχει εισπραχθεί, αν οι κυβερνήσεις δημοσίευαν τα δεδομένα που συλλέγουν, υπογραμμίζει το TJN. Η απώλεια αυτή είναι σκανδαλώδης σε μια περίοδο που λαοί και οικονομίες της υψηλίου πιέζονται αγρίως από την κρίση του κόστους ζωής.

Σε ανοιχτή επιστολή προς τους ηγέτες των χωρών του G20, το TJN επικρίνει δριμύτατα τον ΟΑΣΑ, ο οποίος από το 2013 αποτελέσε βασικό εισηγητή και ρυθμιστή των διεθνών προτύπων και του κανονιστικού πλαισίου για την αντιμετώπιση των φορολογικών παραδείσων και της παγκόσμιας εταιρικής φοροαποφυγής. Ένας από τους βασικούς πυλώνες αυτού του πλαισίου ήταν και η υποχρέωση ανακοίνωσης κερδών και οικονομικών αποτελεσμάτων των πολυεθνικών ανά χώρα. Ο

ΟΟΣΑ, που πήρε την εντολή για την ανάπτυξη των διεθνών προτύπων από το G20, αντί να απαιτήσει από τις πολυεθνικές εταιρείες τη δημοσίευση των εκθέσεων των οικονομικών τους αποτελεσμάτων ανά χώρα, κάτι που θα εξέθετε όσες εξ αυτών μετέφεραν κέρδη τους σε φορολογικούς παραδείσους, τους επέτρεψε να κοινοποιούν ιδιωτικά τις εκθέσεις τους στις εθνικές φορολογικές αρχές. Οι τελευταίες οφείλουν στη συνέχεια να κρατούν σε ανωνυμία τις εκθέσεις αυτές πριν τις μοιραστούν με τον ΟΟΣΑ, ο οποίος αφού συγκεντρώσει τα στοιχεία τα δημοσιεύει στο κοινό. Η ανώνυμη φύση των δεδομένων καθιστά όμως αδύνατο τον εντοπισμό των πολυεθνικών που μεταφέρουν τα κέρδη τους.²³⁴

Σύμφωνα με τον **Οργανισμό Φορολογικής Δικαιοσύνης (Tax Justice Network)** που εδρεύει στη Μεγάλη Βρετανία τα Χρηματοοικονομικά περιουσιακά που βρίσκονται σε φορολογικούς παραδείσους ανέρχονται στα ποσά μεταξύ 21 και 32 τρισεκατομμυρίων δολαρίων. Λόγω της μυστικότητας που διαπερνά το σύστημα φορολογικών παραδείσων, είναι δύσκολο να βρεθούν ακριβείς αριθμοί, επομένως οι εκτιμήσεις μπορεί να ποικίλλουν. Το Tax Justice Network υπολογίζει ότι 427 δισεκατομμύρια δολάρια είναι φόροι χάνονται κάθε χρόνο σε φορολογικούς παραδείσους.²³⁵

22.5 Δημοσιοποίηση Κρατών με Προνομιακό Φορολογικό Καθεστώς από την Α.Α.Δ.Ε. - Μη Συνεργάσιμα Κράτη.

Μη συνεργάσιμα είναι τα κράτη στα οποία δεν υπάρχει σύμβαση παροχής διοικητικής συνδρομής στον φορολογικό τομέα. Τα κράτη αυτά παρουσιάζουν χαμηλό βαθμό συμμόρφωσης σε ότι αφορά την διαφάνεια και την ανταλλαγή πληροφοριών.

Ο νέος κατάλογος της **Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων (Α.Α.Δ.Ε.)** περιλαμβάνει 42 κράτη μεταξύ των οποίων και τα γειτονικά κράτη της Ελλάδος, **Κύπρος και Βουλγαρία**. Ο συγκεκριμένος κατάλογος περιλαμβάνει όλες τις χώρες που χαρακτηρίζονται ως κράτη με προνομιακό φορολογικό καθεστώς και ως εκ τούτου οποιαδήποτε συναλλαγή με αυτά θα μπαίνει στο «μικροσκόπιο» του

²³⁴ Πηγή Εφημερίδα των συντακτών 16-11-2022

²³⁵ Πηγή Tax Justice Network

φοροελεγκτικού μηχανισμού, στο πλαίσιο των γενικότερων ελέγχων για τον περιορισμό της φοροαποφυγής και φοροδιαφυγής.

Ειδικότερα, όπως υπογραμμίζεται και στην υπ' αριθμ. Α.1186/23.8.2021 απόφαση της ΑΑΔΕ, για το φορολογικό έτος 2020, ως κράτη που έχουν προνομιακό φορολογικό καθεστώς χαρακτηρίζονται εκείνα στα οποία το νομικό πρόσωπο ή η νομική οντότητα υπόκειται σε φόρο επί των κερδών, ή των εισοδημάτων, ή του κεφαλαίου του οποίου ο συντελεστής είναι ίσος ή κατώτερος από το 60% του συντελεστή φορολογίας νομικών προσώπων και νομικών οντοτήτων που θα οφειλόταν σύμφωνα με τις διατάξεις της ελληνικής φορολογικής νομοθεσίας, εάν ήταν φορολογικός κάτοικος ή διατηρούσε μόνιμη εγκατάσταση στην Ελλάδα.

Ο προσδιορισμός των προνομιακών καθεστώτων είναι ιδιαίτερα σημαντικός για όλες τις επιχειρήσεις αφού οι δαπάνες που καταβάλλουν προς φυσικά και νομικά πρόσωπα που έχουν τη φορολογική τους κατοικία σε χώρα με προνομιακό καθεστώς κατά κανόνα δεν εκπίπτουν από τα ακαθάριστα έσοδά τους, εκτός εάν ο υπόχρεος αποδείξει ότι αφορούν πραγματικές και συνήθεις συναλλαγές και δεν έχουν ως αποτέλεσμα τη μεταφορά κερδών με σκοπό τη φοροαποφυγή.

Από την άλλη πλευρά βέβαια αξίζει να σημειωθεί ότι εκπίπτουν οι δαπάνες που καταβάλλονται σε φορολογικό κάτοικο κράτους-μέλους της Ε.Ε., το οποίο χαρακτηρίζεται με βάση τις ίδιες διατάξεις ως κράτος με προνομιακό φορολογικό καθεστώς. **Σε κάθε περίπτωση, η απόδειξη ότι μια συναλλαγή με προνομιακά καθεστώτα δεν έχει σκοπό τη φοροαποφυγή βαραίνει αποκλειστικά και μόνο τον φορολογούμενο.** Στο πλαίσιο αυτό και προκειμένου να στοιχειοθετηθεί κατά τον φορολογικό έλεγχο ότι οι σχετικές συναλλαγές είναι πραγματικές και συνήθεις και δεν έχουν ως αποτέλεσμα τη μεταφορά κερδών με σκοπό τη φοροαποφυγή, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στοιχεία από τα οποία αποδεικνύεται ότι αυτές πραγματικά έχουν λάβει χώρα και ότι έχουν αποφέρει πραγματικό οικονομικό όφελος στην ελεγχόμενη επιχείρηση που πραγματοποίησε τις σχετικές δαπάνες.

Γι' αυτό και οι φορολογούμενοι που συναλλάσσονται με προνομιακά φορολογικά καθεστώτα θα πρέπει να συγκεντρώνουν διάφορα στοιχεία προς επίδειξη στις φορολογικές αρχές σε ενδεχόμενο έλεγχο, όπως η ύπαρξη εμπορικής συμφωνίας,

και με δεδομένο ότι η αλλοδαπή εταιρεία πραγματοποιεί ουσιαστική επιχειρηματική δραστηριότητα στη χώρα στην οποία είναι εγκατεστημένη.

Αναλυτικά ο κατάλογος των κρατών που έχουν προνομιακό φορολογικό καθεστώς από την Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων για το φορολογικό έτος 2020 έχει ως εξής:

Πίνακας 22.1

Πίνακας κρατών με προνομιακό φορολογικό καθεστώς από την ΑΑΔΕ (2020)	
Κράτη	
1. Άγιος Ευστάθιος	22. Μαλδίβες
2. Αλβανία	23. Μαυροβούνιο
3. Ανατολικό Τιμόρ	24. Μολδαβία
4. Ανγκουίλα	25. Μογγολία
5. Ανδόρα	26. Μονακό
6. Βανουάτου	27. Μπαρμπάντος
7. Βερμούδες	28. Μπαχάμες
8. Βόρεια Μακεδονία	29. Μπαχρέιν
9. Βοσνία – Ερζεγοβίνη	30. Μπελίζ
10. Βουλγαρία	31. Μπονέρ
11. Βρετανικές Παρθένοι Νήσοι	32. Νήσοι Κέιμαν
12. Γιβραλτάρ	33. Νήσοι Μάρσαλ
13. Γκέρνσεϋ	34. Νήσοι Τερκς και Κάικος
14. Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα	35. Νήσος του Μαν
15. Ιρλανδία	36. Ουγγαρία
16. Κατάρ	37. Παραγουάη
17. Κιργιστάν	38. Σάμπα
18. Κόσοβο	39. Σαουδική Αραβία
19. Κύπρος	40. Σρι Λάνκα
20. Λιχτενστάιν	41. Τζέρσεϋ
21. Μακάο	42. Τουρκμενιστάν.

Πηγή : Ναυτεμπορική 25/1/2021

22.6 Φορολογικός Ανταγωνισμός και Παγκοσμιοποίηση

22.6.1 Ο Διεθνής Δείκτης Φορολογικής Ανταγωνιστικότητας

Ο διεθνής δείκτης φορολογικής ανταγωνιστικότητας (ITCI) επιδιώκει να μετρήσει τον βαθμό στον οποίο το φορολογικό σύστημα μιας χώρας τηρεί δύο σημαντικές πτυχές της φορολογικής πολιτικής: **την ανταγωνιστικότητα και την ουδετερότητα.**

Ένας ανταγωνιστικός φορολογικός κώδικας είναι αυτός που διατηρεί τον οριακό φορολογικό συντελεστή χαμηλά. Στην σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη οικονομία έχουμε τονίσει ότι υπάρχει πολύ υψηλή κινητικότητα στο κεφάλαιο. Ως εκ τούτου, οι επιχειρήσεις μπορούν να επιλέξουν να επενδύσουν σε οποιοδήποτε κράτος του κόσμου με σκοπό να βρουν το υψηλότερο ποσοστό απόδοσης. Αυτό σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις θα αναζητήσουν χώρες με χαμηλότερους φορολογικούς συντελεστές στις επενδύσεις για να μεγιστοποιήσουν το ποσοστό απόδοσης μετά τη φορολογία. Εάν ο φορολογικός συντελεστής μιας χώρας είναι πολύ υψηλός, θα οδηγήσει τις επενδύσεις αλλού. Επιπλέον, οι υψηλοί οριακοί φορολογικές συντελεστές μπορούν να εμποδίσουν τις εγχώριες επενδύσεις και να οδηγήσουν σε μια μορφή φοροαποφυγής, την φορολογική αποδήμεση.

Σύμφωνα με έρευνα του ΟΟΣΑ, οι εταιρικοί φόροι είναι πιο επιβλαβείς για την οικονομική ανάπτυξη, με τους φόρους εισοδήματος φυσικών προσώπων και τους φόρους κατανάλωσης να είναι λιγότερο επιβλαβείς. Οι φόροι επί της ακίνητης περιουσίας έχουν τη μικρότερη επίδραση στην ανάπτυξη. Από την άλλη πλευρά όμως οι φόροι κατανάλωσης είναι αντίστροφα προοδευτικοί, γεγονός που επιβαρύνει κυρίως τα νοικοκυριά με χαμηλά εισοδήματα.

Σε γενικές γραμμές, ένας ουδέτερος φορολογικός κώδικας είναι αυτός που επιδιώκει να συγκεντρώσει τα περισσότερα έσοδα με τις λιγότερες οικονομικές στρεβλώσεις και την μικρότερη πολυπλοκότητα, καθώς και αυτός που επιδιώκει την κατάργηση μη λειτουργικών φόρων σε ένα κράτος. Αυτό σημαίνει ότι λ.χ. δεν ευνοεί την κατανάλωση έναντι της αποταμίευσης, όπως συμβαίνει με τους φόρους επενδύσεων και τους φόρους περιουσίας. Σημαίνει επίσης λίγες ή καθόλου στοχευμένες φορολογικές ελαφρύνσεις για συγκεκριμένες δραστηριότητες που πραγματοποιούνται από επιχειρήσεις ή ιδιώτες.

Καθώς οι φορολογικοί νόμοι γίνονται πιο περίπλοκοι, γίνονται επίσης λιγότερο ουδέτεροι. Εάν, θεωρητικά, οι ίδιοι φόροι ισχύουν για όλες τις επιχειρήσεις και τα άτομα, αλλά οι κανόνες είναι τέτοιοι που οι μεγάλες επιχειρήσεις ή τα πλούσια άτομα μπορούν να αλλάξουν τη συμπεριφορά τους για να αποκτήσουν φορολογικό πλεονέκτημα, αυτό υπονομεύει την ουδετερότητα ενός φορολογικού συστήματος.

Ένας φορολογικός κώδικας που είναι ανταγωνιστικός και ουδέτερος προωθεί τη βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη και τις επενδύσεις, ενώ συγκεντρώνει επαρκή έσοδα για τις κρατικές προτεραιότητες.

Υπάρχουν πολλοί παράγοντες που δεν σχετίζονται με τους φόρους που επηρεάζουν την οικονομική απόδοση μιας χώρας. Παρόλα αυτά, οι φόροι παίζουν σημαντικό ρόλο στην υγεία της οικονομίας μιας χώρας.

Για να μετρήσει εάν το φορολογικό σύστημα μιας χώρας είναι ουδέτερο και ανταγωνιστικό, το ITCI (Διεθνής Οργανισμός Ανταγωνιστικότητας Φόρου). εξετάζει περισσότερες από 40 μεταβλητές φορολογικής πολιτικής. Αυτές οι μεταβλητές μετρούν όχι μόνο το επίπεδο των φορολογικών συντελεστών, αλλά και τον τρόπο δομής των φόρων. Ο Δείκτης εξετάζει τους εταιρικούς φόρους μιας χώρας, τους φόρους εισοδήματος φυσικών προσώπων, τους φόρους κατανάλωσης, τους φόρους ιδιοκτησίας και τη μεταχείριση των κερδών που αποκτώνται στο εξωτερικό. Το ITCI παρέχει μια ολοκληρωμένη επισκόπηση του τρόπου σύγκρισης των φορολογικών κωδίκων των ανεπτυγμένων χωρών, εξηγεί γιατί ορισμένοι φορολογικοί κώδικες ξεχωρίζουν ως καλά ή κακά μοντέλα για μεταρρύθμιση και παρέχει σημαντική εικόνα για το πώς να σκεφτόμαστε τη φορολογική πολιτική.

Κατάταξη 2022

Για ένατη συνεχή χρονιά, η **Εσθονία** έχει τον καλύτερο φορολογικό κώδικα στον ΟΟΣΑ. Η κορυφαία βαθμολογία της οφείλεται σε τέσσερα θετικά χαρακτηριστικά του φορολογικού της συστήματος. Πρώτον, έχει φορολογικό συντελεστή 20 τοις εκατό στο εταιρικό εισόδημα που εφαρμόζεται μόνο στα διανεμόμενα κέρδη. Δεύτερον, έχει έναν ενιαίο φόρο 20 τοις εκατό στο ατομικό εισόδημα που δεν ισχύει για το εισόδημα από προσωπικά μερίσματα. Τρίτον, ο φόρος ακίνητης περιουσίας του εφαρμόζεται μόνο στην αξία της γης, παρά στην αξία της ακίνητης περιουσίας ή του κεφαλαίου. Τέλος, έχει ένα εδαφικό φορολογικό σύστημα που εξαιρεί το μεγαλύτερο ποσοστό των κερδών στο εξωτερικό που κερδίζουν οι εγχώριες εταιρείες από την εγχώρια φορολογία, με λίγους περιορισμούς.

Ενώ το φορολογικό σύστημα της Εσθονίας είναι το πιο ανταγωνιστικό στον ΟΟΣΑ, τα φορολογικά συστήματα των άλλων κορυφαίων χωρών λαμβάνουν υψηλές βαθμολογίες λόγω της αριστείας σε μία ή περισσότερες από τις κύριες φορολογικές

κατηγορίες. **Η Λετονία**, η οποία υιοθέτησε πρόσφατα το εσθονικό σύστημα για τη φορολογία των επιχειρήσεων, διαθέτει επίσης ένα σχετικά αποτελεσματικό σύστημα φορολόγησης του εισοδήματος εργασίας. **Η Νέα Ζηλανδία** έχει έναν σχετικά ενιαίο, χαμηλό συντελεστή φόρο ατομικού εισοδήματος που εξαιρεί επίσης σε μεγάλο βαθμό τα κέρδη κεφαλαίου (με συνδυασμένο ανώτατο συντελεστή 39 τοις εκατό), έναν καλά δομημένο φόρο ακινήτων και έναν ΦΠΑ ευρείας βάσης. **Η Ελβετία** έχει σχετικά χαμηλό εταιρικό φορολογικό συντελεστή (19,7 τοις εκατό), χαμηλό φόρο κατανάλωσης ευρείας βάσης και φόρο εισοδήματος ατόμων που εξαιρεί εν μέρει τα κέρδη κεφαλαίου από τη φορολογία. Το **Λουξεμβούργο** έχει φόρο κατανάλωσης ευρείας βάσης και ανταγωνιστικό διεθνές φορολογικό σύστημα.

Η Γαλλία έχει το λιγότερο ανταγωνιστικό φορολογικό σύστημα στον ΟΟΣΑ. Έχει φόρο περιουσίας στα ακίνητα, φόρο χρηματοοικονομικών συναλλαγών και υψηλό φόρο κληρονομιάς. Ο γαλλικός ΦΠΑ καλύπτει λιγότερο από το 50 τοις εκατό της τελικής κατανάλωσης, αποκαλύπτοντας κενά τόσο πολιτικής όσο και επιβολής.

Οι χώρες που κατατάσσονται σε χαμηλή θέση στο *ITCI* συχνά επιβάλλουν σχετικά υψηλούς οριακούς φορολογικούς συντελεστές στο εταιρικό εισόδημα ή έχουν πολλαπλά επίπεδα φορολογικών κανόνων που συμβάλλουν στην πολυπλοκότητα. Τέσσερις από τις πέντε χώρες που βρίσκονται στο κάτω μέρος της κατάταξης έχουν όλες υψηλότερους από το μέσο όρο εταιρικών φορολογικών συντελεστών. Η Ιρλανδία κατατάσσεται σε όχι πολύ ευνοϊκή θέση στο *ITCI* παρά τον χαμηλό εταιρικό φορολογικό συντελεστή της. Αυτό οφείλεται στους υψηλούς φόρους εισοδήματος φυσικών προσώπων και στα μερίσματα και στη σχετικά στενή βάση ΦΠΑ. Επιπλέον, οι πέντε χώρες με τη χαμηλότερη κατάταξη έχουν υψηλούς φορολογικούς συντελεστές κατανάλωσης, με συντελεστές 20 τοις εκατό ή υψηλότερους.

Η Ελλάδα κατατάσσεται συνολικά στην 29η θέση στον Διεθνή Δείκτη Φορολογικής Ανταγωνιστικότητας 2022, τέσσερις θέσεις υψηλότερα καλύτερα από το 2021. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι ο εταιρικός φόρος εισοδήματος έχει πέσει στο 22% από 26% που ήταν πριν δύο χρόνια (και 29% πριν 3 έτη) καθώς επίσης και από την διάταξη που προσδιορίζει τον καθαρό φορολογικό συντελεστή 5% επί των μερισμάτων ο οποίος είναι σημαντικά χαμηλότερος του ΟΟΣΑ.

Αδυναμίες του ελληνικού φορολογικού συστήματος:

- Οι εταιρείες περιορίζονται σημαντικά στο ποσό των καθαρών λειτουργικών ζημιών που μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να αντισταθμίσουν τα μελλοντικά κέρδη και οι εταιρείες δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις ζημίες για να μειώσουν το φορολογητέο εισόδημα του παρελθόντος.
- Η Ελλάδα έχει ένα σχετικά στενό δίκτυο φορολογικών συνθηκών (57 συνθήκες σε σύγκριση με μέσο όρο του ΟΟΣΑ 74 συνθηκών). Πρόκειται για τις διμερείς συμβάσεις αποφυγής διπλής φορολογίας.
- Με 24 τοις εκατό, η Ελλάδα έχει έναν από τους υψηλότερους συντελεστές ΦΠΑ στον ΟΟΣΑ.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ο δείκτης διεθνούς φορολογικής ανταγωνιστικότητας ενέχει ένα μεγάλο βαθμό αξιοπιστίας για την προσέλευση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων, αλλά και για την δημιουργία νέων εγχώριων επενδύσεων. Δεν λαμβάνει υπόψη του όμως το γεγονός ότι το ζήτημα δεν είναι αποκλειστικά εάν ο εταιρικός φορολογικός συντελεστής είναι μεγάλος σε μια χώρα, αλλά παράλληλα, εάν σε αυτή τη χώρα η εκάστοτε εταιρία που θα επενδύσει θα έχει να αντιμετωπίσει ένα ευνοϊκό και σταθερό πολιτικό περιβάλλον που να ευνοεί τις επενδύσεις, ενώ παράλληλα η γραφειοκρατία δεν θα σταθεί εμπόδιο στις αναπτυξιακές της διαδικασίες και επιπρόσθετα θα είναι σε θέση να βρει το κατάλληλα εξειδικευμένο προσωπικό αλλά και τις καλύτερες δυνατές υποδομές. Κατά μία άποψη υπάρχει το εργαλείο της διεθνούς φορολογικής ανταγωνιστικότητας από την μία πλευρά ενώ από την άλλη υπάρχει ο τεχνητός φορολογικός ανταγωνισμός, όπου τα κράτη μειώνουν τους φορολογικούς τους συντελεστές με μοναδικό σκοπό την προσέλευση επενδύσεων. Οπότε θα πρέπει να χρησιμοποιούνται και τα δύο εργαλεία αναλόγως των περιστάσεων, διότι δεν θα πρέπει επ' ουδενί να φτάσουμε σε τόσο χαμηλούς συντελεστές οι οποίοι θα υπομονεύουν το ίδιο το κράτος πρόνοιας και το κράτος δικαίου, καθώς και την ανάγκη αναδιανομής του εισοδήματος προς τα φτωχότερα στρώματα, κάτι που μπορεί να γίνει με φορολογικούς συντελεστές που είναι προοδευτικοί. Παράλληλα εάν οι φορολογικοί συντελεστές είναι πολύ υψηλοί, αυτό αποτελεί κίνητρο είτε για φοροδιαφυγή, είτε για φοροαποφυγή και αλλαγή της γεωγραφικής κατανομής επενδύσεων.

Κατά τη γνώμη μου βρισκόμαστε σε μια τεράστια αντίφαση στην παγκόσμια οικονομία. Η παγκοσμιοποίηση έχει δημιουργήσει δυνατότητες παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών σε διαφορετικές περιοχές – χώρες ή ηπείρους. Επιπρόσθετα η τεχνολογική εξέλιξη έχει μειώσει σε τεράστιο βαθμό το κόστος παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών. Υπάρχει άμεση πληροφόρηση (εάν και πολλές φορές αναξιόπιστη). Η εξέλιξη της τεχνολογίας είναι σε θέση να εντοπίζει τις πραγματικές δραστηριότητες των επιχειρήσεων, ασχέτως που δηλώνεται η έδρα αυτών, αλλά με βάση τον πραγματικό κύκλο εργασιών τους.

Η τεχνολογία λοιπόν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στο να βάλει φρένο στη διαρροή φορολογικών εσόδων, ελέγχοντας τα ίχνη διακίνησης του χρήματος και απαιτώντας την άρση του τραπεζικού απορρήτου και την συνολική διαφάνεια συναλλαγών των επιχειρήσεων ανεξαρτήτως χώρας προέλευσης.

Πολλές έρευνες παρουσιάζουν τον φορολογικό ανταγωνισμό σαν ένα παίγνιο και ιδιαίτερα σαν το γνωστό δίλημμα του Φυλακισμένου. Ο κάθε παίκτης επιλέγει μεταξύ συνεργασίας ή μη συνεργασίας. Το ίδιο συμβαίνει και στην φορολογική πολιτική. Τα κράτη επιλέγουν την μη συνεργασία, με συνέπεια να υπάρχει ένας συνεχής φορολογικός ανταγωνισμός, ειδικότερα στην προσπάθεια ξένων επενδύσεων, όπου στο τέλος οι φορολογικοί συντελεστές θα είναι μηδενικοί μετά από μια κούρσα προς τα κάτω (race to the bottom). Έως τώρα οι προσπάθειες συνεργασίας δεν έφεραν τα αναμενόμενα αποτελέσματα από τους μεγάλους παγκόσμιους οργανισμούς, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και ο ΟΟΣΑ, αλλά και η Ευρωπαϊκή Ένωση που στοχεύει μελλοντικά στην Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση δεν έχει κάνει τα απαραίτητα βήματα προς την κατάρριψη ή ακόμα και στον μετριασμό του φορολογικού ανταγωνισμού, εάν και έχει προχωρήσει σε δράσεις που στοχεύουν στην μείωση της φοροαποφυγής και της φορολογικής αποδήμησης. Όλες οι παραπάνω διεθνείς οργανώσεις αλλά και τα εθνικά κράτη είναι πλήρως ενήμερα τόσο για τα μειονεκτήματα που προκαλεί ο φορολογικός ανταγωνισμός σε μακροχρόνιο επίπεδο, κυρίως στο ζήτημα της μείωσης των φορολογικών εσόδων παγκοσμίως, όσο και σε πρακτικές που εφαρμόζουν οι πολυεθνικές εταιρίες με σκοπό την συνολική μείωση των φορολογικών τους υποχρεώσεων. Οι πρακτικές αυτές κινούνται στα πλαίσια φοροαποφυγής και για την καταπολέμησή τους έχουν υιοθετηθεί μια σειρά από δράσεις που προτείνει ο Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη (ΟΟΣΑ) τις οποίες αναπτύξαμε επιγραμματικά στο προηγούμενο κεφάλαιο.

22.6.2 Η συνάντηση κορυφής των G20 στη Ρώμη τον Οκτώβριο του 2021

Ίσως η σημαντικότερη συνάντηση αναφορικά με την καταπολέμηση του μαύρου χρήματος των φορολογικών παραδείσων και της ιδιάζουσας μορφής φοροαποφυγής έλαβε χώρα στη Ρώμη στις 30-31 Οκτωβρίου του 2021 μεταξύ των ηγετών των 20 πλουσιότερων και μεγαλύτερων κρατών του κόσμου. Μετά το τέλος της συνάντησης υπήρξε μια κοινή συμφωνία των ηγετών του παγκόσμιου αυτού οργανισμού η οποία προέβλεπε μεταξύ των άλλων την εφαρμογή νέων κανόνων για ένα πιο σταθερό και δικαιότερο διεθνές φορολογικό σύστημα, συμπεριλαμβανομένου ενός παγκόσμιου ελάχιστου εταιρικού φόρου ύψους 15% έως το τέλος του 2023. Παρά το γεγονός ότι απέχουμε πολύ από την υλοποίηση της πιο πάνω συμφωνίας και μόνο το γεγονός ότι συζητήθηκε ως ένα από τα βασικότερα προβλήματα παγκοσμίως μαζί με την καταπολέμηση του COVID, την καταπολέμηση της φτώχειας και την λήψη άμεσων μέτρων για την αποτροπή της κλιματικής αλλαγής, θεωρείται τεράστια επιτυχία για την καταπολέμηση της διεθνούς φοροαποφυγής.

Όμως από την συμφωνία μέχρι την υλοποίηση της συγκεκριμένης πρότασης απέχουμε πολύ, αλλά εάν ασκηθούν οι κατάλληλες πιέσεις τόσο στον οργανισμό των G20 όσο και στον Ο.Ο.Σ.Α στο τέλος θα επιτευχθεί μια συμφωνία που θα επιφέρει πραγματική δικαιοσύνη στις δημοσιονομικές πολιτικές όλων των κρατών, στην φορολόγηση των πολυεθνικών και γενικότερα στην δικαιότερη φορολόγηση όλων των πολιτών ανεξαρτήτως κράτους προέλευσης ή κατοικίας.²³⁶

22.6.3 Η απόφαση της επιτροπής για επιβολή ελάχιστου εταιρικού φορολογικού συντελεστή στα κράτη της Ε.Ε.

Ο Επίτροπος Οικονομίας της ΕΕ Πάολο Τζεντιλόνι τη χαρακτήρισε «**ως μια φορολογική επανάσταση** το γεγονός της δέσμευσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για έκδοση οδηγίας εντός του 2023 σύμφωνα με την οποία όλες οι χώρες της Ε.Ε. θα είναι υποχρεωμένες να αλλάξουν τις φορολογικές τους νομοθεσίες και να θεσπίσουν κατώτατο εταιρικό φορολογικό συντελεστή το οποίο συζητείται ότι θα είναι της τάξεως του 15% όπως ακριβώς ισχύει και με την απόφαση του παγκόσμιου Forum των G20. Σύμφωνα με τον Επίτροπο Οικονομίας η πράσινη και ψηφιακή μετάβαση μπορεί να

²³⁶ Πηγή Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

συμβεί μόνο εάν βασίζεται στη δικαιοσύνη. Επομένως, οι νέες εξελίξεις της παγκόσμιας φορολογίας των επιχειρήσεων είναι ένα ουσιώδες κομμάτι της αλλαγής η οποία θα συνεισφέρει στην μείωση της διαρροής των φορολογικών εσόδων των κρατών που έχουν κανονικούς φορολογικούς συντελεστές και δεν εντάσσονται στους φορολογικούς παραδείσους. Η κάθε εταιρία θα πρέπει να πληρώνει την φορολογία που είναι δίκαιη και να μην μπορεί να καταφεύγει σε στρατηγικές επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού.

Υπάρχουν βέβαια και πολιτικοί που δεν συμφωνούν με την συγκεκριμένη πρόταση επισημαίνονται ότι ο ελάχιστος φορολογικός συντελεστής 15% είναι πολύ χαμηλός. Σε κάθε περίπτωση μπορούμε να το θεωρήσουμε ως ένα σημείο εκκίνησης και πρόληψης των εταιριών που λειτουργούν καιροσκοπικά και αναζητούν κράτη με χαμηλούς έως πολύ χαμηλούς και μηδενικούς φορολογικούς συντελεστές προκειμένου να ανοίξουν εικονικά μια εταιρία σε αυτές τις δικαιοδοσίες.

Η συμφωνία περιλαμβάνει δύο μεταρρυθμίσεις στο παγκόσμιο φορολογικό σύστημα. Η πρώτη προβλέπει ότι ένα μέρος των κερδών των μεγάλων εταιρειών θα πρέπει στο μέλλον να διατίθενται στις περιοχές όπου δημιουργούνται τα έσοδα αντί για την έδρα των εταιρειών, κάτι που επίσης αποτελεί απόλυτα δίκαιο μέτρο αλλά δυστυχώς δεν έχει προγραμματιστεί ο χρόνος έναρξης εφαρμογής του.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα συνοδεύσει την οδηγία με ένα πρόσθετο σχέδιο νόμου για τη διασφάλιση της διαφάνειας. Σύμφωνα με αυτήν την πρόταση, οι εταιρείες που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του ελάχιστου φορολογικού συντελεστή θα πρέπει να δημοσιεύουν πόσο αποτελεσματικό φόρο πληρώνουν στις περιοχές που έχουν δικαιοδοσία.²³⁷

22.6.4 Συμφωνία στο Συμβούλιο της Ευρώπης της 22 Δεκεμβρίου 2022 για ελάχιστο φορολογικό συντελεστή

Τα κράτη μέλη της ΕΕ κατέληξαν σε κατ' αρχήν συμφωνία σχετικά με την εφαρμογή, σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, **του σκέλους της ελάχιστης φορολόγησης**. Οι πρέσβεις των κρατών μελών της ΕΕ αποφάσισαν να εισηγηθούν στο Συμβούλιο να εγκρίνει την οδηγία για τον πυλώνα 2 του ΟΟΣΑ και να δρομολογηθεί γραπτή διαδικασία για την επίσημη έκδοση. Η αποτελεσματική εφαρμογή της οδηγίας **θα**

²³⁷ Πηγή Νευτεμπορική 25/1/2023

περιορίσει την «εξίσωση προς τα κάτω» των συντελεστών φορολογίας εταιρειών. Τα κέρδη των μεγάλων πολυεθνικών και εγχώριων ομίλων ή εταιρειών με συνδυασμένο ετήσιο κύκλο εργασιών τουλάχιστον 750 εκατ. €, θα έχουν φορολογικό συντελεστή τουλάχιστον 15%. Οι νέοι κανόνες θα μειώσουν τον κίνδυνο διάβρωσης της φορολογικής βάσης και μετατόπισης των κερδών, και θα διασφαλίζουν ότι οι μεγαλύτεροι πολυεθνικοί όμιλοι θα καταβάλλουν τον συμφωνημένο παγκόσμιο ελάχιστο συντελεστή φορολογίας εταιρειών. Η οδηγία πρέπει να μεταφερθεί στο εθνικό δίκαιο των κρατών μελών έως το τέλος του 2023. Έτσι θα διατηρήσει η ΕΕ την πρωτοπορία της στην εφαρμογή της παγκόσμιας συμφωνίας των G20/ΟΟΣΑ για τον πυλώνα 2.

22.7 Περιπτωσιολογικές Μελέτες Φοροαποφυγής εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με σκοπό την εκμετάλλευση των διαφορετικών φορολογικών συντελεστών.

22.7.1 Το παράδειγμα της Ιρλανδίας.

Ένα κράτος το οποίο έχει προσελκύσει τεράστιους επενδυτές και πολύ μεγάλες – καινοτόμες επιχειρήσεις κατόρθωσε να μειώσει το τεράστιο δημόσιο χρέος της – Ένα κράτος το οποίο βρισκόταν στην ίδια περίπου κατάσταση με την Ελλάδα. Πολύς κόσμος κάνει λόγο για το Ιρλανδικό θαύμα.²³⁸ Ο βασικότερος λόγος επίτευξης τέτοιου μεγέθους ανάπτυξης είναι ο φορολογικός συντελεστής που επιβάλλει στα κέρδη των εταιριών που βρίσκονται εντός της επικράτειάς της (είτε με πραγματικό είτε με εικονικό τρόπο), ο οποίος ανέρχεται στο 12,5%. Εντούτοις εάν κοιτάσουμε προσεκτικότερα την πραγματική κατάσταση, πέραν των στατιστικών στοιχείων τα οποία δεν έχουν προηγούμενο σε καμία χώρα του πλανήτη θα αντιληφθούμε τα ακόλουθα:

- Το 2015 ο ρυθμός ανάπτυξης της Ιρλανδίας ήταν επάνω από 26%. Η πραγματική ανάπτυξη ήταν σαφώς μικρότερη, αφού το μεγαλύτερο μέρος αφορούσε εισροή ξένων κεφαλαίων από μεγάλες πολυεθνικές λόγω πολύ χαμηλού φορολογικού συντελεστή. Έστω και έτσι η Ιρλανδία κατάφερε να αυξήσει το Α.Ε.Π. και μαζί με

²³⁸ Για τον τρόπο διάσωσης της Ιρλανδίας καθώς και για τις συνέπειες της χρηματοοικονομικής κρίσης προτείνω την ανάγνωση του βιβλίου του Λ. Τσούκαλη (2016) «Υπεράσπιση της Ευρώπης. Μπορεί να σωθεί το Ευρωπαϊκό Εγχείρημα και με ποια μορφή» *Εκδόσεις Παπαδόπουλος (βλ. κυρίως σελ.138-139)*. Βλ. επίσης και D. Donovan and Antoin E. Murphy (2013) “The Fall of the Celtic Tiger: Ireland and the Euro Debt Crisis” *Oxford University Press*

αυτό να πετύχει καλύτερους όρους δανεισμού, αφού το ποσοστό του Δημοσίου Χρέους ως προς το ΑΕΠ έπεσε δραματικά.

- Δυστυχώς, στην περίπτωση της Ιρλανδίας τα αίτια για τη φρενήρη ανάπτυξη είναι λιγότερο απτά στην πραγματική της οικονομία. Είναι το αποτέλεσμα μιας «φορολογικής αλχημείας» και μιας σαφούς ένδειξης πως οι αυξήσεις των ΑΕΠ δεν πρέπει να θεωρούνται το απόλυτο μέτρο της επιτυχίας της οικονομικής πολιτικής μιας χώρας.
- Σύμφωνα με τις δηλώσεις του πρώην υπουργού οικονομικών της Ιρλανδίας Noonan, το χρέος της Ιρλανδίας ως ποσοστό του ΑΕΠ βελτιώθηκε στις αρχές του 2016 από (2015) 93,8% σε 79% (2016) του ΑΕΠ, **Αυτό σημαίνει ότι η Ιρλανδία θα είναι αξιόπιστη για να δανειστεί περισσότερο και με καλύτερους όρους.**
- Η **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** καταδίκασε την γνωστή πολυεθνική **Apple** στην καταβολή **13 δις Ευρώ στο Ιρλανδικό Δημόσιο**, θεωρώντας ότι ο ευνοϊκός χειρισμός των δραστηριοτήτων της στην Ιρλανδία συνιστά παράνομη κρατική ενίσχυση. Η εν λόγω απόφαση ξεσήκωσε μεγάλες αντιδράσεις αλλά και θετικά σχόλια από πολλούς αναλόγως της ιδιότητας τους (**B. Βύζας 2017**). Η ουσία της υπόθεσης αφορά στο γεγονός ότι η Apple είχε συστήσει δύο εταιρίες που κατείχαν δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας για παραγωγή και πώληση προϊόντων της εν λόγω εταιρίας. Σύμφωνα με την εν λόγω εταιρία τα κέρδη έπρεπε να διανεμηθούν σε κάποια γραφεία τα οποία ονόμαζαν Κεντρικά γραφεία και τα οποία σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν υπήρχαν πουθενά. Υπήρχε δηλαδή εικονικότητα αναφορικά με τον τόπο των κεντρικών γραφείων των Κεντρικών των δύο εταιριών. Αποτέλεσμα αυτού ήταν ότι τα κέρδη της εταιρίας φορολογούνταν με πραγματικό συντελεστή 0,005% αντί του εταιρικού συντελεστή της Ιρλανδίας που ήταν 12,5% για το 2014. Επί της ουσίας η αμφισβήτηση αφορά θέμα transfer pricing, δηλαδή **ορθής κατανομής εσόδων**. Η επιτροπή εξέλαβε την μη καταβολή της φορολογίας στο κράτος της Ιρλανδίας της εταιρίας Apple ως **κρατική ενίσχυση, η οποία είναι παράνομη σύμφωνα με τις διατάξεις του Κοινοτικού Δικαίου. Με αυτό τον τρόπο καταδίκασε την πολυεθνική στην καταβολή του υπέρογκου ποσού των 13 δις ευρώ**. Με αυτή τη διαδικασία η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προέβη και σε πολλές άλλες παρόμοιες περιπτώσεις στην καταδίκη πολυεθνικών με το αιτιολογικό των **παράνομων**

κρατικών ενισχύσεων, χωρίς να μπαίνει στα χωράφια των Εθνικών Φορολογικών Νομοθεσιών αλλά και χωρίς να χρησιμοποιεί την γενική διάταξη περί απαγόρευσης της φοροαποφυγής που έχει ψηφιστεί από όλα τα κράτη μέλη της Ε.Ε.

Εάν θέλουμε να κάνουμε έναν απολογισμό αναφορικά με την οικονομία της Ιρλανδίας θα λέγαμε ότι σίγουρα υπήρξε μια ανάπτυξη από το 2015 έως το 2018 στην εν λόγω χώρα αλλά δε γνωρίζουμε το ακριβές μέγεθος που αντικατοπτρίζει στα πραγματικά εισοδήματα του μέσου Ιρλανδού πολίτη. Επιπρόσθετα η αύξηση του ΑΕΠ **δεν** συνοδεύτηκε από αντίστοιχη αύξηση της εγχώριας κατανάλωσης, της αύξησης των πραγματικών μισθών και μεγάλης μείωσης της ανεργίας.

Οι πολίτες κάθε χώρας μπορούν να εκδηλώνονται για το κατά πόσο είναι ευχαριστημένοι από την διακυβέρνηση της χώρας του, και κυρίως από την οικονομική πολιτική διαμέσου των εκλογών.

Εδώ αξίζει να μνημονεύσουμε το σχόλιο του **Χρ. Φραγκονικολόπουλου** στο βιβλίο του «Ευρωπαϊκή Ένωση, Η αναπόφευκτη πρόκληση της δημοκρατικής νομιμοποίησης» (σελ 71).

*“ Ακόμα και κυβερνήσεις κρατών – μελών που εφάρμοσαν με «επιτυχία» πολιτικές λιτότητας και επαίρονταν για τη δυναμική ανάκαμψη των οικονομιών τους, τιμωρήθηκαν από τους ψηφοφόρους τους. Τα δύο κόμματα του κυβερνόντος συνασπισμού της Ιρλανδίας έπεσαν αθροιστικά από το 56% στο 32% στις βουλευτικές εκλογές του 2016, με τους ψηφοφόρους να υπογραμμίζουν ότι αυτό που βιώνουν είναι μια ανάπτυξη με ανεργία, επισφάλεια και γιγάντωση των ανισοτήτων».*²³⁹

22.7.2 Η περίπτωση της Google στην Γαλλία.

Στις 24/5/2016 η πρώτη είδηση στο Γαλλικό τύπο και τα υπόλοιπα ΜΜΕ ήταν ότι οι Γαλλικές Αρχές έκαναν επιδρομή στα γραφεία μιας μεγάλης εταιρείας, κατά τη διάρκεια έρευνας για φορολογική απάτη και ξέπλυμα βρώμικου χρήματος. **Το Γαλλικό Δημόσιο είχε διεκδικήσει από την συγκεκριμένη εταιρία το ποσό των**

²³⁹ Χρήστος Φραγκανικολόπουλος (2017) «Ευρωπαϊκή Ένωση: Η Αναπόφευκτη πρόκληση της δημοκρατικής νομιμοποίησης. Παλιές και νέες προκλήσεις» Εκδόσεις Επίκεντρο

1,6 δισεκατομμυρίων με το σκεπτικό της φορολογικής κατάχρησης και ενδεχόμενα και για ξέπλυμα χρήματος. Η εταιρία που βρίσκεται πίσω από αυτήν την επιδρομή δεν είναι άλλη από την παγκοσμίως γνωστή **πολυεθνική ψηφιακή εταιρία Google**. Η εταιρία κατηγορήθηκε ότι είχε καταναίμει τα κέρδη της λογιστικά σε κράτη με χαμηλότερους συντελεστές ενώ η πραγματική δραστηριοποίησή της ήταν στις χώρες που βρίσκονται η πραγματική της εγκατάσταση, όπως είναι η ίδια η Γαλλία. Η Ιρλανδία χαρακτηρίστηκε ως ο βασικός διανομέας της Ευρώπης, δεδομένου ότι έχει έναν από τους χαμηλότερους φορολογικούς συντελεστές εντός των κρατών μελών της Ευρώπης.

Η Γαλλία ζήτησε συνολικά **1,6 δισ. ευρώ** σε καθυστερημένους φόρους από τον αμερικανικό κολοσσό της Google, σύμφωνα με δημοσίευμα του Reuters το οποίο επικαλείται πηγή του υπουργείου Οικονομικών της χώρας.²⁴⁰

Επισημαίνεται πως η Google έχει επικριθεί για πρακτικές «επιθετικού σχεδιασμού και κατάχρησης βελτιστοποίησης φόρων». Εκπρόσωπος της Google France αρνήθηκε να προβεί σε σχόλια, αναφέροντας μόνο ότι η εταιρεία συμμορφώνεται στα φορολογικά συστήματα των χωρών στις οποίες δραστηριοποιείται. Το υπουργείο Οικονομικών της Γαλλίας επίσης δεν προέβη σε σχόλια.

Σημειώνεται πως νωρίτερα μέσα στον μήνα, ο Γάλλος υπουργός Οικονομικών, Μισέλ Σπανέ, απέκλεισε το ενδεχόμενο συμφωνίας με τον αμερικανικό κολοσσό όπως αυτή που πέτυχε η βρετανική κυβέρνηση, υποστηρίζοντας πως τα ποσά τα οποία διακυβεύονται στην περίπτωση της Γαλλίας είναι κατά πολύ μεγαλύτερα.

Οι κυβερνήσεις της Γαλλίας, της Βρετανίας και άλλων χωρών διαμαρτύρονται εδώ και καιρό για τον τρόπο με τον οποίο η Google, η Yahoo και άλλα μεγάλα ονόματα του χώρου της τεχνολογίας **έχουν μεγάλα κέρδη στις χώρες τους, αλλά διατηρούν τις φορολογικές τους βάσεις σε χώρες όπως η Ιρλανδία, όπου η φορολόγηση των επιχειρήσεων είναι κατά πολύ χαμηλότερη.**

22.7.3 Η υπόθεση Sagal στην Γαλλία.

Πρόκειται για απόφαση που ασχολείται με την Γαλλική νομοθεσία κατά της κατάχρησης στη φορολογία σε σχέση με τις απαλλαγές από συμμετοχή σε αλλοδαπή εταιρία holding. Η εταιρεία **Sagal S.A.** η οποία προσέφυγε στα Γαλλικά δικαστήρια

²⁴⁰ Πηγή: HuffPost Greece 25/2/2016 Κώστας Μαυραγάνης

είχε Γαλλική εθνικότητα. Μαζί με άλλες 5 Γαλλικές εταιρίες απέκτησαν η κάθε μία το 1/6 του μετοχικού κεφαλαίου της εταιρείας με υπηκοότητα το **Λουξεμβούργο** με την επωνυμία **Fifties**, η οποία με τη σειρά της κατείχε μετοχές τρίτων εταιριών. Η εν λόγω εταιρία συστήθηκε το 1989 ενώ το 1991 τέθηκε σε εκκαθάριση. Στην ενδιάμεση περίοδο διένειμε μερίσματα στη Sagal, προφανώς από τα κέρδη χρήσης της. Στην ουσία η εταιρία του Λουξεμβούργου (Fifties) αποτελούσε όχημα για επενδύσεις των διαθεσίμων των έξι μετόχων της στις διεθνείς κεφαλαιαγορές (μία εκ των οποίων ήταν και η Sagal). Οι Γαλλικές Αρχές θεώρησαν ότι δεν θα έπρεπε να υπάρχει απαλλαγή από το φόρο μερισμάτων που διένειμε η Fifties στους μετόχους της, δεδομένου ότι βάσει την νομοθεσίας του Λουξεμβούργου υπάρχει απαλλαγή από φόρο μερισμάτων ενώ δεν συντρέχει απαλλαγή από το Γαλλικό Φορολογικό Δίκαιο. Οι Γαλλικές Αρχές υποστήριξαν ότι πρόκειται για **κατάχρηση φορολογικού δικαίου**, σύμφωνα με τον γενικό κανόνα του γενικού αντικαταχρηστικού δικαίου του Γαλλικού φορολογικού δικαίου και με αυτό το σκεπτικό προσέφυγε στο Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ, πρώην ΔΕΚ).

Η απόφαση του δικαστηρίου έκρινε ότι η ύπαρξη εταιρίας στον Λουξεμβούργο συνιστούσε **επίπλαστη κατάσταση με αποκλειστικό στόχο την αποφυγή του φόρου μερισμάτων στη Γαλλία**. Το σκεπτικό της απόφασης βασίστηκε στους παρακάτω ισχυρισμούς:

1. Η εταιρία του Λουξεμβούργου Fifties δεν είχε προσωπικό ή υποδομές στο Λουξεμβούργο, η οποία εξαρτιόταν πλήρως από τις υπηρεσίες ενός τρίτου χρηματοπιστωτικού οργανισμού.
2. Δεν υπήρχαν κατάλληλες υποδομές για την διαχείριση του μόνου περιουσιακού της στοιχείου, δηλαδή δεν υπήρχαν συμμετοχές σε άλλες εταιρίες.
3. Οι μέτοχοι δεν είχαν καν συμμετάσχει στις ετήσιες Γενικές Συνελεύσεις που είναι υποχρεωτικές για κάθε Ανώνυμη Εταιρία

Με βάση την απόφαση του δικαστηρίου θα έπρεπε η εταιρία Sagal να πληρώσει φόρο μερισμάτων των μετόχων της, δεδομένου ότι ο μόνος λόγος σύστασης της εταιρίας του Λουξεμβούργου ήταν η δυνατότητα απόκτησης μέρος του μετοχικού κεφαλαίου της από την Sagal **με αποκλειστικό σκοπό την καταστρατήγηση της Γαλλικής Φορολογικής Νομοθεσίας και η αποφυγή πληρωμής φόρου μερισμάτων στην Γαλλία**. Εδώ έχουμε να κάνουμε με φαινόμενο **φοροαποφυγής**, όπου μια εταιρία προσπαθεί να εκμεταλλευτεί τις διαφορές νομοθεσιών μεταξύ δύο

διαφορετικών έννομων τάξεων με αποκλειστικό σκοπό την αποφυγή πληρωμής φόρου. Με άλλα λόγια το δικαστήριο δεν εξετάζει απλά το γράμμα της φορολογικής νομοθεσίας, αλλά προχωράει και στο πνεύμα του νομοθέτη που έρχεται σε σύγκρουση με την ουσία της εξαγοράς της μίας εταιρίας προς την άλλη με αποκλειστικό σκοπό την αποφυγή πληρωμής φόρου.²⁴¹

22.7.4 Περιπτώσεις διαρροής φορολογικών εσόδων λόγω εικονικής εγκατάστασης επιχειρήσεων σε γειτονικές χώρες

Το παράδειγμα εικονικής εγκατάστασης επιχειρήσεων σε Βουλγαρία και Κύπρο

A) Σύμφωνα με δημοσίευμα της ηλεκτρονικής εφημερίδας **Σοφοκλέους.gr** της **21^{ης} Ιουνίου 2019**, με απόφασή της η **Διεύθυνση Επίλυσης Διαφορών** έκλεισε οριστικά το κενό νόμου (παράθυρο) που χρησιμοποιούσαν αρκετές ελληνικές εταιρείες, ειδικά στη Βόρεια Ελλάδα ώστε να αποφεύγουν την πληρωμή φόρων. Πρόκειται για τιμολόγια προερχόμενα από μητρικές εταιρίες της Βουλγαρίας ή της Κύπρου τα οποία πλέον δεν θα υπολογίζονται ως έκπτωση από τα ακαθάριστα έσοδα της θυγατρικής εταιρίας που βρίσκεται στην Ελλάδα. Ο τρόπος πραγματοποίησης φοροαποφυγής και φορολογικής κατάχρησης από ορισμένους Έλληνες επιχειρηματίες ήταν ο ακόλουθος:

Συστήνεται μια εταιρεία στη Βουλγαρία ή στην Κύπρο ή σε άλλη χώρα με «προνομιακό φορολογικό καθεστώς» την οποία ονομάζουμε «μητρική εταιρία». Στην συνέχεια οι ίδιοι οι επιχειρηματίες - μέτοχοι προχωρούσαν σε σύσταση εταιρείας στην Ελλάδα η οποία είναι «θυγατρική» της εταιρείας του εξωτερικού που είχε έδρα κυρίως την Βουλγαρία ή την Κύπρο (μητρική εταιρία).

Η θυγατρική στην Ελλάδα φορολογείται πλέον με βάση το ελληνικό φορολογικό σύστημα, δηλαδή με συντελεστές υψηλότερους σε σχέση με εκείνους της Βουλγαρίας ή της Κύπρου. Εκτός των άλλων μεθόδων αποφυγής της φορολογίας, η θυγατρική εταιρεία που έχει έδρα την Ελλάδα, **προμηθευόταν τιμολόγια από την μητρική του εξωτερικού, τα οποία τα χρησιμοποιούσε για να εκπέσει δαπάνες, από τα ακαθάριστα έσοδά της**. Το «παράθυρο» αυτό κλείνει οριστικά και δεν μπορεί η θυγατρική να εκπέσει τιμολόγια που έχουν εκδοθεί από τη μητρική της, η οποία έχει έδρα σε κράτος με «προνομιακό φορολογικό καθεστώς».

²⁴¹ Μία εμπειριστατωμένη μελέτη αναφορικά με την υπόθεση Sagal, την προσφυγή του Γαλλικού Δημοσίου προς το Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και της απόφασης του δικαστηρίου υπάρχει στο βιβλίο του Β. Βύζα (2017) « Η ρήτρα κατά της φοροαποφυγής στο Ελληνικό Δίκαιο» στις σελίδες 79-80.

Με την απόφαση της Διεύθυνσης Επίλυσης Διαφορών της Ελλάδος (**ΔΕΔ Θ 1033 - 07/05/2019**) απορρίφθηκαν δαπάνες που εταιρείας της Βόρειας Ελλάδας, η οποία ήταν θυγατρική εταιρεία η οποία έχει έδρα στη Βουλγαρία. Η Δ.Ε.Δ. αναγνώρισε και υιοθέτησε το αποτέλεσμα του φορολογικού ελέγχου, και επικύρωσε τον φόρο εισοδήματος που είχαν καταλογίσει οι ελεγκτικές υπηρεσίες.

Παράλληλα Η Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων (Α.Α.Δ.Ε.), προχώρησε σε έλεγχο αυτοκινήτων με Βουλγάρικες πινακίδες, όπου εντοπίστηκαν **9.500 αυτοκίνητα** τα οποία θεωρούνται ύποπτα, για φορολογικές παραβάσεις των ιδιοκτητών τους. Οι συνήθεις παραβάσεις αφορούν στην η αποφυγή των **τεκμηρίων διαβίωσης**, αλλά και στην **αποφυγή πληρωμής των τελών κυκλοφορίας και του φόρου πολυτελείας**, καθώς τα περισσότερα είναι μεγάλου κυβισμού, ενώ φυσικά τα περισσότερα κυκλοφορούν στη Βόρεια Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα η έκθεση της ΑΑΔΕ αναφέρει ότι το 2018 «πραγματοποιήθηκε λήψη και επεξεργασία στοιχείων αναφορικά με οχήματα που αποταξινομήθηκαν στην Ελλάδα και επαναταξινομήθηκαν στη Βουλγαρία, από το Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών.

Γ) Σύμφωνα με δημοσίευμα της **Καθημερινής της 6-6-2017**, ο πρώτος μαζικός έλεγχος στον οποίο προέβη η Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων περιλάμβανε 70 επιχειρήσεις ελληνικών συμφερόντων με έδρα τη **Βουλγαρία** και ξεκίνησε το καλοκαίρι του 2017 με στόχο να διαπιστωθεί εάν όντως οι εταιρίες δραστηριοποιούνται πραγματικά στο συγκεκριμένο κράτος ή εάν έχουν μεταφέρει εικονικά την έδρα τους για φορολογικούς λόγους. Ο έλεγχος των 70 εταιρειών θα φθάσει, όπως αναφέρουν στελέχη της αρμόδιας αρχής, μέχρι και το άνοιγμα τραπεζικών θυρίδων. **Τα πρώτα αποτελέσματα δείχνουν ότι το 80% των παραπάνω επιχειρήσεων είναι εικονικές, δηλαδή σε 56 επιχειρήσεις αναμένεται να επιβληθούν υψηλά πρόστιμα και να φορολογηθούν για τα εισοδήματα που απέκρυψαν από το ελληνικό Δημόσιο και τα οποία δήλωσαν μόνο στη Βουλγαρία με στόχο να μειώσουν την φορολογική τους συνεισφορά στην Ελλάδα από την διαφορά μεταξύ των φορολογικών συντελεστών στις δύο χώρες.** Το ποσοστό φορολόγησης το 2017 ήταν 29% επί των συνολικών καθαρών κερδών. Επιπρόσθετα οι συγκεκριμένες εταιρίες ήταν πιο ανταγωνιστικές από τις αντίστοιχες επιχειρήσεις στην Ελλάδα, προσφέροντας χαμηλότερες τιμές.

Σημειώνεται ότι ο εταιρικός φορολογικός συντελεστής στη Βουλγαρία ήταν 10% ενώ ο φόρος στα μερίσματα 5%.

Συγκεκριμένα, οι ελεγκτές προέβησαν στους συγκεκριμένους ελέγχους με κύριο προσανατολισμό τον σύνολο των κινήσεών τους, τις τραπεζικές συναλλαγές τους, τις δραστηριότητες στην Βουλγαρία και εάν υφίστανται πραγματικές συναλλαγές στην εν λόγω χώρα. Επίσης ελέγχονταν οι δραστηριότητες των πελατών τους, προκειμένου να διαπιστωθεί το είδος των υπηρεσιών που προσφέρουν, οι τραπεζικές κινήσεις στην Βουλγαρία και στις υπόλοιπες αλλοδαπές χώρες, καθώς και τις πραγματικές ημέρες διαμονής στη Βουλγαρία με βάση συγκεκριμένα αποδεικτικά στοιχεία. Σε συνεργασία με τις βουλγαρικές αρχές, ελέγχθηκαν οι υπάλληλοι των επιχειρήσεων (σε όσες υπάρχουν) προκειμένου να διαπιστωθεί εάν εργάζονται πραγματικά στις 70 επιχειρήσεις ή εάν πρόκειται για πλασματικούς εργαζόμενους. Με την ολοκλήρωση των ελέγχων και εφόσον τα αποτελέσματα αποδείξουν ότι η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε για τις 70 επιχειρήσεις είναι σωστή, ο έλεγχος θα επεκταθεί στο σύνολο των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται όχι μόνο στη Βουλγαρία αλλά και στην Κύπρο.

Ανώτατο κυβερνητικό στέλεχος υπογράμμισε ότι η κυβέρνηση θα πρέπει να λαμβάνει μέτρα διαφύλαξης των συμφερόντων του ελληνικού Δημοσίου στέλνοντας ταυτόχρονα ένα μήνυμα σε όσους επιθυμούν να εκμεταλλευτούν – φοροαποφύγουν, ότι θα ελεγχθούν. Σε καμία περίπτωση η κυβέρνηση δεν θα δημιουργήσει προβλήματα σε όσες ελληνικές επιχειρήσεις αποφασίσουν πραγματικά να δραστηριοποιηθούν σε βαλκανικές χώρες. Στελέχη του υπουργείου Οικονομικών έχουν αναφέρει ότι υπάρχουν κυκλώματα στη Βόρεια Ελλάδα που δημιουργούν τεχνητά επιχειρήσεις στη Βουλγαρία και στα οποία εμπλέκονται **δικηγόροι, λογιστές και μεσίτες**. Επίσης αναφέρουν ότι πρόκειται κυρίως για εταιρείες παροχής υπηρεσιών, λίγες μεγάλες επιχειρήσεις και άλλες μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Επί της ουσίας η πραγματική εργασία λαμβάνει χώρα στην Ελλάδα αλλά οι αποδείξεις εκδίδονται στην Βουλγαρία. Οπότε εφόσον η πραγματική δραστηριότητα γίνεται στην Ελλάδα θα πρέπει η εκάστοτε εταιρία να φορολογείται στην χώρα μας.

Ποια είναι τα πλεονεκτήματα στο άνοιγμα επιχείρησης στην Βουλγαρία.

Σύμφωνα με τη νομοθεσία της Βουλγαρίας, οι επιχειρήσεις, που έχουν επενδύσει σε υποβαθμισμένες περιοχές μπορούν να επωφεληθούν από ορισμένες φορολογικές διευκολύνσεις εφόσον πληρούν κάποιες προϋποθέσεις. Ειδικότερα:

- Απαλλαγή μέχρι και 100% του εταιρικού φόρου (10%) προκειμένου για βιομηχανικές μονάδες, εγκατεστημένες σε περιοχές με ανεργία μεγαλύτερη κατά τουλάχιστον 35% του μέσου όρου. Η εν λόγω απαλλαγή ισχύει για μία πενταετία ανεξάρτητα από την εξέλιξη της ανεργίας.
- Μείωση του εταιρικού φόρου μέχρι το 10% επί της αξίας των πάγιων επενδύσεων (με την εξαίρεση των επιβατικών αυτοκινήτων), με την προϋπόθεση ότι η επένδυση πραγματοποιείται σε περιοχή με ανεργία μεγαλύτερη κατά 50% του εθνικού μέσου όρου.
- Ειδική έκπτωση (αφαίρεση από τα κέρδη των αμοιβών και εργοδοτικών εισφορών μέχρι και 12 μηνών) για τις επιχειρήσεις που προσλαμβάνουν εγγεγραμμένους ανέργους.

Ο λόγος που εγκαθίστανται εικονικά ελληνικές επιχειρήσεις είναι η υψηλή φορολογία στην Ελλάδα όπου την περίοδο εκείνη κυμαίνονταν μεταξύ 29 και 26% επί των κερδών, αλλά ακόμη και σήμερα που ο φορολογικός συντελεστής είναι 22% υπάρχει πολύ μεγάλο συμφέρον για δημιουργία εικονικών εταιριών στην γείτονα χώρα. Επιπρόσθετα δεν υπάρχει τέλος επιτηδεύματος, το οποίο ανέρχεται σε 650 ευρώ για κάθε επιχείρηση και ο υψηλός συντελεστής του ΦΠΑ ο οποίος ανέρχεται στο 24%. Φυσικά όλες οι παραπάνω ελαφρύνσεις κάνουν πιο ανταγωνιστικές τις Ελληνικές χώρες που επενδύουν εικονικά στην Βουλγαρία ενώ παράλληλα όλη η φορολόγηση που θα πληρώνονταν από τους επιχειρηματίες χάνεται από τα δημόσια έσοδα της χώρας.²⁴²

Δ. Σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας **Business News** σε φύλο που δημοσιεύτηκε στις **4/10/2017** οι 8 στις 10 ελληνικές εταιρίες που ιδρύθηκαν σε **Βουλγαρία και Κύπρο ήταν «εταιρίες φαντάσματα»**. Ουσιαστικά οι εν λόγω εταιρίες έχουν μόνο κυπριακό ή βουλγαρικό ΑΦΜ, δεν έχουν προσωπικό και δεν προσφέρουν καμία δραστηριότητα. Σύμφωνα με το εν λόγω δημοσίευμα, το

²⁴² Πηγή: Καθημερινή Άρθρο του Προκόπη Χατζηνικολάου της 6/6/2017

φαινόμενο των εικονικών επιχειρήσεων έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις όπως είχε δηλώσει η τότε υφυπουργός Οικονομικών **Κατερίνα Παπανάτσιου**

Πρόκειται για «εταιρείες-σφραγίδες», εταιρείες που έχουν μόνο **ΑΦΜ**. Είναι **εταιρείες χωρίς προσωπικό και χωρίς καμία πραγματική δραστηριότητα**. Πίσω από τη σύσταση εικονικών επιχειρήσεων στις γειτονικές χώρες, υπάρχει ένα μεγάλος αριθμός **δικηγορικών και φοροτεχνικών γραφείων με σκοπό την αποκόμιση εσόδων από την παροχή των σχετικών υπηρεσιών στους πελάτες τους**. Υπάρχουν πολλές ιστοσελίδες στο διαδίκτυο οι οποίες τονίζουν τα μεγάλα οφέλη που προσφέρει στους Έλληνες φορολογούμενους η σύσταση μιας επιχείρησης στις γειτονικές χώρες λόγω του πολύ χαμηλού φορολογικού συντελεστή που προσφέρουν. Η **Βουλγαρία** και η **Κύπρος** είναι τα κράτη που διαφημίζονται περισσότερο ως φορολογικοί παράδεισοι και αποτελούν τον «απλό και εύκολο» τρόπο για να πληρώνει ένας Έλληνας επιχειρηματίας ή ελεύθερος επαγγελματίας λιγότερους φόρους και να γλιτώνει τις φορολογικές τους υποχρεώσεις των εισοδημάτων του από την Ελλάδα δεδομένου ότι η τελευταία έχει πολύ υψηλότερους φορολογικούς συντελεστές σε σύγκριση με αυτές τις δύο χώρες. Βέβαια όπως υπογραμμίζει η υφυπουργός οικονομικών οι δικηγόροι και οι φοροτεχνικοί, δεν παρουσιάζουν την πλήρη εικόνα της φορολογικής νομοθεσίας και συνήθως αφήνουν τους φορολογούμενους να πιστεύουν ότι αυτό είναι νομότυπο ενώ είναι παράνομο.

Συνοπτικά θα λέγαμε ότι όταν μια ελληνική επιχείρηση, έχει μεταφέρει την έδρα της στο εξωτερικό, είτε με σχέση μητρικής-θυγατρικής είτε με σχέση κεντρικού υποκαταστήματος, αλλά έχει κρατήσει τη δραστηριότητα στην Ελλάδα θα πρέπει να φορολογείται για αυτή τη δραστηριότητα στην Ελλάδα.

- Πρακτικές για πλασματική μεταφορά κόστους της μητρικής ή του κεντρικού προς τη θυγατρική ή το υποκατάστημα μέσω διαφόρων τεχνασμάτων δεν αναγνωρίζονται από τις ελληνικές αρχές και χαρακτηρίζονται εικονικές από το έλεγχο. Τέτοιες πρακτικές είναι παράνομες και πολλές φορές δεν το γνωρίζουν ούτε οι ίδιοι οι επιχειρηματίες στους οποίους προσφέρονται αυτές οι υπηρεσίες.
- **Ακόμα και αν μια εταιρεία έχει μεταφέρει την καταστατική της έδρα σε άλλη χώρα, το ελληνικό κράτος μπορεί να την θεωρήσει φορολογικό κάτοικο Ελλάδος και να απαιτήσει την καταβολή φόρου επί του παγκόσμιου**

εισοδήματός της. Το κριτήριο είναι αν η άσκηση της πραγματικής διοίκησης της εταιρείας γίνεται στην Ελλάδα.

22.8 Φορολογική Εναρμόνιση και Ευρωπαϊκή Ένωση

Μέχρι σήμερα η πορεία προς την Ευρωπαϊκή και Οικονομική Ολοκλήρωση και την ανάπτυξη της ενιαίας αγοράς δεν συμπεριλαμβάνει τον τομέα της φορολογίας. Τα εθνικά φορολογικά συστήματα δρουν ανεξάρτητα από την Ε.Ε. και κάθε κράτος μέλος αποφασίζει αυτό για τον τρόπο φορολόγησης των πολιτών του καθώς και των επιχειρήσεων και των εμπορικών εταιριών. Η ευρωπαϊκή δράση είναι επικουρική και συνίσταται όχι στην ομοιομορφία των φορολογικών συστημάτων ως προς τις υποχρεωτικές εισφορές ή τους υποχρεωτικούς φορολογικούς συντελεστές, αλλά ως προς την συμμόρφωσή τους με την Συνθήκες που έχουν υπογραφεί από τα κράτη μέλη. Ειδικότερα στην άμεση φορολογία έχει σημειωθεί πολύ μικρή πρόοδος αντίθετα με την έμμεση φορολογία όπου έχουν τεθεί κάποια σημεία εναρμόνισης.

Με βάση και τα όσα έχουν ειπωθεί παραπάνω, εδώ θα επαναλάβουμε γιατί η Ε.Ε. έχει δώσει προτεραιότητα στο ζήτημα της φορολογίας, έστω και με μεγάλη καθυστέρηση, τόσο των κρατών μελών της όσο και των κρατικών οντοτήτων που λειτουργούν ως φορολογικοί παράδεισοι με αντίστοιχη διαρροή φορολογικών εσόδων από τις χώρες της Ε.Ε. στους φορολογικούς παραδείσους. Οι βασικότεροι λόγοι για τους οποίους τέθηκε το πρόβλημα της φορολογικής πολιτικής πολύ ψηλά στην ατζέντα της η Ε.Ε. είναι η παγκοσμιοποίηση και η ψηφιοποίηση της σύγχρονης οικονομίας. Κύρια χαρακτηριστικά αυτών είναι η αυξημένη κινητικότητα του κεφαλαίου, η διεθνοποίηση της παραγωγής και η ολοένα αυξανόμενη οικονομική ευρωστία των πολυεθνικών επιχειρήσεων έναντι των κρατών σε παγκόσμιο επίπεδο. Ένας τρίτος παράγοντας αφορά στην κρίση του 2008 και στην ύφεση που ακολούθησε, εξαιτίας των οποίων επιβλήθηκε στενότερη παρακολούθηση και εποπτεία των δημοσιονομικών οικονομικών όλων των χωρών των οποίων το δημόσιο χρέος εκτροχιάστηκε σε δυσθεώρητα ύψη. Λόγω της ψηφιοποίησης και της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας εμφανίστηκαν φαινόμενα φορολογικού ανταγωνισμού τα οποία λειτούργησαν εις βάρος των δημοσίων εσόδων των κρατών και ιδιαίτερα των κρατών μελών της Ε.Ε. Ο

Φορολογικός Ανταγωνισμός λειτουργεί και λειτούργησε πολλές φορές ως Επιθετικός Φορολογικός Σχεδιασμός τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και εντός της Ε.Ε. Κυρίαρχο ρόλο έπαιξαν μεγάλα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και εταιρίες οικονομικών συμβούλων και εξειδικευμένα νομικά και λογιστικά γραφεία, προκειμένου να διευκολυνθούν οι μεγάλες εταιρίες να μεταβούν σε κρατικές οντότητες που θεωρούνται φορολογικοί παράδεισοι. Οι απώλειες για τα δημόσια οικονομικά των κρατών μελών ανέρχονται σε πολλά δισεκατομμύρια ευρώ, με αντίστοιχες επιπτώσεις στους προϋπολογισμούς τους.²⁴³ Οι οικονομικές διαρροές στα δημόσια έσοδα επέφεραν εκπτώσεις στις κοινωνικές παροχές στο κράτος πρόνοιας και στο κράτος δικαίου με αποτέλεσμα μεγάλο μέρος του πληθυσμού των κρατών της Ε.Ε. να βιώνει καθεστώς χαμηλού βιοτικού επιπέδου ή ακόμα και οικονομικής ανέχειας. Ο φορολογικός ανταγωνισμός υπομονεύει την αλληλεγγύη και την συνεργασία μεταξύ των κρατών ενώ παράλληλα υπομονεύει και την ίδια την δημοκρατία, διότι μέσω των οικονομικών προβλημάτων που συνοδεύονται από κοινωνικά προβλήματα όπως είναι η ανεργία και η φτώχεια, αναγκάζει τους πολίτες να βρίσκουν διέξοδο σε κόμματα και ομάδες χωρίς δημοκρατικό πρόσημο ή με πολύ χαμηλό δημοκρατικό πρόσημο. Επιπρόσθετα οι πολίτες γίνονται περισσότερο επιφυλακτικοί απέναντι στους αλλοδαπούς κατοίκους των χωρών τους και αναπτύσσουν ένστικτα ξеноφοβίας και εθνικισμού. Το αποτέλεσμα φαίνεται μέσα από τις πρόσφατες εκλογές σε χώρες με μακρά δημοκρατική παράδοση όπως είναι η **Ιταλία, η Σουηδία και η Γαλλία**, όπου τα ακροδεξιά κόμματα έλαβαν πολύ υψηλά ποσοστά και είτε ανέλαβαν την εξουσία με συνασπισμό κομμάτων (Ιταλία), είτε απειλούν ευθέως τις παρούσες κυβερνήσεις (Γαλλία).

22.8.1 Προς μια Κοινή Ενοποιημένη Βάση Φορολογίας των Εταιριών (ΚΕΒΦΕ)

Η Ε.Ε. θα πρέπει να ηγηθεί των πρωτοβουλιών της διεθνούς κοινότητας, με σκοπό την αντιμετώπιση της φοροαποφυγής και της φορολογικής αποδήμησης (tax flight), καθώς επίσης και των τεχνικών που αναπτύσσονται από ειδικούς φοροτεχνικούς, τραπεζικούς και δικηγόρους για μεταφορά κερδών μεταξύ θυγατρικών των

²⁴³ Βλέπε αμέσως πιο πάνω τα στοιχεία που έχει δημοσιεύσει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Φορολογικής Δικαιοσύνης για τα ποσά φόρου που υπεκφεύγουν της φορολογίας εξαιτίας της ιδιάζουσας μορφής φοροαποφυγής από μεγάλες πολυεθνικές εταιρίες και πολύ πλούσια φυσικά πρόσωπα.

πολυεθνικών επιχειρήσεων με απώτερο σκοπό την ελαχιστοποίηση της συνολικής φορολογίας των τελευταίων. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει ανακοινώσει σχέδια για τη ριζική αλλαγή του τρόπου με τον οποίο φορολογούνται οι εταιρείες στην ενιαία αγορά, προκειμένου να επιτευχθεί ένα πιο δίκαιο και ευνοϊκό για την ανάπτυξη σύστημα φορολόγησης των εταιρειών. Η αναπροσαρμοσμένη κοινή ενοποιημένη βάση φορολογίας των εταιρειών (CCCTB), στο πλαίσιο ευρύτερης δέσμης μεταρρυθμίσεων, θα απλουστεύσει την ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας στην ενιαία αγορά και θα μειώσει το κόστος της, ενώ ταυτόχρονα θα αποτελέσει ισχυρό εργαλείο για την καταπολέμηση της φοροαποφυγής.

Η ΚΕΒΦΕ, η οποία προτάθηκε για πρώτη φορά το 2011, στοχεύει στην ενίσχυση της ενιαίας αγοράς για τις επιχειρήσεις. Παρόλο που τα κράτη μέλη σημείωσαν σημαντική πρόοδο σε πολλά βασικά σημεία της προηγούμενης πρότασης για την ΚΕΒΦΕ, **δεν μπόρεσαν να καταλήξουν σε οριστική συμφωνία**. Μετά από διαβούλευση με τα κράτη μέλη, τις επιχειρήσεις, την κοινωνία των πολιτών και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ενίσχυσε τα στοιχεία της προηγούμενης πρότασης που ευνοούν την επιχειρηματική δραστηριότητα, με στόχο να βοηθηθούν οι διασυννοριακές εταιρείες να μειώσουν τις δαπάνες και τη γραφειοκρατία και να στηριχθεί η καινοτομία. **Η αναθεωρημένη ΚΕΒΦΕ θα δημιουργήσει επίσης ισότιμους όρους ανταγωνισμού για τις πολυεθνικές επιχειρήσεις στην Ευρώπη, θέτοντας τέλος στις πρακτικές φοροαποφυγής.**

Δύο επιπλέον προτάσεις στοχεύουν στη βελτίωση του υφιστάμενου συστήματος επίλυσης διαφορών σχετικά με τη διπλή φορολόγηση στην ΕΕ και στην ενίσχυση των ισχυόντων κανόνων κατά των καταχρήσεων. Τα μέτρα αυτά, στο σύνολό τους, θα δημιουργήσουν ένα απλό φορολογικό πλαίσιο ευνοϊκό για τις επιχειρήσεις.

Ο αντιπρόεδρος Βάλντις Ντομπρόβσκις δήλωσε: *«Η φορολογική πολιτική πρέπει να στηρίζει τους στόχους της ΕΕ για οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική δικαιοσύνη. Οι σημερινές προτάσεις στοχεύουν στην τόνωση της ανάπτυξης και των επενδύσεων, στη στήριξη των επιχειρήσεων και στη διασφάλιση της δικαιοσύνης. Το υφιστάμενο σύστημα φορολόγησης των εταιρειών ευνοεί περισσότερο τη χρηματοδότηση των εταιρειών μέσω δανειακών αντί ιδίων κεφαλαίων. Ο περιορισμός της ευνοϊκής*

μεταχείρισης των δανειακών έναντι των ιδίων κεφαλαίων στο πλαίσιο του φορολογικού συστήματος αποτελεί σημαντικό στοιχείο του σχεδίου δράσης για την Ένωση Κεφαλαιαγορών και υπογραμμίζει τη δέσμευσή μας να υλοποιήσουμε αυτό το σχέδιο.»

Ο Πιερ Μοσκοβισί, επίτροπος Οικονομικών και Δημοσιονομικών Υποθέσεων, Φορολογίας και Τελωνείων, δήλωσε σχετικά: «Με την αναθεωρημένη πρόταση για την ΚΕΒΦΕ, ανταποκρινόμαστε στις ανησυχίες τόσο των επιχειρήσεων όσο και των πολιτών. Χάρη στις πολυάριθμες συζητήσεις που είχα ως επίτροπος αρμόδιος για τη φορολογία, αντιλήφθηκα ότι οι εταιρείες χρειάζονται απλούστερους κανόνες για να λειτουργήσουν εντός της ΕΕ. Παράλληλα, θα πρέπει να συνεχίσουμε τον αγώνα μας κατά της φοροαποφυγής, ώστε να μπορέσουμε να επιτύχουμε ουσιαστικές αλλαγές. Οι υπουργοί Οικονομικών θα πρέπει να δουν με «νέο μάτι» αυτή τη φιλόδοξη και έγκαιρη δέσμη μέτρων, η οποία αναμένεται να συμβάλει στη δημιουργία ενός αποτελεσματικού φορολογικού συστήματος κατάλληλου για τον 21ο αιώνα.»

Προκειμένου να επιτευχθεί ταχύτερη πρόοδος, ακολουθείται για την ΚΕΒΦΕ μια πιο διαχειρίσιμη διαδικασία δύο σταδίων. Η κοινή βάση μπορεί να συμφωνηθεί γρήγορα ώστε να μπορέσουν να αντληθούν τα κυριότερα οφέλη τόσο από τις επιχειρήσεις όσο και από τα κράτη μέλη. Αμέσως μετά πρέπει να ακολουθήσει η ενοποίηση ώστε να μπορέσουν να αξιοποιηθούν πλήρως όλα τα οφέλη του συστήματος.²⁴⁴

Τον Μάιο του 2018 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υπερψήφισε τις προτάσεις οδηγιών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τους κανόνες της Κοινής Βάσης Φορολογίας Εταιρειών (CCTB) και της Κοινής Ενοποιημένης Βάσης Φορολογίας Εταιρειών (CCCTB). Οι εν λόγω οδηγίες εντάσσονται στο πλαίσιο των συστηματικών δράσεων της Ε.Ε. για τη φορολόγηση των κερδών στη χώρα όπου πραγματικά δημιουργείται αξία και για τη δίκαιη κατανομή της φορολογικής ύλης.

Η οδηγία για την Κοινή Βάση Φορολογίας Εταιρειών 2016/0337(CNC) 25-10-2016. προβλέπει τη θέσπιση μιας κοινής δέσμης κανόνων αναφορικά με τον

²⁴⁴ Πηγή www.taxheaven.gr

υπολογισμό του φορολογητέου αποτελέσματος των εταιρειών που ανήκουν σε μεγάλους πολυεθνικούς ομίλους και οι οποίες εδρεύουν σε χώρες της Ε.Ε.

Επί του παρόντος, η φορολογική βάση των θυγατρικών εταιρειών των ομίλων υπολογίζεται με βάση τις φορολογικές διατάξεις που ισχύουν σε κάθε χώρα. **Εφόσον ισχύσει τελικά η Κοινή Βάση Φορολογίας Εταιρειών, τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. θα υιοθετήσουν κατά κάποιον τρόπο έναν κοινό κώδικα φορολογίας εισοδήματος, που θα εφαρμόζεται στις θυγατρικές των μεγάλων πολυεθνικών ομίλων. Οι κοινοί κανόνες φορολόγησης θα περιλαμβάνουν αναλυτικές διατάξεις για τον υπολογισμό της φορολογικής βάσης, δηλαδή για το ποιες δαπάνες εκπίπτουν και ποιες όχι, την έκπτωση των τόκων, τις αποσβέσεις, τις προβλέψεις, τη μεταφορά ζημιών, την καταπολέμηση των πρακτικών καταστράτηγησης των φορολογικών διατάξεων, τις ενδοομιλικές συναλλαγές, τις διαφανείς εταιρείες κ.λπ.** Η οδηγία θα αφορά τις κεφαλαιουχικές κυρίως εταιρείες (μητρικές, θυγατρικές, αλλά και σε μόνιμες εγκαταστάσεις εταιρειών) που έχουν συσταθεί εντός της Ε.Ε., οι οποίες υπόκεινται κανονικά σε φόρο εισοδήματος νομικών προσώπων κι εφόσον ανήκουν σε ενοποιημένο όμιλο για λογιστικούς σκοπούς, με συνολικά ενοποιημένα έσοδα άνω των 750 εκατ. ευρώ (προϋπόθεση η οποία θα καταργηθεί μετά την παρέλευση 5ετίας). **Ως συνέπεια της εφαρμογής της Κοινής Βάσης Φορολογίας, συνεπάγεται η ενοποιημένη φορολόγηση των κερδών ενός πολυεθνικού ομίλου βάσει της οδηγίας για την Κοινή Ενοποιημένη Βάση Φορολογίας Εταιρειών.**

Στη φάση αυτή οι όμιλοι, αφού υπολογίσουν τα ενοποιημένα φορολογικά αποτελέσματα θα υποβάλουν μία φορολογική δήλωση για όλες τις επιχειρηματικές δραστηριότητές τους εντός της Ε.Ε. και θα συμψηφίζουν τα κέρδη και τις ζημίες σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η οδηγία προβλέπει ειδικούς κανόνες ενοποίησης και απαλοιφής των ενδοομιλικών συναλλαγών.

Πρακτικά, θα υποβάλλεται μία φορολογική δήλωση σε μια χώρα της Ε.Ε. και περαιτέρω τα ενοποιημένα αποτελέσματα θα επιμερίζονται μεταξύ των κρατών-μελών, όπου ο όμιλος έχει παρουσία, με βάση έναν αλγόριθμο. Περαιτέρω, κάθε κράτος-μέλος θα φορολογεί με τον εθνικό φορολογικό συντελεστή τα φορολογητέα κέρδη που αντιστοιχούν στην τοπική θυγατρική ή μόνιμη εγκατάσταση. Ο μαθηματικός τύπος για τον επιμερισμό των φορολογητέων κερδών στις χώρες θα λαμβάνει υπ' όψη τις πωλήσεις, το ενεργητικό, το κόστος εργασίας,

τον αριθμό προσωπικού και λοιπά δεδομένα. Στην οδηγία περιλαμβάνονται ορισμοί και οδηγίες για την ενοποίηση, τη φορολογική έδρα και την γεωγραφική εγκατάσταση, την αναδιοργάνωση στο πλαίσιο του ομίλου, την επίλυση διαφορών μεταξύ των κρατών-μελών κ.λπ.²⁴⁵

²⁴⁵ Πηγή Capital.gr

ΜΕΡΟΣ ΣΤ' Γενικά Συμπεράσματα – Προτάσεις

Κεφάλαιο 23°. Συμπεράσματα – Προτάσεις Βελτίωσης των Α.Ξ.Ε. και της Φορολογικής Ηθικής των Πολιτών σε Εθνικό επίπεδο, Επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης και Διεθνές Επίπεδο.

23.1 Σύνοψη Περιγραφή των αποτελεσμάτων του Οικονομικού Μοντέλου Probit–

Μέσω της διαδικασίας της Διερευνητικής και της Επιβεβαιωτικής Παραγοντικής Ανάλυσης των παραγόντων που εμφανίζονται ως εξαρτημένες μεταβλητές στο υπόδειγμά μας, καταλήξαμε σε 4 κοινωνικοπολιτικές μεταβλητές που επηρεάζουν την φορολογική ηθική: την **κυβερνητική φορολογική πολιτική**, την **κοινωνική συνείδηση**, την **αποτελεσματικότητα των θεσμών** και αυτή του **φορολογικού μηχανισμού**. Ως μεταβλητές ελέγχου, συμπεριλάβαμε **δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων**, όπως είναι το φύλο τους, η ηλικία τους το εκπαιδευτικό επίπεδο και η ύπαρξη ή όχι επαγγέλματος. Τα αποτελέσματα της παλινδρόμησης φαίνονται στο σχετικό πίνακα του κεφαλαίου 18 και αναλύονται εμπειριστικώς στο υποκεφάλαιο 18.5.

Η αποσαφήνιση και η διερεύνηση των χαρακτηριστικών που επηρεάζουν τη διαμόρφωση της φορολογικής ηθικής, της εκούσιας προθυμίας καταβολής των φόρων που αναλογούν στον φορολογούμενο πολίτη, μπορεί να βοηθήσει σημαντικά τις κυβερνήσεις στον σχεδιασμό των φορολογικών πολιτικών και τη διαχείρισή τους, ιδίως σε χώρες όπου τα ποσοστά συμμόρφωσης είναι χαμηλά, όπως είναι η Ελλάδα.

Υπήρξαν δύο ξεχωριστές παλινδρομήσεις με την ίδια εξαρτημένη μεταβλητή. Στη πρώτη συμπεριλάβαμε μόνο τις δημογραφικές μεταβλητές ως μεταβλητές ελέγχου, ενώ στη δεύτερη προσθέσαμε και τις κύριες ανεξάρτητες μεταβλητές: «Κυβερνητική φορολογική πολιτική», «Κοινωνική συνείδηση», «Αποτελεσματικότητα των θεσμών» και «Αποτελεσματικότητα φορολογικού μηχανισμού». Η διαφορά που παρατηρήθηκε στο R^2 (από 0.05 σε 0.17) υποδηλώνει την ερμηνευτική σημασία που έχουν οι Κοινωνικές - Πολιτικές Μεταβλητές καθώς και η μεταβλητή «Φορολογική Διοίκηση»

στη διαμόρφωση της φορολογικής ηθικής των πολιτών, σε σχέση με τις δημογραφικές μεταβλητές.

Αυτό που παρατηρούμε αρχικά από τα αποτελέσματα της παλινδρομήσεως μας είναι ότι μεταβλητές που αφορούν στην επίδραση των Πολιτικών και Κοινωνικών θεσμών και συγκεκριμένα η κυβερνητική φορολογική πολιτική, η αποτελεσματικότητα των θεσμών και η αποτελεσματικότητα των φορολογικών αρχών αποδείχτηκαν στατιστικά σημαντικές και θετικά συσχετιζόμενες με την εξαρτημένη μεταβλητή μας σε επίπεδα του 1%, 5% και 10% αντίστοιχα, έναντι του φύλου (θετικά στατιστική σημαντική σχέση στο 5%), εκπαιδευτικού επιπέδου (αρνητικά στατιστική σημαντική σχέση στο 10%), και του επαγγέλματος (θετικά στατιστική σημαντική σχέση στο 10%).

Με βάση τα αποτελέσματα του μοντέλου probit αλλά και τις υπόλοιπες έρευνες που προβήκαμε τόσο στην ποσοστιαία ανάλυση των ερωτήσεων του κεφαλαίου 17, όσο και στην μελέτη της χώρας μας αναφορικά με τις παθογένειες που βιώνει σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, θα προχωρήσουμε σε διάφορα συμπεράσματα, αναφορικά κυρίως στο πως μπορούν να λυθούν προβλήματα που αφορούν την εμπιστοσύνη των κρατικών θεσμών, την αποτελεσματικότητα των φορολογικών αρχών και τέλος την κυβερνητική φορολογική πολιτική, εστιάζοντας στους επιμέρους παράγοντες που της επηρεάζουν, Για παράδειγμα η εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα και εμπιστοσύνη στο κοινοβούλιο είναι δύο μεταβλητές με πολύ χαμηλό σκορ εμπιστοσύνης των πολιτών ενώ παράλληλα δείχνουν πολύ έντονη θετική συσχέτιση την φορολογική ηθική. (οι εν λόγω παράγοντες αποτελούν υπομεταβλητές της τελικής μας μεταβλητής Αποτελεσματικότητα Φορολογικών Θεσμών).

Υπενθυμίζουμε ότι στο κεφάλαιο 18.5 αναλύσαμε εκτενώς τα οικονομικά αποτελέσματα της παλινδρόμησής μας, καθώς και προβήκαμε σε σύγκριση αυτών με την διεθνή βιβλιογραφία, όπου καταλήξαμε ότι με εξαίρεση το γεγονός ότι η Κοινωνική συνείδηση βρέθηκε ότι δεν είναι στατιστικά σημαντική ενώ οι περισσότερες έρευνες δείχνουν το αντίθετο, καθώς και ότι στο φύλο οι γυναίκες εμφανίζουν χαμηλότερη φορολογική ηθική ενώ η θεωρία υποστηρίζει το αντίθετο, σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, το μοντέλο μας υποστηρίζεται από τη θεωρία και όπως προαναφέραμε οι κοινωνικοοικονομικές μεταβλητές είναι πιο σημαντικές από τις

δημογραφικές, πράγμα το οποίο δείχνει το μέγεθος σημαντικότητας των πρώτων στην επιρροή της φορολογικής συνείδησης. Επιπρόσθετα τα πρόσθετα ήταν τα αναμενόμενα με εξαίρεση πάλι την μεταβλητή φύλο. Αναφορικά με την μεταβλητή «Κοινωνική Συνείδηση», έχουν συμπεριληφθεί δύο υπομεταβλητές οι οποίες απαντούν στο ερώτημα κατά πόσο θεωρείται ότι η αντίληψη των φορολογουμένων ότι υπάρχει εκτεταμένη φοροδιαφυγή, επηρεάζει την φορολογική ηθική του ατόμου. Αυτή η μεταβλητή δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική, όμως σε όλα σχεδόν τα άρθρα στα οποία αναφέρεται η βιβλιογραφική ανασκόπηση υπάρχουν μεταβλητές που ενώ η θεωρία υποστηρίζει ότι θα έπρεπε να επηρεάζουν την φορολογική ηθική του δείγματος εντούτοις κάποιες από αυτές δεν είναι στατιστικά σημαντικές. Στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο άλλωστε υπάρχει πλήρης ανάλυση για κάθε μεταβλητή καθώς και σύγκριση με την βιβλιογραφική ανασκόπηση, όπου στο μεγαλύτερο μέρος της παλινδρόμησης υπάρχει συμφωνία μεταξύ θεωρίας και πράξης. Στη συνέχεια θα προβούμε στις επιμέρους μεταβλητές, προκειμένου να καταδείξουμε τους λόγους που υπάρχει χαμηλή φορολογική συνείδηση στη χώρα μας, τουλάχιστον συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε. και του Ο.Ο.Σ.Α, χρησιμοποιώντας στοιχεία εμπειρικών μελετών που αναδείξαμε στα κεφάλαια 17 και 18 αλλά και χρησιμοποιώντας στοιχεία για την χώρα μας, όπως αυτά τα περιγράψαμε στα κεφάλαια 19 και 20 και τέλος θα προβούμε σε κάποια συμπεράσματα που αφορούν σε μεθοδεύσεις φοροαποφυγής, διεθνούς φοροδιαφυγής και επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού, που έχουν ως αποκλειστικό στόχο την συνολική μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης μεγάλων κυρίως εταιριών (αλλά όχι αποκλειστικά) και στις αντίστοιχες προσπάθειες καταπολέμησής της διεθνούς κυρίως φοροαποφυγής, που έχουν γίνει σε επίπεδο Διεθνών Οργανισμών και Θεσμών (όπως είναι ο Ο.Ο.Σ.Α. και η Ευρωπαϊκή Ένωση και το Forum των G20).

23.2 Περιορισμοί στα αποτελέσματα της Παλινδρόμησης.

Προβαίνοντας στην αξιολόγηση του Ερωτηματολογίου καθώς και της εμπειρικής μελέτης ανακύπτουν ορισμένα συμπεράσματα που αφορούν σε κάποιους περιορισμούς οι οποίοι εντοπίστηκαν μέσα από την εμπειρική παρατήρηση. Υπάρχουν κάποιες ερωτήσεις που θα μπορούσαν να έχουν ενσωματωθεί στο ερωτηματολόγιο ώστε να υπάρχει σαφέστερη εικόνα από την αντίληψη των πολιτών αναφορικά με τις μεθοδεύσεις επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού και τις

προσπάθειας μείωσης της φορολογητέας ύλης με παράτυπο τρόπο, σύμφωνα με τα όσα έχουν αναφερθεί στα κεφάλαια 21 και 22. Μέσω των πρόσθετων ερωτήσεων θα είχαμε επιπρόσθετη γνώση από το εάν και κατά πόσο επηρεάζεται η φορολογική ηθική των πολιτών σε περιπτώσεις Διεθνούς Φοροαποφυγής και Μεθοδεύσεων Διάβρωσης Φορολογικής Βάσης, οι οποίες επιχειρούνται κυρίως από πολυεθνικές εταιρίες. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα είχαμε ένα επιπλέον στοιχείο (πέραν της μεθοδολογίας της περιπτώσιολογικής μελέτης, καθώς και της Νομολογίας Δικαστικών Αποφάσεων, που έχει χρησιμοποιηθεί σε αυτά τα κεφάλαια που θα μας έδειχνε πως επηρεάζεται η φορολογική συνείδηση των πολιτών σε αυτές τις περιπτώσεις. Αυτό δείχνει ότι το εν λόγω υπόδειγμα έχει ερμηνεύσει σε έναν πολύ μεγάλο βαθμό τους παράγοντες επιρροής της φορολογικής συνείδησης των πολιτών για ζητήματα που άπτονται εντός του ίδιου του κράτους, αλλά όχι για περιπτώσεις φορολογικών μεθοδεύσεων με διεθνή χαρακτήρα.

Επιπρόσθετα η μεταβλητή φύλο θα μπορούσε να συγκριθεί με ενδεχόμενη μεταβλητή η οποία θα αφορούσε το είδος απασχόλησης των εργαζομένων μέσα από την κατηγοριοποίησή τους σε ιδιωτικούς υπαλλήλους, δημόσιους υπαλλήλους, αυτοαπασχολούμενους, επιχειρηματίες έμποροι, άνεργοι, φοιτητές, επιχειρηματίες βιοτέχνες ή βιομήχανοι. Με αυτόν τον τρόπο θα ήμασταν σε θέση να αντιληφθούμε σε ποια επαγγελματική κατηγορία οι γυναίκες εμφανίζουν χαμηλότερη φορολογική συνείδηση από τους άνδρες και εάν υπάρχει και αντίστροφη κατάσταση όπου οι άνδρες εμφανίζουν χαμηλότερη φοροδιαφυγή από τις γυναίκες

23.3 Γενικές Παρατηρήσεις – Σύντομη Ιστορική Αναδρομή.

Με βάση τα στοιχεία που έχουμε συλλέξει και τις έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί τόσο αναφορικά με της εξεύρεση των παραγόντων που επηρεάζουν την φορολογική συμμόρφωση και την φορολογική ηθική, όσο και με την εξεύρεση τρόπων που προσελκύουν τις Ξένες Άμεσες Επενδύσεις αλλά και τους λόγους αποτροπής αυτών σε μια χώρα σαν την Ελλάδα μπορούμε να αναλώσουμε το τελευταίο κεφάλαιο σε γενικά συμπεράσματα που θα μας οδηγήσουν αφενός στο να βελτιώσουμε τα αριθμητικά δεδομένα των μεταβλητών που έχουμε υπό εξέταση όπως είναι οι Ξένες Άμεσες Επενδύσεις και η φορολογική ηθική των πολιτών και να προβούμε σε μια διαπίστωση για το εάν και κατά πόσο υπάρχει κάποια βελτίωση στα συγκεκριμένα δεδομένα τα τελευταία χρόνια. Επιπρόσθετα μπορούμε να

αναζητήσουμε ανάλογες λύσεις ή προσπάθειες που έχουν γίνει σε διεθνές επίπεδο αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας των μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων, πολλές εκ των οποίων στοχεύουν στην καταστρατήγηση των φορολογικών νομοθεσιών σε επίπεδο επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού με απώτερο στόχο την δραστική μείωση των φορολογικών συντελεστών με συνεπακόλουθο να μειώνονται τραγικά τα δημόσια έσοδα πολλών κρατών τη στιγμή που τα κράτη έχουν να αντιμετωπίσουν τεράστια ελλείμματα αναφορικά με το δυσανάλογο βάρος που καλούνται να σηκώσουν τα τελευταία 3-4 έτη, αρχικά με την αντιμετώπιση της πανδημίας η οποία είχε καταστροφικές συνέπειες τόσο στις οικονομίες των περισσότερων χωρών, όσο και στα συστήματα υγείας αυτών. Η απάντηση από τα περισσότερα κράτη, ήρθε σε μια σημαντική προσπάθεια με υψηλό κόστος για την αναβάθμιση του επιπέδου υγείας του δημόσιου συστήματος υγείας. Σε δεύτερη φάση η Ευρώπη ήρθε αντιμέτωπη με τον πόλεμο μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας, γεγονός που προκάλεσε πέραν της σοβαρής μεταναστευτικής και επισιτιστικής κρίσης στην Ουκρανία και μια τρομακτική αύξηση τιμών σε προϊόντα που παράγονταν κυρίως από την Ουκρανία και λόγω του πολέμου υπήρξε μειωμένη προσφορά σε πολύ μεγάλο βαθμό. Το σημαντικότερο όλων πάντως είναι το ενεργειακό πρόβλημα, λόγω της εξάρτησης των χωρών της Ε.Ε. με τις πηγές ενέργειας και κυρίως με το φυσικό αέριο της Ρωσίας, το οποίο είχε ως συνέπεια την εκτόξευση των τιμών των καυσίμων όλων των πηγών ενέργειας σε δυσθεώρητα ύψη και τα κράτη της Ε.Ε. να προσπαθούν να βρουν μια λύση προκειμένου να βάλουν ένα πλαφόν στο ύψος του φυσικού αερίου, της βενζίνης και του πετρελαίου για να μπορούν κυρίως τα άτομα των κρατών μελών της Ε.Ε που βρίσκονται στα κατώτατα κοινωνικά στρώματα να προμηθευτούν καύσιμα σε λογικές τιμές και να μπορούν να επιβιώσουν αυτόν τον δύσκολο χειμώνα.

Μέσα σε όλες αυτές τις αναταραχές που βρίσκονται σε παγκόσμια κλίμακα αλλά επηρεάζουν κυρίως την Ευρώπη, αλλά και μέσα στις συνεχείς κλιματικές υπερβολές που προκαλούν χάος στις μεγαλύτερες περιοχές του κόσμου χωρίς πλέον να κάνουν διακρίσεις μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών και σε μια εποχή όπου η μεγάλη χρηματοπιστωτική κρίση είναι ακόμα νωπή στις αναμνήσεις όλων των Ευρωπαίων αλλά κυρίως των Ελλήνων πολιτών, οι εκάστοτε κυβερνήσεις των κρατών τόσο της Ε.Ε όσο και της Ελλάδος είχαν να αντιμετωπίσουν πέραν των κλασικών οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων και μια σειρά από φαινόμενα τα οποία ήταν

πρωτοφανή για την σύγχρονη εποχή που ζούμε, όπως τα φαινόμενα κλιματικής αλλαγής τα οποία έχουν ως επιπτώσεις: μεγάλες πυρκαγιές, πλημμύρες και μεγάλες καταστροφές σε ολόκληρα συγκροτήματα κατοικιών, σπίτια, νοικοκυριά, αγρούς και ακίνητες περιουσίες.

Μέσα σε τόσο δύσκολες περιστάσεις είναι δύσκολο να ασκήσουμε την συνηθισμένη κριτική που κάνουμε σε κάθε επιστημονική μελέτη για τις βελτιώσεις που μπορούμε να προκαλέσουμε μέσα από θεσμικές, πολιτικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις με απώτερο στόχο την βελτίωση της οικονομικής ευημερίας του μέσου Έλληνα πολίτη.

Σε γενικές γραμμές θα πρέπει να σημειώσουμε ότι εάν υπάρχει βούληση από τα άτομα που λαμβάνουν αποφάσεις μπορούν να γίνουν τεράστια βήματα προς τα εμπρός και να ωφεληθεί ολόκληρη η ελληνική κοινωνία. Έχουμε θίξει πολλές φορές τόσο στο κεφάλαιο για την προσέλκυση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων, όσο και στο κεφάλαιο που αναλύει τα ερωτήματα για την φορολογική συνείδηση ότι τα άτομα δείχνουν **ελάχιστη εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα και στο Κοινοβούλιο**. Ο πατριωτισμός μας εξαντλείται στα λόγια αναφορικά με τις τουρκικές προκλήσεις καθώς και στα αθλητικά γεγονότα εκεί που όλοι είμαστε υπερήφανοι για τα κατορθώματα των Ελλήνων αθλητών. **Κανένας δεν νιώθει υπερήφανος που καταβάλει τους φόρους του στο ακέραιο, μία συμπεριφορά που μπορεί να κάνει τη διαφορά στη χώρα μας αφού, θα αυξήσει τα φορολογικά έσοδα, θα μειώσει το έλλειμμα χρέους, θα συμπαρασύρει και άλλους να κάνουν το ίδιο, θα μειώσει το εκτεταμένο της φοροδιαφυγής και στην τελική ανάλυση θα αλλάξει την νοοτροπία των Ελλήνων πολιτών απέναντι στο κράτος και τους κρατικούς λειτουργούς. Επιπρόσθετα τέτοιου είδους ενέργειες θα προκαλέσουν αύξηση των δημοσίων εσόδων και θα ενισχύσουν το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν και ως εκ τούτου θα συμβάλλουν στη μείωση του συνολικού Χρέους της χώρα μας ως ποσοστό επί του συνολικού ΑΕΠ.**

Η σχέση μεταξύ πολιτών και κράτους δεν είναι ή δεν θα έπρεπε να είναι μια σχέση αντιπαλότητας. Υπάρχουν πολλοί ιστορικοί λόγοι που υιοθετούν αυτή τη στάση, όπως είναι η άφιξη ενός Βασιλιά του Όθωνα που δεν είχε καμιά σχέση με την ταλαιπωρημένη Ελλάδα της εποχής του 1830. Αλλά και η έλευση του Όθωνα ουσιαστικά έγινε εξαιτίας της διχόνοιας των Ελλήνων κάποιοι εκ των οποίων

βλέποντας ότι ο νέος Κυβερνήτης μειώνει τις εξουσίες τους και τα δικαιώματά απέναντι στο νέο Ελληνικό Κράτος τον δολοφόνησαν ως προδότη. Αυτή είναι και μια ενδεικτική στάση των Ελλήνων πολιτών αναφορικά με τον τρόπο που αντιμετωπίζουν τα δικαιώματα και της υποχρεώσεις τους. **Ο Ιωάννης Καποδίστριας** ήρθε από τη Ρωσία ως υπουργός εξωτερικών και αυτός με εξαιρετικές ικανότητες αφήνοντας τα μέγιστα αξιώματα που είχε στην μεγάλη Ρωσία προκειμένου να αναστήσει μια νέα Ελλάδα η οποία ήταν μια χώρα μαστιζόμενη από την φτώχεια και την ανέχεια και τις λεηλασίες από τους κλέφτες. Να σημειωθεί ότι ο Καποδίστριας υπήρξε πρωτεργάτης της δημιουργίας των καντονιών και της απελευθέρωσης της Ελβετίας ως διορισμένος έκτακτος απεσταλμένος του τσάρου. Από την θέση του αυτή έφτιαξε το ελβετικό πολιτειακό σύστημα, το οποίο προέβλεπε αυτόνομα κρατίδια (καντόνια) ως μέλη της Ελβετικής ομοσπονδίας. Στην Ελβετία τιμάται ως εθνικός ήρωας για αυτή του τη δράση που επηρέασε το πολιτειακό σύστημα και την ομοιογενειοποίηση των Ελβετών κατοίκων της χώρας και εμπόδισε να εισχωρήσει η Αυστρία, η οποία επιβουλεύονταν τις Ελβετικές περιοχές και να τις κατακτήσει. Στην Ελλάδα οι προσπάθειες που έκανε ήταν υπεράνθρωπες ενώ χρησιμοποίησε τις γνωριμίες του και τις γνώσεις του για να μπορέσει να βοηθήσει τη χώρα. Παράλληλα ζούσε μια φτωχική ζωή για να μην επιβαρύνει τον ελλιπέστατο Ελληνικό προϋπολογισμό, ενώ είχε παραχωρήσει όλη του την περιουσία στο νέο Ελληνικό Κράτος. Ο νέος λοιπόν Κυβερνήτης της Ελλάδος είχε την τύχη να σκοτωθεί από κάποιους προύχοντες που θεώρησαν ότι η χώρα αυτή ανήκει στους ίδιους και ότι αυτοί έχουν το δικαίωμα επιλογής και το δικαίωμα εξουσίας. Βέβαια υπάρχει μία θεωρία ότι πίσω από τους δολοφόνους υπήρξαν ως ηθικοί αυτουργοί Αγγλικά ή και Γαλλικά συμφέροντα τα οποία έβλεπαν στο πρόσωπο του Καποδίστρια να θίγονται καθότι ο κυβερνήτης υπήρξε πρώην Ρώσος υπουργός εξωτερικών και εύλογα θα κρατούσε μια φιλορωσική στάση στην Επανάσταση. Ο Όθωνας λοιπόν ήρθε στην Ελλάδα όντας ανήλικος και μέχρι την ενηλικίωσή του, την εξουσία την είχαν τρεις αντιβασιλείς. Διαμόρφωσαν τη χώρα κατά το Γερμανικό πρότυπο με κανονικό στρατό, ενώ όλους τους ήρωες της επανάστασης δεν τους έκαναν κάποια τιμή ώστε να τους βάλουν αξιωματικούς (με ανάλογη εκπαίδευση φυσικά) κάτι το οποίο είχε ως συνέπεια πολλοί από αυτούς να βρεθούν στην ζητιανιά. Εδώ πρέπει να προσθέσουμε ότι ο στρατός χρηματοδοτούνταν με ότι είχε απομείνει στο Ελληνικό θησαυροφυλάκιο ενώ οι Έλληνες πολίτες δεν είχαν τα απαραίτητα για να επιβιώσουν. Και στη συνέχεια η χώρα προσπάθησε παράλληλα να επενδύσει σε

έργα υποδομών στη χώρα, αλλά και να έχει έναν αξιόμαχο στρατό προκειμένου να καταλάβει περισσότερα εδάφη στην Ελληνική Επικράτεια. Όλα αυτά καλλιεργούσαν υπερβολικές προσδοκίες στους Έλληνες πολίτες αλλά ταυτόχρονα αδυνατίζαν τη χώρα σε οικονομικό επίπεδο. Ο **Χαρίλαος Τρικούπης** έχει μείνει στην ιστορία ως πολιτικός που διενεργήσει μεγάλες επενδύσεις στις υποδομές της χώρας όπως οι Ελληνικοί Σιδηρόδρομοι και αύξησε το μέγεθος της Ελλάδος ασκώντας κυρίως διπλωματικά αλλά και στρατιωτικά μέσα. Οι μεγάλες επενδύσεις σε υποδομές και στρατιωτικές δαπάνες έγιναν μέσα από υπερβολικό δανεισμό ο οποίος οδήγησε τη χώρα σε πτώχευση. Γενικά η πορεία της χώρας από ιστορικής πλευράς δεν ήταν σταθερή αλλά μεταβαλλόμενη και λόγω των συνθηκών που επέβαλλαν πολέμους προκειμένου η χώρα να κερδίσει όλο και μεγαλύτερο μέρος της Ελληνικής Επικρατείας της κάτι που πολλές φορές συνέβαινε με επιτυχία όπως με τους βαλκανικούς πολέμους και κατά τη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου πόλεμου. Σε καμιά άλλη χώρα δεν υπήρχαν τόσοι πόλεμοι και καταστροφές κατά τους δύο προηγούμενους αιώνες. Σε καμιά άλλη χώρα δεν υπήρξαν ήττες πολύ σκληρές και οδυνηρές από κάθε άποψη όπως η μικρασιατική καταστροφή και ο ξεριζωμός του Ποντιακού Ελληνισμού αλλά και όλων των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, αλλά και ο Εμφύλιος Πόλεμος του 1944-1949. Όμως το Ελληνικό κράτος κατάφερε να δημιουργηθεί από τις στάχτες του, να επεκταθεί και να εδραιωθεί ως ένα δημοκρατικό κράτος με Συνταγματικές Αρχές και με τους πολίτες να προσπαθούν να ανταγωνιστούν τα ανεπτυγμένα κράτη τα οποία δεν είχαν τέτοια ιστορική έκβαση. Το Ελληνικό κράτος είχε την τύχη να έχει μεγάλους ηγέτες, όπως ο **Ιωάννης Καποδίστριας**, ο **Ελευθέριος Βενιζέλος** και ο **Χαρίλαος Τρικούπης** οι οποίοι όμως έβλεπαν περισσότερο την ανάγκη οικονομικής και γεωγραφικής - γεωπολιτικής εξέλιξης του τόπου πολλές φορές εις βάρος των Ελλήνων πολιτών που έπρεπε να σηκώσουν όλο το βάρος τόσο σε έμψυχο υλικό (στρατιώτες στον πόλεμο) όσο και σε οικονομικό επίπεδο (υψηλή φορολογία, έλλειψη εργατικού δυναμικού λόγω των πολέμων με συνέπεια την στέρηση του Ελληνικού νοικοκυριού σε βασικά αγαθά και ανάγκες).²⁴⁶ Δε νομίζω να υπάρχει άλλο κράτος της Ευρώπης το οποίο να έχει λάβει μέρος σε τόσες πολεμικές συγκρούσεις, οι οποίες από οικονομική σκοπιά είχαν

²⁴⁶ Υπάρχουν ένα πολύ σημαντικό βιβλίο που τονίζει αυτή την αντίφαση του Ελληνικού φαινομένου, καθώς και την μοναδικότητα του Ελληνισμού να υφίσταται σε μικρά χρονικά διαστήματα καταστροφές (μικρασιατική καταστροφή, προσφυγιά των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, ο ατυχής πόλεμος του 1897, ο Εμφύλιος Πόλεμος του 1944-1949) αλλά και θριάμβους (Βαλκανικοί πόλεμοι και επέκταση της Ελληνικής Επικρατείας, Μικρασιατική Εκστρατεία και επέλαση του στρατού στην Σμύρνη, έλευση των προσφύγων και αναθέρμανση της Ελληνικής Οικονομίας μετά από μερικά χρόνια) Πρόκειται για το έργο του **Στάθη Καλύβα (2015)** «Καταστροφές και Θριάμβοι. Οι 7 κύκλοι της σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας» *Εκδόσεις Παπαδόπουλος*.

δυσμενέστατες συνέπειες στα δημοσιονομικά του κράτους με σημαντικότερες συνέπειες την πτώχευσή του σε πολλές περιπτώσεις.²⁴⁷

Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις δυστυχώς υπήρχαν έντονες εσωτερικές διχόνοιες με πιο χαρακτηριστική αυτή του Βενιζέλου με τον βασιλιά Κωνσταντίνο αλλά και με το κόμμα των αντιβενιζελικών με αρχηγό τον Δημήτριο Γούναρη. Οι διχαστικές έριδες μεταξύ του Κωνσταντίνου και του Βενιζέλου προκάλεσαν και τον μεγάλο διχασμό του 1915.

Αυτή η μικρή ιστορική αναδρομή αναδεικνύει δύο ζητήματα πράγματα αναφορικά με την Ελληνική νοοτροπία: **Ότι είναι βαθιά διχαστική και ότι η αντιπαλότητά της με το Ελληνικό Κράτος έχει ιστορικές βάσεις οι οποίες ανάγονται από την έναρξη του νέου Ελληνικού κράτους** και συγκεκριμένα από την εποχή που δολοφονήθηκε ο Ιωάννης Καποδίστριας και την ανάληψη της εξουσίας ανέλαβαν οι τρεις αντιβασιλείς του Βασιλιά Όθωνα, μέχρι την ενηλικίωση του. Φυσικά και η σχέση του Όθωνα με τον λαό του δεν ήταν η καλύτερη αφού για μεγάλο μέρος της θητείας του επικρατούσε το καθεστώς της απόλυτης μοναρχίας και μόνο μετά τον ξεσηκωμό των Ελλήνων πολιτών της 3^{ης} Σεπτεμβρίου του 1843, αναγκάστηκε να παραχωρήσει Σύνταγμα στην χώρα και κατά αυτόν τον τρόπο να μετατραπεί το πολιτικό καθεστώς από Απόλυτη Μοναρχία σε Συνταγματική Μοναρχία. Και εδώ βλέπουμε ότι σε μια χώρα χωρίς στοιχειώδεις δημοκρατικές διαδικασίες, είναι αδύνατο οι πολίτες να εκλάβουν το κράτος και το δημόσιο ως ένα παράγοντα που ανήκει σε αυτούς αφού το ίδιο το κράτος τους στερεί τις δημοκρατικές τους ελευθερίες.

Ίσως εάν η νεοελληνική ιστορία ξαναγραφτεί για τους Έλληνες με λιγότερο λαμπρά γράμματα και περγαμηνές, μπορεί οι ίδιοι οι νεοέλληνες να κατανοήσουν ότι δεν μπορούμε να ανατρέχουμε συνεχώς έστω και ασυνείδητα στο παρελθόν για να διορθώσουμε τα κακώς κείμενα του παρόντος. **Η διχόνοια, οι οξείες πολιτικές αντιπαραθέσεις, το πελατειακό σύστημα που ευνοεί τους ημέτερους, η λατρεία στις γραφειοκρατικές επιταγές και στις υπερβολικές ρυθμίσεις, η πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος αλλά και η υπερρύθμιση σε κάθε ζήτημα (κυρίως στα φορολογικά) αποτελούν ανασχετικούς παράγοντες τόσο για την προσέλκυση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων όσο και για την**

²⁴⁷ Βλ. Γ Δερτιλής (2016) «Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πτωχεύσεις, 1821 -2016» Εκδόσεις Πόλις

ενδυνάμωση της φορολογικής συνείδησης των πολιτών. Στην χώρα μας ευδοκimei και μια ακόμα οξύμωρη συμπεριφορά στο πεδίο της φορολογικής συμμόρφωσης, ανεξαρτήτως εάν κερδίζουμε από μια συναλλαγή. Μεγάλο μέρος των πολιτών δεν ζητάει αποδείξεις ως καταναλωτής, θεωρώντας ότι με αυτή η πράξη δεν έχει τελικό αποδέκτη τον ίδιο τον πολίτη. Μεγάλο μέρος των πολιτών λειτουργεί δηλαδή σαν να βρισκόμαστε υπό Γερμανική υποτέλεια, σαν να μην είναι το Ελληνικό Κράτος και το Ελληνικό Δημόσιο ένας χώρος που ανήκει σε εμάς. Οι Έλληνες πολίτες και ως καταναλωτές προσπαθούμε κάποιες φορές να διευκολύνουμε τον επιχειρηματία να μην μας εκδώσει απόδειξη. Αυτό βέβαια μπορεί να οφείλεται και στο γεγονός ότι το μεγαλύτερο πλήθος των επιχειρήσεων είναι μικρές, πολύ μικρές οντότητες και ανεξάρτητοι επαγγελματίες. Στην προκειμένη περίπτωση γνωρίζουμε ότι εάν αυτοί οι επιχειρηματίες εκδώσουν όλες τις αποδείξεις και πληρώσουν όλες τις εισφορές και τους φόρους που τους αναλογούν, **πιθανόν να μην είναι βιώσιμες. Εδώ λοιπόν έχουμε να κάνουμε με ένα διαρθρωτικό πρόβλημα το οποίο αφορά το πολύ υψηλό ποσοστό αυτοαπασχόλησης** (υψηλότερο στην Ευρώπη) και το πολύ υψηλό ποσοστό μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων, **αλλά και με ένα ζήτημα νοοτροπίας όπου η φοροδιαφυγή όχι απλά δεν αντιμετωπίζεται ως παράνομη και άδικη πράξη, αλλά ως μια φυσική πράξη, χωρίς να αντιλαμβανόμαστε το μέγεθος της βλάβης που προκαλεί στο Ελληνικό Δημόσιο.** Εν προκειμένου δεν είναι δυνατό η φορολογική συμμόρφωση να θεωρηθεί ως ένας κοινωνικός κανόνας, αφού όπως έχουμε εξηγήσει και στο σχετικό κεφάλαιο, η έννοια του κοινωνικού κανόνα έχει ισχύ εάν ακολουθείται από το μεγαλύτερο πλήθος των ατόμων που αποτελούν την εκάστοτε κοινωνική ομάδα. Επίσης ο όρος του **ψυχολογικού συμβολαίου** μεταξύ διοικούμενων και δημόσιας διοίκησης δεν τηρείται διότι τις περισσότερες φορές η δημόσια διοίκηση δεν φέρεται στους πολίτες με εμπιστοσύνη, αποδοτικότητα, ευγένεια και γρήγορη και άμεση εξυπηρέτηση στα αιτήματά τους. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα από τις απαντήσεις των ερωτώμενων μέσα από το Ερωτηματολόγιο της έρευνας.

Όπως έχουμε αναφερθεί και στα παραπάνω κεφάλαια, **η διάρθρωση του εργατικού δυναμικού επηρεάζει την φορολογική συμμόρφωση αρνητικά και δημιουργεί πολύ υψηλά κόστη στους ελέγχους των επιχειρήσεων από τις φορολογικές αρχές** αλλά και από άλλες δημόσιες υπηρεσίες. .

Συνοπτικά θα λέγαμε ότι τα βασικότερα προβλήματα που έχουμε θίξει παραπάνω και επηρεάζουν την φορολογική συνείδηση των πολιτών είναι επιγραμματικά τα ακόλουθα:

- **Ένα πολύπλοκο φορολογικό σύστημα** που αδυνατεί ο μέσος πολίτης να αντιληφθεί και να κατανοήσει.
- **Η εργασιακή διάρθρωση του εργατικού δυναμικού της χώρας** με μια πανσπερμία μικρών, πολύ μικρών επιχειρήσεων και αυτοαπασχολούμενων εργαζομένων. Οι συνέπειες αφορούν στην μη φορολογική συμμόρφωση στην χαλαρή στάση απέναντι στην φορολογική ηθική εξαιτίας των δυνατοτήτων που αποφέρουν σε αυτού του είδους της επιχειρήσεις να προβούν σε πρακτικές φοροδιαφυγής. Επιπρόσθετα όταν το 95% των επιχειρήσεων ανήκει σε αυτή τη κατηγορία τα συναλλακτικά κόστη φορολογικής συμμόρφωσης είτε εκουσίως, είτε ακουσίως είναι πολύ μεγάλα. Βέβαια έχει αναφερθεί στο ότι οι συνθήκες και η κουλτούρα των Ελλήνων πολιτών, τείνει στο να αναλαμβάνουν οι ίδιοι επιχειρηματικά ρίσκα και να επιθυμούν περισσότερο, να είναι κύριοι της εργασίας τους και να μην λογοδοτούν σε κάποιον εργοδότη. Παράλληλα το γεγονός ότι ο τουρισμός αποτελεί την βασικότερη πηγή εσόδων και προσφέρεται για δημιουργία μικρών επιχειρήσεων, λόγω της γεωγραφικής κατανομής της χώρας, είναι ίσως προτιμότερο να στρέψουμε το βλέμμα μας στον τρόπο καλλιέργειας θετικής φορολογικής συνείδησης των αυτοαπασχολούμενων, καθώς και των μικρών και οικογενειακών επιχειρήσεων και σε καμιά περίπτωση δεν προτείνεται η κατάργησή τους εκτός εάν δεν είναι βιώσιμες για μακρό χρονικό διάστημα, κάτι το οποίο πιθανότατα να έχει να κάνει με τον τρόπο επιλογής ανάληψης του επιχειρηματικού ρίσκου ή ενδεχομένως με την τοποθεσία επιλογής λειτουργίας της επιχείρησης.
- **Η εκτεταμένη φοροδιαφυγή** λειτουργεί ως καταλυτικός παράγοντας έλλειψης φορολογικής ηθικής καθότι δεν μπορεί να λειτουργήσει κανένας κοινωνικός κανόνας ή νόρμα που να ενισχύει την φορολογική συνείδηση των πολιτών. Αντιθέτως αυτή λειτουργεί αποτρεπτικά ενθαρρύνοντας την μη φορολογική συμμόρφωση των πολιτών, ακόμα και κάποιων που υπό άλλες συνθήκες θα συμμορφώνονταν. Υπενθυμίζουμε ότι στο δικό μας μοντέλο η συγκεκριμένη μεταβλητή δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική πλην όμως υπάρχουν πολλές

μελέτες που υποστηρίζουν έντονα αρνητική συσχέτιση μεταξύ αντίληψης των φορολογουμένων ότι υπάρχει εκτεταμένη φοροδιαφυγή και φορολογικής ηθικής.

- Το **υψηλό επίπεδο της διαφθοράς** συνδέεται με την ιδιοποίηση παράνομων εσόδων από δημόσιους λειτουργούς προκειμένου να προβούν σε μη νόμιμες πράξεις. **Ως εκ τούτου υπάρχει άμεση σύνδεση της υψηλής διαφθοράς με την χαμηλή φορολογική ηθική των πολιτών** που δεν επιθυμούν να βλέπουν τα χρήματα που καταβάλλουν ως φορολογία να καταλήγουν στις τσέπες διεφθαρμένων δημοσίων λειτουργών.
- Στα ζητήματα που αποθαρρύνουν τους πολίτες να φοροδιαφύγουν αναλόγως του βαθμού σημαντικότητας: **τα ζητήματα ηθικής είχαν πολύ μικρό ποσοστό ως ανασχετικό παράγοντα μη φορολογικής συμμόρφωσης**. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των Ελλήνων πολιτών περίπου το 42,5% του συνολικού δείγματος δεν έχει κανένα ή έχει ένα πολύ μικρό ζήτημα ηθικής εφόσον δεν συμμορφώνεται φορολογικά. Σε γενικές γραμμές ένα πολύ μεγάλο ποσοστό υπολογίζει ότι δεν υπάρχουν ζητήματα ηθικής σε θέματα που άπτονται στην μη φορολογική συμμόρφωση.
- **Οι σχέσεις των Ελλήνων πολιτών με την Δημόσια Διοίκηση** δεν είναι οι καλύτερες δυνατές. Μπορεί να έχουν επιτευχθεί πολλά σε επίπεδο ψηφιακής μεταρρύθμισης αλλά όπου χρειάζεται η βοήθεια, ή συμβουλή, ή διεκπεραίωση μιας υπόθεσης με το δημόσιο, οι πολίτες είναι αρνητικοί αναφορικά με την αντιμετώπιση που λαμβάνουν από τους υπαλλήλους. Συγκεκριμένα το συνολικό ποσοστό δυσaréσκειας των πολιτών από την αποδοτικότητα της φορολογικής διοίκησης ανέρχεται στο 55,87% επί του συνόλου του δείγματος.
- Η αντίληψη των πολιτών σχετικά με τη **δικαιοσύνη και την ανταποδοτικότητα της φορολογίας** είναι πάρα πολύ μικρή σύμφωνα με τις απαντήσεις του δείγματος επί του ερωτηματολογίου. Συγκεκριμένα σχεδόν το 42% των πολιτών εκφράζει την άποψη ότι η κατανομή των φορολογικών βαρών είναι πολύ άδικη ενώ περίπου το 77% των ερωτηθέντων εκτιμά ότι τα φορολογικά βάρη κατανέμονται γενικά άδικα στην χώρα μας

23.4 Προς μια προσπάθεια επίλυσης του προβλήματος εντός της Ελληνικής Επικράτειας

- Η αλλαγή κουλτούρας ενός λαού, ή ενός έθνους δεν συντελείται άμεσα από την μια μέρα στην άλλη και ούτε θα πρέπει να υπάρξει στόχευση στροφής 180 μοιρών σε πολιτικές, νοοτροπίες και εκπαιδευτικά συστήματα.
- Το υψηλό ποσοστό μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων καθώς και των αυτοαπασχολούμενων αποτελεί παράγοντα που επηρεάζει την φοροδιαφυγή στη χώρα μας, όπως αναφέραμε παραπάνω. Το συγκεκριμένο ποσοστό είναι υπερδιπλάσιο πολλών χωρών της βόρειας και δυτικής Ευρώπης. Και αυτός είναι ένας παράγοντας που επηρεάζει την φορολογική συνείδηση.. Αυτό που θα μπορούσε να βοηθήσει είναι η προσέλκυση εγχώριων Ξένων Άμεσων Επενδύσεων στην χώρα μας με βασικό προσανατολισμό την καινοτομία και τις επενδύσεις υψηλής τεχνολογίας, την αύξηση της παραγωγικότητας και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας αναφορικά με τις εγχώριες επιχειρήσεις.

23.4.1 Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση

Κατά την άποψή μας θα πρέπει πρέπει να υπάρξουν ειδικές εκπαιδεύσεις στα σχολεία για τη σημασία των δημοσίων αγαθών και της δημόσιας περιουσίας που θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως περιουσία του εκάστοτε πολίτη της χώρας. Η παιδεία είναι το μέλλον κάθε χώρας. Θα πρέπει οι πολιτικοί λήψης αποφάσεων να σκύψουν σοβαρά στο πρόβλημα της Ελληνικής Παιδείας δημιουργώντας έναν θεσμό από ενεργούς μαθητές κάνοντας την γνώση ελκυστική και επαναφέροντας το θεσμό του σχολείου στη θέση που του αξίζει και όχι ως μία υποχρεωτική δευτερεύουσα ενασχόληση δίπλα στην βασική ενασχόληση του φροντιστηρίου. Η γνώση και ο τρόπος διδασκαλίας θα πρέπει να έχει ως στόχο την ενεργοποίηση των εγκεφαλικών κυττάρων των μαθητών και να μην είναι προϊόν αποστήθισης.

Το ζήτημα της παιδείας αφορά όλους μας και θα πρέπει να υπάρχει μια κοινή προσπάθεια και κοινή γραμμή από όλα τα πολιτικά κόμματα και κυβερνήσεις, από το Υπουργείο Παιδείας, από τους συλλόγους γονέων και κηδεμόνων από τους συλλόγους μαθητών και φυσικά από τους ίδιους του καθηγητές, προκειμένου να αλλάξουν πολλά πράγματα με βασικότερο προσανατολισμό την αποδέσμευση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από την διαδικασία των πανελλαδικών εξετάσεων που στερεί τα παιδιά από τα πιο δημιουργικά χρόνια ενώ παράλληλα τα αναγκάζει να

σπουδάσουν, τις περισσότερες φορές επιστήμες που δεν αφορούν στην πρώτη τους επιλογή, καταστρέφοντας με αυτό τον τρόπο τα όνειρά τους για το μέλλον. Μία μεταμόρφωση της παιδείας προς αυτή την κατεύθυνσή είναι βέβαιο ότι θα δημιουργήσει μαθητές με αξίες και ιδανικά, εκ των οποίων θα είναι και ο σεβασμός του δημόσιου χώρου και του δημόσιου αγαθού

Επιπρόσθετα θα πρέπει να διαμορφωθεί πέραν του εθνικού φρονήματος και μία ιστορική αυτογνωσία, η οποία προϋποθέτει ποιοτικότερη και βαθύτερη μελέτη της ελληνικής ιστορίας. Το Ελληνικό Σχολείο και τα συγγράμματα ιστορίας δίνουν έμφαση στην αίγλη του Ελληνικού πολιτισμού, όπως άλλωστε γίνεται σχεδόν σε όλα τα κράτη. Θα πρέπει παράλληλα με την σπουδαία ιστορία του Αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού και του Βυζαντίου, να διδάσκεται περισσότερο η νεότερη ιστορία, ώστε η νέα γενιά να είναι σε θέση να διδάσκεται πέρα από τα μεγάλα κατορθώματα των Νεοελλήνων και τα λάθη που έγιναν τους τελευταίους δύο αιώνες. Η γνώση της ιστορίας μας βοηθάει να μην κάνουμε τα ίδια λάθη με αυτά του παρελθόντος. Παράλληλα απαιτείται και μελέτη της Παγκόσμιας Ιστορίας με έμφαση σε μεγάλους πολιτισμούς, κάτι το οποίο θα βοηθήσει τους μαθητές να αντιληφθούν τα γεγονότα που έδωσαν αίγλη στον Ελληνισμό, αλλά παράλληλα να εντρυφήσουν πάνω σε μεγάλους πολιτισμούς, όπως είναι λ.χ. ο Κινέζικος, ο Ινδικός, Η Ρωμαϊκή και η Περσική Αυτοκρατορία. Η γνωριμία - γνώση μεγάλων πολιτισμών έχει διπλή στόχευση: αφενός να καταδείξει ότι στην ιστορία έχουν αναδειχθεί παράλληλα μεγάλοι πολιτισμοί, πέραν του Ελληνικού και επιπρόσθετα να δημιουργήσει μια δυνατότητα στους Έλληνες πολίτες να προσεγγίσουν άτομα διαφορετικών πολιτισμών προκειμένου να υπάρχει συνεργασία και σε επιχειρηματικό επίπεδο.²⁴⁸

23.4.2 Μεταρρυθμίσεις σε φορολογικό – διοικητικό - πολιτικό επίπεδο.

Σε γενικές γραμμές και με βάση ότι έχει ειπωθεί στα κεφάλαια αναφορικά με την Ελλάδα και την προσέλκυση Ξ.Α.Ε. στην Ελλάδα, θα πρέπει να γίνουν μεταρρυθμίσεις στα επιμέρους ζητήματα της Ελληνικής Οικονομίας, Πολιτικής, Κοινωνίας, Θεσμών κλπ. Τις αναφέρουμε επιγραμματικά:

²⁴⁸ Λ.χ. η γνώση στοιχείων του Κινέζικου Πολιτισμού θα αποτελέσει παράγοντα έλξης επενδύσεων στη χώρα μας αλλά και ενδεχόμενων επιχειρηματικών συνεργασιών.

- **Κωδικοποιήσεις νόμων** με βασικό άξονα την φορολογική νομοθεσία, την εργατική και την ασφαλιστική νομοθεσία. Δεν θα πρέπει να υπάρχουν συχνές αλλαγές σε αυτούς τους νόμους εκτός εάν πρόκειται για επίλυση ζητημάτων ύψιστης σημασίας. Η γνώση της νομοθεσίας δημιουργεί ασφάλεια δικαίου των φορολογουμένων οι οποίοι με τη σειρά τους συμμορφώνονται πιο εύκολα με τις φορολογικές διαδικασίες αφού γνωρίζουν τι πρέπει να κάνουν.
- **Πολιτικό Σύστημα που να ευνοεί συνεργασίες.** Η Ελλάδα ιστορικά έχει βιώσει μεγάλες διχόνοιες που έχουν οδηγήσει σε εμφύλιους πολέμους αλλά και σε οξείες αντιπαραθέσεις, όπως είδαμε στην εισαγωγή αυτού του κεφαλαίου. Θα πρέπει να υπάρχουν κοινοί στόχοι και συνεργασίες μεταξύ των κομμάτων με απώτερο στόχο την ευημερία του κάθε πολίτη αυτής της χώρας. Δυστυχώς η ιστορία έχει αποδείξει ακριβώς το αντίθετο, αλλά κάποια στιγμή θα πρέπει να γίνει μία στροφή, η οποία θα επιφέρει έναν πολιτικό πολιτισμό, όπου οι αντιπαραθέσεις των κομμάτων θα γίνονται για ουσιαστικούς λόγους και όχι για τεχνικούς λόγους οι οποίοι οδηγούν σε διχαστικές πολιτικές με απώτερο στόχο την δημιουργία φανατισμού και την προσπάθεια καπήλευσης της εύνοιας των πολιτών και της αύξησης των ποσοστών των κομμάτων μέσα από αυτή τη διαδικασία.
- **Προτάσεις αναμόρφωσης φορολογικής διοίκησης** με απώτερο στόχο οι δημόσιοι λειτουργοί να είναι φιλικότεροι στους πολίτες και να δίνουν τις κατευθύνσεις που απαιτούνται προκειμένου να τους βοηθήσουν. Η θέση των υπαλλήλων είναι κατά βάση η εξυπηρέτηση των πολιτών και όχι η προσπάθεια αποφυγής της. Αυτό μπορεί να γίνει σε γενικό επίπεδο μέσω ειδικών σεμιναρίων αναφορικά με τη συμπεριφορά και σε ειδικό επίπεδο μέσω απόκτησης των απαιτούμενων γνώσεων που απαιτεί το αντικείμενό τους. Θα πρέπει να υπάρχει και σχετικός έλεγχος από τα υψηλότερα κλιμάκια όταν παρατηρούνται περιπτώσεις μη εξυπηρέτησης του κοινού, όχι μόνο αναφορικά με την φορολογική διοίκηση αλλά με κάθε δημόσια υπηρεσία. Ο πειθαρχικός κώδικας προβλέπει ποινές για κάθε περίπτωση, αλλά το πρόβλημα είναι ότι δεν εφαρμόζεται όπως πρέπει και οι περισσότεροι ανώτεροι υπάλληλοι λειτουργούν κατά κάποιον τρόπο

συντεχνιακά, με αποτέλεσμα ακόμα και υποθέσεις που παραπέμπονται σε Ένορκες Διοικητικές Εξετάσεις να βγάζουν πορίσματα που αθρώνουν τους δημοσίους υπαλλήλους (εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων). Εάν ο πολίτης αναφέρεται κατά υπηρεσιακού υπαλλήλου και εάν αυτό γίνεται σε πολλές περιπτώσεις θα πρέπει να ασκούνται οι κατάλληλες πειθαρχικές ποινές, ύστερα βέβαια από τις ανάλογες εσωτερικές έρευνες. Επιπρόσθετα υπάρχει και το Σώμα Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης, όπου το έργο του είναι να ασκεί έλεγχο στις επιμέρους δημόσιες υπηρεσίες και ειδικότερα όπου υπάρχουν φαινόμενα καταγγελίας.

- **Μείωση γραφειοκρατίας.** Στο κεφάλαιο 19 που αφορά την Ελλάδα ως μελέτη περίπτωσης αναφέρθηκε μία γραφειοκρατική ενέργεια που αφορά όλες τις δημόσιες υπηρεσίες που αναλαμβάνουν την υλοποίηση, έλεγχο και πληρωμή μίας δημόσιας δαπάνης. Η πρότασή μας για την μείωση της γραφειοκρατίας που αφορά ένα τεράστιο πλήθος δαπανών που καλείται να διαχειριστεί το κράτος σε κάθε δημόσια υπηρεσία είναι η εξής: Θα πρέπει να αποστέλλονται όλα τα δικαιολογητικά μόνο σε ψηφιακή μορφή προς την Υπηρεσία Εντελλομένων η οποία θα καλείται να τα ελέγξει και να εκδώσει Χρηματικό Ένταλμα στον δικαιούχο ανάδοχο ιδιώτη εφόσον είναι πλήρη και σύμφωνα με το νόμο. Παράλληλα οι δημόσιες υπηρεσίες θα μπορούν να ελέγχονται από την Κεντρική Διοίκηση, ανά τακτά χρονικά διαστήματα για την ορθότητα των δικαιολογητικών τα οποία θα είναι υποχρεωμένες να τα διαφυλάσσουν σε πρωτότυπη μορφή για ένα χρονικό διάστημα τουλάχιστον πέντε (5) ετών από την έναρξη της διαδικασίας της δημόσιας δαπάνης. Επίσης θα πρέπει να υπάρχει διασύνδεση μεταξύ των υπηρεσιών έτσι ώστε ένα δικαιολογητικό που υπάρχει σε μία υπηρεσία να υπάρχει ταυτόχρονα σε ψηφιακή μορφή και σε άλλες υπηρεσίες, κάτι που αποτελεί στόχο της ψηφιακής διακυβέρνησης του κράτους. Παρόμοια τέτοια παραδείγματα όπου η γραφειοκρατία λειτουργεί καθαρά για τυπολατρικούς λόγους και όχι για την διασφάλιση της νομιμότητας και της σκοπιμότητας των δημοσίων δαπανών υπάρχουν πάρα πολλά και τα οποία θα μπορούν να απλοποιηθούν μέσω της κατάλληλης νομοθεσίας και θα μειωθούν κατ'αυτόν τον τρόπο τα συναλλακτικά κόστη των υπηρεσιών αλλά και θα επιταχυνθούν διαδικασίες έργων και επενδύσεων μέσα από

γραφειοκρατικούς μηχανισμούς οι οποίοι θα επιτελούν το πραγματικό έργο της ασφάλειας των δημοσίων έργων, καθώς και της σκοπιμότητας και νομιμότητας των εκάστοτε δημοσίων δαπανών.

- **Αλλαγή διαρθρωτικού μοντέλου εργασίας με έμφαση στις μεγάλες επιχειρήσεις με προσωπικό 50 ατόμων και άνω.** Πολιτική κινήτρων για μεγάλες επενδύσεις, όπως λ.χ. φοροελαφρύνσεις στα κέρδη που επανεπενδύονται και μόνο όταν αυτά μοιράζονται στα μέλη της εκάστοτε εταιρίας να φορολογούνται.
- **Μείωση πελατειακού συστήματος στον χώρο της πολιτικής και στο χώρο προσλήψεων προσωπικού καθώς και σε οποιονδήποτε χώρο απαιτεί αξιοκρατία.**
- **Η αξιοκρατία** θα πρέπει να υπάρχει σε όλες τις εκφάνσεις της εργασιακής ζωής, όπως είναι οι δημόσιες και οι ιδιωτικές υπηρεσίες, οι προσλήψεις και οι προαγωγές και ενίοτε οι απολύσεις στην εσχάτη των περιπτώσεων.
- **Υποκίνηση και κίνητρα για start up επιχειρήσεις με ψηφιακό προσανατολισμό και προσανατολισμό επιχειρήσεων με κέντρο βάρους την τεχνητή νοημοσύνη και την τεχνολογικές υποδομές.** Η προσέλκυση επενδύσεων τεχνολογικού χαρακτήρα, θα δημιουργήσει ένα φρένο στη διαρροή εγκεφάλων, αυξάνοντας τις ποιοτικές θέσεις εργασίας, μειώνοντας την ανεργία και βοηθώντας στην τόνωση της οικονομικής ανάπτυξης.
- **Κίνητρα δημιουργίας νέων επιχειρήσεων με παραγωγικό και εξαγωγικό προσανατολισμό.** Η λειτουργία καταστημάτων που εμπορεύονται εισαγόμενα είδη είναι μεν απαραίτητη αλλά δεν βοηθάει στην καταπολέμηση του παραγωγικού μοντέλου και αυξάνει τεχνητά το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν, χωρίς να προσθέτει πραγματική προστιθέμενη αξία στην εγχώρια οικονομία. Επιπρόσθετα αυξάνει το έλλειμα του εμπορικού ισοζυγίου και δημιουργεί μία στρεβλή ανάπτυξη

μέσα από την διόγκωση των εισαγωγών και την συρρίκνωση των εξαγωγών του κράτους.

- **Καταπολέμηση της διαφθοράς** μέσω βελτίωσης των ψηφιακών λειτουργιών της δημόσιας διοίκησης μέσω open gov και taxisnet, αλλά και μέσω εφαρμογής της σχετικής νομοθεσίας περί πειθαρχικών ποινών για περιπτώσεις παθητικής δωροδοκίας και γενικά διαφθοράς. Στην συγκεκριμένη περίπτωση δεν απαιτείται αλλαγή των νόμων που ρυθμίζουν τα πειθαρχικά παραπτώματα. Οι νόμοι υπάρχουν αλλά δεν εφαρμόζονται και σε αυτό υπάρχει συνενοχή όπως είναι φυσικό και στις δύο πλευρές, τόσο σε αυτούς που δωροδοκούν όσο και σε αυτούς που δωροδοκούνται.
- **Καθιέρωση ηθικών κινήτρων για τους συνεπείς φορολογούμενους** ανά κλάδο εμπορικής δραστηριότητας και ελευθέρου επαγγέλματος μέσα από την δημοσίευση των δέκα καλύτερων επιχειρήσεων που δηλώνουν τα υψηλότερα εισοδήματα ανά κλάδο δραστηριότητας και έτος. Πέραν των ηθικών κινήτρων θα υπάρχει και έκπτωση φόρου της τάξεως του 5-10 % αναλόγως φυσικά και των δημοσιονομικών αντοχών του κράτους.

Όπως έχουμε αναφερθεί και στα παραπάνω κεφάλαια θα πρέπει να δοθεί έμφαση στο πολιτικό σύστημα και στις πολιτικές συνεργασίες, στην μείωση της γραφειοκρατίας, στην προσπάθεια προσέλκυσης Α.Ξ.Ε. για αποφυγή διαρροής εγκεφάλων, στην ποιότητα της δημόσιας διοίκησης και στην ειδική εκπαίδευση απέναντι στους πολίτες για τη σημασία της φορολογικής συμμόρφωσης στο κοινωνικό σύνολο, στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού των χώρων εκπαίδευσης.

23.4.3 Μεταρρυθμίσεις που έχουν γίνει και μεταρρυθμίσεις που πρέπει να γίνουν στο μέλλον αναφορικά με την βελτίωση της δημόσιας διοίκησης

- **Ψηφιοποίηση του τρόπου εγγραφής των φορολογικών στοιχείων.**

Στην προκειμένη περίπτωση η ψηφιοποίηση των συναλλαγών βοηθά στην μείωση της γραφειοκρατίας, Η χώρα μας έχει κάνει τεράστια βήματα προς αυτή την κατεύθυνση. Χαρακτηριστική είναι η εφαρμογή του “My data” σε όλες τις επιχειρήσεις της Ελληνικής Επικράτειας, κάτι το οποίο αφενός δημιουργεί υψηλότερα διοικητικά κόστη στις επιχειρήσεις, αλλά από την άλλη πλευρά μπορεί να οδηγήσει στο να παραμείνουν οι περισσότεροι ανταγωνιστικές εταιρίες ανά κλάδο και να δημιουργηθούν συγχωνεύσεις εταιριών με απώτερο σκοπό την αύξηση της παραγωγικότητας των επιχειρήσεων και την δημιουργία αυξημένων

- **Έλεγχος γνησιότητας αποδείξεων που εκδίδονται από Ταμειακές Μηχανές.**

Από τα τέλη Οκτωβρίου του 2022 έχει τεθεί σε εφαρμογή η **δυνατότητα του ελέγχου της γνησιότητας των αποδείξεων**, που λαμβάνουν στις συναλλαγές τους εφόσον κατεβάσουν την εφαρμογή “arrodixi” στο κινητό τους. Όπως τονίζει σε ανακοίνωσή της η ΑΑΔΕ, με τη νέα ψηφιακή εφαρμογή ενδυναμώνει την άσκηση του δικαιώματος του πολίτη να ελέγχει τη νομιμότητα των πληρωμών, που κάνει στις συναλλαγές του, για κάθε αγαθό ή υπηρεσία που αγοράζει. Σε περίπτωση που η εφαρμογή του κινητού του πελάτη εντοπίσει πρόβλημα, ο πολίτης θα προωθεί στην ΑΑΔΕ την «ύποπτη» απόδειξη και θα ειδοποιείται αυτομάτως η Φορολογική Αρχή, ώστε να προβεί στις νόμιμες ενέργειες για τη βεβαίωση της παράβασης και τον καταλογισμό προστίμου. Μετά τον **καταλογισμό του προστίμου**, θα προβλεφθεί ότι ένα μέρος από τα πρόσθετα φορολογικά έσοδα που θα αποκομίζει το Κράτος με την αξιοποίηση της εφαρμογής, θα επιστρέψει απευθείας στον πολίτη ο οποίος συνέβαλε στην ενημέρωση της Ανεξάρτητης Αρχής. Η εφαρμογή Arrodixi, είναι η πρώτη εφαρμογή για κινητά της ΑΑΔΕ, με σκοπό την καταγραφή των συναλλαγών σε πραγματικό χρόνο.

- **Η Ψηφιοποίηση της Διακυβέρνησης μέσω της ιστοσελίδας gov.gr.** Ενδεχόμενα και η πανδημία αλλά σίγουρα και οι μεγάλες προσπάθειες ικανών στελεχών της κυβέρνησης, συνέβαλαν στο να δημιουργηθεί μια ψηφιακή διακυβέρνηση με απώτερο στόχο αφενός τις όσο το δυνατό λιγότερες επισκέψεις σε δημόσιες υπηρεσίες και αφετέρου την όσο το δυνατό ταχύτερη εξυπηρέτηση

των πολιτών. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δε μιλούμε μόνον για τις φορολογικές αρχές αλλά και για όλες τις δημόσιες υπηρεσίες γενικά. Επίσης όσο λιγότερες είναι η συναλλαγές μεταξύ πολιτών και δημοσίων λειτουργιών λόγω ψηφιοποίησης των συναλλαγών τόσο μικρότερη και η πιθανότητα διαφθοράς ή χρηματισμού προκειμένου να γίνει μια εργασία είτε σε ταχύτερο χρονικό διάστημα, είτε μη νόμιμη. Οπότε η ηλεκτρονική διακυβέρνηση έχει βοηθήσει και στην καταπολέμηση της διαφθοράς που αποτελεί και έναν από τους βασικότερους παράγοντες χαμηλής φορολογικής συνείδησης και αποτροπής ξένων επενδύσεων. Επιπρόσθετα μειώνει τα συναλλακτικά κόστη των ελέγχων και απελευθερώνει πόρους που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε άλλες εργασίες.

- Πρακτική εφαρμογή της χρήσης της θεωρίας που πραγματεύεται το 6^ο κεφάλαιο για την σχέση που πρέπει να έχει η δημόσια διοίκηση απέναντι στους φορολογούμενους η οποία θα πρέπει να βρίσκεται μεταξύ **Διοικητικού Καταναγκασμού και Εμπιστοσύνης**²⁴⁹ Με βάση τα αποτελέσματα τόσο του οικονομετρικού μοντέλου όσο και των στατιστικών στοιχείων των απαντήσεων των ερωτώμενων, οι περισσότεροι Έλληνες πολίτες και ιδιαίτερα οι επιχειρηματίες έχουν μεγαλύτερο φόβο αναφορικά με την ύπαρξη υψηλών προστίμων, χωρίς να έχουν αντίστοιχα ηθικά διλλήματα από την έλλειψη φορολογικής συμμόρφωσης. Ως εκ τούτου στην χώρα μας συναντάμε πολλές περιπτώσεις φυσικών προσώπων που είναι μέτοχοι σε κάποια κεφαλαιουχική εταιρία (IKE, ΑΕ ή ΕΠΕ) και η οποία μπορεί να εμφανίζει ζημιές για πολλά συνεχόμενα έτη. Τα φυσικά πρόσωπα που βρίσκονται πίσω από αυτές τις εταιρίες πολλές φορές έχουν στην κατοχή τους αυτοκίνητα υψηλού κυβισμού, σκάφη αναψυχής και πολυτελείς κατοικίες, τα οποία δεν είναι δυνατόν να τα δικαιολογήσουν με βάση τα ανύπαρκτα δηλωθέντα τα εισοδήματά τους, Πολλές φορές μάλιστα μπορεί να τα μεταβιβάζουν στις εταιρίες τους με σκοπό να αποφύγουν την φορολογία από τα τεκμήρια που θα έπρεπε να πληρώσουν εάν αυτά τα περιουσιακά στοιχεία ανήκαν στο όνομά τους. Σε αυτή την περίπτωση και με την βοήθεια της ψηφιακής μεταρρύθμισης στους ελέγχους **θα πρέπει οι φορολογικές αρχές να εξετάζουν ύποπτες συναλλαγές και μεταβιβάσεις μεγάλων περιουσιακών στοιχείων τα οποία δεν δικαιολογούν τον παραγωγικό τους χαρακτήρα στα πλαίσια λειτουργίας της επιχείρησής**

²⁴⁹ The slippery slope between trust and power.

τους. Σε αυτή τη περίπτωση θα πρέπει να εφαρμόζεται η πρακτική του Διοικητικού Καταναγκασμού από την πλευρά της διοίκησης, η οποία θα εξαντλεί την αυστηρότητά της εφόσον αντιλαμβάνεται ότι πρόκειται για δόλιες πρακτικές φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής από την πλευρά των φυσικών προσώπων που βρίσκονται πίσω από αυτές τις εταιρίες. Σε γενικές γραμμές οι ελεγκτές της φορολογικής διοίκησης, θα πρέπει να προβαίνουν σε μια ιεράρχηση των ελέγχων δίνοντας προτεραιότητα στις επιχειρήσεις που είναι ζημιογόνες για περισσότερα από τρία χρόνια, σε αυτές που δεν έχουν υποβάλει φορολογικές δηλώσεις εισοδήματος και ΦΠΑ για τουλάχιστον δύο έτη, καθώς και για τις επιχειρήσεις που εμφανίζουν πιστωτικό ΦΠΑ για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Οι παραπάνω έλεγχοι θα συνοδεύονται από το άνοιγμα των τραπεζικών τους λογαριασμών τόσο των νομικών προσώπων όσο και των φυσικών προσώπων που απαρτίζουν τις εν λόγω εταιρίες. Εφόσον ελεγχθούν φυσικά πρόσωπα τέτοιων εταιριών και πληρώσουν τους αναλογούντες φόρους και πρόστιμα, τότε θα υπάρξει και ένα αίσθημα δικαίου από τους υπόλοιπους επιτηδευματίες που βγάζουν πολύ λιγότερα αλλά δηλώνουν κέρδη και φορολογούνται για αυτά, και κατ' αυτόν τον τρόπο θα υπάρξει μία σταδιακή βελτίωση στην φορολογική τους συνείδηση αφού θα βλέπουν ότι υπάρχει μεγαλύτερη δικαιοσύνη στην κατανομή των φορολογικών βαρών, κάτι το οποίο φαίνεται να μην ισχύει στην αντίληψη των φορολογουμένων, όπως είδαμε από τα στατιστικά ευρήματα των αντίστοιχων ερωτήσεων.

23.4.4 Εξειδικευμένες Μεταρρυθμίσεις που πρέπει να γίνουν αναφορικά με τον τρόπο δήλωσης φορολογικών κερδών και εκπτώσεων από το εισόδημα

- **Εισαγωγή εκπτώσεων από τη δήλωση φορολογίας εισοδήματος:**
 - i) Θα πρέπει κατά την άποψή μας να υπάρχει ξεχωριστή στήλη για **ιατρικές δαπάνες** που θα εκπίπτουν εξολοκλήρου από το εισόδημα. Αυτό έχει δύο θετικές επιπτώσεις. Α). Θα μειωθεί η φοροδιαφυγή σε ένα κλάδο που ανήκει στα ελευθέρια επαγγέλματα και αντικειμενικά έχει διαπιστωθεί ότι είναι υπεύθυνος για πολύ υψηλή φοροδιαφυγή. Β). Θα υπάρχει ένα κίνητρο στους

πολίτες να προσέρχονται στους γιατρούς και να ενδιαφέρονται για την υγεία τους κάτι που πέραν της ανθρωπιστικής σκοπιάς είναι θεμιτό και από οικονομική σκοπιά. Υγιείς άνθρωποι δημιουργούν υγιείς εργαζόμενους και επιχειρηματίες οι οποίοι θα είναι και πιο παραγωγικοί.

- ii) Η ένταξη των **ασφαλειών ζωής** και των **ασφαλειών σύνταξης** εντός της φορολογικής δήλωσης ως δαπάνη που αφαιρεί εξ ολοκλήρου το φορολογητέο εισόδημα. Η συγκεκριμένη πρόταση επιτυγχάνει δύο πολύ θετικές επιπτώσεις: Η δημιουργία κινήτρου ασφαλειών ζωής και σύνταξης συνεισφέρει στην δημιουργία ενός αποθεματικού για εργαζομένους, υπαλλήλους ή επιχειρηματίες το οποίο θα λειτουργήσει επικουρικά και παράλληλα με την σύνταξη γήρατος. Με δεδομένο ότι τα ασφαλιστικά ταμεία βρίσκονται σε δεινή θέση λόγω χαμηλού ποσοστού εργαζομένων σε σχέση με τους συνταξιούχους, η αναζήτηση ιδιωτικής ασφάλειας που θα λειτουργεί επικουρικά μόνον θετικό πρόσημο μπορεί να έχει στα δημόσια οικονομικά αλλά και στην αύξηση της ευημερίας των ασφαλισμένων.
- iii) Επαναφορά **αντικειμενικών κριτηρίων προσδιορισμού ελάχιστου φορολογητέου εισοδήματος για όσους ασκούν εμπορική δραστηριότητα καθώς και για τους ελεύθερους επαγγελματίες**. Η συγκεκριμένη φορολογική διαδικασία είχε λειτουργήσει κατά τα έτη 1990-1995. Τα αντικειμενικά κριτήρια αφορούν σε: προσδιορισμό εμπορικής αξίας επαγγελματικής στέγης, συνολικό εμβαδόν καταστήματος, ύπαρξη ενός ή περισσοτέρων υποκαταστημάτων – αποθηκών, αριθμός προσωπικού στην επιχείρηση. Ειδικότερα αναφορικά με τα ελεύθερα επαγγέλματα θα πρέπει να υπάρχει η επαναφορά τεκμηρίων με βάση τις σπουδές των επαγγελματιών, τα έτη εργασίας και το ύψος των αντικειμενικών αξιών των γραφείων που χρησιμοποιούνται ως έδρα ή υποκατάστημα της επιχείρησής τους. Όλα αυτά είναι μία ενδεικτική αναφορά για τον τρόπο με τον οποίο θα υπολογίζεται το Ελάχιστο Φορολογητέο Εισόδημα των Ελεύθερων Επαγγελματιών και των Επιχειρήσεων. Λ.χ. ένα δικηγορικό γραφείο που βρίσκεται σε οδό με μεγάλη εμπορική αξία θα έχει υψηλό συντελεστή εμπορικότητας ο οποίος θα προσαυξάνει το ελάχιστο φορολογητέο εισόδημα του ελεύθερου επαγγελματία. Εάν οι επιχειρήσεις δηλώνουν υψηλότερο εισόδημα από το ελάχιστο φορολογητέο όπως αυτό θα έχει υπολογιστεί με βάση τα παραπάνω

κριτήρια, φυσικά θα φορολογούνται με το υψηλότερο δηλωθέν εισόδημα, διαφορετικά θα φορολογούνται με βάση τα αντικειμενικά κριτήρια. Η ύπαρξη υψηλότερου εισοδήματος με βάση τα αντικειμενικά κριτήρια θα πρέπει να επηρεάζει και το Φόρο Προστιθέμενης Αξίας που θα πρέπει να καταβάλλεται μετά από τον υπολογισμό του τεκμαρτού εισοδήματος. Όπως είναι φυσικό για λόγους δικαιοσύνης, το εν λόγω σύστημα των αντικειμενικών κριτηρίων προσδιορισμού ελάχιστου φορολογητέου εισοδήματος δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται για τα πρώτα τρία για τους ελεύθερους επαγγελματίες ή και ενδεχομένως πέντε χρόνια για όσους ασκούν εμπορική δραστηριότητα, δεδομένου ότι οι νέοι επαγγελματίες είναι πολύ δύσκολο να δημιουργήσουν ικανό πελατολόγιο και φήμη και ως εκ τούτου είναι δυνατό κατά τα πρώτα χρόνια να εμφανίζουν ακόμη και ζημιές. Επιπρόσθετα οι νεοφυείς επιχειρήσεις θα έχουν κάνει επενδύσεις σε πάγιο εξοπλισμό το οποίο αποσβένεται σε περισσότερα του ενός έτους. Πάντως τα συγκεκριμένα τεκμήρια ελάχιστου φορολογητέου εισοδήματος θα πρέπει να είναι μαχητά από την πλευρά των επιχειρηματιών και ελεύθερων επαγγελματιών, εφόσον αποδείξουν ότι πράγματι δεν είχαν τη δυνατότητα να βγάλουν το συγκεκριμένο κέρδος ή είχαν ακόμα και ζημιές, με την προϋπόθεση πλήρους αιτιολόγησής τους. Το βάρος απόδειξης θα το έχει ο ίδιος ο φορολογούμενος, Σε αυτή τη περίπτωση θα πρέπει οι φορολογικές αρχές να προβαίνουν σε τακτικό έλεγχο της επιχείρησης, εφαρμόζοντας όλες τις μεθόδους που προβλέπει ο κώδικας φορολογικής διαδικασίας (άνοιγμα τραπεζικών συναλλαγών, τεκμήρια ιδιωτικής φύσης, ύποπτες μεταβιβάσεις ακινήτων σε συγγενικά πρόσωπα ή τρίτους, εξαντλητικός έλεγχος παραστατικών εσόδων και εξόδων κλπ). Με αυτόν τον τρόπο θα επέλθει μία κατάσταση όπου όλες οι επιχειρήσεις και οι ελεύθεροι επαγγελματίες θα είναι αναγκασμένες να πληρώνουν φόρο σύμφωνα με τα αντικειμενικά κριτήρια. Το γεγονός αυτό δεν θα τους απαλλάσσει από έλεγχο που μπορεί να γίνει στο μέλλον, αλλά σε κάθε περίπτωση θα προσδώσει μια μεγαλύτερη δικαιοσύνη στην ανακατανομή της πληρωμής φόρου από εμπορική δραστηριότητα και ελεύθερους επαγγελματίες, γεγονός που έως τώρα δείχνει ότι οι δηλώσεις αυτών των ομάδων εργαζομένων δηλώνουν ελάχιστα ποσά φορολογητέων κερδών τα οποία κατά μέσο όρο είναι πολύ λιγότερα από αυτά που δηλώνουν οι μισθωτοί εργαζόμενοι πλήρους απασχόλησης. Αυτή η αλλαγή καθεστώτος με

βάση ελάχιστα αντικειμενικά κριτήρια εισοδήματος, θα επιφέρει και μία αύξηση στα δημόσια έσοδα σε αρκετά μεγάλο βαθμό ενώ αντίστοιχα οι επιχειρήσεις δεν θα καλούνται να πληρώνουν φόρο από το πρώτο ευρώ, όπως γίνεται σήμερα, αλλά θα υπάρχει φορολογική κλίμακα ανάλογη με αυτή των μισθωτών. Με βάση όλα τα παραπάνω το μεγάλο ποσοστό της φοροδιαφυγής το οποίο υπάρχει στους αυτοαπασχολούμενους και στις πολύ μικρές επιχειρήσεις, θα μειωθεί μέσω της δήλωσης ελάχιστου φορολογητέου εισοδήματος. Και όπως αναφέρθηκε πιο πάνω αν υπάρχει ένα πολύ μικρό ποσοστό φορολογούμενων που θεωρούν ότι αδικούνται, θα έχουν την δυνατότητα προσφυγής στις φορολογικές αρχές.

- iv) Θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη μας ότι οι **αυτοαπασχολούμενοι εμφανίζουν την υψηλότερη φοροδιαφυγή**, όχι από πεποίθηση αλλά επειδή υπάρχει μεγαλύτερη ευχέρεια να το κάνουν. Εάν μειωθεί αισθητά η φοροδιαφυγή, τότε θα μπορούμε να μιλούμε για καλλιέργεια φορολογικής συνείδησης τόσο από τους ελεύθερους επαγγελματίες, όσο και από τους υπόλοιπους επαγγελματικούς κλάδους. Όμως η ύπαρξη υψηλής φοροδιαφυγής σε αυτούς τους κλάδους αναγκάζει ακόμα και τους συνεπείς φορολογούμενους να φοροδιαφεύγουν για λόγους ανταγωνισμού. Εδώ έχουμε να προτείνουμε την αλλαγή στις φορολογικές δηλώσεις για την έκπτωση δαπανών και την δυνατότητα των φορολογουμένων να έχουν έκπτωση μόνον από τις επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών, όπως λ.χ. κομμωτήρια, αισθητικοί, γυμναστήρια, διατροφολόγοι, αλλά και λογιστές, δικηγόροι, κτηνίατροι κλπ. Οι δε αποδείξεις να μετρούν ως μείωση φορολογητέου εισοδήματος και να δημιουργούν ένα είδος bonus στον φορολογούμενο. Η υπάρχουσα έκπτωση σύμφωνα με την οποία μπορούμε να προσκομίσουμε ηλεκτρονικά οποιαδήποτε απόδειξη δεν έχει κάποιο νόημα κατά την άποψή μου, διότι ο μεγαλύτερος όγκος των δαπανών ενός νοικοκυριού αφορά σε Super Market και Πρατήρια Βενζίνης τα οποία ούτως η άλλως εκδίδουν αποδείξεις.²⁵⁰ Οπότε η πρότασή μας αφορά σε αλλαγή του τρόπου έκπτωσης δαπανών και στην εξειδίκευση των δαπανών που προορίζονται για έκπτωση από το

²⁵⁰ Όλες αυτές οι δαπάνες θα δηλώνονται στο taxis κατά την υποβολή φορολογικής δήλωσης, όπου θα υπάρχει αλγόριθμος που θα ξεχωρίζει τις δαπάνες από κάρτες που αφορούν ελευθέρια επαγγέλματα και επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών. Κάτι τέτοιο είναι πολύ εύκολο στην πράξη, αρκεί να γίνει μια παραμετροποίηση στις τράπεζες που θα βγάζει εκτός τις δαπάνες από super market, πρατήρια βενζίνης και επιχειρήσεις που εκ των πραγμάτων εκδίδουν όλα τα παραστατικά.

φορολογητέο εισόδημα. Το συγκεκριμένο μέτρο θα μπορούσε να οδηγηθεί και σε αντίστοιχη μείωση του συντελεστή ΦΠΑ στα επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών, ώστε αντίστοιχα να υπάρχει μια ελάφρυνση και ένα επιπρόσθετο κίνητρο τόσο για τους ελεύθερους επαγγελματίες και επιχειρηματίες, όσο και για τους καταναλωτές στο να εκδίδονται αποδείξεις. Η μείωση του ΦΠΑ σε αυτά τα επαγγέλματα μπορεί να φαίνεται ότι θα οδηγήσει σε μείωση των φορολογικών εσόδων αλλά στην πραγματικότητα είναι πιθανό να οδηγήσει σε αύξησή τους, δεδομένου ότι θα συμφέρει τόσο τους καταναλωτές όσο και τους ελεύθερους επαγγελματίες να εκδίδουν αποδείξεις δηλώνοντας υψηλότερο εισόδημα και καταβάλλοντας ΦΠΑ που σε αντίθετη περίπτωση δεν θα κατέβαλλαν καθόλου ΦΠΑ λόγω φοροδιαφυγής.

Φυσικά όλα τα παραπάνω προϋποθέτουν την παράλληλη μεταρρύθμιση των κρατικών και ιδιαίτερα των φορολογικών αρχών που να είναι φιλικό προς τους πολίτες, επαγγελματίες, εμπόρους, βιοτέχνες και εμπορικές εταιρίες. Εάν οι επαγγελματικές ομάδες έχουν να αντιμετωπίσουν μια χαώδη γραφειοκρατία και έλλειψη εξυπηρέτησης δε θα βρίσκουν κανένα λόγο να συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις παρά μόνον από φόβο και όχι εκουσίως. Αντιθέτως εάν η δημόσια διοίκηση είναι φιλική προς τους πολίτες θα επιτυγχάνονται δύο στόχοι: ο ένας αφορά την προσέλκυση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων και ο άλλος την καλλιέργεια θετικής φορολογικής συνείδησης των φορολογουμένων.

Ας μην ξεχνάμε ότι τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου έδειξαν ότι η δυσαρέσκεια των πολιτών ως προς την ανταποδοτικότητα του κράτους και η ύπαρξη φαινομένων διαφθοράς κρατικών υπαλλήλων ενισχύουν ακόμη περισσότερο την ανοχή των πολιτών σε φαινόμενα φοροδιαφυγής και μάλιστα δημιουργούν αντικίνητρα για την καταβολή των φόρων που τους επιβάλλονται.

23.5 Μεταρρυθμίσεις εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης

23.5.1 Προσπάθεια σύγκλισης των φορολογικών συστημάτων των κρατών της Ε.Ε.

Θα πρέπει να υπάρξει μια προσπάθεια σύγκλισης των φορολογικών συντελεστών στις χώρες της Ε.Ε., δεδομένου ότι μόνον έτσι μπορεί να υπάρξει πραγματική οικονομική ένωση. Η ύπαρξη μεγάλων αποκλίσεων στους φορολογικούς συντελεστές

ουσιαστικά αποτελεί παράγοντα που νοθεύει τον ανταγωνισμό των επιχειρήσεων. Οι προτάσεις που αφορούν στην φορολογική πολιτική της Ε.Ε. είναι απλώς ευχολόγια γιατί δεν δεσμεύουν πραγματικά τα κράτη μέλη της Ε.Ε. τα οποία επιδίδονται σε έναν συνεχή και αδιάκοπο ανταγωνισμό μείωσης φορολογικών συντελεστών με απώτερο σκοπό της προσέλκυση ξένων κεφαλαίων.

Οπότε κατά τη γνώμη μας θα πρέπει σε ένα σύντομο χρονικό διάστημα και με δεδομένο ότι έχει ήδη ψηφιστεί η Κοινή Βάση Φορολογίας Εταιρειών (CCTB) και η Κοινή Ενοποιημένη Βάσης Φορολογίας Εταιρειών (CCCTB), να υπάρξει το συντομότερο δυνατό μια γενναία συμφωνία για όλα τα κράτη μέλη της Ε.Ε. και της Ευρωζώνης για δημιουργία ενιαίου χαμηλότερου εταιρικού φορολογικού συντελεστή και ενιαίας σε βάθος χρόνου δημοσιονομικής πολιτικής. Στις χώρες που δεν θα συμμορφωθούν θα πρέπει να επιβάλλονται ανάλογες οικονομικές κυρώσεις, όπως συμβαίνει με οποιαδήποτε παρέκκλιση από το Κοινοτικό Δίκαιο. Στο προηγούμενο κεφάλαιο έχουμε ήδη συζητήσει κάποιες ενέργειες που έχουν ξεκινήσει από την Ε.Ε. σε αυτό το πλαίσιο.

23.6 Μεταρρυθμίσεις σε παγκόσμιο επίπεδο και ιδιαίτερα εντός της επικράτειας των κρατών μελών του Ο.Α.Σ.Α και των G20.

- **Πολιτική βούληση σε επίπεδο κορυφής των G20 και των κρατών μελών του Ο.Α.Σ.Α. για δημιουργία θεσμικού πλαισίου που θα προστατεύει την φυγή κεφαλαίων σε φορολογικούς παραδείσους.**

Αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένα παραδείγματα που αφορούν στην αποθάρρυνση επενδύσεων και μεταφοράς χρημάτων σε κρατικές οντότητες που λειτουργούν ως φορολογικοί παράδεισοι²⁵¹:

- 1. Ποινική ευθύνη και συνυπευθυνότητα λογιστών, δικηγόρων, τραπεζικών υπαλλήλων, που διευκολύνουν επιχειρήσεις, φυσικά ή νομικά**

²⁵¹ Γίνεται ανάλυση ορισμένων από τα παραπάνω μέτρα και στο έργο του **Nicholas Shaxson (2011) “Offshore: Τα Νησιά των Θησαυρών”** Εκδόσεις Παπαδόπουλος. Εκεί ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει εφόσον επιθυμεί να βρεί και τον τρόπο εφαρμογής των πιο πάνω μέτρων, σύμφωνα με τις απόψεις του εν λόγω συγγραφέα.

πρόσωπα στο να δημιουργήσουν θυγατρικές εταιρίες σε φορολογικού παραδείσους με παράνομο τρόπο.²⁵²

2. Φορολόγηση πολυεθνικών επιχειρήσεων με βάση τη δραστηριότητα τους στο εκάστοτε κράτος και όχι με βάση την φορολογική τους έδρα.
3. Δημοσιοποίηση ισολογισμών και οικονομικών στοιχείων των πολυεθνικών εταιριών σε κάθε κράτος δραστηριοποίησης.
4. Κατάργηση απόρρητου των καταθέσεων σε επίπεδο φορολογικής διοίκησης.
5. Δημιουργία ελάχιστου παγκόσμιου εταιρικού φορολογικού συντελεστή στο ύψος του 15% επί των συνολικών κερδών. Άρνηση κράτους στην αποδοχή της συγκεκριμένης πρότασης, θα σημαίνει ότι δεν θα υπάρχει η δυνατότητα μη φορολόγησης εισοδημάτων που αποκτήθηκαν σε εκείνες της χώρες και ως εκ τούτου το εισόδημα των επιχειρήσεων που αποκτάται από τις χώρες που δεν ληφθούν στην συνολική συμφωνία και στη Διεθνή Σύμβαση καθορισμού ελάχιστου εταιρικού φορολογικού συντελεστή, με συνέπεια όλα τα κέρδη που προκύπτουν από αυτά τα κράτη ή κρατικές οντότητες να φορολογούνται κανονικά στον τόπο φορολογικής κατοικίας του φορολογούμενου. Με άλλα λόγια δεν θα υπάρχουν Συμβάσεις Αποφυγής Διπλής Φορολογίας με χώρες που αρνούνται να εφαρμόσουν την επιβολή κατώτατου φορολογικού συντελεστή.
6. Προτάσεις σχετικά με το ρόλο που πρέπει να αναλάβουν Παγκόσμιοι Οργανισμοί για την δημιουργία του Ελάχιστου Παγκόσμιου Εταιρικού Φόρου. (ήδη υπάρχουν προτάσεις από την παρούσα Αμερικανική Κυβέρνηση και από τους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των G20). Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι ήδη έχει γίνει μια μεγάλη προσπάθεια κοινής συμμετοχής όλων των κρατών του ΟΑΣΑ και της Ε.Ε. για κοινή δημοσιονομική πολιτική και τουλάχιστον φορολογική σύγκλιση αναφορικά με τους φορολογικούς συντελεστές που υπάρχουν σε κάθε κράτος μέλος. Η αναθεωρημένη ΚΕΒΦΕ θα δημιουργήσει επίσης ισότιμους όρους ανταγωνισμού για τις πολυεθνικές επιχειρήσεις στην Ευρώπη, θέτοντας τέλος στις πρακτικές φοροαποφυγής. Το

πιο σημαντικό βήμα όμως αφορά στην συνάντηση κορυφής της Ρώμης των κρατών μελών της G20, όπου τα κράτη μέλη συμφώνησαν στην επίτευξη ενός ελάχιστου παγκόσμιου εταιρικού φορολογικού συντελεστή 15% για όλα τα κράτη. Αυτό που μένει είναι εάν θα μπορέσει να υλοποιηθεί αυτή η μεγάλη συμφωνία στην πράξη.

Εάν υπάρξει σοβαρή πολιτική βούληση από τα κράτη – μέλη των κρατών του ΟΑΣΑ των G20 και της Ε.Ε. οι πολίτες θα αρχίσουν να αντιλαμβάνονται ότι τα χρηματοπιστωτικά συστήματα και οι πολυεθνικές εταιρίες **θα πρέπει να πληρώνουν αυτό που τους αναλογεί στον τόπο δραστηριοποίησής τους.** Αυτό θα αποτελέσει την πεμπτούσια αλλαγής νοοτροπίας στα χαμηλά και μεσαία στρώματα – όχι μόνον της χώρας μας αλλά και των χωρών που βρίσκονται σε πραγματική εξαθλίωση (λ.χ. Κράτη Δ. Αφρικής: Γκάνα, Νιγηρία) παρά τον ανεκτίμητο ορυκτό πλούτο που διαθέτουν.

23.7 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

Όπως είναι φυσικό κάθε επιστημονική έρευνα έχει τα όριά της και δημιουργεί νέα ερωτήματα στο επιστημονικό πεδίο ενασχόλησής της. Στην περίπτωση της παρούσας διατριβής οι προτάσεις για μελλοντική έρευνα εκτιμούμε ότι θα πρέπει να περιλαμβάνουν τα εξής χαρακτηριστικά:

- Την δημιουργία ενός νέου ερωτηματολογίου το οποίο θα είναι επικαιροποιημένο και θα περιλαμβάνει ερωτήσεις που αφορούν στην άποψη των ερωτώμενων αναφορικά με τις συνέπειες της ψηφιακής μεταρρύθμισης καθώς και στον τρόπο λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης, όπως βιώνονται από τους φορολογουμένους, δεδομένου ότι έχει περάσει αρκετός χρόνος από την διανομή και επεξεργασία του προηγούμενου ερωτηματολογίου και έχουν υπάρξει αρκετές αλλαγές σε αυτόν τον τομέα. Επιπρόσθετα θα πρέπει να υπάρχουν ερωτήσεις αναφορικά με το κατά πόσο οι Έλληνες πολίτες εκτιμούν ότι υπάρχει αδικία σε περιπτώσεις αλλαγής εδρών με μοναδικό σκοπό την φοροαποφυγή, καθώς και σε περιπτώσεις διεθνούς φοροαποφυγής γενικά, ώστε να είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε μέσα από το δείγμα ποια είναι σχέση αυτών των παραγόντων με την φορολογική ηθική των πολιτών της χώρας.

- Την εξαντλητική μελέτη των τρόπων παράκαμψης των εσωτερικών κανόνων δικαίου από τις επιχειρήσεις και τα πρόσωπα που επιχειρούν να φοροαποφύγουν, καθώς και σε προτάσεις που θα στοχεύουν στην ανάσχεση αυτών, κυρίως μέσω ποινικών ή διοικητικών κυρώσεων.
- Την διανομή ερωτηματολογίου σε εξειδικευμένο προσωπικό όπως Λογιστές, Δικηγόροι, Δημόσιοι Λειτουργοί και κυρίως Διευθυντές Δημόσιων Οικονομικών Υπηρεσιών ή Γενικοί γραμματείς του Υπουργείου Οικονομικών με φορολογικά αντικείμενα και ενδεχόμενα μέσω επιλογής διαφορετικής μεθοδολογίας, όπως είναι η συνέντευξη ανοικτού τύπου, όπου ο ερευνητής θα είναι σε θέση να έχει μια καλύτερη εικόνα της φορολογικής συμμόρφωσης των πολιτών και των προβλημάτων που αντιμετωπίζει τόσο η δημόσια διοίκηση με τους φορολογούμενους και αντιστρόφως, μέσα από τις απόψεις εξειδικευμένων επαγγελματιών.
- Την μελέτη της ολιγωρίας που έχουν επιδείξει οι Διεθνείς Οργανισμοί (κυρίως ο Ο.Ο.Σ.Α. και η Ε.Ε.) για την αποφυγή περιστατικών φοροαποφυγής που συνεπάγονται την διαρροή τεράστιων δημοσίων εσόδων από όλα τα κράτη που εφαρμόζουν μια ορθή φορολογική πολιτική. Εδώ θα πρέπει να γίνει ξεχωριστή έρευνα αναφορικά με το ρόλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο τι έχει πετύχει μέχρι τώρα και στο τι θα έπρεπε να έχει πετύχει στον συγκεκριμένο πολύ κρίσιμο τομέα της διεθνούς φοροαποφυγής. Το ζήτημα της φοροαποφυγής εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι εξίσου σημαντικό με το μεταναστευτικό ζήτημα, και με το πολιτειακό ζήτημα. Όταν υπάρχουν χώρες που δεν δέχονται κανένα μετανάστη εντός της επικράτειάς τους και κυβερνούνται από ακροδεξιές κυβερνήσεις, αυτό είναι ένα μείζον ζήτημα για την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις Δημοκρατικές Αρχές που αυτή διέπεται. Εν κατακλείδι δεν είναι δυνατό να υπάρχουν κράτη εντός της Ε.Ε. που έρχονται σε τόσο μεγάλη σύγκρουση με τα Ευρωπαϊκά Ιδεώδη και με τις αρχές των Ατομικών και Κοινωνικών Δικαιωμάτων. Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι πολλά παραπάνω από μία ένωση οικονομικού χαρακτήρα και σε αυτό το πρότυπο θα πρέπει να βρει κοινά σημεία συνεργασίας με τις χώρες που είναι διατεθειμένες να ακολουθήσουν τις Ευρωπαϊκές αξίες τους. Οι υπόλοιπες χώρες είτε θα πρέπει να συμμορφωθούν, είτε δεν θα πρέπει να έχουν θέση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

Φυσικά οι πιο πάνω προτάσεις είναι ενδεικτικές αλλά καταδεικνύουν την σπουδαιότητα των εννοιών που έχουμε αναλύσει στην διατριβή μας, όπως η φοροδιαφυγή, η φοροαποφυγή, η φορολογική ηθική αλλά και η πολυπλοκότητα μεθόδων καταπολέμησης των δύο πρώτων μέσω διαφόρων μεθόδων αλλά κυρίως μέσω της ενσωμάτωσης και της εμπέδωσης στους πολίτες της τρίτης έννοιας δηλαδή της φορολογικής ηθικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ιστοσελίδες – Εφημερίδες.

www.espa.gr

www.publicissue.gr

www.paraoikonomia.gr

Banking news

Deutsche Welle

HuffPost Greece

Η εφημερίδα των συντακτών

Καθημερινή

Naftemporiki

Sophocleous.gr

Financial Secrecy Index (FSI)

Tax Justice Network

«World Economic Forum» (Έκθεση Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας)

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ξενόγλωσση

Abbott, B. B., & Bordens, K. S. (2018).” Research Design and Methods: A process approach.” *McGraw-Hill*.

Abdulsalam Mas’ud, Almustapha Alhaji Aliyu and El Maude Jibreel Gambo (2014) “Tax Rate and Compliance in Africa” *European Journal of Accounting Auditing and Financial Research*” Vol. 2 pp 22-30

Ahmad, S., Wasim, S., Irfan, S., Gogoi, S., Srivastava, A., & Farheen, Z. (2019). “Qualitative vs. Qualitative Research.” *Population*, 1(43), pp 2828-2832.

Ahmed E & Braithwaite, V (2005) “A need for emotionally intelligent policy Linking tax evasion with higher education funding” *Legal and Criminological Psychology* pp 291-308

-M. G. Allingham & A. Sandmo, Income Tax Evasion: A theoretical Analysis, *Journal of Public Economics* (1972).

Akerlof G. (1980) “A Theory of Social Custom, of Which unemployment may be One Consequence”. *Quarterly Journal Of Economics* pp 749-775

Alarcon-Garcia, G, Beyaert a, De Pablos L (2012) “Fiscal awareness: A study of the female attitude towards fraud in Spain”. in Pickardt M & Prinz A. “Tax Evasion and the shadow economy pp 61-86, *Cheltenham, U.K. Northampton MA, USA Edward Elgar*

Alasuutari, P. (2010). “The rise and relevance of qualitative research”. *International Journal of Social Research Methodology*, 13(2), 139-155.

- J. Alm (1999) "Tax Compliance and Administration" στο Handbook of Taxation ed. W Bartley Hildreth και James A. Richardson. pp. 741-68 *Marcel Dekker, New York*.
- Alm, J., & Torgler, B. (2011). "Do ethics matter? Tax compliance and morality." *Journal of Business Ethics*, 101(4), pp. 635-651.
- J. Alm, B. Torgler (2006) «Culture Differences and Tax Morale in the U.S.A and in Europe», *Journal of economic psychology* Vol. 27 No 2 pp 224-246.
- Alm, J, Jackson B, McKee M. (1992), Estimating the Determinants of taxpayer compliance with experimental data, *National Tax Journal* pp 107-117,
- Alm, J, Jackson B, McKee M. (1992), "Uncertainty and taxpayer compliance". *The American Economic Review*. pp 1018-1026.
- Alm J, Gomez J. (2008) "Social Capital and Tax Morale in Spain" *Economic Analysis and Policy*, Vol 38 pp 73-87
- Anastasiou A., Kalamara El, & Kalligosfyris Ch. . (2020). "Estimation of the size of tax evasion in Greece." *Bulletin of Applied Economics*, 7(2), 97.
- Andreoni J, Erard B, Feinstein J. Tax Compliance *Journal of Economic Literature* (1998) pp818-860
- Azarian, R. (2011). "Potentials and limitations of comparative method in social science". *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(4), pp 113-125.
- Bagus P, Block W, Eabrasu M, Howden D, and Rostan J. (2011) "The Ethics of Tax Evasion" *Business and Society Review* pp 375-401
- Bitzenis, A., Kontakos, P., **Mitrakos P.** (2014). "Tax Morale and Compliance: Evidence from Small and Medium Enterprises in Greece." Proceedings of the Jubilee 10th International Scientific Conference of Young Scientists, November, Sofia, Bulgaria
- Bitzenis, A., Vlachos, V.A., **Mitrakos, P.**, Tsimpida, C. and Tsitouras, A., "Factors favoring FDI in Greece after the crisis: An exploration of 2018 survey data". Paper presented at the *International Conference on Business & Economics of the Hellenic Open University*. Athens (Greece), 22-23 February 2019.
- Baumeister, R & Leary M. (1997) "Writing narrative literature reviews." *Review of General Psychology* pp. 311-320
- Besley, T., & Persson, T. (2013). Taxation and Development. In *Handbook of Public Economics* (Vol. 5, pp. 51-110). Elsevier.
- L. Bosco, L Mittone (1997) "Tax Evasion and Moral Constraints: Some Experimental Evidence" *Kyklos* 50 (pp 297-324)
- Ballas, A. and Tsoukas H. (1998) "Consequences of Distrust: The Vicious Circle of Tax Evasion in Greece". *Journal of Accounting, Ethics & Public Policy*, 1(4), pp 572-596

- Becker, G.S. (1968) Crime and Punishment: An Economic Approach” *Journal of Political Economy* 76 : pp. 169-217
- Baker, L. (2006). “Observation: A complex research method”. *Library trends*, 55(1), pp 171-189.
- Biasutti, M., & Frate, S. (2017). A validity and reliability study of the attitudes toward sustainable development scale. *Environmental Education Research*, 23(2), 214-230.
- Bilgin C. (2014) “Determinants of tax morale in Spain and Turkey: an empirical analysis.” *European Journal of Government and Economics* Vol 3, No. 1
- Billington, N. (1999). “The location of Foreign direct Investment: an empirical analysis.” *Applied Economics*, 31(1), 65-76.
- Bitzenis, A., & Vlachos, V. (2015). “The fight against the shadow economy as an exit from the Greek sovereign debt crisis.” *Europe in crisis: Problems, challenges, and alternative perspectives*, pp 275-285.
- Bitzenis, A., & Vlachos, V. (2018). “Tax morale in times of economic depression: The case of Greece. In Advances in Taxation.” *Emerald Publishing Limited*.
- Bitzenis, A., Vlachos, V.A., **Mitrakos, P.**, Tsimpida, C. and Tsitouras, A., “Factors favoring FDI in Greece after the crisis: An exploration of 2018 survey data”. Paper presented at the *International Conference on Business & Economics of the Hellenic Open University*. Athens (Greece), 22-23 February 2019.
- Boix, C and Posner D (1998) “Social Capital: Explaining its origins and effects on government performance” *British Journal of Political Science*, Vol. 28 No 4, pp. 686-695
- Braithwaite J. (2005) “Markets in Vise, Markets in Virtue” *Leichhardt: The Federation Press*.
- Brooks N, & Doob A, (1990) Tax Evasion : Searching for a theory of compliant behavior. In M.L. Friedland (Ed) *Securing compliance: Seven case studies* (pp 120-164) Toronto: *University of Toronto Press*.
- M. Benz, A Stutzer (2004) “Are Voters better informed when they have a larger say in politics”, *Public Choice* Vol 119, pp 31-59
- Block, W. 1989 “The justification of Taxation in the Public Finance Literature: A Critique” *Journal of Public Finance and Public Choice*, 3, pp. 141-158
- Block, W, 1993. “Public Finance Texts Cannot Justify Government Taxation: A. Critique”. *Canadian Public Administration Canada*, 36(2) pp. 225-262
- L. Bosco, L Mittone (1997) “Tax Evasion and Moral Constraints: Some Experimental Evidence” *Kyklos* 50 (pp 297-324).

Card, N. A. (2015). *“Applied meta-analysis for social science research.” Guilford Publications.*

Canton E. and Solera L. (2016) *“Greenfield foreign direct investments and structural reforms in Europe: What factors determine investments?” Economy Discussion Paper No33, Publication Office of the European Union, Luxembourg*

Carstensen, K., Hartmann, S., & Gundlach, E. (2009). *“The augmented Solow model with Mincerian schooling and externalities.” German Economic Review, 10(4), 448-463.*

B. Cevat (2014) *“Determinants of tax morale in Spain and Turkey: an empirical analysis” European Journal of Government and Economics, Vol 3, No 1*

Cialdini R and Trost M (1998) *“Social Influence: Social Norms, Conformity and Compliance”* in Gilbert D, Fiske S. Lindsay G. *“The handbook of Social Psychology” Oxford University Press, New York.*

Clotfelter, C. T. (1983) *“Tax Evasion and Tax rates: An analysis of individual returns” Review of Economic and Statistics, 65 (3), pp 363-373*

Chan C, Troutman C, O’Bryan D (2000) *“An expanded model of taxpayer compliance Empirical evidence from the United States and Hong Kong, Journal of International Accounting, Auditing and Taxation Vol 9, pp 73-103*

Crnogorac M. - Lago – Penas S. (2020) *“Determinants of Tax Morale in Former Yugoslavian Countries” Eastern European Economics, Vol 58 No 2*

Crowe, M (1944) *“The Moral Obligation of Paying Just Taxes”. The Catholic University of America.*

Cook, N. R., & Ware, J. H. (1983). *“Design and analysis methods for longitudinal research.” Annual Review of Public Health, 4(1), 1-23.*

Corsos A. & Rizopoulos Y. (2011) *“Is Prosocial behavior egocentric? The invisible hand of emotions” Economie et Institutions pp 33-55*

J Cullis, A. Lewis (1997) *“Why people pay taxes: From a conventional economic model to a model of social convention”, Journal of Economic Psychology Vol. 18 pp 305-321*

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2002). *“Research methods in education” Routledge.*

Cyan, M. R., Koumpias, A. M., & Martinez-Vazquez, J. (2016). *“The determinants of tax morale in Pakistan”. Journal of Asian Economics, 47, 23-34.*

R. Dalton, W Burklin and A Drummond (2001) *“Public Opinion and Direct Democracy” Journal of Democracy Vol 12 pp 141-153*

Daude C, Gutierrez H, Melguizo A (2013) *What Drives Tax Morale? A Focus on Emerging Economics. Review of Public Economics, pp 9-40*

Daude C & Melguizo (2010) "Taxation and More Representation ? On Fiscal Policy, Social Mobility and Democracy in Latin America" *Paris OECD Development Centre Working Papers*

DeBacker, J. M., Heim, B. T., & Tran, A. (2012). "Importing Corruption Culture from Overseas." *National Bureau of Economic Research*.

Desai, M. A., Foley, C. F., & Hines Jr, J. R. (2004). "A multinational perspective on capital structure choice and internal capital markets." *The Journal of finance*, 59(6), pp. 2451-2487.

Drogalas, G., Anagnostopoulou, E., Pazarskis, M., & Petkopoulos, D. (2018). Tax ethics and tax evasion, evidence from Greece. *Theoretical Economics Letters*, 8(05), pp1018 - 1027

Donovan D and Murphy A. (2013) "The Fall of the Celtic Tiger: Ireland and the Euro Debt Crisis" *Oxford University Press*

Duch, Raymond M., Harvey D. Palmer and Christopher J. Anderson (2000) "Heterogeneity in Perceptions of National Economic Conditions", *American Journal of Political Science*, 44 (4) pp 635- 652

Economacis G. Rizopoulos Y., Sergakis D (2010) "Patterns of Corruption" *Journal of Economics and Business Vol XIII No 2 pp 11-31*

Elkatawneh, H. H. (2016). "Comparing qualitative and quantitative approaches." *Walden University*, pp.3-4.

Elster J (1989) "Social Norms and Economic Theory" *Journal of Economic Perspectives Vol 3 pp 99-117*

Erard B and J.S. Feinstein (1994) The Role of Moral Sentiments and Audit Perceptions in Tax Compliance, *Public Finance*. 49: (70-89)

Evans C. and Tran-Nam B. (2014), "Towards the Development of a Tax System Complexity Index" *Fiscal Studies*, Vol 35, pp 341-370

Jackson B & Milliron V. (1986) "Tax Compliance Research Findings, Problems and Prospects" *Journal of Accounting Literature*, Vol5, pp 125-165

Feige E (1990) "Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The new institutional economics approach." *World Development*, Vol 18, No7 1990

L. Feld, B. Frey (2002) "Trust Breeds Trust: How Taxpayers are Treated" *Institute for Empirical Research in Economics Working Paper No 98*

L. Feld, B. Frey (2005) "Tax compliance as a result of a psychological tax contract: The role of incentives and responsive regulation" *Working Paper No 76 The Australian National University*.

L. Feld, G. Kirchgassner (2000) "Direct democracy, political culture and the outcome of economic policy: a report on the Swiss experience" *European Journal of Political Economy* , Vol 16 pp 287-306

- B. Frey, L. Feld (2002) "Deterrence and Morale in Taxation An Empirical Analysis" *CESifo Working Paper No. 760 Category 1, Public Finance.*
- B. Frey , R. Jegen (2001), "Motivation Crowding Theory" *Journal of Economic Surveys*, Vol.15, pp. 589-610.t
- B. Frey (1997) "Not just for the Money. An Economic Theory of personal motivation" *Edward Elgar Publishing*
- B. Frey (2003) "Deterrence and tax morale in the European Union" *European Review*, Vol. 11, No. 3. pp 385-406
- Frey, B and Torgler B (2007) "Tax morale and conditional cooperation" *Journal of Comparative Economics* 35, pp 136-159
- B. Frey, F. Oberholzer-Gee (1997) "The cost of price incentives: An empirical analysis of Motivation Crowding – Out" *The American Economic Review*, Vol.87 No4, 746-755
- Frey B and Stutzer A. (2002) "Happiness economy and Institutions" *The Economic Journal* Vol. 110, pp 79-102
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2010). "Happiness and economics". In *Happiness and Economics*. Princeton University Press.
- Friedmann E, Johnson S. Kaufmann D and Soldo-Lobaton P (2000) "Dodging the Grabbing Hand: The Determinants of unofficial activity in 69 countries" *Journal Of Public Economics*. No 76
- Frisch R. (1934) "Statistical Confluence Analysis by Means of Complete Regression Systems" *Oslo*
- W.G. Forrest (1994) "The Emergence of Greek Democracy (The character of Greek politics, 800-400 BC)", *Weidenfeld and Nicolson London*
- B. Fortin, G Lacroix, M. Villeval (2007), "Tax Evasion and Social Interactions." *Journal of Public Economics* pp 2089-2112
- Gambo, E. M. J., Mas' ud, A., Nasidi, M., & Oyewole, O. S. (2014). "Tax complexity and tax compliance in African self-assessment environment." *International Journal of Management Research and Reviews*, 4(5), pp 575 - 581
- Gumpert A, Hines J. and Schnitzer M. (2016) "Multinational Firms and Tax Havens" *The Review of Economics and Statistics* pp 713-727.
- Guiso, L., Sapienza P., and Zingales, L. (2003) "Peoples opium? Religion and economic attitudes", *Journal of Monetary Economics*, Vol 50, pp 225-282
- Gujarati D. (1992) "The essential of econometrics" *McGraw Hill International Editions*
- S. James. (2012) "A dictionary of Taxation" *Edward Elgar Publishing, Inc*

- Jackson B. and Milliron, V (1986) “Tax compliance research: Findings, problems and prospects.” *Journal of Accounting Literature*, Vol 5, pp 125-165
- Jahnke, B., & Weisser, R. A. (2019). How does petty Corruption affect tax morale in Sub-Saharan Africa?. *European Journal of Political Economy*, 60, 101751.
- Joulfaian D, and Rider M. (1998) “Differential taxation and tax evasion by small business.” *National Tax Journal*, Vol 51 (4), pp 676-687
- Julili, A, (2012) “The Ethics of Tax Evasion. An Islamic Perspectives” in McGee R, *The Ethics of Tax Evasion: Perspectives Theory and Practice. New York Springer*
- Hai, O. and See L (2011) “Intention of Tax Non-Compliance-Examine the Gaps” *International Journal of Business and Social Science* Vol 2 (7) pp 79-83
- Hardin, R. (1988), “Morality within the Limits of Reason” *University of Chicago Press*, Chicago.
- Henrich, J., Albers, W., Boyd, R., Gigerenzer, G., McCabe, K. A., Ockenfels, A., & Young, H. P. (2001). “What is the role of culture in bounded rationality?” In *Bounded rationality: The adaptive toolbox. Dahlem Workshop Report* (pp. 343-359). MIT Press.
- Hosseini Kondelaji, M., Sameti, M., Amiri, H., & Moayedfar, R. (2016). “Analyzing determinants of tax morale based on Social Psychology theory: case study of Iran.” *Iranian Economic Review*, 20(4), pp. 581-598.
- Hope, K.R (2014) Informal economic activity in Kenya: benefits and drawbacks. *African Geographical Review*, Vol 33 pp 67-80
- Hsiao, C. (2022). “Analysis of panel data.” *Cambridge university press*. pp 1-4
- Hsiao, C. (1985). “Benefits and limitations of panel data.” *Econometric Reviews*, 4(1), pp. 121-174.
- C. Hsun, C Lai, C. Cheng (2014) “Tax Havens, Growth and Welfare” *Journal of Public Economic Theory* pp 801-822.
- Kasper, W., & Streit, M. E. (1998). “Institutional Economics–Social Order and Public Policy” *Cheltenham, UK: E. Elgar*
- Katsios S. (2006) “The Shadow economy and Corruption in Greece” *South –Eastern Europe Journal of Economics*. pp 61-80
- Kelman, H (1965) “Manipulation of human behavior: An ethical dilemma for the social scientist” *Journal of Social Issues* Vol. 21 pp 31-46
- Kemme, D. M., Parikh, B., & Steigner, T. (2017). “Tax havens, tax evasion and tax information exchange agreements in the OECD.” *European Financial Management*, 23(3), pp, 519-542.

- Kersan – Skabic I., & Tijanik, L. (2014). “Regional determinants of foreign direct Investments in Croatia.” *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 10(SI), 70-89.
- Kersan-Škabić, I. (2013). “Institutional Development as a determinant of FDI attractiveness in Southeast Europe.” *Društvena istraživanja*, 22(2), 215-235.
- Kirchler Erick (2007), “The Economic psychology of tax behavior” *Cambridge University Press*
- Kyale, S (1996) “InterViews: An introduction to Qualitative Research Interviewing”. Sage, Thousand Oaks.
- Kytlay, M. (2019). “Greek crisis and aftermath (2009–2016).” In *The political economies of Turkey and Greece* (pp. 153-187). *Palgrave Macmillan, Cham*.
- La Porta, R, Lopez-de Silanes, Shlleifer, A, AND Vishny R. (1999), “The Quality of Government.” *Journal of Law, Economics and Organization*, Vol. 15 pp 222-278
- Lankes, H. P., & Venables, A. J. (1996). “Foreign direct investment in economic transition: the changing pattern of investments.” *Economics of transition*, 4(2), 331-347.
- Lewis (1982) “The psychology of Taxation” *Oxford. Martin Robertson*
- Lisi, G. (2012). “Testing the slippery slope framework.” *Economics Bulletin*, 32(2), 1369-1377.
- Lupia A, J. Matsusaka (2004) “Direct Democracy: New Approaches to Old Questions” *Annual Review of Political Science*, Vol. 7, pp 463-482
- Lutmer E. and Singhal M. (2014) “Tax Morale” *Journal of Economic Perspectives* Vol. 28 pp 149-168
- Martinez – Vazquez J – Torgler B (2009) “The Evolution of Tax Morale in Modern Spain” *Journal of Economic Issues* Vol. 43
- Maddala G.S. (2004) “Introduction to Econometrics” 3rd Edition, *Wiley*
- Mason and Calvin (1978) “A study of admitted income tax evasion.” *Law and Society Review*, vol.12 pp 73-89
- Matsaganis, M., & Flevotomou, M. (2010). “Distributional implications of tax evasion in Greece” *The Hellenic Observatory. The European Institute* pp 1-40
- J. Matsusaka (2005), “Direct Democracy Works” *Journal of economic perspectives*, Vol 19 pp 185-206.
- McGee R. (1994), “Is tax evasion unethical?” *University of Kansas Law Review* Vol. 42, pp 411-435

McGee, R. (1999) "Why people evade taxes in Armenia: A look at an ethical issue based on a summary of interviews." *Journal of Accounting, Ethics & Public Policy* Vol.2, No.2

McGee R. (2014) "The ethics of tax evasion "A case study of Brazil" pp 379 -400 in Handbook of Research on Economic Growth and Technological Change in Latin America. Business Science Reference

McGee, R. W. (2014). "Chinese views on the ethics of tax evasion". *International Journal of Business and Public Administration*, 11(2), 84-97.

McGee R & Ross A (2012) "Education level and ethical attitude toward tax evasion: A six-country study" *Journal of Legal Ethical and Regulatory Issues* vol 15, pp 93-138

McGee, Petrides and Ross (2012) "How serious is Tax Evasion: A survey of Mexican Opinion" in R.W McGee (ed) *The ethics of tax evasion: Perspectives in Theory and Practice* (pp 405-411) *New York* : Springer

McGee, R. W., & Tusan, R. (2008). "The ethics of tax evasion: A Survey of Slovak opinion". In *Taxation and Public Finance in transition and developing economies* (pp. 575-601). Springer, Boston, MA.

McGee, R. W., & Tyler, M. (2006). "Tax evasion and ethics: A demographic study of 33 countries." *Working Paper, Barry University, Miami Shores, FL 33161 USA Available at SSRN 940505.*

Mitrakos P., Bitzenis Ar, Kontakos P. et al (2014) "A Theoretical analysis of the social and political factors influencing tax compliance in Greece" *Thales Research Programme*, Section 7 Economics and Tourism

Mitrakos P, Bitzenis, A., Kontakos, P. (2014). A theoretical analysis of the social factors influencing tax compliance in Greece. Proceedings of the International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences & Arts, September, Albena, Bulgaria.

Mitrakos P, Ar. Bitzenis, I. Macedos & P. Kontakos : "Tax Morale and Compliance in Greece. An approach for the construction of a Questionnaire Survey. το οποίο έχει δημοσιευτεί στο βιβλίο: "The first Decade of Living with the Global Crisis" pp 103-112 *Εκδόσεις Springler*

Mitrakos, P., Bitzenis, A., Kontakos, P., Makedos, I. (2014). Tax morale and compliance in Greece: A review of empirical evidence. Proceedings of the 24th Business & Scientific Conference, July, Florence.

Mitrakos P, Ar. Bitzenis, I. Macedos & P. Kontakos "Tax morale and compliance in Greece: A Review of Empirical Evidence." *Global Business & Economics Anthology*, Volume II, December 2014, p.197-204

Mishler E (1991) "Research Interviewing: Context and Narratives" *Harvard University Press*

Morin Edgar (2004): "La method: 6 Ethique" *Editions du Seuil*

K. Murphy (2005) “Regulating more effectively: The relationship between procedural justice, legitimacy and tax non-compliance” *Centre for tax System Integrity Research School of Social Sciences, Australian National University Working Paper No. 71*

Muehlimacher S., Kirchler E. και Shwarzenberger (2011) Voluntary versus enforced tax compliance for the “slippery slope” framework” *European Journal of Law Economics*, Vol 32, pp 89-97

Mummert, A and Schneider F. (2002) “The German Shadow Economy: Parted in a United Germany?” *FinanzArchiv*. pp 287-317

Posner E. (2000) “Law and Social Norms: The case of Tax Compliance” *Virginia Law Review*.

Owens and Hamilton (2004), “Experience and innovations in other countries” στο Aaron H. and Slemrod “The crisis in tax administration (pp 347-388) *Washington, DC: Brooking Institution Press*

OECD, Economic survey, Greece, Overview, Απρίλιος 2018

Quintelier, E. and Hooghe, M. (2011), Political attitudes and political participation: a panel study on socialization and self – selection effects among late adolescents” *International Political Science Review*, Vol. 33 No 1 pp.63-81

Rapanos, V. T., & Kaplanoglou, G. (2014). “Governance, growth and the recent economic crisis: The case of Greece and Cyprus.” *Cyprus Economic Policy Review*, 8(1), 3-34.

Reeves, S., Peller, J., Goldman, J., & Kitto, S. (2013). Ethnography in qualitative educational research: AMEE Guide No. 80. *Medical teacher*, 35(8), pp1365-1379.

Remeikiene R, Gasparniene L, Schneider F (2018), “The Definition of Digital Shadow Economy” *Technological and Economic Development of Economy*, Vol 24 pp 696-717

Ritsema C, Thomas D. Ferrier G. (2003) “Economic and Behavioral Determinants of Tax Compliance” *IRS Research Conference*

Richardson G. (2008), “The relationship between culture and tax evasion across countries: Additional evidence and extensions, *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation* pp 67-78

Richardson G. (2007), “The influence of culture on tax systems internationally: A theoretical and empirical analysis.” *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. 15, pp 150-169

Richardson, M., & Sawyer, A. J. (2001). “A taxonomy of the tax compliance literature and selected determinants of tax morale” *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. 13, pp 135-143

Rihoux, B. (2006). “Qualitative comparative analysis (QCA) and related systematic comparative methods: Recent advances and remaining challenges for social science research.” *International Sociology*, 21(5), pp 679-706.

Rizopoulos Yorgos (1999) Quelle est la specificite des transitions balkaniques? Revue d'Etudes Comparatives Est-Quest, 30 (4) pp 5-13

Rothbard M. (2009), "Man, Economy and State", Scholars Edition 2nd ed. Auburn, AL: *Ludwig von Mises Institute*.

Ross, S. M., & Morrison, G. R. (2013). "Experimental research methods. In Handbook of research on educational communications and technology." Routledge. pp 1007-1029

Roth, A (1995) "Introduction to experimental economics" in Kagel and Roth (eds) "The Handbook of experimental economics" *Princeton University Press* pp. 1-98

R. Ryan, E. Deci (2000) "Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions » *Contemporary Educational Psychology* 25, pp 54-67

Rodriquez David Justicia, Bernd Theilen (2017) "Education and Tax Morale" Working Paper *Univesitat Rovira I Virgili* pp. 1-22

Sá, C., Martins, A., & Gomes, C. (2015). "Tax morale determinants in Portugal." *European Scientific Journal*. pp 236 -254

Saad, N. (2014). "Tax knowledge, tax complexity and tax compliance: Taxpayers' view." *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, pp 1069-1075.

Schneider, F. (2012), 'Size and development of the shadow economy of 31 European and 5 other OECD countries from 2003 to 2012: Johannes Kepler University.' pp 1-7

Schneider, F., Buehn, A., & Montenegro, C. E. (2010). New estimates for the shadow economies all over the world. *International Economic Journal*, 24(4), 443-461.

Schneider, F. Enste D. (2000) "Shadow Economies around the world – Size, Causes and Consequences" *Journal of Economic Literature*

Slemrod J. (2007) "Cheating Ourselves: The Economics of Tax Evasion", *Journal of Economic Perspectives* Vol 21, 25-48

Slemrod J. Yitzaki S (2002). "Tax Avoidance, Evasion and Administration" στο "Handbook of Public Economics, Vol. 3 by A. Auerbach and Feldstein (2002) *Elsevier Science B.V.*

Shimeles, A., Gurara, D. Z., & Woldeyes, F. (2017). "Taxman's dilemma: Coercion or persuasion? Evidence from a randomized field experiment in Ethiopia". *American Economic Review*, 107(5), 420-24.

Snyder, H. (2019). "Literature review as a research methodology: An overview and guidelines". *Journal of business research*, 104, pp.333-339.

Stamatopoulos, I., Hadjidema, S., & Eleftheriou, K. (2017). "Corporate income tax compliance costs and their determinants: Evidence from Greece." In *Advances in Taxation. Emerald Publishing Limited*.

- Stebbins, R. A. (2001).” Exploratory research in the social sciences” (Vol. 48). Sage
- Stiegeler S, Thomas G (1976), “A dictionary of Economics and Commerce” *Pan Books Ltd*
- Stiglitz J. (1985) “The general theory of tax avoidance” *National Tax Journal* pp 325-37
- Stockemer, D. (2019) “Quantitative Methods for the Social sciences. A practical introduction with examples in SPSS and Stata”. Cham, Switzerland: *Springer Nature*
- Stutzer, A. (1999) “Demokratieindizes für die Kantone der Schweiz”, Working Paper No 23 *Institute for Empirical Economics, University of Zurich*
- Strayer J. (1970) “On the Medieval origins of the modern state” Princeton University Press
- Spicer (1974) A Behavioral model of income tax evasion. *PhD Thesis, The Ohio State University*
- Sürücü, L., & MASLAKÇI, A. (2020). “Validity and Reliability in quantitative research”. *Business & Management Studies: An International Journal*,_8(3), 2694-2726.
- Tanzi V. (1980) “The underground Economy in the United States: Estimates and Implications” *Banca Nazionale Del Lavoro*, 135/4, pp 427-458
- Tilly C. (2007) “Democracy” *Cambridge University Press*.
- Tittle, C (1980) “Sanction and Social Deviance: The Question of Deterrence”, *New York: Praeger*
- Temitope, O. F., M. U. Olayinka, and O. N. Abdurafiu. (2010) "The Ethics of tax evasion: Perceptual evidence from Nigeria." *European Journal of Social Science* pp. 360-371.
- Torraco R. (2005) “Writing investigative literature reviews: Guidelines and examples.” *Human Resource Development Review* Vol4, pp.356-367
- Torgler B. (2001) “What do we Know about tax moral and tax compliance?” *International Review of Economics and Business* Vol 48 : 395-419,
- Torgler B. (2003a) “Beyond punishment: A tax compliance experiment with taxpayers in Costa Rica” *Revista de Analisis Economico*.
- Torgler B. (2003b) “Tax Morale and Institutions ” Working Paper No 2003-09 *CREMA-Center for Research in Economics, Management and the Arts, Zurich*
- Torgler B. (2004) “Tax morale, trust and corruption: Empirical Evidence from Transition Countries” Working Paper *Center for Research in Economics, Management and Arts*
- Torgler, B. (2004c). “Tax morale in Asian countries”. *Journal of Asian Economics*, 15(2), pp 237-266.
- Torgler, B. (2005). “Tax morale and direct democracy”. *European Journal of Political economy*, 21(2), 525-531.

- Torgler B. (2006) “The importance of Faith: Tax Morale and Religiosity” Journal of Economic Behavior & Organization. Vol61 pp 81-109
- B. Torgler (2007), “Tax Compliance and Tax Morale. A Theoretical and Empirical Analysis”, Edward Elgar Publishing Inc
- Torgler & Schneider (2005) “Attitudes Towards Paying Taxes in Austria: An empirical analysis”, *Empirica*, Vol. 32 pp. 231-250
- Torgler, B., & Schneider, F. (2004). “Does culture influence tax morale? Evidence from different European countries” (No. 2004-17). CREMA Working paper.
- Torgler B., Demir, I., Macintyre, A. and Schaffner, M (2008), “Causes and Consequences of Tax Morale: An Empirical Investigation” *Economic Analysis and Policy*, Vol 38 No2, pp 313-340
- Torgler B & Valev N (2010) “Gender and public attitudes toward corruption and tax evasion” *Contemporary Economic Policy* Vol 28 pp 554-568
- R. Titmuss (1970) “The gift relationship” London: Allen and Unwin.
- Traffi Al, Jabbar A. (2015) “Does Muslim view on tax influence compliance behaviour?” *International Conference on Accounting Studies* pp 17-20
- Tranfield, D Danyer, D. & Smart, P (2003) “Towards a methodology for developing evidence-informed management Knowledge by means of systematic review.” *British Journal of Management*. 14 pp. 207-222
- D. Treisman (2000) “The causes of corruption: a cross national study” *Journal of Public Economics* pp. 399-457.
- D. Treisman (2007) “What have we learned about the causes of corruption from ten years of Cross National Empirical Research” pp 211-244 *Annual Review of Political Science*.
- Tsoukalis L. (2016) “In Defense of Europe: Can the European Project be saved?” Oxford University Press
- Tsakoumis, G..T, Curatola A.P. & Porcano T..M, (2007) “The relation between national cultural dimensions and tax evasion” *Journal of International Accounting*
- Tintner G, “Handuch der Okonometrie,” Berlin, *Gottingen- Heidelberg*
- Tsimpida, C., Bitzenis, A. and Vlachos, V.A., **Mitrakos, P.** and Tsitouras, A., “The evolution of barriers to foreign direct investment: the case of Greece”. Paper presented at the International Conference on International Business (ICIB). Thessaloniki (Greece), 18-20 May 2018.
- Tsitouras A, **Mitrakos P,** Tsimpida C, Vlachos V, Bitzenis A. (2019) «An Investigation into the causal links Among FDI Determinants : Empirical Evidence from Greece». *Journal of East – West Business* Vol. II pp 16-55

Tsitouras, A., **Mitrakos, P.**, Tsimpida, C., Vlachos, V.A. and Bitzenis, A., “An investigation into the causal links among FDI determinants: Empirical evidence from Greece”. Paper presented at *the International Academic Conference on Management, Marketing and Economics (MAC-MME 2019)*. Prague (Czech Republic), 13-15 December 2019.

Vasardani Melina (2011) “Tax Evasion in Greece: An overview” *Bank of Greece Economic Bulletin*

Van de Ven, A. H., & Poole, M. S. (2017). “Field research methods. The Blackwell companion to organizations” pp 867-888.

Van Teijlingen, E., Hundley, V. (2001) “The importance of pilot studies.” *Social Research Update*.

Villaverde, J., & Maza, A. (2015). “The determinants of inward foreign direct investment: Evidence from the European regions”. *International business review*, 24(2), pp 209-223.

Vogel, J (1974) “Taxation and public opinion in Sweden: an interpretation of recent survey data.” *National Tax Journal* Vol. 44, pp 421-436

Vlachos, V. A., & Bitzenis, A. (2018). “The (reinvigorating) role of foreign direct investment after the crisis.” *Journal of East-West Business.*” 24(3), pp 139-143.

Vlachos, V., **Mitrakos, P.**, Tsimpida, C., Tsitouras, A., & Bitzenis, A. (2019). “An Exploratory survey of the Factors Discouraging FDI in Greece”, *Global Business & Economic Anthology*. pp 184-190.

Vlachos, V.A., **Mitrakos, P.**, Tsimpida, C., Tsitouras A. and Bitzenis, A. (2018). Factors favoring and discouraging inward FDI in Greece. *Global Business & Economics Anthology*, 2018 (2), 36-41.

Vlachos, V.A., Mitrakos, P., Tsimpida, C., Tsitouras A. and Bitzenis, A. (2019). “Factors favoring foreign direct investment in Greece aftermath of the global financial crisis: An exploratory survey.” *Journal of East-West Business*, 25 (3): 262-292.

Vlachos, V.A., **Mitrakos, P.**, Tsimpida, C., Tsitouras, A. and Bitzenis, A., “An exploration of the factors favoring inward FDI in Greece”. Paper presented at the International Conference on International Business (ICIB). Thessaloniki (Greece), 23-26 May 2019.

Vlachos, V.A., **Mitrakos, P.**, Tsimpida, C., Tsitouras, A. and Bitzenis, A., “Factors favoring and discouraging inward FDI in Greece”. Paper presented at the *33rd Business & Economics Society International (B&ESI) Conference*. Lugano (Switzerland), 6-9 July 2018.

Vlachos, V.A., **Mitrakos, P.**, Tsimpida, C., Tsitouras, A. and Bitzenis, A., “An exploration of the factors discouraging Greenfield FDI in Greece”. Paper presented at the *17th International Conference on "Entrepreneurship, Law, Society and Education"* (LELSE-19). Lisbon (Portugal), 18-20 December 2019.

Vlachos, V.A., **Mitrakos, P.**, Tsimpida, C., Tsitouras, A. and Bitzenis, A., “An exploratory survey of the factors discouraging FDI in Greece”. Paper presented at the *35th Business & Economics Society International (B&ESI) Conference*. Vienna (Austria), 6-9 July 2019.

Vlachos, V.A., **Mitrakos, P.**, Tsimpida, C., Tsitouras, A. and Bitzenis, A., “An exploratory survey of FDI determinants in Greece after the crisis”. Paper presented at the 6th International Conference on Applied Economics. Volos (Greece), 30 May – 1 June 2019.

Yin, R. K. (2009). “Case study research: Design and Methods” (Vol. 5). Sage.

Yitzaki S. (1974), “Income tax evasion: A Theoretical Analysis” *Journal of Public Economics*, Vol 3, pp 201-2

Walker K. (2003) “Morality, religion, spirituality – the value of saintliness” *Journal of Moral Education*, Vol. 32, No 4, pp 373-384

Wahl, I., Kastlunger, B., & Kirchler, E. (2010). “Trust in authorities and power to enforce tax compliance: An empirical analysis of the “slippery slope framework”” *Law & Policy*, 32(4), pp 383-406.

West Andrew (2018) “Multinational tax avoidance: virtue ethics and the role of accountants” *Journal of Business Ethics*” pp 1143-1156

Webley P, Robben H, Elffers H, Hessing D (1991) Tax Evasion: An experimental Approach Cambridge, U.K. *Cambridge University Press*

Williams C (2005) “The undeclared sector, self-employment and public policy” *International Journal of Entrepreneurial & Research* Vol11 No 4

Williams, C. (2020). “An institutional theory of tax non-compliance in Bulgaria: A tax morale approach”. *Economic Alternatives*, 1, 33-49.

Williams, C. C., & Krasniqi, B. (2017). Evaluating the individual-and country-level variations in tax morale: evidence from 35 Eurasian countries. *Journal of Economic Studies*.

Wilson J, Wildasin D. (2004) “Capital tax competition: bane or boon” *Journal of Public Economics* Vol. 88 pp 1065-1091

Wilson, D. (1999), “Theories of tax competition”. *National Tax Journal* vol 52 pp 269-304

Wheeler, D., & Mody, A. (1992).” International investment location decisions: The Case of US firms.” *Journal of International Economics*, 33(1-2), 57-76.

Στην Ελληνική Γλώσσα

Γ. Αγαπητός (1997) «Το μέγεθος της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα» *Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας*, Τεύχος 1120

Babbie, E. (2011). Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Βασιλική Αθανασάκη (2019) « Οι Γενικές Ρήτρες κατά της Φοροαποφυγής στο Διεθνές και Ευρωπαϊκό Φορολογικό Δίκαιο», Εκδόσεις Νομικής Βιβλιοθήκη.

Αναστόπουλος Ι.Δ «Φορολογικό Δίκαιο. Βασικές Έννοιες και Αρχές» Εκδόσεις Σάκκουλα

Αριστοτέλης «Αθηναίων Πολιτεία» Μετάφραση από την Αρχαία Ελληνική στην Ελληνική Γλώσσα και σχολιασμός από Κασιμάτη

Βασίλειος Βύζας (2017) «Η ρήτρα κατά της Φοροαποφυγής στον Ελληνικό Δίκαιο. Εύρος και όρια Εφαρμογής.» Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη σελ.23

Ι. Γλύκου (2009) «Κράτος και Φορολογική Πολιτική: Μια ιστορική και θεωρητική προσέγγιση και η περίπτωση της Ελλάδος» Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε.

Γ. Δερτιλής (2016) «Επτά Πόλεμοι, τέσσερις Εμφύλιοι και επτά Πτωχεύσεις 1821-2016» Εκδόσεις Πόλις

Δουβής Π. (2003) «Offshore Δραστηριότητες» Press Line

Γ. Ε. Δράκος (1986) Εισαγωγή στη Δημόσια Οικονομική Εκδόσεις Σταμούλης Πειραιάς.

Ernst and Young EY (2016) «Η Φοροδιαφυγή στην Ελλάδα. Αιτίες, Έκταση και Προτάσεις Καταπολέμησής της.» ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ (Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης)

D. Held (2003), «Μοντέλα Δημοκρατίας», Εκδόσεις Πολύτροπον

B. R. Hergenhahn (2005) «Εισαγωγή στην Ιστορία της Ψυχολογίας» Εκδόσεις Λιβάνη

M. Roskin, R. Cord, J. Medeiros, W. Jones (2008), «Εισαγωγή στη Πολιτική Επιστήμη» Εκδόσεις Επίκεντρο

Σ. Καλύβας (2015) «Καταστροφές και Θρίαμβοι. Οι 7 κύκλοι της Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας» Εκδόσεις Παπαδόπουλος

Κ. Καστοριάδης (1986) «Η αρχαία Ελληνική Δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα», Εκδόσεις Ύψιλον/Βιβλία

Κ. Καστοριάδης (2010) «Ακυβέρνητη Κοινωνία» Εκδόσεις Ευρασία (Μετάφραση από το πρωτότυπο του συγγραφέα: Une Société a la derive (2005) Editions du Seuil)

Ν. Ι. Λούβαρης (2008) «Ιστορία της Φιλοσοφίας» Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία ΑΕ,

Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών (1993) «Φορολογικό Καθεστώς παραοικονομία και φοροδιαφυγή στην Ελλάδα» Εκδόσεις Παπαζήση.

Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2016) «Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση» Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα pp 11-12

Martin, O. (2008). «Η ανάλυση ποσοτικών δεδομένων». Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Ματσαγγάνης Μ. Λεβέντη Χ (2012) «Διανεμητικές επιδράσεις της Φοροδιαφυγής στην Ελλάδα» *Ενημερωτικό Δελτίο 2/2012 Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών*.

Μητράκος Π Θεσσαλονίκη Greece (2015) Έρευνα και κατανόηση της φοροδιαφυγής υπό το πρίσμα της έννοιας της Φορολογικής Ηθικής *International Conference on International Business*

Μητράκος Π (2016) Thessaloniki, Greece (Μάιος 2016) «Η φοροδιαφυγή και η φοροαποφυγή ως αποσταθεροποιητικοί παράγοντες στην εξέλιξη και εξυγίανση μιας οικονομίας – κοινωνίας» *International Conference on International Business, Θεσσαλονίκη Greece*.

Μητράκος Π (Μάιος 2017) «Πως αντιλαμβάνονται οι Έλληνες πολίτες το Ελληνικό Κράτος. Ιστορική και Θεσμική Ανάλυση». *International Conference on International Business, Θεσσαλονίκη, Greece*

Μητράκος Π (Μάιος 2017) «Εμπειρικές Μελέτες που αφορούν στην εκτίμηση της φορολογικής συνείδησης σε διαφορετικά κράτη, καθώς και στην εκτίμηση των πιθανών αιτιών της χαμηλής ή υψηλής φορολογικής συμμόρφωσης κατά περίπτωση». *International Conference on International Business Thessaloniki Greece*

Μητράκος Π (Μάιος 2018) «Παθογένειες της Ελληνικής Οικονομίας και Κοινωνίας: Αποτελούν την βασική αιτία της οικονομικής κρίσης και ύφεσης που διανύει η χώρα; *International Conference on International Business Thessaloniki Greece*

Μητράκος Π. (Μάιος 2018) Thessaloniki Greece «Αποτελεί η φορολογική συμμόρφωση πεδίο έρευνας αποκλειστικά της οικονομικής επιστήμης; Πως επηρεάζουν η κουλτούρα, οι θεσμοί, οι κοινωνικές επιταγές και η φορολογική δικαιοσύνη. Μελέτη περίπτωσης: Φορολογική Ηθική στην Ελλάδα των Μνημονίων». *International Conference on International Business Thessaloniki Greece*

Μητράκος Π. (Μάιος 2019) (Μάιος 2019) «Ο Φορολογικός Ανταγωνισμός μεταξύ των κρατών, οι επιπτώσεις του στην απώλεια δημοσίων εσόδων, καθώς και στη μείωση κοινωνικής ωφέλειας στα μικρά και μεσαία κοινωνικά στρώματα. Μια Ευρωπαϊκή Προσέγγιση». *International Conference on International Business Thessaloniki Greece*

Μητράκος Π. (Μάιος 2019) «Φορολογικοί Παράδεισοι – Φορολογικά Καταφύγια (tax flight and tax shelters). Νέες εξελίξεις μέσα από τη διεθνή βιβλιογραφία και ειδικότερα μέσα από την οπτική του Οργανισμού Φορολογικής Δικαιοσύνης (Tax Justice Network) *International Conference on International Business Thessaloniki Greece*

Νάστας Ευ.(1997) «Το θεωρητικό πλαίσιο της διάκρισης ανάμεσα στη φοροδιαφυγή και την Παραοικονομία» *e-Journal of Science & Technology*, pp 64-77

Νίαρχος Ν (2004) «Χρηματοοικονομική Ανάλυση Λογιστικών Καταστάσεων» *Εκδόσεις Σταμούλης*

Παρασκευόπουλος Ι. (1993) «Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας.» Τόμος 2 Αθήνα Αυτοέκδοση σελ 146

Νεγρεπόντη Μ. – Δεληβάνη (1991) «Η Οικονομία της Παραοικονομίας στην Ελλάδα» Εκδόσεις Παπαζήση

Πρεβελάκης Γ (2016) «Ποιοι είμαστε; Γεωπολιτική της Ελληνικής Ταυτότητας» Εκδόσεις ΚΕΡΚΥΡΑ – *Economia Publishing*

Π. Ρέππας (2010) «Διαφθορά: Τα Αίτια και οι Συνέπειες» Σημειώσεις διαλέξεων στο μάθημα «Οικονομικής Ανάπτυξης και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου.

Λ. Ρακιντζής (2011) «Ο Θεσμικός ρόλος του Γενικού Επιθεωρητή στον έλεγχο του Δημοσίου Τομέα» στο βιβλίο Ι. Βάβουρας – Π. Τσίρης «Διακυβέρνηση και Διαφθορά» Εκδόσεις Παπαζήση

Ρούσσας (1994) «Στατιστική Συμπεράσματα Τ. ΙΙ Έλεγχος υποθέσεων» Εκδόσεις Ζήτη Αθήνα

Σαλλας Μ. (1992) «Μέθοδοι Εμπειρικής Οικονομικής Έρευνας Τεύχος Α' Οικονομετρία» Εκδόσεις Σταμούλης

Γ. Σκουλάς (1996), «Κοινωνικές Τάξεις και Κράτος, Μορφές Κράτους και Πρακτικές Κοινωνικών Τάξεων στη Νεότερη Ευρώπη», Εκδόσεις Παπαζήση

Συκιώτη Αικ. (2010) “Τα φορολογικά εγκλήματα” στη σειρά του Λάμπρος Μαργαρίτη «Εκδόσεις Ουσιαστικού και Δικονομικού Ποινικού Δικαίου» ” *Ποινική Βιβλιοθήκη*.

Shaxson N. (2011) “Offshore: Τα Νησιά των Θησαυρών” Εκδόσεις Παπαδόπουλος

Stiglitz J. (1992), «Οικονομική του Δημοσίου Τομέα». Εκδόσεις *Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη*

Giovanni Sartori (2008) “Η δημοκρατία σε 30 μαθήματα” Εκδόσεις *Μελάνι*

Μ. Χλέτσος (2011) «Κράτος και διαφθορά. Ανάλυση των θεσμών μεταξύ κράτους και διαφθοράς» στο βιβλίο Ι. Βάβουρας – Π. Τσίρης «Διακυβέρνηση και Διαφθορά» Εκδόσεις Παπαζήση

Πλάτων «Πολιτεία» Μετάφραση – Κείμενο από Αρχαία Ελληνική Γραμματεία Σειρά «Οι Έλληνες» No. 66 (1991) Εκδόσεις *Οδυσσέας Χατζόπουλος*.

Ν. Τάτσος (2001) Παραοικονομία και φοροδιαφυγή στην Ελλάδα, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα. *ΙΟΒΕ*.

Τάτσος Ν. (2012) «Θεωρία των Φόρων και Φορολογική Πολιτική» Εκδόσεις *Κριτική Α.Ε.*

Harari Yuval Noah (2018) “21 Μαθήματα για τον 21^ο αιώνα» Εκδόσεις *Αλεξάνδρεια*

Φραγκονικολόπουλος Χ. (2017) «Ευρωπαϊκή Ένωση: Η Αναπόφευκτη πρόκληση της δημοκρατικής νομιμοποίησης. Παλιές και νέες προκλήσεις» Εκδόσεις *Επίκεντρο*

Φωτιάδης Κ. (2021) «Η επίδραση της φορολογικής ηθικής στην πρόθεση αναφοράς επεισοδίων φοροδιαφυγής και η συνεισφορά ενός νέου πληροφοριακού συστήματος (Ethos)» Διδακτορική Διατριβή στο *Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Ξάνθης – Τμήμα Μηχανικών Παραγωγής και Διοίκησης*

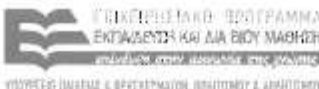
Χρυσοβιτσιώτης Ι. Σταυρακόπουλος Ι. (1993) «Λεξικό Εμπορικών – Τραπεζικών και Οικονομικών Όρων». *Εκδόσεις Παπαζήση*

Παράρτημα 1. Ερωτηματολόγιο για την φορολογική συμμόρφωση.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΠΑ ΤΗΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Κέντρο Συγχρηματοδότησης της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ (ΑΝΕΡΓΩΝ, ΦΟΙΤΗΤΩΝ, ΜΙΣΘΩΤΩΝ)

(1) (α) Δεδομένων των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετωπίζουμε στην Ελλάδα είναι ανεπιθύμητο να παραπαθεί κάποιος να μην δηλώσει μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων του;

(π.χ. αδήλωτη εργασία, έσοδα χωρίς την έκδοση αποδείξεων, κ.λπ.)

(1)(β) Δεδομένων των δυσκολιών τι δικαιολογείται περισσότερο ως πρακτική, η φοροδιαφυγή ή η κερφοροδιαφυγή (μη κοινοβόλη κεφαλαιακών εισφορών);

	Δεν δικαιολογείται		Ουδενερότητα					Δικαιολογείται	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
• Παρακάτω σημειώστε για την ερώτηση 1α	1	2	3	4	5	6	7	8	9
• Παρακάτω σημειώστε για την ερώτηση 1β(φοροδιαφυγή)	1	2	3	4	5	6	7	8	9
• Παρακάτω σημειώστε για την ερώτηση 1β(κερφοδιαφυγή)	1	2	3	4	5	6	7	8	9

(2) (α) Νιώθετε ότι η φορολογική συνεισφορά σας είναι ανταποδοτική ως προς την ποσότητα και την ποιότητα των δημοσίων υπηρεσιών που λαμβάνετε (π.χ. υγεία, παιδεία, κ.λπ.);

ΝΑΙ [] ΟΧΙ [] ΔΕΙΛΓΧΟΡΙΣ [] ΣΟΣ/ΧΑΛΛΟΜ []

(2)(β) Αν όχι, ο λόγος έγκειται στο ότι το φορολογικό βάρος δεν καταβάλλεται δίκαια ή/και στο ότι η ποιότητα/καλύπτει των υπηρεσιών υπολείπεται της αναφοράς σας (αν επιλέξετε και τα δύο σημεία με αριθμικό κριτήριο/ποσοστό);

	Καθόλου		Μέτρια			Ναι	
	1	2	3	4	5	6	7
• Δίκαιη κατανομή	1	2	3	4	5	6	7
• Ποιότητα/ποσότητα	1	2	3	4	5	6	7

(3) Πιστεύετε ότι είναι σωστό να πληρώνετε το φορολογικό βάρος και σας αποδίδει η καλύτερη όταν οι συμπεριλαμβανόμενοι σας έχουν αντίθετη άποψη ή/και φοροδιαφεύγουν;

ΝΑΙ [] ΟΧΙ []

(4) Βαθμολογήστε τους παρακάτω παράγοντες που αποθαρρύνουν τους πολίτες να φοροδοθούν ανάλογα με το βαθμό σημαντικότητας.

	Καθόλου		Μέτρια			Πάρα πολύ	
	1	2	3	4	5	6	7
• Ζητήματα ηλικίας	1	2	3	4	5	6	7
• Υψηλό κόστος	1	2	3	4	5	6	7
• Η κατάσταση που προκύπτει από την απεικόνιση του παρελθόντος (δυσασθένεια κ.λπ.)	1	2	3	4	5	6	7
• Πάθος έσοδων	1	2	3	4	5	6	7
• Η απειρία αντιμετώπισης από τα φορολογικά όργανα	1	2	3	4	5	6	7

(5) Πιστεύετε ότι η δραστηριότητα των ελεγκτικών αρχών ενισχύει ή αποθαρρύνει την ροπή προς την φοροδιαφυγή;

ΝΑΙ [] ΟΧΙ []

(6) Αξιολογήστε τους θεσμικούς παράγοντες που επηρεάζουν το μέγεθος της φοροδιαφυγής.

(α) Αξιολογήστε την απόδοση των φορολογικών αρχών:

	Κακή		Μέτρια στάση			Άριστη	
	1	2	3	4	5	6	7
• Απόδοση δικαιοσύνης στους ελέγχους	1	2	3	4	5	6	7
• Αποδοτικότητα-Αποτελεσματικότητα	1	2	3	4	5	6	7
• Βοήθεια και ενημέρωση των πολιτών	1	2	3	4	5	6	7

(β) Αξιολογήστε την διαφθορά των φορολογικών αρχών.

	Μικρή		Μέτρια			Μεγάλη	
	1	2	3	4	5	6	7
• Πόσο μεγάλη είναι η πιθανότητα οι ελεγκτές να δέχονται να συγκαλύψουν φορολογικές παρατυπίες ή παραβάσεις έναντι κάποιας αμοιβής;	1	2	3	4	5	6	7
• Υπάρχει διαφθορά στα ελεγκτικά κλιμάκια των εφοριών;	1	2	3	4	5	6	7

(7) Αντιλαμβανόμενη πιθανότητα φορολογικού ελέγχου

- Ποια η πιθανότητα να ελεγχθεί φορολογικά ένας μισθωτός το τρέχον έτος

0-15% []	16-30% []	31-50% []	51-75% []	76-100% []

(8) Αντίληψη περί Διάδοσης της Φοροδιαφυγής.

	Καθόλου		Μέτρια			Πάρα πολύ	
	1	2	3	4	5	6	7
Πόσο διαδεδομένη είναι η φοροδιαφυγή κατά τη γνώμη σας. Βαθμολογήστε από 1 έως 7 όπου: [1. Καθόλου διαδεδομένη, 7 Πάρα πολύ διαδεδομένη]	1	2	3	4	5	6	7

(9) Πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος

	Καθόλου		Μέτρια			Πάρα πολ	
	1	2	3	4	5	6	7
Κατά τη γνώμη σας το φορολογικό σύστημα της χώρας μας είναι πολύπλοκο Βαθμολογείστε από 1-7 . [1. Καθόλου πολύπλοκο, 7 Πάρα πολύ πολύπλοκο]	1	2	3	4	5	6	7

10. Ποια κατά τη γνώμη σας τα σημαντικότερα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα της χώρας. (Κυκλώστε μέχρι δύο επιλογές):

1. Το δημόσιο χρέος
2. Η φοροδιαφυγή και η παραοικονομία
3. Η διαφθορά
4. Το έλλειμμα στον προϋπολογισμό
5. Ο αντιπαραγωγικός δημόσιος τομέας
6. Το πολιτικό σύστημα
7. Άλλο (Περιγράψτε: _____)
8. Όλα τα προηγούμενα.

11. Εμπιστοσύνη στους θεσμούς - κοινωνικό περίγυρο

Πόση εμπιστοσύνη έχετε στους παρακάτω θεσμούς - κοινωνικό περίγυρο (βαθμολογήστε από 1 έως 7 όπου 1 Καθόλου εμπιστοσύνη και 7 Πολύ μεγάλη εμπιστοσύνη):

	Καθόλου		Μέτρια			Πάρα πολύ	
	1	2	3	4	5	6	7
• Δικαστικό Σώμα	1	2	3	4	5	6	7
• Κοινοβούλιο	1	2	3	4	5	6	7
• Πολιτικό Σύστημα	1	2	3	4	5	6	7
• Κοινωνικός Περιγυρος	1	2	3	4	5	6	7
• Σώματα Ασφαλείας (Αστυνομία, Στρατός)	1	2	3	4	5	6	7

12. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΡΩΤΩΜΕΝΟΥ

(1) ΦΥΛΟ: ΑΝΔΡΑΣ [] ΓΥΝΑΙΚΑ []

(2) ΗΛΙΚΙΑ:

(3) (α) ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ:

Έγγαμος/η []

Άγαμος/η []

Διαζευγμένος/η []

Χήρος/α []

(β) ΤΕΚΝΑ: ΝΑΙ [] (αριθμός) ΟΧΙ []

(4) ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ:

Επιχειρηματίας (απασχολεί προσωπικό) []	Ελεύθερο Επάγγελμα (δεν απασχολεί προσωπικό) []	Υπάλληλος/στέλεχος/κ.λπ.: Ιδιωτικός τομέας []	Άνεργος []
Δημόσιος τομέας []	Συνταξιούχος []	Αγρότης []	Φοιτητής []

Άλλο (διευκρινίστε)

(5) ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Δημοτικό []	Γυμνάσιο []	Λύκειο []	Ινστιτούτο/Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης []
ΤΕΙ []	ΑΕΙ []	Μεταπτυχιακό []	Διδακτορικό []

(6) ΠΕΡΙΟΧΗ ΔΙΑΜΟΝΗΣ

ΠΟΛΗ/ΠΕΡΙΟΧΗ: (Π.Χ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΑΘΗΝΑ, ΒΕΡΟΙΑ)

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ: (ΑΣΤΙΚΗ, ΗΜΙΑΣΤΙΚΗ, ΑΓΡΟΤΙΚΗ)

(7) ΠΟΣΟ ΠΟΥ ΞΟΔΕΥΕΤΕ ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΣΑΣ:

(8) ΠΟΣΟ ΠΟΥ ΧΡΕΙΑΖΕΣΤΕ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΓΙΑ ΝΑ ΚΑΛΥΠΤΕΤΕ ΤΙΣ ΜΗΝΙΑΙΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΣΑΣ (ΚΑΙ ΔΕΝ ΤΟ ΕΧΕΤΕ ή ΑΝΑΓΚΑΖΕΣΤΕ ΑΠΟ ΚΑΠΟΥ ΝΑ ΤΟ ΒΡΕΙΤΕ):

.....